

สุวรรณา เกษมเกียรติ

๑๓ ชนเผ่าในลาวตอนใต้ วิถีชีวิตและวัฒนธรรม

รายงานการวิจัยด้านวัฒนธรรม

โครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรม
ของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว

เพื่อเป็นความรู้พื้นฐาน
ในการวางแผนวิจัยและพัฒนา

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

รายงานการวิจัยนี้เป็นฉบับร่างเพื่อเสนอในการประชุมทางวิชาการเรื่อง
ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว
เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา
วันที่ ๒๓-๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๔

ไม่อนุญาตให้อ้างถึง คัดลอก ตัดทอน หรือทำสำเนาข้อความ ในลักษณะใดทั้งสิ้น

คำนำ

โครงการวิจัยเรื่อง ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา เกิดขึ้นได้ด้วยพระกรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ความละเอียดดังปรากฏในหนังสือรายงานผลวิจัยด้านภาษาของรองศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ เหลืองทองคำ หัวหน้าโครงการวิจัยนี้แล้ว

รองศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ หัวหน้าโครงการวิจัยได้กรุณาให้ข้าพเจ้าเข้าร่วมโครงการในฐานะผู้วิจัยด้านวัฒนธรรม โดยได้รับความสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ให้ดำเนินโครงการในระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๓ ตลอดเวลาที่ดำเนินการเก็บข้อมูลและวิจัย ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาและความอนุเคราะห์เป็นอเนกประการ จากท่านหัวหน้าโครงการและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย จากรัฐบาลและหน่วยงานของประเทศ สปป.ลาว และประเทศไทย ตลอดจนผู้ที่ได้เอื้อเฟื้อช่วยเหลือข้าพเจ้าโดยตรงอีกเป็นจำนวนมาก งานวิจัยนี้ไม่อาจสำเร็จลงได้หากปราศจากความอนุเคราะห์ดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอแสดงความรำลึกถึงคุณูปการของท่านทั้งหลายไว้ ณ ที่นี้

โครงการวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่า ๑๓ เผ่า ในแขวงเซกอง สปป.ลาว มีจุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดปรับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของบรรดาชนเผ่า ให้เห็นความเป็นมาในอดีตเท่าที่จะสามารถทำได้ และความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน โดยพยายามให้มีลักษณะที่เป็นพลวัต คือ ภาพของชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลง เพื่อวิเคราะห์ภาพรวมและลักษณะเฉพาะของแต่ละเผ่า รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่า เพื่อศึกษาเอกภาพของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้

การเก็บข้อมูลในโครงการด้านวัฒนธรรม กำหนดหัวข้อไว้ ๑๐ หัวข้อ เป็นแกนในการบันทึกข้อมูลที่รวบรวมจากผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นชนเผ่า ๑๓ คน และจากการสัมภาษณ์ พูดคุย กับคนอื่นๆ ในแต่ละเผ่าเท่าที่จะสามารถกระทำได้ในช่วงระยะที่สอง ได้เพิ่มการบันทึกข้อมูลมุขปาฐะประเภทนิทาน คำกล่าว และข้อห้ามข้อนิยมที่เป็นคติความเชื่อของชนเผ่า จากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาเรียบเรียงเป็นรายงาน ๓ เล่ม ในชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง คือ

เล่มที่ ๑	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม
เล่มที่ ๒	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : นิทานและการละเล่น
เล่มที่ ๓	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : ปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวสู่วิถีชีวิตปัจจุบัน

เนื้อหาในเล่มที่ ๑ นั้น เป็นการสังเคราะห์และเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดโดยละเอียด เพื่อให้เห็นภาพรวมและลักษณะเฉพาะด้านการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมของแต่ละเผ่า ยกเว้นข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลด้านมุขปาฐะ ได้แก่นิทาน เพลง และคำกล่าวของเผ่า ซึ่งเรียบเรียงไว้ในเล่มที่ ๒ ส่วนเล่มที่ ๓ เป็นการสรุปและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าและการปรับตัว เท่าที่จะสามารถวิเคราะห์ได้จากข้อมูลทั้งหมด ที่ได้มาในเวลาอันจำกัดของการเดินทางไปเก็บข้อมูลแต่ละครั้งและจากความช่วยเหลือของผู้ร่วมงานทั้งปวง

รายงานวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกองนี้ยังไม่เป็นผลงานวิจัยที่มีคุณภาพสมบูรณ์ เหตุสำคัญคือความอ่อนด้อยทางศักยภาพและความรู้ความเชี่ยวชาญของข้าพเจ้า ทั้งในด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้และด้านทฤษฎีการวิเคราะห์วัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงพยายามบันทึกและเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดไว้โดยละเอียด เพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาหรือสร้างงานวิจัยอื่นๆ ต่อไปได้อีก ซึ่งอาจจะมีคุณค่าและเป็นประโยชน์แก่วงวิชาการยิ่งกว่างานนี้ ตลอดจนเป็นประโยชน์ในการวางแผนวิจัยและพัฒนาของประเทศ สปป.ลาว ข้าพเจ้าใคร่ขอให้ถือว่าข้อมูลทั้งหมดนี้เป็นข้อมูลของบรรดาชนเผ่าทั้งหลายในแขวงเซกอง ที่ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้นำมาถ่ายทอดเบื้องต้น

ในท้ายที่สุด ข้าพเจ้าขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และภาควิชาภาษาไทย ซึ่งได้กรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้ทำงานวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอรำลึกพระคุณแก่ผู้ที่เป็นแรงบันดาลใจสำคัญ ๓ ท่าน ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าอาจหาญทำงานชิ้นใหญ่เกินความสามารถนี้ คือ

พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค) ผู้บันทึกและเขียนหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ ซึ่งข้าพเจ้าได้อาศัยเป็นความรู้พื้นฐานเรื่องชนเผ่าทั้งหลาย

ศาสตราจารย์ ดร. คุณบรรจบ พันธุเมธา

ศาสตราจารย์ ดร. A. Thomas Kirsch

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๑๓ กรกฎาคม ๒๕๔๔

ขอขอบคุณ สำนักพิมพ์เมืองโบราณ

และคุณมธุรส กุลจินต์ ผู้ช่วยดำเนินการจัดทำต้นฉบับและการพิมพ์หนังสือชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง

สารบัญ

บทนำ	แขวงเซกอง เมืองและบ้าน	1
	ความเป็นมาของแขวงเซกอง	1
	ชุมชนและวิถีชีวิต เมืองเก่า : ดักจิ่ง และ กะลิม	2
	เมืองกลาง : ละมาม	
	เมืองใหม่ : ท่าแดง	
ภาพประกอบ		7
บทที่ ๑	เมืองดักจิ่ง บนยอดดอย	15
	ตะเรียง : เจ้าถิ่นเมืองดักจิ่ง	27
	แย้ฮู : กันตารบนภูดอย	78
	ดักกั้ง : หลังเจียฟ้า หน้าเจียลูก	115
	ตะรืว : เกลือหวาน	153
	กะเซง : เจ้าถิ่นข้ามแขวง	187
บทที่ ๒	เมืองกะลิม ริมสายเซกอง	223
	เงะ : จากเกรียง เป็น เงะ	232
	กะตู : เครื่องวัดในเรือนยาว	284
	จะต้อง : เผ่าเล็กผู้ยิ่งใหญ่	327
	ตะโอย : ผู้มาอาศัยดิน	365
บทที่ ๓	เมืองละมาม จากบ้านสู่เมือง	389
	ฮารัก : เจ้าถิ่นทุ่งราบ	392
	ละวี : จากยอดภูหลวง	430
บทที่ ๔	เมืองท่าแดง ชุมทางและชุมชน	455
	ส่วย : ยกทุ่ง ย้ายแผ่นดิน	457
	ละเวน : จากจรุ สู่ละเวน	490
บทส่งท้าย	เอกภาพแห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรม	521
	ความฝันของชุมชนดั้งเดิม	521
	ความจริงบนวิถีสู่ความเจริญ	523

แขวงเซกอง

ความเป็นมาเบื้องต้น : เมืองและบ้าน

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๔ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ประกาศตั้งแขวงใหม่ ชื่อ แขวงเซกอง เขตพื้นที่ของแขวงเซกองทางทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ ติดต่อกับแขวงสาละวัน ทิศตะวันตกเฉียงใต้ติดกับแขวงจำปาสัก ทิศใต้ต่อแดนกับแขวงอัตตะปือ ส่วนทิศตะวันออกนั้นชนแดนกับจังหวัดดำนิง ประเทศเวียดนาม จากเขตเทศบาลหรือที่ตั้งตัวแขวงเซกองไปจนถึงเขตแดนลาว-เวียดนามนั้นมีระยะทาง ๑๐๔ กิโลเมตร

ก่อนที่จะจัดตั้งขึ้นเป็นแขวงเซกองนั้น พื้นที่ของแขวงเซกองเคยมีสถานะเป็นสหเขต ประกอบด้วยเมืองดักจิง กะลิม สานไซ เซกองเหนือ เซกองใต้ และเวียงทอง รวม ๖ เมือง มีประธานปกครองสหเขตเป็นชนเผ่าตระกูลเยี่ยง ชื่อ ท่านบัวลัง และในเวลาต่อมาไม่นาน สหเขตได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นแขวงตะวันออก สถานภาพของแขวงตะวันออกดำรงอยู่เพียงชั่วระยะประมาณ ๑๕ ปี (ค.ศ. ๑๙๖๐-๑๙๗๕) จึงถูกยุบด้วยสาเหตุความทู่กันดารของพื้นที่ เมืองสานไซจึงยกไปขึ้นกับอัตตะปือ และเมืองที่เหลืออีก ๕ เมืองรวมเข้ากับสาละวัน จนถึง ค.ศ. ๑๙๘๔ สปป.ลาว จึงประกาศตั้งแขวงเซกองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

หากจะกล่าวถึงสถานะในปัจจุบันโดยสรุปแล้ว เซกองเป็นแขวงหนึ่งในภาคใต้ของ สปป. ลาว อันประกอบด้วยแขวงเดิม ๓ แขวง ได้แก่ จำปาสัก สาละวัน และอัตตะปือ พื้นที่ที่เป็นแขวงเซกองในปัจจุบันนั้นเดิมเป็นเมืองหนึ่งของแขวงสาละวัน และพื้นที่บางส่วนก็แบ่งมาจากอัตตะปือ หมู่บ้านและประชากรส่วนใหญ่ของแขวงเซกอง จึงยังมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องแนบแน่นอยู่กับพื้นที่ทางการปกครองดั้งเดิม คือ สาละวัน และความสัมพันธ์รองลงมาคือแขวงอัตตะปือ

แขวงเซกองปัจจุบันมีเมือง ๔ เมือง คือ เมืองละมาม อันเป็นที่ตั้งของตัวแขวง เมืองดักจิง เมืองกะลิม และเมืองท่าแดง ซึ่งเพิ่งตั้งขึ้นเป็นเมืองเมื่อ ค.ศ. ๑๙๙๖ นับเป็นเมืองล่าสุดของเซกอง ในจำนวนเมืองทั้ง ๔ เมืองนี้ เมืองดักจิงและเมืองกะลิม ถือได้ว่าเป็นเมืองเก่าแก่ดั้งเดิมของพื้นที่ เมืองละมามนั้นเป็นชุมชนเก่าแก่เช่นกัน มีชื่อเดิมว่า เวียงทอง และเป็นเมืองเดียวที่มีบ้านชนเผ่าลาวลุ่ม เช่นเดียวกับบ้านกอง ซึ่งต่อมาแยกเป็นเซกองเหนือและเซกองใต้ ริมลำน้ำเซ ส่วนท่าแดงนั้นอาจถือว่าเป็นชุมชนที่ก่อกำเนิดขึ้นมาจากการเป็นชุมทางคมนาคมในเขตภาคใต้

ประชากรในแขวงเซกอง เมื่อ ค.ศ. ๑๙๙๕ ตามรายงานของห้องการแขวงเซกอง มีจำนวน

๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๖๓,๐๐๐ คน โดยประมาณ ในจำนวนทั้งหมดนี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ หรือที่ สปป.ลาว ใช้คำว่า “ชนเผ่า” รวมทั้งสิ้นถึง ๑๔ กลุ่ม แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ๆ ตามแนวการแบ่งทางภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์ ได้แก่ **กลุ่มลาวลุ่ม** เป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท ลาวลุ่มมีบ้านเก่าแก่อยู่มาก ๓ บ้าน ได้แก่ บ้านโพธิ์ บ้านดอนจัน และบ้านด่าน และแม้ว่าประชากรลาวลุ่มจะมีจำนวนน้อยที่สุดในบรรดาชนเผ่าทั้ง ๑๔ เผ่า แต่ก็ถือเป็นกลุ่มศูนย์กลางทั้งทางการเมืองปกครองและวัฒนธรรม

กลุ่มลาวเทิง ที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร สาขากะตือก ๖ เผ่า คือ เระ (เกรียง) กะตือ (กันตู) ตะวีว ดักกัก จะตือ และตะโยย กลุ่มที่สองนี้ส่วนใหญ่อยู่ในเมืองกะลิม ยกเว้นเผ่าตะวีวและดักกัก ที่ตั้งบ้านอยู่ในเขตเมืองดักจิง

กลุ่มลาวเทิง เช่นกัน แต่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร สาขาข่านาริก มีอยู่ ๗ เผ่า คือตะเรียง แะฮู ฮารัก กะเซง ละวี ละเวน และส่วย กลุ่มส่วยในแขวงเซกองนั้นยังแยกออกเป็น ๒ กลุ่มย่อย คือ ส่วยกลุ่มท่าแดง และส่วยกลุ่มยกท่ง (หยุก)

ประชากรกลุ่มลาวลุ่มมีจำนวน ๓,๒๒๐ คน ในขณะที่เผ่ากะตือ ซึ่งอาจถือได้ว่ามีจำนวนมากที่สุดนั้นมีประชากรถึง ๑๖,๗๒๕ คน และเผ่าตะเรียงมีจำนวนรองลงมา คือ ๑๑,๕๐๗ คน ส่วนเผ่าฮารัก หรือที่เรียกกันตามสำเนียงลาวลุ่มว่า อะลัก นั้น มีประชากรเป็นอันดับสาม ๙,๕๐๕ คน เผ่ากะตือ ตะเรียง และฮารัก เป็นเผ่าหลักของเมืองเก่าแก่ทั้งสามเมืองของแขวงเซกอง คือ กะลิม ดักจิง และละมาม ส่วนท่าแดงนั้นเป็นเมืองที่มีชนเผ่าต่างๆอพยพมาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินใหม่ เพราะเป็นเขตพื้นที่อุดมสมบูรณ์ อากาศดี และเป็นศูนย์กลางคมนาคมระหว่างแขวงจำปาสัก สาละวัน เซกอง จึงมีชนเผ่าปะปนกันอยู่เป็นจำนวนมาก นับเป็นเมืองในความหมายใหม่อย่างแท้จริง

ชุมชนและวิถีชีวิต : เมืองเก่า เมืองกลาง และเมืองใหม่

ชนเผ่าทั้ง ๑๔ เผ่าของแขวงเซกอง มีการเดินทางอพยพโยกย้ายมาตั้งแต่อดีต ซึ่งส่วนมากเกิดขึ้นจากความมุ่งหมายในการแสวงหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์เพื่อการทำมาหากินเลี้ยงชีพ หากยังไม่สมความมุ่งหวังก็อาจจะโยกย้ายไปเรื่อยๆ จนกว่าจะพอใจ และแม้ในปัจจุบัน การอพยพนี้ก็ยังคงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา แต่อาจเป็นไปตามคำแนะนำหรือความประสงค์ของทางการฝ่ายปกครอง ที่มีนโยบายจะพัฒนาพื้นที่ทุรกันดารห่างไกล และยกระดับความเป็นอยู่ของประชากรให้มีมาตรฐานสูงขึ้นอย่างน้อยก็ให้พ้นจากความอดอยากขาดแคลนในวิถีชีวิตโดยรวม

ในช่วงระยะที่มีภัยสงคราม ทั้งที่ชาวบ้านเรียกว่า “สงครามกับฝรั่ง” ซึ่งหมายถึงการต่อต้าน

ฝรั่งเศส ที่ปกครองลาวในสมัยอาณานิคม และ “สงครามต่อต้านปฏิการ” ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๖๐-๑๙๗๕ นั้น มีการอพยพโยกย้ายในลักษณะแตกฉานข้ามชนชั้น เพื่อให้พ้นภัยสงคราม โดยเฉพาะในสงครามต่อต้านปฏิการ แขวงทางภาคใต้ประสบภัยทางอากาศอย่างรุนแรง และยังมีผลสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ที่พื้นแผ่นดินทั่วแขวงเซกองยังมีลูกระเบิดที่ยังหลงเหลืออยู่ในดินอีกเป็นจำนวนมากมหาศาล การเพาะปลูก ทำมาหากินจึงยังเสี่ยงภัยที่อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

ลักษณะการอพยพแบบแตกฉานข้ามชนชั้นดังกล่าว ทำให้บ้านเก่าหลายสิบแห่งถูกทิ้งร้าง เกิดการแยกออกเป็นบ้านเล็กบ้านน้อย และเกิดการปะปนกันระหว่างชนเผ่าต่างๆ ซึ่งเคยแยกกันอยู่แบบ “บ้านใครบ้านมัน” อย่างชัดเจนมาก่อน หลังจากสงครามสงบลงแล้ว บางบ้านก็ไม่ได้กลับไปอยู่ที่เดิม บางบ้านมีคนกลับเข้ามาแต่กลายเป็นชนเผ่าอื่นที่เข้ามาอยู่แทนที่คนเดิม ผลจากการอพยพย้ายถิ่นฐานในลักษณะนี้จึงก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ของชนเผ่าในพื้นที่อยู่อาศัยเดิม

นโยบายการอพยพชนเผ่าจากเขตที่อึดอัดกันดาร ให้มาอยู่ในที่ใกล้ความเจริญ ใกล้เมือง หรือในพื้นที่ที่สะดวกในการคมนาคมติดต่อ และการช่วยเหลือดูแลจากทางรัฐ ก็ทำให้ลักษณะของชุมชน และวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายและรวดเร็ว ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ เมืองท่าแดง ซึ่งกลายเป็นพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนใหม่ของชนเผ่าจากเขตทุรกันดาร เช่น กะตูและเงะ จากเมืองกะลิม ตะเริงและตะรืวจากเมืองดักจิง ตะโอยจากกะลิมและสาละวัน ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการอพยพมาแต่ดั้งเดิมของกลุ่มละเวน จากที่ราบสูงบอละเวน แขวงสาละวัน และกลุ่มส่วย ที่มาจากทางเหนือของสาละวันเช่นกัน

ในตัวเมืองละมามอันเป็นที่ตั้งแขวง ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่จะเกิดลักษณะการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชน เพื่อเข้ามาอยู่ในเขตศูนย์กลางการปกครอง การศึกษา การสาธารณสุข หรือจะกล่าวสั้นๆ คือ ศูนย์กลางความเจริญและวิถีชีวิตแบบใหม่ที่มีลาวลุ่มเป็นผู้นำเผ่าฮาร์กซึ่งเป็นเจ้าถิ่นมาแต่เดิมจึงกล่าวว่า ฮาร์กถือว่าลาวลุ่มเป็นพี่ใหญ่ ทั้งๆ ที่มีบ้านลาวลุ่มเก่าแก่อยู่เพียง ๓ บ้าน แต่ประชากรและวัฒนธรรมลาวลุ่มจึงแผ่ขยายไปทั่วพื้นที่ของแขวงเซกอง โดยมีฮาร์กเป็นผู้ประสาน

เมืองเก่า : ดักจิง และ กะลิม

ทั้งเมืองดักจิงและกะลิมเป็นเมืองเก่าแก่ดั้งเดิม อยู่ห่างไกลในเขตพื้นที่เฉพาะ และไม่ค่อยมีการติดต่อกับพื้นที่อื่นมากนัก เนื่องจากความยากลำบากในการเดินทาง บ้านของชนเผ่าในเมืองทั้งสองนี้จึงมักเป็นบ้านแบบชุมชนดั้งเดิม และแยกกันอยู่แต่ละเผ่าไม่ปะปนกัน

๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเผ่าต่างๆ อันได้แก่ ตะเริงง แยฮู ตะรีว ดักกัง และกะเซง ในเมืองดักจิง และเระ กะตุ จะต้อง ตะโอย ในเมืองกะลิม นั้น เป็นลักษณะของชนเผ่าในเขตภูเขา เมืองกะลิม แม้ไม่ได้อยู่บนดอยสูงเท่าดักจิง แต่ก็มีลักษณะโดยรวมคล้ายคลึงกัน เนื่องจากมีพื้นที่ราบจำกัด การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเผ่าเหล่านี้มักอยู่ในบริเวณที่ราบไหล่เขาและเชิงเขา ซึ่งมีพื้นที่จำกัด จึงเป็นชุมชนขนาดเล็ก ปลุกเรือนอยู่รวมกันเป็นกระจุก หันหน้าเรือนเข้าหากันเป็นวงกลม และทั้งพื้นที่ตรงกลางเป็นลานบ้าน (เดินบ้าน) หมู่บ้านที่ตั้งมั่นคงแล้วมักปลูกกว๊าน (ศาลา) กลางลานสำหรับใช้เป็นศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมของชุมชน การปลูกเรือนลักษณะนี้ทำให้สะดวกในการรักษาความปลอดภัย และทำให้เกิดความใกล้ชิด สามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ นับตั้งแต่การปลูกและซ่อมแซมเรือน การทำมาหากินและความร่วมมือด้านอื่นๆ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับวิถีชีวิตที่อยู่ในเขตห่างไกลความเจริญและอันตรายจากโจร

เรือนของชนเผ่ามักเป็นเรือนไม้หลังคามุงหญ้า ในตัวเรือนเป็นพื้นที่โล่ง ไม้กั้นบริเวณเป็นสัดส่วน และค่อนข้างมืดเนื่องจากไม่นิยมทำหน้าต่างหรือช่องแสง หลังคาลาดคุ่มลงมาเกือบจดพื้นเรือน และแทบทุกเผ่าจะมีเตาไฟอยู่ในตัวเรือนเพื่อประกอบอาหารและให้ความอบอุ่นในหน้าหนาว ในเรือนจึงมืดและมักมีควันไฟอบอวลอยู่เกือบตลอดเวลา

เรือนชนเผ่ามักมีสมาชิกจำนวนมากเพราะความจำเป็นที่ต้องอยู่รวมกัน ช่วยกันทำมาหากิน ลูกที่แต่งงานแล้วไม่ค่อยแยกเรือนออกไป เรือนของบางเผ่าจึงเป็นเรือนยาว (long house) เช่นเผ่ากะตุอาจมีสมาชิกในเรือนถึง ๔๐ คน หรืออย่างน้อยประมาณ ๒๐ คน แต่จะไม่มี การต่อตัวเรือนเพื่อขยายพื้นที่ หากสมาชิกเพิ่มมากขึ้นพื้นที่ใช้สอยไม่พอ ก็จะปลูกเรือนใหม่ให้มีขนาดพอจำนวนคนในครัวเรือน ซึ่งใช้พื้นที่ในเรือนสำหรับเป็นที่นอนและกินอาหารร่วมกัน

ระบบการจัดสรรพื้นที่ในตัวเรือนนี้สัมพันธ์กับระบบครอบครัว บางเผ่าเช่นเผ่ากะตุ เผ่าเระไม่ให้ลูกชายแยกเรือนออกไปและผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน ในเรือนแต่ละหลังจึงเป็นกลุ่มเครือญาติสายพ่อทั้งหมด

ในด้านการทำมาหากิน ชาวบ้านจะเริ่มปลูกข้าวในเดือน ๔-๕ ใช้วิธีปลูกข้าวไร่ซึ่งไม่ต้องการน้ำมาก คือลักพื้นดินเป็นหลุมเล็กๆ เพื่อหยอดเมล็ดข้าวแล้วกลบดินทิ้งไว้ อาจมีการถางวัชพืชบ้าง ข้าวจะเก็บเกี่ยวได้ประมาณเดือน ๑๐-๑๒ (แล้วแต่จะเป็นพันธุ์ข้าวเบาหรือข้าวหนัก) ผลผลิตที่ได้มักไม่พอกินเพราะพื้นที่ปลูกมีน้อยดังกล่าวแล้วจึงจำเป็นต้องปลูกพืชที่เป็นอาหารแบ่งอื่นๆควบคู่กันไป ได้แก่ ข้าวโพด มัน เผือก แต่ถึงอย่างไรก็ยังคงอดอยากและต้องอาศัยการขูดมันป่า กลอย และอาหารตาม

ธรรมชาติอื่นๆ ชาวบ้านจึงมักกินอาหารเพียงวันละ ๒ มื้อ และในบางเขต ชาวบ้านต้องเพาะปลูกรวมกัน แบ่งปันผลผลิตร่วมกัน เพราะหากแต่ละครัวเรือนทำตามลำพังก็จะมีทางพอกินได้เลย

ลักษณะเด่นของเมืองเก่าอย่างดักจิงและกะลิม คือ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ประเพณีและศิลปะพื้นบ้านดั้งเดิมต่างๆ ที่ยังคงรักษาไว้ได้ค่อนข้างมาก ในขณะที่เมืองซึ่งอยู่ใกล้ความเจริญ ใกล้เส้นทางคมนาคมติดต่อ จะเปลี่ยนแปลงไปได้รวดเร็วกว่าจนแทบไม่เหลือเค้าเดิม

เมืองกลาง : ละมาม

เมืองละมาม ซึ่งเป็นเขตรวมของชุมชนเดิมที่มีชื่อว่า เวียงทอง และบ้านเซกองเหนือ เซกองใต้ นั้น เป็นบริเวณพื้นที่ราบ อยู่ริมลำน้ำเซกอง ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่จึงมีมากกว่าและสามารถติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ได้สะดวก ชนเผ่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตนี้จึงเป็นเผ่าที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง ความเป็นอยู่ค่อนข้างดี และเป็นตัวกลางของการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในระหว่างชนเผ่าใกล้เคียง รวมถึงชนเผ่าห่างไกลอย่างในเมืองดักจิงและกะลิม

เผ่าฮาร์ก (อะลัก) ในเขตเมืองละมาม สามารถเพาะปลูกและมีอาหารการกินเพียงพอ และสามารถปลูกพืชอื่นๆ เช่น ฝ้าย เผ่าฮาร์กจึงเป็นเผ่าหลักของพื้นที่ราบและมีบทบาทเป็นพ่อค้าแลกเปลี่ยนสินค้าที่ชนเผ่าอื่นต้องการ เช่น ฝ้าย สำหรับทอผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่ม แม้ว่าชนเผ่าแทบทุกเผ่าจะเคยทอผ้าใช้เองมาแต่เดิม แต่ก็มักจะปลูกฝ้ายได้ไม่พอเพราะพื้นที่จำกัด จึงต้องซื้อหรือแลกเปลี่ยนฝ้ายจากกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ราบ เช่น ฮาร์ก ละเวน ส่วย

เนื่องจากการติดต่อสะดวกชนเผ่าในพื้นที่ราบนี้จึงรับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมจากลาลุ่มแทบทุกด้าน เช่น กินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักแทนข้าวเจ้า ทำนามากกว่าสักข้าวไร่ และรับวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาเข้ามาประสมกับความเชื่อผี หรือ ฮีตผีอันเป็นความเชื่อดั้งเดิม แม้การนับถือพุทธศาสนาจะยังไม่ลงรูปชัดเจนนัก แต่ก็เห็นได้ชัดเจนว่ามีผลกระทบแนวปฏิบัติสำคัญๆ ของชนเผ่าที่เคยเป็นวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม และทำให้ชนเผ่าในพื้นที่ราบเมืองละมามนี้ปรับตัวให้เข้ากับระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ การศึกษาและความเจริญสมัยใหม่ได้อย่างรวดเร็ว

เนื่องจากรัฐมีนโยบายอพยพชนเผ่ามาอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบใกล้เมือง เพื่อความสะดวกในการพัฒนาและการปกครอง ตลอดจนการสาธารณสุข ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่าที่เดิมเคยเป็นกลุ่มถิ่นฐานจึงเริ่มเปลี่ยนไป ขณะนี้ชนเผ่าในเขตภูดอยเริ่มอพยพลงมาอยู่พื้นที่ราบร่วมกับเผ่าฮาร์ก ในเมืองละมาม หรือมาอาศัยอยู่ในบ้านของเผ่าส่วยและละเวน ในเมืองท่าแตง เมืองกลางอย่างเมืองละมามจึงเป็นทั้ง

เมืองศูนย์กลางของการปกครองและวิถีชีวิตแบบใหม่ และยังเป็นเมืองกลางของช่วงการปรับวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมอีกด้วย

เมืองใหม่ : ท่าแดง

ท่าแดงไม่ใช่ชุมชนใหม่ เพราะมีชนเผ่าตั้งบ้านเรือนอยู่แล้วในเขตนี้ เป็นชุมชนเล็กๆ ที่อยู่ในเส้นทางติดต่อค้าขายและคมนาคมระหว่างแขวง ท่าแดงจึงมีลักษณะเป็นชุมชนที่ก่อตัวขึ้นจากการเป็นตลาดในระบบแลกเปลี่ยนดั้งเดิม หรือเป็นชุมทางพักของคนที่เดินทางติดต่อในพื้นที่ทางใต้

ความเป็นเมืองใหม่ของท่าแดง เกิดจากการที่มีชนเผ่าอพยพมาตั้งบ้านเรือน เพราะเห็นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ การเพาะปลูกที่ได้ผลผลิตดีและสม่ำเสมอ ทำให้ส่วยและละเวน อพยพจากบ้านเดิมของตนในเขตที่ราบสูงบอละเวน และพื้นที่ทางเหนือของสาละวัน มาลงหลักปักฐานอยู่ที่ท่าแดง ต่อมา เมื่อเส้นทางคมนาคมขยายมากขึ้น และเทคโนโลยีการเพาะปลูกสมัยใหม่เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อจำหน่าย เช่น กาแฟ ชา หมากแฉง (กระวาน) และอื่นๆ ท่าแดงจึงเจริญรวดเร็วจนอาจกล่าวได้ว่า แม้เมืองที่เป็นหลักหรือเป็นศูนย์กลางของแขวงอย่างเมืองละมาม ก็ยังเจริญช้ากว่าเมืองท่าแดง

กิ่งอำเภอ หรือ กิ่งเมืองท่าแดงจึงขยายขึ้นเป็นเมือง และมีลักษณะของความเป็นเมืองใหม่แบบสากล มีผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มาอยู่ปะปนกัน มีประเพณีพิธีกรรมที่เป็นผลจากการสังเคราะห์ระบบความเชื่อเดิมและความเชื่อใหม่ (พุทธ) ที่จะเป็นรูปแบบของวิถีชีวิตชุมชนโดยรวมต่อไป

ลักษณะกลุ่มประชากรของท่าแดงจึงคล้ายเมืองละมาม ที่มีชนเผ่าอยู่ถึง ๑๔ เผ่า และที่สำคัญชนเผ่าในเมืองท่าแดง อยู่ร่วมกันในบ้านเดียวกัน และพร้อมที่จะปรับตัวเป็นกลุ่มชนใหม่ สร้างปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ ทำนองเดียวกับเมืองใหม่และเมืองใหญ่ในที่ต่างๆ ของโลก

ทั้งเมืองเก่า เมืองกลาง และเมืองใหม่ ของแขวงเซกอง ล้วนมีความสำคัญในความเป็นมาและ being อยู่ของแขวงการทำมาค้าขายและเข้าใจความคิดความเชื่อและวิถีชีวิตดั้งเดิมจึงมีความจำเป็นเท่าๆ กับการเรียนรู้ความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น การประสมกลมกลืนของความเก่าและใหม่ เพื่อให้เกิดความลงตัวในชีวิตที่ต้องดำเนินต่อไป

บ้านละวิน้ำพัน คุ่มใต้ เมืองละมาม

๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

กว๊านบ้านเผาศะเรียง
บ้านดักจิ่ง เมืองดักจิ่ง

กว๊านบ้านของกะตู
บ้านกันดอนใหม่ เมืองท่าแดง

๑๓ คนเผ่าในลาวตอนใต้ : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ๙

สักข้าวไร่ เผ่าละเวน
บ้านหัวเซ เมืองท่าแขก

สักข้าวไร่และ
เลี้ยงข้าวหลังลงแรงงาน
บ้านหัวเซ เมืองท่าแขก

๑๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ผูกขวัญกินดอง ฝาส่วย
บ้านท่าแดง เมืองท่าแดง

ต้นกล้วยพญากษัตริย์ กองบุญ
ฝาส่วย บ้านปะแสง
เมืองท่าแดง

แปงฮีดกินควาย เผ่าฮารัก
บ้านไมปากโทน
(ภาพ บน-กลาง)

ปาดซันควาย แปงฮีดกินควาย
เผ่ากะตู บ้านยืบ
เมืองกะลิม

๑๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

เป่ากะบั้ง
พื๋อนอ้มควาย
บ้านละวินน้ำพัน
เมืองละมาม

เหล้าเซ่นผี แป้งฮึดเรือน
เผ่าตะเริง บ้านดักจิ้ง
เมืองดักจิ้ง

ไหเหล้าแบ่งฮึด
(ไหแจ๊ะ/ไหพลึง)
บ้านยี่บ (ใหม่) เมืองท่าแดง

ผู้หญิงเย็บทอผ้า
สำนักเมืองกะลิม
เมืองกะลิม

ผ้าเย็บ
สำนักเมืองกะลิม

๑๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

เครื่องแต่งกายผู้ชายชนเผ่าสมัยดั้งเดิม

บทที่ ๑ เมืองดักจิง

ตะเรียง แย้ฮู ดักกิง ตะรืว กะเซง

เมืองดักจิงเป็นถิ่นดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ของแขวงเซกอง คือ ตะเรียง นอกจากตะเรียงแล้ว ยังมีเผ่าแย้ฮู ดักกิง ตะรืว และมี กะเซง ปะปนอยู่ด้วยจำนวนหนึ่ง แต่เผ่าอื่นๆ เหล่านี้ล้วนเป็นเผ่าเล็กเผ่าน้อย มีจำนวนประชากรไม่มาก และตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหมู่บ้านเล็กๆ บนพื้นที่เขตภูเขาสูงที่ห่างไกล เผ่าตะเรียงเป็นเผ่าที่มีประชากรมากที่สุด และเป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตนี้นานาน ถือได้ว่าเป็นประชากรหลักของเมืองดักจิงและมีอิทธิพลทางด้านรูปแบบการดำรงชีวิต วัฒนธรรม ตลอดจนเศรษฐกิจ เหนือเผ่าอื่นๆ และที่สำคัญก็คือ ภาษากลางที่ใช้กันในเมืองดักจิง คือ ภาษาตะเรียง เมื่อชนเผ่าบอกว่า “พูดภาษาดักจิง” ก็หมายถึงภาษาตะเรียงนั่นเอง

เมืองดักจิงอยู่ห่างจากตัวแขวงเซกอง (เขตเทศบาลเมืองละมาม) ประมาณ ๘๐ กิโลเมตร การเดินทางจากแขวงไปดักจิง ต้องใช้เส้นทางที่ข้ามลำน้ำเซกองทางด้านตะวันตกของแขวงเป็นทางเล็กๆ พอให้รถวิ่งได้ เลียบสันเขาและผ่านลำห้วยหลายแห่ง เช่น ห้วยวี ห้วยแปก เส้นทางนี้เดิมเป็นทางเท้าที่ชนเผ่าในเขตเมืองดักจิงใช้เป็นทางติดต่อกับแขวงเซกอง และแยกออกไปสาละวัน จากสำนักเมืองดักจิงมาถึงตัวแขวงจะใช้เวลาเดินประมาณ ๒ วัน ๑ คืน ถ้าเดินตามสบายก็อาจค้างคืนกลางทาง ๒ คืน การติดต่อระหว่างดักจิงกับแขวงเซกองจะถูกตัดขาดในระหว่างฤดูฝน คือประมาณเดือน ๖ ถึงเดือน ๙ (มิถุนายน-กันยายน) แม้จะพอเดินให้ได้แต่ก็เสี่ยงอันตรายเพราะเส้นทางที่เลียบสันเขาจะเป็นดินลื่นและหล่มโคลน ในลำห้วยก็จะมีน้ำไหลแรง ข้ามยากและอันตราย

การเดินทางด้วยรถไปดักจิงจะทำได้เฉพาะหน้าแล้ง และรถที่ใช้จะต้องเป็นรถขับเคลื่อน ๔ ล้อ เพราะต้องผ่านเส้นทางที่ไต่ขึ้นเขาสูงบริเวณภูจั่ว (ภูวั่ว) และแม้ระหว่างทางที่เป็นดอยขนาดเตี้ยๆ ที่เรียกว่าภูเพียง ก็ต้องใช้รถที่มีกำลังดีและเป็นรถช่วงสั้น เพราะในการไต่ลงลำห้วยหรือไต่ขึ้นจากห้วย ถ้าเป็นรถช่วงยาวจะหักขึ้นดิ่งห้วยได้ยาก นอกจากรถจี๊ปสนามที่เรียกกันว่า รถไถเตียน ซึ่งผลิตจากรัสเซียและจีนแล้ว ก็มักใช้รถกระบะขนาดเล็ก (pick-up) ในการขนส่งวัสดุก่อสร้างหรือสินค้าอื่นๆ มักใช้รถบรรทุกใหญ่หกล้อ หรือรถบรรทุกสิบล้อ แต่ไม่ค่อยคล่องตัวนักเพราะเส้นทางหลายตอนแคบและหักเลี้ยวโค้งแคบมาก บางครั้งแม้จะไม่ใช้ช่วงฤดูฝน แต่ถ้ามีฝนตกลงมาบ้าง เช่น ระหว่างเดือน ๓ เดือน ๔

๑๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

(มีนาคม-เมษายน) รถบรรทุกขนาดใหญ่ที่ขนวัสดุและสินค้าไปเมืองดักจิงก็มักจะติดหล่มหรือค้างอยู่ระหว่างเส้นทางเสมอๆ

หลังจากฤดูฝนแล้ว แร่น้ำที่เขี้ยวกรากในลำห้วยมักจะทำให้ทางขาด จนไม่สามารถใช้รถได้ หรือทางเลียบตอยบางช่วงอาจมีดินถล่มลงมาเป็นอันตรายอย่างยิ่ง บางปีน้ำในลำเขกของจะสูงมากจนทำให้แพข้ามเขกของขาด ใช้การไม่ได้ ก็ไม่สามารถจะใช้รถข้ามจากตัวแขวงเพื่อเดินทางไปดักจิงได้ รถของสำนักเมืองดักจิงที่จะมาติดต่อกันในตัวแขวงก็ต้องส่งผู้โดยสารที่ฝั่งเขกของ แล้วข้ามมาตัวแขวงด้วยเรือพาย

ฉะนั้น การเดินทางไปเมืองดักจิงจะเป็นไปได้สะดวกที่สุดก็เฉพาะในช่วงเดือน ๒-๕ (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม) ถ้าปีใดมีฝนตกไม่มากนัก ก็อาจจะพอเดินทางได้ในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคม ด้วย การเดินทางด้วยรถจะใช้เวลาเฉลี่ยประมาณ ๖-๘ ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับสภาพเส้นทางและกำลังของรถ ส่วนชาวเมืองดักจิงที่จะเดินทางมาติดต่อกันของรัฐหรือกิจธุระส่วนตัว ตลอดจนนำสินค้าพื้นบ้าน เช่น เครื่องจักสาน และของป่า ประเภทน้ำผึ้ง ใต้ ผ้าทอมือ ฯลฯ มาขายในแขวง มักจะมากันเป็นกลุ่มประมาณ ๖-๑๐ คน แวะค้างแรมในหมู่บ้านริมทาง และเมื่อขายสินค้าหรือติดต่อธุระเสร็จแล้วก็จะเดินทางกลับโดยซื้อข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น เช่น เกลือ ถ่านไฟฉาย ยา และของอื่นๆ กลับไปหมู่บ้านด้วย

จากสำนักเมืองดักจิงไปประมาณ ๔๐ กิโลเมตร เป็นเขตชายแดนติดต่อกับเวียดนาม ที่จังหวัดกว๋างหงำ ดานัง ในขณะที่แขวงเขกของและจังหวัดกว๋างหงำได้ร่วมมือกันสร้างเส้นทางรถติดต่อจากแขวงเขกของ ผ่านไปเข้าเขตกว๋างหงำ เมื่อเส้นทางนี้เสร็จก็จะทำให้สามารถเดินทางจากสาละวันผ่านแขวงเขกของ ไปเมืองดักจิงและผ่านไปเวียดนามได้โดยสะดวก ทางสายนี้มีทางแยกที่ติดต่อกับแขวงอัตตะปือด้วย จึงนับว่าต่อไปจะเป็นเส้นทางสายสำคัญของลาวตอนใต้ และจะเป็นเสมือนประตูที่เปิดให้ดินแดนในเขตที่เคยห่างไกลลับ ได้ติดต่อกับโลกภายนอกอย่างสะดวกสบาย

สำนักเมืองดักจิง

เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณสันเขาของภูงัวจะมองเห็นตัวสำนักเมืองดักจิงตั้งอยู่บนภูเพียงทางด้านตะวันตกของภูงัว เป็นกลุ่มบ้านเรือนประมาณ ๕๐ หลังคาเรือน และมีอาคารที่เป็นตึกเล็กๆ ๒-๓ หลัง ล้อมรอบด้วยทิวเขาและป่าไม้ทึบ

ปากทางเข้าสำนักเมืองดักจิงมีประตูเป็นทางเข้าใหญ่ เส้นทางดินสายนี้ทอดผ่านตัวสำนักเมืองออกไปทางด้านทิศเหนือ และมีประตูลักษณะเดียวกันอยู่ปากทางออก ซึ่งจะไปสู่บ้านดักจิง

อันเป็นบ้านเก่าแก่ของเผ่าตะเรียง ก่อนหน้าที่ทางแขวงจะตั้งสำนักเมืองดักจิง

นอกจากบ้านดักจิงแล้ว ยังมีบ้านดักบองและบ้านงอนดอน ที่อยู่ติดกับเขตสำนักเมือง ทั้งสองบ้านเป็นเผ่าตะเรียง เช่นเดียวกับบ้านดักจิง ส่วนในเขตสำนักเมืองนั้น มีบ้านอยู่ ๕ บ้านด้วยกัน คือ บ้านหนองยี่น บ้านโนนสะหวัน บ้านกกเตือ บ้านโนนสูง และบ้านเก่า ประชากรในบ้านเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นตะเรียง แต่ก็มีเผ่าอื่นๆ เช่น แยฮู ดักกิง ตะรีว ปะปอนอยู่ด้วย เป็นหมู่บ้านแบบที่เรียกว่า “สับปน” คือมีชนต่างเผ่าละกันอยู่ในบ้านเดียวกัน เนื่องจากเป็นเขตที่ทำการของรัฐ จึงมีเจ้าหน้าที่หรือรัฐกรที่เป็นชนเผ่าต่างๆ อพยพมาตั้งเรือนอยู่ และมีชนเผ่าจากบ้านต่างๆ อพยพตามมาตั้งบ้านเรือน เพราะในตัวสำนักเมืองย่อมจะเจริญกว่าและพัฒนาได้รวดเร็ว มีระบบสาธารณสุข โรงพยาบาล โรงเรียน ตลอดจนความสะดวกสบายอื่นๆ เช่น ร้านค้า และตลาดเล็กๆ

เขตเทศบาลของเมืองดักจิงคือตัวบ้านกกเตือ มีร้านค้าเป็นเรือนไม้เล็กๆ ตลอดสองข้างทาง ชาวดักจิงเรียกว่า ตลาด แต่ไม่มีตัวตลาดสด ร้านค้าเหล่านี้มักขายสินค้าเบ็ดเตล็ดคล้ายๆ กัน จำพวก แป้ง สบู่ ยาสีฟัน เสื้อผ้า เครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ เช่น หม้อข้าวหม้อแกง ถังน้ำ ตลอดจนเครื่องมือทำมาหากิน ตั้งแต่แห อวน มีด ขวาน รวมทั้งอาหารกระป๋อง กาแฟผงสำเร็จรูป น้ำอัดลม เหล้า บุหรี่ เรียกได้ว่าเป็นร้านสรรพสินค้าหรือร้านชำขนาดเล็กๆ เหมือนๆ กันแทบทุกร้าน มีร้านอาหารที่ขายเผอ (ก๋วยเตี๋ยวแบบเวียดนาม) และอาหารพื้นบ้าน อยู่ ๒-๓ ร้าน และมีร้านขายเทปเพลงอยู่ ๑ ร้านด้วย ในบางคืน ร้านนี้จะเปิดฉายวีดิโอภาพยนตร์จีนบ้าง ไทยบ้าง ผู้ชมต้องเสียเงินประมาณ ๑๐๐ กีบ (อัตราแลกเปลี่ยนในขณะนั้น ๑ บาท แลกได้ ๘๓ กีบ)

เมื่อเดินเข้าประตูสำนักเมืองมา จะผ่านโรงทหารทางขวามือ เป็นตัวตึกสองชั้น ขนาดใหญ่ ถัดมาเป็นฉางข้าวกลางของเมือง สำหรับเก็บข้าวที่ทางแขวงส่งมาช่วยเมื่อเกิดขาดแคลน เพราะเมืองดักจิงยังปลูกข้าวได้ไม่พอบริโภค โดยเฉพาะในปีที่ฝนแล้ง ข้าวตายหรือรวงลีบเมล็ดลีบ ทางสำนักเมืองจะปันส่วนข้าวให้แก่ประชากรโดยกำหนดว่า ครัวเรือนที่ยากจนจะได้รับข้าวตามอัตราส่วนจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ถ้าเป็นครัวเรือนที่พอจะมีรายได้บ้างก็ต้องซื้อข้าว แต่รัฐจะขายให้ในราคาถูกเป็นพิเศษ นอกจากนั้นยังมีข้าวจำนวนหนึ่งที่เป็นความช่วยเหลือจากองค์กรต่างประเทศ เช่น จากประเทศเยอรมันและฝรั่งเศส ซึ่งเจ้าหน้าที่ขององค์กรมักจะเดินทางนำข้าวมามอบให้เอง หลังจากได้ติดต่อแจ้งขออนุญาตจากห้องการแขวงเซกองแล้ว

ถัดจากฉางข้าวของเมือง เป็นโรงเรียนประถม ในตัวสำนักเมืองดักจิงมีโรงเรียนประถมอยู่ ๒ แห่ง ที่เป็นโรงเรียนของรัฐคือโรงเรียนประถมกกเตือ และมีโรงเรียนประถมสมบุรณ์ของเอกชนอยู่ ๑ แห่ง

๑๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

โรงเรียนประถมสมบูรณ์ หมายถึงมีชั้นเรียนทั้งระดับประถมต้นและประถมปลาย นักเรียนในโรงเรียนของรัฐจะไม่เสียค่าเล่าเรียน รัฐจะออกค่าใช้จ่ายทุกอย่างให้ แต่นักเรียนจะต้องมีรายชื่ออยู่ในความสนับสนุนของรัฐ ส่วนนักเรียนในโรงเรียนประถมเอกชน ผู้ปกครองต้องออกค่าใช้จ่ายเองทั้งหมด นอกจากนั้นมีโรงเรียนชนเผ่า ซึ่งจะรับนักเรียนที่เป็นชนเผ่าต่างๆ ยกเว้น ลาวลุ่ม นักเรียนในโรงเรียนชนเผ่าจะเป็นนักเรียนประจำ มีเรือนนอนและโรงอาหารของโรงเรียน แต่จะรับเฉพาะนักเรียนที่ส่งมาจากหมู่บ้านต่างๆ ในเขตห่างไกล มีลักษณะเป็นนักเรียนทุนของรัฐ มีทั้งระดับประถมและมัธยม ครูที่สอนโรงเรียนชนเผ่ามีประมาณ ๑๕ คน ครูบางคนมาจากแขวงหรือมาจากเมืองอื่นๆ ภาษาที่ใช้สอนในโรงเรียนทุกระดับและทุกประเภทคือ ภาษาลาวลุ่ม ฉะนั้น นักเรียนที่เป็นชนเผ่าต่างๆ ก็จะได้เรียนรู้ภาษาลาวลุ่ม ซึ่งเป็นภาษากลางของรัฐ

ในเขตเมืองดักจิงยังมีโรงเรียนประถมอีกหลายแห่ง เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก กระจายกันอยู่ตามบริเวณต่างๆ เพื่อความสะดวกของนักเรียนในท้องถิ่น ครูในโรงเรียนเหล่านี้อาจเป็นครูในหมู่บ้านนั้นๆ เอง หรือเป็นครูที่ส่งไปจากส่วนกลางก็มี

ตัวอาคารที่ทำการของสำนักเมือง นอกจากที่กล่าวมาแล้วก็ยังมีโรงพยาบาล ซึ่งประกอบด้วยตึกขนาดเล็ก ชั้นเดียว ๑ หลัง เป็นที่พักของคนไข้ รับคนไข้ได้ประมาณ ๑๐ เตียง อีกอาคารหนึ่งเป็นเรือนไม้ เป็นที่ตรวจคนไข้และห้องแพทย์และพยาบาล มีแพทย์ประจำโรงพยาบาลประมาณ ๘ คน แต่ในจำนวนนี้เป็นแพทย์ปริญาเพียง ๒ คน เป็นชายหนึ่งและหญิงหนึ่ง นอกจากนั้นเป็นเพียงแพทย์อบรมและผู้ช่วยแพทย์ ส่วนพยาบาลเป็นคนของสำนักเมืองที่ส่งไปอบรมมาจากโรงพยาบาลในตัวแขวงเซกอง สภาพโดยทั่วไปของโรงพยาบาลค่อนข้างดี แม้ตัวอาคารจะเก่าแต่ก็สะอาด และตั้งอยู่ในบริเวณที่โล่ง เป็นพื้นที่สูง อากาศดี

สำนักเมืองดักจิงมีห้องทำการไปรษณีย์ขนาดเล็ก ใช้พลังงานแสงอาทิตย์แทนพลังงานไฟฟ้า ตรงข้ามกับไปรษณีย์คือโรงตำรวจ เป็นตึก ๒ ชั้น เพิ่งสร้างเสร็จเมื่อต้นปี ๒๕๔๑ และยังไม่ได้ย้ายเจ้าหน้าที่เข้ามา สำนักเมืองดักจิงมีกำลังตำรวจประมาณ ๒๐ คน และมีตำรวจของแขวงขึ้นมาตรวจการบ้างเป็นครั้งคราว นอกจากนี้การที่เขตแดนของดักจิงติดกับต่างประเทศ (เวียดนาม) ทำให้ต้องมีกำลังทหารตั้งประจำอยู่ด้วย

ถัดจากโรงตำรวจคืออาคารหอนักเมือง เป็นอาคารชั้นเดียว ภายในแบ่งเป็นห้องการของฝ่ายต่างๆ เช่น ฝ่ายปกครอง ศึกษา ป่าไม้ กสิกรรม อนามัย การค้า บัญชี ภาษี แนวนโสม ห้องการแม่หญิง ห้องการสาวหนุ่ม ส่วนห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม เป็นเรือนไม้ไผ่เล็กๆ พื้นและฝาเป็น

ฟากไม้ไผ่ อยู่ตรงข้ามห้องการสำนักเมือง ฝ่ายแกลงข่าวและวัฒนธรรมกำลังจะปลูกสร้างอาคารใหม่ เป็นตึกอยู่นอกตัวสำนักเมืองออกไปทางบ้านดักจิ้ง ห่างจากสำนักเมืองประมาณ ๑ กิโลเมตร

ด้านหลังของห้องการสำนักเมืองเป็นเรือนสโมสร เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเยี่ยมเมืองดักจิ้ง (เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙) ทางสำนักเมืองใช้อาคารประชุมนี้ จัดเป็นที่รับเสด็จ โดยปรกติดาคารนี้ใช้เป็นที่พักประชุมและอบรมรัฐกรฝ่ายต่างๆ ของเมือง ตลอดจนใช้จัดงานพิธีต่างๆ ด้วย

ด้านข้างของเรือนสโมสมีจานดาวเทียมขนาดใหญ่ สามารถรับคลื่นโทรทัศน์จากประเทศไทย และคลื่นจากสถานีต่างๆ ที่ส่งผ่านดาวเทียม เครื่องรับโทรทัศน์และเครื่องเล่นวีดิทัศน์ ตลอดจนอุปกรณ์เครื่องเสียงและเครื่องไฟฟ้าต่างๆ อยู่ในตัวอาคารประชุมนี้ทั้งหมด แต่เครื่องกำเนิดไฟฟ้าของห้องการแกลงข่าว อยู่ในเพิงติดกับตัวห้องการ ต่อไปเมื่อห้องการ ย้ายไปอยู่อาคารใหม่ อุปกรณ์ทั้งหมดก็จะย้ายไปอยู่ที่เดียวกัน

สภาพโดยรวมของสำนักเมืองดักจิ้งนับได้ว่ามีศักยภาพสูงในการพัฒนา แม้ว่าในด้านการทำมาหากินโดยเฉพาะการปลูกข้าวยังไม่พอบริโภค แต่ประชากรก็ไม่ถึงกับอดขัดขาดแคลนมาก และได้ได้รับความช่วยเหลือจากแขวงและจากส่วนกลางอย่างใกล้ชิด ทางแขวงมีแผนการจะพัฒนาเมืองดักจิ้งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและพักผ่อน ในขณะนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๑) กำลังมีการก่อสร้างโรงแรมเป็นตึก ๒ ชั้น อยู่ถัดเข้าไปจากริมถนนสายกลาง เป็นบริเวณที่มีทัศนียภาพสวยงามมองเห็นทิวเขาที่โอบล้อมสำนักเมือง และบริเวณด้านล่างไปเป็นพื้นที่นา ถนนสายที่สองของตัวเมือง ซึ่งผ่านด้านหลังของโรงแรมนี้จะเป็นสายที่ผ่านชุมชนที่อยู่อาศัย เป็นบริเวณที่สวยงามมาก เรือนของเจ้าเมืองและรองเจ้าเมืองก็อยู่ริมถนนสายที่สองนี้ด้วย

เจ้าเมืองคนปัจจุบันของเมืองดักจิ้งชื่อ ท่าน คำไหม เป็นเผ่าตะเรียง เช่นเดียวกับรองเจ้าเมืองอีก ๒ คน คือ ท่าน คำซอ และท่าน เชียงเว็น ท่านคำไหมอายุประมาณ ๔๐ ปี เคยเป็นรองเจ้าเมืองอยู่หลายปีก่อนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองเมื่อปี ๒๕๔๐ ท่านเชียงเว็นเป็นทหารเก่า ขณะนี้รับหน้าที่ดูแลด้านการรักษาความปลอดภัย แนวโฮม แนวลาวรักษาติ และฝ่ายสาวหนุ่ม ส่วนท่านคำซอมีหน้าที่หลักทางด้านการศึกษา ห้องแผนการ และสาธารณสุข ตลอดจนการติดต่อกับองค์กรต่างประเทศ

ทั้งเจ้าเมืองและรองเจ้าเมืองของดักจิ้งเป็นคนหนุ่มที่มีการศึกษาดี บุคลิกดี สนใจการพัฒนาและเทคโนโลยีสมัยใหม่ท่านคำไหมได้รับคำสั่งให้เข้ารับการอบรมด้านการปกครองระดับสูงที่เวียงจันทน์

๒๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ระหว่างเดือนพฤษภาคม-เดือนสิงหาคม ๒๕๕๑ รวม ๔ เดือน เมื่อเสร็จสิ้นการอบรม ท่านคำใหม่คงจะมีความรู้และแนวทางในการพัฒนาเมืองดักจึงได้ดียิ่งขึ้น

กลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองดักจึง

เมืองดักจึงแบ่งพื้นที่การปกครองตามระบบการปกครองท้องถิ่นเดิม เป็น ๖ ตาแสง ได้แก่ ตาแสงดักจึง ตาแสงน้ำแด ตาแสงอายุ่น ตาแสงตาดือ ตาแสงเซกะมาน และตาแสงเลียงหลวง ขณะนี้รัฐกำลังเปลี่ยนแปลงการปกครองท้องถิ่น โดยเปลี่ยนตาแสงเป็นเขต และชื่อย่อยลงไปมากกว่าการแบ่งตาแสงเดิม เพื่อความสะดวกและประสิทธิภาพในการดูแลและพัฒนา แต่การจัดแบ่งยังไม่เรียบร้อย และเจ้าหน้าที่ของรัฐเองก็ยังชินกับวิธีการแบ่งเขตปกครองออกเป็นตาแสง ยังคงเรียกเขตพื้นที่ปกครองด้วยคำว่า ตาแสง เช่นเดิม

ในเขตตาแสงทั้ง ๖ ตาแสง มีบ้าน (หมู่บ้าน) ตะเรียง ๕๓ บ้าน บ้านแอฮู ๒๘ บ้าน บ้านดักกั ๑๑ บ้าน และบ้านตะริว ๘ บ้าน บ้านเหล่านี้ในปัจจุบันอาจมีการ “สับปน” คือมีชนต่างเผ่าปะปนอยู่บ้าง แต่ก็เป็นส่วนน้อย และมักเป็นคนต่างเผ่าที่แต่งงานกับชนเผ่าหลักของบ้านนั้นๆ ซึ่งก็จะกลายเป็นสมาชิกของบ้านนั้นไปในที่สุด

จำนวนประชากรทั้งหมดของดักจึง ในการสำรวจเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๖ นั้นมีจำนวนรวม ๑๕,๒๔๐ คน เป็นชาย ๗,๒๔๓ คน หญิง ๗,๙๙๗ คน

ตะเรียง

ตั้งได้กล่าวแล้วว่ากลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ที่สุดของดักจึงคือเผ่าตะเรียง เป็นกลุ่มเจ้าถิ่นเดิมและมีอิทธิพลสูงทั้งทางด้านการปกครองและวัฒนธรรม ในปัจจุบันนี้ สมาชิกสภาของแขวงเซกอง ที่เป็นชนเผ่าตะเรียงมีถึง ๓ คน และในจำนวนนี้เป็นผู้หญิง ๑ คน

เผ่าตะเรียงนอกจากจะมีประชากรจำนวนมากแล้ว ยังเป็นเผ่าที่มีระบบเศรษฐกิจดี แต่เดิมก็เป็นกลุ่มที่ทำการค้าขายในลักษณะแลกเปลี่ยน ทั้งกับกลุ่มชนเผ่าที่อยู่ใกล้เคียง และยังเดินทางไปค้าขายกับเผ่าอะลักในบริเวณพื้นที่ราบเมืองละมาม ตลอดจนถึงเดินทางไปค้าขายแลกเปลี่ยนในเขตเวียตนามด้วย ผลจากการติดต่อค้าขายระหว่างกลุ่มต่างๆ และการที่เป็นประชากรหลักในถิ่นนี้ ทำให้ภาษาของเผ่าตะเรียงกลายเป็นภาษากลางที่ใช้ติดต่อสื่อสารกันในเขตดักจึง ดังที่คนในแขวงเซกองมักเรียกภาษาตะเรียงว่า ภาษาดักจึง การถ่ายทอดอิทธิพลของเผ่าตะเรียงจึงยิ่งแผ่กว้างและมั่นคงยิ่งขึ้น

ปัจจุบันจำนวนบ้านตะเรียงในเขตเมืองดักจึงมีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๕๓ หมู่บ้าน ที่เป็นบ้านขนาดใหญ่ ประชากรเกิน ๑๐๐ คน มีจำนวนถึง ๓๖ หมู่บ้าน ๙๑๓ หลังคาเรือน และบ้านที่มีประชากรมากกว่า ๒๐๐ คนก็มีเกือบ ๑๐ บ้าน จำนวนประชากรตะเรียงในเขตดักจึง เป็นชาย ๖,๙๘๕ คน หญิง ๓,๖๓๗ คน จึงกล่าวได้ว่า เมืองดักจึงเป็นเมืองตะเรียง ทำนองเดียวกับที่แขวงสาละวัน มีเมืองตะเอย และแขวงอัตตะปือ มีเมืองกะเซง

แยฮู

กลุ่มชาติพันธุ์แยฮูมีความใกล้ชิดกับกลุ่มตะเรียงมาก ภาษาแยฮูเป็นภาษาในตระกูลขร้า-ไท เช่นเดียวกับภาษาตะเรียง แต่กลุ่มชาติพันธุ์แยฮู มีความเชื่อว่า พวกตนสืบเผ่าพันธุ์มาจากพวก เจ๊ะฮู ในเวียดนาม อาจเป็นเพราะชื่อของเผ่าออกเสียงใกล้เคียงกัน และกลุ่มแยฮูมักตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตชายแดนติดต่อกับเวียดนาม ได้รับอิทธิพลเวียดนามมาก ทั้งในด้านชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรม แต่เมื่อพิจารณาตามหลักเกณฑ์ทางภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์แล้ว ชนเผ่าแยฮูไม่ใช่กลุ่มเดียวกับเจ๊ะฮู ที่เป็นชนเผ่าในเวียดนาม (ดูรายละเอียดในรายงานวิจัยด้านภาษา)

ในเขตเมืองดักจึงมีบ้านแยฮู ๒๘ บ้าน จำนวนประชากรชาย ๔,๖๒๐ คน หญิง ๒,๔๗๙ คน จำนวนหลังคาเรือน ๗๗๕ หลัง นับเป็นเผ่าที่มีประชากรมากเป็นที่สองรองจากตะเรียง แต่ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมโดยทั่วไปของเผ่าแยฮุนับว่าด้อยกว่าตะเรียงมาก หมู่บ้านส่วนมากอยู่ในเขตภูเขาสูงห่างไกลและกันดาร การผลิตข้าวและอาหารอื่นๆ ไม่พอบริโภค แม้แต่อาหารประเภทปลา ซึ่งจับได้จากลำห้วยใกล้บ้านและเป็นอาหารหลักประจำวันของชนเผ่าส่วนมาก ก็ยังหาได้น้อยในเขตบ้านแยฮู เพราะบนภูเขายาวๆ นั้น ลำห้วยมีขนาดเล็ก น้ำน้อย จึงหาปลาได้ยาก และปลาที่หาได้ก็มักมีขนาดเล็ก

เนื่องจากความกันดารและห่างไกลของพื้นที่อยู่อาศัย กลุ่มแยฮูจึงจำเป็นต้องรักษาระบบวิถีชีวิตดั้งเดิมที่จะช่วยให้ชุมชนอยู่รอดได้ เช่น การปลูกข้าวไร่ร่วมกันทั้งหมู่บ้าน โดยถือเป็นผลิตผลส่วนรวม เมื่อได้ผลก็จะแบ่งปันกันไปตามอัตราส่วนแรงงานและจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ทั้งนี้เพราะมีพื้นที่ราบที่จะเพาะปลูกได้น้อยมาก การหาของป่าเช่น ไม้ น้ำมัน และสัตว์ป่า ก็หาได้ยาก สินค้าหัตถกรรมสำคัญของแยฮูคือผ้าทอมือที่มีลวดลายเฉพาะเผ่า ทั้งที่ทอเป็นผ้าเตี่ยวของผู้ชาย และชิ้นไหม (ชิ้นยาวครึ่งนอง ที่ผู้หญิงนุ่งแบบกระโจมอก ไม่สวมเสื้อ) แม้ว่าผ้าทอของตะเรียงจะเป็นที่รู้จักแพร่หลาย และตะเรียงก็ปลูกฝ้ายได้มากกว่า แต่ผ้าทอของแยฮูก็ยังรักษาเอกลักษณ์เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ทั้งในเขตเมืองดักจึงและแขวงเซกอง ตลอดจนในพื้นที่ชายแดนเวียดนาม

ดักกิง (ดักกาง)

ในเมืองดักจิงมีบ้านดักกิงอยู่เพียง ๑๑ บ้าน และไม่ปรากฏว่ามีหมู่บ้านของดักกิงในเขตอื่นอีก แม้ว่าอาจจะจะมีชนเผ่าดักกิงที่ไปอยู่อาศัยในเขตเมืองต่างๆ ของแขวงสาละวันบ้าง ก็เป็นเพียงส่วนน้อย ประชากรดักกิงทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในเขตดักจิงมีจำนวน ๓,๕๙๗ คน เป็นชาย ๒,๓๘๖ คน หญิง ๑,๒๑๑ คน จำนวนหลังคาเรือน ๒๔๘ หลัง

เผ่าดักกิงพูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร สาขากะตือก เช่นเดียวกับเผ่าเตีรว ในรายงานและเอกสารเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในลาวยังไม่เคยปรากฏเรื่องราวของเผ่าดักกิงมาก่อน แต่ชนเผ่าดักกิงก็มีเอกลักษณ์ของเผ่าที่สามารถกำหนดแยกออกจากเผ่าอื่นๆ ได้อย่างเด่นชัด ตามข้อสังเกต ของชนเผ่าเอง เมื่อประมาณสิบปีเศษมาแล้ว รัฐบาลลาวพยายามจะรวมกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยๆ เข้าด้วยกัน เพื่อความสะดวกในการปกครองและการพัฒนา และได้จัดให้เผ่าดักกิง รวมกลุ่มกับเผ่าเตีรว โดยอ้างว่าพูดภาษาใกล้เคียงกันมาก และมีลักษณะวิถีชีวิตตลอดจนลักษณะทางวัฒนธรรม คล้ายคลึงกันหลายประการ แต่ทั้งเผ่าดักกิงและเผ่าเตีรวต่างก็ปฏิเสธการรวมกัน โดยให้ข้อสังเกตที่ชัดเจนในการรับรู้ของชนเผ่าว่า ทั้งเผ่าดักกิงและเผ่าเตีรวต่างก็เป็นคนละเผ่าพันธุ์กันมาแต่เดิม และแม้จนถึงปัจจุบันก็ยังรักษาลักษณะเฉพาะตัวของเผ่าพันธุ์ไว้ จึงไม่ยินยอมที่จะรวมกันเป็นเผ่าเดียวตามนโยบายของรัฐ

ฐานะโดยทั่วไปของชนเผ่าดักกิงค่อนข้างยากจนและมีวิถีชีวิตอัตคัด ทำนองเดียวกับเผ่าเยฮู และเผ่าเตีรว เนื่องจากอยู่ในเขตห่างไกล ไม่มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก หมู่บ้านดักกิงที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมมีเพียง ๒-๓ บ้าน เช่น บ้านดักดุง ซึ่งอยู่ติดกับบ้านดักลาน (เผ่าเตีรว) ริมเส้นทางรถสายที่ไปสำนักเมืองดักจิง ใช้เวลาเดินทางจากตัวแขวงเซกองเพียง ๓-๔ ชั่วโมง แต่นอกจากนั้น ต้องใช้การเดินเท้าแทบทุกหมู่บ้าน และใช้เวลาเป็นวันหรืออาจต้องค้างคืน เพราะเส้นทางจะผ่านขึ้นดอยสูงเกือบตลอด บ้านดักกิง ซึ่งเป็นบ้านดั้งเดิมของเผ่าดักกิง ต้องเดินเท้าจากสำนักเมืองดักจิงประมาณ ๑ วันเต็ม ส่วนบ้านดั่งโบรง ซึ่งเป็นบ้านใหญ่ที่สุดของดักกิง มีประชากรกว่า ๖๐๐ คน นั้น ต้องเดินเท้าจากตัวสำนักเมืองดักจิงประมาณ ๒ วัน และพักค้างคืนกลางทาง ๑ คืน

ชนเผ่าดักกิงมีโอกาสดำเนินการศึกษาดีขึ้นหลังจากสงครามสงบและรัฐพัฒนาโรงเรียนท้องถิ่นหลายแห่งในเขตดักจิง ชนเผ่าดักกิงบางคนทำงานเป็นรัฐกรในสำนักเมือง และที่อพยพลงมาอยู่ในตัวแขวงก็มีบ้าง แต่จำนวนน้อยมาก

ตะรื้อ

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนหมู่บ้านและประชากรในเขตเมืองดักจิงแล้ว เผ่าตะรื้อมีจำนวนประชากรน้อยที่สุด คือ เพียง ๑,๙๑๙ คน (ชาย ๑,๒๔๙ คน หญิง ๖๗๐ คน) จำนวนหมู่บ้าน ๘ บ้าน ๑๔๑ หลังคาเรือน แต่เผ่าตะรื้อก็นับเป็นเผ่าดั้งเดิมของเขากอง มีประวัติความเป็นมาของเผ่าที่รับรู้กันในกลุ่มผ่านนิทานตำนานของตะรื้อ และมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เด่นชัด เช่น ผู้หญิงตะรื้อจะไว้ผมยาวแต่บ่าและรวบไว้เป็นพุ่มสองข้างหู ไม่ได้ไว้ยาวแล้วเกล้ามวยเหมือนผู้หญิงเผ่าอื่นส่วนมาก

ตะรื้อมีพื้นที่ราบสำหรับเพาะปลูกน้อยเช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ การปลูกฝ้ายจึงได้ผลน้อยมากและไม่ค่อยทอผ้าใช้เอง แต่จะนำเอาหัตถกรรมอื่นที่ผลิตได้เช่น หม้อดิน ถ้วยชาม ไปแลกผ้าทอของตะรื้อหรือเย็บ ตะรื้อมีชื่อเสียงว่าทำเครื่องจักสานได้สวยงาม และปั้นหม้อดินแกร่ง เป็นสินค้าของเผ่าที่นำไปแลกเปลี่ยนค้าขายถึงเขตเวียดนามทั้งนี้อาจเป็นเพราะดินที่อยู่ในเขตพื้นที่ของตะรื้อมีคุณภาพพิเศษ ตะรื้อจึงพัฒนาการปั้นเครื่องถ้วยชามได้มากกว่าเผ่าอื่น แต่ในปัจจุบันมีการปั้นหม้อและถ้วยชามดินเพียงเล็กน้อยสำหรับใช้ในครัวเรือน ส่วนใหญ่คนตะรื้อจะซื้อภาชนะหุงต้มที่เป็นอะลูมิเนียมจากตลาดในสำนักเมือง หรือลงมาซื้อหาจากตลาดแขวง บางทีก็อาจเข้าไปในเขตเวียดนาม ซึ่งแต่ก่อนจะซื้อเฉพาะไหเคลือบสำหรับหมักเหล้า และเครื่องประดับเช่น หมากบัด ดัมพูนเงิน กำไลเงิน ที่ผลิตเองไม่ได้เท่านั้น

กลุ่มหมู่บ้านดั้งเดิมของตะรื้อคือบ้านดั่งตาลัง ดั่งโนง และดั่งกาโละ ซึ่งในสมัยก่อนเป็นบ้านเดียวกัน แล้วแยกออกเป็นสามหมู่บ้านเมื่อมีประชากรมากขึ้นในระยะหลัง คนในสามหมู่บ้านนี้จึงมักเป็นญาติพี่น้องเกี่ยวดองกันแทบทั้งสิ้น ผู้หญิงตะรื้อที่ไปแต่งงานกับคนเผ่าอื่นก็จะย้ายไปอยู่เรือนสามี และลูกก็จะนับเป็นเผ่าเดียวกับพ่อ เมื่อคนตะรื้อค่อนข้างยากจน การที่ผู้หญิงเผ่าอื่นจะมาแต่งงานกับผู้ชายตะรื้อก็มีน้อย ฉะนั้น อัตราเพิ่มของประชากรเผ่าตะรื้อจึงน้อยมาก เมื่อเทียบกับเผ่าอื่นๆ ในเขตเดียวกัน

ในรายงานและการสำรวจชนเผ่าในลาวมีรายงานเกี่ยวกับเผ่าตะรื้อน้อยมากเช่นเดียวกับเผ่าเย็บ และดักกัก แต่ในปัจจุบัน ชนเผ่าตะรื้อจำนวนไม่น้อยได้พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว ชนเผ่าจำนวนหนึ่งได้รับการศึกษาสูงขึ้นและทำงานเป็นรัฐกร ทั้งที่อยู่ในตัวแขวงและในสำนักเมืองดักจิง ดังนั้น ในระยะต่อไปกลุ่มชาติพันธุ์ตะรื้อคงจะสามารถพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ากับวิถีชีวิต และสามารถปรับปรุงความเป็นอยู่ได้ดีขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยความช่วยเหลืออย่างจริงจังจากรัฐด้วย เพราะปัญหาหลักของตะรื้อคือความกันดารของพื้นที่และความห่างไกลจากแหล่งความเจริญ

กะเซง

เผ่ากะเซงเป็นเผ่าใหญ่ มีจำนวนประชากรมาก แต่ประชากรส่วนใหญ่ของกะเซงมีถิ่นที่อยู่อาศัยในบริเวณที่เป็นแขวงอัตตะปือ ซึ่งเรียกกันว่า เมืองกะเซง เมื่อแบ่งพื้นที่ของแขวงสาละวัน ออกเป็นแขวงเชกอง มีบางส่วนของแขวงอัตตะปือรวมเข้ามาในแขวงเชกองด้วย หมู่บ้านกะเซง บางบ้านจึงย้ายมาขึ้นอยู่กับส่วนการปกครองของแขวงเชกอง เขตเมืองดักจิ้ง เช่น บ้านดักเดีรับ บ้านดักกง (ดักล) บ้านดักยก และบ้าน ดักตรอ

บ้านกะเซงเหล่านี้เป็นบ้านขนาดเล็ก มีประชากรไม่มากนักและมักอยู่ติดกับบ้านตะเรียง แต่ชนเผ่ากะเซง ถือว่าเดิมนั้น เผ่าใหญ่ที่สุดในแถบนี้คือเผ่ากะเซง ต่อมาเมื่อมีการอพยพโยกย้ายตั้งบ้านเรือนใหม่ โดยเฉพาะในระยะสงครามต่อต้านฝรั่งเศส ทำให้แตกแยกออกไปเป็นเผ่า ตะเรียง ตะวีว และอื่นๆ คำอธิบายนี้ไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่มชนเผ่าอื่นๆ โดยเฉพาะตะเรียงซึ่งค้านว่า การที่เผ่ากะเซงดูเหมือนเป็นเผ่าใหญ่แต่เดิมาก็เพราะในสมัยก่อน ทางแขวงอัตตะปือ ใช้คำเรียกชนเผ่าทั้งหมดที่ไม่ใช่ลาว ลุ่มในแขวงอัตตะปือ ว่า กะเซง (หรือ กะเซง) เป็นคำเรียกของฝ่ายปกครอง แต่ในส่วนของชนเผ่า ชื่อเผ่าตะเรียง ตะวีว และเผ่าอื่นๆ มีมาแต่ดั้งเดิมแล้ว

เมื่อร้อยปีเศษมาแล้ว บ้านเดิมของกะเซงในเขตนี้คือบ้านดักล ซึ่งตั้งชื่อตามชื่อผู้ก่อตั้งบ้านคือท้าวล ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาปกครอง ได้เรียกชื่อบ้านว่า บ้านดักกง ถัดจากนั้นมา เกิดมีโรคระบาดจึงอพยพย้ายบ้านหนีกระจัดกระจายไป เมื่อโรคสงบลงจึงตั้งบ้านเรือนใหม่เป็นสามหมู่ คือบ้านดักเดีรับ บ้านดักยกและบ้านดักตรอ คนสามบ้านนี้จึงเป็นกะเซงกลุ่มเครือญาติเดียวกันมาแต่โบราณ บริเวณที่ตั้งบ้านของเผ่ากะเซงมีลำห้วยผ่านหลายแห่ง จึงมีน้ำกินน้ำใช้ค่อนข้างบริบูรณ์

คนกะเซงคุ้นเคยกับการปกครองของฝรั่งเศสมากกว่าเผ่าอื่นๆ ในแถบนี้ เพราะฝรั่งเศสเข้ามาตั้งศูนย์การปกครองอยู่ที่แขวงอัตตะปือ คนกะเซงส่วนใหญ่ในอัตตะปือจึงใกล้ชิดกับผู้ปกครองฝรั่งเศส และมีเรื่องเล่าหลายเรื่องเกี่ยวกับเผ่าในช่วงสมัยที่อยู่ใต้ปกครองฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ในแขวงเชกองเมื่อเปรียบเทียบกับเผ่าอื่นๆ เผ่ากะเซงก็เป็นกลุ่มเล็ก มีจำนวนประชากรน้อยกว่าเผ่าใหญ่เช่น ตะเรียง ฮารัก ละเวิน กะเซงจึงคล้ายกับเผ่าเตโอย ซึ่งมีประชากรส่วนใหญ่อยู่ในเมืองเตโอย แขวงสาละวัน แต่มีจำนวนน้อยมากในแขวงเชกอง

ในการเก็บข้อมูลวัฒนธรรมของชนเผ่าในเขตเมืองดักจิ้ง ๕ เผ่า คือ ตะเรียง แต้สุ ตะวีว ดักกั้ง และกะเซง นั้น ข้อมูลส่วนใหญ่ได้มาจากผู้ช่วยเก็บข้อมูลของโครงการวิจัย คือ

ท้าวแสงพา บุญทะงัน	เผ่าตะเรียง บ้านดักจิ่ง หัวหน้าห้องการແຄລງຂ່າວແລະວັດທະນະທຳ ສຳນັກເມືອງດັກຈິງ
ท้าวพงษ์ สุลิมวน	เผ่าแยฮู บ้านดักเล รัฐกร ห้องการແຄລງຂ່າວແລະວັດທະນະທຳ ສຳນັກເມືອງດັກຈິງ
ท้าวหนูวัน	เผ่าตะรีว บ้านดั่งตาลัง รัฐกร ห้องการອຸດຸນິຍົມ ແຂວງເຂກອງ
ท้าวคำวัน พันเงินเมา	เผ่าดักกัง บ้านสะฮอด (ดั่งออร์) หัวหน้าห้องการຄ້າ ສຳນັກເມືອງດັກຈິງ
ท้าวสมลี	เผ่ากะเซง บ้านโนนมีไซย อดีตรัฐกร ห้องการແຂວງເຂກອງ ປັຈຈຸບັນຮັບບຳນານຸຣັງ

ในระยะต้นของการเก็บข้อมูล ผู้ช่วยเก็บข้อมูลของเผ่าดักกัง คือ ท้าววิไลศักดิ์ บุตดักกัง หัวหน้าห้องการศึกษา สำนักรเมืองดักจิ่ง (จบการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย จากมหาวิทยาลัยสร้างกรุงโตเกียว เวียงจันทน์) แต่ท้าววิไลศักดิ์ได้รับคำสั่งให้ไปรับการอบรมที่เวียงจันทน์ เป็นเวลา ๔ เดือน ตั้งแต่พฤษภาคม ๒๕๔๑ ถึงมกราคม ๒๕๔๒ จึงไม่สามารถจะทำงานให้โครงการได้ และต้องเปลี่ยนตัวเป็นท้าวคำวัน พันเงินเมา ซึ่งประจำอยู่ที่สำนักรเมืองดักจิ่ง

ข้อมูลบางส่วนของเผ่าแยฮู ได้จาก ท้าวแก้วสวน สุลีบิ่ง รองหัวหน้าห้องการປັກຮອງ ສຳນັກເມືອງດັກຈິງ ได้ให้ข้อมูลของบ้านดักเก ซึ่งอยู่ติดกับบ้านดักเล นอกจากนี้ยังเป็นผู้ให้ข้อมูลตัวเลขหมู่บ้านประชากร ฯลฯ ของห้องการປັກຮອງ ສຳນັກເມືອງດັກຈິງ (ได้รับอนุญาตจากท่านคำใหม่ เจ้าเมืองดักจิ่ง) ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การวิจัยมาก

ผู้วิจัยได้เดินทางไปเมืองดักจิ่ง ๓ ครั้ง ด้วยกัน ครั้งแรกคือเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๓๘ เริ่มสำรวจข้อมูลที่บ้านดักลาน (เผ่าตะเรียง) และได้พบท่านคำใหม่ (ขณะนั้นเป็นรองเจ้าเมืองดักจิ่ง) ครั้งที่สองเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๑ หลังจากเสร็จสิ้นการอบรมผู้ช่วยเก็บข้อมูลด้านวัฒนธรรม ทั้ง ๑๓ เผ่าแล้ว ได้เดินทางพร้อมด้วยคณะวิจัยทั้งหมดและผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช) และท่านคำแพง เกตะวัน รองหัวหน้าสถาบันค้นคว้าวัฒนธรรมเวียงจันทน์ เข้าไปที่บ้านดักเซง (เผ่าตะเรียง) และได้ทดลองให้ผู้ช่วยเก็บข้อมูล ทั้ง ๑๓ เผ่า ใช้แบบทดสอบชุดที่ ๑ บางส่วน เก็บข้อมูลเผ่าตะเรียง บ้านดักเซง

ครั้งที่สาม ในเดือนเมษายน ๒๕๔๑ ผู้วิจัยได้เดินทางเข้าไปถึงสำนักรเมืองดักจิ่ง และพักอยู่ที่

๒๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

เรือนรับรองของห้องการสำนักเมืองเป็นเวลา ๑๔ วัน และได้เข้าบ้านดักจิ้ง ซึ่งเป็นบ้านดั้งเดิมของเผ่า เพื่อตรวจสอบข้อมูลของเผ่าตะเรียง นอกจากนั้นได้เก็บข้อมูลของเผ่าดักกัง (ท้าวคำวัน) และเผ่าแย้ฮู (ท้าวพงไซ และท้าวแก้วสวน) แต่ไม่มีโอกาสเดินทางไปหมู่บ้านของเผ่าดักกัง แย้ฮู และตะเรียว เนื่องจากต้องเดินเท้าเป็นระยะทางไกล ฝ่ายประสานงานของแขวงเซกองจึงไม่อาจจัดให้เดินทางไปถึงหมู่บ้านได้

อย่างไรก็ตาม ผู้บอกข้อมูลวัฒนธรรมของดักกัง แย้ฮู และตะเรียว เป็นผู้บอกข้อมูลที่มีการศึกษาดี และเป็นรัฐกร มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเผ่าของตน ตลอดจนข้อมูลสภาพแวดล้อมและอื่นๆ ของเซกองเป็นอย่างดี ข้อมูลที่เก็บได้จึงมีคุณภาพดี และสามารถใช้ในการวิเคราะห์วิจัยได้อย่างน่าพอใจ จึงถือว่าเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ในการศึกษาวิจัย

ตะเรียง

แสงพา บุญทะงัน เป็นคนเผ่าตะเรียงโดยกำเนิด พ่อและแม่เป็นตะเรียงบ้านดักจิ่ง ท้าวแสงพาเองก็เกิดที่บ้านดักจิ่ง เมืองดักจิ่ง เมื่อวันที่ ๑๕ เดือน ๖ ปี ค.ศ. ๑๙๖๓ ขณะนี้แสงพาอายุ ๓๕ ปี ในช่วงที่แสงพาเป็นเด็กนั้นยังไม่มีแขวงเซกอง และสงครามต่อต้านปฏิบัติการอเมริกาอย่างดำเนินอยู่ บ้านดักจิ่งไม่กระทบกระเทือนมากนักเพราะอยู่ห่างไกล แต่ก็จำได้ว่ามีระเบิดลงบ่อยๆ และชาวบ้านก็ต้องอพยพไปซ่อนอยู่ตามป่า ตามชายห้วย เขิงภู อย่างไรก็ตาม บ้านดักจิ่งก็ไม่เคยถูกระเบิดลงตรงบ้านเหมือนบางเผ่า

แสงพาได้เรียนหนังสือตามระบบใหม่จนจบชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์ และเมื่อรัฐได้แยกพื้นที่ส่วนหนึ่งของแขวงสาละวันมารวมกับบางส่วนของอัตปือ ตั้งเป็นแขวงเซกองขึ้น แสงพาก็ได้ทำงานกับห้องการแขวงเซกอง ตำแหน่งพนักงานห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม เมืองดักจิ่ง ขณะนี้มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม สำนักเมืองดักจิ่ง มีเพื่อนร่วมงานอีก ๓ คน

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๒ แสงพาแต่งงานกับนางเทอ เป็นเผ่าตะเรียงบ้านเดียวกัน อายุน้อยกว่าแสงพา ๕ ปี ตอนนั้นแสงพากับนางเทอ มีลูกด้วยกัน ๖ คนแล้ว เป็นลูกหญิง ๒ คนและลูกชาย ๔ คน เมื่อแต่งงานใหม่ๆ นั้น ทั้งสองคนยังอยู่ร่วมกับพ่อแม่ของแสงพา แต่เมื่อตั้งสำนักเมืองดักจิ่งขึ้น แสงพาก็ย้ายที่อยู่มาปลูกเรือนในเขตสำนักเมือง อยู่ตรงกันข้ามกับอาคารที่ทำการของสำนักเมืองเลยทีเดียว และอยู่ห่างจากเพิงห้องการแถลงข่าวฯ เพียงแค่เดินไม่ถึง ๕ นาที เนื่องจากสำนักเมืองอยู่ห่างจากบ้านดักจิ่งไม่ถึง ๒ กิโลเมตร แสงพาจึงกลับไปบ้านพ่อแม่บ่อยๆ เพราะญาติพี่น้องส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ที่บ้านดักจิ่ง และท้าวพงไซ เผ่าเยฮู บ้านดักเล พนักงานคนหนึ่งของห้องการแถลงข่าวฯ ที่ทำงานร่วมกับแสงพาอย่างใกล้ชิด ก็เป็นเขยของเรือนเดิมของแสงพานั่นเอง ชีวิตของแสงพาจึงเรียกได้ว่ายังวนเวียนอยู่ในเขตของบ้านดักจิ่ง และในกลุ่มญาติพี่น้องเผ่าตะเรียง

เมื่อเข้าทำงานห้องการแถลงข่าวฯ แสงพาได้เข้ารับการอบรมการใช้เครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ และระบบการทำงานที่ทันสมัย มีกล้องถ่ายรูปประจำตัวและมีวิทยุ แม้ว่าห้องการแถลงข่าวฯ ของเมืองดักจิ่งจะเป็นเพียงเพิงมุงหญ้า พื้นปูฟากไม้ไผ่ แต่ก็มีเครื่องวิทยุสื่อสาร มีเครื่องปั่นไฟฟ้า ซึ่งจะใช้เฉพาะเวลาที่จำเป็น เช่น รับ-ส่งวิทยุ หรือเพื่อใช้เครื่องเสียงและเครื่องรับโทรทัศน์ที่เพิ่งติดตั้งเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๕ พร้อมด้วยจานดาวเทียม แต่ตัวแสงพาเองไม่ได้เป็นเจ้าของด้านวิทยุโทรทัศน์หรือการรับสัญญาณดาวเทียม หากแต่เป็นหน้าที่ของท้าวเพิงนา เพื่อนร่วมงานเผ่าตะเรียงเช่นเดียวกันและเรือน

๒๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ของท้าวเพ็งนาก็อยู่ใกล้ๆกับเรือนของแสงพา แต่ท้าวเพ็งนาปลูกเรือนแบบลาลุ่ม ในขณะที่แสงพาปลูกเรือนตะเรียงแบบดั้งเดิม หลังใหญ่ หลังคามุงหญ้า และยังทำเตาไฟหุงข้าวทำกับข้าวเอาไว้ในตัวเรือนเหมือนเรือนตะเรียงที่บ้านดักจิ้ง

แสงพาพูดภาษาตะเรียงทั้งในครอบครัวและในที่ทำงาน และพูด อ่าน เขียน ภาษาลาลุ่มได้คล่อง เพราะต้องติดต่อสื่อสารกับห้องการແလງຂ່າວ ของแขวง ตลอดจนห้องการของส่วนงานอื่นๆ ของรัฐ นอกจากนี้ก็พอจะพูดภาษาแอฮู และดักกัง ได้บ้าง

ในปี ค.ศ. ๑๙๘๘ ห้องการແလງຂ່າວ เมืองดักจิ้ง ได้รับงบประมาณให้สร้างอาคารที่ทำการใหม่เป็นตึกเล็กๆ ชั้นเดียว แต่อยู่ห่างออกไปจากตัวสำนักเมืองดักจิ้งประมาณครึ่งกิโลเมตร ขณะนี้การก่อสร้างเริ่มต้นแล้วแต่ยังช้ามากเพราะการขนส่งวัสดุก่อสร้างค่อนข้างยากลำบาก เมื่อสร้างเสร็จ เครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนตัวเจ้าหน้าที่หรือรัฐกรห้องແລງຂ່າວ ทั้งหมด ก็จะย้ายมาอยู่ที่ห้องการใหม่นี้ และงานในหน้าที่ของแสงพาก็คงก้าวหน้าพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว ในปี ค.ศ. ๑๙๘๙ แสงพาจะได้ไปอบรมในโรงเรียนของฝ่ายการปกครองของแขวงเซกอง ซึ่งหมายความว่า โอกาสในการทำงานของแสงพาก็จะก้าวหน้ายิ่งขึ้นเรื่อยๆ

เมื่อเดือนมกราคม ปี ๑๙๘๘ แสงพาได้รับคำสั่งจากห้องการແລງຂ່າວและวัฒนธรรม แขวงเซกอง ให้เดินทางมาที่เทศบาลแขวง เพื่อเข้ารับการอบรมการเก็บข้อมูล ในโครงการศึกษาภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง หลังจากอบรมแล้ว ก็ได้รับแจกกล้องถ่ายรูปประจำตัว फिल्मถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียงและม้วนเทปบันทึกเสียง รวมทั้งแบตเตอรี่แห้ง เพื่อใช้กับเครื่องมือประจำตัว แสงพาได้ส่งข้อมูลที่เก็บตามแบบบันทึกเป็นครั้งแรกเมื่อต้นเดือนเมษายน ๑๙๘๘ และต่อมาอีกไม่ถึง ๒ สัปดาห์ นักวิจัยของโครงการฯ ก็เดินทางมาดักจิ้ง เพื่อตรวจสอบข้อมูลวัฒนธรรมที่ได้รับ แสงพาจึงได้พานักวิจัยเดินทางกลับบ้านดักจิ้ง เพื่อพบกับ ท้าวนิสวัน นายบ้านของบ้านดักจิ้ง

ท้าวนิสวัน นายบ้านดักจิ้ง ได้เล่าความเป็นมาของบ้าน ตลอดจนเรื่องราวต่างๆ เช่นพิธีกรรมของคนตะเรียง อาหารการกิน การปลูกข้าวปลูกมัน และอื่นๆ โดยมีแสงพาและคนเฒ่าของบ้านดักจิ้ง เช่น ท้าวคำยีน รวมทั้งคนตะเรียงรุ่นเด็กๆ เช่น ลูกสาวของท้าวนิสวันเอง และหลานสาวของแสงพากับเพื่อนๆ นั่งฟังอยู่ด้วย ในเรือนตะเรียงดั้งเดิม ของท้าวนิสวัน

คำบอกเล่า การซักถาม การโต้ตอบสนทนาปราศรัย ตลอดจนแบบบันทึกข้อมูลวัฒนธรรม ที่แสงพาเขียนส่งไปให้โครงการวิจัยฯ ตั้งแต่เดือนเมษายน ปี ๑๙๘๘ จนถึงการส่งข้อมูลครั้งสุดท้ายเมื่อเดือนสิงหาคม ปี ๑๙๘๙ ประมวลกันเข้าเป็นเนื้อหาเรื่องราวและชีวิตความเป็นอยู่ของเผ่าตะเรียง โดย

ถือเอาบ้านดักจิ้ง เมืองดักจิ้ง เป็นตัวแทนของเผ่าตะเริง แขวงเซกอง

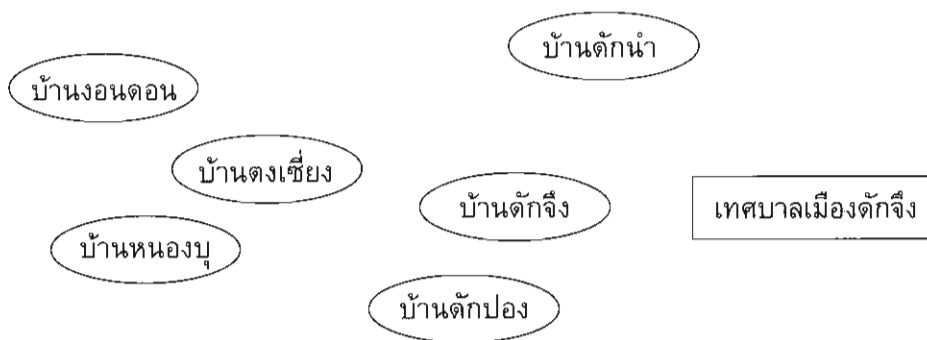
บ้านดักจิ้ง เมืองดักจิ้ง

ภูมิหลังเกี่ยวกับหมู่บ้าน

บ้านดักจิ้งเป็นบ้านดั้งเดิมของเผ่าตะเริงในเมืองดักจิ้ง บริเวณที่ตั้งของบ้านเดิมนั้นเรียกกันว่า โนนดักจิ้ง โนน เป็นคำเดียวกับ เนิน หมายถึง สันภู คือ ที่ราบบริเวณสันเขา ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าอายุของบ้านดักจิ้งประมาณ ๓๐๐ ปี แต่ที่ตั้งของบ้านในปัจจุบันนี้ได้ย้ายจากโนนหรือเนินดักจิ้ง มาตั้งอยู่ในที่ใหม่ห่างจากที่เดิมประมาณ ๕๐๐ เมตร หรือเรียกว่าอยู่ตรงปากทางเข้าหมู่บ้านเดิม เหตุที่ย้ายนั้นเพราะเกิดมีน้ำท่วมใหญ่เมื่อ ๑๐ ปีก่อน จึงย้ายมาอยู่บริเวณที่ดอน ใกล้ภูเขาเตี้ยๆ ชื่อว่า ภูแก้ว จากที่ตั้งบ้านในปัจจุบันนี้ มองไปทางทิศตะวันออก ก็จะเห็นที่ตั้งบ้านเดิม และหากเดินมาจากตัวสำนักรเมือง ประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร ก็จะผ่านบริเวณที่ตั้งบ้านเดิมก่อน

เหตุที่บ้านนี้ได้ชื่อว่า ดักจิ้ง ก็เพราะมีบ่อน้ำกินของบ้านอยู่ทางตะวันตกหนึ่งบ่อและตะวันออกหนึ่งบ่อ บ่อทั้งสองนี้อยู่ในระดับตรงกันพอดี ชาวบ้านเรียกว่า ดักจิ้ง ดัก ก็คือ น้ำ และ จิ้ง หมายถึง ตรงกันเสมอกัน

บ้านที่อยู่ใกล้เคียงบ้านดักจิ้ง คือ บ้านงอนดอน บ้านหนองบุ บ้านดักนำ บ้านดงเชียง บ้านดักปอง

บ้านทั้งหมดนี้เป็นเผ่าตะเริง ส่วนบ้านของเผ่าอื่นที่อยู่ใกล้ที่สุด คือ บ้านดักเล ของเผ่าเยอ ถ้านั่งรถจากบ้านดักจิ้ง ไปบ้านดักเลจะใช้เวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง เป็นทางราบบนสันเขา จากบ้านดักเลเดินต่อไปอีกประมาณ ๖ ชั่วโมง จะถึงบ้านดักเก ของเผ่าเยอเช่นเดียวกัน แต่ไม่มีทางรถระหว่างดักจิ้งไปดักเก ต้องเดินเท้า ๑ วัน

บริเวณที่ตั้งบ้านดักจิ้งเป็นพื้นราบ แต่สูงกว่าบริเวณใกล้เคียง จึงมีลักษณะเป็นที่ดอนดังกล่าว

แล้ว ไกลบ้านมีห้วยน้ำ ชื่อ ห้วยกัญ ห้วยแปก และมีภูเขาเตี้ยๆ ไกลบ้าน ชื่อ ภูแก้ว หรือ ภูท่งแก้ว (ท่งแก้ว) ที่ภูนี้มีหินเขียวหนุมาน (quartz) อยู่ในระดับตื้นๆ เวลาฝนตกหนักบางทีน้ำฝนจะชะเอาหน้าดินออกไป มองเห็นหินเขียวหนุมานขาวใส โผล่ขึ้นมาบนพื้นดิน ชาวบ้านเก็บมาดูเล่นกันบ้าง แต่ยังไม่ได้คิดจะใช้ประโยชน์อะไร

บ้านดักจิ้งในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๑) มี ๒๑ หลังคาเรือน เป็นเรือนดั้งเดิม ๒๐ หลังคาเรือน และเพิ่งปลูกใหม่เมื่อ ๒-๓ ปีมานี้ ๑ เรือน จำนวนพลเมืองทั้งหมดของบ้านมี ๑๒๘ คน เป็นชาย ๖๑ คน หญิง ๖๗ คน

คนบ้านดักจิ้งเป็นเผ่าตะเริง เรียกตัวเองว่า ตะเริง และคนเผ่าอื่นก็เรียกเผ่านี้ว่า ตะเริง ตรงกันข้ามนี้สวน นายบ้านดักจิ้ง เล่าว่า บ้านดักจิ้งนี้มีกองลา ๒ คู (เครื่องดนตรีคล้ายฆ้อง) สำหรับใช้ตีเวลา มีงานพิธีของบ้าน เช่น แปะฮีตบ้าน การที่มีกองลาของบ้านนี้แสดงว่า เป็นบ้านที่มีฐานะดี เพราะกองลาถือว่าเป็นเครื่องแสดงฐานะของบ้าน บ้านใดไม่มีกองลาของบ้าน เวลา มีงานพิธีแปะฮีต เลี้ยงผี ก็จะต้องไปขอยืมจากบ้านอื่น ถือว่ามีฐานะด้อยกว่าบ้านที่มีกองลาเป็นสมบัติกลางของบ้าน

เมื่อวันที่ ๑๙ เดือน ๖ ปี ๑๙๙๖ (พ.ศ. ๒๕๓๙) เกิดโรคอหิวาต์ระบาดขึ้น ท้าวนิสวนอธิบายว่าเป็นเพราะเพราะดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลงมาก การอนามัยและการกินอยู่ไม่ดี จึงเกิดโรคระบาดขึ้น แต่ก็ไม่ร้ายแรงนัก เพราะบ้านดักจิ้งสามารถติดต่อขอความช่วยเหลือจากสำนักเมืองได้สะดวก มีแพทย์และกองอนามัยช่วยเหลือ

ชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไป

คนตะเริงเรียกเรือนที่อยู่ว่า ชูโก ลักษณะเป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนต่ำ ใช้ไม้แป้น (ไม้กระดานที่ได้จากไม้จริง คือ ไม้มีแก่น) ไม้ไผ่ และอื่นๆ เช่น ไม้ขาว ไม้กม ไม้พุง ไม้ปึก เป็นวัสดุปลูกสร้าง และใช้หว่ายทุนผูกมัดบางส่วน หลังคาเรือนมุงหญ้า เช่นเดียวกับเรือนชนเผ่าทั่วไป หลังคาจะลาดต่ำลงมาเกือบจดพื้นเรือน เพื่อป้องกันลมหนาว เมื่อมองจากที่สูงหรือมองไกลๆ จะเห็นหลังคาเรือนเป็นรูปคุ่มคล้ายดอกเห็ด แต่ไม่กลม มีรูปทรงค่อนข้างยาวรีตามพื้นที่ตัวเรือน

ด้านหน้าของเรือนตะเริงจะมีชาน เรียกว่า *บุงเดิม* (หรือ เดิม) มักจะทำหิ้งเล็กๆ ใต้หลังคาของชานด้านหน้านี้ เอาไว้เก็บสิ่งของ เช่น แป้งเหล้า และภาชนะหมักเหล้าไห ในปัจจุบันคนตะเริงเริ่มนิยมเหล้าต้มกันมากขึ้น ก็จะมีภาชนะต่างๆ ที่ใช้ในการต้มเหล้าเก็บไว้ตรงชานเรือนด้านหน้านี้ด้วย เหล้าไหนั้นจะทำเฉพาะเวลาเตรียมงานพิธีแปะฮีต ถ้าเป็นโอกาสทั่วไป ก็จะกินเหล้าต้มกันมากกว่า

เพราะทำงานกว่า ใช้เวลาน้อย

ด้านข้างเรือนมีชานเหมือนกันแต่ค่อนข้างแคบ เรียกว่า *บุงเอี่ยม* เป็นพื้นที่สำหรับซักล้าง ส่วนชานด้านหลังเรียกว่า *บุงโดล* มักจะแคบกว่าชานด้านอื่นๆ ชานทุกด้านจะสูงจากพื้นดิน แต่จะลดต่ำกว่าพื้นเรือนเล็กน้อย ชานหน้าและชานหลังจะมีบันไดขึ้นเรือน บันไดหน้าเรียกว่า *ประรางเดิม* บันไดหลังเรียก *ประรางโดล* แต่ในกรณีของการขึ้นเรือนปกติจะใช้ชานหน้า ขึ้นทางบันไดหน้า บันไดหลังอาจใช้เป็นทางลงได้บ้างสำหรับคนในเรือน แต่ถ้าเป็นแขกของเรือน จะขึ้นลงทางบันไดหน้าเท่านั้น ส่วนชานด้านข้างไม่มีบันได ตรงชานด้านข้างนี้จะเจาะเป็นประตูที่ฝาเรือน เรือนที่ไม่มีชานด้านข้างหรือมีชานข้างด้านเดียว อาจเจาะช่องหน้าต่าง (ป่องเอี่ยม) เพื่อให้แสงเข้าภายในตัวเรือนได้บ้าง เพราะโดยทั่วไปในเรือนจะมีมืดมาก เนื่องจากหลังคาลาดต่ำและไม่มีช่องแสงอื่น นอกจากประตูหน้าประตูหลังและประตูชานข้าง ซึ่งทุกประตูจะมีขนาดค่อนข้างแคบ ในตัวเรือนอาจได้แสงสว่างจากเตาไฟบ้าง แต่ก็ค่อนข้างสลัวมาก

เรือนตะเรียงไม่มีฝา จะมองเห็นโครงสร้างหลังคาสูงขึ้นไปจดหลังคาหญ้า ได้หลังคามักจะทำหิ้งไว้เก็บภาชนะและสิ่งของต่างๆ เรียกว่า *นังโด* หิ้งนี้จะอยู่ตรงเหนือเตาไฟ มักใช้เก็บอาหารแห้งด้วย ถ้าเป็นเรือนขนาดใหญ่ แข็งแรง อาจทำหิ้งนังโดนี้ให้มีขนาดใหญ่แข็งแรง และใช้เก็บพื้นสำรองประจำวัน

โครงสร้างหลักของเรือนประกอบด้วยเสาตั้งที่อยู่ด้านหน้าเรือน เรียกว่า *ยรังลูล* (ยรัง แปลว่า เสา) มีชื่อใหญ่ขวางตัวเรือน ใช้ไม้จริง เรียกว่า *ดรักเวง*

ในตัวเรือนแบ่งพื้นที่ใช้สอยเป็นบริเวณที่นอน ที่รับแขก และบริเวณเตาไฟทำอาหาร ส่วนมากมีเตาไฟ ๒ เตา เตาหน้าเรือนใช้ทำอาหารและผิงไฟ รวมทั้งรับแขก เตาด้านหลังเรือนใช้ทำอาหารหมุอาหารไก่ หรือถ้ามีงานบุญก็ต้องใช้สองเตาพร้อมกัน ในตัวเรือนมักจะมีคว้นอบอยู่เกือบตลอดเวลา โดยเฉพาะช่วงเย็นที่ทำอาหารและเมื่อสมาชิกในครัวเรือนกลับมาจากงานประจำวัน จะสูมไฟเพื่อทำอาหารและให้ความอบอุ่นด้วย

เจ้าเรือนมักจะนอนด้านซ้ายของเรือน ก่อนไปทางด้านหลังเรือน ลูกที่แต่งงานแล้วก็จะนอนด้านซ้ายของเรือนเช่นกัน ลูกที่ยังไม่ได้แต่งงานมักจะนอนด้านขวาทางในสุดของเรือน ส่วนแขกนอนด้านหน้าเบื้องขวา ตะเรียงไม่กำหนดทิศหัวนอน แต่คนที่นอนในเรือนด้านเดียวกัน จะหันหัวไปชนฝาเรือนด้านเดียวกัน เหลือพื้นที่ตรงกลางตัวเรือน จากประตูหน้าไปจดประตูหลังเรือนเป็นทางเดิน

ในเรือนตะเรียงไม่มีพื้นที่หวงห้าม ทุกคนในเรือนและผู้มาเยี่ยมเยือนสามารถเข้าได้ทุกส่วน แต่โดยปกติแขกก็จะไม่เดินเข้าไปตรงส่วนที่เป็นพื้นที่นอนของคนในเรือน จะนั่งอยู่บริเวณเตาไฟหน้า

๓๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

เรือน หรือนั่งนอนตรงบริเวณพื้นที่สำหรับแขก คือ ด้านขวา ส่วนหน้าเรือน

การตกแต่งต่าง ๆ

ในตัวเรือน ได้แก่ **อมัง** คือ คานล่างของจั่วบ้าน จะนำหัวควาย (ที่กินในพิธี แป้งฮีดบ้าน หรือ ฮีดเรือน) มาตกแต่ง ถ้าเป็นเรือนที่มีฐานะดี ก็จะมีหัวควายติดประดับเรียงกันไปหลายหัว บางทีอาจจะเรียงลงมาตามแนวดิ่งของเสาดังก็ได้ สุดแต่จะเห็นว่างาม

การปลูกเรือนใหม่

คนตะเริงถือว่า ต้องเลือกวัน เวลา แต่ก็ไม่มียายละเอียดยึดเจนนัก ข้อสำคัญก็คือ ไม่ปลูกข้างแรม และไม่ปลูกเรือนในวันเดือนเพ็ญ ส่วนวันอื่นๆ จะปลูกได้ทั้งหมด ยกเว้นเมื่อผู้รู้หรือผู้เฒ่าบอกว่า วันนั้นวันนั้นไม่ให้ปลูก ก็จะทำตามที่คุณเฒ่าบอก

พิธีปลูกเรือน

เริ่มด้วยการถางหญ้าบริเวณที่เลือกที่จะปลูกเรือนใหม่ แล้วต้องรอหนึ่งคืน ในคืนนั้น ก่อนนอนจะถามผีว่า จะให้ปลูกเรือนได้ไหม ให้ผีมาบอกในฝัน ถ้าปลูกได้ก็ขอให้ฝันดีฝันงาม เมื่อตื่นขึ้นมาจำได้ว่าฝันดีหรือร้ายอย่างไรก็จะปฏิบัติตามนั้น ถ้าฝันร้าย อาจจะต้องรอรอถามผีอีกครั้ง หรือมีจะนั้นก็ย้ายบริเวณ บางทีใช้วิธีนับเมล็ดข้าวสาร ใส่ภาชนะเล็กๆ ๗ เมล็ด และขอผีให้มาบอก ถ้าผีจะให้ปลูก ก็ให้เม็ดข้าวคงจำนวนเดิม ถ้าไม่ให้ปลูก ผีก็จะมาเอาเมล็ดข้าวไป เมื่อตื่นตอนเช้าก็นับดู เป็นอย่างไรก็ตามนั้น

แต่ถ้าใช้ทั้งสองวิธีแล้วยังไม่ดี ปลูกไม่ได้ ก็อาจจะต้องฆ่าไก่ตัวเล็กๆ แล้วดูไส้ไก่ว่างามไหม ถ้าไส้งาม ไม่ขาด ก็อยู่ได้ ถ้าไส้ขาดๆ วันๆ ไม่งาม ก็ไม่ปลูก จะต้องเลือกที่ใหม่ เวลาปลูกเรือนต้องให้เจ้าของเรือนลงมือขุดดินก่อน จากนั้นคนอื่นๆ จึงมาช่วยปลูกจนเสร็จ

ญาติพี่น้องและคนในบ้านจะมาช่วยกันปลูก ขณะปลูกเรือน ไม่ให้คนในเรือนกินหมากเผ็ด (พริก) มีกำหนด ๓ วัน ส่วนมากประมาณ ๓ วันก็จะปลูกเรือนขนาดธรรมดาเสร็จ ๑ หลัง ถ้าเป็นเรือนหลังเล็กๆ อาจปลูกเพียงวันเดียว เพราะคนในบ้านจะมาช่วยกันเกือบทั้งหมด แต่ทั้งนี้ต้องมีการเตรียมวัสดุต่างๆ ไว้ก่อนแล้ว เช่น ไปเสาะหา ตัดไม้ หาวาย หาน้ำผึ้งหลังคาและเย็บเป็นตับ เตรียมไว้ครบทั้งหมด วันปลูกจึงหมายถึงการนำวัสดุทั้งหมดมาประกอบเข้าเป็นตัวเรือน แม้ว่าวัสดุปลูกเรือนจะหาได้ในบริเวณใกล้เคียง คือจากป่าบริเวณภูเขา แต่คนตะเริงก็ไม่ปลูกเรือนใหม่บ่อยนัก และจะเลือกปลูกในระยะที่ไม่ถึงงานในไร่ เพื่ออาศัยแรงงานช่วยจากคนในบ้านเดียวกัน

เรือนหอ

ในการแต่งงาน คู่แต่งงานใหม่มักจะอยู่เรือนพ่อแม่ฝ่ายชาย ถ้าจะแยกออกจากเรือนเดิม พ่อ

แม่ผู้ชายจะเป็นฝ่ายปลุกเรื้อนให้ แต่คนอื่นๆ ในบ้านก็จะมาช่วยกัน ถ้าคู่แข่งงานอยู่ต่างบ้านกัน ส่วนมากคนจากบ้านฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายช่วยปลุกเรื้อน เพราะเผ่าตะเรียงจะแต่งงานแล้วเอาฝ่ายหญิงเข้ามาอยู่ในครอบครัวฝ่ายชาย ฉะนั้นในการทำมาหากิน เช่น ปลุกข้าวไร่ ปลุกข้าวโพดและอื่นๆ คู่แต่งงานใหม่ต้องช่วยพ่อแม่ฝ่ายชาย

การกินอยู่ในครัวเรือน

ลูกที่แต่งงานแล้วจะกินรวมอยู่ในครัวเรือน แม่เผ่าจะเป็นผู้ควบคุมดูแลลูกสาวและลูกสะใภ้ให้ช่วยกันทำข้าวปลาอาหารประจำวัน หรือเก็บผักหักฟืนสำหรับใช้ในครัวเรือน แม้ว่าในระยะแรกคู่แข่งงานอาจทำกินต่างหาก แต่เวลากิน ก็จะล้อมวงกินพร้อมกันทั้งเรือน ใช้พาข้าว (สารับ) เดียวกัน

การทำมาหากิน

คนตะเรียงส่วนใหญ่ปลูกข้าวเจ้าเป็นอาหารหลักสำหรับบริโภคประจำวัน จะปลูกข้าวเหนียวจำนวนน้อย สำหรับใช้ในงานบุญและพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนั้นก็ปลูกข้าวโพด (สาลี) มันดิน ปลูกพืชสวนครัว เลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ ควาย และวัว แต่ก่อนนั้น ควายเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองในป่า เมื่อนำมาใช้ในการแปงฮีดพิธิ จึงจะไปตามจับเอามา ส่วนวัว เพิ่งเริ่มเลี้ยงกันไม่นานนัก ปัจจุบันบ้านดักจึงยังเลี้ยงควายเป็นฝูง แต่บางครั้งต้องนำมาเลี้ยงไว้ในพื้นที่ใกล้บ้าน และล้อมรั้วรวมกันเป็นบริเวณกว้าง อยู่ติดเขตบ้าน เพราะปัจจุบันควายราคาแพง ถ้าจะปล่อยไว้ในป่าตลอดเวลาอาจถูกคนบ้านอื่นเผ่าอื่นจูงเอาไป เพราะไม่มีข้อกำหนดว่าควายตัวใดเป็นของใครเลี้ยงไว้ นอกจากนี้ในระยะที่ปลูกข้าวไร่หรือลงพืชสวนครัวใหม่ๆ ก็มักจะต้องต้อนควายมาไว้ในบริเวณจำกัด เพื่อไม่ให้ไปเหยียบย่ำหรือกินพืชผลเสียหาย

หมูและไก่นั้นเลี้ยงไว้ในบริเวณเรือน นอกจากจะเลี้ยงไว้บริโภคแล้ว ก็ยังใช้ในการแปงฮีดด้วยการแปงฮีดเล็กๆ น้อยๆ มักจะใช้ไก่เป็นสำคัญ คนตะเรียงจึงไม่ค่อยกินไข่ไก่ แต่จะปล่อยให้แม่ไก่ฟักไข่ให้ได้ลูกไก่จำนวนมากๆ และฆ่ากินบ้าง ส่วนหมูมักไม่ค่อยฆ่ากินเอง เพราะอาจใช้เป็นสินสอดเช่นเดียวกับควาย และใช้ทำพิธีแปงฮีดสำคัญรองลงมาจากควาย

นอกจากการปลูกข้าวและพืชต่างๆ ตลอดจนออกป่าหาสัตว์และจับปลา ชาวบ้านอาจจะหาของป่าของดง เช่น ไม้ น้ำมันยาง น้ำผึ้ง และหาหวาย ไม้ไผ่ เพื่อใช้ทำเครื่องจักสาน กระดัง ตะเบียน กะพ้า กะเจ๊ะ ฯลฯ

การปลูกข้าวไร่

เริ่มตั้งแต่ปลายเดือน ๔ จะปลูกทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวพร้อมกันแต่ไม่ปลูกรวมในพื้นที่เดียวกัน พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ปลูกข้าวเจ้าเพื่อบริโภคประจำวัน แต่เนื่องจากมีพื้นที่เพาะปลูกเป็นที่ราบแคบๆ ไม่ใช่พื้นที่กว้างพอจะทำแปลงข้าวขนาดใหญ่ จึงใช้วิธีคล้ายการสักข้าว แต่ไม่ใช่ไม้สัก (ไม้ลุง) ใช้หว้านข้าวลงบนดิน เอาจอบเล็กๆ (บรา) ขุดดิน แล้วหยอดเมล็ดพันธุ์ลง คนหว่านหรือหยอดเมล็ดพันธุ์จะหว่านนำไปก่อน ๒-๓ คน คนสับดินและกลบจะตามหลังไปอีก ๒-๓ คน ทำพร้อมๆ กัน เป็นแถวหน้ากระดาน ข้าวเจ้าที่ปลูกเพื่อบริโภคนี้เรียกว่า ข้าวไร่

ระยะสักข้าวเริ่มตั้งแต่ปลายเดือน ๔ ไปจนถึงต้นเดือน ๖ ในระหว่างเดือน ๗-๘-๙ ต้องมาถางหญ้าประมาณเดือนละครั้ง ข้าวจะเริ่มออกรวงราวๆ เดือน ๑๐ เจ้าของต้องมาคอยไล่นกไล่หนู นกที่มากินข้าวเป็นจำพวก นกกะปัด (คล้ายนกกระจอก แต่ตัวเล็กกว่า) นกเขา หนูที่กินข้าวมีทั้งขนาดตัวเล็กๆ เท้าหัวแม่มือ เรียก น้าก และที่ตัวใหญ่ๆ เท้ากำมือ เรียก มังคุด

เครื่องมือไล่นก เรียกว่า สุร้อช ใช้ไล่หุบปากก็ได้ มี ๒ ชนิด คือ สุร้อชที่ใช้แรงน้ำ และสุร้อชที่ใช้ลม สุร้อชน้ำนั้น ตัวเครื่องมือส่วนที่อยู่ในน้ำเรียก ยู้ด ต้องเอาไปวางตรงทางน้ำไหล แล้วโยงไม้และสายเชือกให้เคลื่อนไหวด้วยแรงน้ำ เชือกจะไปกระตุกโครงไม้สูงที่ผูกส่วนที่ทำให้เกิดเสียง เรียกว่า สุร้อช (ส่วนนี้จะอยู่ในบริเวณไร่ข้าว) ไม้ที่ตัวสุร้อชจะกระทบกันดัง กรัก กรัก กรัก นกก็จะตกใจเสียงและบินหนีไป

ถ้าในบริเวณนั้นไม่มีทางน้ำไหล ก็ทำยู้ดลม ใช้ไม้ไผ่ (ไม้พุง) จักดอกสานเป็นแผ่น ให้ลมตีแผ่นนั้นเคลื่อนไหว ไปดึงสายเชือกโยงตัวสุร้อช ใช้หลักการเดียวกันทั้งสุร้อชน้ำและสุร้อชลม ขึ้นอยู่กับว่าพื้นที่นั้นมีทางน้ำหรือไม่ และต้องเป็นทางน้ำที่น้ำไหลแรงพอสมควร จึงจะทำสุร้อชน้ำได้ ส่วนมากมักจะทำสุร้อชลมเพราะง่ายกว่า สุร้อชเป็นเครื่องมือง่ายๆ ที่เหมาะกับพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กบนภูดอยในบ้านตะเริง เด็กๆ จะช่วยพ่อแม่ทำสุร้อช และยังไปช่วยเพื่อนบ้านด้วย เพราะเป็นเรื่องสนุกและยังได้งานด้วย

การไล่หนู ใช้กับดัก ทำด้วยไม้เหี้ยะ (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) กับดักหนูจะมีทางเข้ายาวๆ เมื่อวางไว้บนดิน เอาลูกไม้มาวางล่อไว้ปากทาง เมื่อหนูเข้าไป กับดักจะลั่นปิดทางเข้า

ถ้าจะทำเครื่องมือสำหรับดักนกใหญ่ต้องใช้ดั่ง คือยางเหนียว ล่อให้นกเหยียบยางหรือปักติดยางเหนียว บินขึ้นไม่ได้ แต่ส่วนมากนกใหญ่ไม่ค่อยเป็นปัญหาในการปลูกข้าวเท่านั้นเล็กๆ และหนูซึ่งมีชุกชุม โดยเฉพาะในหน้าที่ข้าวเริ่มออกรวง

ข้าวเหนียว ซึ่งปลูกกันไม่มากนัก ใช้วิธีหว่านในนา ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ราบ มีน้ำขังหรือเป็น

ที่ลุ่ม จึงเรียกว่า ข้าวนา ข้าวโพดก็ปลูกพร้อมกัน แต่ใช้เวลาเพียง ๔ เดือน เริ่มปลูกเดือน ๔ หลังจากปลูกข้าว พอเดือน ๘ ก็เก็บผักได้แล้ว

การเก็บเกี่ยว

ข้าวเจ้ากับข้าวเหนียวสุกไล่ๆ กัน แต่ข้าวเหนียวมักสุกก่อนและปลูกน้อย จึงเก็บก่อน การเก็บข้าวใช้วิธีมัดข้าว คนเก็บจะเอากะเจ้า (เครื่องจักสาน รูปคล้ายกระบุงขนาดเล็ก) ผูกเอาไว้ แล้วเก็บรวงข้าวใส่กะเจ้า เมื่อเต็มกะเจ้าแล้วก็เอาไปเทรวมในกะพ้า ซึ่งเป็นกระบุงขนาดใหญ่ คนเก่งๆ จะเก็บข้าวได้วันละประมาณ ๑๐ กะเจ้า ไร่ที่ดินดี ได้ผลดี จะได้ข้าวประมาณ ๑๐-๒๐ กะพ้า ต่อเอ็กตาร์ (ปัจจุบันคนลาววัดพื้นที่เพาะปลูกเป็นมาตราเอ็กตาร์ ชนเผ่าจึงใช้คำเดียวกัน แต่ในพื้นที่เพาะปลูกจริงมีขนาดเล็ก ชนเผ่าต่างๆ จะใช้คำเรียกในภาษาของเผ่า ซึ่งมักมีความหมายว่าพื้นที่ส่วนเล็กๆ แต่ละส่วนทำนองเดียวกับที่คนไทยเรียกว่า บั้งนา)

เมื่อเก็บข้าวหมดแล้วต้องใส่กะดั่ง ผัดข้าวสับออกก่อนแล้วจึงใส่กะพ้า เก็บเอาไว้ในเล้าข้าว (ตูล-ยุงข้าว) ไกลๆ บ้าน คนตะเรียงส่วนมากจะปลูกยุงข้าวไว้ใกล้บ้าน แต่ไม่ถึงกับชิดตัวเรือน บางบ้านจะมีเล้าข้าวปลูกไว้ไกลๆ กันเป็นหมู่ ก่อนเข้าบริเวณบ้าน

ปรกติข้าวที่ปลูกได้แต่ละปีจะไม่ค่อยพอกิน ต้องนึ่งข้าวปนกับมันตัน (มันสำปะหลัง) มันต่างข้าวโพด หรือเผือก แต่คนตะเรียงไม่รู้จักกลอย และไม่กินขุยไฟ ถ้าปีใดปลูกข้าวไม่ได้ และพืชผลก็เสียหายหรือไม่ได้ผลเท่าที่ควร ก็จะต้องขอยืมข้าวบ้านอื่นหรือในปัจจุบันก็ต้องขอความช่วยเหลือจากแขวงและจากส่วนกลาง

อาหารการกิน

คนตะเรียงกินข้าวเจ้าเป็นหลัก และใช้วิธีหุงหรือนึ่งกินก็ได้ กินข้าวเจ้ากับอาหารอื่นๆ เป็นกับข้าวประจำวัน ส่วนข้าวเหนียวปลูกไม่มาก เอาไว้ใช้ในงานพิธีกรรมหรือกินเล่น เช่น เอาข้าวสารเหนียวมานึ่ง ตำเป็นแผ่นแบนๆ กลมๆ เรียกว่า ป็อก หรือ ข้าวป็อก เอาไว้แจกญาติพี่น้องหรือแขกให้กินเล่นเวลาว่างบุญ ก่อนกินจะอังไฟหรือปิ้งก็ได้ หรือจะกินเลยก็ได้เพราะนึ่งสุกแล้วก่อนเอามาตำเป็นแผ่น แต่ส่วนใหญ่จะปิ้งไฟก่อน

ในงานขึ้นเรือนใหม่ เจ้าเรือนต้องนึ่งข้าวเหนียว และปั้นเป็นบั้งๆ แจกคนอื่นทั้งหมู่บ้าน ตั้งแต่เด็กเล็กแรกเกิด ไปจนถึงคนเฒ่า ต้องได้ทุกคนคนละบั้งเท่าๆ กัน และมักมีแกงแจกให้ด้วย ฉะนั้นเวลาขึ้นเรือนใหม่จึงต้องใช้ข้าวเหนียวมากเจ้าเรือนที่มีไม่พอก็ต้องไปแลกไปซื้อหาหรือขอยืมมาเตรียมไว้

๓๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ในการกินควาย แ่งฮืดควาย ก็ต้องแจกของกินไปทุกเรือนทุกคนเหมือนกัน แต่ไม่จำเป็นต้องใช้ข้าวเหนียว ถ้าปีใดได้ข้าวปริมาณน้อย ก็ต้องกินด้วยกัน แทนที่จะแจกไปตามครัวเรือน เป็นธรรมเนียมของเผ่า ทั้งนี้เพราะในเวลาขึ้นเรือนปลูกเรือน คนทั้งบ้านต้องมาช่วยกันหมดทุกครัวเรือน จึงต้องเลี้ยงคนทั้งหมดที่มาช่วย ซึ่งก็หมายความว่าเลี้ยงกันหมดทั้งบ้าน

นอกจากนี้ ในวันหลังจากที่สักข้าวเสร็จแล้ว จะมีการกินข้าวเหนียวร่วมกันทั้งบ้าน หมายความว่าต้องสักข้าวเสร็จหมดทุกแปลง ถ้าไร่นาใครยังไม่เสร็จก็ต้องไปช่วยกัน แล้วจึงกินข้าวเหนียวร่วมกัน เป็นการฉลอง เหมือนกับที่ลาวลุ่มเรียกว่า บุญสักข้าว นั่นเอง ของกินอื่นๆ ที่มักเอามาปันกับข้าวหรือกินแทนข้าว คือ มันสำ (มันเทศ) อาจจะต้ม หรือหนึ่ง มันดัน (มันสำปะหลัง) ชูดปนกับข้าวแล้วนั่งกิน ข้าวโพด ตำเป็นแป้งแล้วนั่งกิน หรือหุงปนกับข้าว

อาหารประเภทเนื้อสัตว์ ส่วนใหญ่คือ ปลา จับจากแหล่งน้ำใกล้บ้าน ห้วยที่เป็นแหล่งหาปลา ใกล้บ้าน มีห้วยกัญ ห้วยแปก และห้วยปวง เนื่องจากลำห้วยมีขนาดเล็ก ตื้น ปลาที่หาได้จึงเป็นปลาตัวเล็ก เช่น ปลาขาว ปลากัง ปลาตุก ปลาชีว ปลาโลน

เครื่องมือหาปลา เป็นเครื่องมือขนาดเล็กประเภท ไซ มอง แห เบ็ด และซอน หรือ ซ้อน ซึ่งผู้หญิงและเด็กมักจะใช้ในการหาปลาเป็นประจำวัน ช่วงบ่ายหรือเย็น เมื่อไปอาบน้ำหรือซักล้าง เสื้อผ้าและภาชนะสิ่งของ ก็จะถือซอนติดมือไปด้วย ใช้ซอนปลาเล็กปลาน้อยในลำห้วย พอเป็นอาหารประจำวัน

อาหารประเภทเนื้อสัตว์บก ชาวบ้านมักจะไปหาแถบเชิงเขา คือ ภูท่งแก้ว ภูยาง ภูฟ้าผ่า (ฟ้าผ่า) แต่ก่อนคนในบ้านมักออกไปหาสัตว์ในป่าแถบภูบ่อยๆ เพราะยังมีสัตว์มากและรัฐไม่ได้ห้าม สัตว์ที่หาได้ เช่น กวาง ฟาน (แก้ง) เยื่อง (เลียงผา) หมูป่า ลิง เม่น หิน กระรอก กะแต และจำพวกนกต่างๆ เช่น ไก่ฟ้า ไก่ป่า นกพุม นกกก นกเป็ด นกเขา และนกขนาดเล็กอื่นๆ ตามแต่จะหาได้

ในปัจจุบัน ชาวบ้านไม่สามารถล่าสัตว์ขนาดใหญ่ได้เพราะกฎหมายของรัฐห้ามฆ่าหรือดักจับ สัตว์ป่ามาขาย แต่ในทางปฏิบัติ ชาวบ้านก็ยังพอจะดักกวาง แก้ง และสัตว์ขนาดเล็กๆ ได้บ้าง

เครื่องมือที่ใช้ล่า หรือ ดักจับสัตว์ ได้แก่ น่านอง (ลูกดอกอาบยา) หอก จ้าว แหวน บางที่ใช้กับดัก เช่น ห้างกับ ห้างม่วง ห้างแหว (แรว) สัตว์ที่ยิงหรือดักได้มักนำมาบริโภคในครัวเรือน หรือแบ่งปันให้เพื่อนฝูง ไม่ได้ขายหรือแลกเปลี่ยน เพราะเป็นสัตว์ตัวเล็กๆ เนื้อไม่มากพอจะขาย นอกจากนี้ในบางโอกาสที่มีคนขอซื้อ ซึ่งอาจเป็นคนบ้านเดียวกันหรือคนในสำนักเมือง

คนตะเรียงกินเนื้อสัตว์ได้ทุกชนิด ยกเว้นที่เป็นข้อห้ามของเผ่า เช่น งู ปลาไหล (ซึ่งคน

ตะเรียงไม่ค่อยรู้จักอยู่แล้วเพราะในลำห้วยไม่ค่อยมีปลาไหล ส่วนเนื้อสุนัขนั้น ส่วนใหญ่ไม่กิน แต่ก็มียางคนหรือบางครั้งเรือนที่ถือว่า เมื่อใช้สุนัขในการแบ่งฮีดเรือนบางอย่าง เช่น ฆ่าเลี้ยงผีหลังจากพิธีศพ ก็อาจจะเอาเนื้อมากินได้ เท่าที่พบมีคนตะเรียงที่กินเนื้อสุนัขน้อยมาก นอกจากนั้น บางคนก็อาจถือเป็นข้อห้ามเฉพาะตัวที่จะไม่กินเนื้อสัตว์บางชนิด

การปรุงอาหารประจำวัน

คนตะเรียงกินข้าวเจ้ามาแต่เดิม จึงใช้วิธีหุงข้าวในหม้อ ไม่ได้นั่งเหมือนคนลาวลุ่มที่กินข้าวเหนียว แต่ปัจจุบันอิทธิพลลาวลุ่มทำให้คนตะเรียงเริ่มนั่งข้าวเจ้าแบบเดียวกับข้าวเหนียว ส่วนกับข้าวก็จะทำง่าย ๆ ส่วนใหญ่เป็นการต้ม ข้าว ปิ้ง จี่ หรือลวก ถ้าเป็นเวลามีกานบุญจึงจะทำกับข้าวพิเศษ เช่น แกง ลาบ

แกง ใช้ผักต่างๆ ต้มกับเครื่องหอม (เครื่องเทศ) เช่น ตะไคร้ อัญชัน (ต้นหอม) ผักหอมจันทน์ ผักชีล้อม และอาจใส่ชิ้นเนื้อสัตว์ เช่น ไก่ หรือ ปลา แล้วใส่เกลือ พริก (หมากเผ็ด) แต่โดยทั่วไปมักเป็นแกงผัก หรือใส่ปลาตัวเล็กๆ มากกว่าที่จะเป็นแกงใส่เนื้อสัตว์

ลาบ ใช้เนื้อสัตว์ชนิดใดก็ได้ แล้วแต่จะมีหรือหามาได้ สับละเอียด ใส่เครื่องหอมต่างๆ ใส่ใบหมากเกี้ยว (ส้มซ่า) ปะแนะ (ผักชีล้อม) แต่ไม่ใส่หมากแตง หรือหมากมอด (ใช้ชื่อเมล็ด คล้ายข้อพริกไทยอ่อน แต่หมากมอดเป็นต้นไม้ใหญ่ ไม่ใช่ไม้เลื้อยเหมือนพริกไทย) อาหารประเภทเนื้อสัตว์ที่เป็นชิ้นนิยมใส่ข้าว บางทีใส่ผักหอมมน (สระแหน่) ผักหอมห่อ (หัวหอม)

การถนอมอาหาร เช่น พืชผักหรือเนื้อสัตว์ที่ทำเก็บไว้กินในเวลาขาดแคลนอาหาร ได้แก่

ตำกแฮด (หรือ ดักแฮด) คือ น้ำผักกาดดอง ลาวลุ่มเรียกว่า น้ำเขย ใช้ผักกาดที่ปลูกไว้ ซึ่งมักเป็นชนิดใบใหญ่ เขียวจัด รสค่อนข้างขม น้ำผักกาดมาดองเกลือ และใส่พริกเล็กน้อย เมื่อกินใบผักกาดดองไปแล้ว จะเหลือน้ำอยู่ในภาชนะดอง เอาน้ำนั้นมาต้มจนงวด ค่อนข้างข้น รสชาติจะเปรี้ยว ขม และเผ็ดนิดหน่อย สำหรับกินกับข้าวเมื่อเวลาขาดแคลนอาหาร เก็บไว้กินได้นานประมาณ ๑ ปี ถ้านานกว่านั้นจะแห้งหรือขมจัดกินไม่ได้

เจาะโปย ลาวลุ่ม เรียกว่า อียก เอาผักกาดใบเขียวมาปั่นเป็นก้อน ตากจนแห้ง อัดใส่กะบังไม้ไผ่ เก็บไว้ได้นาน เมื่อจะกิน เอามาต้มกับปลาได้ หรือใส่กับอาหารอื่นๆ ก็ได้ รสชาติเปรี้ยวและเผ็ด ถ้าไม่เอามาตากแห้ง ก็อาจจะต้องให้น้ำอยู่ด้วย และกินทั้งใบผักดองและน้ำ เป็น ตำกแฮด

เจ้ม ลาวลุ่มเรียกว่า ปาแตก (ปลาร้า) ตะเรียงจะทำเจ้มวิธีเดียวกับที่คนลาวทำปลาร้า แต่ไม่

๓๘ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ใช้เนื้อปลา ใช้เนื้อสัตว์อะไรก็ได้ ทั้งเนื้อและกระดูก สับเป็นท่อนเล็กๆ คลุกกับเกลือ แล้วอัดใส่กะบัง ปิดให้สนิท ทั้งไว้ระยะหนึ่ง รสจะออกเค็มปะแล่มๆ และอาจมีกลิ่นเน่า เพราะปรกติจะไม่ใช้เกลือมาก เนื่องจากเกลือเป็นของหายาก ราคาแพง เจิมของคนตะเริงจึงมีรสและกลิ่นแปลกกว่าปลาร้า แต่ถือว่าใช้กรรมวิธีคล้ายคลึงกัน คนตะเริงหาปลาได้น้อยอยู่แล้ว จึงไม่ทำปลาร้า

นอกจากนั้น ก็มีวิธีทำอาหารอื่นๆ ที่พบทั่วไปในหมู่ชนเผ่า เช่น ต้มปลา ปิ้ง ย่าง ตำพริกกับเกลือและขิง (ถ้ามี) เป็นแจ่วแห้ง ใช้จิ้มกับข้าว แต่คนตะเริงกินข้าวเจ้า จึงไม่ค่อยใช้แจ่วเป็นเครื่องจิ้ม เหมือนคนลาวลุ่มที่กินข้าวเหนียว ถ้าหาปลาตัวเล็กๆ มาได้ก็มักเอามาทำอาหารคล้ายๆ กับที่คนลาวเรียกว่า ก้อย คือ สับ (ไม่ต้องละเอียด ถ้าละเอียดจะเรียกว่า ลาบ) ผสมกับเครื่องปรุงรสและผักหอมบางชนิด

ผักที่คนตะเริงมักปลูกไว้เป็นผักสวนครัว ได้แก่

๑. แจะจาวบี	ผักกาดเขียว ใบหนา สีเขียวจัด รสออกขม
๒. หมากอี	ผักทอง ใช้ตำเรียกแบบลาว
๓. หยั่น	ผักเขียว บางทีเรียกว่า หมากเงิน (เข้าคู่กับหมากอี)
๔. แจะด้าก	เป็นผักน้ำคล้ายๆ ผักบุ้ง แต่ปลูกบนดินเป็นกอๆ ก็ได้
๕. ตรื่อง	มะเขือยาว มีทั้งชนิดสีเขียวและชนิดสีขาว
๖. ตาฮ้อง	มะเขือเปราะ ลาวเรียก หมากเขือ
๗. ตรื่องแกละฮุ	มะเขือพวง ลาวเรียก มะเขือเครือ หรือหมากเข็ม
๘. เปลุบร๊วย	มะอี
๙. คะด็ก	ผักขนาดใหญ่
๑๐. หมากแดง	คือ มะแว้ง ปกติไม่ใช้ทำอาหาร แต่มักขึ้นอยู่ทั่วไปในสวนครัว
๑๑. แจะปาก้อม	ลาวลุ่มเรียก ผักหอมจีน คือ ต้นหอม
๑๒. อมอ	แมงลัก ลาวเรียก ผักอีตู

เครื่องปรุงรสสำคัญอีกอย่างคือ พริก (หมากเผ็ด) ทั้งชนิดเม็ดใหญ่คล้ายพริกชี้ฟ้า และเม็ดเล็กแบบพริกชี้หนู ผักหอมใบมน (สระแหน่) ตะเริงเรียกตามคนลาวลุ่ม เพราะไม่ใช่ผักพื้นบ้านเดิม และผักอื่นๆ บางชนิด ที่ใช้ปรุงรสและกลิ่น ขิง ข่า และตะไคร้ เป็นพืชที่รู้จักกันทั่วไป แต่ไม่ค่อยพบในสวนครัวของคนตะเริง

ต้นไม้ผลไม้อะไรหรือพืชผักบางชนิด คนตะเริงถือว่าเป็นพืช เช่น บอนเผือก หัวบุก หมากตาว

ในปัจจุบันอาหารการกินของบ้านดักจึงค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ แม้จะยังปลูกข้าวไม่พอกินแต่ก็ไม่ถึงกับอดอยากขาดแคลน นอกจากคนตะเรียงที่อยู่ในเขตกันดารไกลออกไปจากสำนักเมืองดักจึง ซึ่งปลูกข้าวได้น้อย และเมื่อเกิดอดอยากขึ้นในบางปีกว่าจะได้รับความช่วยเหลือก็ค่อนข้างช้า นอกจากนี้ที่บ้านดักจึงยังมีแม่น้ำขนาดใหญ่ คือ เซกะมาน ซึ่งแม้จะไม่ได้ถือว่าเป็นแหล่งน้ำใกล้บ้านเพราะต้องเดินไปประมาณ ๒ ชั่วโมง แต่ก็อาจจะไปจับปลาบ้างเมื่อมีเวลา จะได้ปลาขนาดค่อนข้างใหญ่ ซึ่งนำมาทำอาหารประจำวัน ตากแห้ง และทำปลาร้าเก็บไว้ได้ แต่คนตะเรียงไม่ชำนาญการทำปลาร้าและไม่ค่อยนิยมกินปลาร้าเหมือนคนลาวลุ่ม ต่างจากชนเผ่าบางเผ่าที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำใหญ่ เช่น เผ่าเงะ เมืองกะลิม ซึ่งมักตั้งบ้านอยู่ริมลำน้ำเซกองจึงมีปลาเป็นอาหารประจำวัน และรู้วิธีทำปลาร้าตลอดจนการหมักบางส่วนของปลา เช่น ไล่ปลา ไข่ปลา คล้ายๆ การทำไตปลาของไทย

ในเขตสำนักเมืองดักจึง มักจะมีชาวบ้านที่อยู่ไกลออกไป นำเอาเนื้อสัตว์ หรือของป่า และพืชผักต่างๆ อย่างละเล็กละน้อยมาขายในตัวสำนักเมือง เช่น ในระยะฤดูฝนมักจะมีชาวบ้านเอาเห็ดชนิดต่างๆ มาขายให้ร้านค้าในตลาดสำนักเมือง ผักหวาน และยอดผักป่าต่างๆ ก็มีมาขายเสมอ เพราะในสำนักเมืองไม่ค่อยมีพืชผักเหล่านี้ แต่มักจะปลูกผักที่ไม่ใช่ผักพื้นบ้าน เช่น ผักกาด มะเขือเทศ มันเทศ และมันแกว ตลอดจนผลไม้ เช่น สับปะรด มะละกอ ส่วนกล้วยนั้นมีขึ้นอยู่ทั่วไป ทั้งที่ปลูกและขึ้นเอง มีหลายชนิด จัดเป็นผลไม้ประจำบ้านอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะกล้วยชนิดหนึ่ง เครือและผลใหญ่มาก เมื่อสุกเปลือกจะออกสีแดงอมเขียว เนื้อรสดีแต่ไม่หวานนัก ผลไม้บางอย่างได้จากต้นไม้ที่ขึ้นในที่สูงเท่านั้น เช่น เพลิง เป็นลูกเล็กๆ ติดเป็นช่อ เมื่อสุกมีสีแดง รสหวานอร่อย เพลิงขึ้นอยู่ในป่า เวลาสุกคนจะขึ้นต้นหักมาเป็นช่อๆ กินเล่น ผลไม้ชนิดนี้เรียกว่า หมาทตะบือช ลูกเล็กๆ คล้ายคอแรนท์ หรือผลไม้ประเภทเบอร์รี่ รสเปรี้ยวจัด เด็กๆ ชอบกินเล่น ต้นไม้ผลไม้ป่าเหล่านี้ จะมีเฉพาะในบริเวณที่สูงอย่างเมืองดักจึงเท่านั้น

เครื่องนุ่งห่มและการทอผ้า

ชนเผ่าตะเรียงได้ชื่อว่า เป็นเผ่าที่ทอผ้าเก่ง ลวดลายและสีสวยงาม คนตะเรียงบ้านดักจึงรวมทั้งบ้านใกล้เคียงแต่ก่อนก็ทอผ้าใช้เอง และยังใช้ผ้าทอนี้แลกเปลี่ยนกับข้าวของเครื่องใช้จากบ้านอื่น ฝ่ายก็ปลูกเอง และได้ผลผลิตดีมาก สามารถนำไปใช้แลกเปลี่ยนกับของที่ต้องการจากบ้านอื่นได้ โดยใช้วิธีเอาฝ้ายอัดใส่กะเจาะ และต่อรองราคาแลกเปลี่ยนตามความพอใจของทั้งสองฝ่าย บางครั้งฝ้ายที่อัดใส่กะเจาะนี้ นำไปแลกกับเครื่องเงิน และไหเหล้าเคลือบของคนเวียด ในเขตเวียดนามก็ได้

ย่านแลกเปลี่ยนซื้อขายของคนตะเริงเมื่อก่อน คือ บ้านม้งห้า ตาแสงดาตือ และบ้านดักตรง ตาแสงเซกะมาน ซึ่งเป็นย่านซื้อขายของเผ่าตะเริง-แอฮู ในเขตเมืองดักจิ่ง และบางที่ก็มีคนดักก้นนำเครื่องใช้ดินเผาประเภทหม้อ ถ้วย ชาม มาแลกผ้าทอ เพราะคนดักก้นทอผ้าไม่เก่ง ที่สำคัญคือ ปลูกฝ้ายไม่ได้ หรือได้ผลผลิตไม่พอที่จะนำมาทอผ้าใช้เอง

ปัจจุบันคนตะเริงมักจะซื้อเสื้อผ้าจากตลาดที่สำนักเมือง และจากตลาดในตัวแขวงเซกอง บางครอบครัวที่ยังมีคนทอผ้าเก่งๆ ก็มักจะซื้อฝ้ายจากตลาดมาทอ และส่งไปขายที่แขวง หรือส่งผ่านให้สหพันธ์แม่หญิงเมืองดักจิ่ง นำไปขายที่แขวงอีกต่อหนึ่ง

ผ้าทอของเผ่าตะเริง

ผู้หญิงตะเริงส่วนมากจะเริ่มหัดทอผ้าตั้งแต่อายุประมาณ ๘-๑๐ ขวบ เป็นผู้ช่วยแม่ ตั้งแต่เก็บฝ้ายมาแยกเมล็ดออก ตีปุ๋ยฝ้ายและกรอเป็นเส้นด้าย นำไปย้อมสี และทอเป็นผืนผ้า หูกทอผ้าของตะเริงเป็นแบบผูกกับเอว และโยงไปถึงปลายเท้า คนทอต้องนั่งกับพื้นเหยียดขาออกไป เนื่องจากเป็นหูกแบบผูกเอว หน้าผ้าจึงมีขนาดแคบ และเนื้อผ้าค่อนข้างหนา หยาบ เพราะเป็นเส้นด้ายที่ปั่นและกรอเอง การย้อมสี ผ้าทอตะเริงจะมีสีพื้นฐานคือ แดง ดำ และสีธรรมชาติของฝ้าย บางที่ก็มีสีเหลืองบ้าง การย้อมสีแดง สมัยก่อนใช้ผลของต้นไกร สีดำได้จากต้นตุม (คือต้นหอม) นำต้นตุมมาแช่น้ำไว้ประมาณ ๑ เดือน ใช้ทั้งต้นทั้งใบ จะได้สีน้ำเงินเข้ม หรือ กรมท่าเข้ม ไม่ดำสนิท ถ้าอยากได้สีน้ำเงินอ่อนแบบสีคราม ก็ใช้ต้นตุมแช่น้ำอย่าให้ถึงเดือน ส่วนสีเหลือง ใช้ต้นและรากของต้นชอง ซึ่งเป็นเครือไม้ประเภทเถาวัลย์ ขึ้นเองในป่า

ปัจจุบัน มักจะใช้สีย้อมผ้าวิทยาศาสตร์ที่ซื้อมาจากตลาดในตัวแขวงเซกอง หรือมีฉะนั้นก็ซื้อเส้นด้ายที่ทำสำเร็จรูปและย้อมสีมาแล้ว เป็นเส้นใยฝ้ายผสมใยสังเคราะห์บ้าง หรือเป็นเส้นใยสังเคราะห์ล้วนๆ บ้าง เมื่อทอจะได้ผ้าเนื้อค่อนข้างนุ่ม ซักแล้วแห้งง่าย และเป็นเนื้อผ้าที่มีผู้สนใจซื้อ แม้ลวดลายจะยังคงลักษณะของผ้าทอตะเริงที่สังเกตได้ แต่สีก็จะแปรเปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัดเจนว่าต่างไปจากสีธรรมชาติแบบเดิม ซึ่งเป็นสีค่อนข้างหม่น ยิ่งกว่านั้นยังนำลวดลายของเผ่าอื่น โดยเฉพาะลวดลายการทอผ้าแบบลาวลุ่ม มาปนกับแบบลายตะเริงดั้งเดิมด้วย

อย่างไรก็ตาม ในบ้านเผ่าตะเริง ทั้งที่ดักจิ่ง ดักลาน และดักเซง ยังมีการปั่นกรอด้วยฝ้าย ย้อมสีด้วยต้นตุม เป็นสีน้ำเงินเข้มเกือบดำ และฝืนเส้นด้ายที่ยังอยู่ในขั้นตอนของการย้อมไว้บนราวกระบอกไม้ไผ่ตามชานเรือน และยังมีผู้หญิงตะเริงทอผ้าให้เห็นอยู่บ้างในบ้านเผ่าตะเริง เช่นบ้านดักจิ่ง บ้านดักเซง บ้านดักลาน แต่ผ้าทอเหล่านี้มักส่งไปขาย มากกว่าจะนำมานุ่งห่มหรือตัดเย็บเป็นเครื่อง

แต่งกายของคนตะเรียงในปัจจุบัน ผ้าทอตะเรียงในปัจจุบันจึงมีสถานะเป็นสินค้าหัตถกรรมของเผ่ามากกว่าจะเป็นเครื่องนุ่งห่มของคนตะเรียงเอง

แม้ว่าผ้าทอตะเรียง จะเป็นสินค้าหัตถกรรม ที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันอย่างจริงจังมากกว่าผลผลิตหัตถกรรมชนิดอื่นๆ แต่คนตะเรียงก็ไม่ค่อยนำผ้าทอลงมาขายเป็นจำนวนมากๆ เพราะยังทอด้วยหูกแบบเดิมกันเป็นส่วนใหญ่ จึงทอได้ช้า มีคนที่ทอผ้าด้วยกี่กระตุกอยู่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่การซื้อขายผ้าทอในปัจจุบัน จะเป็นไปในลักษณะคนจากแขวงเดินทางขึ้นไปรวบรวมผ้าจากบ้านต่างๆ ลงมาขายต่อในตัวแขวง หรือส่งให้กับร้านค้าในตัวเมืองใหญ่ๆ หรือเจ้าหน้าที่ของสหพันธ์แม่หญิงแขวงเซกองเป็นผู้เดินทางไปตามบ้านต่างๆ ตัดต่อรวบรวมผ้านำลงมาขายในร้านของสหพันธ์

การแต่งกายแบบดั้งเดิมของผู้ชายตะเรียง

ผู้ชายตะเรียงสมัยก่อนไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวยไว้ด้านหลัง และมีผ้าพันหัว ส่วนมากเป็นสีแดงและขาว มีผ้าคลุมหลัง ขนาดสั้นเรียกว่า *กะแลแฉร* หรือขนาดยาวถึงน่อง เรียกว่า *กะแลบราย* ในงานบุญหรือโอกาสพิเศษผู้ชายมักใช้ผ้าพาดเฉียงบ่า ๒ ข้าง เรียกว่า ผ้ากะโด ผ้านุ่งของผู้ชายมักมีพื้นสีดำ ลวดลายเป็นสีแดง-ขาว-เหลือง ผ้านุ่งนี้เรียกว่า *กะลายจู้ก* (ลาวเรียกว่า กะเตี่ยวหมากปัด เพราะบางที่จะปักลูกปัดตกแต่ง) บางทีนุ่งผ้าเตี่ยวมีชายห้อยหน้าและหลัง เรียกว่า กะลายชัย หรือกะลายยอย และมีกะเตี่ยวที่ตกแต่งเป็นพิเศษ เรียกว่า *กะลายเฮา* ซึ่งคนตะเรียงบอกว่าสวยที่สุด มีผ้ากำมะหยี่ติดประดับ ผ้ากำมะหยี่นี้ทอเองไม่ได้ ต้องซื้อจากเวียดนาม เขมร หรือไทย ผู้ชายตะเรียงอาจใช้เครื่องประดับบางในงานบุญหรือโอกาสพิเศษ คือ ใส่ตุ้มหูทอง (*ก้องลัดโกลัด*) เป็นแท่งยาว สอดในรูเจาะของตุ้มหู คนที่มีฐานะดีอาจใช้ขนหางนกแซงแซว ๒ อัน ปักที่ผ้าโพกหัวซึ่งกว้างประมาณ ๒ คืบ เรียกว่า *สกลเปลง* หรือใช้ขนหมูป่า นำมาถักเป็นสาย ใช้เคียนหัว ถ้ามีเขี้ยวหมู ๑ หรือ ๒ เขี้ยวก็นำมาสอดในผ้าโพกหัวหรือสายเคียนหัวนี้อีกทีหนึ่ง บางทีก็ใช้อะลูมิเนียมทำเป็นวงตุ้มหูขนาดใหญ่กว่าที่ผู้หญิงใช้ สอดไว้ในรูเจาะที่ตุ้มหู บางคนใส่ตุ้มหูขนาดใหญ่ไว้นานๆ จะถ่วงให้รูเจาะนั้นมีขนาดใหญ่ เมื่อถอดตุ้มหูออก ก็ยังเห็นได้ถนัด นอกจากนี้ผู้ชายตะเรียงยังอาจใช้เครื่องประดับที่เป็นเส้นลวดทองเหลืองสวมรอบคอ โดยพันซ้อนขึ้นไปเป็นวงหลายชั้น และใช้สร้อยลูกปัดขนาดใหญ่คล้องเฉียงบ่า ๒ เส้น มีสายลูกปัดเล็กๆ คล้องเสริมอีกหลายสาย

ผู้ชายตะเรียงที่แต่งตัวเต็มที่เช่นนี้จะต้องมีฐานะเศรษฐิกิจดี หรือมีตำแหน่งเป็นนายบ้าน หรือเป็นหัวหน้าทำพิธีในงานพิธีกรรมสำคัญของบ้าน ในปัจจุบัน การแต่งกายในลักษณะนี้หาได้ยากในบ้าน

ตะเรียง เพราะผู้ชายมักจะนุ่งกางเกง และสวมเสื้อแบบสมัยใหม่ นอกจากคนเฒ่าคนแก่ในบ้านที่อยู่ไกลออกไปจากสำนักเมืองหรือตัวแขวงที่อาจจะยังนุ่งผ้าเตี่ยวบ้าง หรือยังมีผ้าปกหลังเวลาออกจากบ้านไปไร่ หรือไปหาปลาหาผักในป่า ส่วนในงานพิธีต่างๆ ผู้ชายก็มักจะแต่งกายตามแบบสมัยใหม่เกือบทั้งหมด ในขณะที่ผู้หญิงยังใช้ผ้านุ่งแบบตะเรียงอยู่เป็นส่วนใหญ่

การแต่งกายแบบดั้งเดิมของผู้หญิงตะเรียง

ผู้หญิงตะเรียงจะไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวยแหลมเล็กๆ ยื่นยาวออกมาทางหน้าผาก เป็นทรงผมที่จัดว่าเป็นเอกลักษณ์ของเผ่าตะเรียง เมื่ออยู่ร่วมกับเผ่าอื่น จะสามารถแยกออกได้ทันทีว่าเป็นคนตะเรียง ปกติผู้หญิงไม่มีเครื่องประดับผม และไม่ใช้ผ้าโพกหรือพันหัว นอกจากเวลาเดินทางไปไกลบ้าน ก็อาจใช้ผ้าพันหัวกันแดดบ้าง ปัจจุบันผู้หญิงตะเรียงยังไว้ผมยาว แต่ไม่เกล้ามวยไว้ด้านหน้าอีกแล้ว นอกจากคนที่อยู่ในถิ่นห่างไกลตัวเมือง เมื่อเข้ามาในเมือง บางที่ยังเกล้ามวยยื่นออกมาทางด้านหน้า ดังที่อาจได้เห็นเป็นบางครั้งในเขตสำนักเมืองดักจิ้ง

ผ้านุ่งของผู้หญิงตะเรียง เป็นผืนยาวและนุ่งสูงขึ้นมาถึงอก เรียกว่า **กะแลปร็อก** ผ้านุ่งเป็นสีดำ (น้ำเงินแก่ หรือครามเข้ม) มีลายริ้วเป็นสีแดง เหลือง ขาว (สีน้ำเงิน) และสีธรรมชาติของฝ้าย ผ้านุ่งที่ทอลายริ้วตลอดตัว เรียก กะแลดักแขง หรือ กะแลดักลาน ถ้ามีลายริ้วเป็นช่วง ๆ เรียก กะแลนึ่ง ถ้ามีเชิงด้วย เรียกว่า **กะแลสะตะฮุ** ผู้หญิงไม่สวมเสื้อ แต่นุ่งผ้าสูงขึ้นมาเป็นเหมือนผ้ากระโจมอก มีปมเหน็บที่ด้านหน้า และมีผ้าปกหลัง เรียกว่ากะแลแจร เช่นเดียวกับผ้าปกหลังของผู้ชาย ผ้านี้ถ้ามีขนาดแค่อว จะเรียกว่า **กะแลแจรเจซ** บางทีผู้หญิงอาจสวมเสื้อที่เรียกว่า เสื้อชะ โดยนำผ้าทอมาเย็บข้างติดกัน ใช้สวมทางหัว ยาวขนาดแค่อว และอาจมีลูกปัดตกแต่งด้วย แต่เสื้อนี้ก็ไม่ใช้เครื่องนุ่งห่มดั้งเดิมของเผ่า น่าจะเป็นอิทธิพลจากลาวลุ่ม ในปัจจุบัน ผู้หญิงตะเรียงสวมเสื้อแบบสมัยใหม่ ที่ซื้อจากตลาด แต่ยังอาจใช้ผ้านุ่งแบบผ้าตะเรียงดั้งเดิมอยู่

ผู้หญิงลูกอ่อนจะเอาลูกใส่ผ้านุ่งด้านหลัง แล้วเอาฝ้ายมาพันเกลียวใหญ่ๆ มัดรอบเอวกับมัดที่อก ลูกก็จะอยู่ในถุงขึ้น หันหน้าเข้าหาแม่หลังแม่ เรียกว่า เจ๊ะลูก ไม่ใช่ผ้าสะพายลูกเหมือนบางเผ่า ส่วนผู้ชายที่อุ้มลูก จะใช้ผ้าเฉียง (ผ้าพาดบ่า) มาผูกโยงและเจ๊ะลูกไว้ด้านหลัง แต่ปัจจุบันนี้ ทั้งผู้หญิงและผู้ชายมักสะพายลูกไว้ด้านหน้าเหมือนลาวลุ่ม โดยใช้ผืนผ้าขนาดผ้าขาวม้า เป็นผ้าสะพาย เด็กผู้หญิงอายุราว ๗ ขวบ จะเริ่มนุ่งกะแลปร็อก ส่วนเด็กผู้ชายอายุ ๗-๘ ขวบ ก็จะเริ่มนุ่งกะลาย เด็กเล็กๆ มักใช้ผ้านุ่งเก่าๆ ของพ่อหรือแม่ พันตัวท่อนล่างไว้หลวมๆ ถ้าอากาศหนาวก็ดึงขึ้นมามากลุมถึงคอได้

เพราะโดยปรกติบ้านตะเรียงจะอยู่บนภูดอย มีอากาศหนาวเย็นและมีลมแรงเกือบตลอดปี เด็กๆ จึงต้องมีผ้าห่มคลุมตัวตั้งแต่เล็ก เวลานอน ผู้หญิงอาจดึงผ้าห่มที่กระโจมอก ขึ้นมาคลุมถึงคอหรือบางครั้งอาจคลุมขึ้นมาถึงหัวก็ได้

ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย อาจจะมีผ้าห่ม เป็นผ้ายเนื้อหยาบ ทอให้เป็นผืนใหญ่ยาว เรียกว่า ผ้ากะโด ใช้เป็นผ้าห่มสำหรับเวลาอากาศหนาว หรือใช้เวลานอน

เครื่องแต่งกายพิเศษ โดยปรกติคนตะเรียงไม่มีเครื่องแต่งกายที่จะบ่งบอกสถานภาพพิเศษ เช่น หมอผี (*ประฮู*) แต่อาจมีเครื่องประดับที่ทำให้รู้ว่า ไม่ใช่ชาวบ้านธรรมดา เช่น หมอผีประจำบ้านจะใส่กรองแขน (กำไลแขน) เป็นทองเหลือง ๒-๓ เส้น มักสวมไว้ที่ต้นแขน หรือใต้ศอก และมี กะเตี้ย (คล้ายกับที่ลาวลุ่ม เรียกว่า แอบ) สำหรับใส่ยาสมุนไพรของแต่ละคนโดยเฉพาะ

เมื่อครั้งที่นักวิจัยไปเยี่ยมบ้านตะเรียงที่ดักกลาน (เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘) นายบ้านดักกลานได้นำเครื่องแต่งกายพิเศษออกมาแต่งให้ดู พร้อมทั้งสวมเครื่องประดับตกแต่งต่างๆ และบอกว่าเครื่องแต่งกายครบชุดแบบนี้มีเหลืออยู่น้อยมาก เมื่อพิจารณาแล้วก็เห็นได้ว่า เป็นเครื่องนุ่งห่มที่แสดงว่าเป็นคนมีฐานะเศรษฐกิจดี มากกว่าจะแสดงสถานภาพนายบ้าน คือ เป็นผ้าห่มลวดลายสวยงาม สวมเสื้อ และเครื่องประดับต่างๆ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น และมีดาบยาวสะพายไขว้หลัง

เครื่องมือเครื่องใช้และงานหัตถกรรมจักสาน

ในสมัยก่อน คนตะเรียงก็เช่นเดียวกับชนเผ่าอื่นๆ คือ ต้องทำเครื่องมือเครื่องใช้เองในครัวเรือน ทั้งเครื่องมือในการทำมาหากิน และเครื่องใช้ในบ้าน ส่วนใหญ่เครื่องใช้จะทำจากไม้ไผ่ชนิดและขนาดต่างๆ ไม้เนื้อแข็ง และเหล็ก วัตถุดิบที่เป็นไม้หรือไม้ไผ่นั้นหาได้เองจากในป่าใกล้บ้าน แต่เหล็กต้องแลกเปลี่ยนหรือซื้อหาจากที่อื่น เช่น ข้ามเขตเข้าไปซื้อในชายแดนเวียดนาม หรือลงมาซื้อในตัวแขวงอัตปือ แขวงสาละวัน คนตะเรียงบางบ้านอาจตีเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ได้เอง เช่น ในบ้านดักจิ้ง บ้านดักกลาน แต่ก็มีย่านบ้านที่รู้วิธีตีเหล็กเป็นเครื่องมือใช้เอง

ส่วนภาชนะเครื่องใช้ประเภทที่ทำด้วยดินเผานั้น ส่วนมากจะซื้อหาหรือแลกเปลี่ยนกับคนดักกิ้ง ซึ่งมีชื่อเสียงว่าทำเครื่องใช้ดินเผาได้เก่ง เผ่าดักกิ้งจะเอาภาชนะดินเผา เช่น หม้อ ถ้วย ชาม จอกน้ำ มาแลกกับผ้าทอของเผ่าตะเรียง ภาชนะที่เป็นเครื่องเคลือบ เช่น ไหเหล้า ซึ่งมีราคาแพง และถือเป็นสินสอดได้นั้น มักจะต้องไปซื้อหรือแลกเปลี่ยนจากคนเวียดนาม อาจกล่าวได้ว่า ชนเผ่าเกือบทุกเผ่าไม่รู้จักรักรวมวิธีทำเครื่องเคลือบ และแม้ในปัจจุบันก็ไม่มีการทำเครื่องเคลือบ

๔๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

เครื่องใช้ประเภทจักสานนั้น ส่วนมากทำได้เอง เช่นเดียวกับชนเผ่าในทุกเขตที่มีไม้ไผ่และหวาย เครื่องจักสานเหล่านี้จะมีรูปลักษณะและลวดลายแตกต่างกันไประหว่างเผ่าต่างๆ แม้จะเป็นเครื่องใช้ชนิดเดียวกัน เช่น กะพ้า กะเจ๊ะ กะเบี่ยน (พาข้าว) จึงจัดเป็นงานหัตถกรรมที่แสดงเอกลักษณ์ของแต่ละเผ่าได้ แม้เผ่าเตเรียงจะไม่มีชื่อเสียงเป็นพิเศษ ในด้านเครื่องใช้จักสาน แต่ก็สามารถทำได้เองเพียงพอแก่ความต้องการในครัวเรือนและในหมู่บ้าน

ในปัจจุบัน คนเตเรียงผลิตเครื่องใช้จักสานมากขึ้น โดยเฉพาะของใช้ในครัวเรือนประเภทหวด หนึ่งข้าว พาข้าว (มีลักษณะเป็นภาตรูปกลมหรือรี มีขอบ และมีขาตั้ง ลักษณะอย่างเดียวกับที่คนไทยเรียกว่า โตก) พาข้าวนี้ใช้วางภาชนะใส่อาหารประจำวัน คือ ใช้เป็นสำหรับอาหารนั่นเอง แต่เดิมนั้นพาข้าวมีขนาดค่อนข้างใหญ่ แต่ไม่เกินขนาดที่คนคนเดียวจะยกได้ ในปัจจุบันมีการพัฒนาขนาดของพาข้าวเป็นหลายขนาด และผู้ซื้อก็นำมาใช้เป็นภาชนะใส่สิ่งของต่างๆ มากกว่าจะใช้ตามหน้าที่เดิมคือเป็นภาตหรือสำหรับอาหาร

นอกจากหวดและพาข้าวก็อาจมีกะติบหรือแอบข้าวแบบที่คนลาวลุ่มใช้ประจำวันและภาชนะอื่นๆ คนเตเรียงจากบ้านต่างๆ จะนำลงมาขายในสำนักเมืองดักจิง หรืออาจเดินลงมาขายถึงตัวแขวงเซกอง หากมีจำนวนมากพอ เมื่อขายได้แล้วก็จะซื้อของใช้จำเป็นต่างๆ กลับไปบ้านบนดอย

เครื่องมือทำไร่และเพาะปลูก

เผ่าเตเรียงมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการเพาะปลูกไม่มากนัก เพราะการปลูกข้าวและพืชอื่นๆ เป็นเพียงการปลูกเพื่อยังชีพหรือเพาะปลูกเล็กๆ น้อยๆ เช่น พืชสวนครัว พืชล้มลุก ขนาดของพื้นที่เพาะปลูกก็ไม่กว้างใหญ่นัก เครื่องมือส่วนมากที่มีประจำเรือน ได้แก่

๑. ปีก (ฟ้า/มีด)	ทำด้วยเหล็ก ด้ามเป็นไม้ ใช้ถางไร่
๒. จวง (ขวาน/ขวาน)	ทำด้วยเหล็ก ด้ามเป็นไม้ ใช้ถากไม้
๓. มาแล (แวม/มีดถางหญ้า)	ทำด้วยเหล็ก ด้ามเป็นไม้ ใช้ถางหญ้า ขุดดินในไร่
๔. มวน (ไม้ลึง/ไม้สักข้าว)	ปลายแหลมเป็นเหล็ก ด้ามเป็นไม้พุ่ง ไม้แปก ใช้สักข้าว บางทีอาจเป็นไม้ไผ่ เหลาปลายแหลม โดยไม่ใช้เหล็กประกอบก็ได้
๕. ปอม (กะข้อง/ข้อง)	ทำด้วยดอกสาน ใช้แขวนเอว ใส่ข้าวของติดตัวเวลาไปไร่ ไปป่า

๖. มุรา (บก/จอบ)	ทำด้วยเหล็ก ด้ามเป็นไม้ ใช้ขุดดินเวลาทำไร่
๗. ตูรอก (กะเจาะ/กะบุงเล็ก)	สานด้วยดอกไม้พุง (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) ใช้เวลาไปรูดข้าว
๘. ตุนอง (กะพ้า/กะบุงใหญ่)	สานด้วยดอกไม้พุง ใช้ใส่ข้าวเปลือก
๙. กะซ้าง (เรียกเหมือนลาวลุ่ม)	สานด้วยดอกไม้พุง ตาห่าง ขนาดใหญ่ สำหรับใส่ฟืน

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน

๑. ตะฮูลอ (หม้อทอง)	ทำด้วยทองเหลือง ใช้ต้มข้าว
๒. ตะฮูมาม (หม้อ)	ทำด้วยดิน เป็นหม้อต้มแกง (ปัจจุบันมักเป็นอะลูมิเนียม)
๓. แจะฮู (ไห)	เป็นดินเผา ใช้ใส่น้ำ ไว้ในเรือน
๔. ปรวาย (น้ำเต้า)	น้ำเต้า ใช้ใส่น้ำ ไว้ในเรือน
๕. ตาปัน (ครก)	ทำด้วยไม้ ใช้ตำข้าว
๖. ดง (กระดัง)	สานด้วยไม้พุง ใช้ตากข้าว
๗. จมาง (กะเบียน)	พาดข้าว ใช้วางสำหรับข้าว ทำด้วยไม้พุงสาน
๘. ตเมียน (ถ้วย)	ทำด้วยไม้ ใช้ใส่แกง
๙. ปาราลู (พรา, มีด)	ทำด้วยเหล็ก ใช้ฟันไม้
๑๐. กโนส (มีดตอก)	ทำด้วยเหล็ก ใช้เหลาไม้ จักตอก
๑๑. ฮูเรียง (พอย, ไม้กวาด)	ทำด้วยกกแฉก ใช้กวาดเรือน
๑๒. ลองดาตอ (ตั้ง)	ทำด้วยไม้ ใช้นั่ง
๑๓. ยิง (เขียง)	เหล็ก ๓ ขา ใช้ตั้งภาชนะต้มน้ำต้มข้าว
๑๔. กานัญ (เขียง)	ทำด้วยไม้ ใช้รองหั่นผัก หั่นเนื้อ

เครื่องมือสอยในเรือนของคนตะเรียงมักเป็นของที่ทำขึ้นใช้เอง ถ้าทำมากเกินไปก็ต้องใช้ก็อาจนำไปแลกเปลี่ยนกับของอื่นๆ ที่ต้องการจากคนเรือนอื่นในบ้านเดียวกัน หรือแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของคนเผ่าอื่น ในบ้านใกล้เคียง แต่ในปัจจุบัน เมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้นกว่าเดิม คนตะเรียงจากเมืองดักจึงก็อาจจะนำผลผลิตพื้นบ้าน หรือของที่หาได้จากป่าเช่น ไม้ น้ำมันยาง น้ำผึ้ง เดินทางลงมาขายที่เขตเทศบาลแขวงเซกอง บ่อยครั้งจะเห็นคนตะเรียงเดินลงมาจากดอย มุ่งหน้าเข้าสู่ตัวแขวง มากันเป็นกลุ่ม ๕-๖ คนบ้าง หรืออาจจะถึง ๑๐ คน บางทีเป็นคนในเรือนเดียวกัน เป็นพ่อแม่ลูก พี่น้อง บางทีก็เป็น

๔๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

กลุ่มเพื่อน กลุ่มวัยรุ่น เดินทางลงมาด้วยกัน มีข้าวของอย่างละเล็กอย่างละน้อยติดลงมาด้วย ถ้าเป็นเครื่องจักสานก็มักเป็นกะเบียน (พาข้าว) กะดัง กะพ้า เท่าที่พอจะแบกขนมาได้ แต่ไม่ถึงขั้นเป็นสินค้าที่จะมาส่งขายเป็นจำนวนมากๆ เพราะต้องเดินเท้าลงมาอย่างน้อยก็ ๑ วันกับหนึ่งคืน กว่าจะถึงตัวแขวง และพักค้างคืนเพียง ๑-๒ คืน ก็มักจะเดินกลับขึ้นตอยไป มีของที่แลกได้ เช่น เกลือ เสื้อผ้า แบดเตอรีแห้ง ยาสามัญต่างๆ ฯลฯ ติดมือกลับไปด้วย แต่มักจะไม่ใช้เงินที่จะนำกลับไป เพราะจุดประสงค์ของคนตระเริงที่ลงมาแขวง ก็เพื่อซื้อหาข้าวของจำเป็นกลับขึ้นไปบ้าน มากกว่าจะลงมาขายสินค้าเพื่อให้ได้เงินกลับไปสู่ครัวเรือน ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การซื้อขายของคนตระเริงยังมีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยน เพียงแต่เพิ่มขึ้นตอนของการใช้เงินเป็นตัวกำหนดมูลค่าการแลกเปลี่ยน

การรักษาโรค และยาพื้นบ้าน

บ้านดักจึงอยู่ใกล้สำนักเมือง จึงมีทั้งโรงพยาบาล และหน่วยอนามัยของบ้าน การซื้อหาาก็พอจะทำได้ไม่ยากนัก เพราะในเขตตลาดเล็กๆ ของสำนักเมือง มีร้านที่ขายยาประเภทยาประจำบ้านอยู่ด้วย แต่ถึงกระนั้นคนตระเริงบ้านดักจึงก็ยังคงมีความเชื่อในเรื่องหมอรักษาโรคแบบดั้งเดิม รวมถึงหมอผี และการรักษาโรคด้วยวิธีเป่งฮืดเลี้ยงผี

ในสมัยก่อน คนที่เป็นหมอรักษาโรคประจำบ้านก็คือ บุระฮู (หมอป่า) ซึ่งขณะนี้ก็ยังมียู่ในบ้านดักจึง ถ้ามีคนป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ คนในเรือนก็ต้องไปหาหมอดู ซึ่งอาจจะไม่ใช่หมอที่รักษาได้ หมอดูคือคนที่จะมาทำพิธีให้รู้ว่า ผีตัวไหนมาทำให้คนคนนั้นเจ็บป่วย อาจจะเป็นผีไร่ ผีป่า ผีเรือน ผีน้ำ ผีวังน้ำ ฯลฯ เมื่อรู้แล้วว่าเป็นผีตัวไหน จึงจะรักษาตามที่หมอดูบอก เช่น ต้องฆ่าหมู ฆ่าไก่ และอื่นๆ เพื่อเลี้ยงผี ถ้าอาการหนัก ก็อาจถึงขั้นต้องเป่งฮืดฆ่าควายเลี้ยงผี ถ้าฆ่าควายแล้วยังไม่ดีขึ้น ก็มักจะถือว่าไม่รอดแล้ว

หมอดูที่ทำพิธี คือ บุระฮู นี้ ไม่ต้องเรียนจากใคร ไม่มีการสอนหรือถ่ายทอด แต่จะรู้วิธีรักษาเอง บางคนบอกว่า หมอดูหรือหมอป่านี้จะเรียนจากผี และมักมีเหตุคือตัวเองเจ็บหนัก ระหว่างที่เจ็บนั้น ผีจะมาบอกว่า ต้องการให้เป็น บุระฮู เมื่อหายจากอาการป่วย คนนั้นก็รู้วิธีรักษาโรคได้ หรือรู้วิธีดูว่า ผีตัวไหนมาทำให้ป่วย ที่จริงวิธีดูผีนั้น ใครๆ ก็รู้ว่าทำอย่างไร เพราะทำกันมานานแล้ว แต่เชื่อกันว่า ถ้าไม่ใช่คนที่เป่งฮืดที่ผีสอนมา แม้จะทำพิธีได้ ก็บอกไม่ได้ว่า เป็นผีตัวไหนมาทำ หรือรักษาให้หายป่วยไม่ได้ แม้จะรู้ตัวยาก็ต้องใช้

ทั้ง บุระฮู ที่เป็นหมอดู และ บุระฮู ที่เป็นหมอป่า (รักษา) ไม่ได้ใช้ตัวยาค่าประเภทคาถาใน

การทำพิธีหรือการรักษา จึงไม่ต้องการสอนให้ท่องหรือจดจำคาถาใดๆ ทั้งสิ้น บุระฮู จะได้คำตอบแทนจากคนในเรือนของผู้ป่วย เป็นหมู เป็นไก่ ข้าวสาร ข้าวเปลือก ตามฐานะของครัวเรือนของผู้ป่วยนั้น บางทีก็อาจจะได้แรงงานเป็นเครื่องตอบแทน คือ คนจากครัวเรือนผู้ป่วย ไปช่วยงานในไร่ในสวนตามสมควร โดยปรกติ บุระฮู ก็จะทำไร่ทำสวนหรือทำมาหากินอย่างเดียวกับคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน จะทำพิธีหรือทำการรักษาก็เมื่อมีคนมาตามไปเรือนคนเจ็บเท่านั้น นอกจากนี้ สถานภาพทางสังคมและวิถีชีวิตของ บุระฮู ก็ไม่แตกต่างไปจากคนอื่นๆ ในบ้าน

ในขณะนี้ บ้านดักจึงมีบุระฮู อยู่ ๕ คน เป็นผู้หญิงทั้งหมด และบุระฮูส่วนมากก็เป็นผู้หญิง บุระฮูผู้ชายมีน้อยมาก หรือเกือบกล่าวได้ว่าไม่มีเลย บุระฮูทั้ง ๕ คนนี้ได้แก่ นีนสุดใจ นีนทุด นีนนิน นีนจิง และนีนเทียด คำว่า นีน ที่เป็นคำนำหน้าชื่อนั้น ไม่ได้แปลว่า หมอ แต่ก็ไม่มีใครอธิบายได้ว่าเหตุใดเมื่อเป็น บุระฮู แล้วจึงเรียกชื่อด้วยการใช้คำนำหน้าว่า นีน

พิธีผี หรือ ถามผี

พิธีที่ทำกันอยู่ทั่วไปในบ้านเผ่าเตเรียง รวมทั้งที่บ้านดักจึงนี้ มีอยู่ ๔ วิธีด้วยกัน

วิธีแรก บุระฮู จะเอาเมล็ดข้าวสารประมาณสิบเมล็ดกำไว้ในมือแล้วเขย่า ระหว่างนั้นก็ถามว่า ผีตัวใดมาทำ เป็นผีป่า หรือผีเรือน หรือผีอื่นๆ แต่ละครั้งที่ถาม ก็จะแบมือเอาเมล็ดข้าวมานับ เช่น ถามว่าผีป่าทำไข้ไหม แล้วก็นับเมล็ดข้าว ถ้าได้จำนวนพิเศษ คือเป็นจำนวนคี่ ก็หมายความว่า ไข้ผีป่าที่มากทำให้เจ็บป่วย ถ้านับเป็นจำนวนลงตัวหรือเป็นคู่ ก็ไม่ใช่ผีตัวที่ถามนั้น ก็ต้องถามไปเรื่อยๆ คนเตเรียงเชื่อว่าแม้จะเป็นข้าวจำนวนเต็มที่ยิบมาตั้งแต่เริ่มทำพิธี ก็อาจจะนับจำนวนได้ไม่ตรงกันในการถามแต่ละครั้ง เพราะผีจะมาทำให้จำนวนนั้นเป็นคู่หรือเป็นคี่ก็ได้

เมื่อถามจนรู้ว่าเป็นผีอะไร หรือผีจากที่ไหนแล้ว จึงถามว่าจะให้เลี้ยงผีอย่างไร หรือถามว่า ผีตัวนั้นอยากกินอะไร ถ้าอยากกินไก่ ก็ต้องฆ่าไก่เลี้ยงผี ถ้าผีอยากกินหมูก็ฆ่าหมู โดยปรกติในการทำพิธีครั้งแรกๆ ผีมักจะไม่ตอบว่า จะกินควาย เพราะการฆ่าควายเลี้ยงผีนั้น จะทำก็ต่อเมื่อคนเจ็บอาการหนักมาก หรือฆ่าไก่ฆ่าหมูแล้วก็ยังไม่ดีขึ้น จึงจะฆ่าควาย

ถ้าเรือนใด เกิดมีคนเจ็บอย่างกะทันหัน บางที บุระฮู จะถามว่า เป็นผีหามาทำหรือเปล่า คนเตเรียงเชื่อว่า ผีหามักจะมากินเครื่องในคนเป็นๆ จนกระทั่งคนนั้นตาย ผีหามาของคนที่ตายจึงมีลักษณะคล้ายผีปอบของคนลาวลุ่มหรือคนไทย ถ้าเป็นผีหามาต้อง (ต้อง คือ มาทำให้เจ็บป่วย) ก็จะฆ่าหมา แต่ถ้าฆ่าหมาเลี้ยงผีไม่ต้องเอาเนื้อหมาไปแจกคนเรือนอื่นๆ ในบ้านนอกจากมีคนที่รู้กันว่าชอบกิน ก็อาจจะเอาไปให้ เพราะปรกติคนเตเรียงไม่กินเนื้อหมา (ยิ่งกว่านั้นเผ่าเตเรียงยังมีนิทานกำเนิดเผ่าที่

เล่าถึงหมาถึก ว่าเป็นบรรพบุรุษด้วย) แต่ถ้าเป็นการฆ่าหมู หรือควาย จะต้องเอาส่วนแบ่งเนื้อสัตว์ที่ฆ่านั้น ไปแจกให้คนเรือนอื่นๆ ในบ้านนั้นกินด้วย

วิธีที่สอง บุระจะเอาไม้ยาวประมาณหนึ่งวา (จากปลายแขนหนึ่งจตอีกปลายแขนหนึ่ง) มาถือไว้ แล้วถามถึงผีที่มาทำให้เจ็บป่วย เชื่อกันว่าถ้าถามถูกผีตัวที่มาต้อง แขนจะสั่นลงกว่าปลายไม้ คือ ยึดมือออกจับไม่ถึงปลายไม้ทั้งสองข้าง

วิธีที่สาม ทำอย่างเดียวกับวิธีที่สอง แต่ใช้ไม้ยาวเพียงแต่คืบ และใช้วัดด้วยคืบ

วิธีที่สี่ ใช้เมล็ดข้าวสารเหมือนวิธีแรก แต่กำเมล็ดข้าวแล้วตบมือคว่ำลง จากนั้นจึงแบดู จำนวนเมล็ดข้าว

นอกจากนี้ ก็มีผู้บอกเพิ่มเติมอีกว่า บุระในบ้านตะเริงบางบ้าน ใช้ถ้วยใส่ข้าวสารวางไว้ แล้วเอามือตบปลายแหลม (ภาษาตะเริงเรียกว่า จ้าว ตามลาวลุ่ม) เทงปักลงในถ้วยข้าวสาร ถ้าถูกผีตัวใดมาทำ มีตจะตั้งตรงอยู่ได้ แต่ถ้าไม่ใช่ผีตัวที่ถาม มีตจะล้มลง ปักไม่อยู่

วิธีเหล่านี้ คล้ายกับที่หมอดูหรือหมอผีของเผ่าอื่นๆ ใช้กันอยู่ทั่วไปในแถบเซกองและแขวงใกล้เคียง แต่กระนั้นก็เชื่อกันว่า แม้ทุกคนจะรู้วิธีหรือขั้นตอนของการทำพิธี แต่ก็จะได้เฉพาะคนที่ เป็นบุระที่แท้จริงเท่านั้น และ บุระ จะต้องไปทำพิธีที่ในเรือนของผู้ป่วย ส่วนมากก็จะทำอยู่ข้างตัวผู้ป่วยนั่นเอง เพราะเชื่อว่าผีจะอยู่ในตัวผู้ป่วย จึงต้องไปถามอยู่ข้างๆ ตัว

พิธีเลี้ยงผีเพื่อรักษาโรค

ถ้าเป็นการฆ่าสัตว์อื่นๆ ที่ไม่ใช่การฆ่าควาย บุระ ก็มักจะบอกให้คนในเรือนไปหาสัตว์นั้นๆ มาทำพิธีได้เลย เครื่องประกอบพิธีก็มีไม่มากนัก เช่น มีข้าว เหล้า และของกินเล็กๆ น้อยๆ เมื่อฆ่าไก่ หรือหมูแล้ว ก็เอามารวมกับเครื่องประกอบอื่นๆ นำไปเลี้ยงผีในบริเวณที่ผีตัวนั้นอาศัยอยู่ประจำ เช่น ถ้าเป็นผีไร่มาทำ ก็ต้องเอาเครื่องเลี้ยงผีไปวางที่บริเวณไร่ ถ้าเป็นผีน้ำ ก็ต้องเอาไปวางที่ชายน้ำชายตลิ่ง ลำห้วย ถ้าผีเรือนทำ ก็วางเครื่องเลี้ยงผีที่ชานเรือน เมื่อวางเครื่องเลี้ยงผีแล้ว บุระ ก็จะมาบอกกล่าวที่ข้างตัวคนเจ็บว่า บัดนี้ได้เลี้ยงผีแล้ว ขอให้หายจากอาการเจ็บป่วย เพราะผีไปกินของเลี้ยงแล้ว ไม่มาทำอันตรายอีกแล้ว

พิธีเลี้ยงผีนี้ คนในเรือนผู้ป่วยเป็นผู้ทำก็ได้ ไม่จำเป็นต้องให้บุระ ทำ หรือ บุระ อาจจะทำได้ แต่ถ้าเป็นการฆ่าควายเลี้ยงผี ถือว่าเป็นพิธีแบ่งฮีดใหญ่ จะต้องมีการมหรีประจบมากเป็นพิเศษ แม้ว่าคนในครัวเรือนผู้ป่วยนั่นเองจะเป็นผู้ฆ่าควายและทำพิธี แต่ก็ต้องมีคนที่รู้ขั้นตอนและ

รู้เครื่องประกอบพิธีให้ครบถ้วน จึงจะได้ผลตามที่ประสงค์

การใช้สมุนไพรและยาพื้นบ้าน

การใช้สมุนไพรและยาพื้นบ้านต่างๆรักษาอาการเจ็บป่วยนั้นหมายถึงว่าผู้ป่วยมีอาการที่รู้กันทั่วไปว่า เป็นอะไร เช่น ปวดหัว ปวดท้อง ตาเจ็บ เป็นบาดแผล ฯลฯ จึงจะใช้ยาหรือสมุนไพรต่างๆ มารักษา ยาพื้นบ้านหรือสมุนไพรที่คนตะเริงส่วนมากรู้จักกันดี ได้แก่

๑. ขนลิงลม (หรือนางอาย) ใช้ห้ามเลือด เอาขนลิงลมมาพอกที่ปากแผล
๒. ขนลิงลม ใช้รักษาแผลน้ำร้อนลวก ไฟไหม้ ต้องเอาขนลิงลมมาโรยใส่บริเวณแผล
๓. เปลือกหมากสีดา/ใบหมากสีดา (เปลือกต้นฝรั่ง/ใบฝรั่ง) ใช้รักษาโรคท้องร่วง เอาเปลือกหรือยอดมาต้ม แล้วกินทั้งใบ หรือเปลือกและน้ำที่ต้มนั้น
๒. แก่นไม้แปก (แก่นต้นสนภูเขา) ใช้แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ เอาท่อนไม้แปกเล็กๆ ๒-๓ ท่อน ต้มน้ำประมาณ ๒ ลิตร ให้เหลือ ๒-๓ จอก (จอก คือ ถ้วยกินน้ำ) กินแก้ท้องอืด
๕. ยางไม้โลงเลง (ไม้เนื้อแข็ง) เชื่อกันในหมู่ชนเผ่าหลายเผ่าว่ามีสรรพคุณรักษาอาการเจ็บป่วยได้หลายอย่าง วิธีทำ เอาแก่นไม้โลงเลงมาคั่วเอายาง แล้วเอายางนั้นมาทาแก้ซีกกลาก และแก้โรคผิวหนังต่างๆ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าไม้โลงเลงนี้มีสรรพคุณเป็นยาอายุวัฒนะ แต่ไม่มีวิธีบอกชัดเจนว่าจะต้องทำอะไร หรือเอาส่วนไหนมาใช้
๖. ขี้เถ้าร้อนๆ ใช้น้ำรด ทิ้งไว้ให้เย็น ใช้น้ำแช่แผลน้ำร้อนลวก ไฟลวก
๗. ดีเยือง (เลียงผา) แก้อาการกระดูกหัก และโรคกระดูก ต้องใช้ดีเยืองเอามาทาบริเวณที่กระดูกหัก หรือเจ็บปวดเพราะกระดูกพลิกหรือเคล็ด บวม (เยือง คือ เลียงผา หรือแพะภูเขาชนิดหนึ่ง เมื่อก่อนมีมากในบริเวณภูตอยปัจจุบันหายากแล้ว)

๘. ปลิง

ใช้น้ำเมือกจากปลิงเป็นๆ ให้คนเจ็บกิน

แก้อาการกระดูกหัก

๙. ใบหมากหุงเทบมา

แก้อาการมดลูกหย่อน สำหรับผู้หญิงออกลูกใหม่ๆ ใช้น้ำ

ใบแก้ของหมากหุงเทบมาสัก ๒-๓ ใบ ขยี้ให้เข้า

แล้วใส่บริเวณแผล แล้วเอาใบมาดมน้ำอาบด้วย

การใช้สมุนไพรหรือยาพื้นบ้านของคนตะเริง ก็เหมือนกับชนเผ่าอื่นๆ ไปคือ เรียนรู้สืบเนื่องกันมาแต่โบราณ เมื่อมีการรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบัน ยาพื้นบ้านเหล่านี้ก็เป็นเพียงสิ่งบรรเทาอาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ หรือใช้แก้อาการเฉพาะหน้าก่อนที่จะไปหาหมอหรือไปโรงพยาบาล หรือไปหาซื้อยาแผนปัจจุบันมาใช้ แต่ยาบางอย่างก็ยังเชื่อกันว่ามีคุณภาพและประสิทธิภาพสูง เช่น ดีเอียงหรือ น้ำมันเอียง (เลียงผา) ซึ่งเชื่อกันอย่างแพร่หลายว่า สามารถใช้รักษาโรคเกี่ยวกับกระดูก หรือใช้สมานกระดูกที่หักได้ผลชะงัดที่สุด

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบัน คนในเขตสำนักเมืองดักจิง คนตะเริงจากบ้านดักจิงและจากบ้านอื่นๆ รวมทั้งคนเผ่าอื่นจากบ้านที่อยู่ใกล้เคียงสำนักเมือง ใช้การรักษาแบบแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น เพราะมีโรงพยาบาล มีแพทย์และพยาบาล ที่ผู้ป่วยสามารถไปขอรับการตรวจและรับการรักษา ขอยาหรือพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลได้ การใช้สมุนไพรและยาพื้นบ้านจึงน้อยลงเป็นลำดับ ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรก็เริ่มลางเลือนไป แต่ในกรณีของการเจ็บป่วยที่เรื้อรัง หรือรักษากับแพทย์แล้วไม่หาย ชาวบ้านก็ยังต้องกลับไปใช้การรักษาตามระบบความเชื่อเดิม คือ ให้บะธุผี และฆ่าสัตว์เลี้ยงผี ซึ่งไม่ว่าจะเชื่อจริงจิงมากน้อยเพียงใดก็ตาม อย่างน้อยก็ช่วยให้คนเจ็บและญาติพี่น้องมีที่พึ่งและสบายใจขึ้นว่าได้พยายามรักษาทุกวิถีทางอย่างเต็มความสามารถแล้ว

บทบาทสำคัญของโรงพยาบาล หน่วยงานมัย แพทย์และพยาบาลแผนปัจจุบัน คือการป้องกันโรคระบาด เตาที่ผ่านมาในบ้านดักจิงเคยมีโรคระบาดที่ร้ายแรงเกิดขึ้นไม่กี่ครั้ง เช่น ในปี ค.ศ. ๑๙๙๖ เกิดอหิวาต์ระบาด แต่ไม่รุนแรงนักและไม่ปรากฏว่ามีคนตาย แต่ย้อนหลังไปเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๑ เกิดโรคหัดระบาด มีเด็กทารกตั้งแต่อายุ ๓ เดือน ไปจนถึงเด็กอายุ ๑๔-๑๕ ปี ตายหลายคน โดยเฉพาะเด็กทารก ซึ่งมีร่างกายอ่อนแออยู่แล้ว ดังนั้นโรงพยาบาลจึงมีหน้าที่สำคัญในการรับผิดชอบเรื่อง การป้องกันโรคระบาด และการให้ความรู้แก่ชาวบ้านเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลและการรักษานามัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นหน้าที่จำเป็นและสำคัญมากในบริเวณพื้นที่ทุรกันดารดังเช่นเมืองดักจิง

ระบบครอบครัว และเครือญาติ

ระบบครอบครัวและเครือญาติของตะเรียมมีลักษณะไม่ซับซ้อน เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไป แม้ตะเรียมจะเป็นเผ่าเก่าแก่ดั้งเดิมของพื้นที่ และมีคนในเผ่าเป็นจำนวนมาก จัดเป็นกลุ่มชนเผ่ากลุ่มใหญ่ที่สุดของเมืองดักจิง ดังกล่าวแล้ว แต่ด้วยลักษณะวิถีชีวิตที่ค่อนข้างยากลำบาก บริเวณอยู่อาศัยเป็นภูตอยที่กันดารและห่างไกล การติดต่อระหว่างบ้านแต่ละบ้านมีไม่มากนัก ลักษณะพื้นฐานของครอบครัวตะเรียมจึงยังคงถือความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติเป็นสำคัญเช่นเดียวกับชนเผ่าในสังคมดั้งเดิมทั่วไป ความสัมพันธ์ทางเครือญาติจะกำหนดบทบาทหน้าที่และความผูกพันของคนในเผ่า ครอบคลุมไปถึงระบบพิธีกรรมและความสัมพันธ์เชิงสังคมของเผ่าด้วย

ในที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะพื้นฐานของระบบครอบครัวและเครือญาติของคนตะเรียม โดยใช้บ้านดักจิงเป็นหลัก ประกอบกับข้อมูลจากบ้านตะเรียมอื่นๆ เช่น บ้านดักลาน บ้านดักเซง ซึ่งทั้งหมดจะเป็นตะเรียมที่อยู่ในเขตเมืองดักจิงทั้งสิ้น

ครอบครัวตะเรียม

ครอบครัวตะเรียมแต่เดิมจะเป็นครอบครัวที่มีจำนวนคนในครัวเรือนค่อนข้างมาก เพราะเมื่อลูกชายแต่งงาน จะนำภรรยาเข้ามาอยู่ในเรือนด้วย เรือนตะเรียมจึงมีขนาดค่อนข้างใหญ่ แต่ถ้าเรือนคับแคบเกินไป สำหรับจำนวนสมาชิกที่เพิ่มขึ้น ลูกชายและครอบครัวของลูกชายก็อาจจะแยกออกไปตั้งเรือนใหม่ได้ แต่การปลูกเรือนใหม่ก็ไม่มากนัก การแยกเรือนจึงไม่เกิดขึ้นบ่อย จำนวนคนในครัวเรือนจึงมีมาก นอกจากนั้นคนในครัวเรือนจะเพาะปลูกในพื้นที่ดินของครอบครัวร่วมกัน และพืชผลก็จะบริโภคร่วมกันทั้งครัวเรือน ซึ่งช่วยให้การทำมาหากินเลี้ยงชีวิตไม่ยากลำบากเกินไปเพราะได้อาศัยพึ่งพาคนในครอบครัว ซึ่งก็คือกลุ่มเครือญาติสนิทนั่นเอง

ครัวเรือนตะเรียมบ้านดักจิงในปัจจุบันจัดว่าเป็นครัวเรือนขนาดเล็ก มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนโดยเฉลี่ย ๖ คน ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในช่วงระยะสงคราม ภัยสงครามทำให้ชนเผ่าต้องหลบหนีซุกซ่อนอยู่ตามป่าเขา เกิดการอพยพครอบครัวแตกฉานซ่านเซ็นไป เมื่อสันสงคราม ผู้คนจำนวนหนึ่งกลับมาอยู่ในถิ่นเดิมของตน แต่อีกจำนวนไม่น้อยก็แยกย้ายไปตามที่ต่างๆ เพื่อหาทางทำมาหากิน นอกจากนี้ยังมีสมาชิกในครัวเรือนจำนวนหนึ่งโยกย้ายไปทำมาหากินในเขตสำนักเมือง และอีกจำนวนหนึ่งอพยพไปตั้งหลักแหล่งใหม่ในตัวแขวงซึ่งเป็นแหล่งที่เจริญกว่า ครัวเรือนซึ่งแต่เดิมจะมีสมาชิกหลายรุ่นหลายวัย อย่างน้อยที่สุดคือ รุ่นปู่ย่า รุ่นพ่อแม่ และรุ่นลูกหลานก็มักจะเหลือเพียงพ่อ

๕.๒ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

แม่สูงอายุกับลูกที่ยังไม่แต่งงาน ลูกที่แต่งงานแล้วจะแยกเรือนไป หรืออพยพไปอยู่ที่อื่นดังกล่าว

สมาชิกในครัวเรือนส่วนมากเป็นผู้หญิง และเด็กมีจำนวนมากกว่าคนแก่ การที่บ้านดักจึงอยู่ใกล้สำนักเมือง ทำให้มีโรงเรียนหลายแห่ง ทั้งที่เป็นของรัฐและเอกชน รวมทั้งมีโรงเรียนสำหรับชนเผ่าด้วย เด็กๆ ตะเริงบ้านดักจึงและบ้านใกล้เคียงจึงยังอยู่ที่บ้าน และไปเรียนหนังสือได้สะดวกจนกว่าจะถึงชั้นมัธยม เด็กที่เรียนหนังสือดี ก็จะได้รับทุนการศึกษา หรือได้รับการคัดเลือกให้ไปเรียนต่อระดับมัธยมในแขวงเซกอง

ครัวเรือนที่มีสมาชิกมากที่สุดในบ้านดักจึง คือเรือนของท้าวเน่สวน นายบ้าน มีจำนวนคนในเรือน ๑๑ คน ในจำนวนนี้มีหลานของท้าวเน่สวนอยู่ถึง ๖ คน ซึ่งพ่อแม่ของเด็กฝากมาอยู่เพื่อให้เรียนหนังสือนั่นเอง

ค่านิยมในการเลือกคู่และการแต่งงาน

แต่ก่อนคนตะเริงมักแต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๒๐ ปีเศษ ผู้หญิงอาจอยู่เป็นโสดจนถึงอายุ ๒๐-๒๕ ปี จึงแต่งงาน และผู้ชายอาจเป็นโสดอยู่ถึงอายุประมาณ ๓๐-๓๕ ปี แต่ปัจจุบัน ผู้หญิงอายุ ๑๕-๒๐ ปี ก็มักแต่งงานแล้ว ในขณะที่ ผู้ชายจะแต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๒๐-๓๐ ปี ฉะนั้นในขณะนี้ อายุโดยเฉลี่ยของคู่แต่งงานจะน้อยลง และสามีจะมีอายุสูงกว่าภรรยา เช่นเดียวกับสมัยก่อน แม้จะไม่มีข้อห้ามเกี่ยวกับอายุของคู่แต่งงานก็ตาม

การเลือกคู่ แต่ก่อนมักเลือกจากเผ่าเดียวกัน คือ ตะเริง อาศัยความเห็นดีเห็นชอบของพ่อแม่ทั้งสองฝ่าย ปัจจุบันจะเลือกคู่เป็นคนเผ่าใดก็ได้ อย่างไรก็ดีตาม เผ่าตะเริงไม่มีข้อห้ามในการเลือกคู่แต่งงานมาแต่เดิม การที่ไม่เลือกคู่แต่งงานจากเผ่าอื่น เกิดจากข้อจำกัดด้านถิ่นฐาน การเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันค่อนข้างยาก โดยเฉพาะผู้หญิงเผ่าตะเริง ถ้าแต่งงานก็ต้องไปอยู่กับฝ่ายสามี ฉะนั้นถ้าแต่งงานกับคนเผ่าอื่น ก็ต้องย้ายที่อยู่ คนตะเริงมักถือว่า เผ่าตะเริงมีความเป็นอยู่สุขสบายอุดมสมบูรณ์กว่าเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น แะฮ์ ดักกิง การที่ผู้หญิงตะเริงจะไปแต่งงานกับเผ่าอื่น จึงเป็นไปได้น้อย ส่วนกรณีที่ผู้ชายตะเริงจะเลือกคู่ครองจากเผ่าอื่น มีโอกาสเกิดขึ้นได้มากกว่า แต่ก็ยังนับว่าน้อยมาก*

ถ้าพ่อแม่ผู้ชายแนะนำให้ลูกชายแต่งงานกับลูกสาวเรือนใด ลูกก็อาจเชื่อตามพ่อแม่ แต่ปัจจุบันพ่อแม่มักปล่อยให้เลือกคู่ตามใจสมัคร นอกจากในกรณีที่ฝ่ายหญิงเรียกค่าสินสอดสูงจนฝ่ายชายไม่

*มีนิทานของเผ่าแะฮ์เล่าถึงการแต่งงานระหว่างผู้ชายแะฮ์กับผู้หญิงตะเริง ซึ่งในที่สุด ผู้ชายเป็นฝ่ายยอมย้ายมาอยู่ในบ้านภรรยา เพราะฝ่ายหญิงอ้างว่า ที่บ้านของตะเริงอุดมสมบูรณ์กว่าบ้านแะฮ์

สามารถจะจ่ายตามนั้นได้ พ่อแม่ก็อาจแนะลูกชายให้เปลี่ยนใจ

การแต่งงาน พ่อแม่ผู้ชายจะจ่ายค่าตอง (ค่าสินสอด) ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิง ค่าตองมักเป็นควาย ไหลใหญ่ๆ (ไหลเหล่า) หม้อทอง (หม้อต้มเหล้า) หม้อเหล็ก และอื่นๆ อีก คิดเป็นมูลค่าประมาณ ๗ ตัวควาย นั่นคือ คิดเทียบจากราคาควาย เช่น ถ้าพ่อแม่ผู้หญิงเรียกค่าตอง ๗ ตัวควาย พ่อแม่ผู้ชายอาจให้ควาย ๓ ตัว และของอื่นๆ ที่คิดเทียบราคาแล้วเท่ากับควาย ๔ ตัว ก็ถือว่าค่าตองครบตามที่พ่อแม่ผู้หญิงเรียกร้อง ฉะนั้น ค่าสินสอดในระบบแต่งงานของเผ่าเตเรียบังในปัจจุบัน ก็ยังคงยึดเอาควายเป็นสินสอดหลัก การจ่ายค่าตองนี้ต้องจ่ายอย่างน้อย ๒ ใน ๓ ของจำนวนเดิม จากนั้นก็ทยอยจ่ายตามความสามารถของพ่อแม่ผู้ชาย หรือตัวผู้ชายที่เป็นผู้บ่าว (สามี) ค่าตองหรือค่าสินสอดนี้ ไม่ใช่ค่าสินสอดหมั้น แต่เป็นค่าสินสอดแต่งงาน เผ่าเตเรียบังไม่มีการหมั้นหมายหรือจองตัวคู่ครอง ไม่ว่าจะเป็นการหมั้นหมายเพื่อการแต่งงานที่พ่อแม่จัดให้ (arranged marriage) หรือการหมั้นหมายของคู่หนุ่มสาวเอง

เมื่อก่อนผู้ชายมีภรรยามากกว่า ๑ คนได้ ปัจจุบันมักมีภรรยาคนเดียวตามความนิยมของรัฐ ท้าวโนสวนและแสงพา อธิบายว่า เมื่อก่อนผู้ชายเตเรียบังอาจมีภรรยามากกว่า ๑ คนได้ก็จริง และมักจะไม่ต้องจ่ายค่าสินสอดสำหรับภรรยาคนที่สอง แต่ก็ไม่ปรากฏมากนักเพราะการทำมาหากินยากลำบาก และที่ดินเพาะปลูกเป็นสมบัติกลางของครอบครัว ถ้าผู้ชายมีภรรยามาก ก็จะต้องรับผู้หญิงเข้ามาร่วมครัวเรือน ซึ่งอาจทำให้สมาชิกในครัวเรือนไม่พอใจ ส่วนในปัจจุบัน ท้าวแสงพากล่าวว่า บางกรณีที่ผู้ชายเตเรียบังไปทำงานที่อื่น เช่น ไปเป็นรัฐกร หรือไปเป็นทหาร อาจจะมีภรรยาอีกคนหนึ่ง แต่ก็จะไม่เล็กกับภรรยาคนแรก หมายความว่าต้องรับผิดชอบทั้งสองคนรวมทั้งลูกๆ ที่เกิดมาด้วย เพราะเหตุนี้ จึงไม่ค่อยปรากฏกรณีครัวเรือนที่ผู้ชายมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน นอกจากจะมีการหย่าร้างกับภรรยาคนแรกแล้ว

การเลือกที่อยู่หลังแต่งงาน แต่เดิมคู่แต่งงานต้องไปอยู่เรือนของฝ่ายชาย ไม่ว่าจะเป็นการแต่งงานในเผ่าเดียวกันหรือแต่งงานกับคนต่างเผ่า ผู้ชายไม่ไปอยู่บ้านผู้หญิง แต่ปัจจุบัน เป็นไปตามใจชอบของคู่แต่งงาน หรืออาจแยกไปตั้งเรือนใหม่ตามความจำเป็นของการทำมาหากิน

การปลูกเรือนใหม่ โดยทั่วไป คู่แต่งงานจะอยู่กับพ่อแม่ จนกว่าเรือนเดิมจะคับแคบ หรือคู่แต่งงานคู่ใดคู่หนึ่งต้องการแยกเรือน ก็ปลูกเรือนใหม่ได้ ในการปลูกเรือนใหม่ (เฮ็ดเฮือนต่าง) นี้ คู่แต่งงานจะปลูกเอง โดยมีญาติพี่น้องและคนในบ้านมาช่วยด้วย ในการที่คู่แต่งงานจะย้ายออกจากเรือนเดิมนี จะต้องปรึกษาหารือกันทั้งเรือนก่อน เมื่อตกลงเห็นพ้องกันแล้ว จะย้ายออกเมื่อใดก็ได้ ไม่กำหนดเดือนปี แต่เลือกตามความเหมาะสม

การหย่าร้าง

ถ้าแต่งงานไปแล้วไม่พอใจ ก็ต้องปฏิบัติตามที่สัญญาไว้ตอนแต่งงาน เช่น ถ้าผู้ชายขอหย่าร้าง ครอบครัวผู้ชายก็ต้องยกค่าดอง และค่าสินปลีองต่างๆ ในการแต่งงาน ให้ฝ่ายผู้หญิง ถ้าผู้หญิงขอหย่า ครอบครัวผู้หญิงต้องส่งค่าดองคืนให้ฝ่ายชายทั้งหมดและต้องจ่ายค่าสินปลีองในการแต่งงานให้แก่ฝ่ายชายด้วย นอกจากนั้นผู้ใหญ่หรือผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้าน จะต้อง “แบ่งใจ” ทั้งสองฝ่าย คืออบรมครอบครัวทั้งสองฝ่ายไม่ให้ซึ่งเคียดกัน ให้ถือตามที่สัญญาไว้เมื่อแต่งงาน คือ ถือเป็นญาติเป็นมิตรเหมือนเดิม

ในกรณีที่ฝ่ายหนึ่งทำผิด อาจจะมีการปรับไหม ถ้าฝ่ายที่มีความผิดไม่ยอมจ่ายค่าปรับไหม ก็หย่าร้างไม่ได้ ค่าปรับไหม ต้องจ่ายเป็นควาย เป็นหมู หรือเป็นเงินตามราคาประเมินจำนวนของหมูหรือควาย ตามที่ตกลงกัน ค่าปรับไหมนี้ก็เหมือนกับค่าดอง คือ อาจจะขอจ่ายเป็นระยะๆ แต่มักใช้เวลาน้อยกว่า และระหว่างที่ยังจ่ายไม่ครบนั้น ฝ่ายที่ทำผิดจะไปแต่งงานใหม่ไม่ได้ ต้องจ่ายค่าปรับไหมให้ครบก่อน ฉะนั้นทั้งค่าดองและค่าปรับไหมจึงเป็นตัวควบคุมการหย่าร้างที่สำคัญมาก

หลังจากการหย่า ฝ่ายหญิงก็จะกลับไปอยู่เรือนพ่อแม่ของตน ลูกมักอยู่กับพ่อหรือญาติพี่น้องในครัวเรือนของพ่อ เพราะถือว่าลูกเป็นสมบัติของพ่อ เช่นเดียวกับค่าดอง ที่ผู้หญิงต้องคืนให้ฝ่ายชาย ถ้าผู้หญิงเป็นฝ่ายขอหย่า ปัจจุบันลูกที่โตแล้วจะเลือกเองว่าต้องการอยู่กับพ่อหรือแม่ ส่วนมากจะอยู่กับพ่อ เพราะคุ้นเคยกับเรือนของพ่อมากกว่าเรือนทางฝ่ายแม่ แต่โดยทั่วไป เรือนของพ่อและแม่ก็มักอยู่ในบ้านเดียวกัน หรือบ้านใกล้เคียงกันนั่นเอง

ถ้าฝ่ายสามีตาย ภรรยาจะไม่กลับไปอยู่เรือนเดิม แต่จะยังอยู่ในเรือนสามี เพราะถือว่าเป็นสมบัติของทางสามีแล้ว ต้องอยู่เป็นแรงงานของเรือนพ่อแม่ญาติพี่น้องของสามีต่อไป แต่ถ้าจะย้ายกลับไปอยู่กับพ่อแม่ก็ได้ โดยมากการย้ายกลับนี้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้หญิงยังอายุไม่มาก และต้องการจะมีสามีใหม่ (ตะเรียงไม่มีข้อรังเกียจคนที่ เป็นพ่อม่ายหรือแม่ม่าย ไม่ว่าในลักษณะคู่สมรสตายหรือหย่า)

ถ้าแม่ม่ายย้ายกลับไปอยู่เรือนเดิมของตน และต้องการแต่งงานใหม่ คู่สมรสใหม่จะต้องจ่ายค่าสินสอดให้แก่พ่อแม่ของสามีเดิม เพราะถือว่าแม่ม่ายนั้นยังเป็นสมบัติของเรือนสามีเดิม

การแบ่งมรดก ส่วนมากครอบครัวหนึ่งจะมีลูก ๑-๔ คน (จำนวนลูกที่เกิดอาจมีมากกว่านั้น แต่เด็กทารกมักจะตายตั้งแต่ยังเล็กๆ เพราะสภาวะทางสุขอนามัยไม่ดีพอ) คนตะเรียงมักจะอยากได้ลูกคนโตเป็นผู้ชายเพราะมีบทบาทมากกว่าผู้หญิง แต่ในการแบ่งมรดก ไม่มีการกำหนดว่าลูกคนโตจะได้มากน้อยเท่าใด เพราะที่ดินทำกินเป็นที่ดินรวมของครอบครัวอยู่แล้ว ช่วยกันทำช่วยกันกิน พ่อแม่อาจจะ

กำหนดให้ หรือตกลงกันเองในครอบครัว ว่าใครจะไปสักข้าวหรือปลูกข้าวโพดปลูกมัน ตรงที่ดินแปลงไหน บางทีก็ผลัดเปลี่ยนกัน เพราะจะมีทั้งที่ดินดี อุดมสมบูรณ์และที่ดินแห้งแล้ง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นที่ดินผืนเล็กๆ อยู่แล้ว จึงไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของครอบครัว

ถ้าคู่แต่งงานไปบุกเบิกที่ดินทำกินใหม่ ก็ถือว่าเป็นของคู่แต่งงานนั้น อาจมีพี่น้องไปช่วยบุกเบิกด้วย (มักเป็นน้องที่ยังไม่ได้แต่งงาน)

ผู้หญิงแต่งงานแล้วอยู่เรือนของฝ่ายสามี จึงไม่กลับไปแบ่งมรดกของพ่อแม่อีก แต่ในการทำพิธีต่างๆ หรือ การแบ่งฮีดคองของครอบครัวเดิม พี่น้องผู้ชายจะแบ่งอาหารในพิธีหรือข้าวของมาให้ พี่น้องผู้หญิงที่แต่งงานแยกครัวเรือนไปแล้วนั้นด้วย เพราะถือว่า เมื่อแต่งงาน ผู้หญิงได้ค่าตองมาให้พ่อแม่ เป็นควายเป็นหมูและสิ่งของอื่นๆ ซึ่งถือเป็นของครัวเรือน พี่น้องผู้ชายจึงต้องแบ่งส่วนที่เป็นของครัวเรือนมาให้ในเวลาพิธีกรรมต่างๆ และเมื่อพ่อแม่ตาย พี่น้องผู้ชายอาจแบ่งข้าวของที่เป็นสมบัติของครัวเรือนมาให้บ้าง ตามสมควร

บทบาทหัวหน้าครอบครัว

เมื่อเกิดปัญหาในครอบครัวหรือมีเรื่องต้องตัดสินใจ ต้องให้ญาติพี่น้องหรือญาติผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้องนับถือ เป็นผู้ตัดสินใจ ในเรือนก็ต้องยึดถือคนเฒ่าคนแก่ ในหมู่บ้านก็นับถือคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้านเป็นที่ปรึกษา ในระหว่างคู่สามีภรรยา สามีจะเป็นหัวหน้าครอบครัวอยู่แล้ว เพราะคู่สมรสอยู่ในเรือนของฝ่ายสามี ลูกก็อยู่ในการควบคุมของพ่อ แม้ว่าจะมีความผูกพันอยู่กับญาติชายของครัวเรือนเดิมของแม่อยู่ด้วยก็ตาม

ในปัจจุบัน แม้ว่าความนับถือผู้เฒ่าผู้แก่ยังคงมีความสำคัญอยู่ในเผ่าตระกูล แต่เนื่องจากวิถีชีวิตปัจจุบัน โดยเฉพาะในบ้านตระกูลที่อยู่ใกล้เขตการปกครอง เช่น ใกล้สำนักเมือง จะได้รับความสะดวกสบายและความเจริญด้านเทคโนโลยีมากกว่าในเขตที่กันดาร ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมและบทบาทของผู้นำในบ้านและในครัวเรือนจึงเปลี่ยนไปบ้าง เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐจะมีบทบาทสูง เป็นผู้แนะนำในการตัดสินใจ และการขอคำปรึกษาหารือต่างๆ แม้ว่าเจ้าหน้าที่เหล่านี้อาจจะมีอาวุโสน้อยกว่าผู้เฒ่าของครัวเรือนหรือของบ้าน แต่ก็ได้รับความยกย่องเชื่อถือมากกว่า ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เจ้าหน้าที่เหล่านี้จะอ่านออกเขียนได้และสามารถติดต่อกับฝ่ายปกครองระดับแขวงหรือระดับรัฐได้ดีกว่า บทบาทในการเป็นผู้นำของชุมชนจึงเปลี่ยนจากผู้เฒ่าผู้แก่ไปเป็นฝ่ายปกครองของรัฐ ซึ่งอาจเป็นเผ่าอื่น เช่นเป็นลาวลุ่ม

ในเรื่องประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ก็เช่นกัน มีความเปลี่ยนแปลงสูง เช่น ในงานแต่งงานปัจจุบัน

มีการแจกบัตรเชิญ หรือบางที่ไม่มีบัตรเชิญ แต่มีการบอกกล่าวเชื้อเชิญกันเป็นทางการ ฉะนั้นคนที่จะไปร่วมงาน ก็ต้องเป็นคนที่ได้รับเชิญโดยตรง ไม่ใช่เป็นการบอกกล่าว หรือการช่วยกันทั้งบ้านเหมือนที่เคยเป็นมาแต่เดิม และเจ้าหน้าที่ของรัฐก็มักจะได้รับเชิญ เพราะถือเป็นเกียรติยศของครัวเรือนคู่แต่งงาน

ระบบเครือญาติ

ตระกูลเรียงนับญาติทั้งสองสาย (bilateral) เพราะแม้ผู้หญิงจะย้ายเข้าไปอยู่กับสามี แต่ความสัมพันธ์กับครอบครัวเดิมก็ยังมิอยู่ เห็นได้จากการที่พี่น้องผู้ชายของฝ่ายภรรยา ยังต้องติดต่อและแบ่งให้เมื่อเวลามีพิธีกรรม หรือเมื่อพ่อแม่ตาย เด็กๆ จึงเรียกปู่และตา ด้วยคำเรียกเดียวกัน คือ ตา และเรียกย่า ยาย ด้วยคำว่า ย่า เช่นเดียวกับการเรียกพี่ชายพี่สาวของพ่อและแม่ ก็ใช้คำเดียวกัน คือ มิ (ลุง-ป้า) เรียกน้องชายของพ่อและแม่ว่า โยว เรียกน้องสาวของพ่อและแม่ว่า มา

คำเรียกเครือญาติสายโลหิต

ชาย (โกน)			หญิง (เตร)		
เี้ยด	-	ตาบั่วก	เี้ยด	-	ยาบั่วก
ทวด	-	ตาดี้	ทวด	-	ยาดี้
พ่อของพ่อ	-	ตา	แม่ของพ่อ	-	ยา
พ่อของแม่	-	ตา	แม่ของแม่	-	ยา
พี่ชายของพ่อ	-	มิ	พี่สาวของพ่อ	-	มิ
พี่ชายของแม่	-	มิ	พี่สาวของแม่	-	มิ
พ่อ	-	โบ	แม่	-	นีน
น้องชายของพ่อ	-	โยว (เอาะฮุโบ)	น้องสาวของพ่อ	-	มา
น้องชายของแม่	-	โยว (เอาะฮุนีน)	น้องสาวของแม่	-	มา
พี่ชาย	-	ออง	พี่สาว	-	เมาะฮุ
น้องชาย	-	เอาะฮุ (โกน)	น้องสาว	-	เอาะฮุ (เตร)
ลูกชาย	-	กอน (โกน)	ลูกสาว	-	กอน (เตร)
หลาน	-	เจา(โกน)	หลาน	-	เจา (เตร)
	-	เจาจารย์		-	เจาจารย์
	-	เจาแจร		-	เจาแจร
	-	เจาจวน		-	เจาจวน

-	เจาจำ	-	เจาจำ		
-	เจาเจา	-	เจาเจา		
-	เจาเจอะ	-	เจาเจอะ		
-	เจาจาม	-	เจาจาม		
-	เจาเจน	-	เจาเจน		
-	เจาจัด	-	เจาจัด		
(หลาน) ลูกของพี่ชาย	-	ก๊อนอ้อง	ลูกพี่สาว	-	ก๊อนเมะฮู
ลูกของน้องชาย	-	ก๊อนเอะฮูโกน	ลูกน้องสาว	-	ก๊อนเอะฮูเตร

จะเห็นได้ว่า คำเรียกเครือญาติสายโลหิต (ในทางภาษาศาสตร์มักจะใช้คำว่า ญาติพื้นฐาน) ของตระกูลแสดงว่า การนับญาติสายโลหิตทั้งฝ่ายพ่อและแม่ มีความสำคัญเท่ากัน แต่จะมีความแตกต่างกันในมิติเพศและวัย เช่น เรียกน้องว่า เอะฮู และเติมคำแสดงเพศไว้ข้างท้าย เอะฮูโกน-น้องชาย, เอะฮูเตร-น้องหญิง แต่ญาติที่สูงวัยกว่าจะใช้คำเรียกญาติที่แยกเพศไปในตัว เช่น อ้อง-พี่ชาย, เมะฮู-พี่หญิง (พี่สาว) ลูกของพี่ชายน้องชาย และลูกของพี่สาวน้องสาว ไม่มีศัพท์เฉพาะ แต่ใช้คำเรียกระบุความสัมพันธ์ เช่น ก๊อน (ลูก) อ้อง (พี่ชาย) ก๊อนอ้อง-ลูกของพี่ชาย

หลาน (ลูกของลูก) ใช้คำว่า เจา และระบุลำดับรุ่น (generation) โดยใช้คำนับบอกลำดับ เช่น เจาจารย์-หลานรุ่นที่สอง, เจาจารย์-หลานรุ่นที่สาม หลานในรุ่นรองๆ ลงไปนี้จะไม่แยกเพศ

คำเรียกญาติจากการแต่งงาน (ญาติเกี่ยวดอง)

ญาติข้างสามี		ญาติข้างภรรยา		
สามี	-	นาย ภรรยา	-	เตร
พ่อสามี	-	ตา พ่อภรรยา	-	ยา
พี่ชาย-พี่สาวสามี	-	ยี่ง พี่ชาย-พี่สาวภรรยา	-	ยี่ง
น้องชาย-น้องสาวสามี	-	เอะฮู น้องชาย-น้องสาวภรรยา	-	เอะฮู

การนับญาติเกี่ยวดองแสดงว่า ตระกูลถือเอาญาติของสามีและญาติของภรรยา เป็นญาติของตนด้วย แต่ใช้ศัพท์เครือญาติต่างออกไป เช่น ไม่เรียกพี่ชายของภรรยาว่า อ้อง จะเรียกว่า ยี่ง และในแง่ของความสำคัญทางฝ่ายสามี-ภรรยา จะเห็นว่า มีความสำคัญเท่ากันและไม่แยกเพศ เช่น ไม่ว่าพี่ชายพี่สาวของสามี หรือพี่ชายพี่สาวของภรรยา จะใช้ศัพท์ว่า ยี่ง เหมือนกันทั้งหมด ส่วนน้องชายน้องสาว

๕๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ของสามีและน้องชายน้องสาวของภรรยา ก็เรียกว่า เอาะฮู เหมือนกันหมด

เมื่อเปรียบเทียบคำเรียกญาติเกี่ยวดองลำดับที่เป็นพี่ และลำดับที่เป็นน้อง จะเห็นว่า ตะเรียงเรียกญาติเกี่ยวดองที่อ่อนอาวุโสกว่า (น้อง) ด้วยศัพท์เดียวกับที่เรียกญาติสายโลหิตชั้นเดียวกัน คือ ใช้ศัพท์ว่า เอาะฮู เหมือนกันทั้งหมด แต่ญาติเกี่ยวดองชั้นพี่ จะมีคำเรียกโดยเฉพาะ คือ ยิง

ญาติข้างสามีนั้นถือว่าสำคัญเพราะผู้หญิงแต่งงานไปอยู่บ้านผู้ชาย แต่ถ้าในการแบ่งข้าวของ เช่น มีงานบุญกินควายบ้านพ่อของผู้หญิง ต้องส่งส่วนแบ่งให้ผู้หญิงมากกว่าให้ลูกชายที่บ้านตัวเองเพราะผู้หญิงมีค่าต้อง ได้ค่าตอบแทน ซึ่งจะเข้าไปเป็นส่วนสะสมของครัวเรือนเดิม ฉะนั้นพี่ชายน้องชายจึงต้องแบ่งส่วนมรดกให้พี่สาวน้องสาวที่แต่งงานไปแล้ว ลูกๆ ของพี่น้องผู้หญิง จะนับถือลุง (พี่ของแม่) หรือน้าชาย (น้าพ่อ) ของแม่ มากกว่าญาติทางพ่อ (ถ้าพ่อตาย) หรือนับถือมากกว่าแม่ เพราะญาติผู้ชายทางฝ่ายแม่ จะเป็นผู้มีสิทธิในการตัดสินใจแบ่งปันมรดกให้หลานตามส่วนที่เห็นควร

คู่สมรสของญาติสายโลหิต (เขย-สะใภ้)

ลูกเขย	-	ก๊อนขาว	ลูกสะใภ้	-	ก๊อนขาว
พี่เขย	-	ยิง (นายเมาะ)	พี่สะใภ้	-	ยิง (เตอร้อง)
น้องเขย	-	เอาะฮู (นายเอาะฮู)	น้องสะใภ้	-	เอาะฮู (เตอรเอาะฮู)
ลูกเขย	-	มิ (นายมิ)	ป้าสะใภ้	-	มิ (เตรมิ)
อาเขย	-	โญ (นายมา)	อาสะใภ้	-	มา (เตรโญ)

เขยสะใภ้หรือญาติที่เป็นคู่สมรสของญาติสายโลหิตนั้นคนตะเรียงไม่มีศัพท์ที่มีความหมายว่าเขยหรือสะใภ้ แต่จะใช้คำเรียกญาติสายโลหิตและญาติเกี่ยวดอง เช่น เอาะฮู ยิง มิ โญ ถ้าต้องการจะอธิบายความสัมพันธ์ ก็จะใช้คำอธิบายระบุความสัมพันธ์ เช่น

เอาะฮูนายเอาะฮู	-	น้อง (ที่เป็น) สามีของน้องสาว (น้องเขย)
เอาะฮูเตอรเอาะฮู	-	น้อง (ที่เป็น) ภรรยาของน้องชาย (น้องสะใภ้)
โญนายมา	-	น้องชาย (ของพ่อ/แม่) (ที่เป็น) สามีน้องสาว (ของพ่อ/แม่) (อาเขย)

ศัพท์เรียกญาติอื่น ๆ

ลูกพี่ลูกน้อง	-	เอาะฮูโอย
ลูกเลี้ยง	-	เอาะฮูโกน/เอาะฮูเตรุ (ใช้คำเดียวกับที่เรียกน้องชาย/น้องสาว)

พ่อเลี้ยง	-	โง (ใช้คำเดียวกับที่เรียกน้องชายของพ่อ/แม่)
แม่เลี้ยง	-	มา (ใช้คำเดียวกับที่เรียกน้องสาวของพ่อ/แม่)
ลูกที่ขอมาเลี้ยง	-	ก๊อนบัน
บรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว	-	ตาตี่รุดาตั่ง ยาศี่รุดาตั่ง (เทียบได้กับ ปู่ย่าตายาย)
บรรพบุรุษสำคัญ เช่น ดันตระกูล	-	ตาเบ้จูดาวล ดาสตี่ฮู/ยาเบ้จูดาวลยาสตี่ฮู

ข้อห้ามการแต่งงานในเครือญาติ

ในเผ่าตะเรียงนั้น พี่น้องสนิทชั้นแรก (first cousin) แต่งงานกันไม่ได้เป็นอันขาด พี่น้องในชั้นที่สอง (second cousin) คือ หลานที่เป็นลูกของลูกพี่ลูกน้อง ก็แต่งงานกันไม่ได้ ต้องเป็นชั้นที่สาม จึงแต่งได้ ฉะนั้น ลูกของพี่น้องแท้ ๆ ต้องไปแต่งงานในรุ่น เจาแจร รุ่นเจาจารย์ ยังแต่งงานไม่ได้ แต่ถ้าเป็นลูกของญาติเกี่ยวดอง แต่งกันได้

เห็นได้ว่า ข้อห้ามของตะเรียงในเรื่องการแต่งงานระหว่างญาติสายโลหิต เป็นข้อห้ามที่ตรงกับชุมชนทั่วไป เพราะตะเรียงไม่ห้ามการแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์ จึงถือว่าหนุ่มสาวน่าจะหาคู่ครองจากคนที่ไม่ใช่ญาติสายโลหิตได้ไม่ยากนัก และในระบบความสัมพันธ์ของญาติเกี่ยวดอง (หรือญาติจากการแต่งงาน) ก็อนุญาตให้แต่งงานได้ ในขณะที่บางเผ่าถือว่า เมื่อแต่งงานแล้วจะต้องนับเอาพี่และน้องของคู่สมรสทั้งสองฝ่ายนั้น เป็นเสมือนพี่น้องสายโลหิตของตนด้วย ฉะนั้นญาติในชั้นพี่น้องแท้ ๆ ของคู่สมรสก็จะแต่งงานกันอีกไม่ได้

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคนตะเรียงมักเลือกคู่แต่งงานจากคนบ้านเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน คนในชุมชนจึงมักเกี่ยวข้องเป็นญาติกันในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอ

ระบบครอบครัวและเครือญาติของตะเรียง จัดอยู่ในลักษณะของสังคมดั้งเดิม (primitive society) ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะขึ้นอยู่กับความผูกพันทางเครือญาติ บทบาทและหน้าที่ของคนในชุมชน จะเป็นไปตามกลุ่มเครือญาติ และลำดับชั้นของเครือญาติ กล่าวโดยสรุปก็คือ ความสัมพันธ์ในแง่สถาบันสังคมต่าง ๆ เช่น สถาบันศาสนา (หรือระบบความเชื่อ) สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันการปกครอง ล้วนขึ้นอยู่กับความผูกพันทางเครือญาติทั้งสิ้น เช่น ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ก็จะเป็นหัวหน้าในครัวเรือน หรือญาติผู้ใหญ่ของครัวเรือน และเมื่อโยงใยความสัมพันธ์กับครัวเรือนอื่นๆ ในบ้านเดียวกัน ญาติผู้ใหญ่ในลำดับอาวุโสที่สุดของชุมชน ก็จะมีสถานะเป็นผู้นำหรือหัวหน้าของชุมชน

ไปโดยปริยาย เพราะครัวเรือนแทบทั้งหมดในชุมชนนั้นจะเป็นญาติกันผ่านทางหนึ่งทางใดอยู่แล้ว

ในแง่สถาบันเศรษฐกิจ จะเห็นว่า ญาติพี่น้องที่เป็นผู้ชายของครัวเรือน จะควบคุมการสะสมทรัพย์สินของครอบครัว เพราะสินสอดแต่งงานจะถูกรวมเข้ามาเป็นทรัพย์สินของครัวเรือนฝ่ายหญิง แม้จะต้องแบ่งปันให้แก่ตัวผู้หญิงและลูกหลานไปตามส่วนอันควร แต่สิทธิในการตัดสินใจแบ่งปัน ก็ขึ้นอยู่กับญาติผู้ชายในครัวเรือนเป็นสำคัญ

ระบบครอบครัวและเครือญาติของตะเริงจึงถือได้ว่า เป็นแกนสำคัญของชุมชนตะเริง แม้ในปัจจุบัน ลักษณะความผูกพันทางเครือญาติจะลดความสำคัญลงไป เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน แต่คนตะเริงก็ยังยึดแนวปฏิบัติสำคัญเกี่ยวกับเครือญาติไว้ ดังจะเห็นได้จากข้อกำหนดและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ของเผ่าตะเริง

ประเพณีพิธีกรรมของเผ่าตะเริง

เผ่าตะเริงมีประเพณีพิธีกรรมประจำเผ่าหลายประเภททั้งที่เป็นพิธีกรรมสำหรับขั้นตอนและช่วงวิกฤตการณ์ต่างๆ ในชีวิต (life-cycle ritual หรือ crisis ritual) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ (fertility ritual) พิธีกรรมตามเทศกาล (calendrical ritual) ซึ่งมักเป็นพิธีกรรมของชุมชนส่วนรวม และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อการรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นส่วนใหญ่

พิธีกรรมตามเทศกาล

จาโถลอัมโบะ-กินบุญประจำปี

ในปัจจุบันคนตะเริงมักเรียกจาโถลอัมโบะ ด้วยคำของลาวลุ่มว่า แปะฮีดกินควาย ตะเริงบ้านดักจึงยังรักษาพิธีกินบุญประจำปีนี้ไว้ได้ค่อนข้างสม่ำเสมอ ยกเว้นในช่วงสงครามปฏิวัติที่วิถีชีวิตไม่เป็นปกติ ต้องหลบซ่อนอยู่ตามป่าเขา ควายที่จะใช้ในงานแปะฮีด ก็เป็นควายที่เลี้ยงปล่อยในป่า ช่วงสงครามจึงไม่อาจทำพิธีนี้ได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อสิ้นสงครามแล้ว ตะเริงบ้านดักจึงก็เริ่มแปะฮีดกินควายตามเดิม และแม้ในปัจจุบัน ราคาควายจะสูงมากจนเผ่าอื่นๆ ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างต่ำ หรือแม้แต่คนตะเริงบางบ้านที่ยากจน ไม่สามารถจะแปะฮีดกินควายได้เป็นประจำทุกปี แต่บ้านดักจึงก็ยังทำได้สม่ำเสมอ โดยเฉพาะในปี ค.ศ. ๑๙๘๘ บ้านดักจึงแปะฮีดกินควายโดยจัดหาควายมาแปะฮีดถึง ๑๓ ตัว นับเป็นพิธีใหญ่มาก ซึ่งแสดงถึงฐานะเศรษฐกิจของบ้าน และสถานะที่เป็นบ้านใหญ่และเก่าแก่ของเผ่าด้วย

จาโตลัมโบะ จัดในระหว่างเดือน ๓ เดือน ๔ ทุกปี ใช้เวลา ๒-๓ วัน คือ มื้อตั้ง มื้อฆ่าควาย และมื้อกินเลี้ยง ส่วนในขั้นเตรียมการ จะกินเวลาประมาณ ๑ เดือน ทั้งหมู่บ้านจะต้องร่วมในการจัดเตรียมควายและเครื่องประกอบอื่นๆ รวมทั้งอาหารการกินและเหล้าให้ แต่ละครัวเรือนต้องส่งผู้ต่างหน้าหรือผู้แทนของครัวเรือน ในการจัดเตรียมการและรับแขกของบ้านด้วย แต่การที่จะมีส่วนในการจัดหาควายและข้าวของประกอบต่างๆ นั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละครัวเรือน จะไม่มีการกำหนดเป็นอัตราชัดเจน บางเรือนอาจช่วยเป็นข้าว หมู ไก่ เหล้า แต่โดยปกติ การจัดอาหารเลี้ยงนั้นนอกจากที่เลี้ยงกันในกวันบ้าน (ศาลาพิธีกลางบ้าน) แล้ว แต่ละเรือนก็จะจัดเลี้ยงญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงของตนด้วย ฉะนั้น ส่วนมากการบริจาคให้ส่วนกลางมักเป็นเรื่องของการจัดหาควาย ซึ่งปัจจุบันมีราคาสูง นอกจากนั้นก็เป็นการช่วยในแง่แรงงาน เช่น การเตรียมเสาผูกควาย การตกแต่งต่างๆ ผู้หญิงจะเตรียมเรื่องอาหารการกิน

ผู้ประกอบพิธี เลือกจากบุคคลในครอบครัวที่มีฐานะบทบาทสูงภายในหมู่บ้าน เขาคนที่มีคุณสมบัติที่ชนะดี ไม่เคยล่วงละเมิดประเพณีดั้งเดิมของบ้าน และไม่เคยกระทำในสิ่งที่ไม่ควร ข้อกำหนดสำคัญก็คือเฉพาะครัวเรือนที่เคยแบ่งฮีดกินควายของเรือนแล้วเท่านั้นที่จะจะเป็นหัวหน้าทำพิธีได้ และนายบ้านมักจะมียบทบาทในการประชุมปรึกษาหารือเตรียมการ และบอกข่าวไปยังบ้านต่างๆ หรือทำหน้าที่ผู้ประสานงานนั่นเอง แต่ผู้ที่จะให้คำปรึกษาหารือต่างๆ ก็จะเป็นบรรดาผู้อาวุโสของบ้าน ซึ่งส่วนมากเป็นฝ่ายชาย

เนื่องจากจาโตลัมโบะเป็นพิธีใหญ่ และแต่ละบ้านไม่ได้ทำทุกปี จึงมีลักษณะเป็นการรวมญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกลพ่อแม่ และบ้านใกล้เคียงมาร่วมกินบุญด้วย

เครื่องประกอบพิธี ที่สำคัญที่สุด ก็คือ ควาย ต้องเป็นควายใหญ่ ตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้ แต่ในจาโตลัมโบะ จะไม่ใช่ควายเล็กหรือควายลูกแหง ซึ่งอาจจะใช้ได้ในกรณีของการแบ่งฮีดเรือน บางครั้งจะเห็นว่ามีควายเล็กในจาโตลัมโบะ แต่มักจะเป็นควายที่คนในครัวเรือนบางเรือน นำมาสมทบแบ่งฮีดของเรือน เช่น เคยมีคนในครัวเรือนเจ็บหนัก และครัวเรือนนั้นบอกกล่าวผีไว้ว่า จะแบ่งฮีดฆ่าควายเลี้ยงผี เมื่อคนเจ็บหายแล้ว ยังไม่ได้ฆ่าควาย แต่นำมาทำรวมกับการแบ่งฮีดใหญ่ของบ้าน ควายแบ่งฮีดของเรือนนี้ จะไม่นำมาผูกที่เสาหลักควายกลางลานบ้าน (เด็นบ้าน) จนกว่าจะถึงเวลาฆ่าควาย จึงจะนำมาผูกเสา

ส่วนประกอบสำคัญรองลงมา คือ เสาหลักผูกควาย มักจะต้องตัดไม้เสามาใหม่ ครอบตามจำนวนควาย และตกแต่งด้วยการสลักส่วนหัวเสาและทาสี ส่วนมากเป็นสีดำ จากนั้นก็นำมาฝังดินปักเรียงเป็นวงในลานบ้าน ต้องฝังอย่างแน่นหนา มิฉะนั้นควายใหญ่แรงมากอาจถอนเสาหลุดได้ และ

ใช้ไม้พุง (ไม้ไผ่) ลำยาว มีใบติดที่ปลายเป็นพุ่ม ประดับด้วยฝอยไม้ไผ่และแผ่นจักสานเล็กๆ ตามแต่จะเห็นสวยงาม ถ้าไผ่นี้จะมัดติดเสาหลักแต่ละเสา แลเห็นได้แต่ไกล ถือเป็นเครื่องหมายของพิธีแปงฮีดกินควายด้วย เพราะจะไม่ใช้ในฮีดอื่นๆ หน้าที่ในการตัดไม้เสาหลักควายและการประดับตกแต่งเป็นหน้าที่ของหนุ่มๆ ในบ้าน ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่หรือนายบ้านจะเป็นผู้มอบหมายให้

นอกจากนั้นก็มีการเตรียมร้านไม้เล็กๆ สำหรับวางอาหาร ในขณะพิธีเลี้ยง ถ้ามีกว้านบ้านก็จะทำร้านนี้รอบๆ กว้าน แต่ในปี ๑๙๙๘ กว้านบ้านดักจึงทรุดโทรมมาก จึงทำพิธีที่ลานบ้านซึ่งไม่มีกว้าน เพราะในปีนั้นฆ่าควายเป็นจำนวนมาก และมีคนมาร่วมงานมาก

ผู้หญิงจะเรียงทั้งหมดต้องมาช่วยกันเตรียมอาหารที่จะเลี้ยงในพิธี ทั้งที่เป็นของส่วนกลางและของครัวเรือนในช่วง ๒-๓ วันก่อนพิธี แต่ละเรือนมักทำข้าวปอกไว้เลี้ยงแขกและกินเล่น ข้าวปอก คือข้าวเหนียวที่หนึ่งแล้วนำมาตำให้นุ่ม บั๊นหรือแผ่เป็นแผ่นแบนๆ บางทีอาจโรยงาניתหน้อย เป็นของกินเล่นในระหว่างงานบุญ ข้าวปอกนี้สาวๆ และเด็กผู้หญิงในเรือนมักช่วยกันทำ และนำมาแจกกันกินในคืนก่อนแหงควาย ไปจนถึงระหว่างกินเลี้ยงด้วย ส่วนหน้าที่ในการฆ่าหมูและไก่เป็นของผู้ชาย เช่นเดียวกับการเตรียมหมักเหล้าไห ซึ่งต้องทำล่วงหน้าประมาณ ๑ เดือน

ขั้นตอนพิธี ในมื่อตั้งหรือมือผูกควาย ซึ่งถือเป็นวันแรกของพิธีนั้น การจูงควายมาผูกเสาหลักจะทำในตอนบ่าย ควายจะถูกผูกอยู่ตลอดคืนจนถึงเช้าวันรุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันฆ่าควายหรือมือแหงควายจะเริ่มตั้งแต่ตีห้า ผู้แทนครัวเรือนและสมาชิกในครอบครัวทุกคนต้องอยู่ในพิธีที่ลานบ้าน หมอผีจะทำพิธีสู่ขวัญให้ทุกคนพร้อมๆ กัน การสู่ขวัญนี้แต่เดิมไม่เคยทำ แต่เป็นการรับเอารูปแบบพิธีกรรมของลาวลุ่มมาทำวันนี้ส่วนบอกว่า เริ่มทำมาประมาณ ๔-๕ ปีนี้เอง จากนั้นก็จะคัดเหล่า คือ เปิดเหล่าให้ที่หมักไว้ กินร่วมกันทุกคน การกินเหล้าไหและรื่นเริงกันนี้จะดำเนินไปจนถึงตอนสายประมาณ ๙ โมงเช้า จึงจะลงมือแหงควาย

ก่อนแหงควาย ผู้แทนครัวเรือนและสมาชิกครัวเรือนละ ๓ คน จะถือหอก (หรือดาบยาว หรือมีดยาว) เดินอ้อมรอบตัวควายเป็นขบวน และถือไหเหล้าหน้อยไปด้วย หมอผีและคนอื่นๆ ทั้งบ้านจะเดินตามแล้วผู้แทนบ้าน (ซึ่งอาจเป็นตัวแทนบ้าน) จะคัดเหล่าไหหน้อยที่หลักควายแต่ละหลัก เชิญให้แต่ละครัวเรือนมาร่วมกินเหล่าที่หลักควาย แล้วผู้แทนบ้านจะถือหอกเดินอ้อมรอบควาย ๓ รอบ รอบแรกกินเหล่ารอบที่สอง จะเอาเหล่าไปทิ่มให้ควาย (คือ หยอดที่ปากควาย) รอบที่สามจึงจะแหงควายที่ละตัว โดยปกติคนที่แหงควายจะต้องช่วยกันอย่างน้อย ๒ คน ควายที่เป็นของครัวเรือนนำมาสมทบ ต้องเป็นคนในครัวเรือนนั้นลงมือแหง เพราะจะแทงให้ผี แต่อาจมีคนอื่นช่วยด้วยก็ได้

เมื่อควายตายแล้ว ก็จะปาด (ชำแหละ) เนื้อควายแบ่งเป็นส่วนๆ เพื่อนำไปทำอาหารและแบ่งให้ทุกครัวเรือนเท่าๆ กัน อาหารส่วนกลางของบ้านจะมีผู้มาช่วยทำโดยนายบ้านเป็นหัวหน้า ผู้แทนของครัวเรือนและบรรดาผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านจะกินอาหารส่วนกลางนี้ร่วมกัน แม้ไม่มีข้อห้ามว่าคนอื่นมารวมกินไม่ได้ แต่คนส่วนมากก็จะไปทำอาหารและกินที่เรือนของตน พร้อมกับญาติและเพื่อนฝูงที่เชิญมา

ก่อนจะเอาชิ้นเนื้อควายขึ้นเรือน ผู้แทนครัวเรือนจะต้องกินดับควายดิบ แต่เดิมดับควายนี้ใช้เป็นเครื่องทำนายผลการเพาะปลูกและโชคชะตาของบ้าน แต่ในระยะหลังๆ ไม่ค่อยถือว่าสำคัญ เมื่อเอาชิ้นควายขึ้นเรือนแล้ว ก็จะคัดเหล่าในเรือน กินเหล่า กินเนื้อควายอยู่ในเรือน แล้วจึงตีเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแบ่งฮีดควายโดยเฉพาะ คือ ก้องลา และเป่ากะบั้ง (ไม้ไผ่) แล้วเดินอีก ๓ รอบในเรือนแต่ละหลัง จนครบทุกเรือนที่มีการฆ่าควายในปีนั้นๆ (หมายถึง เรือนที่มีการนำควายมาร่วมในการทำพิธี ไม่ใช่ควายที่เป็นส่วนกลางของบ้าน ซึ่งถือว่าทุกครัวเรือนมีส่วนร่วมอยู่แล้ว)

ข้อห้ามข้อนิยมสำคัญอีกอย่างหนึ่งของพิธี คือ ก่อนจะทำพิธีหรือจะกินเหล่า กินเนื้อควายต้องให้ผู้แทนครอบครัว และหมอผี ลงมือทำและกินก่อนคนอื่น จากนั้นจึงมอบให้แขกสืบต่อในการกิน ถ้าคนอื่นกินก่อน เจ้าเรือนจะไม่รับผิดชอบ หากมีเหตุเกิดขึ้น เช่น ทะเลาะวิวาท ทำร้ายกัน

การเลี้ยงรื่นเริงจะดำเนินไปตลอดวันตลอดคืนที่ทำพิธีฆ่าควาย จนถึงวันรุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันที่สามของพิธี จะต้องต้มกะโหลกควาย ให้เนื้อหลุดออกจากกะโหลกให้หมด แล้วจึงแห่กะโหลกควายอยู่ในเรือน เรือนละ ๓ รอบ จึงครบกระบวนการ ขั้นสุดท้ายคือ นำกะโหลกควายขึ้นมัดที่เสาตั้งของเรือนในตอนเช้ามืดของวันที่สี่ กะโหลกควายตัวที่เป็นควายพิธีของบ้าน อาจจะประดับที่กั้วบ้าน หรือยกให้เรือนใดเรือนหนึ่ง เช่น เรือนนายบ้าน หรือ ผู้อาวุโสของบ้านก็ได้

จาโถลอมโปะนี้ ถือเป็นพิธีสำคัญที่สุดของบ้านตะเรียง และรวมเอาความร่วมมือทุกรูปแบบของชุมชนไว้ในการดำเนินพิธี จึงถือได้ว่า เป็นพิธีที่รักษาความมั่นคงของชุมชนหรือของเผ่า และรักษาอัตลักษณ์ของเผ่าด้วย เมื่อคนตะเรียงจำนวนหนึ่งอพยพลงมาตั้งเรือนอยู่ในเมืองท่าแดง ซึ่งมีเผ่าส่วยและละเวนเป็นชนส่วนใหญ่ ทั้งสองเผ่านี้ถือศาสนาพุทธตามแบบลาวลุ่ม คนตะเรียงที่อพยพมาอยู่ท่าแดงต้องร่วมบริจาคในงานพิธีแบบพุทธของบ้านส่วยและบ้านละเวน แต่ก็ยังขออนุญาตนายบ้านส่วยและละเวน จัดจาโถลอมโปะของตะเรียงด้วย ซึ่งบ้านส่วยและบ้านละเวนก็อนุญาตให้ทำได้ แต่ไม่ไปร่วมพิธีด้วย เช่นเดียวกับคนตะเรียงก็บริจาคเงินให้พิธีทางพุทธแต่ไม่ไปร่วมงาน นอกจากเด็กๆ หรือวัยรุ่น ที่ไปร่วมในการรื่นเริงสนุกสนานในวันงาน

จามามาว-กินข้าวใหม่

จามามาวเป็นประเพณีเล็กๆ หากจะเทียบกับ จาโตลอมโบะ แต่ก็มีลักษณะเป็นประเพณีเทศกาลเหมือนกัน และทำพร้อมกันทั้งบ้าน ในขณะเดียวกันก็เป็นประเพณีของครอบครัวด้วย

ก่อนจะกำหนดวันจามามาวของแต่ละบ้าน ในแต่ละปี จะต้องให้คนเฒ่าคนแก่เลือกวัน ซึ่งเป็นข้อกำหนดตามความเชื่อของเผ่า เพราะฤดูเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวแต่ละปี จะเป็นไปตามความเหมาะสมของดินฟ้าอากาศและสภาพธรรมชาติ เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้เฒ่าก็จะปรึกษากันเพื่อกำหนดวันจามามาว เป็นการฉลองการเก็บเกี่ยวนั่นเอง

จามามาว ไม่มีการเลี้ยงผี แต่เป็นการนำเอาพืชผลจากการเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะข้าวไร่ มาทำอาหารการกิน และมีงานรื่นเริงร้องรำทำเพลงกันในบ้าน คนจากต่างบ้านอาจมาร่วมงานด้วยก็ได้ บางทีก็มีการนำเอาอาหารไปเลี้ยงผีไร่ผืนบ้าง แต่ก็ไม่มีรายละเอียดว่าต้องทำอะไรเป็นพิเศษ คงทำในรูปแบบคล้ายๆ กับการเอาอาหารเล็กๆ น้อยๆ ไปเลี้ยงผีไร่ผืนดิน ก่อนที่จะถางป่า ทำไร่ทำนา และก่อนการสักข้าว ในการถางป่าทำไร่ อาจมีการรอความฝันว่าดีหรือไม่ ควรถางป่าตรงนั้นหรือไม่ (ถ้าเป็นที่บุกเบิกใหม่) แต่ไม่จำเป็นต้องทำพร้อมกันทุกเรือนทุกครอบครัว ส่วนการสักข้าวจะต้องเริ่มพร้อมๆ กันทั้งบ้าน และในช่วงเวลาสักข้าว ก็จะมีการปักดาเหลวไว้ที่ทางเข้าบ้านและทางไปไร่เพื่อให้คนต่างบ้านรู้ เพราะถือว่าเป็นช่วงที่ห้ามคนต่างบ้านเข้ามาในเขตบ้านหรือเขตไร่แต่ละแห่ง

ทั้งประเพณีสักข้าวและกินข้าวใหม่ หรือ จามามาว เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงกันในสังคมเพาะปลูกดั้งเดิม อาจถือเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ (fertility rite) ได้ ลักษณะเด่นที่เห็นได้ชัดเจนนั่นคือ ทั้งพิธีสักข้าวและกินข้าวใหม่ แสดงให้เห็นความร่วมมือกันในชุมชนบ้านเดียวกัน ความร่วมมือในกลุ่มเครือญาติ และยังเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่นในชุมชนด้วย ผู้ใหญ่ในบ้านได้มีเวลาพบปะสังสรรค์กัน หนุ่มๆ สาวๆ ได้รื่นเริงสนุกสนาน มีการร้องรำทำเพลง เด็กๆ ก็จะได้เรียนรู้วิถีปฏิบัติของชุมชนไปพร้อมกัน

ในขณะที่จาโตลอมโบะเป็นประเพณีพิธีกรรมที่สะท้อนถึงสถานะทางเศรษฐกิจของบ้านและครัวเรือน จามามาวเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนโดยตรง

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับขั้นตอนในชีวิตและช่วงเวลาวิกฤตของชีวิต

จาตาสาง (กินดอง)-พิธีแต่งงาน

พิธีแต่งงานของตะเรียง ถือว่าเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนที่พ่อแม่ของผู้ชายไปขอผู้หญิงให้ลูกชาย ตาม

ที่ได้เคยมันหมายไว้ด้วยวาจา

การไปขอผู้หญิงนี้ ใช้เวลา ๓ คืน คืนแรก พ่อแม่ของผู้หญิงจะรอฟังความฝันในคืนนั้น ถ้าฝันดี ในคืนที่สองฝ่ายชายก็จะมาตกลงเรื่องค่าทอง ตกลงกำหนดแต่งงาน ถ้าการต่อรองตกลงกันได้ยาก อาจต้องกินเวลาถึง ๓ คืน ปัญหามักอยู่ที่การต่อรองสินสอดอื่นๆ ที่เทียบตามค่าตัวควาย เมื่อตกลงกันได้แล้วก็ถือว่า สำเร็จขั้นตอนแรก

ขั้นตอนที่ ๒ เรียกกันว่า จาตาลางน้อย ครอบครัวพ่อแม่ฝ่ายชายเชิญหนุ่มสาวช่วยกันรับเอา ลูกสะใภ้ไปเรือน ตามประเพณีก่อนจะถึงเรือนพ่อแม่ผู้หญิง ว่าที่ลูกเขยจะอยู่ที่ชานเรือน แล้วทำตาม ประเพณีของเผ่า คือ บอกกล่าวผู้ใหญ่ในเรือนว่าจะมารับตัวสาวไป จากนั้นจึงขึ้นเรือนเจ้าสาวได้

ขั้นตอนที่ ๓ เมื่อฝ่ายชายขึ้นเรือนแล้ว พ่อหรือยายของผู้หญิงจัดพิธีกินเหล้าไหก่อน แล้วจึง จัดจาตาลาง (กินดอง) มีการฆ่าไก่เลี้ยงผีและเลี้ยงแขก

การฆ่าไก่ถือว่าเป็นพิธีกรรมหลักในขั้นตอนนี้ ครั้งแรก ผู้หญิง (เจ้าสาว) จะจับไก่ไว้ ผู้บ่าว (เจ้าบ่าว) เป็นคนลงมือเชือดไก่ก่อน จากนั้นจะให้เจ้าโคตร (ผู้อาวุโสที่สุดของครอบครัว) ทั้งสองฝ่าย จับตามมีตรวมกันเชือดไก่อีก เมื่อชำแหละไก่แล้ว ตัวแทนครอบครัวสองฝ่ายดูใส่ไก่ว่างามไหม กามก็คือ เส้นตรงไม่คดโค้งหักงอ ถ้าไม่งาม ก็ให้ผู้สาวเป็นคนฆ่าตัวที่สอง ลูกเขยเป็นคนจับไก่ ถ้าไม่งาม ก็ ผลัดกันอีก จนใส่ไก่งาม จึงเอาตัวไก่กับข้าวสารต้มด้วยกัน แจกให้กินทุกคนทั้งครอบครัว ฝ่ายหญิง แต่งพาข้าว (สำหรับอาหาร) ให้ฝ่ายชาย ภายหลังพิธีเสร็จแล้ว ฝ่ายชายก็เชิญฝ่ายหญิงมาที่เรือนฝ่ายชาย

ในคืนเดียวกันก่อนจะขึ้นเรือนฝ่ายชาย พ่อแม่ฝ่ายชายก็จะจัดพิธีต้อนรับฝ่ายหญิงเช่นเดียวกัน แต่แตกต่างกัน คือ แม่ของผู้หญิงจะให้เนื้อหมู ตัวไก่ และอาหารการกินอื่นๆ แก่ครอบครัวลูกเขย นอก นั้นทำเหมือนกับที่เรือนของฝ่ายหญิงทั้งหมด เป็นอันเสร็จสิ้นพิธีแต่งงานน้อยโดยสมบูรณ์ คนตะเรียง เรียกว่า ดองน้อยเอาลูกไก่ (ในที่นี้ ใช้คำลาวลุ่ม)

การแต่งงานน้อยเอาลูกไก่อันนั้น ส่วนมากจะทำระหว่างเดือน ๑๒ ถึงเดือน ๓ และเลือกมื่อเลือก วันที่ดีด้วย ตามคำของผู้เฒ่าผู้แก่ พิธีแต่งงานน้อยนี้ใช้เวลา ๑ วัน ๑ คืน เท่านั้น ทั้งนี้ไม่นับขั้นตอน การไปสู่ขอและตกลงเรื่องค่าทองและกำหนดแต่งงานที่กล่าวถึงตอนต้น

ขั้นแต่งงานใหญ่ นั้น ทำเมื่อผู้หญิงมาอยู่เรือนผู้ชายแล้ว จะทำเมื่อไรก็ได้ตามแต่สะดวก เพียง แต่จัดพิธีกินข้าวกินเหล้าเลี้ยงญาติพี่น้องสองฝ่ายพร้อมๆ กัน ถ้าทั้งสองฝ่ายอยู่บ้านเดียวกัน ก็เลี้ยงที่ เรือนฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงเพียงที่เดียว ถ้าอยู่ต่างบ้านกันจะไปเลี้ยงที่บ้านใดก่อนก็ได้

ภายหลังเสร็จงานดองน้อยเอาลูกไก่แล้ว ครอบครัวญาติพี่น้องฝ่ายชาย ออกแรงงานร่วมกัน ๑

วัน ทำให้พ่อแม่ผู้หญิง แล้วฝ่ายชายเรียกเชิญพี่น้องฝ่ายหญิงออกแรงงานให้ฝ่ายชาย ๑ วันเช่นเดียวกัน ในการออกแรงงานนี้ ฝ่ายที่ได้รับแรงช่วย ต้องเป็นฝ่ายจัดการเลี้ยงดู

จากตารางของคนตะเรียงจึงเน้นที่การรับรู้ของญาติพี่น้องทั้งสองฝ่าย และคนในชุมชน มีลักษณะการร่วมมือกันของเครือญาติโดยตรง และถือได้ว่าพ่อแม่และญาติพี่น้องทั้งสองฝ่ายมีความสำคัญเท่าเทียมกัน แม้ว่า เมื่อแต่งงานแล้ว ฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่าย “ลงเรือน” ไปอยู่เรือนสามี เป็นสมบัติของครอบครัวสามี แต่ก็มิได้ขาดจากครอบครัวเดิม เพราะก่อนจะลงเรือนมานั้น ญาติพี่น้องฝ่ายหญิงก็มีส่วนในการเอื้ออำนวยให้ทั้งชายและหญิงได้เป็นสามีภรรยากันอย่างถูกต้องสมบูรณ์

ตีบ เกียก (ฝั่งคนตาย)-พิธีทำศพ

เมื่อมีคนตาย คนในเรือนจะต้องตอกโลงใส่ศพ เผาตะเรียงไม้เนียมทำโลงไว้ล่วงหน้าเหมือนบางเผ่า ต้องระดมกันไปตัดไม้มาถากทำโลงศพเมื่อมีคนตาย แต่ส่วนมากก็ใช้เวลาไม่เกิน ๑ วัน ๑ คืน ระหว่างนั้นศพก็จะอยู่บนเรือน ไม่มีการทำพิธีใดๆ นอกจากการแต่งตัวให้เรียบร้อย

เมื่อได้โลงแล้ว ก็เอาศพใส่โลงตั้งไว้บนเรือน ไม่เกิน ๑ คืน พิธีทำศพนี้ชายหนุ่มหญิงสาวจะช่วยกันขุดขุมฝัง และเสาะหาไม้จะทำร้านวางเครื่องเช่นศพ เมื่อเตรียมการเสร็จแล้ว ก็นำโลงมาที่ขุมฝัง แต่ก่อนจะเอาคนตายมาฝังลงขุม ต้องเปิดฝาโลงเอาไม้ขีดฝ่ามือ ขูดรักแร้ ขูดฝ่าตีนเบื้องซ้าย เพื่อให้ผีคนตายนั้นไม่มาจับเอาขวัญคนเป็น แล้วจึงแบกโลงลงจากเรือนมาฝัง เมื่อฝังเรียบร้อยแล้ว ก็เอาข้าวของคนตายมาวางไว้บนร้านที่ทำเตรียมไว้

เครื่องของที่นำมาให้คนตายนั้น จะเป็นข้าวของที่คนตายได้เคยใช้ประจำตัว เช่น ชั่ง ชิ้น เสื้อ กะพ้า กะเจาะ ฯลฯ ถ้าคนตายได้เคยสั่งอะไรไว้ ว่าชอบอะไร ต้องการสัตว์ตัวไหน ต้องใส่ให้หมด ไม่ว่า จะเป็นไก่หรือหมู ได้ถนัดตรงขุมนั้นทำคอกหมู เล้าไก่ และปลูกสาลี่ กล้วย อ้อย ไม้พุง เอาไว้เล็กน้อย รอบๆ หลุมฝัง กล่าวสั้นๆ ก็คือปลูกเรือนที่อยู่ให้คนตายนั่นเอง

เมื่ออ้อ (พี่ชาย) ของท้าวแสงพาดตาย (ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๔๗) นั้น ครอบครัวได้นำข้าวของเครื่องใช้ทั้งหมดของผู้ตายมาไว้ที่ร้านรอบๆ หลุมศพ และปลูกเป็นเรือนหลังคาสังกะสีเล็กๆ ครอบหลุมศพไว้ด้วย บนร้านนั้นนอกจากจะมีเสื้อผ้าใส่ไว้ในกะพ้าแล้ว ยังมีรถจักรยานคันหนึ่งใหม่ ซึ่งเป็นของส่วนตัวที่คนตายรัก พิงไว้บนร้านด้วย

หลังจากฝังศพเสร็จแล้ว ขบวนที่ไปส่งศพ จะต้องมาล้างดิน ล้างมือ อาบน้ำ ล้างจิก (จอบ) สวน (เสียม) พ้า (มีดยาว หรือดาบ) ที่เอาไปใช้ในการฝัง แล้วจึงจะเอาของเหล่านั้นกลับมาใช้ได้

เฉพาะครอบครัวของผู้ตาย ก่อนขึ้นเรือนต้องฆ่าหมูน้อย หนูน้อย ควาย (ถ้าฐานะดีพอ) อยู่นอกเรือน ให้คนหนึ่งเป็นตัวแทนครอบครัวผู้ตาย และคนอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง นำหัวควาย หัวหมู อาหารต่างๆ และเหล้าไป มาส่งให้คนตายที่ซุ่มฝังแล้วกลับมาเรือน ตัวแทนครอบครัว จัดพิธีฆ่าหมูน้อยอีก แล้วจึงกินเหล้ากับไก่อยู่ในเรือน จากนั้นแต่งของกิน กินด้วยกันอีกหมดทั้งเรือน

ข้อห้ามข้อนิยมเกี่ยวกับพิธีศพ ถ้าให้เครื่องส่งไม่ครบตามที่ผู้ตายต้องการจะส่งอีกเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ก็ได้ ในวันที่ ๖ ครอบครัวคนตายจะไม่ไปไหนทั้งสิ้น เพราะในวันนั้นคนตายจะกลับมา จะต้องอยู่พร้อมกันในเรือน ฉะนั้น เผ่าเตเรียงจึงมีข้อชะล่า (ข้อห้าม) ว่า การกินเลี้ยงทุกอย่างไม่ให้กิน ๖ วัน หรือไม่ให้กินสัตว์ ๖ ตัว หรือถ้ากินมากกว่า ๖ ต้องระวังไม่ให้จับเป็นคู่ ๖ ได้

ที่กล่าวมานั้นเป็น ดับเกียก (ฝังศพ) คนที่ตายด้วยเหตุสามัญธรรมชาติ ถ้าเป็นการตายโหง จะต้องมียู่วิปฏิบัติต่างออกไป เพราะผีตายโหงเป็นผีที่คนเตเรียงกลัวมากที่สุด ว่าอาจจะมาทำอันตรายคนเป็น ไม่ว่าจะทำอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน บ้านเดียวกัน หรืออาจจะเป็นคนนอกบ้านก็ได้

ฉะนั้น ผีตายโหงจะไม่นำมาฝังในป่าช้าหรือพื้นที่บริเวณเดียวกับป่าช้าผีธรรมชาติ ซึ่งมักอยู่ไม่ไกลบ้านนัก แต่ศพผีตายโหงจะฝังตรงที่ที่ตาย แต่ไม่ใช่ในบริเวณบ้าน ถ้าผู้หญิงออกลูกตาย ถือว่าเป็นผีตายโหงเหมือนกัน ก็ต้องหามโลงไปฝังที่อื่น ศพผีตายโหงจะฝังคว่ำหน้าลง เพื่อไม่ให้เห็นคนที่มาทำศพและไม่เห็นคนอื่นๆ และเมื่อเสร็จการฝังแล้ว จะต้องงดการออกแรงงาน (ทำงาน) ทุกคนในบ้านนั้น ห้ามเข้าบริเวณที่ฝังผีตายโหงในช่วง ๓ เดือน โดยจะทำเครื่องหมายปักไว้ทำนองเดียวกับเฉลวหรือดาเหลว ห้ามคนเข้าใกล้บริเวณนั้น และหากมีผู้ทำผิดข้อห้ามโดยรู้หรือไม่รู้ก็ตาม จะต้องมีการฆ่าหมู และหมู ให้คนที่ทำผิดนั้นเอามากินอยู่กลางป่า คนนั้นต้องนอนป่า ๓ คืน ไม่ให้เข้าบ้าน เพราะเชื่อว่าผีตายโหงจะติดตามคนนั้นมา ถ้าคนทำผิดเป็นผู้หญิงหรือเด็ก ก็อาจจะมีคนมานอนเป็นเพื่อนอยู่ใกล้ๆ แต่ไม่นอนอยู่ที่เดียวกัน

ข้อห้ามข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผีตายโหงนี้ถือเป็นข้อห้ามสำคัญที่สุด ต้องปฏิบัติตามให้ถูกต้องทุกอย่าง จะละเลยหรือผิดพลาดไม่ได้เป็นอันขาด

พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาโรค

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรค นอกจากในการเชิญหมอผี หรือ บระฮู มาทำพิธีดูว่าผีใดเป็นเหตุให้คนเจ็บป่วย ดังกล่าวไว้ในเรื่องการรักษาโรคและยาสมุนไพรแล้ว ก็ยังมีส่วนที่เป็นพิธีกรรมโดยตรงในการรักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีคือการฆ่าสัตว์เลี้ยงผีที่ทำให้เจ็บป่วย โดยเชื่อว่า

ถ้าผีได้รับเครื่องเซ่นที่พอใจแล้ว คนเจ็บก็จะหายได้

ในกรณีที่เป็นการฆ่าสัตว์เล็ก เช่น ไก่ หรือ หมู (รวมทั้งหมา ในบางกรณี) คนในเรือนมักเป็นผู้ทำพิธีเอง เพราะเป็นพิธีเล็กๆ ง่ายๆ แต่ถ้าเป็นคนเจ็บหนัก หรือป่วยมานาน หมอผีดูแล้วบอกว่าจะต้องฆ่าควายเลี้ยงผี (แปงฮีดกินควาย) ก็จะต้องทำเป็นพิธีใหญ่ คนในเรือนทุกคนจะต้องอยู่ร่วมในพิธี เจ้าโคตร (ผู้อาวุโสสูงสุดของเรือน) เป็นเจ้าพิธี ส่วนคนฆ่าควายอาจจะเป็นคนในเรือนช่วยกันหรือมีคนเรือนอื่นมาช่วยด้วยก็ได้

ในบ้านดักจึงยังมีการแปงฮีดควายเลี้ยงผีอยู่บ้างแม้จะไม่บ่อยนัก การแปงฮีดฆ่าควายเพื่อการรักษาโรคนี้ ไม่เรียกว่า *จาโตลอมโอะ* แต่เรียกว่า *จาตงอมโอะ* (อมโอะ - ควาย จาตง- กินฮีด)

จาตงอมโอะ-แปงฮีดควายเลี้ยงผี *

เมื่อเดือน ๔ ปี ค.ศ. ๑๙๙๘ ที่เรือนของท้าวเพ็งดารา บ้านดักจึง มีพิธีจาตงอมโอะ (แปงฮีดควาย) เนื่องจากพี่ชายของเพ็งดาราเจ็บมานาน หมอผีชื่อว่า ย่าไร มาจากบ้านดักวาง จึงบอกให้ฆ่าควายเลี้ยงผี ในกรณีนี้แม่เฒ่าของเพ็งดาราเป็นเจ้าพิธีในฐานะเจ้าโคตรของเรือน และตัวเพ็งดาราเองเป็นคนฆ่าควาย

บริเวณที่แปงฮีด เป็นสวนครัวหน้าเรือน มีรั้วไม้ไผ่ล้อมกันสัตว์เลี้ยงเข้าไปกินพืช มีเล้าไก่อยู่บนเสาหัวด้านหน้าเรือน บริเวณนี้อยู่เกือบชิดตัวเรือนด้านข้าง มีต้นกล้วยหลายกอและมีพืชสวนครัวเล็กๆ น้อยๆ ก่อนทำพิธี เพ็งดาราได้ถางที่ส่วนหนึ่งไว้ เกษียดินและปักเสาผูกควายเตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว ควายที่จะทำพิธีถูกผูกไว้ล่วงหน้า ๑ คืน

เครื่องประกอบพิธี เสาหลักควายเป็นต้นไม้ขนาดกำมือ ตัดกิ่งหมด ต้นตรง สูงเลยศีรษะนิดหน่อย ตรงปลายถากเปลือกออกโดยรอบให้เห็นเนื้อไม้ แล้วเขียนลวดลายด้วยถ่านสีดำ มีกิ่งเรียวยาวไผ่ตรงปลายมีพุ่มใบมัดตักแต่งเสาหลัก นอกจากเรียวยาวไผ่ก็มีดอกसानเป็นแผ่น ผูกห้อยลงมาจากกิ่งไผ่ และมีฝอยเปลือกไผ่ขูดเป็นสายยาวๆ ห้อยย้อยประดับไว้ด้วย

เครื่องเซ่นมี ภาชนะใส่น้ำ ใส่ข้าวเปลือก และแบ่งเหล้า มีกระบอกไม้ไผ่เล็กๆ ปักก้านหวาย ๓ ก้าน ดูลักษณะรูปขนาดเล็ก และมีก้านหวายอีก ๓ ก้าน อยู่ในภาชนะใส่น้ำใส่ข้าวเปลือก เห็นได้ว่า

*ข้อมูลภาคสนาม เก็บที่เรือนท้าวเพ็งดารา บ้านดักจึง เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๔๑ เวลาประมาณ ๘.๐๐ น. ผู้วิจัยไปถึงเรือนขณะกำลังจะเริ่มพิธี และได้ขอถ่ายรูปแต่มีผู้ที่อยู่ในพิธีห้ามไว้ บอกว่า เป็นฮีดคงแก่ที่ทำมาแต่ปู่ดอยไม่ให้ถ่ายรูป

เป็นการจำลองการกินเหล้าไหซึ่งเป็นเหล้าสำหรับพิธีกรรมมีหอกด้ามยาวสูงเลยหัวปักเอาปลายแหลมขึ้นอยู่ข้างๆ ภาชนะใส่เหล้านี้ด้วย

ควาย เป็นควายลูกแห่ ยังมีขนเต็มตัว ผูกคอล่ามไว้กับเสาหลักด้วยเชือกหวายขนาดใหญ่ ๓ เส้น และมีโซ่ล่ามกับเสาด้วย เป็นควายตัวผู้สีดำ เป็นควายที่คนเรือนนี้เลี้ยงไว้เอง

ผู้ทำพิธี เป็นแม่ของเพ็งดาราและคนเจ็บ ชื่อ นางแงะ อายุประมาณ ๖๐-๖๕ ปี และมีผู้ชายวัยรุ่นอายุประมาณ ๑๘-๒๕ ปี เป็นผู้ช่วยเพ็งดารา

ผู้ร่วมพิธี มีผู้ชายวัยฉกรรจ์อีก ๒ คน คนหนึ่งคือ เพ็งสะหวัน เป็นญาติกัน และมีผู้หญิง ๓-๔ คน คนหนึ่งสะพายลูกอ่อน ผู้ชายคนหนึ่งสะพายลูกอ่อนมาด้วย มีเด็กๆ ขนาดอายุตั้งแต่ ๑๓-๑๔ ปี ลงมาจนถึง ๕-๖ ขวบอีกสิบกว่าคน บางคนไม่ใช่เด็กในเรือนที่ทำพิธี เพียงแต่มาดู

ขั้นตอนพิธี

เวลาประมาณ ๘.๐๐ น. คนร่วมพิธีทั้งหมดมายืนอยู่รอบๆ เครื่องใช้ประกอบพิธี นางแงะเอาน้ำเติมลงไปในภาชนะที่ใส่ข้าวเปลือกและแบ่งเหล้าไว้น้ำเต็มปริ่ม ปักกิ่งหวาย ๓ ก้าน แล้วทุกคนเอาน้ำจมน้ำปนแบ่งเหล้าแต่ละขัน รวมทั้งเด็กๆ หญิงแม่ลูกอ่อนจมน้ำแต่ละขันลูกด้วย ต่อจากนั้นนางแงะ ถือหอกไม้ไผ่ เดินวนซ้ายรอบๆ ควาย รอบที่สองเดินมาอ้อมกระบอไม้ไผ่ที่ปักก้านหวาย รอบที่สามเดินรอบใหญ่ อ้อมควายและอ้อมรอบเครื่องเซ่น

จากนั้นก็เอาหอกจิ้มสีข้างควายด้านขวา (ตลอดเวลาที่เดินวนรอบ ควายจะเบี่ยงหลบทุกครั้ง) แล้วส่งหอกให้เพ็งดาราเป็นคนแทงต่ออีกหลายรอบ มีเลือดไหลทุกรอบ เพ็งดาราส่งหอกให้ผู้ชายอีกคนช่วยแทง สังเกตว่าจะแทงด้านเดียว คือสีข้างด้านขวา จึงต้องเดินอ้อมไปอ้อมมา เพราะควายจะเบี่ยงหลบแทงไปหลายรอบ ต่อมาเพ็งดาราจะแทงเต็มแรง จนควายเข้าทรุด และล้มลงนอนตะแคง แต่ยังไม่ตาย และร้องเสียงดังตลอดเวลา พอควายล้มลง จึงปักด้ามหอกไว้ที่ตัวควาย

ในตอนนี้ ทุกคนรวมทั้งเด็กๆ เดินไปผลัดกันใช้หอกจิ้มสีข้างควาย เหมือนว่ามีส่วนช่วยแทงควายให้ผีผู้หญิงลูกอ่อนเอามือลูกและด้ามหอกไว้ด้วยขณะจิ้มในขณะที่จิ้มหอกจะพูดเป็นภาษาเตเรเรียกว่า ผู้ที่เจ็บ ผู้ที่ป่วยนั้น ได้แทงควายฆ่าควายแล้ว ก็อย่าให้เจ็บให้ป่วยอีก และทุกคนในเรือนนั้นได้ช่วยกันฆ่าควายให้แล้ว ให้ผีกินควาย อย่าให้คนในเรือนเจ็บ ป่วยอีก เมื่อครบทุกคนแล้ว ผู้ช่วยก็ใช้หอกแทงแรงๆ จนควายตายสนิท จากนั้นก็ตัดใบตองมาทั้งก้าน รวบรวม ๓-๔ ก้าน ใช้ใบตะไคร้พันก้านตอง ทั้งชายยาว แล้วพุงก้านตองข้ามกิ่งไม้ที่เสาหลักควาย คนที่พุงคือ นางแงะกับเพ็งดารา พุงอยู่ ๓-๔ ครั้ง

บางกึ่งก็ค้างบนยอดไม้ คนอื่นจะยืนดูเฉยๆ และหัวเราะ เมื่อก้านตองที่พุ่งไปต่ำกว่ายอดไม้ เมื่อมีก้านตองค้างอยู่ ๒-๓ ยอด ก็ถือว่าเสร็จพิธี

หลังจากนั้น ก็เริ่มชำแหละควาย ควายจะนอนตะแคงข้างอยู่ มีคนเอากระทงใบไม้ใส่แบ่งเหล้าใส่น้ำไปวางใกล้ๆ ปากควาย เอาน้ำใส่ แล้วทุกคนเอานิ้วไปจิ้มน้ำมาป้ายลิ้นป้ายปากตัวเอง จากนั้นก็เอามือใหญ่มาตัดขาหน้าข้างขวาของควายออก แล้วกรีดท้อง ผ่าเอาเครื่องในออก คนชำแหละมี ๒-๓ คน ช่วยกัน อวัยวะเพศของควายถูกตัดไปแขวนที่เสาหลัก และตัดส่วนหนึ่งของเครื่องใน (ชิ้นไม่ใหญ่) ไปแขวนรวมกันไว้เป็นการเซ่นผี ต่อจากนั้นก็ชำแหละไปเรื่อยๆ ชิ้นส่วนที่ชำแหละจะวางบนใบตองที่ปูรองไว้รอบๆ ตัวควาย มีกะละมัง ๒-๓ ใบ ใส่เนื้อ ชิ้นส่วน และเลือดควาย

ระหว่างชำแหละ มีคนในเรือนมาจิ้มเลือดควาย แล้วเดินขึ้นเรือนไป เพื่อนำเลือดควายไปป้ายเสาดั้ง เช่นผีเรือน บางคนก็เดินมาใช้นิ้วจิ้มเลือดควายเฉยๆ เข้าใจว่าเป็นเคล็ดความเชื่อ การชำแหละควายใช้เวลารวมทั้งสิ้น ประมาณ ๑ ชั่วโมงครึ่ง

เนื้อควายที่แบ่งฮีด นี้ จะต้องแจกไปตามเรือนต่างๆ คนที่ได้รับแจกต้องกินเนื้อควายให้หมดใน ๑ มื้อ (๑ วัน) ซึ่งต่างจากแบ่งฮีดกินควายที่เป็นพิธีของบ้าน จะกินให้หมดใน ๓ วัน หัวควายนั้นมีคนมายกไปทิ้งหัว เพื่อนำไปชำแหละเอาเนื้อออกและต้มจนเหลือแต่กระดูก เมื่อเสร็จงานก็จะนำหัวควายไปประดับเสาดั้งต่อไป

ความเชื่อบางอย่างที่เกี่ยวข้องเนื่อง การใช้นิ้วจิ้มเครื่องเซ่นหรือจิ้มที่เลือดควายนั้น ถ้าใช้มือซ้าย เป็นการเซ่นให้ผี ถ้าใช้มือขวา หมายความว่า ผู้นั้นอ้างการมีส่วนร่วมในการแบ่งฮีด

ในการฆ่าควายเช่นผู้ตาย ก็ต้องใช้มือซ้ายจิ้มเลือดควาย หรือหั่นชิ้นส่วนเนื้อควายทิ้งให้ผีผู้ตายกินก่อนเหมือนกัน

ความเชื่อเรื่องจำนวนครั้งที่แทงควาย คือ แต่ละคนต้องแทงควายให้ได้ ๗ ครั้ง หรือให้เป็นจำนวนคี่ ถ้าเป็นจำนวน ๖ ครั้ง ถือว่าเป็นการฆ่าควายเช่นผีคนตาย เกิน ๗ ครั้งก็ไม่นิยม ถ้าบังเอิญแทง ๖ ครั้ง จะถือว่าเป็นชะล่า (คือทำผิดข้อห้าม) จะต้องให้หมอผีมาทำพิธีแก้ชะล่า

จะเห็นว่า พิธีกรรมในการรักษาคนเจ็บป่วยของตะเริง สะท้อนถึงความสำคัญของเครือญาติและความร่วมมือของทุกคนในเรือน คนเจ็บจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม ถือเป็นส่วนหนึ่งของครัวเรือนที่ทุกคนต้องช่วยกันปกป้องคุ้มครอง ในขณะเดียวกัน เมื่อทำพิธีแล้ว ครัวเรือนนั้นก็จะต้องบอกกล่าวให้เรือนอื่นๆ ในบ้านเดียวกันร่วมรับรู้ ด้วยการแจกเนื้อสัตว์ที่ฆ่าเลี้ยงผีนั้นไปให้ทั่วถึง นั่นคือทุกครัวเรือน

มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งบ้าน เมื่อมีความทุกข์ มีภัยอันตราย หรือความเจ็บไข้ได้ป่วย ล้วนเป็นเรื่องที่ทุกคนในบ้านเดียวกันต้องร่วมรับรู้ทุกข์สุขและช่วยเหลือกัน

นอกจากประเพณีพิธีกรรมสำคัญๆ ที่กล่าวแล้ว ยังมีพิธีอื่นๆ อีกในวิถีชีวิตของคนตะเรียง เช่น การปลุกเรือนใหม่ พิธีบ่นผี

พิธีปลุกเรือน ไม่ว่าจะเป็นการปลุกเรือนใหม่เนื่องจากเรือนเดิมผุพัง คับแคบ หรือ คู่สามีภรรยาย้ายออกจากเรือนเดิมของพ่อแม่ หรือ การปลุกเรือนเพื่อให้คู่แต่งงานใหม่ พิธีที่ทำก่อนการปลุกเรือนจะคล้ายๆ กัน คือ หัวหน้าครัวเรือนนั้น หรือ เจ้าของเรือนใหม่ เป็นผู้ทำพิธี ข้าวของเครื่องใช้ประกอบพิธีและชั้นตอน ก็จะดำเนินไปอย่างเดียวกัน หัวใจสำคัญของพิธีคือการเสี่ยงทายความฝัน

เครื่องประกอบพิธี มักใช้ไถ่น้อย (คือไถขนาดเล็ก ไม่ใช่แม่ไถ หรือไถจำผุง) และข้าวสาร

กำหนดวัน มักปลุกเรือนในวันข้างขึ้นใหม่ ๒-๑๓ ค่ำ และ แรม ๑-๑๑ ค่ำ

พิธีก่อนปลุกเรือนใช้เวลา ๑-๓ วัน

ขั้นตอนที่ ๑ เสาะหาที่ปลุกเรือน ใช้วิธีขุดฝ่ามือ และเสี่ยงความฝัน ถ้าฝันดี ก็ถือว่าปลุกตรงนั้นได้ แต่ถ้าฝันไม่ดี ต้องเอาเมล็ดข้าวสาร ๗ เมล็ด ใส่จอก ผังดินไว้ ตื่นเช้าขึ้นมาจะขุดดู ถ้าเมล็ดข้าวสารอยู่ครบ ก็จะปลุกเรือน ถ้ามีเมล็ดข้าวสารหายไป ก็จะต้องเลือกที่ใหม่ อาจใช้วิธีเอาไถ่น้อยมาฆ่า เพื่อดูไส้ไถว่างามหรือไม่ ถ้าไม่งามก็ฆ่าไถอีก ได้ไส้ไถงามดีเมื่อไร จึงปลุกเรือน

ส่วนมาก ในขั้นตอนการเสี่ยงทายความฝัน จะเป็นตอนสำคัญที่สุด ถ้าฝันไม่ดี ก็มักจะย้ายที่ นอกจากจำเป็นหรืออยากปลุกตรงนั้น จึงจะทำพิธีอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการเสี่ยงทายความฝันหรือพิธีอื่นๆ ถือว่า ผิดดินคือผู้ที่บอกอนุญาตให้ปลุกเรือนในบริเวณนั้นๆ ได้ ถ้าขึ้นปลุกโดยที่ผิวดินไม่เห็นขอบ ก็เกิดอันตรายต่างๆ และอาจถึงตาย

ขั้นตอนที่ ๒ เมื่อปลุกเรือนแล้วจะมีพิธีขึ้นเรือนใหม่ มีการคัดเหล่าไห (คือเปิดไหเหล่าที่หมักเตรียมไว้สำหรับพิธี) เอาข้าวขี้จิมเหล่าทั้งลงข้างล่างให้ผี นิ้วซ้ายจิมเหล่าสะบัดขึ้นข้างบนให้ผีบนฟ้า จากนั้นจึงเอาหมูมาฆ่า ก่อนจะฆ่าหมู ต้องใช้นิ้วชี้ซ้ายจิมที่ขนาบตาของหมู แล้วจิมเหล่าทั้งลงล่างให้ผี แล้วจึงปาดคอหมู คนในเรือนทุกคนจับด้ามมีดพร้อมกับพูดว่า งามดับหมู อยู่ดี งามดีหมู สุขภาพแข็งแรง หลังจากนั้นเอาตับหมูกับข้าวสารต้มปนกัน กินร่วมกันทั้งครอบครัว

พิธีปลุกเรือนและขึ้นเรือนใหม่นี้ แม้จะมีคนในบ้านมาช่วยปลุก แต่ในการทำพิธีขึ้นเรือนใหม่ ก็เป็นเรื่องของครัวเรือนโดยเฉพาะ หลังจากนั้นแล้วจึงจะมีการเลี้ยงดูแขกและรื่นเริงกัน

พิธีบ่นผี

คนตะเรียมมีการบ่นผี เพื่อขอความช่วยเหลือ แต่มีลักษณะที่เห็นได้ว่า รับเอาความเชื่อและรูปแบบพิธีทำขวัญของลาวลุ่มเข้ามาผสมมาก

ผู้ที่ทำพิธีบ่นผี จะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ได้ แต่ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๒๐ ปี กำหนดวันเวลาในการบ่นผี แล้วแต่ความจำเป็นของกรณี แต่ถ้าเป็นการบ่นผีทั่วๆ ไป ซึ่งคล้ายกับการสู่ขวัญของลาวลุ่ม มักจะจัดกันในช่วงวันขึ้น ๒ ค่ำ ถึงขึ้น ๑๐ ค่ำ ไม่นิยมบ่นผีในวันข้างแรม ระยะเวลาของพิธีอาจเป็นวันเดียวหรือไม่เกิน ๓ วัน เครื่องใช้ประกอบพิธีก็คือ เกลือ ข้าวสาร ยาสูบ เหล้า เนื้อตัดเป็นชิ้นๆ จะใช้เนื้อหมู เนื้อไก่ หรือเนื้อวัวควายก็ได้

ในการบ่นผีหรือสู่ขวัญระหว่างญาติพี่น้อง ก่อนกินข้าวกินขึ้น (เนื้อ) กินเหล้า ฯลฯ ต้องเอาข้าวเหนียวดิบๆ ของกินอย่างละน้อย เอามือข้างซ้ายจับ ทั้งลงข้างล่าง แล้วจึงกิน เหล้าก็เหมือนกัน

ในการบ่นผีหรือสู่ขวัญ เรียกขวัญจากป่า เมื่อมีคนเดินทางกลับมาเกิดเจ็บป่วยหรือมีอาการไม่สบาย ไม่เป็นปกติ จะเอาข้าวสารนิดหนึ่ง เกลือ ยาสูบ ห่อใบตอง เอาขี้สูด หรือขี้ผึ้ง เอามานับเป็นรูปเขาควย แล้วเอาของทั้งหมดนี้ใส่ภาชนะสานคล้ายๆ ตะกร้าเล็กๆ ผูกไม้หลัก ยกขึ้นสูง จากนั้นจึงเรียกขวัญ ถ้าเห็นแมงไม้บินมา ก็จับเอาไว้ ส่งให้หมอดูแลสุขภาพ

พิธีบ่นผีหรือสู่ขวัญนี้ ถ้าทำสำหรับคนเจ็บป่วยขวัญหาย ในระยะเวลา ๓-๗ วัน ห้ามคนที่ขวัญหายนั้นกินหมากเผ็ด (พริก)

ข้อห้ามข้อนิยมและความเชื่อเบ็ดเตล็ดของคนตะเรียม

นอกจากระบบความเชื่อหลัก คือความเชื่อเรื่องผี แล้ว คนตะเรียมยังมีข้อห้ามข้อนิยมอีกหลายอย่างที่ยังเชื่อและปฏิบัติกันอยู่ในเผ่า เช่น ในเวลาทำงานกินบุญ (จาโตน) ของบ้าน ห้ามคนในบ้านไปออกแรงงาน (คือทำงานต่างๆ ที่ทำอยู่เป็นประจำวัน) ห้ามก่อเรื่องทะเลาะวิวาทในงานกินบุญ ถ้าเกิดมีการวิวาทถึงขั้นเลือดตกยางออก ถือว่า ชะล่า จะต้องให้ผู้ก่อเหตุชดเชยชดเชยชดเชย คือทำพิธีแก้กรรมผิด อาจต้องฆ่าไก่ ฆ่าหมู เลี้ยงผี เพื่อแก้กรรมผิด ถ้าเป็นต่างบ้านทำความผิด เช่น เข้ามาในบ้านขณะที่พิธีสักข่าไว้ (ใช้เวลา ๔-๕ วันหรือกว่านั้น) จะเป็นเพราะไม่เห็นเครื่องหมายดาเหลว หรือไม่รู้จักปฏิบัติ คนต่างบ้านนั้นก็จะถูกปรับไหม ให้หาไก่หาหมูมาทำพิธีเช่นกัน

แต่ก่อนถ้าจะทำคอกควายใหม่ ห้ามตีกิ่งลา (ข้อง) ซึ่งถือเป็นเครื่องดนตรีสำหรับ จาโตนอัมโบะเท่านั้น ถ้าตีกิ่งลา ผีจะมาทวงกินควาย เท่ากับเกิดชะล่าใหญ่ ห้ามดื่มเหล้า ห้ามคนต่างบ้านขึ้นเรือน

ห้ามกินเนื้อสัตว์ป่าทุกประเภท และห้ามกินหมากเมามากไม่ภายในเวลาหนึ่งเดือน

ท้าวโน้สวณ นายบ้านดักจึงอธิบายว่า การทำคอกควายถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะปกติควายจะปล่อยไว้ให้หากินเองในป่า เมื่อจะแบ่งฮีดจึงจะไปจับเอามาผูกเตรียมไว้ใกล้บริเวณบ้าน การทำคอกควายถือเสมือนเตรียมการจะแบ่งฮีดกินควาย ผีจะตามควายเข้ามาในบ้าน จึงต้องห้ามการกระทำที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการแบ่งฮีดทั้งหมด เช่น การตีกิ่งลา เพื่อป้องกันไม่ให้ผีเข้าใจผิด

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า จาโตลฮัมโบะหรือการแบ่งฮีดกินควาย ซึ่งเป็นฮีดบ้าน รวมทั้งการแบ่งฮีดกินควายที่เป็นการรักษาโรค ซึ่งถือเป็น ฮีดเรือน (คือส่วนของครัวเรือน) นั้น เป็นพิธีกรรมสำคัญที่จะต้องรักษาสถานภาพและรายละเอียดต่าง ๆ ไว้ ให้เป็นหัวใจสำคัญของระบบความเชื่อของเผ่า

ความเชื่อเรื่องชะล่า หรือผิดฮีด อีกอย่างหนึ่งคือ กรณีที่ผู้หญิงท้องโดยไม่มีสามี หรือมีสามีที่รับรู้กัน แต่ยังไม่ได้ทำพิธีแต่งงานเป็นทางการ เรียกว่า ได้ลูกทาง (ลูกนอกสมรส) ผู้หญิงคนนั้นถือว่าชะล่า ห้ามขึ้นเรือนคนอื่น ห้ามไปบ้านอื่นก่อนคลอดลูกทาง ถือเป็นการผิดฮีดบ้าน ไม่ใช่ฮีดเรือน คนทั้งบ้านอาจจะต้องได้รับภัยพิบัติเพราะความผิดพลาดนี้ ผู้หญิงคนนั้นและครอบครัวจึงต้องรับผิดชอบความเป็นไปของคนทั้งบ้าน ถ้ารู้ตัวผู้ชายที่เป็นพ่อเด็กในท้อง จะต้องให้ผู้ชายคนนั้นและครอบครัวของผู้หญิงร่วมกันแบ่งฮีด ฆ่าหมูเลี้ยงผี และแจกจ่ายเนื้อหมูให้แก่ครัวเรือนอื่นๆ ในบ้าน หลังจากนั้นจึงจะติดต่อไปมาหาสู่กับครัวเรือนอื่นๆ ได้

ข้อห้ามข้อนี้ยมและการแก้ไขความผิดทั้งหลาย มักสะท้อนถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนในครัวเรือนและคนในบ้าน (ชุมชน) เดียวกัน กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อมีสุขก็ได้รับความสุขร่วมกัน หากมีทุกข์ก็ต้องรับความทุกข์นั้นด้วยกัน คนแต่ละคนในเรือนและในบ้านจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นและลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นเครือญาติกันหรือไม่ก็ตาม

การละเล่นและการร้องรำทำเพลง

คนตะเรียงทั้งที่บ้านดักจึงและบ้านอื่นๆมีการละเล่นและการร้องรำทำเพลงที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับชนเผ่าอื่นๆ ในบริเวณพื้นที่เดียวกันหรือใกล้เคียง และในขณะเดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะตัวบางอย่างที่ระบุได้ว่าเป็นศิลปะวัฒนธรรมของคนตะเรียงโดยเฉพาะ

เครื่องดนตรีพื้นบ้าน ได้แก่

เจียง (ก้องลา)

ฆ้องชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องดนตรีสำหรับประกอบพิธีกรรม ทำด้วยทองเหลือง ต้องไปหาซื้อจากเวียดนาม ราคา

ตึก (กะตุ๊ด หรือ กะบั้ง)	เมื่อก่อนคู่ละประมาณ ๑๐ ตัวควาย ถึง ๒๐ ตัวควาย ปีไม้ไผ่ เป็นเครื่องดนตรีพิธีกรรมเช่นเดียวกับก้องลา ทำด้วยไม้พุง (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) จะต้องทำเป็นชุดมี ๖ อัน ให้เสียงต่างกัน ใช้คนเป่า ๖ คน
	ทั้งเจียงและตึก จะเล่นด้วยกันในพิธีกรรม แต่ไม่ใช่เครื่องดนตรีอื่นมาประกอบเลยเด็ดขาด และ ไม่เล่นเป็นเพลง
หมากดิ่ง	คือ กระดิ่งพวง เป็นกระดิ่งเล็กๆ ผูกติดเป็นพวง ใช้ ในการทำพิธีกรรม เช่นระหว่างเดินอ้อมรอบควาย หรืออ้อมในเรือน จะเรียกผีมารับเครื่องเช่น พร้อมกับ สั่นพวงกระดิ่งไปด้วย
ดาโล้ย	ขลุ่ย ทำด้วยไม้ปึก (ไม้ไผ่) เป่าประกอบการขับลำ (เปล และบรล) หรือจะเป่าลำพังก็ได้ ผู้ชายมักทำดา โล้ยและเป่าเล่นในยามที่เสร็จงานไร่และการปลูก เผือกมัน คือประมาณ เดือน ๑ ถึงเดือน ๓
อ้องแอ้ง จูเจ็ด ตะเลย ตะเลิน กะจับปี ระนาด	เป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้าน แต่ไม่ใช่ของเผ่าตะเรียง ตะเรียงรับมาจากเผ่าอื่นๆ และจากลาวลุ่ม เครื่อง ดนตรีที่ทำด้วยไม้ หรือไม้ไผ่ มักจะทำได้เอง แต่ถ้า เป็นเครื่องทองเหลืองหรือโลหะอื่นๆ จะต้องซื้อจาก ตัวแขวง หรือเมื่อก่อนจะไปหาซื้อจากเวียดนาม
นอกจากนี้ ยังมีขอปาก ภาษาตะเรียงเรียกว่า ตะโหลด คือการทำเสียงให้คล้ายเสียง ขอ แต่ไม่ได้ใช้เครื่องดนตรี ส่วน แคน เป็นเครื่องดนตรีที่ตะเรียงรับมาจากลาวลุ่มโดยตรง แต่ไม่ค่อยมี เล่นกันในบ้านตะเรียงดั้งเดิม	
เพลงพื้นบ้านตะเรียง	เพลงพื้นบ้านของตะเรียงที่นิยมร้องกันในงานรื่นเริงหรืองานบุญต่างๆ คือ เปล และ บรล คำ ว่า เปล และ บรล เป็นชื่อเรียกทำนองเพลง ทั้งสองประเภทนี้จะร้องในงานกินบุญ งานแบ่งฮีดบ้าน

งานกินตอง ตลอดจนงานรื่นเริงต่างๆ ได้ทั้งสิ้น ร้องตอนกลางวันหรือกลางคืนก็ได้ ต่างจากการเล่นดนตรีประเภทก้องลา กะตูด และหมากดิง ซึ่งมักใช้ประกอบพิธีเวลากลางคืน หรือในช่วงดำเนินพิธีกรรม

ทั้งเพลงแปล และ เพลงบรัล นิยมให้ผู้หญิงร้อง เป็นการร้องหมู่ ตั้งแต่ ๑๐ ถึง ๒๐ คน คนที่จะร้องได้ต้องเรียนจากคนสูงอายุของบ้าน ใช้วิธีจดจำและฝึกร้องกันไปเรื่อยๆ ถ้อยคำที่ร้องเป็นภาษาของเผ่า มักมีเนื้อความที่สอดคล้องกับโอกาสที่ร้อง เช่น เกี่ยวกับความรื่นเริงสนุกสนาน ความรัก สอนลูกสอนหลาน บางครั้งก็ร้องเป็นคำตักเตือน เตือนผู้ชายให้ปฏิบัติหน้าที่สามีที่ดี เตือนลูกในเรื่องวิธีปฏิบัติ ตน เครื่องดนตรีประกอบมีหมากดิง ๑ อัน เขย่าให้จังหวะ

ในเวลาว่างงานพิธีใหญ่ๆ เช่น จาโกลัมโบะ อาจเชิญคนบ้านอื่นที่เป็นแขก ให้มาร่วมร้องด้วยก็ได้ เพราะเป็นเพลงที่มีทำนองเดียว แล้วแต่จะใส่ถ้อยคำเข้าไป คนที่เก่งๆ จะร้องติดต่อกันได้ยาวๆ คนอื่นๆ ก็เป็นลูกคู่ร้องประสานกันไป เนื้อเพลงเหล่านี้บางเพลงที่มีข้อความน่าฟัง กินใจ ไพเราะ ก็จะมีคนจดจำ ร้องต่อๆ กันไป ส่วนมากเพลงที่จำกันได้นี้มักมีความยาวของคำร้องไม่เกินสองบรรทัด ส่วนมากจะคิดคำร้องขึ้นในขณะร้อง (ต้น) นั่นเอง

เพลงร้องเล่นของเด็ก เรียกเป็นภาษาตะเรียงว่า **ตอ เพง แหด บัล**

เนื้อเพลงเท่าที่ท้าวแสงพาจำได้ ถอดออกเป็นเนื้อความภาษาลาวลุ่ม คือ เจ้าเอ๋ย พวกเราเคยเล่นกัน ไปเล่นอยู่ทั้ง ลงเล่นทางเดิม

นอกจากนั้นมีเพลงที่เด็กร้องในระหว่างเล่นด้วยกัน มักร้องเป็นลูกคู่ว่า ไม่เสียเยเยะ

เพลงกล่อมเด็ก เรียกว่า อัยก๊อน (ก๊อน แปลว่า ลูก)

เพลงที่ท้าวแสงพาจำได้ มีเนื้อความว่า พ่อแม่ดำข้าว เอาแม่ยาเยียงไปให้ลูกอยู่นำ (พ่อแม่ไปไหนไปนา ให้ลูกอยู่กับแม่ยาที่เรือน)

การละเล่นร้องรำ การร้องรำของตะเรียงมีทั้งประเภทที่ผู้หญิงแสดงและผู้ชายแสดง การร้องรำเหล่านี้ไม่ใช่การแสดงที่แบ่งแยกผู้แสดงและผู้ชม แต่เป็นการละเล่นเพื่อความบันเทิงในระหว่างมีงานรื่นเริงของบ้าน เช่น การกินเลี้ยงในจาโกลัมโบะ การกินเลี้ยงในงานกินตอง ผู้ที่ร้องรำจึงเป็นคนที่อยู่ในงานนั่นเอง แม้ว่าอาจจะมีคนทีพ่อนรำได้สวยงามกว่าคนอื่น หรือมีคนพอใจขอให้ร้องรำให้คนอื่น ๆ ชม ก็ต้องถือว่าเป็นการแสดงเพื่อความบันเทิงร่วมกัน ไม่มีระเบียบแบบแผนตายตัว ไม่มีข้อกำหนดระยะเวลา และไม่มีมีการฝึกสอนกันเป็นเรื่องเป็นราว แต่เรียนรู้จากคนอื่น ๆ ในบ้าน ตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ๆ เรื่อยมา จึงมีลักษณะเป็นการแสดงพื้นบ้านอย่างแท้จริง

การแสดงหรือการละเล่นร้องรำของตะเรียง ที่นิยมและยังเล่นกันในปัจจุบัน คือ

เป-ลาพ็อนด็อก ผู้หญิงเป็นผู้พ็อน

พ็อนยะ ผู้ชายพ็อน

พ็อนตุ๊ด ผู้ชายพ็อน

พ็อนเย็ก ผู้ชายพ็อน

ทั้งหมดนี้ จะเป็นการร้องรำในระหว่างการรื่นเริง ต่างจากการพ็อนในขบวนพิธีกรรมแปงฮึด ซึ่ง
ตะเรียงใช้คำเรียกแบบลาวลุ่มว่า พ็อน (เช่น ถือหอกพ็อนนำขบวนเดินอ้อมตัวควาย ๓ รอบ) การพ็อนใน
ขบวนนั้นเป็นเพียงการออกท่าทางเข้ากับจังหวะที่เกิดจากเสียงก้องลาและกะบัง ในขณะที่การร้องรำ
ทั้ง ๔ แบบนี้ อาจจะมีการขับลำเป็นเพลงเปล หรือ บรัล ประกอบด้วย

ทั้งเพลงและการละเล่นร้องรำของตะเรียง เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่เป็นไปเพื่อความบันเทิง
ของคนร่วมกันทั้งบ้าน ไม่มีการแสดงเฉพาะโอกาส ไม่มีการแสดงเฉพาะตัวของศิลปิน

วิถีชีวิตปัจจุบันของบ้านดักจิ้ง

บ้านดักจิ้งเป็นบ้านที่อยู่ติดกับสำนักเมือง ความเจริญก้าวหน้าในรูปแบบของเมืองสมัยใหม่และ
เทคโนโลยีต่างๆ จึงเข้าถึงบ้านดักจิ้งได้รวดเร็ว ทำให้วิถีชีวิตของคนตะเรียงบ้านดักจิ้งเปลี่ยนแปลงไป
ทั้งในด้านที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม ประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนลักษณะทางศิลปะและ
วัฒนธรรมต่างๆ ระบบโรงเรียน การทำมาหากินในลักษณะงานอาชีพเฉพาะ เช่น รัฐกร ครู เจ้าหน้าที่
เทคนิค ทำให้วิถีชีวิตในครัวเรือนเปลี่ยนรูปไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรับข้อมูลข่าวสาร และการติดต่อ
โลกภายนอกบ้านตะเรียง นอกแขวง และนอกประเทศ ผ่านทางระบบวิทยุ โทรทัศน์ และการสื่อสารอื่นๆ
ทำให้ชีวิตและความเป็นอยู่เปลี่ยนรูปไปอย่างรวดเร็วอย่างยิ่ง คนตะเรียงอาจจะมองว่า วิทยุ โทรทัศน์ วิทยุทัศน์
เป็นเพียงเครื่องให้ความบันเทิง ซึ่งยังไม่เป็นของสามัญชนในเมืงดักจิ้ง แต่เครื่องสื่อสารให้ความ
บันเทิงเหล่านี้ นำความเปลี่ยนแปลงเข้ามาได้มากกว่าและเร็วกว่าระบบการศึกษา การสาธารณสุข และ
การปกครอง

อย่างไรก็ตาม คนตะเรียงในบ้านดักจิ้งและบ้านตะเรียงต่างๆ ร่ายทางจากแขวงเซกองขึ้นมา
จนถึงสำนักเมือง และกระจายไปในบริเวณเมืงดักจิ้ง ก็ยังรักษาอัตลักษณ์สำคัญๆ บางอย่างของเผ่าไว้ได้
ที่สำคัญที่สุดคือภาษา เพราะภาษาตะเรียงใช้เป็นภาษากลางของเมืงดักจิ้ง ภาษาตะเรียง ยังควบคุม
การสื่อความคิดของคนตะเรียง ความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ รวมถึงการดำเนินวิถีชีวิต
หลักของคนตะเรียงอยู่ในปัจจุบัน หากภาษาพูดของตะเรียงเปลี่ยนไป หรือภาษาอื่นเช่น ภาษาลาวลุ่ม

ซึ่งเป็นภาษาของระบอบการปกครองเข้ามาแทนที่ภาษาตระกูลไต วิถีชีวิตและความคิดความเชื่อของคนตระกูลไตจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและเห็นได้ชัด ยิ่งกว่าสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างเช่น ไฟฟ้า โทรศัพท์ ผงซักฟอก น้ำอัดลม และเบียร์สำเร็จรูป

วัฒนธรรมทางภาษาของตระกูลไต เช่น เพลงพื้นบ้าน ภาษิต คำสั่งสอน คำอวยพร นิทาน จึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าประเพณีพิธีกรรม การแต่งกาย บ้านเรือนและความเป็นอยู่ ในการที่จะแสดงให้เห็นความคงอยู่และความเปลี่ยนแปลงไปของคนตระกูลไต ท้าวแสงพาบันทีกคำกล่าวหนึ่งไว้ให้ซึ่งอาจสะท้อนวิถีชีวิตตระกูลไตได้เป็นอย่างดี

โกตีด โกตาน โกกวน โกวอด โอโก โอภา รุ่งริยมโกกาแด็ก เปียว บึง บอกรอก
บึง วาร สะดี ลก กาดตา ปะยา มกกาโบกอน โกวูกาเฮ

ให้อยู่ดีมีแสง เจ็บอย่าให้ได้ ไข้อย่าให้เกิด ไก่และหมูให้มีมากมาย จัวควายเต็มคอก
ให้มีงูมีและสะอาดกาย ให้น้ำพาพ่อและแม่ ให้มีลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง

แอฮู

ในสำนักเมืองดักจิง มีแอฮูปพยพเข้ามาอยู่ไม่น้อย แม้จะมีจำนวนไม่เท่าตะเรียงซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่มาแต่เดิม บ้านตะเรียงในเขตเมืองดักจิงมีจำนวนถึง ๕๓ บ้าน บ้านแอฮู มีอยู่เพียง ๒๘ บ้าน แต่ก็นับว่ามีประชากรมากเป็นที่สองรองจากตะเรียง ประชากรตะเรียงมีอยู่ ๖,๘๘๕ คน ส่วนประชากรแอฮูมีอยู่ ๔,๖๒๐ คน ข้อที่น่าสนใจคือ คู่สามีภรรยาที่เป็นเผ่าตะเรียงและเผ่าแอฮูมีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย ฉะนั้น ประชากรตะเรียงก็อาจจะแอฮูปนอนอยู่ด้วยจำนวนหนึ่ง

บ้านใหญ่ที่สุดของแอฮูคือบ้านบรื่องใหญ่ มีคนถึง ๔๓๕ คน แต่คนบ้านบรื่องใหญ่ไม่ค่อยอพยพเข้ามาอยู่สำนักเมือง เพราะอยู่ห่างไกลออกไปเกือบเข้าเขตเวียดนาม บ้านที่อยู่ใกล้สำนักเมืองคือบ้านดักเก ดักเล ดักบอง ดักตริง ดักมุง วังลี และ บ้านดักตรงใหญ่ ดักตรงน้อย

เด็กชายเผ่าแอฮูสองคนจากบ้านดักเล และบ้านดักเก เข้ามาเรียนหนังสือที่สำนักเมืองดักจิง และได้ทำงานเป็นรัฐกรของสำนักเมือง คนหนึ่งชื่อ ท้าวพงไซ สุลีมวน มาจากบ้านดักเล ทำงานอยู่ที่ห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม สำนักเมืองดักจิง อีกคนหนึ่งชื่อ ท้าวแก้วสวน สุลีปิง เป็นรัฐกรห้องการปกครอง สำนักเมืองดักจิง

ห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม แขวงเซกอง เรียกตัวท้าวพงไซ มาเข้าอบรมเพื่อเป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลเผ่าแอฮูในโครงการภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง ท้าวพงไซจึงเป็นผู้บันทึกข้อมูลหลักของเผ่าแอฮู ตั้งแต่เริ่มโครงการ และนอกจากข้อมูลส่วนที่ได้จากความทรงจำความรู้และความเข้าใจของตนเองแล้ว ท้าวพงไซยังได้บันทึกข้อมูลจากการซักถามพูดคุยกับผู้เฒ่าผู้แก่อีกหลายคน เพื่อนำมารวบรวมเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเผ่าแอฮู

ส่วนท้าวแก้วสวน เป็นรัฐกรห้องการปกครอง สำนักเมืองดักจิง มีหน้าที่ดูแลผู้ที่มาพักในเรือนรับรองของสำนักเมือง และช่วยเหลือในการจัดหาผู้บอกข้อมูล และอำนวยความสะดวกอื่นๆ รวมทั้งเป็นผู้ให้ข้อมูลตัวเลขจำนวนบ้าน ประชากร จำแนกตามเผ่า และสถิติอื่นๆ ในเขตสำนักเมืองดักจิงด้วย ท้าวแก้วสวนจึงเป็นผู้บอกข้อมูลคนที่สองของเผ่าแอฮู ให้แก่โครงการวิจัยนี้

ท้าวพงไซ สุลีมวน มาจากบ้านดักเล เป็นบ้านแอฮูที่ค่อนข้างใหญ่ ประชากร ๓๓๓ คน พงไซเกิดเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๓ ขณะนี้ (ค.ศ. ๑๙๙๘) อายุ ๓๕ ปี

พงไซเข้ามาเรียนหนังสือที่สำนักเมืองดักจิง และต้องใช้ภาษาตะเรียง เพราะคนส่วนใหญ่ใน

เขตสำนักเมือง เป็นคนตะเรียง พูดภาษาตะเรียง แม้ว่าครูที่โรงเรียนประถมของสำนักเมืองจะสอนเป็นภาษาลาวลุ่ม แต่ในชีวิตประจำวัน พงไซพูดภาษาตะเรียงเกือบตลอดเวลา นอกจากในเรือนที่อาศัยอยู่กับญาติ พงไซจึงจะพูดแอ้ย

เมื่อเรียนจบชั้นประถม พงไซมีโอกาสดำเนินทุนจากสำนักเมืองให้เข้าไปเรียนชั้นมัธยมในตัวแขวงเซกอง และจบชั้นมัธยมจากเซกองแล้ว ก็กลับมาทำงานเป็นรัฐกร ห้องการแกลงข้าวและวัฒนธรรม สำนักเมืองดักจึง พงไซจึงอยู่ที่สำนักเมือง และไม่ค่อยได้กลับไปบ้านดักเลบ่อยนัก เพราะบ้านดักเลไม่มีทางรถเข้าถึง ต้องเดินเท้าไปจากสำนักเมืองประมาณ ๖ ชั่วโมง เป็นทางเลียบสันดอยและลำห้วยไปตลอด

เมื่ออายุ ๒๒ ปี พงไซแต่งงานกับผู้หญิงตะเรียงบ้านดักจึง ชื่อนางจันสะไหม ซึ่งเป็นน้องสาวของท้าวแสงพา บุหนะนัน หัวหน้างานแกลงข้าวและวัฒนธรรมของพงไซ ครั้นเรือนของพงไซและแสงพา จึงสนิทกันมากเมื่อแต่งงานแล้วพงไซปลูกเรือนอยู่ในเขตสำนักเมือง ทางด้านถนนสายหลังของสำนักเมือง เป็นเรือนที่ปลูกอยู่ริมหน้าผา ด้านหลังเรือนมองเห็นทิวทัศน์หุบเขาเบื้องล่างสวยงามมาก พงไซมีลูก ๒ คน เป็นหญิง ๑ ชาย ๑ เรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนประถมของสำนักเมือง

บ้านดักเลซึ่งเป็นบ้านเกิดของพงไซนั้น อยู่เชิงภูงอนกอง แต่เดิมชื่อว่าบ้านดักเบียด ตั้งตามชื่อลำห้วยดักเบียดที่เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้ บ้านที่อยู่ใกล้กับบ้านดักเล คือ บ้านดักตริง ดักตรางน้อย ดักตรางใหญ่ ดักบอง และดักมิ บ้านใกล้ที่สุดก็คือ ดักมิ ซึ่งต้องเดินเท้าประมาณ ๓ ชั่วโมง บ้านดักบองอยู่ใกล้ที่สุด ต้องเดินมากกว่า ๓ ชั่วโมง บ้านดักบองเป็นบ้านตะเรียง นอกนั้นเป็นบ้านแอ้ยทั้งหมด และบ้านดักบองก็อยู่ใกล้สำนักเมือง

บ้านแอ้ยส่วนมากจะอยู่ไกลออกไปในบริเวณดอยสูง แต่ตัวที่ตั้งบ้านจะเป็นพื้นราบ มีบริเวณค่อนข้างแคบ ทำให้มีพื้นที่เพาะปลูกน้อย จึงไม่ค่อยจะพอกินในแต่ละปี ประวัติเดิมของบ้านดักเลนั้นมี

อยู่ว่า ที่เชิงภูงอนกอง เดิมมีบ้านแอฮูชื่อบ้านดักละ ต่อมาเมื่อโรคระบาดเกิดขึ้น ผู้คนตายไปจำนวนมาก คนที่เหลือพากันอพยพหนีโรคภัย กระจัดกระจายกันไปเป็น ๓ บ้าน คือ บ้านดักเบียด ริมห้วยดักเบียด บ้านดักลิ้ม และบ้านดักตริง ต่อมาบ้านดักเบียดและดักละรวมกันเป็นบ้านดักเล ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทำให้บ้านดักเลนี้มีประชากรค่อนข้างมาก เพราะรวม ๒ บ้านเข้าด้วยกัน

ที่บ้านดักเลนี้มีเรื่องราวเล่ากันมาว่า ไกลบ้านดักเลมีหินเป็นรูปตัวแมงมา แต่หัวแมงมาหักหายไปเพราะต้นไม้ล้มลงมาทับ หินก้อนนี้จะบอกเหตุให้นายบ้านรู้ล่วงหน้าว่า จะมีเรื่องดีเรื่องร้ายอะไรเกิดขึ้นกับบ้านบ้าง ก่อนที่จะกลายเป็นหินนั้น มีตัวแมงมาอยู่จริงๆ แต่มีคนบ้านอื่นเอาพิษมาใส่ ทำให้แมงมากลายเป็นหินไป

การที่คนบ้านดักเลรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นบ้าง ทำให้คนบ้านดักเลอยู่ได้อย่างสงบสุข ไม่ค่อยมีเหตุการณ์ร้ายแรงมากนัก จึงเป็นบ้านใหญ่และเก่าแก่ มีก้องลาถึง ๔ คู่ เรียกว่ามีเกียรติมีฐานะสูงกว่าบ้านอื่นๆ ยิ่งกว่านั้น บริเวณพื้นที่ของดักเลยังเป็นดินดี มีแหล่งน้ำ ปลูกหมากไม้หมากแดงได้ผลดีพอควร แหล่งน้ำลำห้วยใกล้บ้าน นอกจากห้วยดักเบียดแล้ว ยังมีดักโจงเตว และห้วยใหญ่ที่อยู่ห่างออกไป คือ ดักเกียะ ดักว้าง และดักซาด

ท้าวแก้วสวน สุลีบึง เป็นแอฮู บ้านดักเก เกิดเมื่อวันที่ ๒๕ เดือน ๖ ปี ค.ศ. ๑๙๖๖ แก้วสวนเล่าว่า บ้านดักเกนั้นแต่เดิมชื่อว่าบ้านดักสตุย มีพลเมือง ๓๐๐ คน มีประเพณีกินฮึดควาย ครั้งหนึ่งคนแอฮูบ้านดักสตุยไปเสาะแสวงล่าสัตว์ เพื่อเอามาใช้การแบ่งฮึดกินควายของบ้าน ก็ได้สัตว์เป็นๆ มาประดับในพิธี มีนกจับ นกกา จักจั่น ชีเขย หางผึ้ง ปลา เอามาตกแต่งห้อยไว้ที่เสาหลักควาย สัตว์เหล่านี้ยังเป็นๆ อยู่ก็เดินไปเดินมา คนก็ไปดูกันมากมาย พอประมาณค่ำ ก็เกิดมีแผ่นดินไหว ผู้คนล้มหายตายจาก กลายเป็นหิน เป็นกกไม้ เป็นดวงดาว ดวงเดือน บนฟ้า

คนที่เหลือกลัวตายและกลัวผีที่ตาย ก็ย้ายไปอยู่ที่ใหม่ ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่มี ๖-๗ คน ได้เป็นหัวเมียนกัน ได้ลูกได้หลาน มีชีวิตจนปัจจุบัน บ้านดักเกจึงมีผู้คนมากมายขึ้น ต่อมาก็ได้อพยพแยกย้ายจากบ้านดักสตุย มาเป็นบ้านดักมุง บ้านวังลี และบ้านดักเก บ้านดักสตุยแต่เดิมก็หมดไป

เรื่องราวเป็นมาของบ้านดักสตุยนี้แก้วสวนบอกว่าได้ฟังมาจากแม่ทุกวันนี้ไม่มีบ้านดักสตุยแล้ว เหลือแต่ชื่อ ครอบครัวของแก้วสวนมาตั้งเรือนอยู่ที่บ้านดักเกนานแล้ว แก้วสวนเองก็เกิดที่บ้านดักเก แต่ก็มีญาติพี่น้องอยู่ที่บ้านวังลี และบ้านดักมุงบ้าง

เมื่อแก้วสวนอายุได้ ๑๒ ปี ก็ออกจากบ้านดักเก เพื่อมาเรียนที่สำนักเมืองดักจิง มาอยู่กับ

น้องชายแม่ ซึ่งแก้วสวนเรียกว่าเป็นน้ำบ่าว น้ำบ่าวเป็นหัวหน้าแพทย์โรงหมอสำนักเมือง ตอนเด็กๆ แก้วสวนพูดได้แต่ภาษาแอฮู เมื่อมาเรียนหนังสือที่สำนักเมืองจึงต้องเรียนภาษาตะเรียงก่อน เพราะครูเป็นคนตะเรียง และคนที่สำนักเมืองส่วนใหญ่ก็พูดตะเรียง แต่เวลาเรียนพูดทั้งตะเรียงและลาวลุ่ม เมื่อเรียนชั้นประถม-มัธยมต้น ที่สำนักเมืองจบแล้ว ทางแผนกปกครองของสำนักเมืองส่งไปเรียนต่อที่แขวงเซกอง เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๒ จบชั้นมัธยมสมบูรณ์ ที่โรงเรียนในแขวงเซกอง

ต่อมาทางแผนกปกครอง สำนักเมืองดักจึงจัดส่งไปเรียนต่ออีกหนึ่งปีหกเดือน เรียนวัฒนธรรมระบบบำรุง และยังจ่ายเงินเดือนให้ด้วยในฐานะพนักงานห้องการปกครอง นักเรียนห้องเดียวกันมีกว่า ๓๐ คน มีผู้หญิง ๖-๗ คน นักเรียนอายุประมาณ ๒๖ ปีขึ้นไป อายุสูงสุดคือประมาณ ๔๐ ปี มี ๒-๓ คน แก้วสวนเรียนจบเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๔ จากนั้นก็กลับมาอยู่สำนักเมืองดักจึง ทำงานที่ห้องการแผนกปกครอง จนถึงปัจจุบัน

ขณะนี้ (ค.ศ. ๑๙๙๘) แก้วสวนอายุ ๓๒ ปี ยังทำงานอยู่ที่ห้องการปกครอง มีห้องพักอยู่ที่เรือนรับรองของสำนักเมือง ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับตัวอาคารสำนักเมือง และมีหน้าที่ดูแลเวลามีคนมาพักที่เรือนรับรองด้วย เมื่อพบคนเฝ้าเดียวกัน แก้วสวนจะพูดภาษาของเฝ้า แต่ส่วนมากมักพูดเป็นตะเรียงภาษาดักกั และตะรีว ก็พอพูดได้เล็กน้อย

แก้วสวนแต่งงานแล้วกับผู้หญิงแอฮู บ้านดักมุง ชื่อ นางยอดไซ อายุน้อยกว่าแก้วสวนประมาณ ๖-๗ ปี บ้านดักเกกับบ้านดักมุงอยู่ห่างกันประมาณเดินชั่วโมงเศษๆ แต่ก่อนแต่งไม่เคยรู้จักกัน มีเฝ้าเก่ามาติดต่อดกลงกันทั้งสองฝ่าย เฝ้าเก่าแก้วสวนถามมาที่แก้วสวน ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่สำนักเมืองว่าจะแต่งใหม่ ที่แรกก็ตอบไปว่ายังไม่อยากแต่ง เพราะไม่เคยรู้จัก แต่ในที่สุด พ่อแม่เห็นชอบว่าควรจะแต่งได้แล้ว จึงยอมแต่ง

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๖ พ่อแก้วสวนตาย แม่ลำบากไม่มีคนช่วยตักน้ำ ดำข้าว แก้วสวนเป็นลูกคนเดียวจึงส่งสารแม่ ให้เมียกลับไปช่วยอยู่ที่เรือนแม่ที่บ้านดักเก แต่พอปี ๑๙๙๗ แม่ก็ตาย เมียจึงกลับไปอยู่บ้านดักมุง ไปอยู่กับพ่อแม่ เพราะถ้าอยู่บ้านดักเก ก็ไม่มีใครอยู่ด้วย และยอดไซไม่อยากมาอยู่สำนักเมือง ที่บ้านดักมุง ยอดไซมีพี่น้อง ๗-๘ คน ตอนนี่จึงกลับไปช่วยพ่อแม่ทำไร่ ส่วนเรือนของแก้วสวนที่บ้านดักเก ก็ให้ญาติมาอยู่และทำไร่ ถ้าแก้วสวนจะกลับไปอยู่เรือนเดิมตอนนี้ก็ได้ แต่คงไม่กลับไปเพราะอยู่สำนักเมืองจนคุ้นเคยแล้วจึงได้แต่กลับไปเยี่ยมบ้านดักเกบ้างเป็นบางครั้ง แก้วสวนหวังว่าทางห้องการปกครอง สำนักเมือง จะส่งแก้วสวนมาอบรมทางฝ่ายปกครองเพิ่มเติมอีก จะได้ทำงานก้าวหน้าขึ้นไปเรื่อยๆ และอาจจะรับยอดไซมาอยู่ด้วย

ปัจจุบัน มีบางครัวเรือนอพยพจากบ้านดักเกไปอยู่เมืองท่าแดง และเมืองละมาม ไปกันทั้งเรือน เรือนเก่าอาจมอบให้คนอื่นอยู่หรือบอกขาย ถ้าไม่มีคนซื้อก็ทิ้งไว้เลย คนที่ย้ายไปนั้นส่วนมากจะไปอยู่กับพี่น้องที่อพยพไปก่อนแล้ว ไปช่วยทำไร่นา

ในเขตสำนักเมืองดักเจิ้งนั้น เผ่าที่โยกย้ายมาอยู่มากที่สุดคือเย้อ จากดักเล ดักตริง เปงยา และดักซ่า ความจริงเย้อจากบ้านเหล่านี้เป็นพวกอยู่ที่ราบท่งเพียงซึ่งมีอากาศร้อน จึงไม่อยากจะอยู่สำนักเมืองเพราะหนาว ถ้าย้ายก็มักลงไปอยู่แขวงเซกองเลย คือที่เมืองละมามหรือท่าแดง เพราะอากาศจะใกล้เคียงกับบ้านเดิมมากกว่า

โรงเรียนประถมที่ดักเกเพิ่งตั้งเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๗ แต่เด็กบ้านดักเกมักมาเรียนประถม มัธยม ที่สำนักเมือง และที่ไปเรียนที่แขวงเซกองก็มีหลายคน ส่วนมากจะให้เด็กผู้ชายไปเรียนเพราะผู้หญิงต้องช่วยพ่อแม่ทำงานที่เรือน โดยปกติผู้หญิงเย้อทำงานหนักกว่าผู้ชาย

เมื่อประมาณ ๑๐ ปีมาแล้ว เกิดมีไฟไหม้ที่บ้านดักตริง ซึ่งอยู่ห่างบ้านดักเลเป็นระยะทางเดินเท้าเพียง ๑๐ นาที ไฟไหม้หมด เกือบครึ่งบ้าน และเมื่อเดือน ๑ ปีนี้ (๑๙๔๘) ไฟก็ไหม้บ้านดักตริงอีก ๑ เรือน เหตุเพราะผู้หญิงต้มข้าว แล้วทิ้งหม้อไว้ ไปเก็บผัก ไปแวะเรือนอื่น กลับมาเรือนไหม้หมด ผัวเกือบจะฆ่าตาย ตัวเองก็เกือบฆ่าตัวตาย เพราะข้าวของและเรือนไม่เหลือเลย

แก้วสวนเล่าว่า บ้านเย้อส่วนมากยังกินดาร์และอดอยาก ในบ้านดักเกปกติข้าวก็ไม่ค่อยพอกินอยู่แล้ว และมักจะเกิดความอดอยาก ๓-๔ ปี ครั้ง เพราะปลูกข้าวไม่ได้ หรือข้าวไม่ออกรวง ต้องกินมันกินเผือก หรือกลอย แต่ถ้าดินฟ้าอากาศแห้งแล้งมากๆ เผือกมันก็ไม่จะมีจะกินเหมือนกัน ถ้าปีใดปลูกข้าวสาลี (ข้าวโพด) ได้ ก็จะตากแห้งเอาไว้กิน สมัยสงครามเคยมีการอดอยากมากๆ อาจต้องไปขอข้าวบ้านอื่นกิน แต่ส่วนมาก ทุกๆ บ้านก็อดอยากพอๆ กัน

บ้านดักเกมีแหล่งน้ำใกล้บ้าน คือห้วยดักดาง เป็นห้วยน้อยมีปลาตัวน้อยๆ ถ้าไปเซกะมานต้องเดินประมาณ ๑ ชั่วโมง ถ้าอยากได้ปลาตัวใหญ่มากิน คนในบ้านดักเกก็ต้องไปหาปลาที่เซกะมาน มีปลาเค็ง ปลาวา ปลากวน และปลาอื่นๆ อีกหลายชนิด ตะพานน้ำก็มี เตาก็มี ริมน้ำเคยมีคนยิงจะเข้ได้ และเอามากินเนื้อ แต่นานๆ จึงจะเห็นจะเข้สักครั้ง ตัวแก้วสวนเองไม่เคยเห็นเลย

ใกล้หมู่บ้านมีภูหลายภู แต่บ้านอยู่บนพื้นที่ราบ มีภูลูกหนึ่งที่มีต้นไม้ใหญ่อยู่มาก เวลาจะหาสัตว์ต้องไปที่ภู ใช้น้ำไม้ยิงเอา หรือใช้แร้ว กับดัก และจันท้าว ตั้งสูงต่ำตามขนาดของสัตว์ที่จะดัก เช่น หมูป่า กวาง ฟาน ถ้าเป็นสัตว์เล็กๆ เช่น กระรอก กะแต ใช้น้ำไม้ยิงเอา เมื่อก่อนมีช้างด้วย แต่เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีใครเคยเห็นช้างแล้ว เสือมีบ้างไม่มาก มีทั้งเสือลาย เสือดาว เสือนก มีอีเห็น เม่น งูเหลือม งู

เห่า งูสิง งูจงอาง งูเขียว งูเห่าสีดำ ถ้าถูกกัดก็พอจะรักษาให้รอดชีวิตได้ แต่ถ้าเป็น งูเห่าสีเขียว พิษร้ายมาก คนถูกกัดมักจะตาย คนเฒ่าจะคุ้นเคยกับสัตว์ป่ามากกว่าคนตะเริง เพราะถิ่นที่อยู่ของเฒ่าอยู่ในเขตป่าลึกดอยสูงมากกว่าตะเริง

เมื่อเดือน ๗ ปี ค.ศ. ๑๙๙๗ บ้านดักเกเกิดอุบัติเหตุระเบิด คนแก่เป็นก่อน วันแรกเกิดจากมีคนฆ่าควาย พอทำอาหารกินในวันนั้นก็ตาย คนที่ช่วยงานได้กินเนื้อควายด้วย ภายใน ๓-๔ วัน มีคนตาย ๔ คน เป็นผู้หญิง ๑ คน คนป่วยแต่ไม่ตายก็มี หมอจากโรงพยาบาลเมืองเอายาไปรักษาให้ ก่อนที่หมอจะไปถึงก็ต้องใช้ ยาพื้นเมือง คือ ใบหมากสีดาและกกหมากสีดา (ต้นฝรั่งและใบฝรั่ง) กินกันไปก่อนปกติใบและเปลือกหมากสีดานี้ใช้กินแก้ท้องร่วงอยู่แล้ว ถ้าเป็นสมัยก่อนคนคงจะตายมากกว่านี้ แต่ยาของหมอปัจจุบันช่วยคนไว้ได้มาก คนที่ตายมักจะเป็นคนแก่และเด็ก ซึ่งไม่ค่อยแข็งแรง

ท้าวแก้วสวนเล้าถึงชื่อเฒ่า แอฮู ว่า ในภาษาแอฮู คำนี้หมายถึง ใจคอเด็ดเดี่ยว ใจร้อนดัดสินใจเร็วและกล้าหาญ

เรือนที่อยู่อาศัย

เรือนของแอฮู เรียกในภาษาของเผ่าว่า ชู ทำด้วยไม้กระดาน (ไม้จริง ไม้แก่น) มุงหญ้า ประเภทหญ้าคา หรือใบไม้ใหญ่ๆ ก็ได้ แต่ส่วนมากจะเป็นหญ้าที่เียบเข้าเป็นตับ มีใบยาว อยู่บนจั่วหลังคาเรือน ตรงบนสุดสำหรับเป็นขอบกันหญ้าไม่ให้ตกลงมานิยมทำเป็นรูปเขาควายเป็น หรือใช้เขาควายจริงก็ได้ บุรยนี้มีทั้งบนจั่วด้านหน้าและด้านหลังเรือน

ตัวเรือนเป็นชั้นเดียว ใต้ถุนสูงขนาดแค่อก ใต้ถุนต่ำที่สุดก็แค่หัวเข่า ฉะนั้นใต้ถุนเรือนจึงไม่สามารถจะเดินเข้าไปได้ และปกติก็ไม่ได้ใช้เป็นพื้นที่ใช้สอย ตัวเรือนมีบันไดด้านหน้าและด้านหลัง ประตูเข้าเรือนอยู่ด้านหน้า ด้านหลังมีประตูแต่ใช้เฉพาะเจ้าของเรือน ตรงฝาเรือนด้านในสุดเหนือช่องออกชานด้านหลังนี้ มักตกแต่งด้วยตุ๊กเตียบัว คือ หัวควายจากการแบ่งฮีดของเรือน ด้านข้างเรือนมีช่องเปิดเหมือนหน้าต่างสองด้าน มีชานบ้านสองด้าน เรียกว่า บุง ส่วนชานหน้าเรือนและหลังเรือน เรียกว่า อัมรา เรือนแอฮูบางเรือนอาจไม่มีชานด้านข้าง

ในเรือนแอฮูจะแบ่งเป็นสองฟาก มักจะมีเตาไฟสองเตา สำหรับทำอาหารและสำหรับให้ความอบอุ่น พื้นที่ส่วนที่มีเตาไฟนี้เรียกว่า บรอ เตาทำอาหารจะอยู่ด้านหน้าทางขวา และเตาผิงไฟจะอยู่ด้านหลังฟากซ้าย ตรงกลางตัวเรือนวางของใช้ต่างๆ ของเรือน เสื้อผ้าซึ่งราวไว้ด้านในตามความยาวบ้าน เครื่องถ้วยชามของกินของใช้ไว้ชานด้านข้าง ส่วนของส่วนตัวจะวางไว้ที่หัวนอนของเจ้าของ บางเรือน

จะทำเป็นหิ้งยาวๆ ข้างฝา เรียกว่า รุง เอาไว้วางของใช้ของแต่ละคน

ในเรือนไม่มีที่เฉพาะสำหรับเจ้าเรือน แยกเดินเข้าได้หมดและจะนอนตรงไหนก็ได้ คนในครัวเรือนมักจะนอนด้านในของเรือนทั้งสองฟาก ไม่กำหนดทิศหัวนอน หันศีรษะไปทางใดก็ได้ แต่ส่วนมากนอนเอาหัวเข้าชิดฝา ถ้าพ่อแม่แก่แล้ว มักกันห้องนอนให้อยู่ด้านหน้าของตัวเรือน แยกกันนอนตรงช่องหน้าต่าง ก่อนไปทางด้านหน้าของตัวเรือนเช่นกัน และหันหัวไปทางหน้าต่าง บริเวณนอนนอนเรียกว่ามานู

เหนือเตาไฟมี สุนัข (หิ้งวางของ) ทำเป็นหิ้งแข็งแรงมีสองชั้น ชั้นล่างจะวางพื้นที่ใช้ประจำวัน ชั้นบนวางอาหารแห้ง ส่วนภาชนะจักสานเช่นกะพ้อ กะช้ำ (หลัวพิน) จะวางรวมๆ ไว้ที่ชานหน้าเรือน พื้นที่ส่วนตำข้าวจะแยกจากเรือน ทำเป็นหลังคามุงหญ้า วางครกตำข้าวขนาดใหญ่บนดิน ของมีค่าและไหเหล้า ไว้แถวหัวนอน แต่ไหเหล้าไว้ในเล้าข้าวก็ได้ เล้าข้าวอยู่ห่างจากเรือนประมาณ ๑๐-๑๕ เมตร ข้าวเหนียวใส่แยกไว้ในกะพ้อใหญ่ เรียกว่า ชังย่อง เพราะปกติกินข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก กินข้าวเหนียวเฉพาะมีงานบุญหรือเลี้ยงแขก ข้าวเหนียวจึงเป็นอาหารพิเศษ

ในแต่ละครัวเรือน เมื่อก่อนหุงข้าวทำอาหารแล้วกินด้วยกัน เดี๋ยวนี้แต่ละครอบครัวทำอาหารกินคนละเตา ต่างคนต่างกิน บางเรือนจึงอาจมีเตาไฟ ๕ เตา หรือมากกว่า แต่ละครอบครัวอาจจะยังทำอาหารรวมกัน มีแม่เฒ่าเป็นผู้ควบคุมลูกสาวและลูกสะใภ้ แต่ครอบครัวจะตักอาหารใส่ภาชนะไปกินคนละแห่ง เฉพาะกลุ่มพ่อแม่ลูก ครัวของลูกคนโตจะทำกับข้าวให้พ่อแม่แม่เฒ่ากิน

ท้าวแก้วสวนตั้งข้อสังเกตว่า การแยกกันทำอาหาร และแยกกันกินในเรือนนี้ เริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๕๐ และมักเป็นในกรณีของเย็บอยู่ที่อยู่ในบ้านใหญ่ เช่น ดักเล ดักตริง บรื่องใหญ่ ดักปาน อาจเป็นเพราะครัวเรือนขยายขนาดขึ้น ลูกชายที่แต่งงานแล้วจะนำภรรยาเข้ามาอยู่ในเรือนพ่อแม่ ครัวเรือนโดยเฉลี่ยมีจำนวนประมาณ ๑๐ คน บางเรือนอาจมีสมาชิกมากกว่า ๑๐ คน ปกติถ้าเรือนคับแคบเพราะลูกชายแต่งงานหลายคน ก็มักจะมีการแยกเรือนออกไป แต่เนื่องจากพื้นที่ตั้งบ้านเรือนมีจำกัด และการเพาะปลูกทำมาหากินก็ลำบาก การแยกออกตั้งเรือนใหม่จึงมีไม่มากนัก บางครัวเรือนใช้วิธีรื้อเรือนเก่า สร้างใหม่ให้พอกับจำนวนสมาชิกในครอบครัว จึงเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ มีคู่แต่งงานหลายคู่ การทำอาหารประจำวันจึงมักแยกกันดังกล่าว

การปลูกเรือน แต่ก่อนถ้าจะปลูกเรือนใหม่ หลังจากไปหมายพื้นที่บริเวณที่จะปลูกเรือนแล้วก็ไปถางไถหน้อยหนึ่ง ดอนกลางคืนเมื่อนอน ต้องเสียงทายความฝัน ถ้าฝันดีก็ปลูก ถ้าฝันไม่ดี ก็ย้ายที่ ฝันดี คือ ฝันเห็นนกไม้พุ่ม ไม้ปึก (ไม้ไผ่ชนิดต่างๆ) ออกหน่อแทงหน่อ ฝันร้ายก็เช่น เห็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม

ขาดขาดเสียหาย

การปลูกเรือนต้องเลือกวันปลูกตามข้างขึ้นข้างแรม เรียกว่า เคตัน-เดือนมิด เคเตรียม-เดือนออก (เค-เดือน) และต้องมีคนเฒ่าคนแก่บอกว่ให้ปลูกได้เมื่อใด แต่ไม่มีพิธีปลูกเรือน ในการปลูกจะมีคนในหมู่บ้านมาช่วย ระหว่างที่ปลูกเรือนเจ้าของเรือนต้องฆ่าหมู ฆ่าไก่ ทำอาหารเลี้ยงคนที่มาช่วยจนเสร็จ แต่เมื่อแล้วไม่ต้องเลี้ยงอีก ถ้ามีวัสดุเตรียมไว้ครบ จะใช้เวลาปลูกประมาณ ๒ วัน ส่วนเวลาที่ใช้เตรียมวัสดุนั้นอาจนานถึง ๒ ปี นับตั้งแต่เลือกต้นไม้ ตัดไม้ ฯลฯ

ลักษณะหมู่บ้าน แะปลูกบ้านตามใจชอบ ไม่ใช่ลักษณะล้อมวงหันหน้าเข้าหากัน เพราะพื้นที่ไม่เอื้ออำนวย แต่ก็ต้องมีศาลากลาง คือ กว๊านบ้าน เรียกว่า มง ใช้ทำพิธีงานบุญ

แต่ก่อนนั้น ผู้ชายและผู้หญิงวัยรุ่น หรือหนุ่มสาวที่ยังเป็นโสด จะไปนอนที่กว๊านก็ได้ ซึ่งคงเป็นเพราะที่เรือนคับแคบ และการที่มีคู่แต่งงานหลายคู่ในเรือนเดียวกัน ทำให้ลูกชายลูกสาวที่เป็นโสดไม่สะดวกใจที่จะนอนในเรือน ขอบปฏิบัติให้ชายหญิงที่เป็นโสดไปนอนที่กว๊านจึงปรากฏในชีวิตความเป็นอยู่ของชนเผ่าหลายเผ่า รวมทั้งเผ่าแะด้วย

การทำมาหากิน

แะปลูกข้าวไร่เป็นอาหารหลัก แต่พื้นที่เพาะปลูกที่ค่อนข้างจำกัด ทำให้ชุมชนแะต้องแสวงหาวิธีที่จะทำให้ชุมชนหาอาหารได้พอมีพอกิน บ้านแะที่อยู่ห่างไกลส่วนมากจึงยังเพาะปลูกโดยใช้พื้นที่ร่วมกัน คนทั้งชุมชนจะช่วยกันเพาะปลูกและแบ่งผลผลิตตามส่วนของคนในครัวเรือน ด้วยวิธีนี้ทำให้มีแรงงานพอเพียงและพืชผลที่ได้ก็พอจะแบ่งปันกันโดยยุติธรรม นอกจากนั้นก็ต้องแสวงหาของป่าและสิ่งอื่นๆ ที่จะมาช่วยให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ บ้านแะที่ยังใช้วิธีเพาะปลูกแบบที่ถือว่าที่ดินเพาะปลูกเป็นของทั้งบ้านร่วมกันมีหลายแห่ง เช่น ดักมุง ดักเล ดักปาน ดักตริง วังลี ดักตราง ดักมิ และกองราย บ้านแะที่ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเฉพาะครอบครัวยุ่่น้อย

การปลูกข้าวเจ้า เริ่มสักข้าวเดือน ๔ หรือเดือน ๕ แล้วเสร็จไม่เกินเดือน ๖ ใช้วิธีสักข้าว โดยผู้ชายเอาไม้สักข้าว สักดินให้เป็นหลุม ทำกันทีละหลายๆ คนเป็นแถวหน้ากระดาน ผู้หญิงจะเดินตามหยอดเมล็ดข้าวแล้วกลบดิน ไปกันทั้งบ้าน ใช้เวลาทั้งหมดประมาณ ๒๐-๓๐ วัน ไม่เกินเดือน ๖ จะสักข้าวเสร็จหมด จากนั้นจะมีงานบุญสักข้าว เรียกว่า ซางมวร ผู้ชายจะไปหาตัวอ้นตัวตุ่นในป่ามาทำอาหารฆ่าไก่ฆ่าหมู แล้วกินอาหารร่วมกันทั้งบ้าน อาจจะไปกินที่กว๊านบ้าน

เมื่อข้าวขึ้นแล้ว ก็ต้องดายหญ้า ประมาณ ๓ ครั้งในฤดูทำไร่แต่ละปี ตกอยู่ราวๆ เดือน ๕ เดือน

๘๖ สุวรรณ เกษียรไกรเพชร

๗ และเดือน ๙ ในเดือน ๙ นั้นข้าวจะเริ่มออกรวงแล้ว บางปีพอท้ายๆ เดือน ๑๐ ก็เริ่มรู้ข้าวได้ ข้าวปี มักจะสุกเดือน ๑๐ และเก็บเกี่ยวประมาณเดือน ๑๑-๑๒ การเก็บเกี่ยวใช้วิธีรู้ข้าวเป็นรวง เอามาสั ในกะเจาะที่ผูกเอาไว้ พอเต็มกะเจาะก็เทรวมกันลงในกะพ้า เอาไปเก็บในเล้าข้าวต่อไป การรู้ข้าว นั้น ทำได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ท้าวพงษ์ไชยบอกว่าไม่ได้ทำข้าวไร่มานานจนสักข้าวไม่เป็นแล้ว แต่ยังพอรู้ข้าวได้ เพราะง่ายกว่าการสักข้าว ซึ่งต้องกะระยะให้ดี และสักลงไปเป็นหลุมลึกพอสมควร ไม่อย่างนั้นข้าวก็จะ ถูกสัตว์เล็ก ๆ ค่อยขึ้นมากินหมด หรือลึกเกินไปก็จะไม่ขึ้นเพราะมีน้ำน้อยอยู่แล้ว ข้าวงอกขึ้นยาก

ข้าวเหนียวปลูกในบริเวณเดียวกับข้าวเจ้าและปลูกพร้อมกัน แต่ปลูกน้อยกว่า ถือเป็นอาหาร สำหรับพิธีกรรมหรือโอกาสพิเศษ นอกจากนั้นก็ปลูกเผือก มันดิน มันด่าง และมันอื่นๆ ข้าวโพดจะ ปลูกเดือน ๓-๔ ไล่ๆ กับระยะที่ปลูกข้าว แต่ข้าวโพดจะเก็บเกี่ยวก่อนข้าว คือในราวเดือน ๗-๘ ก็เก็บ ผักได้ แล้วเอามาตากแห้ง เมื่อเวลาจะกินก็รูดเอาแต่เมล็ด มาด้าเป็นแป้งหยาบๆ หุงปนกับข้าว ส่วน ข้าวโพดอ่อนๆ อาจจะเอามาจี่กินเล่นบ้าง

เครื่องมือทำไร่และเพาะปลูก

๑. ปีก (พ้า-มีด)	ใช้ตัดไม้ ต้มทำด้วยไม้ไผ่
๒. จวง (ขวาน)	ใช้ตัดไม้ บากไม้
๓. มุแบระฮู (เหล็กแวก)	ใช้ถางหญ้า มีด้ามยาว ตัวเหล็กเป็นรูปโค้ง
๔. บก (จก-จอบ)	ใช้ถางหญ้า ขุดดิน
๕. เวียะ (เคียวขนาดเล็ก)	ใช้รู้ข้าว เกี่ยวที่ละรวง
๖. มูล (ไม้ลุง)	เป็นไม้แกน ใช้สักข้าว
๗. บงโบ๊ะ (กาช่อง)	สานด้วยไม้ไผ่ (ไม้ไผ่ชนิดปล้องใหญ่) ใช้เป็นภาชนะใส่ข้าวเปลือกไปสักข้าว
๘. ซอ (กะเจาะ)	สานด้วยตอกไม้ไผ่ ใช้ใส่ข้าวเวลาไปรู้ข้าว
๙. ตนอง (กะพ้า)	สานด้วยตอกไม้บง ขนาดค่อนข้างใหญ่ ใช้เวลาขนข้าว กลับจากไร่
๑๐. ช้าง (กข่าง)	สานด้วยไม้ปีก (ไม้ไผ่ชนิดใหญ่) ใช้ใส่ข้าวได้ ถ้าสานตาห่างๆ ใช้ใส่ฟืน
๑๑. จิดง (กะดั่ง)	สานด้วยไม้ปีก รูปแบน ค่อนข้างใหญ่ ใช้ฝัดข้าว
๑๒. ร้าง (กะดั่งเล็ก)	สานด้วยไม้ปีกเหมือนกะดั่ง แต่เล็กกว่า

ใช้สำหรับร่อนข้าวจากรวง ให้เป็นเมล็ดข้าวเปลือก

ในตอนที่ยกเกี่ยวเสร็จ จะมีงานบุญ เรียกว่า ยาล หรือกินข้าวใหม่ ต้องไปหาเนื้อสัตว์จากป่า แต่ละเรือนมีเหล้ามีอาหารก็เอามากินรวมกัน หรือบางที่ถ้าตอนลักข้าวมีคนมาช่วยออกแรงงาน ก็เอาอาหารไปแบ่งให้ ของกินมักจะมีข้าวเหนียวต้มสุก แล้วห่อด้วยใบแขน (เป็นกกชนิดหนึ่ง) เรียกว่า ซายกวัด-ข้าวต้ม

ยังมีคำศัพท์เกี่ยวกับข้าวอยู่หลายคำ ทั้งที่บอกชนิดข้าวและการทำให้สุก เช่น ซายดีด คือ ข้าวเจ้าหุงแล้ว ซายบาเลอะ-ข้าวเหนียวสุก แพดัด-ข้าวสารเจ้า แพบาเลอะ-ข้าวสารเหนียว ปอย-ข้าวเปียก (ข้าวต้มมีน้ำ) ซายกวัด-ข้าวเหนียวห่อใบไม้ต้มให้สุก

ถ้าข้าวไม่พอกิน เอามันต้ม หรือสาลี (ข้าวโพด) ปน ข้าวชะเนี่ยน หรือ กลอย (อาน) ก็หุงปนกับข้าวได้

นอกจากปลูกข้าวและข้าวโพด รวมทั้งมันและเผือก ซึ่งถือเป็นอาหารหลักแล้ว ยังมีการปลูกพืชสวนครัวและพืชล้มลุกต่างๆ เช่น หนามถั่วเขียว เอามาแกงกินกับข้าว กินทั้งผักอ่อน และกินเมล็ดแก่ ปลูก ปง-หนามแดง เปลมี-ผักทอง (หมากอี) และกรีก-หมากผัก เจะเหง-ผักหอมใบมน (สระแห่น) จาลอง-ข่า เปลโกรม-มะเขือ เปลจโรม ยีซ-มะเขือยาว เปลมี-หมากมี เปริก-หมากเผ็ด (พริก) เปลเลา-ตะไคร้ต้น หรือตะไคร้หอม ตงแยะ-มะระ (ลาวลุ่มเรียกว่าแดงขี้นุ) แดงจั้ง-คล้ายแตงร้าน จะบอกหอม-ผักหอมจีน (ผักชีลาว) กาเดียม-แมงลัก (ผักอีตู) และสาบี-ผักกาดใบเขียว ส่วนเปลช้วย หรือ เปลสวร เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลาวลุ่มเรียกว่า หมากมัด ใช้เฉพาะผักและเมล็ดเป็นเครื่องเทศในการปรุงอาหาร เช่น ลาบ ไม่ได้ปลูกในบริเวณเรือน แต่ขึ้นอยู่ในป่า

พืชที่ห้ามกิน คือ หมากยางป่า (เป็นเถา) มีพิษเบื่อเมา ส่วนกกพุก กินแล้วจะคันคอ

ผลไม้ก็มีกล้วย อ้อย แนน (หมากนัต หรือ สับปะรด) เปลปีอะ-หมากเกี้ยง (ทางภาคเหนือของไทยเรียกลูกมะเกี้ยง) เปลตะดา-ฝรั่ง เปลเกี้ยว-มะม่วง นอกจากนั้นก็ยังมีหมากส้มโอ (เรียกตามลาวลุ่ม) เปลบั้ง (ผลไม้ป่า คล้ายมะเดื่อขนาดเล็ก สุกเต็มทีสีแดงจัด รสหวาน)

การหาอาหารอื่นๆ

การจับปลาแหล่งน้ำใกล้บ้านมักเป็นห้วยขนาดเล็กเพราะบ้านแยฮูไม่ได้อยู่บนพื้นราบที่มีแม่น้ำหรือแหล่งน้ำใหญ่ ฉะนั้น ปลาที่จับได้จึงมีขนาดเล็กเกือบทั้งหมด นอกจากในเวลาที่จะไปถึงเซกะมาน ปกติปลา

ที่หาจากห้วยใกล้บ้านได้แก่ กาเขช-ปลาตุก กาดือบ-ปลาติดหิน (ตัวแบนๆ เล็กๆ) กาอุด-ปลาจาด กาโละ-ปลากัว กาดวล-ปลากัง กาโลน-ปลาโลน กาเตียล-ปลาชีว ปลาที่หาได้นี้บางทีก็เอาไปทำปลา ร้า แต่ไม่ค่อยทำบ่อยนัก ถ้าไม่มีปลาก็อาจเอาเนื้อสัตว์ที่กินเหลือเวลาที่มีการฆ่าสัตว์แบ่งฮีด หรือมีสัตว์ตาย หมักกับเกลือ ตากแดดสัก ๑ วัน แล้วใส่กะบั้ง เอาใบตองหรือใบไม้อุดปากกระบอกให้แน่น นานๆ จึงเอามากิน บางทีก็เอากะตุกสัตว์ เช่น กระตุกควายที่กินเหลือจากแบ่งฮีด ก็ใช้หมักได้เหมือนกัน

เครื่องมือหาปลา สมัยก่อนจะเป็นเครื่องมือเล็กๆ น้อยๆ ทำใช้เอง ปัจจุบันอาจจะซื้อเครื่องมือบางอย่าง จากตลาด เช่น มอง (อวนขนาดเล็ก) เพราะทำเองไม่ได้ แต่ก็ไม่ได้เป็นของใช้ประจำวัน

๑. เห (ช้อน)	สานด้วยไม้ไผ่ ใช้ช้อนกุ้งช้อนปลา
๒. หุคัก (มอง)	อวนขนาดเล็ก ใช้เส้นป่านถัก ใช้ทางซึ้งดักปลา
๓. ยาล (แห)	ทำด้วยเส้นป่าน ใช้เหวี่ยงครอบปลา ไม่ใช่ในห้วย
๔. ปลา (เบ็ด)	ทำด้วยทองเหลือง ด้ามเหลาเอง ใช้ตกปลา
๕. ปาม (ไซ)	ทำด้วยไม้ปึก ใช้วางดักปลาในลำห้วย

เครื่องมือที่ใช้แทบทุกวันนี้คือ ช้อน เวลาผู้หญิงและเด็กจะไปอาบน้ำ มักจะถือช้อนไปด้วย จะได้หาปลาเล็กปลาน้อยเป็นอาหารประจำวัน ส่วนผู้ชายก็อาจใช้ช้อนไปหาปลาบ้าง แต่ถ้าไปห้วยใหญ่ ก็จะใช้แห หรือตั้งใจจะหาปลาใหญ่ ก็อาจจะเอาอวนไป ต้องใช้คนสองคน ถือคนละด้าน แล้วกางลากไปตามขวางลำห้วย น้ำต้องลึกพอควร

การเลี้ยงสัตว์ สัตว์ที่เลี้ยงกันในบริเวณเรือนทั่วไปคือ หมู ไก่ วัวเพิ่งเริ่มเลี้ยงเมื่อไม่นานนี้ ส่วนควาย เดิมเลี้ยงปล่อยในป่า เมื่อจะใช้แบ่งฮีดจึงจะไปจับมา ปัจจุบันทำคอกเลี้ยงใกล้บ้านบ้างก็มี แต่ปกติจะไม่ มีเวลาหาอาหารเลี้ยง จึงมักปล่อยให้หากินเอง

อาหารประเภทเนื้อสัตว์ นอกจากปลาแล้ว ต้องไปหาจับสัตว์เล็กๆ ตามภูใกล้บ้าน เช่น บ้าน ดักเล จะไปภูงอนกอง ดักนก หนู กระรอก กระแต นานๆ จะได้สัตว์ใหญ่ขนาดควาง เก้ง บ้าง พวกสัตว์ร้ายเช่น เสือ ช้าง นั้น เคยมีในป่าทึบแถวภู แต่ปัจจุบันไม่ค่อยเคยเห็นตัว และรัฐก็ห้ามจับ เคยจับพวกลิงลม (นางอาย) บ้าง เอาไปขายที่สำนักเมือง เพราะมีคนต้องการใช้ทำยา แต่คนแย๊ะเอง ไม่ค่อยกินลิงลม

เครื่องมือดักจับสัตว์ ส่วนมากเป็นเครื่องดักสัตว์เล็กๆ วางบนดิน หรือเป็นหน้าไม้ใช้ยิงสัตว์เล็กๆ พวก นกหนู กระรอก กระแต นานๆ จึงจะมีคนช่วยกันทำเครื่องดักสัตว์ใหญ่ๆ สำหรับดักหมูป่า ควาง

๑. ชะ (หน้าไม้)	ใช้ยิงสัตว์ บางครั้ง ลูกดอกอาจจะจุ่มยางน่อง

- ซึ่งมีพิษแรง
๒. **เกียบกู๊ดโยด** (กบดัก) วางไว้ตามป่า ตามห้างสวน ดักนกเล็กๆ หรือ ดักหนู
๓. **ดัก** (จันท้าว) ทำด้วยไม้ปัก ใช้จับหนูป่า มีสายขึงดักให้หลาวไม้
ลั่นออกเสียบตัวหนู หรือบางทีก็ไม่มีหลาว ใช้เป็น
กับดักเท่านั้น
๔. **ขันดอง** (แร้ว) วางบนดิน ต้องใช้สายเหล็กประกอบ ให้สัตว์สะดุด
แล้วปากแร้วก็จะปิด ดักสัตว์ไว้
๕. **ปยุ่งยั้ง** (ขวากดัก) ขุดหลุมใส่ขวาก ปัจจุบันไม่ทำแล้ว เพราะอันตราย
และมีคนเดินทางไปมา สมัยก่อนจะรู้กันว่า ใครไปทำ
ขวากดักสัตว์ไว้ตรงไหน ก็จะเลี่ยงไป แต่ถ้าไม่รู้ก็จะ
อันตรายมาก

ทั้งท้าวแก้วสวนและท้าวพงไซไม่ค่อยเคยไปจับสัตว์ เพราะเข้ามาเรียนหนังสือในสำนักเมือง
ตั้งแต่เด็กๆ แต่ก็รู้จักชื่อสัตว์ต่างๆ เป็นคำแหย่ เช่น

- นก** (เจม) นกเป็ดน้ำ-เจมบัว่น นกเขา-เจมกุก นกกระจอก-เจมล่าว
นกมู่ม-เจมปลีก นกกะปูด-เจมปูด นกปะเลี้ยว-เจมปะเลี้ยว (เรียก
เหมือนลาวลุ่ม) นกขม้น-เจมจอกไกวี่ นกแอ่น-เจมเจียร นกยูง-เจมโป่ง
นกกะจิบ-เจม นกแก้ว-เจมเบลิก นกกระต๊ว-เจมจาว นกค้อ-เจมบรวจ
เหยี่ยว-เจมกาง นกถืดทื่อ-เจมกางครือ นกเค้า-เจมอานลาปู
นกคุ่ม-เจมบรี นกกะทา-เจมจ็อกกอกด้าก นกไซ-เจมกะฮ
นกหัวขวาน-เจมแตระเรเว็ด
- สัตว์ป่า** กวาง-กวง ฟาน-โกรยม หมูป่า-เยกไบรท์ เม่น-กะเยม
สัตว์คล้ายเม่นแต่ตัวเล็กกว่า-จกาย อีเห็น-การ เสือ-ริตุ ช้าง-รัวซ
เสือนก-ริตุเจม เหยือง-แกะฮ ลิง-ด็อก ไก่ป่า-เอียรุไบร ไก่ฟ้า-ซำ
กระรอก-จักโกฮู กระแต-จักจิง กระจอน-มเบ็จ กระถิก-จักเจ็ช
หมูหริ่ง-ไบรล อ้น-จิก ตุ่น-จิกมำก
- สัตว์เลื้อยคลานและสัตว์เล็ก ๆ** กิ้งก่า-ไกว จิ้งเหลน-บวล เขียด-กิด ลูกอ๊อด-ป่วน

คางคก-กั๊ดยั่วด ไล่เตียน-ลัน (ตัวใหญ่ๆ เรียก ตั้วไฮ้ก) กั๊กกือ-กวางเกวอ
 ตะขาบ-กาดับ ปลวก-เกียต จอมปลวก-บวจ มด-ชีนุย
 มดยิบ (ตัวเล็กๆ)-ชีนุยบา มดแดง มดดำ-ชีนุยฮาง มดตะนอย
 (รู้จักแต่ไม่มีคำเรียกในภาษาเยอ) แมงเม่า-อาย แมงกูดจี-กนึ่งอิด

เวลาเข้าป่า นอกจากจะจับสัตว์แล้ว ยังอาจหาของป่าเล็กๆ น้อยๆ เช่น น้ำผึ้ง จรวง (ตัวเล็กกว่าผึ้ง และเล็กกว่ามิม รวงมีน้ำหวานรสอ่อนๆ) ชีสุต ได้จากแมงชีสุต คล้ายๆ ชีผึ้ง เอามาพอกแคน บางทีก็หาตัดพวงหวาย และเก็บหมากแงวป่า (กระวาน)

ถ้าจับสัตว์ใหญ่ได้ ก็แบ่งญาติพี่น้อง ถ้าได้สัตว์เล็กก็กินเองในเรือน ส่วนมากไม่เคยเอาไปขายหรือแลกเปลี่ยน เพราะแต่ละบ้านอยู่ใกล้กัน เดินทางไปก็ไม่คุ้ม นอกจากบังเอิญมีคนต่างบ้านมาพบในขณะจับได้ ก็อาจขอซื้อหรือแลกกับของที่ต้องการ

การทำอาหารการกินประจำวัน อาหารที่กินประจำวันของเยอคล้ายคลึงกับชนเผ่าอื่นๆ ไป คือมักเป็นอาหารที่ทำให้สุกด้วยวิธีปิ้งย่าง ต้ม การทอดด้วยน้ำมันหรือไขสัตว์ ไม่ค่อยทำกัน ภาชนะพวกกะทะก็ไม่มีใช้มาก่อน โดยปกติวันหนึ่งจะกินเพียงสองมื้อ คือ ตอนสายๆ และบ่าย ก่อนค่ำ การหุงข้าวอาจจะทำครั้งเดียวตอนเช้า แล้วกิน ๒ มื้อ ตอนบ่ายๆ เด็กผู้หญิงมักจะตำข้าว เฉพาะเท่าที่จะกินในครอบครัวประมาณ ๒-๓ มื้อ

ปลาที่หามาเป็นอาหารประจำวัน มักจะเอามาปิ้งกิน หรือต้มกับผักสวนครัว ๒-๓ อย่าง นานๆ ครั้งก็อาจจะนำมาสับละเอียดกับพืชผักที่มีกลิ่นหอม เช่น ต้นหอม ตะไคร้ ขิง พริก เป็นอาหารรสคล้ายๆ ป่นปลาของลาวลุ่ม ถ้าสับเป็นชิ้นเล็กๆ ก็เรียกว่า ก้อย เหมือนอาหารลาวลุ่ม พวกเนื้อสัตว์เล็กๆ ที่หาได้ มักจะปิ้งย่าง หรือต้มกินน้ำบ้าง แต่ไม่ได้แกงชนิดที่มีผักหรือเครื่องเทศเครื่องหอมต่างๆ นอกจากในเวลามีกานบุญแปงฮีต หรือโอกาสพิเศษ เช่น มีงานกินดอง (แต่งงาน) ก็อาจจะทำอาหารต่างๆ กินกันเป็นพิเศษ เช่น เมื่อฆ่าควาย เนื้อบางส่วนจะกินดิบ และเอามาลาบ ปิ้งหรือคั่วดิบๆ สุกๆ จิ้มกับแจ่ว (ตำเกลือ พริก และเครื่องหอมบางอย่าง ลักษณะค่อนข้างแห้ง) เครื่องในสัตว์จะต้มกินเป็นส่วนมาก ไข่จะต้มทั้งตัวแล้วฉีกเนื้อกิน กินน้ำเป็นน้ำแกง แต่ไม่ได้ปรุง นอกจากใส่เกลือ และ ตะไคร้ หรือผักหอมบ้าง

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำอาหารประจำวัน

๑. กานัญ (เขียง)

ทำด้วยไม้ ไขชอยชิ้น สับชิ้นเนื้อ

๒. <i>ปฺรา</i> (มีด)	ทำด้วยเหล็ก ใช้หั่นเนื้อ หั่นผัก
๓. <i>กะโน้ส</i> (มีดตอก)	ทำด้วยเหล็ก ใช้จิกตอก เหลาหวาย หั่นชิ้นก็ได้
๔. <i>ตะฮุมาม</i> (หม้อข้าว)	เป็นอะลูมิเนียม ชื้อจากตลาด ใช้หุงข้าวต้มแกง
๕. <i>ไกว</i> (ช้อน)	ใช้ตักอาหาร ปัจจุบันซื้อจากตลาดในเมือง
๖. <i>ไกวจอง</i> (ทัพพี)	ใช้ตักอาหารจากหม้อ
๗. <i>ลือก</i> (กระบวย)	ทำด้วยไม้ฟุง ใช้ตักน้ำ ในครัว
๘. <i>จเกียบ</i> (ไม้ตีด่าน)	ทำด้วยไม้ฟุง ใช้ตีด่านเตาไฟ
๙. <i>จโน้ด</i> (ไม้ตีดับชิ้นเนื้อ)	ทำด้วยไม้ ใช้หนีบชิ้นเนื้อปิ้งไฟ
๑๐. <i>ดักโบ้สติก</i> (กาต้มน้ำ)	เป็นอะลูมิเนียม ใช้ต้มน้ำ มักซื้อจากตลาด
๑๑. <i>บัลเนะ</i> (ครกเล็ก)	ใช้ตำแจ่ว ส่วนมากเป็นดินเผา

เนื่องจากเย็บก่อนข้างอัดคัตขาดแคลนเมื่อมีอาหารสดจึงมักนำมาทำให้เป็นอาหารที่เก็บไว้กินนานๆ ได้ เช่น ดองผัก หมักเนื้อสัตว์ต่าง

ดักก้ายัด (น้ำผักกาดดอง ลาวลุ่มเรียกว่า น้ำเซย) เอาผักกาดใบเขียวมาขยำจนนิ่ม แล้วใส่เกลือดองใส่ไหไว้ประมาณ ๖-๗ วัน แล้วเอาออกจากไห บีบน้ำออกจนแห้ง น้ำดองนั้นเอามาต้ม และปรุงรสกินกับข้าวได้ เรียกว่า ดักก้ายัด (น้ำเซย) รสออกเค็มและขมนิดๆ เก็บไว้นานๆ ก็ได้

โยย (อียก) ใบผักกาดเขียวที่เอาขยำทำน้ำเซยนั้น เมื่อบีบน้ำออกแล้ว เอามาผึ่งแดด หรือย่างไฟจนแห้ง ใส่กะบังเก็บไว้ เอามากินเมื่อไรก็ได้ วิธีกินก็คือ ต้มเป็นน้ำแกง หรือ ใส่ให้นิดหน่อย ใส่เกลือและพริก ขย่ำรวมกัน กินกับข้าว

เหาะสา (ส้มผักกาด) ใช้ผักกาดใบเขียว ย่างไฟจนออกสีเหลืองๆ ไม่ถึงกับแห้งเกรียม แล้วเอาลงตำในครกปนกับข้าวสุก ใส่ให้นิดหน่อย เอาใส่ลงในกะบัง อัดปากกะบังทิ้งไว้จะกินเมื่อไรก็ได้ แต่ควรทิ้งไว้อย่างน้อยสักหนึ่งสัปดาห์ รสออกเปรี้ยว

ตางโซะ (ลาวลุ่มเรียกว่า ม่าควาย) คือ การนำเอากระดูกควายที่มีเนื้อติดหรือไม่มีเนื้อก็ได้ มาตัดเป็นท่อน ทิ้งไว้ ๒-๓ วัน จนเริ่มออกกลิ่นเน่า แล้วจึงใส่เกลือ ทิ้งไว้อีกสักวันสองวัน จากนั้นจึงเอามาย่างไฟ แล้วอัดใส่กะบังขนาดใหญ่หน่อย ตางโซะนี้มีรสและกลิ่นคล้ายปลาร้าออกเค็มและมีกลิ่นตุๆ ปกติหลังจากงานแปงฮีดกินควาย แต่ละเรือนมักจะเอากระดูกควายและเศษเนื้อที่กินเหลือ มาทำตางโซะเก็บไว้กินภายหลัง ส่วนหนังควาย จะใส่เกลือ ตากไว้สัก ๒-๓ วัน จนแห้ง แล้วตัดเป็นชิ้นยาวๆ แขนงเก็บไว้เหนื่อเตาไฟ เวลาไม่มีอะไรกิน ก็เอาหนังควายแห้งนี้มาปิ้งกินได้ แต่จะเหนียวมาก พวก

๙๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ผู้ชายชอบเอามาปิ้งกินกับเหล้า

เหยกเกาะ (ชิ้นแห้ง) ทำคล้ายๆ กับหนังควายแห้ง แต่เหยกเกาะเป็นชิ้นเนื้อ ไม่ใช่กระดูก เอาเนื้อสัตว์มาตัดเป็นเส้นยาวๆ ใส่เกลือแล้วตาก หรือจะย่างไฟก็ได้ จนเนื้อแห้งจึงอัดใส่กะบั้งไว้ เวลาจะกินก็เอาออกมาปิ้ง กินกับข้าวก็ได้หรือกินกับเหล้าก็ได้

อาหารที่ต้องหรือหมักเหล่านี้นักจะมีกลิ่นและรสเหมือนเน่าเพราะใส่เกลือน้อย เกลือเป็นของมีค่าที่ต้องไปแลกมาจากในเมืองหรือไปแลกจากพวกเวียดนาม เวลาใช้ประกอบอาหารก็จะใช้เพียงเล็กน้อย อาหารที่หมักต้องจึงคล้ายเน่าเพราะอ่อนเกลือ แต่คนกินก็คุ้นเคยกับรสและกลิ่นบอกว่าอร่อยและหอม

แะยู่ไม่มีข้อห้ามเรื่องการกินอาหารนอกจากพืชผักที่เป็นพิษ ซึ่งจะเรียนรู้กันจากผู้เฒ่าผู้แก่ และคนในครอบครัว เช่น การนำกลอยมาเป็นอาหารเวลาขาดแคลนข้าว ก็จะมีวิธีต้มน้ำทิ้งจนกว่าจะหมดพิษเบื่อเมา หรือการเก็บเห็ดชนิดต่างๆ มากิน ก็จะมีวิธีดูว่าเห็ดชนิดใดกินได้หรือไม่ได้ เนื้อสัตว์บางอย่าง เช่น งู แร้ง บางคนจะไม่กิน แต่ไม่ใช่เพราะมีข้อห้าม (taboo) แม้แต่เนื้อหมา ซึ่งปกติจะไม่กิน แต่บางบ้านและบางเรือนที่รับอิทธิพลจากคนเวียดนามมา ก็อาจจะกินเนื้อหมา ท้าวแก้วสวนแล้วว่าบางครั้งในการปลูกเรือนใหม่ บางคนจะเอามามาฆ่า ใช้เลือดหมาทาเสาเรือน ส่วนเนื้อหมาก็จะเอามาทำอาหารกิน ถือเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม แต่ส่วนมากไม่ได้ทำดังนั้น

เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ของแะยู่ส่วนมากเป็นเครื่องมือพื้นฐานที่จำเป็นในการทำมาหากิน เช่น ทำไร่ จับปลา ดักสัตว์ ตลอดจนเครื่องใช้ในครัวเรือน และการทำภาชนะจักสานต่างๆ รวมทั้งเครื่องมือในการปั่นฝ้ายทอผ้า เครื่องมือที่มีส่วนประกอบเป็นไม้ไผ่หรือวัสดุอื่นๆ ที่หาได้จากป่าหรือเป็นวัสดุพื้นบ้าน ก็มักจะประดิษฐ์ขึ้นใช้เอง แต่ถ้ามีส่วนประกอบที่หาเองหรือทำเองไม่ได้ ก็จะต้องไปแลกมาหรือซื้อจากในเมืองบ้าง จากในเขตเวียดนามบ้าง เช่น ไหเคลือบ ไหเหล้า หม้อทอง (ต้มเหล้า) และพวกเครื่องประดับที่เป็นโลหะต่างๆ ข้าวของอื่นๆ ก็มักแลกเอา เช่น เกลือ แลกกับหมู ไก่ แะยู่ไม่ค่อยได้แลกเปลี่ยนกับเผ่าอื่นๆ เพราะบ้านใกล้กัน แะยู่บ้านดักกอบ บ้านดักกวางแลกเปลี่ยนกับตะเรียงบ้าง เพราะใกล้กัน คนบ้านดักเกิดมีติดเอง แต่ไม่ได้ดีทุกเรือน ต้องแลกเอา บางครัวเรือนก็เข้าป่าไปหาไม้ฟุง ไม้ปึก มาสานวัตถุข้าวของเครื่องใช้ ผู้ชายเป็นคนสานกะพ้า กะเจ๊ะ กะเบี่ยน ผู้หญิงไม่สานเครื่องใช้ สาด (เสื่อ) มักซื้อจากบ้านอื่น ไม่สานเอง ตะเรีวนั้นอยู่ชายแดนเวียด จึงค้าขายกับเวียดมากกว่าเผ่าอื่น แต่แะยู่ส่วนมากค้าขายกับตะเรียง แม้จะอยู่ใกล้ชายแดนเวียดนามเช่นเดียวกับตะเรีว

ตามลักษณะเดิมที่ปรากฏในกลุ่มชนเผ่าเยอ นั้นผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมดูแลเศรษฐกิจของครัวเรือน เช่น การจัดหาข้าวปลาอาหาร ของมีค่า เสื้อผ้า การแลกเปลี่ยนระดับครัวเรือนผู้หญิงเป็นคนแลกเปลี่ยน แต่ถ้าต้องเดินทางไปไกล ผู้ชายก็จะเป็นผู้เดินทางไปแลกเปลี่ยน คนดักเกมักไปแลกเปลี่ยนข้าวของที่บ้านปรือใหญ่ ปรือน้อย ดักปะเนอะ เปงยา คนดักเกเอาผ้าเหียง ผ้าซิ่น ไปแลกค่า (ทอง) ที่บ้านดักปะเนอะ ซึ่งมีบริเวณที่ร่อนทองได้ แล้วมาขายต่อให้ลาวลุ่ม แลกเอาควาย

ส่วนงานอื่นๆ เช่น ทอผ้า ตีเหล็ก จักสาน ประดิษฐ์จะทำไว้มากกว่าที่ต้องใช้ในครัวเรือน เพื่อเอาไปขายบ้านอื่นๆ หรือแลกเปลี่ยนของอื่น บางทีก็เข้ามาขายในเมือง เสร็จเมื่อไรก็เอามาขาย ไม่ได้กำหนดเวลาที่แน่นอน หรือทำเมื่อมีผู้มาสั่งไว้ให้ทำการตีเหล็ก ส่วนมากทำเป็นทุกระเดือน แต่ก็จะทำเฉพาะที่ต้องใช้ เพราะจะต้องไปแลกซื้อเหล็กจากที่อื่นมา

ปัจจุบัน เฉพาะบ้านเยอที่อยู่ห่างไกลเท่านั้นที่จะตีเหล็กเป็นเครื่องมือต่างๆ สำหรับใช้ในงานไร่และครัวเรือน เนื่องจากบ้านที่อยู่ใกล้สำนักเมืองก็มักซื้อจากร้านที่สำนักเมืองหรือลงไปซื้อที่ตลาดในแขวงเซกอง เพราะการตีเหล็กจะเสียเวลาเสียแรงงานมาก คนชำนาญก็มีอยู่น้อย

เครื่องมือเครื่องใช้ต่อไปนี้เป็นเครื่องใช้พื้นฐานที่เรือนเยอจะมีอยู่ เพราะจำเป็นสำหรับชีวิตประจำวัน แต่ละชิ้นใช้ตกทอดกันนาน ถ้าจะต้องซื้อหาใหม่ก็คือซื้อส่วนที่เป็นเหล็กจากในเมือง แล้วมาทำด้ามเองด้วยไม้ไผ่ชนิดและขนาดต่างๆ

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน

๑. ซามาง (กะเบียน)	สานด้วยไม้ปัก (ไม้ไผ่) ผูกด้วยหวายหรือเถาวัลย์ ใช้เป็นพาข้าว วางสำหรับอาหารประจำวัน
๒. บุตะฮู (หม้อ)	ทำด้วยดินเผา ใช้หุงข้าว ต้มแกง
๓. เบียล (ถ้วย)	เมื่อก่อนเป็นดินเผา ปัจจุบันเป็นอะลูมิเนียม
๔. ยีง (เขียง)	เหล็กสามขา สำหรับตั้งหม้อต้มข้าว
๕. ก๊อก (กะบังตักน้ำ)	ทำด้วยไม้ปักตัดเป็นปล้อง สำหรับตักน้ำ
๖. ตะฮูลอ (หม้อทอง)	ทำด้วยทองเหลือง มักใช้ต้มเหล้า
๗. กรัล (สาด)	สานด้วยใบเตย เป็นใบหญ้ายาวๆ ใช้ปูที่นอน
๘. แจะฮู (ไห)	ทำด้วยดิน ใช้ใส่เหล้า ไหดินใบเล็กๆ เรียกว่า ลูฮู ใช้ต้มสีย้อมผ้าฝ้ายโดยเฉพาะ
๙. ปู้ด (กะติบ)	ทำด้วยเตยสาน แล้วมีผ้าอัดข้างใน ใช้ใส่เครื่องนุ่งห่ม

๙๕ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๑๐. ชีบ (กะติบใหญ่)	สานด้วยไม้ละลวย (ไม้ไผ่) ใช้ใส่เครื่องนุ่งห่ม
๑๑. ชิง (กะทอ)	ทำด้วยไม้ปึก ไม้พุง ใช้ใส่ข้าวเปลือก
๑๒. บัล (ครก)	ทำด้วยไม้ ขนาดใหญ่ ใช้ตำข้าว
๑๓. เยย (สาก)	ทำด้วยไม้ ใช้ตำข้าว มักทำด้วยกกหมากจั่น
๑๔. จาเตียน (กะดังใหญ่)	ทำด้วยไม้ปึก ใช้ตากข้าวเปลือก
๑๕. ไดย (ฟากปูเล้าข้าว)	ทำด้วยไม้ปึกและเปลือกไม้กาด ใช้ปูรองข้าว
๑๖. แกลุก	สานด้วยหวาย ใช้เป็นภาชนะใส่ของแบกขึ้นหลัง

เครื่องมือปลูกเรือน ส่วนมากใช้ในการซ่อมเรือนมากกว่า เพราะนานๆ จะปลูกเรือนสักหลัง

๑. จวง (ขวาน)	
๒. เทาะ (เสียม)	
๓. ปีก (ฟ้า)	
๔. มามบือ (สิ่ว)	
๕. ล็องเกรียม (ลิ้ม)	หมุดไม้
๖. มื้อยั้ง (หวาย)	ใช้มัดไม้พุง ไม้ปึก เป็นข้อ คร่าว
๗. มู้ด ก้อนมู้ด	ก้อน กับ หมุด

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

เย็บเป็นอีกเผ่าหนึ่งในแขวงเซกองที่ได้ชื่อว่า ทอผ้ามีลวดลายเฉพาะตัว แม้จะไม่มีสีสันสดใสหรือลวดลายหลายแบบเท่าเผ่าเตเรียงหรือจะต้อง แต่ก็มีความพริ้วและมีเอกลักษณ์ ผ้าที่ใช้เมื่อก่อนเป็นผ้าที่ทอเอง ทั้งผ้านุ่งผ้าห่มและอื่นๆ ปัจจุบัน บางบ้านที่ยังทอเองก็มี หรือใช้วิธีแลกเปลี่ยนหรือซื้อจากตลาดก็มี โดยเฉพาะบ้านเย็บที่อยู่ใกล้เส้นทางติดต่อกับบ้านอื่นๆ หรือใกล้เส้นทางเดินเข้าสำนักเมืองและทางเข้าตัวแขวง มักจะใช้ผ้านุ่ง กางเกง เสื้อ ผ้าห่ม ฯลฯ ที่ซื้อจากตลาดมากกว่าจะทอเอง บางทีก็มีพ่อค้าแม่ค้านำสินค้าขึ้นไปถึงบ้านเป็นครั้งคราว การทอผ้าในขณะนี้จึงเป็นการทอเพื่อขายบ้าง มีคนมาสั่งไว้บ้าง แต่ก็ยังรักษาลวดลายเดิมไว้

เมื่อก่อนบ้านเย็บมักจะปลูกฝ้ายเอง และซื้อจากบ้านอื่นบ้าน บ้านที่ปลูกฝ้ายได้ผลดีก็เช่นดักตรง บางทีเย็บบ้านอื่นก็จะเอาหมากแดง ไปแลกฝ้ายของดักตรง หรือขอจากญาติพี่น้อง

การย้อมสีฝ้ายนั้น เมื่อก่อนใช้สีที่ได้จากธรรมชาติ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ดิน สีดำ ได้จากต้นชุม

(ตรุม-ตันห้อม) สีเหลือง ได้จาก โปล (ขมิ้น) และ รวงจอล ซึ่งเป็นไม้เถา ดอกสีเหลือง ส่วนสีแดง ถ้าไม่ใช่ดินซึ่งจะได้สีแดงคล้ำๆ สีไม่สด ก็อาจจะซื้อจากตลาดเวียดนาม หรือซื้อจากลาวลุ่ม จากตลาดในเมือง

ปัจจุบันใช้สีธรรมชาติก็มี สีวิทยาศาสตร์ก็มี แต่ส่วนมากซื้อฝ้ายย้อมแล้วจากตลาด ฝ้ายย้อมใน ปัจจุบันจึงมีสีแปลกไปกว่าเดิม พอจะสังเกตได้ว่าสีสดขึ้น และมีสีผสม เช่น ม่วง เขียว

เครื่องมือในการปั่นฝ้าย-ทอผ้า

๑. เชส	ใช้เส้นฝ้าย คือเอาเมล็ดฝ้ายออกจากปุย
๒. แงด	ใช้อ้วฝ้าย คือ ตีปุยฝ้ายก่อนจะกรอเป็นเส้นด้าย
๓. เขาก็ก (หูกทอผ้า)	เป็นหูกขนาดเล็กผูกเอว
๔. เสจร้าง	ไม้เหยียบ อยู่ตรงปลาย ใช้ทำเหยียดออกไปแล้ว เหยียบไว้ หูกก็วิ่งตรงจากเอวไปถึงปลายเท้า
๕. เสจดาบ	ส่วนประกอบของหูก
๖. เสจเดซ	ส่วนประกอบของหูก
๗. จบัล	ส่วนประกอบของหูก เป็นแผ่นหนังคาดเอว
๘. จบีน	ส่วนประกอบของหูก
๙. จะไต้ย	ส่วนประกอบของหูก

ชิ้นส่วน ตั้งแต่หมายเลข ๓ ถึงหมายเลข ๙ จะนำมาประกอบกันเป็นหูกทอผ้า ชนิดที่ซึงกับเอว กว้างประมาณศอกเศษๆ หน้าผ้าที่ทอได้จึงแคบ แต่ทอได้ยาวตามที่ต้องการ เวลาทอจะม้วนผ้าที่ทอมัดไว้ แล้วทอไปเรื่อยๆ จนได้ความยาวที่พอใจ

ส่วนมากผ้าถุงของผู้หญิงจะต้องเอาผ้าที่ทอได้นี้มาเย็บต่อกันเป็น ๒ หรือ ๓ ท่อน จึงจะได้ความยาวพอจะนุ่งกระโจมอก ซึ่งเป็นวิธีนุ่งผ้าโดยทั่วไปของผู้หญิงอีสาน เย็บด้านข้างติดกันเป็นถุงแล้วจะค่อนข้างแคบ แต่ผู้หญิงชนเผ่าส่วนมากไม่ได้นุ่งผ้าทบ เพียงแต่มัดปมไว้ที่อกหรือเอวเท่านั้น ถ้าทอเป็นผ้าห่มก็จะนำมาเย็บต่อกันให้ได้ความกว้างและยาวตามต้องการ ส่วนมากหูกที่ใช้ทอผ้าห่ม หรือ ผ้าเหยง (ภาษาเผ่าเรียกผ้ากะโตะ) จะมีขนาดหน้าผ้ากว้างกว่าปกติเล็กน้อย การทอผ้าห่มนี้ยากและทอได้ช้า นานๆ จึงจะทอสักครั้ง

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย มีผ้าคลุมหลัง (แกลกลาง) ผูกที่คอ และชายล่างอ้อมมาผูกเอวด้านหน้า ส่วนมากเป็นสีดำ และมีริ้วแดง ท่อนล่างนุ่ง กะลาย (กะเตี๋ยว) สีดำมีชายครุยด้านหน้า ผ้าเตี๋ยวหรือกะเตี๋ยวนี้นุ่งแบบถกเขมร คือตัวชายขึ้นมาเหนือบั้นเอวด้านหลัง ผ้าจะหยักรั้งขึ้นมาเลยเข่ามาก บางทีก็นุ่ง

เป็นเตี๋ยแบบทั้งชายหน้า นุ่งรัดกันเท่านั้น เพราะผืนผ้าแคบอยู่แล้ว เครื่องแต่งตัวในโอกาสพิเศษของ
ผู้ชาย จะมีผ้าเหียง (ผ้าใบ) พาดสะพายเฉียงก่อน แล้วเอาแกกลาง คือผ้าคลุมหลังที่ใช้ประจำ คลุมทับ
อีกที นุ่งกะลายเฮา เป็นผ้าเตี๋ยยาว สีแดง มีลายสีดำนิดหน่อย มีหมากปัด (ยัก) สวมลือ่ง (ตุ้มหู)
ทำด้วยดีบุกเบาๆ มีกำไลแขนทำด้วยทอง และกำไลคอรอบคอสูงหลายปล้อง แต่เป็นเส้นเดียวกันพัน
รอบขึ้นไป ทองนั้นคือทองเหลือง

แต่ก่อนผู้ชายไว้ผมยาวเกล้าไปทางหลัง ใช้เชื๋ยวหมูป่าเสียบด้านหลังมุ่นผม ถ้าไม่มีเชื๋ยวหมูป่า
ก็เอาไม้ขาว เหลางามๆ มาเสียบมวยผม เป็นทั้งเครื่องกำกับผมและเครื่องประดับ

เครื่องแต่งกายของผู้หญิง มี แกลเปืออะ เป็นผ้าผูกคอ คลุมปิดหลังเหมือนผู้ชาย แต่สั้น เป็นสีดำ ริวสี
แดง ท่อนล่างนุ่ง กะแล เป็นผ้านุ่งยาว นุ่งขึ้นมาถึงอก มีฝ้ายรัดตรงเอว ตรงหน้าอกจะมัดปมไว้ให้แน่น
สายรัดเอวบางที่ทำด้วยเส้นป่านหรือฝ้ายตีเกลียว ผ้านุ่งผู้หญิงนี้จะต้องเอาผ้าทอมาเย็บต่อกันตามยาว
จึงจะได้ความยาวพอนุ่ง แต่ตัวจะแคบมาก เพราะเส้นด้ายฝ้ายปั่นเองจะหนา ทอเป็นผืนผ้าแล้วก่อน
ข้างหนาและหยาบ ถ้านุ่งทบก็น่าจะหนาเทอะทะไม่รัดกุม ส่วนมากผ้านุ่งจะทอเป็นลายริ้ว ๓ ตอน คือ ตอนบน
เชิงล่าง และช่วงต่ำกว่าเอว เป็นสีขาว สีแดง สีเหลือง

เครื่องแต่งกายพิเศษของผู้หญิงนั้น บางทีเอา แกลเปืออะ คือผ้าคลุมหลัง ไปเคียนหัว รัดทั้ง
ชายข้างหลัง มีหมากปัดเล็กๆ คล้องคอ มีลู่ (ตุ้มหู) ทำด้วยดีบุก ผู้หญิงไว้ผมยาว เกล้ายื่นออกมา
ข้างหน้าเหมือนตะเรียง ผู้หญิงแยฮูไม่ค่อยมีเครื่องประดับมากนัก เพราะไม่ตีโลหะเองและไม่ค่อยมี
โอกาสไปหาซื้อ นอกจากจะเข้าไปในเขตเวียดนาม

เครื่องแต่งตัวพิเศษสำหรับหมอผี จะนุ่งแกลหนึ่ง สีแดง มีริ้วสีดำเล็กๆ ตลอดตัว มีผ้าคลุมหัว สีขาวปน
สีดำ เรียกว่า ดิน พันหัวทั้งชายข้างหลัง มีก้อง (ทองเหลือง) ใส่แขน อาจมี ๒-๓ วง หมอจะสะพาย
กะติบยาเวลาไปบว (รักษา) โรค

บ้านดักเก้นนั้นปลูกฝ้ายและย้อมสีเอง ผู้หญิงบ้านดักเก้นทอผ้าเก่งมาก ปีหนึ่งทอได้ ๓-๔ ชิ้น
ต่อครัวเรือน ผ้านุ่งทอได้ ๓ วันต่อผืนเป็นอย่างช้าที่สุด เพราะต้องออกไปไร่หรือทำงานอื่นประจำวันด้วย
ผ้ากะโด หรือผ้าหม่มเป็นผ้าผืนใหญ่ จึงทอได้ช้าหน่อย ประมาณ ๕-๖ วันจึงจะได้ผืนหนึ่ง และ ผ้าเหียง
(ผ้าพาดไหล่) ๓-๔ วันต่อผืน แต่เวลาทอจริงนั้นหลายวันเพราะไม่ได้ทำติดต่อกัน ต้องเป็นเวลาว่างงาน
เช่น กลับจากไร่ หรือว่างงานไร่ กลับจากหาอาหารประจำวันและหาผักหาฟืนแล้วจึงจะทอผ้า กลางคืน
ก็ทอไม่ได้เพราะไม่มีแสงสว่างพอ

ผ้าที่ทอได้เหลือใช้มักจะนำไปแลกของจากเวียดนาม หรือแลกของใช้จากบ้านอื่น โดยเฉพาะ

แลกควาย ผักกะโตะจะมีราคาสูง แต่ปีหนึ่งๆ จะทอดได้ไม่มากนัก ปัจจุบันผ้าทอของแอ้ฮู่จะมีคนขึ้นไปส่งทอดไว้เพื่อรวบรวมนำมาขายในเมือง เป็นสินค้าหัตถกรรมอย่างหนึ่ง แต่ที่จะซื้อเพื่อนำมาถักนุ่งห่มในชีวิตประจำวันนั้นหายาก เพราะเนื้อผ้าหยาบ แห้งยาก และหน้าผ้าแคบดั่งกล้าวแล้ว

การรักษาโรคและยาสมุนไพรพื้นบ้าน

เมื่อก่อน หมอที่รักษาคนเจ็บป่วยในบ้าน เรียกว่า บรา/บระฮู เป็นทั้งหมอคู่ และรักษาด้วยหมอแบบดั้งเดิมนี้ไม่ได้เรียนการรักษาโดยเฉพาะ คนที่จะเป็นบราจะฝันเห็นว่ามีของดีของดื้อน (ของขวัญ) หรือฝันว่ามีผีมาบอก ผีมาถูก บางทีหมอจะป่วยก่อน อาการเหมือนผีเข้า ผีจะบอกว่าจะมาอยู่กับคนคนนี้ และจะสอนให้ป่วยหาย (รักษาโรค) แล้วคนนั้นก็หายและป่วยได้ ถือว่าเป็นบรา โดยสมบูรณ์แล้ว

ในบ้านดักเลและดักเก ยังมีหมอบัวแบบดั้งเดิมเหลืออยู่บ้าง และยังรักษาเป็นบางครั้ง บ้านดักเลมีบรา อยู่ ๒ คน ผู้ชายคนหนึ่ง ผู้หญิงคนหนึ่ง อายุประมาณ ๖๐-๗๐ ปี ทั้งคู่ ตามธรรมเนียมบรา ก็ทำไร่เลี้ยงสัตว์ จะทำพิธีเฉพาะเวลามีคนมาขอ ที่บ้านดักของไม่มีบรา จึงต้องมาขอให้หมอบราจากดักเลไปช่วยรักษาบ้าง แต่ทั้งสองคนอายุมากแล้ว จึงไม่ค่อยไปรักษาใคร

มีคนจากบ้านดักเลมาอบรมตามแผนสาธารณสุขที่แขวงเซกอง และซื้อยาไปฉีดและรักษาโรคให้ได้ มีคนหนึ่ง อายุ ๔๐ เศษ รักษาดีมาก นอกจากนั้นบางครั้งมีคนจากसानไซ ขึ้นมาขายยาปีละ ๑-๒ ครั้ง เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๑-๑๙๙๒ เคยมีคนคณะแพทย์จากโรงหมอเซกอง ไปเป็นกลุ่ม ๒-๓ คน ไปตรวจรักษาที่ดักเล เพราะบ้านดักเลไม่มีโรงหมอ ถ้าเจ็บป่วยมากก็ต้องมาที่สำนักเมือง ส่วนมากเป็นไข้สูง (มาเลเรีย) ท้องร่วง เจ็บกระเพาะ และผู้หญิงท้อง ซึ่งถ้าตรวจแล้วปกติก็กลับไปคลอดลูกที่บ้านได้ หมออาจแนะนำวิธีการช่วยเหลือตอนคลอดและแนะนำยาให้บ้าง ส่วนใหญ่ผู้หญิงที่คลอดลูกยังคงนอนกระดานไฟตามแบบเดิม ประมาณ ๑๐ วัน

การทำพิธีของบราก็คือพิธีถามผี ดูว่าคนนี้เจ็บหนัก ขวัญหนี จะต้องไปบ๊ะผี (โตซีกียาก-โตแจจะจนซีกียาก) เพื่อเรียกขวัญมาจากป่าจากดง (บ๊ะจีก) ในการทำพิธีบ๊ะผีคำตอบแทนที่บราจะได้คือข่าวสารเจ้าถั่วหรือสองถั่ว ถ้าคนเจ็บหายก็อาจให้ของอื่นอีก เช่น ผ้านุ่ง ผ้าเหียง ถ้าคนป่วยเพราะผีมาต้อง มีอาการหนัก ไม่ใช่ปวดหัวตัวร้อนหรือปวดท้องทั่วๆ ไป ก็จะต้องทำพิธี แปะฮีด อาจเริ่มตั้งแต่แปะฮีดฆ่าไก่ฆ่าหมู เลี้ยงผี ถ้าทำแล้วไม่หายหรืออาการหนักมากก็จะแปะฮีดกินควาย (ฆ่าควายเลี้ยงผี) ปกติการฆ่าควายเลี้ยงผีเป็นเรื่องใหญ่ เพราะแอ้ฮู่เน้นความเป็นอยู่ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนตะเริง

การเลี้ยงควายปล่อยไว้ในป่าก็มีน้อย เพราะพื้นที่เป็นดอยสูง ไม่เอื้ออำนวยให้เลี้ยงได้ ฉะนั้น บางทีหมอบอกให้ฆ่าควาย แต่หาควายไม่ได้ ก็เอาหมูมาฆ่าแทนควายบ้างก็ได้ เวลาทำพิธีแปงฮีตรักษาโรคนี้ หมอไม่ต้องทำ คนในเรือนเป็นคนทำเองก็ได้ ฉะนั้น หมอรักษาโรคจึงไม่ใช่หมอผีแบบผู้ทำพิธีโดยตรง

สมุนไพรพื้นบ้าน คนแอ้อจะเรียกว่า ยารากไม้ เพราะมักได้มาจากส่วนต่างๆ ของต้นไม้ เช่น

๑. เปลือก กก มะขามป้อม ต้มน้ำ กินน้ำ แก้เจ็บท้อง
๒. ชิง เกียะฮุน (เล็ก ๆ) เป่า หรือ กิน แก้อิ่ว กินน้ำก็ได้ หมกไฟเอามาอมก็ได้
เกียะฮิด เป็นชิงเหมือนกัน แต่แรงใหญ่
๓. เปลือกกกหมากสีดา กับ เกลือขาว คั่วใส่หม้อขาง จนแห้ง แล้วเอามาใส่จอกน้ำ
เอาน้ำต้มใส่ แล้วกินน้ำ แก้เจ็บท้อง ท้องอืด
๔. รากหมากลิ้นไม้ (ลิ้นฟ้า) แก้เจ็บกระดูกสันหลัง เอารากมาต้มกิน
๕. หญ้าเอื้อเฮาะ (หญ้าข่มเหง) เอามาขย่ำหรือขยี้ให้เข้า พอกใส่แผล ห้ามเลือด
๖. เหยาะชอย ตัดเครือ เอาน้ำมาหยอดตา แก้เจ็บตา
๗. ชีหนู เอามาพอกทา ตุ่ม หนอง ฝี ให้กินหนอง จะยุบเร็ว
๘. ปลิง แก้อาการกระดูกพลิก เคล็ด เอาปลิงมาใส่ขวด
เอาน้ำขี้สุดใส่ลงไป กินน้ำนั้นบ่อยๆ
๙. หมากส้ม หมากมะเกี๋ยง แก้อาเจียน เพราะมีรสเปรี้ยว หมากนาวก็ได้
๑๐. ข่า แก้อาเจียน เอามาตำ คั้นน้ำปนกับเหล้าโรง
(เหล้ากลั่น หรือ เหล้าต้ม) กินแก้อาเจียน
๑๑. ใบหนาด ตะไคร้ ใบหมากแก่น
ใบไม้พุง ไม้ปึก ใบหมากส้มโอ ใบไม้พวกนี้ใช้ต้มน้ำอาบและกินแก้หลายโรค
๑๒. ใบหมากปัด เอามาต้ม แล้วรมควันไอน้ำต้มนั้น
หรือสูดไอน้ำ แก้อาเจียน

ปัจจุบัน แม้บ้านแอ้อจะอยู่ห่างไกลตัวเมืองและแขวง แต่ระบบการสาธารณสุขซึ่งถือเป็นนโยบายการพัฒนาที่สำคัญ ก็แพร่หลายไปได้ค่อนข้างรวดเร็ว มีการจัดอบรมเจ้าหน้าที่สาธารณสุขให้แก่บ้านต่างๆ อย่างน้อยบ้านละ ๑ คน อาจเป็นตัวแทนบ้านเองหรือคนอื่นก็ได้ แต่ปัญหาหลักคือการจัดหา ยา เพราะ ยามีไม่เพียงพอที่จะแจก ส่วนมากนายบ้านหรือเจ้าหน้าที่ที่อบรมแล้ว ก็จะซื้อยาไปจำหน่ายให้แก่

คนในบ้าน แต่ยากจะหมดค่อนข้างเร็ว หรือมีราคาแพงเกินกว่าที่จะซื้อได้ ส่วนโครงการจัดตั้งสถานีนามัยในจุดต่างๆ ก็ยังทำได้ยากเพราะเป็นเขตกันดาร

ทั้งท้าวพงไซและท้าวแก้วสวนสรุปตรงกันว่า ปัญหาของการเจ็บไข้ได้ป่วยของคนเยอไม่หนักหนามากนัก แต่เรื่องที่น่ากลัวคือ โรคระบาด ซึ่งนานๆ ก็เกิดทีหนึ่ง และมีคนตายไม่น้อย

ระบบครอบครัวและเครือญาติ

บ้านเยออยู่ในเขตภูดอยห่างไกลและทุรกันดาร จำนวนหลังคาเรือนในแต่ละบ้านจึงมีน้อย แต่มีสมาชิกในเรือนค่อนข้างมาก เฉลี่ยจำนวนคนในแต่ละครัวเรือนประมาณ ๑๐ คน ท้าวแก้วสวนเล่าว่าบ้านเยอตั้งแต่เดิมนั้น มักมีจำนวนคนในครัวเรือนมากกว่าปัจจุบัน คืออาจมีถึง ๒๐ คน แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นครัวเรือนแบบเรือนยาวเหมือนเผ่ากะตู่ เพราะพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เพาะปลูกไม่เอื้ออำนวย

ในเรือนหนึ่งๆ นอกจากพ่อเฒ่าแม่เฒ่าเจ้าเรือนแล้ว ก็จะมีลูกชายกับลูกสะใภ้ ถ้ามีลูกชายหลายคน เมื่อเรือนคับแคบ ลูกคนโตคนหนึ่งอาจแยกเรือนออกไป จะเป็นลูกคนโตก็ได้ หรือจะไปมากกว่า ๑ คู่ ไปอยู่เรือนใหม่ก็ได้ แต่เท่าที่ท้าวพงไซและท้าวแก้วสวนเคยเห็นในบ้านดักเกและบ้านดักเล ใน ๑ เรือนมีคู่สามีภรรยา (ไม่นับเจ้าเรือน) ไม่เกิน ๓ คู่

บ้านดักเล ปัจจุบันมีจำนวนหลังคาเรือน ๕๖ หลังคาเรือน เรือนเดิม ๕๓ เรือนตั้งใหม่ ๓ จำนวนครอบครัว ๕๗ ครอบครัว จำนวนประชากร ๓๓๓ คน ชาย ๑๓๘ คน หญิง ๑๙๕ คน จะเห็นได้ว่าในบ้านดักเล ประชากรส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง และสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ยแล้วต่ำกว่า ๑๐ คน ในจำนวนนี้จะมีเด็กมากกว่าผู้สูงอายุ

บ้านดักเกก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ จำนวนหลังคาเรือน ๑๘ หลัง จำนวนครอบครัว ๒๔ ครอบครัว ประชากร ๑๙๔ คน เป็นชาย ๘๖ คน หญิง ๑๐๘ คน และมีเด็กมากกว่าคนแก่ ทั้งๆ ที่เด็กทารกมักจะตายตั้งแต่อายุน้อย แต่จำนวนคนสูงอายุก็น้อยกว่าเด็ก

ครอบครัวเยอ

คนเยอมักเลือกคู่แต่งงานเผ่าเดียวกัน แม้ว่าจะเลือกสามีหรือภรรยาจากต่างเผ่าก็ได้ แต่ไม่ค่อยปรากฏผู้ชายเยอที่แต่งงานกับผู้หญิงเผ่าอื่นก็มักเป็นเผ่าตะเรียงซึ่งอยู่บ้านใกล้เคียงกันมีโอกาสพบปะกัน ลูกที่เกิดมาจะเป็นเผ่าเยอตามเผ่าของพ่อ ส่วนผู้หญิงเยอที่แต่งงานกับผู้ชายตะเรียง ลูกที่เกิดมาก็จะเป็นคนตะเรียง ผู้หญิงเยอแม้จะแต่งงานกับคนต่างเผ่าและไปอยู่ในบ้านของสามี ก็ยังถือว่าเป็นเผ่าเดิมตามกำเนิดของตน เช่นเดียวกับฝ่ายชาย

อย่างไรก็ตาม แม้นคนเฒ่าจะบอกว่าการเลือกคู่ นั้นเลือกตามตัวบุคคลที่พอใจ ไม่สนใจว่าเป็นเผ่าใด แต่เมื่อก่อน พ่อแม่ก็อยากให้เป็นคนบ้านเดียวกัน เผ่าเดียวกัน ท้าวแก้วสวนบอกว่าคนเฒ่าเห็นว่า เลือกคู่แต่งงานชี้เมาคีกว่าคนชี้เกียจ คนชี้โกหก แต่ตามความเป็นจริง การกินเหล้าก็เกิดขึ้นไม่มากนัก เพราะสมัยก่อนเหล้าให้จะมีกินเฉพาะเวลาทำพิธี ส่วนคนชี้เกียจ ถ้าได้มาเป็นคู่ ชีวิตครอบครัวก็คงลำบาก เพราะบ้านเฒ่าอึดอัดขาดแคลน ถ้าไม่ขยันทำมาหากินก็อาจอดตาย ส่วนคนชี้โกหก ใครๆ ก็ไม่ชอบทั้งนั้น ถ้าอยู่ด้วยกันแต่ไวใจกันไม่ได้

การสู่ขอ เมื่อผู้หญิงผู้ชายพบกัน รักชอบกัน ก็จะบอกพ่อแม่ ให้ญาติพี่น้องหรือผู้เฒ่าผู้แก่ไปขอจากเรือนของฝ่ายหญิง มีบางกรณีที่พ่อแม่ผู้หญิงไม่ยกให้ แต่ก่อนนั้นพ่อแม่มักจัดการเลือกคู่ให้ลูก หรืออย่างน้อยก็แนะนำให้ ลูกทั้งผู้หญิงผู้ชายไม่ค่อยขัดใจพ่อแม่ ปัจจุบัน การเลือกคู่มักเกิดจากหญิงชายพบปะกันเอง ถ้าไม่มีปัญหามากนัก พ่อแม่ก็จะไม่ค่อยขัดขวาง

ในการไปสู่ขอนั้น ก็จะมีการเจรจาเรื่องค่าทอง แต่จะจ่ายในวันแต่ง ถ้าเป็นควายมักจะให้หลังจากแต่งแล้ว ค่าทองส่วนมากเป็นหม้อทอง ไห ผ้ากะโตะ ผ้าเหียง ไหใบใหญ่ (ตะลวย) ซึ่งมักไปซื้อจากพวกเวียด บางที่พวกเวียดเอามาขายให้ถึงบ้านก็มี ข้าวของที่ให้เป็นค่าทองเหล่านี้อาจจะคิดเป็นการแลกเปลี่ยนก็ได้ เช่น ผู้หญิงเรียกเอาผ้ากะโตะ ๔ ผืน ฝ่ายชายอาจขอเปลี่ยนเป็นไหตะลวย ๑ ใบ ถ้าเป็นหม้อทองเหลืองก็ต้องไปแลกซื้อมา ฉะนั้น แม่หรือผู้หญิงในเรือนต้องทอผ้าไว้เป็นค่าทองของลูกชายด้วย ถ้าไม่มีของที่ฝ่ายหญิงเรียก ก็อาจขอต่อรองเปลี่ยนเป็นผ้าทอ

สมัยปัจจุบัน บางทีคิดค่าทองเป็นจำนวนเงินก็ได้ เมื่อท้าวแก้วสวนแต่งงานนั้น ต้องจ่ายเป็นเงิน หกลสิบพันกีบ (หกหมื่นกีบหรือประมาณ ๗,๕๐๐ บาท ตามอัตราแลกเปลี่ยน ปี ค.ศ. ๑๙๙๘) ท้าวแก้วสวนเป็นผู้จ่ายส่วนใหญ่เพราะทำงานเป็นรัฐกร อีกส่วนหนึ่งเป็นเงินของพ่อแม่ช่วยจ่ายให้

คนเฒ่าสมัยก่อน แต่งงานตั้งแต่อายุประมาณ ๑๘ ปี แต่งงานแล้วผู้หญิงไปอยู่กับผู้ชาย ค่าทองจึงมีลักษณะเป็นการจ่ายค่าตัวให้แก่ครัวเรือนของฝ่ายหญิง ถ้าผู้ชายตาย ผู้หญิงกลับไปอยู่เรือนเดิมก็ต้องคืนค่าทองให้ครัวเรือนของสามี ถ้ามีลูก จะคืนค่าทองแล้วเอาลูกไปด้วยก็ได้ หรือให้อยู่กับปู้ยาก็ได้ แต่เท่าที่ปรากฏ ส่วนมาก เมื่อสามีตาย ผู้หญิงก็จะยังอยู่กับครัวเรือนของสามี เพราะลูกเกิดในเรือนปู้ย้า เมื่อลูกโต ครัวเรือนของพ่อ (ปู้ย้า) จะต้องช่วยจัดหาค่าทองให้ด้วย ถ้ากลับไปอยู่เรือนของแม่ (ตายาย) ครัวเรือนของแม่จะต้องช่วยเรื่องค่าทองร่วมกับฝ่ายปู้ย้า ส่วนมากครัวเรือนของแม่จะไม่ค่อยเต็มใจนัก เพราะแม้จะได้แรงงาน (สะไก้) มา การจ่ายค่าทองก็ยังเป็นเรื่องหนักสำหรับชีวิตความเป็นอยู่

ค่อนข้างยากจน

การหย่าร้าง โดยทั่วไป ผู้ชายแะฮมีภรรยา ๑ คน บางคนอาจมีภรรยา ๒ คน แต่ก็พบน้อยมาก (ท้าวแก้วสวนบอกว่า มีเมียสองสมองแตก) แต่ถ้ามีภรรยา ๒ คน ก็อาจจะอยู่เรือนเดียวกันได้ และไม่ถือว่าลูกจะมีปัญหา เพราะนับเป็นพี่เป็นน้องกันหมด ลูกภรรยาแรกจะเป็นพี่ ถัดจากนั้นก็นับเรียงกันไป ในครัวเรือนอาจมีปัญหาลูกเลี้ยงแม่เลี้ยงบ้าง แต่ยังไม่เคยมีกรณีที่เป็นเรื่องร้ายแรงเกิดขึ้นเท่าที่ท้าวพงษ์ไซและท้าวแก้วสวนจำได้

มีอยู่รายหนึ่งในบ้านดักเก ผู้หญิงมีลูกแล้ว ๔-๕ คน ลูกยังมีชีวิตอยู่ ๒ คน สามีไปเป็นทหารและไปได้ภรรยาของคนอื่น ในตอนแรก ภรรยาคนแรกโกรธมาก แต่ต่อมาก็ยอมให้ภรรยาอีกคนมาอยู่ด้วยกัน ภรรยาคนที่สองมีลูก ๒ คน และยังอยู่กันมาจนปัจจุบัน

ท้าวแก้วสวนบอกว่า เรื่องอย่างนี้เกิดขึ้นในสมัยหลังๆ เมื่อก่อนไม่มี เพราะการที่ผู้ชายจะหายไปจากบ้านก็คือไปทำมาหากิน แล้วก็กลับมา แต่ในช่วงสงคราม ครอบครัวจะจัดพลัดพรายกันมาก และหลังจากนั้น ก็อาจมีกรณีที่ฝ่ายชายไปทำงานที่อื่น หรือไปเป็นรัฐกรในที่ไกลบ้าน ก็อาจจะต้องทิ้งครอบครัวไปนานๆ และไปมีภรรยาใหม่

ถ้าผู้ชายไปทำงานที่ไกลๆ ไม่กลับมาบ้าน หรือหายไปนานเกินไป ภรรยาอาจถือว่า ปะ (ทิ้ง) ไปแล้ว แต่ต้องมาตกลงกันก่อนที่ฝ่ายสามีหรือภรรยาจะไปแต่งงานใหม่ ในกรณีที่ฝ่ายชายทิ้งไปเช่นนี้ ผู้หญิงไม่ต้องคิดค่าดอง และอาจไปแต่งงานใหม่ได้ ส่วนลูกมักอยู่กับแม่ ในบ้านแะฮไม่ค่อยมีการปรับไหมหย่าร้าง เพราะไม่ค่อยหย่ากัน ถ้าจะทิ้งกันไป แต่ละฝ่ายก็เพียงแต่ตกลงกัน หรือมีผู้สูงอายุรับรู้

ปรกติ สามีมักมีอายุมากกว่าภรรยา แต่บางครั้งก็พบว่าสามีอาจอายุน้อยกว่า ถ้าผู้หญิงแต่งงานแล้ว สามิตาย ถือว่าต้องอยู่บ้านพ่อแม่สามีให้ครบ ๑ ปีก่อน จึงจะกลับไปอยู่บ้านพ่อแม่ได้ หรือไม่กลับก็ได้ ลูกจะไปกับแม่หรืออยู่กับปู่ย่าก็ได้ ถ้าผู้ชายแต่งงานแล้วเป็นฝ่ายไปอยู่กับผู้หญิง ถ้าภรรยาตาย มักจะกลับมาเรือนเดิมของตน ลูกจะมาด้วยหรือไม่ก็ได้ ถ้าเรือนคับแคบ ลูกคนไหนจะออกมาปลูกใหม่ก็ได้ หรือต่อไปถ้ามีภรรยาใหม่ ลูกๆ เกิดทะเลาะวิวาทกันบ่อย จะแยกออกก็ได้ หรือลูกชายที่โตแล้วจะแยกไปอยู่บ้านภรรยาก็ได้

กล่าวอย่างสั้นๆ คนแะฮถือว่า ความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนขึ้นอยู่กับความพอใจของทั้งสองฝ่าย พ่อแม่หรือญาติพี่น้องอาจให้คำแนะนำ แต่คู่สามีภรรยาเป็นผู้ตัดสินใจ

การแบ่งทรัพย์สินมรดก ลูกชายเป็นผู้สืบทอด (มรดก) ของพ่อแม่ ส่วนลูกสาวไปอยู่เรือนสามี ก็จะ

๑๐๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ไม่ได้ส่วนแบ่งมรดก หรือถ้าพ่อแม่จะให้ ก็จะให้น้อยกว่าพี่น้องผู้ชายซึ่งอยู่เรือนเดิม ส่วนลูกชายถึงจะไปอยู่เรือนภรรยา ก็ยังแบ่งมรดกให้ แต่ลูกคนที่อยู่กับพ่อแม่ จะได้ส่วนแบ่งมากกว่า บางทีขายไร่ ขายของแล้วเอาเงินแบ่งระหว่างลูก ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ลูกชายมีความสำคัญต่อครัวเรือนมากกว่าลูกสาว แม้ลูกสาวจะเป็นฝ่ายนำเอาค่าต้องเข้ามาสะสมเป็นมรดกของเรือนก็ตาม

คนแยะบอกว่า ลูกคนโตเป็นผู้หญิงก็ได้ผู้ชายก็ได้ แต่ส่วนมากอยากได้ลูกคนแรกเป็นผู้หญิง จะได้ช่วยทำงาน โดยเฉลี่ยแล้ว คนแยะมีลูกประมาณ ๔-๕ คน มีน้อยครอบครัวที่มีลูกมากกว่า ๑๐ คน เคยมีครอบครัวแยะที่มีลูก ๑๒ คน บ้านนั้นถึงกับมีการเฉลิมฉลองผูกแขนกินควาย เห็นได้ไม่ยากว่า ในการทำมาหากินนั้น ความต้องการแรงงานมีสูง และการมีลูกเป็นวิธีเพิ่มแรงงานในครัวเรือนที่ดีที่สุด แต่ทว่าแ้วสวนอยากมีลูกสัก ๔ คน เพราะในปัจจุบัน ไม่จำเป็นต้องมีแรงงานช่วยถางป่าถางไร่แล้ว และเด็ก ๆ ก็ต้องไปเรียนหนังสือ ไม่ค่อยได้ช่วยงานมากนัก

ในระบบครัวเรือนของแยะ สถานภาพหญิง-ชาย ค่อนข้างเท่าเทียมกัน ผู้หญิงได้เถียงปัญหาของครัวเรือนได้เท่าๆ กับผู้ชาย แต่การเลี้ยงลูก สอนลูก แม้เป็นคนอบรม พ่อจะใช้เวลาลูกทำผิด ลูกจึงมักจะรักและเชื่อแม่มากกว่า แต่การตัดสินใจสุดท้ายพ่อมักเป็นผู้ชี้ขาดและเป็นคนออกคำสั่งในครัวเรือน

อย่างไรก็ตาม ในแง่ของบทบาทในชุมชน ฝ่ายชายจะเป็นหลักสำคัญ ผู้หญิงจะไม่มีบทบาทในการรักษาหรือหรือตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาของชุมชน ผู้ชายจะประชุมปรึกษารือกัน โดยมีผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นชาย ทำหน้าที่เหมือนคณะกรรมการตัดสินใจทั้งในแง่นโยบายและการกระทำ ในกรณีเช่นนี้ ผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือเจ้าเรือน จะทำหน้าที่คล้ายเป็นผู้แทนของครัวเรือน ในครัวเรือนที่เจ้าเรือนแก่มาแล้ว ก็อาจให้ลูกชายคนโตเป็นหัวหน้าครัวเรือนแทนตน ลูกชายที่แยกเรือนออกไปอาจถือว่าตนเป็นหัวหน้าครัวเรือนใหม่หรือจะยกให้พี่น้องผู้ชายคนใดคนหนึ่งเป็นผู้แทนของครัวเรือนเดิมก็ได้ กลุ่มผู้อาวุโสดังกล่าวนี้จึงมีลักษณะคล้ายกลุ่มตัวแทนเครือญาติแต่ละครอบครัวนั่นเอง

ส่วนการตัดสินใจปัญหาของครัวเรือน มักให้พ่อแม่ตัดสินใจ ถ้าไม่อาจตกลงพร้อมใจกันได้ ก็ให้นายบ้านตัดสินใจ หรืออาจขอให้ญาติจากเรือนอื่นเป็นผู้ตัดสินใจหรือให้คำแนะนำ

ระบบเครือญาติ

แยะนับญาติทั้งสองสาย เช่นเดียวกับชนเผ่าอื่นๆ ส่วนมาก และการนับญาติสองสายก็มีส่วนช่วยให้การขอความช่วยเหลือร่วมมือระหว่างเครือญาติขยายวงกว้างออกไปพอเพียงแก่ความจำเป็น โดย

เฉพาะในการทำมาหากิน แต่เมื่อแต่งงานไปแล้ว ญาติทางฝ่ายสามีก็จะมีสำคัญมากกว่า เพราะฝ่ายหญิงจะเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายชายและฝ่ายหญิงไม่ได้รับมรดกครัวเรือนเดิม แต่หลักฐานสำคัญที่แสดงว่า ผู้หญิงแย้ไม่ขาดความสัมพันธ์กับครัวเรือนเดิมก็คือ เมื่อมีงานบุญ มีพิธีกรรมตามประเพณี ผู้หญิงจะต้องได้รับส่วนแบ่ง เช่น เนื้อสัตว์ที่ทำพิธีหรือข้าวปลาอาหารจากครัวเรือนเดิมของตน เช่นเดียวกับพี่น้องผู้ชาย และอาจได้มากกว่า เพราะเป็นผู้นำมรดกคือค่าต้องเข้ามาให้ครัวเรือน

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

ชาย (โกน)			หญิง (เซ)		
ทวด	-	ตามัววก	ทวด (ผู้หญิง)	-	บ๊วก
พ่อของพ่อ/พ่อของแม่	-	ตา	แม่ของพ่อ/แม่ของแม่	-	ยา
พ่อ	-	โบ	แม่	-	นีน
พี่ชายของพ่อ	-	มิ (โกน)	พี่สาวพ่อ	-	มิ (เซ)
พี่ชายของแม่	-	มิ	พี่สาวแม่	-	มิ
น้องชายพ่อ	-	โญ	น้องสาวแม่	-	มา
น้องชายของแม่	-	โญ	น้องสาวของพ่อ	-	มา
พี่ชาย	-	ดู่	พี่สาว	-	เมาะ
น้องชาย	-	เอาะฮู (โกน)	น้องสาว	-	เอาะฮู (เซ)
ลูกชาย	-	ก๊อน (โกน)	ลูกสาว	-	ก๊อน (เซ)
หลาน	-	เจา (โกน)	หลานสาว	-	เจา (เซ)
เหลน	-	เจาจารย์	เหลน	-	เจาจารย์เซ
โหล่น	-	เจาเจ็ง	โหล่น	-	เจาเจ็งเซ
หลานชาย (ลูกพี่ชาย/น้องชาย)- เอาะฮูไอย			หลานสาว - เอาะฮูไอย		

ญาติจากการแต่งงาน

<u>ชาย</u>		<u>หญิง</u>			
ลูกเขย	-	ยั้งโกน	ลูกสะใภ้	-	ยั้งเซ

๑๐๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

พี่เขย	-	ยี่ง	พี่สะใภ้	-	ยี่ง
น้องเขย	-	เอาะฮุโกบ	น้องสะใภ้	-	เอาะฮุเซ
ลุงเขย	-	มิ	ป้าสะใภ้	-	มิ
น้าเขย	-	โญ	น้าสะใภ้	-	มา
อาเขย	-	โญ	อาสะใภ้	-	มา
สามี	-	กานาย	ภรรยา	-	เซ
พ่อของภรรยา	-	ตา	แม่ของภรรยา	-	ยา
พ่อของสามี	-	ตา	แม่ของสามี	-	ยา
พี่ชายสามี/ภรรยา	-	มิ	พี่สาวสามี/ภรรยา	-	มิ
น้องชายสามี/ภรรยา	-	เอาะฮุ	น้องสาวสามี/ภรรยา	-	เอาะฮุ
น้องคนสุดท้องของสามี/ภรรยา	-		โโจช (ทั้งน้องชาย-น้องสาว)		

คำเรียกญาติอื่นๆ

ลูกบุญธรรม	-	ก๊อนบันโกน	ลูกบุญธรรม (หญิง)	-	ก๊อนบันเซ
ลูกติดพ่อ	-	ก๊อน	ลูกติดแม่	-	ก๊อน
พ่อเลี้ยง	-	โญ	แม่เลี้ยง	-	มา
ลูกกก (หัวปี)	-	ก๊อนเต็ม	ลูกคนที่สอง	-	ก๊อนกลัก
ลูกสุดท้อง	-	ก๊อนโโจช			

ข้อห้ามเกี่ยวกับการแต่งงานในเครือญาติ ลูกพี่พี่น้องในชั้นที่หนึ่งห้ามแต่งงานกัน เช่น หลานที่เป็นลูกของพี่-น้องร่วมสายโลหิต จะแต่งงานไม่ได้ หลานที่เป็นลูกพี่พี่น้องของสามี/ภรรยา ก็แต่งงานไม่ได้ (ข้ามครัวเรือน) เพราะปู่ย่าอยู่ในลำดับเดียวกัน

ญาติสายโลหิตและญาติจากการแต่งงาน จะต้องลงไปถึง เจาจารย์ (เหลน) จึงจะแต่งงานได้ นอกนั้นยังถือเป็นพี่น้องกันหมด แต่ก่อนไม่ค่อยมีการแต่งงานข้ามเผ่าเพราะอยู่ไกลกัน แต่จะเห็นได้ว่า ข้อห้ามเรื่องการแต่งงานในกลุ่มเครือญาติที่ค่อนข้างเคร่งครัดแบบแอซุ ทำให้ประชากรของแอซุไม่เพิ่มมาก และกลายเป็นปัจจัยสนับสนุนการแต่งงานข้ามเผ่า โดยเฉพาะระหว่างแอซุกับตะเรียง ซึ่งอาจจะอยู่ต่างบ้านกัน แต่ก็มี การไปมาหาสู่กันมากกว่าเผ่าอื่นๆ

นิทานของเผ่าแอซุที่เล่าถึงกำเนิดของเผ่า เป็นหลักฐานสนับสนุนว่า คนแอซุนิยมแต่งงานกับตะเรียง แต่ในขณะเดียวกันก็สะท้อนสถานภาพของเผ่าว่า ตะเรียงเป็นเผ่าใหญ่ มีอิทธิพลเหนือกว่าเผ่า

แย้ ในนิทานนั้น ผู้หญิงตะเรียงเป็นฝ่ายเลือกให้ผู้ชายแย้เข้ามาอยู่ในบ้านตะเรียง

การขอความร่วมมือที่อาศัยระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานยังมีความสำคัญในเผ่าแย้ เพราะการทำมาหากินโดยเฉพาะการปลูกข้าว ยังต้องใช้แรงงานมาก แต่เนื่องจากความจำเป็นที่ทำให้แย้บางบ้านกำหนดให้ใช้พื้นที่เพาะปลูกร่วมกันเป็นของบ้าน เช่น บ้านดักเล และบ้านแย้ที่อยู่ห่างไกล ทำให้ความหมายของเครือญาติลดความสำคัญลง อย่างไรก็ตาม ในบ้านที่ห่างไกล คนในบ้านก็มักจะเกี่ยวข้องเป็นญาติกันในทางใดทางหนึ่งอยู่แล้ว

ข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่ง คือ คนแย้นิยมตั้งชื่อลูกให้มีเสียงคล้ายๆ กัน เช่น เลือกเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน ท้าวพงไซ เดิมชื่อ พง เอื้อยของพงไซ ชื่อ เพี้ย น้องชายชื่อ โปย ต่อมาเมื่อคนแย้เริ่มตั้งชื่อตามคนลาวลุ่ม ทำให้ชื่อมีหลายพยางค์ขึ้น กลายเป็นชื่อแบบลาวลุ่ม ลักษณะเด่นที่ว่า พี่น้องท้องเดียวกันจะมีชื่อที่ออกเสียงคล้ายกันนั้น เปลี่ยนไป

ประเพณีพิธีกรรมของเผ่าแย้

พิธีกรรมตามเทศกาล

โบะยะฮู - บุญจุดธูปหรือเผาธูป ทำในช่วงเดือน ๑ ขึ้น ๑๐-๑๑ ค่ำทุกปี เป็นบุญใหญ่ประจำปี เรียกว่า โบะยะฮู ความหมายโดยตรงคือ บุญจุดธูปหรือเผาธูป ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ส่งท้ายฤดูเก็บเกี่ยวก่อนที่จะเริ่มถางที่ทำไร่ทำสวนใหม่ การเผาธูปในที่นี้ก็คือ เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ก็เผาธูปข้าว (รูปไปแต่ตรง) เผาข้าวพิช ดอไม้ต่างๆ เพื่อเตรียมที่สำหรับรอบปีการเพาะปลูกครั้งใหม่

ท้าวพงไซอธิบายว่า บุญโบะยะฮูทำให้คนในบ้านได้มาร่วมกันรื่นเริง เป็นการสามัคคี ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ถ้ายังไม่ได้ทำโบะยะฮู ชาวบ้านก็จะยังไม่ถางไร่ โบะยะฮู จึงเป็นเสมือนเครื่องหมายกำหนดวงจรการเพาะปลูกให้ทุกครัวเรือนได้เริ่มต้นพร้อมๆ กัน ถ้าจะมีการแบ่งปันที่ดิน เลือกแปลงเพาะปลูก หรือบุกเบิกที่ใหม่ ก็ต้องตกลงกันให้ชัดเจนแน่นอนก่อน เมื่อทำโบะยะฮูแล้ว จึงลงมือถางที่เตรียมเพาะปลูกในฤดูใหม่ได้

โบะยะฮู กินเวลาประมาณ ๖ วัน คือ วันเริ่ม-วันกิน-วันพัก/กินเหล้า-วันไปเก็บหินมาฝนพรา-วันคัดเหล้าในเรือนหัวหน้าพิช เมื่อเตรียมพราเรียบร้อยแล้ว คนทำพิธีต้องเอาน้ำใส่ไหเหล้าทุกไห เพื่อกินตอนค่ำ-วันที่แต่ละเรือนไปเผาธูป และคัดเหล้าของแต่ละเรือน

ขั้นตอนที่เป็นพิธีรวมของบ้าน ตกอยู่ในวันที่ ๕ ซึ่ง คนทั้งหมู่บ้านต้องมาร่วมพิธี ที่กว๊าน (มอง) บ้าน คนทำพิธีต้องเป็นผู้ชาย จะเลือกคนเฒ่าอายุ ๖๐-๗๐ ปี แต่ละปีจะเป็นคนเดิมหรือเปลี่ยนก็ได้

นายบ้านอาจเป็นผู้เลือกคนทำพิธี ถ้าทำปิ่นแล้วไม่ดี ปีต่อไปก็อาจไม่เลือก

เครื่องประกอบพิธี มีหมากกะดัง (ลงแลง) หมากปัด (ลงยู้ค) กลองตี (ตะเกีรฺรุ หรือ ซากกริล) กลองนี้ตีเมื่อกลับจากเผาถ่าน ก้องลา (เจียร) กะบัง (ตุ๊ด) ดอกไม้แต่งที่กวาน (รางบิยุ) เหล้าไห เนื้อสัตว์อื่นๆ ที่ไม่ใช่สัตว์เลี้ยงในบ้าน และทำข้าวหลามทุกเรือน เอาไปรวมที่กวานบ้าน

การตีเหล็กตีมีด ทำในวันที่ ๕ หลังจากไปเก็บหินผ่นพรัมาแล้ว ส่วนผู้ที่จะไปเผาถ่าน มักเป็นหนุ่มสาวอายุ ๑๕ ปีขึ้นไป ไปเป็นกลุ่มประมาณ ๕-๖ คน พวกนี้เมื่อกลับมาจะกินข้าวต่างหาก และต้องไปนอนป่า ๑ คืน กับกลุ่มของตน จะเห็นได้ว่า การกำหนดให้คนหนุ่มสาวรับหน้าที่นี้ จึงเหมาะสม เพราะไม่ต้องเป็นห่วงภาระทางครัวเรือน แต่จะทำให้รับรู้ความสำคัญของผืนดินเพาะปลูกของครัวเรือน และของบ้าน

การทำอาหารเลี้ยงดูกันทั้งบ้านนั้น มีการฆ่าหมู ฆ่าไก่ ฯลฯ ที่เป็นอาหารพิเศษประจำประเพณี คือ ข้าวหลาม วิธีทำคือ เอาข้าวเหนียวกับน้ำ ใส่ในประวง (กระบอกไม้ไผ่) เผาไฟ บางทีก็เอาเนื้อสัตว์เช่น หนู ปลา หลามในกระบอก รวมกับผักอืด ผักหอมต่างๆ ใส่ในประวง เผาไฟ หรือเอาใบตองกล้วยห่อ ปลาตัวเล็ก หรือเนื้อหนู ใส่เกลือ หมากเผ็ด ผักอียก (ผักกาดหมักเปรี้ยวตากแดด) เรียกว่า ไต้ม มีลักษณะทำนองเดียวกับข้าวต้ม ซึ่งหมายถึง ข้าวเหนียวห่อใบไม้ต้มให้สุก เป็นอาหารพิธีกรรม ไม่ใช่อาหารประจำวัน

ในงานโบะยะฮู จะมีการตีก้องลา ตีกะบังไม้ไผ่ ตีกลองใหญ่ ซึ่งต้องตี ๒ คน คนละด้าน กลองใหญ่นี้เรียกว่า ตะเกีรฺรุ ในระหว่างการกินเลี้ยงรื่นเริง มีการร้องเพลงเรียกว่า ยะฮู คำร้องของเพลงนี้ บางคนแต่งใหม่เองเวลาจะร้องก็ได้ หรือจำมาจากคนอื่นก็ได้ ไม่มีการเตรียม เพลง ยะฮู เป็นเพลงที่ผู้ชายร้อง จะมีคนตั้งต้นคนหนึ่ง ขับลำขึ้นมา สักครู่ คนอื่นๆ จะร้องตามเป็นสร้อย ใช้คำอย่างเดียวกัน แล้วคนที่ร้องเก่งก็นำขึ้นมาอีก ไปเรื่อยๆ อาจตลอดวัน ตลอดคืน

ส่วนเพลงผู้หญิงร้องเรียกว่า กะรัง คนแอฮูจะใช้สำนวนว่า *เจ้ากะรังให้ข้อย ข้อยกะรังให้เจ้า* หมายถึงผลัดเปลี่ยนกันร้อง คล้ายๆ จะได้ตอบกันเหมือนเพลงปฏิพากย์นั่นเอง กะรังเป็นเพลงของผู้หญิงได้ตอบกัน ไม่ค่อยนิยมร้องมากเท่ากับยะฮู

แอฮูเรียกก้องลา ว่า เจียร ปกติต้องฝังดินไว้ในป่าเพื่อป้องกันอุบัติเหตุ ที่บ้านดักเลมมีก้องลา ๔ คู่ ฝังดินไว้ เป็นของส่วนรวมของหมู่บ้าน ทั้งบ้านร่วมกันซื้อ ถ้าบ้านใดไม่มีก้องลา ก็ต้องไปขอยืมในบ้านดักเลมเอง เรือนไหนจะใช้ก้องลาต้องไปบอกนายบ้าน แล้วก็ไปขุดเอามา

โบะยะฮู ถือเป็นประเพณีพิธีกรรมใหญ่ประจำปีของแอฮู ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นว่า การเพาะ

ปลูกข้าวไร่และพืชพันธุ์อื่นๆ ถือเป็นกิจกรรมสำคัญที่สุดของชีวิต อาจเป็นเพราะเย็บก่อนข้างอัดคัต อดอยาก การเพาะปลูกและการแบ่งปันผลผลิต ตลอดจนออกแรงงานร่วมกันจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะ ยึดโยงความเป็นปึกแผ่นของบ้านเอาไว้ได้

ปลีบวรุ (บวน)-บุญกินข้าวใหม่ ต้องทำในเดือน ๙ หรือเดือน ๑๐ เป็นการทำพิธีก่อนเก็บเกี่ยวจริง ของปีนั้น คือเก็บเกี่ยวข้าวใหม่มาจำนวนหนึ่ง แล้วก็นัดหมายกันทำพิธีร่วมกันทั้งบ้าน หลังจากกินข้าว ใหม่แล้ว จึงลงมือเก็บเกี่ยวจริง ซึ่งอาจตกอยู่ในปลายเดือน ๑๐ ไปจนถึงเดือน ๑๑-๑๒ มีการฆ่าควาย หมู ไก่ มีเหล้าให้เลี้ยงทั้งบ้าน ปลีบวรุ กินเวลา ๒ วัน เย็บเชื่อถือกันว่า ถ้าไม่ทำปลีบวรุ จะได้ผลเก็บเกี่ยวไม่ดี ถ้าปีใดได้ข้าวมากๆ จะเฉลิมฉลองเป็นพิเศษอีกก็ได้

ทั้งในพิธีโบายะฮะและปลีบวรุ จะมีการทำเหล้าไหเตรียมไว้สำหรับการเลี้ยงฉลอง เหล้าไหเป็น เหล้าที่หมักเอาไว้สำหรับเมื่อมีประเพณีพิธีกรรมในบ้านเท่านั้น บางทีเรียกว่าเหล้าชะเนียง เพราะทำ ด้วยข้าวชะเนียง ซึ่งเป็นพืชจำพวกข้าว มีรวงเล็กๆ เมล็ดเล็กมาก สีแดง การกำหนดว่า จะหมักเหล้า ไหได้ต่อเมื่อมีการกำหนดพิธีของบ้าน ทำให้สามารถควบคุมการทำของมีนเมา ไม่ให้เกิดเรื่องวิวาท รุนแรง เพราะถ้าเรือนใดทำเหล้าไหนอกพิธี ถือว่า ชะล่า อาจถูกปรับไหม นอกจากจะอ้างว่า เรือนนั้น จะมีงานเป็นกรณีพิเศษ เช่น แต่งดอง หรือจะแบ่งฮึดควายเลี้ยงผีเพื่อรักษาคนเจ็บ

วิธีทำเหล้าไหคือ เอาข้าวชะเนียงมาตำในครกตำข้าว ให้เป็นแป้ง แล้วต้มจนสุก ตากให้เย็น แล้วเอาแป้งเหล้าบี้ให้ละเอียด โรยผสมกับเมล็ดชะเนียง เอาใส่ไหจระย ไหปะตาม ไหตะลวย ฯลฯ เป็นไหเคลือบขนาดต่างๆ กันแล้วแต่จะมี เติมน้ำลงในไหตามส่วน แล้วเอาซี่เก้าผสมน้ำมาปิดปากไห ให้แน่น ทิ้งไว้ ๑๐ วัน ถ้าจะให้อร่อย ต้องเก็บไว้ประมาณหนึ่งปี แต่ปกติจะเก็บไว้ประมาณ ๑-๓ เดือน

การกินเหล้าไหถือว่าเป็นงานสำคัญ มีญาติพี่น้องมากก็ต้องกินเหล้า ตามเรือนบางเรือนอาจมี เหล้าไหเตรียมไว้ เพื่อต้องใช้ในงานต่างๆ หรือพี่น้องมาเยี่ยม บางทีก็เป็นเหล้าที่เหลือจากการทำพิธีต่างๆ เป็นเหล้าที่ยังไม่ได้เปิดไห ไม่ใช่กินเหลือ การเปิดปากไหหรือลาวลุ่มเรียกว่า คัตเหล้า นั้น เย็บเรียกว่า คอฮะเนียะ คือ เอน้ำใส่เดิมในไห เอาหลอดดูดใส่แล้วจึงกินได้ หลอดดูด เรียกว่า กวง เป็นพืชกอ มีใบ คล้ายผักกูด แต่ใหญ่กว่ามาก ต้องหักก้าน เอามาเผาไฟ แล้วชักเอาใส่ในออก ใช้เป็นหลอดดูดได้ ไห หนึ่งอาจใส่ ๕-๗ หลอด ดูดพร้อมกันทีละ ๕-๗ คน ตามจำนวนหลอด (หรือขนาดของไหนั่นเอง) ผลัดเปลี่ยนกันไปเรื่อยๆ ระหว่างกินเหล้านี้ จะต้องคอยเติมน้ำจนกว่าเหล้าจะจืด เรียกว่าหมดไห การ กินเหล้าไหจึงถือได้ว่าเป็นการกินร่วมกันในพิธีกรรม

บุญห่อข้าว ทำกันในเดือน ๖ เดือน ๗ เป็นพิธีกรรมเล็กๆ ที่ทำกันในครัวเรือน ไม่ต้องทำร่วมกันทั้งบ้าน แต่จะทำในระยะใกล้เคียงกัน แต่ละครัวเรือนจะนำผลผลิตพืชผักจากไร่จากสวนของตน นำกลับมาเรือน ทำอาหารกินกันในครัวเรือน เชื่อกันว่า ทำแล้วจะมีผลดี คือพืชผลจะงอกงามสมบูรณ์ พืชผลที่ออกใหม่ในปีนั้น ถ้ายังไม่ได้ทำบุญห่อข้าว ถือว่ายังเอากลับมาเรือนไม่ได้

พิธีในช่วงวิกฤต หรือตามวงจรของชีวิต

แดง-กินดอง (แต่งงาน)

เริ่มแรกด้วยการที่ฝ่ายชายจะไปสู่ขอฝ่ายหญิง ต้องมีตัวแทนหรือนายหน้าของฝ่ายชายไปเจรจากับพ่อแม่ของฝ่ายหญิง เรื่องคำตอง ซึ่งส่วนมากจะเป็นควายและข้าวของมีค่าอื่นๆ เช่น ไผ่เหล้า หม้อทองต้มเหล้า ผ้ากะโตะ ผ้าเหียง และเครื่องประดับ หลังจากตกลงเรื่องคำตองแล้วก็ตกลงกันเรื่องวันทำพิธี

ในช่วงพิธีแดง หรือกินดอง ครัวเรือนทั้งสองฝ่ายต้องเตรียมเหล้าไห ข้าว เนื้อสัตว์ต่างๆ ทั้งควาย หมู ไก่ วันแรกที่เรือนฝ่ายชายต้องเตรียมฆ่าหมู ฆ่าไก่ที่เรือนฝ่ายชาย ผู้หญิงก็เตรียมเช่นกัน และต้องไปบอกญาติพี่น้องมารวมที่เรือนตน เพื่อกินเหล้ากินข้าวกันเมื่อฝ่ายชายมารับ

วันที่สอง ประมาณ ๑๑ โมง น้องของผู้บ่าวต้องไปรับผู้หญิง จะมีตัวแทนเรียกว่า ปุ๋นบายปลาฮือ คือคนเดียวกับที่ไปขอผู้หญิงเป็นผู้นำไปและต้องเตรียมข้าวของเครื่องคำตองไปจ่ายตามที่ตกลงกันไว้

เมื่อไปถึงเรือนฝ่ายหญิง ผู้บ่าวและผู้สาวจะไปช่วยกันเชือดไก่อยู่ที่ครัว เมื่อเชือดไก่แล้ว ทั้งสองคนก็จะผูกข้อมือกันเอง ผู้หญิงจะต้องจัดหาถ้วยดินมาแจกญาติพี่น้องผู้บ่าวคนละใบจนครบ คู่บ่าวสาวจะคัดเหล้ากินต่างหาก คนอื่นก็กินข้าวกินน้ำที่ฝ่ายหญิงเตรียมไว้ คินนั้นกินเหล้ากันจนประมาณตี ๑ ตี ๒ จึงจะรับผู้หญิงไปเรือนผู้ชาย มีญาติพี่น้องผู้หญิงตามไปด้วย

เมื่อไปถึงเรือนผู้ชาย ฝ่ายผู้ชายต้องเตรียมถ้วยดินให้ญาติฝ่ายหญิงครบทุกคน แล้วไปปาดคอไก่ที่เรือนผู้ชายบ้าง ต้องผูกข้อมืออีก จากนั้นก็คัดเหล้าให้ญาติฝ่ายหญิงกินก่อน แล้วคนอื่นจึงจะกินเหล้ารื่นเริงกันไปตลอดคืนที่เรือนของฝ่ายชาย

รุ่งขึ้นญาติพี่น้องทั้งหมดก็มาร่วมกินหมู กินควาย กินเหล้า กินข้าว เป็นมื้อที่สาม เรียกว่า ชูดะลอง ที่เรือนของฝ่ายชาย ในวันนี้ ญาติจะไปช่วยกันหาฟืนมาไว้เรือนผู้หญิงก่อน เสร็จแล้วคัดเหล้ากินเหล้า แล้วก็ไปหาฟืนไว้เรือนผู้ชายบ้าง ฝ่ายเรือนผู้ชายจะเลี้ยงเหล้าเลี้ยงหมูเลี้ยงข้าว รื่นเริงกันอีกครั้ง ถือว่าเสร็จพิธี ผู้หญิงก็จะอยู่เรือนผู้ชายตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป

อัมปงายจิต-ไปฝังคนตาย

พิธีฝังศพหรือ อัมปงายจิต บางที่เรียกว่า ชูเป็ดปงายจิต (ปงายจิต = คนตาย)

เมื่อมีคนตายในเรือน จะต้องช่วยกันเตรียมโลง เข้าป่าไปตัดไม้ หรือถ้ามีไม้ยู่ก็เอามาผ่าครึ่ง แล้วขุดทั้งสองด้าน เอาศพวางลง ประทับไม้สองซีกเข้าด้วยกัน ก็จะได้โลงศพ ปกติทำโลงศพวันเดียวก็เสร็จ แยกไม้เตรียมทำโลงศพเตรียมไว้และไม่มีการตั้งศพบนเรือน ถ้าตายตอนเช้า ก็เอาไปป่าช้าวันนั้นเลย ถ้าทำโลงศพได้ทัน ถ้าตายตอนบ่ายสามสี่โมง ถือว่าไปไม่ทัน พอโลงเสร็จก็ใส่โลงเตรียมไปฝังในวันรุ่งขึ้น ญาติพี่น้องในเรือนจะต้องเตรียมข้าวของส่วนตัวคนตายทุกชิ้น สำหรับจะไปส่งให้กับคนตาย คือเอาไปวางที่หลุมศพในวันที่ฝังศพ

ก่อนการนำศพไปฝังนั้น ญาติบางคนจะไปดูที่ในบ่อนผีป่าช้า ซึ่งมักอยู่ไม่ไกลบ้านมากนัก ป่าช้าของแต่ละบ้านจะแยกจากกัน ถ้าไปตายที่ต่างบ้าน ต้องเอาศพกลับไปบ้านของตนเอง หรือคนที่บ้านนั้นต้องมารับเอาไป และต้องมาจ่ายค่าบำรุงขวัญให้แก่บ้านที่มีคนมาตายในเขตบ้านของตน เมื่อญาติไปถึงบ่อนป่าช้าต้องไปเลือกจุดที่จะขุดหลุมแล้วจุดไฟไว้ใกล้ๆ ให้คนตายอบอุ่นไม่หนาวเย็น แล้วเอาไม้มาทำร้านสำหรับวางข้าวของคนตาย ร้านนี้มีแต่พื้น ไม่มีหลังคา ขบวนที่จะไปฝังศพนั้น มักไปกันทั้งบ้าน เวลาฝัง คนฝังจะพูดว่า ให้ไปแต่ผู้เดียว อย่ามาเอาขวัญเด็กน้อยหรือพี่น้องไปด้วย ผู้ที่พูดนั้น คือคนใกล้ชิดในเรือน คนอื่นๆ จะพูดด้วยก็ได้ เมื่อฝังเสร็จและยังอยู่ที่บริเวณหลุมฝัง ถ้าคนตายมีอายุมาก ทุกคนก็จะหลับตายืนมือไป แล้วขออะไรก็ได้ เช่น มินหม้อ ดอกไม้ หนุ่ยที่ควายกิน แล้วแบมือดู ถ้าได้มินหม้อถือว่าจะทำไรทำนาได้ดี ถ้าได้หนุ่ยควายกิน ก็เลี้ยงวัวเลี้ยงควายดี ถ้าได้ดอกไม้ ก็จะได้เงินทองของมีค่า ถ้าได้เส้นผม ถือว่าร้าย จะได้พบสิ่งไม่ดี ถ้าได้ขี้ดินก็ไม่ดีเหมือนกัน ฉะนั้นก่อนจะขอ ทุกคนก็จะปิดมือให้สะอาด เพื่อให้แน่ใจว่าสิ่งที่อยู่ในมือ เป็นเครื่องหมายบอกเหตุจากคนตายจริงๆ

หลังจากนั้นขบวนฝังศพจะกลับมาเรือน เวลาเดินกลับมาจากป่าช้า ไม่ให้เหลียวหลังกลับ ถือว่า ผีจะมาเอาขวัญไปถ้าเหลียวหลังมาดู เมื่อถึงเรือนแล้ว เฉพาะที่เรือนผู้ตาย ถ้ามีหมาต้องฆ่าหมา แล้วคัดเหล่า ฆ่าลูกหมู ทุกคนต้องอาบน้ำให้สะอาดนุ่งห่มเครื่องใหม่แล้วจึงกลับไปที่เรือนผู้ตายเพื่อร่วมในการฆ่าหมา เอาไปให้ผู้ตายก่อน เช่น ฉีกเนื้อเอาตับหมูทั้งไปช้ำมือ ต้องทำทุกคน จากนั้นจึงจะกินเนื้อที่เหลือได้

คนในเรือนคนตาย ต้องไปจุดไฟที่บ่อนป่าช้านั้นทุกวัน จนครบ ๖ วัน ต้องเอาคูปไฟไปจากเรือน จะไปกันกี่คนก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเฉพาะคนที่เรือนผู้ตาย

๑๑๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ในช่วงหลังจากมีคนตายในบ้าน ถ้าเป็นระยะหักข้าวโศก กินข้าวโศกใหม่ ต้องให้ผู้ตายได้กินก่อน คือเอาข้าวโศกไปให้ผี แต่ไม่ต้องเอาไปที่ป่าช้า ไปไว้ที่ไหนก็ได้

ถ้าเป็นผีตายโหง คนในบ้านจะไปช่วยกันฝังตรงที่ตายหรือในป่า เวลาฝังผีตายโหงต้องทำหลุมน้ำไว้ตรงปลายเท้า กันไม่ให้ผีออกไปจากหลุมที่ฝัง เพราะเชื่อว่าผีข้ามน้ำไม่ได้ เสร็จแล้วก็กลับมาเรือน ฆ่าหมา ทำอย่างเดียวกับฝังผู้ตายปกติ แต่เอาเครื่องข้าวของไปวางตามกกไม้ไผ่ๆ ที่หลุมฝัง ไม่ต้องทำร้านเหมือนคนตายธรรมดา บริเวณที่ฝังผีตายโหงนั้นจะต้องทำเครื่องหมายบอกไว้ให้รู้ และจะไม่ไปแถวนั้นเด็ดขาด เพราะเชื่อว่าผีตายโหงจะจับเอาขวัญของคนเป็นไปด้วย ถ้าเกิดมีใครลวงล้าเข้าไปโดยไม่รู้ ก็จะต้องเอาหมอมือมาทำพิธีเรียกขวัญคนนั้นกลับมา

ผู้หญิงตายทั้งกลม ก็ถือว่าเป็นผีตายโหงเหมือนกัน ต้องไปฝังต่างหาก ถือว่าเป็นผีที่ดุร้ายมากกว่าผีตายโหงธรรมดา คนแหย่กลัวผีตายโหงมาก แม้จะไม่เห็นตัวและไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร รู้แต่ว่าผีตายโหงเพียงแต่อาจทำเสียงกกไม้ลั่น เสียงขว้างก้อนดิน ก้อนหิน ฯลฯ เท่านั้นก็น่ากลัวมากแล้ว

คนแหย่เรียกผีโดยทั่วๆ ไปว่า เกี้ยก หรือ กียาก ส่วนขวัญ เรียกว่า พอล แหย่รู้ว่าสัตว์มีขวัญหรือไม่ แต่คิดว่าไม่มี เมื่อคนตาย ขวัญก็จะออกจากตัว แต่เมื่อฝังแล้วขวัญก็จะตามไปอยู่ป่าช้าตรงหลุมที่ฝังนั้น และพอล หรือขวัญนี้เอง คือ สิ่งที่มาหลอกคนเป็น เด็กน้อยก็มีพอล จึงถือว่าผีเด็กด้วย ถ้าแม่กับลูกตายพร้อมกัน (ตายทั้งกลม) ผีหรือพอล ก็จะดุกว่าปกติเป็นสองเท่า ส่วนเด็กทารกที่ตายเมื่อเล็กมากๆ ก็ถือว่าตายไม่ดี แบบตายโหงเหมือนกัน ถ้าเด็กที่ตายอายุ ๒-๓ ขวบ จึงจะเอาไปฝังป่าช้าธรรมดา เด็กทารกเล็กๆ จะฝังในป่าตรงไหนก็ได้ แต่จะไม่ทิ้งศพเด็กเหมือนบางเผ่า ต้องฝังทั้งหมด

โตดิกย้าก/โตแจะคิกย้าก-บ๊ะผี (บนผี)

การบนผี คือ เมื่อรู้ว่าผีมาทำให้เจ็บป่วยแต่อาการไม่หนักมากนัก ก็จะทำของกินเช่นผี โดยเอาข้าวสุก (ข้าวเจ้า) ไบยาสูบ หมากเผ็ด (พริก) ใส่ใบตอง ไปไว้ในป่า หลังจากนั้นก็เรียกขวัญมาใส่ผ้าใส่พก เอาขวัญมาที่เรือนคนเจ็บ มาเรียกขวัญเข้าสู่คนเจ็บ แต่ไม่ต้องพูดดังๆ พูดในใจก็ได้ ปกติการบนผีเป็นหน้าที่ของบราฮ์ คือ หมอมือ แต่โดยทั่วไป ถ้าเป็นอาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ คนในเรือนอาจทำเองก็ได้ เช่น เด็กไม่สบาย พ่อหรือแม่หรือผู้เฒ่าผู้แก่ในเรือนจะเป็นคนทำข้าวของไปบนผีให้

การบ๊ะผีหรือบนผี เป็นการทำพิธีที่ช่วยให้เกิดขวัญเกิดกำลังใจ และเป็นพิธีง่ายๆ ไม่ยุ่งยาก คนแหย่ในปัจจุบันก็ยังบ๊ะผีกัน แม้จะอยู่ในเมือง ท้าวพงษ์เล่าว่า เวลาที่ลูกป่วย แม้จะไปขอยาจาก

โรงหมอมานำกินได้ แต่ถ้ามีเวลาก็จะบ๊ะผัดด้วย บางทีแม่ของเด็กก็เป็นคนบ๊ะผัด แต่ส่วนมากถ้าในเรือนมี
คนเผ่าคนแก่ ก็มักจะเป็นคนบ๊ะผัดเวลาลูกหลานเจ็บป่วย

มดขู-ขึ้นเรือนใหม่

นอกจากพิธีกรรมตามเทศกาลและพิธีในช่วงวงจรของชีวิต ดังกล่าวแล้ว ยังมีพิธีขึ้นเรือนใหม่
เรียกว่า มดขู

การปลูกเรือนใหม่เป็นเรื่องสำคัญสำหรับแะฮู เพราะต้องอาศัยแรงงานร่วมกันทั้งบ้าน แต่ใน
ระยะก่อนลงมือปลูกและระหว่างปลูกไม่มีพิธีกรรม นอกจากการเสี่ยงทายความผืนก่อนลงมือปลูก เมื่อ
ปลูกเสร็จจึงจะมีพิธีขึ้นเรือนใหม่ ซึ่งเท่ากับเป็นการรับรู้ร่วมกันของคนทั้งบ้านว่า มีครัวเรือนใหม่ โดย
เฉพาะในกรณีที่เป็นการแยกเรือนของลูกชายที่แต่งงานแล้ว เท่ากับเป็นหัวหน้าครัวเรือนของตนเอง

เจ้าของเรือนใหม่ ต้องเตรียมควายเอาไว้ เพื่อฆ่าและชำแหละเนื้อเลี้ยงทั้งบ้าน และฆ่าหมู ฆ่า
ไก่ เป็นอาหารประกอบ รวมกับอาหารอื่นๆ ในพิธีจะมีทั้งการกินข้าวเจ้าและข้าวเหนียว แต่ไม่
กำหนดอาหารพิเศษอื่นใด นอกจากเนื้อควาย ซึ่งถือได้ว่าเป็นอาหารพิเศษเฉพาะพิธีกรรม

ในการปลูกเรือนใหม่ ท้าวแก้วสวนแล้วว่า แะฮูบางบ้านจะมีการฆ่าหมา เอาเลือดมาทาเสาเรือน
๓-๔ แห่ง แล้วเอาเนื้อมากิน หรือเวลาไปช่วยตมเหล้า ช่วยแรงงาน ก็อาจฆ่าหมากินแต่ก็ไม่ชอบกินกันนัก
แบ่งฮีดกินควาย

การฆ่าควายนั้น หากไม่นับการฆ่าเพื่อแบ่งฮีดรักษาโรค คือให้ผีกิน ก็มีเพียงงานขึ้นเรือน
แต่งงานและปลีบวรุ คือกินข้าวใหม่เท่านั้นที่มีการฆ่าควาย แสดงว่าพิธีขึ้นเรือนใหม่นี้เป็นพิธีสำคัญ
สำหรับเผ่าแะฮูแม้แต่การฆ่าควายเพื่อรักษาโรคนั้น บางทีก็ฆ่า บางทีก็ไม่ฆ่า แล้วแต่ความสามารถ
ทางเศรษฐกิจ คนแะฮูไม่มีแนวความคิดความเชื่อที่ว่า “ผีต้องควาย ต้องหมู” ดังนั้นตัวนี้ แล้วจะต้อง
ฆ่าควายฆ่าหมูตัวนั้นๆ เหมือนบางเผ่าเช่น ละวี่

รายละเอียดของประเพณีแบ่งฮีดกินควายหรือการฆ่าควายเลี้ยงผี ทั้งที่เป็นฮีดบ้านตามเทศกาล
ฮีดเรือนคือในพิธีแต่งงานและเพื่อรักษาโรคนั้น ใกล้เคียงกับการแบ่งฮีดกินควายของตะเรียง ท้าวพงไซ
กล่าวว่า ที่จริงก็คือแบ่งฮีดแบบเดียวกัน เพียงแต่วิธีพูดหรือการเรียงร้อยรำทำเพลงจะต่างกันไปบ้าง
เพราะเป็นคนละเผ่ากัน ใช้ภาษาต่างกัน นอกนั้นก็เรียกได้ว่าเหมือนกัน แต่ในปัจจุบันนี้ คนแะฮูแบ่งฮีด
กินควายน้อยลงเพราะเศรษฐกิจไม่อำนวย

ข้อห้ามข้อนิยมของเผ่าเยอ

นอกจากข้อห้ามข้อนิยมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรมต่างๆ แล้ว คนเยอยังมีข้อห้ามเบ็ดเตล็ด เช่น ในเวลาที่มีพิธีกรรมของบ้าน เป็นต้นว่า โบะยะฮู ห้ามคนในบ้านไปทำงานที่ไร่ที่สวน นอกจากไปเก็บพืชผลมาใช้ในงานพิธี ถือกันว่า เมื่อบ้านมีพิธีกรรม ทุกคนต้องช่วยกัน ถ้าใครปลีกตัวไปทำงานของตนก็จะไม่เป็นการรวมสามัคคีกัน ไม่รับรู้งานส่วนรวมของบ้าน ถ้ามีคนฝ่าฝืนถือว่า ชะล่า (คำลาวลุ่ม) คนที่ทำผิดจะต้องจัดหาเหล้าไห หม่าไก่ เพื่อทำพิธีบอกกล่าวผี

คนที่ฝ่าฝืนข้อห้ามเรื่องผีตายโหง คือ ไปบริเวณที่ฝังผีตายโหง จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม จะต้องหาหมอลูกมาสู่ขวัญให้คนในบ้าน ตามปกติบริเวณที่ฝังผีตายโหง จะทำเฉลวปักไว้ให้รู้ หรือใช้พดไม้ (กิ่งไม้มีใบติด) มาปักไว้ เป็นที่หมายรู้กัน แม้จะแห้งแล้วก็ต้องสังเกตให้ดี คนต่างบ้านก็ต้องถือว่ารับรู้เครื่องหมายเช่นเดียวกัน

ผู้หญิงที่ตั้งท้องลูกทาง (ไม่มีพ่อ หรือยังไม่ได้แต่งงาน) นั้น ห้ามไปเรือนคนอื่น เพราะถือว่าผู้หญิงคนนั้นฝ่าฝืนประเพณีของบ้าน จะต้องจัดหาเหล้าไหและหม่าหมูหม่าไก่เลี้ยงผีเช่นกัน

ก่อนถางไร่ถางสวน ต้องรอให้บ้านทำพิธีบุญจุดถ่านก่อน ที่ห้ามไว้เพราะคนจะได้ไม่ถางป่าตามใจชอบ ต้องกำหนดแบ่งดินแบ่งป่าให้แต่ละครอบครัวเรียบร้อยก่อน จึงจะเริ่มลงมือถางได้ในแต่ละปี ถ้าใครฝ่าฝืน ก็จะต้องแบ่งฮีดเหมือนกัน เพราะทำผิดต่อคนทั้งบ้าน

คนเยอไม่กินแรง ถ้ามีใครฆ่าแรงหรือกินเนื้อแรงจะต้องถูกปรับเป็นเหล้าไหหรือไก่ ควายต้อน คือขาวหรือเผือก ก็ไม่ค่อยนิยมกิน เพราะกลัวเป็นตะตง (โรคกระดูก) แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของข้อห้ามข้อนิยม ก็ไม่อาจถือว่า ควายต้อน เป็นข้อห้าม (taboo) ของเผ่าเยอ

ในส่วนของข้อนิยมนั้น มักเน้นการทำพิธีกรรมร่วมกันของเผ่า เช่น โบะยะฮู (บุญจุดถ่าน) ปลืบวร (บุญกินข้าวใหม่) ข้อนิยมเหล่านี้มีลักษณะทำนองเดียวกับความเชื่อของชนเผ่าโดยทั่วไป ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาความสัมพันธ์ของคนในครัวเรือนและในบ้าน ให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน

การเล่นและการร้องรำทำเพลง

เครื่องดนตรีของเยอมีที่สำคัญอยู่ ๓-๔ ชนิด แบ่งเป็นเครื่องดนตรีเฉพาะในการทำพิธีกรรม และเครื่องดนตรีเพื่อความบันเทิง

เครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรม ได้แก่ ก้องลา กะบัง ตะเกี๋ย และ หมากดิง

ก้องลา ภาษาเยอ เรียกว่า เจียร เป็นเครื่องดนตรีที่ทำเองไม่ได้ เพราะเป็นทองเหลือง ต้องไป

หาซื้อจากเวียดนาม ราคาในขณะนี้ (ค.ศ. ๑๙๙๘) ประมาณ ๘ ล้านกีบ ปรกติบ้านเยอที่พอจะหาซื้อ ก้องลาไว้เป็นสมบัติส่วนรวมได้ ก็มักจะมีไว้สำหรับบ้าน เมื่อมีพิธีกรรมของบ้านจึงนำมาบรรเลง หรือ ถ้าเป็นพิธีของครอบครัวเช่น แต่งดอง ก็จะต้องยืมก้องลาของบ้าน เมื่อก่อนก้องลานั้นเก็บไว้ในป่า ด้วยวิธีฝังดินไว้ เมื่อจะใช้ก็ขุดขึ้นมา ปัจจุบันเก็บไว้ที่เรือนนายบ้าน

การเล่นก้องลา (ตีก้องลา) จะเล่นพร้อมกับกะบัง ให้เกิดเป็นเสียงประสานกัน ไม่มีคนร้อง เครื่องดนตรีในพิธีอีกอย่างคือ กะบัง (ไม้ไผ่) เรียกว่า ตู๊ด ทำจากไม้ไผ่ปล้องใหญ่ยาว ชนิดที่เรียกว่า ไม้ปึก กะบังนี้ทำได้เอง เวลาจะมีงานก็ไปตัดไม้ไผ่มาทำ หรือจะเก็บไว้ใช้หลายครั้งก็ได้

ปรกติกะบังจะทำเป็นชุด ๗ อัน ให้เสียงต่างกัน คนเป่าจะต้องรู้วิธีเป่า ประสานกับก้องลาที่ให้ จังหวะ กะบังจะใช้ในพิธีแบ่งฮีดควาย และพิธีกรรมตามเทศกาลของบ้าน รวมทั้งพิธีแต่งงานและพิธีขึ้นเรือนใหม่

ในพิธีโบายะฮู มีกลองใหญ่อีกชนิดหนึ่ง ต้องตี ๒ คน คนละด้าน เรียกว่า ตะเกี๋ยรุ กลองใหญ่นี้ ต้องซื้อมาจากที่อื่น ราคาแพง บ้านเยอบางบ้านเท่านั้นที่มีกลองชนิดนี้ จึงต้องขอยืมกันใช้ ส่วนมากจะไม่ค่อยซื้อมาไว้เป็นของบ้านเหมือนก้องลา เพราะตะเกี๋ยรุใช้ในพิธีบุญจุดถ่านเท่านั้น

เครื่องดนตรีประกอบพิธีอีกอย่างคือ หมากดิง หรือ กระดิ่งพวง มักซื้อมาไว้แบ่งฮีดกินควาย และใช้ในฮีดเรือนด้วย ต้องซื้อจากที่อื่น แต่ไม่แพงมากนัก บางทีก็ขอยืมกันใช้ได้

เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงเพื่อความบันเทิง ไม่กำหนดใช้ในพิธีกรรม ได้แก่ ก้องเก-ลง (คล้ายระนาด) บินบุย และ เกลน (ขลุ่ยไม้ไผ่)

ก้องเก-ลง นั้นทำจากไม้แก่น และใช้ไม้ท่อนหุ้มปลายตีเหมือนระนาด ทำเองได้ไม่ต้องไปหาซื้อจากที่อื่น และจะเล่นคนเดียวหรือเล่น ๒-๓ เครื่อง พร้อมกันก็ได้ มีทำนองต่างกันไปและมีคนร้องเพลงประกอบไปด้วย

บินบุย ทำจากไม้ปึกประกอปกับน้ำเต้าแห้ง ทำเป็นคู่ เวลาเล่น คือเอาส่วนที่เป็นกะโหลก น้ำเต้ามาเคาะกันให้เป็นเสียง ผู้ชายเยอมักใช้บินบุยเล่นเวลาไปเกี้ยวสาว หรือจะเล่นสนุกๆ ตามใจชอบก็ได้ เป็นเครื่องดนตรีที่ทำเล่นกันเอง เด็กๆ ก็ทำได้

เกลน หรือขลุ่ย นั้น ทำจากไม้ไผ่ และทำตัวเองเช่นเดียวกัน ตัดไม้ปึกมาให้ได้ขนาดแล้วเจาะรูใช้นิ้วปิดเปิดให้ได้เสียงต่างๆ ผู้ชายเยอจะทำเกลนไว้เป่าเล่นเวลาเสร็จงานเกี่ยวข้าวไร่ หรือเก็บพืชผลจากสวน มักจะเป่าเล่นลำพังคนเดียว หรือในกลุ่มเพื่อนฝูงก็ได้ ไม่ต้องมีคนร้อง

๑๑๕ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

เพลงร้องของเผ่าเย้าได้แก่ ยะฮู กระวัง และเพลงกล่อมเด็ก เรียกว่า ปียกอมตอเลก ยะฮู เป็นเพลงที่ผู้ชายจะร้องในพิธีกรรมต่างๆ ในช่วงของการขึ้นเรียง ระหว่างกินเลี้ยงกินเหล้าให้ เพลงยะฮู จะต้องมีคนตั้งต้นร้องคนหนึ่ง แล้วคนอื่นก็อาจจะร่วมร้องด้วย คล้ายๆ สร้อยเพลง หรือผลัดกันร้อง เนื้อเพลงมักเป็นเนื้อที่คิดขึ้นเองในขณะนั้น (ต้น) บางคนอาจจะจำจากเนื้อร้องที่เคยมีคนร้องเก่งๆ ร้องไว้ เป็นที่ติดใจก็จดจำไว้ร้องบ้าง เพลงยะฮูนี้ร้องไปได้เรื่อยๆ เมื่อเหนื่อยก็อาจจะหยุด แล้วก็มีคนตั้งต้นร้องขึ้นมาใหม่อีกได้

กระวัง เป็นเพลงผู้หญิงร้อง ผู้หญิงจะผลัดกันร้องคล้ายๆ ได้ตอบกัน เหมือนเพลงปฏิพากย์ของไทย เย้ามักใช้คำว่า เจ้ากระวังให้ช่วย ช่วยกระวังให้เจ้า คือโต้ตอบกันด้วย “กระวัง” แต่เพลงกระวังนี้ไม่ค่อยนิยมเท่ายะฮู ซึ่งเหมาะสำหรับคนกินเหล้าที่จะร้องกันไปได้ตลอดคืน

ปียกอมตอเลก เป็นเพลงร้องกล่อมเด็กให้หลับ ตัวอย่างเพลงกล่อมที่ท้าวพงไซจำได้ มีคำร้องที่แปลเป็นภาษาลาวลุ่ม ว่า

นอนสาหลูกน้อยอย่าร้องไห้	พ่อบออย่าไปไ้
มิดปานนี้แล้วจนไกขึ้นแล้ว	บ่เห็นพ่อตัวมา
นอนสาหลูกคำมาแล้ว	พ่อจึงตัวบ้าน

อีกเพลงหนึ่งว่า

แม่คิดฮอดน้ก	ข้าวขันยามแล้ง
แม่จะเบ้งแยง	ลูกให้ใหญ่สูง

นอกจากนี้มีเพลงที่เด็กๆ ร้อง ในการละเล่นของเด็กที่เรียกว่า ยิน เพลงที่ร้องกันเวลาเล่นยिन นั้น เรียกว่า จิบเปอเปอ สร้อยเพลงตอนหนึ่งว่า จิบเปอเปอ โปะกอมงา จิบเปอเปอ

การละเล่นร้องรำทำเพลงในเวลามีพิธีกรรมตามเทศกาล และประเพณีพิธีกรรมอื่นๆ ของเย้า คงจะมีอยู่เช่นเดียวกับตะเรียง แต่คนเย้ามักถือเอาตะเรียงเป็นอ้าย (พี่) จึงกล่าวว่า ทั้งภาษาและการพ้องร่ำทำเพลงของเย้าใกล้เคียงคล้ายคลึงกับตะเรียง เพราะท้าวตางาง บรรพบุรุษเผ่าเย้า นั้น มีเมียเป็นตะเรียง คือ นางยาย่าง นางยาย่างไม่ยอมแต่งงานต้องเข้าไปอยู่บ้านเย้า เพราะบ้านตะเรียงอุดมสมบูรณ์กว่า ท้าวตางางจึงต้องยอมเข้าไปอยู่กับเผ่าเย้า แต่ลูกที่เกิดมาก็ถือว่าเป็นเย้า เพราะพ่อเป็นเย้า คนเย้าจึงพูดภาษาลาวคล้ายตะเรียงเพราะมีเมียเป็นตะเรียง

นิทานเรื่องที่มาของเผ่าเย้า ที่ท้าวแก้ววิเสดเล่าให้ท้าวพงไซฟังนั้น คงจะเป็นคำอธิบายสถานภาพของเผ่าและความสัมพันธ์ระหว่างเย้ากับตะเรียง ที่ยังคงใช้ได้มาจนปัจจุบันนี้

ดักกัง

คำวัน พันเงินเมา เป็นคนเผ่า ดักกัง อยู่บ้านดงออร์ ชื่อนี้ลาวลุ่มเขียนว่า บ้านสะออด คำวันอธิบายว่า ที่ชื่อบ้านเปลี่ยนไปก็เพราะคำว่า ดงออร์ นั้น เขียนด้วยตัวอักษรลาวไม่ได้ หรือเขียนได้ก็ออกเสียงไม่ตรง และเสียงที่เพี้ยนไปนี้ก็คือที่มาของชื่อ สะออด อันเป็นชื่อที่ปรากฏในบันทึกของทางรัฐ เมื่อคนดักกังเรียกชื่อบ้านดงออร์จึงเรียกชื่อเดิมบ้างชื่อใหม่บ้าง สุดแต่ความพอใจหรือความเคยชินของตน

คำวันเกิดเมื่อเดือน ๙ ปี ค.ศ. ๑๙๕๐ พ่อเป็นคนบ้านสะออด ส่วนแม่อยู่บ้านดงจูง ซึ่งเป็นบ้านดักกังเหมือนกัน อยู่ใกล้ๆ กัน เมื่อแต่งงานกันแล้ว แม่ก็มาอยู่บ้านสะออด ตามธรรมเนียมของเผ่า ดักกัง ที่ผู้หญิงจะแต่งงานมาอยู่ในเรือนของสามี คำวันจึงเกิดที่บ้านสะออด และเรียนหนังสืออยู่ที่บ้านนั้นจนพออ่านออกเขียนได้

เมื่อคำวันอายุ ๒๐ ปี (ค.ศ. ๑๙๗๑) จึงได้ออกจากบ้านสะออดไปอาศัยอยู่กับญาติที่บ้านดักยัด ตาแสงसानไซ แขวงอัตตะปือ และเรียนหนังสือชั้นประถมจนจบ แล้วได้ทำงานสอนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนบ้านดักยัดนั่นเอง

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๐-๘๑ ครูคำวันได้ไปเรียนต่อชั้นมัธยม ๑ จนถึงมัธยม ๓ ที่โรงเรียนบำรุงวัฒนธรรม แขวงสาละวัน และกลับมาทำงานเป็นครูที่บ้านเดิม จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๘๕ คำวันได้รับทุนไปเรียนที่เวียดนาม (ฮานอย-เซินไต) จบระดับอุดม ๓ แล้วกลับมาเรียนภาคทฤษฎีการเมืองที่ท่าบอเวียงจันทน์ อีก ๔ เดือน แล้วจึงเข้าทำงานเป็นพนักงานของรัฐ อยู่ที่สำนักเมืองดักจิง ซึ่งย้ายมาจากดักเดน เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๓ มาอยู่ที่ห้วยปวง ต่อมาอีก ๑ ปี ก็ย้ายตัวสำนักเมืองมาอยู่ที่บ้านกกเดื่อ ไม่ไกลจากที่ตั้งเดิม คำวันทำงานเป็นรัฐกรของสำนักเมืองดักจิงมาตลอด แต่อยู่หลายฝ่าย หลายห้องการ ทั้งห้องการศึกษา สวัสดิการ ห้องการปกครอง ตั้งแต่ปี ๑๙๘๓ คำวันเป็นพนักงานห้องการการค้า สำนักเมืองดักจิง มีเจ้าหน้าที่ ๒ คน งานห้องการค้าไม่ยุ่งมากนัก แต่หากจะให้เลือกเอง คำวันก็คงจะเลือกอยู่ที่ห้องการศึกษา เพราะเป็นงานที่ชอบ ได้เรียนมาทางด้านนี้และชอบสอนหนังสือด้วย

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๘ หลังจากกลับมาจากเวียงจันทน์ คำวันแต่งงานกับนางวันนะสอน คนดักกัง บ้านดงจูง นางวันนะสอนอายุน้อยกว่าคำวันเกือบ ๒๐ ปี เมื่อแต่งงานแล้ว ในตอนแรก คำวันให้นางวันนะสอนอยู่เรือนเดิมของตนที่บ้านสะออด และเพิ่งให้อพยพมาอยู่สำนักเมืองดักจิง เมื่อ ๔-๕ ปีมานี้เอง ขณะนี้คำวันอายุ ๔๘ ปี ส่วนนางวันนะสอนอายุประมาณ ๒๘ ปี

คำวันปลูกเรือนอยู่ตรงข้ามห้องการสำนักเมืองดักจิง เป็นเรือนแบบลาวลุ่ม ใต้ถุนสูง หลังเรือน

๑๑๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

มีสวนครัวเล็กๆ แม่ของคำวันอพยพตามวันนะสอนมาด้วย เพราะพ่อตายแล้ว ถ้ายังอยู่บ้านฮะฮอด ก็จะไม่ใคร่ดูแล แม่แม่ของคำวันจะยังแข็งแรง และชอบทำงานในสวน ขุดดินปลูกต้นไม้ แต่ถ้าอยู่บ้านฮะฮอดก็จะไกลเกินไปที่คำวันจะไปเยี่ยมได้บ่อยๆ

เรือนของคำวันมีคนอยู่ ๖ คน คือตัวคำวันกับวันนะสอน ลูก ๓ คน และแม่เฒ่า คำวันมีลูก ๔ คน แต่ลูกชายคนรองหัวปีตายไปตั้งแต่เล็กๆ จึงเหลือลูกสาวคนโต ลูกสาวสุดท้อง และลูกคนที่สาม ซึ่งเป็นผู้ชาย ลูกๆ ของคำวันเรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนในสำนักเมือง เมื่อจบชั้นประถม เด็กๆ เหล่านี้ควรจะเรียนที่โรงเรียนชนชาติซึ่งรัฐจัดให้สำหรับนักเรียนชนเผ่าที่อยู่บ้านห่างไกลเพื่อให้โอกาสทางการศึกษา แต่เนื่องจากระบบการจัดการและบัญชีรายชื่อยังสับสนอยู่มาก ทำให้ เด็กๆ ชนเผ่าหลายคนไม่มีชื่ออยู่ในบัญชี รวมทั้งลูกของคำวันด้วย จึงต้องเรียนที่โรงเรียนประถมสมบูรณ์ ที่บ้านกกเตือ ที่ตั้งสำนักเมืองดักจิ้ง นั่นเอง

คำวันพูดภาษาดักกั๊ง ตะเริง และลาวลุ่ม ภาษาฮาร์กและตะรืวั้นัน รู้นิดหน่อย พอพูดเข้าใจ คำวันอธิบายว่า ที่รู้ภาษาตะเริงเพราะอยู่ใกล้บ้านตะเริง และตะเริงเป็นกลุ่มใหญ่ของดักจิ้ง ที่เรียกว่ารู้ภาษาดักจิ้งก็คือรู้ภาษาตะเริง และที่รู้ฮาร์กเพราะไปติดต่อหาฝ้ายมาทอผ้า จากฮาร์กบ้านกะลังกางกะโดน ปะฮอร์ บางทีก็เอาผ้าทอไปแลกหม้อดินของตะรืว เพราะดักกั๊งทอผ้าได้ แต่ตะรืวทอผ้าไม่เก่ง และไม่มีฝ้าย บางทีก็เอาหนังควายไปแลกเครื่องจักสานของตะรืว จึงพอพูดตะรืวได้บ้าง ฟังเข้าใจมากกว่าพูด เพราะภาษาตะรืวพูดยาก (ตามความเห็นของคำวัน)

ในเรือนของคำวัน พูดดักกั๊งก็จริง แต่ลูกจะพูดตะเริงมากกว่า เพราะคนในสำนักเมืองดักจิ้งพูดตะเริงกันแทบทุกเรือน วันนะสอนนั้นพูดภาษาดักกั๊ง และตะเริง ตะรืวพอจะเข้าใจ และพูดลาวลุ่มได้นิดหน่อย เพราะวันนะสอนเรียนเพียงแค่ชั้น ป.๑ พออ่านออกเขียนได้เท่านั้น

คำวันเป็นรัฐกรที่มีโอกาสก้าวหน้าไปอีกมาก เพราะมีพื้นความรู้ดี บุคลิกหน้าตาดี คำวันเล่าว่าได้รับเลือกให้ไปเข้าอบรมความรู้ระยะสั้น ที่ตัวแขวงเซกองหลายครั้ง อย่างไรก็ตาม ถ้าให้โอกาสเลือกงานในกองการสำนักเมือง คำวันก็ยังอยากจะกลับไปทำงานที่กองการศึกษาอีก

ขณะนี้ หัวหน้ากองการศึกษาของสำนักเมืองดักจิ้ง คือ ท้าววิไลสัถ บุตรดักกั๊ง ซึ่งเป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลตัวจริงของโครงการวิจัย ท้าววิไลสัถ เกิดเมื่อวันที่ ๑ เดือน ๖ ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ที่บ้านดักกั๊ง ซึ่งเป็นบ้านเก่าแก่อีกแห่งของเผ่า

ท้าววิไลสักรเรียนหนังสือเก่งมาตั้งแต่เด็ก เมื่อไปเรียนอยู่ที่แขวงสาละวัน ก็ได้รับเลือกให้ได้ทุนเรียนจนจบชั้นมัธยมสมบูรณ์ และต่อมา ได้ไปเรียนที่วิทยาลัยสร้างครูดงโคก ซึ่งปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยดงโคกหลังจากเรียนจบแล้วท้าววิไลสักรก็ได้มาทำงานเป็นครูอยู่ห้องการศึกษาของเมืองดักจึง ขณะนี้ตำแหน่งของวิไลสักรคือ พนักงานรัฐกร หัวหน้าห้องการศึกษา สำนักเมืองดักจึง

เมื่ออายุได้ ๒๕ ปี (ค.ศ. ๑๙๘๕) วิไลสักรแต่งงานกับผู้หญิงดักกังบ้านเดียวกัน ชื่อนางวงแก้ว วงแก้วอ่อนกว่าวิไลสักร ๕ ปี ตอนแรกวงแก้วยังไม่ได้มาอยู่บ้านกกเตือ สำนักเมืองดักจึง แต่เพิ่งอพยพตามมา เมื่อวิไลสักรมีที่อยู่ประจำในฐานะหัวหน้าห้องการศึกษา ขณะนี้มีลูกด้วยกัน ๔ คน เป็นชาย ๓ คน หญิง ๑ คน แต่ในบ้านของวิไลสักรมีคนอยู่ถึง ๑๔ คน เพราะมีญาติมาอาศัยอยู่ด้วย โดยเฉพาะรุ่นเด็กๆ ที่พ่อแม่ฝากให้มาเรียนหนังสือในสำนักเมือง ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของคนอยู่ห่างไกลตัวเมือง ที่จะต้องพึ่งพาอาศัยญาติพี่น้องวิไลสักรเองก็คุ้นเคยกับการอยู่ในเรือนที่มีผู้คนมากมาย มาตั้งแต่เมื่อเป็นเด็ก

เมื่อเดือนมกราคม ปี ค.ศ. ๑๙๘๘ วิไลสักรได้รับการอบรมให้เป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลด้านวัฒนธรรมของโครงการวิจัย แต่เมื่อถึงเดือนเมษายน ปีเดียวกัน ก็ได้รับคำสั่งจากแขวงเซกองให้ไปเรียนต่อทางด้านการศึกษาที่เวียงจันทน์เป็นเวลา ๙ เดือน วิไลสักรจึงได้ส่งข้อมูลให้แก่โครงการเพียงครั้งเดียว และเป็นข้อมูลที่ได้นำไปตรวจสอบกับข้อมูลของท้าวคำวัน พันเงินเมา ซึ่งรู้จักกับครอบครัวของวิไลสักรที่บ้านดักกังเป็นอย่างดี ท้าวคำวันบอกว่าทั้งบ้านดักกังและบ้านดั่งออร์กี้เป็นเก่าแก่ของเผ่าและอยู่ไม่ไกลกัน ข้อมูลจากแหล่งทั้งสองนี้จึงถือได้ว่าเป็นข้อมูลที่ถูกต้องของเผ่าดักกัง เพียงแต่อายุของผู้บอกข้อมูลทั้งสองคน ต่างกันประมาณ ๑๐ ปี

บ้านฮะฮอด หรือบ้านดั่งออร์กี้ ของเผ่าดักกัง (หรือ ดักกาง) อยู่ในเขตเมืองดักจึง แขวง เซกอง บ้านฮะฮอดอยู่ห่างจากบ้านดักเซง ของเผ่าเตเรียบึง (ซึ่งถือเป็นปากทางเข้าสู่เขตเมืองดักจึง) เป็นระยะทางขนาดต้องเดินเท้าประมาณ ๒ ชั่วโมง ไม่มีทางรถที่จะเข้าถึงฮะฮอดได้ นอกจากเดินเท้าเพียงวิธีเดียว และในหน้าฝน เส้นทางเดินเท้าก็จะกลายเป็นหล่มโคลนตม แทบจะไม่มีการติดต่อไปมาหาสู่กับบ้านอื่น จนกว่าฝนจะหยุดและหล่มโคลนจะแห้งไปเอง

บ้านดั่งจรุง ซึ่งเป็นบ้านของเผ่าดักกังเหมือนกัน อยู่ห่างออกไปอีก ๒ ชั่วโมงเศษ เป็นบ้านที่อยู่ใกล้ที่สุด ในระหว่างบ้านเผ่าดักกังด้วยกัน นอกจากนั้นก็มีบ้านดักเซง อยู่ทางทิศเหนือ บ้านดักฮอด อยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ บ้านเชียงใหม่ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ บ้านดั่งจรุงอยู่ทางใต้ บ้านดักกังอยู่ทางทิศตะวันตก

บ้านชะฮอดมีจำนวนหลังคาเรือน ๑๔ หลังคาเรือน ๑๔ ครอบครัว จำนวนประชากร ๑๐๔ คน ชาย ๔๔ คน หญิง ๕๔ คน ไกลบ้านชะฮอดมีห้วยเวีล และห้วยแอ ซึ่งใหญ่กว่าห้วยเวีล แต่ไกลกว่า ที่ห้วยแอมีเรือน ๔ หลัง ตัวนายบ้านชะฮอด ชื่อท้าวทองน้อย อยู่ห้วยแอ ส่วนที่ห้วยเวีล มีเรือน ๑๐ หลัง และมีรองนายบ้านดูแลอยู่

ตัวบ้านชะฮอดเดิมนั้นอยู่ที่ใกล้ภูเวีล ต่อมาได้ย้ายลงมาอยู่ที่ลุ่ม เพราะที่สูงมีน้ำน้อย ทำไร่นานายาก ขณะนี้พื้นที่นาอยู่ในเขตที่ลุ่ม พวกที่อยู่ที่สูงนั้นทำนา ๓ ครอบครัวย อีกหนึ่งครอบครัว ทำไร่นาคือปลูกข้าวชนิดไม่ต้องมีน้ำ แต่ถ้าเป็นนา ต้องทำคันนา เอน้ำใส่ให้หล่อเลี้ยงต้นข้าว เผาตักกัปลูกข้าวเหนียวน้อยเพราะข้าวเหนียวเลือกดิน และคนส่วนมากกินข้าวเจ้า ข้าวเหนียวปลูกไว้เป็นอาหารพิเศษกินเวลาว่างบุญ

บ้านชะฮอดมีอายุบ้านประมาณ ๑๐๐ ปี แต่ก่อนมีคนอยู่มาก ต่อมา ประมาณ ๕๐ ปีมาแล้ว มีคนเผ่าอื่นจากบ้านอื่น เอาของไสยศาสตร์มาฝังที่ประตูทางเข้าบ้าน สั่งให้ของนั้นกินคนในบ้านชะฮอด คนตายไปมาก เจ็บท้อง เป็นไข้ คนที่เหลืออยู่ก็หนีไปที่อื่น จึงมีคนอยู่น้อย เพียง ๑๔ หลังคาเรือน ในปัจจุบัน ในช่วงระยะเดียวกับที่คนบ้านชะฮอดเชื่อว่าถูกเผ่าอื่นลอบใช้ไสยศาสตร์นี้ เกิดมีไฟไหม้ทั้งหมู่บ้านด้วย คราวเรือนที่อยู่บ้านชะฮอดปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นคนดั้งเดิมของบ้าน

เรื่องที่เล่าสืบกันมาเกี่ยวกับบ้านชะฮอดนี้ ไม่มีปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร หรือหลักฐานอื่นใด คงมีแต่เรื่องที่เล่าสืบกันมา เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญที่เคยเกิดขึ้นในบ้านชะฮอด ซึ่งเป็นที่จดจำกันได้ดี

ของชาวบ้านคือ เมื่อ ๕๐ ปีก่อน เคยมีไฟไหม้ทั้งหมู่บ้าน ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๖๘ เกิดน้ำท่วมใหญ่ นอกจากนั้นก็มีเหตุการณ์สงครามที่ทำให้ต้องอพยพจากหมู่บ้าน แยกย้ายไปอยู่ตามป่าเขาตามถ้ำ เมื่อเสร็จสงครามแล้ว บางครอบครัวก็กลับมาอยู่ที่เดิม บางครอบครัวก็อพยพไปอยู่ที่อื่น หรือกลับมาส่วนหนึ่ง แต่สมาชิกในครัวเรือนบางคนไปทำมาหากินที่อื่น จำนวนประชากรในบ้านอะฮอด จึงมีไม่มากนัก

ชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไป

เรือนที่อยู่ของดักกังเรียกในภาษาของเผ่าว่า **ดุง** เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนเตี้ย พื้นเรือนจะสูงระดับหัวเข่าเป็นส่วนมาก มีบางเรือนอาจทำพื้นสูงขึ้นมาเสมอออก ฉะนั้น ใต้ถุนเรือนจึงไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร

พื้นเรือนมักใช้ไม้แปก (**ดงงอ**) ฝาเป็นฟากไม้ไผ่ ชนิดที่เรียกว่าไม้ซอด (ไผ่รวก) เป็นไม้ที่ปล้องไม่ใหญ่นัก หรืออาจใช้ไม้พุง (ตง) และไม้เหียะ ซึ่งเป็นไม้ปล้องใหญ่ยาว หลังคามุงหญ้า (**อมปลั่ง**) หรือ **ตะเมรุ** (ต้นอ้อ) ปัจจุบันนี้ มักปลูกเรือนโดยตั้งเสาบนหิน เพื่อกันปลวก เสาเรือนชนิดฝังโคนเสาในดิน เรียกว่า **ตะโบลบัก** ส่วนเสาที่ตั่งบนก้อนหินเรียกว่า **ตะโบลตัง**

เรือนที่บ้านอะฮอดเป็นเรือนดักกังแบบเก่า ลักษณะคล้ายเรือนตะเริง แต่มีทางขึ้นลงเฉพาะด้านหน้า ขานด้านหน้าก่อนเข้าในตัวเรือน พื้นจะเป็นไม้แป้น (ไม้กระดาน) เรียกว่า **อันดาง** เป็นที่วางครกตำข้าว และใช้รับแขกด้วย เหนือขานด้านหน้านี้นักทำทังไว้บนชื้อที่ยื่นออกมาจากในตัวเรือน เป็นที่เก็บภาชนะต้มเหล้า และแบ่งเหล้า ตลอดจนของใช้บางอย่างที่ไม่ใช่ของใช้ในเรือน ด้านหลังเรือนเป็นประตูเปิด มีขานเล็กๆ ทำด้วยไม้ท่อน สมัยก่อนขานหลังใช้เป็นที่ย้ายทุข (ส้วม) จึงไม่ทำบันไดลง ส่วนขานเรือนด้านข้างจะมีประตู และทำเป็นขานแคบๆ แต่ไม่มีบันไดลง มักใช้วางภาชนะใส่น้ำ เป็นบริเวณซักล้าง บางทีปลูกพืชสวนครัวชนิดเล็กๆ ไว้ที่ขานนี้ด้วย เมื่อล้างภาชนะที่ใส่อาหาร ก็จะสามารถล้างที่ต้นไม้ เป็นการรดน้ำไปในตัว

เรือนดักกังคล้ายเรือนตะเริงดังกล่าวแล้ว การใช้พื้นที่ในเรือนก็ไม่ต่างกัน คือ ภายในมีเตาไฟ ๒ เตา อาจก่อด้วยดินเป็นกรอบสี่เหลี่ยม หรือในปัจจุบันมักใช้แผ่นสังกะสีหนาๆ รองเป็นกันเตา เตาไฟด้านหน้าเป็นเตาทำอาหาร ส่วนเตาด้านหลัง ใช้ผิงไฟ ต้มน้ำ หรือจะทำอาหารบ้างในบางโอกาสก็ได้ เหนือเตาไฟเตาหน้านิยมทำทังห้อยลงมาจากชื้อ (**การะมัน**) สำหรับเก็บอาหารแห้งและพื้น ทังนี้จะทำไปตามยาวของตัวเรือน เรียกว่า **เกือล** มีสองชั้น ชั้นบนเรียก **ฮือร** ชั้นล่าง เรียก **ติรุ** อาหารจะอยู่ชั้นล่าง จึงเท่ากับรมควันไปด้วย เพราะเตาไฟนี้จะติดอยู่ตลอดเวลา ไม่ดับ เพียงแต่เวลาทำอาหารก็จะเติมพื้น

ให้ไฟลุกแรงขึ้น ส่วนพื้นที่จะใช้สำรองก็อยู่หิ้งชั้นบน

เตาไฟทั้งสองเตาจะอยู่ด้านซ้ายของตัวเรือน (หันหน้าเข้าเรือน) และด้านนี้ก็จะถือเป็นบริเวณที่นอนของเจ้าเรือนด้วย ส่วนแขกจะให้นอนที่ด้านขวา ใกล้ประตูเข้าเรือน หรือบางครั้งอาจให้แขกนอนทางด้านซ้ายก็ได้ โดยเฉพาะในระยะที่อากาศหนาว จำเป็นต้องนอนใกล้เตาไฟ ในกรณีเช่นนี้ เจ้าเรือนจะนอนถัดเข้าไปทางด้านในตัวเรือน คือ ตรงเตาไฟด้านหลัง แขกจะนอนใกล้ประตู ในเรือนดักกังไม่กำหนดทิศหัวนอน แต่ส่วนมากก็จะนอนเอาหัวเข้าชิดฝาเรือนทั้งสองด้าน หันด้านปลายเท้าชนกัน ตรงกลางเป็นทางเดิน ในตัวเรือนไม่มีที่หวงห้ามพิเศษ นอกจากที่ถือว่าบริเวณที่เจ้าเรือนนอน แขกไม่ควรเดินเข้าไป เพราะเป็นบริเวณส่วนตัว แต่ถ้าใครเดินเข้าไปโดยไม่รู้ธรรมเนียม หรือไม่ตั้งใจ ก็ไม่ถือว่าทำผิด

ข้าวของส่วนตัวมักเก็บไว้ตรงหัวนอนของแต่ละคน โสในโปรม (เครื่องจักสาน ทำด้วยดอกไม้ไผ่ คล้ายๆ กะพ้า แต่มีฝาปิด มีผ้ากรุด้านใน) เครื่องนุ่งห่มที่ใช้ประจำวัน ก็มักจะผึ่งหรือพาดไว้ตรงบริเวณที่นอนของตน ในโปรมนั้นมักใส่เสื้อผ้าของผู้ชาย ของผู้หญิงจะพาดไว้ใกล้ที่นอน

ธรรมเนียมของเผ่าดักกังนั้น ลูกชายแต่งงานจะเอาภรรยามาอยู่ในเรือน ถ้าเรือนใดมีลูกชายที่แต่งงานแล้วหลายคน ก็แบ่งที่นอนเป็นส่วนๆ ไป ลูกก็จะนอนกับพ่อแม่ของตน ถ้ามีลูกหลายคน ที่อยู่ไม่เพียงพอ ก็ปลูกเรือนใหม่ อาจทำเตาไฟ ๓-๔ เตา ก็ได้ หรือลูกชายอาจจะแยกเรือนออกไปก็ได้ บางทีลูกชายคนรองๆ ที่โตแล้วก็อาจจะขอตามไปอยู่เรือนของพี่ชายที่แยกออกไป

ลูกสาวมักให้นอนทางด้านใกล้ประตูเรือน ด้านเดียวกับที่นอนของแขก เพราะดักกังมีประเพณีที่ยอมให้ผู้ชายมานอนกับลูกสาวได้ แต่ต้องไม่ถึงขั้นมีความสัมพันธ์ทางเพศ ถ้าเกิดมีความสัมพันธ์กันและผู้หญิงท้อง ก็ถือว่า ชะล่า ต้องแบ่งฮีด ผู้ชายจะมาขอเลยก็ได้ แต่ถ้ายังไม่ได้อธิษฐานและคนอื่นรู้ว่าผู้หญิงท้อง จะต้องแบ่งฮีดเลี้ยงผี แต่สมัยก่อน ผู้ชายก็ไม่ค่อยมานอนกับสาวในเรือน เพราะหนุ่มสาวที่ยังเป็นโสด มักไปนอนรวมกลุ่มของตนในกว้านบ้าน เท่ากับเปิดโอกาสให้ได้สนิทสนม สร้างความสัมพันธ์กันได้อยู่แล้ว

ขณะนี้ คนดักกังส่วนมากปลูกเรือนลาลุ่ม โดยเฉพาะคนที่เข้ามาอยู่ในเขตสำนักเมือง ลักษณะสำคัญที่เห็นได้ชัดระหว่างเรือนดักกังกับเรือนลาลุ่ม คือเรือนลาลุ่มจะแยกเรือนครัวออกไปเป็นส่วนต่างหาก ซึ่งคนปัจจุบันเห็นว่าสะอาดและสะดวกกว่า บางทีก็ปลูกเรือนแบบเก่าแต่มีกันฝายาวตลอดตัวเรือน ซีกหนึ่งเป็นห้องนอนเจ้าเรือน และครอบครัวลูกๆ อีกซีกหนึ่งเป็นที่โล่ง ใช้อรับแขก นั่งเล่น กินข้าว ฯลฯ และแยกเรือนครัวออกเป็นเรือนเล็กๆ ด้านหลัง มีขานเดินจากตัวเรือนไปเรือนครัวได้ แต่ในตัวเรือนก็ยังคงมีเตาไฟอยู่ด้วย สำหรับต้มน้ำ ผิงไฟ และรับแขก

ในส่วนของการตกแต่งเรือนนั้น แต่เดิม คนดักกังจะไม่เอาหัวควายขึ้นแต่งเรือน ถ้ามีกวันบ้าน ก็จะเอาหัวควายที่แปงฮึด ประดับไว้ที่กวัน แต่ขณะนี้ที่บ้านดักกังเก่าแก่เพียงบ้านเดียว ที่มีกวันบ้าน คือ บ้านจลิ่ง ปัจจุบันบ้านดักกังมักปลูกเรือนเรียงเป็นแถว มีทางเดินใหญ่ (ลานบ้าน) อยู่กลาง และมีเสาหลักควายหน้าเรือน หัวควายก็จะเอาไว้ที่หลักหน้าเรือนนี้ ชำควายแต่ละครั้งต้องทำเสาหลักใหม่ หัวควายจะอยู่ที่หลักชำควายนั้น ถ้าเสาใดเก่าก็ล้มไปเอง ไม่มีการถอนเสา

การปลูกเรือน ก่อนปลูกต้องเลือกดิน (คือเลือกที่) โดยเอาไม้ท่อนเล็กๆ ไปฝังบริเวณที่เลือก แล้วดูว่า ดินนั้นผืนดีหรือผืนร้าย ผืนดีคือ ผืนว่าได้ปลา ได้ลูกได้หลาน ผืนไม่ดี คือ มีคนมาขอควาย มาขอลูก หรือเห็นงานบุญกินควาย หรือผืนเห็นคนตอยตีกัน นอกจากนี้ มีการเลือกเดือนเลือกวันปลูก บางครั้ง เคยมีคนปลูกเรือนในที่ที่ไม่ได้เลือก หรือผืนไม่ดี มีคนเจ็บตาย ก็ย้ายเรือน หรือแปงฮึด แต่ตัวท้าวคำวัน บอกว่า ตอนปลูกเรือนที่อยู่ปัจจุบันในสำนักเมืองนี้ ไม่ได้เลือกวันปลูก และไม่ได้ขอที่จากผีดินด้วย เพราะถือว่าปลูกเรือนลาวลุ่ม เคยมีคนมาทักว่าเรือนนี้ไม่ดี แต่ท้าวคำวันก็ไม่สนใจ และบัดนี้ก็อยู่มาหลายปีแล้ว ไม่มีเหตุอะไร

ในการปลูกเรือน หรือ ถางไร่ เจ้าของเรือนหรือ เจ้าเรือน (หัวหน้าครอบครัว) จะบอกผีว่า ขอย่อยากปลูกเรือนอยู่ที่นี่ ขอเจ้าไปอยู่บ่อนอื่นเด้อ เมื่อจะถางไร่ ก็พูดทำนองเดียวกันว่าจะทำไร่ตรงนี้ ขอให้ไปอยู่ที่อื่น แต่ไม่มีพิธีปลูกเรือน ไม่มีเสาสำคัญหรือส่วนใดของเรือนที่สำคัญพิเศษ

พิธีขึ้นเรือน ก่อนจะเข้าเรือนใหม่ ต้องอยู่ดูบ (กระท่อม หรือ เพิงพักชั่วคราว) ก่อน เมื่อถึงวันจะขึ้นเรือนใหม่ ให้ใครก็ได้ที่ไม่ใช่ตัวเจ้าเรือน เป็นผู้ขึ้นเรือนก่อน ถือดุ้นฟืนจุดไฟเข้าไปในเรือนตามบริเวณต่างๆ เหมือนไล่ผีไล่สิ่งร้าย แล้วมาที่เตาไฟ วางฟืนลงไว้ แต่ต้องยिनเพื่อให้ควันไฟขึ้นสูง ถ้านั่งลงวาง ควันไฟจะลงล่าง ถือว่าไม่ดี เมื่ออยู่บนเรือนครู่หนึ่งแล้ว เจ้าของเรือนจึงจะขึ้นเรือนตามมา คนดักกังถือว่า ถ้าไม่เอาไฟขึ้นเรือนก่อน ก็จะอยู่ไม่สุขสบาย หรือเหมือนกับว่า ยังไม่ได้เข้าอยู่จริง เพราะไฟ (เตาไฟ) เป็นศูนย์กลางของเรือน

จากนั้นก็มีการเลี้ยง กินหมูกินไก่กินเหล้าร่วมกันทั้งบ้าน เพราะถือว่าคนทั้งบ้านมาช่วยกันปลูกปรกติเรือนแบบเก่าปลูกไม่นาน แต่ใช้เวลาเตรียมวัสดุต่างๆ ค่อนข้างนาน เช่น ไม้ หญา

การปลูกเรือนหอ โดยทั่วไปไม่มีการปลูกเรือนหอ เพราะคู่แต่งงานจะอยู่บ้านพ่อแม่ของฝ่ายชาย ถ้าเรือนเดิมคับแคบและจะปลูกเรือนให้ลูกอยู่ใหม่ ก็ต้องมีพิธีกินเลี้ยง ชำหมู ส่วนการรับผิดชอบในการที่คู่แต่งงานจะย้ายเรือน หรือปลูกใหม่ ขึ้นอยู่กับว่า ใครเป็นผู้ให้ย้ายออก คนนั้นก็รับผิดชอบการย้ายที่ไปปลูก จะเป็นที่ใด คู่สามีภรรยาเลือกเองตามใจชอบ และอาจมีคนอื่นในครัวเรือนย้ายตาม

ไปอยู่ด้วย เช่น น้องที่ยังโสดอาจขอไปอยู่ด้วย แต่มักเป็นพี่น้องผู้ชายเท่านั้น

การกินอยู่ในเรือน โดยทั่วไป เจ้าเรือน หรือพ่อเฒ่าแม่เฒ่าจะเป็นผู้ดูแลการกินอยู่ แม่เฒ่าจะเป็นผู้ควบคุมลูกสาวและลูกสะใภ้ ในการดักน้ำดำข้าว และหุงหาอาหารประจำวัน ผู้หญิงโสดหรือเด็กผู้หญิงจะรับหน้าที่ดำข้าว ส่วนการหาอาหารประจำวัน ก็จะช่วยกัน เมื่อทำอาหารเสร็จ จะตั้งพาข้าว (สำหรับอาหาร) ที่เดียว กินพร้อมกัน ถ้ามีหลายคู่อยู่ในเรือน อาจตั้งพาข้าวหลายพา แต่ก็ถือว่ากินด้วยกัน กินพร้อมกัน ในระหว่างที่ทำอาหารนั้น ถ้าเป็นเรือนใหญ่ อาจมีเตาไฟมากกว่า ๒ เตา ก็จะแบ่งทำอาหารที่เตาต่างๆ ได้ แล้วเอามากินพร้อมกัน ถ้าเป็นการทำอาหารในพิธีกรรม เช่น แปะฮีด หรือโอกาสพิเศษ เช่น กินเลี้ยงแต่งงาน มักจะถือว่า เตาไฟด้านหน้าเป็นเตาสำคัญ ถ้ามีการกินเลี้ยง รับแขก หรือรับญาติพี่น้อง ก็จะคัดเหล่า กินเหล้ากินข้าวที่บริเวณเตาไฟนี้ จึงถือว่ารอบเตาไฟด้านหน้าเป็นบริเวณรับแขกของเรือนด้วย ส่วนเตาอื่นๆ เป็นเตาของครอบครัวแต่ละคู่

การทำมาหากิน

คนดักกังส่วนใหญ่ปลูกข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก ข้าวเหนียวปลูกน้อย เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไปในเมืองดักจึง ข้าวเหนียวใช้เป็นอาหารพิเศษเมื่อมีงานพิธีกรรม แปะฮีด หรือเป็นของกินเล่น ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวจะปลูกในพื้นที่ต่อกันไป

การปลูกข้าวจะเริ่มประมาณเดือน ๔ เดือน ๕ ก่อนปลูกจะต้องถางพื้นที่ก่อน ถ้ามีการบุกเบิกที่เพาะปลูกใหม่ ก็อาจจะมีพิธีกรรมง่ายๆ เพื่อบอกกล่าวผิดิน ขอใช้ดินบริเวณที่เลือกนั้นสำหรับปลูกข้าว

การปลูกข้าวหรือสักข้าวจะทำพร้อมๆ กันทั้งบ้านและมีการแปะฮีดที่เรียกว่า **ตรเมียงจรว** (บุญสักข้าว) ก่อนลงมือสักข้าวจริงๆ คือ แต่ละเรือน จะต้องไปสักข้าวไว้เล็กน้อยก่อน คนที่จะเริ่มสักข้าวนี้ต้องเป็นผู้ชายที่ได้กินขึ้นเนื้อควายในการแปะฮีดกินควายของบ้านแล้ว นั่นคือ มีอายุพอสมควรและมีสถานภาพเป็นสมาชิกของครัวเรือนโดยสมบูรณ์ เมื่อกลับมาจากการไปสักข้าวห้ามพูดกับคนอื่น จนถึงเรือน วันรุ่งขึ้นต้องไปไร่ ตัดกกไม้มาปักไว้ ทำนองเดียวกับปักตาเหลว เพื่อให้รู้ว่า บ้านนี้อยู่ในระหว่างการสักข้าว บางครั้งจะมีการเอาไก่มาทำพิธีทำนายว่าจะได้ข้าวดีไหมในปีนี้ แต่ไม่จำเป็นต้องทำเสมอไป พวกหนุ่มๆ จะเวียนไปตามไร่ตามนา เขาก็ลงลาไปตีเมื่อถึงพื้นที่เพาะปลูกของแต่ละเรือน เมื่อครบหมดแล้วก็เอากองลามาวัวที่ควน

คนดักกังใช้วิธีสักข้าวไร่ คือ สักดินให้เป็นหลุม แล้วหยอดเมล็ดข้าว กลบดิน เวลาปลูกข้าวจะช่วยกันทั้งครัวเรือน หรือจะไปช่วยเรือนของญาติพี่น้องและเพื่อนด้วยก็ได้ และจะไปกันทั้งผู้หญิงผู้ชาย คนสักข้าวจะถือไม้สักข้าวเดินนำหน้าไปเป็นแถวหน้ากระดาน สักหลุมทั้งชายชวาวพร้อมๆ กัน ผู้หญิง

มักเป็นคนหยอดเมล็ดข้าวตามหลัง แล้วใช้เท้ากลบดินเหยียบให้แน่นพอควรเมื่อสักของเรือนตนเสร็จแล้ว จะไปช่วยเรือนอื่นก็ได้ ระยะเวลาสักข้านี้ประมาณ ๖-๗ วัน ก็เสร็จทั้งหมด ยกเว้นบ้านที่มีพื้นที่เพาะ ปลูกอยู่ไกลๆ ไม่ติดต่อกัน อาจต้องใช้เวลามากขึ้น

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว ก็ปลูกข้าวโพด (สาลี) ซึ่งอาจจะปลูกก่อนสักข้าวเล็กน้อย ปลูกมัน ตัน (มันสำปะหลัง) และพืชสวนครัวอื่นๆ รวมทั้งยาสูบ พืชสวนครัวอาจจะปลูกไว้ใกล้เรือน เพื่อความสะดวกในการใช้ทำอาหารประจำวัน บางบ้านอาจมีการทำสวนบ้าง

เครื่องมือเครื่องใช้ในการเพาะปลูกของคนดักกั๋ง เป็นเครื่องมือพื้นฐานทั่วไป ที่ทำได้เองใน ครัวเรือน นอกจากชิ้นส่วนที่เป็นเหล็ก ต้องหาซื้อจากตลาดหรือที่อื่น เครื่องมือส่วนใหญ่ได้แก่

๑. **บรา** (พ้า) มีดยาว ทำด้วยเหล็ก ด้ามเป็นไม้ ใช้ถางป่า ตัดไม้เล็ก ๆ
๒. **งูง** (ขวาน) ใช้ตัดต้นไม้ใหญ่ๆ ถากไม้เสา
๓. **หัวรุ** (เหล็กแฉ) เป็นเหล็กรูปโค้ง มีด้ามยาว ใช้ขุดดินเวลาสักข้าว
๔. **แบรกุ** (เหล็กแฉ) ใช้ถางหญ้า ถากหญ้า ลักษณะคล้ายจอบ ด้ามยาว
๕. **ลองมูล** (ไม้ลู่) เป็นไม้ปลายแหลม หรือปลายเป็นเหล็กแหลม ใช้สักข้าวไร่
๖. **กลัวอา** (กะเจ้าะ) สานด้วยไม้พุง ใช้ผูกเอว สำหรับใส่รวงข้าวเมื่อไปรูดข้าว
๗. **ตราวน** (กะพ้า) สานด้วยไม้พุง ขนาดใหญ่กว่ากะเจ้าะ ใช้เป่าข้าวกลับเรือน

การปลูกข้าวของคนดักกั๋งไม่ค่อยได้ผลมากนัก เพราะขาดน้ำ บางปีที่ได้ผลผลิตน้อย ก็ต้องกิน พืชอื่นๆ ผสมไปกับข้าว เช่น กลอย ข้าวโพด มัน ส่วนพืชผักอื่นๆ ก็พอได้ผลบ้างเล็กน้อย น้อยๆ แต่ไม่ ถึงกับอุดมสมบูรณ์

นอกจากอาหารหลักประจำวันคือข้าวแล้ว คนดักกั๋งมักจับปลามาทำอาหารกินกับข้าว ซึ่งก็จะ เป็นพวกปลาเล็กปลาน้อย จากลำห้วยเล็กๆ ใกล้บ้าน เช่น ที่บ้านสะออด ห้วยใกล้บ้านคือ ห้วยเวียล และห้วยแอ การหาปลาตามห้วยหนองต่างๆ เหล่านี้ ใช้เครื่องมือทำเองง่ายๆ แต่ถ้าไม่มี ก็ใช้วิธีจับเอา ตามหลิ่วหิน และเงาไม้ที่ร่ม แต่ไม่ค่อยมีใครใช้วิธีวางเครื่องมือดักขนาดใหญ่ หรือซั้งซ้อน เครื่องมือหาปลาหรือจับปลา ที่ใช้กันในครัวเรือน ได้แก่

๑. **ป็น้อง** (แห) ทำด้วยเชือกป่าน ใช้ทอดในห้วยที่เป็นวังน้ำ
๒. **ยูร** (มอ) ทำด้วยเอ็น ใช้วางจับปลาในน้ำ (สองคนช่วยกัน)
๓. **ตราก** (สะดุง) ทำด้วยป่าน ใช้สุมปลาในน้ำ คล้ายยอขนาดเล็กๆ
๔. **ฮารู** (ไซ) ทำด้วยไม้พุง ไม้ซอด ใช้ตามลำห้วย วางในน้ำโดย

๑๒๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

๕. ฮารุง

๖. ของ (กะช้อง)

๗. บั๊น (เบ็ด)

เอาด้านที่มีงา (ไม้ปลายแหลมด้านในของไซ) ไปรอ
ในทางน้ำที่มีปลาขึ้นลง ปลาว่ายเข้าไปแล้วจะติดงา
ทำด้วยไม้พุง ไม้ซอด เอาเหยื่อวางล่อไว้ด้านในฮารุง
แล้วแชไว้ในน้ำ ล่อให้ปลาเข้ามากิน จะออกไม่ได้
ทำไม้พุง ไม้ซางข้าม ใช้ซ่อนปลาในน้ำ
ทำด้วยเหล็ก ใช้ติดเหยื่อ หย่อนในน้ำตกปลา จะมี
คันเบ็ดหรือไม่มีคันก็ได้ แต่ไม่ค่อยมีการวางเบ็ดราว

ปลาที่มักหาได้ตามลำห้วยเหล่านี้ คือ ปลาช่อน ปลาจาด ปลาแกง ปลาขาว ปลาแก้มแดง ปลา
กต แต่ไม่ค่อยได้มากถึงขนาดจะเอามาทำปลาแดก (ปลาร้า) หรือตากแห้ง ส่วนมากได้มาก็ทำกินเป็น
กับข้าวประจำวัน นอกจากเวลาที่จะมีงานแข่งฮืด ผู้ชายอาจจะไปหาปลากันเป็นกลุ่ม ทอดแหบ้างหรือ
กางอวนเล็กๆ ลากตามลำห้วย ก็อาจจะได้ปลามากขึ้น

การหาอาหารที่เป็นเนื้อสัตว์อื่นๆ จะต้องไปหาสัตว์ในป่า ซึ่งเป็นพวกสัตว์เล็กสัตว์น้อย เช่น
กระรอก กระแต ตุ่น อ้น ไก่ป่า ไก่ฟ้า นกกต เมื่อก่อนในป่าและบริเวณภูเขา จะมีแก่งกวางพอจับได้
บ้างนานๆ ครั้ง หมูป่าก็พอมี แต่ปัจจุบันนี้หาได้ยาก เพราะในช่วงที่มีภัยสงคราม คนไปอยู่ตามป่ามาก
สัตว์ป่าก็เหลือน้อยลง แต่สัตว์ร้ายขนาดใหญ่ เช่น เสือ ช้าง ไม่ค่อยมี

เครื่องมือที่ใช้ดักหรือล่าสัตว์ มักเป็น หน้าไม้ บั้งลม และเครื่องมือเล็กๆ ได้แก่

๑. ปะแ้ง (หน้าไม้)

๒. ปารูปรา (บั้งลม)

๓. ตับัง (กับไม้)

๔. ดอง (กับไม้)

๕. ปรางัด (กับกั๊ด)

๖. ปโย (แร้วเล็กๆ)

๗. ปรราราด (แร้ว)

๘. กากะลองดอง (กับดัก)

ใช้ยิงนก ยิงหนู ตัวลูกดอกเป็นไม้ปลายแหลมธรรมดา
ไม่ค่อยมีใครใช้ยางนอง หรือลูกดอกที่อาบยางพิษ
ใช้เป่าลูกดอก ขนาดเล็กกว่าที่ใช้กับหน้าไม้
ใช้สำหรับดักนกหนู ไก่ป่า ไก่ฟ้า ฯลฯ
ใช้สำหรับหนู กระรอก กระแต วางบนพื้นดิน
ใช้ดักตุ่น อ้น หนู คล้ายดอง แต่ใหญ่กว่า
ใช้ดักนก ไก่ป่า ไก่ฟ้า
คล้ายปโย แต่ขนาดใหญ่และแข็งแรงกว่า เพราะใช้
สำหรับดักกวาง ฟาน (แก้ง) และหมูป่า
ใช้ดักหมูป่า เป็นเครื่องมือค่อนข้างใหญ่ แข็งแรง
ใช้วางในป่าตามบริเวณที่เคยเห็นหมูป่าผ่าน หรือวาง

ดักหมูป่าที่เข้ามากินข้าวไร่ ในช่วงก่อนเก็บเกี่ยว

สัตว์ที่ดักได้นี้ ใช้เป็นอาหาร ไม่ได้ขายหรือแลกเปลี่ยน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ ก็เป็นพวกไก่ และ หมูบ้าง เพื่อใช้ในการทำพิธีกรรม หรือเวลามีงานเช่น แต่งดอง งานศพ คนดักก้างไม่มีข้อห้ามเรื่องเนื้อ สัตว์ แล้วแต่ใครจะกินหรือไม่กินอะไร มีข้อยกเว้นเฉพาะผู้ที่เป็นหมอรักษาโรค (กรู) จะไม่กินเนื้อสัตว์ บางอย่าง เช่น แพะ และไม่กินไข่ไก่ที่ใช้ทำนายผีแล้ว ส่วนในงานแต่งงาน จะไม่กินไก่ป่า นกคอก (นกกระทา) ฟาน เช่นเดียวกับเวลาเริ่มถางไร่ สักข้าว ก็ไม่กินสัตว์พวกนี้เหมือนกัน อัน กินได้ แต่ห้าม พี่น้องกินด้วยกัน เชื่อว่าพี่น้องจะแตกกัน

ดักก้างไม่ค่อยกินหมู แต่ไม่ใช่เป็นเพราะข้อห้าม ท้าวคำวันบอกว่าเป็นเพราะขยะเขียงมากกว่า กบนั้นกินได้แต่หายาก ส่วนคางคก มีคนเคยกินปรากฏว่าเป็นพิษถึงตาย เลยไม่มีใครลองกินอีก

นอกจากจะเข้าป่าเพื่อดักจับสัตว์แล้ว ก็อาจหาของป่าของดง เช่น น้ำผึ้ง หวาย หรือตัดไม้ไผ่ มาทำเครื่องมือ เครื่องจักสานต่างๆ แต่ไม่ค่อยมีการหาของป่าอื่นๆ เช่น กระวาน น้ำมันยาง

ในเรื่องของการทำมาหากินนี้ นอกจากการเพาะปลูกและหาอาหารธรรมชาติแล้ว ในระยะหลัง คนดักก้างอาจจะออกไปรับจ้างทำงานที่อื่นบ้างเป็นครั้งคราว ส่วนมากเป็นผู้ชาย โดยเฉพาะในปีที่เพาะ ปลูกไม่ได้ผล เกิดความอดอยาก อาจจะต้องไปรับจ้างไกลๆ เช่น ตัดไม้ ถางไร่ถางดง ในปัจจุบันการ รับจ้าง จะได้รับค่าจ้างเป็นเงิน แต่สมัยก่อนอาจได้เป็นข้าวเปลือก หรือของอื่นๆ

ผู้หญิงส่วนมากจะทอผ้า (ตำหูก) ทั้งเครื่องนุ่งห่มของตนเองและครอบครัว และอาจจะทอ ผ้า กะโด (ผ้าห่ม) ผ้าเหียง (ผ้าพาดบ่า) ซึ่งบางครั้งอาจใช้แลกข้าวของที่ต้องการจากบ้านอื่น หรือนำมา แลกที่ตลาดในสำนักเมืองหรือในแขวง แต่ดักก้างไม่ค่อยชำนาญเรื่องทอผ้านัก ฝ่ายก็ปลูกได้น้อย การ ทอผ้าจึงเป็นเพียงสนองความจำเป็นของครอบครัว

การจักสานเครื่องมือใช้ไม้สอย เช่น กะดั่ง กะเจ๊ะ กะเบียน (พาข้าว) กะข้าง ฯลฯ นั้นคนดักก้าง มักทำใช้เอง และอาจเหลือใช้ นำไปเป็นของแลกเปลี่ยนกับสิ่งอื่นที่ต้องการบ้างแต่ไม่ถึงขนาดทำเป็นสินค้า เช่นเดียวกับการตีมีด ตีเหล็กทำเครื่องมือใช้ในครัวเรือน ซึ่งก็พอทำเองได้

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือนของคนดักก้าง ที่เป็นเครื่องมือสอยพื้นฐาน ได้แก่

๑. กะดอง (กะดั่ง)	ทำด้วยไม้พุง ใช้ฝัดข้าวเปลือก
๒. เขี่ยบยั้ง (กะเบียน)	ทำด้วยไม้พุง ใช้วางกับข้าว อาหารประจำวัน
๓. ตบั้นแตร์ (ครกตำข้าว)	ทำด้วยไม้จริง ใช้ตำข้าว หรือตำอื่นๆ

๑๒๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

๔. แกรก (สาก)	ทำด้วยไม้จริง ใช้ตำข้าว หรือตำอื่นๆ
๕. ตเบ็น (เขียง)	เป็นเหล็กสามขา ใช้ตั้งหม้อข้าวหม้อแกง
๖. จเกง (เคียง)	ไม้จริง ใช้สับ หั่น อาหารเช่น เนื้อ ผัก
๗. ฮน็อก (หม้อทองใหญ่)	ทำด้วยทองเหลือง ใช้ต้มเหล้า หรือเก็บน้ำกินในเรือน
๘. แอรุ (ไห)	ทำด้วยดิน สำหรับหมักเหล้าไห

เครื่องมือเครื่องใช้ทำอาหาร

๑. บิคจี (มีดตอก)	ใช้จักตอก เหล้าไม้ จักสาน หั่นอาหาร
๒. ฮาจิโด (มีดใหญ่)	ใช้หั่นเนื้อ หั่นผัก
๓. ตบันตเนาะ (ครกแจ่ว)	ครกใบเล็ก สำหรับตำแจ่ว
๔. จนุก (สาก)	ทำด้วยไม้จริง ใช้ตำแจ่ว
๕. กดี (หม้อ)	ทำด้วยอะลูมิเนียม ใช้หุงข้าว ต้มแกง
๖. ปิวริก (หม้อขาง)	คือกะทะอะลูมิเนียม ใช้คั่ว ทอดอาหาร
๗. ปราว (ผ้า)	มีดใหญ่ ใช้ชำแหละเนื้อสัตว์ขนาดใหญ่
๘. จูง (ขวาน)	ใช้ฟันฟัน ดัดท่อนกระดุก

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

คำวันบอกว่าแต่ก่อนเผ่าดักกัทอผ้าเก่ง ปลูกฝ้ายเองและทอผ้านุ่งผ้าห่ม นอกจากใช้เองแล้วยังนำไปแลกกับของใช้ของบ้านอื่น เช่น แลกหม้อและจานชามกับเผ่าเตรวี หรือ แอฮู ปัจจุบันยังทอผ้าเองอยู่บ้าง และซื้อเครื่องแต่งตัวสมัยใหม่จากตลาดที่แขวง หรือจากพวกเวียดนามชายแดน

สีที่ย้อมผ้าสมัยก่อนใช้สีธรรมชาติ ปัจจุบันซื้อสีย้อมวิทยาศาสตร์จากตลาดแขวง

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย ผู้ชายดักกัสมัยก่อนเกล้าผมไว้ด้านหลัง แถวท้ายทอย ถ้ามีผมไม่มากพอก็ใช้ผมยอง (ซ่อง) ใส่เต็มเข้าไปให้มวยใหญ่ ถือว่าสวย เครื่องนุ่งห่มมี เสื้อแขนกุดสั้น เรียกว่า **ตือบตีโกะ** หรืออาจเป็นเสื้อแขนยาว เรียกว่า **ตือบตียัง** มีผ้าคลุมหลัง (ผ้าเหียง) เรียกว่า **ละฮู** ใช้คลุมปกหลัง และอ้อมชายมาผูกด้านหน้า อาจวัดชายมาพาดบ่า หรือวัดวัดพันคอไว้ทั้งสองชายเวลาทำงาน แต่ส่วนมากในโอกาสปกติ ผู้ชายไม่สวมเสื้อ ท่อนล่างนุ่งกะเตี่ยว เรียกว่า **โลน** ยาวแค่หัวเข่า หรืออาจสั้นกว่านั้นเล็กน้อย มักนุ่งให้มีชายห้อยด้านหน้าและหลัง กะเตี่ยวที่สวยงามกว่า ปกติเรียกว่า **โลนเฮา** (ก่ามะหยี่)

แซมใหม่เป็นลวดลาย ถ้าเป็น **โลนยัก** ก็จะมีลูกปัดปักตกแต่ง **โลนเปือน** เป็นฝ้ายธรรมดา ใช้ในชีวิตประจำวัน ส่วน**โลนมุ้ย** เป็นผ้าถุงเย็บเก็บชาย ไม่มีครุย

เครื่องประดับของผู้ชาย มีตุ้มหู ทำด้วยก้านไม้เล็กๆ เจาะแล้วเสียบที่ตึงหู การเจาะหูใช้ขนเม่นแทงตึงหู นอกจากตุ้มหู มีการตกแต่งมวยผมโดยเอาเชื้วหมูมาเสียบที่มวยผม มีหมากปัดลูกโตๆ สวมคอ บางคนที่มีฐานะดี อาจใช้ทองเหลืองตีเป็นเส้นยาวๆ แล้วขดเป็นวงรอบคอเป็นชั้นๆ จนคอตั้งยาว เรียกว่า **ก้องกะลู้ก** หมากปัดสวมแขน เรียกว่า ตามตือยัก บางคนเอาฝ้ายมาพันเกลียว ใส่ข้อมือเป็นเครื่องตกแต่ง

เครื่องแต่งกายของผู้หญิง ผู้หญิงดักกั้วไผ่มยาว กล้ามวยด้านหลัง บางที่ใช้ผ้าคลุมหัว แต่ส่วนมากไม่มี ท่อนล่างนุ่งผ้าผืนยาว สูงถึงหน้าอก เรียก **อันเตะฮู** ใช้ฝ้ายพันเกลียวมัดที่เอว และมีผ้าคลุมหลัง ผูกชายไว้ด้านหลัง เรียกว่า **อันไต้บ** ผู้หญิงลูกอ่อนจะใช้ผ้าถุงด้านหลังส่วนบน ทำเป็นถุงสะพายลูกก็ได้ หรือบางคนก็เอาผ้าผืนยาวๆ อีกผืน คล้องเฉียงบ่า ใช้สะพายลูกอ่อน ก็ได้ เครื่องประดับของผู้หญิงมีตุ้มหู เป็นทองเหลือง หรือเป็นไม้ชิ้นเล็กๆ เสียบเข้าในรูตึงหู มีหมากปัดคล้องคอ แต่จะเป็นปัดเม็ดเล็กๆ เล็กกว่าลูกปัดประดับที่ผู้ชายใช้ คนที่ฐานะดีอาจมีก้องแขน (กำไล)

นายบ้าน และ หมอผี ไม่มีเครื่องแต่งตัวหรือเครื่องประดับพิเศษ ในโอกาสงานบุญ ก็ไม่มีเครื่องแต่งตัวพิเศษ แต่อาจใช้ผ้าเนื้อดี ผ้าไหม ก้ามะหยี่ หรือ มีชายครุยงามๆ สำหรับผู้ชาย ผู้หญิงก็จะใช้ซิ่นหรือผ้าคลุมหลังผืนใหม่ งามกว่าที่ใช้ปกติประจำวัน และมีเครื่องประดับตกแต่งต่างๆ มากกว่าปกติ

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

คนดักกั้วก็เช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ คือ เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วย ถ้าเป็นอาการที่มีสาเหตุที่คุ้นเคย เช่น ปวดท้อง ปวดหัว หรือเป็นบาดแผลที่ไม่สาหัสนัก ก็จะรักษาด้วยสมุนไพรและกรรมวิธีแบบพื้นบ้านที่ผู้เฒ่าผู้แก่บอกเล่ากันมา เท่าที่จำวันและเวลาสักพอจะมีความรู้และจดจำได้ มีดังนี้

ปวดท้อง	- ไบหมากสิดา ดัมกินน้ำ หรือ ปะรูฮะแรง เป็นต้นไม้ใหญ่ขนาดกก หมากแฉง ใช้ทั้งราก ทั้งใบ ทั้งต้น มาดัมกินน้ำ แก้วปวดท้อง ท้องเดิน อาเจียน
เลือดไหล	- กะซามจีรุ เอาหัวมาบดๆ แล้วพอก
บวม, ช้ำ	- เอาผ้าอังไฟ นานส่วนที่บวม ช้ำ, น้ำร้อนประคบก็ได้ หรือถ้าได้ตัว

๑๒๘ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

- เยือน เอามาทุบกระดูกเอาน้ำมันจากกระดูกมาทา แก้มวม ช้ำ
- ผี - เอาใบยาสูบ ตำมาพอก หรือใบไม้อื่นๆ มาตำแล้วพอก
- เจ็บตา - เด็กๆ ตาแดง เอาปัสสาวะเด็กหยอด หรือ น้ำนมแม่หยอด
- ไอ - ให้กินใบหนาด รุมควันน้ำต้มใบหนาด, หรือกินขิง

การรักษาโรคที่ไม่รู้สาเหตุ

การรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วยที่ไม่รู้สาเหตุชัดเจน จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผี เหมือนชนเผ่าทั่วไป กล่าวคือ ถ้ามีผู้เจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ ญาติพี่น้องจะเอากกขมมาเผาไฟ แล้วถามว่า ผีตัวใดมาต้อง (ทำ) หรือเอาไม้มาเสี่ยงที่ละส่วนว่าจะต้องหมู หรือไก่ แล้วก็ถามอีกว่า หมูตัวใด ไก่ตัวใด ไก่ขาว ไก่แม่ หรือไก่ลูก

อีกวิธีหนึ่งคือ เอาข้าวสารมาใส่กระบอกลูกให้เต็ม ถ้ามืดแล้วเทข้าวสารออกแล้ว อัดเข้ามาใหม่ ออกซื้อผีที่ละตัว แล้วดูว่า ข้าวสารในกระบอกลูกเต็มหรือไม่เต็ม ถ้าถามตกซื้อผีใด แล้วข้าวสารเหลือไม่เต็มกระบอกลูก ก็ถือว่าผีตัวนั้นทำ

อากรู-หมอ บ้านดงออร์ มีหมอที่ดูเหตุโรค เรียกว่า อากรู เป็นผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้ พวกนี้กลางคืนจะฝันว่าจะป่วย (รักษา) คนเจ็บได้ ถ้าคนที่รักษาได้เฉยๆ เรียกว่า ครู หรือ กู

วิธีการของกรู เช่น เอาไข่ไก่มาลนกับเทียน แล้วเอามาถูตามตัวคนเจ็บ (หรือเอาใบไม้มาลูบตัวคนเจ็บ) ไข่ไก่ที่ถูตัวแล้ว เอามาตอกดู แล้วจะเอาไปกินก็ได้ แต่คนที่ป่วยจะไม่กิน

หมอที่รักษาด้วยวิธีเป่าก็มี เอายาหรือใบไม้มาเป่าใส่คนเจ็บ เรียกว่า กรู เหมือนกัน

ขณะนี้ที่บ้านดงออร์ มี อากรู ๒ คน เป็นผู้หญิง ๑ ผู้ชาย ๑ อายุประมาณ ๕๐ ปี ผู้หญิงชื่อนางแยรุ ผู้ชายชื่อ ท้าวฮิน จะทำพิธีให้คนเผ่าใดก็ได้ หรือคนดักกักเจ็บจะไปให้หมอเผ่าอื่นดูก็ได้ ที่บ้านเชียงใหม่ ก็มีผู้ชาย ๑ คน ชื่อ ท้าวแยฮู อายุประมาณ ๓๐ ปี เวลาไปทำพิธี จะได้ของตอบแทน เป็นข้าวสาร เป็นไก่ หรือเงิน หรือญาติคนเจ็บมาทำงานให้ หรือได้เงิน ๕๐๐-๖๐๐ หรืออาจถึง ๑,๐๐๐ กีบ ถ้ารักษาด้วยก็อาจจะได้ ๓,๐๐๐-๖,๐๐๐ กีบ แล้วแต่ความยากง่ายของกรณี ถ้ายังไม่หาย ก็ให้หมอดูอีก อาจเป็นคนเดิม หรือเปลี่ยนหมอ ถ้าหมอดูว่าให้ฆ่าหมู ก็ฆ่าหมู ดูว่าควายก็ฆ่าควาย แต่ถ้าแบ่งฮีดฆ่าควายแล้วยังไม่หาย ก็ถือว่าสุดแล้ว คงต้องตาย

ประสู ของตะเรียง ไม่กิน ฟาน หมู หมา แพะ ส่วนอากรู ของดักกัก ไม่กินฟาน ไม่กินหมู บางคนก็ไม่กินแพะ ไม่กินหมา แล้วแต่แต่ละคนจะกำหนดรู้ตนเอง

คำวันเล่าว่า เมื่อสมัยสงคราม มีหน่วยอนามัยเข้ามาในบ้านดักกักบ่อยๆ ดูแลเรื่องสาธารณสุข

ส่วนมากเป็นพวกเวียด และพวกแพทย์ตาแสง (ตำบล) ถ้าคนเจ็บยังหนุ่มยังสาว แปรฮึดฆ่าหมูฆ่าควาย แล้วยังไม่หาย ก็อาจพาไปโรงหมอที่สำนักเมือง หรือถ้ามีรถมมีพี่น้องก็เอาไปแขวง เข้าโรงพยาบาลของแขวง การรักษาที่โรงพยาบาล ต้องจ่ายแต่ค่ายาเท่านั้น แต่ปัญหาสำคัญคือ การนำตัวคนเจ็บมาโรงพยาบาล เพราะการเดินทางค่อนข้างลำบาก

ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

ความเชื่อเกี่ยวกับผี

ดักกั๋งนับถือผี ทั้งที่เป็นผีที่เกิดจากความเชื่อในอำนาจธรรมชาติ เช่น ผีต้นไม้ ผีภูเขา ผีน้ำ ผีดิน และผีที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือผีของคนตายโดยเฉพาะผีตายโหง

ชะโม้ก (ผีคนตาย)

เมื่อคนตายแล้ว ก็จะเป็น ชะโม้ก คำวันอธิบายเป็นภาษาลาวลุ่มว่า ชะโม้ก คือ ผีสาบ รูปร่างของชะโม้กจะเหมือนคนที่ตายนั่นเอง แต่คนจะกลัว ไม่อยากเห็น สัตว์ไม่มีชะโม้ก

ขวัญ

คนเป็นจะมี ขวัญ ภาษาดักกั๋งเรียกว่า *ฮารุวาย* คนที่มีขวัญน้อยก็จะไม่แข็งแรง ถ้าน้อยลงเรื่อยๆ ก็จะตายในที่สุด เมื่อคนตายแล้ว ฮารุวายก็จะออกจากตัวคนนั้นไป บางทีคนที่ยังไม่ตาย แต่มีคนเห็นไปตรงนั้นตรงนี้ทั้งๆ ที่คนนั้นไม่ได้ไป คนดักกั๋งจะอธิบายว่า ที่เห็นนั้นคือ ฮารุวาย ของคนนั้น

เวลาที่เราดักกั๋งใจมากๆ คนดักกั๋งเรียกว่า *ฮาโปะ ฮารุวาย* (ขวัญหาย) ต้องให้ครูเรียกขวัญ วิธีเรียกขวัญ คือ เอาใบไม้ (*ปัยวะ*) มาลูบตามตัวคนที่ขวัญหาย แล้วเรียกขวัญกลับมา ใบไม้ก็คือใบ *ฮาลากุวย* ครูจะเอาใบไม้มาลูบตัว ใช้สองมือลูบใบไม้ลงไปเรื่อยๆ จากหัว จากอก ลงไปตลอดตัว ลักครู่หนึ่ง ก็ถือว่า เสร็จพิธีเรียกขวัญ

ใบฮาลากุวย เป็นใบไม้พื้นบ้าน เป็นต้นไม้พุ่ม คำวันไม่แน่ใจว่า จะตรงกับใบหนาดหรือไม่ เพราะไม่รู้ว่าใบหนาดเป็นอย่างไร แต่บอกว่า ไม่มีชื่อเป็นภาษาลาวลุ่ม

สัตว์ไม่มีทั้งฮารุวายและชะโม้กจะนั้น สองสิ่งนี้จึงถือเป็นลักษณะแยกคนกับสัตว์ออกจากกันด้วย

ความเชื่อเรื่องชะโม้ก เกี่ยวพันไปถึงเรื่องของปอบ และเรื่องผีเข้าคนเป็น

ภาษาดักกั๋งเรียก ปอบ ว่า *ฮารุออน* และเชื่อว่า ฮารุออนก็คือ ชะโม้กที่ออกจากตัวคนเป็น คำวันเล่าถึงเรื่องปอบ ซึ่งเป็นเรื่องที่เล่ากันทั่วไป ทำนองนิทานเรื่องผี ว่ามีผู้บ่าวผู้สาวไปนอนอยู่ด้วยกันบนชานบ้าน ตอนกลางคืน ปอบออกจากตัวผู้หญิงคนนั้น เป็นรูปหมูตัวใหญ่ ไปเลียน้ำล้างขามข้าว น้ำล้าง

๑๓๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

เนื้อ ที่ทั้งไว้บนขานข้างเรือน ผู้ชายตื่นขึ้นมา จับดูผู้หญิงตัวเย็น และเห็นหมูตัวใหญ่บนขานข้างเรือน ซึ่งปกติเป็นบริเวณที่ใช้ล้างถ้วยล้างชาม ก็เลยกลัว ไม่กล้าไปหาผู้หญิงคนนั้นอีก แต่ก็ไม่มีใครไปทำอะไรผู้หญิงที่ว่ามีปอบในตัว

ส่วนเรื่อง ผีเข้า หรือ วันโพง เป็นความเชื่อของคนดักกั๊งทั่วๆ ไป ว่าอาจมีชะโม้ของคนตาย ที่มาเข้าในตัวคนเป็น แล้วก็บอกว่าจะกินบุญด้วย เวลาถึงงานบุญ บางทีก็บอกว่าจะกินควาย กินหมู ถ้าเกิดเรื่องอย่างนี้ ญาติพี่น้องต้องไปเชิญหมอกุมารดู แล้วไล่ให้ผีออกไป และเมื่อถึงเวลาถึงงานบุญงานประเพณี คราวเรือนนั้นจะต้องเรียกผีนั้นมากินด้วย บางเรือนอาจจะฆ่าหมูฆ่าไก่ เลี้ยงผีตัวนั้นเลยก่อนงานบุญ แต่ถ้าผีบอกว่าจะกินควาย ก็มักจะต้องรอโอกาสงานบุญของบ้าน เพราะการฆ่าควายเป็นเรื่องใหญ่

ผีที่เข้ามาและบอกว่าจะกินบุญ หรือกินหมูกินควายนี้ เป็นคนละอย่างกับผีที่ทำให้คนเจ็บป่วย เพราะผีเข้าแบบวันโพง จะไม่ทำให้คนเจ็บป่วย แต่มาเข้าร่างแล้วทำให้คนที่ถูกสิงนั้นมีอาการแปลกไป พูดแปลกๆ หรือเสียงพูดไม่เหมือนเดิม เรียกว่า วันโพง แต่ถ้าผีที่ทำให้คนเจ็บ จะไม่แสดงตัวว่ามาอยู่ในร่างคน

คำวันไม่แน่ใจเหมือนกันว่าความเชื่อเรื่องอารูออนและวันโพง เป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนดักกั๊ง หรือเป็นเรื่องที่รับอิทธิพลมาจากลาวลุ่ม แต่ยืนยันว่า คนดักกั๊งทั่วๆ ไป รู้เรื่องอารูออนและวันโพง นอกจากนั้น การที่มีคำเรียกในภาษาของดักกั๊ง ก็น่าจะเชื่อว่า เป็นความเชื่อเดิมของดักกั๊ง

ทั้งผีชะโม้และอารูออน ที่กล่าวมานี้ เป็นผีร้าย อาจทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย เกิดภัยพิบัติต่างๆ ส่วนผีที่เป็นอำนาจธรรมชาติหรือเกิดจากธรรมชาตินั้น ประทิดก็จะไม่มาทำร้ายทำอันตรายคน นอกจากคนจะไปก่อเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเอง

ผีที่เป็นอำนาจธรรมชาติ

ในธรรมชาติแวดล้อม มีอำนาจบางอย่างที่เหนือกว่าคน ดักกั๊งเรียกอำนาจประเภทนี้ว่าเป็นผีเหมือนกัน แต่คำวันใช้คำเรียกที่เป็นภาษาลาวลุ่มทั้งหมด และอธิบายว่า คนดักกั๊งปัจจุบันก็จะใช้คำเรียกอย่างนี้ มากกว่าใช้คำดักกั๊งดั้งเดิมที่เรียกผีว่า อารู เช่น อารูกรูง ผีป่า

ผีฟ้า *ยางแปลง* ทำให้ฝนตก แดดออก เกิดสัตว์ เกิดอะไรต่างๆ ความเจ็บไข้ได้ป่วย

ผีน้ำ *ยางดำก*

ผีดิน *ยางกะเตี้ยก* ต้องบอกเวลาจะเริ่มทำอะไรทำนา แต่ไม่ต้องมีอาหาร หรือเครื่องไหวผี

ผีภู *ยางกอรู*

๑๓๒ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

โดยทั่วไป ประเพณีและพิธีกรรม จะแบ่งเป็นฮีดเรือน (พิธีกรรมของครัวเรือน) และฮีดบ้าน (พิธีกรรมของชุมชน) เช่น ถ้ามีคนเจ็บ ก็ทำฮีดเรือน (**เดียงดุง**) เจ้าเรือนแบ่งฮีด คือ ลงมือประกอบพิธีเอง แต่ก็อาจต้องใช้ก้องลา (ฆ้องลา) และมีการหมักเหล้าให้ ส่วนฮีดบ้านนั้นต้องใช้ก้องลาทุกครั้งและทุกเรือน จะช่วยกันหมักเหล้าและเตรียมอาหารการกินสำหรับส่วนรวมด้วย นอกไปจากส่วนของครัวเรือน

หากแบ่งตามการกำหนดจุดมุ่งหมายของประเพณี อาจแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน
๒. ประเพณีตามขั้นตอนของช่วงชีวิต
๓. ประเพณีเกี่ยวกับการรักษาโรค

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน

ประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากินส่วนใหญ่ ก็คือ การเพาะปลูก ถือว่าเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ (fertility rite) ได้แก่บุญสักข้าว **ตรเมียงจรว** และบุญรดข้าว **ตรเมียงย็อก**
ตรเมียงจรว บุญสักข้าว

คนทำพิธีตรเมียงจรว ต้องเป็นผู้บ่าวที่กินขึ้นส่วนในควายแล้ว (ทางซีกขวา) ก่อนลงมือสักข้าวจริงๆ ในฤดูเพาะปลูก แต่ละครัวเรือนต้องไปสักข้าวไว้เล็กน้อยก่อน เมื่อกลับมา คนที่ไปทำพิธีนี้ห้ามพูดกับคนอื่น และต้องเอาก้องลาไปอยู่ควน วันรุ่งขึ้นไปไร่ ตัดกกไม้ขี้จิ้ง มาปักไว้ บริเวณที่สักข้าว (คล้ายๆ เป็นตาเหลว เพื่อเป็นรหัสสัญญาณห้ามคนอื่นเข้าไปในบริเวณที่เริ่มสักข้าวนั้น) กลุ่มพวกหนุ่มๆ จะเวียนไปตามไร่ตามนา เอาก้องลาไปต๋วย เป็นเครื่องหมายของการทำพิธีกรรม เมื่อครบหมดแล้วก็เอาก้องลามาไว้ที่ควน ค้างที่ควนอีกคืนหนึ่ง แล้วจึงแยกย้ายกันกลับเรือน จากนั้นก็ลงมือสักข้าวจริงๆ ได้

บางครัวเรือนอาจเอาไก่มาทำพิธีทำนายว่า จะได้ข้าวดีไหม โดยดูจากเอ็นคอไก่

ตรเมียงย็อก บุญรดข้าว

บุญรดข้าวเป็นพิธีสำคัญกว่าบุญสักข้าว คนทั้งครัวเรือนจะต้องมีส่วนร่วม และมักจะกำหนดนัดทำพร้อมกันทั้งบ้าน แต่ถือเป็นพิธีของครัวเรือน (ฮีดเรือน) ซึ่งอาจทำรวมกันหลายๆ ครัวเรือนก็ได้ ส่วนมากจะเป็นครัวเรือนที่เป็นญาติหรือเกี่ยวดองกัน และเมื่อถึงเวลารดข้าว ก็จะไปช่วยกันรดในแปลงของแต่ละครัวเรือน เป็นลักษณะการช่วยแรงงาน

ขั้นตอน เมื่อรดข้าวเสร็จทุกเรือนแล้ว แต่ละเรือนจะเตรียมเหล้า (เล็กน้อยแล้วแต่ผลผลิตที่ได้) เตรียมหมู เตรียมไก่ แล้วก็ไปไร่ (อาจทำรวมกันหลายครัวเรือน) เอาดอกไม้งามๆ ไปไว้ที่เถียง

ไร่ ถือกะพำประดับตกแต่ง ผู้หญิงแต่งตัวงามๆ เหน็บดอกไม้ ผู้ชายก็ใส่หมวกเหน็บดอกไม้ เอาดอกไม้ติดประดับกิ่งไม้คอนบ่าไป เอรารวงข้าวใส่ประดับด้วยแล้วเดินวนรอบไร่ และไปเดินรอบที่ผัดข้าว แล้วจึงมาเรือน ถ้าระหว่างทางมีทางแยกทางแพรง ก็เอากิ่งไม้ กกไม้ที่เก็บมาจากไร่ ทั้งไว้ตามทางแยกทางแพรง แล้วกล่าวคำเรียกข้าวจากที่ต่างๆ มาขึ้นเล้าข้าวขึ้นฉาง ผู้ชายเดินอ้อมเล้าข้าวสามรอบ แล้วกลับเข้าเรือน กินข้าวกินน้ำ รื่นเริงร่วมกัน

ตอนกลางคืน ฆ่าไก่ เคาะกะตึงคอกควาย บนบานให้ได้ผลผลิตดีๆ ทุกปี เอน้ำใส่ภาชนะ แล้วเอาน้ำจมน้ำใส่ปาก ตีตักน้ำที่ตักนี้ผ่านบ่าซ้าย-ขวา เอรารวงข้าวกับดอกไม้ มัดกับด้ามหอก เอาไปไว้ที่เล้าข้าว ทั้งหมดนี้ให้เสร็จในวันเดียว ถ้าบ้านนั้นทำบุญรดข้าวหลายเรือน หลายกลุ่ม ก็อาจจะมีการกินข้าวกินเหล้าไปเรื่อยๆ หลายวัน แต่ส่วนมากจะทำวันเดียวกัน เรือนไหนสนิทกันก็อาจจะไปกินเลี้ยงด้วยกันเป็นกลุ่มๆ แต่ไม่จำเป็นว่าต้องเป็นเรือนของญาติ อาจเป็นเพื่อนกันก็ได้

ตรเมียงยวม บุญประจำปี

นอกจากประเพณีที่เกี่ยวกับการทำมาหากินโดยตรงคือ ตรเมียงจราว และตรเมียงย้อยอก แล้วก็มี ตรเมียงยวม ซึ่งถือได้ว่าเป็นงานบุญประจำปี มีการแบ่งฮีดฆ่าควาย

สมัยก่อนจะแบ่งฮีดกินควาย และจะแต่งดอง ต้องให้อยู่ในช่วงตรเมียงยวม คือระยะงานบุญของบ้าน ถือเป็นฮีดบ้าน กำหนดระยะเวลาประมาณเดือน ๓ และกินเวลาประมาณ ๓ วัน ถ้าจะมีคนแต่งดอง ๓ คู่ ๔ คู่ ก็ต้องทำพิธีอยู่ในช่วงนี้ทั้งหมด ตรเมียงยวมนี้ต้องมีทุกปี ปีละครั้งเดียว แต่ปัจจุบันเปลี่ยนไปแล้ว จะแบ่งฮีดกินควายเมื่อไรก็ได้ จะแต่งดองเมื่อไรก็ได้ และบางปีก็ไม่ต้องมีตรเมียงยวม

การกำหนดตรเมียงยวมของบ้าน ก็คือ กำหนดให้งานพิธีกรรมต่างๆ อยู่ในระยะเดียวกัน และเป็นช่วงที่ว่างจากงานเพาะปลูก เป็นช่วงฝนแล้ง สะดวกกับการทำพิธีกรรม

เนื่องจากตรเมียงยวม มีการแบ่งฮีดกินควาย เป็นศูนย์กลางของพิธีกรรม จึงอาจเรียกว่าเป็นงานแบ่งฮีดกินควายประจำปีของเผ่าดักกัง อาจมีการเชิญคนจากบ้านอื่นมาร่วมพิธี มากินควาย หรือบอกกล่าวบ้านที่เป็นญาติพี่น้องมาร่วมงานด้วย บางทีก็เชิญกันทั้งบ้าน หรือเชิญเฉพาะเรือนก็ได้

ขั้นตอน

ในการเตรียมงาน จะมีการเตรียมเครื่องประกอบพิธี คือ ส่วนที่ใช้ในการฆ่าควาย เช่น เสากลางหลัก เครื่องตกแต่ง จัดเตรียมกว้านบ้าน ซ่อมแซมและตกแต่งให้เรียบร้อย และเตรียมอาหารที่จะเลี้ยงกันทั้งบ้าน นอกไปจากส่วนที่เลี้ยงกันในแต่ละเรือน การจัดเตรียมเหล่านี้ก็เหมือนกับที่ทำกันอยู่ทั่วไปในกลุ่มชนเผ่าที่มีประเพณีแบ่งฮีดกินควาย แต่เนื่องจากเผ่าดักกังมีจำนวนไม่มาก และในสมัยก่อน

๑๓๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

แต่ละบ้านก็อยู่ค่อนข้างไกลกัน จึงมักหมุนเวียนกันทำและเชิญบ้านอื่นๆ มาร่วมงาน ในกรณีนี้ก็ต้องส่งคนไปบอกบ้านอื่นๆ ว่าจะแข่งฮีดเมื่อไร บ้านอื่นจะได้เตรียมตัว

ในวันที่จะผูกควายเพื่อเตรียมฆ่าในวันรุ่งขึ้น ถือเป็นวันเริ่มพิธี แต่บางทีก็ผูกควายตอนกลางคืน และเจ้าพิธีจะเป็นผู้บอกผีว่า จะแข่งฮีดจะกินควาย อย่าให้คนในบ้านเจ็บป่วย แล้วจึงเอาควายมาผูกหลักที่ลานบ้าน หรือหน้ากว้านบ้าน ตีกลองล่ายอยู่ตรงบริเวณเสาหลักควายนั่น

ตอนที่ลงมือฆ่าควายจะต้องเอาเหล้ามาวางใกล้ๆ เสียบหลอดดูดที่ทำจากลำต้นหญ้าชนิดหนึ่ง ยาวประมาณ ๑ เมตร ให้ทุกคนไปจิบหลอดดูด แล้วให้สามครั้ง ตีกลองลาไปเรื่อย ๆ จากนั้นคนที่ฆ่า ก็เดินวนอ้อมรอบเสาหลักควาย แล้วจึงเอาง้าว (ดาบยาว) มาแทงคอควาย พอแทงคอแล้วจึงเอาเลือดไปทาที่กลองลา และทาที่กว้านบ้าน ถ้าเป็นการแข่งฮีดเรือน ก็ทาที่เรือน

การฆ่าควายต้องแทงก่อนแล้วจึงปาดคอควาย ถ้าเป็นงานบุญ หรือแข่งฮีดคนเจ็บก็ปาดแล้วเอาไปทำกินเลย แต่ละเรือนแบ่งเอาไปทำกินที่เรือนตน และมีการกินเลี้ยงที่กว้านบ้าน ส่วนมากจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หรือ ผู้ต่างหน้า (ตัวแทน) เรือน รวมทั้งนายบ้าน คนอื่นๆ ก็มากินที่เรือนของตน หรือทำแล้วแบ่งไปแจกกันก็ได้ เนื้อควายในงานแข่งฮีดบ้านนี้ จะกินที่วันก็ได้ ไม่มีข้อกำหนด

ถ้าแข่งฮีดควายให้คนตาย เรียก **ปะโจกาไม้ก** คือการฆ่าควายเลี้ยงผีคนตาย เมื่อปาดแล้วจะต้องเอาตับไปให้ผีตายกินก่อน คือ เอาไปที่ป่าช้า ที่หลุมฝังคนตายนั้น ถ้าแข่งฮีดควายรักษาคนเจ็บเรียกว่า **ปยัฮฮาเดือะ** ทั้งสองอย่างนี้ถือเป็นฮีดเรือน

ในระหว่างทำพิธี เรือนที่ฆ่าควายถือว่า ชะล่า ต้องใส่พดไม้ (คือยอดไม้ หรือ กิ่งไม้ติดใบเป็นพุ่มเล็กๆ) ปักเป็นเครื่องหมายไว้หน้าเรือน ประมาณ ๑-๓ วัน ห้ามคนนอกเรือนขึ้นเรือนนั้น ถ้ามีคนนอกเรือนขึ้นไป ถือว่า ชะล่า จะต้องถูกปรับไหม ถ้าเป็นฮีดบ้าน จะปักพดไม้ไว้กลางทางเข้าบ้าน คนนอกบ้านห้ามเข้า นอกจากจะเป็นแขกที่เชิญมา ซึ่งบ้านที่เป็นเจ้าของพิธีต้องออกไปทำพิธีรับที่หน้าทางเข้าบ้าน

ข้อห้ามในการทำพิธี คือ ผู้หญิงจะแทงควายไม่ได้ นอกจากจับด้ามง้าวหรือหอก ในเวลาที่แข่งฮีดเรือน ซึ่งถือว่าคนในเรือนทุกคนมีส่วนร่วมในการฆ่าควายเลี้ยงผี

การแข่งฮีดควายในงานประเพณีประจำปี มีกำหนด ๓-๔ คืน ถ้าเป็นงานบุญใหญ่ ก็แล้วแต่กำลังทางเศรษฐกิจของคนในบ้านว่าจะฆ่าควายกี่ตัว ถ้าทำทุกปีได้ก็ทำ ถ้าทำไม่ได้ ก็อาจเป็น ๒-๓ ปีทำที ครั้งที่บ้านชะฮอดเคยฆ่าควายมากที่สุด คือ ๖ ตัว ซึ่งถือว่ามากแล้ว เพราะควายมีค่ามาก และมีราคาแพง

ประเพณีตามขั้นตอนของช่วงชีวิต

โดยทั่วไป ดักกังถือว่า มีประเพณีตามขั้นตอนของชีวิตอยู่ ๒ ประเพณี ที่สำคัญ คือ การแต่งงาน (แต่งงาน) และ การทำศพ

ดารจิ่ง แต่งดอง (แต่งงาน)

ขั้นตอนของประเพณีการแต่งงาน หรือ ดารจิ่ง เริ่มจากการสู่ขอ พ่อแม่ผู้ชายไปสู่ขอผู้หญิงจากพ่อแม่ผู้หญิง หรือพ่อแม่ผู้ชายชอบใจลูกสาวเรือนนั้นเรือนนี้ ก็ถามลูก แล้วไปขอให้ ถ้าพ่อแม่ผู้หญิงไม่ให้ ก็ไม่ได้แต่ง หรือไม่ก็ฆ่าตัวตาย (เคยมีผู้หญิงผู้ชายบ้านต่งจรง ฆ่าตัวตายด้วยวิธีผูกตัวกัน แล้วกระโดดหน้าผา) แต่ก่อนคนดักกังอายุประมาณ ๒๐-๒๕ ปี ถึงจะแต่ง เพราะปัญหาจะอยู่ที่ค่าดอง (ค่าสินสอด) ปัจจุบันนี้ บางที่อายุ ๑๕-๑๖ ก็แต่งได้ เพราะค่าสินสอด ไม่จำเป็นต้องเป็นควายหรือคิดตามราคาตัวควาย และเมื่อแต่งงานไปแล้วถ้าผู้ชายทิ้ง ค่าดองก็ให้ครอบครัวผู้หญิง ถ้าผู้หญิงเป็นฝ่ายทิ้งไป พ่อแม่ของผู้หญิงก็ต้องเอาค่าดองคืนผู้ชาย

ค่าดองโดยทั่วไป เทียบค่าเงินกับค่าของ ค่าดองสมัยก่อน คือ ผ้ากะโต ๓๐ ผืน ควาย ๕-๑๒ ตัว หมู ๕-๑๐ ตัว ปัจจุบันนี้ ค่าดองจะจ่ายเป็นทอง เป็นทอง เครื่องประดับ หรือคิดเป็นแรงงานก็ได้ ค่าดองนี้มักจะไม่ให้ทีเดียวหมด ต้องค่อยๆ จ่ายไปเรื่อยๆ จนครบตามที่ตกลงกันได้

วันทำพิธีแต่งงาน จะต้องเลือกวัน ฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชายจะเป็นผู้ไปหาหมอมให้ดูวันทำพิธีก็ได้ ขณะนี้ที่บ้านฮะฮอด คนรู้วิธีเลือกวันแต่ง คือ ท้าวปาด อายุประมาณ ๖๐ ปี และ ท้าวคำไว อายุประมาณ ๕๐ ปีเศษ

ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่เตรียมการ ต้องตำข้าว เลือกหมู เลือกควาย เตรียมพริก เตรียมเกลือ และส่งข่าวบอกบ้านพี่บ้านน้อง ต้องเตรียมงานทั้งฝ่ายผู้หญิง ผู้ชาย แต่ผู้ชายเตรียมมากกว่า การเลี้ยงต้องกินที่บ้านผู้หญิงก่อน เพราะจะต้องมีคนเฝ้าดอง ไปเรือนหรือบ้านผู้หญิง ก็เลี้ยงที่นั่น

ในวันงาน จะมีคนหนึ่งจากบ้านผู้ชายมารับผู้หญิง คนจากบ้านผู้หญิง พ่อแม่ พี่น้อง และคนอื่นๆ ก็แห่ขบวนไป (เต้าตฺรือ) บ้านหรือเรือนของผู้ชายตั้งแถว ๒ แถว ต้อนรับขบวน มีการร้องเพลงของเผ่า และตีกลองลา ตีกะบัง กลองลาจะมีทั้งมีตัวแม่ และตัวลูก ก่อนขบวนจะขึ้นเรือนผู้หญิง จะมีคนเอาเหล้าให้กินที่บันได ที่ชานเรือน และก่อนเข้าเรือน รวมเป็น ๓ ครั้ง แล้วกินเลี้ยงร่วมกัน วงพ่อเผ่าแม่เผ่าพี่น้องเผ่าแก่ จะมีอาหารดิกว่าวอื่น กินแล้วต่างคนออกไปอยู่เรือนที่นอน ประมาณทุ่มสองทุ่ม จึงไปสนุกสนานอยู่เรือนพี่น้อง

ขั้นตอนคู่แต่งงานผูกแขน-ฆ่าไก่ เรียกว่า ด้ามดี-กุดดราว เป็นขั้นตอนของคู่แต่งงานโดยตรง

๑๓๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

ในขณะที่คนอื่นๆ กำลังกินเลี้ยงกัน คู่บ่าว-สาวจะช่วยกันฆ่าไก่ ผู้หญิงจับปีกจับตีนไก่ ผู้ชายจับหัว แล้วปาดคอ เอาหลอดคอไก่อมาดูว่า งามหรือไม่งาม ถ้าไม่งามก็ฆ่าตัวใหม่ เมื่อทำพิธีฆ่าไก่แล้วจึงจะถือว่าเป็นการแต่งงานกันแน่นอนแล้ว จากนั้นก็ทำพิธีผูกแขน เรียกว่า **ด้ามดี** คู่แต่งงานผูกแขนให้กันและกัน แล้วผู้อาวุโสที่ไปรับผู้หญิง จะเป็นผู้อบรมสั่งสอนคู่แต่งงาน ขณะทำพิธีนั้น ญาติพี่น้องทั้งหมด จะไม่ให้ออกจากเรือนจนกว่าจะเสร็จพิธี ถ้าฝ่าฝืน ถือเป็นชะล่า

วันรุ่งขึ้น จะเป็นวันฆ่าควาย ผูกควายไว้หน้าเรือน มัดตีนควาย แล้วแทงคอ ไม่ฆ่าที่เสาหลักควายของกวนบ้าน เนื้อควายจะแจกไปในบ้าน และปรุงอาหารเพื่อกินเลี้ยงร่วมกันที่เรือนของคู่แต่งงาน ช่วงกลางวันของวันนี้ จะเป็นเวลาตกลงยืนยันคำดองและจ่ายคำดอง คำไหว้ (**ตะปาด-ตะวาง**) คนจากบ้านผู้ชายที่ไปรับผู้หญิงมา จะเป็นคนทำพิธี จ่ายคำดองตามที่ตกลงกันไว้ และให้คำตะวาง (ไหว้) แก่พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ของผู้หญิง ฝ่ายผู้ชายจะให้คำตอบแทนคนที่เป่าแคนหรือนายหน้าผู้ดำเนินการคนนี้ด้วย จากนั้นก็กินเลี้ยงร่วมกันทั้งหมดที่เรือนของฝ่ายชาย

คืนนั้นอาจอยู่กินเหล้าอีก ๑ คืน รุ่งขึ้นเช้าจึงแยกย้ายกันกลับเรือน ถือว่าเสร็จพิธี ผู้หญิงจะกลับไปเยี่ยมเรือนตัวเองก็ได้ เรียกว่า **แปนตะมาง** ไปเยี่ยมไปกินข้าว แล้วกลับเรือนของสามี ถือว่าเป็นการไปเยี่ยมเรือนอื่น บัดนี้กลับมาเรือนตนเอง จากนั้น ผู้หญิงจึงจะออกไปไหนๆ ได้ ถือว่า ครบตามขั้นตอนกินดองทั้งหมด

ในตอนที่จะมาอยู่เรือนฝ่ายชาย เวลาจะเข้าเรือน กล่าวว่าผีจะนำเข้า ต้องเอาตุ้มพิน มาวางที่ประตู แล้วเอาเท้าไปอังไฟก่อน จึงเข้าเรือน นอกจากนี้ เวลากินเหล้า ตลอดคืน ผู้หญิงต้องผลัดเปลี่ยนกันถือไม้แปก (ไม้สน) จุดไฟ ให้แสงสว่างตลอดคืน เพราะถือว่าผู้หญิงต่ำต้อยกว่า

พิธีคลอดลูก พิธีกรรมตอนคลอดลูกไม่ถือเป็นพิธีใหญ่ ไม่ต้องเตรียมอยู่ไฟ ไม่ต้องสะหนามกันผี แต่มีว่านเมีย (คล้ายขิง ข่า) เอามาเคี้ยวพ่นกันผิบบบ ถ้าลูกออกยาก ให้กิน **กขามสะเนาะ** ซึ่งเป็นส่วนหัวของต้นไม้ชนิดหนึ่ง คล้ายว่าน เอามาต้มให้กินน้ำ เชื่อว่าจะออกลูกง่าย

พอคลอดลูกแล้ว ก็ล้างลูก ตัดสายตือ **เอาแฮ** (รก) ไปฝังที่บันได คนไปฝังต้องเป็นพ่อหรือแม่ หรือผัวเอาไปฝังก็ได้ ในการคลอดลูกนี้ ไม่มีหมอตำแยหรือคนที่ช่วยทำคลอดโดยตรง มักเป็นแม่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองคน และผู้หญิงมีอายุอื่นๆ จะมาช่วยก็ได้

พิธีทำศพ คนตาย เรียกว่า **ขจิต** งานศพ เรียกว่า **เว็กดิบพูนขจิต** (ไปฝังคนตาย)

คนดักกั้งถือว่า พิธีทำศพ เป็นพิธีสำคัญ เมื่อมีคนตาย จะเอาโลง (ตบอง) มาใส่ศพ วางไว้ที่ บ่อนรับแขกในเรือน โลงเป็นไม้แปก (สน) ทั้งต้น ผ่าสองซีกแล้วซุดซีกหนึ่งให้เป็นช่องว่างใส่ศพ ถ้าไม่ได้เตรียมโลงไว้ ก็อาจยืมหรือซื้อจากเรือนอื่นที่มีอยู่ ประดิคนดักกั้งจะไม่ทำเตรียมไว้ เพราะถือว่าชะล่า ะหว่างนั้นก็ส่งข่าวญาติพี่น้องให้มาร่วมงานฝัง

ก่อนเอาศพลงโลง จะเอาน้ำล้างมือล้างหน้า แต่งเครื่องนุ่งห่มสวยๆ ใหม่ๆ ให้ศพ มีคนมานั่ง เป็นเพื่อนศพ นั่งเล่า (รำพัน) สิ่งต่างๆ ที่ผู้ตายเคยทำมา(ส่วนมากเป็นผู้หญิง) และจะมีคนหนึ่งนั่ง บัดแมลงวันอยู่ข้างๆ ถ้าตั้งศพในเรือนมากกว่า ๑ คืน ตอนเช้าต้องเอาน้ำมาโปรยตรงหน้า (เหมือน ล้างหน้า) ส่วนมากจะเอาศพไว้บนเรือน ๑-๓ คืน ไม่เกิน ๓ คืน

เมื่อตั้งศพระยะหนึ่งแล้ว ก็ทำคานาไม่มีเชือกขึง เอาโลงวาง มีคนหาม ๔ คน ลงเรือนทางด้าน หน้า หามโลง (ไม่ปิดฝา) เอาเท้าไปก่อน เพื่อไม่ให้ผีกลับมาบ้าน ถ้าหามไปเมื่อย ก็เอาไม้ค้ำมายันคานไว้ ไม่ให้ลงดิน คำวันเสริมว่า ถ้าเอาโลงวางบนดิน บางทีโลงจะหนักมาก เพราะอาจมีผีอื่นๆ มานั่งบนโลง ระหว่างทาง จะเปลี่ยนคนหามก็ได้ไป

เมื่อไปถึงบ่อนฝังที่ดงผีป่าช้า ดักกั้งเรียกว่า *กเริงบิง* จะช่วยกันขุดดินลึกตั้งแต่แค่เอว หรือถึง ระดับอก เอาโลงวางลง เอาฝาโลง (เรียกว่า *โกง* ตัวโลงเรียกว่า *กัณ*) ครอบเป็นหลังคา เอาเชือกมัดกัน และโกง ให้แน่นหนา เอาซี่เกาอัดให้แน่นทุกด้าน ไม่ให้ตัวอะไรเข้าไปได้ แล้วเอา โลงลงดิน ถมทางหัว ให้เต็มก่อน ในการฝังนี้ ถ้าไม่มีโลง ก็อาจเอาฟากห่อ หรือเอาสาตห่อก่อนฝัง ถ้าเป็นเด็กอ่อนๆ ก็เอา ไปห่อแล้วทิ้งไปเลย หรือห้อยทิ้งไว้ที่ต้นไม้ในบริเวณดงผีป่าช้า

ในเวลาที่ฝังนั้น อาจพูดว่า *ข้อยมาฝังเจ้าแล้ว ขอให้เจ้าช่วยให้มั่งมี อย่าให้ทุกข์อย่าให้ยาก* พอ ถมเต็มก็ฝังเสา ๔ เสา เอาไม้ท่อนมาทำคลุมเป็นพื้นหลังคา เอาข้าวของมาวางให้คนตาย แต่ต้องทำให้ แดก ขำรูดฉีกขาด เสียบ้าง เอาไก่เป็นๆ มาปล่อยไว้ตัวหนึ่ง ถ้าผู้หญิงตายต้องเอาฝ้ายมาพันไว้ให้ เอา ฟีนมากองไว้ เสร็จแล้วเอาผ้าขึ้นน้อยๆ มาเสียบปลายไม้ ๗ อัน เสียบไว้ที่หลังคากับด้วย เมื่อเวลาเดินกลับ คนที่เดินสุดท้ายขบวนฝังศพ ไม่ให้เหลียวหลังมาดูหลุมฝัง

เมื่อกลับถึงบ้านทุกคนต้องอาบน้ำ ถ้าอาบไม่ได้ก็ล้างหน้าล้างตี่นล้างมือ ครอบครวของผู้ตายนั้น ก่อนเข้าเรือน ต้องฆ่าหมา เอาเลือดป้ายทุกคนที่ไปป่าช้า ระหว่างเส้นทางเดินไปฝังนั้น มักสร้างเป็น ห้างเล็กๆ แล้วเอาชิ้นส่วนของหมา หรือหมู ไก่ ที่ฆ่ากิน เอามาวางบนห้าง ให้ผีกิน เอาหญ้าคลุม แล้ว จึงกลับไปกินหมู หรือ กินไก่ที่ฆ่าไว้

แต่ก่อน คนในเรือนผู้ตายต้องอยู่เรือนตนเอง โดยไม่ไปเรือนอื่น ๗ วัน และคนเรือนอื่นก็ไม่

๑๓๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ขึ้นเรือนคนตาย ถือว่า ขะลำ หลังจากนั้น ๖ เดือน หรือ ๑ ปี อาจจะฆ่าควาย (*ปะโจกาโม๊ก*) เอาขึ้นควายหรือดับควายดิบ ไปให้ผีกินก่อน แล้วจึงกินที่เหลือได้

ผีตายโหง (*ขจิต เบรียง*) เช่น ตกน้ำตาย เมื่อได้ศพก็เอาฟาก หรือผ้า หรือ เปลือกไม้ ห่อศพ แล้วฝังตรงบริเวณที่ตายนั่นเลย ไม่ฝังในป่าช้า คนที่ไปฝัง ๒-๓ คน ต้องเป็นผู้ชายที่แข็งแรง และเมื่อฝังเสร็จแล้ว ต้องอยู่ป่า ๑-๓ คืน มีคนเอาเกลือ เอาข้าว เอาพริก ไปทิ้งไว้ให้เป็นครั้งคราว คนที่ไปฝังนั้นห้ามพูดกับใคร อยู่กันลำพัง ๒-๓ คนนั้น เมื่อครบกำหนดก็ทิ้งเครื่องเสื่อผ้าที่นุ่งอยู่ ใช้เครื่องนุ่งห่มใหม่ทั้งหมด แต่ก่อนอาจอยู่ในป่าเป็นเดือน แต่ปัจจุบัน บางทีไปฝังแล้วค้างป่าคืนเดียว ก็กลับบ้าน

คำวันเล่าเพิ่มเติมถึงกรณีผัวยิงเมียและลูกตายในป่า ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อ ๓ ปีก่อน (ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๖-๓๗) การตายโหงอย่างนี้ถือว่า ขะลำทั้งบ้าน ต้องฆ่าไก่ทั้งบ้าน และกำหนดชะล่าของบ้านนั้นนานถึง ๑ ปี ไม่ให้คนนอกบ้านเข้าบ้าน หรือถ้าจำเป็นต้องเข้าก็ไม่ให้ค้างคืน ถ้าเป็นผู้หญิงตายทั้งกลม เรียกว่า *ขจิตตระกอเวียงเกิด* ต้องเอาไปฝังบ่อนตายโหงเหมือนกัน ไม่ฝังในที่บ่อนป่าช้าธรรมดา การฝังบ่อนตายโหง หมายถึง ฝังในที่ที่ไม่ใช่ป่าช้าของบ้าน ถ้าเป็นผีตายโหง ตายตรงไหนก็ฝังตรงนั้น ถ้าเป็นผู้หญิงตายทั้งกลม ต้องหามไปฝังในป่าตรงไหนก็ได้ คนดักกักกลัวผีผู้หญิงตายทั้งกลมมาก ถือว่าดุร้ายกว่าผีอื่นๆ ความเชื่อนี้ตรงกันเป็นส่วนมากในบรรดาชนเผ่าต่างๆ

ประเพณีเกี่ยวกับการรักษาโรค

ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น เรื่องการรักษาโรคและสมุนไพรหรือยากลางบ้าน คนดักกักเชื่อเรื่องการที่ผีจะทำให้เจ็บป่วย อาจเป็นผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม เช่น ผีน้ำ ผีภู ผีต้นไม้ หรืออาจเป็นผีของคนตายมาทำให้เจ็บป่วย ก่อนที่จะทำพิธีรักษา จะต้องให้หมอดู หรือ กู มาทำพิธีดูผี ว่าเป็นผีตัวใด แล้วจึงทำพิธีรักษา

การเอาไขไก่กลนไฟ มาลูบตามตัวคนเจ็บก็ดี หรือการใช้สิ่งของอื่นๆ ในการรักษาของกู ถือว่าเป็นการรักษาธรรมดาเหมือนเอายากลางบ้านให้กิน แต่ถ้าทำพิธีดูว่า ผีตัวใดมาทำ และผีต้องการให้ฆ่าสัตว์ เช่น ไก่ หมู หรือควาย ถือว่าเป็นการทำพิธีรักษาที่เกี่ยวข้องกับประเพณีของเผ่า โดยเฉพาะการฆ่าควายจะเป็นเรื่องใหญ่มาก

การแบ่งฮีดควายรักษาโรค เรียกว่า *ปยัฮาเดือะ* ถือเป็นฮีดเรือน ทำที่เรือน และเจ้าเรือนหรือญาติอาวุโส หรือเจ้าโคตร ของคนเจ็บ จะเป็นผู้ทำพิธีเอง พิธีการจะคล้ายคลึงกับการแบ่งฮีดกินควายในงานบุญของบ้าน และเนื้อควายก็จะแจกจ่ายไปตามเรือนต่างๆ ในบ้านเช่นกัน แต่ผู้ร่วมพิธีจะ

เป็นคนในเรือนและถือว่า ทุกคนจะต้องร่วมกันในพิธี ผู้หญิงและเด็กก็ต้องมาจับด้ามจ้าวหรือหอก ที่ใช้แทงควายด้วย แต่ถ้าในเรือนนั้น ไม่มีผู้ชายที่แข็งแรงพอหรือรู้วิธีแทงควาย จะขอให้ญาติหรือเพื่อนจากเรือนอื่นมาช่วยก็ได้

ปฎิหาริยา บางที่ทำพร้อมกับงานบุญตรึมของบ้าน ในกรณีนี้ จะต้องแยกมาฆ่าควายที่เรือน เพราะถือว่า ฆ่าให้ผีตัวที่มาทำคนเจ็บโดยเฉพาะ

พิธีกรรมอื่นๆ ที่เป็นพิธีย่อยของเผ่าดักกิง เช่น พิธีกรรมการบนผี ซึ่งใช้เวลาเข้าป่า บางทีก็บนยางดาก (ผีน้ำ) ยางกรุง (ผีป่า) จะตัดไม้ไฟ บากปลายข้างล่างให้เป็นรูปแหลม ปักลงดิน ข้างบนให้มีปล้อง เอาข้าวขะเนียนใส่ เอาไม้ค้ำไว้ ทำเหมือนจะเอาหมักเหล้าให้ผีกิน แล้วก็เชิญผีน้ำ ผีป่า มากิน และพูดว่า *เฮาเอาเหล้าให้กินแล้วหนา ขอให้เฮาได้เนื้อ ได้สัตว์* แล้วก็เอาน้ำใส่ กระบอกไม้ไผ่นั้นทิ้งไว้ เมื่อกลับไปอีกครั้ง จะดูว่าน้ำลดลงไหม ถาลดลงก็แปลว่าผีมากินแล้ว

ความเชื่อบางเรื่องของคนดักกิงไม่ได้แสดงออกในการประกอบพิธีกรรม แต่เป็นเรื่องของข้อห้าม-ข้อนิยม ในการถือปฏิบัติของคนในเผ่า เช่น

การปลูกกล้วย ต้องให้คนเฒ่าคนแก่ปลูก สับปะรด หรือ หน่อไม้ ก็เช่นกัน

คำวันเล่าว่า คนลาวลุ่มห้ามคนหนุ่มปลูก ไม้ไฟ ไม้ซาง ไม้พุง เพราะเชื่อว่าถ้าล่าโดยขนาดใช้หามศพได้ คนที่ปลูกนั้นจะตาย คนดักกิงปัจจุบันก็เชื่ออย่างนี้ แต่โดยปรกติ ก็ไม่มีใครปลูกไม้ไฟไม้พุง เพราะเป็นไม้ที่ขึ้นเองในป่า แต่ปัจจุบันบางทีเวลาอพยพมาตั้งบ้านใหม่ ต้องการปลูกไม้ไฟไว้ใช้ และที่สำคัญคือปลูกกันลม ก็มักจะถืออย่างเดียวกัน และให้คนเฒ่าคนแก่เป็นผู้ปลูก

ข้อห้ามเบ็ดเตล็ดบางอย่างเกี่ยวกับผู้หญิงโดยเฉพาะ เช่น ผู้ชายซื้อผู้หญิงได้ ผู้หญิงซื้อผู้ชายไม่ได้ (หมายถึง การสู่ขอ หรือหมั้นหมาย) ผู้ชายไม่เดินต่ำกว่าผู้หญิง ผ่านงูผ่านหินของผู้หญิงผู้ชายจับไม่ได้ เดินลอดราวผ้าไม่ได้ ถ้าเป็นผ้าส่วนอื่นได้ แต่ก็ไม่ค่อยทำกัน แม้แต่การเดินลอดใต้กระได ได้ถุนบ้าน ผู้ชายก็จะไม่ลอด แม้จะไม่ถือว่าชะล่า แต่ผู้ชายต้องเอาผู้หญิงขึ้นหลัง เช่น คนเจ็บ หรือเวลาต้องเดินทางข้ามน้ำลึกๆ ก็ทำได้

ข้อห้ามที่เกี่ยวกับผู้หญิงเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นสถานภาพของผู้หญิงดักกิง ซึ่งต่ำต้อยกว่าผู้ชายในทุกด้าน คำวันเล่าถึงคำกล่าวของคนดักกิงที่พูดกันทั่วไปว่า ผู้หญิงดักกิงนั้น *หลังเจียกะพัว หน้าเจียลูก* หมายถึง ข้างหลังก็ผูกกะพัวใส่ผักใส่ฟัน ที่หมาใช้ประจำวันในครัวเรือน ข้างหน้าก็ต้องเอาผ้า

๑๕๐ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ผูกมัดลูกไปหาผักหาฟันด้วย คือ ทำงานครัวเรือนทุกอย่างตลอดวันตลอดคืน

ข้อห้ามข้อนิยมอื่นๆ เท่าที่จำวันและวิไลสักจำได้ เช่น ช่วงเวลารูดข้าว ไม่ให้อาบน้ำ เพราะน้ำไหลไป หมายถึงข้าวจะเปลือง ปลาก็ไม่กิน ถ้ากินปลาหรืออาบน้ำ ในช่วงเวลาที่รูดข้าวยังไม่เสร็จจะกินข้าวเปลือง นั่นคือ ข้าวจะไม่พอกิน ปรกติก็ปลูกข้าวได้น้อยอยู่แล้ว ถ้ากินเปลืองอีก ก็เกิดความทุกข์ยากอดอยาก

การทำเสียงโห่ ต้องเฉพาะเวลาแบ่งฮีดกินควาย ถึงจะโห่ได้ ถ้ากินเหล้าธรรมดา โห่ไม่ได้เป็นอันตราย เพราะผีจะนึกว่าได้มากินควาย เมื่อมาแล้วไม่มีควายให้กิน ผีจะโกรธ เป็นอันตราย

ห้ามเด็ก ๆ ผูกกะปอม (กิ้งก่า) จู่งเล่น เหมือนจู่งควาย เชื่อว่าฟ้าจะผ่า หรือฝนจะตกหนัก น้ำท่วมโดยทั่วไป จู่งตัวอะไรอื่น ๆ เล่นก็ได้ทั้งสิ้น

เรือนที่มีคนตาย ไม่ให้เด็กน้อยวิ่งเล่นบนเรือน กลัวผีจะมาเล่นด้วย

ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของเผ่าดักกั๋งที่กล่าวมานี้ ยังถือปฏิบัติกันอยู่ในบ้านดักกั๋ง โดยเฉพาะบ้านที่อยู่ห่างไกลตัวเมืองหรือแขวง แต่แม้คนดักกั๋งที่ทำงานอยู่ในสำนักเมืองและแขวง ก็ยังถือว่า เป็นหลักปฏิบัติของเผ่าที่ต้องยึดถือ เพียงแต่ว่าถ้าการปฏิบัติบางอย่างขัดกับลักษณะหรือโอกาสที่คนทั่วไปทำกันอยู่ ก็อาจยกเว้น เช่น ประเพณีแต่งงาน ที่เคยถือว่าต้องทำในช่วง ตรเมียงยวม (งานบุญประจำปีของบ้าน) เท่านั้น ในปัจจุบันจะแต่งงานเมื่อไรก็ได้ เพราะไม่ได้ทำตรเมียงยวมทุกปี และคู่ที่จะแต่งงานอาจไม่สะดวกที่จะแต่งในช่วงเดือน ๓ เพราะต้องทำงานของรัฐหรือแขวง ไม่ใช่ขึ้นกับฤดูเพาะปลูกเหมือนสมัยก่อน ก็อาจจะแต่งงานได้ตามกำหนดที่เห็นว่าเหมาะสม ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนในแง่ของสังคมและอิทธิพล วัฒนธรรม ที่แวดล้อมอยู่ในปัจจุบัน แต่ในแง่ของความเชื่อ กล่าวได้ว่า ยังเป็นระบบความเชื่อเรื่องผีแบบดั้งเดิม

ครอบครัวและเครือญาติ

บ้านของดักกั๋งมีลักษณะคล้ายชุมชนดั้งเดิมทั่วไป คือ ตั้งอยู่ในพื้นที่ค่อนข้างห่างไกลและกันดาร เรือนแต่ละหลังจึงมีสมาชิกครอบครัวอยู่รวมกันหลายรุ่นวัย การแยกครอบครัวออกไปตั้งเรือนใหม่เป็นไปได้ยาก เพราะปัญหาด้านสภาพแวดล้อมและการทำมาหากิน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือของคนในครอบครัว

ในเรือนดักกั๋งสมัยก่อนมีจำนวนคนโดยเฉลี่ย ๑๕ คน เป็นรุ่นผู้ใหญ่อายุระหว่าง ๑๖-๕๐ ปี

๖ คน เด็กอายุระหว่าง ๑-๑๕ ปี ๖ คน และ คนอายุสูงกว่า ๕๐ ปี ๒ คน ลักษณะของรุ่นวัยสมาชิกในครัวเรือนนี้สอดคล้องกับระบบเครือญาติและการแต่งงาน กล่าวคือ ครอบครัวดังกล่าวจะมีพ่อเฒ่าแม่เฒ่าของฝ่ายชาย (สามี) เป็นรุ่นอาวุโสสูงสุดในเรือน ถัดมาก็จะเป็นรุ่นของพี่น้องผู้ชายทั้งที่แต่งงานแล้วและยังเป็นโสด และพี่น้องผู้หญิงที่เป็นโสด อยู่รวมในเรือนเดียวกัน และรุ่นเด็กก็คือรุ่นหลานของเจ้าเรือน (พ่อเฒ่าแม่เฒ่า)

สมัยก่อนบ้านดงออร์มีผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย แต่ในขณะนี้ คนในบ้านดงออร์ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย และอยู่ในวัยเด็กไปจนถึงกลางคน (อายุประมาณ ๓๕-๕๐ ปี) ไม่ค่อยมีคนสูงอายุ

การเลือกคู่และการแต่งงาน

ผู้ชายดังกล่าวมักแต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๒๕ ปี ผู้หญิงจะแต่งงานอายุน้อยกว่า คือประมาณ ๒๐ ปี ปัจจุบันนี้ ทั้งผู้ชายและผู้หญิงแต่งงานเมื่อมีอายุสูงขึ้นเล็กน้อย คือ ผู้ชายจะแต่งงานเมื่ออายุระหว่าง ๒๘-๓๐ ปี ส่วนผู้หญิงมักแต่งงานเมื่ออายุ ๒๐-๒๕ ปี คำวันอธิบายว่า เมื่อก่อนนี้ ถ้าผู้หญิงอายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี พ่อแม่ไม่ค่อยให้แต่งงาน อาจเป็นเพราะต้องการแรงงานช่วยในครัวเรือน สมัยนี้อายุไม่ถึง ๒๐ ปี ก็ให้แต่งงานได้ แต่กลับปรากฏว่าทั้งผู้หญิงและผู้ชายดังกล่าวแต่งงานเมื่ออายุสูงขึ้นเพราะผู้ชายอาจจะออกไปทำมาหากินไกลบ้านกว่าจะได้กลับมาแต่ละครั้ง หรือต้องให้พ่อแม่จัดการหาคู่ให้ คู่แต่งงานจึงมักจะมีรุ่นอายุสูงขึ้น

ค่านิยมการเลือกคู่ การเลือกคู่แต่งงาน มักจะเลือกจากเผ่าเดียวกันคือดังกล่าว และอยู่ในบ้านเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเลือกคู่แต่งงานต่างเผ่า ผู้หญิงก็ต้องไปอยู่ในเผ่าของฝ่ายชาย ญาติพี่น้องพ่อแม่เดียวกันไม่ให้แต่งงานกัน เมื่อก่อนญาติพี่น้องระดับลูกพี่ลูกน้องก็ไม่ให้แต่ง แต่เดี๋ยวนี้ไม่ห้ามแล้ว อาจเป็นเพราะการอพยพโยกย้ายเกิดขึ้นมาก และการทำมาหากินไกลบ้าน ทำให้ญาติพี่น้องอยู่ไกลกันและห่างเหิน ไม่รู้สึกว่าเป็นญาติร่วมสายโลหิตและร่วมครัวเรือนเหมือนเดิม

ค่าตอง ในการสู่ขอ จะต้องมีการกำหนดค่าตอง (*ตะปัด*) ซึ่งฝ่ายชายเป็นผู้จ่าย ค่าตองนี้จะยกให้พ่อแม่ผู้หญิงไปทั้งหมด ส่วนใหญ่ค่าตองเรียกกันเป็นจำนวนตัวควาย และผ้าเหียง (ผ้าห่ม) ผักกะโต (ผ้าห่มนอน) ฝ่ายชายจะจ่ายค่าตองก่อนแต่งงาน ๑ วัน หรือหลังแต่งงานก็ได้ ถ้าผู้ชายมีฐานะดี ก็อาจให้ค่าตองทีเดียวทั้งหมด ถ้าไม่มีหรือมีไม่ครบ ก็แบ่งให้ไปเรื่อยๆ แต่ไม่เคยปรากฏว่าไม่ได้แต่งงาน เพราะไม่มีค่าตอง ทั้งสองฝ่ายต้องตกลงกันเรียบร้อยแล้วเรียกค่าตองเท่าไร และจะจ่ายกันอย่างไร พ่อแม่ของผู้หญิงจะเรียกค่าตองก่อนการแต่งงานไม่ได้ แต่ถ้าแต่งงานไปแล้ว ฝ่ายชายไม่จ่ายค่าตอง

๑๔๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

พ่อแม่ผู้หญิงก็อาจเรียกตัวลูกสาวคืน ซึ่งยังไม่เคยมีในบ้านดักกั๊ง เพราะทั้งฝ่ายชายฝ่ายหญิงก็มักจะอยู่ในบ้านเดียวกันหรือใกล้เคียงรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน การเรียกค่าตองก็คือการหมั้นเวียนทรัพย์สินให้พ่อแม่ฝ่ายหญิงนำไปจ่ายเป็นค่าตอง เมื่อลูกชายจะไปขอผู้หญิงเป็นภรรยาตนเอง

ถ้าคู่แต่งงานอยู่กินกันและมีลูก แล้วสามีตาย ภรรยาไปแต่งงานใหม่ สามีต้องจ่ายค่าตองให้พ่อแม่ของสามีแรก ส่วนลูกของสามีเดิม ก็อยู่พ่อแม่แม่เฒ่าของพ่อ ถ้าเป็นลูกหญิง โตขึ้นแล้ว แต่งงานออกรเรือนไป ก็ต้องเอาค่าตองมาแบ่งระหว่างแม่ กับพ่อแม่ของพ่อ (ปู้ย่า) หรือถ้าพ่อเลี้ยงอยากได้ค่าตอง ก็ต้องจ่ายค่าตัวของลูกเลี้ยงคนนี้ให้กับครอบครัวของปู้ย่าก่อน แล้วจึงจะเรียกค่าตองจากคนที่มาสู่ขอได้

ถ้าเป็นลูกชาย และไปอยู่กับแม่หลังจากพ่อตาย เมื่อจะแต่งงาน พ่อเลี้ยงกับแม่ก็เป็นคนจ่ายค่าตอง ฉะนั้น หลักการสำคัญก็คือ ฝ่ายชายอยู่ในครัวเรือนใด ครัวเรือนนั้นรับผิดชอบเรื่องค่าตอง ฝ่ายหญิงอยู่ในครัวเรือนใด ครัวเรือนนั้นเป็นผู้รับค่าตอง

การเลือกที่อยู่หลังแต่งงานเมื่อแต่งงานแล้ว ผู้หญิงต้องไปอยู่ในครัวเรือนของผู้ชาย แต่ถ้าเรือนของผู้หญิงไม่มีลูกชายเลย พ่อแม่ก็อาจขอให้ลูกเขยเข้ามาอยู่ในเรือนด้วย ซึ่งมีไม่บ่อยนัก

ดักกั๊งไม่ค่อยปลูกเรือนหอให้คู่แต่งงานใหม่ นอกจากจะอยู่ไประยะหนึ่ง ถ้าเรือนเดิมคับแคบหรือมีคู่แต่งงานมากขึ้น ก็อาจแยกเรือนได้ ในการปลูกเรือน จะต้องช่วยกันทั้งบ้าน

การหย่าร้าง สมัยก่อนไม่มีการหย่าร้าง โดยเฉพาะการหย่าร้างด้วยเหตุที่สามีมีภรรยาใหม่ ผู้ชายดักกั๊งมีภรรยามากกว่า ๑ คนได้ แต่ไม่ค่อยมีกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นบ่อยนัก ถ้าผู้ชายคนใดมีภรรยามากกว่า ๑ คน ก็อาจให้อยู่บ้านเดียวกันได้ ลูกๆ จะนับเป็นพี่น้องเรียงกันไปตามลำดับอายุ ฉะนั้น ผู้หญิงดักกั๊งจึงไม่เล็กกับสามีด้วยสาเหตุสามีมีภรรยาอีกคนหนึ่ง แต่อาจจะเล็กกันด้วยเหตุอื่น เช่น ถ้าสามีไม่ทำมาหากินหรือทุพต ในกรณีเช่นนี้ ผู้ชายเรียกค่าตองคืนไม่ได้ เพราะเป็นฝ่ายผิด ผู้หญิงก็จะกลับไปอยู่เรือนเดิม ถ้าลูกยังเล็ก ก็อาจพาลูกไปด้วย แต่ถ้าลูกๆ โตแล้ว ก็จะเลือกเองว่าจะอยู่เรือนของพ่อ อยู่กับปู้ย่า หรือจะไปอยู่กับแม่ ส่วนมากลูกโตๆ มักจะอยู่กับพ่อหรืออยู่ในเรือนปู้ย่า

กรณีที่สามีเป็นฝ่ายนอกเล็กกับภรรยาไม่ค่อยมี แต่ในปัจจุบัน เนื่องจากผู้ชายออกจากบ้านไปทำงานไกลๆ บางทีก็ไปมีภรรยาใหม่ที่บ้านอื่น สามีอาจจะเลี้ยงดูภรรยาทั้งสองคนก็ได้ หรือขอเล็กกับภรรยาคนแรกแล้วมาอยู่กับภรรยาใหม่ก็ได้ แต่การเลี้ยงดูไม่เป็นปัญหาสำหรับคนดักกั๊ง เพราะโดยปรกติผู้หญิงก็ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยตนเอง และอาศัยความช่วยเหลือจากพี่น้องในครัวเรือนเดิมของตนบ้าง นอกจากอาจจะมีการที่ภรรยาคนแรกขอให้มีการปรับไหมสามี ตามแนวคิดในปัจจุบัน เพราะภรรยา

ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูลูก ที่สำคัญคือเมื่อลูกชายจะต้องแต่งงาน และจ่ายค่าตอง แม่อาจะต้องเรียกร้องให้พ่อหรือครอบครัวของพ่อมีส่วนช่วยในการจ่ายค่าตองนั้น

การแบ่งทรัพย์สินมรดก โดยเฉลี่ย คนดักกัมมีลูกประมาณ ๖ คน แต่มักจะตายตั้งแต่เล็ก ๒-๓ คน แต่ละครอบครัวจึงมีลูกที่มีชีวิตอยู่จนโต ประมาณ ๓-๔ คน

ในการมอบมรดก เช่น ที่ดิน เรือน และอื่นๆ นั้น จะให้แก่ลูกชาย เพราะเป็นผู้สืบทอดครัวเรือน ดังนั้นคนดักกัมจึงบอกว่า อยากได้ลูกคนโตเป็นผู้ชาย แต่ก็ยอมรับว่า ถ้ามีแต่ลูกชาย ครัวเรือนจะลำบากในการสะสมทรัพย์สินเพื่อเป็นค่าตอง ฉะนั้นคนดักกัมจึงไม่ถือว่า การมีลูกสาวเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา และเมื่อลูกสาวแต่งงานไป ก็จะไม่ถูกตัดขาดจากครัวเรือนเดิม เพราะลูกสาวคือผู้ที่มีส่วนสำคัญในการสะสมทรัพย์สินให้แก่ครอบครัว จากค่าตองที่ครอบครัวได้รับ

โดยทั่วไป เมื่อพ่อแม่ตาย มรดกหรือที่ดินและทรัพย์สินที่มีอยู่ในครัวเรือน จะถือว่าเป็นของลูกชายที่อยู่ในครัวเรือนนั้นทั้งหมด ถ้าลูกชายคนใดแยกเรือนออกไป ก็จะได้รับส่วนแบ่งบ้างตามสมควร แต่โดยมาก เมื่อแยกเรือนออกไป พ่อแม่ก็มักจะแบ่งที่ดินหรือทรัพย์สินของใช้สอยให้ไปบ้างแล้ว ส่วนลูกสาวที่แต่งงานแล้ว พี่น้องผู้ชายอาจแบ่งให้บ้างตามสมควร เพราะทรัพย์สินของครัวเรือน มีค่าตองของพี่สาวน้องสาวรวมอยู่ด้วย แต่ถ้าเป็นลูกสาวโสดที่ยังอยู่กับเรือน แม้จะไม่ได้ส่วนแบ่ง แต่ถือว่าพี่น้องผู้ชายต้องเลี้ยงดูจนกว่าจะแต่งงานไป

หัวหน้าครอบครัว เนื่องจากผู้ชายเป็นผู้อยู่ในครัวเรือนเดิม และเป็นผู้สืบทอดสายโลหิต ผู้ชายจึงเป็นหัวหน้าครอบครัว และลูกชายใหญ่จะเป็นหัวหน้าครัวเรือน ที่ประกอบด้วยกลุ่มพี่น้องผู้ชาย แม้พ่อเฒ่าแม่เฒ่าจะยังคงมีชีวิตอยู่ ก็มักมอบหน้าที่ให้ลูกชายใหญ่เป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาของครัวเรือน และเป็นผู้ต่างหน้า หรือตัวแทนครัวเรือน เมื่อมีพิธีกรรมชุมชนตามประเพณีของเผ่าส่วนพ่อเฒ่าก็จะเป็นเหมือนที่ปรึกษาสูงสุดในเรือนนั้น ที่ลูกชายใหญ่จะต้องหารือ

เมื่อมีปัญหาสำคัญในครอบครัว พ่อแม่ หรือ พ่อเฒ่าแม่เฒ่า เป็นผู้ตัดสินใจ นอกจากนี้ก็อาจขอความเห็น ขอคำแนะนำจากญาติผู้ใหญ่ และญาติพี่น้องที่มีอายุสูง สมัยปัจจุบัน นายบ้านจะเป็นผู้ที่ได้รับความนับถือ แม้จะมีอายุไม่มาก แต่ก็เป็นตัวแทนของบ้านในการติดต่อกับฝ่ายปกครองระดับสูง นายบ้านจึงมักมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาหารือของครอบครัว เมื่อเกิดปัญหาที่ไม่ใช่ปัญหาเฉพาะของกลุ่มเครือญาติ

๑๔๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

กัจจิงโกโน - ชุมเชื้อสาย

ดักกัมมีระบบเครือญาติ (กัจจิงโกโน ภาษาลาวว่า จุ่มเจีย หมายถึง เชื้อสาย) และคำเรียกเครือญาติที่ไม่ซับซ้อน และไม่จำแนกละเอียดนัก ดังต่อไปนี้

ญาติสายโลหิต

ชาย (ดรูล)			หญิง (ดริล)		
พ่อ	-	โอง	แม่	-	อัน
ปู่	-	บุก	ย่า	-	อุย่า
ตา	-	บุก	ยาย	-	อุย่า
ลูกชาย	-	กอนดรูล	ลูกสาว	-	กอนดริล
พี่ชาย	-	ยายดรูล	พี่สาว	-	ยายดริล
น้องชาย	-	โกะดรูล	น้องสาว	-	โกะดริล
หลานชาย (ลูกของลูก)	-	เจาดรูล	หลานสาว	-	เจาดริล
หลานชาย(ลูกของพี่/น้อง)	-	เจาดรูล	หลานสาว	-	เจาดริล
พี่ชายของพ่อ	-	เยยุย	พี่สาวของพ่อ	-	มูมา
พี่ชายของแม่	-	เยยุย	พี่สาวของแม่	-	มูมา
น้องชายของพ่อ	-	เยยุย	น้องสาวของพ่อ	-	มา
น้องชายของแม่	-	เยยุย	น้องสาวของแม่	-	มา
น้องชายสุดท้องของพ่อ/แม่	-	โลัดดรูล	น้องสาวสุดท้องของพ่อ/แม่	-	โลัดดริล
ลูกพี่ลูกน้อง	-	ยายดรูล - ยายดริล	โกะดรูล - โกะดริล	(เรียกเหมือนพี่/น้อง)	
พี่น้องร่วมท้อง	-	ยายตระโกลตระเกียล	โกะตระโกลตระเกียล		

ญาติจากการแต่งงาน

ลูกเขย	-	ยีก	ลูกสะใภ้	-	เตียล
พี่เขย	-	ยีก-ยาย	พี่สะใภ้	-	เตียล (ของยาย)
น้องเขย	-	ยีก-โกะ	น้องสะใภ้	-	เตียล (ของโกะ)
ลูกเขย	-	ยีก-มา	ป้าสะใภ้	-	เตียลเยยุย

ญาติเกี้ยวทอง

พี่ชายของภรรยา	-	ไชย	พี่สาวของภรรยา	-	มิ
น้องชายของภรรยา	-	เนาะ	น้องสาวของภรรยา	-	มัย
พี่ชายของสามี	-	มิ	พี่สาวของสามี	-	มิ
น้องชายของสามี	-	เนาะ	น้องสาวของสามี	-	มัย
พ่อสามี	-	จูล	แม่สามี	-	อุยา
พ่อภรรยา	-	จูล	แม่ภรรยา	-	อุยา
ลูกป้าน้าอา ของทั้งสองฝ่าย เรียกรวมกันว่า จูล (ผู้ชาย) อุยา (ผู้หญิง)					
ลูกติดพ่อ	-	กอนกยี้ก	ลูกติดแม่	-	กอนกเตียล
ลูกบุญธรรม	-	กอนบัน			

คำเรียกญาติอื่นๆ

ในการลำดับชั้นของหลาน ดักกั้งใช้วิธีนับตามลำดับ โดยไม่มีคำเรียกเฉพาะ เริ่มจากการเรียกหลานชั้นแรก (ลูกของลูก) ว่า เจา จากนั้นก็เป็น เจาจารย์ เจาแจ เจาเจิง เจาจี้ต เจาโจล เจาจอล เจาเจียล เจาเจ็ด ซึ่งเป็นการเรียกโดยระบบเท่านั้น เพราะไม่ปรากฏว่ามีตัวบุคคลที่จะสืบเชื้อสายไปได้ยาวนานนั้น

คำที่เรียกบรรพบุรุษ ดักกั้งจะเรียกบรรพบุรุษที่เป็นชายว่า บุกระ มาจากคำเรียก ปู่ หรือ ตา ว่า บุ (มักออกเสียงเป็น บัก บักกระ) บรรพบุรุษที่เป็นหญิง เรียกว่า อุย่ากระ มาจากคำเรียก ย่า หรือ ยาย ว่า อุย่า หรือ อุยา ส่วนบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว จะเรียกรวมๆ กันไปว่า ขม็อกขม็อกบูกอุย่า (ผีพ่อผีแม่ผีปู่ย่าตายาย)

ในระบบเครือญาติของดักกั้งนั้น การนับญาติแต่งงาน ไม่ถือว่าใกล้ชิดเท่าญาติสายโลหิต ผู้หญิงที่แต่งงานไปแล้ว แม้จะไม่ถือว่าขาดจากครอบครัวเดิม แต่ก็กลายเป็นคนของครอบครัวสามี เพราะถือว่าผู้ชายจ่ายค่าทองให้พ่อแม่แล้ว

ข้อห้ามเกี่ยวกับการแต่งงานของเผ่าดักกั้ง มีลักษณะที่น่าสนใจคือ นอกจากลูกพ่อแม่เดียวกัน จะแต่งงานกันไม่ได้ ลูกพี่ลูกน้อง (ลูกของพี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว) ก็แต่งงานกันไม่ได้ ยิ่งกว่านั้น ในครอบครัว ๒ ครอบครัวที่มีคู่แต่งงานกันคู่หนึ่งแล้ว พี่น้องของคู่สามีภรรยานั้นจะแต่งงานกันไม่ได้ทั้งหมด เพราะถือว่า กลายเป็นพี่น้องกันไปแล้ว และยังเกี่ยวเนื่องไปถึงลูกพี่ลูกน้องและหลานด้วย ต้องแต่งให้

๑๔๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ต่างครอบครัวไป หมายความว่า ครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์ด้วยการแต่งงานของชาย-หญิงคู่หนึ่ง จะมีสถานะภาพเป็นญาติกันทั้งหมด

ด้วยเหตุนี้ คนดักกัจึงขยายวงออกไปแต่งกับเผ่าอื่นๆ ได้ทุกเผ่า แต่ก็ไม่ค่อยมีแต่งกับเผ่าอื่นมากนัก เพราะหมู่บ้านอยู่ห่างกัน ไม่ค่อยมีโอกาสพบปะกัน อย่างไรก็ตาม คำวันอธิบายว่า ข้อห้ามนี้ในปัจจุบันไม่ค่อยมีใครยึดถือแล้ว คงห้ามแต่ว่าพี่น้องในครัวเรือนเดียวกันไม่แต่งงานกัน เท่านั้น

ผู้หญิงผู้ชายที่มีความสัมพันธ์กันก่อนแต่งงาน ถ้าไม่มีลูกก็ไม่มีไร แต่ถ้ามีลูก ถือว่า ขะลำต้องให้สองคนนั้นออกไปอยู่ป่าจนลูกเกิด และเมื่ออยู่ไฟครบแล้ว จึงจะทำพิธีเอาควายมาฆ่าที่ปากทางเข้าบ้าน แล้วเอาเลือดควายป้ายที่คอของทุกคนในบ้าน ทั้งเด็ก-ผู้ใหญ่ และเอาทองเหลืองมาทำปลอกนิ้วใส่จนครบทุกคน บางคนอาจเอาทองเหลืองมาทำปลอกคอ ปลอกแขนด้วย และฝ่ายชายจะถูกปรับใหม่เป็นคำดอง (ตะปวด) และคำไหว (ตะวาง) คำไหวอาจเป็นแพร ผ้า ชิ่นเตี่ยว ถ้วย จอกน้ำ ฯลฯ นำมาให้พ่อแม่ฝ่ายหญิง และญาติพี่น้องอาวุโสของฝ่ายหญิง

ผู้หญิงผู้ชายที่รักกันเวลาสักข่าว จะผลัดกันไปสักข่าวในไร่พ่อแม่ผู้ชายผู้หญิงสลับกัน หรือซื้อเครื่องนุ่งห่มให้ หรือถอดของตัวเองให้ เช่น ให้ผ้าเหียง (ผ้าห่ม) ถ้าผู้หญิงรับและนำไปใช้ ก็ถือว่ารับรัก แต่ถ้าผู้หญิงเปลี่ยนใจ เอาของไปคืน ผู้ชายก็จะร้องนายบ้านให้ปรับใหม่ แล้วผู้หญิงจะไปปรับของคนใหม่ได้ แต่ถ้าผู้ชายคนใด ให้ของแก่ผู้หญิงมากกว่าหนึ่งคน ผู้หญิงคนใดคนหนึ่ง อาจเรียกปรับใหม่ผู้ชายได้ ฉะนั้น ของส่วนตัวที่รักให้แก่กัน จึงมีลักษณะเป็นเหมือนของหมั้น หรือเป็นสัญญาที่รับรู้กัน ในระหว่างครัวเรือน

ปัจจุบันนี้ วิถีชีวิตของคนดักกัเปลี่ยนไปบ้าง เช่นเดียวกับชนเผ่าอื่นๆ โดยเฉพาะในแง่รูปแบบของพิธีกรรมและการปฏิบัติ เช่น พิธีแต่งงาน คนดักกัที่อยู่ในเขตสำนักเมือง หรืออยู่บ้านใกล้สำนักเมือง อาจมีการเชิญเพื่อนและคนรู้จักในวงหน้าที่การงาน ไปร่วมงานแต่งของตน และอาจมีการแจกบัตรเชิญ ซึ่งเท่ากับเป็นการกำหนดตัวผู้ที่ไม่ไปในการทำพิธีและการกินเลี้ยง โดยเฉพาะการกินเลี้ยง แต่เดิมคนทั้งบ้านจะมาช่วยงาน รวมทั้งญาติพี่น้องจากบ้านอื่นแต่ปัจจุบันแขกที่มากินเลี้ยงอาจไม่รู้จักกันหรือไม่ใช้ญาติทั้งหมด และคนอื่นๆ บางครัวเรือนในบ้านเดียวกันกับคู่แต่งงาน ก็อาจไม่ได้ไปร่วมงาน เพราะถือว่าไม่ได้รับบัตรเชิญ อย่างไรก็ตาม ลักษณะความเปลี่ยนแปลงนี้ยังเกิดขึ้นน้อย เพราะแนวคิดและหลักปฏิบัติสำคัญของเผ่ายังคงอยู่ที่ระบบคำดอง และการมีส่วนร่วมของครัวเรือนในการจ่ายและรับคำดอง ซึ่งเท่ากับเป็นการผูกความสัมพันธ์ในระหว่างญาติสายโลหิตอย่างเหนียวแน่น

ในแง่ของการหย่าร้าง ปัจจุบันมีกรณีหย่าร้างเกิดขึ้นมากกว่าสมัยก่อน แต่มักมาจากปัญหาที่ฝ่ายสามีไปทำงานไกลบ้าน หรือในช่วงสงคราม มีการอพยพและการกระจัดพลัดพราย ทำให้สามีภรรยาต้องแยกจากกัน สามีอาจไปมีภรรยาใหม่ที่บ้านอื่น และละทิ้งภรรยาคนแรกไป หรือภรรยาที่อยู่บ้านเดิม มีผู้ชายคนใหม่มาติดต่อ ไม่ว่าจะเป็นการเลิกราหรือละทิ้งกันโดยความรับรู้ของทั้งสองฝ่าย หรือทิ้งไปโดยไม่บอกกล่าว ถือว่า ฝ่ายที่บอกเลิกหรือละทิ้ง เป็นฝ่ายผิด จะต้องถูกปรับไหม และจ่ายให้คู่เดิมของตน แต่ถ้ายินยอมพร้อมใจเลิกกันทั้งสองฝ่าย ก็ไม่ต้องปรับไหม

การเล่นและสิ่งบันเทิงใจต่าง ๆ

เฝ้าตากังไม่มีข้อเด่นทางด้านศิลปะ หรือ ด้านหัตถกรรม นอกไปจากการประดิษฐ์ข้าวของเครื่องใช้จำเป็นในครัวเรือนการจักสาน การปั้นหม้อดินและถ้วยชาม การทอผ้าเพื่อเป็นเครื่องนุ่งห่มส่วนตัว ส่วนการเล่นและสิ่งบันเทิงใจอื่นๆ ก็มีบ้างตามสมควร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตากังเป็นเฝ้าเล็ก และการดำรงชีวิตค่อนข้างยากลำบาก จึงไม่สามารถสร้างผลงานทางด้านศิลปะและบันเทิงได้มากนัก แต่ก็ยังมีการเล่นของเด็ก และการร้องรำทำเพลง รวมทั้งการใช้คำกล่าวประเภทคำเกี้ยวพาราสี และคำเปรียบเทียบกับเชิงวรรณศิลป์ที่น่าสนใจอยู่บ้าง แต่คำวันออกตัวว่า ไม่มีความสามารถด้านดนตรีหรือขับลำ จึงเล่าได้เฉพาะเรื่องการเล่นของเด็กและคำกล่าวต่างๆ

ในเรื่องการเล่นของเด็ก หรือที่ตากังเรียกว่า *ตรุแย* นั้น คำวันให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเล่นหลายแบบด้วยกัน คือ

๑. ตรุแยกำปัดมัด	ปิดตา ซ่อนแอบ คนปิดตาจะถามว่า แล้วหรือป่ะ แล้วจึงเปิดตา ออกตามหาตัวเพื่อนเล่นอื่นๆ จนครบ
๒. ตรุแยตรัดมัด	คนเล่นคนหนึ่งจะผูกตา ไปคลำตัวคนอื่นๆ และทายชื่อเพื่อนคนนั้น
๓. ตรุแยตระกอบ	คือเล่นปล้ำกัน เล่นเฉพาะเด็กผู้ชาย เด็กผู้หญิงไม่เล่น
๔. ตรุแยกะเรงตี	จับมือเป็นวงล้อม โยกไปโยกมา เวียนกัน มีเพลงร้องเล่น ๆ ในขณะที่ยกผู้เล่นเวียนไปมา เด็กผู้หญิงชอบเล่นมากกว่า
๕. ตรุแยตระปั่วะ	คู่เล่นขึ้นหลังกันแบบขี่ม้าส่งเมือง เล่นได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย จะขึ้นหลังเล่นเฉยๆ หรือวิ่งแข่งกันก็ได้ (ตรุแยจะฮ้าว)

๑๔๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๖. ตรูแยะเจ็ก	กระโดดสูง เล่นด้วยกันทั้งผู้หญิงผู้ชาย
๗. ตรูแยจะจุม	เล่นปล้ำกันหลายๆ คน เรียกว่า กุมกัน
๘. ตรูแยปะร็อก	เล่นกำทาย ใช้เมล็ดพืช เช่น ข้าวโพด วางลงแล้วคว้ามือทับไว้ แล้วทายกัน ใครทายถูกก็ชนะ
๙. ตรูแยกายด้าก	เล่นกันในน้ำ บางทีเรียกว่า ตรูแยเงียดด้าก คือ เล่นดำน้ำ
๑๐. ตรูแยตซ์ตะเลอ	เอาขนไก่มาเสียบซังข้าวโพด แล้วเอาไม้ตีให้ลอยไปลอยมา
๑๑. ตักแดง	เล่นชักกะเย่อ แบ่งเป็นสองฝ่าย เด็กหญิงชายปนกันได้
๑๒. จักตุ๊ด	เล่นสองคน ใช้ไม้ลำหนึ่งผลัดกันกันไปมา จนกว่าฝ่ายหนึ่งจะชนะ
๑๓. ตรูปล้ำ	เล่นไล่จับ เล่นได้ที่ละหลายๆ คน
๑๔. ตรูวัด	เอาเขาควายไล่ชนกัน มักเป็นเด็กผู้ชายที่โตหน่อย
๑๕. ตรูเต็ก	เล่นฟันกัน ใช้กิ่งไม้เล็กๆ หรือลำไม้ไผ่เล็กๆ เอามาฟันกัน ส่วนมากเด็กผู้ชายเล่น

การเล่นเหล่านี้ มักเล่นกันกลางแจ้ง บริเวณลานบ้าน หรือในพื้นที่ว่างๆ ใกล้บ้าน การเล่นในเรือนไม่ค่อยมี เพราะในตัวเรือนค่อนข้างมืด ในตอนกลางวัน คนไม่ค่อยอยู่บนเรือน พวกผู้หญิงจะอยู่กันเป็นกลุ่มๆ ตามซานหน้าเรือน หรือลานดินหน้าเรือน เด็กๆ ก็จะเล่นกันแถวนั้น ส่วนพวกผู้ชาย ถ้าอยู่เรือนก็จะซ่อมแหอวน เครื่องมือต่างๆ หรือสูบยาคุยกันอยู่แถวลานดินหน้าเรือนเด็กๆ จึงจับกลุ่มเล่นกันอยู่บริเวณนั้นด้วย

คำกล่าวประเภทต่าง ๆ

คำวันบอกคำกล่าวประเภทต่างๆ ของดักกั เป็นภาษาดักกั และอธิบายเนื้อความให้เป็นภาษาลาวลุ่ม แต่เนื่องจากคำวันจำคำภาษาดักกัไม่ได้ทั้งหมด จึงบอกคำดักกัเฉพาะบางตอน ดังนี้

คำให้พร

บ่ให้ซี่ค่าน ให้เฮ็ดไฮ่เฮ็ดนา บ่ให้อีตบ่ให้ยาก ให้ได้ควายถึกใหญ่ ให้ได้ข้าวร้อยกะฟ้า ให้ได้หม้อทองใหญ่ๆ ให้ได้ค่าได้เงิน อัดตะเราะ อัดคัก (ให้อยู่ดีมีแรง) เดอะเครีอะ เดอะเตรอะ (อย่าให้เจ็บให้ไข้) มงเกลอเดอล้อก (อายุยืน) บึงบะเรียงบาเรียงกะมอ(ให้อยู่อายุร้อยปีสองร้อยปี)

คำสั่งสอน

ตักกะมิด (ให้ขยันทำงาน) เคอะกะแยรุ (ป้ำช้าน)

คำสั่งสอนเมื่อทำพิธีแต่งงาน (เนื้อความ)

เดียนีสองคนเป็นผัวเมียเป็นครอบครัวแล้ว ผู้ชายก็อย่าให้มีผู้หญิงอื่น

ผู้หญิงก็อย่าให้มีผู้ชายอื่น อย่าไปยุ่งเกี่ยวกับผู้อื่น ให้อยู่ด้วยกันไปจนตาย

ถ้ามีเหตุอะไรเกิดขึ้น ก็ต้องตักเตือนกัน ให้ช่วยกันสร้างครอบครัว

ให้ได้ลูกหลานหลายๆ ให้ทำงานด้วยกันช่วยเหลือกัน

คำสั่งสอนนี้ พ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายจะเป็นผู้กล่าวเมื่อผูกแขนคู่แต่งงานแล้ว ญาติพี่น้องอาวสุ

ก็อาจกล่าวได้ ถือเป็นกาให้พรด้วย

คำให้พรเมื่อตีกลองลา

เวลาตีกลองลาในงานพิธีกรรม เช่น แต่งดอง แปะฮึดบ้าน (ฆ่าควาย) จะมีคนเอาเหล้าให้คนตีกลองลา กิน แต่ก่อนให้เหล้า ก็จะกล่าวคำอวยชัยให้พร คนตีกลองลาอาจไม่ใช่เจ้าของกลองลานั้น แต่ต้องเป็นคนที่ดีเป็น เพราะกลองลาเป็นเครื่องดนตรีพิธีกรรมที่สำคัญมากเวลาเอาเหล้าไปให้กิน ก็จะพูดว่า

อยากให้อะไร อยากให้ได้ อยากให้มันมี อยากให้อยู่ดีกินดี

มีข้าว มีเงิน มีเรือน มีเครื่องนุ่งเครื่องถือ

กินอิ่ม กินอร่อย กินหวาน บ่เจ็บบ่เป็น มีน้ำไหล มีท่อนไฟสว่าง

คำให้พร มักจะกล่าวถึงสิ่งของหรือสมบัติทรัพย์สินที่คนตักกั้งอยากได้อะไรก็มี ซึ่งส่วนมากก็จะเป็นข้าวของเครื่องใช้ อาหารการกิน ในการดำรงชีวิตต่างๆ ไปนั่นเอง ตักกั้งถือว่า คนยังคนมี (คนร่ำคนรวย) ต้องมีหมู ไก่ ควาย วัว เรือน ผ้าห่ม ผ้าปก ผ้าเตี่ยว ผ้าเหียง มีข้าวหลายๆ ได้ข้าวปีหนึ่ง ๒๐๐-๓๐๐ กะพ้า คนตักกั้งจึงอยากเพาะปลูกให้ได้ข้าวมากๆ ถ้ามีข้าวก็อ้อมหน้าสำราญ หรือขายได้ ถ้ามีข้าว ก็มีควาย และมีเงิน

คำเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว

คำวันใช้คำลาลุ่มเรียกคำเกี่ยวพาราสี ว่า ผญา (หรือ ผะหยา) เช่น เวลาที่หนุ่มหรือสาวจะขอของไว้เป็นเครื่องหมั้นหมาย ก็ต้องมีคำกล่าวที่พูดกันมาตั้งแต่สมัยพ่อแม่ เป็นที่รู้จักกัน หรือเวลาผู้เฒ่าผู้แก่ของฝ่ายชายจะไปขอสาวให้ลูกชายหลานชาย ในเรือนของตน ก็จะบอกกับพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิงว่า ขอยลียากได้ปาดวังมๆ ของเจ้า

๑๕๐ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ฝ่ายหญิงจะถามว่า ปาตัวใด ปาบ่อนใด เจ้าชิตาง (ถ้ามีลูกสาวหลายคน)
ฝ่ายชายจะบอกว่าปาอยู่บ่อนที่สอง (ลูกสาวคนรอง)
ฝ่ายหญิงอาจตอบว่า มีผู้ชิตางแล้ว (คือไม่ให้)
หรือว่า คั้นเจ้าปติ ว่าปาปงาม ข้าวปงาม เจ้าจะถางก็ถาง
 เขาบ่เป็นปัญหาสัง ย่านมีแต่ผีป่านั้นบ่ให้ (ผู้หญิงไม่รัก)
ถ้าจะตกลงก็ว่า เจ้าจะถางก็ถางเด้อ เขาบ่เป็นปัญหา

นอกจากคำให้พรและคำเกี่ยวพาราสีแล้ว ดักกัก็ยังมีคำบริภาษ (เต้าะฮุ) คำแข่ง (อะรัจ) คำหยาบ หรือ คำดำ (จ้ออก) คำสาบาน (กะวัด หรือ กุวัด) และคำเปรียบ (ตาเมอฮุ) ต่างๆ เช่นกันที่น่าสนใจ คือ คำกล่าวเปรียบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดและทัศนะของคนดักกั เช่น

- เปรียบคนงาม ว่า งามเหมือน กะแซ (พระจันทร์) งามเหมือนมดตัง (ตะวัน)
 งามเหมือนอาร์ไม (ดาว) เหมือน ปิลลองจเตง (ดอกไม้) งามเหมือนปิลรอ
 (คือปลาที่ตัวแดงเรื่อๆ)
- เปรียบของที่มีสีแดงว่า เหมือนดักชูด (น้ำย้อมผ้า)
 ถ้าแก้มแดง (ผู้หญิง) ก็จะบอกว่า ชัมปแลเตะเบ็ก
- เปรียบของสีขาว เหมือน ลอนกปาลสุ (ดอกฝ้ายที่อยู่กับต้น)
 หรือ เหมือนอาเรียก (หยวก) เหมือนเจ้ย (กระดาศสมุด)
- เปรียบของสีดำว่าเหมือน ม่วนกดี (ดินหม้อ) หรือเหมือนชะจี (ถ่าน)
- เปรียบของสีเหลืองว่า เหมือน อาราก (ขมิ้น)
- เปรียบคนเจ็บที่ผอมแห้ง ว่า ซาล อามาล (เหมือนไม้ผา)
- เปรียบคนสูงว่า เหมือนโดกอรุ โดงอก (สูงเหมือนภูเขา)
 คนอ้วน เหมือน โดะอกเกรียว (หมูตอน) หรือเหมือนโตะป้อจกะ (ควายเถิก)
 บางทีก็เปรียบเหมือนช้างตัวใหญ่ โตะอาเติล
 ส่วนคนตัวเล็กก็จะว่าเหมือนโตะกวย เหมือนจงโรงจงเกรง (กิ้งก่า คือมีแต่กระดูก)

คำวันเสริมว่า คำกล่าวต่างๆ ของดักกัก็มีอีกมาก แต่ตัวคำวันเองนั้น เข้ามาอยู่ในสำนักเมือง และไปเรียนหนังสือที่ต่างๆ เสียเวลานาน ทำให้จำคำกล่าวของดักกัไม่ค่อยได้ แม้จะพูดภาษาดักกัได้ก็ตาม

เมื่อคำวันไปถามแม่ที่เรือน แม่ของคำวันก็บอกว่าจำไม่ค่อยได้แล้ว และบอกว่าผู้หญิงดักกังจะไม่ค่อยรู้จักคำล่าวเหล่านี้เหมือนผู้ชาย เช่นเดียวกับวันนะสอน ที่บอกว่า คนเผ่าคนแก่สมัยก่อนจะรู้จักคำล่าวและพูดกันเสมอๆ แต่คนรุ่นวันนะสอนไม่ค่อยรู้ ที่สำคัญคือ เมื่อเข้ามาอยู่ในสำนักเมือง จะใช้ภาษาตะเรียงมากกว่าภาษาดักกัง ทำให้ลืมคำเก่าๆ ของตนเองไปเสียมากแล้ว

ในปัจจุบัน คนดักกังที่อยู่บ้านเดิมของตน แม้จะยังรักษาประเพณีพิธีกรรมไว้ได้มาก เพราะรูปแบบวิถีชีวิตยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่อย่างไรก็ตาม การติดต่อคมนาคมที่สะดวกขึ้นบ้างก็ทำให้วิถีชีวิตของคนดักกังตามบ้านต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปไม่น้อย

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับบ้านดงออร์ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าดักกังกับเผ่าอื่นที่อยู่ใกล้เคียงหรืออยู่ปะปนกับดักกัง คือ แอฮู และตะเรียง ว่า

ครั้งหนึ่ง เคยมีคนแอฮู บ้านดงยอ เกิดเรื่องวิวาทกับคนบ้านดงออร์ ถึงกับจะตีกัน อีกครั้งหนึ่งมีคนตะเรียง บ้านดักจิง เอาหม้อทองมาขายให้คนบ้านดงออร์ แต่คนซื้อยังไม่ทันจ่ายเงิน เกิดเหตุไฟไหม้บ้านดงออร์ จึงไม่มีเงินทองข้าวของจะแลกเปลี่ยนเป็นค่าหม้อทอง ทำให้คนตะเรียงโกรธ จะยกกันมาทำร้าย ทางบ้านดงออร์ก็ไม่ว่าจะอย่างไรดี บังเอิญมีคนจากบ้านอื่นมาขอรับผู้หญิงของเผ่าดักกังไปแต่งงาน จึงเอาของแลกเปลี่ยน (ค่าทอง) ไปให้คนบ้านดักจิงเป็นค่าหม้อทอง จึงหมดเรื่องนั้นสินกันไป

กรณีดังกล่าว ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยในบ้านดักกังก็จริง แต่เห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่นนัก และการกำหนดแยกกระหว่างเผ่าก็ชัดเจนมาก แม้จะมีการแต่งงานกันระหว่างเผ่า ก็ไม่ได้หมายความว่า จะรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้สนิท ดังนั้น เมื่อรัฐบาล สปป. ลาว มีนโยบายจะรวมชนเผ่าบางเผ่าเข้าด้วยกันเพื่อประสิทธิภาพในการพัฒนา รัฐเห็นว่าในกรณีของเมืองดักจิง ควรรวมเผ่าดักกังกับตะเรียวเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน เพราะเห็นว่าตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กันและมีลักษณะหลายอย่างคล้ายคลึงกันโดยเฉพาะภาษา แต่คนดักกังและคนตะเรียวต่างบอกว่า ภาษาที่พูดสื่อสารกันนั้นไม่ได้เข้าใจกันทั้งหมด ยังมีความแตกต่างกันอยู่มาก ยิ่งกว่านั้น คนดักกังและคนตะเรียวยังระบุว่า การดำเนินชีวิตและทัศนะของคนทั้งสองเผ่าแตกต่างกันมาก เป็นต้นว่า แม้จะกินข้าวเจ้าเหมือนกัน แต่ข้าวเปียก (คือ ข้าวต้ม) ของดักกัง จะเหลวเป็นน้ำ ต้องกินด้วยบัวง (ช้อน) ส่วนข้าวเปียกของตะเรียวนั้นแห้งจนเป็นก้อน ใส่ใบตองกินด้วยมือได้ ผู้หญิงดักกังเกล้าผมไว้ข้างหลังเป็นมวยท้ายทอย ส่วนผู้หญิงตะเรียวเกล้าผมเป็นมวยเล็กๆ เป็นกระพุ่มอยู่สองข้างหู เห็นที่ไหนก็รู้ว่า เป็นผู้หญิงตะเรียว ถึงจะแต่งงานเข้าไปอยู่ปะปนกัน แต่ทั้งผู้หญิงดักกังและผู้หญิงตะเรียวก็ยังเกล้าผมแบบของเผ่าของตน เพราะไม่ได้เปลี่ยนเผ่าไปตามเผ่าของสามี

๑๕๒ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ด้านความชำนาญทางหัตถกรรมก็แตกต่างกัน คนดักกิ้งทอผ้าเก่ง แต่ปั่นหม้อไม่เก่ง ส่วนคนตะรี่ปั่นหม้อปั่นไหมเก่ง ดักกิ้งจึงเอาผ้าไปแลกหม้อแลกลายของตะรื้อ และในการปลูกข้าว ตะรื้อมักปลูกข้าวนา ต้องเอาน้ำมาใส่ในที่นา ส่วนดักกิ้งปลูกข้าวไร่ ใช้วิธีหยอดข้าวใส่หลุมแล้วกลบ

ความแตกต่างดังกล่าว แม้จะดูเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ในสายตาของรัฐบาล แต่คนทั้งสองเผ่ายืนยันคำปฏิเสศที่จะรวมเผ่ากัน จนถึงปัจจุบันนี้

ตะรีว

ตะรีว เป็นเผ่าที่มีจำนวนประชากรน้อยที่สุดในเขตเมืองดักจิ่ง คือ มีเพียง ๑,๙๑๙ คน อาศัยอยู่ใน ๘ บ้าน รวม ๑๔๑ หลังคาเรือน และบ้านตะรีวยังอยู่ในบริเวณห่างไกลจากสำนักเมืองดักจิ่งมาก ด้วยเหตุที่มีจำนวนน้อย และมีความเป็นอยู่ยากลำบาก รัฐบาลจึงพยายามเร่งพัฒนาความเป็นอยู่ของชนเผ่าตะรีว แนวทางหนึ่งที่รัฐเห็นว่า น่าจะช่วยเร่งการพัฒนาให้ได้ผลเร็วขึ้น คือ การรวมเผ่าเล็กๆ เข้าด้วยกัน และเสนอว่า เผ่าตะรีวควรรวมกับเผ่าดักกัง ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันอยู่แล้ว และภาษาที่พูดก็คล้ายกัน คืออยู่ในตระกูลภาษาบัสนาริกด้วยกัน แต่ทั้งคนดักกังและตะรีวต่างไม่เห็นด้วย และอธิบายความแตกต่างระหว่างชนเผ่าทั้งสองนี้หลายด้านด้วยกัน ดังได้กล่าวแล้วในเรื่องของเผ่าดักกัง

ท้าวหน่วน หรือ หน่วน ผู้ช่วยเก็บข้อมูลของเผ่าตะรีว เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ เดือน ๑๒ ปี ค.ศ. ๑๙๖๗ ขณะนี้อายุ ๓๐ ปี (ค.ศ. ๑๙๙๘) แต่งงานกับนางอินสอนมาได้ ๓ ปีแล้ว ตั้งแต่หน่วนอายุ ๒๖ ปี และนางอินสอน อายุ ๑๖ ปี แต่ยังไม่มียุค ขณะนี้หน่วนทำงานเป็นพนักงานของห้องการอุตุนิยม แขวงเซกอง ปัจจุบันมีเรือนอยู่ที่บ้านเพี้ยใหม่ เมืองละมาม

บ้านเกิดของท้าวหน่วนอยู่ที่ ดั่งตาลัง ซึ่งเป็นบ้านเก่าแก่ของตะรีว ส่วนนางอินสอนเกิดที่บ้านดั่งโนง ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กัน นางอินสอนเรียนหนังสือถึงชั้นประถม ๒ ส่วนหน่วนได้เข้ามาเรียนหนังสือที่สำนักเมืองดักจิ่ง โดยอาศัยอยู่ที่บ้านญาติซึ่งทำงานเป็นรัฐกรของสำนักเมือง ชื่อท้าวสมวัน และได้มาเรียนต่อที่ตัวแขวงเซกอง จบชั้นมัธยม ๓ แล้วจึงได้มาทำงานที่ห้องการอุตุนิยมของแขวง

ญาติพี่น้องของหน่วนยังอยู่ที่บ้านดั่งตาลังเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยมีใครอพยพไปอยู่ที่อื่น ที่บ้านของหน่วนเอง ยังมีพี่สาวและน้องชาย พร้อมกับครอบครัว นานๆ ครั้งหน่วนก็จะกลับไปเยี่ยมบ้านบ้าง โดยอาศัยรถขึ้นไปถึงสำนักเมืองดักจิ่ง แวะพักอยู่กับท้าวสมวัน แล้วจึงเดินเท้าต่อไปยังบ้านดั่งตาลัง บางทีก็ไปเยี่ยมบ้านดั่งโนงบ้าง ส่วนนางอินสอนไม่ค่อยได้กลับไปบ้าน เพราะเดินไกล และจะไปได้ก็เฉพาะหน้าแล้ง รถขึ้นไปถึงสำนักเมืองดักจิ่งได้ และทางเดินไปบ้านดั่งตาลังและบ้านดั่งโนง เดินได้สะดวก ในหน้าฝนนั้น หน่วนเองยังเดินจากสำนักเมืองไปบ้านแทบไม่ได้ เพราะเส้นทางเป็นหล่มโคลนและมีน้ำห้วยที่ไหลแรง เป็นอันตราย

หน่วนมีความรู้ดี พูดภาษาตะรีวอันเป็นภาษาดั้งเดิมของตนได้ และพูดตะเรียงได้พอควร ภาษาลาวลุ่มนั้น เรียนจากโรงเรียนและเมื่อมาทำงาน ก็ต้องใช้ภาษาลาวลุ่มเป็นส่วนมาก นอกจากนั้น

๑๕๕ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

หนูวันยังพูดภาษาดักกังและกะตู ได้บ้าง แต่บอกว่า ไม่ใช่กะตูอย่างที่พูดกันในเมืองกะลิม แต่เป็นภาษากะตูเวียด คือ กะตูที่อยู่ในเขตแดนเวียดนาม อันเป็นกลุ่มที่อยู่ใกล้บ้านตะรีว

นอกจากพูดจาได้แคล่วคล่อง ชัดเจน หนูวันยังคุ้นเคยกับการบอกข้อมูล เพราะเคยมีฝรั่งไปทำวิจัย และขอให้หนูวันกับน้องชายเป็นผู้ช่วย รวมถึงให้ถ่ายรูปในชุดแต่งกายของตะรีวด้วย หนูวันเขียนหนังสือได้ดี จึงบันทึกข้อมูลให้โครงการวิจัยได้ถูกต้อง เป็นระเบียบและมีรายละเอียดมาก โดยเฉพาะในเรื่องเครื่องมือเครื่องใช้ และเครื่องดนตรี นอกจากจะบันทึกรายละเอียดแล้ว ยังวาดรูปประกอบไปด้วย ข้อมูลของเผ่าตะรีวที่ได้จากหนูวันจึงเป็นข้อมูลที่ชัดเจน เชื่อถือได้มาก

นอกจากนี้ หนูวันยังพยายามหาตัวผู้ที่จะช่วยบอกข้อมูลของเผ่าตะรีวอีกหลายคน เพราะเห็นว่าตัวเองมีอายุน้อย ไม่ค่อยรู้ข้อมูลด้านวัฒนธรรมดั้งเดิม รวมทั้งประเพณีพิธีกรรมและนิทานในจำนวนผู้ที่บอกข้อมูลให้หนูวันนั้น ที่เป็นหลักสำคัญ มี ๒ คน คือ ท้าวบุญ และ ท้าวคำสะวัน

ท้าวบุญ เป็นคนตะรีว บ้านดงตาลัง เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ เดือน ๑๒ ปี ค.ศ. ๑๙๔๕ แต่งงานเมื่ออายุ ๒๖ ปี กับนางเยือก คนตะรีวบ้านเดียวกัน อายุอ่อนกว่า ๑๑ ปี มีลูกด้วยกัน ๗ คน เป็นชาย ๒ คน หญิง ๕ คน

ทั้งท้าวบุญและนางเยือก อยู่บ้านดงตาลังมาตั้งแต่เกิด และไม่เคยอพยพโยกย้ายไปไหน คงปลูกข้าวและทำมาหากินอยู่ที่ดงตาลังตลอดมา ภาษาที่พูดได้ก็คือ ตะรีว นางเยือกนั้นพูดกะตูได้บ้าง แต่พอเข้าใจ แต่พูดลาวลุ่มไม่ได้ทั้งคู่ ไม่เคยเรียนหนังสือ และไม่มียศบรรดาศักดิ์ที่เป็นพิเศษในบ้านดงตาลัง แต่ก็ได้รับความนับถือในฐานะผู้อาวุโสและเป็นคนเก่าแก่ของบ้าน มีความรู้เกี่ยวกับบ้านตะรีวและประเพณีพิธีกรรมของตะรีวเป็นอย่างดี

ขณะนี้ ลูกๆ ของท้าวบุญและนางเยือก ได้เรียนหนังสือบ้าง แต่ไม่มีใครได้เข้ามาเรียนที่แขวง มีแต่ลูกชายเข้ามาเรียนชั้นประถมที่สำนักเมืองดักจิง และอาศัยอยู่กับญาติ ลูกสาวไม่ได้มาเรียนต่อ แต่เคยเรียนหนังสือบ้างเพราะมีโรงเรียนเล็กๆ อยู่ที่ดงตาลังซึ่งเป็นบ้านใหญ่ที่สุดและอาจถือเป็นศูนย์กลางของเผ่าตะรีว เมืองดักจิง

ท้าวบุญเต็มใจบอกเล่าข้อมูลต่างๆ ให้ท้าวหนูวันบันทึก เพราะนอกจากจะเป็นญาติกันแล้ว ยังเห็นว่า หนูวันเป็นคนตะรีวที่ฉลาดเฉลียว เป็นที่ภาคภูมิใจของบ้านดงตาลัง

ผู้บอกข้อมูลอีกคนหนึ่งของท้าวหนูวันชื่อ **ท้าวคำสะวัน** อยู่บ้านดงโนง ใกล้ๆ กับบ้านดงตาลัง คนในบ้านทั้งสองนี้เป็นญาติกันเป็นส่วนมาก ถ้าไม่ใช่ญาติสายโลหิตก็จะเป็นญาติจากการแต่งงาน

ท้าวคำสะวันอายุ ๔๕ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ เดือน ๑๒ ปี ค.ศ. ๑๙๕๓ แต่งงานกับนางย่าย คนบ้านเดียวกัน นางย่ายอายุ ๓๕ ปี เมื่อตอนแต่งงานนั้น ท้าวคำสะวันอายุ ๒๖ ปี และนางย่ายอายุ ๑๖ ปี มีลูกด้วยกัน ๑๐ คน แต่ตายเมื่อเป็นทารกเสีย ๓ คน คงเหลือลูกชาย ๒ คน ลูกสาว ๕ คน ขณะนี้ในเรือนของท้าวคำสะวัน มีสมาชิกรวม ๑๐ คน เพราะมีแม่ของนางย่ายอาศัยอยู่ด้วย ส่วนลูกๆ ก็ยังคงอยู่เรือนเดียวกันทั้งหมด และยังไม่มียูคนไหนแต่งงาน

นอกจากภาษาตระกูลที่พูดเป็นภาษาดั้งเดิมแล้ว ทั้งท้าวคำสะวันและนางย่าย พูดภาษาตระกูลและลาวลุ่มได้ด้วย แม้ลาวลุ่มจะไม่คล่องนัก แต่ก็พอสื่อสารได้ นางย่ายนั้นพูดลาวลุ่มได้บ้าง เพราะเคยเรียนหนังสือถึงชั้นประถม ๒ นอกจากนั้นยังพอพูดกะตูได้บ้างเล็กน้อย ส่วนท้าวคำสะวันใช้ภาษาลาวลุ่มได้ดี เนื่องจากเรียนหนังสือจบชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์ และมีตำแหน่งเป็นนายบ้านต่งโนงด้วย จึงต้องใช้ภาษาลาวลุ่มเสมอๆ ในการติดต่อกับสำนักเมืองและแขวง

ข้อมูลของชนเผ่าตระกูลที่เป็นเรื่องของประเพณีพิธีกรรมและนิทาน ส่วนใหญ่ได้จากท้าวบุญ และข้อมูลส่วนที่เป็นรายละเอียดของบ้านต่งตาลั่งและต่งโนง ได้จากท้าวคำสะวัน นอกจากนั้น กล่าวได้ว่า เป็นผลงานของท้าวหนูวันทั้งหมด ซึ่งจะเน้นบ้านต่งตาลั่งเป็นสำคัญ เพราะถือว่า บ้านต่งตาลั่งเป็นบ้านหลักของเผ่าตระกูล และเป็นแหล่งข้อมูลหลักของโครงการนี้ด้วย

บ้านต่งตาลั่ง

ภูมิหลังของบ้าน

บ้านต่งตาลั่งตั้งอยู่ริมห้วยกะเลี่ยน และมีภูใกล้บ้านชื่อเดียวกับห้วย คือภูกะเลี่ยน สูงประมาณ ๒,๓๐๐ เมตร นอกจากห้วยกะเลี่ยนแล้วยังมีห้วยวีน ห้วยดีหอบาจอ และห้วยเล็กๆ อีก ๒-๓ แห่ง จึงนับได้ว่า บ้านต่งตาลั่งมีแหล่งน้ำใช้อุดมสมบูรณ์ดี บ้านตระกูลที่อยู่ใกล้เคียงกัน คือ บ้านต่งโนง บ้านต่งเอ็ง และบ้านดักลาย ทั้งสามบ้านนี้เล็กกว่าบ้านต่งตาลั่ง แต่มีอายุของบ้านไล่เลี่ยกัน

บ้านต่งตาลั่งมี ๓๑ หลังคาเรือน เป็นเรือนเดิม ๒๐ หลัง และเรือนเพิ่งตั้งใหม่ในระยะประมาณสิบปีมานี้ อีก ๑๑ หลัง จำนวนพลเมือง ๒๙๘ คน เป็นผู้ชาย ๑๔๘ คน ผู้หญิง ๑๕๐ คน คนในบ้านต่งตาลั่งนี้ส่วนหนึ่งมาจากเมืองกะลิมในเวียดนามเดินทางอพยพมาจากถิ่นเดิม มาอยู่กันเป็นกลุ่มๆ ในเขตดักจิง ต่อมาจึงย้ายไปตั้งบ้านอยู่ที่บริเวณต่งตาลั่งในปัจจุบัน เป็นเวลา ๑๐๐ ปีเศษแล้ว คนตระกูลจะรู้ประวัติความเป็นมานี้โดยผู้เฒ่าผู้แก่บอกเล่ากันมาแต่เดิม

คนบ้านต่งตาลั่ง ยังมีความเชื่อที่เล่าสืบกันมาว่า ในบริเวณทางเข้าบ้าน มีหินใหญ่สูงเท่ากกไม้

(ต้นไม้ใหญ่) หินนั้นจะไปตะตองไม่ได้ ถ้าใครบังเอิญไปจับเข้า ก็จะเจ็บป่วย เลือดไหลทางปากทางจมูก ฉะนั้น ผู้ใหญ่ก็ต้องคอยสอนคอยเตือนเด็กๆ ไม่ให้ไปเล่นบริเวณนั้น และเชื่อกันว่า หินใหญ่นั้นเป็นเครื่องปกป้องอันตรายจากคนภายนอกที่คิดร้ายต่อบ้านดังตาลัง

หนูนั่นเล่าว่า ที่คนตะริวเลือกบริเวณนี้เป็นที่ตั้งบ้านของเผ่า ก็เพราะมีห้วยมีน้ำบริบูรณ์ มีภูกะเลียน ซึ่งเป็นป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ สามารถตัดไม้มาปลูกสร้างเรือน และยังเป็นแหล่งหาอาหารประเภทสัตว์ป่าต่างๆ ด้วย แม้ว่าการเพาะปลูกอาจไม่ได้ผลดีนัก แต่ก็เป็นที่พอใจ และตั้งแต่อยู่กันมาก็ไม่เคยมีเหตุร้ายแรงที่ทำให้ต้องอพยพโยกย้าย เมื่อมีสงคราม ทั้งสงครามกับฝรั่ง (เศส) และสงครามปฏิการต่อสู้กับอเมริกา บ้านตะริวในแถบนี้ก็ไม่เคยเผชิญอันตรายร้ายแรงถึงขนาดต้องอพยพทั้งบ้าน นอกจากไปหลบซ่อนตามป่าตามภูบ้างเป็นครั้งคราว

เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในบ้านอย่างเดียวกันได้ ก็คือ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๑ และ ๑๙๘๓ เกิดภัยพิบัติความเจ็บไข้ มีคนเจ็บและตายที่ละคนสองคน โดยไม่รู้ว่าเป็นอะไร แต่คนในบ้านคิดว่า น่าจะเป็นเพราะมีคนทำผิดฮีดของบ้าน แต่ก็ไม่มีใครทราบจะทำอะไรผิด จึงต้องแบ่งฮีดครั้งใหญ่ เมื่อปี ๑๙๘๓ จึงพ้นจากโรคภัยที่ระบาด นอกจากนั้น ก็ไม่เคยมีเหตุร้ายแรงอีก

คนตะริวเรียกตัวเองว่า ตะริว และชนเผ่าอื่นๆ ก็เรียกว่า ตะริว มาตั้งแต่ดั้งเดิม บ้านทั้ง ๘ บ้าน คือ บ้านดังตาลัง บ้านดังโนง บ้านดังเอียง บ้านดังกาโละ บ้านดักปอง บ้านดักจาง บ้านดักลา และบ้านอายุน ถือเป็นบ้านของตะริว ไม่มีเผ่าอื่นมาอยู่สลับปน แม้จะมีการแต่งงานกับเผ่าอื่นบ้าง แต่ก็เป็นส่วนน้อย และบ้านดังตาลังนั้นถือเป็นบ้านเก่าแก่ที่สุดของตะริว

ชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไป

เรือนที่อยู่ของตะริว เรียกว่า *ดุง* เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนต่ำเป็นส่วนมาก และไม่ได้ใช้พื้นที่ใต้ตัวเรือน นอกจากเก็บฟืนบ้างเป็นบางครั้ง แต่เรือนที่ปลูกใหม่บางหลัง อาจยกพื้นเรือนสูงขึ้นเสมอออกก็มี แต่ก็ไม่ได้ใช้พื้นที่ใต้ถุนทำประโยชน์

ตัวเรือนใช้ไม้แป้น คือ ไม้กระดานที่เป็นไม้จริง หลังคามุงหญ้า แต่เรือนขนาดเล็กบางหลัง อาจใช้ไม้ไผ่เป็นโครงเรือนและสับเป็นฟากปูพื้นเรือน รวมทั้งทำฝาเรือนด้วย ในบ้านดังตาลังส่วนมากจะเป็นเรือนไม้จริง เพราะอยู่กันมานานแล้วและเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ ถ้าจะมีเรือนไม้ไผ่บ้าง ก็มักเป็นเรือนที่ปลูกชั่วคราว ระหว่างที่ก่อสร้างเรือนใหม่ หรือคู่แต่งงานที่อยากแยกออกมาอยู่ลำพัง เพราะเรือนใหญ่เริ่มคับแคบ อย่างไรก็ตาม เรือนที่ปลูกใหม่ก็เป็นเรือนไม้จริงทั้งนั้น

เรือนตะรืวมีหลังคาลาดคุ่ม คล้ายเรือนของชนเผ่าทั่วไป เพื่อให้ฝ้าฝนไหลลงมาสะดวกและยังช่วยให้ภายในตัวเรือนอบอุ่นในหน้าหนาวด้วย ชานหน้าเรือนเป็นที่เก็บของใช้ประเภทกะพ้ำ ครกตำข้าว ส่วนชานหลังเรือนเป็นที่ซักล้าง การขึ้นตัวเรือนจะขึ้นด้านหน้าเป็นส่วนมาก ชานหลังเรือน แม้จะทำบันไดลง แต่ก็ไม่ค่อยได้ใช้ขึ้นลงบ่อยนัก ส่วนชานด้านข้างมีประโยชน์ ในการให้แสงสว่าง มากกว่าจะเป็นพื้นที่ใช้สอยจริงจัง การทำปองเยียม (หน้าต่าง) มีน้อย

การแบ่งพื้นที่ใช้สอยในเรือน พื้นที่ในตัวเรือน ไม่มีการกั้นเป็นห้อง หรือกำหนดเป็นบริเวณเฉพาะหรือหวงห้าม เจ้าของเรือนจะนอนตรงไหนก็ได้ และหันทิศหัวนอนไปทางไหนก็ได้ แต่ตามปกติ ถ้าคนในเรือนนอนหันหัวไปทางไหน ก็จะหันไปทางเดียวกันทั้งหมด ส่วนมากเจ้าของเรือนจะนอนด้านในทางขวาของตัวเรือน หันหัวเข้าฝาเรือน คนที่นอนอีกด้าน ก็จะหันปลายเท้ามาชนกัน นอนเรียงๆ กันไป ถ้ามีแขกมาค้างแรม ตรงไหนมีที่ว่าง ก็ให้นอนได้ ไม่กำหนดที่เฉพาะ แต่ส่วนใหญ่แขกค้างคืนก็จะนอนด้านหน้า ติดกับชานเรือน

ของใช้ส่วนตัว เช่น เสื้อผ้าและของอื่นๆ จะวางอยู่ด้านหัวนอนของแต่ละคน ถ้าในเรือนมีคู่สามีภรรยามากกว่า ๑ คู่ ก็จะนอนกันเป็นกลุ่มพ่อแม่อุปถัมภ์ และเอาของวางไว้ร่วมกัน พ่อเฒ่าแม่เฒ่า มักจะนอนด้านในสุด

ประตูเข้าตัวเรือนทางด้านหน้า และประตูชานหลังเรือนจะตรงกัน คนที่ขึ้นมาบนเรือนอาจจะเดินตั้งแต่ประตูหน้า เข้าไปจนถึงประตูหลังเรือนได้ แต่จะไม่เดินเข้าไปในบริเวณที่นอน เพราะจะมีข้าวของส่วนตัววางอยู่ ฉะนั้น แขกก็มักจะนั่งหรือนอนอยู่เฉพาะส่วนหน้าของตัวเรือน

ส่วนการตกแต่งเรือน ในตัวเรือนไม่มีการตกแต่ง แต่บนหลังคา มักจะมีใบไม้ยวบย้อม (จั่ว) หน้าเรือน เป็นกิ่งไม้ติดใบเป็นพุ่มให้ดูสวยงาม และนิยมใช้เขาควายตกแต่งหลังคาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

การปลูกเรือนใหม่ ตะรืวถือว่า การปลูกเรือนใหม่ ต้องเลือกวัน และต้องทำพิธีก่อนปลูก โดยคนเฒ่าแก่ที่นับถือในบ้าน เป็นผู้บอกให้ว่า ควรจะเลือกวันใด การเตรียมวัสดุต่างๆ ต้องทำล่วงหน้า อาจเป็นหลายๆ เดือน หรือถึงปี แต่วันที่ปลูกเรือนจริงๆ จะใช้เวลา ๑-๒ วันเท่านั้น เพราะคนทั้งบ้านต้องมาช่วยกัน หน้าเรือนจะหันไปทางใดก็ได้ แต่เดิมนั้น จะปลูกเรือนล้อมเป็นวงกลม มีเดินบ้าน (ลานบ้าน) อยู่กลาง และมีกว้านบ้าน แต่ปัจจุบัน พื้นที่ไม่อำนวย จึงมักจะปลูกเรือนซ้อนด้านหลังของเรือนเดิม แต่กระยะให้ห่าง ไม่ให้บังหรือเบียดกัน

ตะรืวไม่มีการปลูกเรือนหอ แต่ถ้าจะปลูกสำหรับคู่แต่งงานใหม่ก็ปลูกได้ตามใจชอบ ถ้าเรือน

๑๕๘ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

พ่อแม่มีลูกสาว ลูกเขย ลูกชาย ลูกสะใภ้อยู่ร่วมกัน แต่ละคู่จะเลือกที่นอนตรงไหนก็ได้ เมื่อเลือกแล้วก็จะนอนประจำที่ตรงนั้นไปเรื่อย ๆ ถ้าเมื่อไรรู้สึกว่ายานคับแคบ ก็จะต่อเรือนออกไปอีก

ในการหุงหาอาหารประจำวัน จะใช้เตาไฟที่เตี้ยๆ ทำกินร่วมกัน แม่เฒ่าและลูกสาว ลูกสะใภ้จะช่วยกันทำ เพราะอาหาร เช่น ข้าว ปลา ผัก คนทั้งเรือนก็จะช่วยกันหามาทำกินด้วยกัน แต่ถ้ามีการเจ็บป่วยในครัวเรือน พ่อแม่อาจจะถามคนเฒ่าคนแก่ในบ้าน ถ้าคนเฒ่าบอกว่าให้กินข้าวแยกกันก็จะแยกข้าวคราว หมายถึง ตั้งพาข้าว (สำหรับ) แยกจากกัน แต่ยังคงทำจากเตาไฟที่เตี้ยๆกัน เตาไฟอีกเตาด้านหน้าเรือน มักใช้สำหรับผิงให้อบอุ่น หรือต้มน้ำ รับประทาน

การทำมาหากิน

คนตระกูลปลูกข้าวเจ้าสำหรับเป็นอาหารหลัก ส่วนข้าวเหนียวปลูกไว้บ้าง พอกินเล่นและใช้ในโอกาสมีงานบุญต่างๆ นอกจากนั้นก็ปลูกสาเลี (ข้าวโพด) มันดิน (มันสำปะหลัง) และทำไร่บ้างเล็กน้อย ปลูกผักกาด มะเขือ พริก ส่วนมากพืชผักสวนครัวจะปลูกไว้ใกล้ตัวเรือน

การปลูกข้าวของตระกูล ใช้วิธีสักข้าวเช่นเดียวกับชนเผ่าส่วนมาก ไม่ได้ทำนา เพราะไม่มีพื้นที่ราบลุ่มพอที่จะใช้น้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวได้ แปลงข้าวมักเป็นแปลงเล็กๆ แต่ละครัวเรือน ก็จะมีพื้นที่เพาะปลูกเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย ไม่ติดต่อกัน แต่ก็ไม่ได้ไกลกันมากนัก

ปกติ การเตรียมที่เพาะปลูกจะเริ่มตั้งแต่เดือน ๑ มีการถางหญ้า ขุดตอไม้ และทำพื้นดินให้ดีสำหรับจะสักข้าวในตอนเดือน ๔ หรือเดือน ๕ ขึ้นอยู่กับว่า ฝนเริ่มตกเมื่อไร เพราะแม้ข้าวไร่จะไม่ได้อาศัยน้ำฝน แต่ในตอนที่สักข้าว ถ้าฝนยังไม่ตก พื้นดินจะแข็งเกินไป

การสักข้าว ไม่มีวันที่กำหนดว่าต้องทำพร้อมกันทั้งบ้าน แต่โดยมากก็จะเริ่มทำไล่ๆ กัน เรือนที่มีผู้ชายน้อย อาจมีญาติหรือเพื่อนมาช่วย ในระหว่างสักข้าว ถือว่า ไม่ให้คนต่างบ้านเข้ามาในบริเวณเพาะปลูก จะต้องมัดไม้ปักกำกับหน้าทางเข้าบ้าน ให้รู้ว่าอยู่ในระหว่างสักข้าว เมื่อสักเสร็จแล้วก็จะปลูกข้าวโพด และพืชผักอื่นๆ ข้าวเจ้าและข้าวเหนียวจะปลูกแยกกัน แต่อยู่ในบริเวณเดียวกัน ส่วนพืชผักอื่นๆ อาจไปปลูกไว้ตรงที่ใกล้แหล่งน้ำ เพราะต้องใช้น้ำช่วยให้งอกงาม

เครื่องมือในการเพาะปลูก

๑. อาแวว	ลวดลุ่มเรียก เหล็กแวว ทำด้วยเหล็ก ใช้ขุดดิน สักข้าว
๒. นวรุ	คือ จก หรือ จอบ ใช้ขุดนา ขุดร่องเหมือง (ร่องน้ำ)
๓. ลือเลียว/ลือลัวะ	ลวดเรียกว่า กะเจ้าะ สานด้วยไม้เหี้ยะ ไม้ปึก (ดอกไม้ไผ่)

ลือเลี้ยว คือ กะเจาะน้อย ใช้ผูกเอาใส่ข้าวปลูก เวลาหว่าน

ข้าวนา สักข้าวไร่ และใช้เวลาไปรูดข้าวนา ข้าวไร่

ลือลัวะ คือ กะเจาะขนาดใหญ่กว่า

๔. บรา

คือ มีดยาว หรือ พ้า ใช้ถางหญ้า ถางไร่ ถางตามคันนา

๕. จุง/จุง

คือ ขวาน ใช้บากไม้ในไร่ ตัดไม้ทำรั้ว

๖. ครือนาย

เป็นไม้กระดานแบนๆ ลาวเรียกว่า ไม้แป หรือ ไม้แปน

ใช้กวาดดินในนาให้เสมอกัน ก่อนจะหว่านข้าว

ตะริวเริ่มทำนาหว่านบ้างในบางแห่ง แต่ก็นับว่าน้อยมาก เพราะการทำนาต้องดูแลและใช้แรงงานมาก การปลูกข้าวไร่ไม่ต้องดูแลมากนัก เมื่อข้าวงอกขึ้นแล้ว อาจจะไปถางหญ้าบ้างสักหนึ่งหรือสองครั้ง ข้าวจะเริ่มออกรวงและรูดได้ประมาณเดือน ๙ เป็นต้นไป อย่างช้าเดือน ๑๑ ก็รูดข้าวเสร็จหมด ก่อนเริ่มรูดข้าว นิยมกันว่าต้องฆ่าแพะ หรือตัวอื่น หรือไก่ สัตว์สามชนิดนี้ต้องฆ่าชนิดหนึ่งตามแต่จะมีชนิดใด ต้องไปฆ่าอยู่ในบริเวณที่จะรูดข้าวนั้น ผู้ฆ่าจะต้องเป็นเจ้าของไร่ข้าว แล้วคนอื่นเอาเลือดสัตว์ที่ฆ่านั้น มาทากะเจาะ กะพ้า เจ้าของไร่มาเอาเลือดสัตว์ที่ฆ่านั้นใส่กะบังแล้วไปสะบัดรอบๆ พื้นที่ที่จะรูดข้าว แล้วทุกคนที่มารูดข้าวนั้นก็จะเริ่มรูดได้เลย ที่ทำเช่นนี้เพราะจะไม่ให้ผีข้าวหนีไปจากไร่นา ถ้าทำอย่างนี้แล้วก็จะได้ข้าวมากถ้าไม่ทำก็ไม่เป็นไรแต่จะได้ข้าวน้อยทำให้สงสัยที่หลังว่าที่ได้ข้าวน้อยก็เพราะไม่ได้ทำ

การรูดข้าวของตะริว หมายถึง เก็บข้าวเป็นรวงๆ มัดรวมเป็นกำเล็กๆ แล้วนำมารูดเมล็ดออก ใส่กะเจาะ นำมาเก็บไว้ที่เล้าข้าว เมื่อจะกิน ก็ต้องไปเอามาตำ ส่วนมากจะตำไว้พอกิน ๒-๓ มื้อ เพราะตะริวทำเล้าข้าวใกล้เรือน จึงเดินไปเอาข้าวเปลือกมาได้สะดวก ข้าวพันธุ์จะเก็บไว้ในเล้าข้าว แต่แยกไว้ต่างหาก ไม่เอามากิน นอกจากปีไหนจะอดอยากมีข้าวน้อย อาจต้องกินข้าวปลูก แต่ตามธรรมดาจะต้องเก็บข้าวปลูกไว้และกินอย่างอื่นปนกับข้าว หรือกินแทนข้าว เช่น ข้าวโพด มันดิน กลอย

ข้าวโพดจะเก็บไว้เป็นฝักแห้ง ห้อยรวมไว้ที่หิ้งเก็บของเหนือเตาไฟ เวลากินต้องเอามาใส่ปนกับข้าว หรือตำเป็นแป้ง แล้วจี่เป็นแผ่นกินต่างข้าว มันดินก็หุงปนกับข้าวได้ แต่กลอยต้องมีวิธีทำยุ่งยาก ถ้าไม่รู้วิธีก็จะเป็นอันตราย เบื่อเมา หรือลงท้อง

ท้าวคำสะวันบอกหนูวันว่า เท่าที่จำได้ บ้านตะริวยังไม่เคยอดอยากถึงขนาดต้องออกไปขอข้าวบ้านอื่น แต่มีการไปรับจ้างทำงานบ้าง เพื่อแลกอาหารหรือเงินมาซื้ออาหาร เคยมีครั้งหนึ่งที่แมลงลงกินข้าว ทำให้ไม่ได้ผลผลิต แต่ก็ไม่ทราบจะแก้ไขอย่างไร ต้องรอนจนแมลงไปเอง แล้วเก็บข้าวเท่าที่เหลือมากินปีนั้นนับว่าอดอยากมากที่สุด ส่วนท้าวบุญบ่นกับหนูวันว่า บ้านดั่งตาลัง น่าจะได้ข้าวมากกว่านี้

ไม่รู้ว่าทำไมจึงปลุกข้าวไม่งาม ไม่พอกิน

การหาอาหารประจำวัน

แหล่งน้ำใกล้บ้าน เช่น ห้วยกะเลี่ยน ห้วยวิน ห้วยเบลิงกะวะ เป็นแหล่งอาหารประจำวันด้วย ปลาที่หาได้จากห้วยเหล่านี้มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เช่น ปลาขาว ปลาชิว ปลากัง ปลาตาแดง ปลาอีโหลน ปลาลายแสด ปลาจาโอย แต่ก็ไม่ค่อยมีปลานขนาดใหญ่สัก เครื่องมือที่ใช้จับปลา ส่วนมากใช้ ไซ ช้อน เบ็ด สะตุง ฝัก ตุ่ม ซึ่งเป็นเครื่องมือขนาดเล็กทั้งสิ้น

๑. *ฮารุง* (ไซ) สานด้วยไม้ป้อง (ไม้ไผ่ลำใหญ่) สำหรับวางตามทางน้ำ
ล่ำห้วย ปลาว่ายตามน้ำเข้าไปข้างในแล้วจะออกไม่ได้
๒. *ปาม* (ต่อน) สานด้วยไม้ป้อง ใช้สำหรับเวลาที่มีปลาขึ้นมากๆ จะวางดักร่อง
น้ำที่มีปลาว่ายมาตามล่ำห้วย
๓. *ตริอเรือม* (ฝัก) ทำด้วยไม้จริง สำหรับขังปลาตามแหล่งน้ำ
๔. *อีอไ้* (เบ็ด) ตัวเบ็ดเป็นเหล็ก มีคันสั้นๆ เป็นไม้ไผ่ เหยื่อเป็นเชียดหรือ
ลูกปลาลึกๆ ใช้ตกปลาตามวังน้ำหรือห้วยเล็กๆ
๕. *ตริอรุง* (ตุ้ม) สานด้วยไม้ป้อง เอาเหยื่อใส่ไว้ข้างใน แล้วหย่อนลงไว้ในน้ำ
ให้ปลาเข้าไปกินเหยื่อ สองสามวันจึงจะไปยกขึ้นดู
๖. *ซอง* (ช้อน) ทำด้วยไม้ป้อง ใช้ช้อนปลา ส่วนมากผู้หญิงและเด็กจะใช้ช้อน
๗. *ยูร* (มอง) อวนขนาดเล็ก ทำด้วยป่าน (ปัจจุบันใช้เส้นใยพลาสติก)
ใช้วางลากปลาตามลำน้ำ ต้องใช้สองคนช่วยกันจับคนละด้าน
๘. *เรีรูลา* (สะตุง) คือ ยอขนาดเล็ก ทำด้วยปอ มีคันไม้ไผ่สั้นๆ ใช้วางลงไปในน้ำ
ปลาเข้ามาแล้วก็ยกขึ้น ต้องใช้ในล่ำห้วยที่มีร่องน้ำหรือ
วังน้ำ และไม่ค่อยได้ใช้ทุกวัน ใช้เฉพาะเวลาตั้งใจไปหาปลา

หนูวันเสริมว่า มีคนใช้เบ็ดปักบ้างเหมือนกัน เรียกว่า *กัลไ้* มีคันสั้นๆ ปักไว้ตามริมห้วย ใช้เหยื่อที่เป็นลูกปลาลูกเขียด ปักทิ้งไว้วันสองวันจึงจะไปดูว่ามีปลาติดไหม นอกจากนี้ ก็มีบางคนใช้ *ป๋นึ่ง* (แห) แต่เมื่อก่อนไม่เคยใช้ เพราะลำน้ำไม่กว้างพอจะทอดแห อาหารที่เป็นเนื้อสัตว์อื่นๆ ต้องไปหาตามภูและในป่า ภูใกล้บ้านที่สุดคือ ภูกะเลี่ยน ที่ไกลออกไปมีภูดีหอบาลอด ภูตงเต็น จาน็อก แต่อยู่ไกลจากหมู่บ้าน นานๆ ครั้ง คนในหมู่บ้านก็จะออกไปจับสัตว์เล็กๆ บ้าง สัตว์ที่ทำได้ เช่น นกชนิดต่างๆ ฟาน กวาง หมูป่า หิ่น ลิง ชะนี ขาแดง หรือ คาแดง (สัตว์ประเภทค่าง) สัตว์ที่จับได้ส่วนใหญ่นำมากินกัน

ในครัวเรือน ไม่ได้ขาย และไม่ค่อยได้สัตว์ใหญ่บ่อยนัก เมื่อก่อนแถวภูเกะเลียนมีแก้ง (ฟาน) ชุม และมี กวาง (ตัวก่วง) บ้าง แต่เดี๋ยวนี้หายากขึ้น และรัฐก็สั่งห้ามจับสัตว์ป่า ฉะนั้นถ้ามีใครจับได้ ก็จะมีเอามา ทำกินกันเลย ไม่เอาไปขายหรือแลกเปลี่ยน เครื่องมือส่วนใหญ่ที่ใช้ในการดักจับสัตว์ ได้แก่ น้า น่อง จ้าว ตัง

เครื่องมือในการล่าสัตว์

๑. กีย ยีย ปยอ กีย คือ กีบดักเล็กๆ ยีย คือ ตัง ยางเหนียวๆ ใช้ดักนก
ปยอ หรือ เปียง คือ แร้ว หรือ บ่วงเล็กๆ ใช้ดักนก
เครื่องมือพวกนี้ใช้สำหรับดักนก มักเอาไปวางบนคบไม้
หรือหาไว้ตามกิ่งไม้ ที่กำลังมีผล
๒. กะดำ หรือ ตบ้ง กีบดักสำหรับวางไว้บนดิน บางทีเรียกว่า ตัด ใช้ดักไก่ป่า
ไก่ฟ้า หรือนก หนูเล็กๆ ถ้าจะทำดักหมูต้องทำอันใหญ่ๆ
เรียกว่า กากะลองตอง เมื่อหมูผ่านกับดัก ไม้ที่ค้างไว้จะตัด
ลงมาฟาดหลังหมู ถ้าดักสัตว์เล็กๆ เช่น กระรอก ก็ลดขนาดลง
ส่วนมากสัตว์ตัวเล็กๆ จะถูกไม้ตบลงมตายคากะดำ
๓. กะกุด หรือ ปรากัด เป็นแร้วเล็กๆ สำหรับดักตัวอัน วางไว้ปากรู เมื่ออันโผล่ขึ้น
มาติด กะกุดจะตัดแขวนขึ้น บางทีใช้วิธีขุดรูจับเอาเลยก็ได้
๔. ปรราด แร้ว บ่วง ขนาดใหญ่ ใช้ดักฟาน (แก้ง) ก่วง (กวาง)
บางทีไล่หมาให้วิ่งตามสัตว์ ต้อนเข้ามาแล้วเอาริ้ว
(คือ ดาบยาว) หรือหอกสั้นๆ แหงเอา
๕. ปรง คือชุดชุม (หลุม) ใส่ขวากันหลุม
ใช้สำหรับดักหมูป่าที่เข้ามากินข้าวในไร่
๖. จารุ คอก เอาสาเลี (เมล็ดข้าวโพด) หว่านใส่ในคอก หรือกรงเล็กๆ
สำหรับดักลิง คาแดง (ค้าง)

บางทีเวลาออกไปล่า ก็อาจใช้ **ปन्हัง** คือ น้าไม้ยิงนกยิงหนู หรือใช้ **ปารุปราร** คือ บั้งลม ทำด้วย
ปล้องไม้ไผ่ ใส่ลูกดอก เด็กๆ มักใช้ปารุปราร ยิงนกกัน ไม่ใช่น่อง คือ ยางพิษ น้าไม้ก็ไม่ค่อยใช้ลูกที่ทำ
น่อง เพราะกลัวจะเป็นอันตรายกับคนอื่น ส่วนมากจะจับได้แต่สัตว์ตัวเล็กๆ ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ลดลงเรื่อยๆ
การใช้จันดักขนาดใหญ่ไม่ค่อยได้ทำ เพราะอาจเป็นอันตราย เนื่องจากมีคนเดินทางไปมามากขึ้น ถ้า

๑๖๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

คนเป็นอันตราย เจ้าของเครื่องมือต้องรับผิดชอบ ส่วนการชุดหลุมขวากดักหนู ถือว่าทำอยู่ในบริเวณไร่ข้าว คนอื่นไม่ควรผ่านเข้าไปอยู่แล้ว และจะทำเฉพาะเวลาที่ข้าวออกรวงเท่านั้น

อาหารการกิน

ปลาหรือสัตว์เล็กๆ ที่จับได้นั้น มักจะเอามาทำอาหารกินเป็นประจำวัน ในโอกาสที่มีงานประเพณี พิธีกรรม เช่น แต่งดอง หรือ แปะฮีดบ้าน ก็อาจจะมีการเตรียมหาอาหารไว้ล่วงหน้า เพื่อกินเลี้ยงในบ้านและเลี้ยงแขก และญาติพี่น้อง

อาหารประจำวันส่วนใหญ่จะเป็นปลาเล็กๆ ต้มใส่เกลือ หรือ ปิ้ง ย่าง จี่ มีผักกินด้วยตามแต่จะหาได้ อาจเป็นพืชผักสวนครัว เช่น มะเขือ ผักกาด หรือผักที่ปลูกในไร่ เช่น พักเขียว พักทอง ยอด พักทองก็เอามากินต้มได้ แต่ผักกาดเป็นผักกาดเขียว ใบจะมีรสขม ใช้น้ำแกง หรือ ดองเกลือ พวกพืชสวนครัวที่มีกลิ่นหอม เช่น ผักอีตุ๋ (แมงลัก) หมากม๊าด หมากแคน (ผลเป็นช่อเล็กๆ คล้ายพริกไทย แต่เป็นไม้ยืนต้น) พริก จะใช้ปรุงรสเวลาทำอาหารประเภทแกง ลาบ ซึ่งเดิมชนเผ่าจะไม่ค่อยทำกิน นอกจากในเวลามีงานเลี้ยง งานบุญ

อาหารที่คนตระวักทำกินกันในโอกาสพิเศษ มีหลายอย่างด้วยกัน เช่น

๑. **กือแจะองแดง** ทำด้วยชิ้นหมูตัดเป็นชิ้นเล็กๆ เมื่อฆ่าหมูในโอกาสแปงฮีด แต่งงาน งานบุญ หรือมีญาติพี่น้องจากบ้านไกลมาเยี่ยมเยียน วิธีปรุง คือต้มชิ้นหมู ใส่เครื่องปรุง เช่น ผักหอมจิ้น ผักอีตุ๋ พริก เกลือ ทำแล้วมักกินเลย ถ้าจะเก็บ ก็เอาไว้ได้เพียงหนึ่งคืน
๒. **กือแจะฮือยอย** ทำด้วยชิ้นไก่ จะตัดเป็นชิ้นๆ หรือ ต้มไก่ทั้งตัวก็ได้ มักกินในโอกาสที่กินดอง งานบุญ หรือพี่น้องมาเยี่ยม หรืออะไรก็ได้ ใส่เครื่องปรุง พริก เกลือ ผักหอมจิ้น ผักอีตุ๋ เหมือนกือแจะองแดง และบางครั้งแล้วแต่คนกินจะชอบใส่อะไรก็ได้ เก็บค้างได้ ค่อนข้างเหมือนกัน
๓. **กือแจะหาสิว** ทำด้วยเนื้อปลา กินกันในโอกาสงานพิเศษ จะต้มปลาทั้งตัว หรือถ้าตัวใหญ่จะตัดเป็นท่อนก็ได้ เครื่องปรุงมีผักหอมจิ้น ผักอีตุ๋ ผักหอมห่อ บางทีเมื่อต้มหรือลวกสุกแล้วจะเอาใส่กะบังไว้ เวลากินก็ตักออกจากกะบัง
๔. **กือแจะตุ้รูกปีว กปีว** คือ ควาย การจะกินอาหารชนิดนี้ จะต้องเป็นโอกาสการฆ่าควาย ในงานแต่งดองหรือแปงฮีดบ้าน เพราะปรกติไม่มีการฆ่าควายเพื่อกินเนื้อ วิธีปรุง คือ ตัดชิ้นควายเป็นชิ้นเล็กๆ ทูบให้นุ่ม (เพราะเนื้อควายมักจะเหนียว) ต้มแล้วปรุงด้วย ผักหอมจิ้น ผักอีตุ๋ เกลือ พริก ถ้าใส่น้ำอียก (ผักกาดดอง) ก็จะมีรสขมนิดหน่อย

กินกับข้าวหรือกินแก้มเหล้าก็ได้ และสำหรับรับแขกที่มาจากที่ไกลๆ ในโอกาสพิเศษ

๕. **กือการจืรุงกบปัว** คือ หนังกินควาย หรือที่จริงคือ ท่อนขาควายตรงข้อตีน

ไม่ค่อยมีเนื้อ แต่ผู้ชายชอบกินแก้มเหล้าเวลาว่างงานบุญ เครื่องปรุงมีแต่เกลือกับพริก

เมื่อต้มแล้วต้องทิ้งไว้สักพัก บางทีใส่น้ำผักอียกด้วย รสขมอ่อนๆ

๖. **กือแจะจิ้น** คือ เนื้อนก เป็นอาหารทำกินเมื่อไรก็ได้ ถ้าได้นกมา ก็ถอนขน ต้มทั้งตัว

หรือถ้านกตัวใหญ่ ประเภทไก่ฟ้า ก็อาจตัดเป็นชิ้นๆ ใส่พริก หมกม๊าด หมกแคน

กลิ่นหอม แต่ไม่ใส่ผักหอมหรือผักอียู่

นอกจากอาหารที่ทำกินกันมาแต่เดิมแล้วในปัจจุบันบางทีก็ทำอาหารที่เป็นอาหารของลาวลุ่ม บ้าง เช่น ลาบ ก้อย ป่น ป่นจะทำด้วยปลา แต่ลาบและก้อยใช้เนื้อสัตว์อะไรก็ได้ ต้องใส่ผักหอมด้วย ส่วนมากลาบหรือก้อย จะทำในเวลาว่างงานบุญ มีการฆ่าหมู ฆ่าควาย หรือฆ่าไก่หลายๆ ตัว ส่วนเครื่องจิ้ม ประเภทแจ่ว แต่เดิมไม่ค่อยมี เพราะคนตระวีร์กินข้าวเจ้า แจ่วเหมาะจะกินกับข้าวเหนียวแบบลาวลุ่ม ถ้าเป็นงานบุญมีการหุงข้าวเหนียว จึงจะมีแจ่ว บางทีเป็นแจ่วแห้งๆ ใช้ซิงกับพริกตำเข้าด้วยกัน จิ้มชิ้นเนื้อหรือชิ้นปลา และปั้นข้าวเหนียวจิ้ม

เนื้อสัตว์เหล่านี้ บางทีเมื่อได้มา อาจเก็บไว้เป็นชิ้นแห้ง ถ้ามีงานบุญหรือมีแขกมาเยือนจึงเอามาต้มแกงให้กิน แต่ปลากับผักสวนครัว ถือเป็นอาหารประจำวัน คนตระวีร์ไม่ค่อยทำปลาแดก (ปลาร้า) เพราะไม่ได้ปลามากพอจะเก็บไว้กินนานๆ บางทีถ้าหลังจากงานบุญ มีเนื้อสัตว์หรือเนื้อปลาเหลือ จึงจะหมักใส่กะบัง ใส่เกลือ เก็บไว้กิน ส่วนมากจะอ่อนเกลือ จึงมีรสและกลิ่นคล้ายเน่า แต่คนกินบอกว่าอร่อย หลังงานแบ่งฮีดฆ่าควาย ก็มักจะเอากะตูกเป็นท่อนๆ หมักเกลือบ้าง หนังกวายนึ่งตากแห้ง เก็บไว้กินเล่นๆ หรือแก้มเหล้า ต้องเอาปิ้งไฟ จะเหนียวและแข็ง

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำอาหาร ภาชนะและเครื่องใช้ในการทำอาหาร ที่มีอยู่เป็นของใช้สามัญในเรือนตระวีร์ ได้แก่

๑. จานอย (จอง)	ทำด้วยไม้ป้อง (ไม้ไผ่) ใช้สำหรับตักแกง
๒. ตาปาล (ครก)	ทำด้วยไม้จริง หรือป่นด้วยดิน เป็นครกเล็กใช้สำหรับตำแจ่ว ครกตำข้าว ทำด้วยไม้ขนาดใหญ่ ตัดท่อนแล้วเอามาขุดให้ลึก เรียกว่า ตปาด
๓. อือแยร (สาก)	ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง

๑๖๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

๔. **จู่ร้อง** (หม้อ) ทำด้วยอะลูมิเนียม ใช้สำหรับต้มแกง หุงข้าว สมัยก่อนปั่นด้วยดิน บางทีเรียก **กดี** มักใช้ต้มข้าว
๕. **กินแ่ง** (เขียง) ทำด้วยไม้จริง ใช้สำหรับรองเวลาสับเนื้อ
๖. **บรา** (ผ้า-มีด) ทำด้วยเหล็ก ใช้หั่นเนื้อ หั่นผัก ถ้าเป็นมีดขนาดใหญ่ เรียกว่า **ฮาจิโด** ส่วนมีดจักตอก เหลาไม้ เรียกว่า **บิโดจิ**
๗. **บาก** (หม้อขาง) คือ กระทะ ใช้คว่ำหรือจ่ออาหาร
๘. **ตริเป็น** (เคียง) เหล็กสามขา ใช้สำหรับตั้งหม้อข้าวหม้อแกงเหนือเตาไฟ
- นอกจากนี้ ยังมีเครื่องใช้บางอย่างสำหรับการกินอาหาร รวมทั้งของใช้สอยในเรือน เช่น
๑. **กือเคิบ** (กะเบียน) ทำด้วยไม้เสี้ยน (ไม้ไผ่) ใช้ดักข้าว ภาชนะอีกอย่างเรียกกือเคิบ หรือ กะเบียน เหมือนกัน แต่ใช้ตากข้าว ผึ่งให้เย็น
๒. **กิดง** (กะดั่ง) สานด้วยไม้ปึก (ไม้ไผ่) สำหรับผัดข้าว
๓. **ตนอง** (กะพ้า) สานด้วยไม้ป้อง ใช้สำหรับใส่ข้าวเปลือกข้าวสาร ไว้ในเรือน
๔. **ดาดุง** (กะดั่งใหญ่) สานด้วยไม้พุง/ไม้เสี้ยน/ไม้ปึก ใช้สำหรับตากข้าวเปลือกที่จะตำ
๕. **ยานล/ปานล** (กะข้าง) สานด้วยไม้เสี้ยน/ไม้ปึก หวาย ใช้สำหรับใส่พิน มันทัน
๖. **แฉ๊ะ** (ไห) ทำด้วยดิน ใส่เหล้า ใส่ น้ำ
๗. **กูร้อง** (กะบั้ง) ทำด้วยไม้ป้อง ตัดมาเป็นลำ ใช้สำหรับดักน้ำกิน
๘. **อำเบรณ** (สาตปู) สานด้วยใบเตย ใช้ปูนอนหรือปูในบ้าน
๙. **ปรือรังกริอตา** (ขันไค) ทำด้วยไม้ป้อง ใช้สำหรับขึ้นเอาพิน
๑๐. **ตริกรับ** ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้คืบหรือหนีบถ่านไฟ ใช้คู่กับ ปือลูง คือกะบั้งเป่าไฟ

ท้าวบุญ ท้าวคำสะวัน และหนูวัน ให้ซื้อพืชผักหลายชนิด รวมทั้งผลไม้ แต่ส่วนมากจะไม่ค่อยรู้ชื่อเป็นภาษาลาว จึงไม่แน่ใจว่าเป็นพืชผักหรือผลไม้ประเภทไหน เช่น ผักที่กินกับข้าว ได้แก่ **อรุรองมาน** (ยอดหมากอี-ผักทอง) **อาเบ** (ผักกาดใบเขียว) กินเลยไม่ได้เพราะมันฮืน (ขม) ต้องใช้ต้มทำแกง หรือดองเกลือ กินได้ทั้งน้ำและใบ เมื่อดองแล้วเรียกว่า อียก **กลางจิดัก** (ใบมันด่าง) กินเลยไม่ได้ใช้ ต้มทำแกง นอกจากนั้นก็เป็นพวกผักหอมที่กล่าวแล้ว

ไม้ยืนต้นที่ให้ผลกินได้ มีหลายชนิด บางอย่างกินได้เลย บางอย่างต้องเอามาต้มหรือคั่วหรือ ดอง เช่น **ฮือจาง** เอาผลมาดองใส่กะบั้งกินได้ **ฮือดรูอล** มีผลแต่ไม่กิน จะกินเปลือกนอกของผล แกะเอาข้างในที่อ่อนๆ มากินเลยก็ได้ หรือจะดองไว้แล้วห่อด้วยใบตองก็ได้ **กรูล** ภาษาลาวลุ่ม เรียกว่า กกหมาก แฉว มีผลกินได้ ต้องปอกเปลือกออกกินเนื้อข้างใน **เต็ง** มีผลกินได้ ต้องแกะเปลือกออกแล้วคั่วเหมือน ถั่วดิน (ถั่วลิสง) **ปรือ** ผลกินได้ ต้องคายเมล็ดทิ้ง **หาโนล** กินผลได้ มีเนื้อไม่มาก มีเมล็ดแข็ง **ลีลาด** กินเนื้อในของผล ต้องปอกเปลือกบาง ๆ ออกก่อน **ดาบอดจ** เป็นไม้พุ่มค่อนข้างสูง มีผลเล็กๆ เป็นช่อ กินได้ รสเปรี้ยวจัด เด็กๆ ชอบหักกิ่งมากินเล่น ถ้าสุกจัดสีแดง มีรสหวานบ้าง แต่ส่วนมากเปรี้ยวจัด **อรุรงาน** มีผลกินได้ แต่จะกัดกินเฉพาะเปลือกนอกของผล ตรงกลางทิ้งไป **ดาแระ** มีผลกินได้ กินเนื้อข้างในเหมือนหมากบก **ฮาร้อย** มีผลกินได้ ต้องต้มกิน **บาสิง** กินเนื้อตรงกลางผล

ต้นไม้ยืนต้นขนาดกลางและขนาดใหญ่ ที่ขึ้นอยู่บริเวณภูและป่าใกล้บ้านที่รู้จักกันดี แต่เรียกชื่อเป็นภาษาเตีรว มีหลายชนิด เช่น **อิแรง ฮือโจม รูลองบู ฮือลาย จาเตง ปรายจุ จะนก ตีรืออก อายำ ดาเลาะ** พวกนี้เป็นไม้ยืนต้น มีผล แต่ไม่กินผล ทำนองเดียวกับไม้แปก (สนภูเขา) ภาษาเตีรว เรียกว่า **ฮืออ** ใช้ไม้ทำฟืนหรือคอปไฟ ให้แสงสว่างดีและกลิ่นหอม ส่วนไม้โลงเลง เป็นไม้เนื้อแข็ง ใช้ทำเครื่องเรือนและด้ามเครื่องมือเครื่องใช้ได้ทนดีมากและบางคนเชื่อว่าเป็นไม้ที่ช่วยให้อายุยืนแต่ไม่ทราบว่าจะต้องทำอะไร คนลาวลุ่มบางที่เอาไม้โลงเลงมาแกะสลักเป็นรูปต่างๆ เชื่อว่า ถ้ามีไว้ในบ้านก็จะช่วยคุ้มครองรักษาให้พ้นอันตรายได้

ต้นไม้บางอย่าง เช่น **จาเตีว** มีอยู่ทั่วไป เป็นไม้ใหญ่ แต่ไม่มีผล ใช้แต่เนื้อไม้เท่านั้น

ต้นไม้ ผลไม้ หรือพืชผักที่เป็นพิษ หรือห้ามกิน ได้แก่ **บิแง** ลาวลุ่มเรียกว่า จวน กินแล้วจะเมา อาเจียน ตามัว วิธีแก้ ต้องกินเลือดไก่ ให้อาเจียนออกมาให้หมดพิษ **จรีดตอย** คือ เห็ดเมาหรือ เห็ดพิษ กินแล้วเวียนหัว เมา หรืออาเจียน ต้องแก้ด้วยการให้แม่เฒ่าเปลือยแล้วพ้อนรอบตัวคนที่เมาพิษเห็ด พิษเป็นพิษอีกชนิดหนึ่ง คือ **ปวรง** ในภาษาลาวลุ่มเรียกว่าหมากเดือป่อง (หรือหมากเดือปล้อง) กินแล้วเมา อาเจียน ปวดหัวและเมื่อยตามเนื้อตามตัว

เครื่องมือเครื่องใช้อื่นๆ ที่มีไว้ประจำเรือนโดยทั่วไป เช่น ใช้ในการดำหูก (ทอดผ้า) ได้แก่

๑. **ฮืออเหมิด** (ฟืม) ทำด้วยไม้จริง เป็นฟืมชนิดผูกกับเสา
๒. **ฮืออส้าว** ทำด้วยไม้ป่อง คือ กระสวย ใช้สำหรับยอเส้นด้ายที่กำลังทอดให้เป็นช่อง แล้วเอาเส้นด้ายพุ่งสอดใส่
๓. **ตึงกอ** ทำด้วยไม้ป่อง เป็นกระสวยอีกด้านหนึ่ง ให้เส้นด้ายสับหว่างกัน

๔. อานอก ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับมัดเชือกกระหวัดไปข้างหลังลำตัว

๕. จรือโนะ เป็นแผ่นไม้ ใช้รองเชือกที่รัดเอว ไม่ให้เจ็บ

๖. ช้าง ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับตอนเริ่มต้นทอ คือ ผูกเส้นด้ายขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีเครื่องใช้สำหรับอ้าวฝ้าย แยกเมล็ดฝ้ายออกจากปุย ดีให้เป็นปุยและกรอเป็นเส้นด้าย และเครื่องมือปลูกเรือน รวมทั้งเครื่องมือแกะสลักไม้ สำหรับตกแต่งกวัน

การทำหัตถกรรมและงานอื่นๆ เมื่อมีเวลาว่างจากการทำไร่ทำนา และหาอาหารประจำวันแล้ว คนตะริวก็มักจะทำงานเล็กๆ น้อยๆ อื่น เช่น ทำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน ประเภทเครื่องจักสาน ซึ่งจะต้องทำตั้งแต่ตัดไม้ไผ่ จักตอก และนำมาสาน เป็นกะเจาะ กะพ้า กะเบียน ฯลฯ เครื่องจักสานเหล่านี้ ถ้าคนใดมีฝีมือ ทำได้สวยหรือเร็ว ก็อาจมีเหลือใช้สำหรับแลกเปลี่ยนของใช้จากบ้านอื่น หรือนำมาขายในสำนักเมืองและที่แขวง เช่นสานกะติบใส่ข้าว นำมาขายที่สำนักเมือง สานกะพ้าใส่ข้าวเปลือก บางทีเอาไปแลกเปลี่ยนจากพวกเวียดนาม

การทำเครื่องมืออื่นๆ เช่น ตีมีด จอบ เหล็กแวก ส่วนมากทำสำหรับใช้ในครอบครัว แต่งานตีเหล็กนี้ ทำได้เฉพาะบางครัวเรือนและบางคนเท่านั้น เหล็กต้องไปซื้อจากเวียดนาม ในปัจจุบันไม่ค่อยทำใช้เอง มักไปซื้อจากร้านในสำนักเมือง หรือจากแขวง

การรับจ้างหรือไปทำงานที่อื่นนั้น สมัยก่อนมีน้อยมากเวลาที่เกิดอดอยากหรือปลูกข้าวไม่พอกิน คนในบ้านอาจออกไปรับจ้างทำงาน เช่น ถางหญ้า ตัดไม้ คนที่ไปส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย บางทีก็ไปค้าขายแลกเปลี่ยน ไปซื้อวัวซื้อควายบ้าง

ในปัจจุบัน นอกจากการไปรับจ้างทำงานนอกบ้านเป็นครั้งคราวแล้ว ก็มีคนตะริวทั้งหญิงและชาย ตั้งแต่วัยหนุ่มสาวถึงวัยกลางคน ไปทำงานเป็นรัฐกรที่สำนักเมืองบ้าง ในตัวแขวงบ้าง และไปทำงานที่แขวงอื่นก็มีบ้าง แต่ไม่มาก บางคนไปเป็นครู ถ้าไม่ได้มาสอนใกล้ๆ บ้านเดิมก็อาจต้องไปอยู่ที่อื่น นานๆ จึงจะมาเยี่ยมบ้าน คนที่ไปทำงานส่วนใหญ่มีความพอใจเนื่องจากอยากได้ค่าตอบแทน ซึ่งสมัยก่อนอาจเป็นข้าวของเครื่องใช้ เสื้อผ้า ข้าว และอาหารแห้ง ปัจจุบันมักเป็นเงินค่าจ้าง แม้จะไม่สูงนัก แต่ก็นำมาใช้ซื้อข้าวปลาอาหารและข้าวของได้สะดวก

การทอผ้าและเครื่องแต่งกายของคนตะริว

สมัยก่อน คนตะริวทอผ้าใช้เองบ้าง ตามความจำเป็น แต่เรียกได้ว่า ตะริวเป็นชนเผ่าที่ไม่มีความสามารถเด่นในการทอผ้า อาจเป็นเพราะปลูกฝ้ายได้น้อย เมื่อจะทอผ้าใช้ในครัวเรือน ต้องไปแลกเอาฝ้ายจากเผ่าอื่น บ้านอื่น จึงทอเฉพาะที่จำเป็น แต่เดี๋ยวนี้ คนส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมด ใช้เสื้อผ้าที่ซื้อหาจากตลาดสำนักเมืองหรือจากตัวแขวง บางทีก็มีคนเอามาขายถึงบ้านตะริว

การย้อมสีฝ้าย แต่ก่อนใช้สีธรรมชาติที่ได้จากต้นไม้ ใบไม้ จากดิน ส่วนใหญ่เป็นสีดำ (น้ำเงินเข้ม) สีแดง และสีเหลือง ต่อมาใช้สีวิทยาศาสตร์ย้อมผ้าบ้าง ผ้าตะริวไม่ค่อยมีลวดลายเป็นพิเศษ มักทำเป็นริ้วเล็กๆ นิดหน่อย

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย

เครื่องนุ่งห่มก่อนบนของผู้ชาย มี ๓ ชิ้น ส่วนมากเป็นสีดำ แดง ขาว (สีฝ้ายธรรมชาติ) ได้แก่ ผ้าปกหัว ผ้าคลุมหลัง หรือ ผ้าเหียง (ผ้าห่มพาดบ่า) ในสมัยโบราณไม่มีเสื้อ แต่ต่อมาก็ได้ใช้เสื้อบ้างเป็นผ้าทอเอง ตัวสั้น ผ่าด้านหน้า ผูกด้วยเส้นฝ้าย ท่อนล่างนุ่งกะเตี๋ย เป็นผ้าทอชิ้นยาว แต่ค่อนข้างแคบ พันรอบเอว แล้วขัดลอดหว่างขา เหน็บไว้ข้างหลัง ถ้าเป็นการนุ่งกะเตี๋ยเวลาทำงาน หรือนุ่งให้สวยงาม มักทั้งชายด้านหน้าและด้านหลัง ยาวลงมาประมาณแค่เข่า แต่ไม่มีการประดิษฐ์ตกแต่งเครื่องนุ่งห่มเป็นพิเศษ ในงานเทศกาล หรือพิธีกรรมต่างๆ นอกจากใช้หมากปัดเม็ดโตๆ ร้อยเป็นสายยาวคล้องคอให้สวยงามเป็นสีสัน

ผู้ชายตะริวสมัยก่อนไว้ผมยาวเช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไป แล้วพันหรือเกล้าไว้ข้างหลัง ถ้าเป็นโอกาสงานบุญ ก็อาจประดับด้วยเขี้ยวสัตว์ หรือ ขนนก ขนไก่ฟ้า แต่ปกติจะมีผ้าปกหัว

เครื่องแต่งกายของผู้หญิง

ใช้ผ้าทอเช่นเดียวกัน ผู้หญิงมักนุ่งผ้ายาวขึ้นมาถึงอก มัดเป็นปมไว้ที่อก เรียกว่า ชิ่นโลมและมีผ้าพันหัว ผ้าเหียงสำหรับคลุมหลัง เครื่องตกแต่งก็คือ หมากปัด เม็ดเล็กๆ กว่าของผู้ชาย จะสวมที่ละก็สายก็ได้ ถือเป็นเครื่องประดับแสดงฐานะไปด้วย ระยะเวลา ผู้หญิงรับเอาเสื้อที่เรียกว่า เสื้อแขม มาใช้เป็นเสื้อตัวแคบๆ เย็บข้างตัว และสวมหัว ไม่มีดุมหรือผ้าผูก

ผู้หญิงแม่ลูกอ่อน จะใช้ผ้าเหียงหรือผ้ากะโด (ผ้าห่ม) มัดคล้องลูกไว้กับตัว เวลาไปทำไร่หรืออยู่เรือน ลูกก็จะอยู่ในผ้าคล้องทางด้านหน้าอก ผู้ชายก็อาจเอาลูกมัดคล้องไว้ เวลาที่ช่วยภรรยาเลี้ยงลูกบ้าง แต่มักใช้ผ้าผืนยาวๆ คล้ายผ้าขาวม้า จะใช้ผ้าเหียงก็ได้

เครื่องแต่งกายอีกชิ้นที่ใช้ในเวลาเดินทาง หรือไปไหนไกลบ้าน คือ ผ้าพันแข้ง หรือผ้าห่อตีน

ใช้ผ้าทอ หรือผ้าเก่าที่ไม่ใช่นุ่งห่มแล้ว มาพันขาส่วนล่างขึ้นมาถึงเข่า ทำให้เดินสะดวกและไม่ถูกหนามตำหรือเกี่ยวเป็นแผล บางทีพันเฉพาะแข้ง บางทีก็ใช้ห่อส่วนเท้าด้วย ใช้ทั้งชายและหญิง

ในระยะหลัง ผู้หญิงมักใช้เครื่องประดับผม เช่น ที่ติดผม ทำด้วยไม้ ผู้หญิงตระกูลใหญ่โตมโหฬาร รวบเป็นกระพุ่มไว้สองข้างหู เป็นเอกลักษณ์ของเผ่าตระกูล

ทั้งผู้ชายและผู้หญิง สมัยก่อนเจาะหู ใส่ตุ้มหูห่วงกลมๆ เป็นโลหะ หรือทำเป็นไม้ไผ่ชิ้นเล็กๆ ยาวๆ สอดไว้ก็มี กำไลแขน ทำด้วยทองเหลือง ใช้กันทั้งผู้ชายและผู้หญิง ในครัวเรือนที่ฐานะดี ผู้ชายบางคนใส่กำไลคอเป็นทองเหลืองด้วย เครื่องประดับพวกนี้ต้องไปซื้อจากเวียดนาม ในระยะหลังๆ ใช้เครื่องประดับทำด้วยเงินบ้าง ทองคำบ้าง แต่เป็นส่วนน้อย

นายบ้านและหมอดู หรือหมอรักษาโรค ไม่มีเครื่องแต่งกายพิเศษที่บอกสถานภาพ แต่นายบ้านอาจมีเสื้อผ้าที่สวยงามกว่าคนทั่วไป โดยเฉพาะในเวลาแข่งฮีต มีงานบุญต่างๆ

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

หมอดู หมอยา ตามแบบดั้งเดิมของตระกูล เรียกหมอดูและหมอรักษาอาการเจ็บป่วย ว่า **บาบระ** เมื่อก่อนแต่ละบ้านจะมีบาบระของตนอย่างน้อย ๑-๒ คน แต่ถ้าไม่มี ก็ไปขอให้คนจากบ้านอื่นมารักษาให้ก็ได้ บาบระ ต้องมีความรู้ด้านการทำพิธีโดยเฉพาะ แต่ไม่ได้เรียน มักอธิบายว่า คนที่จะเป็นบาบระได้จะนอนหลับแล้วฝัน บางทีฝันว่า บาบระคนก่อนๆ มาสอนให้รักษา เมื่อตื่นขึ้นก็จะทำพิธีได้ และรักษาได้ในปัจจุบัน ไม่มีบาบระสอนทำพิธีรักษาโรค และบาบระที่มีอยู่ก็แก่เฒ่าไปมาก บางบ้านก็ไม่มีบาบระแล้ว การทำพิธีของบาบระ ถ้ามีคนเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ ญาติพี่น้องในเรือนจะไปตามบาบระมาทำพิธี โดยดักข้าวใส่กระเบียน ถ้วย แล้วเอาเมล็ดข้าว ๒๐-๓๐ เมล็ด ใส่ฝ่ามือ แล้วแกว่งมือไปมา ถ้ามือว่าเป็นโรคอะไร มีสาเหตุมาจากอะไร ถ้าออกชื่อผีหรือชื่อโรคไปแล้ว ถูกต้อง ข้าวจะหล่น 1 เมล็ด หมอก็จะรักษาอาการไปตามนั้น

ถ้าทำพิธีแล้วไม่หาย จะต้องแข่งฮีตในเรือนฆ่าควาย แต่ถ้ายังไม่หายอีกก็ไม่ทำอะไรอีก เพราะถือว่า ทำไปถึงที่สุดแล้ว

เมื่อไปรักษาคนเจ็บ บาบระจะได้คำตอบแทนจากญาติพี่น้องในเรือนนั้น ถ้าเจ็บป่วยเล็กน้อยก็จะอาจได้ข่าวสาร ๑ ถ้วย แต่ถ้าเจ็บหนัก ก็จะได้ขึ้น ๑ ผืน และอาจมีของอื่นๆ ด้วย บาบระจะทำพิธีรักษาเฉพาะเมื่อมีคนมาตามให้ไปรักษา แต่เวลาปรกติก็ทำมาหากินเหมือนคนอื่นๆ ทั่วไป

เห็นได้ว่า ตระกูลก็ถือผีเป็นหลักความเชื่อ และถือว่า ผีเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย ตลอดจน

ภัยพิบัติต่างๆ แต่ถ้าคนไม่ไปทำให้เกิดความไม่พอใจ ศีก็มักจะไม่นำมาทำร้ายหรือทำให้เจ็บป่วย ศีที่มาทำให้เจ็บป่วยนั้น มีทั้งผีเรือนผีخان และผีที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ผีป่า ผีต้นไม้ ผีน้ำ

ผีเรือน หมายถึงผีที่อยู่ในเรือนแต่ละหลัง ไม่มีคำอธิบายว่า เป็นผีของปู่ย่าตายายหรือไม่ แต่ใช้คำเรียกว่า เป็น ผีตุง คือ ผีเรือน นอกจากนี้ ตะวียังเชื่อเรื่องผีปอบ แต่ท้าวคำสะวันคิดว่า ผีปอบ เป็นเรื่องที่รับมาจากลาลุ่มเพราะแต่เดิมไม่มีคนตะวียูถึงผีปอบ ส่วนท้าวบุญนอกว่าผีปอบมีมานานแล้ว แต่ไม่ค่อยมีเหตุร้าย เพียงแต่มีข้อห้ามของคนตะวียว่า ไม่ให้ไปฝังคนตายที่เชื่อว่าเป็นผีปอบ ถ้าไปก็จะต้องกลายเป็นผีปอบเหมือนคนที่ตาย หรือไม่ก็จะเจ็บป่วยหนักถึงตาย แต่ไม่มีเรื่องเล่าว่า วิธีที่ผีปอบทำร้ายคน เป็นอย่างไร

นอกจากผิเรื้อน และผิโปบแล้ว ในการทำพิธีเกี่ยวกับไรนา ยังกล่าวถึงผีข้าว ซึ่งมีลักษณะเป็นผีที่ดูแลไรนาให้ได้ข้าวมากๆ เวลาทำพิธีก่อนรดข้าว ก็เพื่อให้ผีข้าวได้กินเครื่องที่เอาไปทำให่กิน เช่น เลือดสัตว์ ถ้าไม่ทำก็ได้ แต่ก็จะไม่สบายใจ และถ้าเกิดได้ข้าวน้อย ก็จะมีนิทานว่าเพราะไม่ให้ผีข้าวได้กินอาหารกินเหล้า ในตอนก่อนรดข้าว

สมุนไพรพื้นบ้าน ถ้าอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุที่คนทั่วไปรู้จัก เช่น ปวดหัว ปวดท้อง เป็นบาดแผล ก็จะใช้สมุนไพรหรือยากลางบ้านที่รู้จักคุ้นเคยกันมา เท่าที่หาพบและหาวันจำได้ก็มี

๑. เปลี่ยนคันมะม่วง ต้มน้ำกิน ใช้รักษาอาการปวดท้อง
๒. หญ้าเหือเฮาะ (สาบเสือ) ใช้ขยี้แล้วพอกบาดแผลสด เพื่อห้ามเลือด
๓. รากของหญ้าที่ใช้ฆ้องหลังคาเรือน ต้มกินแก้ปวดท้อง
๔. ขี้เถ้า ใช้แก้ปวดท้อง โดยนำเอาขี้เถ้าจากเตาไฟ ในเรือน มาโรยบนท้องเอากะบอง (ใต้) มาเคาะค่อยๆ ลักพักจะค่อยยังชั่ว
๕. ขี้เถ้าที่ยังร้อนๆ หรือยังเป็นก้อนदानอยู่ เอามาใส่น้ำ กินเพื่อฆ่าพยาธิตัวกลม
๖. ปลาอิโสน เอามาให้อม แล้วคายทิ้ง (ประมาณ ๓ นาที) ใช้รักษาตุ่มแผลในปาก
๗. ปู ใช้รักษาอาการเจ็บหู โดยเอาปูมา ๓ ตัว ใช้ตีนปูเกา ๓ ครั้ง ๓ ตัว แล้วเอาปูไปปล่อย ตอนที่เราไปปล่อย ห้ามหันกลับไปดู

๑๗๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

- คนที่รักษาแบบนี้ห้ามกินปูตลอดชีวิต
๘. ใบฝรั่ง ต้มน้ำกินแก้ปวดท้อง หรือจะคั้วกินสดๆ ก็ได้
๙. น้ำจากใบไม้ชนิดหนึ่ง ใช้รักษาหมากแดง (ตุ่ม) ในปาก
๑๐. ปลิง ใช้รักษาคนที่กระดูกพลิก เอาปลิงมาแปะกับน้ำผึ้ง แล้วเอามากิน
๑๑. หนุ่ยขาไก่ เอามาต้มอาบ หรือเอามารูดตามตัว รักษาอาการปวดเมื่อยตามตัว
๑๒. นำหินกับเหล็กไฟมาตีกันจนเกิดประกายไฟ แล้วเอาน้ำใส่ถ้วยมารองประกายไฟ ให้ประกายไฟนั้นตกลงในน้ำ ๒-๓ ครั้ง แล้วให้คนที่ปวดเมื่อยกินไม่กี่ครั้งก็จะหาย

ในปัจจุบันมีโรงพยาบาล ที่แขวงและสำนักเมือง มีสถานือนามัย แต่บางครั้งคนก็ไม่ค่อยไป เนื่องจากอยู่ไกล มักให้หมอหรือบารักษาก่อนตามที่เคยทำมา ปัจจุบันมีหน่วยงานทางแพทย์และสาธารณสุขไปดูแลบ้าง ก็จะแจกยาไว้ให้กิน แต่ยามีไม่มากนัก บางทีคนจากบ้านตะวีร์ต่างๆ ก็ลงไปหาที่แขวง ซื้อยามาไว้ขายกันบ้าง กล่าวได้ว่า ในแง่ของการพัฒนา สิ่งที่บ้านตะวีร์ต้องการมากที่สุด คือ การรักษาพยาบาล แต่ก็ยังปรับปรุงได้ช้า เพราะเส้นทางคมนาคมไม่เอื้ออำนวย ทางแขวงยังหวังว่า เมื่อมีการทำถนนมากขึ้น การเดินทางสะดวก การให้ความช่วยเหลือและพัฒนาด้านสาธารณสุขและการแพทย์ก็จะดีขึ้น

ครอบครัวและเครือญาติ

จำนวนคนในครัวเรือนตะวีร์ ในปัจจุบัน โดยเฉลี่ยมี ๖-๘ คน และมีคนแต่ละรุ่นอายุดังนี้

๑. เด็กอายุ ๑-๑๕ ปี	๓	คน
๒. ผู้ใหญ่ตั้งแต่อายุ ๑๖-๕๐ ปี	๓	คน
๓. คนสูงอายุ ตั้งแต่อายุ ๕๐ ปี ขึ้นไป	๑-๒	คน

คนในบ้านดังตาลังส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง และเด็ก แต่เมื่อดูจำนวนประชากรทั้ง ๘ บ้านแล้วปรากฏว่ามีผู้ชาย ๑,๒๔๙ คน ผู้หญิง ๖๗๐ คน นั่นคือ จำนวนผู้ชายมากกว่าผู้หญิงเกือบเท่าตัว

การเลือกคู่และการแต่งงาน คนตะวีร์ส่วนใหญ่แต่งงานเมื่ออายุน้อย คือ ประมาณ ๑๕-๒๐ ปี โดยเฉพาะผู้หญิง มักแต่งงานตั้งแต่อายุ ๑๕-๑๖ ปี ในการแต่งงานจะมีค่าทอง (สินสอด) ซึ่งให้ตามฐานะ

ผู้ชายจะเป็นฝ่ายจ่ายค่าทองให้ผู้หญิงหรือพ่อแม่ของฝ่ายหญิง

ค่าทองส่วนใหญ่จะเรียกกันเป็นควายหรือวัว ซึ่งถ้าฝ่ายชายมีอยู่แล้ว จะจ่ายเลยก็ได้ แต่ถ้ายังไม่มี จะขอแบ่งจ่ายทีละน้อยก็ได้ ค่าทองนี้จ่ายแล้วให้เลย ไม่มีการเรียกคืน เพราะปรกติ เมื่อจ่ายค่าทองแล้ว ก็จะแต่งงานทันที ไม่ใช้การจ่ายล่วงหน้า ค่าทองจึงไม่ใช่การหมั้นหมาย แต่เป็นค่าสินสอดแต่งงาน

ค่านิยมการเลือกคู่ มักจะเลือกจากเผ่าเดียวกัน ส่วนใหญ่จะเลือกจากคนในบ้านเดียวกันด้วย ในกรณีที่ผู้หญิงจะวิ่งแต่งงานกับคนต่างเผ่า ผู้หญิงจะไปอยู่บ้านฝ่ายชาย ถ้าแต่งงานกับคนตระกูลบ้านเดียวกัน ผู้หญิงก็ไปอยู่เรือนฝ่ายชาย ไม่ปรากฏว่ามีฝ่ายสามีเข้ามาอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิง ผู้ชายตระกูลอาจมีภรรยาได้มากกว่า ๑ คน แต่ไม่ค่อยนิยมทำกัน กรณีมีภรรยาหลายคนภรรยาอาจอยู่เรือนรวมกันได้

การเลือกที่อยู่หลังแต่งงาน เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายหญิงจะอยู่เรือนฝ่ายชาย แต่ถ้าอยู่เรือนสามีไประยะหนึ่งแล้ว คู่แต่งงานอยากจะย้ายออกไปปลูกเรือนใหม่ก็ได้ แล้วแต่ความพอใจ หรือในกรณีที่ เกิดทำผิดฮีดในเรือน เพราะมีคู่แต่งงานที่ไม่ถูกต้องตามเชื้อสายที่พ่อแม่บอก คือ อยู่ด้วยกันไม่ได้ คู่แต่งงานนี้จะต้องย้ายออก หรืออาจอยู่เรือนเดียวกันต่อไป แต่ต้องทำอาหารแยกกันต่างหาก ดังที่ ท้าวขุนบอกไว้ในตอนต้น เมื่อกล่าวถึงการทำอาหารที่เตาไฟเดียวกัน

โดยทั่วไป มีน้อยมากที่จะเกิดกรณีการทำอาหารแยกกันเพราะคู่แต่งงานผิดเชื้อสาย เพราะตระกูลไม่ห้ามเรื่องการแต่งงานข้ามเผ่าอยู่แล้ว การทำอาหารแยกกันมักเกิดจากมีคนเจ็บป่วยในเรือน หรือคู่แต่งงานฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเจ็บป่วย โดยไม่รู้สาเหตุ คนเผ่าอาจชี้แนะว่าเป็นเพราะเกิดผิดฮีดเรือน ให้กินอาหารแยกกันเสีย โดยยังอยู่เรือนเดียวกันได้ต่อไป

การหย่าร้าง ถ้าแต่งงานแล้วไม่พอใจ ก็สามารถหย่าร้างกันได้ ผู้ชายหรือผู้หญิงจะขอหย่าก็ได้ สาเหตุที่ผู้หญิงขอหย่าร้าง เช่น สามีไม่เลี้ยงดู สามีเกียจคร้านหรือเมาเหล้าแล้วทุบตีภรรยาบ่อยๆ บางที ในครอบครัวที่มีภรรยาสองคน ภรรยาไม่ถูกกัน คนหนึ่งคนใดอาจขอหย่าก็ได้ แต่ถ้าหย่าร้างเพราะเหตุ ภรรยาไม่ถูกกัน ฝ่ายที่ขอหย่ามักไม่ได้ค่าทองกลับคืน เพราะถือว่าสามีไม่ผิด ในการหย่าร้างบางครั้งก็ มีการปรับไหม บางครั้งก็ไม่มี ค่าปรับไหมเป็น วัว ควาย ไก่ ซึ่งต้องจ่าย แต่จ่ายเมื่อใดก็ได้ที่มี หลังการหย่าร้างผู้หญิงจะออกจากเรือนกลับไปอยู่เรือนพ่อแม่

ในกรณีที่สามีตาย ผู้หญิงจะกลับไปอยู่เรือนเดิมก็ได้ และไม่ต้องคืนค่าทอง แต่ถ้าจะแต่งงานอีก ก็ต้องคืนค่าทองให้เรือนของสามีคนแรก หรือผู้ชายที่จะมาแต่งงานด้วย จะต้องจ่ายค่าทองให้เรือนของ สามีเดิม เพราะถือว่า ผู้หญิงยังเป็นสมาชิกในครัวเรือนของสามีเดิมอยู่ ส่วนมากถ้าสามีตาย ผู้หญิงมัก อยู่เรือนของสามีต่อไป เพราะลูกๆ ก็จะอยู่กับปู่ย่ามากกว่าที่จะตามแม่ไป

๑๗๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

การแบ่งมรดก ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีลูกประมาณ ๖-๘ คน แต่ลูกที่มีชีวิตอยู่จนโตจะมีประมาณ ๕ คน ตะวี่มักอยากได้ลูกคนแรกเป็นชายเพราะจะได้ดูแลเรียนพ่อแม่ แต่บางคนก็คิดว่าเป็นหญิงหรือชายก็ได้ เพราะอย่างไรก็เกิดมาแล้ว ที่จริงนั้น คนส่วนใหญ่ก็อยากมีลูกเป็นผู้หญิงเพราะช่วยแรงงานพ่อแม่ได้มาก และยังจะได้ค่าทองมาเป็นทรัพย์สินของครัวเรือนด้วย

การมอบมรดกที่ดิน เรือน หรือของมีค่าอื่นๆ จะมอบให้ลูกชาย เพราะเป็นผู้อยู่เรือนเดิมของพ่อแม่ ลูกชายที่ยังอยู่เรือนพ่อแม่ ไม่ว่าจะเป็นลูกที่แต่งงานแล้วหรือเป็นโสด จะมีส่วนในทรัพย์สินของครอบครัว แต่ถ้าแยกเรือนออกไป พ่อแม่ก็แบ่งส่วนหนึ่งให้ก่อนแล้ว เมื่อพ่อแม่ตาย พี่น้องก็อาจแบ่งข้าวของให้อีกบ้าง แต่ที่ดินทำกิน ส่วนมากจะยังทำรวมกันอยู่ นอกจากบางคู่อาจไปบุกเบิกที่ดินทำกินของตนเองใหม่ ก็ถือเป็นส่วนของคุณแต่งงานนั้นโดยตรง

ลูกสาวจะไม่ได้ส่วนแบ่งเป็นที่ดิน เพราะไปอยู่กับสามี แต่อาจได้ข้าวของเครื่องใช้ที่แบ่งปันให้ตั้งแต่แต่งงานแยกเรือนไป และเมื่อพ่อแม่ตายก็อาจได้อีกบ้าง แต่ไม่มากนัก

บทบาทหัวหน้าครอบครัว โดยปรกติ ผู้ชาย หรือ สามี คือ หัวหน้าครอบครัว ในครัวเรือนพ่อเฒ่าจะเป็นหัวหน้าครอบครัว ถ้ามีเรื่องต้องตัดสินใจในครัวเรือน คนที่เป็นคนไกล่เกลี่ยหรือตัดสินความจะเป็นผู้เฒ่าของเรือน ถ้าพ่อเฒ่าตาย แม่เฒ่าก็จะเป็นผู้มีอาวุโสสูงสุด แต่พ่อเฒ่าหรือแม่เฒ่าก็มักมอบอำนาจการตัดสินใจให้กับลูกชายคนโต ที่เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบเรือน แต่ลูกชายก็ต้องปรึกษาพ่อเฒ่าแม่เฒ่า และจะไม่ตัดสินใจทำอะไรที่ค้านกับความเห็นชอบของพ่อแม่ ในเรื่องที่เป็นปัญหาสำคัญ หรือไม่ใช่เรื่องของครอบครัวโดยตรง และคนในครอบครัวตัดสินใจไม่ได้ อาจขอให้ผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้องนับถือ เช่น พ่อของลูกเขยใหญ่ และคนอื่นๆ เช่น นายบ้าน คนเฒ่าคนแก่ที่เป็นที่เคารพนับถือของบ้าน เป็นผู้ให้คำแนะนำ

คำเรียกญาติ

ชาย			หญิง		
ญาติสายโลหิต					
พ่อ	-	โอง	แม่	-	อัน
พ่อของพ่อ (ปู่)	-	ปู่	แม่ของพ่อ (ย่า)	-	เย็ก
พ่อของแม่ (ตา)	-	ปู่	แม่ของแม่ (ยาย)	-	เย็ก
พี่ชาย	-	ชาย	พี่สาว	-	อือชาย

๑๓ คนเฝ้าในลาวตอนใต้ : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ๑๗๓

น้องชาย	-	ซาเสียม	น้องสาว	-	อือเสียม
ลูกชาย	-	กอนยู่ย	ลูกสาว	-	กอนอือดินาว
ลูกของลูก (หลาน)	-	จาจา	หลานสาว	-	จาจา
ลูกของพี่ - น้อง	-	มามอน	ลูกของพี่ - น้อง	-	มามอน
พี่ชายของพ่อ	-	เยย	พี่สาวของพ่อ	-	มา
น้องชายของพ่อ	-	เยย	น้องสาวของพ่อ	-	มา
พี่ชายของแม่	-	เยย	พี่สาวของแม่	-	มา
น้องชายของแม่	-	เยย	น้องสาวของแม่	-	มา
ลูกพี่ลูกน้อง	-	เซียมสาย			

ญาติจากการแต่งงาน

ตะริ้วไม่มีคำเรียกญาติที่มีความสัมพันธ์เนื่องมาจากการแต่งงาน มีแต่คำเรียกลูกเขย คือ แยะ และลูกเฝ้า (สะเฝ้า) เรียกว่า ดินาว ญาติที่เป็นเขยหรือสะเฝ้า (นับญาติแบบไทย) จะเรียกชื่อเฉยๆ หรือ มิฉะนั้นก็เป็นคำอธิบาย เช่น สามีของบ่า (ลูกเขย) ในปัจจุบันบางที่เรียกแบบลาวลุ่ม เช่น เรียกว่า ลูกเฝ้า สามี ภาษาตะริ้วเรียกว่า เอิง ภรรยา เรียกว่า บัน

เนื่องจากคนตะริ้วมีการแต่งงานใหม่ จึงมีคำเรียกลูกติดพ่อหรือติดแม่ (ลูกเลี้ยง) ว่า อากอนเอิงงัน (ลูกที่ติดมากับผัวหรือเมีย) ส่วนลูกบุญธรรม คือ ลูกที่ขอมาเลี้ยงหรือมีคนยกให้เรียกว่า อากอนเอิงหาแปดองัน

คำเรียกญาติอื่นๆ

ผู้ใหญ่ที่สูงกว่าตา ยาย ทวด - ปุก เย็ก (หมายถึง บรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว)

เหลน และเชื้อสายที่สืบทอดต่อไปอีกหลายชั่วอายุ - จาแจว

ตะริ้วมีข้อห้ามการแต่งงานกับญาติสายโลหิตชั้นที่ ๑ คือ พี่น้องร่วมท้อง และลูกพี่ลูกน้องที่พ่อแม่เป็นพี่น้องกันแท้ๆ ก็ห้ามแต่งงาน แต่ไม่มีข้อห้ามสำหรับญาติลำดับอื่น และตะริ้วไม่นับญาติที่เกิดจากการแต่งงานอยู่แล้ว จึงไม่มีข้อห้ามการแต่งงานระหว่างญาติเกี่ยวดอง (ไม่มีญาติเกี่ยวดอง)

ระบบการเลือกคู่และแต่งงานของตะริ้ว ก่อนข้างง่าย ไม่ซับซ้อน อาจเป็นเพราะตะริ้วมีประชากรน้อย และอยู่ห่างไกลกลุ่มอื่น ทำให้จำเป็นต้องเพิ่มจำนวนประชากร ด้วยการไม่ตั้งกฎเกณฑ์ที่รัดตัวเกินไปการแต่งงานข้ามเผ่าก็ไม่มีข้อห้ามหรือข้อกำหนดแต่ก็ไม่ค่อยมีโอกาสจะได้คู่ต่างเผ่ามากนัก ในปัจจุบัน การแต่งงานข้ามเผ่ามีมากขึ้น แต่มีข้อสังเกตว่า บ้านตะริ้วไม่ค่อยมีคนเผ่าอื่นเข้ามาอยู่สลับปน

๑๗๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

และแม่ในสำนักเมืองหรือแขวง ที่มีคนตะริวเข้ามาทำงาน ก็ไม่ค่อยมีคู่สามีภรรยาที่เป็นตะริวกับเผ่าอื่น คงมีแต่สามีภรรยาที่เป็นตะริวทั้งสองฝ่าย

ระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

ตะริวนับถือผี ทั้งผีในธรรมชาติ และผีที่มาจากคนตาย แต่การจำแนกประเภทหรือแยกแยะความแตกต่าง ไม่ค่อยมีชัดเจน ส่วนใหญ่จะเป็นการกล่าวถึงข้อห้ามและข้อนิยมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผี เช่น ผีเรือน ผีข้าว (ผีไร่ผืนนา) มีลักษณะเน้นหนักไปทางวิธีปฏิบัติมากกว่าจะเป็นเรื่องแนวคิดหรือความคิดเกี่ยวกับผีโดยตรง

อย่างไรก็ตาม การที่ข้อมูลของเผ่าตะริวมีกล่าวถึงเรื่องผีน้อย อาจเป็นเพราะท้าวหน่วนยังเป็นคนรุ่นหนุ่ม และมีการศึกษาในระบบสมัยใหม่ ทำให้ไม่ค่อยสนใจเรื่องผี และไม่สนใจที่จะได้ถามจากคนเฒ่าคนแก่มากนัก หรืออาจเป็นเพราะเผ่าตะริวยังคงมีลักษณะของชุมชนแบบดั้งเดิม ที่ยังไม่ได้รับอิทธิพลจากเผ่าอื่น หรือจากระบบความคิดอื่น ทำให้ความคิดความเชื่อในเรื่องผีไม่ซับซ้อน ไม่จำแนกแจกแจงรายละเอียด

ในส่วนของประเพณีและพิธีกรรม ของเผ่าตะริว ก็คล้ายๆ กับเผ่าอื่น คือ มีทั้งประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน โดยเฉพาะการเพาะปลูก ประเพณีเกี่ยวกับขั้นตอนในชีวิต และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรค หากจำแนกในแง่ของผู้ร่วมพิธี ก็มีทั้งที่เป็นพิธีกรรมของชุมชน หรือฮีดบ้าน และพิธีกรรมของครัวเรือน ที่เรียกว่า ฮีดเรือน ดังต่อไปนี้

ประเพณีตามเทศกาล (ฮีดบ้าน) ฮีดบ้านมักเกี่ยวข้องกับเทศกาล เช่น ปาสางดุง-บุญปีใหม่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นงานบุญใหญ่ที่สุดของตะริว ท้าวคำสะวันเรียกฮีดปาสางดุง ว่า กาดมาง

ปาสางดุง-บุญปีใหม่

ปาสางดุงจะกำหนดทำหน้าแล้ง ประมาณเดือน ๓-๔ บุญปีใหม่นี้จะตรงกับบุญปีใหม่ของชนเผ่าส่วนมากในแขวงเซกอง คือ เลือกเวลาที่ว่างจากงานเพาะปลูก เป็นระยะก่อนสีกข้าว และยังไม่ค่อยมีฝน ทำให้เตรียมการได้สะดวก นอกจากนั้น หลักสำคัญของพิธีกรรมที่เป็นฮีดบ้านของชนเผ่า คือ ต้องมีการฆ่าควายเลี้ยงผี แม้จะไม่ได้ระบุเน้นเรื่องผี แต่ก็มักจะมีส่วนเกี่ยวข้องที่แสดงให้เห็นว่าการฆ่าควายนี้ไม่ใช่เพื่อกินเลี้ยงระหว่างคนในบ้านเท่านั้น

ระยะเวลาของปาสางดุงจะตกประมาณ ๓ วัน ๓ คืน ทั้งนี้ ไม่นับเวลาที่ใช้ในการเตรียมการ

ล่วงหน้า ซึ่งจะกินเวลาประมาณหนึ่งเดือน ตั้งแต่ปรึกษาหารือในระหว่างผู้อาวุโส กำหนดวันส่งข้าวบอกล่าวญาดิพิน้องและบ้านอื่นๆ ที่จะเชิญมาร่วม ตลอดจนเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ จัดหาควายที่จะมาแปงฮีด เตรียมหาอาหารการกิน และอื่นๆ เช่น ซ่อมแซมและตกแต่งกว้านบ้าน ซึ่งจะเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรม

ท้าวบุญอธิบายว่า จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมนี้ก็เพื่อความสามัคคีของคนในบ้าน เพราะถ้าไม่ร่วมมือร่วมใจกัน ก็จะทำงานใหญ่ไม่ได้ นอกจากนั้นยังเป็นการตอบแทนบุญคุณของญาติพี่น้องและเพื่อนทั้งในบ้านและต่างบ้านด้วย การทำพิธีป่าสาธุนี้จะทำกันทุกบ้าน หรืออาจมาทำรวมกันก็ได้ ถ้าบ้านใดเป็นบ้านเล็กไม่มีกำลังคนและข้าวของเพียงพอซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นการร่วมมือร่วมใจกันอย่างแท้จริง

ผู้ประกอบพิธี หรือผู้เป็นหัวหน้าในการทำพิธีกรรม มักเป็นผู้เฒ่าผู้อาวุโสของบ้าน และมีกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่และนายบ้าน เป็นผู้พิจารณาตัดสินใจเรื่องต่างๆ ร่วมกัน สถานที่ในการประกอบพิธี คือ เติ่นบ้าน หรือลานบ้าน ซึ่งมีกว้านบ้านเป็นศูนย์กลาง การเลี้ยงรื่นเริงที่เป็นส่วนกลาง จะทำที่กว้านบ้าน และจะมีการเลี้ยงกันในระหว่างญาติพี่น้องและเพื่อนสนิทตามเรือนแต่ละหลังด้วย

การเตรียมงาน มีตั้งแต่จัดคนไปส่งข้าวบ้านอื่น เตรียมจัดหาควาย เมื่อก่อนอาจจับเอาจากควายที่เลี้ยงปล่อยไว้ในป่า แต่ปัจจุบันมักต้องซื้อหาควาย จะเป็นตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้ แต่ต้องเป็นควายใหญ่ เงินค่าซื้อควายนี้จะเรียไรจากเรือนแต่ละหลัง ไม่มีกำหนดว่าต้องเป็นเท่าไร สุดแต่ความสามารถของครัวเรือน ในโอกาสนี้ เรือนบางหลังอาจสมทบฆ่าควายแปงฮีดในส่วนของฮีดเรือน เช่น เพื่อเลี้ยงผีหลังจากที่มีคนเจ็บป่วยในเรือน และหมอบัวบอกให้แปงฮีดฆ่าควาย ก็อาจจะรอมาทำพร้อมกับแปงฮีดบ้านก็ได้

นอกจากนี้ก็มีการเตรียมหมักเหล้าไหสำหรับพิธี เตรียมหาอาหารประเภทเนื้อสัตว์ต่างๆ ไว้เลี้ยงเป็นส่วนของบ้านและส่วนของครัวเรือน หนุมๆ ของบ้านมักจะได้รับคำสั่งให้ออกหาไม้มาทำเสาหลักควาย ต้องเป็นไม้ที่มีขนาดพอสมควร มิฉะนั้น ควายอาจถอนขึ้นมา หรือเสาหัก จะทำให้เกิดอันตรายมาก เมื่อได้ไม้เสามาแล้วก็ต้องตกแต่งด้วยการควั่นลวดลายต่างๆ ให้สวยงาม มีการทำเครื่องประดับตกแต่งเสา เช่น ระบายไหมมัดเป็นพุ่ม ขึ้นจักสานเล็กๆ และพู่ห้อย ฝอยไหมฝ้าย และอื่นๆ ตามแต่จะเห็นงาม

ที่บริเวณเต็นบ้าน หรือรอบๆ กว้านบ้านจะต้องปลูกเป็นร้านเล็กๆ สำหรับวางอาหารและเหล้าสูงขนาดเสมอกว้าง และมีพดไม้ (กิ่งไม้) ประดับให้สวยงามด้วย

ขั้นตอนของพิธี เมื่อถึงวันแรกตามที่กำหนด จะเอาควายมาผูกไว้ที่เสาหลักในวงพิธี มักจะผูก

๑๗๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ควายตอนบ่าย และผูกไว้ตลอดคืน มีการเอาหญ้าเอาน้ำให้ควายกินบ้าง วันที่สอง จะย้ายควายไปผูกไว้ใต้ถุนเรือนหลังใดหลังหนึ่ง โดยมัดไว้ทางซีกขวาของเรือน ถึงเวลาประมาณห้าโมงเย็น จะนำควายกลับมาผูกที่เสาหลักในวงพิธีอีกครั้ง

วันที่สาม เป็นวันที่จะฆ่าควาย แยกจะพากันมาแต่เช้า หรือบางบ้านที่อยู่ไกล อาจมาตั้งแต่เย็นวันที่สองและค้างคืนอยู่ตามเรือนที่รู้จักสนิทสนมหรือเป็นญาติพี่น้องกันเมื่อถึงเวลาประมาณสี่โมงเช้าจะเริ่มพิธี ผู้ที่เป็นผู้อาวุโสของบ้านและผู้แทนของครัวเรือน จะเดินอ้อมในตัวเรือนที่ผูกควาย แล้วลงมาเดินอ้อมวงพิธีอีก ๓ รอบ จากนั้นผู้ทำพิธีจะแทงควาย ๑ ครั้ง แล้วมาเดินอ้อมรอบวงกลุ่มผู้อาวุโสที่เป็นเสมือนตัวแทนของบ้าน จากนั้นก็จะให้แขกที่มาร่วมงานช่วนกันแทงควาย จนควายล้ม หลังจากนั้นจึงเอามีดมาช่วยกันชำแหละควาย แบ่งส่วนไปทำอาหารสำหรับครัวเรือน และแจกจ่ายไปตามครัวเรือนทุกหลังจนครบ สุดท้าย จึงเอาหัวควายขึ้นเรือน เวียนรอบในเรือน ๓ รอบ แล้วมาเวียนรอบวงพิธีอีก ๓ รอบ แล้วจึงเอาหัวควายกลับขึ้นครัวเรือน หรืออาจจะนำขึ้นเรือนที่ถือว่า เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการแบ่งฮีดของปีนั้น เจ้าเรือนจะเอาหัวควายมัดไว้บนไม้ค้ำ (ชื่อเรือน)

ในระหว่างการนำหัวควายเวียนรอบเรือนและรอบวงพิธีนั้น ที่ครัวเรือนและเรือนแต่ละหลังก็จะทำอาหารเลี้ยงดู มีการนำไหเหล้าออกมาเพื่อคัดเหล้า (เปิดไห) และเริ่มต้นการกินเลี้ยงรื่นเริงกันตลอดวันและไปจนถึงกลางคืน ในงานเลี้ยงเวลาบุญประเพณีนี้ มีข้อห้ามทะเลาะวิวาทกัน และห้ามไปเที่ยวสาว คือ ไปเกี้ยวพาราสีสาวในเรือนอื่น เพราะถือว่าเป็นช่วงของการร่วมอยู่ในฮีดบ้าน

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบพิธี คือ ก้องลา จะมีผู้ตีประกอบเกือบตลอดเวลาที่ทำพิธี แต่เมื่อถึงตอนกินเลี้ยงรื่นเริง อาจเปลี่ยนเป็นเครื่องดนตรีอื่นๆ และมีการขับลำทำเพลงของเผ่า ตามแต่จะมีผู้มีความสามารถ ทั้งที่ครัวเรือนและที่เรือนแต่ละหลัง

วันรุ่งขึ้น จะเป็นวันส่งแขกกลับบ้าน จะมีการนำเหล้ามารินกินกันนอกเรือนเพื่อส่งแขก จากนั้นก็ช่วยกันทำความสะอาดบ้านและเรือน ตลอดจนบริเวณพิธี เนื้อควายที่เหลือจากการกินเลี้ยง อาจเก็บไว้กินในโอกาสหลังก็ได้ ไม่มีข้อกำหนดว่าต้องกินให้หมดภายในเวลาวัน

จะเห็นได้ว่า ปาสางดุง หรือบุญปีใหม่ของตระกูล เน้นที่การร่วมมือกัน และการกินเลี้ยงร่วมกัน มากกว่าที่จะเน้นเรื่องการฆ่าควายเพื่อเลี้ยงผี เหมือนที่ปฏิบัติในบางเผ่า

ประเพณีตามขั้นตอนของชีวิต

ได้แก่ ปีสหยม-แต่งงาน และ ตัะกะโมก-ทำศพ

ปีสหยม-แต่งงาน

การแต่งงานหรือแต่งงานของตระกูลจะเริ่มต้นด้วยการขอให้คนกลางเป็นคนดำเนินการติดต่อระหว่างฝ่ายชายและหญิง รวมทั้งการเจรจาต่อรองเรื่องค่าดอง ตามปรกติการติดต่อตกลงเรื่องการแต่งงานกินเวลาไม่กินเวลา ๑ วัน ทั้งนี้หมายความว่า ฝ่ายชายและหญิงต่างก็รู้จักกันอยู่ก่อนแล้ว

เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้เรียบร้อย วันรุ่งขึ้น คนกลาง (ซึ่งมักเป็นคนอาวุโสในบ้าน ไม่จำเป็นต้องเป็นญาติหรือคนของฝ่ายชาย) ก็นำตัวผู้หญิงมาเรือนของผู้ชาย คู่แต่งงานจะช่วยกันเชือดไก่ ๑ ตัว และมีคนกลางคอยช่วยเหลือด้วยการเชือดไก่นี้อาจถือเป็นการทำนายชีวิตในภายหน้าของคู่แต่งงานด้วย คือ ดูจากเอ็นคางไก่ หรือหลอดลม ว่าเรียบร้อย ตรง สวยงามหรือไม่

หลังจากนั้น คู่แต่งงานจะกินข้าวร่วมกัน ในขณะที่กำลังกินข้าว เจ้าของเรือน (คือพ่อแม่หรือญาติอาวุโสของฝ่ายชาย) จะเอาน้ำมารดคู่แต่งงาน ประมาณ ๒-๓ ครั้ง หลังจากนั้นเชิญคนในบ้านที่มาร่วมงานกินข้าวด้วยกันทั้งหมด แล้วจึงกินเหล้าไห และเริ่มเรียงตามประเพณีของเผ่า

งานแต่งงานของตระกูลไม่ค่อยมีข้อกำหนดเรื่องขั้นตอน หรือข้อห้ามข้อนิยมที่เกี่ยวกับพิธีกรรมมากนัก ใช้เวลาน้อย ไม่มีการจัดขบวนรับตัวฝ่ายหญิง การเจรจาเรื่องค่าดอง ก็เป็นเพียงการรับรู้เป็นทางการเท่านั้น เพราะส่วนมากทั้งฝ่ายชายและหญิงจะรู้จักอยู่ก่อนแล้ว พ่อแม่ก็มักจะรับรู้ล่วงหน้ามาบ้างแล้วเช่นกัน เนื่องจากการเลือกคู่แต่งงานบ้านเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เป็นส่วนมาก

ตัะกะโมก-ประเพณีทำศพ (ฝังคนตาย)

เมื่อในเรือนมีคนตาย ซึ่งเป็นการตายตามธรรมชาติ เช่น เจ็บตาย แก่ตาย ในตอนแรกคนในบ้านจะพากันมาเรือนคนตาย เพื่อรับรู้ แสดงความเห็นใจ และช่วยงาน

เจ้าของเรือนจะเป็นผู้สั่งให้ฆ่าหมู ฆ่าควาย โดยคนในเรือนนั้นเป็นคนฆ่า แต่ถ้าคนในเรือนฆ่าไม่ได้ ก็อาจขอให้คนอื่นช่วยได้ ฆ่าแล้วแล้วปาดเนื้อแต่ละชนิดเป็นชิ้นเล็กๆ ให้คนตายก่อน โดยเอาไปวางข้างๆ ศพ จากนั้นจึงจะทำอาหารให้คนเป็นกินได้

ในระหว่างเตรียมโลง เจ้าของเรือนจะมอบหมายให้คนไปช่วยกันขุดหลุมที่ป่าช้า ตรงที่จะฝังศพ เมื่อขุดเสร็จแล้วก็แบ่งคนส่วนหนึ่งมารับศพอีกส่วนหนึ่งรออยู่ที่หลุมทางฝ่ายเรือนคนตายก็จะนำศพลงโลงเพื่อเตรียมไปฝัง ตามประเพณีตระกูลนั้น ถ้าสามารถนำศพไปฝังได้ทันในวันที่ตาย ก็จะไม่ฝังเลย ไม่มีการตั้งศพไว้บนเรือน แต่ถ้าตายกลางคืน หรือทำโลงและเตรียมการฝังไม่ทัน ก็อาจจะตั้งศพไว้บนเรือน ๑

๑๗๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

คืน ระหว่างนั้นจะมีคนในบ้านมาชุมนุมกันที่เรือนคนตาย เพื่อเป็นเพื่อนให้ความอบอุ่นใจ

การนำศพไปฝัง จะหามโลงลงมาจากชานหน้าเรือนตามปกติ โดยเอาทางปลายโลง (ทางเท้า) ไปก่อน และหามตรงไปป่าช้า ซึ่งส่วนมากจะอยู่ไม่ไกลบ้านมากนัก เมื่อไปถึงบริเวณหลุมที่ขุดเตรียมไว้ ก็ฝังศพได้ทันที คนที่ตามขบวนไปทุกคนจะช่วยกันฝังศพ

หลังจากที่ฝังศพเรียบร้อยแล้ว จะทำเป็นร้านเล็กๆ วางข้าวของส่วนตัวของคนตายไว้ให้ แต่ไม่มีการทำเป็นเรือนหรือเอาข้าวของมีค่า หรือสัตว์เป็นๆ เช่น ไก่ หมู มาทิ้งไว้ เมื่อจะเดินกลับบ้าน ห้ามคนอื่นกลับไปเรือนของตนเองทันที ทุกคนต้องไปที่เรือนของผู้ตายก่อน แล้วจึงจะกลับเรือนตนเองได้ เมื่อไปถึงเรือนคนตายนั้น ที่เรือนต้องเลี้ยงข้าว และเหล้า ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องฆ่าหมูฆ่าควายอีก เพราะตอนนี้เป็นเพียงการเลี้ยงผู้คนที่ไปช่วยฝังศพ ไม่ใช่การเลี้ยงให้คนตายเหมือนในช่วงแรก บางเรือนอาจจะจัดข้าวปลาอาหารไปให้เรือนอื่นๆ ทุกเรือนในบ้านด้วย ซึ่งเป็นการแสดงความสัมพันธ์ร่วมกันของคนทั้งบ้าน

เนื่องจากประเพณีทำศพของตระกูลนี้มาก บางทีญาติพี่น้องที่อยู่บ้านอื่นอาจมาไม่ทันก็มี แต่ไม่ถึงว่าเป็นเรื่องสำคัญ ความสำคัญของการร่วมงานอยู่ที่ทุกคนในบ้านต้องมารับรู้และมาร่วมงานที่เรือนคนตาย แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์และความร่วมมือของคนในชุมชนเดียวกันมีความสำคัญมาก

ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเพาะปลูก

เนื่องจากตระกูลนี้เป็นเผ่าที่เพาะปลูกข้าวเป็นหลัก จึงมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวหรือการเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะในช่วงก่อนที่จะรู้ดข้าว

เมื่อถึงเวลารูดข้าวนา ข้าวไร่ เจ้าของไร่นาจะต้องเตรียมฆ่าแพะ อัน หรือไก่ สัตว์สามชนิดนี้ ต้องฆ่าชนิดใดชนิดหนึ่งตามแต่จะมี และต้องไปฆ่าอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่รู้ดข้าวนั้น ผู้ฆ่าจะต้องเป็นเจ้าของนาหรือไร่ แล้วคนอื่นที่ไปช่วยรูดข้าว จะเอาเลือดสัตว์ที่ฆ่านั้นมาทาเกะเจ้า เกะฟ้า จากนั้นเจ้าของไร่นาเอาเลือดสัตว์ที่เหลือนั้นใส่กะบัง แล้วไปสะบัดให้ทั่วๆ บริเวณที่จะรูด จากนั้นทุกคนที่มาช่วยรูดข้าว ก็จะเริ่มรูดได้เลย

ความมุ่งหมายของพิธีกรรมนี้ ก็เพื่อเลี้ยง (เช่น) ผีข้าว ไม่ให้ผีข้าวหนีไปจากไร่นา จะได้อยู่ช่วยรักษาข้าว ให้ได้ข้าวมากๆ ถ้าทำแล้วเชื่อว่าจะรูดได้ข้าวมาก แม้จะปลูกข้าวน้อยก็อาจได้ผลมาก ถ้าใครจะไม่ทำก็ไม่เป็นไร แต่จะได้ข้าวน้อย ทำให้จิตใจสงสัยว่าได้ข้าวน้อยเพราะไม่ได้เลี้ยงผี

ถ้าเป็นผีนานาหรือไร่แปลงใหญ่ๆ เจ้าของต้องเอาหมูหรือไก่มาฆ่าในนาหรือไร่นั้น ฆ่าแล้วทำอย่าง

เดียวกัน คือเอาเลือดสัตว์มาทาใส่ฝ่ามือ ทากะเจ๊ะ กะพำ แล้วเจ้าของที่นา เอาเลือดนั้นมาใส่กะบัง เทียวเดินชดเลือดจนรอบไร่ นา เอากะบังมาใส่ไว้ในกะพำของตน แล้วจึงเริ่มรูดทุกคน คนที่รูดข้าวนั้น ในระหว่างที่รูดไม่ให้ล้างมือในห้วยน้ำ ต้องล้างในน้ำที่ตักไว้แล้ว เชื่อว่าถ้าล้างมือในทางน้ำไหล เมล็ดข้าวจะไหลหนีหายไปหมด ทำให้ได้ข้าวน้อยลง

เมื่อรูดข้าวเรียบร้อยแล้วทุกพื้นที่เพาะปลูก ถ้าครอบครัวใดได้ข้าวมากประมาณ ๕๐-๑๐๐ กะพำ ขึ้นไป ต้องบอกกล่าวให้คนในบ้านรู้ทั่วกัน ต้องหาเหล้าไหและคัตเหล้าเลี้ยง ขึ้นตอนในการเลี้ยงเหล้า จะต้องเอารวงข้าวมามัดรอบปากไหเหล้า บอกกล่าวเรื่องที่ได้ข้าวมาก แล้วคนในเรือนนั้นต้องเริ่มดูต เหล้าให้จนทุกคน แล้วจึงให้คนอื่นมาร่วมกิน รื่นเริงกันจนสว่าง

ในคืนนั้น ต้องเชิญคนในบ้านมากินข้าวในเรือน ตั้งพาข้าว (สำหรับ) ๔-๕ ที่ วางไว้นรอบเรือน เฉพาะผู้ชายในบ้านนับแต่อายุ ๑๒ ปีขึ้นไปต้องเชิญมาร่วมกินด้วยหมด เท่ากับเป็นผู้แทนมาจากแต่ละ เรือนในบ้าน คนตะรืออธิบายว่า ที่ทำเช่นนี้เพราะข้าวที่ได้มาต้องกินให้ตลอดปี และต้องให้ผีข้าวผีเรือน รับรู้ด้วย ถ้าไม่ทำ คนในเรือนนั้นจะป่วย เพราะผีข้าวผีเรือนเห็นว่าได้ข้าวก็อยากกิน ถ้าไม่บอกกล่าวให้รับรู้ ผีก็จะทำให้คนในเรือนเจ็บป่วย

พิธีกรรมนี้เรียกว่า ดือเมียงโหบ ซึ่งอาจจะสอนให้เห็นว่า คนในบ้านทุกคนมีส่วนร่วมเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าใครได้พืชผลมาก ก็จะต้องช่วยคนอื่น ๆ และต้องให้คนอื่นได้รับรู้ด้วย ไม่ใช่มี มากแล้วเก็บงำไว้เฉพาะคนในครัวเรือนของตน เท่ากับเป็นการรับว่า ทุกคนในบ้านมีส่วนร่วมกันทั้งใน ความสุขความสำเร็จและความทุกข์ยากขาดแคลน ไม่มีครัวเรือนใดแยกตัวตามลำพัง

ข้อนิยมอีกอย่างของตะรือคือ ก่อนจะกินข้าวใหม่ของปีนั้น จะต้องเอาควาย วัว หรือแพะ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำได้ทั้งบ้านจะมีส่วนร่วมกันไปหาซื้อเมื่อได้แล้วก็เอาสัตว์ตัวนั้นจูงไปตามทุ่งนาหรือไร่ ตามแต่ละมุมไปรอบ ๆ ในบริเวณพื้นที่ของบ้าน เมื่อทั่วแล้วก็ฆ่าสัตว์นั้น แต่ละครัวเรือนแบ่งเอาเลือดใส่ กะบัง กลับมาเรือน เมื่อถึงเวลารูดข้าวเอาเลือดนี้มาใส่กะบังไปชดตามผืนนาที่จะรูดของวันนั้นด้วย เป็นการสมทบกับการฆ่าไก่ อัน หรือแพะ ของแต่ละเรือน เชื่อว่าจะได้ข้าวมาก เมื่อรูดข้าวแล้วจึงจะ เริ่มกินข้าวใหม่ของปีนั้นได้

ปรกติตะรือ และชนเผ่าอื่นๆ เป็นส่วนมาก ปลูกข้าวและเก็บเกี่ยวได้ไม่พอกินตลอดปี การทำ พิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะเวลาสักข้าวและรูดข้าว จึงเป็นการให้กำลังใจว่า จะเก็บเกี่ยวข้าวได้มาก ไม่ อดอยาก และมักต้องทำกันพร้อมๆ ทั้งบ้าน แม้ว่าอาจจะเป็นเรื่องที่แต่ละครัวเรือนทำในเรือนของตน แต่ก็ต้องนัดหมายวันเวลาพร้อมกัน หรือใกล้เคียงกัน เพราะชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละคนแต่ละเรือน

๑๘๐ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ต้องเป็นส่วนหนึ่งของทั้งบ้าน ถ้าเรือนใดแยกทำ แยกตัวออกไป อาจทำให้เกิดความไม่เสมอกันในความเป็นอยู่ และเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยก ความไม่ร่วมมือร่วมใจ ซึ่งเป็นข้อกำหนดสำคัญที่สุดของการดำรงชีวิตของชนเผ่า

นอกจากประเพณีพิธีกรรมดังที่กล่าวแล้ว ยังมีเรื่องของความเชื่อและข้อห้ามข้อนิยมที่แสดงออกทางปฏิบัติของคนตระกูลอีกหลายลักษณะหลายเรื่อง ได้แก่

ข้อห้ามเกี่ยวกับการกิน ห้ามกินงู เพราะแต่ไหนแต่ไรไม่เคยกิน ถ้าฝ่าฝืนหรือไม่ทำตามถือว่า ชะล่า และผู้กินนั้นก็เจ็บป่วยหรืออาจถึงตายก็ได้ และคนอื่นๆ ที่มาจะต้องภาวนาขณะที่ทำงูนั้นกิน ก็จะป่วยเหมือนกัน ถ้าทำผิดไปแล้ว มีวิธีแก้คือ จะต้องเอาไก่หรือหมูมาฆ่า ก่อนฆ่าจะต้องได้บอกกล่าวต่อผีเรือนผีخانก่อน ยอมรับว่า

เด้อจ้จากาแซม มอเล่ย์กุดอีปรอยยาง บ่องดุง บ่องโล่ยเดออาณลล่ายี อาล้วยี

จากาแซม ภูโดเล่ หยีกาฮอด หยี้ดัก เด้ออาณล จาหยี้เตอ

อธิบายความหมายเป็นภาษาลาวลุ่มได้ว่า เตี้ยวนี้พวกเฮาขอยอมรับ พวกเฮากินงูอีหลี พวกเฮาฝ่าฝืน พวกเจ้าแท้ บ่ได้นับถือพวกเจ้า พวกเฮาจะบ่กินอีก เตี้ยวนี้ให้ช่วยบ่าวผู้เจ็บนี้เด้อ พวกเฮายอมฆ่าไก่ให้พวกเจ้าแล้ว

ส่วนมาก การฝ่าฝืนเรื่องกินงูมักเป็นเพราะเด็กๆ หรือพวกหนุ่มๆ ที่ไปได้งูมา ก็อยากลองกินหรือไปอยู่ที่อื่น เผ่าอื่น ได้เห็นคนอื่นกินงู ก็เห็นว่าไม่เป็นไร แต่ถ้ามากินในบ้านตระกูล ผู้ใหญ่ก็จะดุด่าและให้ทำพิธีแก้ คนที่กินก็ต้องยอมทำ เพราะถ้าไม่ทำแล้วเกิดมีคนเจ็บป่วย ก็จะต้องถือเป็นความรับผิดชอบของคนที่ยกิน หรือครัวเรือนที่ยกินงูนั้น

นอกจากงู ก็ยังห้ามกินแร้ง ถือเป็นสัตว์ที่ปู้ย่าตายายไม่เคยกินและไม่ให้กิน

ห้ามกินเห็ดตามใจชอบ เพราะกลัวว่าจะไปกินเห็ดเมาเห็ดพิษเข้า ถ้าฝ่าฝืนข้อห้ามนี้ ไม่ถือว่าชะล่า แต่ถ้าทำผิดไปแล้ว มีคนเจ็บป่วย จะต้องแก้ไข โดยเอาแม่เผมาฟ้อนอ้อมตัวผู้เมาเห็ดนั้น ประมาณ ๓-๔ รอบ เวลาฟ้อนต้องเปลือยกาย แล้วผู้เมานั้นก็จะค่อยดีขึ้น ไม่ถึงตาย

ถ้าไม่มีงานบุญ ห้ามทำเหล้าไห หรือต้มเหล้า เพราะการกินเหล้าไหจะมีเฉพาะในงานบุญ และจะต้องเลี้ยงผี ถ้าหมักเหล้า คัดเหล้า กินกันในเรือนเฉยๆ ผีจะมาเพราะนึกว่าทำเหล้าให้กิน ถ้าไม่ได้กิน ก็จะโกรธและทำร้ายเรือนนั้น

ห้ามจีหนังควาย ตีนควาย เชื่อว่าจะทำให้กักข้าวจะเปื่อย (ต้นข้าวเน่า) และข้าวขม ถ้าฝ่าฝืนข้อห้ามนี้ถือว่าชะล่า กักข้าวจะเปื่อย ถ้าทำผิดไปแล้วไม่มีวิธีแก้ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงมาก จึงถือ

เป็นชะล่า คนทั้งบ้านจะกล่าวโทษผู้ฝ่าฝืน อาจจะมีการปรับไหมด้วย

ข้อห้ามเกี่ยวกับผีคนตายและป่าช้า

ผีตายโหงห้ามฝังในป่าช้า ถ้าตายตรงไหนต้องฝังตรงนั้น ผีผู้หญิงตายทั้งกลม ก็ต้องเอาไปฝังนอกป่าช้า แนวคิดก็คือ ผีตายโหงเป็นการตายผิดธรรมชาติ จะมาฝังร่วมกับผีที่ตายตามธรรมชาติก็จะเกิดเรื่องกันระหว่างผีคนตายและผีตายโหง ซึ่งถือว่าร้าย และจะเป็นอันตรายแก่คนด้วย

ห้ามไปบริเวณที่ฝังคนตายที่เชื่อว่าเป็นผีปอบถ้าฝ่าฝืนต่อไปคนนั้นก็ต้องเป็นผีปอบเหมือนกัน และถ้าทำผิดไปแล้ว ผู้ที่ฝ่าฝืนต้องเป็นผีปอบแน่นอน หรือถ้าไม่เป็นผีปอบ ก็ตาย ถ้าทำผิดไปแล้ว อาจให้หมอผีบัวแกไขก่อนที่เกิดเรื่อง

ห้ามตัดไม้ในป่าช้า ถ้าฝ่าฝืน คนในบ้านจะเจ็บป่วยล้มตาย การฝ่าฝืนถือว่าชะล่า ถ้าทำผิดไปแล้ววิธีแก้ไข คือ ต้องไปเลี้ยงผีในป่าช้า เอาเหล้าไปให้ผีป่าช้า เมื่อกลับถึงเรือนแล้วต้องฆ่าไก่ ๑ ตัว ที่เดิน (ลาน) บ้าน แล้วเรียกคนในบ้านแต่ละเรือน มาเอาเลือดไก่ที่ฆ่านั้น กลับไปเรือน ให้ทุกคนในเรือนเอาเลือดมาทาใส่ฝ่ามือ ทาตามคอ

ข้อห้ามนี้ทำให้คนไม่ไปแถวๆ บริเวณป่าช้า ถ้าเป็นคนนอกบ้านที่ไม่รู้ ก็ถือว่าชะล่าเหมือนกัน ต้องถูกปรับไหมที่สำคัญคือเป็นการรักษาบริเวณของบ้านและกำหนดรู้ว่าใครเป็นคนในบ้านหรือนอกบ้าน

ข้อห้ามเบ็ดเตล็ดอื่นๆ

ห้ามตีเหล็กนอกระยะต้นปี เพราะว่าเป็นปีหนึ่งๆ ให้ตีเหล็กได้เมื่อใกล้จะถึงเวลาถางไร่ถางสวน เพื่อทำเครื่องมือเครื่องใช้ มีดพร้าต่างๆ ถ้าไม่มีงานไร่นา แล้วตีเหล็ก ข้าวไร่นาก็จะตายหมด การฝ่าฝืนถือว่า ชะล่า เพราะกลัวข้าวจะตาย เกิดความอดอยากทั้งบ้าน ถ้าทำผิด ไม่มีวิธีแก้

เวลาออกไปนอกเรือน ไปไร่ไปนา ห้ามตด ห้ามจาม ห้ามค้างหม้อ เพราะผู้นั้นจะบาดเจ็บ ถ้าฝ่าฝืน ถือว่าชะล่า เพราะกลัวจะเจ็บป่วย ถ้าทำผิดไปแล้วมีวิธีแก้ไขคือ เมื่อได้ยืนต้องนั่งลงก่อนจึงออกไปหรือเดินต่อไปได้

ท้าวหนุวันและท้าวบุญบอกว่า ยังมีข้อห้ามเบ็ดเตล็ดอีกหลายอย่าง ซึ่งบางเรื่องก็ตรงกับชนเผ่าอื่นๆ บางเรื่องก็เป็นข้อห้ามเฉพาะของเผ่าเตีรว

ข้อนิยม ข้อนิยมเป็นเรื่องที่ไม่กำหนดชัดเจนเท่าข้อห้าม เพราะถึงจะไม่ทำตามนั้น ก็ไม่ค่อยเป็นเรื่องร้ายแรง หรือไม่ส่งผลถึงคนส่วนรวม เพียงแต่เชื่อว่า คนที่ไม่ทำก็จะได้ผลดีอย่างที่ควรจะเป็น เช่น

ในการทำพิธีกรรมก่อนรดข้าว ที่กล่าวแล้วข้างต้น ขอนิยมของตระกูล เช่น

เวลาไปค้าขายแลกเปลี่ยนเครื่องนุ่งห่ม ไปตามทางต้องดู ถ้าเห็นงู ต้องฆ่า เชื่อว่าจะมีโชคในการค้าขาย ฆ่าแล้วต้องมีคนหนึ่งเอามาวางไว้ที่สะอาด ตัดใบตองวางไว้บนดิน แล้วเอางูไว้บนใบตองวางไว้ริมทางที่จะไป แล้วตัดเอาพดไม้มาเสียบใส่ทางหัวงูกึ่งหนึ่ง และทางหางกึ่งหนึ่ง แล้วคนทำนั้นเดินไปก่อน และถ่มน้ำลายลงดิน แล้วคนอื่นก็ทำตามทุกคน และพูดว่า

จิเอนหยาสาว หยามอ หยี้ แด็ก เยื่อม บละ อามอเล็ก มีเตียงเดอ

เอาให้โชคให้หมาน ค้าขายให้เขาซื้อ เขานิยม

ที่ทำแบบนี้เพราะเชื่อว่าจะให้โชค ถ้าไม่ทำก็ไม่เป็นไร แต่กลัวว่าจะค้าขายไม่ได้ คนไม่ซื้อขายไม่หมดเท่านั้นเอง

การกล่าวคำสาบานเวลามีเรื่องร้ายกัน ตะกัน ตักกันจนเลือดตกยางออก หรือว่าสาบานกันว่าถ้าขอยึดให้ฟ้าผ่าขอยึด ถ้าบ่แม่นขอยึด ให้ฟ้าผ่าเจ้า พูดกันแบบนี้เป็นการตู่กัน พูดกันแล้วประมาณ ๒-๓ ปีขึ้นไป ถ้ามีคนเจ็บฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ต้องบอกคนเฒ่าในบ้าน คนเฒ่าก็จะบอกว่าผิดฮึดแล้ว ต้องทำอะไร เช่นต้องแบ่งฮึด เอากาบใบตอง (กาบกล้วย) มาห้อยไว้เหนือหัว ทางล่างมีหีบไว้เพื่อเหยียบให้สูงถึงกาบใบตอง และมีกะบังผ้าครึ่ง วางหงายไว้ ในนั้นใส่เลือดหมู เมื่อเตรียมเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ให้บอกคู่สาบานทั้งสองฝ่ายไปตามกาบกล้วยที่ห้อยไว้นั้น ต้องได้ดมทั้งสองคน แล้วคนในบ้านทุกคนก็ต้องมาดมด้วย ดมแล้วออกไปอยู่นอกบ้าน ไกลประมาณ ๗๐๐-๘๐๐ เมตร แล้วกลับเข้าบ้าน มาดมในเรือนอีก เมื่อทำครบแล้ว จึงฆ่าหมูอีกหนึ่งตัว ปาดดูตับ เพื่อดูว่าทำถูกต้องแล้วหรือไม่ ถ้าคนเฒ่าดูตับหมูแล้วบอกว่ายังไม่ถูกต้อง ก็ต้องฆ่าไก่อีกหนึ่งตัว ทำเช่นนี้เป็นการแบ่งฮึดแก่ชะล่า ถ้าทำถูกคนเจ็บก็จะหายถ้าไม่ทำแล้วเกิดมีอาการเจ็บมากถึงล้มตายจะเกิดความเข้าใจว่าเพราะไม่ได้ทำถึงเป็นเช่นนั้น คนในบ้านก็จะกล่าวโทษผู้ที่ฝ่าฝืน คือกล่าวคำสาบานที่ไม่จริง ทำให้ทุกคนเดือดร้อนร่วมกัน

นอกจากนี้ คนตระกูลก็นิยมไปหาหมอหมูหมอบัว บาบระ ถ้ามีคนในครอบครัวเกิดอาการปวดท้อง ไอและอื่นๆ ต้องไปหาหมอผีให้ดูว่าทำไมจึงเจ็บ ถ้าหมอผีดูแล้วบอกสาเหตุให้ ก็ต้องแก้ไข เช่น เอาไก่มาฆ่าในเรือน ก่อนจะฆ่าต้องให้หัวหน้าครอบครัวพูดว่า ขอยอมต่อผีเรือน ไม่ให้กินลูกหลานหรือคนในเรือนอีก แล้วจึงฆ่าไก่ ปาดคอไก่ ทุกคนในครอบครัวต้องมาจับมิดที่ปาดคอไก่นั้น และเอาเลือดไก่ทาคอทุกคน คนเจ็บในเรือนนั้นจึงจะหาย

ถ้าไม่ได้แบ่งฮึด ก็อาจไม่เป็นไร ไม่ถือว่า ชะล่า แต่ถ้าคนเจ็บนั้นเกิดอาการหนัก หรือล้มตายไป ก็เกิดความสงสัยว่า เพราะไม่แบ่งฮึดตามที่บาบระบอก ก็จะเสียใจที่หลัง

เรื่องของความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของตระกูลยังมีรายละเอียดอีกหลายอย่าง ซึ่งทั้งทำบุญ ทำคำสะวันและทำหัววัน บอกว่า ต้องเข้าไปอยู่ในบ้านตระกูล แล้วสังเกตพิจารณา หรือได้ถามพูดคุยกับคนเฝ้าคนแก่ ก็จะค่อยๆ รู้มากขึ้น เพราะตามปกติ เมื่อจะมีเรื่องอะไร หรือถึงเวลาที่จะแบ่งฮีด มีงานบุญ คนเฝ้าคนแก่ก็จะเป็นผู้บอกผู้เตือนตามที่รู้กันมาแต่ดั้งเดิม ไม่มีใครคนใดคนหนึ่งที่เป็นผู้รู้ ผู้ทำพิธีกรรมโดยเฉพาะ

การเล่น ร้องรำทำเพลง

ตระกูลมีเครื่องดนตรีและการขับลำตามแบบของเผ่าที่น่าสนใจหลายรูปแบบด้วยกัน ดังนี้

เครื่องดนตรี

๑. **ปรีฮู้ดเตอะ** ทำด้วยไม้ไผ่ เป็นเครื่องดนตรีที่ตนเองได้ ใช้ปล้องไม้ไผ่ขนาดเล็ก ตัดให้เรียบทั้งสองด้าน ปั้นขึ้นไม่มีลิ้น ลักษณะปรีฮู้ดเตอะนี้จะเล่นเมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องมีโอกาพิเศษ ผู้หญิงก็เล่นได้ เล่นเป็นเพลง โดยไม่ต้องร้องประกอบทำนอง

๒. **ฮาสัง** คือ เขาควาย เป็นการเป่าเขานั่นเอง เขาควายนี้ทำเอง โดยต้องขัดตรงปลายที่จะเป่าให้เรียบ ใช้เป่าเวลาล่ากวางหรือหมูป่าได้ หรือในเวลาปีใหม่ ทำกวันใหม่ ทำประตูดังปากทางเข้าบ้าน เล่นคนเดียวก็ได้ ไม่ต้องมีคนร้อง

๓. **ฮูฮู้ด** หรือ ดูดฮูฮู้ด คือ ขลุ่ย ทำด้วยไม้ป่อง (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) ทำเองได้ ส่วนมากผู้ชายเป็นคนเป่า ต้องใช้แรงลมมากกว่าปรีฮู้ดเตอะ และต้องใช้นิ้วปิดตามรูที่เจาะเพื่อทำให้ระดับเสียงต่างกัน จะเล่นได้ทุกที่ และเล่นคนเดียว ไม่ต้องมีคนร้อง

๔. **ฮิลลิด** คล้ายกลองเล็กๆ ทำด้วยไม้ป่องลำใหญ่ เวลาเล่นต้องเอามือปิดด้านปลายข้างหนึ่ง และเปลี่ยนมือตีตามจังหวะ ฮิลลิดนี้ทำเองได้ มักใช้เวลาว่างมีงานบุญตอนเย็น เป็นเครื่องให้จังหวะ ทำให้คึกคักสนุกสนาน

มีเครื่องดนตรีอีก ๒ อย่าง ที่ใช้เป็นดนตรีประกอบพิธีกรรมโดยเฉพาะ คือ ก้องลา (ฆ้อง) และกะบัง (กระบอกไม้ไผ่)

ก้องลา ทำด้วยทองเหลือง มีปมผูกตรงกลางด้านหนึ่ง มีขนาดต่างกันและให้เสียงต่างกัน ปรกติจะใช้เล่นเป็นคู่ จะเล่นมากกว่า ๑ คู่ก็ได้ แต่ก้องลาที่ทำเองไม่ได้ ต้องซื้อและราคาแพง ถือเป็นสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของบ้าน หรือเรือนที่มีฐานะดีอาจซื้อก้องลามาคือเป็นสมบัติก็ได้ แต่จะต้องให้คนในบ้านได้ใช้ด้วยเมื่อมีการแบ่งฮีด คนตีก้องลาคือผู้ชาย และต้องรู้จังหวะ รู้โอกาสที่จะตี บางทีก็ตี

ก้องลาลำพัง บางทีก็ดีในขณะที่มีคนเป่ากะบั้งในการแข่งฮีดฆ่าควาย

กะบั้ง ทำจากไม้ไผ่ลำใหญ่ และเล็กลงมาเป็นลำดับ เป็นชุดรวม ๖ อัน ปาดตรงปลายที่จะเป่าให้เป็นรูปแหลมเข้าหากัน และตัดสั้นยาวตามที่ต้องการให้เกิดระดับเสียง กะบั้งทั้ง ๖ อันจึงมีขนาดของลำและความยาวไม่เท่ากัน คนเป่าต้องรู้วิธีและระดับเสียง รู้ทำนองของเพลง และเป่าประสานเข้าชุดกันได้ ประกติเมื่อจะมืงานแข่งฮีด ก็จะไปตัดไม้ไผ่มาทำใหม่ กะบั้งเก่าเก็บไว้ก็ได้ จะใช้อีกก็ได้ ไม่มีข้อห้ามเก็บไว้บนเรือนได้

นอกจากนี้ ก็ยังมีเครื่องดนตรีเล็กๆ น้อยๆ ที่ทำเล่นเอง เช่น ปี่ปาก มีเส้นด้ายหรือเส้นใยเหนียว ขึงตึงโดยใช้ฟันหรือริมฝีปากคาบไว้ แล้วดีดให้เป็นเสียง ส่วนมากหนุ่มๆ หรือเด็กๆ จะเล่นกันสนุกๆ ไม่มีทำนองเพลงอะไรมาก เป็นเพียงการเกิดเสียงแปลกๆ เท่านั้น แต่คนที่เล่นเก่งๆ อาจทำให้เป็นทำนองได้เหมือนกัน

เพลงตะริว เพลงของตะริวที่เป็นทำนองหรือรูปแบบดั้งเดิมของเผ่า มักจะมีลักษณะเป็นเพลงพื้นบ้าน คือคนร้องเป็นใครก็ได้ ที่รู้จักเนื้อเพลงที่จดจำกันสืบๆ มา คนที่เก่งๆ เท่านั้นที่จะคิดถ้อยคำขึ้นใหม่ได้ในเวลาที่ร้องแต่ละครั้ง ส่วนมากจะจำคำร้องที่ชอบใจกัน แล้วร้องกันต่อมา เพลงเหล่านี้ร้องเล่นในงานรื่นเริงต่างๆ จะเป็นการแข่งฮีด หรืองานกินดอง หรือร้องกันเล่นๆ สนุกสนานในเรือนก็ได้ เพลงแบบนี้ไม่มีการสอนเป็นเรื่องเป็นราว แต่จดจำกันตามความพอใจ ทำนองมักซ้ำๆ กัน ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง คนที่ไปร้องเพลงไม่ว่าในงานบุญงานพิธีกรรม หรือร้องเล่นกันในงานรื่นเริง ส่วนไม่มีคำตอบแทน และไม่ต้องใช้ดนตรีประกอบ แต่ถ้าจะเป่าปี่เป่าขลุ่ยด้วยก็ได้ ส่วนมากร้องลำพังโดยไม่มีคนตรี

ถ้อยคำที่ร้องเพลง เป็นภาษาเผ่าตะริวเอง คนที่เก่งจะคิดคำไปเรื่อยๆ อย่างที่คนไทยเรียกว่า ดัน ถ้อยคำที่ร้องมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก การสั่งสอนอบรม คำเตือน และสมัยปัจจุบันบางที่ร้องเกี่ยวกับเรื่องสมัยใหม่ เช่น การออกแรงงาน การร่วมมือร่วมใจกัน

ถ้ามีงานบุญ ประเพณี พิธีกรรม งานม่วนซื่นรื่นเริงของบ้าน คนที่จะร้องเพลงเป็นคนมาจากในบ้านเอง แต่ก่อนนั้น ใครๆ ในบ้านก็สามารถร้องเพลงเล่นได้ แต่ปัจจุบันคนร้องได้มีน้อยลง เพราะคนรุ่นใหม่ๆ ไม่รู้ถ้อยคำ และไม่รู้ทำนองหรือวิธีร้อง

ในสมัยที่มีการล้มเลิก (ลืบล้าง) ฮีดคอง ถ้าเรือนหลังใดในบ้านมีคนเจ็บ ให้คนในบ้านไปร้องเพลงเป็นหมู่ คนเจ็บจะดีขึ้น เชื่อว่า เพราะเลิกหรือเปลี่ยนแปลงฮีดคอง จึงทำให้เจ็บป่วย การฟังเพลงจะทำให้มีกำลังใจดีขึ้น

หนุวันบันทิกเนื้อเพลงหรือถ้อยคำของเพลงเป็นภาษาตะริวให้หลายเพลง แต่มักเป็นเพลง

สมัยใหม่ เพราะถ้าเป็นเพลงเก่า หนูวันบอกว่า ถ้อยคำก็คิดเอา ไม่รู้ว่าเริ่มตรงไหน จบตรงไหน แต่เพลงสมัยใหม่จะมีถ้อยคำที่แน่นอนและจบเป็นเพลงๆ ไป ที่เรียกว่าเพลงสมัยใหม่ คือ เพลงที่ร้องตามแบบลาลุ่มนั่นเอง แต่ใส่ถ้อยคำเป็นภาษาตะรืว เช่น เพลง เบาะเองาม หรือ เกือบหวาน

เบาะเองาม จาแก้งาม นามเอเลิบ กี่รูงเลิบ จูเอเลิบบาวเลิบ บาวเอกลง

กลงเหโตด หรือ ตวม โตดกาชะ เอลาบาระเอเตียง ดึงกง เตียงอาโฮะ

เอจิน อานจิน จฮามเอเยี้ย จราเจรีย เทหสินจา กินเอสมูลโตดสมุล

ถอดความเป็นภาษาลาลุ่ม (เกือบหวาน)

เกือบหวาน ดินสายหวาน เหล็กบ่เข้า กกดาวเข้า ขวานบ่เข้า กะบังเข้า

กะบังบ่มี หาไม้บงมี หาท่านหนอ ผีบ่เข็ด ผู้เฒ่าผู้แก่เข็ด

บ่อนบ่สูก มันเผือกสูก หากบ่สูง กะต้องแจบ กองตบ่ตั้ง กองลาดัง

หนูวันอธิบายว่า เนื้อความเป็นการเล่นๆ เอาความเปรียบที่ตรงกันหรือแย้งกันมาร้องไปเรื่อยๆ ไม่ได้เป็นเรื่องเป็นราว

เพลงที่น่าสนใจประเภทหนึ่งคือ เพลงเด็กร้องเล่น เรียกว่า ปรีฮัก เพลงหนึ่งชื่อว่า เด็กจี้รเบ็ดเบเลียบ ๆ

เด็กจี้รเบ็ดเบเลียบๆ อาเตือ เขาะเบลม อาเต้มจิดกหลามๆ ลามบาตะ

แอตๆ ตักดุงอคี่แจรด วองๆ ปึงจองแกล้ง วาดป่าแม้ง วักๆ ตักดุง หาจอ

บลดี ลลิวกาติด บล็ก

ถอดความเป็นภาษาลาลุ่ม

ดัดหลักเฟือบาง เปียกเข้าแปะ แป่มันดาง เต็งแปนดั่งแอตๆ

ถูกะบังดั่งออตๆ ปกผ้าจอง เอ็ดเอือนหมา เหล้าไฟ

เพลงเด็กร้องเล่นอีกเพลงไม่มีชื่อ ร้องดังนี้

เดฮมดาดาก ดาว่าก ดฮอมอาดง

จีสันดฮอมดาก ดาว่าก ดฮอมตง

ถอดเป็นความในภาษาลาลุ่มว่า

กกดาวอยู่แคมนา ไม่ปองอยู่แถมห้วยน้ำ

๑๘๖ สุวรรณ เกรียงไกรพิชร์

กกดาว อยู่แถมนา

เพลงข้างต้นนี้เป็นเพลงเด็กร้องเล่นกัน แต่เพลงกล่อมเด็ก หนูวันบอกว่าไม่มี เพียงแต่แม่จะทำเสียงกล่อม อือๆ เฮอๆ ไปเท่านั้น

นอกจากเพลงเด็กร้องเล่นกันแล้ว หนูวันยังเล่าถึงการละเล่นของเด็กตะวี่วอีกหลายอย่าง พร้อมทั้งวาดรูปประกอบเพื่ออธิบายให้เข้าใจด้วย

กะเซง

ในหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ พระยาประกาศกิจจักร กล่าวถึงเผ่ากะเซง โดยเรียกว่า ช่ากะเสง และอธิบายว่า อยู่ในแนวเขาแดนระหว่างเมืองอัตตะปือกับเมืองกว๋างนามต่อกัน คือ ในตอนปลายน้ำเซมมาน ตั้งแต่ภูมอเถาเป็นต้นไปจนถึงแดนญวน (ประกาศกิจจักร : ๒๔๖๒, น. ๗๓) คำที่เรียกชื่อเผ่าว่า กะเสง นั้น เมื่อฟังตามเสียงที่พูดกันในปัจจุบัน มีทั้ง กะเสง และ กะเซง ส่วนที่กล่าวถึงบริเวณชุมชนกะเซงนั้น ก็ตรงกับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือ ชนเผ่ากะเซงส่วนใหญ่มีถิ่นฐานอยู่ในแขวงอัตตะปือ แต่เมื่อทางรัฐบาล สปป. ลาว จัดตั้งแขวงเซกองขึ้นนั้น ได้แบ่งเอาพื้นที่ส่วนหนึ่งของแขวงอัตตะปือ มารวมกับส่วนหนึ่งของแขวงสาละวัน ตั้งขึ้นเป็นเขตพื้นที่ของแขวงใหม่ด้วย บ้านกะเซงส่วนหนึ่งจึงขึ้นกับแขวงเซกอง ในขณะที่ประชากรกะเซงส่วนใหญ่ยังอยู่ในเขตแขวงอัตตะปือ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น เมืองกะเซง

ด้วยเหตุที่ชนเผ่ากะเซงนับได้ว่าเป็นเผ่าใหญ่เผ่าหนึ่งในเขตนี้ ท้าวสมสี ผู้ช่วยเก็บข้อมูลของเผ่ากะเซง จึงกล่าวอย่างเชื่อมั่นและภูมิใจว่า ที่จริงแล้ว บรรดาชนเผ่าในแขวงแถบนี้ล้วนเป็นเผ่ากะเซง มาแต่เดิม ครั้นเมื่อเกิดสงครามต่อต้านฝรั่งเศส คนในบ้านต่างๆ ต้องอพยพโยกย้ายไปหลบซ่อนอยู่ตามที่ต่างๆ กลายเป็นบ้านใหม่ กลุ่มใหม่ไป และเรียกชื่อของกลุ่มของตน เป็นตะเรียง ตะวีว และอื่นๆ จึงกลายเป็นชนเผ่าต่างๆ ขึ้นในแขวงเซกอง

คำบอกเล่านี้ได้รับข้อวิจารณ์และโต้แย้งมากมายจากผู้ช่วยเก็บข้อมูลเผ่าอื่นๆ แต่ประเด็นที่น่าสนใจ คือ ความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพและความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า ชนเผ่ากะเซงแม้จะเป็นเผ่าใหญ่มาแต่เดิมในแขวงตอนใต้ของ สปป. ลาว แต่ในแขวงเซกองนั้น กะเซงมีจำนวนประชากรน้อยนิดเมื่อเทียบกับเผ่าอื่นๆ ยิ่งกว่านั้น ข้อมูลของห้องการปกครองเมืองดักจึงเอง ยังนำเอาบ้านกะเซง เช่น ดักเติร์บ ดักทง ดักดรอ ไปรวมเป็นบ้านตะเรียง อาจเป็นด้วยเหตุนี้ที่ทำให้ท้าวสมสี ต้องการยืนยันความยิ่งใหญ่ของเผ่ากะเซงด้วยการระบุว่า กลุ่มชนเผ่าอื่นๆ ในเซกอง ล้วนเป็นเชื้อสายของเผ่ากะเซงทั้งสิ้น

ท้าว สมสี ไชยะวง เป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่มีอายุสูงที่สุด คือ ๖๕ ปี ท้าวสมสีได้เคยมาเป็นผู้บอกข้อมูลของเผ่ากะเซง ตั้งแต่เมื่อโครงการเริ่มสำรวจข้อมูลในเดือนธันวาคม ๒๕๓๘ ทางฝ่ายห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม ของแขวงเซกอง เห็นว่า ท้าวสมสีจะเป็นผู้บอกข้อมูลของกะเซงที่ดีที่สุด เพราะเป็นคนคล่องแคล่ว ปฏิภาณดี เคยเป็นทหารในช่วงสงคราม และที่สำคัญคือมีความรู้เกี่ยวกับ

๑๘๘ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนประเพณีดั้งเดิมของเผ่ากะเซงเป็นอย่างดี

ท้าวสมสี อายุ ๖๕ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๕ เดือน ๑๑ ปี ๑๙๓๓ บ้านเกิดของท้าวสมสีอยู่ที่บ้านดักง เมื่อตอนที่เป็นเด็ก ท้าวสมสีไม่ได้เรียนหนังสือมากนัก แต่เมื่อเกิดสงคราม ท้าวสมสีเป็นทหารและได้เดินทางไปในท้องถิ่นต่างๆ หลายแห่ง ทำให้ได้ประสบการณ์มาก ยิ่งกว่านั้นยังมีโอกาสได้รับการอบรมความรู้เพิ่มพูนขึ้น จนในที่สุดได้เรียนต่อถึงระดับมัธยม ๖ ท้าวสมสีจึงพูดลาวลุ่มได้คล่องนอกไปจากภาษาของเผ่าอื่นๆ อีกหลายเผ่าที่ได้มีโอกาสติดต่อหรือไปพำนักรอยู่ในเขตของชนเผ่าเหล่านั้น เช่น แกะ กะตุ ส่วย ละเวน ฮารัก แม้กระทั่งภาษาเวียดนาม ซึ่งท้าวสมสีเรียนรู้มาจากการปฏิบัติงานร่วมกับคนเวียดนาม

ด้วยเหตุที่เดินทางโยกย้ายไปกับกองทหารอยู่ตลอดเวลา ท้าวสมสีจึงแต่งงานช้า คือ แต่งเมื่ออายุ ๔๙ ปี (ค.ศ. ๑๙๗๑) ภรรยาชื่อ นางพอม อายุอ่อนกว่าท้าวสมสี ๑๔ ปี เป็นคนบ้านเดียวกัน คือ บ้านดักง นางพอมเรียนหนังสือบ้าง พออ่านออกเขียนได้ และพูดภาษาฮารัก ภาษาตะเรียงได้พอควร เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไปในเขตนี้ ซึ่งมีเผ่าอะลักและตะเรียง เป็นเผ่าหลักของพื้นที่

ในช่วงที่ท้าวสมสียังเป็นทหารอยู่นั้น นางพมยังอยู่ที่บ้านดักง ส่วนท้าวสมสีมาทำงานอยู่ที่เมืองละมาม จนกระทั่งเมื่อทางรัฐบาลตั้งแขวงเซกองขึ้น ท้าวสมสีจึงย้ายมาอยู่บ้านโนนมีไชย เมืองละมาม แขวงเซกอง นางพมก็ย้ายลงมาอยู่ด้วย ทั้งสองคนมีลูกด้วยกัน ๑๒ คน แต่ที่มีชีวิตมาจนโตถึงบัดนี้ มี ๘ คน เป็นชาย ๔ คนและหญิง ๔ คน

เมื่อปลดประจำการจากกองทหาร ท้าวสมสีมีตำแหน่งงานอยู่ในห้องการแขวงเซกอง และเป็นประธานแนวโฮม บ้านโนนมีไชย แต่ก็ยังต้องปลูกข้าว ทำไร่ทำสวน เพื่อให้พอเลี้ยงลูกที่ยังเล็กๆ อีกหลายคน ขณะนี้ ท้าวสมสีเกษียณจากงานรัฐและรับบำนาญแล้ว และยังคงทำนาทำไร่อยู่ที่บ้านโนนมีไชย มีลูกๆ ที่โตแล้วแต่ยังไม่แต่งงานเป็นแรงงานช่วยอยู่ด้วย

ท้าวสมสีเป็นคนเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณดี จึงปฏิบัติงานได้แคล่วคล่องและสามารถออกความคิดเห็นต่างๆ ได้อย่างฉาดฉาน แต่ท้าวสมสีเองเป็นผู้เล่าว่า เมื่อยังปฏิบัติงานอยู่ในกองทัพและมีโอกาสศึกษานั้น ไม่สนใจที่จะศึกษาต่อในชั้นสูงๆ ขึ้นไป ในขณะที่เพื่อนร่วมงานหลายคนได้ใช้โอกาสนั้นทำให้ก้าวหน้าไปไกลกว่าในปัจจุบัน ท้าวสมสีจึงมีเพื่อนเก่าเป็นคนสำคัญอยู่ในระบบรัฐราชการหลายคน แต่ก็กล่าวว่าไม่มีความเสียใจเพราะพอใจที่จะอยู่ที่เซกอง ใกล้บ้านเดิมและอยู่ในกลุ่มญาติพี่น้องมากกว่า

ท้าวสมสีเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านดักงบ้าง นานๆ ครั้ง แต่นางพอมไม่ค่อยได้ไปเพราะเส้นทางยังลำบาก ต้องเดินเท้าเป็นวัน ส่วนมากญาติพี่น้องจึงเป็นฝ่ายลงมาหาที่เมืองละมาม

บ้านดักง เมืองดักจิง

บ้าน ดักง มีชื่อเดิมว่า ดักลุ ที่ตั้งของบ้านอยู่ที่ภูทองคำ ใกล้ห้วยโชะ

ทิศเหนือของบ้านดักงติดกับบ้านเลียงหลวง ซึ่งเป็นบ้านเผ่าเตเรียบ ส่วนทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับบ้านจะวาน (เผ่าเตเรียบ) บ้านดักเตريب และบ้านดักดรอ สองบ้านนี้เป็นบ้านกะเซง เช่นเดียวกับบ้านดักยก ทางทิศตะวันออก และบ้านดักสะมอ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทางทิศใต้ติดกับบ้านดักปอก ซึ่งเป็นเผ่ากะเซง แต่สำเนียงพูดมีลักษณะคล้ายภาษาฮาร์ก บ้านดักปอกนอกจากจะอยู่ติดกับบ้านดักงแล้วยังอยู่ริมเขตของเมืองดักจิงต่อกับเมืองसानไซ ซึ่งเคยขึ้นกับสาละวันก่อนตั้งแขวงเซกอง แต่ปัจจุบันเมืองसानไซขึ้นอยู่กับแขวงอัตตะปือ

ทิศตะวันตกของบ้านดักงติดกับบ้านกะสังทางและบ้านกะโดน ของเผ่าฮาร์ก ซึ่งอยู่ในเขตเมืองละมาม แขวงเซกอง

จะเห็นได้ว่า บ้านกะเซงในแถบนี้อยู่ต่อเนื่องกับเผ่าอื่นที่ใหญ่กว่า คือ เตเรียบและฮาร์ก และนอกจากนั้นก็ติดกับบ้านกะเซงที่ขึ้นอยู่กับแขวงอัตตะปือ ในเอกสารข้อมูลของห้องการปกครองเมืองดักจิง (ปี พ.ศ. ๒๕๔๑) จึงระบุไว้ว่าบ้านเหล่านี้เป็นบ้านเตเรียบ และไม่มีบ้านกะเซงอยู่ในรายการข้อมูลเลย แม้แต่บ้านดักงเอง ในรายการข้อมูลก็รวมไว้กับบ้านดักเตريب

บริเวณนี้มีบ้านอยู่ใกล้ๆ กันเป็นจำนวนมาก เพราะมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์มีห้วยหลายแห่ง ได้แก่ ห้วยสะมอ (ดักบราจ) ห้วยคำ (ดักเยียง) ห้วยปุย (ดักปุย) ห้วยโจะ (ดักโจะ) ห้วยปลาง (ดักปลาง) ห้วยชะลอ (ดักกอ) ห้วยจาก (ดักกะจาก) ห้วยซุ (ดักดรู หรือห้วยโชะ) และห้วยเลียง

ห้วยใหญ่ที่สุดในแถบนี้คือห้วยโชะ ซึ่งคนกะเซงเรียกว่า ดักดรู บ้านที่อยู่ติดริมห้วยอีกบ้านหนึ่งคือบ้านดักดรู (หรือ ดักรุ) ห้วยน้ำเล็กๆ เหล่านี้จะมาบรรจบกับห้วยโชะ ยกเว้นห้วยชะลอซึ่งบรรจบกับห้วยวี แหล่งน้ำใช้ประจำวันของบ้านดักง คือ ห้วยเลียง

ใกล้บ้านดักงมีภูเล็กๆ หลายแห่ง ได้แก่ ภูทองคำ ภูทองสูง ภูทองฮอด ภูทองแร ภูทองลง และภูจัว ภูใหญ่ที่สุด คือ ภูทองคำ แต่ภูที่ใกล้บ้านดักงที่สุดคือ ภูทองฮอด ซึ่งชาวบ้านได้ใช้เป็นที่พักไม้ ดักจับสัตว์

บ้านดักงเป็นบ้านขนาดปานกลาง จำนวน ๒๐ หลังคาเรือน เป็นเรือนเก่าอยู่มาแต่เดิมทั้งหมด จำนวนประชากรของบ้าน มีทั้งสิ้น ๑๗๐ คน เป็นชาย ๘๐ คน หญิง ๙๐ คน

ประวัติความเป็นมาของบ้าน

บ้านดักกงเดิมชื่อบ้านดักลุ ตามชื่อผู้ก่อตั้งบ้าน คือ ท้าวลุ ซึ่งต่อมาได้เป็นนายบ้านดักกง

ในสมัยที่ฝรั่ง (หมายถึงฝรั่งเศส) เข้ามาปกครอง ได้เปลี่ยนชื่อบ้านจากดักลุ เป็นบ้านดักกง ต่อมาเกิดมีโรคระบาดในบ้าน ผู้คนตายมาก จึงย้ายบ้านหนีกระจัดกระจายกันไปหลายแห่ง หลังจากนั้นได้มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ และตั้งขึ้นเป็นบ้านดักเตี๊บบ บ้านดักยกและบ้านดักดรอ แต่ชาวบ้านบางส่วนกลับมาอยู่บริเวณบ้านดักกงตามเดิม คนในบ้านทั้ง ๔ แห่งนี้จึงเป็นเผ่ากะเซงกลุ่มเดียวกันมาแต่เดิมส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกัน และพูดภาษากะเซงสำเนียงเดียวกัน ต่างจากบ้านดักปอก ที่เป็นเผ่ากะเซงพูดภาษากะเซง แต่มีสำเนียงเป็นฮาวัก อย่างไรก็ตาม คนกะเซง ทั้งหมดเรียกตัวเองว่าเป็นกะเซง และคนเผ่าอื่นๆ ก็เรียกว่า กะเซง มาแต่ดั้งเดิม

หลักฐานเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบ้านนี้ ท้าวสมสีได้มาจากคำบอกเล่าของนายบ้าน คือ ท้าวลุ และเล่าต่อๆ กันมาในกลุ่มกะเซงแถบเมืองดักจิง แต่ไม่มีหลักฐานหรือบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรในส่วนของการเมืองดักจิงก็ไม่มีข้อมูลเหล่านี้ แต่เนื่องจากทางฝ่ายทหารหลวงชาวและวัฒนธรรมของแขวงเซกอง มีนโยบายดำเนินการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชนเผ่าอยู่ในขณะนี้ ท้าวสมสีจึงหวังว่า เรื่องราวของเผ่ากะเซงจะได้รับการบันทึกไว้เป็นหลักฐานต่อไป

นอกจากครั้งที่เกิดมีโรคระบาดร้ายแรงจนชาวบ้านต้องอพยพโยกย้ายหนีโรคแล้ว จากข้อมูลสมัยก่อน เล่ากันมาว่า เคยมีการทะเลาะกันระหว่างบ้านดักกง กับบ้านอื่น มีการโจมตีกันด้วยอาวุธ เช่น ง้าว หอก บางครั้งภายในบ้านเอง ก็เคยเกิดการตีกัน ฆ่ากัน ลักษณะโมทรพย์สมบัติของกันและกัน

ท้าวสมสี ให้ความเห็นว่า เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นนี้ เป็นเพราะปัญหาเศรษฐกิจและสังคม คนอยากจะมีเงิน จึงยึดเอาทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตนเอง ถือเอาตัวเอง เป็นใหญ่เพื่อหาผลประโยชน์ส่วนบุคคล คิดว่าเมื่อตนเองเป็นใหญ่ เป็นคนสำคัญแล้วก็พูดกับคนอื่นและชุมชนได้ คำพูดของตนก็จะมีคนเชื่อถือ

หลังจากนายบ้านคนแรก คือ ท้าวลุ แล้ว ในปัจจุบัน นายบ้านดักกงชื่อ ท้าวทองจัน อายุ ๓๐ ปีเศษ นอกจากนี้ ในบ้านดักกงยังมีคนที่ชาวบ้านนับถือและอาศัยเป็นที่ปรึกษาหารือปัญหาต่างๆ ชื่อ ท้าวพะ อายุ ๔๐ ปีเศษ รู้หนังสือและมีสติปัญญาดี

เรือนที่อยู่อาศัย

กะเซงปลูกเรือนหันหน้าล้อมเข้าเป็นวง ทั้งที่ว่างตรงกลางเป็นลานบ้าน แต่ไม่มีกั้วบ้าน หรือ ศาลาสำหรับทำพิธีกรรมของบ้าน

ตัวเรือนที่อยู่ เรียกว่า ชู เป็นเรือนชั้นเดียว ลักษณะคล้ายเรือนตะเรียง คือตัวเรือนสูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๑ เมตร เสาฝังดิน พื้นเป็นไม้กระดาน ล้อมฝาด้วยไม้เหียะ (ไม้ไผ่) สาน เรียกว่า อะหีบ หลังคามุงหญ้า (เหีย) หรือมุงด้วยใบเซย (ยิม) บ้านส่วนมากใช้ไม้แปก คือ ไม้สน และไม้เหียะ เป็นโครงเรือน เพราะไม้สองชนิดนี้มีอยู่มากแถบภูเขาและใกล้บ้าน ไม้แปกใช้ทำพื้นได้แต่ไม่ใช้ทำเสา เพราะไม่ทน

พื้นที่ใช้สอยของเรือน ด้านหน้ามีชานเรือน เรียกว่า ปารุ ชานด้านหลัง เรียกว่า ปารุ เอ็บ การขึ้นเรือนต้องขึ้นทางชานหน้าเรือนเท่านั้น ชานด้านหลังเรือนใช้วางภาชนะ และใช้เป็นบริเวณซักล้าง บางเรือนอาจทำชั้นกระไดสำหรับลงหลังเรือนได้ แต่จะไม่ขึ้นเรือนทางด้านนี้

เรือนกะเซงไม่มีการกันผาด้านหน้าเรือน เป็นเรือนเปิดด้านหน้าโล่ง มีผาสามด้าน มีประตูออกชานเรือนด้านหลัง ในตัวเรือนเป็นบริเวณที่นอนเจ้าของเรือน พ่อเฒ่าแม่เฒ่าและลูกที่มีครอบครัวแล้วจะนอนด้านใน ลูกสาวหนุ่มมักนอนด้านหน้าใกล้ชานหน้าเรือน ส่วนแขกนอนติดชานหน้าเรือน ด้านขวาหรือซ้ายก็ได้ แต่เท่าที่ปฏิบัติกัน แขกมักจะนอนทางด้านซ้ายของเรือน ในตัวเรือนไม่มีหน้าต่าง เพราะด้านหน้าเปิดโล่งอยู่แล้ว แต่อาจทำช่องเล็กๆ เพื่อให้แสงสว่างเพิ่มขึ้น เพราะหลังคาเรือนลาดคุ่มลงมาก เช่นเดียวกับเรือนตะเรียง

ในเรือนมักทำเตาไฟ (อุณ) ไว้ ๒ เตา อยู่บริเวณติดชานหน้าเรือน ๑ เตา ใช้ต้มน้ำและผิงไฟ ในหน้าหนาว หรืออาจใช้ทำอาหารบ้างในบางครั้ง เตาด้านในตัวเรือนเป็นเตาที่ใช้หุงต้มประจำวัน เหนือเตาทั้งสองเตา จะทำหิ้งไม้ห้อยลงมาใช้เก็บภาชนะจักสาน และอาหารแห้ง ตัวหิ้งเป็นไม้เหียะลำใหญ่แข็งแรง บางทีทำเป็นสองชั้น ชั้นบนวางพินสำหรับใช้ประจำวัน ชั้นล่างวางอาหารแห้ง หรือข้าวโพด ทำให้ได้รับความร้อนจากควันไฟ อาหารจะไม่เสียหรือขึ้นรา

บริเวณกลางตัวเรือนถัดจากชานหน้าเรือนเข้าไป จะเป็นบ่อน้ำ หรือที่นั่งเล่น กินเหล้า กินเลี้ยงเวลาว่างมีบุญหรือมีพี่น้องมาเยี่ยม โดยปรกติคนในเรือนก็จะนั่งทำงานเล็กๆ น้อยๆ หรือนั่งสนทนาปราศรัยกันในพื้นที่บริเวณนี้ ซึ่งยกสูงขึ้นจากชานหน้าเรือนเล็กน้อย เมื่อถึงเวลานอน ก็จะเข้านอนในพื้นที่ประจำของตน ซึ่งอยู่ถัดเข้าไปทางด้านในตัวเรือน ในตัวเรือนไม่มีบริเวณหวงห้าม เข้าได้ทุกแห่ง ไม่ถือว่าละเมิด แต่โดยมารยาททั่วไปก็ถือว่าแขกจะไม่เข้าไปนั่งเล่นหรือนอนในบริเวณที่เป็นที่

๑๙๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

นอนประจำของเจ้าของเรือน เพราะเป็นส่วนที่ใช้เก็บเสื่อผืนห่มและของใช้ส่วนตัวของแต่ละคนด้วย เสื่อผืนจะใส่กะติบใหญ่หรือกะพ้อมีฝาปิดวางไว้ตรงหัวนอน ทิศหัวนอนจะหันไปทางใดก็ได้ แต่ส่วนมากจะนอนเอาหัวชนฝา ด้านปลายเท้าชนกัน เว้นที่ว่างตรงกลางพอเป็นทางเดินผ่านได้

การตกแต่งเรือน ส่วนมากนิยมตกแต่งแผ่นไม้ที่เป็นโครงหลังคาเรือนด้านหน้าและหลัง (โอรุรุ-บ้านลม) เป็นลวดลายสลักง่ายๆ เพื่อความสวยงาม แต่ไม่นิยมใช้เขาควาย ประดับหลังคาเหมือนเรือนตะเรียง เขาควายที่แปงฮึดมักนำมาติดไว้ที่ไม้ซื่อด้านนอกติดชานเรือน การทาสีตัวเรือนไม่นิยมทำ ในขณะที่เรือนตะเรียงอาจจะเขียนลวดลายหรือแต้มสีตกแต่งไม้คอสอง (ไม้หนูใต้) เพื่อแสดงว่าเรือนนั้นเคยแปงฮึดฆ่าควายแล้ว แต่เรือนกะเซงไม่นิยมทำกัน

การปลูกเรือน จะตั้งเรือนวันใดก็ได้ ยกเว้นวันพุธกับวันศุกร์ ถือว่าชะล่า ปัจจุบันมักปลูกเรือนในวันเสาร์หรืออาทิตย์ เพราะจะว่างจากงานประจำ ได้อาศัยแรงงานช่วยจากเรือนอื่นๆ แต่สมัยก่อนไม่มีวันเสาร์วันอาทิตย์ ทุกวันมีงานประจำเหมือนๆ กัน คือไปไร่ไปนา ไปหาอาหาร ฉะนั้นจะปลูกวันใดก็ได้ แต่ต้องกำหนดนัดหมายกันล่วงหน้า เพราะคนทุกเรือนในบ้านจะมาช่วยกันทั้งหมดในวันปลูกหรือวันตั้ง ซึ่งจะใช้เวลาไม่เกิน ๓ วัน ส่วนการเตรียม คือเสาะหาไม้และส่วนประกอบต่างๆ ซึ่งอาจกินเวลาถึง ๑ ปี นั้น เป็นหน้าที่ของเจ้าของเรือนและคนในเรือน ญาติพี่น้องและเพื่อนอาจมาช่วยด้วยเป็นบางครั้ง

ในการไปตัดไม้ปลูกเรือนนั้น กะเซงมีความเชื่อว่าต้องดูทิศทางที่ไม่ล้มด้วย ถ้าไม่ล้มไปพาดไม้อื่น หรือมีไม้อื่นมาพาดทับ ถือว่าชะล่า ไม่นั้นนำมาใช้ไม่ได้ ต้องตัดใหม่ และเมื่อจะลงมือปลูก เจ้าของเรือนจะต้องชุดหลุมเล็กๆ บริเวณที่เลือกไว้ว่า จะตั้งเสาเรือน เอาข้าวสารนิดหน่อยใส่ในหลุม ทิ้งไว้ ๑ คืน รุ่งขึ้นไปดู ถ้าเมล็ดข้าวยังอยู่ ถือว่า ปลูกได้ แต่ถ้าเมล็ดข้าวหายไป เรียกว่า ข้าวหนีซ่อน ก็จะไม่ปลูกตรงนั้น ถือว่าผิดินไม่ให้ที่ ต้องย้ายที่ไปและทำพิธีใหม่

การกำหนดทิศหน้าเรือนจะหันไปทางใดก็ได้ เพราะเผือกะเซงปลูกเรือนล้อมเป็นวง จึงไม่มีทิศหน้าบ้าน แต่มีทางที่คนจะเดินเข้าบ้านเป็นทางหลัก เมื่อจะปลูกเรือนใหม่ ในขณะที่เรือนเดิมล้อมวงเต็มอยู่แล้ว จะต้องแซมเข้าในวง โดยอาจจะเหลื่อมไปด้านหลังเล็กน้อย หรือตั้งใหม่ใกล้ๆ วงบ้านเดิม แต่จะไม่ปลูกเรือนซ้อนหลังกันเป็นอันขาด

เมื่อปลูกเรือนเสร็จแล้ว ก่อนขึ้นเรือน ต้องฆ่า หมู ไก่ และคัตเหล้าไห เพื่อเลี้ยงชาวบ้านหมดบ้าน เพราะถือว่าคนทั้งบ้านมาช่วยปลูก ในระยะ ๓ วันแรกถือว่า ชะล่าเรือน เจ้าของเรือนจะต้องอยู่แต่ในบริเวณเขตบ้าน ให้พ้นสามวันจึงจะไปบ้านอื่นได้ แต่ระหว่างนั้นจะไปหาอาหารหรือไปไร่ไปนา และทำ

กิจกรรมตามปกติในเขตบ้านก็ได้

การปลูกเรือนให้คู่แต่งงานใหม่นั้นไม่นิยมทำกัน เพราะพื้นที่มีน้อยและการปลูกเรือนก็ต้องใช้แรงงานและการเตรียมมาก เมื่อลูกชายของเรือนแต่งงาน ผู้หญิงจะเป็นฝ่ายเข้ามาอยู่เรือนของพ่อแม่ผู้ชาย ถ้าในระยะต่อไปเมื่อเรือนคับแคบ จะมีการย้ายออก ก็มักจะปลูกใกล้เรือนเดิมคือ เรือนของฝ่ายชาย กลุ่มแรงงานหลักในการปลูกก็คือญาติพี่น้องของฝ่ายผู้ชายและมีคนในบ้านมาช่วย

ในเรือนพ่อแม่ที่มีลูกชายลูกสะใภ้ หรือมีลูกสาวลูกเขยอยู่รวมกันหลายคู่ อาจจะกำหนดที่นอนไว้เป็นส่วนสัดส่วนมากลูกชายคนโตและครอบครัวจะนอนด้านในสุด ตรงข้ามกับพ่อแม่ ลูกรองๆ ลงมาและครอบครัว ก็จะนอนถัดมาทางด้านหน้าเรือนตามลำดับ ลูกที่ยังไม่ได้แต่งงานมักจะนอนด้านหน้าสุดติดชานเรือน ซึ่งใช้เป็นบริเวณที่นอนของแขกด้วย

การทำกินในเรือน โดยปกติจะทำกินรวมกันที่เตาไฟด้านในเรือน และกินรวมกันเป็นสำหรับ (พาข้าว) เดียวกัน แต่ถ้าคนมากก็อาจตั้งพาข้าวแยกกัน กินในครอบครัวของตน แต่การทำอาหาร จะทำพร้อมกันกินพร้อมกัน แม่เฒ่าอาจเป็นคนควบคุมดูแล หรือสะใภ้เป็นผู้ทำอาหารก็ได้ เรือนที่มีพ่อเฒ่าแม่เฒ่าที่แก่มากแล้ว มักให้สะใภ้ใหญ่เป็นผู้ดูแลและทำอาหารให้พ่อแม่กิน ลูกสาว และลูกสะใภ้อื่นๆ จะเป็นผู้ช่วยทั้งในการหุงต้มและการดักน้ำดำข้าวหาผักหาพื้น ส่วนมากหน้าที่การดำข้าวมักเป็นของลูกสาวรุ่นๆ หรือหลานที่โตพอจะดำข้าวได้

การทำมาหากิน

คนกะเหรี่ยงส่วนใหญ่ปลูกข้าวเจ้า ข้าวเหนียวปลูกบ้างแต่น้อยกว่า เอาไว้กินเวลางานบุญ ซึ่งนิยมเอาข้าวเหนียวมานึ่งแล้วตำให้นุ่ม ปั้นเป็นก้อนใส่ภาชนะ เรียกว่า *ฮิ้นเตียง* สำหรับกินเล่นเวลามีงานเลี้ยง หรือมีพี่น้องมาเยี่ยมก็จะทำกินกันในเรือน

การปลูกข้าวไร่ จะเริ่มลงมือสักข้าวประมาณเดือน ๕ แต่ก่อนสักข้าวต้องเริ่มกำหนดหรือเสาะหาพื้นที่ที่จะปลูกข้าวในปีนั้น ถ้าปลูกในพื้นที่เดิม ก็จะเตรียมไปเผาหญ้าและวัชพืชต่างๆ รอให้ฝนลงดินนุ่มพอที่จะสักข้าวได้ แต่ถ้าจะบุกเบิกพื้นที่ใหม่ เมื่อเข้าระยะเดือน ๑-๒ ก็จะต้องไปนอนป่าเพื่อหาพื้นที่ที่เหมาะสม คนหนุ่มๆ จึงต้องไปด้วยกันหลายๆ คน เมื่อได้ที่พอใจก็จะลงมือถางให้เตียน จุดไฟเผาให้เป็นแปลงสำหรับเพาะปลูก

ก่อนถางไร่ ทั้งไร่เก่าและใหม่ ถือว่าเป็นระยะชะล่า ๓ วัน ๓ คืน แล้วจึงเริ่มถาง ต้องวานญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูงมาช่วยกันทั้งในการถางและจุดไฟเผา ส่วนมากในช่วงเตรียมพื้นที่เพาะปลูกนี้

คนในครัวเรือนจะต้องไปนอนที่ไร่ ทั้งไว้แต่เด็กๆ และคนเฒ่าคนแก่ให้อยู่เฝ้าเรือน เมื่อถางไร่แล้ว ในช่วงเดือน ๒-๓ ก่อนสักข้าวอาจมีงานบุญ เชิญญาติพี่น้องมากินร่วมกันแล้วจึงเริ่มสักข้าว

ในการสักข้าว ผู้ชายจะเป็นคนสัก เดินนำหน้าใช้ไม้ลุ้งสักพื้นดินเป็นแนว ผู้หญิงเดินตามหลัง หยอตเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูก (ข้าวแนว) ลงในหลุมเล็กๆ อาจเดินเรียงกันเป็นแถวหน้ากระดานที่ละหลายๆ คน ทั้งคนสักและคนหยอตเมล็ดข้าวก็ได้ ถ้าเป็นพื้นที่แปลงใหญ่จะมีขนาดตั้งแต่ ๑-๓ เฮกตาร์ แต่โดยทั่วไปไม่ค่อยจะมีพื้นที่แปลงใหญ่ๆ มักเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย เมื่อปลูกข้าวเจ้าหมดแล้ว ก็จะปลูกข้าวเหนียวต่อไปเลย โดยเว้นพื้นที่ไว้ห่างกันเล็กน้อยพอเป็นที่สังเกต

ข้าวเจ้าที่ปลูกกันมักจะมีหลายชนิด ทั้งข้าวดอ (ข้าวเบา สุกเร็ว) และข้าวหนัก คนปลูกจะรู้ว่าพื้นที่ที่ปลูกนั้นมีข้าวชนิดใด ปลูกไว้ตอนไหน ตรงไหนเป็นข้าวเจ้า ข้าวเหนียว เพราะจะเก็บเกี่ยวไม่พร้อมกัน พื้นที่เพาะปลูกบางแปลงอาจจะใช้ได้ประมาณ ๓ ปีต่อเนื่องกัน จากนั้นต้องหาแปลงใหม่ และอาจเวียนกลับมาใช้พื้นที่เดิมอีกได้ หลังจากทิ้งให้ดินฟื้นตัวสักกระยะหนึ่ง

เมื่อสักข้าวเสร็จแล้ว ในระหว่างเดือน ๖-๗ จะต้องมาถางหญ้าสัก ๑-๒ ครั้ง และต้องมานอนค้างที่ไร่เช่นกัน ยกเว้นในกรณีที่มีไร่อยู่ใกล้เรือน ในระยะเดือน ๘-๙ จะว่างจากงานไร่ และถือเป็นช่วงที่จะใช้เวลาในการสานเครื่องใช้ไม้สอย เช่น กะพ้า กะเจาะ สำหรับฤดูเก็บเกี่ยว บางเรือนอาจเตรียมทำเหล้าไห สำหรับงานบุญรดข้าว ในเดือน ๑๐ ข้าวจะเริ่มสุกบ้างแล้ว ข้าวดออาจเก็บเกี่ยวได้ตั้งแต่ต้นเดือน ๑๑ ส่วนมากจะรดข้าวเสร็จหมดในเดือน ๑๒ จากนั้นก็เป็นระยะซ่อมแซมเรือนที่อยู่ และงานอื่นๆ

ในระยะที่ข้าวออกรวงและเริ่มจะสุก มักมีนกหนูมากินข้าว ต้องทำเครื่องมือไล่ นก เรียกว่า **ดอริช** เป็นกระบอกไม้ไผ่ มีแขนงไม้เล็กๆ ผูกติดเป็นราว แล้วดึงเชือกให้แขนงไม้กระทบกระบอกดังกราวๆ เจ้าของไร่จึงมักมานอนค้างที่เถียงไร่อีกระยะหนึ่ง บางทีก็ต้องทำกะตีด กะดำ สำหรับดักหนู หรือทำเครื่องมือดักหมูป่า และสัตว์อื่นๆ ด้วย

ในการรดข้าวจะมีคนอื่นๆ มาช่วยด้วย ถือเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกัน แต่ในการถางไร่ และสักข้าวนั้นเป็นการช่วยกันในกลุ่มญาติพี่น้อง ในระยะรดข้าวนี้ถ้ารู้ได้ช้าและเกิดมีฝนตกลงมา ข้าวอาจเน่าเสียหาย จึงจำเป็นต้องช่วยกันทั้งบ้าน

ก่อนรดข้าวจะมีการทำขวัญข้าว เรียกว่า **เอ็งฮอลละบา** ต้องไปทำที่ไร่ โดยผู้หญิงที่เป็นแม่เรือนเป็นผู้ทำ ถือว่าเป็นฮีตเรือน หลังจากนั้นจะมีพิธีรดข้าวหรือบุญกินข้าวใหม่ เรียกว่า **ดี๊ตะราง** มักอยู่ในราวเดือน ๑๐ การทำบุญนี้ต้องทำรวมกันทั้งบ้าน ถือเป็นการแบ่งฮีตบ้าน แล้วจึงจะไปรดข้าวจนเสร็จหมด บางเรือนจะรดเป็นข้าวเปลือกทั้งหมดก่อนแล้วจึงเอาขึ้นเล้าข้าวบางเรือนก็เก็บเป็นรวงมัดรวมกันเป็นกำ ขน

ไปใส่เล้าข้าว ซึ่งจะอยู่ใกล้ไร่ เมื่อจะกินข้าวก็ไปขนเอามา การไปเอาข้าวมาตำกินนี้ สาวๆ มักจะไปด้วยกันทีละหลายๆ คน เพราะเล้าข้าวอยู่ที่ไร่ ถ้าขนน้อยก็吃不พอกิน ต้องไปขนกันบ่อยๆ เสียเวลา ข้าวแนวหรือเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกก็จะเอาไว้ในเล้าข้าวเหมือนกัน โดยแยกไว้ต่างหาก

นอกจากธัญพืชที่เป็นอาหารหลัก คือข้าวเจ้าแล้ว ก็ยังมีสาลี หรือข้าวโพด มันตัน (คือมันสำปะหลัง) มันด่าง (มันเทศ) ซึ่งต้องใช้เวลาในการเพาะปลูก ดูแล และเก็บเกี่ยวเช่นเดียวกัน พืชพวกนี้จะปลูกใกล้ๆ ไร่ข้าวก็ได้ หรือปลูกในพื้นที่ที่ใกล้น้ำ หรือใกล้เรือนก็ได้ เพราะจะต้องการน้ำมากกว่าข้าวไร่ ในรอบปีหนึ่งๆ ชาวบ้านจะกินข้าวเจ้าก่อน ข้าวหมดแล้วจึงกินข้าวโพดต่อ แต่โดยทั่วไปข้าวจะไม่พอกินในแต่ละปี ฉะนั้น ข้าวโพดของปีเพาะปลูกใหม่ ซึ่งจะเก็บเกี่ยวได้ก่อนข้าวของปีนั้น ก็จะเป็นอาหารหลักแทนข้าว จนกว่าจะได้ข้าวใหม่ของปีมากิน ถ้าข้าวและข้าวโพดไม่พอกิน ก็จะกินมันตันมันด่าง ซึ่งอาจหุงปนไปกับข้าว หรือกินโดยตรงก็ได้

ในปีที่การเพาะปลูกได้ผลน้อย ไม่พอกิน อาจต้องหากลอย (ฮาน) มาหนึ่งกินแทนข้าว กลอยจะลงหัวในระยะเดือน ๗-๘ ซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวใกล้หมดหรือหมดพอดี และข้าวโพดยังไม่แก่ การไปหากลอยต้องใช้เวลามาก และในการทำกลอยสำหรับกินก็ยิ่งใช้เวลามาก เพื่อไม่ให้เป็นพิษเบื่อเมา แต่จะหากลอยมาสะสมไว้ก็ไม่ได้ ต้องทำแล้วกินเลย ฉะนั้น เมื่อถึงเวลาอดอยากจึงจะเริ่มออกหากลอยมากิน แต่ส่วนมากก็จะรู้แหล่งจะไปหาได้ที่ไหนบ้าง และไปช่วยกันหลายๆ คน เวลาหั่นกลอยและแช่กลอยเพื่อล้างพิษเบื่อเมา ก็จะช่วยกันทำ ส่วนมากเด็กสาวรุ่นๆ จะเป็นคนทำกลอย โดยมีแม่หรือแม่เฒ่าเป็นผู้ดูแลควบคุม แต่ผู้ชายก็หั่นกลอยและทำกลอยได้ ไม่ถือเป็นหน้าที่ผู้หญิง

นอกจากปลูกข้าวและพืชอาหารอื่นๆ แล้ว ก็ยังมีการปลูกพืชอื่นๆ เช่น ผักสวนครัวประเภทหมากเขือ หมากพริก หมากอี (พริกทอง) หมากแดง ผักหอม ผักอีดู และไม้ผลเช่น หมากมี (ขนุน) หมากส้มโอ หมากสีดา หมากม่วง หมากกล้วย หมากจัน หมากนัด (สับปะรด) และยาสูบ พืชผักเหล่านี้รวมทั้งไม้ผล จะปลูกไว้ในบริเวณบ้าน ใกล้เรือนของแต่ละครอบครัว

การทำไร่ ทำสวนเหล่านี้ เป็นงานหลักเพื่อเป็นอาหารสำหรับครัวเรือนตนเอง ไม่มีการขายหรือแลกเปลี่ยน การเลี้ยงสัตว์ก็มีบ้างเล็กๆ น้อยๆ ส่วนใหญ่เป็นไก่ เป็ด แพะ หมู ควายนั่นจะเลี้ยงปล่อยในป่า เมื่อจะต้องการมาใช้ประกอบพิธีกรรมจึงจะไปจับมาผูกไว้ แต่ในปัจจุบัน บ้านกะเซงบางบ้านที่อยู่ใกล้เขตบ้านอื่นหรือใกล้เมือง อาจจะไม่ค่อยเลี้ยงสัตว์ใหญ่เลี้ยงควายหรือวัวไว้ใกล้บ้าน เพราะถ้าเลี้ยงปล่อยก็จะตามจับยาก หรือไม่รู้ว่าไปไหนของบ้านไหน

๑๙๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำไร่ทำสวน เครื่องมือพื้นฐานทั่วไป ได้แก่

๑. อัมปึก	พั่ว	คือ มีขนาดใหญ่ ใช้สำหรับถางหญ้า ทำไร่
๒. จอบ	ขวาน	ใช้สำหรับโค่นต้นไม้ ตัดไม้
๓. คะโห้	มีด	เป็นมีดขนาดเล็ก ใช้สำหรับเลาะไม้ ดอก
๔. กาด	จ้าว	คือ มีดยาว หรือ ดาบ ใช้สำหรับถางหญ้า ตัดไม้ไผ่
๕. จิก	จก	คือ จอบ ใช้สำหรับขุดดิน ถางไร่
๖. งอล	สวน	คือ เสียม ใช้สำหรับขุดดิน ขุดหัวมัน กลอย
๗. อัมแบะริฮู	เหล็กแวก	ใช้สำหรับถางหญ้า ด้ามเป็นไม้ไผ่
๘. ลองมวล	ไม้ลู่	ทำด้วยไม้แก่น ใช้สักริดเป็นหลุมสำหรับหยอดข้าว

การหาอาหารอื่นๆ อาหารประจำวันส่วนใหญ่จะเป็นปลาที่หาได้จากห้วยใกล้บ้าน บ้านดักนกมีห้วยที่หาปลาได้หลายแห่ง เช่น ห้วยโตะ ห้วยสะมอ ห้วยโจะ ห้วยปลาง ห้วยกอ ห้วยปุย ห้วยจาก ห้วยเลียง ห้วยกองคำ ส่วนห้วยที่อยู่ติดบ้าน คือ ห้วยดรุ หรือ ดักดรุ นั้น เป็นห้วยเล็ก สำหรับดักนำมาใช้ประจำวัน ส่วนมากชาวบ้านดักนกจะไปหาปลาที่ห้วยโตะ ซึ่งเป็นห้วยใหญ่

ปลาที่หาได้มีทั้งขนาดเล็กและใหญ่ เช่น ปลากัวะ (โลม) ปลาดุก (อินเตียง) ปลาช่อน (ชะลายัน) ปลากัง (ควน) ปลาพัน (อโสบ) ปลากด ปลาฝา (ตป-ตะพานน้ำ) ปลาจาด (นิเฮียว) ปลาแซ่ (ตยา) ปลาแก้มแดง (คั่นลิก) ปลาชีว (คิงอะเรียง) ปลาค้อ (ควนบาช) ปลาอีโตน (อโตน) ปลาติดหิน (อินต็อก) และเต่า (เด็ก)

เครื่องมือเครื่องใช้ในการหาปลา เป็นเครื่องมือขนาดเล็ก ได้แก่

๑. อินตัก	มอง	ทำด้วยเส้นพลาสติก ปาน ใช้วางตามลำห้วยหรือกลางวังน้ำ
๒. ยาล	แห	ทำด้วยปาน ใช้เหวี่ยงล้อมเอาปลาในเซ หรือห้วยใหญ่
๓. ช้อน	ช้อน	ทำด้วยไม้สาน ใช้ช้อนเอาปลาตามห้วยหรือหนองน้ำ
๔. ตรีอก	ไซ	ทำด้วยไม้เสียว ใช้วางตามน้ำ ห้วย ทางน้ำไหลที่มีปลา
๕. ปาม	กะตุ้ม	ทำด้วยไม้ปึก ใช้แชไว้ในน้ำ ให้ปลาเข้ามากินเหยื่อล่อ
๖. บัจ	เบ็ด	ทำด้วยทองแดง ทองเหลือง มีคันไม้ไผ่สั้นๆ ใช้เหยื่อล่อ
๗. กตุง	สวิง	ทำด้วยปาน ใช้ช้อนหาปลา
๘. ปอม	กะข้อง	ทำด้วยไม้ สำหรับใส่ปลาที่หาได้ ลอยน้ำได้

สัตว์เลื้อยและสัตว์ป่า ส่วนใหญ่คนกะเหรี่ยงไก่ หมู เป็ด วัว ควาย ซึ่งไม่ได้ใช้เป็นอาหารประจำวัน แต่มักใช้ในการแปงฮีตต่างๆ เมื่อเจ็บป่วย หรือเมื่อมีงานบุญของบ้าน อาหารที่เป็นเนื้อสัตว์มักได้จาก สัตว์ป่า ซึ่งชาวบ้านดักจับจากป่าและภูใกล้บ้าน เช่น ภูตงเพียน ภูจอง ภูกิด ภูปุย ภูทองเปียง ภูทองฮอด ภูทองคำ ซึ่งมีป่าทึบ ภูที่ชาวบ้านดักนงไปบ่อยคือภูทองฮอด สัตว์ที่หาได้ ได้แก่ ฟาน (แก้ง) กวาง หมู ป่า ขาแดง (ค่าง) ลิง ชะนี และสัตว์เล็กๆ จำพวกกระรอก กระแต อ้น ตุ่น และนกชนิดต่างๆ รวมทั้ง ไก่ป่าและไก่ฟ้า

ถ้าล่าสัตว์ใหญ่ เช่น กวางหรือหมูป่ามาได้ ก็อาจนำไปแลกเปลี่ยนของอื่นๆ เช่น เสื้อผ้า และ สิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นอื่นๆ ในปัจจุบัน อาจแบ่งเนื้อสัตว์ที่หาได้ไปขายในบ้านอื่นบ้าง หรือเอาไปขาย ที่ท้องตลาด ถ้าอยู่ในระยะที่จะเดินทางไปได้ เช่น ตลาดสำนักเมือง ตลาดใกล้ชุมทางแยก

เครื่องมือเครื่องใช้ในการล่าสัตว์

๑. ขนาด	ปิ่น	ใช้สำหรับยิงสัตว์ทุกชนิด เป็นอาวุธที่มีใช้ระยะหลังๆ
๒. อนัน	น้ำ	คือ หน้าไม้ ใช้สำหรับยิงนก หนู
๓. อติน	กะตีด	ใช้สำหรับจับหนู ตุ่น อ้น มีไม้สำหรับหนีบสัตว์ไว้
๔. อرائب	แฮ้ว	คือ แร้ว ใช้สำหรับดักฟาน ไก่ป่า
๕. ยัร	ยางติด	ใช้สำหรับจับหรือติดนก มักเป็นยางหมากมี
๖. งอล	สวน	คือ เสียม ใช้สำหรับขุดอ้น ตุ่น
๗. เกียบม้าม	จั่น	ใช้สำหรับดักสัตว์ใหญ่ เช่น กวาง หมูป่า ข้างในจั่น มีหอกหรือแหลน ทำเป็นไก่วั และพุ่งไปถูกสัตว์
๘. กะดำ	กะดำ	ใช้สำหรับจับสัตว์ คล้ายกะตีด แต่เป็นท่อนไม้แบนๆ ที่จะดบลงมาบนตัวสัตว์ ถ้าเป็นสัตว์เล็กก็อาจจะตาย

การหาของป่า นอกจากการเข้าป่าเพื่อหาอาหารโดยตรงแล้ว ยังมีการหาของป่าเพื่อขายหรือแลกเปลี่ยน เช่น หมากแงง (กระวาน) หวาย ยางสน (แปก) และอื่นๆ แต่ของพวกนี้มีไม่มากนัก

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน

นอกไปจากเครื่องมือทำไร่ทำสวน จับปลาและล่าสัตว์ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับการทำมาหากิน หรือหาอาหารแล้ว คนกะเหรี่ยงมักมีข้าวของเครื่องใช้ในเรือนดังต่อไปนี้

๑. อัมปิก	พ้า	มีดขนาดเล็กและขนาดกลาง ใช้ทำกับข้าว

๑๙๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๒. จวง	ขวาน	ใช้ตัดฟัน ฝ่าไม้
๓. คะโห้	มีด	มีดขนาดเล็ก ใช้สำหรับหั่นผัก
๔. ลัวะ	กะเจาะ	สานด้วยไม้เหียะ ใช้สำหรับใส่ข้าว
๕. อมาน	กะพ้า	สานด้วยไม้ปึก ไม้ซอด (ไม้ไผ่ลำใหญ่) ใช้สำหรับเจียวข้าว (ชนข้าว และของอื่นๆ)
๖. กะต๊ับ	กะติบ	สานด้วยไม้เหียะ ใช้สำหรับใส่ข้าวสุก
๗. กะดง	กะดั่ง	สานด้วยไม้ซอด ใช้สำหรับผัดข้าว
๘. กะเบียน	พาข้าว	สานด้วยไม้ปึก ใช้สำหรับตั้งข้าวและภาชนะใส่ อาหารแต่ละมื้อ
๙. เฮียง	ไม้พอย	ไม้กวาดเรือน ลานดิน

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำอาหาร

๑. อัมปึก	พ้า	มีดสำหรับหั่นเนื้อ ขอยเนื้อ
๒. คะโห้	มีด	มีดเล็กสำหรับขอยเครื่องปรุงอาหาร
๓. ดวย	ถั่ว	เมื่อก่อนเป็นดินปั้น ปัจจุบันเป็นอะลูมิเนียม ใช้สำหรับต้มแกง หรือใส่แกง
๔. คะวาย	บ่วง	ช้อนอะลูมิเนียม ใช้สำหรับตักน้ำแกงสด สมัยก่อนไม่มี
๕. จอง	จอง	หม้อดิน หรืออะลูมิเนียม ใช้สำหรับต้มอาหารทุกชนิด
๖. อจาล	กะขาม	เป็นอะลูมิเนียม ใช้สำหรับแช่ข้าวและใส่อาหาร
๗. นันจุ	เขียง	ใช้สำหรับหั่นเนื้อ หั่นผัก
๘. บัล	ครก	ทำด้วยไม้ ขนาดเล็ก ใช้สำหรับตำแจ่ว
๙. จังกราน	เขียง, เคียง	คือ เหล็กสามขา ใช้สำหรับตั้งภาชนะหุงต้มเหนือเตา

เครื่องมือเครื่องใช้อื่น ๆ เช่น เครื่องมือสำหรับจักสาน ตำหูก (ทอผ้า) ตีเหล็ก และอื่น ๆ

ข้อมูลเกี่ยวกับเผ่ากะเซงในหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ กล่าวถึงเรื่องการทอผ้าและตีเหล็กของเผ่ากะเซง ไว้ว่า “ข้าพพจน์ชำนาญในการตีเหล็ก แลทอผ้าชนิดที่เรียกว่า ผ้ากะโด” (ประชากรกิจกรจักร : ๒๔๖๒, น. ๗๔-๗๕) และได้บันทึกวิธีการทอผ้าและตีเหล็กของกะเซงไว้อย่างละเอียด ทั้งวัตถุดิบ เครื่องมือ การทอผ้านั้น ระบุว่าทอได้มากจนถึงขนาด “เป็นสินค้าสำหรับแลกเปลี่ยนของอื่นๆ

แลส่งส่วยด้วย” (น. ๗๕) ส่วนการตีเหล็กก็เป็นกิจกรรมสำคัญ ที่ต้องมีพิธีกรรมโดยเฉพาะ “การตีเหล็กนั้นเป็นการใหญ่ ต้องมีพิธีพร้อมกันปีละครั้ง คือในเดือนยี่มีพิธีตีเหล็ก พิธีเปิดขุ่ย พิธีหมายไร่ คือ จองที่ไร่...” จะเห็นได้ว่า การตีเหล็กเป็นความชำนาญพิเศษ และทำเพื่อใช้เป็นเครื่องมือหลักในการทำไร่ทำสวนในแต่ละปี

ในปัจจุบัน การทอผ้าและตีเหล็ก มีทำอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มส่วนมากซื้อจากตลาด หรือบางบ้านอาจทอผ้าถุงและผ้าห่ม (ผ้ากะโตะ) บ้าง เพื่อใช้เองในครัวเรือน ส่วนการตีเหล็กก็ยังมีน้อยลงไปอีก เพราะในสมัยก่อนทำด้วยความจำเป็น เครื่องมือตีเหล็กก็เป็นชนิดพื้นฐานมากดังที่มีในบันทึกว่า

“การตีเหล็กนั้นไม่มีเหล็กทั้งแลค้อนคีม ทั้งแลค้อนใช้ก้อนหิน คีมใช้ไม้สดชุบน้ำปูนพอกคืบเหล็กจากเตามาวางบนก้อนหินแล้วเอาหวายสดรัดคิลาก้อนย่อมๆ ทำเป็นค้อนทุบเหล็กพอเป็นรูปมีดแลจอบเสียม แล้วก็แต่งด้วยฝนกับหินหยาบแลหินเลื่อยดโดยลำดับกว่าจะใช้ได้” (น. ๗๕)

แต่ในปัจจุบันก็มักหาซื้อเอาจากตลาด อย่างไรก็ตาม ท้าวสมสีกล่าว่า บ้านกะเซงบางบ้านก็ยังตีเหล็กเองอยู่บ้าง ถ้ามีเครื่องมือตีเหล็กตกทอดมาหรือมีคนที่ทำเป็น ส่วนใหญ่เป็นการดกแต่งซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ที่ชำรุด หรือทำเครื่องใช้ง่ายๆ เช่น มีด เสียม

ท้าวสมสีกล่าว่า ยังมีคนบ้านดักกงที่ตีมีด ตีพั่วและเครื่องมือเครื่องใช้อื่นๆ มาขายที่บ้านโนนมีไชย เขตเทศบาลแขวงเซกอง เพราะการคมนาคมสะดวกขึ้น ไปมาได้ง่ายกว่าเดิม แต่ก็ไม่บ่อยนัก และจำนวนไม่มากถึงขนาดที่จะถือว่าเป็นสินค้า ส่วนการจักสานนั้น คนกะเซงก็ทำได้เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไป แต่ไม่อาจเรียกได้ว่า มีฝีมือหรือมีความชำนาญเป็นพิเศษ ทำเพื่อใช้ในครัวเรือน ถ้ามีเหล็กก็อาจเอาไปแลกเปลี่ยนหรือขายบ้าง

การทำมาหากินในปัจจุบัน

การทำมาหากินของคนส่วนใหญ่จะทำการกลุ่มรวมกัน เพื่อหาที่อยู่อาศัยที่เป็นที่ดินดำน้ำชุ่มเพาะปลูกได้อุดมสมบูรณ์ หรือตั้งบ้านเรือนในเขตที่เดินทางไปมาติดต่อกับชุมชนใหญ่ได้สะดวก แต่ก็ต้องมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยเพราะข้อสำคัญก็คือ อยากรให้มีที่กินที่อยู่ที่อยู่อุดมสมบูรณ์ไปตลอดชีวิต

ในปัจจุบัน คนในบ้านดักกงออกไปทำมาหากินที่อื่นเป็นบางครั้งคราวและบางคน คนที่ไปทำงานที่อื่นมีทั้งชายและหญิง งานที่ไปทำคืองานรับจ้างต่างๆ เช่น ถางไร่ ถางสวน ปลูกกาแฟ คนหนุ่มส่วนใหญ่ไปเป็นตำรวจ ทหาร และทำงานรับจ้างตามแขวงอื่นด้วย ค่าตอบแทนจากการทำงาน อาจ

เป็นเงินและอาหารหรือข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ

ส่วนใหญ่คนที่ไปทำงานนอกบ้าน มักเป็นเพราะเกิดความอดอยากทุกข์ยากเช่นเกิดภัยธรรมชาติเป็นบางครั้ง เกิดความแห้งแล้งหรือมีสัตว์บางชนิดลงกินผลผลิต ดินฟ้าอากาศไม่อำนวย ทำให้ได้ข้าวน้อยไม่พอกิน เมื่อเป็นเช่นนั้นชาวบ้านก็ต้องช่วยกันหาวิธีการที่จะหาอยู่หากินจากบ้านอื่น ถ้าไม่มีเงินจะซื้อข้าวหรืออาหาร ก็ต้องขายหมู ควาย เพื่อเอาเงินไปซื้อ จึงมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องไปใช้แรงงานในต่างถิ่น เพื่อต่อชีวิตของตน เป็นการเลี้ยงชีพตนเอง และโดยทั่วไปก็มักพอใจค่าตอบแทนที่ได้รับ แต่ถ้าจะมีเรื่องที่ไม่พอใจก็คือ งานที่ได้รับมอบหมายไม่เหมาะสม เช่น ไม่ชำนาญการทำนา แต่ต้องไปเป็นลูกจ้างช่วยทำงานในนา ก็ทำไม่ค่อยเป็น ส่งผลต่อเนื้อที่ได้รับค่าแรงถูกเกินไป จึงคิดว่าไม่สมกับแรงงานของตน อย่างไรก็ตาม ถ้าไม่มีเหตุจำเป็นจริงๆ ก็ไม่อยากจะออกไปทำงานนอกบ้าน ยกเว้นคนที่มีความรู้มีความสามารถ จะออกไปทำงานเป็นรัฐกร หรืองานอื่นๆ ที่มีรายได้ดีและมั่นคง

ในปัจจุบันกำลังมีการสร้างทางสายใหญ่จากประเทศ สปป. ลาว ไปถึงจังหวัดตานีของเวียดนาม มีคนกะเซ่งจำนวนไม่น้อยที่ไปรับจ้างเป็นคนงานสร้างทางอยู่ที่ปากช่อง แขวงสาละวัน

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

ในสมัยก่อนเผ่ากะเซ่งทอผ้าใช้เอง เพราะเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิต ฝ่ายก็ปลูกเอง เช่น ฝ่ายเอง และย้อมสีด้วยสีธรรมชาติ ในระยะหลังที่มีการเดินทางติดต่อสะดวกขึ้น ก็อาจซื้อหรือแลกเปลี่ยนกับบ้านอื่นบ้าง

การย้อมสี เมื่อก่อนใช้สีธรรมชาติ สีนํ้าเงินแก่หรือสีดำ ได้จากต้นห้อม (ตุ้ม) ซึ่งเป็นต้นไม้พุ่มขนาดเล็ก ถอนเอามาแช่นํ้าทั้งต้น จะได้นํ้าสีนํ้าเงินแก่ ถ้าย้อมซ้ำหลายครั้งก็จะเป็นสีดำ

“...แลทอผ้าชนิดที่เรียกว่า ผ้ากะโด ไม่ทอด้วยฝ้าย ทอด้วยป่านฤาเป็ลือกไม้

ชนิดหนึ่ง เอามาประสะสาให้เปนเส้นควบเข้ากันเปนด้ายแล้ว ย้อมใบห้อม

เปนใบไม้ชนิดหนึ่ง สัตฐานคล้ายใบชมพูแต่อ่อนนิ่ม เอามาแช่หมักเหมือนคราม

แต่สีแก่จนชักดำ” (ประชากรกิจกรจักร : ๒๔๖๒, น. ๗๕)

ส่วนสีเหลือง ใช้มันตาลละลายนํ้า สีแดงใช้ครั้ง เคยมีสีแดงอ่อนๆ คล้ายสีอิฐ ได้จากหินปูนเอามาตำละลายนํ้า แต่ติดไม่ติดนัก ในปัจจุบันบ้านที่ยังทอผ้า มักย้อมฝ้ายด้วยสีวิทยาศาสตร์ที่ซื้อจากตลาดในเมืองละมามหรือจากอัตตะปือ

เครื่องมือทอผ้านั้น เป็นแบบผูกกับเอว

“เครื่องมือทอผ้าไม่ใช่หูกและดิ่ง ไม่มีฟืม มีแต่ไม้แบนๆ สำหรับขัดเส้นด้ายไว้
เป็นตอนๆ เมื่อจะทอนั้นซึ่งด้ายข้างหนึ่งไว้กับศีรษะแม่เท้า อีกข้างหนึ่งมัดเข้ากับนั้นเอว นั้น
เหยียดเท้าซึ่งให้ตึง แล้วพลิกไม้แบนที่สอดขัดด้ายไว้นั้น ให้ตั้งขึ้นพอเป็นช่องที่จะสอดด้าย
พุ่งๆ นั้นก็ไม่มีกระสวย เป็นแต่พันกับหลอดไม้ยาวขนาดกระสวยสอดพุ่งไปมา แล้วลั่นไม้
แบนนั้นกระทบเข้ามาอย่างกระทบฟืม แล้วชักไม้อันนั้นออกขัดใหม่ เลื่อนอันที่ขัดไว้ก่อน
เข้ามาพลิกให้ตั้งแลพุ่งอีก ทำเช่นนั้นเสมอไปดูเป็นนาลำบากมาก แต่อาศัยความเคย
และความชำนาญก็ทำได้รวดเร็ว แลทอได้มากๆ ...” (น. ๗๕)

เครื่องมือทอผ้าและกรรมวิธีตามที่บ้านทักไว้นี้ยังตรงกับที่ท้าวสมสือธิบายให้ฟังเกือบทั้งหมด เว้น
แต่ว่า การทอด้วยป่านหรือเปลือกไม้ นั้น ท้าวสมสือไม่ทราบว่าเป็นต้นอะไร เพราะเคยเห็นหรือเคยรู้ว่าแต่ว่า
ทอด้วยฝ้าย ผ้ายะโดจะทอจากฝ้ายที่เป็นเส้นค่อนข้างหยาบ เพราะใช้ห่มกันหนาว ส่วนผ้านุ่งผ้าห่มที่
ใช้แต่งกับตัวนั้น ก็จะเป็นฝ้ายเส้นเล็กและละเอียดกว่า เพราะฝ้ายเส้นใหญ่หยาบและแข็ง เวลาชักก็ไม่
ค่อยแห้ง ปรกติจะไม่ชักผ้ายะโดบ่อยนัก บางที่ใช้จนขาดโดยไม่เคยชักก็มี

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย

ผู้ชายกะเซงใช้เครื่องนุ่งห่มคล้ายๆ กับเผ่าอื่น คือ ท่อนบนมีผ้าปกหัว (กะแลกั่วด) หนึ่งผืน
ส่วนมากเป็นสีดำแดง กว้างประมาณสองคืบเศษถึงสามคืบ (เท่าความกว้างของฟืม) ท่อนล่างมีผ้าเดียว
(กะแล หรือ กะไลย) หนึ่งผืน ส่วนมากเป็นสีดำแดง ผ้าเดียวอย่างสวยงามพิเศษจะใช้ห่มมากบัดหรือ
ด้ายกำมะหยี่ราคาสูง ปักประดับหรือทอสอดกับฝ้าย มีราคาแพงมาก เรียกว่า *ไลยเฮา* หรือ *กะไลยเฮา*
ผู้ชายเผ่ากะเซงไม่ใช้ผ้าเปี่ยง (ผ้าพาดบ่า) นอกจากในเวลาในงานแข่งฮีตหรืองานบุญ อาจมีผ้าเปี่ยงสีขาว
(สีธรรมชาติของฝ้าย) หรือมีผ้าห่มผ้าคลุมหลัง เรียกว่า *แลสวาง* คือผ้าเหียง หรือ ผ้ายะโด ส่วนมากเป็น
สีแดงดำ ซึ่งเป็นสีพื้นฐาน ส่วนเสื้อสมัยก่อนไม่มีใช้ ต่อมา ใช้เสื้อเป็นผ้าทอเย็บข้าง มีคอกว้าง แขนสั้น
ส่วนมากจะผ่าอก และใช้เส้นฝ้ายผูก

ผู้ชายกะเซงใช้เครื่องประดับกำไลคอทองเหลือง ดีเป็นเส้นยาว เอามาพันรอบคอเป็นชั้นๆ
นอกจากนั้นสมัยก่อนผู้ชายกะเซงไว้ผมยาวเกล้ามวย ก็อาจใช้เขี้ยวหมูปากงมที่เกล้าไว้ด้านหลังศีรษะ
และบางคนก็ฐานะดีอาจใช้ตุ้มหูเงินในโอกาสพิเศษด้วย เครื่องประดับเหล่านี้ ถ้าไม่ซื้อจากพวกเวียดนาม
ก็อาจไปขอแลกเอาจากเผ่าอื่นๆ เช่น ตะเรียง ฮารัก

เครื่องแต่งกายของผู้หญิง

ผู้หญิงมีเครื่องนุ่งห่มประจำตัว ๓ ชิ้น คือ ท่อนบนมีผ้าคลุมหัวหนึ่งผืน และมีผ้าเบี่ยงอีก ๑ ผืน ส่วนมากเป็นสีขาวคือ สีธรรมชาติของฝ้าย ท่อนล่างนุ่งซิ่นโลม เป็นซิ่นผืนยาว ตั้งแต่ข้อเท้าขึ้นมาถึงหน้าอก ขมวดเป็นปมไว้ที่อก และมักมีเศษฝ้ายหรือผ้าซิ่นยาวๆ มัดเอาไว้

ลายผ้าของผู้หญิงเป็นลายที่ต่างจากเผ่าอื่นๆ เรียกกันว่า ซิ่นลายนกเขา ส่วนมากเป็นสีแดงดำ และสีอิฐ (แดงอ่อนอมแสด) การที่มีลวดลายผ้าซิ่นเป็นของเผ่าโดยเฉพาะนี้ เห็นได้ว่าเป็นเพราะเผ่ากะเหรี่ยงทอผ้าเก่งมาแต่เดิม ตามที่มีปรากฏในบันทึกจากคำบอกเล่าสมัยก่อน แต่ในปัจจุบัน ผ้าซิ่นที่ผู้หญิงกะเหรี่ยงทอใช้เอง ก็ไม่ค่อยมีที่เป็นลายนกเขา ท้าวสมสีบอกว่า ทอยาก จึงมักจะทอเป็นลายริ้วเล็กๆ ตรงเชิงเท่านั้น

เวลาทำงานบุญผู้หญิงมักใช้เข็มขัดและตุ้มหูเงิน เป็นเงินที่เรียกว่า เงินฮ้วนนม เนื้อคล้ายเหรียญเงินโบราณ นอกจากนี้ก็ใช้กำไลแขน เงิน และหมากปัดร้อยเป็นสายยาวๆ คล้องคอ

นายบ้านและหมอผีหมอรักษาโรค ไม่มีเครื่องแต่งกายหรือเครื่องประดับเป็นพิเศษ นอกจากว่านายบ้านเป็นที่อยู่ในฐานะดี จึงมักจะมีเครื่องนุ่งห่มใหม่ ครบชุดและสวยงามกว่าคนทั่วไป ส่วนหมอผีหมอดูสมัยก่อน บางทีเวลาไปทำพิธีหรือเวลาในงานแปงฮีตก็อาจจะใช้ผ้าเตียนหัวที่มีลวดลายสวยงามกว่าผ้าปกหัวธรรมดา

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

ในบ้านดักกนเคยมีหมอดู ในเวลาที่คนในบ้านเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ หรือไม่ใช้ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นธรรมดา เช่น ปวดหัว ปวดท้อง ตาเจ็บ เป็นบาดแผล หมอดูตามแบบดั้งเดิมนี้จะทำหน้าที่รักษาโรคให้ชาวบ้านเริ่มด้วยการทำพิธีเพื่อให้รู้สาเหตุของอาการเจ็บป่วยซึ่งมักมีพื้นฐานของความเชื่อที่ถูกผีมากระทำให้มีอาการต่างๆ จากนั้นจึงจะเริ่มรักษา

คนที่เป้นหมอดูเรียกว่า *บระฮู* หรือ *งายบระฮู* ถ้าหมู่บ้านนี้ไม่มีก็ไปหาหมอจากที่บ้านอื่นได้ หมอดูนี้ไม่ได้เรียนมาจากคนอื่นหรือหมอก่อนๆ แต่จะนอนแล้วฝันไปว่า ผีมาบอกให้เป็นบระฮู และผีก็จะสอนว่าต้องทำอะไร จากนั้นก็จะเริ่มเป็นหมอดูได้ ขณะที่ที่บ้านดักกนยังมีคนที่เป้นหมอดูอยู่เป็นผู้หญิง ชื่อนางเมือจ อายุประมาณ ๗๐ ปี และมีหมอผู้ชายอีกคนหนึ่งชื่อ ท้าวแหว อายุ ๕๐ ปี ทั้งสองคนยังทำพิธีได้อยู่ และไปทำให้คนบ้านอื่นด้วย

พิธีถามผีเพื่อรักษาความเจ็บป่วย ถ้ามีคนเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ หมอดูจะต้องทำพิธีถามผี

เครื่องประกอบพิธีมี ข้าวหนึ่ง ๓ กา (ประมาณถ้วยเล็กๆ หรือหยิบมือหนึ่งก็ได้) ยาสูบ ๑ ถุง เกลือ แป้งนัว (ผงชูรส) ของเหล่านี้ คนที่เรือนคนเจ็บจะเตรียมไว้ เมื่อายบระฮูมาถึงบ้าน ก็จะเอาเมล็ดข้าว ไปให้คนเจ็บจิบก่อน แล้วเอามาคลึงดูในฝ่ามือ คลึงไปซ้ายไป และถามผีไปเรื่อยๆ และจะบอกได้ว่า ผี ตนใดมาทำให้คนเจ็บมีอาการนั้นๆ หรือบางทีหมออาจจะบอกว่าเป็นเพราะขวัญหาย ต้องเรียกขวัญ แต่ไม่ต้องเลี้ยงผี

ในบางกรณีหมอจะบอกว่า ผีมาทำให้เจ็บป่วย คนเจ็บจะต้องฆ่าไก่ หมู ให้ผี แล้วแต่จะเป็น ผีใด ถ้าทำพิธีแล้วยังไม่หายก็ต้องแบ่งฮีดและบะผี (บนผี) ต่างๆ อีก จึงจะหาย โดยทั่วไปการฆ่าควาย เลี้ยงผีถือว่าเป็นที่สุดแล้ว ถ้ายังไม่หายก็ได้แต่รอวันตาย หรืออาจจะหายไปเองก็ได้ บระฮูได้คำตอบ แทนในการรักษาจากญาติพี่น้องคนเจ็บเป็นเงินบ้าง แต่ส่วนใหญ่มักจะเป็นไก่ หมู และของอื่นๆ โดยเฉพาะของที่ใช้ในพิธีถามผี ถือว่าต้องยกให้หมอไปทั้งหมด คนที่ทำพิธีหรือ บระฮู นี้ โดยปกติก็จะ ทำไร่ ทำมาหากินเหมือนคนอื่นๆ จะรักษาเฉพาะเวลาที่มีคนไปขอร้องให้มารักษาเท่านั้น ไม่ถือว่าการ รักษาเป็นอาชีพหลัก และจะเรียกเรื่องค่าตอบแทนมากกว่าที่ทำกันมาแต่เดิมก็ไม่ได้ แต่ถ้าดูแล้ว รักษาแล้วไม่หาย ก็ไม่ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของบระฮู

บระฮู ถือว่าเป็นหมอ หรือบางทีก็เรียกว่าเป็นหมอผี เพราะทำพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผี แต่ไม่ใช่ หมอป่วย (รักษาโรค) เพราะการทำพิธีของบระฮู เกี่ยวข้องกับผี ไม่ใช่เป็นการรักษา ส่วนการเลี้ยงผี หรือแบ่งฮีดนั้น เป็นพิธีที่คนในเรือนทำได้เอง ไม่มีขั้นตอนใดที่จะต้องให้บระฮูทำเป็นพิเศษ

ยาสมุนไพรพื้นบ้าน

ในการรักษาอาการของโรคต่างๆ ไป นั้น คนส่วนมากจะรู้จักใช้สมุนไพรพื้นบ้านต่างๆ ที่ ใช้กัน มานานแล้ว และหาได้ในบริเวณบ้านหรือในป่าใกล้บ้าน สมุนไพรเหล่านี้ ได้แก่

๑. ต้นมะม่วงกิชอ ใช้รักษาอาการปวดหัว ถ้าหากเอาเปลือกมาทาเกลือก แล้วบั้ง หลังจากนั้นก็เอาไปแช่น้ำ ประมาณ ๒๐ นาที นำน้ำนั้นมากิน
๒. หนุ่ยเหือเหาะ (สาบเสือ) ใช้ห้ามเลือด เด็ดเอายอดมาเผาไฟ จากนั้นขยี้ให้ละเอียด แล้วจึงเอามาพอกบาดแผล เลือดจะหยุดทันที
๓. กกลองเปลอย รักษาอาการท้องเสีย เอาเปลือกมาต้มน้ำกิน
๔. กกอัดัล (บุก) ใช้รักษาไข้สูง (มาเลเรีย) เอาหัวบุกผ่านบาง ๆ มาต้ม แล้วกินน้ำต้มนั้นบ่อยๆ แต่ไม่กินกากบุกกันหม้อ
๕. เครือเขารอ เป็นไม้เถา ใช้บำรุงเลือดและรักษาไข้สูง เอาเครือเอามาต้ม

เคี้ยวให้ได้น้ำประมาณ ๑ ลิตร นำมากิน

หรือผสมเหล้ากินก็ได้ เพราะเครื่องเขารอนี้มีรสขม

๖. หัวว่านยาพื้นเมืองชนิดหนึ่ง ใช้รักษาอาการปวดเอว ปัสสาวะเป็นเลือด

โดยเอาหัวว่านมาผ่านแล้วตำน้ำกิน อาการจะดีขึ้นและรู้สึก

โล่งสบาย (แต่ทำผสมสีจำชื่อว่านไม่ได้)

๗. กกปะดง

ใช้รักษาโรคประดง คืออาการปวดตามข้อและกระดูก

วิธีทำ ต้องไปตากเปลือกเวลาเช้า (ราวๆ ๗ โมงเช้า) เอา

กลับมาเรื่อน ฝนกับน้ำแล้วกิน หรือจะใส่เหล้าก็ได้ หรือ

ต้มกินก็ได้ แก้อาการปวดข้อ แต่ต้องกินมากพอควร

๘. รากปอย (กาฝากต้นสน) ใช้รักษาอาการวิงเวียน ตาลาย เอากาฝากชนิดนี้มา

ต้มแล้วเอากินน้ำที่ต้ม

ยังมียากลางบ้านหรือวิธีรักษาแบบพื้นบ้านอีกหลายอย่างส่วนมากก็เป็นวิธีที่ใช้กันอยู่ทั่วไป เช่น เอาขี้เถ้ามาละลายน้ำ กินแก้ปวดท้อง จุกแน่น ไบหมากสีดำ (ไบฝรั่ง) กินแก้ท้องเดิน

ในขณะนี้ แม้จะมีโรงพยาบาล และสถานอนามัย แต่ก็อยู่ไกลบ้านดักกง ส่วนใหญ่ชาวบ้านไม่ไปรักษา เพราะนอกจากเดินทางไม่สะดวกแล้ว ยังไม่มีเงินซื้อยาและจ่ายค่าธรรมเนียมต่างๆ บางทีจึงจะมีหมอจากแขวงไปตรวจรักษาให้ไม่คิดเงิน หรือมีหมอฝรั่งที่มาเยี่ยมตามบ้านต่างๆ ใน แขวงเซกองและแขวงอัตตะปือ แต่ก็นานปีจะมีสักครั้ง และหมอก็ไม่มียามาให้มากนักเพราะต้องไปหลายบ้าน ปัจจุบันชาวบ้านก็มักจะฝากคนที่เดินทางไปสำนักเมืองหรือไปตัวแขวง ซื้อยาพื้นฐานประเภทแก้ปวดหัว แก้ไข้ มาบ้าง

ครอบครัว และเครือญาติ

ในบ้านดักกง ซึ่งเป็นบ้านดั้งเดิมของกะเซงนั้น เมื่อก่อนมีคนในครัวเรือนจำนวนมาก อาจได้ถึง ๑๕ หรือ ๒๐ คน แม้จะไม่ได้ปลูกเรือนเป็นเรือนยาวแบบกะตู แต่ปัจจุบันจำนวนคนในครัวเรือนลดลง เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไป ขณะนี้จำนวนคนในครัวเรือนโดยเฉลี่ย ๑๐ คน เป็น เด็กอายุระหว่าง ๑-๑๕ ปี ประมาณ ๕-๖ คน ผู้ใหญ่อายุ ๑๖-๕๐ ปี ๓ คน และคนแก่ อายุ ๕๐ ปี ขึ้นไป ๑-๒ คน จำนวนเฉลี่ยของสมาชิกในครัวเรือนนี้ แสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันในเรือนมักจะมีเพียงครอบครัวเดียว หรือมีลูกที่แต่งงานแล้วคนหนึ่ง อยู่กับพ่อเฒ่าหรือแม่เฒ่า ในเรือนจึงมีคน ๓ รุ่นวัยอยู่ด้วยกัน การที่ลูกซึ่งแต่งงาน

แล้วจะแยกเรือนออกไป หรือโยกย้ายไปทำมาหากินที่อื่น เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นได้ทั่วไปในปัจจุบัน แต่สมัยก่อนจะไม่ค่อยมี

การเลือกคู่และแต่งงาน

คนกะเหรี่ยงส่วนใหญ่แต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๑๗ ปีขึ้นไป การเลือกคู่แต่งงานมักเลือกจากเผ่าเดียวกัน แต่จะเลือกคนต่างเผ่าก็ได้ ไม่มีข้อห้าม ส่วนมากจะเลือกจากคนในบ้านเดียวกันเองหรือไม่ก็จากบ้านอื่นก็ได้ แต่โอกาสที่จะได้พบคู่แต่งงานจากบ้านอื่นก็ไม่ค่อยมีมากนัก นอกจากในกรณีที่เป็บ้านซึ่งมีเครือญาติพี่น้องอยู่ และได้ไปเยี่ยมเยียนกัน จึงมีโอกาสดำพบ การพบปะหรือการสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างชายหญิง ไม่ค่อยใช้เวลานานนัก ถ้าเป็นคนบ้านเดียวกันก็มักจะรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อนแล้วตั้งแต่เป็นเด็ก ถ้าต่างบ้านกันก็อาจเป็นเพราะพ่อแม่หรือญาติแนะนำให้ แต่ไม่มีระบบพ่อแม่แม่อื้อ และไม่มีกรรมการหนดตัวหรือหมั้นหมายล่วงหน้า

ไม่ว่าจะแต่งงานกับคนเผ่าเดียวกัน หรือต่างเผ่า บ้านเดียวกันหรือต่างบ้าน ผู้หญิงจะต้องไปอยู่เรือนของฝ่ายชาย ถ้าแต่งงานกับคนต่างเผ่า ก็ต้องย้ายไปอยู่ในบ้านของสามี และอาจไม่มีโอกาสได้กลับมาเยี่ยมญาติพี่น้อง ถ้าอยู่ไกลกัน

ในการแต่งงานจะต้องมีค่าดอง ซึ่งผู้ชายเป็นคนจ่าย ค่าดองนี้ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิง ส่วนมากเป็นเงินควาย หม้อทองเหลือง ไหแจะ (ไหเคลือบสำหรับหมักเหล้า) ไหฝรั่ง (ไหเคลือบสมัยใหม่) ค่าดองนี้ต้องจ่ายในเวลาที่กำหนดตกลงกันไว้ หรือไม่เกินหนึ่งปี บางครั้งก็จ่ายทีเดียวเลยหรืออาจจ่ายให้เป็นระยะแล้วแต่ฐานะฝ่ายชาย แต่ต้องจ่ายให้ครบ ถ้าจ่ายค่าดองไปแล้ว ไม่ได้แต่งงาน ต้องส่งคืนค่าดอง ซึ่งปรกติก็ไม่ค่อยมีกรณีนี้ เพราะค่าดองจะจ่ายก็ต่อเมื่อจะทำพิธีแต่งงาน ส่วนมากเมื่อสูขอและตกลงกันได้ ก็จะทำพิธีได้เลย ไม่มีการเตรียมมาก

ตามธรรมเนียมของเผ่ากะเหรี่ยง เมื่อแต่งงานแล้วผู้หญิงต้องไปอยู่เรือนของพ่อแม่ผู้ชาย ถ้าในกรณีที่มีการปลูกเรือนใหม่ พ่อแม่พี่น้องของผู้ชายปลูกให้ โดยมีคนในบ้านมาช่วยกัน การปลูกเรือนใหม่นี้มักจะทำเมื่ออยู่เรือนพ่อแม่ผู้ชายมาระยะหนึ่งแล้ว ถ้ารู้สึกว่เรือนคับแคบเกินไป หรือมีคู่แต่งงานในครัวเรือนหลายคู่ มีเด็ก ๆ มาก ก็อาจจะแยกออกไปปลูกเรือนใหม่ได้ และไม่จำเป็นต้องเป็นลูกชายคนใดที่จะแยกเรือนออกไป อย่างไรก็ตาม ลูกชายคนโตมักอยู่เรือนเดิมเพื่อดูแลพ่อแม่แม่

ผู้ชายกะเหรี่ยงมีภรรยามากกว่าหนึ่งคนได้แต่ไม่ค่อยเกิดขึ้น และถ้ามีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ก็อาจให้อยู่เรือนเดียวกันได้ หรือถ้าแต่งงานกันไปแล้วเกิดปัญหาไม่พอใจ จะเลิกกันก็ได้ ถ้ามีเหตุผล

และทั้งสองฝ่ายมีความพอใจที่จะหย่ากัน ผู้หญิงเป็นฝ่ายขอเลิกก็ได้

ในการเลิกหรือหย่าร้าง ฝ่ายที่มีความผิดหรือเป็นฝ่ายขอเลิก ต้องจ่ายค่าปรับไหม อัตราค่าปรับไหม เช่น ถ้าผู้หญิงเป็นฝ่ายทิ้งสามีไป ครอบครัวผู้หญิงต้องส่งค่าต้องคืนทั้งหมดและปรับไหมเป็นควายอีกหนึ่งตัว แต่ถ้าผู้หญิงขอเลิกเพราะฝ่ายชายมีความผิด เช่น ไม่เลี้ยงดู หรือทุบตี ก็ไม่ต้องคืนค่าต้อง ถ้าผู้ชายเป็นฝ่ายทิ้งไปโดยผู้หญิงไม่มีความผิด ผู้ชายก็จะไม่ได้ค่าต้องคืนและต้องเสียค่าปรับไหมให้ผู้หญิง ถ้าไม่มีจ่าย ก็ต้องตอบแทนด้วยแรงงาน คือมาช่วยงานในไร่หรืองานอื่นๆ เป็นการชดเชย

เมื่อเลิกหรือหย่าร้างกัน ผู้หญิงจะเป็นฝ่ายย้ายออกจากเรือน ส่วนมากจะกลับไปอยู่เรือนพ่อแม่ หรือจะไปปลูกกะตือบอยู่ใกล้ๆ พ่อแม่ก็ได้ แต่เนื่องจากการเลิกหรือหย่าร้างไม่ค่อยมี การที่ผู้หญิงจะกลับไปอยู่เรือนพ่อแม่ มักจะมาจากเหตุที่สามีตาย หรือสามีไปทำงานที่อื่นแล้วไม่กลับมา (เท่ากับทอดทิ้ง) ในกรณีเช่นนี้ ถ้าผู้หญิงยังอายุน้อย ก็อาจกลับเรือนพ่อแม่ และแต่งงานใหม่ได้ ถ้ามีผู้ชายมาขอแต่งงานใหม่ก็จะเป็นของพ่อแม่ผู้หญิงเช่นเดียวกับการแต่งงานครั้งแรก

ไม่มีข้อห้ามหรือข้อกำหนดเรื่องอายุในการแต่งงาน แต่ถ้าเป็นผู้หญิงอายุมากๆ หรือแม่เฒ่าที่อายุมาก ก็จะไม่แต่งงานกับผู้ชายที่อายุน้อยกว่า ส่วนผู้ชายอายุมาก ก็ไม่ค่อยแต่งงานกับผู้หญิงอายุน้อย แต่ในกรณีที่ภรรยาตาย ผู้ชายที่มีอายุอาจแต่งงานกับผู้หญิงอายุน้อยกว่าก็ได้ ถ้าผู้หญิงพอใจ

การแบ่งมรดก

ครอบครัวกะเซงส่วนมากมีลูกประมาณ ๑๒ คน แต่ที่มีชีวิตอยู่จนโตประมาณ ๖-๘ คน คนกะเซงมักอยากได้ลูกคนโตเป็นผู้ชาย เพราะผู้ชายเป็นผู้สืบทอดมรดกของพ่อแม่ได้ การมอบมรดก จะมอบให้ลูกชาย เพราะเป็นฝ่ายที่อยู่ในเรือนพ่อแม่ ผู้หญิงจะออกจากครอบครัวไปอยู่เรือนสามี จึงถือว่าไม่มีสิทธิในมรดกของครอบครัวเดิม

เมื่อลูกชายคนโตแยกเรือนออกไป พ่อแม่อาจแบ่งที่ดินทำกินให้บ้างเป็นสิทธิขาด หรือยังเพาะปลูกทำกินอยู่ร่วมกับครอบครัวเดิมก็ได้ ไปบุกเบิกที่เพาะปลูกใหม่เพิ่มขึ้นก็ได้ ส่วนข้าวของเครื่องใช้อื่นๆ ก็อาจแบ่งปันให้บ้าง แต่ไม่ถือว่าเป็นการมอบมรดกให้ การมอบมรดกให้เกิดขึ้นเมื่อพ่อแม่แม่ตาย ลูกชายทุกคนก็อาจจะตกลงแบ่งที่ดินหรือทรัพย์สินข้าวของกันไปตามสมควรในทางปฏิบัติ การมอบมรดกหรือแบ่งส่นปันส่วนกันอย่างเด็ดขาดนั้น ไม่ค่อยมี เพราะแต่ละครัวเรือนมักจะต้องอาศัยการทำมาหากินร่วมกัน พื้นที่เพาะปลูกก็มีไม่มากนัก จะแบ่งกันเด็ดขาดก็อาจจะไม่มีครัวเรือนใดปลูกได้พอกิน ทรัพย์สินส่วนใหญ่จึงมีลักษณะเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของครอบครัว พี่ชายคนโตอาจได้อยู่

เรือนของพ่อแม่ ข้าวของเครื่องใช้ที่มีราคาหรือต้องซื้อหา เช่น ไหเหล้า (ไหเคลือบขนาดใหญ่) หม้อทองเหลือง เหล้านี้ ยังถือว่า ลูกชายทุกคนมีส่วนร่วมใช้ร่วมกัน หรืออาจไปซื้อหาเอาใหม่บ้าง ส่วนลูกสาวเมื่อแต่งงานแยกเรือนไป พ่อแม่ก็มักแบ่งให้บ้างในตอนแต่งงาน จึงไม่มีส่วนจะมาขอแบ่งปันอีก แม้จะไม่ถือว่าขาดจากครอบครัวเดิมก็ตาม

ด้วยแนวคิดดังกล่าวนี้ คนกะเหรี่ยงจึงมักอยากได้ลูกชาย เพราะทรัพย์สินของครอบครัวก็จะอยู่รวมกัน ไม่กระจัดกระจาย แรงงานในการทำมาหากินก็เป็นกลุ่มเป็นก้อน เพราะความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติสายโลหิต (ซึ่งนับฝ่ายชายเป็นสำคัญ) มีมากกว่าในกลุ่มญาติที่เกิดจากการแต่งงาน

บทบาทหน้าที่หัวหน้าครอบครัว ครัวเรือนกะเหรี่ยงมีลักษณะเช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไปที่ถือฝ่ายชายเป็นสำคัญ สามีจะเป็นหัวหน้าครอบครัว พ่อเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับครอบครัวและลูก เมื่อเกิดปัญหาในครอบครัวหรือมีเรื่องที่ต้องตัดสินใจ ก็จะต้องถามพ่อเฒ่าแม่เฒ่า หรืออาจจะขอให้ญาติที่มีอาวุโสสูงสุดเป็นผู้ไกลเกลี่ย หรือตัดสินใจ

ในการปรึกษาหารือปัญหาและการตัดสินใจของครัวเรือน มักประกอบด้วยพ่อเฒ่า และลูกชาย แต่แม่เฒ่าและผู้หญิงในครอบครัวก็มีสิทธิ์ออกความเห็นได้ ถ้าเป็นเรื่องใหญ่หรือเกี่ยวข้องกับเรื่องนอกครอบครัว อาจขอให้คนเฒ่าคนแก่ที่เป็นที่เคารพในบ้านเป็นผู้แนะนำ ไกลเกลี่ย หรือตัดสินใจ ในปัจจุบันถือว่านายบ้านเป็นผู้ที่ได้รับความนับถือเชื่อฟัง ถ้ามีปัญหาสำคัญ คนในบ้านจึงมักขอความเห็นหรือคำแนะนำจากนายบ้านร่วมกับคนในครอบครัว

ในเรื่องของการเลี้ยงดูลูกนั้น แม่เป็นฝ่ายเลี้ยงดูอบรมใกล้ชิดกว่า แต่พ่อและญาติฝ่ายพ่อจะมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจ เช่น การแต่งงาน การจ่ายค่าดอง

เครือญาติและคำเรียกญาติ

ญาติสายโลหิต

ชาย			หญิง		
พ่อ	-	บ๊าย	แม่	-	เนน
พ่อของพ่อ	-	ต๊ะฮู	แม่ของพ่อ	-	ยะฮู
พ่อของแม่	-	ต๊ะฮู	แม่ของแม่	-	ยะฮู
ทวด	-	ต๊ะฮูกระระ	ทวด	-	ยะฮูกระระ

๒๐๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ลุง	-	มิโกน	ป้า	-	มิชะไร
อา	-	ญื่อ	อา	-	มา
น้ำ	-	ญื่อ	น้ำ	-	มา
พี่ชาย	-	ยั้งโกน	พี่สาว	-	ยั้งชะไร
น้องชาย	-	เอาะฮุโกน	น้องสาว	-	เอาะฮุชะไร
ลูกชาย	-	กอนโกน	ลูกสาว	-	กอนชะไร
หลานชาย	-	เจาโกน	หลานสาว	-	เจาชะไร
เหลน	-	เจาจารย์	เหลน	-	เจาจารย์
โหล่น	-	เจาจารย์	โหล่น	-	เจาจารย์
หลาน(ลูกของพี่-น้อง)	-	เจา	หลาน	-	เจา

ญาติจากการแต่งงาน

สามี	-	อนาย	ภรรยา	-	ไทรย
พ่อสามี/พ่อตา	-	ต๊ะฮุ	แม่สามี/แม่ยาย	-	ยะฮุ
ลูกเขย	-	อชาวโกน	ลูกสะใภ้	-	อชาวชะไร
หลานเขย	-	เจา	หลานสะใภ้	-	เจา
พี่เขย	-	นายยั้ง	พี่สะใภ้	-	เตรายยั้ง
น้องเขย	-	นายเอาะฮุ	น้องสะใภ้	-	เตรายเอาะฮุ
น้องชายของสามี/ภรรยา	-	อ้อง	น้องสาวสามี/ภรรยา	-	ไมย
ลูกเขย	-	นายมิฮุ	ป้าสะใภ้	-	เตรายมิฮุ
อาเขย	-	นายมา	อาสะใภ้	-	เตรายญื่อ
น้ำเขย	-	นายมา	น้ำสะใภ้	-	เตรายญื่อ

คำเรียกญาติอื่นๆ

ลูกพี่ลูกน้อง	-	เอาะฮุอวย
ลูกเลี้ยง / ลูกบุญธรรม	-	กอนบัน
ลูกหลาน	-	เอาะฮุตาฮุ (หมายถึง ญาติรุ่นอ่อนอาวุโสทั่วๆ ไป)

พ่อเลี้ยง	-	بابล๋อม (พ่อน้ำ) (พ่อแท้ๆ-بابเดิม)
แม่เลี้ยง	-	มา

ข้อกำหนดเกี่ยวกับการแต่งงานในกลุ่มเครือญาติ

ญาติในชั้นพี่น้องแท้ๆ แต่งงานกันไม่ได้ ลูกพี่ลูกน้องชั้นที่หนึ่ง แต่งกันไม่ได้ ในชั้นหลาน แต่งได้ พี่-น้องของคู่แต่งงาน แต่งกันได้ เพราะไม่ถือว่าญาติเกี่ยวข้องมีฐานะเท่ากับญาติสายโลหิต

การขอเด็กมาเลี้ยงเป็นลูก จะทำเฉพาะที่เป็นลูกของพี่น้อง คือมีความสัมพันธ์กันทางสายเลือด เผ่ากะเซงไม่นิยมขอเด็กมาเลี้ยงหรือซื้อมาเลี้ยง และไม่ยกลูกให้คนอื่น นอกจากกรณีจำเป็น เช่น แม่ของเด็กตายตั้งแต่เด็กยังอ่อนๆ จำเป็นต้องมีนมให้กิน ก็อาจยกให้พี่น้องที่เป็นแม่ลูกอ่อนเอาไปเลี้ยง แต่ในกรณีเช่นนี้ เด็กมักจะได้รับรู้เมื่อโตขึ้นว่า ใครเป็นพ่อแม่ที่แท้จริง และมักถูกสอนให้เรียกพ่อแม่บุญธรรม ตามความสัมพันธ์เดิมทางสายโลหิต เช่น เรียกว่า น้ำ อา ป้า หรือลุง แต่จะเรียกเป็นพ่อแม่ก็ได้ คือเรียกตามพี่น้องที่เป็นลูกแท้ๆ ของพ่อแม่บุญธรรม

เนื่องจากคนกะเซงไม่ค่อยหย่าร้างหรือเลิกกัน ดังกล่าวแล้ว การที่เด็กจะมีพ่อเลี้ยงหรือแม่เลี้ยง จึงมีน้อย ส่วนมากจะเกิดในกรณีที่พ่อตาย แม่มีสามีใหม่ ลูกติดแม่และลูกสามีใหม่ จะนับเรียงพี่เรียงน้องกันไป ในกรณีที่แม่เลิกกับพ่อและออกจากเรือนมา ลูกมักจะอยู่เรือนปู่ย่า ถ้าพ่อแต่งงานใหม่ ก็จะไม่เอาภรรยาใหม่มาอยู่เรือน ลูกที่เกิดใหม่จะนับเป็นน้องของลูกติดพ่อ เพราะอยู่เรือนเดียวกัน แต่โดยทั่วไป ลูกติดพ่อและลูกติดแม่จะไม่เรียกเป็นพี่น้องกัน

ปัญหาความซับซ้อนในการใช้คำเรียกญาตินี้ไม่ค่อยเกิดมากนัก เพราะไม่ค่อยมีการหย่าร้างหรือการแต่งงานใหม่

ระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

คนกะเซงนับถือผี และเชื่อว่าผีมีอยู่ในที่ต่างๆ ทั้งในธรรมชาติแวดล้อมและในเรือน รวมทั้งผีคนตาย ท้าวสมสีใช้คำเรียกผีโดยรวมๆ ว่า ยาง ซึ่งเป็นคำที่รับมาจากภาษาลาวลุ่ม

เมื่อแยกผีออกเป็นประเภทย่อย ได้แก่ ผีฟ้า ผีในธรรมชาติแวดล้อม และผีคนตาย

ผีฟ้า ท้าวสมสีเรียกผีฟ้าว่า ยางปลิง (ปลิง-ฟ้า) แจ่มเมื่ออธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับผีฟ้าก็เห็นได้ว่า ผีฟ้าไม่ใช่ความเชื่อดั้งเดิมของคนกะเซง เพราะท้าวสมสีเล่าเรื่องผีฟ้า ตามที่คนโบราณเล่าว่า

“นางฟ้ามีปีกบินลงมาอาบน้ำ ครั้งหนึ่งลงมาพบลูกกำพร้ายากจน จึงถอดปีกไว้

ยอมมาเป็นเมียลูกกำพร้าคนนั้น และขอให้ปลุกตบให้อยู่ต่างหาก จนมีลูกด้วยกัน นาง
ทอผ้าขาย ใครๆ ก็ชอบผ้าที่นางทอ วันหนึ่ง ผัวไปแอบดูเมียทอผ้า เมียต่อว่าว่าผิด
สัญญา ไปค้นได้ปีกที่ผัวซ่อนไว้ในกะบัง จึงบินกลับไปบนฟ้า แต่ก็เอา ผัว
และลูกบินขึ้นไปด้วยกัน ไปอยู่ด้วยกันบนฟ้า”

เรื่องที่เล่าเกี่ยวกับผีฟ้านี้มีลักษณะเป็นนิทานปรัมปรา (fairy tale) ทำนองเดียวกับนิทานนางกินรี
ไม่ใช่ตำนาน (myth) หรือนิทานความเชื่อเกี่ยวกับผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนฟ้า ในทำนองที่คนลาวและคน
ไทยเรียกว่า แถน หรือ ผีฟ้า ท้าวสมสียืนยันว่าไม่เคยได้ยินคำว่า แถน หรือรู้เรื่องราวเกี่ยวกับแถน แม้
แต่จากกลุ่มคนลาวลุ่ม แต่กลับอธิบายว่า นอกจาก *ยางปลิง* แล้วยังมี *ยางสี* และ *ยางสด* เรียกควบคู่
กันไปว่า *ยางสดยางสี* ยางสี ก็คือ พระอินทร์ และยางสด คือ พระพรหม แต่ก็อธิบายไม่ได้ว่า ยางสด
ยางสีเป็นใคร มีอำนาจหรือมีความสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างไร

ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะในระยะที่กะเซงรับอิทธิพลของลาวลุ่มมากขึ้น ก็ได้รับรู้เรื่องราวที่เป็น
ความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องของนิทานชาดก ซึ่งมักจะกล่าวถึงพระอินทร์และพระพรหม
เรื่องชาดกเป็นเรื่องเล่าที่ฟังสนุก เข้าใจง่ายและจดจำได้มาก คำเรียกชื่อ ยางสี และยางสด จึงติดเข้า
มาในภาษาของกะเซงและในระบบความเชื่อ อย่างไรก็ตาม ลาวลุ่มเองก็ได้เรียกพระอินทร์และพระพรหม
ว่า ยางสี ยางสด คำสองคำนี้จึงอาจเป็นคำที่ชนเผ่าในลาวตอนใต้ ใช้เรียกพระอินทร์และพระพรหม
และถ่ายทอดกันไปในกลุ่มชนเผ่าที่รับรู้เรื่องนิทานชาดกมาจากลาว

ผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม ได้แก่ ผีภู-*ยางกอล* ผีน้ำ-*ยางด้าก* ผีต้นไม้-*ยางลองดรี*
ผีดิน-*ยางใบรี*

ผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม หรือผีที่เป็นความเชื่อในอำนาจธรรมชาติเหล่านี้ ตามธรรมดาที่ไม่
มีส่วนเกี่ยวข้องกับคน จนกว่าจะเกิดการปฏิบัติผิดพลาดที่เกิดจากฝ่ายคน เช่น เมื่อเข้าไปตัดต้นไม้
แต่ไม่บอกกล่าวหรือขอจาก *ยางลองดรี* (ผีต้นไม้ใหญ่) ก่อน ก็อาจทำให้คนตัดนั้นเจ็บป่วยหรือถึงแก่
ชีวิตได้ เวลามีคนตกล้ำตาย ก็มักจะบอกว่าเป็นเพราะผีน้ำ หรือ *ยางด้าก* มาเอาไป เวลามีคนเจ็บป่วย
หมอตุ *ประฮู* ทำพิธีแล้วบอกว่า ผีตนนั้นตนนี้มาทำให้เจ็บ ก็มักจะเป็นผีประเภทนี้ แต่บอกไม่ได้ว่า ไป
ทำอะไร ผีจึงมาทำร้าย กล่าวโดยสรุป ก็คือ ผีในธรรมชาติ อาจไม่ได้เป็นผีร้าย แต่มักจะเป็นเหตุให้เกิด
อันตราย เกิดภัยพิบัติ หรือความเจ็บป่วย คนกะเซงจึงกลัวผีในธรรมชาติเหล่านี้มากกว่ากลัวผีฟ้า หรือ
ผีคนตาย ผีประเภทเดียวที่คนกะเซง (และชนเผ่าแทบทุกเผ่า) กลัวมากที่สุดคือ ผีคนตายประเภทตาย

โหง ซึ่งเป็นการตายผิดปกติ

ผีอีก ๒ ชนิด ที่อาจจะจัดให้อยู่ในกลุ่มนี้ ก็คือ ผีเรือน-*ยางซู* และ ผีชาน-*ยางบลอฮู* ที่จัดผีเรือนและผีชานไว้ในกลุ่มนี้ก็เพราะเป็นผีที่อยู่ในพื้นที่เฉพาะ คือ บนเรือน และชานเรือน ที่สำคัญคือเมื่อมีการเจ็บป่วย บรรดาจะบอกว่า จะต้องเลี้ยงผีเรือนผีชาน พิธีเลี้ยงผีเรือนผีชาน เรียกว่า *เตะยางซูยางบลอฮู* ส่วนการฆ่าหมูฆ่าควายเลี้ยงผีนั้น จะทำเมื่อมีคนเจ็บอยู่นานๆ หรือมีอาการหนักมาก หมอดูจะทำพิธีดูว่าผีใดที่ทำให้เจ็บป่วย จากนั้นจึงจะฆ่าหมูหรือฆ่าควาย เพื่อเลี้ยงผีนั้นๆ โดยเฉพาะ แต่พิธีเตะยางซูยางบลอฮู ทำได้ไม่ยาก เพียงแต่ทำกระทงหยวกกล้วย ใส่ข้าวปลาอาหารอย่างละเล็กละน้อย เอาไปวางไว้ริมทางเดิน ใกล้เรือน หรืออาจเป็นริมทางเข้าบ้าน จากนั้นก็ให้คนเจ็บไปอาบน้ำ หรือให้คนเฝ้าคนแก่มารดน้ำ

พิธีเลี้ยงผีเรือนผีชานนี้ บางทีไม่เจ็บป่วย แต่อาจไม่สบายกายไม่สบายใจหรือมีเรื่องทุกข์ร้อนในเรือน ก็อาจทำได้ ท้าวสมสืบบอกว่า จะเรียกว่า *พิธีเสียเคราะห์* แบบลาวลุ่ม ก็ได้ ถือเป็นการบนผี *เตะยางโฮมดัก* พิธีนี้เห็นได้ชัดว่า กะเซงรับอิทธิพลมาจากลาวลุ่ม และนิยมทำกันทั่วไปในบรรดาชนเฝ้า ในระยะที่ลาวลุ่มเข้ามามีอิทธิพลทางการปกครองและทางวัฒนธรรม

ผีคนตาย คนกะเซงเชื่อว่า เมื่อคนตายแล้ว สิ่งที่เคยอยู่ในตัวคนนั้นเมื่อมีชีวิต ก็จะกลายเป็นผี ซึ่งอธิบายรูปร่างลักษณะหรือบทบาทไม่ได้ชัดเจน แต่ก็ยังเป็นสิ่งน่ากลัวสำหรับคนเป็น เวลาทำศพ จึงต้องมีวิธีการบางอย่างที่จะไม่ให้ผีคนตายกลับมาปะปนอยู่ในกลุ่มคนเป็น เช่น หามศพลงเรือน ต้องเอาเท้าไปก่อน ผีจะเดินกลับมาเรือนไม่ได้ เพราะไม่เห็นเรือนของตน จึงจำไม่ได้ เมื่อฝังแล้วก็ต้องเผากิ่งไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า *ลองอรากู* ซึ่งมีกลิ่นเหม็นเขียวมาก ถือว่ากันไม่ให้ผีตามมา และต้องพูดในทำนองว่า ให้ผีคนตายนั้นอยู่กับผีอื่นๆ ที่บ่อนป่าช้า ไม่ให้ตามมาเรือน

ถ้าเป็นผีตายโหงหรือผีผู้หญิงตายทั้งกลม ก็จะต้องกลัวมาก ผีตายโหงต้องฝังตรงที่ตายหรือที่ที่พบศพ ไม่ฝังในป่าช้าและไม่นำกลับบ้านเด็ดขาด ถ้าตายในเขตบ้านก็ต้องรีบเอาออกไปฝัง เช่นเดียวกับผู้หญิงตายทั้งกลมต้องปาดท้องเอาลูกออก แล้วเอาไปฝังให้ไกลบ้าน และมีขั้นตอนที่ต้องทำเป็นพิเศษสำหรับการฝังผีตายโหง เพื่อไม่ให้มาพัวพันกับคนเป็น

ขวัญ-*อินฮอล* การที่คนกะเซงกลัวผีคนตาย แต่อธิบายไม่ได้ชัดเจนว่า ผีคนตายจะมาทำอันตรายอย่างไร หรือมาในรูปลักษณะไหน อาจเป็นเพราะกะเซงเอาเรื่องผีคนตายไปรวมกับความเชื่อเรื่อง ขวัญที่เรียกว่า *อินฮอล* ซึ่งเป็นความเชื่อแบบลาวลุ่มเช่นกัน

คนกะเซงอธิบายว่า ขวัญอยู่ในร่างกายคนเป็น ถ้าตกใจหรือเจ็บป่วย ขวัญอาจจะออกไปจาก

๒๑๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ตัว และต้องทำพิธีเรียกขวัญกลับมา เรียกว่า **จ็อกอินฮอล** แต่ถ้าคนตาย ขวัญก็จะออกไปเลย และขวัญนี้เองที่เป็นผีมาหลอกหรือทำอันตราย เรียกว่า **อินฮอลเลาะฮู** แต่ก็ไม่มีคำอธิบายว่า อินฮอล มาหลอกอย่างไร เป็นเงา เป็นรูปร่าง หรือเป็นเสียงให้ได้ยิน และที่ว่าทำอันตรายนั้นทำอย่างไร คงรู้แต่ว่าอาจทำให้คนเจ็บป่วยได้เท่านั้น

นอกจากขวัญในตัวคนแล้ว กะเซงเชื่อว่า สัตว์ก็มีขวัญ แต่เมื่อสัตว์ตาย ขวัญก็หายไปเลย ไม่เปลี่ยนเป็นผีที่จะหลอกหลอน ยกเว้นสัตว์ใหญ่ เช่น ควาย วัว อาจมีขวัญที่กลายเป็นผีได้เหมือนคน โดยเฉพาะเวลาแบ่งฮีดมาควาย ถ้าทำผิดไปจากขั้นตอนหรือวิธีการที่กำหนดรู้กัน ขวัญของควายนั้นอาจกลายเป็นผีมาหลอกหรือทำอันตรายคนได้

ความเชื่ออื่น ๆ คนกะเซงยังมีความเชื่อเกี่ยวกับผี หรืออำนาจเหนือธรรมชาติบางอย่างที่น่าสนใจ เช่น **ยางบีสกระระ** คือ ผีงูใหญ่ บางทีเรียกว่า **ยางมื่อ** ซึ่งเป็นคนละอย่างกับผีน้ำ หรือ **ยางด้ากบีส** หมายถึง งู ส่วน **กระระ** เป็นคำใช้เรียกบรรพบุรุษ โดยเฉพาะที่ตายไปแล้วกะเซงเชื่อว่าในน้ำมีงูใหญ่ทำนองเดียวกับที่คนไทยและลาวเชื่อเรื่องเงือก บีสกระระสามารถปรากฏรูปเป็นมนุษย์ ผู้หญิงก็มีผู้ชายก็มี แต่เวลาอยู่ในน้ำตามธรรมดาจะเป็นงูตัวใหญ่ มีหงอนแดง บางทีจะมาลากเอาคนลงไป ๒-๓ วัน จึงจะได้ศพที่ไม่มีเลือดขึ้นมาจากน้ำ

ตามคำอธิบายนี้ บีสกระระ ก็คือ เงือก หรือ พญานาค นั่นเอง โดยเฉพาะการกล่าวถึงลักษณะที่เป็นงูใหญ่ มีหงอนสีแดง และอยู่ในน้ำ ไม่ใช่เงือกในแบบคนครึ่งปลาตามความเชื่อของคนตะวันตก

ความเชื่อเรื่องผี ขวัญ ตลอดจนอำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้ เป็นพื้นฐานของการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของกะเซง

ประเพณีและพิธีกรรม ของเผ่ากะเซง แบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ประเภท

๑. พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน คือ ทำขวัญข้าว บุญกินข้าวใหม่
๒. พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ การอยู่ไฟ การทำขวัญ กินดอง
(แต่งงาน) ส่งสะกาน (ฝังศพ) และพิธีเสียเคราะห์ (ทำกระทงบนผี)
๓. พิธีเกี่ยวกับเทศกาล ได้แก่ บุญปีใหม่ คือ การแบ่งฮีดกินควายของบ้าน

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน

อินฮอลละบา-ทำขวัญข้าว หรือ บุญรดข้าว

พิธีนี้ต้องไปทำที่ไร่ก่อนการรดข้าว ถือเป็นพิธีเฉพาะครัวเรือน และผู้หญิงในครัวเรือนจะเป็นผู้

ทำพิธี โดยเอาข้าวเก่า เรียกว่า ขวัญข้าวเก่า มากองไว้เป็นกองเล็กๆ แล้วรูดข้าวใหม่มาเล็กน้อย เอา มากองรวมกับขวัญข้าวเก่า จากนั้นทำพิธีเหมือนเรียกขวัญคน คือ ตั้งพาข้าว เอาข้าวสารใส่ถ้วยเล็กๆ มีก้านไผ่แขวน ของผู้หญิงวางไว้ด้วย เหล้ากก (เหล้าหมักในไห) แม่เรือนที่ทำพิธีจะเอาร่วงและหมากนัต (ใบสับประรด) มาแกว่งเรียกขวัญข้าว

เชื่อกันว่า เมื่อทำแล้วจะรูดข้าวได้มาก เพราะขวัญข้าวจะไม่ตกใจที่ถูกเก็บเกี่ยว แต่จะมาอยู่ ประจำกอข้าว ทำให้ข้าวไม่ตกเรียเสียวหาย คนทำขวัญข้าวนี้เป็นผู้ชายก็ได้ถ้าจำเป็น แต่ส่วนมากเป็นผู้หญิง เพราะถือว่าผู้หญิงเป็นคนดำข้าวและหุงข้าวในแต่ละเรือน

ดี้ตระกูล-บุญกินข้าวใหม่ หรือบางทีก็เรียกว่า บุญรูดข้าว เพราะทำระหว่างรูดข้าว

ดี้ตระกูล เป็นพิธีใหญ่และสำคัญกว่าอื่นฮอลละบา ถือเป็นฮีดบ้าน คือทำร่วมกันทั้งบ้าน อยู่ใน ระยะเดือน ๑๐ หรือปลายเดือน ๙ คือในระยะที่รูดข้าวดอกเสร็จแล้ว ข้าวดอกคือข้าวเบาที่จะสุกก่อน จากนั้นจะรูดข้าวกลาง เก็บสะสมใส่เล้าไว้ ก่อนที่จะรูดข้าวทั้งหมดที่เหลืออยู่ ซึ่งถือเป็นผลผลิตส่วนใหญ่ของปี จะต้องนัดหมายกันในบ้าน เสาะหาควายมาแบ่งฮีดร่วมกัน ก่อนจะลงมือรูดข้าวช่วงสุดท้าย ดี้ตระกูลนี้จึงนับว่าเป็นพิธีของชุมชน จัดเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ (fertility rite) โดยตรง

ขั้นตอนจะเริ่มจากนายบ้าน ประกาศให้รู้กำหนดนัดกันทั้งบ้าน แล้วเสาะหาควาย ถ้าต้องซื้อ ก็จะเรียไ้จากทุกๆ เรือน คราวเรือนใดไม่มีเงินบริจาด จะให้เป็นของอื่นทดแทน เช่น ข้าว เหล้า ก็ได้ หรือจะมัดผ่อ่นไว้ก่อนก็ได้ แต่อย่างน้อยจะต้องมีส่วนร่วมในการแบ่งฮีด

เมื่อเตรียมและกำหนดวันได้แล้ว ก็จะเริ่มรูดข้าวดอกของครอบครัวหนึ่งก่อน แล้วรูดข้าวดอก และข้าวกลางในแปลงอื่นๆ จนหมด จึงเริ่มพิธี

การทำหลักผูกควายและทำเชือกจากเถาหวาย และเตรียมข้าวปลาอาหารและเหล้าไหนั้น ต้องทำก่อนที่จะถึงวันพิธี เพราะช่วงเวลาของพิธีถือว่ามีวันเดียว คือวันที่ฆ่าควาย

ในวันนั้น จะเอาควายที่เตรียมไว้ มาผูกกลางลานบ้าน ตรงหลักควายที่ทำไว้ แล้วฆ่าควาย ตัดเอาเนื้อชิ้นเล็กๆ ทิ้งให้ผีก่อน จากนั้นก็ฆ่าเหละทั้งตัว เอาหัวทิ้งไว้ที่หลักควายก่อน เนื้อที่ฆ่าเหละ จะต้องแจกจ่ายกันไปทำกินในเรือนให้ครบทุกเรือน มากน้อยตามจำนวนคนในเรือน และตรงที่บ่อนที่ ฆ่าควายนั่น จะมีการทำเนื้อควายสำหรับเลี้ยงกันเป็นส่วนกลางด้วย มีนายบ้าน กลุ่มคนที่ฆ่าและ ฆ่าเหละควาย และคนอื่นๆ ที่เป็นเหมือนตัวแทนครัวเรือน มาร่วมกันกิน เนื้อควายที่แจกจ่ายกันไป ทั้งหมดนี้ ถ้ากินไม่หมดในวันเดียว จะเก็บไว้กินวันอื่นอีกก็ได้ แต่ถือว่าการกินในพิธีจะสิ้นสุดในวันเดียว

๒๑๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

หลังจากนั้นเป็นการกินประจำวันธรรมดา ในระหว่างวันทำพิธีถือว่า ขะลำบ้าน ไม่ให้คนเข้าออกในบริเวณบ้านและต้องปักพดไม้ (ตาแหลว) ที่ทางเข้าบ้านเพื่อให้คนต่างบ้านรู้ด้วย

การกินเลี้ยงรื่นเริงจะมีไปตลอดคืน วันรุ่งขึ้นถือว่าเสร็จพิธี ก็ไปรดข้าวต่อจนเสร็จหมด และชนข้าวเข้าเล่าข้าวของตน

พิธีดี तरहนี้ แม้จะมีการฆ่าควาย คล้ายๆ กับ *อันโบ๊ะฮู* หรือการแบ่งฮีดกินควาย ในเดือน ๓ ซึ่งถือเป็นพิธีสำคัญประจำปีของกะเซง เท่ากับบุญปีใหม่ แต่ดี तरहจัดว่าเป็นพิธีกรรมรองลงมาจากอันโบ๊ะฮู จุดมุ่งหมายก็เพื่อให้ได้ผลผลิตการเพาะปลูกดี และเป็นเหมือนการแสดงความสัมพันธ์ร่วมกันในการทำมาหากินของคนทั้งบ้าน ไม่มีใครจะลงมือเพาะปลูกหรือรดข้าว กินข้าวใหม่ของปีเพาะปลูกก่อนคนอื่น ทุกเรื่องจะทำพร้อมกัน ช่วยเหลือกัน และกินพร้อมกัน ที่มีการฆ่าควายก็เพราะการฆ่าควายถือเป็นสัญลักษณ์ของพิธีกรรมของชุมชน หรือ ฮีดบ้าน ถ้าฆ่าหมูหรือไก่ ก็เป็นเพียงฮีดเรือน คือเป็นเรื่องเฉพาะครัวเรือน

พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ การแต่งงาน การคลอดลูกและนอนกระดานไฟ การฝังศพ การเรียกขวัญ และพิธีเสียเคราะห์ หรือ บนผี

การแต่งงาน

เมื่อหนุ่มสาวกะเซงผูกสมักรักใคร่กัน เป็นที่ตกลงใจกันแล้ว ก็จะมาบอกพ่อแม่ของตน พ่อแม่ของผู้ชายจะแต่งงานหน้า เรียกว่า *งายเซียงไตร* (คนกลาง) ให้ไปพบพ่อแม่ของผู้หญิง

ในวันนัดหมายกัน ก่อนงายเซียงไตรขึ้นเรือน จะร้องถามว่า เรือนนี้ชะลำบ่ เรือนนี้มีอันยังอันยากไต่บ่ ฝ่ายเจ้าของเรือนซึ่งจะรู้ตัวล่วงหน้าแล้ว ก็จะเชิญขึ้นเรือน งายเซียงไตรจึงบอกว่า ลูกชายของเรือนนั้นๆ รักลูกสาวของเรือนนี้ จะมาสู่ขอ พ่อแม่ผู้หญิงจะถามลูกของตนว่า รักชอบกันหรือเปล่า ถ้าลูกตอบรับก็ยกให้ แล้วจึงตกลงกันเรื่องค่าตอง ส่วนมากค่าตองจะเป็นเงิน ควาย ไหแจะ ไหฝรัง เครื่องประดับต่างๆ นอกจากนั้นจะต้องจัดหาเครื่องนุ่งห่มเสื้อผ้ามาให้พ่อแม่ของผู้หญิงด้วย ของเหล่านี้จะนำมาให้ในวันที่ทำพิธีแต่งงาน ประเพณีการทั้งหมดมักจะเสร็จสิ้นในวันเดียว คือจะนัดมาสู่ขอตอนกลางคืน แล้วคืนนั้นก็นำของที่เป็นค่าตองมาให้ และรับตัวผู้หญิงไปได้เลย คนกะเซงนิยมทำพิธีแต่งงานในตอนกลางคืนเพราะถือว่าจะอยู่เย็นเป็นสุข

ตามขั้นตอนทั่วไปนั้น เมื่องายเซียงไตรตกลงค่าตองกับฝ่ายหญิงได้แล้ว ฝ่ายผู้ชายจะจัด

ชวนไปที่เรือนฝ่ายหญิง นำข้าวของและค่าทองไปให้ ฝ่ายหญิงจะเตรียมข้าวปลาอาหารและเหล้าไว้เลี้ยงแขก เมื่อกินกันเสร็จแล้วก็รับตัวผู้หญิงแพไปเรือนฝ่ายชาย พ่อแม่และญาติพี่น้องฝ่ายหญิงก็ตามไปด้วยพร้อมกัน ที่เรือนฝ่ายชายจะเป็นการเลี้ยงใหญ่กว่า

เมื่อมาถึงเรือนของผู้ชายเจ้าของเรือนจะต้องเอาเหล้ามารับที่หน้าประตูเรือน ทุกคนต้องกินเหล้าแล้วจึงเข้าเรือน และเตรียมฆ่าไก่ ซึ่งถือเป็นพิธีของคู่แต่งงานโดยเฉพาะ ผู้หญิงจะเป็นฝ่ายจับไก่ไว้ ผู้ชายเป็นผู้เชือดคอไก่ แล้วดูเลือดที่ติดมีด ถ้าเลือดติดมีดทั้งสองด้านเสมอกันดี และย่อยลงเป็นหยดงามดี ก็ถือว่าชีวิตคู่จะดี ถ้าไม่เสมอกันไม่งามดี ก็อาจจะมีการฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดตายก่อน แต่ก็ไม่ต้องฆ่าไก่อีก ถือว่าตัวเดียวพอแล้ว และไก่ตัวนี้จะกินกันเฉพาะคู่แต่งงานเท่านั้น ส่วนการเตรียมอาหารเลี้ยง ที่เรือนของฝ่ายชายจะต้องฆ่าหมูฆ่าไก่ให้พอเลี้ยงแขกทั้งหมดที่มาร่วมงาน

ในเวลาที่เขาไก่แล้วนั้น พ่อแม่ของสองฝ่ายก็จะอบรมสั่งสอนคู่แต่งงาน ให้ถือว่าบัดนี้ได้เป็นสิทธิของกันและกันถูกต้องตามประเพณีแล้ว ไม่ให้ไปยุ่งเกี่ยวกับผู้อื่นอีก ให้ปฏิบัติต่อกันอย่างดี ฯลฯ จากนั้นก็กินเลี้ยงกินเหล้ารื่นเริงกันตลอดคืน

ในระยะสามวันแรกนับจากวันทำพิธี ผู้หญิงจะต้องอยู่ที่เรือนผู้ชาย จะออกนอกเขตบ้านไม่ได้ แต่ไปเรือนไหนก็ได้ ไปหาอาหารของกินประจำวันได้เป็นปรกติ ถ้าเรือนของผู้หญิงอยู่ในบ้านเดียวกันกับสามี จะไปเยี่ยมเรือนพ่อแม่ก็ได้ แต่นอนค้างไม่ได้ ต้องกลับมานอนเรือนสามี

ผู้ที่เป็นายเรียกไทร (นายหน้า) ไปสู่ขอผู้หญิงนั้น จะได้รับค่าสมนาคุณจากฝ่ายชาย เป็นสิ่งของต่างๆ ปัจจุบันนี้อาจได้รับเป็นเงินจำนวนพอสมควร ประมาณ ๒๐,๐๐๐ กีบ ซึ่งจะได้รับเมื่อดกลงค่าแต่งงานเรียบร้อยแล้ว การเลือกคนเป็นนายเรียกไทรนี้จะเลือกคนที่พูดจาดี คนฟังพอใจขณะนี้ที่บ้านดักนกมีคนหนึ่งชื่อ **ท้าวแสง** อายุเพียง ๓๐ ปีเศษ แต่เป็นคนพูดจาดีน่าฟัง จึงมักได้รับการขอร้องให้ทำหน้าที่นายเรียกไทรมาหลายครั้งแล้ว

ในกรณีที่ฝ่ายชายยากจน ไม่มีเงินสำหรับค่าทองและการกินเลี้ยงใหญ่โต ฝ่ายชายอาจไปอยู่กับผู้หญิง และทำแต่พิธีปาดคอไก่ ซึ่งเป็นตัวพิธีหลักเท่านั้น การกินเลี้ยงก็ทำกันในครัวเรือน ไม่ต้องเลี้ยงแขกอื่น ถือว่าได้ทำตามประเพณีถูกต้องแล้ว แต่กรณีเช่นนี้มีน้อย

จะเห็นได้ว่า การตกลงและดำเนินพิธีแต่งงานนี้ จะต้องมีการทาบถามหรือตระเตรียมกันไว้ล่วงหน้า กระบวนการทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ก็คือ ขั้นตอนของพิธีในวันแต่งงานจริงๆ เท่าที่มีมาไม่เคยปรากฏกรณีฝ่ายชายไปสู่ขอแล้วพ่อแม่ผู้หญิงไม่ให้ เพราะจะให้คนกลางไปเจรจาติดต่อเมื่อทั้งสองฝ่ายรู้ตัวและเตรียมตัวแล้ว ฉะนั้น ถ้าฝ่ายหญิงจะปฏิเสธ ก็จะต้องทำตั้งแต่ตอนชายหญิงตกลงใจกันว่าจะแต่ง

๒๑๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ตามธรรมชาติพ่อแม่จะไม่บังคับหรือขัดขวาง ปล่อยให้เลือกกันตามใจสมัคร

ความเชื่อของกะเหรี่ยงเกี่ยวกับการแต่งงาน คือ ถ้าโก๊ปายังไม่ขึ้น ไม่นิยมจัดการแต่งงาน โดยปกติ โก๊ปจะขึ้นประมาณเดือน ๑๑-๑๒ ในช่วงเดือน ๗-๑๐ คนกะเหรี่ยงจึงไม่นิยมแต่งงาน ถ้าพิจารณาจากสภาพวิถีชีวิตก็คือ ช่วงเดือน ๑๑-๑๒ เป็นระยะที่เก็บเกี่ยวแล้ว ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ เหมาะที่จะทำพิธีได้ ในช่วงเดือน ๗-๑๐ นั้น เป็นระยะที่อาหารไม่ค่อยพอกิน ข้าวมักจะหมดแล้ว ต้องรอเก็บเกี่ยวใหม่ และยังมีงานในไร่ในสวนที่ต้องคอยดูแลอยู่

การคลอดลูกและอยู่กรรม (อยู่ไฟ)

เมื่อผู้หญิงท้องแก่ใกล้คลอด สามีต้องไปเตรียมหาฟืนเอาไว้ต้มน้ำ และสำหรับอยู่กรรม (อยู่ไฟ) บางคนจะเตรียมหาใบไม้ชนิดหนึ่งมาสำหรับให้แม่ลูกอ่อนต้มน้ำอาบ และเอาพดไม้มาเสียบหน้าเรือน เพื่อกันผี

เมื่อจะคลอด มักมีผู้หญิงอายุมากมาช่วย เรียกว่า **งายโปละ** (ขณะนี้แม่เฒ่าเมื่อก่อน ซึ่งเป็นหมอดู มักจะมีคนขอให้ไปช่วยดูผู้หญิงที่จะคลอดเสมอ) เมื่อคลอดลูกออกมาแล้ว จะตัดสายสะดือ เอาไปฝังทางทิศตะวันตก หรือทำตามแบบเก่า คือ ไปห้อยไว้ที่ต้นไม้ใหญ่ ให้แห้งไปเอง ส่วนตัวแม่ลูกอ่อนก็จะให้อาบน้ำร้อนที่มีใบไม้ต้มน้ำ บางคนบอกว่าใช้ใบหนาดด้วย การอาบน้ำร้อนนี้ต้องทำอย่างน้อย ๒-๓ วัน น้ำร้อนที่แม่ลูกอ่อนอาบนั้น นอกจากใบหนาดแล้ว มักผสมขมิ้นลงไปด้วย เชื่อว่า ขมิ้นช่วยป้องกันผีโพง และสามีต้องตัดไม้หนาม เป็นเครื่องเถาเรียกว่า **แบละฮูรอด** เอามาสะไว้ที่บริเวณแม่ลูกอ่อนอาบน้ำ และยังมีว่านอยู่กรรม เรียกว่า **อิเซาะ เกาบบอน** มาใส่ในน้ำด้วย

ระหว่างนั้นแม่ลูกอ่อนจะต้องอยู่กรรม (เรียกแบบลาวลุ่ม) คือ นอนข้างเตาไฟด้านในของเรือน เพื่อให้ร่างกายอบอุ่นและแข็งแรง ในระยะแม่ลูกอ่อนอยู่กรรมราวๆ ๕-๗ วัน ไม่เกิน ๑๐ วันนี้ถือว่าขะลำเรือน ต้องปักพดไม้หน้าเรือน และคนบ้านอื่นขึ้นเรือนไม่ได้ แต่สาวหนุ่มและคนเฒ่าคนแก่จากเรือนอื่นๆ ในบ้านเดียวกัน มักจะไปเยี่ยมเยียน เรียกว่า มาจันเรือน ให้อบอุ่นใจ เจ้าเรือนต้องคัดเหล้าไห ฆ่าหมูฆ่าไก่ เลี้ยงคนที่มาเยี่ยม เป็นการแสดงต้อนรับและความยินดี อาหารของแม่ลูกอ่อนนั้น ห้ามกินปลาไม่มีเกล็ด (ปลาหนัง) ขึ้นวัว ขึ้นฟาน กวาง ปลาฉา (ตะพาบ) เต่า ลิ่น ห้ามกินหมากมี (ขหนู) หมากจัน เพราะมียางมาก หมากส้มโอก็ห้ามกิน เครื่องเทศ และเครื่องหอมต่างๆ เช่น ผักอืด ผักหอม ผักอีเล็ด (ชะพลู) ผักอีตู (แมงลัก) ก็มักไม่กิน เพราะทำให้ร้อน ส่วนตะไคร้ เชื่อว่า ถ้าแม่ลูกอ่อนกิน จะทำให้เลือดขึ้นสมอง กลัวยกก็ไม่ให้กิน แต่มักให้กินปลีกล้วย เชื่อว่า น้ำนมจะดี และนิยมต้ม

ผลหมากหุ้ง (มะละกอ) ให้กินแต่น้ำที่ต้ม

ความเชื่อที่เป็นข้อห้ามสำหรับผู้หญิงท้อง ได้แก่

๑. ถ้าไปหาฟัน ไปเก็บฟัน ต้องรีบไปรับมา ห้ามแหวะระหว่างทาง หรือย้อนกลับไปกลับมา
๒. เวลานอน ห้ามนอนหงาย เชื่อว่าลูกจะคลอดยาก
๓. ห้ามนั่งขวางประตู ห้ามนั่งหัวบันไดเรือน

เลาะสุต๊ับ หรือ ตับยางจืด-ฝังคนตาย

ตามธรรมเนียมของเผ่ากะเซง เมื่อมีคนตาย จะไม่เก็บศพไว้เกิน ๑ คืน หรือ ๑ วัน ถ้าตายกลางคืน รุ่งขึ้นก็จะฝังเลย ถ้าตายกลางวัน และสามารถเอาไปฝังวันนั้นได้ ก็ฝังเลย ส่วนมากโลงศพจะทำเตรียมไว้ทุกเรือน ดังที่พระยาประชาภิจักรจักรบันทึกรไว้ว่า

“...เรือนหลังหนึ่งต้องมียุ้งเข้าหลังหนึ่ง ใต้พื้นยุ้งไว้โลงศพสำหรับ

เตรียมตาย โลงนั้นตัดต้นไม้ใหญ่ ถากเป็นเหลี่ยม ขุดเป็นรางเหมือนมดเรือ มีฝาปิด

เจาะรูร้อยเชือกสำหรับรัดหัวท้าย ถ้าเรือนใดมีคนจนกรรจ์ก็คน ใต้พื้นยุ้งแห่งเรือนนั้นก็มิ

โลงเท่านั้นไป...” (น. ๗๔)

ในปัจจุบัน คนกะเซงอาจทำโลง **ลองอะโบรุ** (ตัวโลงเรียกว่า **ป็ลองอะโบรุ** ฝาโลง เรียกว่า **อดิล**) เตรียมไว้บ้าง แต่ไม่ถึงกับเท่าจำนวนคน ส่วนมากทำในเรือนที่มีคนแก่สูงอายุ เรือนที่มีคนตายกะทันหัน อาจไปขอยืมจากเรือนที่ทำเตรียมไว้ก็ได้ แล้วทำใช้คืนในภายหลัง การทำโลงใช้เวลาประมาณ ๓ วัน โดยทั่วไปมักใช้ไม้แปก (สน) ขุดลงไปเป็นที่วางศพ ถ้าเป็นคนยากคนจน อาจใช้สาตห่อเอาไปฝัง

เมื่อมีคนตายในเรือน ญาติพี่น้องจะล้างหน้าและแต่งตัวให้ใหม่ เอาใส่โลง วางไว้บนเรือน ให้ญาติพี่น้องมาเยี่ยม ไม่เกินหนึ่งคืน หรือชั่วระยะเวลาที่เตรียมข้าวของต่างๆ

เมื่อเวลาเอาศพลงจากเรือนไปฝังป่าช้า ต้องฆ่าควาย เอาหัวควายนำศพไป ผู้ชายจะช่วยกันหามศพลงจากเรือนทางบันไดหน้าเรือนตามปรกติพวกผู้หญิงจะถือเสื้อผ้าข้าวของของคนตายเดินตามไป คนหมดทั้งบ้านต้องตามไปที่ป่าช้า (**อนัง**) เหลือแต่คนจำนวนหนึ่งจะต้องอยู่ที่เรือนเพื่อเตรียมอาหารการกินหลังจากฝังเสร็จ

เมื่อหามโลงศพไปนั้น ต้องเอาทางเท้าไปก่อน ฝีจะได้ไม่เห็นเรือนของตนเอง บ่อนฝีป่าช้าส่วนมากจะอยู่ทางทิศตะวันออก นอกจากจำเป็น คือไม่มีพื้นที่ราบทางตะวันออก บริเวณที่เป็นป่าช้านี้จะอยู่ไม่ไกลจากบ้านมากนัก ประมาณ ๑ กิโลเมตรหรือกว่านั้นเล็กน้อย

เมื่อไปถึงก็ฝังศพลงไปในหลุมที่ส่งคนมาช่วยกันขุดเตรียมไว้ แล้วก็กลบดินเลย ข้าวของที่จะให้คนตายนั้น วางไว้ข้างบนกองดิน แต่เสื้อผ้าและเครื่องประดับเอาวางไว้ในโลงกับศพ เมื่อฝังเสร็จก็กลับมาได้ แต่ระหว่างทางที่เดินกลับ ต้องเสาะหาไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า **ลองอรราช** เอามาวางไว้ระหว่างทางเดิน แล้วจุดไฟเผา เมื่อติดไฟ ไม้นี้จะมียกกลิ่นเหม็นเขียวมาก ถือว่ากันไม่ให้ผีตามกลับบ้าน และคนที่ไปฝังต้องกล่าวว่า **เจ้าอย่าชินน้ำเต้า เจ้าอยู่บ่อนน้ำผีเจ้า บ่ต้องตามมาเรือนเฮา** แล้วก็กลับมาเรือนได้

หลังจากฝังแล้วถือว่า ชะล่าบ้าน ๓ วัน ๓ คืน คนนอกไม่ให้เข้าบ้าน คนในก็ไม่ให้ออกไปบ้านอื่น แต่ไปหาของกินไปหาอาหารได้ตามปรกติ ส่วนการผลิตเช่นไปทำไร่ ปลูกข้าว ปลูกพืชผัก ถางไร่ ไม้ให้ทำ ถือกันว่า จะเพาะปลูกอะไรไม่ขึ้น เพราะเป็นเวลาที่ยศพเยี่ยงเฝ้า

การฝังศพตายโหง (**วายจิตเบรียง**) ถือว่าไม่ใช่ตายธรรมดา จะกลัวกันมาก ผู้หญิงที่ออกลูกตาย ก็ถือว่าตายโหง จะฝังแบบธรรมดาไม่ได้ ศพตายโหงตายตรงไหนต้องฝังตรงนั้น ถ้าเป็นผู้หญิงออกลูกตายก็ต้องฝังแยกกับศพที่ตายธรรมดา ส่วนมากจะเอาไปทางทิศตะวันตก เมื่อเอาไปฝังนั้น มีแต่ผู้ชายในบ้านไปช่วยกัน และเมื่อฝังแล้ว คนที่ไปฝังนั้นต้องนอนอยู่ป่า ๓ วัน ๓ คืน เมื่อครบกำหนดกลับมาบ้าน เรือนของคนตายจะต้องฆ่าหมู ๑ ตัว แล้วเหยียบที่เลือดหมูนั้น เอามือที่แทงหมูปักไว้ตรงกองเลือดทุกคนที่ไปฝังต้องจับตามือ แล้วบอกไม่ให้ผีมาบ้าน ไม่ให้ตามมารบกวน

เมื่อฝังศพตายโหงแล้วต้องไปอาบน้ำที่ห้วยอื่น ไม่ใช่ที่อาบประจำ เมื่อมาถึงบ้าน ให้เอาใบหนาดกับขมิ้นที่พกดัดตัวเมื่อตอนไปฝังนั้น ทิ้งไปเสีย แล้วเอาน้ำขมิ้นมารดบันไดเรือนคนตาย

หลังจากนั้น ต้องฆ่าไก่หมดทั้งบ้าน หรือเอาไปขายให้หมด ทั้งช่วงเวลาไว้ประมาณ ๑ เดือน จึงจะไปซื้อหาเอามาเลี้ยงใหม่ได้ ที่ต้องฆ่าไก่ก็เพราะเชื่อกันว่า เมื่อไก่ขัน เสียงไก่จะไปปลุกผีให้กลับมาเรือน

บ่อนป่าชาผีตายโหงนี้ไม่ให้แะเวียนไปเด็ดขาด แต่ถ้าผ่านไปโดยบังเอิญก็ไม่ใช่ไร ผีตายโหงไม่มีการเอาของไปให้กิน และเมื่อมีการแบ่งฮีดฆ่าควายฆ่าหมู ก็จะไม่เรียกมากินเด็ดขาด

จ็อกอินฮอล-พิธีเรียกขวัญ

เมื่อเจ็บป่วย หรือมีอาการไม่ปรกติ แต่อาการไม่หนักถึงขั้นที่จะต้องฆ่าหมูฆ่าควายเลี้ยงผี หมอตูอาจให้ญาติคนเจ็บทำพิธีเรียกขวัญ จ็อกอินฮอล ต้องตั้งพาข้าว ใส่ข้าวสาร ไก่ ถ้วยเล็กๆ กำไลแขน เหล้ากอก เมื่อพร้อมแล้ว หมอาก็จะเรียกขวัญ โดยเอว่ำนชนิดหนึ่งกับหมากปัดมาแกว่งเหนือตัวคนเจ็บ เรียกให้ขวัญกลับเข้ามา หมอเรียกขวัญส่วนมากเป็นผู้หญิง อายุ ๔๐ ปีขึ้นไป ญาติพี่น้องที่ทำพิธีเป็น

อาจเป็นผู้เรียกขวัญให้ก็ได้ไม่ต้องตามประสูมาเรียกขวัญประสูเพียงแต่มาดูให้และแนะนำว่าควรทำพิธีเท่านั้น
เดะยางซุยยางบลอย-พิธีเสียเคราะห์ หรือทำกระทงบนผี

เมื่อเจ็บป่วยอยู่นานๆ อาการไม่ดีขึ้น ประสูอาจแนะนำให้ทำพิธีเสียเคราะห์ หรือบนผี ภาษา
กะเซง เรียกว่า **เดะยางโฮมดัก** คือ ทำกระทงเช่นผืนนั้นเอง ต้องทำกระทงด้วยหยวกกล้วย ใส่ข้าว
ปลาอาหารอย่างละเล็กละน้อย ใส่ขมิ้น ข้าวกำ (ข้าวเหนียวดำ) ข้าวแดง และไก่ เอาใบหนาดห่อขมิ้น
และซีเถ่าใส่ไว้ด้วย แล้วเอากระทงไปวางไว้ตรงทางเดิน ให้ผีมากิน จากนั้นคนเจ็บต้องอาบน้ำเสียเคราะห์
โดยไปอาบน้ำทางทิศตะวันตก หรือให้คนเฒ่าคนแก่มารดน้ำให้ก็ได้

พิธีกรรมตามเทศกาล

พิธีกรรมตามเทศกาล เป็นพิธีของชุมชน หรือ ฮีตบ้าน ทำร่วมกันทั้งบ้าน บางที่บ้าน ๒-๓ บ้าน
อาจมาทำร่วมกัน หรือเวียนกันทำก็ได้ ส่วนมากจะเป็นพิธีที่ทำกันปีละหน ถือเป็นงานใหญ่ของบ้าน ได้แก่
อันโปะฮะ บุญปีใหม่ หรือ **แปงฮีตกินควาย** ของบ้าน มักอยู่ในเดือน ๓ ของแต่ละปี ตรงกับระยะเวลา
ทำงานบุญปีใหม่ของบรรดาชนเผ่าส่วนมาก

อันโปะฮะ-แปงฮีตกินควาย

พิธีนี้นิยมทำทุกปี แต่อาจจะมอบให้มีครัวเรือนที่รับผิดชอบครั้งละ ๓-๕ เรือนในแต่ละบ้าน
โดยถือว่าผลัดกันทำในแต่ละปี และทุกเรือนในบ้านนั้นก็จะมีมาร่วมกัน

ระยะเวลาในการแปงฮีต ๓ วัน ได้แก่ มื้อตั้ง (เตรียม) มื้อฆ่า และมื้อส่ง

ก่อนกำหนดการแปงฮีต นายบ้านและคนเฒ่าคนแก่จะเป็นผู้ปรึกษาหารือ ว่าเรือนใดจะเป็นผู้
รับผิดชอบในการแปงฮีตของปีนั้น และแบ่งงานให้มีคนรับผิดชอบ เช่น หนุมๆ จะออกไปเสาะหาไม้มา
ทำหลักควาย ผู้หญิงเตรียมหาอาหารการกิน ผู้ชายบางกลุ่มรับผิดชอบเตรียมทำเหล้าไห ฯลฯ งานที่
ต้องรับผิดชอบร่วมกันนี้ เป็นเพราะถือว่าคนหมดทั้งบ้านมีส่วนร่วมในการแปงฮีตประจำปี แต่เรือนที่
ร่วมกันรับผิดชอบนั้นต้องดูแลดำเนินการให้ทุกอย่างเป็นไปโดยเรียบร้อยถูกต้อง

ขั้นตอนของพิธี

๑. มื้อตั้ง เตรียมหาอาหารต่างๆ เสาะหาหลักควาย ทำเชือกหวายผูกควาย และเรือนที่จะเป็น
ผู้รับผิดชอบก็ออกไปนำควายที่เตรียมเสาะหาไว้แล้ว เมื่อถึงเวลา ส่วนมากจะเป็นตอนบ่าย ก็จะนำ
ควายมาผูกไว้กับหลัก หรืออาจเอาควายมาผูกเข้าวันที่ผูกก็ได้ ตอนกลางคืนมีการเป่ากะบั้ง ตีกลองลา
เนื่องจากบ้านกะเซงไม่มีกวันบ้าน จึงถือเอาลานกลางบ้านเป็นศูนย์กลางของพิธี และเสาะหลักควายก็

จะอยู่บริเวณลานกลางบ้านนี้

๒. เมื่อฆ่า ตอนเช้าวันรุ่งขึ้น ประมาณเพล จะฆ่าควาย ช่วยกันฆ่าหรือฆ่าคนเดียวก็ได้ ส่วนมากใช้มีดยาวฆ่า ก่อนฆ่าอาจมีการเดินเป็นกระบวนอ้อมรอบควาย แต่ไม่มีข้อกำหนดวิธีการใดๆ เมื่อช่วยกันแทงควายตายแล้ว ก็ตัดหัวออก ขำแหละเนื้อชิ้นหนึ่งให้นายบ้าน และเจ้าเรือนที่เป็นผู้รับผิดชอบในปีนั้น ๓-๕ ครวเรือน ได้รับส่วนแบ่งก่อน จากนั้นจึงแบ่งเนื้อควายให้ทุกเรือน และจะมีการกินเลี้ยงร่วมกันบนเรือนที่เป็นผู้ฆ่าควายในปีนั้น หัวควายก็จะเอาขึ้นเรือนที่เป็นผู้นำของหมู่ในการฆ่าควาย หรือตามแต่จะตกลงเห็นชอบกัน

๓. มื้อสง เมื่อกินเลี้ยงรื่นเริงกันตลอดคืนแล้ว ในวันรุ่งขึ้น ก็จะส่งแขก ส่งญาติพี่น้อง คนที่อยู่บนเรือนที่ฆ่าควายและที่กินเลี้ยงร่วมกัน จะช่วยกันทำความสะอาดเรือน และเอาหัวควายขึ้นประดับเรือน จะมัดไว้ตรงชื่อด้านหน้าเรือน หัวควายนี้จะต้องต้มและล้างให้สะอาดก่อน จึงจะนำขึ้นประดับเรือน

ในระหว่างช่วงเวลา ๓ วันของการแปรงฮีตกินควายประจำปีนี้ ถือว่าเป็นระยะชะล้างบ้าน ห้ามคนนอกบ้านเข้ามา ต้องเสียบพดไม่บอกชะล้างให้หน้าทางเข้าบ้าน คนที่ทำผิดคือเข้ามาในบ้านในระยนั้น จะต้องถูกปรับไหม แต่ในปัจจุบันนี้ อนุญาตให้คนนอกบ้านเข้ามาได้ ไม่ถือว่าชะล้าง เพราะการเดินทางไปมาหาสู่กัน มีได้ตลอดเวลา

พิธีอันโปะฮู แสดงให้เห็นความสามัคคีภายในบ้าน ทุกคนต้องช่วยกันทำงาน ตามที่ได้รับมอบหมาย ถือว่าอยู่ในความรับผิดชอบ นายบ้านและคนเฒ่าคนแก่มีหน้าที่ดูแลให้กิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปโดยเรียบร้อย เพราะผลที่จะเกิดขึ้นจากการทำพิธีอันโปะฮู ก็คือ ความอยู่เย็นเป็นสุขของทั้งบ้าน ถ้าไม่ร่วมกันทำ ก็อาจเกิดความทุกข์ยากขึ้นกับคนทั้งหมด ไม่ได้เกิดเฉพาะคนที่ไม่ทำหรือที่ฝ่าฝืน คนทั้งบ้านจึงถือว่าต้องช่วยกันดูแลให้ทุกอย่างเป็นไปตามประเพณีที่ทำสืบกันมา

ศิลปะและวัฒนธรรมทางภาษา

เผ่ากะเซงมีการเล่นรื่นเริงและมีเครื่องดนตรี ตลอดจนการร้องรำทำเพลง เช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ แต่ท้าวสมสีบอกว่า คนกะเซงไม่มีชื่อเสียงเด่นในด้านนี้ เพียงแต่มีอย่างี่เผ่าอื่นๆ มีอยู่เท่านั้น เช่น มีก้องลา สำหรับพิธีกรรมแปรงฮีตเลี้ยงผี มีปี่มีขลุ่ยไม้ไผ่เป่าเล่นกัน และร้องเพลงในเวลามีงานรื่นเริง มีการกินเลี้ยงของบ้าน แต่เนื่องจากท้าวสมสีเองไม่ค่อยสนใจ จึงไม่สามารถจะบอกเล่าได้มากนัก

ศิลปวัฒนธรรมที่ท้าวสมสีสนใจ เป็นทางด้านภาษา เช่น การเล่านิทาน และการกล่าวถ้อยคำ

ที่เป็นสุภาพ ขอดื้อนใจ หรือคำสั่งสอนต่างๆ ท้าวสมสียังบอกด้วยว่า คนกะเซงนั้น “โอ้โลมปากว่ากันด้วยภาษากะเซง ปากว่าแล้วสู้กันอย่างสุภาพเรียบร้อย และยังโอ้โลมกับชนเผ่าอื่นๆ เช่น ลาวลุ่ม และเผ่าที่อยู่ใกล้เคียง มีความเคารพนับถือกันอย่างงดงาม” การโอ้โลมปากว่า ก็คือ การปฏิสันถาร รวมทั้งการพูดเล่นเจรจากัน

เนื่องจากท้าวสมสีเป็นทหาร และต่อมาได้ทำการอยู่กับห้องการของแขวง คำโอ้โลมปากว่า หรือคำกล่าวต่างๆ ที่จดจำได้จึงมักเป็นคติพจน์หรือคำขวัญในช่วงการทำสงครามต่อต้านปฏิการอเมริกา และการก่อตั้งบ้านเมืองในระบบใหม่ เช่น

“อยากกินหมากต้องปลูกไม้ผล อยากเป็นคนต้องเรียนความรู้”

ความหมาย คือ คนเราต้องขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่การเรียนรู้และค้นคว้าหาบทเรียนที่ดีและเป็นประโยชน์แก่ตนเอง

“สิ่งที่แพงที่สุดคือชีวิต” ความหมายคือ ชีวิตมีค่า มีราคาแพง หากเราได้อุทิศชีวิตของเราเพื่อประเทศชาติและประชาชน

“ความต้องการของประชาชนคือกฎหมายที่ดีที่สุด”

หมายความว่า ต้องคำนึงถึงความต้องการของประชาชน ที่มีสิทธิ เสรีภาพ อธิปไตย ในการดำรงชีวิต การทำมาหากินของประชาชนเป็นสิ่งที่ถูกต้องและยุติธรรมในสังคม

ท้าวสมสียังบอกว่า คำอวยพรที่ดีที่สุด คือ “ขออวยพรชัยให้แก่ท่าน พร้อมด้วยครอบครัว จะมีสุขภาพแข็งแรงตลอดไปชั่วกาลนาน” ซึ่งจะเห็นได้ว่า เป็นคำอวยพรแบบสากลและเป็นสมัยใหม่ ไม่ใช่คำกล่าวดั้งเดิมของเผ่า แต่ท้าวสมสีก็อธิบายว่า คนกะเซงทั้งหมดมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และพร้อมที่จะทำทุกอย่าง เพื่อความแข็งแรงมั่นคงของประเทศ ไม่จำเป็นต้องมุ่งเฉพาะของดั้งเดิมของเผ่าเท่านั้น นอกจากนี้ ท้าวสมสียังเสริมว่า “พวกเราอาจสามารถฝากฝังทุนรอนอันประเสริฐเลิศล้ำของชาติ ไว้กับบุคคลผู้มีความสมบัติและความสามารถเพียงพอ”

ในด้านของความบันเทิงหรือวัฒนธรรมทางภาษาอีกอย่างหนึ่งของเผ่ากะเซง คือ การเล่านิทานในบ้านกะเซงแทบทุกบ้าน จะมีคนเล่านิทานเก่ง เล่าเรื่องราวสมัยก่อนหรือนิทานให้เด็กๆ ฟังเรื่อยๆ คนที่เล่านิทานเก่งส่วนมากเป็นผู้ชาย เวลาว่างงานบุญหรือพิธีกรรมต่างๆ ก็จะมีหน้าที่เล่าเรื่องให้คนอื่นฟัง เพื่อความรื่นเริงในเวลาทำงาน แต่ผู้หญิงก็เล่านิทานได้ เช่น นางพอม ภรรยาท้าวสมสีก็บอกว่า

ชอบเล่านิทานและจดจำนิทานได้หลายเรื่อง

ช่วงเวลาที่มีคนเล่าเรื่องหรือเล่านิทาน ก็ได้แก่พิธีกรรมเกี่ยวกับไร่นา เช่น บุญรดข้าว หรือ เวลาที่มีการรื่นเริง กินเหล้า ซึ่งทำให้งานสนุกสนานและเป็นระเบียบเรียบร้อย เวลาเล่าเรื่องต่างๆ นี้ มักจะเป็นเวลากลางคืน

ท้าวสมสืบบอกว่า ตนเองได้เคยฟังเรื่องต่างๆ จากคนเฒ่าคนแก่มามาก เช่น ประวัติของบ้านดักง และนิทานอื่นๆ เช่น นางผมหอม การฟังและเล่านิทานเหล่านี้ช่วยให้คนกะเซงรู้ประวัติความมาของ เฒ่าและของบ้านด้วย เพราะเรื่องที่เล่าไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เล่าแบบมุขปาฐะ จำมาจาก คนเฒ่าคนแก่ เช่น **ท้าวยม** เฒ่ากะเซง อายุ ๘๕ ปี ซึ่งอยู่ที่บ้านดักง ท้าวยมก็เล่าจากความทรงจำที่ ฟังพ่อแม่และคนอื่นๆ เล่าต่อกันมานานแล้ว

ดังที่กล่าวข้างต้นว่า บ้านกะเซงในแขวงเซกอง เป็นเพียงส่วนน้อยของคนทั้งเผ่า ความพยายามที่จะรักษาอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจในความเป็นมาของตนเอง จึงเป็นลักษณะที่สำคัญ มากสำหรับคนกะเซงในแขวงเซกอง

บทที่ ๒ เมืองกะลิม

เมืองกะลิมนับได้ว่าเป็นเมืองเก่าแก่ดั้งเดิมของชนเผ่าในแถบถิ่นนี้ เช่นเดียวกับเมืองดักจิง แต่หากจะถือว่า ดักจิงเป็นถิ่นของตะเรียง กะลิมก็ต้องถือว่าเป็นเมืองเงะ หรือ เกรียง

กลุ่มชาติพันธุ์เงะ (Nge') เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่มีถิ่นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมในเขตเมืองกะลิม ซึ่งเคยขึ้นอยู่กับแขวงสาละวัน ก่อนที่จะแยกส่วนหนึ่งของแขวงออกเป็นแขวงเซกอง เมื่อ ค.ศ. ๑๙๘๔ ในช่วงสงครามและหลังสงครามต่อต้านฝรั่งเศสและสงครามต่อต้านอเมริกา การปกครองในเขตนี้แบ่งออกเป็นสำนัก เมืองกะลิมและสำนัก เมืองเซกองเหนือ ทั้งสองสำนักเมืองขึ้นกับแขวงสาละวัน ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๘๕ รัฐบาลลาวได้ยุบสำนักเมืองทั้งสองและรวมกันเป็นสำนักเมืองกะลิม และย้ายตัวสำนักเมืองมาอยู่บริเวณพื้นที่ริมน้ำเซกอง บริเวณนี้เดิมเป็นที่ตั้งของบ้านบ่วง แต่ชาวบ้านได้อพยพโยกย้ายไปหมดเนื่องจากมีเสือชุมมาก และได้กระจัดกระจายไปตั้งบ้านอยู่ตามพื้นที่ราบต่างๆ เป็นบ้านเล็กบ้านน้อย ส่วนหนึ่งอพยพไปอยู่ในเขตแขวงสาละวันปัจจุบัน และเรียกชื่อบ้านว่า บ้านบ่วง ตามชื่อเดิม อีกส่วนหนึ่งไปตั้งเป็น บ้านละกาย หรือ บ้านภูละกาย ในเขตสาละวันเช่นกัน บ้านบ่วงในเขตเมืองกะลิมปัจจุบันจึงไม่มีแล้ว

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๔ ได้มีการจัดแยกพื้นที่ส่วนหนึ่งของแขวงสาละวันออก และตั้งเป็นแขวงเซกองขึ้น กำหนดเขตการปกครองท้องถิ่นของแขวงเป็น ๓ เมือง คือ ละมาม (ที่ตั้งเทศบาลแขวง ในปัจจุบัน) ดักจิง และ กะลิม พื้นที่ปกครองในเขตของสำนักเมืองกะลิมจึงขึ้นกับแขวงเซกองตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๘๔ เป็นต้นมา และบริเวณที่ตั้งสำนักเมืองกะลิม (บ้านบ่วงเดิม) ก็คือเขตพื้นที่บ้านเทตสะบานและบ้านตะหลาด

การคมนาคม

การเดินทางจากตัวแขวงเซกองไปเมืองกะลิมนั้น วิธีสะดวกที่สุดคือไปทางเรือ จากแก่งหลวง (ใกล้ตัวที่ตั้งแขวงเซกอง) ขึ้นไปตามลำเซกอง ประมาณ ๕-๖ ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับฤดูกาลและกระแสน้ำ ถ้าเป็นช่วงที่น้ำแรง เรืออาจจะชนแก่งแตกก่อนถึงจุดหมาย ซึ่งก็ไม่มีบ่อยนัก แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่การเดินทางในช่วงน้ำน้อย ผู้เดินทางอาจจะต้องลงเดินเท้าในบางตอน เพื่อให้เรือเบาและสามารถผ่านแก่งบริเวณที่ตื้นไปได้ การขนส่งสินค้าและสัมภาระต่างๆ มักใช้เรือ ซึ่งก็เป็นขนาดกลางหรือขนาดเล็ก จุนโดยสารประมาณ ๓-๕ คน เรือเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเรือของเอกชน และจะเดินทางขึ้นล่องอยู่เป็น

ประจำ แต่ไม่ถึงกับเป็นเรือโดยสารประจำวัน ต้องว่าจ้างหรือขออาศัยกันเป็นครั้งๆ ไป เรือของสำนักเมืองกะลิมมีอยู่ ๒ ลำ แต่มักใช้งานของห้องการแผนกต่างๆ ในการติดต่อระหว่างท้องที่ของเมืองกะลิมมากกว่าจะใช้ติดต่อกับตัวแขวง

นอกจากทางเรือซึ่งเป็นเส้นทางหลักและเส้นทางดั้งเดิมแล้ว ปัจจุบันเส้นทางรถจากแขวงสามารถไปถึงเมืองกะลิมได้โดยตรง แต่ยังเป็นเส้นทางเล็กๆ ที่ตัดผ่านดอยและห้วย ทำให้เดินทางได้เฉพาะในหน้าแล้ง เพราะเส้นทางรถนี้เดิมก็คือทางเดินเท้าระหว่างบ้านต่างๆ นั่นเอง สำนักเมืองกะลิมมีรถไถเตียนสำหรับเจ้าเมืองกะลิม อยู่ ๑ คัน สำหรับใช้ในกิจการต่างๆ ของห้องการ และมีรถบรรทุกเล็กและไถเตียนของชาวบ้านอยู่อีก ๒-๓ คัน ปัญหาสำคัญของการใช้รถก็คือ น้ำมัน ซึ่งต้องขนมาจากตัวแขวง ทำให้ไม่สะดวกนัก แต่ปัจจุบันก็มีหน่วยงานต่างๆ ทั้งของรัฐ และหน่วยงานเอกชนตลอดจนองค์กรต่างประเทศ เช่น UNESCO FAO Medicin sans Frontier (แพทย์ไร้พรมแดน) เดินทางเข้าไปสำนักเมืองกะลิมในช่วงหน้าแล้งเสมอๆ แต่การเดินทางติดต่อระหว่างบ้านต่างๆ ก็มักจะต้องใช้ทางเรือหรือเดินเท้าเช่นเดิม

ส่วนชาวบ้านและผู้คนที่ทั่วไปที่จะเดินทางไปสำนักเมืองกะลิมก็มักจะยึดเส้นทางเดินเท้าเป็นหลัก โดยเฉพาะการเดินทางจากแขวงสาละวัน จะตัดภูดอยผ่านเข้ามาได้สะดวก แต่อันตรายสำคัญคือบริเวณเส้นทางนี้เป็นดงทึบ ยังมีสัตว์ร้ายโดยเฉพาะเสือค่อนข้างชุกชุม แม้ในระยะเวลาที่คณะวิจัยเดินทางไปเมืองกะลิมนั้นเอง ก็มีชาวบ้านที่กลับมาจากสาละวัน เดินเท้ามาด้วยกันเป็นกลุ่มเล็ก ๔-๕ คน ถูกเสือตะปบ คนหนึ่งบาดเจ็บสาหัส ต้องช่วยกันหามเข้ามาที่โรงพยาบาล แต่เข้าใจว่าเป็นเสือขนาดเล็กจุดที่ถูกเสือตะปบคือบริเวณริมห้วยระหว่างทางที่คนเดินทางมักใช้เป็นที่พักและกินอาหาร ซึ่งคณะวิจัยเองก็ใช้เป็นจุดพักในวันที่เดินทางมาซึ่งเป็นเวลาก่อนเกิดเหตุเพียง ๒-๓ วัน

อย่างไรก็ตามโครงการตัดถนนผ่านจากแขวงสาละวันเข้ามาที่เมืองกะลิมและตรงไปเข้าเวียดนามกำลังอยู่ในระยะเริ่มต้น หากเส้นทางสายนี้เสร็จเรียบร้อย การติดต่อคมนาคมของเมืองกะลิมก็จะสะดวกรวดเร็วขึ้นอย่างแน่นอน

ในส่วนการเดินทางทางเรือ ท่าเรือของกะลิมมีหลายจุดด้วยกัน ที่เป็นท่าหลักก็คือ บริเวณตรงกับตัวสำนักเมือง นอกจากนั้นก็ยังมีท่าเล็กๆ ที่อยู่ถัดโค้งแม่น้ำขึ้นไปทางตะวันออก อยู่ตรงกับบริเวณโรงพยาบาลของเมืองและใกล้กับโรงเรียนมัธยมของเมืองกะลิม ทำน้ำจึงมีคนใช้ขึ้นลงไม่น้อยเหมือนกัน แต่ค่อนข้างชัน ส่วนท่าสำนักเมืองนั้น เป็นตลิ่งส่วนที่เป็นหาดหินค่อนข้างกว้าง ใช้เป็นที่อาบน้ำของชาวบ้านรวมทั้งครอบครัวเจ้าเมืองด้วยและยังมีส่วนที่ถมหินไว้สำหรับให้น้ำรถลงไปล้างได้ด้วย

ทำนึ่งจึงมีผู้คนคึกคักมากในช่วงบ่ายและเย็นที่เป็นเวลาอาบน้ำ แต่ทางเดินจากบริเวณที่ตั้งสำนักเมืองและบ้านพักรับรอง ไปที่ทำนึ่งนี้ ก็ค่อนข้างไกล ประมาณกิโลเมตรเศษ เป็นทางฝุ่นและเลียบลงริมตลิ่งลัดเลาะผ่านสโมสรของสำนักเมืองและบริเวณเรือนของชาวบ้าน

ท่าเรือและที่อาบน้ำอีกแห่งอยู่ถัดจากทำนึ่งไปประมาณ ๒๐๐ เมตร แต่ต้องเดินผ่านกลุ่มเรือนหลายหลัง และเป็นท่าที่มีหาดแคบ ตลิ่งค่อนข้างชัน จึงไม่สะดวกนัก

สำนักเมืองกะลิม

หากเดินทางเข้าเมืองกะลิมทางรถ ก็จะผ่านบ้านตะหลาดและบ้านองขาม ซึ่งอยู่ติดกับตัวสำนักเมือง หรือบ้านเทศะบาน จะผ่านบริเวณร้านค้าเล็กๆ ข้างทาง และโรงเรียน มีบริเวณที่เป็นตัวตลาดขนาดเล็ก พื้นลาดปูนสูงขึ้นจากระดับพื้นดิน มีหลังคาสูง ไม่มีฝา ตลาดนี้จะมีของขายในช่วงเช้า เป็นพวกพืชผักและอาหารเล็กๆ น้อยๆ วางขายบนแผง ประมาณไม่เกิน ๑๐ แผง ขึ้นอยู่กับว่า ใครจะมีอะไรมาขาย บางทีก็เป็นกล้วย ๒-๓ หวี ผักหวาน ปลาเล็กๆ พอถึงช่วงสายก็มักจะเลิกไปหมด บางวันอาจมีอาหารสำเร็จรูปเช่น ขนมจีนราดแกงปลา หรือก๋วยเตี๋ยว มาขายด้วย ส่วนร้านที่ขายเครื่องดื่มและอาหารเป็นประจําอันมีอยู่ ๓-๔ ร้าน ซึ่งตั้งตึกเล็กๆ ใสน้ำอัดลม บุหรี่ขนมสำหรับเด็ก และของกินเล่นอื่นๆ ไม่กี่ชนิด

ร้านอาหารที่มีผู้คนแวะผ่านมากินบ่อย โดยเฉพาะกาแฟและอาหารเช้า คือ ร้านของท้าวทองจัน ซึ่งเป็นลาวลุ่ม ภรรยาทำอาหารได้ แต่ก็เพียงเปิดส่วนหน้าของตัวเรือน ซึ่งอยู่ติดดิน ตั้งโต๊ะยาวและม้ายาว คราวอยู่ด้านหลัง ต้องเดินผ่านห้องนอนและบริเวณส่วนตัวของเจ้าของเรือนไป ร้านนี้ขายอาหารทั้งเผื่อ และข้าว แต่ก็ขึ้นอยู่กับว่ามีของแห้งของสดอะไรบ้าง ถ้าไม่มีก็คือไม่ขาย ร้านหรือเรือนของท้าวทองจันนี้อยู่ใกล้ตลาด แต่ก็ไม่ได้อยู่ในบริเวณตลาดทีเดียว

ที่บริเวณตลาดนั้นมีร้านกาแฟหนึ่งร้านด้วยร้านค้าส่วนมากขายของเบ็ดเตล็ดสำหรับใช้ประจำวัน รวมทั้งอาหารกระป๋องและเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง ตลอดจนเสื้อผ้าด้วย แต่นานๆ ครั้งจะมีพ่อค้าเอารถบรรทุกสินค้าประเภทเสื้อผ้าและของใช้พลาสติก มาวางขาย ก็จะมีลักษณะเหมือนเป็นตลาดนัดเกิดขึ้นบริเวณนี้จึงจัดได้ว่าเป็นย่านชุมชนของเมือง

โรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ริมทางรถไฟตลาดนี้ด้วย เป็นโรงเรียนประถมขนาดเล็ก ประมาณ ๖ ห้อง ลักษณะเป็นโรงเรียนชั้นเดียวติดพื้นดิน แต่ก็สะอาดสะอาดและแข็งแรง ไปร่งพอสมควร

ข้ามทางไปฝั่งตรงข้ามจะเป็นทางแยกเข้าบ้านองขาม เป็นบ้านเล็กๆ ซึ่งไม่มีอยู่ในรายการ

ของสำนักเมือง เพราะรวมไว้กับบ้านเทศะบาน มีหมู่เรือนประมาณ ๑๐ หลังคาเรือน ตั้งเรียงรายลงไปจนถึงริมตลิ่งเขากอง

ในบริเวณที่เป็นกลุ่มอาคารหอการนั้น เริ่มจากด้านซ้ายมือเป็นห้องประชุมของสำนักเมือง เป็นเรือนโถงชั้นเดียว พื้นลาดซีเมนต์ หลังคาสูง ไม่มีฝ้าแต่กันขอบเตี้ยๆ โดยรอบ สูงประมาณครึ่งเมตร ด้านหนึ่งมียกพื้นสูงขึ้นไปเป็นเวที บริเวณด้านล่างมีเก้าอี้และโต๊ะจำนวนหนึ่ง ใกล้เคียง ห้องประชุมนี้มีอาคารขนาดเล็กอีกหนึ่งหลังเป็นห้องที่ใช้ประชุมในปัจจุบัน ส่วนห้องโถงใหญ่นั้นใช้เฉพาะเวลาที่มีการประชุมใหญ่

ตรงข้ามกับห้องประชุมคือ เรือนพักของเจ้าเมือง และถัดมาคือ เรือนรับรองของสำนักเมือง ทั้งสองหลังมีลักษณะคล้ายกัน คือเป็นเรือนใต้ถุนสูง มีชานกว้างมากด้านหน้าเรือน แต่เรือนรับรองมีห้องพักสองปีก รวม ๔ ห้อง ห้องตรงกลางขนาดยาวเท่าชาน พักได้หลายคน เรือนเจ้าเมืองมีจำนวนห้องเท่ากันแต่ขนาดห้องเล็กกว่า

หน้าเรือนรับรองเป็นลานกว้าง ฟากตรงข้ามเป็นสโมสรที่สร้างใหม่ เป็นตึกเล็กๆ ทางด้านขวาของลานเป็นกลุ่มอาคารหอการ ส่วนใหญ่เป็นเรือนติดพื้น กันเป็นห้องเล็กๆ สำหรับแต่ละแผนกงาน เช่น ห้องการปกครอง ห้องแนวโฮม ห้องการค้า ห้องสาวหนุ่ม ห้องสหพันธ์แม่ฉิง

ทางรถที่ผ่านหน้าเรือนรับรองจะไปถึงโรงพยาบาล โรงเรียนมัธยม และกลุ่มเรือนอีกหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่ริมน้ำเขากอง และเป็นท่าเรือที่กล่าวแล้ว ตัวโรงพยาบาลเป็นตึกเล็กๆ สองชั้น โรงเรียนมัธยมเป็นเรือนไม้สองชั้น และมีเรือนพักของนักเรียนด้วย แถบนี้มีผู้คนคึกคักไม่น้อยกว่าแถบกลุ่มอาคารสำนักเมือง และมีลานบ้านตรงกลางทำนองเดียวกัน จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า บริเวณนี้เป็นบ้านเก่า ต่อมาจึงรวมเข้ากับบ้านเทศะบาน

โดยทั่วไป สำนักเมืองกะลิมและตัวชุมชนมีขนาดเล็กกว่าเมืองดักจิง แต่ก็อยู่ในสภาพที่ดีและสามารถจะขยายได้อีกมาก เช่นเดียวกับเมืองดักจิง ปัญหาสำคัญในด้านการพัฒนาของกะลิมจึงอยู่ที่การคมนาคมติดต่อ ทั้งระหว่างเมืองกับแขวง และระหว่างบ้านต่างๆ ในเขตเมือง เพราะการเดินทางด้วยเรือสะดวกก็จริง แต่ขึ้นกับฤดูกาลและดินฟ้าอากาศมาก อีกประการหนึ่งคือ แม้สำนักเมืองจะอยู่ติดกับลำน้ำเขากอง ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่ แต่การเพาะปลูกยังทำได้น้อยเพราะไม่มีน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าวหรือพืชไร่ ตามริมน้ำปลูกได้เพียงพืชผักสวนครัวหรือพืชล้มลุกเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น ข้าวและอาหารอื่นๆ จึงยังขาดแคลนมาก การเลี้ยงสัตว์มีอยู่บ้าง โดยเฉพาะวัว ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐ แต่ก็ยังไม่อยู่ในขั้นที่ใช้ประโยชน์ได้ หมูและไก่มีเลี้ยงทุกเรือนแต่ไม่มาก

บางครั้งจะมีรถบรรทุกหกล้อหรือสิบล้อขนาดใหญ่ นำสินค้าและข้าวของต่างๆ ขึ้นไปที่เมืองกะลิม สินค้าส่วนหนึ่งจะเป็นของที่คนเมืองกะลิมสั่ง และอีกส่วนหนึ่งเป็นของที่นำมาแล้วแต่จะมีคนซื้อ ส่วนใหญ่เป็นข้าวและอาหาร รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ และวัสดุก่อสร้าง การซื้อขายจะทำการที่บริเวณลานกว้างหน้าเรือนรับรองนั่นเอง เพราะรถบรรทุกสามารถไปจอดได้สะดวกและผู้คนมาชุมนุมได้จากทุกทิศทาง นอกจากนั้น ในบริเวณนี้ยังมีต้นมะม่วงป่าขนาดยักษ์ ๒ ต้น อยู่หน้าเรือนรับรอง ซึ่งเป็นร่มเงาให้การชุมนุมได้เป็นอย่างดี รวมไปถึงการเล่นรื่นเริงม่วนซื่นที่จัดขึ้นในโอกาสต่างๆ ก็มักจะจัดขึ้นบริเวณลานนี้ จึงเป็นลักษณะแบบลานบ้านหรือกว๊านบ้านของชนเผ่าทั่วไปนั่นเอง

ประชากรของเมืองกะลิม

ตามสถิติข้อมูลประชากรของสำนักเมืองกะลิม ที่สำรวจเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๕ และ ค.ศ. ๑๙๙๘ เมืองกะลิมเดิมแบ่งเป็น ๘ ตาแสง (ในปัจจุบันเรียกว่า เขต) มีจำนวนบ้านทั้งหมด ๕๙ บ้าน เป็นบ้านเผ่าเงะ ๑๗ บ้าน บ้านกะตู ๓๗ บ้าน บ้านจะต้อง ๓ บ้าน และบ้านตะโอย ๒ บ้าน ที่เรียกว่าเป็นบ้านของเผ่าใดนั้น หมายความว่า มีชนเผ่า่นั้นเป็นประชากรหลักของบ้านนั้น เช่น บ้านเทศสะบาน คือที่ตั้งตัวสำนักเมือง มีประชากร ๘๔๗ คน ในจำนวนนี้เป็นกะตูมากที่สุด รองลงไปเป็นเผ่าเงะและมีเผ่าตะโอยอยู่เล็กน้อย บ้านตะหลาด ซึ่งอยู่ติดสำนักเมือง มีประชากร ๒๓๕ คน มีทั้งลาวลุ่ม กะตู และเงะ กลุ่มลาวลุ่มเป็นพวกที่เพิ่งอพยพมาตั้งร้านค้าบ้าง เป็นรัฐกรหองการต่างๆ และเป็นครูสอนหนังสือบ้างที่บ้านตะหลาดนี้จึงนับว่าเป็นบ้านประเภท “สับปน” คือมีชนเผ่าต่างๆ อยู่รวมกันเพราะเป็นเขตที่ตั้งบ้านใหม่ เกิดขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการปกครอง

เมื่อสำรวจดูจำนวนประชากรชนเผ่าในกะลิม จะเห็นได้ว่าประชากรของเมืองกะลิมเป็นเผ่าเงะและกะตูในจำนวนไล่เลี่ยกัน แม้เผ่าเงะจะมีจำนวนบ้านน้อยกว่า แต่ประชากรของแต่ละบ้านมีจำนวนค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบกับบ้านกะตู ซึ่งเป็นบ้านเล็กบ้านน้อย อยู่ตามแถบภูเขาซึ่งมีพื้นที่จำกัด ฉะนั้นในปัจจุบันรัฐจึงพยายามรวมบ้านเล็กบ้านน้อยเข้าด้วยกันเพื่อความสะดวกในการพัฒนา แต่ชาวบ้านก็ยังเรียกชื่อเดิมอยู่ ทำให้การสำรวจทางสถิติยังมีรายละเอียดที่สับสนอยู่บ้าง ส่วนบ้านจะต้องนั้นมีจำนวนประชากรน้อยมาแต่เดิม ในปัจจุบันนี้จึงมีบ้านจะต้องในเขตเมืองกะลิมเพียง ๓ บ้าน คือ บ้านสิง บ้านดั่งปลั่ง บ้านดั่งกาด แต่ในขณะนี้มีคนเงะอพยพเข้าไปอยู่ในบ้านดั่งกาดเพิ่มมากขึ้น จนอาจจะถือว่าเป็นบ้านสับปนของจะต้องและเงะ

ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งในการจัดกลุ่มประชากรชนเผ่าหรือแบ่งแยกบ้านตามชนเผ่า ก็คือ หลัง

๒๒๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

จากการอพยพแยกย้ายหนีภัยสงครามในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐-๑๙๗๐ ทำให้บ้านต่างๆ เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านชนเผ่าที่อยู่อาศัยและการเรียกชื่อบ้านของตน เช่น เมื่ออพยพไปแล้ว ไปตั้งกลุ่มใหม่ ตั้งบ้านใหม่ แต่เรียกชื่อตามบ้านเดิมของตน ในขณะที่เดียวกันอาจมีคนเผ่าอื่นเข้าไปอยู่ทับที่เดิม และเรียกชื่อบ้านใหม่ ทำให้ชื่อบ้านต่างๆ ในรายการสำรวจไม่ตรงกัน บางทีก็เพี้ยนไปตามสำเนียงภาษาของแต่ละเผ่า ซึ่งไม่มีตัวอักษร มีแต่ภาษาพูด ความสับสนอีกลักษณะหนึ่งเกิดจากการสำรวจและบันทึกข้อมูลและสถิติต่างๆ ของห้องการของสำนักเมือง อย่างไรก็ตาม ในขณะนี้ทางห้องการสำนักเมืองกำลังดำเนินการตรวจสอบและบันทึกหลักฐานต่างๆ ตามระบบสากล โดยอาศัยความช่วยเหลืออย่างใกล้ชิดจากห้องการแขวงเซกอง ประกอบกับเจ้าเมืองกะลิมคนปัจจุบันคือ ท่านสีดา นั้น เป็นผู้ที่มีความสามารถและมีความกระตือรือร้นอย่างมากในการที่จะพัฒนาและจัดระบบต่างๆ ให้เป็นรูปแบบสากลตามนโยบายของรัฐ

นอกจากกลุ่มชาติพันธุ์ ๓ กลุ่มนี้แล้ว ยังมีกลุ่มตะโอย (Ta Oi) ปะปนอยู่ด้วย แต่มีจำนวนน้อยและอยู่ปนกับกลุ่มอื่น ไม่มีบ้านตะโอยล้วนๆ ในเขตเมืองกะลิม (เผ่าตะโอยมีถิ่นที่อยู่ดั้งเดิมในเขตแขวงสาละวัน และมีบริเวณที่เรียกว่าเป็น เมืองตะโอย) นอกจากคนตะโอยที่แต่งงานกับเงะ หรือ กะตู และเข้ามาอยู่ในบ้านของเงะหรือกะตู เช่นเดียวกับเผ่าปาโกะห์ ซึ่งมีปะปนอยู่เป็นจำนวนน้อยมาก (กลุ่มปาโกะห์ ส่วนใหญ่อยู่ในแขวงสะหวันนะเขต)

แม้ว่าประชากรเผ่ากะตูและเงะจะมีจำนวนใกล้เคียงกัน แต่กะตูกยังแยกออกเป็นกลุ่มย่อยๆ อีกหลายกลุ่ม พูดภาษากะตูแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียด และมีถิ่นที่อยู่เป็นบ้านเล็กบ้านน้อยแถบภูเขาสูงชายแดนลาวต่อเวียดนาม จึงทำให้กลุ่มเงะกลายเป็นกลุ่มประชากรหลักของเมืองกะลิม เพราะเผ่าเงะบ้านต่างๆ จะพูดภาษาเหมือนกันแทบทั้งหมด มีความแตกต่างกันในส่วนรายละเอียดน้อยมาก และเผ่าเงะมักอยู่รวมกันเป็นบ้านใหญ่กว่าเผ่ากะตู เงะจึงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่มีอิทธิพลทางวัฒนธรรมสูงสุด เผ่ากะตูและเผ่าเงะต้อง มักจะพูดภาษาเงะได้ หรืออย่างน้อยก็เข้าใจภาษาเงะ โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่ในเขตสำนักเมืองกะลิม จะใช้ภาษาเงะในชีวิตประจำวัน ควบคู่ไปกับภาษาลาวซึ่งถือเป็นภาษากลาง ภาษาพูดชนเผ่าทั้ง ๔ เผ่า คือ เงะ กะตู จะต้อง และ ตะโอย นั้นจัดอยู่ในสาขาภาษากะตูดีก เหมือนกัน จึงทำให้เผ่าเหล่านี้สื่อสารกันได้ แม้ถ้อยคำที่ใช้จะต่างกัน แต่ก็มีส่วนที่ใกล้เคียงกันมากพอจะเรียนรู้กันได้ง่าย แต่เนื่องจากเผ่าเงะเป็นเผ่าหลักและมีอิทธิพลทางวัฒนธรรมสูง ภาษาเงะจึงถือเป็นภาษาติดต่อสื่อสารของเมืองกะลิม ทำนองเดียวกับที่ภาษาตะเรียง ถือเป็นภาษาติดต่อสื่อสารของเมืองดักจิง และแม้แต่การขับลำของเผ่า กะตูและเงะก็ต้อง ก็มักเรียกว่าขับเงะ

แต่เดิมนั้น เผ่าเงเรียกชื่อตนเองว่า **เกรียง** (Kriang) มีเรื่องเล่าที่อธิบายความเป็นมาของชื่อ เผ่า ‘เง’ ว่า เมื่อครั้งที่ฝรั่ง (เทศ) เข้ามาในแถบนี้ ได้ถามคนชาวเผ่าที่พบว่า เป็นพวกใด ชนเผ่าตอบว่า “เงจอม” (บ่อ) ฝรั่งถามซ้ำอีก คนเงตอบว่า “เงจ๊ก” (บ่อ) เมื่อถูกถามซ้ำๆ ก็ตอบซ้ำว่า “เงจอมเงจ๊ก” (บ่อบ่อ) ฝรั่งจึงเรียกชนเผ่านี้ด้วยความเข้าใจผิดว่า เผ่า “เง”

ชื่อเผ่า **เง** จึงติดมาจนปัจจุบัน และมักใช้ควบคู่กันไปกับชื่อเดิมคือ **เกรียง** สังเกตได้ว่า เมื่อถามถึงชื่อเผ่าหรือถามว่า คนนั้นคนนี้เป็นเผ่าอะไร มักตอบว่า “เกรียง” หรือ “คนเกรียง” แต่เมื่อใช้เป็นคำขยาย มักใช้ว่า **เง** ซึ่งออกเสียงกลางๆ ระหว่าง ‘เง’ และ ‘แงะ’ เช่น ชับเง (ชับแงะ) ชิ่นเง (ชิ่นแงะ) เรือนเง (เรือนแงะ)

ข้อมูลทางวัฒนธรรมของเผ่าเง เมืองกะลิม ได้จากนาง **มะนีสอน** ผู้ช่วยเก็บข้อมูลเผ่าเง ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นประธานสหพันธ์แม่ญิงเมืองกะลิม และผู้บอกข้อมูลอีก ๒ คน คือ **ท้าวสวนเทียน** **ภูานคารว** อดีตรองเจ้าเมืองกะลิม เป็นเงบ้านวกใต้ และ **ท้าวสมดี** พนักงานห้องการค้าฝ่ายภาษี สำนักเมืองกะลิม เงบ้านวกเหนือ เนื่องจากลักษณะทางภาษาและวัฒนธรรมของเผ่าเงค่อนข้างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะมีรายละเอียดปลีกย่อยที่ต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม คือ เป็นเผ่าเงที่อยู่แถบภูดอย (เกรียงโกะฮุ) หรือเงแถบริมเซกอง (เกรียงติะฮุ) เท่านั้น ผู้วิจัยจึงถือว่าข้อมูลที่ได้จากผู้บอกข้อมูลทั้งสามคน (นางมะนีสอน-บ้านจะร็อก ท้าวสวนเทียน-บ้านวกใต้ ท้าวสมดี-บ้านวกเหนือ) เป็นข้อมูลของเผ่าเงร่วมกัน และจะระบุที่มาของข้อมูลไว้เมื่อมีลักษณะที่แตกต่างกันชัดเจนหรือมีความขัดแย้งกัน ส่วนหมู่บ้านที่ถือเป็นหมู่บ้านหลักในโครงการคือ บ้านจะร็อก ข้อมูลประกอบอื่นๆ ได้จาก บ้านหาดวิ บ้านถ้ำแดง (เมืองกะลิม) และบ้านจะลาม (เมืองท่าแดง) ซึ่งเป็นหมู่บ้านสำรวจที่โครงการวิจัยได้เข้าไปเยี่ยมเยียนเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๐

ข้อมูลของเผ่ากะตู มาจากผู้ช่วยเก็บข้อมูลหลัก คือ **ท้าวคอบ** กะตูบ้านกันดอน (ใหม่) หรือบ้านด็อกล็อก (ชื่อบ้านเดิมซึ่งเป็นบ้านลาวลุ่ม) และจากคนกะตูอีก ๒-๓ คน ที่สำคัญคือ **ท่านวีพอน** จออาสาน รัฐกรห้องการแขวงเซกอง ปัจจุบันเป็นรองประธานแนวลาสร้างชาติ ท่านวีพอน เป็นผู้พาคณะวิจัยไปเยี่ยมบ้านด็อกล็อก ตั้งแต่การสำรวจครั้งแรกเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๓๙ และได้ให้ข้อมูลวัฒนธรรมรวมทั้งนิทานและเรื่องเล่าต่างๆ เป็นพื้นฐานแก่ผู้วิจัย

ผู้บอกข้อมูลอีกคนหนึ่งคือ **ท้าวจันสอน พมมะจัน** ประธานแนวโฮม สำนักเมืองกะลิม ซึ่งได้

เป็นผู้บอกข้อมูลให้ที่เมืองกะลิม ท้าวจันสอนพูดลาลุ่มได้ชัดเจนและมีความจำดีมากจึงสามารถบอกเล่าข้อมูลที่เป็นรายละเอียด เช่น สำนวนภาษา เพลงร้อง และอธิบายข้อห้ามข้อนิยมต่างๆ ได้แจ่มแจ้ง

ผู้บอกข้อมูลของเผ่าจะต้อง คือ ท้าวฮันวิไล บ้านดงกาด แต่ปัจจุบันตั้งเรือนอยู่ที่ตัวแขวงเซกอง เพราะมีอาชีพเป็นพ่อค้าเร่ เดินทางไปค้าขายที่ต่างๆ จนกระทั่งได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เซกอง ทางห้องการแกลงข่าวและวัฒนธรรม แขวงเซกอง ได้เลือกท้าวฮันวิไลมาเป็นผู้บอกข้อมูลให้ ตั้งแต่คณะวิจัยมาสำรวจเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๓๙ และเมื่อโครงการฯ จัดอบรมผู้ช่วยเก็บข้อมูล เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๑ ท้าวฮันวิไลก็ได้เป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลของเผ่าจะต้อง แต่ผู้วิจัยไม่มีโอกาสเดินทางไปบ้านจะต้องเมืองกะลิม เพราะไม่มีเรือที่จะไปบ้านดงกาด และหากจะไปบ้านลิ่ง ก็ต้องเดินเท้าไปเป็นวัน ซึ่งทางฝ่ายคณะประสานงานของแขวงเซกองเห็นว่า ไม่ควรเสี่ยงอันตราย เดินทางไปไกลขนาดนั้น ข้อมูลของเผ่าจะต้องจึงได้มาจากท้าวฮันวิไลเพียงคนเดียว

ส่วนเผ่าตะโอยนั้น ผู้วิจัยได้เดินทางไปเยี่ยมบ้านปะแลงกลางและปะแลงใต้ ซึ่งเป็นบ้านตะโอยในเมืองท่าแดง แขวงเซกอง (เดือนธันวาคม ๒๕๓๙) ต่อมา ทางฝ่ายประสานงานได้คัดเลือก ท้าว เทม รัฐกรเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นตะโอยบ้านปะแลง มาเป็นผู้ช่วยบอกข้อมูล บ้านตะโอยในเขตเมืองกะลิมและเมืองท่าแดง ล้วนเป็นบ้านขนาดเล็ก โดยเฉพาะบ้านปะแลง ซึ่งมีปะแลงเหนือ ปะแลงกลางและปะแลงใต้ นั้น เป็นบ้านตะโอยที่เพิ่งตั้งขึ้นไม่นาน ถือว่าเป็นอพยพมาตั้งใหม่หลังจากช่วงสงครามที่แตกฉาน ชานเซ็นไป นอกจากนี้บ้านปะแลงยังเคยถูกระเบิดขนาดหนัก และเคยมีไฟไหม้ใหญ่ ทำให้ชุมชนไม่สามารถขยายได้มากนัก ประชากรส่วนใหญ่ของเผ่าตะโอยนั้นอยู่ที่แขวงสาละวัน ซึ่งเรียกกันว่าเป็นเมืองตะโอย

เมืองกะลิมเป็นเมืองป่าบนภูดอยห่างไกล อากาศเย็น ความเป็นอยู่อดัดดัดกันดาร และยิ่งกว่านั้นในช่วงสงคราม เขตเมืองกะลิมยังเป็นเขตที่ตกอยู่ในภัยทางอากาศอย่างรุนแรง แม้ในปัจจุบันก็ยังมียะเข็ญตกค้างอยู่ในบริเวณภูดอยและป่าดงของเมืองกะลิมอีกมากมาย ในเขตสำนักเมืองเองก็มีร่องรอยของหลุมระเบิด และเชื่อว่ายังมีระเบิดตกค้างอยู่ในพื้นที่อีกมาก การทำมาหากินของชาวบ้านจึงลำบาก จะขุดหลุมปลูกต้นไม้ ปลูกข้าว และแม้แต่ขุดหลุมฝังเสาเรือน ก็อาจจะเกิดระเบิดขึ้นได้ทุกเมื่อ เมืองกะลิมจึงยังต้องการความช่วยเหลือและพัฒนาอีกมาก ทั้งจากส่วนกลาง จากแขวงเซกองและการทำงานของรัฐบาลเมืองกะลิมเอง

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ท่านสีดา เจ้าเมืองกะลิมคนปัจจุบัน เป็นผู้มีความรู้ มีการศึกษาดี เคยเดิน

ทางไปต่างประเทศ เช่น เวียดนาม ญี่ปุ่น และอาจจะได้ไปดูงานการพัฒนาทางไฟฟ้า ที่ฝรั่งเศส ฉะนั้น แม้ท่านสีดาจะไม่ใช้คนเมืองกะลิมมาแต่เดิม แต่ก็มีความเข้มแข็งและกระตือรือร้นสูง ในการที่จะพัฒนาเมืองกะลิม จึงเชื่อได้ว่า การพัฒนาเมืองกะลิมจะก้าวหน้าไปได้รวดเร็วตามนโยบาย และแผนงานที่วางไว้

ข้อมูลต่างๆ ที่ปรากฏในการศึกษาวิจัยนี้ จึงคาดว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในอนาคตอันใกล้ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อมูลที่เสนอไว้นี้จะเป็นประโยชน์ในการเปรียบเทียบและเป็นแนวทางทั้งในการศึกษาค้นคว้าและวิจัยเกี่ยวกับชนเผ่าในเมืองกะลิมต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลทางวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนทั้งความเป็นอยู่และความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนความเชื่อของชนเผ่าทั้งหลายในเมืองกะลิม

เงะ

ในเมืองกะลิม เฝาะเงะหรือเกรียง เป็นกลุ่มหลักของพื้นที่ แต่เดิมเงะเรียกตัวเองว่า เกรียง และแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ตามลักษณะพื้นที่ที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ คือเป็น เกรียงตะฮู อยู่ริมลำน้ำเซกอง และ เกรียงโก๊ะฮู คือกลุ่มที่อยู่บนภูดอย คำว่า ตะฮู ตามสำเนียงเงะ ตรงกับคำว่า ดึก ซึ่งแปลว่า น้ำ และ โก๊ะฮู ก็คือ ภูเขา หรือ ดอย ซึ่งในภาษาของชนเผ่าอื่นๆ ก็จะออกเสียงคล้ายๆ กัน โดยเฉพาะชนเผ่าที่พูดภาษาสาขากะตือก ได้แก่ เงะ กะตู จะต้อง ตะโฮย ตะรีว และดักกั

นางมะนีสอน เป็นเงะกลุ่มที่เรียกว่า เกรียงตะฮู บ้านเดิมของนางมะนีสอน อยู่ที่บ้านตราก ซึ่งเป็นบ้านดั้งเดิมของเงะ แต่เป็นบ้านชนาดกลาง มีประชากรไม่มากนัก ประมาณ ๑๐๐ คน นางมะนีสอนเกิดที่บ้านตราก เมื่อวันที่ ๑๕ เดือน ๖ ปี ค.ศ. ๑๙๕๘ ขณะนี้มีอายุ ๔๐ ปี แต่งงานแล้วตั้งแต่อายุ ๒๒ ปี กับคนเงะบ้านเดียวกัน ชื่อ ท้าวคอนสะหวัน ปัจจุบันทำงานเป็นตำรวจ สำนักเมืองกะลิม มีลูกด้วยกัน ๕ คน เป็นชาย ๒ คน หญิง ๓ คน ยังมีชีวิตอยู่ทั้งหมด และขณะนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๒) นางมะนีสอน กำลังตั้งครรภ์ จะครบกำหนดคลอดเร็วๆ นี้

นางมะนีสอนย้ายเรือนจากบ้านตรากมาอยู่ที่สำนักเมืองพร้อมกับสามี ได้หลายปีแล้ว เพราะนางมะนีสอนเรียนจบระดับประถม และได้รับการอบรมความรู้เพิ่มเติม จึงได้ทำงานเป็นพนักงานห้องการ ส่วนสามีก็จบระดับประถมศึกษาเช่นกัน ทั้งสองคนพูดลาวลุ่มได้ และพูดภาษาเงะ กะตู ได้ แต่ภาษาที่ใช้อยู่ในครอบครัวคือภาษาเงะ เพราะคนส่วนใหญ่ในเมืองกะลิมก็พูดภาษาเงะ

ขณะนี้สมาชิกในครอบครัวนางมะนีสอนมีอยู่ ๘ คน คือสามีภรรยาและลูกรวม ๗ คน และมีแม่ของสามีอยู่ด้วย นางมะนีสอนมีตำแหน่งปัจจุบันเป็น หัวหน้าสหพันธ์แม่หญิงเมืองกะลิม ต้องมาทำงานที่ห้องการสำนักเมืองเป็นประจำ และเดินทางไปทั่วแขวงเซกอง เมื่อมีกำหนดรายงานกิจการต่างๆ หรือมาเข้าประชุม นอกจากนั้นก็ต้องเดินทางมารับเงินเดือนที่แขวง เพราะเงินเดือนของพนักงานห้องการทุกฝ่ายทุกคน ตั้งแต่เจ้าเมืองลงมา จะต้องมารับเองที่แขวง ส่วนใหญ่ไม่ได้มารับทุกเดือน เพราะมาลำบาก อาจจะเป็น ๒-๓ เดือนมารับครั้งหนึ่ง พร้อมกับมาส่งรายงานของฝ่ายแม่หญิงให้ห้องการแม่หญิงของแขวงเซกอง

นางมะนีสอนได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลของเฝาะเงะและเข้าอบรมในเดือนมกราคม ๒๕๔๑ ด้วย ทางห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรมบอกว่า ที่คัดมาเพราะเป็นแม่หญิงที่ทำงานคล่องแคล่ว และพูดภาษาลาวลุ่มได้ เขียนหนังสือได้ จึงอยากจะให้มีผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นผู้หญิงสักคนหนึ่งในจำนวน

๑๓ คน ๑๓ เฝ้า ซึ่งนางมะนีสอนก็ปฏิบัติงานได้ดีพอควร

นางมะนีสอนอธิบายว่า ไม่ได้เดินทางไปเก็บข้อมูลที่บ้านต๋ารัก ตามที่กำหนดไว้เดิมเพราะบ้านจะร็อก (หรือ บ้านจอก) อยู่ใกล้สำนักเมืองมากกว่า และคนเฝ้าที่บ้านจะร็อก ก็เป็นกลุ่มเดียวกับเฝ้าบ้านต๋ารักนั่นเอง นอกจากนี้ นางมะนีสอนยังได้ติดต่อให้ท้าวสมดี พนักงานห้องการค้า ฝ่ายภาษี สำนักเมืองกะลิม ซึ่งมีความรู้ดีอ่านเขียนหนังสือได้คล่องแคล่ว ช่วยบันทึกข้อมูลของเฝ้าเฝ้าให้ด้วย ท้าวสมดี อายุประมาณ ๓๐ ปี บ้านเดิมคือ บ้านวักเหนือ อยู่ติดกันกับบ้านจะร็อก เป็นกลุ่มเกรียงตะฮู แต่ขณะนี้ท้าวสมดีมีเรือนอยู่ในเขตสำนักเมือง ในตอนแรก ท้าวสมดีจะมาช่วยบอกข้อมูลเพิ่มเติมให้ด้วย แต่เนื่องจากภรรยาเพิ่งคลอดลูกแฝด จึงต้องช่วยทำงานที่เรือนและเลี้ยงลูก แต่ท้าวสมดีก็ได้คัดลอกข้อมูลนิทานส่งมาให้อีกหลายเรื่อง เพราะลายมือดีมาก ชัดเจนและถูกต้อง

เมื่อคณะวิจัยเดินทางไปสำนักเมืองกะลิม นางมะนีสอนไม่สะดวกที่จะมาทำหน้าที่บอกข้อมูล จึงได้ติดต่อ ท้าวสวนเทียน ญาณดารา ให้มาเป็นผู้บอกข้อมูลเพิ่มเติม และเพื่อตรวจสอบกับข้อมูลที่นางมะนีสอนได้บันทึกส่งมา ท้าวสวนเทียนอยู่บ้านวักใต้ อายุ ๖๕ ปี ท้าวสวนเทียนเคยเป็นรองเจ้าเมืองกะลิมในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๙๐-๑๙๙๕ ก่อนที่จะออกมาเป็นพนักงานบำนาญ และเคยอยู่ในคณะกรรมการจัดตั้งสำนักเมืองกะลิมด้วยในระยะเวลาที่ทางรัฐกำหนดจะจัดตั้งสำนักเมืองกะลิมที่บริเวณบ้านบ่วงนี้ ท้าวสวนเทียนจึงมีความรู้ทั้งในด้านประวัติของเมืองและด้านวัฒนธรรม ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนี้ยังเล่านิทานเก่งและขับเฝ้าได้อีกด้วยขณะนี้แม้จะไม่ได้เป็นรัฐกรแล้วแต่ก็ยังช่วยกิจการต่างๆ ของเมืองกะลิมอยู่หลายด้าน

ข้อมูลของเฝ้าเฝ้าในงานวิจัยนี้ใช้บ้านจะร็อกเป็นบ้านหลัก และใช้ข้อมูลของบ้านวักเหนือ บ้านวักใต้ รวมทั้งบ้านจะลาม ซึ่งเป็นบ้านเฝ้าที่อยู่เขตเมืองท่าแดง ซึ่งผู้วิจัยเคยเดินทางไปเยี่ยมมาแล้ว เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ แต่ได้ข้อมูลมาไม่มากนักเพราะเป็นบ้านอพยพไปอยู่ใหม่ มีคนน้อย และไม่มีคนสูงอายุที่จะเล่าเรื่องของเฝ้าเฝ้ามากนัก

บ้านจะร็อก เมืองกะลิม

บ้านจะร็อก ตั้งอยู่ห่างจากสำนักเมืองกะลิมประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางจากสำนักเมืองประมาณ ๖ ชั่วโมง บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกับบ้านจะร็อก เป็นบ้านเฝ้าเฝ้าทั้งหมด ได้แก่ บ้านวักเหนือ บ้านวักใต้ และบ้านสองคอน ส่วนบ้านจิง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้เป็นบ้านกะตุ

บ้านวังเหือและบ้านวังไต้ มีคนกะตออยู่ปนบ้าง แต่ถือว่าเป็นบ้านเงะ เพราะคนส่วนใหญ่เป็นเงะ ส่วนบ้านจะร็อก และบ้านสองคอน เป็นคนเงะเกือบทั้งหมด

บ้านจะร็อกเป็นเขตที่อยู่ใกล้ลำน้ำเซกอง จึงถือเป็นกลุ่ม เกรียงติชะ แม้ว่าจะตั้งบ้านจะไม่ได้ อยู่ติดริมน้ำทีเดียว ชาวบ้านจะร็อกใช้น้ำจากลำห้วย ๓ แห่งใกล้บ้าน คือ ห้วยลาจ ห้วยปลิง ห้วยจะอิน และห้วยขนาดเล็กที่อยู่ติดบ้าน คือ ห้วยจะร็อก ห้วยทั้งหมดนี้ค่อนข้างเล็ก ปลาในห้วยจึงเป็นปลาขนาดเล็กทั้งสิ้น ถ้าต้องการปลาใหญ่ จะต้องเดินไปเซกอง ประมาณ ๓ ชั่วโมง ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ค่อยไปจับปลาที่เซบอยนั้ ปลาที่เป็นอาหารประจำวันมักจะหาเอาจากห้วยใกล้บ้านทั้ง ๓ แห่ง ส่วนห้วยจะร็อกเป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้ประจำวัน

ใกล้บ้านจะร็อก มีภู ๓ ภู ต่อเนื่องกัน คือ ภูอ้าก ภูเปลูก ภูกุน อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของบ้าน ชาวบ้านไม่ค่อยไปตัดไม้ ดักสัตว์หรือหาของป่าที่ภูเหล่านี้บ่อยนักเพราะต้องเดินไกล ถ้าจะใช้ไม้ประเภทไผ่สำหรับทำเครื่องจักสานและเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ก็มักจะหาตัดเอาแถบใกล้ๆ บ้าน นอกจากในเวลาที่ต้องการไม้แก่นขนาดใหญ่เพื่อปลูกหรือซ่อมแซมเรือน จึงจะไปถึงบริเวณภู

ตามข้อมูลของนางมะนีสอน บ้านจะร็อกมี ๑๓ หลังคาเรือน จำนวนครอบครัว ๑๘ ครอบครัว ประชากร ๑๓๐ คน เป็นชาย ๘๕ คน หญิง ๔๕ คน ประชากรทั้งหมดเป็นเผ่าเงะ แต่ในรายงานการสำรวจของสำนักเมือง ระบุว่า มีครอบครัวทั้งสิ้น ๒๗ ครอบครัว และมีคนกะตออยู่ปนด้วย แต่จำนวนประชากรใกล้เคียงกัน คือ ๑๒๕ คน ความแตกต่างนี้เป็นเพราะคนในบ้านเอง

บางครั้งก็ไม่ทราบแน่ๆ เรือนหลังใดอยู่ในเขตบ้านของตนบ้าง แม้เขตบ้านจะไม่ได้ยู่ติดกันหนาแน่นเหมือนในเมืองใหญ่ๆ แต่ความสับสนเรื่องกำหนดเขตตามแบบการปกครองก็มักจะเกิดขึ้นเสมอ เนื่องจากไม่มีบันทึกหรือรายงานเป็นหลักฐาน นายบ้านเองก็ตอบให้ชัดเจนไม่ได้

ที่บ้านจะร็อกมีโรงเรียนประถมขนาดเล็ก ครูเป็นคนเงะบ้านจะร็อกเอง จำนวนนักเรียนมีไม่

มากนัก นักเรียนหญิงส่วนมากจะเรียนไม่นาน เพราะต้องช่วยพ่อแม่ทำงานบ้านและหาอาหารประจำวัน ส่วนนักเรียนชายอาจจะได้เรียนจนจบชั้นประถม แล้วจึงเข้ามาเรียนต่อที่ตัวสำนักเมืองกะลิม ซึ่งมีชั้นเรียนถึงมัธยมต้น และมีเรือนพักให้ด้วย แต่จะต้องมีชื่ออยู่ในบัญชีของสำนักเมือง จึงจะขอมาเรียนได้ และไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพราะเป็นส่วนที่รัฐจัดให้

บ้านจะร็อกไม่มีประวัติการอพยพโยกย้าย ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของการบันทึกหรือเรื่องเล่า ชาวบ้านรับรู้สืบทอดกันมาเพียงว่า บ้านจะร็อกอยู่บริเวณนี้มานานแล้ว ในช่วงสงคราม มีการแยกย้ายกันไปหลบซ่อนอยู่ตามลำห้วยและป่าดง เมื่อสงครามสงบจึงกลับมาที่บ้านเดิม แต่ตัวเรือนส่วนใหญ่ผุพังและเสียหายไปเกือบหมด เรือนที่มีอยู่ในปัจจุบันจึงเป็นเรือนที่ปลูกขึ้นหลังสงคราม ลักษณะเป็นเรือนแบบลาวลุ่ม แต่ยังใช้วัสดุเป็นไม้ไผ่และไม้แก่นแบบเก่า เพราะหาได้ไม่ยาก

บ้านจะร็อกไม่เคยมีภัยพิบัติร้ายแรง ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของภัยธรรมชาติหรืออหิวาต์ภัย ภัยอหิวาต์ระบาดบ้างเป็นครั้งคราว แต่ไม่ค่อยมีคนตาย อาจเป็นเพราะเป็นบ้านขนาดเล็ก และบ้านในแถบนี้ก็ต้องอยู่กระจายห่างกัน โรคจึงไม่ระบาดรุนแรง เคยมีโรคหัดแดง (หัด) ระบาด มีเด็กป่วยเกือบทั้งบ้าน แต่ไม่มีรายใดถึงตาย ส่วนโรคระบาดของสัตว์มีปรากฏบ้าง โดยทั่วไป ในหน้าแล้ง (เดือน ๓-๔) ไก่มักจะตายมากเพราะร้อนจัด

ประชากรบ้านจะร็อกปลูกข้าวเหนียว ด้วยวิธีสักร้าวไร่ พื้นที่เพาะปลูกเป็นแปลงเล็กๆ เพราะพื้นที่ราบหายาก ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้แต่ละปีจึงมักไม่พอกิน ต้องกินมันต้น (มันสำปะหลัง) เผือก กลอย โดยหุงหรือหนึ่งปนกับข้าว อาหารประจำวันไม่ค่อยมีเนื้อสัตว์ นอกจากปลาขนาดเล็กที่จับได้จากห้วย และสัตว์ขนาดเล็กเช่น กระรอก กะปอม (กิ้งก่า) หนู อ้น ตุ่น และนกต่างๆ สัตว์ป่าขนาดกลาง เช่น กวาง เก้ง หมูป่า จับได้บ้างแต่ไม่บ่อยนัก ชาวบ้านเชื่อว่า ในบริเวณนี้ยังมีเสือชุกชุมอยู่ โดยเฉพาะเสือดาว จึงไม่ค่อยออกไปจับสัตว์ป่าบ่อยนัก ส่วนสัตว์เลี้ยง เช่น หมู ไก่ ควาย ส่วนมากเลี้ยงไว้ใช้ในการทำประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น เมื่อมีการเจ็บป่วยอาจต้องฆ่าหมูหรือไก่ เลี้ยงผี นอกจากนี้ไก่และหมูเป็นอาหารหลักสำหรับเลี้ยงแขกในพิธีแต่งงาน (แต่งงาน) และส่งสะกาน (พิธีฝังศพ) ควายจะใช้ในการทำพิธีของบ้าน (แปงฮีดบ้าน) ซึ่งเป็นพิธีใหญ่ของชุมชน

โดยทั่วไป อาจกล่าวได้ว่าบ้านจะร็อกมีความเป็นอยู่ค่อนข้างขาดแคลน อาหารไม่เพียงพอ และความช่วยเหลือจากรัฐในแง่สาธารณสุขก็ยังมีน้อย บ้านจะร็อกไม่มีหน่วยอนามัยหรือสาธารณสุข ถ้าเจ็บป่วยหนัก และแปงฮีดตามความเชื่อเดิมแล้วไม่ทุเลา ญาติพี่น้องก็จะจะต้องหามาที่โรงหมอ

(โรงพยาบาล) ของสำนักเมืองกะลิม แต่ส่วนมาก จะมาโรงพยาบาลในกรณีของการคลอดลูก เพราะผู้ป่วยหนักด้วยโรคต่างๆ มักจะอาการหนักเกินกว่าจะพามาโรงพยาบาล อย่างไรก็ตาม การดำรงชีวิต และความเป็นอยู่ของบ้านจะร็อก ก็จัดอยู่ในระดับมาตรฐานของบ้านที่อยู่ในเขตห่างไกล

เรือนที่อยู่อาศัย

เรือนเงะ เรียกเป็นภาษาของเผ่าว่า **ดง** ถ้าเป็นเรือนหลังเล็กๆ แบบเถียงไร่เถียงนา ลักษณะเป็นกระท่อม (ตูป) จะเรียกว่า **ป๊อก** (เสียงยาว) ดง เป็นเรือนชั้นเดียว **กะลาง** (ใต้ถุน) สูงเพิงเอว หรือต่ำกว่านั้น แต่ปัจจุบันมักนิยมทำให้สูงขึ้น คล้ายๆ เรือนลาวลุ่ม และใช้พื้นที่ใต้ถุนสำหรับนั่งเล่น แต่ก่อนกะลางใช้เก็บพินบ้าง แต่โดยทั่วไปพื้นที่ส่วนนี้จะไม่ได้อาศัยประโยชน์เลย

เรือนเงะใช้เสาไม้แก่น รวมทั้งใช้เป็นโครงเรือน เช่น ช่อ คาน คร่าว เสา (**ตะมอล**) เป็นแบบฝังดิน เรือนเงะที่ปลูกแบบลาวลุ่มอาจมีที่ใช้เสาดั้งบนก้อนหินบ้าง แต่เรือนดั้งเดิมจะไม่มีเสาดั้ง พื้นเรือนเป็นฟากไม้ไผ่สับ ฝาแอมทำด้วยไม้ไผ่สาน หลังคามุง เหย (พืชประเภทหวาย มีใบเล็กๆ ยาวๆ) ใบเหยลักษณะคล้ายทางมะพร้าว เมื่อจะใช้มุงหลังคาต้องพับทบตรงสันกลางใบ แล้วนำมาเรียงซ้อนกันถี่ๆ ใช้กำปั้นทุบตรงโคนใบให้แนบติดกัน โคนใบจะติดแน่นไม่หลุด และไม่ต้องเย็บหรือมัดแบบหญ้าคา หรือใบไม้ชนิดอื่น หลังคาที่มุงเหยนี้จะค่อนข้างบาง ไม่หนาเหมือนหลังคาของเรือนตะเริงหรือกลุ่มชนเผ่าที่อยู่ในเขตเมืองดักจึง อาจเป็นเพราะอากาศแถบเมืองกะลิมไม่หนาว ไม่มีลมแรง และฝนไม่หนัก ชายคาเรือนของเงะลาดค่อมลง แต่ไม่ต่ำเกือบจรดพื้นเรือนเหมือนเรือนตะเริง ส่วนบนสุดของหลังคาด้านหน้าและหลัง ตกแต่งด้วยไม้สลักรูปโค้งแหลม เรียกว่า **กะแวน** แต่ไม่ใช่เขาควยตกแต่ง หลังคาเหยนี้จะอยู่ได้ประมาณ ๕-๖ ปี โดยไม่ต้องแซมใหม่

ตัวเรือนและพื้นที่ใช้สอย ด้านหน้าเรือนมีบันได เรียกว่า **กรุดา** เป็นขั้นไม้ดอกโปร่งๆ เมื่อขึ้นบันไดมาจะถึงชานเรือนด้านหน้า หรือ **มอง** ซึ่งมีหลังคาค่อม ชายคาส่วนที่คลุมชานนี้ เรียกว่า **จะโล๊ะ** มองจะมีขนาดเท่าความกว้างของตัวเรือนแต่ไม่ยาวนัก ใช้เป็นบริเวณนั่งเล่น พุดคุยกับเพื่อนบ้าน วางข้าวของเครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ ที่ใช้ประจำวัน ส่วนชานด้านหลังเรือน เรียกว่า **อินซง** ขนาดแคบกว่าชานหน้า มีบันไดลง (**กรุดาอินซง**) เป็นที่ขึ้นลงสำหรับคนในเรือนเท่านั้น ชานหลังใช้เป็นบริเวณซักล้าง เตรียมอาหาร วางน้ำเต้าใส่น้ำ ครุ่น้ำ ฯลฯ

ถัดจากชานเรือนด้านหน้าคือตัวเรือน มีฝากัน มีประตูกลาง (**ประเลาะฮู**) จากประตูนี้จะมีไม้กระดานพาดยาวผ่านตลอดตัวเรือนไปจรดประตูหลังเรือน ภายในเรือนจึงแบ่งเป็นสองฟาก เป็นที่พื้นที่

ใช้สอยนั่งนอนของคนในเรือน เรือนเงแบบดั้งเดิมจะเป็นเรือนยาว (long house) คล้ายๆ เรือนกะตู่ เพราะครอบครัวเงจะไม่แยกเรือนเมื่อแต่งงาน ลูกชายทั้งหมดจะนำเอาภรรยาเข้ามาอยู่ร่วมในครอบครัว จำนวนผู้อยู่อาศัยจึงเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนเมื่อคับแคบเกินกว่าจะอยู่ได้ ก็จะมีเรือนเดิมและปลูกใหม่ให้พอ กับจำนวนคน โดยไม่มีการต่อตัวเรือนเดิมอย่างเด็ดขาด ถือว่าชะล่า ไม่กระตือรือร้นที่พาดยาวตลอดตัว เรือนนี้จึงทำหน้าที่แบ่งพื้นที่ใช้สอยออกเป็นสัดส่วนสำหรับคนในเรือน ไม่ให้สับสนปนเปกันมากนัก แต่ไม่มีการกั้นฝาเฉพาะส่วนของแต่ละครอบครัว ไม่มีการผูกม่าน หรือกั้นบริเวณในลักษณะใดทั้งสิ้น ภายในเรือนเงจึงเป็นพื้นที่โล่งตลอดทั้งเรือนแต่ค่อนข้างมืด เพราะไม่มีช่องให้แสงสว่างเข้า นอกจาก ช่องหน้าต่างที่เจาะไว้ใกล้ฝาด้านหน้าเรือน ด้านละ ๑ ช่อง และบริเวณใกล้ช่องหน้าต่างนี้จะเป็นส่วนที่ ใช้รับแขก หรือให้แขกพักค้างคืน ถ้าไม่มีแขก ลูกสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานมักจะนอนในบริเวณนี้ โดย ปรกติแขกที่มาพักจะนอนฟากไหนก็ได้ แต่ถ้าเรือนใดมีลูกสาวโสดนอนอยู่ส่วนหน้าเรือนนี้ แขกจะต้อง นอนอีกฟากหนึ่ง จะนอนฟากเดียวกับลูกสาวของเรือนไม่ได้

เรือนเงไม่นิยมทำช่องหน้าต่างหลายช่อง ในเรือนจึงค่อนข้างมืดและมีควันไฟรม เพราะเตา ไฟอยู่ในเรือน ถ้าเป็นเรือนขนาดยาวมากๆ อาจมีช่องขึ้นลงทางด้านข้างเรือนเพิ่มขึ้นอีกด้านละ ๑ ช่อง และมีการเจาะหน้าต่างเพิ่มขึ้น แต่ก็พบน้อยมาก คนเงเห็นว่าแสงสว่างในเรือนไม่สำคัญ เพราะปรกติ ก็ไม่ค่อยได้อยู่ในเรือน และเวลาทำอาหารก็ได้แสงสว่างจากเตาไฟพอยู่แล้ว

พ่อเผ่าแม่เผ่า หรือเจ้าเรือน (ภาษาเงมักใช้คำเรียกแบบลาวว่า เจ้ากกเจ้าเหล้า หมายถึงผู้มี อำนาจสูงสุดในครัวเรือน) จะนอนด้านในสุดติดฝาท้ายเรือน ครอบครัวของลูกชายที่แต่งงานแล้วก็จะ เลือกพื้นที่นอนเป็นสัดส่วนตามความพอใจ แต่ไม่มีการกั้นบริเวณแยกจากกันเด็ดขาด ไม่มีข้อกำหนด ชัดเจนว่าใครต้องนอนตรงพื้นที่ส่วนไหน เพียงแต่กำหนดรู้กันว่าคนในแต่ละครัวเรือนจะนอนในบริเวณ เดียวกัน เด็กๆ จะนอนกับพ่อแม่ของตน ส่วนหนุ่มสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานอาจจะไปนอนอยู่ทางด้าน หน้าเรือนได้

เผ่าเงไม่ถือทิศหัวนอน แต่จะนอนเอาหัวชิดฝาแต่ละฟากเรือน หันปลายเท้าชนกันทางด้าน ไม้ที่พาดกลางเรือน ไม่มีการนอนเอาด้านหัวชนฝาด้านหน้าเรือนและท้ายเรือน ข้าวของส่วนตัวและเสื้อผ้า มักใส่ในภาชนะสานที่เรียกว่า *กะลอม* มีลักษณะคล้ายกะป้าแต่มีฝาบิด ถ้าฝายเป็นยอดแหลม จะเรียก ว่า *ซุน* กะลอมนี้วางไว้ตรงหัวนอนในบริเวณพื้นที่นอนของแต่ละครอบครัว ในระยะหลังๆ ที่เผ่าเงเริ่ม นิยมทำเรือนแบบลาลุ่ม มักนิยมทำแคร่นอนด้วย และจะผูกกรวยจากเส้าหัวแคร่โยงไปที่ฝาด้านหน้า สำหรับพาดเสื้อผ้าข้าวของส่วนตัว

๒๓๘ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

ในตัวเรือนจะมีเตาไฟสำหรับทำอาหารและให้ความอบอุ่น ถ้ามีหลายครัวเรือนในเรือนเดียวกัน ก็จะมีเตาไฟตามจำนวนครัวเรือน แต่ไม่จำเป็นต้องมีจำนวนเท่ากับคู่สามีภรรยาในเรือน ถือว่าการทำอาหารจะทำรวมกันที่เตาไฟใหญ่เพียงเตาเดียว ซึ่งมักอยู่ตรงที่นอนของลูกชายคนโต เตาไฟอื่นๆ แม้จะใช้ในการทำอาหารด้วยแต่ก็ไม่ถือว่าเป็นเตาไฟหลักของเรือน และส่วนมากก็ใช้ประโยชน์ในแง่ให้ความอบอุ่นและแสงสว่าง เหนือเตาไฟแต่ละเตาจะมีหิ้งลอยที่ต่อลงมาจากช่อ เรียกว่า *ฮัรปาง* ใช้เก็บอาหาร และทำให้อาหารแห้ง เพราะมีควันไฟและความร้อนจากเตาขึ้นไปรมอยู่เกือบตลอดเวลา หิ้งนี้เก็บได้ทั้งชั้นเนื้อสัตว์ ข้าวโพด มัน และภาชนะเล็กๆ น้อยๆ ส่วนหิ้งลอยขนาดใหญ่ที่เรียกว่า *จริง* จะต่ออย่างแข็งแรง วางไว้บนช่อและคานเรือน ใช้เก็บภาชนะต่างๆ รวมทั้งฟืน แต่เรือนจะไม่ค่อยเก็บฟืนในเรือนมากนัก เพราะอากาศไม่หนาวเหมือนแถบเมืองดักจิง

ส่วนกลางเรือนค่อนข้างไปทางด้านหน้า เป็นบริเวณนั่งกินข้าวกินเหล้าเวลามีการแบ่งฮึด หรือมีการเลี้ยงญาติพี่น้องและแขกแต่ในการกินอาหารประจำวันจะไม่ใช้บริเวณนี้ถ้าในเรือนมีอยู่หลายครอบครัว อาจตั้งพาข้าวได้หลายที่เพื่อความสะดวก แต่ก็ยังถือว่าทำอาหารและกินรวมกันทั้งเรือน

การตกแต่งตัวเรือนและภายในเรือน บนหลังคาเรือนด้านหน้าและหลัง นิยมตกแต่งด้วยไม้แกะสลักเป็นรูปโค้งแหลมคล้ายเขาควย ด้านละ ๑ อัน แต่ไม่ค่อยใช้เขาควยจริงๆ ส่วนในตัวเรือน มักใช้ไม้กระดานแผ่นยาวตอกติดฝาด้านยาวทั้งสองด้านตรงส่วนบนสุดติดหลังคา ไม้นี้จะแกะสลักเป็นลวดลายต่างๆ ตามความพอใจ ไม่มีลวดลายสัญลักษณ์หรือลวดลายที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อใดๆ เป็นพิเศษ ต่ำจากไม้นี้ลงไปมักใช้ไม้ไผ่ประเภท ไม้ป่อง ไม้ปะอ ซึ่งเป็ไม้ลำยาว ปล้องใหญ่แข็งแรง ตอกตลอดความยาวเรือน ใช้เป็นที่เสียบหัวควยจากการแบ่งฮึด เรียงกันมาตลอดจากด้านหน้าเรือน การเสียบหัวควยนั้นนอกจากจะเป็นเครื่องตกแต่งที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อแล้ว ยังแสดงสถานะทางเศรษฐกิจของเรือนอีกด้วย แต่หัวควยนี้จะต้องมาจากการแบ่งฮึดของเรือนเท่านั้น หัวควยที่ฆ่าในพิธีอื่นๆ เช่น แต่งดอง ส่งสะกาน จะไม่นำมาติดประดับเป็นอันขาด

ในตัวเรือน ตรงเสาคู่หน้า จะตกแต่งให้มีลักษณะคล้ายซุ้มประตูโค้ง โดยใช้ไม้แผ่นยาว ตอกติดเสาทั้งสามต้น แกะสลักไม้ให้มีลวดลายโค้ง ปลายสองด้านคุ่มลง รูปที่แกะสลักหรือแต้มสีบนแผ่นไม้นี้อาจเป็นรูปสัตว์เช่น ตัวเหิน ตัวกะถาง (กิ้งก่าขนาดใหญ่) และอาจนำหัวควยมาติดที่เสาด้านกลางเหนือแผ่นไม้ด้วย ๑ หัว

การตกแต่งอื่นๆ นอกจากนี้ไม่ปรากฏว่ามีในเรือนเงะดั้งเดิม แต่ในเรือนที่ปลูกแบบลาลุ่ม อาจมีเสาค้ำที่ชันด้านหน้าและมีการทาสีตกแต่งแล้วแต่จะเห็นงาม ซึ่งก็เป็นการตกแต่งตามอิทธิพล

ของลาวลุ่มนั่นเอง

การกินในครัวเรือน ครอบครัวจะเป็นครอบครัวขยาย (expanded family) ขนาดใหญ่ ลูกชายทั้งหมดจะอยู่รวมกับพ่อแม่ ส่วนลูกสาวจะแต่งงานออกไปอยู่เรือนสามี ในเรือนจึงมีพ่อแม่แม่ ลูกชาย-ลูกสะใภ้ และหลาน รวมทั้งลูกๆ ที่ยังไม่ได้แต่งงาน ตามปกติ สมาชิกทั้งหมดในเรือนจะต้องช่วยกันหาอาหารประจำวัน แม่เผ่าจะเป็นผู้ควบคุมดูแลเรื่องอาหาร การกินในครัวเรือน โดยมีลูกสะใภ้เป็นผู้ช่วย ลูกสาวที่ยังอยู่ในเรือนหรือเด็กผู้หญิง มีหน้าที่ตักน้ำและตำข้าว ลูกสาวที่ออกเรือนไปแล้วแต่มีเหตุต้องกลับมาอยู่เรือนพ่อแม่ เช่น สามีตาย หรือเลิกกับสามี จะช่วยทำงานในเรือนและในไร่หรือช่วยหาอาหาร หาผักหาเห็ด แต่จะไม่ช่วยทำอาหารเลย

การที่ไม่แยกครัวเรือนคู่แต่งงาน ทำให้ผู้อยู่อาศัยในเรือนเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ผลผลิตของครอบครัวจะถือว่าเป็นของส่วนรวมทั้งเรือน รวมทั้งข้าวปลาอาหารที่หามาได้ ถ้าลูกชายคนใดต้องการจะแยกเรือนออกไปด้วยเหตุผลใดก็ตาม จะต้องนำข้าวของทั้งหมดที่พ่อแม่หาให้ในการแต่งงานของตนมาคืนครอบครัว ฉะนั้น เผ่าเงะจึงไม่ค่อยมีการแยกครัวเรือนออกไป นอกจากเมื่อเรือนคับแคบอยู่ไม่ได้จริงๆ จึงจะปลูกเรือนใหม่ และกลับมาอยู่รวมกันเช่นเดิม ในระหว่างปลูกเรือน แต่ละครอบครัวอาจปลูกตุงเล็กๆ อยู่ชั่วคราวใกล้ๆ บริเวณที่จะปลูกเรือนใหม่นั้น

ในปัจจุบัน การแยกเรือนอาจเกิดขึ้นในกรณีที่ลูกชายต้องไปทำงานในที่ไกล หรือไปแต่งงานกับผู้หญิงบ้านอื่นแต่ก็นับว่ายังมีกรณีเช่นนี้น้อยมาก มีแต่พวกที่มาทำงานเป็นรัฐกร ซึ่งจะย้ายมาอยู่ใกล้สำนักเมือง แต่ก็ถือว่าบ้านของพ่อแม่เผ่านั้นยังเป็นภูมิสำเนาที่แท้จริง

การนับจำนวนเตาไฟในเรือนไม่ได้เป็นการระบุจำนวนครัวเรือน หรือครอบครัวคู่แต่งงานเสมอไป คู่สามีภรรยา ๒-๓ คู่ อาจใช้เตาไฟร่วมกันก็ได้ ทำให้แตกต่างกับครัวเรือนเผ่ากะตู่ซึ่งเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ และอยู่ในเรือนยาวเช่นเดียวกัน ครอบครัวกะตู่จะแยกทำอาหารเฉพาะในครัวเรือนหรือครอบครัวของตน จำนวนเตาไฟในเรือนกะตู่จึงถือเป็นการระบุจำนวนครอบครัวได้ด้วย

การปลูกเรือนใหม่ ดังที่กล่าวแล้วว่า เผ่าเงะจะปลูกเรือนใหม่ก็เมื่อเรือนเดิมผุพังเสียหาย หรือจำนวนผู้อยู่อาศัยเกินพื้นที่ใช้สอยของตัวเรือนจะรับได้เท่านั้น ในบริเวณบ้านเงะจึงมีเรือนไม่มากหลังแต่มีจำนวนประชากรมาก

ในแต่ละปี เผ่าแกในบ้านจะปรึกษาหารือกันว่า มีเรือนใดต้องซ่อมแซมหรือปลูกใหม่บ้างหรือไม่ เพราะทุกคนในบ้านจะต้องช่วยกันทั้งหมด กำหนดที่จะปลูกเรือนมักอยู่ในระหว่างเดือน ๑๑-๑๒ เพราะเป็นระยะว่างไม่มีงานไร่ และไม่มีฝน เมื่อกำหนดความต้องการเรือนในปีนั้นๆ ได้แล้ว เจ้าเรือนที่

ต้องการปลูกเรือนใหม่ก็จะเสาะหาไม้และเครื่องประกอบต่างๆ เอง หรือมีญาติพี่น้องไปช่วยกัน เวลาในการเสาะหาไม้นี้จะตกราวๆ ๒๐ วัน ถึง ๑ เดือน แล้วแต่ขนาดของเรือน เมื่อลงมือปลูกจริงๆ จะใช้เวลาไม่เกิน ๑๐ วัน ส่วนคาน หรือ ปีกอก ใช้เวลาเพียง ๒-๓ วัน ก็ได้ ๑ หลัง ถ้าเป็นการปลูกเรือนแบบลาลุ่มซึ่งจะมีขนาดเล็กลงมาก จะใช้เวลาปลูกเพียง ๑-๒ วัน เมื่อรวมเวลาหาไม้ด้วยก็จะตกประมาณ ๑๐ วัน การปลูกเสาข้าว หรือ หั่ว เป็นหน้าที่ของครัวเรือนเอง และจะปลูกเหมือนเรือนขนาดเล็กแต่ใช้เสาสูงกว่าเรือนที่อยู่อาศัยในบ้านจะพบว่าไม้เสาข้าวจำนวนมากว่าตัวเรือนและมักอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม การวางตำแหน่งเรือน เรือนนี้จะปลูกล้อมเป็นวงกลม มีกว้านบ้านอยู่ตรงกลาง เรือนจะหันหน้าเข้าหากว้าน จึงไม่มีการกำหนดทิศหน้าเรือน เรือนแต่ละหลังจะเว้นระยะห่างระหว่างกันพอสมควร ถ้ามีการปลูกเรือนใหม่อาจแซมลงระหว่างเรือนเดิม หรือรื้อเรือนเดิมออกแล้วปลูกใหม่โดยร่นลงไปเล็กน้อย ถ้าปลูกเรือนใหม่โดยทยอยลงไปข้างหลังจะไม่รื้อเรือนเดิมก็ได้ แต่ถ้ารื้อออก ที่ดินตรงนั้นต้องปล่อยทิ้งไว้จะให้คนอื่นมาปลูกเรือนทับที่เดิมไม่ได้ ส่วนการปลูกเรือนซ้อนด้านหน้าจะไม่ทำอย่างเด็ดขาด ถือว่าเป็นที่น่ารังเกียจเพราะด้านหลังเรือนจะไปชนหน้าเรือนคนอื่น

ฉะนั้น บ้านจะเก่าที่มีอายุนานและมีประชากรมาก อาจจะมีวงเรือนซ้อนกันอยู่เป็น ๒ ชั้น แต่ตัวเรือนจะไม่ซ้อนหน้ากัน ในบางกรณี อาจขยับขยาย ปลูกเรือนใหม่โดยไม่ล้อมเป็นวงกว้านก็ได้ อย่างไรก็ตาม การปลูกเรือนใหม่มีน้อยดังกล่าแล้วและพื้นที่ราบก็มีไม่มากนัก ชุมชนจะจึงไม่ค่อยขยายใหญ่ในแง่พื้นที่แต่จะขยับขยายในรูปของการโยกย้ายไปตั้งบ้านใหม่ เมื่อประชากรมีมากขึ้น

ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกเรือนและพิธีกรรมเกี่ยวกับเรือน การปลูกเรือนมักจะทำในวันเดือนออก (ข้างขึ้น) หรือถ้าจำเป็นจะปลูกข้างแรมก็ได้ แต่จะไม่ปลูกในวันเดือนดับอย่างเด็ดขาด ความเชื่อนี้ตรงกับอีกหลายๆ เผ่า เช่น ตะเริงง ดักกิง กะตู

เมื่อจะปลูกเรือนใหม่ เจ้าเรือนจะเอาไม้ไปปักหมายไว้ในบริเวณที่ถางไว้เล็กน้อยก่อน เป็นการขอดินจากผีดิน (*ยางกะเตียก*) เจ้าเรือนจะบอกกล่าวกับผีว่า มาขอดินปลูกเรือน ถ้าจะอยู่ดีหรือไม่ดีก็ขอให้มาบอกในความฝัน

บางคนอาจเอาข้าวสารเมล็ดงามๆ ๒-๓ เมล็ด มาใส่กะบังน้อยๆ เอาลงฝังดินไว้ในบริเวณนั้นทิ้งไว้สัก ๑-๒ คืน แล้วไปขุดดู ถ้าเมล็ดข้าวอยู่ดี ก็ถือว่าผีดินให้อยู่ได้ แต่ถ้ามีเมล็ดข้าวหัก ถือว่าไม่ดี ต้องย้ายไปที่ใหม่ ถ้าข้าวหักเพียงเมล็ดเดียวก็ยังไม่พอจะอยู่ได้ ส่วนความฝันที่ถือว่าดี ก็ได้แก่ ฝันว่าได้เครื่อง (เสื้อผ้า) ได้ของ จับนกจับหนูได้ ฝันว่าปลูกต้นไม้ หรือลงเรือไปที่ต่างๆ ฝันว่าญาติพี่น้องมาหา มาสู่ ฝันร้ายได้แก่ฝันเห็นสัตว์ป่า เห็นไฟ ฝันว่าข้าวของเสียหาย ตัดต้นไม้ ทำไร่นาสวน ปลูกเรือน

ฝันว่าแต่งงานๆ หรือมีคนอื่นมาขอข้าวของเครื่องใช้ เสื้อผ้า หรือฝันว่าข้าวของหักพังเสียหาย เสือขบ ถ้าฝันว่ายิ่งกว้างยิ่งสัตว์ต่างๆ ก็ไม่ดีเหมือนกัน

เมื่อได้ทำพิธีขอดินปลูกเรือนแล้ว และได้ความฝันว่าที่ตรงนั้นดี ปลูกเรือนได้ ก็จะบอก กำหนดนัดหมายให้คนในบ้านมาช่วย การรวมแรงปลูกเรือนนี้ปรกติทุกเรือนจะส่งคนมาช่วย เท่ากับเป็นตัวแทนของเรือนแต่ละเรือนในบ้านนั้น เจ้าของเรือนที่ปลูกใหม่จะต้องจัดหาอาหารมาเลี้ยง ส่วนมากชนเผ่าจะกินอาหารเพียงวันละ ๒ มื้อ คือตอนสาย และบ่าย หรือใกล้เย็น อาหารที่เลี้ยงนี้เป็นอาหารธรรมดาที่กินเป็นประจำวัน แต่เจ้าของเรือนก็ต้องเตรียมไว้ให้เพียงพอกับจำนวนคนที่มา **พิธีขึ้นเรือนใหม่** ก่อนขึ้นอยู่เรือนใหม่ ต้องให้คนในเรือนคนหนึ่งมาจุดไฟอยู่นอกเรือน แล้วให้คนเรือนอื่นมาถามว่า นี่เรือนใคร คนที่จุดไฟอยู่จะตอบว่า เรือนท้าว.....ตามชื่อเจ้าเรือน จากนั้นก็ขึ้นเรือนได้เลย เอาดินพินที่จุดไฟนั้นไปวางที่เตาไฟใหญ่ของเรือน แล้วคนอื่นๆ ก็ขึ้นเรือนตามไป หลังจากนั้นต้องเอาพินที่ติดไฟแล้วไปจุดให้เรือนอื่นๆ ทุกเรือน เป็นอันว่าเรือนใหม่ได้มาร่วมอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเรือนอื่นๆ ของบ้านแล้ว เมื่อเสร็จพิธีขึ้นเรือนใหม่ บางคนอาจเอาฟักเขียวมาทุบลงกับพินเรือน ถ้าฟักนั้นแตกกระจัดกระจายก็ถือว่าดี คนในเรือนจะอยู่สุขสบาย ทำไร่นาสวนได้ผลบริบูรณ์ ถ้าฟักแตกออกเป็นสองสามซีก ก็ถือว่าไม่ดีนัก

เมื่อทำพิธีขึ้นเรือนแล้วจึงมีการฆ่าหมูฆ่าไก่ เลี้ยงผีเรือน (*ยวงดง*) เลี้ยงผีดิน ผีภู และเอาหมู และไก่เหล่านั้นทำอาหารเลี้ยงฉลองกันทั้งบ้าน คนที่มาช่วยปลูกเรือนและคนอื่นๆ ในบ้านก็จะมาร่วมกันกินทั้งหมด

ถ้าเป็นการสร้างบ้านใหม่ เช่น อพยพโยกย้ายทั้งบ้าน หรือสร้างกว๊านใหม่ ซ่อมกว๊านเก่า จะต้องฆ่าควายเลี้ยงทั้งบ้าน ถือเป็นพิธีใหญ่และจำเป็น ไม่ทำไม่ได้ กว๊านที่สร้างใหม่ ถ้ายังไม่ได้ฆ่าควายเลี้ยงผี คนจะขึ้นกว๊านไม่ได้เป็นอันขาด

เนื่องจากชนเผ่าจะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ จำนวนเรือนในบ้านจึงมีไม่มากนัก ดังกล่าวแล้ว แต่ตัวเรือนแต่ละหลังจะมีขนาดยาวมาก และมีหลายครอบครัวในเรือนหลังเดียวกัน ความสัมพันธ์ในเรือนจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องผู้ชายทั้งหมด ชุมชนเก่าจะสังเกตได้จากตัวเรือนมีขนาดยาว เพราะสมาชิกในเรือนเพิ่มจำนวนมากขึ้น แต่จะนับจากหลังคาเรือนไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ในระยะหลังสงครามคือประมาณ ๒๐ ปีเศษมานี้ เผ่าจะได้รับอิทธิพลลาลุ่มมาก นิยมปลูกเรือนแบบลาลุ่ม และลูกชายที่แต่งงานแล้วก็อาจลงเรือนแยกไปปลูกเรือนใหม่เฉพาะ

ครอบครัวของตนได้ ลักษณะของการตั้งเรือนจึงเริ่มแปรเปลี่ยนไป และการปลูกเรือนก็ไม่จำเป็นต้องตั้งเป็นวงล้อมกันเหมือนเมื่อก่อน บ้านจะใหม่อาจไม่มีกัวเป็นศูนย์กลางอีกต่อไป เพราะการแบ่งฮัตกินควายก็ปลงไปมากแล้ว เนื่องจากเศรษฐกิจในปัจจุบันไม่อำนวย ประกอบกับการที่รัฐพยายามปลูกฝังแนวคิดใหม่ว่า การเชื่อถือผี การแบ่งฮัตกแบบเก่า เป็นเรื่อง “งมงาย” ที่ควรต้อง “ลบล้าง” จึงจะพัฒนาชุมชนให้ทันความเจริญของโลกได้

การทำมาหากิน

ปัจจุบันคนจะปลูกข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ชาวเจ้าปลูกไว้ทำข้าวปุ้น (ขนมจีน) บ้าง นอกจากนั้นก็ปลูกมันตัน สาลี่ (ข้าวโพด) มันต่าง เผือก เอาไว้หุงปนกับข้าวเพราะข้าวมักไม่พอกิน การปลูกพืชอื่นๆ ก็มีกล้วย อ้อย สับปะรด และไม้ผลประเภทขนุน มะม่วง ส้มโอ และพืชสวนครัวที่ปลูกเอาไว้ใกล้เรือน เช่น หนามพริก หนามเขือ หนามแดง ผักกาดเขียว ผักหอม ผักอีตุ้ ผักอีตุ และมักจะปลูกยาสูบด้วยเพราะคนจะนิยมสูบยามาก ใช้บ้องยาขนาดใหญ่ที่ทำด้วยไม้ไผ่

การปลูกข้าวไร่ ประมาณเดือนหนึ่งเดือนสอง คนจะจะเริ่มถางไร่ เวลาไปถางไร่ก็ไปกันหลายๆ คน เพื่อช่วยกันทำและเพื่อความปลอดภัยด้วย ตอนเย็นจะกลับเรือนไม่ค้างที่เถียงไร่

ถ้าเป็นที่ที่ถางใหม่ก็ต้องขอที่จากผิ่ดินก่อน ทำนองเดียวกับการขอที่เมื่อจะปลูกเรือน บางทีจะถางไว้สัก ๑-๒ เมตร แล้วรอดูความผืน ถ้าผืนดีก็ไปถางต่อได้ ผืนไม่ดีก็ต้องย้ายที่ บางทีเวลาถางหญ้า ถ้ารู้สึกว่ารำคาญกว่าปรกติ แสดงว่าที่ตรงนั้นไม่เหมาะ ก็จะไม่ถางต่อ แต่ส่วนมากมักใช้วิธีดูจากความผืน

ในขณะที่เตรียมไปถางหญ้านั้นถือว่า ขะล่า ๑ วัน เรียกว่า **บักขะจะ อันโตนอย** ห้ามคนนอกเข้าบ้านเมื่อถางไร่แล้วมักเผาไม้ที่ถางไว้ให้เป็นถ่านไปเลยเพื่อกันไฟฟ้าไม่ให้ลามเข้ามาที่ไร่เรียกว่า จุดไร่ มักอยู่ในช่วงเดือน ๓ ก่อนฝนตก เวลาจุดไร่ ถือว่าขะล่า ๑ วันเหมือนกัน ในวันนั้นจะไม่พูดทักทายคนนอกบ้าน พบผู้คนในระหว่างทางก็จะไม่ถามไม่ตอบอะไร จนเริ่มถางไร่แล้วจึงจะพูดจากันได้ตามปรกติ ไร่ที่ถางใหม่นี้จะใช้ได้ประมาณ ๒-๓ ปี หลังจากนั้นต้องพักให้ดินฟื้นตัวสักกระยะหนึ่ง แล้วจึงจะกลับมาใช้ไ้ใหม่ ระหว่างที่ทิ้งไว้นี้ คนอื่นจะมาใช้ไม่ได้ นอกจากเจ้าของที่จะอนุญาตให้

ในเดือน ๓-๔ เมื่อจุดไร่ เผาตอไม้และถางหญ้าเสร็จแล้ว นิยมแบ่งฮัตกใหญ่ เรียกว่า **ฮบายวิล** ถือเป็นฮัตกปี คือจะเริ่มปีการผลิตใหม่ ตรงกับระยะที่ลาวลุ่มเรียกว่า บุญงะ คือบุญลันปี

ปรกติฝนจะเริ่มตกประมาณเดือน ๔ ต่อเดือน ๕ เป็นระยะสักข้าว ถ้าปีใดฝนล่า ก็ต้องรอจน

เดือน ๕ เดือน ๖ ในช่วงสักข้านี้เป็นระยะขะล่าที่สำคัญมาก ผู้ชายจะไม่ตัดผม ไม่ดีเหล็ก เพราะเชื่อว่าจะทำให้ข้าวไม่งอกงาม เมล็ดจะลีบ หรือมีแมลงมากัดกินต้นข้าว จะเอาน้ำมวก (น้ำข้าวข้าว) มาสระผมก็ไม่ได้ เชื่อว่าข้าวจะลีบเหมือนกัน

การสักขาใช้ไม้สักที่ทำจากไม้แก่น เป็นไม้เนื้อแข็ง ผู้ชายจะถือไม้สักขาสองมือ สักนำหน้าไปก่อนผู้หญิงตามหลัง เอาเมล็ดข้าวพันธุ์ในกะเจาะหยอดลงหลุมแล้วกลบดินด้วยเหล็กแวกที่ใช้ถางหญ้า ในตอนสักช่วงแรก นิยมสักทั้งวันนัดหมายก่อน แล้วเอาพันธุ์พืชอย่างอื่น ๆ อย่างละเอียดละน้อย มาปลูกไว้ใกล้ๆ กันเป็นหย่อมเดียวในไร่ จากนั้นจึงสักขาต่อจนเสร็จทั้งหมด ถ้าครัวเรือนใดสักขาได้ข้าวเรือนที่เสร็จก่อนก็ต้องไปช่วย ช่วงสักข้านี้ต้องไปนอนค้างที่ไร่ เพราะต้องให้เสร็จเร็วที่สุด ไม่เช่นนั้นก็จะยุ่งยาก เพราะข้าวจะสุกไม่พร้อมกัน เกือบเกี่ยวยาก

ประมาณเดือน ๖ เดือน ๗ ต้องไปถางหญ้า ถึงเดือน ๗ เดือน ๘ ก็เริ่มเป็นรวงแล้ว ระยะนี้ถ้ามีนกมีหนูมากินข้าว ก็ต้องทำเครื่องมือไว้ไล่ เช่น ทำ *กรือเราะฮู* ไว้ไล่นก เป็นปล้องไม้ไผ่ ผูกสายโยงเชือกไปที่เถียงไร เมื่อมีนกมากก็ดึงสายเชือกให้ปล้องไม้กระทบกันเกิดเสียงดังกราวๆ ส่วนหนูต้องทำกะตีดหรือกะตำ ไม้ดัก ถ้าดักได้ก็อาจเอามากิน ถ้าหนูป่าเข้ามากินข้าว ต้องทำแร้วหรือบ่วงดักตัวลั่นก็อาจเข้ามากินข้าวได้เหมือนกัน ต้องใช้น้ำหรือปิ่นยิง

ในราวเดือน ๑๐-๑๑-๑๒ ข้าวจะเริ่มทยอยกันสุก เกือบเกี่ยวได้ เริ่มจากข้าวดอ (ข้าวเบา) เมื่อเห็นว่าข้าวสุกพอจะเกี่ยวเอามาทำข้าวเม่าได้ นิยมแบ่งฮีดที่เรียกว่า *ฮิจะฮีบ* คือ บุญข้าวใหม่ เป็นฮีดเรือนแต่ก็มีกันทำตามพร้อมๆ กันทั้งบ้าน ระยะแบ่งฮีดถือว่า ขะล่า ๓ วันทั้งบ้าน ไม่ให้คนนอกเข้าบ้านหรือเข้าไร่ แต่ปัจจุบันมักลดเหลือวันเดียวเท่านั้น บางปีอาจแบ่งฮีดบ้านด้วย แต่จะทำที่หลังฮีดเรือน การทำฮีดเรือนต้องเตรียมหมูไว้ แล้วเรียกผีเข้าไปอยู่ในตัวหมู ไม่ไปกินข้าว แล้วเอาหมูนั้นไปฆ่าที่นอกเรือน ทำอาหารอยู่นอกเรือน อาหารนั้นต้องกินให้หมดภายในหนึ่งวัน ถ้าเหลือก็ต้องทิ้งหมด ถ้าเรือนใดฆ่าควาย จะต้องกินให้หมดใน ๓ วัน จากนั้นก็ฆ่าไก่เอาเลือดใส่กะบั้งไว้ แบ่งกันไปตามเรือนต่างๆ เมื่อถึงวันที่จะไปเก็บเกี่ยว ก็เอาเลือดในกะบั้งนั้นสาธิตไปตามกอข้าว บอกกล่าวผีว่า ให้ได้ข้าวมากๆ อย่าให้ข้าวหนีไปไหน ให้ได้พืชผลบริบูรณ์ แล้วจึงลงมือเกี่ยว

ถ้ามีการแบ่งฮีดบ้าน ก็จะไปทำที่กว้านบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้ทำแทนคนทั้งบ้าน และมีตัวแทนจากเรือนต่างๆ มาร่วมพิธีที่กว้าน หมูหรือไก่ในพิธีนี้จะเรียไรจากเรือนต่างๆ ในบ้านร่วมกัน

ข้าวดอ (ข้าวเบา) จะสุกและเก็บเกี่ยวได้ตั้งแต่ประมาณเดือน ๘ ส่วนข้าวงัน (ข้าวปี) สุกประมาณเดือน ๑๐-๑๑ การเกี่ยวข้าวดอไม่ต้องแบ่งฮีดฮิจะฮีบ คนจะเกี่ยวเรียกว่า *จ้ง* เกี่ยวข้าวทั้ง

กอ มารวมไว้แล้วเหยียบให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง ในแต่ละวันต้องเกี่ยวไปเหยียบไป ไม่ทิ้งไว้เป็นรวง ส่วนมากจะเกี่ยวตอนเช้าพอบ่ายก็เหยียบข้าว ถ้าเป็นข้าวชนิดเมล็ดเล็กจะต้องรูด *ชอด* เอาจากรวงได้ เป็นเมล็ดเลยไม่ต้องเหยียบ แต่ส่วนมากจะไม่ค่อยปลูกข้าวชนิดนี้ เมล็ดข้าวเปลือกเรียกว่า *เอิม* ก่อนจะขนข้าวขึ้นเล้าในวันแรก บางครัวเรือนอาจทำพิธีเล็กๆ คือ หลามข้าวใส่กระบั้ง หลามนกหนูใส่กระบั้งเหมือนกัน แล้วทำร้านเล็กๆ บริเวณเล้าข้าว เอาอาหารที่ทำไว้นั้นเลี้ยงผี แล้วจึงขนข้าวขึ้นเล้า เล้าข้าวของเงจะอยู่ในบริเวณไร่ ฉะนั้นข้าวที่จะกินแต่ละวันต้องไปขนมาจากเล้าข้าว เอามาตากแดดแล้ว จึงนำไปขนข้าวครึ่งหนึ่งอาจจะไปกินหลายคน เอามาให้พอกิน ๒-๓ วัน ข้าวพันธุ์ที่นิยมปลูกมีทั้งข้าวเมล็ดใหญ่ *ปะโฮ* และเมล็ดเล็ก *ปัลเลอะฮู* ปีที่อากาศดีน้ำดี สักข้าว ๑ เฮกตาร์ จะได้ข้าวประมาณ ๑ ตัน หรือตันเศษๆ ไร่ที่ดินดีจริงๆ อาจได้ถึง ๒ ตัน พันธุ์ข้าวที่ปลูกนั้น ชาวบ้านจะเก็บไว้เองในแต่ละปี นอกจากปีใดพืชผลเสียหาย เก็บพันธุ์ไม่ได้ รัฐอาจแจกให้หรือต้องไปขอซื้อหรือแบ่งปันจากบ้านอื่น โดยปกติข้าวที่ผลิตได้ในแต่ละปีนั้นจะไม่พอกิน ต้องหามันตัน มันป่า เผือก และกลอยมาผสมกับข้าว หรือกินข้าวโพดหุงปนกับข้าว ขณะนี้สำนักเมืองกะลิมมียุ้งข้าวใหญ่ของเมือง เก็บข้าวที่ทางแขวงส่งมาช่วยในแต่ละปี เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๘ องค์กรเอกชนของเยอรมันส่งข้าวเปลือกมาให้ ๕๐ ตัน เรือนที่อดอยากอาจมาขอปันข้าวได้ตามอัตราส่วน ถ้าเรือนที่มีฐานะเศรษฐกิจดีพอจะช่วยตัวเองได้ก็ต้องขอซื้อ นับได้ว่าขณะนี้ บ้านที่อยู่ใกล้สำนักเมืองพอจะบรรเทาความเดือดร้อนไปได้บ้าง แต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหานในระยะยาว เช่น การขยายพื้นที่การผลิต หรือการจัดระบบส่งน้ำให้สามารถปลูกข้าวได้มากขึ้น ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งในบริเวณพื้นที่เมืองกะลิม คือยังมีวัดถูระเบิดหลงเหลือจากสงครามฝังอยู่ใต้ดินเป็นจำนวนมาก และยังมีกรณีเกิดระเบิดขึ้นบ่อยๆ ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าขยายพื้นที่เพาะปลูก คงวนเวียนอยู่ในบริเวณที่เคยทำมาแล้วและแน่ใจว่าปลอดภัย

ส่วนพื้นที่ตามภูตอยปรากฏว่าปลูกข้าวเหลือกินเพราะมีประชากรน้อย แต่ก็ไม่สามารถขนส่งมาขายหรือแลกเปลี่ยนกับบริเวณพื้นราบ หรือบ้านใกล้สำนักเมืองได้ เพราะไม่มีเส้นทางที่สะดวก แต่ละบ้านอยู่ห่างไกลกันมาก ทางแขวงจึงต้องพยายามปรับเส้นทางคมนาคมเพื่อประโยชน์นี้ด้วย

การปลูกพืชอื่น ๆ ข้าวโพดจะปลูกในระยะไล่เลี่ยกับข้าว คือประมาณเดือน ๔-๕ และใช้พื้นที่ต่อเนื่องไปจากไร่ข้าวนั่นเอง แบ่งส่วนหนึ่งไว้ปลูกมันตันด้วย ฝนจะตกในช่วงนี้ทำให้ไม่ต้องดูแลมากนัก ข้าวโพดจะออกฝักเก็บกินได้ในเดือน ๗ เช่นเดียวกับพืชไร่และพืชสวนครัวอื่นๆ เช่น พัก แดง มะเขือ ในช่วงเดือน ๖-๘ จึงเป็นระยะที่มีอาหารค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ แต่ข้าวที่เป็นผลผลิตของปีก่อนก็มักจะหมดในช่วงนี้พอดี ชาวบ้านต้องเริ่มกินมันตัน มันด่าง ข้าวโพด เผือก มันป่า โดยหุงปนกับข้าว ในปีที่ดีอาจจริงๆ

อาจต้องหากลอยมาหุงหรือหนึ่งปนกับข้าว แต่การทำกลอยเสียเวลามาก กลอยจะลงหัวประมาณเดือน ๖ ต้องไปขุดจากป่า นำมาผานเปลือกออก ผานเป็นชั้นบาง ทิ้งไว้ให้เริ่มเน่าแล้วใส่กะทอไปแช่น้ำไว้สักวันหนึ่ง แล้วจึงเหยียบน้ำออกเพื่อล้างพิษ ต้องทำซ้ำหลาย ๆ ครั้งจนแน่ใจว่าหมดพิษจริงๆ จึงจะเอามาหุงหรือหนึ่งกับข้าวได้ หรือจะหุงกินเฉพาะกลอยก็ได้ ชาวบ้านจึงไม่ค่อยอยากหากลอยมากินเพราะยุ่งยากและเสียเวลามาก

อาหารหลักเหล่านี้ ถ้าหาได้มามากๆ ก็จะเก็บไว้ในเล้าข้าว ส่วนที่จะกินประจำวันก็อาจเก็บไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟ แทบทุกเรือนจะมีกระดังใส่มันที่ผานแล้วหรือข้าวโพด เผือก ผึ่งแดดไว้หน้าเรือน มันทันที่ขุดมาได้จะผึ่งไว้ที่ลานดินหน้าเรือนทั้งต้น

ผักสวนครัวมักปลูกกันเล็กๆ น้อยๆ ใกล้เรือน บางชนิดก็ปลูกลงดิน เช่น ตะไคร้ ถั่ว พักทอง มะเขือ พริก มะเขือเทศชนิดลูกเล็กๆ ที่เรียกว่า มะเขือส้ม ส่วนผักที่เรียกว่าเป็นเครื่องหอมเช่น ต้นหอม สะระแหน่ ผักชีตุ๋ ผักชีคู้ หอมบัว (หอมแดง) มักจะปลูกใส่กระบะไม้ วางบนเสาให้สูงจากดินหรือล้อมรั้วไว้ ป้องกันสัตว์เลื้อย เช่น ไก่ หมู มากิน บางที่ชาวบ้านก็เอาเปลือกกระเบิดที่เรียกว่า บอมบี้บี (ระเบิดจากเครื่องบิน บี ๕๒) มาทำกระบะปลูกพืชผักสวนครัว หรือนำมาทำรั้วล้อม ทำเสาเล้าข้าว โดยเฉพาะเรือนในบริเวณสำนักเมือง ไม่ได้ปลูกข้าว จึงต้องทำเล้าข้าวใกล้เรือนไว้เก็บข้าวที่ซื้อมา แต่เก็บเป็นข้าวสาร ไม่ใช่ข้าวเปลือก

ในสวนครัวมักปลูกยาสูบแซมไว้บ้าง เพราะคนเฝ้านิยมสูบยามากทั้งผู้หญิงผู้ชาย และบางที่เด็กๆ ก็สูบด้วย เด็กขนาด ๖ ขวบขึ้นไปก็มักจะสูบเป็นกันแล้ว ผู้หญิงสาวๆ เวลาทอดผ้าก็มักจะสูบยาไปด้วย โดยใช้ปล้องไม้ไผ่ขนาดใหญ่ ใส่ผ้าไว้ที่ด้านล่างปล้อง เวลาสูบควันจะผ่านน้ำขึ้นมา เมื่อนั่งทอดผ้าก็จะเอาบ้องยำนไว้กับพื้นข้างตัว ทอดผ้าไปพลางสูบยาไปพลาง บางทีก็ใช้บ้องยาขนาดเล็ก คล้ายกล้องยาเส้น แต่กล้องนี้ไม่ค่อยใช้กันมากนัก

ต้นไม้ผลประเภทมะม่วง ขนุน มะเฟือง ส้มโอ และมะขาม มีปลูกอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะส้มโอ และขนุนจะปลูกใกล้เรือน แต่มะม่วงส่วนใหญ่เป็นมะม่วงป่า ขึ้นเอง ต้นสูงใหญ่มาก แต่ลูกเล็ก เวลาจะเก็บต้องใช้ไม้ขว้างให้หล่นลงมา เป็นผลไม้กินเล่นๆ กล้วยและมะละกอ จะปลูกใกล้เรือน กล้วยนิยมปลูกกันมาก บางทีก็เอามาขายกันบ้าง เป็นกล้วยลักษณะคล้ายกล้วยหอม แต่ลูกเล็กๆ เปลือกเขียวจัดเมื่อสุกกินได้เปลือกก็อาจจะยังเขียวอยู่ บางเรือนปลูกกล้วยงาว กล้วยยาวใหญ่มากแต่รสจืด ไม่ค่อยนิยมกินกัน

บริเวณบ้านใกล้สำนักเมืองกะลิม เช่น บ้านองขาม บ้านเทศะบาน มีสับปะรดปลูกอยู่ทั่วไป

เรียกกันว่า เบลลาว ชาวบ้านบอกว่ามีมานานแล้ว แต่ไม่น่าจะเป็นพืชในท้องถิ่นแถบนี้ การเลี้ยงสัตว์ ส่วนมากเลี้ยงหมูและแทบทุกเรือน ปล่อยให้หากินเอง แต่มักทำเล้าหรือคอกไก่ได้ทุนเรือน หมูจะไม่ทำคอกแต่เลี้ยงปล่อยหมูและไก่เหล่านี้ใช้ในการทำพิธีกรรมต่างๆมากกว่าจะเป็นอาหารประจำวัน ในงานแต่งงานจะต้องใช้ไก่เป็นจำนวนมากเพื่อทำอาหารเลี้ยงแขก ชาวบ้านไม่ค่อยกินไข่ไก่ จะปล่อยให้ฟักเพื่อเลี้ยงไว้กินเนื้อ ส่วนหมูจะใช้ในการพิธีกรรมที่ใหญ่กว่า หรือถ้ามีการปรับไหมกรณีผิดฮึดต่างๆ เช่น เมื่อมีผู้หญิงท้องโดยไม่ได้แต่งงาน หรือเวลาชะล้างบ้าน แล้วมีคนนอกเข้ามาในบ้าน ก็ปรับไหมเป็นหมู สัตว์เลี้ยงขนาดใหญ่ คือ วัว ควาย จะเลี้ยงปล่อย แต่บางช่วงต้องผูกไว้ใกล้เรือน เช่น ตอน หน้าแล้ง ไม่ค่อยมีหญ้ากิน ถ้าปล่อยเลย วัวควายก็จะเข้าป่าลี้กไป จึงต้องผูกไว้ ควายมักจะเลี้ยงปล่อย ในป่าใกล้บ้าน เมื่อจะทำพิธีกรรมจึงจะไปตามจับเอามา ทั้งวัวและควายไม่ได้เลี้ยงไว้ขาย แต่วัวเริ่มมีการเลี้ยงเพื่อขายให้รัฐ เพราะรัฐกำลังส่งเสริมการเลี้ยงวัวพันธุ์เนื้อ

วัวควายที่ตายเอง ไม่นิยมนำมากิน เพราะเชื่อว่าที่วัวควายตายก็เพราะผีเอาไปกิน แต่ใน บริเวณใกล้สำนักเมือง บางที่เมื่อวัวตาย ก็จะมีการทำพิธีกรรมนิดๆ หน่อยๆ พอให้เสมือนว่าเลี้ยงผีแล้ว ก็ฆ่าและมากินได้ ทั้งนี้เพราะวราคาสูง จึงไม่อยากทิ้งไปเปล่าๆ

การเลี้ยงแพะ เริ่มมีบ้างประปราย ในกรณีที่มีการปรับไหมเป็นหมู ปัจจุบันอาจใช้แพะแทนบ้าง แต่ใช้แทนได้บางกรณีเท่านั้น

สุนัขเลี้ยงเป็นสัตว์ประจำบ้าน แต่คนจะไม่กินเนื้อสุนัข และไม่กำหนดพิธีกรรมที่ต้องฆ่าสุนัข เหมือนบางเผ่าเช่นตะเริง ซึ่งเรือนคนตายต้องฆ่าสุนัขเอาเลือดมาทำพิธี หลังจากไปฝังศพที่ป่าช้าแล้ว หรือบางที่หมอดูบอกว่า ผีหามาทำคนเจ็บป่วย ต้องฆ่าหามาเลี้ยงผีก็อาจมี เงะไม่มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุนัขเลย

การหาอาหารประจำวัน อาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ที่กินเป็นประจำคือ ปลา ทั้งเเงที่อยู่แถบดอย มีแต่ลำห้วย เล็กๆ หรือเเงที่อยู่ใกล้ลำน้ำใหญ่ การหาปลาเป็นอาหารประจำวันจะทำได้โดยทั่วไป ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เวลาไปอาบน้ำผู้หญิงและเด็กๆ จะใช้เครื่องมือเล็กๆ เช่น ช้อน (ช้อน) ส่วนผู้ชายอาจจะไปหาปลาใน ห้วยใหญ่หรือในเซ และใช้เครื่องมือขนาดใหญ่ เช่น แห มอง (อวน) ปลาที่จับได้จะมีขนาดค่อนข้างใหญ่ เช่น ปลาวาคำ ปลาวาซวง ปลาหลด ปลาตก ปลาขาว ส่วนปลาเล็กๆ น้อยๆ ที่ได้ตามลำห้วย คือ ปลากัง ปลาชิว ปลาโลน ปลาหลด ปลาดิดหิน

เครื่องมือจับปลา เครื่องมือที่ใช้ทั่วไปคือ แห **ปะเห้ง** ทำด้วยป่านในลอน มอง **อิมบิ** เป็นอวนขนาดเล็ก ใช้ขึงในลำน้ำแล้วลากไปตามน้ำ ต้องมีสองคนช่วยกัน ส่วนเบ็ด **แบะฮู** มีทั้งเบ็ดราว **แบะฮูกระแซ**

เบ็ดปัก **แบะฮุจะแนร** และเบ็ดที่ใช้คันไม้ไผ่แบบที่เห็นทั่วๆ ไป บางคนก็ใช้แหลนไม้ไผ่ ตรงปลายมีเหล็กเป็นเงี่ยง เรียกว่า **จ๋น็อง** ใช้แทงปลาตามลำห้วยหรือแหล่งน้ำเล็กๆ ถ้าใช้ตามลำน้ำค่อนข้างใหญ่ มักใช้สายเชือกผูกที่เงี่ยง เมื่อแทงปลาแล้ว ปลาอาจลากไปจนกว่าจะหมดแรง จึงสาวขึ้นจากน้ำ

เครื่องมือที่ใช้วางดักปลาตามลำน้ำ มีหลายชนิด คือ **ตลึม** ลาวลุ่มเรียกว่า ตุ่ม ถ้าขนาดเล็กเรียกว่า **ตุ่ม** สานด้วยดอกไม้ไผ่ ก้นใหญ่ ปากแคบ ใส่เหยื่อไว้ที่ก้นตลึม แล้ววางล่อปลาในห้วย ปลาเข้าไปแล้วจะว่ายย้อนออกมาไม่ได้ ส่วน **ราม** ลักษณะเหมือนไซ ใช้ไม้ไผ่ชนิดไม้เหี้ยะหรือไม้ป่องเป็นไผ่ลำใหญ่ จักตอกแล้วสานเป็นรูปยาว คอคอด ข้างในจะมีงา คือ ไม้แหลมๆ เสียบทวนปากรามาไว้ เมื่อปลาเข้าไปก็จะว่ายกลับออกมาไม่ได้เพราะติดงา เครื่องมือที่คล้ายราม แต่ไม่มีงา เรียกว่า **รุง** ลาวลุ่มเรียกว่า ช้อน หรือ ช้อน ใช้วางในน้ำตื้นๆ ก็ได้ แต่มักจะถือช้อนปลาในน้ำเลย รุงขนาดเล็กที่ผู้หญิงและเด็กมักจะใช้ช้อนปลา เรียกว่า **อันฮัก** ถือติดมือไปด้วยเวลาไปดักน้ำหรืออาบน้ำตอนเย็นๆ บางทีถ้าไปกันหลายคนอาจใช้ของขนาดเล็ก เรียกว่า **ปรฮาย** ลาวลุ่มเรียกว่า สะดุ้ง แต่ปรฮายไม่มีคันยกเหมือนยอ ใช้วิธีช่วยกันจับชายหย่อนลงในน้ำ บางทีอาจเอาเหยื่อใส่ไว้ด้วย แล้วยกขึ้นมา มักได้ปลาตัวเล็กๆ เพราะใช้น้ำที่ไม่ลึกนัก แต่บางคนอาจทำปรฮายให้มีคันปัก เอาไปปักทิ้งไว้ตามห้วยหรือวังน้ำที่มีร่มไม้ ก็อาจได้ปลาขนาดใหญ่บ้าง

ส่วนมาก ถ้าต้องการปลาขนาดใหญ่ เช่นเวลาจัดงานแข่งฮืด หรือจะเลี้ยงแขก ต้องไปหาปลาในลำเขากอง โดยใช้แหหรือมองขนาดใหญ่

ยังมีการจับปลาวีธีอื่น เช่น **เจียนกูร** คือ เอาหินไปกองดักน้ำไว้ให้เป็นร่องน้ำแคบๆ แล้วเอารามไปวางดัก หรือก่อดินเป็นคันข้างทางน้ำ ใช้ไม้ไผ่หรือกิ่งไม้ปักสมทบเป็นแนวยาว ให้ปลาว่ายเข้าไปตามทางน้ำ ปลายทางก็วางรามหรือรุงเอาไว้ วิธีนี้เรียกว่า **เจิง** อย่างเดียวกับที่ลาวลุ่มเรียกว่า ลี ดันทางที่ทำเจิงนี้จะตุงสูงกว่าด้านปลาย และรามหรือรุงที่วางไว้ก็ต้องให้ปากสูงกว่ากัน ปลาที่ว่ายมาจะตกลงไปในรามหรือรุง แต่ถ้าเป็นการวางรามหรือรุงในลำห้วยทั่วๆ ไปจะวางให้ปากต่ำกว่ากัน

กรรมวิธีจับปลาที่ค่อนข้างยากคือการทำ **จัน** หรือ **จัน** ต้องใช้ไม้ไผ่สานเป็นแนวสองข้างหรือสองปีก ตรงส่วนที่ปลาจะเข้าไป ทำเป็นคันไม้ ด้านบนมีแผ่นไม้สานผูกไว้ เมื่อปลาเข้ามามากๆ หรือปลาตัวใหญ่ จะถ่วงคันไม้ ทำให้แผ่นไม้สานตกลงมาปิดทาง กักเอาปลาไว้ในจัน วิธีนี้อาจทำทิ้งไว้หลายๆ วัน แล้วเวียนมาดู ถ้าเห็นแผ่นไม้ตกลง แสดงว่าได้ปลา วิธีนี้มักใช้เมื่อต้องการปลาใหญ่ เพราะถ้าปลาเล็กๆว่ายเข้าไป น้ำหนักถ่วงจะไม่มากพอที่จะทำให้แผ่นไม้สานตกลงมา

แม้ว่าจะมีเครื่องมือและวิธีจับปลาหลายอย่าง แต่ก็ได้ปลาไม่มากนัก เพียงเป็นอาหารประจำวัน

คนจะจึงไม่ค่อยทำปลาร้า คงกินเป็นปลาสด ทั้งปลาเกล็ดและปลาหนัง

การจับสัตว์และหาของป่า บริเวณเมืองกะลิมเป็นป่าทึบและภูดอย เมื่อก่อนมีเสือชุม และยังมีช้าง รวมทั้งสัตว์ใหญ่อื่นๆ เช่น หมี แต่ปัจจุบันมีน้อยลง สัตว์ที่จับเพื่อกินเนื้อเช่น เก้ง กวาง กระเจง หมูป่า เห็นและสัตว์เล็กๆ ประเภท กระรอก กระแต รวมทั้งสัตว์ปีก คือ นกต่างๆ ไก่ป่า ไก่ฟ้า บ่าง ค้างคาว ยังพอมีย่างแต่ได้ไม่บ่อยนัก ปัจจุบันทางรัฐห้ามจับสัตว์บางชนิด เช่น เก้ง กวาง ลิงลม (นางอาย) เต่า ตะพาบน้ำ ทำให้ชาวบ้านจับสัตว์ได้น้อยลงไปอีก

เครื่องมือจับและดักสัตว์ทั่วไป ได้แก่ น้า หรือ น้าไม้ **ปะเห็ง** ใช้ล่อน้า **จระฮุปะเห็ง** แต่จะไม่ใช้อย่างน้อง เพราะเกรงอันตราย บางทีก็ใช้ **ปะโละฮุ** คือ บั้งไผ่ หรือ บั้งพู่ เป็นกระบอกไม้ไผ่ขนาดเล็ก ใส่ล่อน้าแล้วเปานก หรือสัตว์เล็กๆ พวกกระรอกกระแต ถ้าทำปะโละฮุขนาดใหญ่ อาจใช้ยิงหมูป่าได้บ้าง

เครื่องดักสัตว์ที่วางไว้บนพื้นดิน ได้แก่ **กัรตอฮุ** (กะตืด) และ **กันล่อ** (กะตำ) ลักษณะคล้ายกันคือ มีคันไม้ เมื่อสัตว์เหยียบคันไม้เข้ามากินเหยื่อ ไม้จะตกลงมาหนีบสัตว์ไว้ กะตืดจะเป็นขนาดเล็ก ส่วนกะตำใหญ่กว่า มักใช้ท่อนไม้วางด้านบน สำหรับดักเก้ง กวาง ไม้จะตกลงมาดบสัตว์โดยแรง ถ้าเป็นสัตว์ตัวเล็กๆ ก็มักจะตาย ถ้าจะดักหนู ใช้ **ต็อง** ทำด้วยไม้ป่องลำเล็กๆ ขัดกันไปมา เหมือนแร้ว หรือ กับดักที่เรียกว่า **เกียบ** สัตว์จะติดอยู่ข้างในแต่ไม่ตาย ต้องนี้ใช้ดักไก่ป่าก็ได้ แต่ถ้าจะดักนก ใช้ **จะต็อง** คือ บ่วง วางไว้ตามพุ่มไม้หรือที่รกๆ บ่วงจะรัดขาไว้ บางทีใช้ **ปรลาย** ดักนก คือ แร้วเล็กๆ ที่มี บ่วงรัดตีนนก ถ้าวางปรลายบนพื้นดิน อาจใช้ดักสัตว์เล็กๆ ก็ได้

ถ้าจะต่อนกหรือดักนก มักใช้ **ตัง** คือยางไม้เหนียวๆ ติดไว้ตามิ่งไม้ แล้วมีเหยื่อล่อพวกลูกไม้เล็กๆ นกจะเหยียบติดตัง ต้องหมั่นมาดู มิฉะนั้นนกก็อาจจะตายก่อน บางคนใช้ **ตรุง** คือ กรงเล็กๆ วางตามกิ่งไม้ นกเข้ามากินเหยื่อที่ล่อไว้ก็จะเหยียบคันลั่นประตูกรง ตกลงมากันไว้

ในการดักสัตว์ใหญ่ เช่น กวาง หรือ หมูป่า อาจใช้ขวาก คือ **จะร็อง** โดยขุดหลุมตามเส้นทางเดินของสัตว์ แล้วปักขวากไว้กันหลุม บางทีทำจันทขนาดใหญ่ขวางทางเดินของสัตว์ มีเหยื่อล่อ เมื่อสัตว์เหยียบคันดัก ก็จะลั่นไปถูกไม้ข้างบนทำให้มีเสียงดัง สัตว์จะตกใจโผนไปข้างหน้า ซึ่งขวากปักเงยไว้จากพื้น สัตว์ก็จะถูกขวากเสียบ ส่วนมากมักจะตาย

หลุมขวากและจันทขนาดใหญ่นี้ไม่ค่อยใช้ เพราะเป็นอันตรายมาก ถ้าคนไม่รู้เดินผ่านไป อาจถึงตาย ส่วนมากจึงทำกันตามป่าลึก และเป็นบริเวณที่คนแถวนี้รู้จักกันดีว่า มักจะมีคนวางจันทหรือขุดหลุมขวากดักตามทางเดินของสัตว์ป่า ก็จะไม่ไปแถวนั้น นอกจากคนวางที่จะต้องเวียนไปคอยดู

การหาของป่า ไม่ค่อยทำกันมากนัก โดยเฉพาะการหาของป่าเพื่อขาย เพราะได้ไม่มากพอที่จะนำไปขาย

ของป่าเหล่านี้ได้แก่ ใต้ น้ำมันยาง น้ำผึ้ง ไม้หอม ส่วนมากการหาน้ำมันยาง ใต้ และน้ำผึ้ง มักหาเพื่อเอาไว้ใช้เองในครัวเรือน ไม้หอมนั้น นานๆ จึงจะมีคนพบและตัดไปขายในสำนักเมืองหรือแขวง ส่วนการหาอาหารเล็กๆ น้อยๆ เช่น เห็ด หน่อไม้ ยอดหวาย และผักป่าต่างๆ เช่น ผักหวาน ยอดติ้ว มะกอกป่าเหล่านี้ ถือเป็นการหาอาหารประจำวัน ไม่ใช่การหาของป่า

อาหารการกิน ฅบาย

คนเฝ้ากินข้าวเหนียว (*เอมมัด*) เป็นอาหารหลัก ส่วนข้าวเจ้า (*เอมแซร*) แม้จะมีปลูกกันบ้าง แต่ก็ไม่ได้ใช้เป็นอาหารจริงจัง อาจเอามาทำข้าวปุ้น (ขนมจีน) บ้างแต่ก็ไม่ทำบ่อย ข้าวเหนียวใช้วิธีนี้ในหุบแบบลาวลุ่ม (เมื่อก่อนใช้หม้อดิน) ถ้าจะทำข้าวหลาม (*เปอยอันกอ*) ก็เอาข้าวเหนียวมาแช่น้ำ แล้วกรอกใส่กะบั้งพร้อมกับน้ำ เอากะบั้งซุกไฟจนข้าวสุก ข้าวหลามนี้จะทำเวลาไปป่าไปดง ไม่มีภาชนะหรือเวลา มีพิธีกรรมบางอย่างก็จะหลามข้าวในกะบั้ง และหลามอาหารอื่นๆ เช่น นก หนู แต่ไม่หลามข้าวปนกับอาหารอื่น พิธีกรรมบางอย่าง ใช้ข้าวต้ม (*จะรอย*) คือข้าวเหนียวแช่น้ำ ใช้ใบขมมาห่อเป็นรูปสี่เหลี่ยมเล็กๆ มัดให้แน่น ถ้าเป็นข้าวต้มสำหรับพิธีกรรมอาจจะมัดรวมกันทีละ ๓ อัน ถ้าทำกินธรรมดาแล้วก็แล้วแต่ความพอใจ เมื่อต้มสุกแล้วก็กินได้เลย เป็นของกินเล่นเวลางานบุญหรือมีญาติพี่น้องมาหา มาลู่ บางครั้งถ้าใกล้ฤดูเกี่ยวข้าว และมีข้าวเปลือกที่ยังไม่แก่เต็มที่ก็อาจเอามาตากแห้งทำเป็นข้าวสารเก็บไว้ เมื่อเอามาทำข้าวต้มจะมีกลิ่นหอมกว่าข้าวธรรมดา

อาหารที่ทำจากข้าวอีกอย่างหนึ่ง คือ *ฅบายดำปัฐ* ที่ลาวลุ่มเรียก ข้าวเปียก (คือข้าวต้มของไทย) ข้าวเปียกนี้จะใช้ข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้าก็ได้ ต้มจนเปื่อย แล้วจึงใส่เนื้อสัตว์ และผักต่างๆ ที่หาได้รวมทั้งผักประเภทเครื่องหอม เช่น ต้นหอม ผักชีฝรั่ง พริก และเกลือ ข้าวเปียกนี้มักจะทำกินเวลามีข้าวเหลือน้อย หรือหาอาหารมาได้ไม่พอกินในครัวเรือน ก็มักทำข้าวเปียกเพราะจะได้มีปริมาณมากขึ้นพอกินสำหรับหลายๆ คน

ของกินเล่นที่ทำจากข้าวเปลือก อีก ๒ อย่างคือข้าวเฝ้า (*เอมป็อก*) และข้าวเขียบ (*เอมปลัด*) ข้าวเฝ้านี้ใช้ข้าวเปลือกที่เกี่ยวมาใหม่ๆ ขนาดปานกลางไม่อ่อนหรือแก่ เอามาคั่วแล้วจึงตำเอาเปลือกออก เวลากินจะคั่วอีกทีก็ได้ เป็นอาหารที่กินกันทั่วไปในเวลาต้นฤดูเก็บเกี่ยว ที่คนเฝ้าเรียกว่า กินข้าวใหม่ ส่วนข้าวเขียบ (ตรงกับที่คนไทยทางเหนือหรืออีสานเรียกว่า ข้าวแตงกวา หรือ ข้าวปุก) จะเอาข้าวเหนียวมาหนึ่งสูก แล้วตำให้นุ่ม เอางาโรย คลุกให้เข้ากัน ปั้นเป็นก้อนเล็กใหญ่ตามชอบ กินเล่นเป็นขนมในงานเทศกาลหรือจะทำกินเล่นเมื่อไรก็ได้ บางทีเอามาปิ้งไฟให้อุ่นๆ อีกครั้งก็ได้

๒๕๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ดังที่กล่าวแล้วว่า ปริมาณข้าวที่ปลูกได้แต่ละปีมักไม่พอกิน ฉะนั้น เมื่อถึงเดือน ๗ เดือน ๘ มักจะต้องหาพืชที่เป็นอาหารแบ่งอย่างอื่นมาผสมกับข้าว เช่น มันตัน มันต่าง ข้าวโพด เผือก มันป่า และกลอย อาจใช้วิธีซอยเป็นชิ้นเล็กๆ หรือตำจนเป็น แล้วนึ่งรวมกับข้าว หรือนึ่งกินเฉพาะมัน เผือก กลอย ฯลฯ ก็ได้ ข้าวโพดมักจะแกะเมล็ดออก ตำเป็นแบ่งแล้วจึงเอามาผสมกับข้าว คนจะบอกว่าจะได้ปริมาณมากขึ้นและกินอร่อยกว่าที่เป็นเมล็ด

ส่วนถั่วที่ปลูกกันมากคือถั่วฝักยาว อาจนึ่งกินหรือเอามาต้มเป็นแกง และใช้ประกอบอาหารอื่นๆ ถ้าเป็นถั่วที่แก่แล้ว ก็จะแกะกินแต่เมล็ด

กับข้าว ที่ทำกินเป็นประจำวันหรือเวลาว่างแล้งได้แก่ ต้ม แกง แจ่ว หลาม จี่ ปิ้ง ลาบ

แกง ใส่เนื้อสัตว์ เช่น ไก่ ปลา หมู ควาย ฯลฯ และผักต่างๆ เช่น พักทอง ถั่ว ผักขม บวบ พักเขียว มะเขือ และใส่เครื่องหอม ผักหอม ผักอีตุ ผักอีตุ ผักหอมจีน ผักหอมห่อ พริกแห้ง และเกลือ ถ้าไม่มีเนื้อสัตว์ ใช้แต่ผักล้วนๆ มักใส่ผักกาดเขียวดอง เรียกว่า อียก และไม่ใส่ผักอีตุ หรือผักหอม ถ้าแกงเนื้อสัตว์ก็จะใส่หน่อไม้ดอง และใส่ข้าวสารเป็นข้าวเบือให้น้ำแกงข้น และมักใส่ตะไคร้ด้วย

ต้ม การต้มหมายถึงต้มเนื้อสัตว์ซึ่งจะใส่ทั้งตัวเช่นไก่ ถ้าเป็นสัตว์ตัวใหญ่ เช่น หมู ควาย ก็จะสับเป็นชิ้นโตๆ (ถ้าเป็นแกงจะหั่นเนื้อเป็นชิ้นเล็กๆ) หมูตัวเล็กอาจต้มครึ่งตัว เวลากินก็ฉีกเนื้อจิ้มแจ่ว ในต้มจะใส่พริก ผักหอม ผักอีตุ ตะไคร้ ด้วยก็ได้ ส่วนมากไม่นิยมกินน้ำ จะกินแต่ชิ้นเนื้อ

จระนู้ก (แจ่ว) ใช้พริก อีตุ ผักหอม ซอยเป็นชิ้นเล็กๆ ตำกับปลาและเกลือ ไม่ใส่น้ำ ถ้าไม่มีปลาก็เรียกว่าเป็นแจ่วหมากพริก แบบลาวลุ่ม

เปรี้ยะลงดอง คล้ายกับที่เรียกว่าซุบ คือผัดดองกับเครื่องปรุง ใช้จิ้มข้าวเหนียว เอาผักมาล้าง ใส่หวดหนึ่งให้สุก ตำเกลือ พริก ผักอีตุ เอามาขย่ำรวมกับผักที่นึ่งไว้ให้เข้ากันดี ไม่ต้องใส่น้ำ

ญ้อก ฮรูก ปลาตัวเล็กๆ เอาไส้ออก แล้วใส่กะบั้ง ใส่เกลือ พริก สด หมากมอด (คล้ายพริกไทย) แล้วหลามให้สุก เปิดปากกะบั้ง เอาไม้เล็กๆ ตำหรือจิ้มให้ทั่วจนเข้าเนื้อกันดี แล้วหลามอีกครั้ง จึงกินได้

โสดตุ หลาม ใช้เนื้อสัตว์เช่นปลา ไก่ หมู ควาย หั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ตำเกลือ พริก ผักหอม ผักอีตุ ตะไคร้ เอามาคลุกกับชิ้นเนื้อให้เข้ากันเติมน้ำเล็กน้อย ใส่กะบั้งอัดปากกะบั้งแล้วเผาไฟจนสุก

ลาบ เรียกตามลาวลุ่ม ใช้เนื้อสัตว์สับละเอียด ใส่พริก ผักหอม ผักอีตุ ข่า เกลือ ข้าวคั่ว จะทำเป็นลาบดิบก็ได้ หรือต้มเนื้อสัตว์เสียก่อนแล้วจึงสับก็เป็นลาบสุก บางทีทำลาบดิบแล้วแบ่งเนื้อส่วนหนึ่งมาใส่เครื่องหอมแล้วคั่วให้สุกก็เป็นลาบสุก

บ๊ะฮู คือ จี และ ปั้ง เป็นการทำชิ้นเนื้อสัตว์หรือปลา ให้สุกโดยวางบนถ่านไฟ ต่างกันตรงที่ จี ไม่ใช้ไม้ดับคิ๊บ เอาชิ้นเนื้อวางบนไฟเลย แต่ถ้าปั้ง จะใช้ไม้ดับคิ๊บปลาหรือชิ้นเนื้อแล้ววางบนไฟ

อาหารที่กินแก้มเหล้า หรือกินเล่น มักเป็นชิ้นแห้ง (เนื้อแห้ง) เช่น ชิ้นควาย ฟาน (แก้ง) กวาง หมู หั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ใส่เกลือ ตากแดด ๒-๓ วัน เวลาจะกินก็เอามาจี่ให้สุกแล้วทุบให้นุ่มก่อน จึงจะกินเล่น

ขนมหรือของกินเล่นของคนเงะ ก็คือ **อิมปลัด** หรือ ข้าวคลุกงาที่กล่าวแล้ว นอกจากนั้นก็เป็นพวกผลไม้ เช่น กล้วย มะละกอ ขนุน ส้มโอ และผลไม้ป่าต่างๆ ของกินพวกนี้ไม่เรียกว่าเป็นของหวาน เพราะเงะไม่กินอาหารอื่นหลังจากอาหารคาวแต่ละมื้อ ของกินเล่นในเวลาเทศกาลหรือกินแก้มเหล้าก็มีเท่าที่กล่าวมาแล้ว แต่ในปัจจุบัน เมื่อมีการติดต่อกับชุมชนเมืองมากขึ้น หรือบ้านเงะที่อยู่ใกล้ตัวเมือง เช่น บ้านจะลาม (เมืองท่าแดง) ขนมและของกินเล่นต่างๆ ที่ซื้อจากตลาด เริ่มแพร่หลายมากขึ้น แต่ส่วนมากมักเป็นเด็กๆ หรือคนหนุ่มสาวที่จะกินของเล่นๆ เหล่านี้

การทำมาหากินส่วนใหญ่ของชาวบ้านที่กล่าวมานี้ คือการหาอาหารประจำวันสำหรับครัวเรือน นอกจากจากการเพาะปลูกพืชหลักคือ ข้าว ข้าวโพด มัน ส่วนงานรองอื่นๆ ซึ่งไม่ได้ทำเป็นอาชีพ ก็คือการทำข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องจักสาน ประเภท กะพ้า กะเจาะ กะดั่ง กะเบี่ยน สาดปูนอน (สานด้วยเตย) ทำเครื่องมือหาปลา เครื่องมือดักสัตว์ บางบ้านอาจมีการตีมีดตีพั่ว หรือ จอบเสียมสำหรับใช้งานไร่ โดยเฉพาะก่อนฤดูกาลเพาะปลูก ก็มักจะซ่อมแซมหรือทำเครื่องมือต่างๆ

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำไร่ทำนา

๑. อูง	ขวาน	ใช้ตัดไม้ใหญ่
๒. โก	มีดพ้า	เป็นมีดขนาดยาว ใช้ตัดไม้
๓. แวง	เหล็กแวก	ใช้ถางหญ้าไร่สวน
๔. จัง	เคียว	ใช้เกี่ยวข้าว
๕. มอล	ไม้ลู่	เป็นไม้จริงหรือไม้เนื้อแข็งใช้สักริดเป็นหลุมหยอดเมล็ดข้าว

เครื่องมือหาปลา

๑. ปะเน็ง	แห	ทำด้วยป่าน (เส้นในลอน)
๒. ราม	ไซ	ทำด้วยไม้ป่อง มีสองอย่าง คือมีงาและไม่มีงา ใช้วางในน้ำ
๓. อิมปิ่น	มอง	ทำด้วยป่าน ลักษณะเป็นมอง (อวน) เล็กๆ

๒๕๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๔. รุง	ซ้อน	คล้ายราม ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ซ้อนปลาในน้ำ
๕. อันหูก		คือรูขนาดเล็ก ทำด้วยไม้ป่อง ผู้หญิงและเด็กใช้ซ้อนปลา
๖. เจิง	ลี้ หรือ หลี่	ทำด้วยไม้ไผ่ปักเป็นแนว ใช้ดักปลา
๗. ตลิม	ตุ้ม หรือ ตุ่ม	ทำด้วยไม้ไผ่สาน ใช้วางในน้ำ ใส่เหยื่อไว้ที่ก้นตลิม
๘. ปรุยาย	สะตุง	คล้ายยอขนาดเล็ก แต่มักไม่มีคันสำหรับปัก
๙. จี๋ฮ้อง		หลาว หรือ แหล่นไม้ไผ่ ใช้แทงปลา
๑๐. แบะฮู	เบ็ด	ทำด้วยเหล็กเป็นตัวเบ็ด มีคันหรือไม่มีคันก็ได้
๑๑. แบะฮูกรูแซ		เบ็ดราว มีสายป่านหรือเอ็น (ลาวลุ่มเรียก เบ็ดเผือก)
๑๒. แบะฮูจะแซ		เบ็ดปัก มีคันสั้นๆ ทำด้วยไม้ไผ่
๑๓.	จันจัน	ใช้ไม้ไผ่สานเป็นปักสองด้าน มีประตูดักปลาใช้วางไว้ในน้ำ

เครื่องมือดักจับสัตว์

๑. ปะเหิงจุ	นำไม้	ทำด้วยไม้จริง ใช้ยิงนก (ลูกนำ-จระฮูปะเหิงจุ)
๒. ตี๋อง	กับดัก	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ดักหนู
๓. ปรุลาย	แร้ว	ทำด้วยไม้ไผ่เล็กๆ ใช้ดักนก
๔. กันล่อ	กะด่า	ทำด้วยไม้จริง ใช้ดักสัตว์ มีไม้ดบลงมาถูกตัวสัตว์
๕. กรุดอฮู	กะตีด	คล้ายกะด่า แต่ขนาดเล็กกว่า
๖. จะดอง	บ่วง	ทำด้วยคันไม้ มีสายเชือก รัดตีนสัตว์
๗. เกียบ	กับดัก	ทำด้วยไม้เล็กๆ หรือไม้ไผ่ก็ได้ ใช้วางบนพื้นดิน
๘. ตรุง	กรงดัก	เป็นกรงใช้ดักนก
๙. จะรื่อง	ขวาก	ทำด้วยไม้เสียมปลายแหลม มักปักไว้กันหลุมดักสัตว์
๑๐. ดั่ง	ยาง	เป็นยางไม้เหนียวๆ ใช้ทาตามกิ่งไม้ สำหรับดักนก

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน

๑. ตูล	กะพ้า	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับใส่ข้าวของ
๒. กะอาก	กะเจ้าะ	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ใส่ผักหญ้า
๓. ซอง	กะซ้อง	ทำด้วยไม้เหี้ยะ ไม้ป่อง รัดด้วยหวาย ใช้ใส่ปลาและมีด
๔. ดั่ง	กะดั่ง	สานด้วยไม้ปักไม้พุง ใช้ผัดข้าว ถ้าขนาดใหญ่เรียกว่า ดั่งราง ใช้ตากข้าวเปลือกก่อนเอามาตำ

๕. กะเต็อย	กะเบียน	สานด้วยไม้ปึก ใช้เป็นสำหรับข้าว (พาข้าว)
๖. อินตริาบ		ทำด้วยไม้ไผ่สาน ใช้วางภาชนะทำอาหาร จานชาม
๗. จนีก	พ้อม	สานด้วยไม้ป่อง ไม้เฮียะ ใช้ใส่ข้าวสาร
๘. ตัวล	กะทอ	สานด้วยดอกไม้ไผ่ ดาห่าง ใช้ใส่ของ
๙. ลายซุ	สาดตากข้าว	สานด้วยไม้ปะออ ใช้ตากข้าว หรือตากอาหารแห้งก็ได้
๑๐. อิมเบียร์	สาด	สานด้วยดอกไม้ไผ่ หรือ เติงก็ได้ ใช้ปูนอน
๑๑. ปร์หนี	ไม้ฝอย	ไม้กวาด ทำด้วยกิ่งไม้เล็กๆ หรือดอกหญ้ามัดเป็นแผง

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำอาหาร

๑. เตะฮุกะเตียก	หม้อ	ทำด้วยดิน ใช้ต้มแกง
๒. หาเอ็ง	ถ้วย	ทำด้วยดิน ใช้ใส่อาหาร
๓. เตะฮุกะลาง	หม้อหนึ่ง	ทำด้วยทองเหลือง ใช้หนึ่งข้าว
๔. ปร์ฮั่วด	หวด	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้หนึ่งข้าว
๕. เตะฮุกจ็อก	หม้อน้อย	ทำด้วยอะลูมิเนียม ใช้ต้มแกง
๖. เตะฮุก	หม้อ	ทำด้วยอะลูมิเนียม ขนาดต่างๆ ใช้ทำกับข้าวกิน
๗. โกะ	พ้า	มีดใหญ่ ใช้หั่น ตัดชิ้นเนื้อและผัก
๘. จี	มีด	มีดขนาดใหญ่ ใช้แทงหมู ข้าแหละเนื้อ
๙. ตวลลือก	ครกตำแจ่ว	ทำด้วยไม้แก่น ใช้ตำแจ่ว (สาก-ต้องตวลลือก)
๑๐. ตวลกรือกฮูเอิม	ครกตำข้าว	ทำด้วยไม้แก่น ใช้ตำข้าว
๑๑. เตะแปฮู	เตาไฟ	ทำด้วยดิน เป็นพื้นและทำคันส่เหลียม ใช้ก่อไฟในเรือน
๑๒. รี	กะเจ๊ะใหญ่	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ใส่ผัก
๑๓. ตัรฮุกะฮู	เคียง	เหล็กสามขาใช้วางเหนือเตาไฟ สำหรับตั้งหม้อ
๑๔. เตระอะเป็อนเขียง		ทำด้วยไม้แก่น ใช้หั่น สับ ซอยชิ้นเนื้อ และผัก
๑๕. ตะลูย	น้ำเต้า	น้ำเต้าแห้ง ควักไส้ออก ใช้ใส่น้ำ (เป็นน้ำเต้าที่กินไม่ได้)
๑๖. จรุฮั่วด	บ่วง	คือช้อนหรือ กะจ๋า ใช้ตักข้าวตักแกง

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

สมัยก่อนเราจะปลูกฝ้ายและทอผ้าใช้เองทุกเรือนเช่นเดียวกับชนเผ่าแทบทุกเผ่า แต่เนื่องจากพื้นที่ราบสำหรับเพาะปลูกมีไม่มากนัก ฝ้ายที่ปลูกเองจึงมีปริมาณไม่พอเพียง จึงมักจะต้องเอาผ้าที่ทอได้นั้นไปแลกฝ้ายจากชนเผ่าที่อยู่พื้นราบและมีเนื้อที่ปลูกฝ้ายได้มาก เช่น เผ่าฮารัก หรือเผ่าตะเริง ถ้าไปซื้อฝ้ายจากลาลุ่มแถบสาละวัน จะต้องใช้เงินที่ได้จากการขายผ้าหรือของอื่นๆ ลาลุ่มมักจะอัดฝ้ายใส่กะทอ จูได้ประมาณกะทอละ ๑๐-๒๐ กิโลกรัม เผ่าตะเริงมักจะเอาฝ้ายอัดใส่กะเจ้า ซึ่งมีขนาดเล็กกว่ากะทอมาก

ผู้หญิงจะมีชื่อเสียงว่าชำนาญเป็นพิเศษในเรื่องการทอผ้าลวดลายสวยงาม ในเวลารว่างจากงานไร่และงานเรือน ผู้หญิงจะแทบทุกคนจะทอผ้าด้วยทูกที่ผูกติดกับเอว ด้านหลังเป็นแผ่นหนังหรืออาจเป็นแผ่นไม้บางๆ กว้างประมาณฝ่ามือ ยาวพอโอบเอวด้านหลัง มีสายเชือกหรือสายหนังผูกด้านละ ๒ สาย อ้อมมาข้างหน้า โยงไว้กับตัวทูกที่เป็นไม้ ความกว้างของทูกประมาณ ๒ ฟุต หน้าผ้าที่ทอได้จึงมักแคบ เมื่อทำเป็นชิ้น จะต้องใช้สองผืนต่อกันจึงจะยาวพอนุ่งขึ้นมาถึงอก ตัวชิ้นจะแคบ จึงนุ่งแบบขมวดปมไว้ที่อก ไม่นุ่งทับซ้อนหรือป้ายมาด้านหน้าแบบลาลุ่ม อีกประการหนึ่ง ฝ้ายที่เข็นและกรอเองนั้นจะค่อนข้างเส้นใหญ่ หยิบ มีปมมาก เนื้อผ้าที่ทอได้จึงค่อนข้างแข็ง ถ้านุ่งแบบขึ้นป้ายก็จะหนาและร้อนเกินไป แต่ผ้าที่ใช้มานานพอควรจะมีเนื้อนุ่มและทนมาก

ปัจจุบันมักจะซื้อฝ้ายที่ย้อมแล้วมาจากตลาด เส้นด้ายจะเล็กและแน่นหรือบางที่ก็ผสมเส้นใยสังเคราะห์ ทำให้ได้ผ้าเนื้อละเอียดและบางลง ซึ่งคนที่มารับซื้อจะพอใจมากกว่า

การย้อมสี แต่เดิมใช้สีธรรมชาติ สีแดงได้จากเปลือกต้นไม้ชนิดหนึ่ง สีดำได้จากเขม่าไม้และจากกกหอม เอามาผสมกันแล้วแช่น้ำไว้ราวๆ ๓ วัน จึงเอาฝ้ายลงแช่ บางทีก็แช่น้ำต้ม สีเหลืองได้จากดอกไม้เหลืองชนิดหนึ่ง เรียกว่า *อะเกิง* หรือบางที่ใช้แก่นขนุน สีเขียวได้จากเปลือกไม้ บางทีใช้ใบถั่ว เมื่อย้อมสีต่างๆ แล้วจึงเอาฝ้ายไปตากแดดให้แห้งสนิท จึงจะเอามาทอได้ ปัจจุบันไม่ค่อยมีใครใช้สีธรรมชาติ แล้วมักซื้อสีย้อมจากตลาดในแขวงมาย้อม หรือซื้อด้ายที่ย้อมเสร็จแล้วมาทอ ทำให้ชิ้นจะในปัจจุบันมีสีและลายเปลี่ยนไปจากเดิม หรือมีสีใหม่ๆ เช่น สีม่วง เขียวสด ฟ้าสด ชมพู และ แสด ซึ่งแต่เดิมไม่มีสีเหล่านี้ บางที่ได้เนื้อผ้าที่มีประกายเพราะใยสังเคราะห์ ก็อาจขายได้ราคาแพงขึ้น ผู้หญิงจะจึงยังนิยมทอผ้าอยู่ แต่ไม่ได้ทอสำหรับใช้เอง

สหพันธ์แม่หญิงของแขวงเซกองมักส่งคนมารวบรวมผ้าจะ เพื่อนำไปขายที่แขวงบ่าง ส่งเข้าไปที่เวียงจันทน์บ้าง โดยเฉพาะเวลามีงานเช่น การแสดงศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ผ้าจะเป็นผลิตผล

หัตถกรรมพื้นบ้านที่เด่นสะดุดตาอย่างหนึ่งจากภาคใต้

เครื่องแต่งกายของผู้ชายเงะ สมัยก่อนผู้ชายเงะไม่สวมเสื้อ ใช้แต่ผ้าเคียนหัว เรียกว่า **กันดิน** ขนาดกว้างประมาณฝ่ามือ ยาวราวๆ ๑ วา มักทอเป็นลายสีแดงและดำ ท่อนล่างนุ่งกะเตี๋ย **จัลลาย** ขนาดของกะเตี๋ยกว้างประมาณ ๑ ศอก ยาว ๒ วาเศษ เป็นลายแดง-ดำ คล้ายผ้าเคียนหัว ในระยะต่อมาผู้ชายเงะเริ่มนุ่งกะเตี๋ยบ้าง ช่ง (กางเกง) บ้าง ช่งจะทอจากฝ้ายเป็นสีแดงดำคล้ายกะเตี๋ย ดัดและเย็บด้วยมือ เป็นกางเกงขากว้างที่เรียกกันว่า ช่งขาบ ยาวแค่เข่าหรือคลุมเข่า ปัจจุบันไม่มีใครนุ่งกะเตี๋ยแล้ว นอกจากคนแก่ และช่งก็เป็นช่งสมัยใหม่ซื้อจากตลาด ส่วนเสื้อนั้น ระบายแรกเป็นผ้าฝ้ายทอเอง ตัดเป็นเสื้อแขนกว้าง ยาวแค่ศอก คอกลม ผ่าหน้า ใช้เชือกฝ้ายผูกแทนดุม

ในเวลาม้งานพิธี หรือมีการแข่งฮืด ผู้ชายเงะฐานะดีจะนุ่ง **จัลลายตะนอย** คือกะเตี๋ยที่มีลูกปัดเม็ดเล็กๆ สีขาวและดำ ปักเป็นลวดลาย และใช้ผ้าเหียง **ฮลุค** พาดบ่า ถ้าว้ารวมมาก ก็จะพาดสองผืนไขว้กันทางด้านหน้า แต่ส่วนมากมักจะพาดผ้าเหียงบ่าเดียว สวมหมากปัดเม็ดโตๆ เรียกว่า **ติงกัน** ร้อยเป็นสายยาวๆ อาจยาวถึงข้อเท้าก็มี ส่วนหมากปัดเม็ดเล็กๆ มักเป็นสีแดง เรียกว่า **ฮูล้าจุ** ใช้สวมเหียงบ่า ซ้ายหรือขวาก็ได้

เครื่องประดับอื่นๆ สำหรับผู้ชายสมัยก่อนได้แก่ ตุ่มหู ทำด้วยกระดูกสัตว์ เรียกว่า **กัลลา** เป็นแท่งสอดเข้าไปในรูเจาะที่ติ่งหู บางคนอาจใช้ไม้แก่นเหลาเป็นแท่งเกลี้ยงๆ แทนกระดูกสัตว์ก็ได้ นอกจากนี้ก็มีเครื่องประดับผม เพราะผู้ชายเงะสมัยก่อนไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวยไว้ที่ท้ายทอย เวลาม้งานพิธีหรือแข่งฮืด มักจะเสียบขนนกยูงที่มวยผม หรือเสียบเขี้ยวหมากก็ได้ ส่วนผมด้านหน้าจะตัดปรกหน้าผากคล้ายผมผู้หญิง

เครื่องแต่งกายของผู้หญิงเงะ สมัยก่อน ผู้หญิงเงะจะมีผ้าขาวคลุมหลัง ไม่มีเสื้อ แต่จะนุ่งขึ้นยาวจากข้อเท้าขึ้นไปถึงอก พันเหน็บไว้โดยไม่ใช้สายคาด แต่อาจใช้สายคาดเอวเป็นฝ้าย เวลาที่แต่งตัวสวยงามเป็นพิเศษ ชื่อนี้เรียกว่า **โชะ** ทอเป็นลวดลายต่างๆ สีแดง ดำ เหลือง และเขียว แต่ชั้นที่นุ่งเวลาม้งานบุญหรือแข่งฮืดมักเป็นชั้นดำ ไม่ค่อยทอเป็นลวดลาย

ผู้หญิงไม่ใช้ผ้าเปียง แต่มักใช้ผ้าขาวยาวประมาณ ๑-๒ เมตร ผูกชายไว้ที่คอด้านหลัง ปล่อยให้คลุมด้านหลัง ในระยะต่อมาจึงเริ่มใส่เสื้อชะะ เป็นเสื้อที่เย็บเองจากผ้าทอ เป็นผืนผ้าขนาดกะเตี๋ย ๒ ชั้นเย็บติดกันด้านข้างปล่อยช่องคอไว้สวมหัว ตัวเสื้อจึงแคบพอดีตัว แต่ในปัจจุบันผู้หญิงเงะที่อยู่บนภูดอย ก็ยังไม่ค่อยสวมเสื้อ ส่วนคนที่อยู่พื้นราบหรือใกล้เมือง ก็มักจะซื้อเสื้อจากตลาดเป็นเสื้อสมัยใหม่

๒๕๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

สมัยก่อน ผู้หญิงจะไว้ผมยาว ด้านหน้าตัดปรกหน้าผาก ด้านหลังเกล้ามวยไว้ที่ท้ายทอย แต่ไม่ใช่เครื่องประดับผมและไม่มีผ้าปกหัวเหมือนผู้ชาย

เครื่องประดับของผู้หญิงได้แก่ **ฮาลัจ** คือลูกปัดเม็ดเล็กๆ ร้อยเป็นสายไม่ยาวนัก จะใส่เป็นประจำ ถ้าเวลาทำงานบุญจะใช้หมากปัดร้อยเป็นกระจุกๆ แล้วเอามาต่อเป็นสายยาวอีกที่ เรียกว่า **ฮัมปรัม** บางทีก็ร้อยหมากปัดเล็กๆ เป็นสายยาวแค่ออก เรียกว่า **ปรเจ็ด** ผู้หญิงนิยมใส่ตุ้มหูขนาดใหญ่ เรียกว่า **ปรกัก** ทำจากเหรียญเงิน เป็นรูปห่วงกลมๆ คล้องรูหูที่เจาะไว้ทั้งสองข้าง บางทีก็ใช้เงินธาง (เป็นเงินสมัยเก่าที่ใช้ทำเหรียญ) หรืออะลูมิเนียม ตีเป็นเส้นยาวเหมือนลวด แล้วขดเป็นวงกลมคล้องหู นอกจากนั้นก็แหวนเงินแหวนทอง มีก้องแขน (กำไล) ใส่ข้อมือทั้งสองข้าง เป็นเงินหรือทองก็มี (ทองก็คือทองเหลือง) เครื่องประดับเหล่านี้ถ้าไม่ใช่คนรวยก็ไม่มีครบทุกอย่าง แต่ส่วนมากจะมีหมากปัดสวมคอกันทุกคน

นายบ้านหรือหมอผีไม่มีเครื่องแต่งตัวพิเศษ แต่ปรกตินายบ้านจะได้รับความนับถือ และมีสถานะสูง จึงมักมีเครื่องแต่งตัวที่สวยงามครบชุด มีเครื่องประดับต่างๆ

ปัจจุบันนี้ ผู้หญิงที่บ้านใกล้สำนักเมืองกะลึมก็ยังทอผ้าและมีหมากปัดสวมคอ แต่มักจะสวมเสื้อที่ซื้อมาจากตลาด เป็นเครื่องแต่งตัวแบบสมัยใหม่ ผ้าทอบางทีก็ขายไปเพื่อเอาเงินมาซื้อของที่ต้องการได้ เพราะเห็นว่าผ้าที่ซื้อจากตลาดมีสีและลวดลายสวยงามแปลกตา

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

เผ่าเงจะมีหมอดูที่เรียกว่า **ปะเนือะฮู** คือหมอที่ทำพิธีดูว่า คนเจ็บป่วยนั้นเป็นเพราะผีมาทำหรือเปล่า และเป็นผีตัวใด ปะเนือะฮู ส่วนมากเป็นผู้หญิง ถ้าเป็นผู้ชายก็มักจะทำหน้าที่ **ปะเรือย** คือหมอที่รักษาด้วย เมื่อดูผีเสร็จแล้ว

คนที่เป้นปะเนือะฮู จะเริ่มจากการที่เจ็บป่วยอยู่เป็นเวลานาน จากนั้นก็จะมีปะเนือะฮูเก่าจากบ้านอื่นๆ มาทำพิธีลงคาถาอาคมต่างๆ ให้ แล้วจะต้องแบ่งฮีตฆ่าหมูหรือควาย ในระหว่างทำพิธีเลี้ยงผี ปะเนือะฮูเก่าจะต้องพ้อนนำ คนเจ็บก็จะพ้อนตาม เมื่อแบ่งฮีตเสร็จแล้ว เชื่อกันว่า จะหายจากอาการเจ็บป่วยและทำหน้าที่ปะเนือะฮูได้ ปะเนือะฮูเก่าอาจช่วยแนะนำวิธีดูผีหรือวิธีปัว (รักษา) ให้

การดูผีของปะเนือะฮูเผ่าเง มีหลายวิธี

๑. **มัดจหนึ่งปริด** คือใช้ไม้วัด ปะเนือะฮูจะถือไม้ยาวขนาดวา ปลายอยู่สุดสองแขน

- เมื่อทำพิธีไล่เชื้อผีไปเรื่อยๆ เชื่อกันว่า ถ้าออกเชื้อผีตัวที่ทำให้เจ็บ
ไม้ก็จะหดสั้นลง ไม่ถึงปลายแขน
๒. **มัดปะเนือะฮู** คือ หมอดูข่าวสาร ต้องเอาเมล็ดข้าวสารใส่ฝ่ามือ เรียกชื่อผี
แล้วเป่า ถ้าเป่าแล้วเมล็ดข้าวสารไม่ปลิวไป ก็แสดงว่าตรงผีตัวนั้น
๓. **มัดปดิงดาว** วิธีนี้ใช้เมล็ดข้าวสารเหมือนกัน แต่เอาใส่ถ้วย เอาดาบยาว
(เรียกว่า ง้าว) ปักลงในถ้วยข้าว เมื่อออกเชื้อผีตัวใด
แล้วง้าวตั้งตรงอยู่ได้ แสดงว่าเป็นผีตัวนั้นมาทำ
๔. **มัดจิ้งเกิ้ลือฮู** หมอดูจะเอาไข่ไก่มาลูบตามตัวและแขนขาของคนเจ็บ
แล้วตอไข่ออกดู ถ้าเนื้อไข่เป็นสีและรูปรอยอย่างใด ก็ทำนายไป
ตามนั้น เช่น ถ้าไข่เป็นสาย ก็ว่าผีน้ำมาทำ ถ้าเป็นรูปเหมือน
กิ้งก่าก็คือผีกิ้งก่ามาทำ แต่ถ้าไข่เป็นสีดำหรือเป็นขุม
หมายความว่าคนเจ็บนั้น จะตาย ไม่มีทางรักษาได้

เมื่อเรือนใดมีคนเจ็บ ที่รักษาด้วยสมุนไพรหรือวิธีการพื้นบ้านของเผ่าแล้วไม่หาย หรือเจ็บ
โดยหาสาเหตุไม่ได้ คนในเรือนก็จะไปตามปะเนือะฮูมาทำพิธีดูผี ของที่ต้องเตรียมไว้ ก็คือ ชันเนื้อ ไก่
ข้าวสาร หมากบัต หม้อน้อย สาด เหล้า ชัน ช่ง (ตามที่จะมี) ของที่เป็นอาหารจะเอาใส่ในกะเบียน (พาข้าว)
และเอาของอื่นๆ วางไว้ใกล้ๆ กัน เมื่อหมอดูปะเนือะฮูไปถึง จะเอาน้ำมาพรมคนเจ็บ ในน้ำนั้นอาจมีใบ
หนาด ชิง อยู่ด้วย เมื่อพรมน้ำแล้วก็เอาใบไม้เป็นกำเล็กๆ ไปพาดไว้ที่ตัวคนเจ็บ ลูบตามตัว แล้วก็กล่าว
คำขอให้ผีที่มาทำให้เจ็บป่วยนั้นออกจากตัวไป ขอให้กินของที่จัดหาไว้นั้นแทนที่จะกินคนเจ็บ เมื่อทำ
พิธีแล้ว ปะเนือะฮูจะต้องดูต่อด้วยว่า จะต้องแบ่งฮีดใด คือ จะฆ่าไก่ หรือหมู หรือควาย เมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว
ปะเนือะฮูจะได้ของที่เตรียมไว้นั้นทั้งหมดเป็นของตอบแทน ส่วนการแบ่งฮีด ไม่จำเป็นว่าปะเนือะฮู
ต้องเป็นคนทำ แต่ถ้าปะเนือะฮูเป็นปะเรือยด้วย ก็อาจจะรักษาให้ด้วย ซึ่งมีวิธีการรักษาหลายอย่าง คือ

๑. ถ้าอาการไม่มาก ก็จะเอาใบไม้ เช่น ใบหนาด มาบดไล่ตามตัวคนเจ็บ และบางคนก็อาจ
คาถาอาคมประกอบขณะที่รักษา
๒. อาจใช้แก่นยา หัวว่าน ประสมกัน นำมาเคี้ยวแล้วพ่นตามตัวคนเจ็บ ท่องคาถาไปด้วย
หรืออาจนำเอาน้ำยามาแช่น้ำ เอามาลูบตามตัวคนเจ็บ
๓. ถ้าอาการเจ็บนั้นเป็นเพราะมีบาดแผล เลือดออก จะต้องคันเลือดก่อนแล้วจึงรักษา
ถ้าถูกกัดก็ต้องคันเลือดเหมือนกัน เอาพิษออกให้หมด แล้วจึงเป่าคาถาให้หมดพิษ

๔. **อายุบริสุ** คือ บัวตัดกำเนิด มักใช้ในกรณีแม่ลูกอ่อน ที่ลูกตายตั้งแต่อายุน้อย ดิ๊ดๆ กันหลายคน ปะเนอะสุจะทำพิธีตัดกำเนิด ให้ผีกำเนิดที่ทำให้ลูกตายนั่น ออกไปจากตัววิธีทำต้องเตรียมขึ้น และผ้าเปียง เหล้า ไข่ต้ม หมอจะเอาเส้นฝ้ายมาเคียนหัวคนเจ็บทิ้งชายยาวลงในกระทง ในกระทงมีกล้วย อ้อย หมอจะไล่ผีกำเนิดจากตัวแม่ลูกอ่อนให้มากินของในกระทง แล้วตัดเส้นฝ้ายให้ขาดลงในกระทง ถือว่าผีลงไปอยู่ในกระทงนั้นแล้ว ก็เอากระทงนั้นไปทิ้งเลย แต่ถ้าตัดแล้วเส้นฝ้ายไม่ขาดในครั้งเดียว ถือว่าไม่ดีคือผีอาจจะยังไม่ยอมออกไป ก็อาจต้องทำอีก

ถ้าคนเจ็บเล็กๆ น้อยๆ เช่น เด็กขวัญหาย ตัวร้อน ไม่สบายเนื้อสบายตัว ก็อาจไม่ต้องตามหมอมาดู แต่จะทำกระทงเรียกขวัญ หรือกระทงบ๊ะผี (บนผี) เท่านั้น

ส่วนสมุนไพรหรือยากลางบ้านของเงะ มักเป็นสมุนไพรทั่วไปที่ใช้กันอยู่ในบรรดาชนเผ่า เช่น เจ็บท้อง ท้องเดิน จะไปหาเครือเถา **เข้ตดูรอก** ซึ่งเป็นเครือเถาวัลย์ขนาดใหญ่ ตัดเถาให้มียางไหลออกมา เอายางนั้นมาให้คนที่ปวดท้องหรือท้องเดินกิน หรือไปหากกไม้ **กำปูลง** เอาส่วนรากมาต้มให้กินน้ำบางคนใช้แก่นไม้ **เรียงตรอย** ผสมกับเลือกไม้เปื่อยและเปลือกต้นมะม่วง ตมน้ำและกินน้ำที่ตมนั้นเข้าเย็น จนกว่าจะหาย

ถ้ากะทันหันจนหาสมุนไพรไม่ทัน หรือหาไม่ได้ ก็จะใช้ไข่ไก่ ชี้หมู มาเผาไฟให้เป็นซี่แถว เอาซี่แถวนั้นมาขย่ำๆ ใส่กาน้ำ ต้มให้เดือด รินเอาแต่น้ำใสๆ มาให้กินก็ได้

อาการเจ็บป่วยอย่างอื่น ที่ใช้สมุนไพรหรือวิธีรักษาแบบพื้นบ้าน เช่น

- ปวดหัว ใช้ว่านจอย **ดรเฮาจเรียด** มาขยี้ๆ แล้วเอาโปะหัว หรือเอาไข่ไก่ที่ออกใหม่ๆ ตอกเอาเฉพาะไข่ขาวที่เป็นน้ำใสๆ เอาเส้นฝ้ายจุ่มแล้วป้ายตามหน้าผาก
- กระจุกหัก ใช้กกไม้ **ดรเฮาจอด** เป็นไม้ล้มลุกเตี้ยๆ สูงสัก ๒-๓ คืบ ใช้ทั้งต้นและรากเอามาตำ ใส่ให้นิดหน่อย แล้วนำมาพอกตรงที่กระจุกหัก ใช้ผ้าพันไว้ กระจุกจะต้อกันและหายเร็วโดยไม่ปวด
- ฝีหนอง ใช้ว่าน **รูเซาะ** ซึ่งมีลักษณะคล้ายบอน ใบแดงๆ เอาหัวว่านนี้มาฝนหิน แล้วทารอบๆ ฝี บางที่ใช้ใบหรือก้าน **ดรเฮาบู** นำมาขยี้แล้วพอกที่หัวฝี ฝีจะสุกและหนองแห้งเร็ว
- เจ็บตา ใช้ **ดรเฮายิมัด** เอามาทุบหรือบดให้ซ้า แล้วตม เอาน้ำมาหยอดตาและล้างหน้า บางคนจะใช้เครือ **อรออย** ซึ่งมียางใสๆ เอายางมาหยอดตา
- เจ็บปาก หรือเป็นแผลในปาก ใช้เครือไม้ **เปลืออะฮู** ตัดมาทั้งเครือ แล้วเป่าที่แผล

หรือทุบให้เข้าแล้วอมไว้ก็ได้ เครื่องเปื้ออะฮูนี้จะมียางเป็นสีดำๆ

- ตัวร้อน หรือเจ็บตามเนื้อตามตัว ใช้ขี้กะเดือน (ไส้เดือน) ใส่ในน้ำแช่ไว้ แล้วเอาน้ำมาลูบตามตัว
- เด็กที่เป็นตานขโมย ต้องใช้ใบหนาดตากแห้ง หรือเผาไฟให้เหี่ยว แล้วขยี้ให้นุ่ม ใช้ทาที่ท้อง หรือเอาใบหนาดมาเผาไฟ แล้วใส่กะบั้ง เป่ากันเด็ก แม่ท้อง (พยาธิ) จะออกมา
- คนที่เป็นปะดง เจ็บตามข้อตามกระดูก จะใช้ กก **กะปึก** เป็นต้นไม้คล้ายบอน ผสมกับราก อ้อยดำ ใบกานพลู หมากร **แซ้งค๊ะฮู** (แห้วน้ำ) และหินปูน ผสมกันแล้วต้ม ใช้น้ำนั้นอาบบ่อๆ
- เจ็บกระเพาะ ให้ปลิดหมากรุ่ง (มะละกอ) ผลเล็กๆ มา ๓ ผล ไข่ดำถอนขน ๑ ตัว ต้มด้วยก้นจนเปื่อย ใส่เกลือหินน้อย ให้กินให้หมดใน ๒ ครั้ง จะหายขาด

ยาพื้นบ้านต่างๆ ไปยังมีอีกหลายอย่าง เช่น เลือดออก ใช้ใบหรือยอดเห็ดเหาะ (สาบเสือ) มา ขยี้พอกแผล จะห้ามเลือดได้ดี

ในปัจจุบันสำนักเมืองกะลิมมีโรงพยาบาลขนาดเล็กที่กล่าวถึงแล้ว เป็นอาคารชั้นเดียว มีแพทย์ประจำ ๒ คน มีแพทย์ชั้นกลาง (คือ อบรมการรักษาพยาบาล แต่ไม่ได้เรียนแพทย์) ๓ คน และมีผู้ช่วยพยาบาลชั้นต้นอีก ๒-๓ คน คนเจ็บอาจนอนรักษาตัวที่โรงหมอนี้ก็ได้ หรือหมอตรวจและสั่งยาให้แล้วกลับบ้านก็ได้ นอกจากนั้น ตามบ้านที่มีคนมากๆ จะมีหน่วยอนามัย แต่เจ้าหน้าที่อนามัยก็คือคนที่รับการอบรมเกี่ยวกับสาธารณสุขเบื้องต้นเท่านั้น มักจะตรวจอาการแล้วสั่งให้กินยา ตามที่เคยเรียนหรืออบรมมา แต่ไม่มียาให้หรือขาย ญาติพี่น้องของคนเจ็บต้องไปหาซื้อยาเอง เจ้าหน้าที่พวกนี้มักได้รับการอบรมเกี่ยวกับโรคระบาดของสัตว์ด้วย ฉีดยาให้สัตว์ได้ จึงมีลักษณะเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมากกว่าเป็นหน่วยอนามัย

ครอบครัวและเครือญาติ

การเลือกคู่ครอง การเลือกคู่ครองเป็นไปตามใจของชายและหญิง เผ่าเงะมักแต่งงานอยู่ในบ้านเดียวกันหรือเผ่าเดียวกัน นอกจากผู้ชายที่ไปทำงานที่อื่น เช่น ไปเป็นรัฐกร เป็นทหาร ก็อาจไปมีเมียเป็นคนเผ่าอื่น บ้านอื่น บางทีก็ไปอยู่บ้านเมีย หรืออพยพไปอยู่ที่บ้านที่ทำงานนั้น แต่ผู้หญิงเงะไม่ค่อยออกจากบ้าน จึงไม่ค่อยมีผัวเผ่าอื่น แต่ถ้าหากแต่งงานกับคนเผ่าอื่นก็มักอพยพย้ายตามผัวไป เพราะเผ่าเงะถือว่า ผู้หญิงต้องออกเรือนไปอยู่กับสามี นอกจากรายที่ผู้ชายยากจน ก็อาจจะอยู่เรือนเมียแต่เดิมมา ผู้ชายเงะมักจะมีเมียหลายคน ส่วนมากจะมีอย่างน้อย ๒ หรือ ๓ คน ที่มากที่สุด

ดองก็จะสูงมาก เช่น เมื่อลูกชายคนโตของท้าวสวนเทียนแต่งงานดองกับผู้หญิงที่บ้านหาดวี ฝ่ายผู้หญิงเรียกค่าดองเป็นควาย ๑๕ ตัว ในตอนจ่ายนั้น จ่ายเป็นควายจริงๆ ๓ ตัว สำหรับฆ่ากินตัวหนึ่ง นอกนั้นเป็นไหแจ๊ะ ๑ ใบ ไหฝรั่ง ๑ ใบ ปะเนาะ ๓ ใบ ปะฮัด ๓ ใบ หม้อทอง ๓ หม้อ และหมากบัต ๑ สาย รวมแล้วเป็น ๑๕ หน่วย ตรงตามจำนวนที่ฝ่ายหญิงเรียกเอา

เมื่อวันไปแต่งงานที่บ้านหาดวี พ่อแม่ผู้หญิงให้ของขวัญลูกเขยเป็นชิ้น ผ้าหม่ม ผ้าเหียง ช่ง เสื้อ นาคีฬา วิหุยุ รวมแล้วเป็นราคาสูงพอสมควรกับค่าดองที่ได้รับ ในงานแต่งงานนั้นมีแขกเชิญกินเลี้ยงประมาณ ๖๐ คน ฝ่ายชายต้องส่งหมูไปให้ ๑ ตัว ควาย ๑ ตัว หม้อใหญ่ ๒ ใบ ชาม ๓ ใบ จาน ๑๕ ใบ ส่วนทางฝ่ายบ้านผู้หญิงซึ่งเป็นฝ่ายเตรียมของเลี้ยง ต้องจัดพาข้าว (สำหรับ) ๑๕ พา ไก่ ๑๕ ตัว เหล้า ๑๕ ลิตร และเหล้าไหอีก ๑ ไห เพื่อเลี้ยงแขก และในตอนฝ่ายชายไปถึงบ้านหาดวี ยังไม่เข้าบ้าน ฝ่ายหญิงจะออกมาต้อนรับนอกบ้าน ในตอนนั้นต้องจัดพาข้าวต้อนรับ ๕ พา และไก่อีก ๕ ตัว แล้วจึงเชิญเข้าบ้าน

การมอบมรดก เผ่าเงะถือว่า ฝ่ายชายเป็นหลักของครอบครัว ฉะนั้น ลูกชายจึงเป็นผู้รับมรดกทั้งหมด เพราะเป็นผู้อยู่ในเรือน ฝ่ายหญิงเมื่อแต่งงานแล้วก็ลงเรือนไป เมื่อเกิดเรื่องเดือดร้อน ครอบครัวเดิมอาจช่วยเหลือบ้าง แต่ก็ถือว่าไม่มีส่วนในทรัพย์สินของครอบครัว ซึ่งจะแบ่งปันหรือช่วยกันสะสมในกลุ่มลูกชายของครอบครัวนั้น ค่าดองที่เรือนนั้นได้รับการแต่งงานของลูกสาว ถือว่าเป็นทรัพย์สินของพี่น้องผู้ชายที่จะช่วยกันดูแล ถ้าจำเป็นก็อาจจะนำไปช่วยเหลือพี่สาวน้องสาวที่แต่งงานออกไปแล้ว หรือถ้าเลิกร้างกับผัว กลับมาอยู่เรือน พี่ชายน้องชายก็ต้องดูแลตามสมควร แต่จะไม่แบ่งทรัพย์สินเหล่านั้นให้ ถ้าเรือนใดมีลูกคนโตเป็นผู้หญิง และอยู่ในครัวเรือนเพื่อดูแลพ่อแม่ ถือว่า ผู้เป็นพี่เอื้อยนั้น มีสิทธิดูแลควบคุมการต่างๆ ได้ แต่ผัวนั้นเป็นคนนอกเรือน ถือว่าไม่มีสิทธิ เช่นเดียวกับเมียของน้องชาย ถือว่าไม่มีสิทธิตัดสินใจหรือควบคุมดูแลกิจการของครัวเรือนนอกจากที่พี่เอื้อยจะมอบหมายภาระหน้าที่ให้

ลูกที่เกิดมานั้น ถ้าอยู่ในบ้านใดก็เป็นคนเผ่า นั้นไป หมายความว่า ถ้าอยู่บ้านพ่อซึ่งเป็นเงะ ก็ถือว่าลูกเป็นเงะ ถ้าพ่อไปอยู่กับแม่ซึ่งเป็นเผ่าอื่น บ้านอื่น ก็ถือตามเผ่าของแม่ กล่าวอย่างสั้นๆ คือ ไม่ถือว่าชาติพันธุ์ของพ่อหรือแม่เป็นตัวกำหนดกลุ่มชาติพันธุ์ของลูก แต่จะถือว่าเกิดในบ้านใดเผ่าใด ก็เป็นคนบ้านนั้นเผ่า นั้น ยกเว้นแต่ว่า ทั้งพ่อและแม่เป็นเผ่าเดียวกัน ถ้าไปมีลูกอยู่ที่บ้านเผ่าอื่น ตั้งเรือนอยู่ในเขตบ้านของเผ่าอื่น ก็ยังคงถือว่าลูกเป็นเผ่าเดียวกับพ่อแม่

บทบาทหัวหน้าครอบครัว คนเงะมักจะอยากได้ลูกคนแรกเป็นผู้ชาย เพื่อทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัว ดูแลพี่น้องและสมบัติของครอบครัว ปรกติลูกชายที่แต่งงานแล้วก็จะไม่แยกเรือนออกไป คงอยู่รวมกันใน

เรือนเดิมของพ่อแม่ นอกจากจะไปทำงานที่อื่นก็อาจแยกเรือนออกไป แต่ยังถือว่ามีส่วนในทรัพย์สินสมบัติของพ่อแม่อยู่ด้วย ในปัจจุบันคนจะรับอิทธิพลของกลุ่มลาลุ่มมากขึ้น เมื่อลูกชายแต่งงานก็ต้องก็อาจแยกเรือนออกไปเลย เรือนจะจึงมีขนาดเล็กลงและคนในครัวเรือนก็น้อยลง การแบ่งปันมรดกหรือทรัพย์สินอาจชัดเจนขึ้น มีการแบ่งปันกันโดยพ่อแม่แบ่งให้เมื่อออกเรือนไป แต่อย่างไรก็ตามคนจะก็ยังถือว่าผู้ชายมีสถานะเหนือกว่าผู้หญิง และเป็นผู้ตัดสินใจในครัวเรือนในฐานะหัวหน้าครอบครัว

ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นในครัวเรือน กลุ่มพี่ชายน้องชายก็จะเป็นผู้ปรึกษาหารือกัน ถ้าพ่อแม่ยังอยู่ต้องฟังเสียงพ่อแม่เป็นหลัก หรือพ่อแม่อาจยกหน้าที่ให้ลูกชายคนโตเป็นหัวหน้าดูแลแทนพ่อก็ได้ ในครัวเรือนที่มีฝ่ายชายอยู่ด้วย เขยอาจมีส่วนแสดงความคิดเห็น แต่ในการตัดสินใจ ถือว่าเฉพาะพี่น้องผู้ชายของเรือนเป็นผู้มีสิทธิตัดสินใจ แต่ถ้ามีปัญหาที่สมาชิกในครัวเรือนตัดสินใจไม่ได้ อาจต้องเชิญนายบ้านหรือคนเฒ่าแก่ของบ้านมาช่วยให้ความเห็น โดยเฉพาะในกรณีหย่าร้าง หรือเกิดปัญหาระหว่างผัวเมีย ถ้าครัวเรือนตัดสินใจไม่ได้ ต้องมีพยานที่เป็นคนนอกเรือนที่คนในครัวเรือนนับถือมาเป็นผู้ตัดสิน เช่น การปรับไหมฝ่ายที่ผิด ให้คืนค่าทอง หรือยกค่าทองให้เป็นสิทธิขาด แล้วแต่กรณีที่เกิดขึ้น คนสำคัญอีกคนหนึ่งที่จะตัดสินในกรณีนี้ คือ *ปรุเลย* ซึ่งเป็นตัวแทนครัวเรือนที่รับรู้ตั้งแต่ตอนตกลงเรื่องค่าทองและเป็นคนร่วมรับรู้ในการจ่ายค่าทอง ปรุเลยจะเป็นผู้ทบทวนความเดิมได้และถือว่าครอบครัวต้องรับฟัง

ในการหย่าร้างกันนั้น ถ้าไม่มีฝ่ายใดผิดก็จะแบ่งข้าวของให้เสมอกัน ถ้าฝ่ายผัวตาย เมียจะกลับเรือนเดิมก็ได้ ลูกจะไปกับแม่หรืออยู่กับปู่ย่าก็ได้ ถ้าผู้หญิงจะแต่งงานใหม่ พ่อแม่ของผู้หญิงก็จะได้ค่าทองอีก ไม่ต้องมาจ่ายให้เรือนของผัวคนแรก (บางเผ่าจะถือว่า ผู้หญิงเป็นสิทธิขาดของครัวเรือนของผัวไปแล้ว ถ้าจะแต่งงานใหม่ ผัวใหม่ต้องเอาค่าทองมาจ่ายให้แก่ครอบครัวของผัวเดิม) ถ้าฝ่ายหญิงตาย ฝ่ายชายจะแต่งงานใหม่ มักส่งข่าวไปบอกให้ทางเรือนพ่อแม่ของเมียที่ตายนั้นรับรู้ด้วย เพราะถือว่ายังเป็นญาติพี่น้องกันอยู่ ลูก (คือหลานของครัวเรือนทางฝ่ายหญิง) ก็ยังอยู่

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในระบบครอบครัวของเงะนั้น แม้ผู้ชายจะมีสถานะสูงกว่าผู้หญิง แต่ผู้หญิงก็ยังถือว่าเป็นสมาชิกที่มีสถานภาพในครัวเรือน ทั้งของฝ่ายพ่อแม่ตนเองและฝ่ายพ่อแม่ของผัว ไม่ได้ขาดไปจากครัวเรือนเดิมของตนเมื่อแต่งงานแล้ว ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ถูกตัดขาดจากครัวเรือนเดิมของตนมาอยู่ในครอบครัวของสามี นับว่าผู้หญิงจะมีสถานภาพค่อนข้างดี เมื่อเปรียบกับเผ่าอื่น

คำเรียกญาติ

จะนับญาติทั้งฝ่ายพ่อและแม่ แต่โดยทั่วไป ลูกหลานจะสนิทกับญาติทางฝ่ายพ่อมากกว่า เพราะอยู่เรือนของปู่ยามาตั้งแต่เกิด นอกจากในกรณีที่กลับไปอยู่เรือนเดิมของแม่ เช่น แม่หย่าร้างแล้ว เอาลูกที่เล็กไปด้วย กรณีเช่นนี้ พี่ชายหรือน้องชายของแม่จะเป็นผู้มีความสำคัญสูงสุด

ญาติสายโลหิต

	ชาย		หญิง		
พ่อ	-	อวม	แม่	-	เอื้อย
พ่อของพ่อ (ปู่)	-	ตง	แม่ของพ่อ (ย่า)	-	ยะฮู
พ่อของแม่ (ตา)	-	ตง	แม่ของแม่ (ยาย)	-	ยะฮู
ทวด	-	ตงเตี๋ย	ทวด	-	ตงเตี๋ย
ลูกชาย	-	เจ๊ะโกญ	ลูกสาว	-	เจ๊ะกัญ
ลูกชายคนโต	-	เจ๊ะโกญเจรง	ลูกสาวคนโต	-	เจ๊ะกัญเจรง
ลูกชายรอง	-	เจ๊ะโกญตรือย	ลูกสาวรอง	-	เจ๊ะกัญตรือย
ลูกชายสุดท้อง	-	เจ๊ะโกญโลจ	ลูกสาวสุดท้อง	-	เจ๊ะกัญโลจ
หลานชาย	-	เจาโกญ	หลานสาว	-	เจากัญ
เหลน	-	เจาจารย์โกญ	เหลน	-	เจาจารย์กัญ
โหล่น	-	เจาเจ็ญโกญ	โหล่น	-	เจาเจ็ญกัญ
ลื้อ	-	เจาแจรโกญ	ลื้อ	-	เจาแจรกัญ
พี่ชาย	-	อ้าย/แอม	พี่สาว	-	ม็อก
น้องชาย	-	แอม	น้องสาว	-	ม็อก
ลูกของพี่ชายน้องชาย	-	มอน	ลูกของพี่สาวน้องสาว	-	มอน
พี่ชายของพ่อ/แม่	-	กะฮู	พี่สาวของพ่อ/แม่	-	มิฮู
น้องชายของพ่อ/แม่	-	กะฮู	น้องสาวของพ่อ/แม่	-	มิฮู
ผู้หญิงจะเรียกพี่ชายว่า	-	มิ่ง			

ญาติจากการแต่งงาน

ผัว	-	กาย็ก	เมีย	-	กะเตียล
ลูกเขย	-	ปรุขาวโกญ	ลูกสะใภ้	-	ปรุขาวกัญ

คำเรียกขาน

ลูกเขย	-	อู้	ลูกสะใภ้	-	บันเจา
พ่อผัว/พ่อตา	-	กะฮู/กยา	แม่ผัว/แม่ยาย	-	มิฮู
พี่เขย	-	กรูไลย	พี่สะใภ้	-	เนา
น้องเขย	-	กรูไลย	น้องสะใภ้	-	เนา
ลูกเขย/อาเขย	-	กะฮู	ป้าสะใภ้/อาสะใภ้	-	มิฮู
พี่ชาย/น้องชายของเมีย	-	กรูไลย	พี่สาว/น้องสาวของเมีย	-	ไม่มีคำเรียก
พี่ชาย / น้องชายของผัว	-	รวมโกญ	พี่สาว /น้องสาวของผัว	-	รวมกัญ
พี่เขย/น้องเขยของเมีย	-	ปัวออล	พี่สะใภ้/น้องสะใภ้ของเมีย	-	ยาย
พี่เขย/น้องเขยของผัว	-	ยา	พี่สะใภ้ /น้องสะใภ้ของผัว	-	ไม่มีคำเรียก
คำเรียกพ่อของลูกเขย/ลูกสะใภ้	-	กะฮู	คำเรียกแม่ของลูกเขย/ลูกสะใภ้	-	ยาย

ศัพท์อื่น ๆ

บรรพบุรุษสูงกว่าทวด	-	ตงยะฮูประปรัง
พ่อเลี้ยง	-	กะฮู
แม่เลี้ยง	-	มิฮู
ลูกเลี้ยง (ลูกติดของแต่ละฝ่าย)	-	มอน (เรียกเทียบชั้นหลาน ที่เป็นลูกของพี่หรือน้อง)
ลูกบุญธรรม (ขอมาเลี้ยง)	-	เจ๊ะปรุบัน
ลูกพี่ลูกน้อง	-	เจ๊ะแอมเจ๊ะอ้าย เจ๊ะม็อกเจ๊ะมิง
พี่น้องร่วมสาบาน	-	ตักแอมตักอ้าย

ข้อห้ามในการแต่งงานในกลุ่มเครือญาติ ลูกของพี่น้องผู้ชายด้วยกัน ถือว่าสายเลือดเดียวกัน แต่งดองไม่ได้ ลูกของพี่น้องผู้หญิงก็แต่งงานกันไม่ได้ ลูกสาวของพี่น้องผู้หญิงแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้ชายไม่ได้ ที่แต่งงานกันได้ มีเฉพาะลูกสาวของพี่น้องผู้ชาย แต่งกับลูกชายของพี่น้องผู้หญิง

ลักษณะข้อห้ามนี้แสดงให้เห็นว่า เเงถือฝ่ายชายเป็นผู้สืบสายโลหิต เป็นฝ่ายสำคัญ เพราะลูกสาวของพี่น้องผู้ชาย ถือว่ามีสถานะต่ำกว่า จึงอนุญาตให้แต่งงานกับลูกชายของป้าหรืออาผู้หญิงได้

ข้อห้ามและข้อนิยมในการเลือกคู่ที่ดี การแต่งงานที่ดี ในปัจจุบันหย่อนความสำคัญลงมาก

เพราะมีการอพยพโยกย้ายครัวเรือน การออกไปทำงานต่างถิ่นต่างบ้านของผู้ชายจะ รวมไปถึงการดำรงชีวิตในช่วงสงครามที่เกิดการอพยพหลบภัยระเบิดไปอยู่ตามป่าดง ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานใหม่ เหล่านี้ทำให้การยึดถือฮีตคองเคร่งครัดนั้น คลายลงดังกล่าแล้วข้างต้น

ระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

เผ่าเงเถื้อผี ทั้งที่เป็นผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม เช่น ผีน้ำ ผีภู ผีกกไม้ และผีที่เป็นผีของคนตาย ผีประเภทแรกนั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนมาก อาจจะทำให้คนเจ็บคนตาย หรือแม้กระทั่งทำให้เกิดน้ำท่วม ดินถล่ม ฝนแล้ง เงเงจึงกลัวผีประเภทนี้มาก ส่วนผีคนตายนั้น ทำได้อย่างมากก็คือปรากฏเป็นรูปเป็นเงา ที่ทำให้สะดุ้งตกใจกลัว แต่ไม่ทำให้เจ็บป่วย นอกจากผีตายโหง ซึ่งเป็นผีที่คนเงเงกลัวมากที่สุด

นอกจากนั้น คนเงเงยังเชื่อในอำนาจบางอย่างที่อาจเข้าไปสิงอยู่ในสิ่งอื่น (animatism) แล้วทำให้เกิดปรากฏการณ์พิเศษขึ้น เช่น หัวवानบางชนิด ว่านโพง ว่านไฟ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าคนบางคนสามารถควบคุมหรือใช้อำนาจนั้นได้ โดยการเรียนรู้คาถาอาคมที่สามารถสอนหรือถ่ายทอดได้ด้วยคนที่รู้คาถาควบคุมอำนาจเช่นนี้ คนเงเงจะค่อนข้างกลัวและไม่อยากคบหาสมาคมด้วย

ผีต่างๆ ที่กล่าวนี้ อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. ผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม ได้แก่ ผีฟ้า ผีดิน ผีน้ำ ผีกกไม้

ปะเตง หรือ ยางมะเตง คือ ผีฟ้า หมายถึงฟ้าผ่า อาจปรากฏเป็นเสียง คือ ฟ้าร้อง แสงสว่าง คือ ฟ้าแลบ และไฟ คือ ฟ้าผ่า รวมเรียกเป็น ปะเตง หรือ มะเตง บางที่เรียกตามลาวลุ่มโดยใช้ภาษาว่า ยางประะฮู เป็นคำเรียกโดยรวมๆ หมายถึง อำนาจที่มาจากท้องฟ้า

บนฟ้ายังมี **ยางอวมซิม** คือ ภาพคนที่เงเงดำๆ บนดวงจันทร์ เงเงเรียกว่ายางอวมซิม และอธิบายตามนิทานของเผ่าว่า ยางอวมซิมขึ้นไปอยู่บนดวงจันทร์ กับเงเงดำอีกเงเงหนึ่ง คือ **นางลอสาจ**

ยางกวงตรวย หรือ **ยางกะเตี้ยก** คือ ผีดิน อยู่ในดิน เวลาจะถางไร่หรือปลูกเรือน ต้องขอที่จากยางกวงตรวยก่อน โดยปักไม้หมายที่ไว้ แล้วขอให้ผีดินมาบอกในฝัน ถ้าฝันดีก็หมายความว่าผีดินให้ที่ตรงนั้น

ยางโก๊ะฮู คือ ผีภู คนเงเงบอกว่า ผีภูตัวใหญ่มาก สูง ๘ ศอก ดินยาว ผีภูจะเห็นเป็นเงาดำๆ หรือบางที่ก็เห็นรอยตีน

ยางด๊ะฮู คือ ผีน้ำ เรียกรวมๆ กันไปหมด ถึงอะไรก็ตามที่อยู่ในน้ำ โดยทั่วไปเชื่อว่า ในวังลึกๆ

มีผิวน้ำ ซึ่งอาจปรากฏรูปเป็นตัวคนหรือควาย น้ำบางแห่งที่มีคนตาย เชื่อว่าอาจมีคนตายซ้ำอีก เพราะคนที่ตายก่อนกลายเป็นผิวน้ำมาคอยตึงตัวคนที่ลงน้ำตรงนั้น บางทีผิวน้ำก็ปรากฏเป็นงูใหญ่สีดำ ไม่มีหงอน จะเรียกว่า **งูชวง** หรือบางทีก็เรียกว่า กะเซนปัด แต่งูชวงนี้ไม่ได้อยู่ในน้ำ งูที่มีหงอนและอยู่ในน้ำ คือ **มารจอง** หรือ เจือก เคยมีเรื่องเล่าว่า ที่บ้านปรอย มีงูชวงตัวใหญ่กินคน มีเด็กลงไปเล่นน้ำที่ห้วยเชิงงูชวงเลื้อยจากภูลงมากินเด็ก พ่อแม่ตามหามาพบ จึงให้หมอมาคู ก็รู้ว่ามีงูชวงมากินเด็ก จึงคิดกันให้เอาเหล็กมาทำสามง่าม ดักไว้ที่ปากทางลงภู แล้วให้เด็กไปเล่นน้ำล่ออยู่ งูชวงก็เลื้อยลงมาจริง ๆ แต่เหล็กสามง่ามไม่พัน จึงถูกแทงตลอดตัวจนตาย

ยางเตมลอง คือ ผักกไม้มืออยู่ในต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นไทร (กกไข่) หรือต้นโพ ถ้าใครไปตัดต้นไม้ใหญ่พวกนี้ ผักกไม้มือก็อาจทำให้เจ็บป่วยหรือตายได้

๒. ผีคนตาย เรียกว่า **ยางเปรรา** จะเชื่อว่า เมื่อคนตายแล้ว ขวัญจะออกจากตัวไปเป็นเงา หรือเป็นนกเขาร้องกรูกรุกอยู่ที่บ่อนป่าช้าลักษณะที่ยางเปรรามาลอกคนก็คือเอาหินขว้างหรือทำเสียงต่างๆ ที่ไม่เห็นต้นเสียง หรือบางทีก็เห็นเป็นตัวคนที่รู้ว่าตายไปแล้ว ผีคนตายนี้ไม่มาทำให้คนเจ็บป่วย ถึงอย่างนั้นก็ยังกลัวเพราะรู้ว่า ไม่ใช่เป็นคนธรรมดาแล้ว และที่กลัวที่สุดก็คือ **ยางเปรราเปรียง** หรือผีตายโหง คือพวกที่ตายผิดธรรมชาติ เชื่อว่าดุร้ายและอาจทำอันตรายคนถึงตาย

ผีคนตายอีกประเภทคือ **ยางดง** หรือ ผีเรือน ซึ่งมีอยู่ ๒ อย่าง ยางดงพวกหนึ่งคือ ผีปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว และยางดงอีกพวกคือ ผีที่มากับไม้เสาที่ปลูกเรือน ซึ่งเดิมอาจเป็นผักกไม้มือ แต่ถ้าตัดไม้ที่มีผีมาทำเสา ก็จะกลายเป็นยางดงในเรือนนั้น อยู่ประจำเสาเรือนบางเสา

เวลาคนเงงแปงฮีดเรือน ก็จะเลี้ยงผีเรือน เรียกรวมๆ ไปว่ายางดง แต่ไม่ระบุว่าเป็นผีปู่ย่าตายายหรือผีเสาเรือน เฉพาะยางดงที่เป็นปู่ย่าตายายนั่น เชื่อกันว่า ถ้าลูกหลานทำผิดฮีดคอง ผีปู่ย่าตายายจะมาเข้าคนนั้น ทำให้เจ็บป่วยได้ ในกรณีนี้ต้องแปงฮีดฆ่าหมูฆ่าไก่เลี้ยงผี เรียกว่า **ตฺรุษสวน** **ไ้ก้สวน** (ตฺรุษ คือ ไก่ ไ้ก้ คือ หมู)

ผีที่แตกต่างไปจากผีกลุ่มใหญ่ ๒ กลุ่ม นี้อือ ปอบ ซึ่งคนเงงเรียกว่า **เป็น** คนธรรมดาอาจกลายเป็นปอบได้ด้วยสาเหตุดังนี้

๑. คนที่เรียนคาถาอาคมเวทมนตร์ต่างๆ มากมาย แล้วควบคุมคาถาอาคมเหล่านั้นไม่ได้ ก็จะกลายเป็นปอบไป

๒. คนที่มีวานโพง วานไฟ วานใจดำ ฯลฯ และวานต่างๆ ที่มีอำนาจพิเศษ จะใช้คาถาอาคมสั่งวานไปทำอันตรายคนอื่นได้ ถ้าวานไปทำร้ายใคร คนนั้นก็จะกลายเป็นปอบ ถ้าเลี้ยงวานแล้ว

ควบคุมไม่ได้ บางทีวานก็กลับมาเข้าตัวเจ้าของ จนกลายเป็นปอบไปเอง

๓. คนที่เจ็บอยู่นานๆ รักษาไม่หาย หมอครูทำพิธีแล้วบอกว่ามีผีภู ผีผามาทำให้เป็นไปต่างๆ หรือบางทีก็บอกว่าผีบังบด (คนที่อยู่ในเมืองที่มองไม่เห็น คล้ายๆ คนเมืองลับแล) มาเข้าจิตใจ ทำให้ผิดปกติไป เจะเรียกว่าเป็นปอบเหมือนกัน

อาจกล่าวได้ว่า คนเจะเชื่ออำนาจพิเศษหรือเชื่อเรื่องคาถาอาคม แต่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ฉะนั้น คนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งไม่ดีเหล่านี้ ก็จะถูกเรียกว่าเป็นปอบ ไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย นอกจากนั้น ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวานยา เจะเชื่อว่า ถ้าคนที่มีความยาวหรือว่านพิษต่างๆ ถ้าปล่อยไปทำอันตรายคนอื่น แล้วคนที่ถูกว่านยานี้ถึงตาย จะเรียกว่า **สุน** เมื่อตายไปแล้ว เจ้าของว่านจะต้องมาเป่ามนตร์ เรียกว่านยากลับออกมาทางปาก ไม่อย่างนั้นก็จะกลายเป็นปอบ

นอกจากปอบแล้ว ก็ยังมี **เป็นตายฮู** **เป็น เจริบ** และ **เสือคน**

เป็นตายฮู คล้ายๆ ผีกองกอย เป็นผีที่มีรูปร่างลักษณะเหมือนคน แต่ผอมมาก แขนขาเหมือนกิ่งไม้ ไม่มีเสื้อผ้านุ่งห่ม เวลาเดินดินจะพลิกไปข้างๆ เป็นตายฮูนี้อยู่ในป่า มีเรื่องเล่าว่า เคยมีเป็นตายฮูเข้ามาลักเอาเสื้อผ้าของคนในบ้านไปนุ่งห่ม เอากะเตี่ยวไปนุ่ง เจ้าของตามไปเห็น เลยเอาไฟโยนไปเผา เป็นตายฮูก็ถูกไฟไหม้ไปหมด

เป็น เป็นผีตัวผอมยาวคล้ายเส้นผม ชอบกินเลือดคน เป็นอยู่ในน้ำ เวลาคนลงอาบน้ำห้วย ถ้าไม่ระวังตัวอาจถูกเป็น หรือผีกินเลือดนี้มาสูบลือดจากหัวแม่เท้าจนตายได้ เมื่ออยู่ในวังน้ำ เป็นจะพันม้วนตัวเป็นวง ถ้าใครไปจับเอามาได้ และเก็บไว้กับตัว ก็จะทำให้อยู่ยงคงกะพัน แต่เป็นหรือผีกินเลือดนี้ไม่ใช่พวกผีน้ำ หรือ ยางติะฮู

เจริญบ คือ ผีอำ เวลานอน บางทีจะรู้สึกเหมือนมีคนมาทับแขนทับขา ทับตัว เคลื่อนไหวไม่ได้ ออกเสียงก็ไม่ได้ เรียกว่า **ตะม้อกเจริญบ** ต้องให้คนอื่นมาช่วยดึงหรือปลุก จึงจะลุกขึ้นได้ ฉะนั้น ผีอำนี้จึงไม่ปรากฏรูปร่างลักษณะชัดเจน

จะเห็นได้ว่า ผีที่เรียกว่า **เป็น** หรือ **เป็น** นั้น จะมีลักษณะเป็นคน แต่ไม่ใช่คนธรรมดา ส่วน **เจริญบ** เป็นอีกพวกหนึ่ง คือ เป็นผีไม่มีตัวตน

ที่แตกต่างไปอีกประเภทหนึ่ง คือ **เสือคน** หรือเสือสมิง เชื่อว่า เสือที่เคยกินคนหลายๆ คน อาจกลายเป็นเสือคนได้ คือมีผีคนตายอยู่ในตัวเสือนั้น บางทีคนที่มีความมนตร์มากๆ ก็อาจกลายร่างเป็นเสือได้ วิธีสังเกตว่าเป็นเสือธรรมดาหรือเสือคน ต้องดูที่ตีนเสือ ถ้าวอยตีนมี ๕ นิ้ว ก็เป็นเสือคน เสือธรรมดาจะมีเพียง ๔ นิ้ว คนเจะและชนเผ่าส่วนมากในเมืองกะลัมจะกลัวเสือคนนี้มากที่สุด เพราะเสือในบริเวณ

๒๖๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

กะลิมมีมาก จึงเชื่อว่าเสือจำนวนหนึ่งต้องเคยกินคนมาแล้ว เสือพวกนี้จึงเป็นเสือคนไม่ใช่เสือธรรมดา

บางครั้งก็เชื่อว่า มีคนธรรมดาที่ถูกเวทมนตร์ของคนอื่น ทำให้กลายเป็นเสือไป ดังที่มีเรื่องเล่ากันแพร่หลายว่า มีครอบครัวหนึ่งเดินทางจากแขวงจะไปสาละวัน ระหว่างพักกลางคืนก็ก่อกองไฟไว้ให้ผู้หญิงสองคนนอนกลาง มีพ่อและญาติผู้ชายอีกคนนอนกระหนาบริม เสือคนเข้ามาตอนกลางคืน ที่รู้ว่าเป็นเสือคนก็เพราะไม่กลัวไฟ แต่เอาตีนตะกุกกลับไป พ่อจึงบอกว่า ครอบครัวจะเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้าน ไม่ได้คิดจะทำอันตรายใคร ไม่มีข้าวของเงินทองอะไรมาด้วย ขอให้ไปเสีย อย่ามาทำร้ายเสือคนก็ไป รุ่งเช้าจึงมาดูกองไฟ เห็นชัดเจนว่ารอยตีนนั้นมี ๕ นิ้ว

เนื่องจากคนจะติดต่อกับคนเผ่าอื่นมากพอสมควร โดยเฉพาะลาวลุ่ม จึงเห็นได้ว่า มีความเชื่อเรื่องผีบางลักษณะที่น่าจะเป็นอิทธิพลจากลาวลุ่ม เช่น เรื่องปอบ แต่จะไม่มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องที่ปอบจะเข้าไปสิงในตัวคนแล้วกินคนนั้นจนตาย แต่เชื่อว่า คนที่เจ็บป่วยอยู่นานๆ อาจเป็นเพราะมีคนคิดร้าย เช่น ไข้วันหรือเวทมนตร์ต่างๆ เนื่องมาจากอยากได้ข้าวของมีค่าของคนเจ็บนั้นหรือมีความโกรธแค้นอยู่ คนที่เจ็บนานๆ นี้มีลักษณะคล้ายปอบคือไม่หายแต่ก็ไม่ตาย รูปร่างลักษณะทรุดโทรมไม่เหมือนคนธรรมดา

ความเชื่อเรื่องขวัญ หรวาย

จะเชื่อว่าคนเป็นๆ ทุกคนจะมี **หรวาย** อยู่บนจอมผม (กระหม่อม) ถ้าหรวายไม่อยู่ในตัว คนนั้นก็จะเจ็บป่วย เวลาคนนอนหลับ หรวายจะออกจากตัวเที่ยวไปในที่ต่างๆ ไปพบไปเห็นอะไร นั่นคือสิ่งที่เราจะเห็นในความฝัน

ถ้าคนที่มีเวทมนตร์มาทำร้ายหรือฆ่าหรวายของคนอื่น คนนั้นก็จะตาย ฉะนั้นที่ว่าคนใช้เวทมนตร์มาทำร้ายก็คือทำร้ายหรวายนั่นเอง เมื่อคนตาย หรวายก็จะตายไป ไม่มีการไปเข้าร่างอื่น หรือไปเกิดใหม่ แต่บางทีก็เชื่อว่าหรวายจะออกจากตัวคนตาย กลายเป็นนกเขาร้องกรูกรูอยู่ที่ป่าช้า ถ้าใครไปทักถามหรือไปจับนกนั้นมา ผีคนตายก็จะกลับมาเรือน

ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับหรวายนี้อาจขยายรายละเอียดมากขึ้น เมื่อจะติดต่อกับลาวลุ่ม และรับเอาความคิดความเชื่อของลาวลุ่มมาประกอบเข้ากับความเชื่อพื้นฐานเดิม คนจะจะทำพิธีเรียกขวัญผู้ใหญ่เรียกว่า **ลาฮุแนล** และเรียกขวัญเด็ก เรียกว่า **ยาล** ซึ่งลักษณะพิธีกรรมเป็นการทำกระทงบนผี หรือเลี้ยงผี พิธีเรียกขวัญนี้ทำกันทั่วไปในปัจจุบัน โดยเฉพาะในะกลุ่มที่อยู่ใกล้สำนักเมือง แต่ท้าวสวนเทียนบอกว่าเดิมไม่ค่อยเห็นมีใครทำและเะที่อยู่บ้านไกลๆ ก็ไม่ค่อยทำกัน จึงนำไปได้ว่า ทั้งลาฮุแนล และ ยาล นี้ เป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในระยะหลัง เมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นที่มี

วัฒนธรรมหรือความเชื่อบางอย่างคล้ายกันแต่รายละเอียดต่างกัน ดังเช่นที่เงะมีความเชื่อเรื่อง หูวาย อยู่แล้ว และรับเอาความเชื่อเรื่องการทำขวัญเรียกขวัญจากกลุ่มลาวลุ่มเข้าไปประกอบความเชื่อเดิม สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างคือ คำ หูวาย นี้ ใช้อยู่ในภาษาของชนเผ่าที่พูดภาษาสาขาอะตูกิก แทบทุกภาษา เช่น กะตู จะต้อง ดักกั จึงอาจเป็นคำเดิมหรือคำที่เพี้ยนใช้ร่วมกันเมื่อรับอิทธิพลวัฒนธรรมใหม่ก็เป็นได้

ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ

ฮีตหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ของเงะ แบ่งได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไป คือ ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน หรืออาจเรียกว่าเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ประเพณีพิธีกรรมของชุมชนในเทศกาล และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต

๑. ประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากิน

เผ่าเงะปลูกข้าวไร่เป็นหลัก พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินจึงเป็นเรื่องของการเพาะปลูก และความอุดมสมบูรณ์แต่พิธีกรรมในกลุ่มนี้มักถือเป็นฮีตเรือนคือเป็นเรื่องของครัวเรือนและเป็นพิธีเล็กๆ เพียงแต่ต้องกำหนดนัดทำพร้อมกันทั้งชุมชน ประเพณีหรือพิธีกรรมในกลุ่มนี้ได้แก่ บุญถางไร่ และ บุญข้าวใหม่

บักขะจ๊ะฮู อันโตนอูย บุญถางไร่

เมื่อไปเลือกที่เพื่อจะถางไร่ใหม่ และทำพิธีปักไม้ขอดินจากผีดินแล้ว ก่อนลงมือถางต้อง กำหนดว่าเป็นขะล่า ๑ วัน มีการเฝ้ารอบบริเวณเพื่อกันไฟป่า จากนั้นจึงลงมือถางสัก ๑-๒ เมตรก่อน หลังจากผีดินมาบอกความฝันแล้วจึงลงมือถางต่อจนเสร็จ เมื่อถางเสร็จหมด จึงลงมือจุดไร่ คือเผาตอ ไม้และวัชพืชที่ถางออก ก่อนจะจุดไร่ ถือว่า ขะล่าอีก ๑ วัน ต้องไม่พูดจาหักทลายคนต่างบ้าน และห้าม คนนอกบ้านขึ้นเรือน เมื่อจุดไร่แล้วจึงจะถือว่า พันขะล่า

ในช่วงสักข้าว เงะไม่มีบุญสักข้าวเหมือนตะเรียง แต่มีข้อห้ามว่า ในช่วงนี้ผู้ชายต้องไม่ตัดผม ไม่ตีเหล็ก ไม่ให้อาบน้ำมวก (น้ำขาวข้าว) สระผม เพราะจะทำให้ข้าวลืบ

ฮิจะฮีบ บุญข้าวใหม่

เมื่อข้าวตอ(ข้าวเบา)สุก และข้าวกลางพอกจะเกี่ยวทำข้าวเม่าได้ จะต้องนัดหมายกันทั้งบ้าน ทำบุญฮิจะฮีบ บางปีก็กินหมู ถ้าปีใดเศรษฐกิจดี ก็อาจจะกินควาย ซึ่งมักเลือกควายตอน

๒๗๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ในวันที่นัดหมายกันไว้ จะเริ่มด้วยการเรียกปีให้เข้ามาอยู่ในตัวหมู แล้วเอาหมูนั้นไปฆ่านอกบ้าน ปรงอาหารและกินอยู่นอกบ้าน หมูตัวนี้ต้องกินให้หมดใน ๑ วัน ถ้าเป็นควาย ต้องกินให้หมดใน ๓ วัน เมื่อพ้นกำหนดแล้ว ถ้ายังมีเหลือต้องเอาทิ้งให้หมด เสร็จแล้วจึงฆ่าไก่ เอาเลือดแบ่งใส่กะบั้งให้ตามครวเรือนทุกเรือน เมื่อถึงเวลาไปเก็บเกี่ยว ก็จะเอาเลือดไก่นี้สะไปตามกอข้าว แล้วเอากะบั้งมัดไว้ที่กอข้าวกอหนึ่ง เว้าเรียกผีข้าวว่า อย่าให้ไปไหน ให้ได้ข้าวมากข้าวเต็ม แล้วจึงเริ่มเกี่ยว

ชีจะฮั้นนี้มีทั้งที่เป็นฮิตเรือนและฮิตบ้าน ถ้าเป็นฮิตเรือน ก็เลี้ยงผีที่เรือน แล้วเอาส่วนหนึ่งไปไร่เพื่อเลี้ยงผีไร่ แบ่งฮิตเรือนก่อนแล้วจึงแบ่งฮิตบ้าน ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านเป็นผู้ทำพิธี หมูหรือควายในการแบ่งฮิตบ้านจะได้จากการเรียใครคนทั้งบ้าน ในช่วงแบ่งฮิตเรือนและฮิตบ้าน ถือว่า ชะล่า ๑ วัน ห้ามคนนอกบ้านขึ้นเรือน หรือเข้าในบริเวณบ้าน

ในระยะก่อนเอาข้าวขึ้นเล้าข้าว อาจมีการหลามข้าวใส่กะบั้ง หลามหมู นก อัน ฯลฯ แล้วทำร้านน้อยๆ เอาข้าวที่หลามไว้นี้เลี้ยงผี แต่ไม่เลี้ยงในเล้าข้าว

บุญข้าวใหม่ อาจถือเป็นพิธีกรรมฉลองการเก็บเกี่ยว บางที่เรียกว่า *จัญญ* หรือ บุญกินข้าวใหม่ ก่อนกินข้าวใหม่นี้ บางเรือนอาจทำกะบั้งใส่อาหารเล็กๆ น้อยๆ ไปเลี้ยงผีนอกเรือน แต่จะไม่ทำก็ได้ เพียงแต่นิยมกันว่า ทำแล้วจะดี ได้ข้าวได้น้ำมากบริบูรณ์

ประเพณีของชุมชนตามเทศกาล

ฮ پایวิล บุญเดือน ๓

ประเพณีหรือพิธีกรรมที่ใหญ่ที่สุดของเผ่าเงะคือ *ฮ پایวิล* ซึ่งจะทำในเดือน ๓ อันเป็นเดือนที่ชนเผ่าแทบทุกเผ่าจะมีพิธีแบ่งฮิตบ้าน ที่อาจถือว่าเป็นบุญประจำปี หรือบุญปีใหม่ แต่ชนเผ่าไม่มีระบบการนับเดือนปี จะนับเอาระยะเวลาที่เริ่มทำการเพาะปลูกและสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวเป็นสำคัญ ฮ پایวิลจะต้องทำเมื่อจะเริ่มฤดูการเพาะปลูกใหม่ ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาสำคัญ ทั้งชุมชนต้องทำร่วมกัน ถ้าปีใดอดอยากขาดแคลนหรือไม่สะดวกจริงๆ ก็อาจงดไปได้ แต่ไม่เกิน ๑-๒ ปี ก็จะต้องจัดทำให้ได้ คนเงะมักจะเรียกฮ پایวิลกันอย่างง่าย ๆ ว่า แบ่งฮิตกินควาย เพราะคนเงะถือฮิตกินควาย ฮ پایวิลจึงถือได้ว่าเป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดของเผ่า

ฮ پایวิลจะเริ่มเมื่อถางไร่จืดไร่เสร็จแล้ว ก่อนฝนจะลงและสักข้าวได้ ต้องเตรียมจัดหาควายจะไปจับจากในป่าหรือซื้อหามาาก็แล้วแต่ หากบ้านมีเศรษฐกิจไม่ดี ก็ต้องช่วยกันไปรับจ้างทำงาน รวบรวมเงินกันมาซื้อควายและเตรียมข้าวปลาอาหารไว้ตามกำหนดที่นัดหมายกัน

ขั้นตอนของพิธีกรรม การเตรียมสำหรับฮบายวิลนั้นเป็นการใหญ่และกินเวลานาน เริ่มตั้งแต่ผู้เฒ่าผู้แก่และนายบ้านจะต้องปรึกษาหารือ กำหนดวันที่จะแบ่งฮิต และเชิญเงะบ้านอื่น มากินเลี้ยง โดยกะขนาดหมู่บ้านให้ใกล้เคียงกัน เพราะจะต้องมีการเชิญเวียนกันไปเหมือนการตอบแทนกัน บ้านตรากมักจะเชิญบ้านจะร็อก บ้านจิ้ง บ้านหาดแป๊ะ บ้านเหล่านี้ไปมาหากันได้ไม่ยากนักและคนส่วนใหญ่ก็มักเป็นญาติเกี่ยวดองกันอยู่ การเชิญแขกนี้มีข้อกำหนดว่า ถ้าบ้านใดรับเชิญไปกินบุญอีกบ้านหนึ่งแล้วในปีเดียวกันจะเชิญบ้านนั้นมาเป็นแขกของตนไม่ได้ ต้องรออีกปีหนึ่งจึงจะเชิญได้ จึงมีลักษณะเป็นการจัดระบบให้มีการสืบเนื่องความสัมพันธ์กันไปเรื่อยๆ

นายบ้านจะทำหน้าที่รวบรวมอาหารและสิ่งของต่างๆ ที่จะต้องใช้ในการตกแต่งและการเลี้ยงสำหรับงานส่วนกลางของบ้าน นายบ้านจะกำหนดกลุ่มหนุ่มสาวที่ต้องช่วยกันจัดหาสิ่งต่างๆ เช่น ไปเสาะหาเสาหลักควาย ทำเครื่องตกแต่งเสา เสาะหาอาหาร ซ่อมแซมตกแต่งกว้านบ้าน

แต่ละครัวเรือนจะต้องเตรียมในส่วนการเลี้ยงของเรือนด้วย เช่น หาหมูหาไก่สำหรับเรือน ครัวเรือนที่ยากจนหรือมีความขาดแคลนอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ต้องไปทำร่วมกับครัวเรือนอื่น เรือนที่มีฐานะดีอาจเตรียมฆ่าควายของเรือนตนร่วมกับส่วนของบ้าน เรือนหนึ่งจะฆ่าควายกี่ตัวก็ได้ ทั้งนี้ไม่นับรวมกับควาย ๑ ตัวที่ทุกเรือนต้องมีส่วนร่วมกันในการจัดหาแบ่งฮิตกว้านและเลี้ยงแขกที่เชิญมา นอกจากอาหารที่เตรียมสำหรับเรือนแล้ว ทุกเรือนต้องมีส่วนร่วมในการหาอาหารของบ้าน ที่บ้านจะร็อกมักจะทำหน้าที่ว่า แต่ละเรือนต้องส่งอาหารให้ส่วนกลางดังนี้ คือ ไก่ ๑ ตัว เหล้า ๒ จอก ข้าว ๒ กะเจาะ กล้วย อ้อย ข้าวต้ม ข้าวเขียบ ยาสูบ ทั้งหมดนี้เอาไปรวมไว้ที่กว้านบ้าน นอกจากนั้นก็จะช่วยกันหาเครื่องปรุงเช่น พริก หอม เกลือ

เฉพาะเหล่าหมักหรือเหล่าไหนั้น จะเตรียมทำได้ก็ต่อเมื่อกำหนดงานแบ่งฮิต ใช้เวลาเตรียมประมาณ ๑ เดือน นอกจากหมักเหล่าไหนแล้วก็อาจหาเหล้าก คือ เหล้าหมักผสมเปลือกไม้บางอย่าง เหล้าเต็ด คือ เหล้ากลั่น หรือเหล้าต้ม ทั้งหมดนี้ต้องกะให้พอดีกับวันแบ่งฮิตซึ่งมักเลือกวันเดือนขึ้นเพื่อความสะดวกในตอนกลางคืน ระยะเวลาในการแบ่งฮิตจะตก ๓ วัน ๓ คืน คือมือเตรียม มือตั้ง และมือฆ่าควาย

มือเตรียม ญาติพี่น้องจากบ้านอื่นจะมาช่วยตามเรือนพี่น้องของตน เตรียมหม่าข้าว (แช่ข้าวเหนียว) เตรียมฆ่าหมูฆ่าไก่ หมูๆจะปักเสาหลักหน้าเรือนที่จะฆ่าควาย และช่วยกันปักเสาหลักควายของกว้าน เสาหลักนี้ถ้าของเก่ายังแข็งแรงดีอยู่ก็ใช้ได้ แต่ต้องตรวจตรากันอย่างดีเพราะถ้าเสาไม่แข็งแรง ควายดินหลุดหรือเสาหักก็จะเป็นอันตรายมาก นอกจากนั้นต้องตกแต่งเสาด้วยลำไม้ไผ่สูงๆ มี

พุ่มใบอยู่บนยอด ประดับประดาด้วยผิวไม้ไผ่ขูดเป็นฝอยทิ้งชายยาวๆ และสานดอกเป็นรูปต่างๆ มาห้อยไว้เป็นแผง ตัวเสาหลักมักจะทำส่วนบนให้คอดเล็กน้อย แล้วตัดด้านบนให้เรียบตรง อาจจะแต้มสีหรือเขียนลายตกแต่งตามที่เห็นงาม ส่วนมากเป็นสีแดงและสีดำ ที่ด้านบนสุดจะสานไม้ไผ่เป็นกรวยแหลมปากด้านบนเปิด ตกแต่งด้วยฝอยไม้ไผ่และดอกसान

มื่อตั้ง หรือมื่อผูกควาย จะนำควายมาผูกที่เสาหลักหน้ากว๊านและหน้าเรือน ถ้าเป็นควายที่ซื้อมา จะต้องผูกไว้ที่อื่นนอกบ้านก่อน มื่อตั้งจึงจะนำควายเข้ามาผูก เชือกผูกทำจากเครือเถา หวาย หรือเชือกหนังก็ได้ ส่วนมากจะผูกควายตั้งแต่เช้า แต่ถ้าเป็นการไล่จับควายจากป่า ก็อาจจะผูกตอนบ่าย แต่ไม่เกินบ่ายสองโมงหรือสามโมงเป็นอย่างช้าที่สุด

แขกเชิญจากบ้านอื่นจะมาถึงในช่วงนี้ แต่จะยังไม่เข้าบ้าน บ้านเจ้าภาพจะต้องไปเตรียมการต้อนรับที่ทางเข้าบ้าน มีน้ำ อาหารและเหล้าไปรับ ให้พักผ่อนและกินของเลี้ยงอยู่ที่นั่น จนประมาณบ่ายสามโมงหรือสี่โมงจึงจะให้เข้าบ้านได้ แขกต้องไปพ้อน เป็นขบวนอ้อมรอบกว๊าน ๓ รอบ แล้วจึงขึ้นพักบนกว๊าน การเชิญเข้าบ้านและเดินอ้อมกว๊านนี้คือการบอกกล่าวผี เพราะในช่วงแบ่งฮีดถือว่า เป็นชะล่ำบ้าน คนนอกบ้านจะเข้าบ้านไม่ได้ ถ้าไม่เชิญเป็นพิธีการ

ในช่วงเย็นจะมีการเลี้ยงอาหารและเหล้าบนกว๊าน ตามเรือนที่มีแขกและญาติพี่น้องมาพักก็จะเลี้ยงกัน ส่วนที่กว๊านนอกจากนายบ้านและคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นผู้อาวุโสของบ้านแล้ว ก็มักจะมีตัวแทนจากเรือนต่างๆ มาร่วมรับรองแขกด้วย ในตอนหัวค่ำ ก่อนเริ่มกินเลี้ยง จะต้องบ๊ะกว๊าน โดยการเ็นผีหรือ คอบผีกว๊าน และผีปู่ตายาย (ผิดง) ผีภู ผีกกไม้ ผีป่า ฯลฯ ตามเรือนก็จะเ็นผิดงด้วย ในพิธีเ็นผีนี้นี้ต้องมีจอกเหล้าจอกน้ำ ดอกไม้สำหรับจุ่มในเหล้า เมื่อคนเฒ่าเ็นผีแล้วก็จะเอาดอกไม้จุ่มเหล้าในจอกนำไปชดที่ตัวควาย ในขณะที่เ็นผีต้องสั่นกระดิ่งพวงไปด้วย จากนั้นก็ลาพ้อน กินเลี้ยงกินเหล้า

หนุ่มสาวก็จะไปม่วนขึ้นรีนเร้งตามเรือนที่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ไปขอข้าวต้มข้าวเหนียวกินตามเรือนต่างๆ มีพ้อนมีขับเ้งกันเกือบตลอดคืน

มื่อฆ่าควาย เริ่มตอนเช้ามืด ประมาณตีห้า ผู้เฒ่าจะคอบผีกว๊านอีกครั้ง เรือนที่ฆ่าควายก็ต้องคอบผีเรือน เจ้าเรือนนั้นเป็นผู้เ็น

สมัยก่อน การฆ่าควายจะตั้งให้ผู้แทนบ้าน ๓-๔ คน ช่วยกันฆ่า และมีคนที่เชิญมาเป็นแขกนั้นช่วยฆ่าด้วยอีก ๒-๓ คน มักใช้ดาบหรือมีดยาว เรียกว่า จ้าว ในการแทงควายจะต้องแทงด้านเดียวจะเป็นด้านซ้ายหรือขวาก็ได้เพื่อให้เลือดควายออกด้านเดียวที่สำคัญคือต้องระวังเวลาควายจะทรุดหรือล้ม เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าควายล้มโดยเอาหัวหันไปทางเรือนหรือกว๊าน จึงจะถือว่าดี ถ้าล้มเอาหลังเข้า

หาเรือน ถือว่าไม่ดี ฉะนั้นคนที่จะแทงควายต้องรู้วิธีดี ไม่ให้ควายเอาขาอ้อมเสาหลัก เพราะจะทำให้ล้ม โดยเอาหลังเข้าหาเรือน นอกจากนั้นในขณะที่แทงควาย ถ้าควายดิ้นหนีไม่ตายง่ายๆ ก็ถือว่าดี บ้านนั้นหรือครัวเรือนนั้นจะได้ผลดีผลดี มั่งคั่งร่ำรวย แต่ถ้าควายตายง่ายๆ ก็ไม่ค่อยดี ในขณะเดียวกันตอนที่แทงควายนั่น ถ้าควายดิ้นหนีแต่ไม่ร้อง ถือว่าดี ถ้าควายร้องไปด้วย ถือว่าไม่ดี อาจมีคนเจ็บคนตายส่วนมากถ้าเป็นควายใหญ่จะดิ้นแรงและวิ่งหนีแต่ไม่ร้อง ถ้าเป็นควายเล็กหรือควายลูกแห่งจะร้องตลอดเวลา จึงไม่ค่อยนิยมใช้ควายลูกแห่งมาแข่งฮึด นอกจากเป็นฮึดเรือน เพราะควายลูกแห่งราคาถูกลงกว่าควายใหญ่มาก

การปาดหรือฆ่าและควาย จะทำที่เสาหลักผูกควาย เริ่มด้วยการปาดเนื้อควายส่วนใดส่วนหนึ่ง แบ่งให้เจ้าเรือนไปก่อน เช่น ขาหน้า สันหลัง จากนั้นจึงแบ่งส่วนให้นายบ้าน คนเฒ่า และแบ่งไปที่กัว้น (ถ้าเป็นควายฮึดเรือน) หัวควายจะตัดออกแยกไว้ต่างหากนอกเพิงกัว้นเพิงเรือน

การแบ่งปริมาณเนื้อควายมักดูตามจำนวนผู้ชายในครัวเรือน เนื้อและชิ้นส่วนต่างๆ นี้จะตัดกองไว้เป็นกองๆ บนใบตองก่อนแล้วจึงแจกจ่ายไปตามส่วน คนที่กัว้นจะรับเอามาช่วยกันปรุงอาหาร อาจแบ่งกินดิบบ้าง ปรุงให้สุกบ้าง ตามเรือนก็จะทำตามที่ชอบ มีญาติพี่น้องและแขกช่วยกัน

ระหว่างนั้นก็กินเลี้ยงกินเหล้ารื่นเริงกันไปตลอด มีการเดินแวงเวียนเยี่ยมกันตามเรือนต่างๆ ที่กัว้นจะเป็นศูนย์กลางสำคัญ มีนายบ้าน แยกเชิญของบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่และผู้ต่างหน้า (ตัวแทน) ของเรือน กินเลี้ยงอยู่ที่กัว้น คนจากเรือนต่างๆ ก็มักจะต้องไปเยี่ยมที่กัว้นด้วย แล้วจึงจะกลับเรือนหรือไปเรือนอื่นๆ การขับเงะและฟ้อนต่างๆ จะดำเนินไปตลอดคืน

ในวันที่ ๔ จะเป็นวันส่งแขกกลับ จะต้องทำพิธีที่หัวควายที่แยกไว้นั้น โดยตั้งข้าวตั้งน้ำ แล้วเรียกผีกระเดียน (ไล่เตียน) ผีวงตรวย (ผีดิน) ปะเตงปะตวย (ผีฟ้า) เอ็นขอให้ผีฝนมีแดด เรียกผีอวมชิมอวมตาง (บนดวงจันทร์) มาทั้งหมด มีการตีปะเนาะปะฮัด ก้องลา แล้วเอาเลือดควายที่รองจากคอกควาย ใส่กะละมัง ชัดไปตามทิศทางต่างๆ รอบเรือน ให้อำนวยความสะดวกให้บ้านให้เรือนพร้อมกันนั้นก็เอาชิ้นมันชิ้นเผือกและข้าวเปลือกชัดไปด้วย เสร็จแล้วเอากะดังที่ใส่หัวมันหัวเผือก หรือกะละมังเลือดควาย ปกหัวควายไว้ เมื่อทำพิธีช่วงนี้เสร็จ แยกจึงจะออกจากเรือนหรือออกจากบ้านได้ โดยปกติจะเป็นเวลาประมาณบ่ายสองโมง ไม่เกินบ่ายสามโมง แยกจะกลับหมด นอกจากญาติพี่น้องตามเรือนอาจจะยังอยู่ต่อได้

หัวควายนั่น เมื่อเสร็จพิธีแล้ว จะนำมาต้ม ลอกหนังออก ทำความสะอาดจนเกลี้ยงเกลาแล้ว จึงนำขึ้นเสียบในเรือน ที่ไม้ยาวที่ตอกติดฝาด้านข้างเรือน ส่วนที่อยู่สูงสุดติดหลังคาเรือน ถ้าเป็นควาย

๒๗/๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ของกว้านจะติดตรงไหนก็ได้ แต่ต้องสูงเหนือหัว

ในวันที่ ๔ ซึ่งเป็นวันเสร็จพิธีนั้นจะต้องทำความสะอาดกว้านและเรือนทุกหลัง รวมทั้งเดินบ้านหรือลานหน้ากว้านและตามหน้าเรือนต่างๆ ด้วย เสาหลักควายนั่นอาจจะทำความสะอาดชำระล้างเพื่อให้ใช้ได้ในปีต่อไป โดยทาสีทาลวดลายเมื่อจะใช้ใหม่ แต่ในปัจจุบันมักใช้เสาไม้เนื้ออ่อนทำเสาหลัก ฉะนั้นจึงอยู่ได้เพียง ๒-๓ ปี เป็นอย่างมาก

ข้อห้ามเกี่ยวกับการแปงฮีดกินควาย

๑. บ้านที่แปงหรือสร้างกว้านใหม่ ถ้ายังไม่ได้แปงฮีด ห้ามคนขึ้นบนกว้านเด็ดขาด ถ้าทำผิดถือว่าชะล่า ต้องถูกปรับไหม นายบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่เป็นคนตัดสินปรับไหม

๒. กว้านที่แปงใหม่ ถ้าใครไปพูดหรือทำอะไรที่ถือว่าผิดฮีดผิดคอง จะต้องถูกปรับไหมเช่นกัน

๓. ถ้าไม่ได้อยู่ในระยะแปงฮีด จะเอาพดไม้ (กิ่งไม้) และไม้ดิบ ขึ้นเรือนไม่ได้ ถือว่าชะล่า ต้องปรับไหม

๔. การแปงฮีดต้องทำตามแบบโบราณ เมื่อแปงฮีดกินควาย ก็จะเก็บหนังควายไว้ใช้เขียนเครื่องหมายหรือรูปลวดลายที่เป็นคาถาอาคมต่างๆ แต่ถ้าเป็นการฆ่าควายกินธรรมดา จะกินหนังควายด้วยทั้งหมด หรือตากแห้งเก็บไว้กินเล่นเวลาว่างงานบุญ หรือญาติพี่น้องมาหาก็ได้

เมื่อฆ่าและควายจะต้องดูดับควาย เพื่อทำนายว่าบ้านจะเป็นอย่างไรในปีเพาะปลูกนั้น เชื่อกันว่าถ้าดับงามบริบูรณ์ดี บ้านก็จะสามัคคีมีเอกภาพดีอุดมสมบูรณ์ ทำมาหากินดี ถ้าดับควายผิดรูปผิดร่าง เป็นขุม (หลุม) หรือเป็นริ้วรอยต่างๆ ก็แสดงว่าจะไม่ดี ข้าวน้ำไม่พอกิน การดูดับนี้จะดูดับส่วนเล็ก (ดับอ่อน ?) ที่ทาบบอยู่บนดักใหญ่อีกที

นอกจากการดูดับควาย ยังมีวิธีการปาดหูควายข้างหนึ่ง ขว้างขึ้นไปให้ตกลงมาในกรวยแหลมที่เสียบอยู่บนเสาหลักควายด้วย ถือกันว่าถ้าตกลงในกรวย บ้านก็จะเรียบร้อยมีความสามัคคีอุดมสมบูรณ์ ถ้าขว้างไม่ลงหรือลงไม่ถูกที่ ติดค้างอยู่ตรงปากกรวยข้างกรวย ก็อาจจะมีความผิดใจระหว่างบ้านเจ้าภาพกับบ้านที่เป็นแขก

ปัจจุบัน พิธีกรรมเหล่านี้ทำกันบ้าง แต่ไม่ค่อยเชื่อถือกันนัก มักทำเพื่อความครึกครื้นเฮฮา ถ้าคำทำนายออกมาดี ก็ดีไป ถ้าไม่ดีก็จะหาวิธีแก้เคล็ดเล็กน้อยพอเป็นพิธี

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ประเพณีการแต่งงาน (กินดอง) และประเพณีฝังศพ นอกจากนี้มีพิธีกรรมเล็กๆ น้อยๆ คือ การเรียกขวัญ

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด เผ่าเงะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดหรือเด็กทารก นอกจากเมื่อคลอดแล้ว แม่ลูกอ่อนจะต้องอยู่ไฟหรือนอนกระดานไฟ ประมาณ ๓ วัน โดยนอนข้างเตาไฟในเรือนระหว่างนั้นถือว่าชะลำเรือน ห้ามคนนอกขึ้นเรือน ระหว่างอยู่ไฟ อาจเอาก้อนหินเผาไฟให้อุ่น ใช้ผ้าห่อแล้วเอามานาบท้องและให้กินน้ำร้อนอาบน้ำร้อน เมื่ออยู่ไฟครบกำหนดแล้ว อาจมีการงันเรือน คือแสดงความยินดีที่เริ่มมีการฆ่าหมูเลี้ยงญาติพี่น้อง ถือว่าได้ลูกหลานใหม่ในครัวเรือนแล้ว

จาประร็อกฮู กินดอง คือ ประเพณีแต่งงาน

โดยทั่วไป การตกลงแต่งงานจะเกิดจาก ๓ ลักษณะ

๑. พ่อแม่ฝ่ายหญิงที่ยากจน อาจยกลูกสาวให้พ่อแม่ฝ่ายชายที่มั่งมี แต่ลูกชายซึ่งรักพี่รักน้องผู้หญิงต้องยินยอมเพราะพ่อแม่จะได้ค่าดองเป็นวัวควายข้าวของ

๒. หญิงชายพอใจรักใคร่กันและเกิดกรณีผิดฮึดดองหรือได้เสียกันก่อนก็ต้องจัดการแต่งงานทันที

๓. หญิงชายพอใจรักใคร่กัน ทาบทามกันแล้วบอกพ่อแม่ของตนให้จัดการแต่งงาน

เมื่อหญิงชายตกลงปลงใจว่าจะแต่งงานกัน หรือพ่อแม่จัดหาให้ ฝ่ายชายก็จะจัดแห่แก่ **ปรุเลย** ไปทาบทามฝ่ายหญิง ทางเรือนฝ่ายหญิงก็ต้องแต่งปรุเลยไว้รับ ปรุเลยนี้จะเป็นใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นญาติพี่น้องหรือคนแก่แห่ เมื่อเสร็จพิธีแต่งงานแล้วปรุเลยจะได้ค่าตอบแทน ประมาณ ๕,๐๐๐ กีบ และในพิธีแต่งงาน ก็จะได้รับไก่ต้ม ๑ ตัว เนื้อส่วนคอควายที่ฆ่ากินดอง ไก่เป็นๆ ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด สาตปุนอน ๑ ผืน

โดยทั่วไป ค่าดองมักจะเป็นควาย ตั้งแต่ ๑-๓ ตัว สูงสุดไม่เกิน ๑๕ ตัว ทั้งนี้ ค่าดองอาจจะเป็นข้าวของต่างๆ เช่น เครื่องประดับ ไหเคลือบ ฯลฯ ซึ่งคิดราคาประเมินตามราคาควาย รวมแล้วให้เท่ากับราคาของควายที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงเรียกเป็นค่าดอง เช่น มีควาย ๒ ตัว และของอื่นๆ ที่เทียบราคาเท่ากับควาย ๓ ตัว ก็ถือว่า ค่าดองคือ ควาย ๕ ตัว

เมื่อตกลงเรื่องค่าดองกันแล้วก็จะนัดวันไปรับผู้หญิงและจะเป็นวันเดียวกับที่เอาค่าดองไปให้ด้วย ตามธรรมเนียมแต่งงานจะไม่เลือกวันเดือนดับ หรือเดือนครึ่งดวง

ในวันทำพิธี ฝ่ายชายจะส่งหมูไปให้ฆ่าเลี้ยงกันที่เรือนฝ่ายหญิง ถือว่าให้ผีปู่ย่าตายายรับรู้ เมื่อฝ่ายชายไปถึงเรือน ฝ่ายหญิงจะต้องมาต้อนรับอยู่นอกบ้าน มีการมอบข้าวของให้กัน ฝ่ายชายจะเอาผ้าถุงผ้าห่มให้พ่อแม่ผู้หญิง และฝ่ายหญิงก็เอาผ้าให้ฝ่ายผู้ชาย บางทีก็ให้เครื่องมือ เช่น มีด ดาบ ด้วย จากนั้น ก็ขึ้นเรือนฝ่ายหญิง ซึ่งจัดเตรียมข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยง มีหมู ไก่ ข้าวปั้นข้าววง แล้วตั้งพา

๒๗/๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ข้าวเลี้ยงกัน คู่ผัวเมียใหม่กินข้าวพาเตียวกัน ถือว่าได้ทำพิธีเป็นที่รับรู้กันแล้ว ฝ่ายหญิงก็จะลงเรือนมาอยู่กับผู้ชาย ในช่วงระยะ ๓ วัน หลังจากฝ่ายหญิงลงเรือนมานี้ จะห้ามคู่ผัวเมียใหม่ไปเรือนของพ่อแม่ฝ่ายหญิง แต่ถ้าเป็นกรณีที่ฝ่ายชายไปอยู่กับฝ่ายหญิง ก็จะทำกลับกัน คือห้ามไปเรือนพ่อแม่ฝ่ายชาย หลัง ๓ วันแล้วจึงจะถือว่าพ้นชะล่า ไปมาได้ตามปกติ

พิธีกินดองจริง ๆ มักจะทำกันเมื่ออยู่ด้วยกันแล้วสัก ๑-๒ ปี ฝ่ายชายจะต้องจัดหาควายไปให้เรือนฝ่ายหญิง เพื่อฆ่าเลี้ยงกันในวันกินดอง เรียกว่า ควายค่าลงเรือน ส่วนควายที่ให้เป็นค่าดองนั้นให้เอาไปเลี้ยง ไม่ให้ฆ่า ถ้าจะต้องมีการเลิกร้าง หรือต้องคืนค่าดอง ต้องคืนควายนี้ด้วย ในกรณีที่ผู้ชายไปอยู่เรือนผู้หญิง ถ้าต้องการจะแยกเรือนออกไปก็ต้องมีควายค่าลงเรือนนี้ ๑ ตัวเหมือนกัน แต่หากยากจนจริงหรือหาไม่ได้ก็อาจใช้หมูแทนได้ เมื่อหาให้แล้วพ่อแม่และญาติผู้ชายของฝ่ายหญิงก็จะยอมให้ผู้หญิงลงเรือน (แยกเรือน) ได้

ในวันกินดองนี้บางทีก็มีการทำนายด้วยวิธีดูหัวไก่ที่ฆ่าเลี้ยงกันนั้น ถ้าหัวไก่มีรู (นัยน์ตา) ตรงกัน มองทะลุตลอดได้ ก็ถือว่าดี บางทีดูกระดูกคางไก่ว่าตรงดีไหม งามไหม (บางคนเรียกว่า ดูเอ็นคางไก่) ถ้ากระดูกคางคดงอ แสดงว่าต่อไปข้างหน้าผู้หญิงอาจจะต้องกลับคืนเรือนด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง บางทีก็ดูเลือดไก่เวลาปาดคอไก่ ว่าย่อยลงมาเป็นเส้นงามดีไหม เสมอกันไหม

บางครั้งก็อาจจะดูตับควายเมื่อฆ่าควายกินดอง เชื่อกันว่า ตับอันเล็กที่อยู่บนตับใหญ่ นั้น ถ้าขนาดงามดี เรียบเสมอกัน ไม่เป็นขุมหรือแห่งเว้า ก็แสดงว่าดี ถ้าเนื้อตับปูดขึ้นด้านบน จะมีรายได้ดี ร่ำรวย ถ้าเนื้อตับเป็นขุมเป็นบ่อ อาจจะมีการเจ็บตายในครัวเรือน ถ้าเนื้อตับเป็นร่องหรือเป็นรูลงไป จะเกิดทะเลาะวิวาทกัน ความเชื่อนี้ตรงกับการดูตับควายในการแบ่งฮีตฮายวีล

อย่างไรก็ตาม การทำนายดังกล่าวนี้เป็นไปตามประเพณีเท่านั้น ไม่ปรากฏว่า เมื่อดูแล้วถ้าไม่ดี จะต้องเลิกร้างกันหรือล้มพิธีแต่ง คนเฒ่ากล่าวว่า เป็นเพียงการมองไปข้างหน้าว่า คู่ผัวเมียจะอยู่กันไปมีความสุขความยั่งยืนไหม แต่ไม่เอามาเป็นข้อกำหนดในการที่จะแต่งงานหรือไม่แต่ง

ตับเปรา พิธีฝังศพ (เปรา-คนตาย ตับ-ฝัง)

เมื่อมีคนตาย (เปรา) ในเรือน จะทำความสะอาดร่างกาย เอาเสื้อผ้าใหม่แต่งให้แล้ววางศพไว้กลางเรือน หันเท้าออกหน้าเรือน ญาติพี่น้องจะมาเยี่ยมศพ เอาข้าวของและเครื่องดนตรีเช่น ปะเนาะปะฮาด มาให้ เรียกว่า มำงันเรือนคนตาย ถ้ามีข้าวปลาอาหารก็เอามาช่วย เพราะตามประเพณีจะต้องมีการรันเรือน ซึ่งมักจะรันวันเดียว แต่ถ้าเป็นคนร่ำรวยก็อาจจนถึง ๓ วัน ๓ คืน ถ้าเป็นคนยากจน บางทีไปส่งศพฝังเลยก็มี แต่ถ้ายกการตายเกิดขึ้นระหว่างที่มีการแบ่งกวันหรือแบ่งเรือน จะต้องครบทั้งบ้านถือเป็นชะล่าบ้าน

ในสมัยก่อน ถ้าไม่มีโลง อาจเอาศพไปฝังเลย โดยใช้เพียงผ้าคลุมศพ ถ้าทำโลงศพ ก็มักไปตัดไม้ทำโลงอยู่ในป่า แล้วเอาไปที่ป่าช้าหรืออาจเอาโลงมาใส่ศพที่เรือนก็ได้ เผ่าเงะไม่มีประเพณีเตรียมโลงไว้ในเรือนแต่อาจจะทำเตรียมไว้ในป่าก็ได้ ถ้าในเรือนมีคนแก่คนเฒ่า บางทีถ้ามีคนตายกะทันหันอาจขอยืมโลงจากเรือนอื่นที่มีเตรียมอยู่ แล้วทำใช้คืนให้ภายหลังก็ได้ เมื่อเอาศพลงโลงนั้นมักเอาเสื้อผ้าข้าวของผู้ตายใส่โลงไปให้ด้วย

ส่วนมากการฝังศพจะทำตอนเช้า มีคนในเรือนคนหนึ่งไปป่าช้าก่อน แล้วจึงหามศพตามไปให้ลูกหลานเดินตาม มีไม้บากเป็นรูปกากบาท ถือไปด้วยเป็นเคล็ดว่าไม่ให้ผีมาเอาลูกหลานหรือคนในเรือนไปอีก

บ่อนผีป่าช้า **ปิง** จะอยู่ห่างจากบ้านประมาณ ๑ หลัก (กิโลเมตร) ถือเป็นบริเวณที่ไม่มาตัดไม้หรือทำการใดๆ เรียกว่า ดงผีป่าช้า **จึงเปง** เมื่อเอาศพมาถึง จะเอาฝาโลงกระทบตัวโลง ๓ ครั้ง แล้วจึงเอาโลงลงหลุม หันด้านศีรษะไปทางตะวันตก คนที่ไปร่วมพิธีจะถมน้ำลายลงดิน เป็นเคล็ดว่า สิ่งใดที่เลวที่ชั่วร้ายก็ให้อยู่ที่บ่อนผีป่าช้าอย่าตามไปที่บ้านที่เรือนจากนั้นก็เอาดินกลบหลุมพูนดินขึ้นมาสามชั้น แล้วมุงหลังคาไว้ข้างบน ถือเสมือนว่าตรงหลุมนั้นเป็นเรือนของผู้ตาย บางทีจะเอาข้าวของส่วนตัว เช่น ไห กะติบ และเครื่องมือเครื่องใช้อื่นๆ ของผู้ตาย วางไว้บนเนินดิน ในปัจจุบัน บางทีก็กางมุ้งครอบไว้ให้ด้วย แล้วก็ทิ้งไว้เลย

เมื่อจะกลับไปบ้านนั้น คนสุดท้ายที่จะออกจากบ่อนผีป่าช้า จะต้องทำไม้ ๒ ท่อน พาดไขว้กันเอาใบป้อ และไม้ดอรดาร์ เสียบไว้ บักไม้ที่พาดไขว้กันนี้ไว้ทางปลายเท้าของหลุมศพ ถือเคล็ดว่าความตายจะสิ้นสุดเพียงนี้ ไม่มีใครตายตามไปอีก และไม่ให้ผีคนตายตามกลับไปเรือนคนเป็น เมื่อเดินออกจากป่าช้าไม่ให้เหลียวหลังกลับมาดู และไม่ให้เดินเอามือขัดหลัง ถือว่า จะเหมือนกับประสาณมือหามผีกลับเรือน คนที่เดินกลับนี้จะกลับมาตามทางปกติ และคนอื่นๆ ที่บังเอิญผ่านมา จะตัดข้ามทางเดินหรือตัดชบวนไม่ได้ ถือว่า ชะล่า จะต้องถูกปรับไหม

เมื่อกลับมาถึงเรือน ต้องเอาดุนฟันติดไฟท่อนหนึ่งมาวางไว้หน้าเรือน ให้คนเดินข้ามดุนฟันนั้น และพูดว่า **โต๊ะอูยโยยเกา จะเรียดเปราโดยอูย** หมายความว่า ถ้าร้อนไฟฟันก็ให้มาหาช่วย ถ้าเย็นอย่างผีก็ไปหาดุนฟันนี้ จากนั้นก็โยนดุนฟันทิ้งไป แล้วเอาหมูน้อยไปฆ่า ให้คนที่ไปร่วมฝังศพใช้มือตบที่ตัวหมู กล่าวว่า **อะไรที่เข็ดที่ชวง (ชะล่า) ก็ให้ไปอยู่ในตัวหมูนี้ กินหมู กินเลือดหมูนี้ อย่ามาติดมาแนมคน** เมื่อเสร็จพิธีแล้ว คนที่ไปร่วมพิธีต้องไปอาบน้ำ ชักเสื้อผ้าข้าวของให้สะอาดหมดจด แต่ถ้าไม่ทำก็ไม่ถือว่าชะล่า เพียงแต่รังเกียจว่าไม่สะอาด

๒๗๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

หลังจากฝังศพแล้วต้องคบบงันเรือนอีก จัดหาจอกน้ำ บันข้าว มาทิ้งไว้ที่ประตูเรือน สั่งว่า ถ้าเจ้า (ผี) มา ก็กินข้าวกินน้ำเสียตรงนี้ อย่าเข้ามาหาช้อยอีก แล้วจึงคบบงัน เลี้ยงข้าวเลี้ยงเหล้าคนที่มาช่วยงาน

รุ่งขึ้นจากวันฝังศพ ถือว่า ชะล่า ไม่ให้ไปทำการเพาะปลูก หรือทำมาหากินใดๆ ถือว่าจะไม่งอกไม่งาม จะเนาเปื่อยเสียหายหมด ต้องผ่าน ๓ วันแล้ว จึงจะทำการต่างๆ ได้ตามปกติ

ในกรณีที่มีสามีภรรยาตายไล่ๆ กัน หรือ ญาติพี่น้องในเรือนตายไล่ๆ กัน อาจเอาไปฝังหลุมเดียวกันหรือฝังในโลงเดียวกันก็ได้ แต่ถ้าเป็นคนต่างครัวเรือนแล้วจะไม่ฝังไล่ๆ กัน ญาติคนตายต้องขอซื้อที่บริเวณหลุมนั้นก่อน บ่อนผีป่าช้านี้ จะเดินผ่านไปหรือเดินไปตูกี้ได้ แต่ไม่ให้ไปชี้บอกว่า หลุมนั้นหลุมนี้เป็นหลุมใคร หรือบอกว่า ญาติคนนั้นคนนั้นนอนอยู่ตรงนั้น เชื่อว่า ผีได้ยินก็จะรำลึกได้ แล้วตามกลับไปที่เรือนเดิมของตน

เปราเปรียง คือ ผีตายโหง เจะกลัวผีตายโหงมากที่สุด ถ้าคนในบ้านตายโหง เช่น ตกน้ำตาย ตกต้นไม้ หรือถูกฆ่า จะต้องฝังไว้ตรงที่ตาย ไม่เอาไปฝังที่บ่อนป่าช้าปกติ เพราะถือว่าเป็นผีคนละชนิดคนละพวกกัน ผีจะทำอันตรายกันแล้วคนก็จะเดือดร้อน เจะเชื่อว่าคนที่ตายธรรมดา นั้น ขวัญจะกลายเป็นนกเขา ร้อง กรู๊กรู๊กรู๊ อยู่แถวป่าช้า แต่ผีตายโหงจะมีเขี้ยวยาวและกลายเป็นนกที่เรียกว่า **จิมตึงต็อก** (จิม-นก) คล้ายๆ พวกนกแสก ซึ่งเป็นนกที่ได้ยินแต่เสียงตอนกลางคืน

ใครจะไปช่วยฝังศพผีตายโหงก็ได้ แต่เฉพาะคนที่ไปจับต้องศพเพื่อเอาลงฝังนั้น ต้องเป็นคนที่บ้าน (นายบ้านหรือเฒ่าแก่ของบ้าน) แต่งตั้งไป และมีหมากบัต มีเครื่องประดับบางอย่างติดตัวไปแก้เคล็ดผีตายโหงด้วย เมื่อฝังศพผีตายโหงต้องคว่ำหน้าลง จะใส่โลงหรือไม่ใส่ก็ได้ หันหัวไปทางตะวันตกเหมือนศพทั่วไป

ผีตายทั้งกลม (ลูกตายในท้อง) ถือเป็นผีตายโหงที่ร้ายแรงมาก ต้องตีปะเนาะปะฮาดไปตลอดคืน รุ่งอีกวันจึงจะเอาไปฝังแยกจากป่าช้าธรรมดา จะใส่โลงหรือไม่ใส่ก็ได้ ถ้าแม่ตายแต่ลูกคลอดออกมาไม่ตาย แล้วมีญาติพี่น้องรับไปเลี้ยงก็ได้ แต่ถ้าไม่มีแม่ลูกอ่อนรับเลี้ยง จะต้องเอาผ้าปกหน้าให้ตายไปกับแม่ ถือว่าเลี้ยงไว้ก็ไม่รอด แล้วจะฝังไปพร้อมกับแม่เลยก็ได้ หรือแยกฝังก็ได้ ถ้าเป็นเด็กที่ตายอายุน้อยๆ ยังไม่ถึง ๓ ขวบ เรียกว่า **เปราจอรุ** ต้องให้คนเรือนอื่นมาเอาไปฝัง ขุดหลุมแล้วเอาน้ำยอดอกหวายรดกันหลุม เอาผีเด็กน้อยคว่ำลง แล้วกลบดินเลย

ในสมัยก่อน ถ้ามีผีตายโหงหรือตายทั้งกลม ทั้งบ้านจะต้อง ฆ่าไก่ฆ่าหมูที่เลี้ยงอยู่ในบ้านให้

ตายหมดไม่ให้เหลือเป็นเชื้อไว้ในสมัยต่อมาบางที่ใช้วิธีเอาไปขายที่อื่นให้หมดแต่ถ้าเป็นบ้านที่อยู่ห่างไกลไม่สามารถจะเอาไปขายให้บ้านอื่นได้ ก็ต้องฆ่าทั้งหมด ดีกว่าจะให้ผีตายโหงมากินหมูกินไก่ในบ้าน และจะต่อมากินคนด้วย

คนเงะกลัวผีคนตายเช่นเดียวกับชนเผ่าอื่นๆ ไป ท้าวสวนเทียน ญาณดารา ผู้บอกข้อมูลเผ่าเงะเล่าว่า ที่กลัวผีก็เพราะผีคือคนเป็นที่เปลี่ยนธาตุไปแล้ว เป็นคนละอย่างกับคนทั่วไปแล้ว จึงกลัวและครั้งหนึ่งเมื่อยังอายุไม่มาก ท้าวสวนเทียนเอาศพพี่สะใภ้ไปฝังลงโลงเดียวกันกับพี่ชายที่เพิ่งตายไปก่อนหน้านี้ไม่กี่เดือน เปิดโลงขึ้นมา ศพพี่ชายยังเป็นตัว เป็นหน้าเป็นตา เผอิญมีคนเหยียบก้อนดิน ทำให้โลงตะแคง ศพพี่ชายพลิกขึ้นมา ทำให้ตกใจคิดว่าผีลุก ตั้งแต่นั้นมาเลยกลัวผี

เรื่องที่เล่านี้ ทำให้เห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับผีคนตายของเงะก็คล้ายคลึงกับความเชื่อทั่วไป และยังเป็นการยืนยันว่า การฝังศพซ้อนในโลงเดียวกัน เป็นประเพณีที่ทำกันอยู่ทั่วไปในบรรดาชนเผ่าแถบนี้ แม้ว่ารายละเอียดของขั้นตอนประเพณี หรือคำอธิบายความเชื่อ อาจจะต่างกันบ้าง แต่โดยหลักใหญ่ๆ แล้ว ตรงกันและยังกระทำอยู่ในปัจจุบัน

ศิลปะวัฒนธรรม

ในด้านศิลปะวัฒนธรรมนั้น นอกจากงานทางด้านหัตถกรรม เช่น ทอผ้า จักสาน แล้ว ในด้านการร้องรำทำเพลงและวัฒนธรรมทางภาษา เช่น คำกล่าว และการเล่านิทาน คนเงะก็มีชื่อเสียงเด่น โดยเฉพาะการขับลำที่เรียกว่า ขับเงะ ซึ่งมีท่วงทำนองต่างๆ กันหลายอย่าง ส่วนคำขับนั้นมีลักษณะเป็นมุขปาฐะ คือ ไม่มีคำร้องเฉพาะแต่ละเพลง ผู้ขับที่ชำนาญจะคิดคำร้องไปเรื่อยๆ ส่วนคนที่ฝึกหัดหรือสนใจจะขับบ้าง ก็มักจะจดจำเวลาที่ฟังคนขับเก่งๆ ในงานบุญต่างๆ ของบ้าน

ท้าวสวนเทียนเป็นผู้ที่มีความสามารถในการขับเงะ และได้ขับทำนองต่างๆ ให้บันทึกเสียงไว้แต่ขับไม่ยาวนาน เพราะไม่ใช่การรื่นเริงม่วนชื่นในงานบุญจริง จึงไม่ค่อยมีแรงบันดาลใจให้บันทึกถ้อยคำที่จะขับต่อเนื่องไปยาวๆ

การขับเงะมีทำนองต่างๆ ดังนี้

๑. **กะเลื่อย** หรือ **กะเลย** เป็นการล่ำอย่างยาว จะมีคนล่ำด้วยกันกี่คนก็ได้ แต่ละคนก็อาจจำเนื้อความเก่าได้คนละเล็กน้อย หรืออาจช่วยกันคิดใหม่ ขับต่อกันไปเรื่อยๆ ลำกะเลื่อยนี้ค่อนข้างช้า คนรุ่นเด็กๆ จึงไม่ค่อยชอบ ความนิยมจะขับลำแบบนี้จึงลดน้อยลง

๒. **บอจ** หรือ **บะบอจ** เป็นการล่ำเพื่อความเพลิดเพลิน จะล่ำในงานใดก็ได้ มีลักษณะเป็นการ

อวยชัยให้พรคนที่มาร่วมงาน แสดงความยินดีชื่นชมเจ้าเรือนเจ้าของงาน

๓. **บอยตอง** เป็นการลำเป็นเรื่อง เล่าเรื่องยาวๆ ทำนองนิทาน โดยมากคนเฒ่าคนแก่จะชอบลำชนิดนี้ และผู้ชายจะเป็นคนลำเพราะจำเรื่องได้มากกว่า

๔. **บะเบื้อะ** เป็นการขับลำของผู้หญิงโดยเฉพาะ เวลาไปทำงานเล็กๆ น้อยๆ เช่นไปซื้อแกง ขอนปลา หรือเข้าป่าไปหาเห็ดหาหน่อไม้กับเพื่อนๆ ลำบะเบื้อะ จะมีเสียงค่อนข้างเบา เหมาะกับผู้หญิง ถ้อยคำที่ลำนั้นก็คิดเอาเอง จะเริ่มอย่างไรหยุดอย่างไรก็ได้

๕. **ดักม่วน** เป็นการลำอย่างสั้นๆ ลำได้ทั้งผู้ชายผู้หญิง มีลักษณะเป็นการเกี้ยวพาราสีโต้ตอบกัน หรือเวลากินเหล้ารื่นเริง ก็อาจใช้ดักม่วนนี้ลำก่อนจะกินเหล้าแต่ละครั้งหรือแต่ละรอบ (เหล้าไห) ก็ได้ เนื้อความแล้วแต่คนลำจะคิดเอาขณะนั้น หรืออาจจำจากที่คนก่อนๆ เคยลำ แล้วคนฟังติดใจก็ได้

การลำอีกแบบหนึ่ง เป็นลักษณะการร้องเพลงอย่างสมัยใหม่ เรียกว่า **ลอง** หรือ **ลำลอง** คือการร้องเพลงทำนองปัจจุบันนั่นเอง แต่ใช้คำภาษาของเฒ่าเระ ใช้ดนตรีประกอบคือ กระหับปี่และขอล ส่วนลำกะเลื้อยใช้ปะเนาะและก้อง ประกอบจังหวะ ลำบะบอจ มีหมากกะดิง หรือกระดิงพวงเขย่าให้จังหวะ ส่วน ดักม่วน ซึ่งยังนิยมขับลำกันบ่อยๆ ในปัจจุบันนั้น ใช้แคน หมากกะดิงและใช้การตบมือช่วยให้จังหวะด้วย

ตัวอย่างคำขับเระ เล่าเรื่องความสามัคคี

เด้อ เด้อ เด้อ เด้อ แรตัวนางโดนแอมโตจอ้าย

ใจ กัรูโละ กัรูโปลม ใจปู้โจอม ตีจกัรดัง

ใจ ดำป่าง กัรวาง กัรวอม กันกัรแกนนุ่นกัรยุม

ใจ ปู้โจอม ปู้ดอรุ ปลุมกัรมอ ใจกัรจอ ตีรกัรดำ

ใจปังกลำ โตจดัง โตจเวน ลางอา ไมอา

.....

เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีของเระแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรม ซึ่งจะไม่นำมาใช้ในโอกาสธรรมดาเป็นอันขาด และเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการขับลำเพื่อความรื่นเริง หรือใช้เล่นเพื่อความเพลิดเพลินทั่วไป

เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรม ได้แก่ ก้องลา ปะเนาะ ปะฮาด และกะบังไม้ไผ่ เครื่องดนตรี เหล่านี้จะใช้

ร่วมกันในขณะประกอบพิธีกรรม ก้องลานั้นทำด้วยทองเหลือง มีราคาสูง ต้องไปซื้อหามาจากที่อื่น บ้านแต่ละบ้านมักมีก้องลาเป็นสมบัติของบ้าน ถ้าจะแบ่งฮีดเรือน ก็ขอยืมไปใช้ได้ แต่บางบ้านที่เป็นบ้านเล็กๆ หรือยากจน อาจไม่มีก้องลา ก็ต้องขอยืมจากบ้านอื่นเวลามีกงานแบ่งฮีด

ปะเนาะและปะฮัด เป็นเครื่องตี รูปลักษณะคล้ายก้องลา แต่ไม่มีปุมสำหรับตี และปะเนาะปะฮัด มักใช้ไม้ท่อนหุ้มปลายตีที่ตัวปะเนาะปะฮัด หรือจะใช้ไม้ท่อนไม่หุ้มปลายก็ได้ ก้องลาต้องใช้ไม้ที่หุ้มปลายตีลงไปตีปุมกลางตัวก้องลา

ปะเนาะปะฮัดมีขนาดต่างๆ กัน ให้เสียงต่างกัน เวลามีกงานบุญ จะเอาก้องลาและปะเนาะปะฮัดแขวนไว้กับราวไม้ไผ่บนก๊วน เรียงกันไป คนตีที่ชำนาญก็จะตีให้เป็นทำนองต่างๆ หรืออาจมีคนมาช่วยตี ๑-๒ คน ก็ได้ ถ้าเป็นการแบ่งฮีดเรือนที่จะตีก้องลาและปะเนาะปะฮัด ต้องให้คนที่ตีเป็น มาช่วยตี และมักใช้เพียง ๒-๓ อัน พอให้ครบตามประเพณี

กะบังไม้ไผ่ เป็นเครื่องดนตรีที่ทำตัวเอง เวลาจะมีงาน คนที่เป่ากะบังเป็นก็จะไปเลือกตัดไม้ไผ่ลำใหญ่และเล็ก ขนาดต่างๆ กัน กะบังชุดหนึ่งจะมี ๖ อัน ความสั้นยาวและขนาดของลำต่างกัน บางปลายลำด้านหนึ่งให้แหลมเข้ามาชนกัน สำหรับเป็นด้านที่จะเป่า เวลาเป่าต้องใช้มือกุมปากกะบังไว้ เพราะปรกติลำไม้ไผ่จะใหญ่เกินกว่าจะอมไว้ในปากเหมือนเป่หรือขลุ่ย

คนเป่ากะบังมักเป็นผู้ชายวัยกลางคนขึ้นไป หนุ่มๆ จะเป่ากะบังไม่ค่อยเป็น ไม่มีเสียงออกมา หรือมีเสียงก็ไม่เข้าทำนองเพลงที่ต้องการ ปัจจุบันคนเป่ากะบังได้มีน้อยลง

เครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรมนี้ จะต้องเตรียมไว้ก่อนการแบ่งฮีด ถ้าเป็นฮูปายีล จะต้องเริ่มใช้ตั้งแต่ตั้งขบวนรับแขกต่างบ้าน ไปจนถึงการกินเลี้ยงในตอนกลางคืนของมือฆาควาย นอกจากเครื่องดนตรีเหล่านี้แล้ว ในระหว่างการคอบผีหรือเอ็นผี จะต้องมีการตั้งพวง ที่สั่นให้เกิดเสียงประกอบการกล่าวเอ็นผีตลอดเวลา

เครื่องดนตรีเพื่อความบันเทิง จะมีเครื่องดนตรีหลายอย่างที่ทำเล่นเองเพื่อความบันเทิง ได้แก่ กะจับปี ละนาดใหญ่ ซอปาก ปี ก้องตบ และแคน

๑. กะจับปี ทำด้วยไม้แก่น นิยมใช้แก่นขนุน มีสายป่านสำหรับตี ๓ สาย

๒. ละนาดใหญ่ เป็นไม้เนื้ออ่อนตัดเป็นท่อนๆ แขนงเรียงกัน ยาวประมาณ ๒ เมตร (ลักษณะคล้ายโปงลางของภาคอีสานของไทย) ใช้ไม้แก่นอีกท่อนหรืออาจใช้สองท่อนก็ได้ เคาะไล่เสียงเป็นทำนองเพลง คนเล่นละนาดใหญ่ได้มีน้อยคน ท้าวสวนเทียนบอกว่า การทำไม่ยาก แต่เล่นยาก

๓. ซอปาก เป็นไม้เล็กๆ ดัดให้โค้งแล้วชิงเส้นป่าน เวลาเล่นต้องเอาวางที่ปาก แล้วดีดสายป่านให้เป็นเสียง ประกอบกับลมที่เป่าจากปาก
๔. ปี่ ทำจากไม้ไผ่ลำเล็ก มักใช้ไม้เหียะ ถ้าเป็นปีที่ผู้หญิงเล่น จะใช้ไม้ซอด ซึ่งลำเล็กคล้ายไผ่รวก ปี่นี้ไม่มีลิ้น ลักษณะคล้ายขลุ่ยมากกว่า
๕. ก้องตบ คือ กลองที่ทำด้วยไม้แก่น มีหนังวัวปิดปากกลองสองด้าน เวลาเล่นก็ตบให้เป็นจังหวะประกอบการขับ หรือจะเล่นกับเครื่องดนตรีอื่นก็ได้ ส่วนมากก้องตบนี้ใช้เพื่อให้เกิดเสียงดัง ให้ความครึกครื้นรื่นเริงเท่านั้น
๖. แคน คือ แคนอย่างที่เราลุ่มใช้เล่นกันทั่วไป เครื่องดนตรีชนิดนี้เริ่รับมาจาก ลาวลุ่มโดยตรง เพราะแต่เดิมไม่มี และไม่มีคำเรียกในภาษาของเผ่าด้วย ท้าวสวนเทียนกล่าวว่า เจะบ้านไกลๆ ไม่รู้จักแคนก็มี

เครื่องดนตรีเหล่านี้ จะเล่นลำพัง หรือประกอบการขับลำก็ได้ และจะขับลำเฉยๆ โดยไม่มี ดนตรีเล่นประกอบก็ได้เหมือนกัน ซอปากและปี่นั้นส่วนมากจะเล่นเพื่อความบันเทิงส่วนตัวหรือเล่นกัน ในกลุ่มเพื่อน และเด็กๆ ก็ได้

การเล่นของเด็กและเพลงเด็ก

นางมะนีสอนกล่าวถึงการเล่นของเด็กเพียงอย่างเดียว คือ **ป็นตั้งงาม** หรือเล่นวงเวียน วิธีเล่น คือ เด็กน้อยจำนวน ๓ คน ขึ้นไป ส่วนมากเป็นเด็กผู้หญิง แต่เด็กผู้ชายก็เล่นได้ ต้องนั่งเหยียดขาชนกัน ทางแขนออกจับแขนกันให้แน่น เอนตัวออกแล้วยกเท้าที่ยันกันไว้นั้นขึ้นจากพื้นเอนตัวไปทางซ้ายที่ขวาที่ หมุนไปหมุนมา บางทีก็มีการร้องคำร้องเล่นประกอบด้วย แต่ไม่มีเนื้อความ นางมะนีสอนจึงบอกว่า เขียนลงเป็นตัวหนังสือไม่ได้

ส่วนเพลงกล่อมเด็กนั้น นางมะนีสอนบอกว่า ไม่มี เพียงแต่ทำเสียงอืออืออ้ออ้อ พร้อมกับขยับ ตัวขยับแขนที่อุ้มลูก เหมือนเขย่าเบาๆ ปรกติลูกอ่อนจะอยู่ในห่อผ้าที่ผูกเฉียงบ่า พ่อหรือแม่ก็จะข้อน ตัวลูกทั้งห่อผ้าแล้วเขย่าไปมา

การเล่นิทาน

ในบ้านจะร้อก ไม่มีคนเล่านิทานเก่งๆ แต่ท้าวสวนเทียนจำนิทานได้หลายเรื่องและเล่าได้ สนุกสนาน ทำเสียงประกอบต่างๆ เช่น เสียงฟ้าร้องฟ้าผ่า เสียงผี คนเล่านิทานเก่งส่วนมากจะเป็นผู้ชาย

เวลามีกงานแปงฮีตหรืองานต่างๆ เช่น กินตอง ก็อาจจะมีคนเล่าเรื่องให้คนอื่น ๆ ฟังเวลาทำงาน เพื่อความเพลิดเพลิน บางทีก็เล่าเรื่องตลก เช่น เรื่องอวมซืมอวมตาง ซึ่งเป็นเรื่องทำนองเขียงเมียงของลาว (ศรีธนญไชย) แต่งานที่จะมีการเล่านิทานมากที่สุดคือ งานทำศพ เวลาไปงันเรือนที่มีคนตาย จะต้องอยู่กันตลอดคืน ก็จะมีคนเล่านิทานให้ฟังกันเพื่อความเพลิดเพลิน ไม่มีข้อกำหนดหรือความนิยมว่าจะเป็นเรื่องใดหรือประเภทใด

เรื่องที่เล่ากันเหล่านี้ ไม่เคยมีการบันทึกเป็นตัวหนังสือ แต่จะจดจำกันต่อๆ มา บ้านไหนมีคนจำเรื่องได้มาก เล่านิทานได้สนุก ก็อาจมีคนขอให้ไปเล่าเวลาที่มีการแปงฮีตหรือทำงานบุญต่างๆ

ในปัจจุบัน วิถีชีวิตของคนเงาะโดยเฉพาะในบ้านที่อยู่ใกล้สำนักเมือง จะเปลี่ยนไปมาก เช่น เวลามีกงานรื่นเริง ทางห้องการແລ່ງຂ່າວและวัฒนธรรมของสำนักเมืองก็อาจฉายวิดีโอทัศน์ให้ดู เป็นวิดิทัศน์ที่ทางแขวงส่งมาให้บ้าง หรือหามาเองบ้าง หลายครัวเรือนมีวิทยุที่รับสถานีของแขวงได้ บางทีก็รับวิทยุเวียดนามได้ด้วย แต่เนื่องจากสำนักเมืองยังไม่มีไฟฟ้าใช้ นอกจากไฟจากเครื่องปั่นไฟของห้องการสำนักเมือง และของเรือนที่เป็นร้านค้า ๒-๓ เรือน วิทยุจึงใช้แบตเตอรี่แห้ง หรือใช้หม้อแบตเตอรี่ที่อัดไฟได้ ทำให้ไม่สะดวกนัก อย่างไรก็ตาม เห็นได้ว่า ชีวิตของคนเงาะในบ้านที่กำลังพัฒนานี้เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างรวดเร็ว ถ้าเส้นทางคมนาคมที่กำลังดำเนินการอยู่นั้นเสร็จสิ้นเรียบร้อย และโครงการไฟฟ้าที่จะรับมาจากแขวงสาละวัน ดำเนินการได้ตามกำหนด ชีวิตของคนเงาะในเมืองกะลิมก็คงจะเปลี่ยนไปรวดเร็วยิ่งขึ้น

กะตู่

ในเมืองกะลิม เฝือกะตู่ นับว่าเป็นเฝือกใหญ่ทัดเทียมกับเฝือกะเงะ แม้ว่าจำนวนประชากรอาจจะน้อยกว่า และบ้านกะตู่ส่วนมากเป็นบ้านขนาดเล็ก กระจุกกระจายอยู่ตามภูตอยและป่าทึบ ห่างไกลจากตัวสำนักเมือง แต่หากจะนับจำนวนประชากรของเฝือกะตู่ทั้งในเขตประเทศ สปป. ลาว และเขตประเทศเวียดนามแล้ว จำนวนประชากรกะตู่จะมากกว่าเฝือกะเงะ ทั้งนี้เพราะกะตู่จำนวนหนึ่งอยู่ในเขตเวียดนาม ทำให้เฝือกะตู่แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ กะตู่ลาว และกะตู่เวียดนาม ตามที่คนกะตู่เองและชนเฝือกทั่วไป รวมทั้งฝ่ายรัฐก็รับรู้และจำแนกกลุ่มตามนี้ ดังนั้น ในการศึกษาชนเฝือกะตู่ในเชิงวิชาการ ผู้ศึกษาจะต้องระบุให้ชัดเจนว่า ศึกษาจากกลุ่มกะตู่ลาวหรือกะตู่เวียดนาม เพราะมีความแตกต่างกันอย่างเป็นที่สังเกตได้ชัด ทั้งทางด้านภาษาและวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม ทั้งกะตู่ลาวและกะตู่เวียดนามก็ถือว่าเป็นกะตู่เหมือนกัน ภาษาที่พูดก็พอเข้าใจกันได้ แม้จะใช้คำจำนวนหนึ่งต่างกันตามอิทธิพลของชุมชนที่ใหญ่กว่า และในกลุ่มกะตู่ลาวเอง ก็ยังพูดภาษาที่มีคำและสำเนียงแตกต่างกันไปบ้างตามถิ่นที่อยู่ซึ่งห่างไกลกัน เนื่องจากบ้านกะตู่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตห่างไกลและกันดารดังกล่าว ทางรัฐจึงพยายามช่วยเหลือและพัฒนาการดำรงชีวิตของเฝือกะตู่โดยจัดให้มีการรวมกลุ่มบ้านเล็กๆ เข้าเป็นบ้านใหญ่ และบางบ้านที่มีปัญหามากในการดำรงชีวิต รัฐก็อาจจัดให้อพยพลงมาอยู่ในเขตพื้นราบ ดังเช่น บ้านกันดอนใหม่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านหลักของโครงการวิจัยนี้ก็อพยพจากบ้านกันดอนเก่า ในเขตเมืองกะลิม มาอยู่ที่บ้านตอกลือก ซึ่งเป็นบ้านลาวลุ่มเดิม โดยทางแขวงจัดให้ลาวลุ่มบ้านตอกลือก ซึ่งมีจำนวนน้อย ไม่ถึง ๒๐ หลังคาเรือน โยกย้ายไปตั้งบ้านอยู่ริมทางหลวงสายใหม่ที่ตัดผ่านไปแขวงสาละวัน

บ้านยิปก็เป็นบ้านกะตู่ที่อพยพจากบ้านยิปเก่า บนภูตอยในเมืองกะลิมลงมาตั้งบ้านใหม่เมื่อค.ศ. ๑๙๙๗ มีจำนวนถึง ๓๐ หลังคาเรือน ประชากร ๒๔๐ คน การที่บ้านขนาดใหญ่อพยพโยกย้ายลงมาทั้งบ้านเช่นนี้ ย่อมเห็นได้ว่า การดำรงชีวิตอยู่ในถิ่นฐานเดิมนั้นลำบากยากแค้นจริงๆ มิฉะนั้น คนทั้งบ้านคงไม่ยินยอมเดินทางจากถิ่นที่คุ้นเคยตั้งแต่เกิดมาอยู่ในพื้นที่ใหม่ที่มีภูมิประเทศและอากาศ ตลอดจนวิถีชีวิตแตกต่างไปจากเดิมอย่างมาก

เมื่อเริ่มทำการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของโครงการ คณะวิจัยได้เข้าไปเยี่ยมบ้านตอกลือก เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยท่านวิพน จออาสาน รองประธานแนวลาสร้างชาติ ซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ประสานงานของห้องการแขวงเซกอง ในการพาคณะวิจัยไปบ้านชนเฝือกต่างๆ ท่าน

วีพอนซึ่งเป็นชนเผ่ากะตุ ได้จัดให้นายบ้านและกลุ่มผู้อาวุโสของบ้านต๋อกล็อก มาคุยเรื่องราวต่างๆ ของเผ่ากะตุ และท่านวีพอนเองก็ได้เป็นผู้บอกเล่าข้อมูลทางด้านวัฒนธรรม หลายอย่างที่สำคัญให้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่เริ่มแรก ตลอดจนเป็นผู้เสนอให้ ท้าวคอบ ซึ่งเคยทำงานให้ห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม เมืองกะลิม มารับการอบรมเพื่อเป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลเผ่ากะตุของโครงการด้วย

ต่อมา เมื่อเดินทางไปเมืองกะลิม และเก็บข้อมูลกับผู้บอกข้อมูลเผ่ากะตุอีกคนหนึ่ง คือ ท้าวจันสอน พมมะจัน ท่านวีพอนก็เป็นผู้นำคณะไปกะลิม และติดต่อประสานงานต่างๆ ให้ โดยเฉพาะช่วยอธิบายและเพิ่มเติมรายละเอียดต่างๆ หลายอย่างเมื่อเกิดปัญหาเนื่องจากผู้วิจัยไม่สามารถทำความเข้าใจกับผู้บอกข้อมูลได้ เพราะท่านวีพอนนอกจากจะเป็นคนกะตุเองแล้ว ยังเคยเป็นเจ้าเมืองกะลิมและเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญทางด้านวัฒนธรรมชนเผ่าเป็นอย่างดี อีกทั้งเป็นคนที่มีความรสนิยมและมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างน่าทึ่งยิ่งเป็นพิเศษ

ดังนั้น แม้ท่านวีพอน จออาสานจะมีได้เป็นผู้บอกข้อมูลโดยตรงของเผ่ากะตุ แต่ก็มีส่วนสำคัญยิ่งในการศึกษาเรื่องราวด้านวัฒนธรรมของเผ่ากะตุและชนเผ่าอื่นๆ ในโครงการนี้

ผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นตัวหลักของเผ่ากะตุ คือ ท้าวคอบ ซึ่งปัจจุบัน ช่วยงานอยู่ที่ห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม เมืองท่าแตง ท้าวคอบอายุ ๕๖ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ๗ ค.ศ. ๑๙๔๐ เกิดที่บ้านกันดอน (เก่า) เมืองกะลิม ท้าวคอบเรียนหนังสือที่บ้านกันดอน จบระดับประถม และทำงานให้กับห้องการแถลงข่าวฯ ของสำนักเมืองกะลิม ตั้งแต่ยังเป็นสำนักเมืองเก่า ท้าวคอบอ่านเขียนภาษาลาวลุ่มได้พอสมควร แต่ภาษาที่ใช้อยู่เป็นประจำคือ ภาษากะตุ และพูดภาษาเงะได้ เช่นเดียวกับคนกะตุส่วนใหญ่ที่กะลิม

ในระหว่างสงคราม ชนเผ่าในเมืองกะลิมส่วนมากต้องอพยพหลบซ่อนอยู่ตามถ้ำและป่า เพื่อหนีภัยระเบิด เป็นช่วงที่ชีวิตยากลำบากมาก โดยเฉพาะเมื่อแต่งตั้งดองกับนางเกรียว คนบ้านเดียวกัน เมื่อ ค.ศ. ๑๙๖๘ ก็ต้องพาครอบครัวไปหลบซ่อนตามที่ต่างๆ จนสงครามสงบลง จึงได้กลับเข้าทำงานให้กับห้องการแถลงข่าวฯ สำนักเมืองกะลิมอีกครั้ง

ท้าวคอบและนางเกรียว มีลูกด้วยกันทั้งหมด ๓ คน เป็นชาย ๒ คน หญิง ๑ คน เมื่อทางแขวงดำเนินการให้บ้านกันดอนอพยพลงมาอยู่ที่เมืองท่าแตง ท้าวคอบและนางเกรียว รวมทั้งสมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด ก็อพยพลงมาด้วย ปัจจุบันจึงมีเรือนอยู่ที่บ้านต๋อกล็อก ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็น บ้านกันดอนใหม่ (เพราะที่บ้านกันดอนเดิม ก็ยังมีคนที่ไม่ได้อพยพลงมาอีกจำนวนหนึ่ง จึงยังมีบ้านกันดอนอยู่ที่เมืองกะลิม) สมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด ๑๒ คน มีครอบครัวพี่น้องของท้าวคอบอยู่ด้วย เพราะ

ลักษณะของครัวเรือนกะตุนั้น ลูกชายจะไม่แยกเรือนออกไป แต่อยู่ด้วยกันเป็นแบบเรือนยาว ท้าวคอบ จึงมีครอบครัวของน้องชายอยู่ด้วยในเรือนเดียวกัน เพราะอพยพมาด้วยกัน ปัจจุบันท้าวคอบไม่ได้ทำงานกับห้องการแกลงข้าวฯ เมืองท่าแดงโดยตรง แต่อาจเรียกว่า เป็นพนักงานสมทบของห้องการ มีหน้าที่ติดต่อส่งเอกสารและรายงานต่างๆ ตามที่ห้องการฯ จะสั่งงานมาในแต่ละครั้ง เนื่องจากเคยปฏิบัติงานให้กับสำนักเมืองกะลิมและคุ้นเคยติดต่อกับห้องการฯ ของแขวงเซกองมาก่อน อีกทั้งขณะนี้ ท้าวคอบมีอายุมากขึ้น ประสาทหูและตาเสื่อมลงมาก ทำให้อ่านเขียนไม่ถนัด จึงไม่สามารถเข้าทำงานได้เต็มที่ ส่วนนางเกรียว ก็ช่วยงานของสหพันธ์แม่ญิง บ้านกันดอน เมืองท่าแดง แต่อาชีพหลักของครัวเรือนก็คือ ทำไร่ ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ เช่นเดียวกับชาวบ้านกันดอนใหม่ส่วนมาก

เมื่อคณะวิจัยเดินทางไปเมืองกะลิม ท้าวคอบไม่สามารถเดินทางไปด้วยตามที่กำหนดไว้เดิม จึงต้องเสาะหาผู้บอกข้อมูลเผ่ากะตุนที่สำนักเมืองกะลิม เพราะผู้วิจัยไม่สามารถเดินทางไปเยี่ยมบ้านกะตุนในเมืองกะลิมด้วยตนเอง จึงได้ขอให้ท้าวจันสอน พมมะจัน ประธานแนวโฮม สำนักเมืองกะลิม มาเป็นผู้บอกข้อมูลเพิ่มเติม

ท้าวจันสอน พมมะจัน เกิดเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ที่บ้านกันดอน บ้านเดียวกับท้าวคอบ และมีอายุเท่ากันด้วย ขณะนี้ญาติพี่น้องส่วนใหญ่ของท้าวจันสอนก็ยังอยู่ที่บ้านกันดอน (เก่า) ท้าวจันสอน เรียนหนังสือที่บ้านกันดอน จนจบชั้นประถม และได้ไปเรียนทางด้านการศึกษาที่กลุ่มสาวหนุ่ม ที่สำนักเมืองดักจิง เป็นเวลา ๓ เดือน จึงกลับมาทำงานที่สำนักเมืองกะลิม (เดิม) ได้ ๒ ปี จึงกลับมาอยู่กันดอน เพราะคิดถึงแม่ ท้าวจันสอนเป็นลูกชายคนเดียว มีพี่สาว ๓ คน น้องสาว ๓ คน มาอยู่บ้านได้ปีกว่า แม่ตาย จึงไปสมัครเป็นทหารเมืองกะลิม แต่ทางสำนักเมืองกะลิมขอให้มาเป็นฝ่ายห้องการศึกษา ในขณะที่นั้น ท่านอำเชือน เป็นเจ้าเมืองกะลิม (ค.ศ. ๑๙๖๘) ตอนนั้นเป็นช่วงสงคราม ต้องไปหลบอยู่ตามถ้ำ ตามป่าดง แต่ก็ถือว่ายังทำงานกับสำนักเมืองอยู่ เมื่อสงครามสงบแล้ว ในปี ค.ศ. ๑๙๗๙ จึงย้ายจากห้องการศึกษาไปเป็นหัวหน้าห้องการปกครอง ต่อมาไปเป็นหัวหน้าฝ่ายธนาคารเมืองกะลิม สาขาของแขวงเซกอง และโยกย้ายหน้าที่ไปอยู่ห้องการฝ่ายต่างๆ คือ รองประธานตรวจตราภาครัฐ หัวหน้าห้องการแกลงข้าวฯ เมืองกะลิม หัวหน้าห้องการกสิกรรมป่าไม้เมืองกะลิม จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๙๗ มีตำแหน่งเป็นประธานแนวโฮม สำนักเมืองกะลิม ในห้องการฝ่ายนี้มีคนทั้งหมด ๓-๔ คน มีหน้าที่ออกพื้นที่เพื่อพบปะและให้นโยบายแก่ประชากร ตลอดจนช่วยแก้ปัญหาและประสานงานกับฝ่ายต่างๆ ด้วย

ท้าวจันสอนแต่งงานกับคนกะตุนบ้านกันดอน ชื่อ นางเกลม มีลูกทั้งหมด ๙ คน ตาย ๔ คน ยังมีชีวิตอยู่เพียง ๕ คน ลูกสาวคนโตแต่งงานแล้ว ย้ายไปอยู่บ้านกันดอนใหม่ ส่วนลูกชายอีก ๓ คนและ

ลูกสาว ๑ คน ยังอยู่ด้วยกันที่เรือนในสำนักเมืองกะลิมนี้ ลูกชายคนสุดท้องของท้าวจันสอนเพิ่งอายุได้ ๕ ขวบ นางเกลมไม่ได้ทำอาชีพหลัก นอกจากทำไร่บ้างเล็กๆ น้อยๆ และทอผ้า เพราะท้าวจันสอนมีรายได้หลักจากหน้างาน เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวได้

จันสอนพูดภาษากะตู ลาวลุ่ม เงะ และพูดภาษาตะโอย ภาษาปาโกะอี ได้บ้าง นางเกลมพูดกะตูกับเเงะ แต่ส่วนมากเวลาพูดจะเป็นลาวลุ่มปนเเงะ เพราะในสำนักเมืองมีทั้งลาวลุ่มและคนส่วนใหญ่เป็นเเงะ ภาษากะตูกับเเงะมีส่วนคล้ายกันอยู่แล้ว จึงพูดเข้าใจกันง่าย ในขณะที่ภาษากะตูเอง มีสำเนียงของบ้านต่างๆ แตกต่างกันไปมาก บางที่ไม่เข้าใจกันทั้งหมด ท้าวจันสอนบอกว่า กะตูในเมืองกะลิมแบ่งย่อยออกเป็นหลายกลุ่ม ตามถิ่นที่อยู่และภาษาพูดก็จะแตกต่างกันไปบ้าง ได้แก่ กะตูกันดอน ดังปะอาฮัง ปะตรง ปาย ยีบ ดาว โระ คำปรีน อาโลจ บะบิง เตลอง อาโนะ ไกอวง อาเตง อะรอฮู ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นเพราะเรียกชื่อกลุ่ม(ชุมชน)ตามชื่อบ้านมากกว่าจะแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยอย่างแท้จริง

นอกจากผู้บอกข้อมูลทั้ง ๓ คนที่กล่าวมานี้ ท้าวคอบยังได้บันทึกข้อมูลจากคนกะตูที่เป็นผู้เฒ่าและคนที่มีความรู้ทางวัฒนธรรมบางคนที่อยู่บ้านกันดอนใหม่ และบ้านยิบ เช่น ท้าวติฮู ซึ่งเล่านิทานได้หลายเรื่อง และรู้เรื่องวัฒนธรรมประเพณีเก่าของกะตู ท้าวคำสูน ผู้อาวุโสของบ้านยิบ (ใหม่) เมืองท่าแดง ซึ่งย้ายมาจากบ้านยิบ เมืองกะลิม ท้าวคำสูนเคยเป็นรองเจ้าเมืองกะลิม คู่กันกับท้าวสวนเทียน (เผ่าเเงะ) ปัจจุบันเกษียณงานแล้ว แต่ก็ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าบ้านยิบ (ใหม่) ในด้านวัฒนธรรมประเพณี และให้คำปรึกษาแก่ ท้าวคำกั้ง นายบ้านคนปัจจุบัน

ข้อมูลของเผ่ากะตูต่อไปนี้จึงเป็นข้อมูลสรุปรวมจากบ้านกันดอนเป็นบ้านหลัก และมีข้อมูลจากบ้านกะตูอื่นเป็นข้อมูลเพิ่มเติม

บ้านกันดอน (ใหม่) เมืองท่าแดง

นับตั้งแต่เริ่มตั้งบ้านกันดอนมา ได้เคยอพยพโยกย้ายมาแล้วถึง ๑๐ แห่ง บ้านปัจจุบันที่เมืองท่าแดงนี้ถือเป็นแห่งที่ ๑๑

ในเมืองกะลิมมี ๘ ตาแสง ตาแสงบัก ตาแสงตร้าก ตาแสงวัค ตาแสงดั่งน้อย ตาแสงดำเปรน ตาแสงกะต๊รับ ตาแสงอาลิ่ง ตาแสงดาวาง (๒ ตาแสงนี้ติดชายแดนเวียดนาม) แต่เดิมคนกะตูบ้านกันดอนไม่ได้อยู่ในเขตเมืองกะลิม แต่อยู่ที่ภูกองกึ่ง เขตดักจิ่ง ต่อมาเกิดมีน้ำท่วม เหลือพื้นที่ดอนอยู่หน่วยเดียว ไม่พอตั้งบ้าน จึงขยับขยายมาอยู่ที่กระหยัง เขตดักจิ่ง และย้ายต่อมาอีกเป็นลำดับคือ

ห้วยอาลิบ เป็นเขตชายแดนเมืองดักจิ่ง ต่อมาจึงย้ายเข้าเขตเมืองกะลิม มาอยู่ที่ กอรูบิง กันต๊ีบ ตางเราะ จำปึก อำปูล จะเจิล จนมาอยู่ที่บ้านกันดอน เขตเมืองกะลิม และอยู่ที่นั่นนานมากนับร้อยปี จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๔๕ เดือน ๓ รัฐจึงให้ย้ายลงมาอยู่เมืองท่าแดง เพื่อจัดหาที่ดินเพาะปลูกให้เพียงพอ

บ้านกันดอนย้ายมาหลายที่โดยมีสาเหตุหลายประการ บางแห่งตั้งบ้านอยู่เพียง ๕-๖ ปี หรือ บางแห่งเกิดเคราะห์ร้าย เช่น เกิดโรคระบาด มีคนตายมากก็จะทิ้งบ้านหาที่ตั้งใหม่ เช่นในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ มีโรคบิดระบาด คนตายมาก ถึง ๘๐-๙๐ คน ในระยะเพียง ๑-๒ เดือน ต่อมาในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๔๑-๑๙๕๐ มีโรคระบาดอีก และมีความอดอยาก มั่นตัน สาสึก็ไม้ขึ้น หากินจากในป่า อดอยากมาก ต้อง ย้ายบ้าน ต่อมาในช่วงสงคราม คนบ้านกันดอนต้องอพยพหนีเข้าป่า เครื่องบินทิ้งระเบิด ถูกเรือรบ พัง ทลายไปหลายหลัง จนสงครามสงบจึงได้กลับเข้าอยู่บ้านเดิม

ท้าวคอบอธิบายว่า สาเหตุที่บ้านกันดอนตัดสินใจอพยพโยกย้ายครั้งล่าสุดนี้ มาไกลถึงเมือง ท่าแดง ก็คงอยู่ลงมาอยู่ทั้งเพียง (ที่ราบสูง) ด้วยเหตุหลายอย่างคือ

๑. ที่ดินไม่สามารถเพาะปลูกได้เพียงพอ บนภูดอยเป็นที่แปลงเล็กๆ ผลผลิตไม่พอกิน

๒. ต้องการหาที่ทำกินแปลงใหญ่ อยากทำนา และทำงานอื่นๆ ด้วย

๓. ต้องการหาบริเวณที่มีทางคมนาคมสะดวก เพื่อการติดต่อกับแขวงและบ้านอื่นๆ บริเวณที่ ตั้งบ้านกันดอนใหม่นี้ เดิมชื่อบ้านต้อกล็อก เป็นบ้านของเผ่าลาวลุ่ม ซึ่งทางแขวงจัดให้ย้ายออกไปตั้ง บ้านใหม่อยู่ริมทางหลวง และให้เผ่ากะตู่บ้านกันดอนย้ายมาอยู่แทน บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า บ้านกันดอนใหม่ อายุของบ้านเพียง ๓ ปีเศษ แต่ต้องนับว่าพลเมืองของบ้านกันดอนอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลากว่าร้อยปีแล้ว

ที่ตั้งของบ้าน ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ติดกับบ้านปะไหล (บ้านฮารักและเงะ) ทิศตะวันตกติด กับบ้านจะลาม (เงะ) ห้วยเซโดน และภูนองกั ทิศเหนือติดกับภูกะเต ทิศใต้ติดกับห้วยจะกำ และ บ้านจะกำ (เงะ) บ้านเงะที่อยู่ในบริเวณนี้เป็นบ้านอพยพจากเมืองกะลิมเช่นกัน

ในด้านลักษณะภูมิประเทศนั้น บ้านกันดอนใหม่เป็นเขตภูเพียง คือที่ราบสูง ทิศเหนือเป็นป่าทึบ ทิศตะวันตกเป็นทุ่งนามีห้วยและลำน้ำเซโดน ทิศตะวันออกเป็นพื้นที่ทุ่งนา แต่อยู่ในเขตของบ้านอื่น (ใกล้บ้านยกท่ง เผ่าส่วย และบ้านยืบ เผ่ากะตู่) คนกะตู่บ้านกันดอนจึงยังปลูกข้าวไร่ในพื้นที่แถบภูใกล้บ้าน แต่ไม่มากนัก

ห้วยหรือแหล่งน้ำใกล้เคียง คือ ห้วยเซโดน ไหลมาจากภูนองกัผ่านบ้านกันดอน และห้วยจะกำ ซึ่งเป็นห้วยเล็กๆ คนบ้านกันดอนจึงไม่ได้ใช้น้ำห้วยจะกำ แต่ใช้ห้วยเซโดนเป็นหลัก

ส่วนภูใกล้เคียงนั้น ทางทิศตะวันตกคือหน่วยภูนองกั ทิศเหนือคือภูกะเต

ในขณะนี้ บ้านกันดอนมีจำนวนหลังคาเรือน ๖๔ หลัง เป็นเรือนใหม่ทั้งหมด จำนวนประชากรในหมู่บ้าน ๗๗๙ คน เป็นชาย ๒๕๖ คน หญิง ๕๒๓ คน

เมื่อย้ายลงมาอยู่เมืองท่าแห่งนี้ ตอนแรกเกิดผิดอากาศ เพราะเมืองท่าแห่งนี้มีอากาศค่อนข้างเย็น แต่ก็ร้อนกว่าเมื่ออยู่ภูดอย และยังมีชุมชุมมาก ทำให้เป็นโรคต่างๆ เด็กตายหลายสิบคน ผู้เฒ่าก็ตายมาก แต่เห็นว่ามีข้อดีคือ ต่อไปก็จะทำนาได้เพราะเป็นเขตนาชลประทาน คงจะได้ผลผลิตมาพอเพียง แต่ในตอนต้นนี้ คนบ้านกันดอนก็ยังชินกับการปลูกข้าวไร่ จึงยังมีการทำไร่เลื่อนลอยอยู่บ้าง เป็นแปลงเล็กๆ ที่นาผืนใหญ่ที่ดีๆ ก็มักอยู่ในเขตบ้านอื่น แต่การเลี้ยงสัตว์ที่บ้านกันดอนใหม่นี้ไม่ดีเลย สัตว์ตายมากเพราะโรคระบาด บางปีไม่ได้กินไก่หรือหมูเลย เมื่ออยู่ที่กันดอนเก่านั้น เลี้ยงสัตว์ได้ดี แต่ก็อยู่ไกลมากจนเอามาขายไม่ได้ที่อยู่ใหม่รัฐบอกว่าจะปลูกข้าวได้พอกินแต่ไม่สามารถรับประกันเรื่องเลี้ยงสัตว์ได้

เรือนที่อยู่อาศัย

เผ่ากะตูปลูกเรือนล้อมเป็นวง มีกว้านอยู่กลาง ไม่ได้กำหนดทิศหน้าเรือน เรือนที่อยู่ของกะตูป เรียกว่า **เติง** เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนต่ำ พื้นเรือนยกสูงที่สุดก็เพียงเสมอกิ่ง จึงไม่ได้ใช้ส่วนใต้ถุนนอกจากเก็บไม้พินได้บ้าง ตัวเรือนใช้ไม้แป้น (กระดานไม้จริง) เป็นฝา ไม้ไผ่และไม้อื่นๆ เป็นส่วนประกอบ เช่น ใช้ไม้กร้อทำเสาเรือน โครงเรือนใช้ไม้พุง ไม้ปะออ (ไผ่ลำใหญ่ยาว) พื้นเรือนใช้ไม้ปะออสับเป็นฟากปูพื้น ฝาเป็นไม้แป้น ถ้าเป็นแผ่นใหญ่ๆ อัดเป็นฝา ทนทานมาก หลังคาเรือนมุงหญ้า **ปลั่ง** หลังคา มักลาดคุ่ม และมีเขาคายเสียบตกแต่งเป็นรูปโค้งแหลมด้านหัวและท้ายของหลังคาเรือน เรียกว่า **จรงะ** ไม่ได้ใช้ตกแต่งเป็นหน้าจั่วเรือนเหมือนเรือนตะเรียง ชานหน้าเรือน เรียกว่า **ตะเริงกุม** มีบันไดขึ้น เรียกว่า **จรหน็อก** ชานหลังเรือนเรียกว่า **ตะเริงสะลอง** ตรงฝาเรือนด้านหน้ามีไม้สลักตกแต่ง เรียกว่า **เกุรียว** ถ้าเจาะฝาทำทางลงข้าง ๆ เรียกว่า **จรหน็อกอินเติง** ตามปกติ แยกควรรขึ้นหน้าเรือนและลงหน้าเรือน ไม่นิยมขึ้นลงทางอื่น แม้จะไม่ถือว่าชะล่าแต่ก็ไม่ควรทำ

การแบ่งพื้นที่ใช้สอยในเรือน เมื่อขึ้นจากชานเข้าในตัวเรือน จะมีบ่อนแชกนั้งนอนอยู่ส่วนกลางเรือน แต่ขีดไปทางฝาด้านขวาหรือซ้ายก็ได้ เรียกว่า **ปรุหนิดตะม้อย** ในเรือนไม่มีที่หวงห้ามเฉพาะเจ้าของเรือน เจ้าของเรือนจะนอนตรงไหนก็ได้ แต่ต้องนอนประจำที่ของตนซึ่งมักจะอยู่ส่วนในสุด และหันทิศหัวนอนไปทางไหนก็ได้ แต่ส่วนมากก็จะเอาหัวชนฝา ปลายเท้าชนกัน ลูกที่ยังเป็นโสดนอนตรงบริเวณที่แชกนั้งนอนคือส่วนหน้าเรือน เมื่อมีแขกมาก็อาจขยับไปนอนตรงที่ว่างตรงไหนก็ได้

ตรงกลางเรือนจะมีเสา เรียกว่า **จะรื่องต็อง** พื้นที่ตรงเสากลางนี้เป็นบริเวณกินเหล้าไหเวลา

งานแปงฮีด หรือญาติพี่น้องมาเยี่ยม เนื่องจากเป็นเรือนยาว จึงมีหน้าต่างลักษณะเป็นช่องแสง อาจไม่มีบานปิดเปิด จะมีช่องหน้าต่างนี้ตลอดตัวเรือน ถ้าเรือนยาวจะมีป่องเยียม (หน้าต่าง) มากกว่า ๑ ป่อง และอาจเจาะทางลงด้านข้างเพื่อความสะดวก เพราะปรกติเรือนกะตู่เป็นแบบเรือนยาว (long house) พี่น้องผู้ชายจะไม่แยกเรือนออกไป แต่จะอยู่รวมกันทั้งหมด จึงมีคนในเรือนจำนวนมาก

ท้าวคอบเล่าว่า เคยมีเรือนที่บ้านอาตู่ ตาแสงจะอม เมืองเฮียน เวียดนาม มีประชากรในบ้าน ๑๕๐ คน อยู่รวมกันในเรือนหลังเดียวกัน เป็นเรือนยาวขนาดยาวมาก มีประตูหน้าหลัง และประตูขึ้นลงตรงกลางเรือนอีก ๒ ประตู แต่ในเมืองกะลิม ที่เคยเห็นมากที่สุดคือ ๑๕ ครั้วเรือน ในเรือนจึงมักมีคนนอนเต็มเรือน เรียงๆ กันไป ไม่ได้แบ่งเป็นสัดส่วนชัดเจน เพียงแต่นอนในที่ประจำของครั้วเรือนของตน สมัยก่อนที่มีคนอยู่ในเรือนมาก ถ้าคับแคบเกินไป จะต้องทิ้งเรือนเก่า ปลุกใหม่ แต่จะไม่มีการต่อตัวเรือนต่อขยายคา หรือส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นอันขาด ถือว่า ขะลำ เรือนเก่าบางหลังยาวถึง ๑๕ วา มีเตาไฟเกือบ ๑๕ เตา ปัจจุบันไม่ค่อยปลุกเรือนยาวแล้ว อยู่กันเฉพาะครอบครัวในเรือนเดี่ยวขนาดเล็ก เมื่อก่อนพลเมือง ๗๐๐ คน มีเรือนเพียง ๒๐ กว่าหลัง เมื่อย้ายลงมาจากภูคอยนั้น มีจำนวน ๓๐ หลังคาเรือน แต่ปัจจุบันที่บ้านกันตอนใหม่มีเรือนเกือบ ๗๐ หลัง คือ อยู่หลังละประมาณ ๑๐ คน เฉพาะพ่อแม่ลูกและน้องที่ยังโสด ถ้าแต่งงานใหม่ก็มักแยกเรือนออกไปเลย

เตาไฟในเรือนมีจำนวนมากกว่าหนึ่ง เพราะมีหลายครอบครัว และแม่จะมีน้อยที่สุดคือ ๑ ครอบครัว ก็จะมีเตาอย่างน้อย ๒ เตา เตาหนึ่งอยู่ด้านหน้า สำหรับรับแขก ต้มน้ำร้อน ผิงไฟในหน้าหนาว และใช้เวลามีงานบุญ อีกเตาที่อยู่ถัดเข้าไปด้านใน จะใช้หุงหาอาหารประจำวัน ถ้ามีหลายครอบครัว ก็จะมีเตาในส่วนของตน จำนวนเตาไฟจึงบอกจำนวนครอบครัวที่อยู่รวมกันได้ แต่ละครั้วเรือนก็จะใช้เตาหุงหาอาหารในครอบครัวของตน แต่จะถือว่าทำกินร่วมกัน เพราะผลผลิตที่ได้มานั้น ช่วยกันทำในพื้นที่เดียวกัน

การตกแต่งในเรือน หลังคาด้านหน้าและท้ายเรือน มีการตกแต่งด้วยเขาควายเป็นลวดลายแต่มสี สีดำได้จากการเผาหญ้าเป็นถ่าน สีแดงเป็นหินชนิดหนึ่งเอามาตำละเอียดน้ำ ตามฝาเรือนก็อาจมีการใช้ปูนแต่มลวดลาย โดยเฉพาะตรงเสาจะร้องต้อง มีชื่อพาดกลางตัวเรือนและสลักไม้เป็นลวดลายโค้งสูงขึ้นไป เรียกว่า เกรียว นอกจากนี้ยังมีการนำหัวควายมาประดับชื่อด้านหน้าเรือน เรียงเป็นแถว เรือนที่มีอายุมาก แปงฮีดหลายครั้งก็จะมีหัวควายมาก

การปลุกเรือนใหม่ เมื่อก่อนในแต่ละปีจะกำหนดว่า ปีนี้จะปลุกเรือนใหม่หรือไม่ เรือนไหนจะปลุกก่อน แล้วก็แบ่งคนไปช่วยกันหาไม้ หาหญ้า มาปลุกแต่ละเรือน ไม่ใช่ช่วยกันเฉพาะพี่น้อง ใช้เวลาปลุกประมาณ

๑ วัน ถ้ารวมเวลาหาไม้ ตัดไม้ จะใช้เวลาประมาณ ๓๐ วัน แต่การปลูกเรือนใหม่จะมีน้อยมาก คือปลูกเมื่อเรือนเดิมคับแคบจริงๆ

เมื่อเลือกที่ปลูกได้แล้ว จะทำพิธีก่อนปลูกก็ได้ คือเอาลูกไก่มาฆ่า เอาเลือดมาสระบริเวณที่จะปลูกเรือน ถ้ารำรวยจะใช้ไก่ใหญ่ แพะ หรือหมู ก็ได้เนื้อไก่เอามาทำลาบ แบ่งใส่ใบตองและกับข้าวอื่นๆ เอาไปวางตรงบ่อนที่จะปลูกเรือน ให้ผีกิน เป็นการขออนุญาตผีว่าจะปลูกเรือน ไม่ให้มาทำลาย คนที่ไปวางส่วนมากเป็นผู้หญิง

ก่อนปลูกเรือนต้องรอดูความฝัน ฝันดี คือ ไปทางแหกม่อนได้ปลา ปลูกอ้อยได้ลำใหญ่ ปลูกต้นไม้ได้ผล ปลูกข้าวปลูกพืช ฝันว่าได้ไก่ ได้สัตว์ปีกดี ได้นกยูงจะได้ลูกสะใภ้รวย ถ้าฝันว่านั่งเครื่องแดงไม่ดี ผีตายโหงจะมา ฝันว่ามีดีพ้าหัก หรือขายเครื่องนุ่งห่ม ขายวัวควาย ฯลฯ หรือเสียของต่างๆ ไม่ดี อาจมีคนตาย

เมื่อฝันดีแล้วจึงปลูกเรือน ซึ่งมักเลือกวันข้างขึ้น ๑๐ หรือ ๑๕ ค่ำ ห้ามปลูกวันเดือนดับ ก่อนจะเริ่มปลูก ต้องให้ผู้ชายไปหาไม้งามๆ มา ๒-๓ ลำ ผู้หญิงหาหญ้าคามมา ๑ กำ เอามารวมกัน เวลาจะลงมือปลูกเรือนต้องนัดกันทั้งบ้านเพื่อแบ่งคนไปช่วยกัน เวลาซื้อเรือนก็ต้องไปช่วย การปลูกมักจะให้เสร็จใน ๑ วัน และเจ้าของเรือนต้องเลี้ยงอาหารคนมาช่วยทั้งหมด เมื่อเสร็จแล้วยังไม่ขึ้นเรือนก็ได้ มักรอวันเดือนขึ้นดีๆ ๖-๗ ค่ำเป็นต้นไป จึงจะขึ้นเรือนใหม่ ระหว่างนั้นต้องอยู่ดูบไปก่อน เพราะระหว่างที่ซื้อเรือนการปลูกเรือนใหม่ แต่ละครอบครัวจะทำดูบเล็กๆ อยู่ใกล้ๆ เรือนที่จะปลูกใหม่ เมื่อเรือนเสร็จ ก็ย้ายขึ้นอยู่รวมกันเหมือนเดิม วันขึ้นเรือน เอาข้าวของอาหารขึ้นเรือนไปก่อน และต้องเอาเผาแก่เจ้ากกเจ้าเหล้า ไป เว้าว่า เรือนนี้สร้างให้อยู่สุขอยู่สบาย แล้วก็ไปจุดไฟ แจกให้ทุกครอบครัว บอกว่าไฟดีไฟอุ่น ฯลฯ แล้วเจ้าเรือนจะไปฆ่าหมูฆ่าไก่ ที่นอกเรือน แต่เอามาหุงต้มบนเรือน ตั้งพาข้าวให้เจ้ากกเจ้าเหล้า (ผู้อาวุโส) ของครอบครัวกินก่อน จากนั้นจึงเอาคนทั้งบ้านมากิน ถ้ามีคนที่ไม่ได้ก็ต้องปันข้าวแบ่งอาหาร เอาไปให้ครบทุกคนในเรือนแต่ละเรือน เวลากลางคืนก็ม่วนขึ้น ตีปะเนาะ ปะฮ้ำด จนรุ่งเช้า การขึ้นเรือนใหม่ ไม่ให้ทำเหล้าต้มเหล้า เพราะไม่ใช่แบ่งฮีตบ้าน แต่ให้กินเหล้าได้ ไม่ให้ทะเลาะกัน ไม่ให้ทุบตีด่าทอกัน เอาถั่วกอยา (กลองยาสูบ) มาตีกันไม่ได้ ต้องถูกปรับไหม คือเอาไก่ เอาหมู มาฆ่าเลี้ยงคนในเรือน หลังจากนั้นก็ต้องเอาน้ำเย็นมาสาดล้างเรือน

กะดูบบางบ้านจะเลี้ยงผีเรือนด้วย ต้องเอากะเบียบน (พาข้าว) ปูใบตอง เอาลาบเอาก้อย แบ่งใส่กะเบียบน มาวางที่เสากลางเรือนต้นแรก (จะร้องต้อง) ตั้งไว้ที่สูงๆ แล้วขอให้อยู่ดีมีลูกหลานมาก ๆ

เมื่อซื้อเรือนเก่านั้น จะต้องทิ้งหัวควายที่แต่งเรือน และต้องเริ่มประดับที่เรือนใหม่โดยแบ่งฮีตใหม่

ฉะนั้น ถ้าขึ้นเรือนกะตุเก่า ก็เห็นจำนวนเขาควายที่เสียบไว้เป็นการบอกอายุของเรือน

การปลูกเรือนให้คู่แต่งงานใหม่ คู่แต่งงานส่วนมากอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายชายเพราะกะตุถือว่าผู้ชายเป็นใหญ่ พี่น้องผู้ชายจึงอยู่รวมกันหมด ถ้าพ่อแม่ตายแล้วพี่น้องไม่ยอมอยู่ด้วยกัน จะปลูกเรือนใหม่ก็ได้ หรือถ้าผู้ชายที่มาเป็นเขยนั้นยากจน จะเข้าไปอยู่เรือนผู้หญิงก็ได้ เรือนที่มีลูกชาย ลูกสะใภ้ หรือลูกสาวลูกเขย อยู่รวมกันหลายคู่ จะกำหนดที่นอนแยกกันเป็นสัดส่วน แต่ไม่มีฝาผนัง

การทำกินในครัวเรือน ปรกติในเรือนมักมีหลายครอบครัว คือ พี่ชายน้องชาย ต่างก็มีลูกและมีหลาน แยกออกไปอีกถือว่าพ่อแม่แต่ละคู่เป็นหัวหน้าครัวเรือนแต่ละจุดต่างก็ทำกินที่เตาไฟของครอบครัวของตน

การทำมาหากิน

คนกะตุส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียวเช่นเดียวกับคนเงะ ปลูกสาธี่ (ข้าวโพด) ไร่บ้าง ปลูกมันต้นบ้าง ข้าวเจ้านั้นจะปลูกเพียงนิดหน่อย เอาไว้ทำข้าวเปียก เพราะคนกะตุไม่ได้กินข้าวเจ้าในงานบุญ และไม่ทำข้าวปุ้น (ข้าวเส้น หรือขนมจีน) กะตุชายแดน (หมายถึงกะตุเวียด) ปลูกข้าวเจ้ามาก แต่กะตุลาว (กั้นดอน) มักจะปลูกข้าวเจ้าอย่างมากเพียง ๑ ใน ๓ ของเนื้อที่ไร่ มีคำกล่าวของกะตุว่า ฝ่ายลูกชายถือเป็นข้าวเจ้า ลูกสาวถือเป็นข้าวเหนียว หมายความว่า ลูกสาวเป็นผู้ดูแลการกินของเรือน และเป็นผู้สืบทอดเผ่า แต่ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า เผ่ากะตุถือว่าผู้หญิงสำคัญกว่า เป็นเพียงการย้ำถึงหน้าที่รับผิดชอบ

ข้าวเหนียวใช้ทำข้าวเปียกก็ได้ ข้าวเปียกมักทำกินเวลาอดข้าว โดยใส่เครื่องปรุงต่างๆ ลงไปจួយเลยในข้าวเปียก ทำให้มีปริมาณมาก พอกินในครัวเรือน แต่ข้าวเปียกของกะตุค่อนข้างแห้ง

การสักข้าวไร่จะเริ่มในเดือน ๔-๕ แต่ก่อนใช้เหล็กแวก (จอบเล็ก) สับดิน แล้วหยอดข้าวเลย เมื่อมาอยู่พื้นที่ราบ จึงใช้ไม้ลูงสักพื้นดิน แล้วหยอดข้าว ก่อนสักข้าวถือว่า ขะลำ ๑ วัน ห้ามคนนอกบ้านขึ้นเรือน ในวันทำพิธีเริ่มสักข้าว ต้องฆ่าไก่ เอาเลือดไก่ใส่กะบั้งไปไร่ หรือเอาไก่ไปฆาที่ไร่ เอาเลือดสระบริเวณแนวข้าวให้ทั่ว แล้วต้องเอาแพะไปตัดหู จูรอบไร่ให้เลือดออก แล้ววนกลับอีกด้าน แล้วจึงเอาเลือดไก่มาสระอีกครั้ง พิธีนี้ถือเป็นฮีตเรือน ต่างเรือนต่างทำของตน

ระหว่างเดือน ๗-๙ ต้องมาถางหญ้าบ้าง พอเดือน ๑๐ ข้าวก็เริ่มดกรวงแล้ว และเก็บเกี่ยวได้ในเดือน ๑๑-๑๒ ปรกติจะไม่ปลูกข้าวตอเพราะดินไม่ดี เมื่อข้าวสุกเก็บเกี่ยวได้ จะใช้วิธีรูดข้าวด้วยมือ แต่ถ้าข้าวเมล็ดเล็ก รูดไม่ได้ ต้องใช้ จิ้ง (เคียวเล็กๆ) เกี้ยวข้าวทั้งกอ เอาไปเหยียบอีกที จึงจะได้เป็นเมล็ดข้าวเปลือก ขนขึ้นเล้าข้าวได้

ก่อนรูดข้าว ต้องทำพิธีเรียกว่า **ลีม** ซึ่งทำร่วมกันทั้งบ้าน นายบ้านจะเป็นคนนัดหมาย แล้วจัดหาหมูมาฆ่าที่กว๊าน แบ่งเลือดไปตามครัวเรือน เมื่อเลือดหมูแห้งเป็นก้อนแล้วจะเอาไปผูกไว้ที่กกข้าวที่จะเริ่มรูด แต่กกนั้นจะไม่รูด ส่วนเนื้อหมูที่ฆ่านั้นต้องแจกจ่ายไปให้ทั่วทุกเรือน เล็กน้อยตามแต่จะมีแบ่งได้ จากนั้นก็เริ่มรูดข้าวได้เลย เมื่อรูดข้าวเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว เอาข้าวกกที่ไม่ได้เกี่ยวนั้นขึ้นไว้ในเล้าข้าวก่อน แล้วจึงเอาข้าวขึ้นเล้าได้ เล้าข้าว (**ตล**) มักเอาไว้ใกล้เรือน อาจปลูกรวมกันเป็นหมู่ในบริเวณชายเขตบ้าน จะทำไว้ที่เถียงไร่ก็ได้ แต่เวลาจะเอาข้าวมาตำกิน ต้องตากข้าวก่อน ถ้าทำเล้าข้าวที่เถียงไร่ ก็ต้องเดินไปเอาข้าวใกล้และไม่สะดวกที่จะไปทุกวัน

ในระหว่างที่ข้าวกำลังตรวง ถ้ามีนกมีหนูมากินข้าว ต้องทำเครื่องมือไล่ เครื่องไล่นกเรียกว่า **กันตร้าก** ใช้ไม้ปองไม้ลู่ทำเป็นกระบอกยาวๆ มีแผ่นสานให้ลมตีไปกระทบปล้องไม้ บางทีจะทำ **อินแดร** คล้ายๆ กันตร้าก แต่เป็นกระบอกเล็กๆ มีสายผูกโยงไปที่เถียงไร่ มีคนเฝ้าไร่คอยดึงสายให้กระบอกเล็กที่ผูกติดเป็นพวงนั้นกระทบกระบอกใหญ่ดังกราวๆ

เครื่องมือตักหนูคือ กะตีด หรือ กะตำหิน กะตำซอน มีลักษณะคล้ายกันทั้งหมด เรียกว่า **ฮาแว้ง** เอาไปปักริมทางที่หนูเดิน บางทีทำ **จันลือด** คล้ายๆ กะตีด แต่จะมีไม้หนึบตรงคอหนู ถ้าหนูป่าเข้ามากินข้าว ต้องล่อมั่ว ทำจันดัก เรียกว่า **จรบัก** หรือทำบ่วงดัก

ถ้าปีใด ได้ข้าวไม่พอกินก็ต้องกินมันตัน กินสาลี โดยปรกติจะปลูกสาลีมากพอๆ กับข้าว เดือน ๑-๒ จะกินข้าว เดือน ๓-๖ กินมันตันเป็นหลัก เดือน ๗-๘ สาลีออกฝักแล้วก็กินสาลี เดือน ๑๑-๑๒ กินข้าวใหม่ของปีนั้น

การกินสาลินั้น ไม่ได้กินสด แต่จะตากแห้งเก็บไว้ทั้งฝัก ต้องผานเมล็ดเอามาตำแล้วหนึ่ง เมื่อสุกแล้วก็เอามาตำอีก จนเหนียวนุ่ม จะกินอิมทนเหมือนกินข้าว ถ้ากินสาลีที่แก่และเก็บไว้นาน จนแข็ง ก็ต้องรูดเมล็ดออก เอามาตำแล้วหนึ่งกิน ส่วนมันตันที่เก็บสำรองไว้ จะต้องตากแห้ง เมื่อจะกิน ก็จะไม่ล้างแล้วปอกเปลือกเอามาตำแล้วหนึ่งกินอีกที หรือถ้าซุดมาใหม่ๆ ก็ปอกเปลือกซอยเป็นชิ้นเล็กๆ หุงปนกับข้าว หรือตัดเป็นท่อนๆ ต้มกิน ซุกใส่ไฟกินก็ได้ เมื่อเวลาอดอยากมากๆ ไม่มีสาลีและมันตันเหลือแล้วก็ต้องกินกลอย ซึ่งจะลงหัวประมาณเดือน ๗-๘ เป็นระยะที่ข้าวหมดพอดี กลอยใช้เวลาในการทำนานมากกว่าจะเอามากินได้ ถ้าทำไม่ถูกวิธี ก็จะมีเมา อาเจียน ไม่สบาย ถ้าเป็นเด็กเล็กๆ ก็อาจถึงตายได้ จึงต้องระวังมาก

การปลูกข้าวเป็นการทำมาหากินหลักที่สำคัญที่สุด คนกะตู่จึงมีข้อห้ามข้อนิยมหลายอย่าง เกี่ยวกับการปลูกข้าว เช่น พอเริ่มสักรข้าวต้องทำไปจนเย็นค่ำ จึงจะเลิกงานกลับเรือนได้ สักรข้าววันแรก

๒๙๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ห้ามนั่ง ถ้าจะพักก็ต้องยืนพัก แต่เวลากินน้ำต้องนั่งกิน ระหว่างสักข้าว ห้ามหาหาให้คนอื่น

ถ้าสายกะเจี๊ยะที่ใส่ข้าวปลุกขาด ต้องเอาไก่อมาฆ่าแบ่งฮีด เพราะถือว่าเคราะห์ร้ายที่สุด และต้องปักแนวไม้ล้อมบริเวณที่ข้าวปลุกหล่นจากกะเจี๊ยะขาดนั้น ไปเป็นทางออกด้านหนึ่ง ไม่เช่นนั้นถือว่าข้าวจะหาย คือปลุกแล้วไม่ได้ผล ข้าวตายหรือร่วงสับหมด

เมื่อกลับมาจากสักข้าวไร่ ต้องเอาพดไม้มาปักที่เรือน เป็นเครื่องหมายห้ามคนนอกขึ้นเรือนในวันเริ่มสักข้าว ซึ่งถือว่า ขะลำเรือน ๑ วัน ของกินที่มีลักษณะบูดเน่าห้ามกิน เชื่อว่าข้าวแนว (ข้าวพันธุ์) จะบูดเหมือนกัน ไม่มองงาม และแม่เรือนที่ไปดูสักข้าวมือแรก ไม่ให้แบ่งปันข้าวของให้ใคร เช่น ยาสูบ ก๊อกยา

เนื่องจากการเพาะปลูกยากลำบาก และได้ผลน้อย คนกะตู่จึงมักเคร่งครัดกับข้อห้ามข้อนิยมและถือว่า การปลุกข้าวเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิต แม้แต่เมื่อกล่าวถึงสิ่งที่ยากได้มากที่สุด ท้าวคอบบอว่า คนกะตู่อยากมีเงินมากๆ เหมือนกัน เพื่อเอาไปหาคนมาช่วยถางไร่และปลุกข้าว จะได้มีข้าวมากๆ พอกิน

เครื่องมือในการทำไร่ทำนา

๑. <i>ปราชู</i>	ฟ้าพัน	ใช้ถางป่าไม้
๒. <i>จวง</i>	ขวาน	ใช้สำหรับโค่นต้นไม้ใหญ่ หรือเจาะ ถาก
๓. <i>เกนอช</i>	เหล็กแวก	ใช้สำหรับถางหญ้า ขุดหลุม สักข้าว
๔. <i>มอล</i>	ไม้ลูง	ใช้สำหรับสักข้าว
๕. <i>อะจี้ร่าก</i>	กะพ้า	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับแจะข้าว และอื่น ๆ หรือใส่ข้าวจากไร่มาบ้าน
๖. <i>อะแลว</i>	กะเจี๊ยะ	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับใส่ข้าวไปกินในไร่
๗. <i>จั้ง</i>	เกี่ยว	ใช้สำหรับเกี่ยวข้าวพันธุ์เมล็ดเล็กที่รูดด้วยมือไม่ได้
๘. <i>ลาช</i>	สาดกาลา	ใช้สำหรับปูที่นวดข้าวหรือตากข้าว ปูล้อมยุ้งข้าว
๙. <i>อาดง</i>	กะดั่ง	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับผัดข้าวสับออก
๑๐. <i>จิก</i>	จก	ใช้สำหรับขุดนา ทำคันนา ย่อยดินในนา
๑๑. <i>ดีอ</i>		คล้ายข้องใส่ปลา ไซใส่ปลา หรือใส่มีดพร้าไปทำไร ทำนาก็ได้

อาหารประเภทเนื้อสัตว์ ส่วนมากอาหารเนื้อที่กินเป็นประจำคือ ปลา เป็นปลานขนาดเล็กจากลำห้วย ปลานขนาดใหญ่ต้องไปที่ลำน้ำใหญ่ขนาดเขกอง แต่บ้านกะตุส่วนใหญ่อยู่เขตภูเขา มีแต่ห้วยขนาดเล็ก จึงได้แต่ปลาเล็กปลาน้อย กะตุจึงไม่ค่อยทำปลาร้าเก็บไว้กิน แม้จะรู้วิธีทำอยู่บ้าง

การหาปลาและหาสัตว์เล็กๆ ในห้วยน้ำหรือริมลำน้ำ เป็นงานประจำวันของทุกคน ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และเด็กที่โตพอสมควร จะออกหาปลาเมื่อมีเวลารว่างจากงานอื่น หรือในตอนไปอาบน้ำในห้วย ก็อาจจะ มีเครื่องมือเล็กๆ น้อยๆ ประเภท ข้อน (ข้อน) หรือ โซ ดัดมือไปหาปลาด้วยเสมอ แห่งน้ำใกล้บ้าน สำหรับหาปลา คือ ห้วยเซโดน ปลาที่หาได้มีขนาดเล็ก เช่น ปลาดุก ปลากัง ปลาจาก ปลาปักเป้า ปลาขาว เครื่องมือเครื่องใช้ในการหาปลา ได้แก่

๑. ปะนัง แห ทำจากป่าน ปอ เครือหมากม่วย ใช้เหยี่ยวจับปลาตามแหล่งน้ำ
๒. อำบีน ทำจากใยหมากนัต (สับประรด) เอามาขูดเป็นเส้นปอ แล้วถักเป็น อำบีน รูปคล้ายมง แต่สั้นกว่าและมีคันถือ ใช้ล่อมที่มีปลา
๓. เบ็ช เบ็ด ใช้ปักคันไม้ไผ่ หรือเหยี่ยวเบ็ดเพื่อตกปลาก็ได้
๔. อาหวัก ล่อ, ข้อน ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ข้อนปลานขนาดเล็ก
๕. ตรลิม ดุ่ม ทำด้วยไม้ป่อง แหใส่ไว้ในน้ำตรงที่มีปลาชุม
๖. มอง มอง คือ อวนขนาดเล็ก ใช้ทางตอนปลา
๗. จำเปืออะ สะดุง ทำด้วยป่าน ปอ ใช้ข้อนปลา รูปคล้ายยอ แต่เล็กกว่า
๘. สวิง สวิง ใช้ข้อนปลา มีด้ามถือ
๙. อาราม โซ ใช้วางดักไว้ตามทางน้ำ ปลาเข้าไปแล้วออกไม่ได้
๑๐. ฮรงจันดอร วิธีจับปลาที่ต้องไปกันทางน้ำ แล้วต้อนให้ปลาเข้าไปติดอยู่ในลี่ ซึ่งมีงาต้อนใน ทำให้ปลาออกไม่ได้

นอกจากนี้ยังมีวิธีจับปลา เช่น ในหน้าแล้ง อาจเอาท่อนไม้มาอัดทางน้ำ ต้อนให้ปลาเข้าไปติดในเครื่องดัก หรือเอาหินมากองทำเป็นอุโมงค์ แล้วต้อนปลาเข้าไปติด เรียกว่า **กรือวอะมอ**

การดักจับสัตว์ นอกจากปลา แล้วก็ยังหาสัตว์ต่างๆ ในแถบป่าบริเวณบ้านด้วย สัตว์ต่างๆ ทั้งตัวเล็ก ตัวน้อยหรือสัตว์ใหญ่ ถือเป็นอาหารได้ทั้งนั้น ยกเว้นสัตว์ที่ปู้ยาตายายห้ามไว้ หรือเผ่าไม่เคยกิน ก็จะไม่กิน คนบ้านก้นดอนจะไปดักจับสัตว์ ยิงนก และจับสัตว์เล็กสัตว์น้อยต่างๆ ในแถบภูเขาและป่าใกล้บ้าน บางทีก็ไปหาของป่าด้วย สัตว์ที่หาได้ ได้แก่ กระรอก กระแต หมูป่า กวาง ฟาน ตัวเหิน เม่น นก ไก่ป่า ไก่ฟ้า

เครื่องมือเครื่องใช้ในการล่าสัตว์

๑. **จี๊** ดั่ง เป็นยางเหนียว ใช้สำหรับดักนกและสัตว์เล็กๆ
๒. **จรดอง** บ่วง ใช้วางบนดินเพื่อดักนก บ่วงจะคล้องตรงคอนกที่เข้ามากินเหยื่อ
๓. **ปรีด้า** แร้ว ใช้วางบนดิน จะคล้องตรงคอนกคล้ายบ่วง
๔. **กรดี** กับดัก วางบนดิน ดักนกและสัตว์เล็กๆ เช่น หนู อ้น ชุน
๕. **เกียบ** กับดัก วางบนกกไม้เอาลูกไม้ล่อไว้ เมื่อนกเข้ามากิน คันไม้จะหนีบคอ
๖. **กรเคียด** กะตีด ใช้ดักนก ดักหนู หรือดักงู กบ เขียด ก็ใช้ได้
๗. **กิล** กะต่า คล้ายกะตีด แต่จะมีไม้ท่อนที่ตบลงมา สัตว์เล็กๆ มักตาย
๘. **เป้ยหัน** น้ำ ใช้ยิงนกและสัตว์อื่นๆ ถ้าจะยิงสัตว์ใหญ่ต้องใช้หนองทาลูกน่อง
๙. **ปะเลาะฮุ** บั้งโพละ เป็นบั้งยาวๆ ใช้เป่าลูกดอก ยิงนกขนาดปานกลาง
๑๐. **เตฮ้อ** ฮ้าว จะมีลูกดอกปลายแหลม เมื่อคันลั่น ลูกดอกจะพุ่งมาถูกสัตว์
๑๑. **หุราบ** ขวาก เป็นไม้มีคันติดด้านบน บักไม้เป็นช่องไว้ให้สัตว์เข้า พอสัตว์เข้ามาจะเหยียบคันไม้ขอนจะหล่นลงมาถูกหลัง สัตว์ก็จะเผลอไปข้างหน้าไปถูกปลายหลาวหรือแหลนที่ปักไว้ด้านหน้า มักจะได้สัตว์ขนาดใหญ่ เช่น กวาง ฟาน หมูป่า แล้วแต่ว่าจะทำหลาวไว้ในระดับใด
๑๒. **อรุชิต** ใช้ดักช้าง เป็นไม้ขอนขนาดใหญ่ ทำคันให้ตกลงมาถูกหลังช้าง
๑๓. **กอบุ** หอก เวลาไล่สัตว์ เช่น หมูป่า ต้อนเข้ามาแล้วใช้หอกพุ่งเอาที่แถบบ้านกันตอนไม่เคยทำหลุมขวากดักสัตว์ เพราะคิดว่าอันตรายมาก คนอาจตกลงไปก็ได้ เพราะบ้านแต่ละบ้านอยู่ใกล้กัน คนต่างถิ่นต่างบ้านที่ไม่รู้ทางดักอาจเป็นอันตราย

อาหารการกินของเผ่ากะตุ

อาหารประจำวันของคนกะตุเป็นข้าวเหนียว กินกับกับข้าวง่ายๆ เช่น ปลาต้ม ปลาจี่ไฟ อาจมีแจ่วหมากพริกกับเกลือบ้าง อาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ ถ้าหาได้ก็อาจเอามาทำกินง่าย แต่พวกสัตว์ใหญ่มักจะกินเฉพาะเวลามีงานเลี้ยงงานบุญ

ในงานบุญหรือแข่งฮืดที่มีขึ้นควาย หรือ กวาง ฟาน หมู ฯลฯ เรียกรวมๆ ว่า **ฮันแจะ** มักจะทำ

เป็นลาบสุก หรือ ดิบก็ได้ บางทีก็ทำก้อย (สับชิ้นใหญ่กว่าลาบ) ใส่เครื่องหอมของหอมต่างๆ ถ้าทำสำหรับกินกันจำนวนมาก มักจะต้มเป็นชิ้นใหญ่ๆ ใส่เครื่องหอม ใส่หมากเผ็ด (พริก) บ้าง พวกผู้ชายอาจจะเอาหนังควายหรือชิ้นเนื้อตากแห้งมาปิ้งไฟจี่ไฟ กินกับเหล้าหรือกินเล่น การทำอาหารไม่ค่อยมีการประติตประดอยมากนัก ส่วนการเก็บอาหารไว้กินนานๆ ด้วยการดองหรือหมักไม่ค่อยจะได้ทำกัน เมื่อได้มาก็กินเลย บางทีอาจจะดองผักกาดเขียวบ้าง เพราะถ้ากินสดจะขมเกินไป เวลาเอามาหมักใส่เกลือเก็บไว้สองสามวัน น้ำผักมีรสขมแต่ใช้ใส่ในอาหารหรือในแจ่วจะทำให้อร่อยขึ้น ใบผักที่ดองก็กินได้ รสขมน้อยๆ

เนื่องจากอยู่ในป่าดง มีเห็ดที่ขึ้นตามขอนไม้และบนดินมากหลายชนิด คนกะตู่จึงรู้จักชื่อเห็ด (ตฺรี) ต่างๆ มาก เช่น *ตฺรีมอล* เห็ดปลวก (เห็ดโคน) *ตฺรีจาย* เห็ดบด *ตฺรีปอช* เห็ดกับแก *ตฺรีกอบปัล* ลาย *ตฺรีอาดัง* *ตฺรีราแธ* *ตฺรีสิด* *ตฺรีงอ* *ตฺรีบัวด* *ตฺรีลาง* *ตฺรีกันตัง* *ตฺรีอาดัก* มีเห็ดชนิดหนึ่งเรียกว่า *ตฺรีมัด* รสอร่อย แต่ถ้ากินตอนเดือน ๖-๗ มักจะเป็นพิษทำให้เมา อาเจียน

พืชผักบางอย่างที่คนกะตู่ไม่กินเพราะเป็นพิษ เช่น แก่นผักกาด หมายถึงส่วนที่เป็นดอกแก่ของผักกาดเขียว นอกจากขมจัดแล้วยังอาจทำให้อาเจียน แก่นมันสะเพา เป็นหัวมันในดิน ต้นเป็นเถา ขูดหัวเอามาปอกกินได้เลย เนื้อสีขาว มันสะเพาถ้าเป็นชนิดมีพิษ กินแล้วก็จะเมา ปวดหัวและอาเจียนเหมือนกัน แต่พืชทั้งหมดนี้ไม่ทำให้ถึงตาย นอกจากเด็กเล็กๆ นอกจากนี้ ก็มีพวกผลไม้ต่างๆ ทั้งที่กินดิบและสุก ที่รู้จักกันทั่วไปคือ *ตอมอาแกว* หนามม่วง *ตอมอิมปิล* หนามขาม *ตอมอาปัส* หนามส้มโอ *ตอมจิดา* หนามสีดา (ฝรั่ง) *ตอมตฺรฺนาง* หนามจัน *ตอมปีเนส* หนามมี (ขนุน) *ตอมปลิด* กล้วย *ตอมอิมเปร* หนามนัด (สับปะรด) *ตอมฮุง* หนามหุ่ง (มะละกอ) *ตอมปรอปอก* หนามโมง (ผลคล้ายฝรั่ง เอาเปลือกออกกินเนื้อใน รสเปรี้ยวชนิดหน้อย) *ตอมปาลอ* หนามลาน (ข้างในผลจะมี ๕ กลีบ ต้องกินเนื้อในแต่ละกลีบ ตรงกลางมักเป็นเมือกๆ เมล็ดเล็กๆ สีดำ) *ตอมกรุล* หนามแงว (คล้ายเงาะ แต่ขนสีเขียวๆ) *ตอมตลอย* หนามหวด (มะหวด ลูกขนาดกำปั้น) *ตอมอีแลว* หนามขามป้อม

พวกพืชผักสวนครัว ประเภท หนามพริก มะเขือ มะแว้ง (ขึ้นเอง) พัก และเครื่องหอม เช่น ตะไคร้ ขิง ต้นหอม ผักอืดู ผักอิดู ผักหอมจิ้น ผักหอมโอมน (สระแหน่) มีปลูกกันเล็กๆ น้อยๆ ตามเรือนต่างๆ หรือใส่กระบะไม้ และภาชนะเล็กๆ วางที่ชานเรือนบ้าง

งานอื่นๆ ที่ทำนอกจากการปลูกข้าวและหาอาหาร ก็ได้แก่การทำข้าวของเครื่องใช้ในเรือน และเครื่องนุ่งห่ม เช่น จักสาน ตำหูก ดีฟ้า และอื่นๆ เครื่องจักสานเอาไม้ไผ่เอง ดีเหล็กก็ใช้ไผ่เอง ส่วนการทอผ้านั้น เมื่อเหลือจากใช้เอง ก็อาจแลกเปลี่ยนของจากบ้านอื่น หรือขายบ้าง

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน ในเรือนกะตุมิข้าวของเครื่องใช้ประจำเรือนทำนองเดียวกับชนเผ่าทั่วไป

๑. **ตบปน** เคียงค่างหม้อ ใช้สำหรับแขวนหม้อเหนือเตาไฟ
๒. **อาโป๊ะ** หม้อเล็ก หม้อใหญ่ ทำด้วยโยม (อะลูมิเนียม) ทองเหลือง ดินใช้หุงต้มประจำวัน เดิมมีแต่อาโป๊ะที่เป็นดินเท่านั้น
๓. **เปยงาน** กะชาม (ถ้วย) ทำด้วยอะลูมิเนียม ใช้สำหรับแช่ข้าวก่อนนึ่ง หรือใช้สำหรับแบ่งของกิน
๔. **อาดับ** กะเบียน ทำด้วยไม้ปอง ใช้สำหรับใส่ข้าว
๕. **ซุน** กะติบ (แอบ) ทำด้วยไม้ปอง ใช้สำหรับใส่ข้าวสุก
๖. **อาเจ๊ะ** มีดพับ ใช้สำหรับซอยผักหรือเนื้อ
๗. **กรุเนอล** เขียง ใช้สำหรับสับเนื้อ อาหารต่างๆ
๘. **จรอ็อก** ป่วง จอง เมื่อก่อนทำด้วยไม้ปอง ใช้สำหรับตักแกงชด ช้อนคันใหญ่ เรียกว่า **ฮารุฮอช** ปัจจุบันมักใช้ช้อนอะลูมิเนียม
๙. **อาบัล** ครก ใช้สำหรับตำข้าว ช่อมสาลี มั่นตันแห้ง
๑๐. **อาบัลปัก** ครกน้อย ใช้สำหรับตำแจ่ว ข้าวเบือ
๑๑. **อินทรุย** สากตำข้าว ถ้าเป็นสากตำแจ่ว เรียก **อินทรุยบัลปัก**
๑๒. **ซางวาล** กะช้าง สานดาห่างๆ ใช้ใส่ฟืน ใส่พืชผัก
๑๓. **อาดุง** กะดั่งฝัดข้าว เป็นรูปรีๆ
๑๔. **อาเรียง** กะดั่งขนาดใหญ่ ใช้สำหรับตากข้าวหรือตากอาหารแห้ง ยาสูบ
๑๕. **ปาร์นิช** ไม้ฟอย ใช้ปิดกวาดเรือนและลานดิน ทำด้วยดอกแซม (**เปราดั่ง**)
๑๖. **อิมเปรุ** สาดปูรองนอน สานด้วยใบเตย
๑๗. **ซานะ** ที่นอน ทำด้วยผ้า เย็บแล้วยัดด้วยนุ่นจ้าว (**เปรุจ้าว**)

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า

๑. **ต้นดาว** ฟืม ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง
๒. **ปะราย** สายพายก
๓. **ตรุกอ** ไม้ก่อ
๔. **จรมัร** กะสวย

ในการปลูกเรือน และแกะสลักไม้ที่ตกแต่ง นอกจากใช้มีด ใช้ขวานแล้ว ก็ต้องหาเครื่องผูก มัดที่เป็นเชือกหวายดิบ หวายหางหมู หวายสวิง ปัจจุบันบางที่ก็ใช้เชือกป่านพลาสติกซื้อจากตลาด

อาชีพนอกบ้าน คนในบ้านออกไปทำมาหากินที่อื่นเป็นบางครั้ง ส่วนใหญ่คนที่ไปเป็นผู้ขายหน่อ และกลางคน มักจะไปรับจ้างหรือค้าขาย สิ่งตอบแทนที่ได้เป็นเงิน คนที่ไปส่วนใหญ่ไม่ค่อยอยากไปไกลบ้าน แต่ก็จำเป็นเนื่องจากความอดอยาก โดยเฉพาะในปีที่ผลิตผลจากการเพาะปลูกไม่ดี

ในบ้านกันดอนเคยอดอยากอยู่เรื่อย ๆ เหตุการณ์ที่เกิด เช่น ข้าวตายเน่า ข้าวลีบ ข้าวล้ม ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยการกินสาลี มันตัน มันป่า แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวได้ เพราะดินไม่ดี ข้าวไม่งาม ชาวบ้านทำงานทุกฤดูไม่ได้หยุดแต่มีกินไม่พอดตลอดปี พื้นที่เพาะปลูกก็มีจำกัด ขณะนี้มาอยู่บ้านกันดอนใหม่ พื้นที่เพาะปลูกดีขึ้นแต่ก็ยังได้พืชผลไม่เต็มที่ และชาวบ้านกันดอนก็ยังไม่คุ้นกับการทำนา ซึ่งต้องหว่านข้าวและต้องคอยดูแลปริมาณน้ำในนา ไม่เหมือนการปลูกข้าวไร่ ซึ่งไม่ต้องดูแลเรื่องน้ำเพียงแต่ถางหญ้า ฉะนั้นขณะนี้ความเป็นอยู่ดีขึ้นบ้างแต่ยังไม่น่าพอใจ

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

เมื่อก่อนจะทอผ้าที่ใช้ห่มเอง ปัจจุบันยังคงทอเองบ้าง และซื้อจากหมู่บ้านอื่นหรือจากตลาดบ้างแล้วแต่ความสะดวก การทอผ้าในเรือนเป็นงานประจำของผู้หญิงอยู่แล้ว

เมื่อก่อน ที่บ้านกันดอนปลูกฝ้ายเอง หรืออาจจะไปขอแลกเปลี่ยนจากบ้านอื่น เช่น จากบ้านปะซิ่ง (เผ่าฮาร์ก) บ้านจะนำ บ้านตะร็อก และบ้านจะแลว บ้านเหล่านี้มีพื้นที่ปลูกฝ้ายได้มาก เพราะเป็นพื้นที่ราบ เมื่อก่อนบางที่ใช้วิธีไปรับจ้างแถวสาละวัน แล้วเอาเงินมาซื้อฝ้าย หรือใช้ผ้าที่ทอนั้นไปแลกไหและหรือหม้อทองเหลือง (ต้มเหล้า) จากเวียดนาม แล้วเอาไปแลกฝ้ายอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าบ้านกันดอนนั้นเป็นบ้านที่ทอผ้าขาย (หรือแลกเปลี่ยน) มาแต่เดิม แม้ว่าปลูกฝ้ายได้ไม่มากนัก

ในปัจจุบันก็เช่นกันคือปลูกฝ้ายเองบ้างและซื้อจากตลาดบ้าง แต่ขณะนี้ที่บ้านกันดอนใหม่ยังปลูกฝ้ายได้ไม่มากนัก จึงต้องซื้อเป็นส่วนใหญ่

การย้อมสี เมื่อก่อนสีแดงได้จากใบยอ ใบนอจ เอามาต้มแช่ฝ้าย จะได้สีแดงแต่ไม่เข้ม เป็นสีแดงอ่อนคล้ายสีอิฐ สีดำย้อมด้วยต้นหอม (ตะร้อม หรือ ตะรุม) ซึ่งปลูกเอง เอาต้นมาแช่ในไหปนกับปูนใช้ ย้อมฝ้ายสีเหลืองย้อมด้วยหัวขมิ้นปลูกเองหรือเครือขมิ้น **หฺรฺแบรฺ** ที่เกิดตามป่า สีเขียวย้อมด้วยน้ำหอมก่อนแล้วย้อมขมิ้นทับจะได้สีเขียว บางที่ใช้ใบหมากถั่วเขียว ปัจจุบันใช้ทั้งสีธรรมชาติและสีวิทยาศาสตร์ สีวิทยาศาสตร์ใช้ง่ายกว่าและเร็วกว่า ไม่ต้องเสียเวลาไปปลูกหรือหาใบไม้ต้นไม้วัด แต่ก็ต้องมีเงินไปซื้อ

กะตูมีลายผ้าทอที่ถือได้ว่าเป็นลายประจำเผ่า และสามารถชี้แยกได้จากลายของเผ่าอื่น เช่น

- ลายทอขัดสลับเป็นริ้วเล็กๆ เรียกว่า **จะรือลฺ**
- ลายคล้ายโซ่คล้องต่อกัน เรียกว่า **มะตีสลิม** เป็นสีเหลืองแดง
- ลายเกลียวพันต่อกัน เรียกว่า **ซิงกันจัล** มักเป็นสีแดงสลับขาว
- ลายแถบติดต่อกันเป็นชั้นๆ เรียกว่า **ลือกปะเลือก**
- ลายใหญ่ที่คั่นกลางผืน และตีนชั้น เรียกว่า **กระเว็ช**

ลายเหล่านี้ยังทอกันอยู่ในปัจจุบัน แม้จะมีการนำเอาลวดลายใหม่ๆ ที่ได้เห็นจากผ้าทอของเผ่าอื่น เช่น ลาวลุ่มมาผสมบ้าง แต่ก็เป็นส่วนน้อย คนกะตูถือว่าลวดลายเหล่านี้สวยงามและแสดงความเป็นเผ่ากะตูอย่างเด่นชัด แต่เนื่องจากในปัจจุบัน ผ้าทอที่สามารถขายได้ราคาดีที่สุดคือ ผ้าหม่ การทอลวดลายแปลกๆ งามๆ จึงมักปรากฏที่ผ้าหม่มมากกว่าที่ผ้ากะเดียวหรือซิ่นยาว

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย

เมื่อก่อน ผู้ชายกะตูไม่ใส่เสื้อ นุ่งแต่กะเดียว **กันจัล** ผืนสีแดงเป็นส่วนมาก หรือพื้นดำลายแดง ตรงชายมีหมากปัดตกแต่งเรียกว่า **กันจัลแรง** กว้างคืบเศษๆ ยาว ๒ วา ผ่าคาดเอว เรียก **กันแดง** หมากปัดที่ใช้ปักกะเดียวเรียกว่า **ฮอยดี** ส่วนหมากปัดที่ร้อยเป็นสายคล้องคอจะเรียกว่า **กรวัลฮีดี** ผ่าปากหัว และผ้าเบี่ยงไม่ได้ใช้ประจำวัน ผ่าปากหัวของผู้ชายเรียก **กันดินเปร** ส่วนผ้าเบี่ยง **เปรจะโกลุ** มักใช้เฉพาะเวลาในงานบุญ ผ้าหม่มเรียกว่า **กระโหนบ** ผ้าหม่มเป็นสีดำมีลายแดงบ้าง ไม่ค่อยใช้สีฝ้ายธรรมชาติ เวลาในงานบุญ ผู้ชายจะใส่เสื้อแะ แล้วก็ใส่หมากปัดร้อยเป็นสายยาว เรียกว่า **อิมปรุม** ใส่ตุ้มหูยาวๆ **กัรเลาเฮา** เพราะผู้ชายกะตูสมัยก่อนเจาะหูและใส่ตุ้มหู บางทีผู้ชายหนุ่มๆ ก็ใช้ไม้ปะออ ไม้ป่อง เกลาให้เรียบเกลี้ยง สลักลายด้วยมิด ใช้เสียบใส่แทนตุ้มหู เมื่อก่อนผู้ชายไว้ผมยาวเกล้าไว้ด้านหลัง เวลาในงานบุญก็ใช้เชียวหมู **แกกลอย จนอง** เสียบผม และมีผ้าทอผืนเล็กๆ ยาวๆ คาดหน้าผาก อ้อมไปผูกปมด้านหลัง

เวลาในงานบุญเช่นผีใหญ่ อาจจะเต็มสีหน้าตรงข้างแก้ม และหน้าผาก เป็นสีขีว ผู้หญิงก็ทำได้ แต่ส่วนมากเป็นผู้ชายอายุเกิน ๒๐ ปี ขาที่พ้นจากกะเดียวก็นิยมแต้มสีเป็นลายขดๆ ลงไปตลอดขา ได้หัวเข้าทั้งสองข้าง มัดฝ้ายมีกระดิ่งเล็กๆ **กันแดง** มีพู่ฝ้ายตัดมาเย็บติดสายมัด เรียก **กันแดงมัดแซง**

ในเวลาในงานบุญ ผู้ชายที่มีฐานะดีอาจใช้ผ้าเคียนหัว เป็นผ้าทอเองมีลวดลาย กว้างประมาณฝ่ามือ ยาวเกือบวาว มีเชียวหมูปักใส่ผมที่เกล้า คนรวยๆ จะใช้เส้นแพรเลื่อม ๒ เส้น คาดประดับมวยผม มีตุ้มหูเงินและมีหมากปัดหลายเส้นใส่ประดับ หมากปัดขนาดใหญ่คล้องเฉียงบ่า เรียกว่า **จรรกุลจักดิงกัล** หรือนุ่งกะเดียวสีแดงลวดลายเชิงกะเดียวปักด้วยหมากปัด มีผ้าเบี่ยงสีแดงลวดลายประจำเผ่า เรียก **จรรกุล**

และอาจมีกำไลคอเป็นทองเหลือง ดีเป็นเส้นยาวๆ เอามาขดพันรอบคอขึ้นไปเป็นชั้นๆ

เครื่องแต่งกายผู้หญิง

เมื่อก่อนนุ่งแต่ชิ้นยาว **ตระวัด** เป็นผ้าทอเอง มีลวดลายตรงเชิงเป็นสีแดงและดำ ใช้แถบผ้ายาวๆ คาดเอว ตรงอกขมวดไว้เฉยๆ ไม่มีผ้าคาด ผ้าห่มหรือผ้าคลุมใช้บางในเวลาไปหาผักหาฟัน แต่อยู่เรือนไม่ได้ใช้ ต่อมาเริ่มใช้เสื้อและซึ่งส่วนมากเป็นสีดำ ทำจากผ้าที่ทอเป็นผ้าห่ม มาเย็บข้าง เย็บกลาง แล้วสวมหัว ตัวเสื้อจะสั้น ไม่มีแขน

เครื่องแต่งกายพิเศษเวลามีงานบุญก็เหมือนกับเครื่องแต่งกายประจำวันแต่อาจเป็นชุดใหม่งามๆ ไม่เปื้อนเปรอะ เครื่องประดับส่วนมากทำด้วยทองเหลือง ดัมหมักเป็นดัมหมักเงิน เป็นรูปห่วงกลมๆ คล้องรูหู มีหมากปัดคล้องคอ ผู้หญิงไม่มีผ้าคลุมหลัง แต่ด้านหลังมีหมากปัดผูก ด้านหลังเป็นสายหมากปัดยาว ๆ ถึงน่อง เป็นเงินฮาง (เงินเหรียญเก่า) ร้อยปลาย เวลาเดินมีเสียงกริ่งๆ เรียกว่า **อัมปรัม** สายหมากปัดแบบนี้ผู้ชายก็ใช้ได้ แต่ต้องงานใหญ่ๆ และเป็นคนรวยจึงจะมีใช้ ผู้หญิงไม่ใช้กำไลคอ แต่มีกำไลแขน **ก้องประสุ** และแหวน **จรมะยิด** บางทีอาจนุ่งชิ้นที่ประดับหมากปัดคล้ายกะเตี๋ยของผู้ชาย ปักเป็นลายง่าย ๆ ตรงเชิงเรียก **ตระวัดปัฐริยิตี** หรือ **ตระวัด จรรยิตี** เป็นผ้านุ่งของคนฐานะดีใช้สำหรับเวลามีงานบุญนายบ้าน แต่มักมีเครื่องแต่งตัวที่ครบชุดและมีเครื่องประดับดีกว่าคนอื่นๆ

เครื่องแต่งกายของหมอดู (ประสุ)

ประสุ มักเป็นผู้หญิง นุ่งชิ้น **อิกันตระวัด** มีผ้าปกตลอดสองบ่า แล้วมาผูกข้างหน้า เรียกว่า **เปร** **ก๊อบเปร** มีอัมปรัม มีผ้ายทอกว้างขนาดฝ่ามือคาดหัว มีก้องแขน **ก้องประสุ** เวลามาทำพิธี ประสุจะมีกะบังไม้พุงขนาดประมาณหนึ่งนิ้ว ยาว ๑ ศอก เจาะเป็นรูๆ เรียกว่า **อัมปาม** มีกระถาง **ตั้งดรูยล** **เยื่อง** และมีพัดไม้ **ด้อมเบร** (กกไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้สูงโอดมีเรือนยอดเป็นพุ่ม) และกกไม้ **เงินเจิงจุ** ถือติดมือมาด้วย เครื่องเหล่านี้จะใช้เฉพาะเวลาไปทำพิธีดูผี

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

ประสุ หมอดู หมอยาแบบดั้งเดิม

ในบ้านเคยมีคนรักษาโรคให้ชาวบ้าน เรียกว่า **ประสุ** ถ้ามีคนเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุบางครั้งก็ทำพิธี แต่บางครั้งก็ไม่ได้ทำ ถ้าจะทำพิธีก็ต้องไปหาหมอดู หรือบางทีคนเฒ่าคนแก่ก็ทำให้ได้ คนทำพิธีจะดูไข้ไก่แล้วบอกว่าความเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุอะไรและมีวิธีรักษาหรือไล่ผีหรือแก้ฮึดอย่างไร ถ้าทำพิธีแล้วยังไม่หายก็ไม่ทำอะไรอีก คนที่ทำพิธีต้องมีความรู้ด้านพิธีโดยเฉพาะ ความรู้นี้เรียนมาจากหมอดูคนเก่า ถ้าหมอดูยอมและเฒ่าบอก ที่บ้านกันดอน เมืองกะลิม เคยมีหมอดูผู้หญิงชื่อ นางเจ้าฮู

แต่ในเวลานี้ไม่มีคนสอนคนเรียนเรื่องวิธีรักษาโรคแล้ว และเมื่อย้ายมาอยู่บ้านกันตอนใหม่ก็ไปโรงหมอหรืออนามัย

ท้าวตอบบอกว่า ที่จริงแล้ว คนที่เป็นประจักษ์ก็มักไม่อยากเป็น แต่อาจจะเจ็บอยู่ ๒ ปี ๓ ปี ไม่หาย ในที่สุดก็จะมาบอกทำให้เป็นประจักษ์ พอถึงเวลาแปงฮึดควายคนเจ็บก็จะตื่นตัว ลุกไปฟ้องไปเล่า แสดงว่า จะต้องเป็นประจักษ์ในที่สุด จากนั้นก็จะเริ่มทำพิธีได้ เวลาทำพิธี หมอดูหรือหมอผีจะพอนมาจากเรือน เตรียมเหล้าอยู่ในบริเวณทำพิธีด้วย เช่น แปงฮึดควาย ก็มีอยู่ที่หลักควาย ประจักษ์ถือไม้เงินเงินจุ (ตีอัมเปลาเงินเงินจุ) ระหว่างที่พอน ถ้าใครที่มาดูมีผีในตัว หมอาก็จะไปมัดเอาผิออก (อเตรงเปรสิ) บางทีประจักษ์ไม่ต้องมาที่เรือนคนเจ็บก็ได้ ญาติจะเอาข้าวสารให้คนเจ็บจับ แล้วเอามาให้หมอดู หมอจะดูข้าวสารและถามความประจักษ์ แล้วก็บอกได้ว่าเป็นอะไร ผีใดทำ จะแก้อย่างไร

หมอดูจะได้คำตอบแทนเป็นขึ้น พ้า ขวาน ตามธรรมเนียม หมอจะได้ข้าวสาร ๑ กา และจะทำพิธีดูผีหรือรักษาโรคเฉพาะเมื่อมีคนมาขอให้ทำเท่านั้น ประจักษ์ทำไร่นาหากินเหมือนธรรมดา และหมอดูจะไม่ป่วย คือไม่รักษา ไม่ให้ยา ทำแต่พิธีดูผีเท่านั้น

พิธีดูผี เมื่อไปตามหมอดูมา คนที่บ้านคนเจ็บจะต้องเตรียมเครื่องไว้ เช่นในกรณีที่หมอดูด้วยข้าวสาร ก็ต้องเตรียมข้าวสารใส่ถ้วยไว้ หมอจะให้คนเจ็บจับข้าวสารก่อนแล้วเอามาให้หมอดู บางทีหมอก็จะเอาข้าวสารใส่มือ คว่ำหงายฝ่ามือ ในขณะที่ถามว่าผีตัวใดมาทำ ถ้าตรงผีตัวใด ข้าวสารก็จะติดมือไม่ร่วงหล่น ไม่ว่าจะคว่ำหรือหงายฝ่ามืออย่างไร

พิธีดูด้วยไขไก่ หมอจะเอาไขไก่มาเขียนลายเส้นด้วยถ่านไฟ แล้วเอาไปลูบตามตัวคนเจ็บ ๓ ครั้ง จากนั้นเอาไขมาต้อยดูว่ามีอะไรในไขบ้าง ถ้าไม่มีอะไรเลยหมายความว่าผีพ่อแม่มาทำ ถ้าไขมีเส้นเลือดก็เป็นผีปอบหรืออาจเป็นวุ่น ถ้าเป็นวัตถุอย่างอื่นก็เป็นเพราะเวทมนตร์ของคนที่ยึดร้าย แต่หมอจะไม่มีวิธีแก้ต่างอื่นนอกจากเลี้ยงผี บางครั้งก็เอาไขไปลาผี คือไปบอกผีว่าไม่ให้มาทำร้ายทำอันตรายอีก แล้วเอาไขไปทิ้ง

การรักษาโรคแบบของเผ่า ได้แก่ การเป่าไล่ผี กาโอย (เอาใจ) ผีหรือเลี้ยงผี *กาโอยผี* บางคนเรียกว่า *ยอกะเป็น* วิธีทำคือ เอาข้าวสารมานิดหน่อย และข้าวสุก ยาสูบ อาหารเล็กๆ น้อยๆ ใส่กระทงให้คนเจ็บจับ แล้วไล่ผีให้มากินอาหารในกระทง จากนั้นเอากระทงไปทิ้งเลย ตอนเรียกผีมากินของในกระทงจะกล่าวว่า *ผีน้ำ ผีโคก ผีภู ผีผา จงหนีจากคนเจ็บมากินอยู่ในกระทงนี้ ให้หนีไป อย่ามาทำร้ายคนอื่น* บางทีมีน้ำในกระทงด้วย เอาไปชดผีแล้วเอามาพรมคนเจ็บ

การเป่าไล่ผี มักเป็นวิธีที่ประจักษ์ทำ ถ้าเจ็บไม่มากนักไม่ต้องแปงฮึดเลี้ยงผี บางทีคนเผ่าคน

แก่ในเรื่องนี้ทำให้ได้ โดยเฉพาะทำให้ลูกหลานเล็กๆ

สมุนไพรพื้นบ้าน

สมุนไพรพื้นบ้านเป็นยาที่ใช้รักษาตนเองตามที่เคยรู้มาจากผู้เฒ่าผู้แก่ เช่น ต้นมะม่วงแก้วปวดท้อง หนุ่ยเหือเหาะใช้ห้ามเลือด และวิธีอื่นๆ บางวิธี เช่น

๑. อาการเจ็บกระตุก ปวดกระตุกตามตัว เอาหญ้าปะชันดัมเอามาอบหรือรูดตามตัว

๒. อาการเจ็บบางที่อย่างกะทันหัน ต้องฆ่าไก่ ทาเลือดไก่ตรงที่เจ็บหรือใช้ไข่ไก่ทา

ถ้าทาแล้วแห้งไว แสดงว่าผีพัน (ทำร้าย) หรือبوبพัน จะหายในไม่ช้า ใช้ปลีกล้วยมาทาาก็ได้

๓. ปวดท้อง ท้องอืด เอาใบฝรั่งต้มเอาน้ำมากิน หรือจะกินหญ้าขิงก็ได้

๔. ปวดท้องบิด เอาเปลือกมะม่วงมาต้มกินน้ำ หรือเปลือกมะขามป้อมต้มกินก็ได้

๕. ว่านกขำจืด (ว่านจอต) เอามาต้มแล้วทา หรือฝนใส่บาดแผลก็ได้

๖. หนุ่ยขาว เอามาขยี้หรือทุบให้เข้า ใส่บาดแผลห้ามเลือด (ลักษณะเดียวกับสาบเสือ หรือหนุ่ยเหือเหาะ)

๗. รากตำแย เอามาขยี้หรือทุบ พอกบาดแผล

๘. ดิงเหลื่อม ใช้ใส่บาดแผล โดยขยี้ให้เล็กๆ เอาผสมน้ำร้อน ทารอบๆ บาดแผล แต่ใส่ตรงแผลไม่ได้ จะกัดแผล

๙. เจ็บหัว ใช้กาฝากตามกิ่งไม้ เอาใบทั้งหมดมาตำ และโปะใส่หัว

๑๐. เวลาผู้หญิงจะคลอดลูก ตอนเจ็บท้องต้องเอว่วน *เกษามฮูเคะฮู* มาทุบหรือเคี้ยว แล้วดิงผสมมาเส้นหนึ่ง แล้วเอายาว่วน*เกษามฮูเคะฮู*มาเป่า แล้วเอาน้ำรดตั้งแต่คอลงล่าง จะทำให้ออกลูกทันที อีกวิธีหนึ่งใช้ *ดอมกรจ่อ* เวลาผู้หญิงจะออกลูก ต้องให้ผัวเข้าปาย่าให้ใครเห็น เดินไปหาดันดอมกรจ่อ จะขึ้นอยู่เดี่ยวๆ เป็นไม้พุ่ม ให้หลับตาเดินเข้าไป หันหลังกลับใจถึงขึ้นมادتันเดียว จะขึ้นมาเลย แล้วเอามาแช่น้ำเตรียมไว้ ถ้าลูกออกยากก็ให้น้ำมาสระผมแม่ แล้วให้เอาเท้าข้างหนึ่งเหยียบรากดอมกรจ่อไว้ พอลูกออกต้องยกเท้าขึ้นทันที มิฉะนั้นจะตกเลือด อาจถึงตาย ฉะนั้นคนที่จะทำวิธีนี้ต้องระวังมาก

ปัจจุบัน คนบ้านกันตอนใหม่ จะไปโรงพยาบาลที่แขวงเซกอง หรือหน่วยอนามัยที่เมืองท่าแดง และร้านขายยาแผนปัจจุบันก็มีหลายแห่งในเมืองท่าแดง แต่ราคาอาจสูง ถ้าไปโรงพยาบาลก็จะได้รับยาบางอย่างโดยไม่เสียเงิน เช่นเดียวกับการตรวจรักษา ส่วนคนกะตุที่ในเมืองกะลิม ส่วนที่อยู่ใกล้สำนักเมืองก็สามารถจะมารับการตรวจรักษาที่โรงพยาบาลของสำนักเมืองได้ และมียาจ่ายให้ แต่บ้านที่

อยู่ไกลก็ต้องอาศัยการรักษาแบบพื้นบ้าน และฝากคนที่เข้ามาแขวงซื้อยาไปให้บ้าง บางครั้งก็จะมีหน่วยอนามัย หรือหน่วยสาธารณสุขของแขวง และขององค์กรเอกชนต่างประเทศ ไปให้บริการตรวจรักษาเป็นครั้งคราว แต่ก็ไม่บ่อยนักเพราะการเดินทางทำได้ช่วงหน้าแล้งเท่านั้น

ครอบครัวและเครือญาติ

ดังได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า ครอบครัวจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มพี่น้องผู้ชายในเรือนยาว ซึ่งมีครอบครัวอยู่หลายครอบครัว จำนวนคนในเรือนแต่ละหลังจึงมีมาก โดยปกติจะเกิน ๒๐ คนขึ้นไป แต่ในปัจจุบัน บ้านกันดอนย้ายลงมาอยู่ที่เมืองท่าแดง และปลูกเรือนเดี่ยวสำหรับแต่ละครอบครัว ทำให้จำนวนคนในเรือนน้อยลงมาก เรือนหลังหนึ่งจะมีคนประมาณ ๑๐ คนเป็นอย่างสูง ส่วนบ้านกะตูในเมืองกะลิม แม้จะยังมีลักษณะเป็นเรือนยาวอยู่บ้าง แต่ก็มีจำนวนคนไม่มากนัก เพราะมีการอพยพโยกย้าย และการไปทำงานในต่างถิ่น ทำให้วิถีชีวิตครอบครัวของคนกะตูเปลี่ยนไปจากเดิม

ในสมัยก่อน ผู้ชายกะตูมีภรรยาได้หลายคน จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๙๒ แนวนิยมของรัฐให้ถือสิทธิเสมอภาคหญิงชาย ตามกฎหมายจึงอนุญาตให้มีภรรยาได้เพียง ๑ คน แต่การจดทะเบียนยังไม่ได้ใช้ เครื่องครัดกับบรรดาชนเผ่าในเขตห่างไกล ครอบครัวกะตูที่มีภรรยามากกว่า ๑ คนในครอบครัวเดียวจึงยังมีอยู่บ้าง

แต่เดิมผู้ชายกะตูบางคนอาจมีภรรยาหลายคน เพราะพ่อแม่ของผู้หญิงยากจน ไปยืมเงินทอง วิวาห์ขายของคนที่ฐานะดี เมื่อมีลูกหญิงก็ต้องยกให้เจ้าของเงิน หรือผู้ชายรวยจะซื้อผู้หญิงอีกก็ได้ ภรรยาคนแรกต้องยอม สมัยก่อนคนกะตูส่วนมากมีเมียมากกว่า ๑ คน และอาจมีถึง ๖-๗ คน ถ้าฐานะดี ท้าวจันสอนเองมีภรรยาที่แม่ซื้อไว้ให้ตั้งแต่เด็ก แต่จันสอนไม่ยอมรับมา จึงถูกปรับไหมริบค่าจำไปมากกว่า ๑ คน เงินที่ทางพ่อแม่ผู้ชายให้ฝ่ายหญิงไปในลักษณะนี้เรียกว่า ค่าจำ ซึ่งอาจเป็นจำนวนไม่มากนัก แต่เวลาแต่งงานต้องจ่ายเป็นค่าตองอีกต่างหาก

การแต่งงานข้ามเผ่า มักเป็นกะตูกับเงะ และตะโอย (ทั้งหญิงชาย) ในบริเวณเมืองกะลิม มีแต่กะตูบ้านกันดอนที่ไม่ได้แต่งงานกับกะตูอื่นๆ กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่แต่งงานอยู่ในบ้านเดียวกันเกือบทั้งหมด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นบ้านใหญ่มาแต่เดิม มีโอกาสเลือกคู่ในบ้านเดียวกันได้ หรืออาจเป็นเพราะการอพยพโยกย้าย ทำให้ไม่มีโอกาสทำความสนิทสนมคุ้นเคยกับเผ่าอื่นได้มากนัก การเลือกคู่แต่งงาน กะตูไม่มีข้อห้ามเรื่องการแต่งงานข้ามเผ่า ให้เลือกตามใจชอบเผ่าอะไรก็ได้ แต่ส่วน

มากเลือกจากคนในบ้านเดียวกัน ถ้าเลือกคนต่างเผ่าผู้หญิงจะต้องไปอยู่บ้านผู้ชาย ส่วนใหญ่ทั้งผู้หญิงผู้ชายจะแต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๒๐ ปี ในการแต่งงานมีค่าตองแล้วแต่ฐานะ ผู้ชายเป็นผู้จ่ายค่าตองให้ผู้หญิงและพ่อแม่ของผู้หญิง ค่าตองส่วนมากเป็นไหม หม้อทองเหลือง ปะเนาะ ปะฮัด หมากบัต ควายวัว แต่ในกรณีที่ไม่มีหรือมีไม่พอ ก็สามารถให้ที่ละส่วนได้ ถ้าจ่ายค่าตองไปแล้วไม่ได้แต่งงาน ฝ่ายหญิงต้องส่งค่าตองคืน บางครั้งฝ่ายชายอาจจะถูกปรับไหม เช่น ในกรณีที่ฝ่ายชายมีความผิด และถ้าฝ่ายหญิงมีความผิด อาจต้องจ่ายค่าตองคืนเป็นสองเท่า

ข้อห้ามเกี่ยวกับการเลือกคู่ ลูกพี่ลูกน้องแท้ๆ ร่วมพ่อแม่กันแต่งงานไม่ได้ และลูกชายของพี่ชายน้องชายจะแต่งงานกับลูกสาวของพี่สาวน้องสาวไม่ได้ แต่ถ้าลูกสาวของพี่ชายน้องชายแต่งงานกับลูกชายของพี่สาวน้องสาวได้ คือถือว่าพี่สาวน้องสาวก็ดี ลูกสาวที่จะแต่งงานไปก็ดี เป็นผู้ออกจากเรือนไป ในเรือนแต่ละหลังจึงเป็นเรือนของกลุ่มพี่น้องผู้ชายอย่างแท้จริง หลานสาวกับลุง (พี่ชายของแม่) หรือน้าบ่าว (น้องชายแม่) แต่งกันไม่ได้ เพราะจะต้องกลับเข้าไปอยู่ในเรือนเดิมของแม่ คือกลับเข้าไปอยู่กับพี่น้องผู้ชายของแม่ก็เท่ากับผิดระบบความสัมพันธ์ ไม่ใช่เป็นเพราะอายุ

การเลือกที่อยู่ ตามฮัตคองของกะตุนั้น ผู้หญิงต้องไปอยู่เรือนฝ่ายชาย ถ้าปลูกเรือนใหม่จะช่วยกันทุกคน ทั้งญาติพี่น้องและคนในบ้าน แต่มักไม่ใช้การปลูกเรือนในคู่แต่งงานใหม่ นอกจากเมื่ออยู่เรือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแล้วจะย้ายออกไปปลูกเรือนใหม่เมื่อมีความพอใจจะย้าย แต่เนื่องจากพื้นที่ไม่อำนวยอยู่แล้ว การปลูกเรือนใหม่จึงทำได้ยากนัก ยกเว้นแต่ว่าจะปลูกใหม่สำหรับคนทั้งหมด เพื่อให้มีพื้นที่ในเรือนเพียงพอสำหรับทุกคนรอบครัวในเรือนนั้น

การหย่าร้าง เมื่อแต่งงานกันไปแล้ว ถ้าไม่พอใจก็สามารถหย่าร้างได้ แต่ก็ไม่ค่อยเกิดขึ้นบ่อย ผู้ชายจะขอหย่าได้ถ้าผู้หญิงมีชู้ และผู้หญิงขอหย่าได้ถ้าผู้ชายเลี้ยงไม่ดี หรือหาเรื่องตำหนิโดยไม่ความผิด ในการหย่าร้างต้องจ่ายค่าปรับไหม ถ้าผู้ชายปะ (ทิ้ง) ผู้หญิงโดยที่ผู้หญิงมีความผิด ผู้หญิงต้องส่งคืนค่าตองจนครบ ถ้าผู้หญิงทิ้งผู้ชายโดยผู้ชายมีความผิด ไม่ต้องส่งคืนเครื่องแต่งงาน แต่ถ้าผู้หญิงมีความผิดและเป็นฝ่ายขอหย่า ต้องปรับเป็นสองเท่าของค่าแต่งงาน ถ้าฝ่ายชายมีความผิดและเป็นฝ่ายขอหย่า ผู้หญิงไม่ต้องส่งคืนค่าแต่งงานและปรับไหมผู้ชายได้ ถ้าไม่มีให้ก็เอาจากญาติพี่น้องหรือยึดทรัพย์สินเท่าที่ควร เรื่องเหล่านี้นายบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านจะเป็นผู้ตัดสิน

ถ้าหย่าร้างกันผู้หญิงเป็นฝ่ายย้ายออกจากเรือนกลับไปอยู่กับพ่อแม่หรือพี่น้องผู้ชายในเรือนเดิม แต่ถ้าผู้ชายแต่งเข้าบ้านผู้หญิง (ซึ่งมีน้อยมาก) เมื่อหย่าร้างกันผู้ชายจะกลับไปอยู่เรือนเดิม

เมื่อหย่าร้างและผู้หญิงกลับเรือนเดิม ลูกจะอยู่กับใครก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นฝ่ายผิด ถ้าแม่

เป็นฝ่ายผิดแต่จะเอาลูกไปด้วย ต้องจ่ายค่าปรับไหมจึงจะเอาลูกไปได้

ผู้หญิงที่มีท้องก่อนแต่งงาน ถ้าพ่อแม่รู้ว่าผู้ชายคนไหนเป็นพ่อ ทั้งผู้ชายผู้หญิงจะถูกขับไปนอกบ้าน ไปอยู่กันเองในป่า จนกว่าจะคลอดลูกแล้ว จึงหาหามาส่งให้นายบ้านเพื่อแบ่งฮีดแก่ชะลำนบ้าน แล้วจึงกลับเข้าบ้านแต่งงานได้ แต่ถ้าผู้ชายไม่ยอมรับหรือผู้หญิงไม่บอกพ่อแม่ พ่อแม่ผู้หญิงจะต้องเป็นผู้จัดการแบ่งฮีดให้ลูกสาว เพราะถือว่าชะลำนบ้านจะเกิดความเดือดร้อน โดยปรกติเมื่อผู้หญิงมีท้องผู้ชายก็มักจะยอมรับเพราะผู้ชายจะมีภรรยาอีกก็ได้ การแต่งงานเข้ามาอยู่ในเรือนก็เท่ากับมีแรงงานช่วยทำมาหากิน ผู้ชายจึงไม่เดือดร้อนอะไรที่จะรับว่าเป็นพ่อของเด็ก นอกจากจะต้องลำบากไปอยู่ป่าชั่วระยะหนึ่งก่อนภรรยาจะคลอดลูก

การมอบมรดก คนกะตุมักอยากได้ลูกคนโตเป็นผู้ชายเพราะลูกคนโตเป็นผู้สืบทอดมรดก ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีลูกประมาณ ๑๐ คน แต่ลูกที่มีชีวิตอยู่จนโตมักจะเหลือเพียง ๓-๔ คน แต่คนกะตุมักไม่ได้รับเกียจลูกสาว เพราะเป็นแรงงานสำคัญของครัวเรือนในการทำมาหากินเหมือนกัน คนบ้านกันดอนส่วนใหญ่จะมีลูกสาว จำนวนผู้หญิงในบ้านจึงมากกว่าผู้ชาย

การมอบมรดกนั้น พ่อแม่จะให้ลูกชายคนโต หรือลูกหญิงหรือชายก็ได้ที่อยู่เลี้ยงพ่อแม่ แต่การมอบมรดกนี้ไม่ได้มีลักษณะเป็นการมอบให้เป็นสิทธิขาด เพราะพี่น้องจะอยู่ในเรือนเดียวกัน จึงเป็นเพียงการมอบสถานะของหัวหน้าครัวเรือนทั้งเรือนให้ เป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับครัวเรือน ในเรื่องที่ดินเพาะปลูกหรือข้าวของอื่นๆ ในเรือน ก็มักจะต้องทำร่วมกันใช้ร่วมกันอยู่แล้ว และถ้าลูกผู้หญิงเป็นผู้รับมอบมรดก ก็จะเป็นเพียงผู้ดูแลไม่ใช่เจ้าของทรัพย์สิน ดังเช่นในกรณีของท้าวจันสอน ซึ่งออกจากบ้านมาทำงานในสำนักเมือง พี่สาวและน้องสาวเป็นฝ่ายอยู่เรือนของพ่อแม่ แต่ถือว่าของทั้งหมดเป็นของจันสอน ถ้าจันสอนจะกลับไปหรือต้องการอะไรเมื่อใดก็ต้องให้ทั้งหมด

ฉะนั้น ในทางปฏิบัติจริงๆ แล้ว ถือได้ว่าผู้หญิงไม่มีสิทธิในมรดกของพ่อแม่เลย เพราะเป็นฝ่ายแยกเรือนออกไปแล้ว แต่พี่น้องผู้ชายก็ต้องดูแลพี่สาวน้องสาวของตนตามสมควร ถ้าเกิดความทุกข์ยาก เพราะสินทรัพย์ในเรือนมีส่วนที่เป็นค่าของของพี่น้องผู้หญิงอยู่ด้วย

ถ้าพี่น้องผู้ชายคนใดตัดสินใจลงเรือนไป จะยังทำกินในที่ดินร่วมกับคนอื่นก็ได้ และแบ่งผลิตผลไปกินที่เรือนตนเอง หรือจะขอแบ่งที่ดินทำกินไปเลยก็ได้ แต่ต้องมีผู้พิจารณาตัดสิน และต้องตกลงร่วมกัน เมื่อตกลงกันได้แล้วก็แบ่งกันขาดไปเลย แต่เรื่องมรดกที่เป็นที่ดินทำกินนั้นไม่ค่อยเป็นปัญหา เพราะเผ่ากะตุมักทำอะไรแบบเลื่อนลอย จะไปแสวงหาที่ดินแปลงใหม่ที่ไหนก็ได้ พี่น้องผู้หญิงที่แยกเรือนไปแล้ว ถ้าสามีตายก็มักจะอยู่เรือนสามีไปเรื่อย ๆ เพราะถือว่าเป็นสิทธิของเรือนนั้นไปแล้วตั้งแต่พ่อแม่ผู้

หญิงได้รับค่าทอง และถ้าในเรือนนั้นมีพี่น้องผู้ชายของสามี ก็อาจเป็นภรรยาของพี่หรือน้องชายนั้นต่อไปก็ได้ถ้าสมัครใจ แต่ถ้าจะแต่งงานใหม่กับคนอื่น จะต้องจ่ายค่าทองให้แก่เรือนของสามีเดิมก่อน แล้วจึงมาจ่ายค่าทองอีกเล็กน้อยให้แก่พ่อแม่ผู้หญิง

บทบาทหัวหน้าครอบครัว เมื่อเกิดปัญหาในครอบครัวหรือมีเรื่องที่ต้องตัดสินใจ ผู้ที่ตัดสินใจคือ ลูกชายคนโตและพี่น้องผู้ชายในเรือน ถ้าในเรือนนั้นมีลูกหลานหลายครัวเรือน ก็จะเรียกพี่น้องผู้ชายที่เป็นพี่ใหญ่ของแต่ละสาย มาร่วมตกลงกันในเรื่องปัญหาของเรือน ถ้าเป็นปัญหาของแต่ละกลุ่มครัวเรือน ก็เอาคนในสายนั้นที่เป็นผู้ชายมาปรึกษากัน ในเรือนที่อยู่ด้วยกันมีพี่น้องผู้ชายเป็นใหญ่ แต่พี่น้องผู้หญิงที่อยู่เรือนก็มีสิทธิจะเสนอความเห็นปรึกษาหารือได้ สามีที่มาอยู่ในเรือนภรรยาก็มีสิทธิให้ความเห็นแต่ไม่มีสิทธิตัดสินใจ การตัดสินใจอยู่ที่พี่น้องผู้ชายคนในเรือนทั้งหมด ถ้าจะสืบสาวความสัมพันธ์ ก็ถือได้ว่าเป็นพี่น้องผู้ชายสืบสายเลือดเดียวกันทั้งหมด

ในครอบครัวกะตู่ ผู้หญิงไม่มีสิทธิใดๆ ทั้งสิ้น เช่น เวลาปรึกษาหารือเรื่องการแบ่งฮีดควาย ในเรือนจะเรียกพี่น้องผู้ชายทั้งหมดมาปรึกษากัน เรียกว่า ปิดลับ ไม่ให้ผู้หญิงรู้ เพราะเกรงว่าจะเอาไปเล่าเรื่องการตัดสินใจ จำนวนควายที่จะฆ่า และอื่นๆ เมื่อตกลงกันได้แล้ว จึงปรึกษาในแต่ละครัวเรือนให้ผู้หญิงของครัวเรือนรับรู้ได้ จากนั้นจึงเป็นขั้นตอนที่เปิดเผย กำหนดนัดหมาย การแบ่งงาน การกะเกณฑ์ความรับผิดชอบในครัวเรือน

ผู้ชายเป็นผู้ดูแลเรื่องทรัพย์สินเงินทอง ผู้หญิงอาจเก็บทรัพย์สินได้ แต่จะใช้จ่ายโดยลำพังไม่ได้ ต้องปรึกษาหารือสามีก่อน

ถ้ามีปัญหาที่ตกลงกันไม่ได้ในเรือน ต้องหาผู้รู้และผู้ที่ครอบครัวนับถือ หรือหัวหน้าครอบครัวอื่นหรือนายบ้าน คนเฒ่าคนแก่ที่เคารพในบ้านมาช่วยตัดสินใจ

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

ชาย				หญิง	
พ่อ	-	อาภัก	แม่	-	อามุ
ปู่	-	อาเป	ย่า	-	อาโน
ตา	-	อาเปือบ	ยาย	-	อาโนย
พ่อเฒ่า	-	อายุ	แม่เฒ่า	-	อามา

๓๐๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ทวด	-	อาเป็อบกะเร้ง	ทวด	-	อาโนยกะเร้ง
ลูกชาย	-	กอนโกญ	ลูกสาว	-	กอนกัญ
หลานชาย	-	อาเจาโกญ	หลานสาว	-	อาเจากัญ
	-	อาเจาแจรุ		-	อาเจาแจรุ
	-	อาเจาจารย์		-	อาเจาจารย์
พี่ชาย	-	อ้าย	พี่สาว	-	อามอ
น้องชาย	-	อาแอมโกญ	น้องสาว	-	อาแอมกัญ
หลาน (ลูกของพี่น้อง)	-	อู๋มามอน	หลานสาว	-	อู๋ดมามอน
พี่ชาย/น้องชายของพ่อ	-	ยาย	พี่สาว/น้องสาวของพ่อ	-	มามา
พี่ชาย/น้องชายของแม่	-	ยาย	พี่สาว/น้องสาวของแม่	-	มามา
ลูกพี่ลูกน้อง	-	กอนอ้ายกอนแอม			

ญาติจากการแต่งงาน

สามี	-	กะเย็ก	ภรรยา	-	กะเตล
พี่เขย/น้องเขย	-	อู๋สะสาว	พี่สะใภ้/น้องสะใภ้	-	เอ็ดมามาย
ลุงเขย / อาเขย	-	อายุ	ป้าสะใภ้/อาสะใภ้	-	อามา
น้าเขย	-	อายุ	น้าสะใภ้	-	อามา

คำเรียกญาติข้างสามี/ญาติข้างภรรยา

พ่อสามี/พ่อตา	-	อายุจะจุส	แม่สามี/แม่ภรรยา	-	อามายะยา
พี่ชาย/น้องชายสามี	-	อู๋นาเนาะ	พี่สาว/น้องสาวสามี	-	อู๋ดตีมา
พี่ชาย/น้องชายภรรยา	-	อู๋กรุไล	พี่สาว/น้องสาวภรรยา	-	อู๋ดตีมา

คำเรียกญาติอื่น ๆ

พ่อเลี้ยง	-	อายุกะกญ			
แม่เลี้ยง	-	อาอัญ อามา อามุม			
ลูกติดพ่อหรือแม่	-	ซาโมะ ยิงบาง			
ลูกบุญธรรม	-	อาคอนปะนารุ			
ผู้ใหญ่ที่สูงกว่าตายายทวด เรียก อาเป็อบอาโนย ตรูเร้ง					
บรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว เรียก อาเป็อบอาโนย ลางอาไฮ้อะฮัน จิตจังอาไฮ้					

เหลน เรียก อาเจา

ลูกของอาเจา เรียก อาเจาแจ

ลูกของอาเจาแจ เรียก อาเจาจาฮ

ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

กะตู่ถือผี และใช้คำเรียกว่า *กะมั้ง* หมายถึงผีคนตาย ผีอื่นๆ ใช้คำเรียกว่า *ยาง* ได้แก่ ผีภู *ยางกือว* ผีน้ำ *ยางตริัก* ผีกกไม้ *ยางต้อมต้อม* ผีเรือน *ยางเต็ง* ผีบ้าน (ผีกว้าน) *ยางแจนารู* หรือ *ยางแวล* ผีบ้านจะอยู่ที่ละกาม (เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง) ในกว้าน โดยปรกติจะเอาละกามไว้ในป่า สร้างเป็นเล้าปิดกุญแจแข็งแรง เพราะถือว่าเป็นมรดกสำคัญของบ้านร่วมกันทั้งบ้าน

กะตู่เชื่อว่ามีผีฟ้าผิวดิน *ยางตะไรกะเตี้ยก* ถ้าเวลาฝนแล้ง ก็จะเอาดุมไถเก่าๆ ไปแช่น้ำไว้ เชื่อว่ายางตะไรกะเตี้ยกจะทำให้ฝนตก ปรกติเวลามีงานบุญก็จะออกซื้อยางตะไรกะเตี้ยก แต่ไม่เคยมีการบผีหรือเลี้ยงผียางตะไรกะเตี้ยก เวลาปลูกเรือนก็ไม่ต้องขอที่จากผิวดิน แต่จะทำกระถางเลี้ยงผี

ผีกกไม้ หรือ *ยางต้อมต้อม* นั้น มีผีกกไฮ่ (ไทร) และกกโพ เชื่อว่าในต้นไทรใหญ่จะมีผีประจำ เรียกว่า *ยางต้อมอีรี* ถ้าบริเวณไหนมีกกไฮ่มากๆ จะไม่ไปถางไร่ถางนาที่นั่น และไม่ตัดกกไฮ่เลย นอกจากต้นเล็กๆ ที่เพิ่งขึ้นใหม่ แต่คนกะตู่ชอบต้นโพ ถือว่าผีบ้านอยู่ที่ต้นโพ และชอบให้มีต้นโพใกล้บ้าน เพราะจะมีนกมากินลูกโพ ยิงนกได้ง่าย คนกะตู่ถือว่าจะปีนต้นโพก็ได้ แต่ห้ามจุดไฟที่โคนต้นเด็ดขาด

ผีภู หรือ *ยางกือว* ปรกติไม่ทำอันตรายคน นอกจากคนจะไปจุดเผาไร่ แล้วไฟลามขึ้นไปบนหัวภู ยอดเนิน ถือว่าผีภูจะทำให้คนนั้นเจ็บไข้หรืออาจถึงตายได้ ต้องไปยกจะเป็นผีภู

ผีน้ำ หรือ *ยางตริัก* อยู่ในวังน้ำลึก บางทีเห็นเป็นรูปคน ถ้าไม่ไปทำอะไรผิดก็ไม่ทำคน ถ้าไปจุดเผาไร่ แล้วมีขี้เถ้าถูกฝนไหลไปลงในวังน้ำ ผีน้ำก็จะโกรธและจะทำร้ายคนที่จุดเผาไร่ นั้น ผีน้ำของคนกะตู่ไม่มีลักษณะแบบเงือกหรือพญานาค ไม่เคยเห็นในลักษณะของงูใหญ่

ผีเรือน หรือ *ยางเต็ง* เชื่อว่าในเรือนมีผีเรือนประจำ แต่ไม่ต้องมีที่พิเศษสำหรับผีเรือน เรือนจะยาวแคไหน ก็ถือว่ามีผีเรือนรวมกันทั้งเรือน

นอกจากผีที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมหรือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่กล่าวมาแล้ว ยังมีผีต่างๆ อีกหลายอย่างในความเชื่อของคนกะตู่ ได้แก่

ผีอำ หรือ *เยี่ยงกะมั้งมัน* เป็นลักษณะเดียวกับผีอำทั่วๆ ไป คือ ทำให้เคลื่อนไหวไม่ได้

ปอบ หรือ *ตะม้อก* ปอบในความเชื่อของกะตู่เป็นคน แต่มีตะม้อกในตัวซึ่งออกไปไหนๆ ได้

ที่คนบางคนมีปอบเพราะมีเชื้อปอบ และจะเป็นไปตลอดลูกหลาน ปอบอาจเข้าไปกิน**หารววย** (ขวัญ) ในตัวคนอื่นจนตาย วิธีทำลายปอบคือ เอาว่านยาทำลายปอบให้กินหรือดม ท้าวคอบเล่าว่า เคยเดินทางในป่ากับคนหลายคน ไปพบแม่เฒ่านั่งตั้งไฟ (ก่อกองไฟ) อยู่กลางทาง ทุกคนก็คุยกันสนุก แม่เฒ่าก็คุยด้วย แต่พอท้าวคอบไปคุยด้วย แม่เฒ่าไม่ยอมพูดด้วยและไม่มองหน้า เมื่อพ้นไปแล้วจึงนึกขึ้นได้ว่า ตนเองมีว่านกันปอบอยู่ในเสื้อ ตอนนั้นถ้านึกได้เอว่านให้ผู้หญิงคนนั้นกินหรือดม ปอบก็จะตาย

ว่านที่กันผีปอบได้นี้ต้องปลูก หรืออีกชนิดหนึ่งเป็นปล้องไม้ ไม่มีรู แต่มีเมงชี้สุดข้างใน นอกจากนี้ก็มีว่านโพง ซึ่งถ้าใครมีแล้วเอาไปปลูกที่อื่น หรือเอาวางใต้ลั่น ก็อาจจะกลายเป็นปอบไป ถ้าไปขอข้าวของใคร คนก็จะให้โดยไม่รู้ตัว แต่ถ้าไม่ให้ว่านโพงก็จะทำร้ายคนที่ไม่ให้ นั่นอาจถึงตาย ปอบมิได้ทั้งผู้หญิงผู้ชาย

ท้าวจันสอนเล่าเพิ่มเติมจากท้าวคอบว่า กะตุเชื้อเรื่องที่มีผีมาเข้าคนด้วย เรียกว่า **แกมข** ส่วนมากเป็นเพราะเวลาแบ่งฮีด หรือว่าดัมเหล้าฆ่าควาย แล้วไม่ได้เรียกไม่ได้เชิญผี ผีที่นึกว่าจะเรียกมากินก็จะโกรธ และจะมาเข้าคน เวลาพูดจะเป็นเสียงอื่นคนอื่น บอกว่าจะกินน้ำจะกินควาย ต้องฆ่าควาย ทำลาบทำก้อยให้กิน ให้เอาชิ้นเอาซ่งมาให้ เอาปะเนาะปะฮัดมาตี จึงจะออกไป

เห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องผีเข้านี้เกี่ยวเนื่องกับการเลี้ยงผีหรือเชิญผีมากินเวลาแบ่งฮีด ถ้าอยู่ตามปรกติธรรมดา ไม่ปรากฏว่าจะมีผีเข้า จึงอาจเป็นการเน้นความสำคัญของพิธีแบ่งฮีดบ้าน

เสือคน หรือ **เซงปาวอนซุ** ความเชื่อเรื่องเสือคนของกะตุคล้ายกับเง คือ เวลาที่เป็นคนก็เป็นปรกติ แต่กะตุเชื่อว่า ถ้าสวมเสื้อเข้าไปจะกลายเป็นเสือ ขบวับขบควายได้ เสือนั้นเรียกว่า **อำปรอง** ส่วนมากจะได้มาจากหมอมนต์

เสือคนอีกประเภท คือ คนเรียนมนตร์ กลายเป็นเสือไปทำร้ายคนอื่น พอกลับมาเรือน เมียหรือคนในเรือนจะต้องตีด้วยหวายหรือไม้ ถ้าไม่ตี คนนั้นก็จะเป็นเสือไปจนตลอด ถ้าเป็นเสือคนจะมี ๕ นิ้ว เรียก **วาช** เสือธรรมดา เรียก **อรตุน ตงหิ** หรือ **อรุอาย** ก็ได้ ความเชื่อเรื่องนี้น่าจะมาจากนิทานที่เล่ากันทั่วๆ ไปในบรรดาชนเผ่า

มีเรื่องเล่าประกอบความเชื่ออีกเรื่องว่า ถ้าแมวข้ามคนตายหรือข้ามโลง คนตายก็จะกลายเป็นเสือ **วรวาช** ผู้เล่าเคยเห็นว่ามีคนตายในโลง แล้วแมวโดดข้าม ต่อมาเมื่อฝังแล้ว มีคนเห็นว่าคนนั้นไปเดินอยู่ที่ต่างๆ อยู่บนต้นไม้ ก็เลยไปขุดโลงดู ในโลงเหลือแต่เสื้อผ้า ผ้าห่ม ไม่มีตัวคน เชื่อว่ากลายเป็นเสือไปแล้ว ตอนกลายเป็นเสือใหม่ๆ ยังอ่อนอยู่ก็จะเดินไปเที่ยวไป ไปผิงแดดอยู่บนคบไม้ ถ้าหิวก็มากินน้ำมวก (น้ำแช่ข้าว) คนในครอบครัวก็อาจเอาให้กิน ไปนานๆ เข้าก็จะกลายเป็นเสือดุร้ายมาก ไม่

ใช้เสือธรรมดา

เรื่องเสือคนนี้น่าสังเกตว่า ทั้งเงาะและกะตุมี่เรื่องเล่าทำนองประสบการณ์มาก อาจเป็นเพราะอยู่ในเขตป่าดงที่มีเสือชุม มีคนถูกเสือทำร้ายหรือถึงตายอยู่บ่อยๆ ทำให้มีความกลัวฝังใจ และเชื่อว่าไม่ใช่สัตว์ร้ายธรรมดา

ผีคนตาย ที่กะตุมี่กลัวมากเช่นเดียวกับชนเผ่าแทบทุกเผ่า คือผีตายโหง **แกมขะเปี้ยก** และผีตายทั้งกลม **จิตประเอิม** ถ้าผีตายโหงมาทำร้ายคน คนนั้นจะมีเลือดออกทางจมูกหรือปวดหัวมาก ลืมตาไม่ได้ เวลาฝังผีตายโหงต้องคว่ำหน้าลงดิน ผีตายธรรมดาฝังเอาหัวไปตะวันออกตื่นไปทางตะวันตก ผีตายโหงต้องเอาน้ำยอจดหวายวางไว้ทางลุ่ม (ปลายเท้า) ด้วย ถ้าผู้หญิงออกลูกแล้วตาย หรืออยู่ ๒-๓ วัน แล้วตาย เรียกว่า **จิตขมเต๋อโกโตะ** แต่ลูกที่ยังไม่ตายก็เลี้ยงไว้ได้ หรือถ้าไม่มีน้ำนมเลี้ยง (ไม่มีแม่ลูกอ่อนอื่นๆ ในขณะนั้น) ก็อาจฝังไปกับแม่เลย

ความเชื่อเรื่องขวัญ หารวาย

กะตุมี่เชื่อว่า สิ่งที่อยู่ในร่างคนและสัตว์คือ **หารวาย** เวลานอนหลับ หารวายอาจออกไปจากร่างชั่วคราว เรื่องต่างๆ ที่คนฝันไปก็คือสิ่งที่หารวายออกจากร่างไปทำ ถ้าหารวายของคน ๒ คนมาพบกัน คนทั้งสองนั้นก็จะต่างฝันว่าพบกัน เมื่อคนตาย หารวายก็จะออกจากตัวไปเลย ถ้าฝันเห็นคนตาย นั่นคือเห็นกะมขะของคนนั้น ไม่ใช่หารวาย

เวลาหารวายออกไปจากร่าง และทำให้ไม่สบาย ต้องมีพิธีเรียกหารวาย คือเอาถ้วยเล็กๆ มาตีถ้วยแล้วเรียกหารวายกลับมาเข้าตัวคน คนเรียกจะกล่าวว่า **กู๊ก หารวาย เจาเด้อ หารวาย** มาอยู่ บ่อนเก่าคนเก่าเด้อ บ่ให้หนี บ่ให้ออก ถ้าคนไปไหนๆ มา แล้วกลับมามีอาการผิดปกติ ก็ต้องไปเรียกหารวายทางนั้น แต่ไม่ต้องไปถึงจุดที่เชื่อว่าเกิดเรื่องก็ได้ ต้องเอาถ้วยไปตีและเรียกหารวายทางทิศที่ไปเกิดเหตุ

กะตุมี่ถือว่าสัตว์ก็มีหารวาย เพราะเราฝันเห็นสัตว์ได้ นั่นคือ ไปพบหารวายของสัตว์ แต่กะตุมี่ไม่มีคำเรียกและไม่มีเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณ

ท้าวจันสอนเล่าเรื่องเกี่ยวกับนรกสวรรค์และการระลึกชาติเรื่องหนึ่ง ซึ่งน่าจะได้อิทธิพลตามแนวคิดพุทธศาสนาจากลาวลุ่มมากกว่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกะตุมี่

เรื่องนี้เล่าถึงผู้หญิงคนหนึ่งที่ถูกตาย จึงฆ่าควาย ๓๐ ตัวเลี้ยงผี แล้วร้องไห้คิดถึงลูกทุกวัน เทวดาบนสวรรค์มองดูก็รู้ว่าร้องหาลูก ที่ลูกได้ขึ้นสวรรค์เพราะเทวดาช่วยเบิกทางให้ขึ้นสวรรค์ พัน

๓๑๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

จากกระทะต้มน้ำ พ้นจากขวาก เทวดาสงสารจึงพาแม่ไปดูลูก ต่อมาลูกกลับมาเกิด แต่ไปเกิดกับพ่อแม่อื่น พ่อสามขวบ ก็เล่าว่า ได้เคยมาเกิดเป็นลูกบ้านโน้น พาไปดูก็พบข้าวของเดิมทุกอย่างที่บอก จึงเชื่อว่า เคยเกิดมาเป็นลูกบ้านนั้นจริง

ประเพณีและพิธีกรรมของกะตู่

พิธีกรรมตามประเพณีหรือฮีตของกะตู่มีทั้งที่เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน คือ บุญสักข้าว บุญรูตข้าว และบุญงะ (ตำเมียงฮาย) พิธีกรรมตามเทศกาล คือ ตำเมียงจนอง หรือการแข่งฮีตกินควายประจำปี และพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีแต่งงาน พิธีฝังศพ และพิธีกาโอยผิ หรือยกอะเป็น

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน เนื่องจากกะตู่เป็นชุมชนเพาะปลูก มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินจึงมีเป้าหมายเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์

กำบัดเจ็ด บุญสักข้าว

กำบัดเจ็ดถือว่าเป็นฮีตเรือน แต่ต้องกำหนดนัดทำพร้อมกันทั้งบ้าน เมื่อสักข้าวเสร็จแล้ว แต่ละบ้านต้องหาปลา ใช้ชิ้นปลามาทำอาหารเลี้ยงกันในกลุ่มญาติพี่น้อง เรียกว่า เลี้ยงข้าวแนว (พันธุ์ข้าวปลูก) น่าสังเกตว่า บุญสักข้าวของกะตู่กำหนดทำเมื่อสักข้าวเสร็จ ไม่ใช่ทำก่อนเริ่มสักข้าว ถ้ามีเรือนใดที่ยังสักข้าวไม่เสร็จ คนในเรือนอื่นๆ ต้องไปช่วยกันให้เสร็จ มิฉะนั้นก็จะเริ่มงานบุญสักข้าวไม่ได้ เป็นการกำหนดให้มีการช่วยเหลือกันในการทำมาหากินของคนในบ้านเดียวกัน

ลีม บุญรูตข้าว

ต้องทำรวมกันทั้งบ้านเช่นเดียวกับบุญสักข้าว พิธีกรรมมีขั้นตอนสำคัญอยู่ที่การจัดหาหมูมาฆ่า ที่กว้านบ้าน แล้วแบ่งเลือดให้ทุกครัวเรือน เมื่อเลือดแห้งเป็นก้อนแล้วจึงเอาไปผูกไว้ที่กกข้าว เมื่อรูตข้าวเสร็จหมดแล้วต้องเอากกข้าวที่ผูกเลือดหมูนี้ขึ้นแล้วข้าวก่อนเอาข้าวทั้งหมดขึ้น และต้องเอาขึ้นไปทั้งกก คือไม่รูตเอาแต่เมล็ด

ทั้งบุญสักข้าวและบุญรูตข้าว ทำให้คนในบ้านมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เริ่มทำการเพาะปลูกพร้อมกันและเก็บเกี่ยวผลพร้อมกัน ถ้าครัวเรือนใดมีปัญหาหรือประสบความทุกข์ยาก ครัวเรือนอื่นๆ ทั้งหมดในบ้านนั้นก็ต้องช่วยกัน เหมือนว่าเป็นครัวเรือนเดียวกันหมดทั้งบ้านนั่นเอง

ตำเมียงฮาย บุญงะ การเฉลิมฉลองการเก็บเกี่ยวประจำปี

ตำเมียงฮายกำหนดทำในเดือน ๑๒ ของทุกปี มีระยะเวลา ๓ วัน ปรกติ พิธีตำเมียงฮายจะทำในครัวเรือนแต่ละเรือน ถือเป็นการฉลองการเก็บเกี่ยวที่ได้ผลดี อุดมสมบูรณ์ เมื่อทำในครัวเรือน

หัวหน้าครัวเรือน คือพ่อเฒ่าหรือลูกชายคนโตจะเป็นผู้ทำพิธี แต่ในการกินเลี้ยงจะมากินที่กว๊านบ้านร่วมกัน มีผู้เฒ่าของเรือนแต่ละเรือนเป็นหัวหน้า

เมื่อจะทำพิธีตำเมี่ยงฮาย จะต้องเตรียมไก่ตัวผู้ ๑ ตัว ดอกหงอนไก่ ๑ ช่อ เหล้ากก ๑ ไห หนูพุกตัวผู้ ๑ ตัว หลามไก่และหนูพุกใส่กะบัง แล้วเอาน้ำใส่สะอาดใส่กะบังน้อย ๑ กะบัง ของทั้งหมดนี้จะเอาไปไว้ที่เล้าข้าว เพื่อเป็นของเลี้ยงข้าวแนว (ข้าวทำพันธุ์) ไก่ตัวผู้ต้องเอามาปาดคอ เอาเลือดสะไว้ที่เล้าข้าว แล้วเอาเนื้อไก่ที่เหลือจากหลามกลับไปต้มเลี้ยงกัน ในตอนที่เอาของเลี้ยงข้าวแนวไปไว้ที่เล้าข้าว นั้น แต่ละเรือนต่างก็ทำของเรือนตน และเอาเลือดไก่ไปสะที่เล้าข้าวของตน แต่ตอนที่ต้มไก่และกินเลี้ยง มักทำรวมกันที่กว๊าน ถือเป็นงานของบ้านร่วมกัน เนื่องจากเป็นพิธีเฉลิมฉลองผลการผลิตของบ้าน และขอความอุดมสมบูรณ์ให้ปีใหม่ให้ดีกว่าเก่า ฉะนั้น ถ้าปีใดผลผลิตไม่ดี หรืออดอยาก ก็จะไม่มีการฉลองด้วยพิธีตำเมี่ยงฮาย

ข้อห้ามข้อนิยมเกี่ยวกับตำเมี่ยงฮาย ห้ามคู่แต่งงานใหม่ไม่เกินสองปีเป็นผู้ทำพิธี ห้ามคู่สามีภรรยาถือพามาทำพิธี ห้ามใช้ไก่ตัวเมีย หนูพุกตัวเมีย ถ้าไม่ทำตามนี้ก็จะถือว่าไม่ดี อาจเป็นเหตุให้เจ็บป่วยหรืออดอยากกว่าปีที่แล้ว

การที่กำหนดให้ใช้ไก่ตัวผู้ หนูพุกตัวผู้ น่าจะเป็นเพราะตำเมี่ยงฮายเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ถ้าใช้สัตว์ตัวเมีย อาจจะมีความหมายว่า ไม่สามารถให้ผลผลิตต่อไปได้

พิธีกรรมตามเทศกาล

ตำเมี่ยงจอนง แปะฮีดกีนควาย

มักทำกันในเดือน ๔ ผู้เฒ่าผู้แก่และนายบ้านจะปรึกษาหารือกำหนดวัน ส่งข่าวไปบอกญาติพี่น้องและเชิญบ้านกะตุที่จะให้มาเป็นแขกของปีนั้น จากนั้นก็แบ่งงานให้แต่ละครัวเรือนเป็นกลุ่มๆ ไปทำ เช่น สาวหนุ่ม ก็ให้ไปหาหลักควาย ไปหาฟืน หาเหล้า และอาหาร คนเฒ่าคนแก่จะทำเครื่องประดับตกแต่งหลักควาย บางกลุ่มจะกำหนดให้รับหน้าที่เกี่ยวกับการม่วนขึ้นรีนเริง เช่น การฟ้อน การลำต่างๆ พิธีตำเมี่ยงจอนงถือเป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดของเผ่ากะตุ ทุกคนจึงต้องมีส่วนร่วม

ขั้นตอนของพิธี เริ่มจากเตรียมหาควาย ๑ ตัว มาทำพิธีรวมกันของบ้าน อาจซื้อหรือมีครัวเรือนใดให้มาก็ได้ ควายตัวนี้ถือเป็นควายของบ้านสำหรับเลี้ยงแขก แต่คนในบ้านนั้นจะไม่กิน นอกจากแขกจะเชิญให้กินร่วมกัน แขกที่เชิญมาในแต่ละปีอาจไม่เข้าบ้าน เวียนไปตามแต่จะตกลงกัน และตามธรรมเนียมนั้น เมื่อบ้านที่เป็นแขกมากินในปีนี้ ปีต่อไปหรือในปีนั้นเองก็อาจจะเชิญบ้านที่เป็นเจ้าภาพ

๓๑๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ในปีนี้ไปกินที่บ้านตนเป็นการแลกเปลี่ยนกัน หรือถ้าเกิดมีคดีระหว่างบ้านที่มีการปรับไหม ก็จะมีเงินชดเชยบ้านที่เป็นคู่คตินั้นมาเป็นแลกกินควายตัวที่เป็นของส่วนกลาง ในกรณีนี้ไม่ต้องมีการเชิญเป็นแขกตอบแทน ถือว่าเป็นการปรับไหมใช้ได้

ในส่วนของแต่ละเรือนก็จะหาควายสำหรับแบ่งฮีดของเรือนตน จะมีจำนวนกี่ตัวขึ้นอยู่กับสถานะทางเศรษฐกิจของเรือนนั้น เรือนที่ไม่มีความสามารถจะจัดหาควาย ก็ไม่ต้องแบ่งฮีดของเรือน แต่จะได้รับส่วนแบ่งจากเรือนอื่นๆ และถือว่ามีส่วนร่วมในการแบ่งฮีดของก๊วนด้วยการให้แรงงาน

ระยะเวลาของพิธีดำเมียงจนอง รวม ๓ วัน คือ มื้อตั้ง มื้อฆ่า มื้อกินควาย

การกินควายที่ก๊วน นายบ้านเป็นผู้จัดหาเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ตลอดจนเครื่องปรุงอาหารมาเตรียมไว้ที่ก๊วน เมื่อแขกมาถึงก็จะเป็นผู้ฆ่าควาย และปรุงอาหารเอง อาจเชิญนายบ้านและคนอื่นๆ ในบ้านมากิน ตามแต่ใจแขกว่าจะเชิญใครจากเรือนไหน เท่ากับยกควายนั้นเป็นสิทธิของแขกที่เชิญมา

การกินควายของเรือน คนในเรือนเป็นผู้ฆ่าควายเอง ในมื้อตั้ง จะเอาควายมาผูกหลักไว้ และในมื้อฆ่า ก่อนฆ่าควายจะต้องมีการอ้อมรอบหลักควาย ๓ รอบ แล้วจึงฆ่า ขณะที่เดินอ้อมหลักควาย จะมีการตีปะนะ ปะฮาด ก้องน้อย ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีสำหรับการแบ่งฮีดควายโดยเฉพาะ คนที่เดินในขบวนจะต้องนุ่งกะเตี่ยว มีแพรเคียนหัว และใส่เครื่องประดับต่างๆ แต่ปัจจุบันนี้ไม่ค่อยถือตามประเพณี แต่งตัวได้ตามใจชอบ

การแทงควาย จะใช้หอกแทงด้านซ้าย ถ้าคนแทงชำนาญ แทงทีเดียวควายก็จะล้ม แต่ถ้าต้องแทงหลายทีก็จะให้อยู่ด้านเดียวกัน เมื่อควายล้มต้องระวังอย่าให้แผลที่แทงลงบนดิน หัวควายก็พยายามให้หันไปทางหน้าเรือน โดยเฉพาะอย่าให้ควายล้มแล้วหันหันขึ้นฟ้า ถือว่าชะล่า เมื่อควายล้มแล้วจะแล้วทั้งตำหมอกไว้ ให้คนในเรือนได้จับตำหมอก ถือว่าได้ร่วมกันฆ่าควายแล้ว ส่วนควายที่ก๊วน คนที่เป็นแขกก็จะร่วมกันจับหมอก เมื่อควายล้มแล้วก็ปาด (ฆ่าแหละ) ทั้งตัว ตัดหัวออกที่หลัง นำหัวไปชูดแล้วต้ม ในการปาดเนื้อควายต้องเอามาเลี้ยงผีก่อน โดยทำลาบแล้วเอาข้าวสุก ลาบ เหล้า ใส่กะเบียนเอาไปเลี้ยงผีในเรือนหรือที่ก๊วน เวลาเลี้ยงผีจะเรียกผีทั้งหมด คือ ผีปู่ย่าตายาย ผีป้าผีดง ผีภูผีผา ให้มากินเนื้อควาย

เนื้อควายที่ปาดออกมาทั้งหมดจะต้องแบ่งให้ครัวเรือน ตามปกติแต่ละเรือนจะฆ่าควายกี่ตัวก็แล้วแต่จำนวนกลุ่มพี่น้องในเรือนนั้นๆ แต่ต้องเอาขาน้ำไปให้นายบ้าน เพื่อแบ่งปันให้เรือนที่ไม่ได้แบ่งฮีดได้ทำกินเสมอกัน เนื้อควายส่วนมากจะเอามาทำลาบและต้ม ในตอนปาดที่แรก อาจทำลาบดิบกินไปพลางๆ ในหมู่คนที่ช่วยกันปาดควาย

ในมือที่สองและสาม เป็นมือฆ่าและกินควาย และม่วนขึ้น แล้วแต่ว่าใครจะไปกินอยู่ที่เรือนใคร หรือจะอยู่ในเรือนตนเองก็ได้ จะเห็นได้ว่า พิธีของกะตู่ไม่ได้เน้นเรื่องการดูตบควายหรือการทำนายทายทักความเป็นไปของบ้าน แต่จะเน้นที่ความสามัคคีในลักษณะพิธีกรรมของชุมชน เพื่อความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับบ้านใกล้เคียงอีกด้วย ทั้งนี้ไม่ได้กำหนดว่า บ้านที่เชิญมาเป็นแขกนั้นต้องเป็นเผ่ากะตู่เหมือนกัน จะเป็นเผ่าใดก็ได้ โดยเฉพาะในการเชิญแขกจากบ้านที่เป็นคู่คี่กันอยู่ แสดงว่าพิธีกรรมสำคัญนี้ถือเป็นวิธีการหนึ่งที่จะประสานรอยร้าว ทำให้เกิดความพึงพอใจในกลุ่มบ้านที่อยู่ใกล้เคียงหรือที่เคยมีเรื่องชุนเคืองใจกัน แต่ละปีก็จะพยายามล้างความบาดหมางนั้น ไม่ปล่อยให้เนิ่นนานไป

ถ้าปีใด ไม่มีการแบ่งฮีดบ้าน จะเป็นเพราะเกิดความทุกข์ยาก ภัยพิบัติ โรคระบาด หรือปัญหาใดก็ตาม คราวเรือนบางเรือนอาจจะแบ่งฮีดฆ่าควายของเรือนตนก็ได้ เรียกว่า *ด่าเปรืฮจนอง* มีการเชิญแขกที่เป็นญาติพี่น้อง และคนจากเรือนอื่นๆ มากินเลี้ยงที่เรือน ความจำเป็นในการแบ่งฮีดเรือนอาจเพื่อเลี้ยงผีหลังจากที่มีคนเจ็บป่วยแล้วหาย ในพิธีแบ่งฮีดควายจะมีการเตรียมทำเหล้าไห (เหล้ากก) ซึ่งในระยะอื่นถือว่าทำไม่ได้ ขะล่า ถ้าเมื่อใดกำหนดวันแบ่งฮีดควายแล้ว ก็จะเตรียมทำเหล้าไหล่วงหน้า ๑ เดือน ฉะนั้นในบ้านของกะตู่ ถ้าไม่ใช้ระยะที่มีพิธีด่าเมียงฮาย (เดือน ๑๒) และด่าเมียงจนอง (เดือน ๔) ก็จะไม่มีเหล้าไห

การทำเหล้าไห เหล้าไหใช้ข้าวเหนียวหนึ่ง เอาแบ่งเหล้าที่ด่าแล้วใส่ในข้าว ขยำแบ่งเหล้ากับข้าว เอาใส่หม้อทองอัดไว้ ๒-๓ วัน จึงเอาใส่ไห อัดให้แน่นปิดปากด้วยใบตอง และเอาขี้ดินซี้เถ้าปิดปากนอกสุด ทิ้งไว้ประมาณ ๑ เดือน เมื่อถึงระยะ ๓-๔ วันก่อนกำหนดพิธี จึงเปิดเอาน้ำใส่ เตรียมพร้อมสำหรับจะเลี้ยงได้ ตอนเปิดเพื่อใส่น้ำนี้ไม่เรียกว่า คัดเหล้า เมื่อถึงเวลาเลี้ยงจริงมีการเปิดไหเหล้าจึงจะเรียกว่า คัดเหล้า

พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต

พิธีแต่งงาน

เมื่อสาวหนุ่มรักใคร่ชอบพอกันและตกลงใจกันแล้ว ฝ่ายผู้ชายจะมาบอกพ่อแม่ของตน ในภาษาของกะตู่มีสำนวนที่หนุ่มจะบอกพ่อแม่ว่า อยากกินข้าวแล้ว อายุสมควรกินข้าวได้แล้ว พ่อแม่ก็จะเตรียมข้าวของ ช่วยหาเครื่องแต่งงานให้ เมื่อพร้อมแล้วก็จะจัดนายหน้าเรียกว่า *ปรุจจอปรุเต็จ* ไปเป็นผู้เจรจากับฝ่ายหญิง ถ้าฝ่ายหญิงปฏิเสธ ทางผู้ชายจะเอามัดหรือพรา กับเงิน ๑๐๐ กีบ ไปให้ และถือว่าเลิกกันไป ถ้าพ่อแม่ฝ่ายหญิงไม่ยกให้แก่ผู้หญิงรักผู้ชายก็อาจบอกพ่อแม่ว่า ถ้าไม่ให้แต่งงานก็จะหนี

๓๑๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ตามกันไป พ่อแม่ก็ต้องยกให้ แต่โดยทั่วไป เมื่อจัดนายหน้าไปสู่ขอ หมายความว่าทั้งสองฝ่ายรับรู้แล้ว ก็มักจะตกลงยกให้ การสู่ขอเป็นเพียงการตกลงเรื่องค่าต้องเท่านั้น

เมื่อตกลงกันได้แล้วก็จะนัดวัน ให้เฒ่าแก่ของเรือนมาตัดสินเรื่องค่าต้อง ส่วนมากเป็นวัว ควาย ปะแนะ ปะชาด ไหจะ หมากปัด หม้อทอง ฯลฯ ถ้าฝ่ายชายมีจ่ายไม่พอก็ติดหนี้ หรือขอยืมคนอื่นมา จ่ายให้ ค่าต้องมักถือตามความเชื่อว่า กำหนดรวมกันได้ ๑๕ หน่วย คือนับของค่าต้องแต่ละอย่างรวมกันให้ได้จำนวน ๑๕ ถือว่าถูกต้องตามประเพณี เมื่อตกลงจ่ายค่าต้องกันแล้ว ผู้หญิงก็ไปอยู่เรือนผู้ชาย ได้เลยในวันนั้น

ตอนเช้าวันรุ่งขึ้น ฝ่ายผู้ชายจะเอามาให้พ่อแม่ผู้หญิง ทางฝ่ายหญิงจะฆ่าหมู เลี้ยงเฒ่าแก่ และเลี้ยงคนทั้งบ้าน แล้วฝ่ายหญิงต้องฆ่าไก่ เอามาให้ทางฝ่ายชาย ๒๐-๓๐ ตัว พ่อแม่ผู้หญิงจัดหาขันชั่ง เสื่อ กล้วย อ้อยแดง ส่งไปให้ที่เรือนลูกเขย ลูกเขยอาจต้องฆ่าหมูอีกตัวเพื่อเลี้ยงผู้คนทั้งบ้าน เป็นช่วงที่สองต่อการเลี้ยงที่เรือนผู้หญิง เมื่อเวลาพ่อแม่ผู้หญิงมากินเลี้ยงที่เรือนลูกเขย จะไม่กินไก่ ส่วนฝ่ายลูกเขย เมื่อกินเลี้ยงที่เรือนฝ่ายหญิงก็จะไม่กินหมูที่ตนเองจัดหาส่งไปให้เช่นกัน

สมัยก่อนจะมีการเรียกควายค่างเรือน ซึ่งมักไปเรียกเอาจริงตอนเดือน ๔ เมื่อมีการแบ่งฮีดดำเมียงจนอง ลูกเขยต้องมีหน้าที่จัดหาควายส่งไปให้ ถือเป็นควายกินดอง แต่ถ้าผู้ชายไปสู่เรือนผู้หญิงก็ไม่ต้องมีควายตัวนี้ โดยปรกติกะตุ้มธรรมชาติให้ผู้หญิงไปอยู่เรือนสามี ฝ่ายชายจึงมักต้องจัดหาควายค่างเรือนหรือควายกินดองให้เรือนฝ่ายหญิงในเดือนเดือน ๔

ต๊อบปะนอจิด/ต๊อบกะมัว พิธิฝั่งศพ

เมื่อมีคนตาย นายบ้านจะจัดคนเฒ่าคนแก่ไปช่วยเหลือและนำครอบครัวนั้น อาจสั่งให้เงินจนหมดวันหมดคืน หรือให้กองฟอน แต่ส่วนมากเมื่อมีคนตายก็จะเอาไปฝังเลย หรือจะให้เงิน ๒-๓ คืนก็ได้ แล้วแต่ครอบครัว ถ้าร่ำรวยจะฆ่าวัวฆ่าควายเลี้ยงคนทั้งบ้าน เป็นการรำนเรือนก็ได้

คนในเรือนหรือในครอบครัวคนตาย จะต้องล้างหน้า แต่งตัวใหม่ให้ศพ แล้วเอาลงโลง เผ่ากะตุ ถือว่าทำโลงเตรียมไว้ได้ แต่จะเอาไว้ที่เล่าข่าว ไม่เอาไว้ที่เรือน เมื่อมีคนตายก็เอาโลงมาเรือนได้ หรือจะหามคนตายไปที่ป่าช้า แล้วเอาศพลงโลงที่ป่าช้าก่อนฝังเลยก็ได้ โลงมักใช้ไม้จำปาปา เรียกว่า **ต้อมเอิร์น** ถ้าเอาศพลงโลงที่เรือนก็จะเอามาวางไว้หน้าเรือน ทำเป็นปอนไว้ศพ แล้วนั่งตามแต่เวลาที่พอใจ

เมื่อหามศพไปฝัง คนในเรือนบางทีก็ไม่ไปทั้งหมด ไปเท่าที่จะไปได้ ระหว่างหามศพไปป่าช้า ถ้าจะเปลี่ยนคนหามต้องเอาป่าเข้ามาเปลี่ยน ห้ามวางลงกับพื้นดิน ป่าช้าจะอยู่ห่างบ้านประมาณ ๑ หลีก

ป่าช้าอยู่ไม่ไกลบ้านเพราะมีที่รายน้อย ถ้าจะให้ไกลอาจต้องไปถึงอีกภูหนึ่ง

การฝังศพมักฝังไว้ใกล้ๆ กลุ่มญาติพี่น้องคนตาย เวลาหามศพไปต้องเอาทางเท้าไปก่อน แต่ตอนฝังจะหันหัวไปทางไหนก็ได้ กลบดินแล้วจึงเอาข้าวของคนตายมาวางไว้บนหลุม เว้นว่า เจ้าตายไปดี อย่างมาขุนมากวนผู้อื่น อย่างมาทวนสัตว์เลี้ยง ฯลฯ เวลาฝังแล้ว บางครั้งอาจเอาไม้มาปักเป็นขอบล้อมรอบหลุม เกี่ยดินให้เรียบ และเอากิ่งไม้ขีดเป็นวงสามชั้น คือ วงครัวเรือน วงเรือน และวงบ้าน หลังจากนั้น ๑-๒ วัน จะส่งคนมาดูว่ามีร่องรอยอะไรหรือไม่ แล้วก็ทำนายตามนั้น คำทำนายจะตกแก่ครัวเรือน เช่น คนในครัวเรือนจะทำมาหากินดี ผลผลิตได้สมบูรณ์ หรือจะเกิดเรื่องบาดเจ็บล้มตาย ในรายที่ร้ายรายอาจก่อเป็นเรือนมุงหลังคาเหนือหลุมศพ บางทีถ้าไม่ดูดินที่หลุมศพ ก็อาจดูชี้เภาที่กองไฟตามทางก่อนกลับเรือน กองไฟนี้ก่อไว้ให้คนที่ไปฝังศพนั้นเดินข้ามไฟแล้วกลับเรือน ถือว่าผีจะไม่ตามข้ามไฟมา

เมื่อเวลาเดินกลับนั้น ห้ามหันหลังกลับมาดูป่าช้า ถึงเรือนแล้วให้ล้างมือล้างเท้าล้างเครื่องมือ เช่น จอบเสียมที่ใช้ฝัง เมื่อกลับมาถึงเรือน ถ้าฐานะอำนวยให้ก็อาจฆ่าควายเลี้ยงคนที่ไปช่วยงาน แล้วแบ่งชิ้นควายเลี้ยงผีที่เรือน บอกผีให้กินชิ้นแต่เพียงเท่านี้ อย่าให้เกิดอันตรายอื่นอีก

ในวันรุ่งขึ้นจากการฝังศพ คนทั้งบ้านจะไม่ไปไร่ไปสวน ไม่ให้ทำการผลิต ไม่ขึ้นเล่าข่าว ต้องเว้นไปวันหนึ่งจึงทำได้ตามปกติ แต่ถ้าไปหาปูหาปลาจับแก้งจับกวางเป็นอาหารก็ทำได้

นอกจากพิธีที่กล่าวมาแล้วนี้ ท้าวจันสอนได้อธิบายถึงพิธีของกะตืออีกอย่างหนึ่ง คือ การลาฮีดจากบ้านเดิมเมื่อไปอยู่ดินใหม่ เรียกว่า **พิธีละฮีดเก่า** ทั้งนี้จะเป็นเพราะในเขตเมืองกะสิม มีการอพยพโยกย้ายทั้งบ้านอยู่บ่อยๆ ถ้าที่ดินทำกินไม่ดี อดอยาก อยากไปหาที่ตั้งบ้านเรือนใหม่ ก็ต้องเสาะแสวงหา บางทีไปอยู่ร่วมกับเผ่าอื่นบ้านอื่น ในการอพยพนี้จะต้องขอลาฮีดเดิม หมายถึงลาจากความคุ้มครองของผีที่บ้านเดิม เพื่อไปขอความดูแลคุ้มครองจากผีในที่ใหม่ ถ้าเป็นการไปอยู่ร่วมกับเผ่าอื่นก็ต้องบอกลาผีฮีดกะตือ และไปขอเข้าผีตามฮีดของเผ่าที่เป็นเจ้าของถิ่น

ในพิธีละฮีดเก่า จะต้องฆ่าหมู ไก่ บอกกล่าวเจ้ากกเจ้าเหล่า เฒ่าแก่ และผีทางฮีดเดิมของเผ่า เช่น จะย้ายไปอยู่ในเขตดินบ้านเงะ ต้องบอกว่าจะขอย้ายไปอยู่ดินอื่น แล้วเหยาะข้าว น้ำ ลาบ ก้อยให้ผี บอกว่าขอให้ไปดี อยู่ดีมีแสง ขอให้ปกป้อง แต่ถ้าจะกลับมาก็ขอให้ดูแล เมื่อไปอยู่ที่อื่นก็จะไปเลี้ยงที่อื่น

เมื่อมาถึงดินบ้านเงะ ปลุกเรือนแล้ว ก็ฆ่าหมู ไก่ เรียกเจ้ากกเจ้าเหล่า เฒ่าแก่ และผีทางฮีดเงะว่าจะมาขออยู่มาขอทำการผลิต สร้างครอบครัวอยู่ที่นี้ ขอให้ปกป้องรักษาด้วย เมื่อตอนที่ท้าวจันสอน

๓๑๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ย้ายจากบ้านกันดอนมาอยู่สำนักเมืองก็ต้องทำเหมือนกัน แต่คนกะตู่บางคนก็ไม่ทำ ถือว่าไม่ได้มาอยู่เลย แต่ยังมีเรือนอยู่ที่เดิม ส่วนที่บ้านกันดอนใหม่ ท้าวคอบเล่าว่า เมื่ออพยพมาก็ต้องทำพิธีละฮีดที่บ้านเดิม และมาถึงบ้านต๋อกล็อกที่จะเข้าปลูกเรือนอยู่ ก็ทำพิธีบอกกล่าวผีในดินใหม่เช่นกัน ทำรวมกันทั้งบ้าน

ข้อห้ามข้อนิยมต่าง ๆ ของกะตู่

ข้อห้ามข้อนิยมถือเป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อดั้งเดิมและมักมีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมหรือแนวปฏิบัติพื้นฐานของเผ่าข้อห้ามข้อนิยมของเผ่ากะตู่ตามที่ท้าวคอบและท้าวจันสอนจำได้มีอยู่หลายอย่าง คือ

๑. ข้อห้ามเกี่ยวกับการแบ่งฮีด (งานบุญ) ถ้าไม่มีงานแบ่งฮีดห้ามทำเหล้าไห

๒. ข้อห้ามเกี่ยวกับผู้หญิงท้อง ห้ามนั่งบันไดเรือน ห้ามนั่งคาประตู่ ห้ามกินเนื้อลิง เสือ ช้าง ห้ามตัดผม ห้ามตอกเหล็กตะปู หรือถ้าสักขาก็ต้องให้คนอื่นหยอดก่อน จากนั้นจึงจะหยอดเมล็ดข้าวได้ ถ้าจะมัดอะไร ต้องมัดแล้วแก้ให้คนอื่นมามัดใหม่ จากนั้นจะมัดต่อๆ ไปได้ เมื่อออกลูกแล้วห้ามกินหมากเผ็ด และเนื้อที่เหม็นคาวทุกชนิด ให้กินแกงใส่ผักอียก (ผักกาดเขียว) ใส่เกลือเค็มๆ ไม่ใส่หมากเผ็ด ใส่ปลีกล้วยได้

๓. ข้อห้ามเกี่ยวกับอาหาร คนกะตู่ไม่กินแรง ไม่กินงูเขียว สองอย่างนี้ถ้ากินถือว่าชะล่า ต้องเลี้ยงผีแก้ชะล่า

๔. ความเชื่อประเภทกลางบอกเหตุเกี่ยวกับสัตว์ คือ เวลาไปหาปลา หรือหาหมูหาไก่ ถ้าพบ ฟาน (แก้ง) ผ่านหน้าต้องกลับเรือนทันที ถือว่าจะมีเหตุเกิดขึ้นระหว่างเดินทางไปไหนก็ตาม ถ้าพบพังพอน หรืองูผ่านหน้าหรือขวางทาง ก็ถือว่าไม่ดี รวมไปถึงพบซากสัตว์ที่เสือ เสือคน หม่าไน ฯลฯ กินทิ้งไว้ ซากขวางหน้าอยู่ก็ต้องเลิกการเดินทาง

๕. ข้อห้ามเกี่ยวกับการฝังศพ ผีตายโหง ห้ามฝังในป่าช้า ดายตรงไหนต้องฝังตรงนั้น ผีตายทั้งกลมก็ต้องฝังนอกป่าช้า ตรงไหนก็ได้ เหตุผลที่อธิบายคือ ผีธรรมดาและผีตายโหงเป็นผีคนละจำพวกและไม่ถูกกัน ถ้าฝังด้วยกันผีก็จะทำร้าย ก่อความเดือดร้อนมาถึงคนเป็นด้วย

๖. ข้อห้ามเกี่ยวกับกว้านบ้าน ถ้าบ้านใดแปง (สร้าง) กว้านใหม่ยังไม่เสร็จ ห้ามคนขึ้นบน กว้านอย่างเด็ดขาด และในขณะที่กำลังปลูกกว้านก็ห้ามคนนอกเข้าบ้านด้วย มิฉะนั้นจะเกิดเจ็บป่วยขึ้นในบ้าน เพราะผีโกรธ ต้องปรับไหมคนที่ทำผิดนั้น ๑ ตัวควาย เอามาแบ่งฮีดเลี้ยงผีกว้าน

๗. ข้อห้ามเกี่ยวกับเล่าข่าว เล่าข่าวเข้าได้เฉพาะเจ้าของเรือนหรือคนในเรือน คนอื่นเข้าไม่ได้

ถ้าเข้าไปจะถูกปรับไหม ๑ ตัวหมู และหม้อทองหรือภาชนะอะไรก็ได้อีก ๑ ใบ ต้องเอาข้าวมา ๑ กำมือ และเจ้าของเรือนต้องไปแกะชะลำนในเล้าข้าว ชำหมูที่เรือนและบอกผีข้าวให้มากินหมูนั้น เนื้อหมูเอาไป ทำอาหารเลี้ยงกันได้ แต่ต้องให้ผีได้กินก่อน ความผิดนี้ถือว่าชะลำนจะตกที่เจ้าของเรือน ฉะนั้นคนที่ทำ ผิดต้องรับผิดชอบ

๘. ข้อห้ามเกี่ยวกับการได้เสียกันก่อนแต่งงาน ถ้าผู้หญิงผู้ชายได้กันก่อนแต่งงาน แล้วผู้หญิง ท้อง ถือว่าชะลำนบ้าน ต้องให้ไปอยู่ป่าด้วยกันทั้งคู่ เมื่อคลอดแล้วกลับมาต้องแกะชะลำน พ่อแม่ฝ่ายหญิง จะปรับไหมผู้ชาย เรียกเอาหมู ๓ จับขึ้นไป (วัด ๓ คีบรอบตัวหมูโดยประมาณ) และหม้อทอง ๑ ใบ เอามาให้ยายบ้านแปงฮีดแกะชะลำนบ้าน จากนั้นฝ่ายชายหาควาย ๑ ตัวมาแปงฮีดเลี้ยงผี แล้วจึงจ่ายค่า ดองให้พ่อแม่ผู้หญิง ถือว่าได้แต่งงานกันเรียบร้อย ถ้าไม่ปรับไหมจะทำให้เกิดความยุ่งยากสับสนในบ้าน ต่อไปผู้ชายอยากมีลูกกับใครก็ได้ เอาเมียไม่แต่งงานก็ได้ ไม่ต้องดูแลเมียและลูก ลูกก็จะไปอยู่ตาม เรือนตามบ้านต่างๆ ผิดฮีดคองที่นับถือกันมา กลายเป็นไม่เหมือนมนุษย์ทั่วไป ในปัจจุบันถือว่าผิด กฎหมายบ้านเมือง

นอกจากข้อห้ามซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ เพราะถ้าทำผิดข้อห้ามก็จะเป็นชะลำน เกิดเหตุร้ายแล้ว กะตุมีข้อที่นิยมทำ ซึ่งถือเหมือนเป็นฮีดคองปฏิบัติด้วย เช่น การปลูกเรือนตั้งบ้าน จะปลูกเป็นวงล้อม รอบกว้านบ้าน มีเดินบ้านอยู่กลาง เวลามีกานบุญงานแปงฮีดก็ได้ทำรวมอยู่ด้วยกัน ได้เห็นกัน เป็นการผูกความรักใคร่ มีอาการเจ็บเป็นต่างๆ ก็ได้ช่วยเหลือกันได้

การทำบุญของกะตุถือเป็นกำหนดหมดสิ้นปีเก่า เริ่มการเพาะปลูกใหม่ นิยมทำกันในเดือน ๔ ซึ่งฝนฟ้าไม่ตก เป็นบุญช่วงแล้ง จะเกิดความมั่งมีดีได้ระหว่างบ้านใกล้เคียง บ้านอื่นก็มาร่วมกินบุญได้ บุญเดือน ๔ นี้ถ้าไม่ทำเพราะมีความจำเป็นก็ได้ แต่โดยปรกติก้อยากทำและพยายามจะให้ทำทุกปี เป็นฮีดคองของเฝ้า

ข้อห้ามข้อนิยมเหล่านี้ บางอย่างอาจเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ แต่ก็สะท้อนให้เห็นความเชื่อหลัก และวิถีปฏิบัติในเฝ้ากะตุ ตลอดจนการดำรงชีวิตในชุมชนที่ห่างไกลและกันดาร ซึ่งต้องอาศัยความรัก ใคร่ปรองดอง ความสามัคคี เป็นปัจจัยสำคัญของชีวิตชุมชน

ศิลปะและวัฒนธรรม

เฝ้ากะตุมีเอกลักษณ์สำคัญหลายอย่างทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม เช่น การทอผ้าลวดลาย เฉพาะของเฝ้า เครื่องจักสาน การประดิษฐ์ตกแต่งต่างๆ เครื่องดนตรี การเล่นขับลำ ตลอดจน วัฒนธรรมทางภาษา ได้แก่ นิทานของเฝ้า คำภาษิต คำอวยพร

ดนตรีและการละเล่นขับลำ

เครื่องดนตรีของกะตู่แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ดนตรีสำหรับประกอบพิธีกรรมและดนตรีสำหรับเล่นเพื่อความเพลิดเพลิน เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรมได้แก่ ก้องลา ปะเนาะ ปะฮาด กะบัง และก้องตบ เครื่องดนตรีเพื่อความบันเทิง ได้แก่ ปี่ ขลุ่ย ซอ ซอปาก แคนน้ำเต้า แคนลาวลุ่ม ปี่ลั่นทอง กะบังโกรากุข และดิงต๋อง

เครื่องดนตรีพิธีกรรม เครื่องดนตรีพิธีกรรมนี้ห้ามเล่นในเวลาอื่นที่ไม่ใช่การทำพิธีหรืองานบุญ แม้แต่เอามาทดลองก็ไม่ได้ ถือว่าผิดผีได้ยินแล้วจะมาเพราะนึกว่ามีเสียงผี ถ้าไม่มีของกินก็จะโกรธ เครื่องดนตรีสำคัญที่สุด คือ ก้องลา **จิกรือ** ปะเนาะ **ปฺรูเนาะ** ปะฮาด **ดฺรลัด** ซึ่งทำด้วยทองเหลือง ทำเองไม่ได้ต้องไปหาซื้อมาจากเวียดนาม หรือจากตะไอยและปาโกะฮ์ ก้องลา ปะเนาะ ปะฮาด นีราคาแพง บางอันราคาถึง ๑ ตัวควาย และต้องมีคนที่ตีเป็นจึงจะทำให้เป็นเพลงได้

ก้องลา บางทีเรียกว่า **ก้องอวง** ลักษณะคล้ายฆ้อง มีปุมด้านหน้า ใช้ไม้ท่อนหุ้มปลาย หรือแก่นขนุนก็ได้ ตีตรงปุมนั้น

ปะฮาด **ปฺรลัด** คล้ายฆ้องแต่ไม่มีปุมนูน ตีด้านใน เสียงแหลมและค่อยกว่าเสียงปะเนาะ

ก้องตบ **ปะเตล** เป็นกลองใบเล็ก เจาะไม้แล้วขึงด้วยหนังวัวหรือฟาน เกิดขึ้นสมัยหลัง ถ้าในบ้านมีคนทำเป็นก็อาจทำได้ บางทีทำใบใหญ่เสียงดังมาก เรียก ก้องใหญ่ ก็มี กะบัง ๗ อัน **เดมตุ๊จ** ใช้เป่าเฉพาะเวลามีตำเมียงฮายตอนกลางคืน แต่ละเรือนอาจทำเก็บไว้ใช้ในเรือนของตน แต่ไม่ได้มีทุกเรือน เพราะทำครบชุดก็ค่อนข้างยาก

เวลามีงานบุญ ดนตรีครบเครื่องอย่างนี้มีเฉพาะในตำเมียงจนอง รวมทั้งเป่ากะบัง **เดมตุ๊จ** ทำด้วยไม้เสียบ ขนาดลำต่างๆ กันรวม ๗ อัน โดยปรกติจะมีคนเล่นที่จำเป็นคือ คนตีก้องลา ๑-๒ คน คนตีปะเนาะปะฮาด ๑-๒ คน (หรือมากกว่าก็ได้) คนเป่ากะบัง ๗ คน (เวลาแข่งฮีดควาย) และมีคนลำกะเลยอีก ๑ คน ถ้าแข่งฮีดตำเมียงฮาย อาจมีไม่ครบชุด ส่วนตำเมียงจนองจะมีการฟ้อนง้าวด้วย

ในเวลาแข่งฮีดตำเมียงจนอง เครื่องดนตรีจะเขว่นราวไว้บนกว๊านและนั่งตีบนกว๊าน แต่เวลาเดินอ้อมรอบตัวควายรอบกว๊าน คนตีก็จะถือไปเองหรือมีคนช่วยถือให้ตีได้ถนัด คนอื่นที่ร่วมขบวนก็จะฟ้อนไปด้วย เรียกว่า ฟ้อนง้าว (ดาบหรือมีดยาว) ฟ้อนแคน

ฟ้อนง้าว หรือฟ้อนงาว คือ การฟ้อนอ้อมวงบ้าน ๓ รอบ คนฟ้อนเป็นผู้ชาย แต่งตัวตามประเพณีกะตู่ ถือง้าว และเชน (แผ่นหนังคล้ายโล่) บางคนถือปะเนาะ ปะฮาด ตีตามจังหวะ ครบ ๓ รอบแล้วก็ขึ้นในกว๊าน ฟ้อนอ้อมในกว๊านอีก ๓ รอบ เป็นการฟ้อนตามฮีดกินควาย คือ เฉพาะตำเมียงจนองเท่านั้น

ถ้าเป็นการแข่งฮืดเรือน อาจมีเฉพาะตีกิ่งลา หรือมีปะเนาะปะฮัดแล้วแต่กำลังฐานะ

ล่ำกะเลย เรียกอีกอย่างว่า ขับล่ำเงะ คือขับเป็นภาษาเงะ จะขับในคืนก่อนฆ่าควาย เนื้อความก็แล้วแต่คนขับจะว่าไปเรื่อยๆ ในทำนองกล่าวให้บ้านตีมีความสุข เช่น

สาธุบุญ ให้ฮั้งให้มี้ ให้ตีให้หลาย การเป็นการอยู่ให้อุดมสมบูรณ์ เรือนชานบ้านแปน
เฮ็ดไฮ่เฮ็ดนาให้ได้ข้าวหลาย คิดสร้างอันหยักก็ได้เงินได้คำ ให้ได้ลูกชายหญิงเต็มเรือน เต็มชาน
นอนฝันดี ให้อยู่ให้ม่วน...

คนล่ำกะเลยของบ้านกันตอนที่เก่งมาก ชื่อ ท้าววินา อายุประมาณ ๓๕ ปี ในเวลาม้งานบุญ
ของบ้านจะต้องเป็นคนล่า บางทีก็ไปช่วยล่าบ้านอื่นด้วย โดยทั่วไปนั้น ใครอยากขับก็ขับได้ มักจะเมา
เหล้าด้วย การขับล่ำเรียกว่า *ตักม่วน* คือทำให้รื่นเริง แต่ที่เรียกว่าคนล่าเก่งนั้น คือ ล่าไปได้ยาว จนกว่า
จะเหนื่อยและหยุดพัก ส่วนคนอื่นๆ จะเป็นเพียงช่วยล่า หรือล่าเวลาคนล่าจริงหยุดพัก เครื่องดนตรี
เพื่อความเพลิดเพลิน ประเภทนี้มักเป็นเครื่องดนตรีขนาดเล็ก เฉพาะตัวคนและเล่นเมื่อใดก็ได้ ส่วน
มากทำเองได้ในบ้าน และไม่กำหนดโอกาสในการเล่น ได้แก่

๑. ฮุดแกน เป้าแคน ผู้ชายมักไปเป้าที่เรือนผู้หญิง ผู้หญิงจะเอายาสูบใส่ก๊อก
ลงจากเรือน แล้วไปนั่งคุยกันที่ไหนก็ได้
๒. ปองรอง ขลุ่ย เวลาไปทางไร่หรือเดินทางไปไหนๆ อาจเอามาขลุ่ยไปเป้าเล่น
ระหว่างทาง
๓. ดิงต๊อง โป่งกลาง ใช้ไม้ท่อน ๕ ท่อน ผูกกับเสาไม้ ตีไล่เสียงกัน เรียกตัวบนสุดว่า
ตัวน้อย ถัดมาเป็น ตัวนาง ตัวกลาง ตัวผู้ และมีตัวแม่อยู่ล่างสุด
ตัวผู้จะยาวที่สุด ดิงต๊องนี้มักมีคนไปทำทั้งไร่ระหว่างทางไปไร่
เป็นบ่อนพักเหนื่อย เพื่อตีเล่นเป็นการพักผ่อนและถือว่าอบอุ่น
ป่าดงไม่ให้เจ็บเหงาหรือเป็นสัญญาณให้คนที่ไร่รู้ว่ากำลังจะมาถึง
๔. ตีล กะจับปี คล้ายซึงหรือพิณ แต่มีสองสาย ผู้ชายมักจะเล่นมากกว่าผู้หญิง
๕. อึมปาม ปี ยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตร ปีสั้นแต่ใหญ่เรียกว่า โกรากุช ทำ
จากไม้ไผ่ คล้ายกะบังปีเป้าในพิธีแข่งฮืด แต่ทำอันเดียว เป้าเล่น
เวลาเดินทางก็ได้ ปีอีกชนิดเรียกว่า ปีลันทอง คือ มีลันทองเหลือง
เป้ายากกว่า และทำให้เกิดเสียงต่างออกไป
๖. ตวร แคนน้ำเต้า ใช้เป้าเรียกสาวเวลากลางคืน มักเป็นสัญญาณที่รู้จักกันเฉพาะตัว

๓๒๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๗. **อินตอจ** ขอปาก เป้าได้เป็นเสียงเหมือนเสียงพูด หนุ่มใช้เป้าเกี่ยวสาว
๘. แคนลาว แต่เดิมกะตูไม่มี แต่นิยมเล่นตามแบบลาวลุ่ม และต้องซื้อจากตลาด

การขับลำ นอกจาก ลำกะเลย หรือ ขับเงาะ และดักม่วน ที่นิยมขับกันทั่วๆ ไปแล้ว ยังมีการขับลำ หรือการขับเพลงอื่นๆ ของกะตู อีกหลายอย่าง คือ

เพลงขับของผู้หญิง ราเรียน ผู้หญิงชอบขับเวลาไปไร่ไปป่าดง หรือเมื่อเข็นฝ้าย ตำหูก อยู่นอกบ้าน จะขับเรื่องความรัก เรื่องผู้สาว บางที ๒ คนก็ขับเว้าหยอกกันไปมา หรือเว้าว่าคู่รักไปทำไรทำนาไปทางไกล จะสุขภาพดีไหม เจ็บป่วยไหม จะกลับมาไหม ราเรียนนี้ไม่มีการสอน ฟังเอาจำเอา แล้วก็ขับเล่นเอง

ราเรียน อาจขับเป็นคำท่วย คือ คำที่แต่งกันไว้แต่ก่อนแล้วจดจำกันต่อๆ มา บางทีก็มีคำสดบ้าง ถ้าคนขับคิดคำเก่งๆ ก็ขับไปได้เรื่อยๆ บ้านกันดอนเคยมีผู้หญิงที่ขับราเรียนเก่ง ชื่อ นางจุน แต่ตายแล้ว ราเรียนนี้เชื่อกันว่าถ้าขับไปมากๆ หรือสนุกมากๆ อาจชะล่า และอาจมีคนในครัวเรือนของคนขับนั้นตายได้

เพลงขับที่ผู้ชายเกี่ยวผู้หญิงเวลาเดินทาง **ปรุหน้อจ** เวลาเดินทางหรือไปป่าไปดง ผู้สาวอาจขับเกี่ยวสาว เพื่อให้เปล็ดเพลินเวลาเดินทาง คำร้องแล้วแต่จะคิดได้ บางทีก็ขับตามที่นิยมจดจำกันมา เช่น มักเริ่มต้นว่า *ปรุหน้อจปวจุจะบันดิล อาบันดิล*

(แปล) มาล่าเหยื่อให้แม่หญิงสาว แม่หญิงสาวฟังความฮัก

เพลงร้องเล่นของเด็กหรือร้องหยอกเด็ก

๑. **ปะยีนอาแปะกากอน** และ **โป๊ะอิมปอล** เป็นเพลงร้องเล่นกับเด็กๆ พ่อหรือแม่เหยียดขาออกไป เอาเด็กเล็กๆ นอนบนขา หัวอยู่ปลายเท้ายกเท้าขึ้น แล้วดบมือร้องหยอกเด็กเล่น ว่า

โป๊ะอิมปอล งอนเลงอ จอปรี่ อีรีอีรีอินตาญ

ตัจอีนเตียงจุ เลียงอะอั้ง ลังอะเลียว เตียวอาบ็อก

ตะม็อกอาไต่ฮะฮู เออะฮูจุม กะต้อมทูลาจ

๒. **เปืออะฮูอิมเปอย** เป็นเพลงร้องเล่นกับเด็กอีกเพลง ร้องว่า

เปืออะฮูอิมเปอย เลอยอาปอ รอกะซอน ออนยะมจุ อจุจะริ

จะก๊ะจะกิริ จะกิริละเติม เติมละเติง ตะเบ็งชนาย กลายชะนูล

ปะยูรจันตอง กลองฮักลูล อลยาจาตะริ ปะดีกะเง

เตรบงแซร์ จะเตรบงเปอน เปลาเป็ยตงแนว

๓. ลีกกี้เรีรุ เพลงเด็กร้องเล่นเวลาไกวชิงช้า

ลีกกี้เรีรุ กิเรีช จะยุบเตือกอะเรียง เจียงเปียงเตือกกันโตจ

อบรือดบันนุกะจา เจียะฮุบราฮูเอลง กะจัง ปอมปลังฮอรุกอช

มอชูปตี่ลัก จะตักปะและฮุกะแอล ปะแปลปะยูรอินตึง กมอรุเซงแลจ

ตะลัก ปวักเติมตะกะ เลาะฮุจะละฮุตักกะเลียบ เปยฮุปองแซร์เลยลาว

มาลจอวักันตู ตะลुरुจิรุย จะจูยจือตแตฮอรุ อะจอลอม ปลอมกันยีนยั้ง

จรีงเอแกัด อาแ่วดกะวัญ ปะนัญเกนเดช อิมเบช ปะยูร ตูรเอเตรุ

อะแรรองฮิมเปือกะฮุ เปเลาเป็ยตงแนว

(คำแปล) ทางลุ่มคือห้วยอะเรียง ทางเทิงคือห้วยกันโตจ มีแม่เฒ่าเฮ็ดถ่านไฟ เด็กน้อยมาจุมหัวกัน หนูตัวน้อยๆ ถือหอกทางหลัง (หาง) แมงกะมับเกาะหลัง นกแซงแซวฟอนเซ่น แมงมุมยกกะบังน้ำ ผู้สาวใส่บ่วงหู แมงกะเบือผูกควาย นกกะจาบขับกะเลียบ แมงไม้แปกเจาะปล้องไม้ แมวเมื่อเมืองข่า จิ้งเหลนอยู่ยอดไม้ กวางถูกฮั่ว หมากินตับ ทากกินน่อง ชันแห่งมัดไว้ แห้วถูกปิด น้ำถูกยิงตกเบ็ดจูเห่าถูกปาด กะเจี๊ยะข้าวสอพายบ่า ข่าฟ่อปูกักจับ

(ตอนจบเด็กที่ไกวชิงช้าจะกระโดดไปจับตัวคนอื่นแล้วร้องคำสุดท้ายให้ตกใจ)

๔. เต๊ะฮุฮินแตล เป็นชื่อเพลงร้องเล่นอีกเพลงหนึ่ง แต่ผู้บอกข้อมูลจำไม่ได้

๕. เปรากอง ร้องเล่นประกอบการจับแขนไขว้กันแล้วเขย่า (คล้ายๆ เล่นแมงมุมขยุ้มหลังคาของเด็กไทย)

การเล่นของเด็ก นอกจากมีเพลงที่พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ร้องเล่นกับเด็กและเพลงที่เด็กๆ ร้องเวลาเล่นกันแล้ว ยังมีการละเล่นของเด็กอีกหลายอย่าง ได้แก่

๑. ลีอกแตมอย เล่นไล่จับ เล่นที่ลานบ้านก็ได้ บนเรือนก็ได้

๒. ปรีอดปรามะฮัก เล่นเสือไล่หมู มีคนหนึ่งเป็นเสือ คนอื่นๆ เป็นหมู มีคนจับมือล้อมเป็นวงไว้ เสืออยู่ข้างหนึ่ง หมูอยู่อีกข้าง เสือพยายามไล่จับหมูแต่จะเข้ามาในวงไม่ได้ หมูวิ่งหนีแต่ต้องไม่ออกไปนอกวง เพราะเสือจะจับได้

๓. ลีกกี้เรีรุ ชิงช้า ผูกไม้กับกิ่งไม้ใหญ่ มักโหนกันสูงๆ แล้วปล่อยมือไปจับกิ่งไม้ พอชิงช้าแกว่งมาอีกที ก็ปล่อยกิ่งไม้มาจับชิงช้า เวลาไกวชิงช้าจะร้องเพลงเล่นประกอบไปด้วย

๔. ลังอาลูลู เล่นไม้กระดก บางทีเอาไม้ไปพาดกับหลักควายหน้าเรือนก็ได้ ไม่ห้าม

๕. **ตรุษอล** ชักเย่อ ฝ่ายหนึ่งนอนเอาเท้ายันไม้ไว้ จับสายเชือกแล้วจับเอาต่อๆ กัน อีกฝ่ายยืนจับปลายเชือกอีกข้าง แล้วดึงกันว่าฝ่ายไหนจะแรงมากกว่า ประทิดกันยืนจะมีจำนวนมากกว่าคนที่นอนอยู่

๖. **กรูจู้ด** ยันไม้ เด็กผู้ชายจะเล่นจับปลายไม้คนละข้าง แล้วยันปลายไม้กัน

๗. **ยิรุกะตาง** เล่นเกาะดิน เด็กผู้หญิงเล่นทีละ ๖-๘ คน คนครึ่งหนึ่งนั่งเอาเท้ายันกันไว้ อีกครึ่งหนึ่งยืนระหว่างคนที่นั่ง เอามือจับกับมือคนที่นั่ง ล้อมกันเป็นวง แล้วเหวี่ยงไปรอบๆ คนที่นั่งจะถูกดึงและเหวี่ยงให้ลอยไปเรื่อยๆ เล่นกันจนกว่าหมดแรงเหวี่ยง เวลาเล่นจะร้องเพลงไปด้วยว่า *อิมบรุ ตางอาฮุม อิมบรุ ตางอะลัย* ร้องทวนไปทวนมาเหมือนกับให้จังหวะคนเหวี่ยง

๘. **แป้นันกอนเตย** ภาษาลาวลุ่มเรียก นาคำพา คือ เล่นลูกกำพร้าว เอาไม้มาทำนาลึกๆ แล้วทำลูกนำ มีวิธีวางลูกนำที่ทำให้ดูเหมือนว่าลอยอยู่เฉยๆ ไม่ติดกับอะไร จึงเรียกว่า เล่นลูกกำพร้าว หมายถึงมีแต่ลูกนำ ไม่มีตัวนำ

๙. **กรุเลา** คือ บั้งโพละ เด็กๆ เอาไม้ข้างมาทำบ้องใส่ลูกยิงกันเล่นๆ

๑๐. **กั้งกรง** เขย่าไม้กระบอ (คล้ายอังกะลุง) คือเอากระบอไม้มาใส่หินหรือข้าวสาร ให้มีขนาดต่างๆ กัน แล้วเขย่าเล่นดังกราวๆ

นิทานและคำกล่าวต่าง ๆ คนกะตูดชอบฟังนิทาน คนเล่านิทานเก่งๆ ก็มีบ้าง แต่สมัยนี้ไม่ค่อยมี เพราะเด็กๆ ไม่ค่อยได้มีเวลาฟังคนเฒ่าคนแก่หรือพ่อแม่ บางทีเวลาว่างงานบุญต่างๆ ก็มีคนเล่านิทานให้เพลิดเพลิดในเวลาช่วยกันทำงานบ้างเล่าตอนม่วนขึ้นรีนเริงเวลากินเลี้ยงบ้าง แต่ปัจจุบันจะมีของอื่น เช่น วิทยุ เพลงสมัยใหม่ คนก็ไม่ค่อยฟังนิทานแล้ว นิทานเรื่องสำคัญๆ เช่น ประวัติของบ้านจึงไม่ค่อยมีเด็กๆ รู้หรือจำได้ เหลือแต่คนแก่ๆ เช่น ท้าวตีสู่ ที่จำนิทานได้หลายเรื่อง (ท้าวตอบบอกว่าท้าวตีสู่อายุ ๑๐๓ ปีแล้ว แต่ยังเล่านิทานให้ฟังได้) ขณะนี้ท้าวตีสู่อยู่ที่บ้านกันดอนใหม่

นิทานเรื่องที่ท้าวตีสู่บอกว่าสำคัญคือ **เหตุที่ได้มรดกคือละกาม** ซึ่งเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับหม้อทองใบใหญ่ที่เป็นมรดกสำคัญของบ้านกันดอน คนบ้านกันดอนจะภูมิใจละกามนี้มาก ท้าวตีสู่เล่าว่า

ในเมื่อก่อนนั้น ชาวบ้านอรัฮางที่เมืองตะโอย (ตะออส) มีชายคนหนึ่งที่บ้านอรัฮางทำกะดำไว้ดักนกดักหนู เมื่อทำเสร็จแล้วแต่ละวันตอนเช้า ชายผู้นั้นไปดูก็เห็นรอยคนเอาไปก่อน เจ้าของกะดำคิดโมโห อายากจะเห็นว่าใครที่มาขโมยของตน วันต่อมา กูจะมาอยู่แถวกะดำนี้ เมื่อคิดแล้วเช้าต่อมาเขาก็ไปที่กะดำแต่เช้า ไปอยู่แถวๆ กะดำก่อนสว่าง พอสว่างก็มีคนมาขโมยเอาสัตว์ ผู้ที่ลักสัตว์นั้นเป็นผีผู้หญิงมีลูกสาวน้อยอายุประมาณ ๗ เดือน ผีนั้นมาถึงกะดำก็ห้อยลูกไว้ แล้วไปลักเอาสัตว์ในกะดำ เอา

นกเอาหนูที่กะดำ ดีใจที่ได้สัตว์จึงเอาไปเรื่อย ๆ มองไม่เห็นเจ้าของกะดำออกมาจากพุ่มไม้ รีบเอาลูกของมันที่ห้อยอุ้มไว้ ทันใดนั้น ฝีมือถึงเห็นแล้วจึงอยากได้ลูกคืน แต่แย่งไม่ได้ ชายคนนั้นไม่ยอมคืนลูกผีฝิเลยบอกให้เอาไปได้แต่ให้เลี้ยงดี ๆ ถ้าลูกตายอย่าฝังดินเด็ดขาด ถ้าตายให้เอากะเบียนตั้ง ๓ มุม แล้ววางลูกที่ตาย และเอากะเบียนอีก ๓ ใบคลุมข้างบน อีก ๓ ใบกองไว้ในยุงข้าว ห้ามเปิดดูก่อนวันที่ ๓

ชายคนนั้นก็เอาลูกมาเลี้ยง เลี้ยงได้ ๓ วันก็ตาย เลยทำตามคำแนะนำ ไม่ฝังดิน ๓ วันหลังจากมันตายก็ไปเปิดกะเบียนในยุงข้าวดู ก็ไม่เห็นลูกผี เห็นแต่ละกาม (หม้อทอง) ลูกใหญ่มาก ๑ ลูก ชายคนนั้นคิดว่า ฝีมือมันมาเปลี่ยนแทนลูกตน ลูกไม่ได้ตายจริงๆ

ชายคนนั้นเก็บละกามไว้ในยุงข้าวอย่างดีปีต่อมาเขาคิดว่าเก็บไว้ก็ไม่มีประโยชน์ขายดีกว่าเก็บไว้ก็เลยประกาศข่าวให้คนทั้งเมืองรู้ เจ้าแขวงสาละวันต้องการวัตถุนั้นที่เรียกว่า ละกาม เลยติดต่อมาขอซื้อในราคาสิบพัน ชาวบ้านกันตอนได้รู้ข่าวอย่างนี้ก็คิดอยากได้ จึงพากันเก็บจากชาวบ้านได้แล้วจึงไปซื้อละกามดังกล่าวจนได้ เมื่อซื้อได้แต่ไม่รู้ว่าจะถือมาอย่างไร เพราะต้องหาขี้ผึ้ง (งูเขียว) สองเส้น จึงทำสายจี้ เมื่อเป็นอย่างนั้นเลยหา ขี้ผึ้งได้สองเส้นยาว เอามาเกี่ยวทำสายจี้ แล้วจี้มาถึงเชือกที่บ้านรื่องดาลาง ตาแสงน้ำบาก เมืองกะลิม แล้วก็ขอเอาเรือนบ้านสองดาลาง ถัดไปถึงเชือก เอาละกามสวมใส่ปากเรือ ละกามตกลงไปในวังน้ำเลยไม่ได้เอาไป แต่ว่าถ้าแก่ที่ไปซื้อละกาม ได้เอาผ้าขาวผูกไว้หูละกาม เพื่อให้รู้ว่ามีเจ้าของ ถึงอย่างไรละกามที่ตกนั้นก็ไม่ได้ไปอยู่ร่วมกับละกามของผีหรือก คิดอย่างนั้น ถ้าแก่ผู้นั้นก็ร้องประกาศว่า ขอบเขตบ้าน ถ้าผู้ใดทำรื่องลัดหรือดื้อนอัดละกาม พวกเราให้พวกเจ้าเก็บไว้แล้วแจ้งให้เรารู้ แต่ค่าแรงพวกเจ้า พวกเราจะรับผิดชอบ ส่งสองแม่ลูกมาเป็นคนใช้ของเจ้า เจ้าส่งคืนละกามของข้อย ชาวบ้านก็เห็นด้วย

เมื่อถึง ชาวบ้านสองดาลาทำรื่องลัดอัดปากห้วยสำเร็จ พอตีฝนตก และในเดือน ๘ น้ำเชือกมากเต็มฝั่ง หวังก็ลึกเป็นวัง ทวนพายก็ไหลกลับ ๒-๓ วันต่อมา น้ำแห้งลง ร่องลัดก็กลายเป็นโคก ก็พากันไปดู ไปไม่ถึงร่องลัด ปรากฏว่า ที่ร่องลัดได้ยินเสียง จิกจิก จิกจิก แต่พอไปถึงไม่เห็นปลาสักตัวมองไปมองมาเห็นแต่ละกามลูกหนึ่ง ดูเหมือนเห็นว่าผ้าขาวก็รู้ว่าเป็นละกามของบ้านกันตอน ก็พากันหามกลับบ้าน เก็บไว้อย่างดี แล้วบอกให้บ้านกันตอนมาเอา ให้เตรียมคนสองแม่ลูกมาด้วย

เมื่อบ้านกันตอนรู้ข่าวจากบ้านสองดาลา ก็พากันหาคนสองแม่ลูกก่อน ดังนั้นชาวบ้านจึงหา คดีกับบ้านอื่น รู้ว่ามีคดีเกี่ยวกับบ้านอื่น เลยเถาเถกในบ้านวางแผนและเอาคนไปจับคนแม่ลูกที่เกี่ยวข้องกับคดีได้ เมื่อจับได้แล้ว คนที่จับได้คือ ท้าวอำป กับท้าวอำปung พี่น้องกัน เอาคนที่จับได้นั้นไปส่งให้บ้านสองดาลา บ้านสองดาลาส่งคืนละกามให้บ้านกันตอน แต่นั่นมาวัตถุดังกล่าวเป็นมรดก

๓๒๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

บ้านกันดอน ตลอดจนถึงปัจจุบัน เป็นของส่วนรวมมาตลอด

เรื่องนิทานของท้าวตีสุนี นอกจากจะเล่าถึงละกาม มรดกของบ้านกันดอนแล้ว ยังเห็นได้ว่ามี ข้อความและแนวคิดที่แสดงถึงลักษณะของเผ่ากะตูลหลายอย่างรวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างบ้านต่างๆ ด้วย เหตุนี้ท้าวตีสุนีจึงย้ำว่า นิทานที่บอกเล่าเรื่องของบ้านเป็นของสำคัญ เพราะทำให้รู้ว่าคนบ้านกันดอนมาจากไหน มีอะไรบ้าง เป็นเรื่องราวของคนเก่าแก่ที่บอกลูกหลานต่อมา ทำนองเดียวกับคำกล่าวคำให้พร และภาษิตต่างๆ ของกะตูล เช่น คนแก่ให้พรลูกหลาน กะกอน ตองมะมาปะโนช ตักเวียดปยองตองเปียน ตองวา มะกะไอะกะฮุน มะโซลมะเปียจ ตองมะมงเด็กกับอินต๋อ์กักกะแรช

ลูกเอ๋ย ให้อายุยืนยง เฮ็ดเวียกงานให้ฮั่งมีดีได้ บิให้เจ็บไข้ บิให้อ่อนเพลีย

ให้ยืนยงฮอดเท่าปากขบหัวเข่า ให้เล็บมือยาวไว้ง ลูกหลานเว้าให้พ่อเฒ่าแม่เฒ่า

อาอญยามุม อัดตะเตียนตะรอส ตองมาซามัญชาเปียนกัล มะตุ้มมะงอด

ซางจะนาปะรัน ตองจุบจาบระกะมอรุ ไวเน็งไต่กอฮิราล อินตัมเนิงอัดจ

มะตุ้มมะงอด อะจีกะกอลเนิง ไยัก ตัวกลอมปรุหอม อิมแปลอุโณ

ยะมม เนิงอัดตะแวลตะเตรื่อง ตักตองแหลม ไยักตองจะงอม

ไวอะจีกะกอล ยีกะเจ็ด อีออลแวลร์ลปัก อิลาง

พ่อแม่อยู่เรือนอยู่ชานครอบครวั บัญชาครอบครวั บิให้ออดอยาก

เสาะของกินของอยาก ต้องให้พ่อกินแต่ละปี และเก็บไว้เล่าข้าว และเอาไปขาย

บิให้ออดอยาก หมูเหาผู้ไป พวกเหาผู้เป็นลูก ใส่ใจพ่อแม่อยู่เรือน กับพ่อแม่ผู้อยู่

เรือนชาน ให้อยู่ดีมีแสง มีความสุขความเจริญ

เพื่อให้ลูกหลานมีความละอายต่อบ้านเมือง

นิทานและภาษิต คำกล่าว คำเฝ้าต่างๆ ของกะตูล ล้วนแสดงให้เห็นความยาวนานของความเป็น มาของเผ่า ความสามัคคีกลมเกลียวของชุมชนที่ทำให้คนกะตูลฝ่าฟันความทุกข์ยากลำบากต่างๆ มาได้ จนถึงทุกวันนี้ และแม้จะต้องอพยพโยกย้ายไปที่ใดๆ คนกะตูลก็ยังรักษาเอกลักษณ์ของเผ่าตนไว้ได้ ใน ความเปลี่ยนแปลงของเวลา สถานที่และผู้คนที่แวดล้อม

จะต้อง

เผ่าจะต้องเป็นประชากรกลุ่มดั้งเดิมกลุ่มหนึ่งของเมืองกะลิม แม้จะมีจำนวนประชากรค่อนข้างน้อย แต่บ้านจะต้องในเมืองกะลิมก็เป็นบ้านเก่าแก่พอๆ กับบ้านเก่าแก่ของเงและกะตู อาจเป็นด้วยเหตุที่เป็นเผ่าเก่าแก่แต่เป็นคนส่วนน้อยของพื้นที่ ทำให้จะต้องมีนิทานเรื่องกำเนิดของเผ่าและของบ้านที่น่าสนใจ และถ่ายทอดกันแพร่หลายทั่วไป แม้ว่าเนื้อความจะต่างกันไปเป็นหลายสำนวน แต่ความหมายสำคัญนั้นคือ การรักษาเรื่องราวความเป็นมาของเผ่ามิให้สูญหายไป คนจะต้องส่วนมากโดยเฉพาะรุ่นกลางคนขึ้นไปมักจะเล่านิทานเหล่านี้ให้ลูกหลานฟัง ฉะนั้นคนรุ่นเด็กๆ ก็ได้เรียนรู้และจดจำเรื่องราวของเผ่าและของบ้าน ผ่านบันทึกมุขปาฐะเหล่านี้

ท้าวหน อายุ ๗๘ ปี เป็นลุงของ ท้าวฮันวิไล ผู้ช่วยเก็บข้อมูลเผ่าจะต้อง เล่าตำนานกำเนิดเผ่าจะต้อง โดยบอกว่าเป็นเรื่องเก่าแก่ของบ้านลึง ว่า

กกเหล่าเผ่าแก่ บรรพบุรุษเผ่าแก่ ชื่อ ท้าวฮองท้าวเหียง เป็นอ้ายแอมกัน แต่เดิมอยู่ในห้วยหนองคลองบึง มีพ่อเผ่าหนึ่งออกมาไปถางไร่ อยู่ที่เนิน เอามิดใหญ่ไปปาดกกไม่อยู่แถวนั้น เอาข้าวพันธุ์ไปปลูก กินหมากไม้ต่างข้าวไปก่อน ลักเอาข้าวเผ่าตะโอยมาปลูก ได้ข้าวสักแค่กำมือก็เอามาสัก มารูตได้หลาย ก็ทำข้าวเปียก และเก็บพันธุ์ข้าวไว้สักอีกได้ข้าวอีก

มีพ่อเผ่าอีกคนหนึ่ง ไปหานกหาหนู ได้พบกันก็ถามกัน บอกว่าเป็นจะต้องอยู่ห้วยจะต้อง ได้เดินทางไปเกรียง อาลัก พุดเหมือนกันแต่สำเนียงไม่เหมือนกัน เว้าไปเว้ามา ก็ได้ตั้งบ้านอยู่ห้วยจะต้อง ได้สานเส้นทางไปเกรียง อะลัก เขาก็พุดกันว่า มีกะตู สวย ละเวน เผ่าอะลักเป็นผู้พาไป

ต่อมา ท้าวฮองท้าวเหียง ก็ได้เป็นกกเหล่าเผ่าแก่ ขยายบ้านใหญ่ขึ้นเป็นสองพันคน ต่อมาแตกบ้านไปก็เหลือบ้านละ ๔๐๐ - ๕๐๐ คน ทุกขียาก นุ่งผ้ากะเตี่ยว เปลือกไม้ลนไฟ เอามาตีเป็นแผ่น นุ่งเป็นซ่งเป็นกะเตี่ยวเป็นซิ่นเป็นผ้า

ท้าวฮองท้าวเหียงตั้งบ้านอยู่จอมภู เอาน้ำมาใช้ ไม่ให้ศัตรูมาเอาน้ำไปได้ เมื่อถึงสมัยท้าวเซียง ท้าวกะมื่น-ชะวีส เป็นเผ่าแก่ใหญ่ หมดสมัยนี้ก็เป็นองแก้วองทอง เป็นลาวลุ่ม จะต้องขึ้นบัญชีกับลาวลุ่ม มีผู้นำคือ หลวงยอด ชื่อเดิมว่าเฮือเป็นคนบ้านดงกาด คนที่อยู่บ้านลึง เป็นผู้ร้องคือแสนลาด

สมัยต่อมาคือท่านเต๋อจู่ อยู่ตั้งกาด ท่านดาจู่อยู่ตั้งกาดเหมือนกัน เป็นเฒ่าแก่
ผู้นำสมัยที่ ๕ ฝรั่งเศสเข้ามาปกครอง จะต้องขึ้นบัญชีกับฝรั่ง ฝรั่งเศสอยู่สาละวัน ปากเซ
แต่ได้ตั้งคนเป็นหลวง เป็นทหาร ไปติดตามดูแลควบคุม

นิทานอีกสำนวนหนึ่งเป็นของบ้านดงปลั่ง เล่าว่า

เฒ่าจะต้องกำเนิดออกมาจากน้ำเต้าของโลก เฒ่าจะต้องออกเป็นรุ่นที่ ๑
ของโลก เจ้าพญาผู้ออกก่อนกับน้องสาวพ่อแม่เดียวกัน ออกจากน้ำเต้าแล้ว
อ้ายแอมสองคนก็เอากัน เป็นผัวเป็นเมีย แล้วมีการขยายพลเมืองของเฒ่าจะต้อง
ต่อมาได้ให้ออกรอบที่ ๒ เป็นไทย รอบที่ ๓ เป็นอเมริกา จีนออกรอบที่ ๔

หัวหน้ากำพร้าผีน้อยเป็นผู้มอบหนังสือให้ หนังสือนั้นมอบให้เฒ่าจะต้อง
เป็นหนังสือ เขียนบนหนังควาย สำหรับให้เฒ่าจะต้อง พวกไทยได้เจ็ย (สมุดเขียน) ขาว
จากนั้นเฒ่าจะต้องไปตั้งบ้านอยู่ที่กกตะแลน อยู่ทุ่งใหญ่ ประมาณสิบปีที่แล้ว
ก็เลยไปอาศัยอยู่ดินเฒ่าอะลัก ได้ซื้อดินตอนนั้นเป็นราคาวัว ๑ ตัว จ้าวตามเงิน
กะเดียวราคาหนึ่งแสนกีบ แต่ต่อมาตีราคาได้เป็นควาย ๕ ตัว ในเมื่อตกลงกันแล้ว
จะต้องก็ได้ตั้งบ้านชื่อตั้งกาด ดังลาว อยู่ที่นี่ มี ๓ จุดบ้าน ผูกความสามัคคี
เป็นพี่น้องกันหมด

นิทานของบ้านสิงและบ้านดงปลั่งเนื้อความต่างกันออกไปมากแต่เป้าหมายนั้นเป็นอย่างเดียวกัน
คือ อธิบายแก่คนร่วมเฒ่า จะต้องเป็นเฒ่าเก่าแก่ อาจจะเก่าแก่กว่ากลุ่มคนอื่น ๆ ในขณะเดียวกันก็
บรรยายถึงความทุกข์ยากของการดำรงชีวิต รวมไปถึงการอาศัยพึ่งพากันระหว่างชนเฒ่า และอิทธิพล
ทางการปกครองของกลุ่มชนที่มีความเข้มแข็งมีอำนาจมากกว่า การยอมรับว่าเป็นผู้น้อยและได้อาศัย
ความช่วยเหลือจากกลุ่มอื่น เนื้อความเหล่านี้สะท้อนทั้งความเป็นมาของเฒ่า และความรู้สึกนึกคิดของ
คนจะต้องที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่รุ่นเก่าได้อย่างน่าสนใจ

ในขณะที่คนรุ่นกลาง อย่างท้าวคำบุญ อายุ ๕๒ ปี คนบ้านดงกาด เล่าประวัติของบ้านอย่าง
สั้นๆ แต่มีนัยของวิถีชีวิตปัจจุบันชัดเจน ว่า

เริ่มด้วยบ้านบวง อพยพหนีฝั่ง หนีเสือ ไปอยู่แถวดินอะลัก จึงขอซื้อดิน
อะลัก ตีราคา ๓ ล้านกีบ จ่ายเป็นหม้อทอง ควาย ปะเนาะ ปะฮาด ดินที่ซื้อนั้น
มีขนาด ๒๕ หลัก ๕๐ หลัก หลังจากนั้นได้ตั้งบ้านที่โนนสูง ต่อมามีการฆ่าฟันกัน

โกรธเคืองกัน ต่อมาเมื่อมีฝรั่งเข้ามาปกครอง ก็ค่อยเขากการตีฟันกัน

เรื่องราวและวิถีชีวิตของคนจะต้อง ซึ่งเป็นเผ่าเล็กๆ เผ่าหนึ่งในเมืองกะลิมจึงมีความน่าสนใจไม่น้อยไปกว่ากลุ่มชนเผ่าอื่นๆ ในแขวงเซกอง

ท้าวฮันวิไล ผู้ช่วยเก็บข้อมูลของเผ่าจะต้อง อายุ ๕๒ ปี เกิดที่บ้านดงกาดน้อย ได้เรียนหนังสือที่เมืองกะลิม และมาเรียนต่อที่สาละวัน จนจบมัธยม ๓ แต่ไม่ทันที่จะได้ทำงาน ก็เกิดภาวะสงคราม ท้าวฮันวิไลจึงเป็นทหารตั้งแต่อายุ ๑๗-๑๘ ปี ไปประจำการอยู่ชำเหือ ๑๒ ปี แล้วย้ายลงมาภาคใต้ อีก ๖ ปี ในช่วงสุดท้ายมาอยู่เทศบาล แขวงเซกองอีก ๘ ปี รวมเวลาที่เป็นทหารอยู่ประมาณ ๒๗-๒๘ ปี ได้เดินทางไปต่างๆ หลายแห่ง เมื่ออยู่เวียงไซ ชำเหือนั้น มียศเป็นร้อยโท เมื่อหมดภาวะสงครามปลดประจำการแล้ว ท้าวฮันวิไลจึงมาเป็นพ่อค้า ขายวัวควายหมูไก่ เดินทางขึ้นล่องอยู่แถวสาละวันเซกอง อัดตะปือ ปัจจุบัน ท้าวฮันวิไลมีเรือนอยู่ในเทศบาลเมืองละมาม บ้านท่าหลวง แขวงเซกอง

เมื่อแต่งงานครั้งแรกนั้น ฮันวิไลอายุเพียง ๑๔ ปี ส่วนภรรยาอายุ ๑๓ ปี เป็นคนจะต้อง บ้านเดียวกัน ชื่อ นางเก็น ครั้นเมื่อเกิดสงคราม และสมัครไปเป็นทหารนั้น ท้าวฮันวิไลต้องเดินทางจากบ้านไปกับกองทัพเป็นเวลานาน จึงไปได้ผู้หญิงไทที่ชำเหือเป็นภรรยา ชื่อ นางตึง อายุ ๑๗ ปี ท้าวฮันวิไลบอกข่าวไปให้ภรรยาคนแรกรู้ นางเก็นจึงไปได้สามีใหม่ เป็นอันว่าเลิกร้างกันไป แต่ท้าวฮันวิไลอยู่กับภรรยาคนที่สองได้ไม่นาน ภรรยาตาย จึงได้แต่งงานใหม่อีกครั้งกับผู้หญิงจะต้อง อยู่บ้านดงกาดน้อยเหมือนกัน เป็นแม่ม่ายอายุ ๔๐ ปีเศษ ชื่อ นางแก้ว มีลูกติดมา ๓ คน และมามีลูกชายกับฮันวิไลอีก ๑ คน ขณะนี้อายุ ๑๒ ปี ส่วนลูก ๓ คนแรก แต่งงานไปหมดแล้ว

ขณะนี้นางแก้วอายุ ๕๔ ปี เนื่องจากฮันวิไลเป็นพ่อค้า ไม่ได้ทำไร่ทำนา นางแก้วจึงมีเวลาว่างและรับจ้างทอผ้า ส่งให้นางพุกที่เวียงจันทน์ ซึ่งจะมารับซื้อไปเป็นงวดๆ ในระหว่างที่ฮันวิไลเดินทางไปค้าขายที่ละ ๘-๑๐ วัน แล้วแต่สินค้าที่นำไปขายจะมีมากหรือน้อย นางแก้วก็อยู่บ้านกับลูกชาย ซึ่งเข้าเรียนที่โรงเรียนในเซกอง ในเรือนของฮันวิไลจึงอยู่กันเพียง ๓ คน พ่อแม่ลูก และมีเพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นคนจะต้องเหมือนกันอยู่อีก ๒-๓ ครอบครัว แต่ไม่มีบ้านจะต้องในตัวแขวงเซกอง

ฮันวิไลเดินทางค้าขายติดต่อดำเนินสะดวก เพราะพูดได้ทั้งภาษาของเผ่าคือ จะต้อง และภาษาของเผ่าในเมืองกะลิมด้วยกัน คือ เจะ กะตุ และตะโอย นอกจากนี้ยังพูดภาษาลาวลุ่มและอะลักได้คล่อง เพราะอยู่กับกองทัพมานานแล้วยังพูดภาษาเวียดนามได้พอเข้าใจด้วย ส่วนนางแก้วพูดจะต้อง เจะ กะตุ และตะโอยได้ เช่นเดียวกับคนในเมืองกะลิมทั่วไป และพอจะพูดอะลักได้บ้าง เพราะลงมาอยู่ในแขวงเซกอง

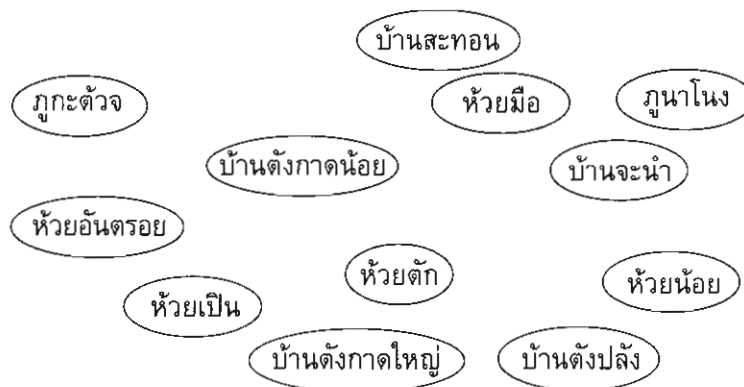
๓๓๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ซึ่งเป็นถิ่นของอะลัก

ปัจจุบัน ฮันวิลเดินทางไปเยี่ยมบ้านดังกาดนานๆ ครั้ง เพราะยังมีญาติพี่น้องอยู่บ้าง ส่วนนางแก้วนั้น นานมากกว่าจะได้ไปสักครั้ง เพราะเดินทางไม่สะดวก ครอบครัวของฮันวิลจึงสะท้อนให้เห็นลักษณะของการดำรงชีวิตของชนเผ่าเล็กๆ ที่ต้องเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่เกือบตลอดชีวิต แต่ก็ยังมีความผูกพันกับบ้านเดิมอยู่ตลอดมา

บ้านดังกาดน้อย บ้านดั้งเดิมนั้นชื่อว่าบ้านดังกาด แล้วยกออกไปเป็นดังกาดใหญ่ ต่อมาแยกออกเป็นบ้านสะทอน และบ้านดั่งปลั่ง สุดท้ายคือ บ้านลิ่ง คนบ้านดังกาดจึงถือว่า เป็นถิ่นเดิมของจะต้องบ้านดังกาดน้อยมีอายุได้ ๑๐๐ ปีแล้ว ดังกาดใหญ่ ๖๐ ปี สะทอน ๖๐ ปี ดั่งปลั่ง ๕๐ ปีเศษ และบ้านลิ่ง ๕๐ ปีเศษ

บ้านดังกาดน้อยมีจำนวน ๑๑ หลังคาเรือน รัยะก่อนหน้านี้นี้ประมาณ ๔-๕ ปี ดังกาดน้อยมีประชากร ๒๒๐ คน หญิง ๑๒๐ คน ชาย ๑๐๐ คน มีทั้งเรือนเก่าแต่เดิมและเรือนที่สร้างรุ่นใหม่ แต่ขณะนี้คนในบ้านดังกาดน้อยส่วนใหญ่ย้ายไปทำงานต่างถิ่นกันมาก ที่มาอยู่เทศบาลแขวงเซกองมี ๔-๕ เรือน และบางเรือนก็ไปรวมกับบ้านสะทอน บ้านดังกาดใหญ่ บ้านดั่งปลั่ง ที่บ้านดังกาดใหญ่และบ้านสะทอนยังมีเรือนเก่าบ้างไม่มากนัก ดังกาดใหญ่มีอยู่ ๒-๓ เรือน ต่อมาเกิดไฟไหม้บ้าน จึงปลูกเรือนใหม่แบบลาลู่ม ดั่งปลั่งมีเรือนเก่า ๑ หลัง สะทอนมีเรือนเก่า ๔ หลัง บ้านดังกาดใหญ่ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นบ้านศูนย์กลางของเผ่าจะต้องนั้น มีพลเมืองไม่มาก เพียง ๑๐๐ คนเศษ บ้านที่มีพลเมืองมากที่สุดคือบ้านดั่งปลั่งประมาณ ๒๐๐ คน และบ้านลิ่งประมาณ ๒๐๐ คน ทั้งหมดนี้เป็นบ้านของจะต้องในเขตเมืองกะลีม บ้านใกล้เคียงของดังกาดน้อย มี บ้านจะน่า (เผ่าฮาร์ก) บ้านสะทอน (จะต้อง) และบ้านดังกาดใหญ่ (จะต้อง)

แหล่งน้ำใช้ใกล้บ้านคือห้วยมือนั้นเป็นห้วยใหญ่ อาจเรียกว่าเป็น เซ ได้ และมาบรรจบกับเซกอง ห้วยตกเป็นห้วยเล็กๆ บ้านดังกล่าวใช้น้ำจากห้วยมือนั้นมีน้ำมากตลอดปี มีปลาขนาดใหญ่ นอกจากนี้ แหล่งน้ำใหญ่แล้ว บ้านดังกล่าวยังมีภูล้อมรอบบ้าน ได้แก่ ภูนาโง ด้านตะวันออก และภูกะตั่วจ ทาง ตะวันตก

บ้านดังกล่าวเคยไม่เคยมีโรคระบาดใหญ่ๆ มาก่อน สงครามแถวนี้ก็ไม่มี จนกระทั่งระยะที่มี สงครามปลดปล่อย มีทหารเข้ามา แต่ไม่มีการสู้รบ มีลูกกระเบิดเครื่องบินลงบ้าง บ้านดังกล่าวเคยเคย ถูกกระเบิด เรือรบพุ่ง มีคนตาย ๑ คน บ้านอื่นๆ มีเสียหายบ้าง นอกจากบ้านลิ่ง ไม่เคยถูกระเบิด

ในสมัยก่อน เคยมีพี่น้องจากบ้านบ่วง (เผ่าจะต้อง) สำนักเมืองกะลิม อพยพมาอยู่ดังกล่าว บ้านบ่วงเคยมีเสียดจิ้งย่าย เชื่อกันว่ามีเสียดคนเกิดขึ้นเป็นปอบคือมีนิ้วมือนิ้วตีนเหมือนคน ผู้คนอยู่ไม่ ได้จึงย้าย ขณะนี้บ้านบ่วงกลายเป็นสำนักเมืองกะลิม เผ่าจะต้องที่นั่นมีแต่รัฐกรอยู่ ๒ คน

ส่วนที่บ้านดังกล่าวใหญ่ ท้าวฮั่น ผู้เฒ่าอายุ ๘๘ ปี ของบ้านดังกล่าวใหญ่ เล่าว่า บ้านเดิมตั้งอยู่ริมห้วยใหญ่และมีภูสูง ต่อมาตั้งบ้านอยู่บริเวณดินเพียง (ที่ราบ) และเซ (ลำน้ำ) บ้านใกล้เคียงคือ ดังกาดโง จะมก สะทอน ดังปลั่ง ห้วยหลวง รวม ๕ บ้าน บริเวณภูมิประเทศก็คล้ายกับดังกล่าวน้อย คือมีภูสูง มีป่าใหญ่ไม่ใหญ่ลำสูง ท้าวฮั่นเพิ่มเติมว่า ห้วยหรือแหล่งน้ำใกล้เคียงบ้านดังกล่าวใหญ่นั้นมีถึง ๑๓ ห้วย อาจเป็นด้วยเหตุนี้ทำให้คนจากบ้านดังกล่าวน้อย (ดังกล่าวเดิม) อพยพมาอยู่ที่นี่มากขึ้นเรื่อยๆ แต่เดิมคนจะต้องถือพอยโยกย้ายกันอยู่เรื่อยมา บางครั้งก็ไปอาศัยดินอะลัก (ฮารัก) อยู่

เรือนที่อยู่

คนจะต้องเรียกเรือนว่า เติง เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนสูงที่สุดก็แค่คอ ต่ำสุดแค่เข่า ส่วนใหญ่ ใต้ถุนสูงแค่เอว สมัยก่อนมีคอกหมู กองฟืน ลูกไก่ อยู่ใต้ถุนเรือน ปัจจุบันแยกไปไว้ต่างหาก ตัวเรือนนั้น ใช้นำจริงทำเสาเรือน โครงเรือนใช้ไม้เหี้ยะ ไม้สอด ไม้ปะออ (ไม้ปล้องยาว) พื้นเรือนใช้ไม้ปะออ ฝาใช้ไม้ปะออสับเป็นฟาก ฝาเป็นฝาเรือน หลังคามุงใบเซย (คล้ายใบตาล) เอาดอกมัดเป็นแผง ไม้ใช้หญ้า

ลักษณะสำคัญของเรือนจะต้อง คือ เป็นเรือนยาว มีสัดส่วนของพื้นที่นอนเฉพาะแต่ละคน หรือแต่ละคู่สามีภรรยา เดิมนั้น ผู้ชายจะต้องมีภรรยาได้หลายคน อาจถึง ๗ คน ภรรยาแต่ละคนจะมีบริเวณที่นอนของตนและมีลูกนอนอยู่ด้วย จึงต้องทำเรือนยาว หน้าเรือนแคบ ขานหน้าเรือน อิมเบิง เอาไว้นั่งเล่น ทำกิจกรรมอื่นไม่ได้เพราะพื้นที่แคบ ขึ้นจากบันได จรุหน็อก ก็ถึงขาน มีประตูเข้าเรือน ซึ่งจะ ไม่อยู่ตรงกลางแต่อยู่เบื้องซ้ายหรือขวาก็ได้ ต่างไปจากเรือนชนเผ่าอื่นๆ ไป

ในตัวเรือนนั้น ที่นอนของเจ้าเรือนจะอยู่ริมนอกด้านขวา แขนกนอนริมนอกด้านซ้าย ถัดๆ ไปเป็นที่ของคนในเรือนนอน ซึ่งไม่มีลำดับกำหนด ลูกหัวปี ลูกรอง ลูกเล่า จะนอนตรงไหนก็ได้ แต่เมื่อนอนตรงนั้นแล้วต้องนอนประจำที่ของตน ในเรือนมีเตาไฟอยู่ประมาณ ๓-๕ เตา ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน เตาไฟจะอยู่ตรงที่นอนเจ้าของเรือน ๑ เตา และมีเตาหุงต้มประจำวันอยู่ด้านในอีก ๒ เตา เหนือเตาไฟมักทำหิ้งห้อยลงมา เอาไว้ของใช้ในเรือนและอาหารแห้ง มีประตูออกชานด้านหลังเป็นชานหัวท้ายมนและมีบันไดลง แต่แขกไม่ใช้บันไดหลังนี้ขึ้นหรือลงเรือน

เมื่อเวลามีญาติพี่น้อง มีแขกมาเรือน หรือมีงานแบ่งฮีด เวลาคัดเหล่าใหญ่จะนั่งบ่อนกลางเรือน ในเรือนมักมีไม้ยาวพาดตามความยาวของเรือน ตรงกลางเรือนจากประตูหน้าไปประตูหลัง ถ้าจะเดินผ่านเรือนก็ต้องเดินบนไม้พาดกลางนี้ จะได้ไม่ลงไปเดินอยู่ในบริเวณบ่อนนอน เวลานอนจะเอาหัวชนฝาปลายเท้าชนกัน

เรือนจะต้องไม่มีบริเวณหวงห้าม แยกจะไปนอนตรงที่ว่างตรงไหนก็ได้

การตกแต่งเรือน นิยมเอาเขาควายติดไว้บนชื่อเหนือบริเวณที่แขกนอนโดยเอาลำไม้ไผ่ยาวๆ มาพาด เอาเขาควายผูกหรือเสียบให้แน่น บนหลังคาเรือนด้านหน้าและท้าย ก็อาจจะมีเขาควายเสียบตกแต่งด้วย ถ้าจะใช้สีเขียนลวดลายตกแต่งโครงไม้ภายในเรือน เช่น คร่าว ชื่อ เสาตั้ง ต้องเป็นเรือนที่แบ่งฮีดแล้ว และมักจะใช้สีดำคือ ถ่านไฟเป็นส่วนใหญ่

การปลูกเรือน ไม่ต้องมีพิธีก่อนปลูก จะต้องปลูกเรือนเป็นวงกลม มีกว้านอยู่ตรงกลาง เรียกว่า **จวนหาร** และจะไม่ปลูกเรือนซ้อนหลัง ถ้าเรือนเก่าคับแคบเกินไป ก็รื้อทิ้งแล้วปลูกใหม่ หรือปลูกแซมระหว่าง ๒ หลัง หรือไปปลูกตรงอื่นเลย แต่ไม่มีการต่อท้ายเรือนให้ยาวออกไปเพื่อเพิ่มเนื้อที่ ถือว่าละอายเช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ

การเตรียมเครื่องมือปลูกเรือนไม้ที่มีความสำคัญมากในการดำรงชีวิตของจะต้องคือไม้ประเภทไผ่ ได้แก่ ไม้เหียะ-จะเลียง (ลิอาว) ไม้ชอด-ฮอ ไม้บง-จะริม ไม้ปะอ-เบ็กแก ไม้ละลอย-ปรัเรีย ไม้ไล่-ไล่ ไม้ไผ่-กะฮอล ไม้พุง-กะปง

ไม้ไผ่ขนาดใหญ่ที่สุด คือ ไม้เหียะ ไม้ปะอ ลำใหญ่และปล้องยาว รองลงมาเป็นไม้ชอด ไม้บง จะลำใหญ่ แต่ปล้องสั้น คล้ายไม้ไล่ ไม้ละลอยเป็นไม้ไผ่ลำเล็ก (คือ ไม้รวก) ไม้ไผ่ลำใหญ่ แต่ปล้องสั้น ไม้พุง ปล้องใหญ่พองๆ กับไม้ปะอ ไม้พุง ไม้ปะอ และไม้เหียะ จะเป็นเครื่องประกอบสำคัญในการปลูกเรือน คือ ใช้ทำโครงหลังคา คร่าว และส่วนต่างๆ ของเรือน ถ้าเป็นเรือนขนาดเล็กแบบเตียงไร่หรือตูป ก็ใช้ไม้เหล่านี้ทำเสาดด้วย ไม้เหียะและไม้ชอด เอามาสับเป็นฟากปูพื้นเรือน หรือจักตอก ทำเครื่องจักสาน

และทำฝาเรือน

ต้นไม้บางอย่าง จะต้องถือว่าเป็นไม้อามาปลูกเรือน เช่น หมากขามป้อม (ฮาเลียว) หมากขาม (อิมบิล) ทั้งสองชนิดนี้คนจะต้องถือว่า เป็นไม้พินของผี แต่ต้นมะขามนั้นถ้าปลูกเองก็อาจใช้ได้ นอกจากต้นไม้สองชนิดนี้ ไม้ที่มีลักษณะผิดปกติก็ไม่เอามาทำเสาหรือส่วนประกอบสำคัญของเรือน เช่น ไม้ยอดดวน ไม้ที่ลำต้นเอนมาพังกันมีเสียงดังออกแอด ไม้ที่ล้มและรากโผล่ขึ้นมาจากดิน เอามาทำพินได้ แต่ไม่ใช้ปลูกเรือน หรือเมื่อเวลาตัดไม้ ไม้ล้มลงมา ลำต้นพาดกลางตอ ถือว่าเป็นไม้มากผี ใช้ปลูกเรือนไม่ได้ หรือล้มลงมาแล้วไปก่ายไม้ต้นอื่น ไม่ลงถึงพื้น ก็ถือว่า ใช้ไม่ได้เหมือนกัน อาจชะล่าถึงเจ้าของเรือนนั้นตาย และถ้าตัดไม้ล้มลงมาแล้ว กิ่งยังค้างอยู่และหักลงมาที่หลัง ก็ห้ามใช้ปลูกเรือน

ตั้งแต่สมัยโบราณมา เผ่าจะต้องไม่เคยปลูกต้นไม้ ต้องการอะไรก็ไปตัดจากป่า การเลือกตัดไม้จึงมีความสำคัญมาก ต้องเป็นคนที่รู้จักชนิดของไม้ และรู้วิธีตัด รู้ลักษณะว่าไม้แต่ละอย่างตัดอย่างไร และจะโค่นลงมาในลักษณะใด ซึ่งความชำนาญนี้จะช่วยป้องกันไม่ให้เกิดอันตรายขึ้นแก่ตัวเองหรือคนอื่น ลูกหรือเด็กก็จะเรียนรู้จากพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในบ้าน

การเตรียมหาไม้และส่วนประกอบเรือนนี้ ใช้เวลาตั้งแต่ ๒ เดือน-๑ ปี เวลาปลูกจริงๆ เพียง ๑-๒ วันก็เสร็จ เพราะต้องเรียกคนมาช่วยกันทั้งบ้าน เสร็จแล้วต้องมีเลี้ยง หม่าหมู หม่าไก่ ระหว่างปลูกก็ต้องเลี้ยงคนที่มาช่วยทุกคนทั้งตอนกลางวันและเย็น มีผู้หญิงจากเรือนอื่นมาช่วยหุงหาอาหารเลี้ยง ส่วนผู้ชายก็ช่วยกันปลูกเรือน

การขึ้นเรือนใหม่ เจ้าเรือนจะเข้าไปก่อน แล้วมีคนอื่นเอาไม้ค้ำถ่านไฟไปห้อยไว้เหนือประตู เอาเงินไปห้อยไว้ ๑๐๐ กีบ ก็ได้ หรือจะมากน้อยกว่านั้นก็ไม่เป็นไร แล้วเอาข้าวสารไปให้เจ้าเรือนประมาณกำมือ เว้าว่า ให้อยู่ดี อยู่สบาย ให้มีงมี อย่าเจ็บอย่าไข้ ให้ได้ลูกสาวลูกเขย แล้วก็ไปคัดเหล้า (เปิดเหล้าไห) ที่เตรียมไว้ เลี้ยงเหล้าเลี้ยงข้าวกันในเรือน

วันขึ้นเรือนใหม่นิยมกันว่าต้องเป็นเวลาข้างขึ้น ไม่ขึ้นเรือนใหม่ในเวลาเดือนดับ คู่แต่งงานใหม่จะอยู่กับพ่อแม่ก็ได้ หรือปลูกเรือนใหม่ก็ได้ตามใจชอบ ถ้าปลูกเรือนใหม่ จะปลูกที่ไหนก็ได้ ถ้ามีหลายครัวเรือน อยู่ในเรือนเดียวกัน ก็มักจะทำกินรวมกัน เวลากินจะตั้งพาข้าวรวมกัน หรือถ้าจำนวนคนมากจะแยกก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกและความเหมาะสม โดยทั่วไป การปลูกเรือนใหม่มีไม่มากนัก เพราะต้องเตรียมนาน จะปลูกเรือนใหม่ก็ต่อเมื่อเรือนเดิมคับแคบมาก มีพี่น้องอยู่รวมกันมาก หรือเกิดเหตุชุนเคืองใจกันระหว่างพี่น้องและเขยสะใภ้ ก็อาจแยกเรือนได้

การทำมาหากิน

คนจะต้องส่วนมากปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก ข้าวเจ้ามักจะปลูกเล็กน้อยและปลูกในแปลงเดี่ยวกับข้าวเหนียว แต่แบ่งเป็นตอน เดือน ๑ จะเตรียมถางไร่จุดไร่ เพราะพอปลูกข้าวรูตข้าวแล้วครั้งหนึ่งปีต่อไปมักย้ายที่และจะย้ายไปเรื่อย ๆ ไม่อยากสักข้าวที่เก่า เพราะถือว่า ขะล่ำ ต้อง ๔-๕ ปี จึงจะกลับไปทำที่ไร่เดิมได้ ถ้าขึ้นกลับไปถางซ้ำและปลูกข้าวติด ๆ กัน ๒-๓ ครั้ง จะขะล่ำถึงกับล้มตาย จึงต้องย้ายเรื่อย ๆ การสักข้าวส่วนมากจะเริ่มในเดือน ๕-๖ เวลาสักข้าว ผู้ชายจะใช้ไม้สักดินเป็นหลุม แล้วผู้หญิงตามหลัง หยอดเมล็ดข้าวแล้วกลบ แต่ละเรือนจะสักข้าวไร่ของตัวเองก่อน เสร็จแล้วจึงไปช่วยพี่น้อง รูตข้าวก็เหมือนกัน เสร็จแล้วจึงจะไปช่วยคนอื่น ไม่มีข้อกำหนดว่าใครจะต้องไปช่วยใครก่อน และถ้าส่วนใหญ่รูตเสร็จแล้ว เหลืออยู่ ๒-๓ ครัวเรือนที่ยังที่ยังไม่เสร็จ คนอื่นๆ ก็จะไปประตมรูตข้าวช่วยกันจนเสร็จทั้งหมด เพราะการรูตข้าวต้องทำให้เสร็จเร็ว แต่สักข้าวอาจจะช้าหน่อยได้

แต่ละครอบครัวจะมีที่ปลูกข้าวประมาณ ๔- ๕ เฮกตาร์ ในพื้นที่เท่านี้ บางที่ได้ข้าวงามถึง ๑๐ โตน ส่วนมากได้ ๔-๕ โตน เมื่อสักข้าวแล้วจะต้องถางหญ้าปีละประมาณ ๓ ครั้ง ครั้งแรกคือ เดือน ๗ ต่อมาเดือน ๘-๙ จนข้าวตั้งท้องออกรวง ถ้าไม่มีหญ้ามาก ก็ไม่ต้องถางหญ้า

เวลาข้าวออกรวง ถ้ามีนกหนูมา จะใช้ไม้ปะอบักเป็นเสาขึ้นไป ทำไม้เป็นปล้องๆ อีก ๓-๔ ปล้องมัดไว้ตรงปลายเสา มีไม้ขวางแล้วสอดเชือกโยงไปที่ตूपหรือเถียงไร่นาคนเฝ้าจะดึงเชือกให้ไม้กระทบกัน มีเสียงดังกราวๆ ไล่นก เรียกว่า *เจาะฮูเราะฮู*

ข้าวจะเริ่มสุกและรูตข้าวได้ในเดือน ๑๐-๑๑ เมื่อก่อนนั้น พอจะเริ่มรูตข้าว ต้องฆ่าไก่ ปาดคอไก่เอาเลือดสะกอกข้าว แล้วจึงรูตข้าว วิธีรูตข้าวใช้มือรูตรวงข้าวได้เป็นเมล็ดข้าวเปลือกเลย ไม่ต้องมาฟาดข้าวอีก ข้าวเปลือกที่รูตแล้วจะใส่กะเจาะที่ผูกเอาไว้ เมื่อเต็มจึงเทใส่กะฟ้า แล้วเจอะมาไว้ที่เล้าข้าวซึ่งอยู่ที่เถียงไร่นา เล้าข้าวจะต้องจะไม่อยู่ใกล้เรือน แต่ไร่นาก็ไม่ไกลเรือนเกิน ๘ หลีก เล้าข้าวต้องเอากาบไม้ปะอบมาหุ้มเสา กันหนูขึ้นไป หรือทำกะด้าล้อมเล้าข้าว ถ้ากะด้าตบหนูตาย ก็เอามากินได้ ปิ้งลอบ จี ก็ได้

ข้าวเจ้าจะสุกก่อนข้าวเหนียว เมื่อรูตแล้วจะเอาใส่กะทอ แยกไว้ต่างหากในเล้าข้าว ทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า เมื่อรูตแล้วต้องเก็บเมล็ดข้าวพันธุ์เอาไว้ปลูก ถึงอดอยากอย่างไรก็ไม่กินข้าวแนว (ข้าวพันธุ์) เป็นอันขาด แต่ถ้าปีใดมีข้าวพันธุ์ไม่พอ ก็อาจไปขอพี่น้องได้

ที่ไร่ข้าวจะปลูกข้าวโพดด้วย มันดิน เผือก มันต่าง ก็ปลูก ถ้าข้าวไม่พอกินก็ไปเอากลวยโละมากิน กลวยจะลงหัวประมาณเดือน ๗-๘ แต่ถ้าไม่อดอยากก็ไม่ค่อยกินกลวย เพราะทำยาก

นอกจากปลูกข้าวเป็นพืชหลักแล้ว ที่ไธยังปลูกพืชอื่นๆ อีก เช่น กล้วย อ้อย หมากเผ็ด หมากเขือ หมากแดง หมากอี (ผักทอง) หมากบวบ ยาสูบ ผักอีตู๋ (แมงลัก) ผักอีคู ผักหอม

เครื่องมือเครื่องใช้ทำไร่

๑. ตองโมล	ไม้ลูง	ทำด้วยไม้จริง ใช้สักร้าว
๒. ปราชู	พ้า	มีดยาว ใช้ตัดกิ่งไม้ ตันไม้ ตัดหญ้าทางหญ้า
๓. จูง	ขวน	ใช้ตัดไม้
๔. จัง	เหล็กแวก	ใช้ถางหญ้า
๕. จังแวก	เคียว	ใช้เกี่ยวข้าวเมล็ดเล็ก ที่รูดด้วยมือไม่ได้
๖. แรร์	กะเจ้าะ	สานด้วยไม้เหี้ยะ ไม้ปะออ ใช้ใส่ข้าว
๗. ปะหั่ว	กะพ้า	สานด้วยไม้เหี้ยะ และไม้อื่นๆ ใช้ใส่ข้าว
๘. จาลู	กะซ้าง	คล้ายกะพ้า แต่สานให้ตาห่าง ใช้ใส่ฟืนใส่ผัก

การหาอาหารอื่นๆ ประจำวัน อาหารส่วนใหญ่คือปลา คนบ้านดังกล่าวจะไปหาปลาที่ห้วยมือ ซึ่งเป็นห้วยใหญ่ มีปลาขนาดใหญ่ จำพวกปลามีเกล็ดได้แก่ ปลาสาก ปลาจาด ปลาวาค้า ปลาวาสวก ปลาเอิน ปลากะวะ ปลาหนังได้แก่พวก ปลาเค็ง ปลาแซ่ ปลาหลาด ปลาจาด และมีปลาฝ้า (ตะพาบ) ด้วย ปลาเค็งนั้นตัวใหญ่กว่าชนิดอื่น คนจะต้องชอบกินปลา และมักมีปลาเป็นอาหารประจำวันแทบทุกมื้ออาหาร นอกจากทำเป็นอาหารกินเลย ก็ยังรู้วิธีทำปลาแห้งอัดกะบังด้วย

เครื่องมือหาปลา

๑. เบ๊ะฮู	เบ็ด	เบ็ดหวัด-เบ๊ะฮู เบ็ดปัก-เบ๊ะฮูจะลอด
๒. ปะนอง	แห	สานด้วยป่านหรือเส้นพลาสติก
๓. มอง	มอง	อวนขนาดเล็ก ใช้ซึ้งแล้วลากตามลำห้วย
๔. ราม	ไซ	สานด้วยตอกและหวาย ใช้วางดักปลาในห้วย
๕. อุนโหนัก	ซอน	ใช้ซ่อนเอาปลา
๖. ตรลิม	ตุ้ม	วางในน้ำ ดักให้ปลาเข้ามาติด ต้องมีงายู้ง้างในปลาออกไม่ได้
๗. ปุรฮาย	สะดุง	ยอขนาดเล็ก ต้องเอาไปวางในน้ำ มีเหยื่อล่อ พอปลาเข้ามาก็ยกขึ้น
๘. มารู		ทำเป็นคันกันน้ำ มีประตูให้ปลาเข้าไปติดข้างในออกไม่ได้

๓๓๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

๙. **รูฮ์ฮันตอร์** ตอน ถ้าปลาเข้าไปมากๆ ตรงประตูอัดจะลั่นลงมาเอง
คือไปกันทางน้ำ แล้วทำลี (อูรง) ยกเอาปลาขึ้น

ถ้าได้ปลามากๆ ก็ตากแห้ง แล้วตำ ใส่หมากเผ็ด ใส่เกลือ อัดใส่กะบั้งไว้ เก็บได้นานเป็นปี
จะกินก็เอามาเทออก แต่ไม่เรียกว่าปลาตาก เพราะปลาที่ทำเก็บจะเป็นปลาแห้ง ไม่มีน้ำเหมือนปลาตาก

บางทีก็เอาไข่ปลามาหมักใส่กะบั้ง อร่อยกว่ากินทันที เอาชี้เพี้ยในท้องปลาใส่ด้วยก็ได้
การเลี้ยงสัตว์ ส่วนมากเลี้ยงไก่ หมู เป็ด วัวและควายก็เลี้ยง แต่คนรวยจึงจะเลี้ยงได้ ส่วนการไปดัก
สัตว์ในป่านั้น ก็ไปบ้างเป็นครั้งคราว และเมื่อเข้าป่าก็อาจจะหาของป่าของดงไปด้วย เช่น น้ำผึ้ง เจีย
(ขี้ค้างคาว) แมงดั่ง ยอดหวาย ยอดไม้ที่กินได้ต่างๆ แต่ไม่ได้มากถึงขนาดจะเอาไปขายที่อื่น ส่วนมาก
ก็กินเองใช้เอง หรือแลกเปลี่ยนบ้างเล็กๆ น้อยๆ

เครื่องมือดักจับสัตว์

๑. บราย	แร้ว	ใช้ดักลิง ไก่ป่า ฟานก็ได้ วางบนดิน เอาอาหารไปใส่ล่อ พอสัตว์เข้ามาเหยียบ บ่วงจะกระตุกมัดขา คันตืดจะลอยขึ้นไป
๒. ตอฮ	ห้าว	ใช้ดักฟาน กวาง หมู มีคันลั่น หอกจะพุ่งมาโดนสัตว์
๓. กระเด้าะฮ	กะตืด	ใช้ดักหนู ดักนก อัน ดุ่น และกะจง (จิก้อย)
๔. วะฮู	กะดำ	คล้ายกะตืด แต่ซับซ้อนกว่า เป็นงา ๒ อันง้างไว้ด้วยกัน แล้วติดลงมาหนีบตัวสัตว์ ใช้เชือกดึงผูกคันไม้
๕.	กะดำใหญ่	ใช้ดักหมูป่า ดักกวาง ฟาน
๖. ประนัญจุ	น้ำ	มีที่สอดโก่งเชือก แล้วเอาลูกน้ำ บีสู ใส่ ยิงได้เลย ถ้าจะทายน่องต้องไปเอาจากกกไม้ ซึ่งที่บ้านจะต้อง ไม่ค่อยมี ต้องไปฟันกกไม้เอากะบั้งไปเสียบ รองเอายาง ออกมา แล้วผสมน้ำ ผสมน้ำ ฮียก (น้ำดอกผักกาด) น้ำ เซียง แล้วควั่นแห้งเป็นก้อนเวลายิง ถ้าไปถูกลิง มันถอดลูกน้ำออกได้ แต่หัวลูกน้ำยังติดอยู่ไม่หลุดง่ายๆ
๗. จorongปรัง	ขวาก	(ปรัง-ชุม) ไปขุดชุมไว้ตามทางสัตว์เคยไป ปักขวากมีคัน ไม้อยู่ด้านหลัง เวลาสัตว์เข้ามาเหยียบ คันไม้จะลั่นดัง

ตามหลังสัตว์ตกใจ ก็จะโผนไปข้างหน้า ตกชุม ถูกขวาก
ที่ทำไว้กันหลุมเสียบตาย

อาหารการกิน

จะต้องใช้คำเรียกอาหารที่กินกับข้าวเป็นคำรวมว่า **อินแอะ** วิธีการทำอาหารที่กินกันเป็นประจำวัน รวมทั้งอาหารที่ทำในเวลาที่มีการแบ่งฮีดหรืองานบุญต่างๆ ได้แก่

ประฮ้อง แกง ใส่ชิ้นเนื้อสัตว์อะไรก็ได้ ใส่ผักกาด ยอดผักทอง ยอดผักอื่นๆ ที่กินได้ มะเขือ แดง พัก ขนุนอ่อน และเครื่องหอมเช่น ผักอีดู ผักหอมจิ้น ผักแพว (แฮว) ข่า ขิง ผักอีตู เกลือ พริก (ส่วนมากใช้พริกแห้ง) ตะไคร้ ถ้าเป็นแกงที่ใส่ชิ้นเนื้อสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย มักใส่หน่อไม้ต้ม หรือส้มมะขาม

ต้ม ต้ม หมูไก่ ต้มทั้งตัว หรือเอาเครื่องหอม ผักอีดู และอื่นๆ มาเคล้า ผักหอมจิ้น ผักกะแยง ตะไคร้ คลุกกับชิ้นเนื้อที่ต้มไว้ ใส่หน่อไม้ต้ม ใส่เกลือ เวลากินต้องฉีกชิ้นเนื้อมาจิ้มแจ่ว ส่วนน้ำต้มนั้นอาจเอาเครื่องหอม และอื่น ๆ ใส่ลงไปกินเป็นน้ำแกงได้

แจ่ว แจ่ว หมากเผ็ด เกลือ ของหอมอื่นๆ ที่มี ตำเข้าด้วยกัน ใส่ น้ำ ใช้จิ้มข้าวเหนียวและอาหารอื่นๆ

จะรือย ข้าวต้ม ใช้ข้าวเหนียวแช่น้ำ แล้วเอามาห่อด้วยใบแขม นำไปต้มให้สุก มักกินเป็นของเล่นในงานบุญ แต่จะทำกินเล่นเมื่ออยากกินก็ได้ ไม่มีข้อห้าม

ตะปอรุ ข้าวเปียก ใส่เกลือ ถ้ามีผักหญ้าก็ใส่ ใช้ข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้าก็ได้ กินเวลาอดอยาก ข้าวไม่พอกิน ทำข้าวเปียกมีน้ำและเครื่องประกอบอื่นๆ ก็จะได้ปริมาณมากขึ้น

ลาบ ลาบ ชิ้นเนื้อสับให้มัน (ละเอียด) ใส่ข้าวคั่ว หมากเผ็ด เครื่องหอม ข่า ฯลฯ ถ้าเป็นหมู ไก่ ต้องทำให้สุกก่อน ถ้าเป็นเนื้อควายกินดิบก็ได้ ลาบปลาสุกหรือดิบก็ได้ เนื้อสัตว์ป่าต้องทำสุก มิฉะนั้นจะเหม็นเขียว

ก้อย ก้อย ขอยชิ้นเนื้อเป็นชิ้นเล็กๆ ใส่ของเปรี้ยว เช่น ส้มต่างๆ ขยำแล้วบีบน้ำออก แล้วใส่ถ้วยไว้ ใส่เครื่องหอมต่างๆ และพริก ฯลฯ ถ้าไม่มีของเปรี้ยวอย่างอื่น ใช้ส้มดแดงก็ได้ มะม่วงก็ได้

โปะ จี่ เอาชิ้นเนื้อใส่ลงไปไฟ หรือวางบนถ่านไฟ ใช้กับมันตัน มันต่าง หรือผักบางชนิดก็ได้

ฮ้าม ปิ้ง ทำไม้ตักคียบชิ้นเนื้อ วางบนไฟ

โฮร หลาม เอาอาหารดิบ ใส่กะบั้ง ซุกเข้าไปไฟ เช่น หลามนก หนู ข้าว และผักต่างๆ แต่ปกติจะหลามข้าวในกะบั้งต่างหาก แต่เนื้อสัตว์และผักหลามรวมกันได้

จิ้น จิ้น ทอดโดยใส่น้ำมัน

ฮาเต๊อ คั่ว คั่วแห้งๆ ไม่ใส่น้ำมัน เช่น คั่วข้าว คั่วข้าวเม่า คั่วหมากเผ็ด

ฮะฮุม หมก ใช้ใบตองห่อขึ้น ปลา ผัก ฯลฯ มัดแน่นแล้วเอาไม้เสียบ วางบนไฟเหมือนปิ้ง หรือวางบนเหล็กเส้าไฟ (เหล็กเขียง) ก็ได้

จาจ๊ะ สัมผักกาด เอาใบผักกาดเขี้ยวมาผึ่งให้เหี่ยว อัดใส่กะบัง เอาสาเกย้าให้แน่น ทิ้งไว้ ๒-๓ วัน เวลาจะกินก็ควักออกจากกะบัง ที่เหลือเก็บไว้กินต่อไปได้ ผักกาดจะเปรี้ยวเอง ออกรสขมนิดๆ

อินจ๊ะ สัมหน่อไม้ ใช้หน่อไม้เล็กๆ (หน่อรวก) ซอยแล้วเอาใส่กะบัง ใส่น้ำ แล้วเอาไปวางตรงที่มีแดด ทิ้งไว้ประมาณ ๗ วัน หรือ ๑๐ วัน กินได้ สัมหน่อไม้นี้ ถ้าใช้หน่อไม้บงหรือหน่อไม้ใหญ่ ต้องทิ้งหน่อไม้สดไว้ก่อนสัก ๒ คืน แล้วซอยเป็นชิ้นบางๆ ล้างน้ำแล้วผึ่งไว้ พอน้ำหมาดก็เอาเกลือมาใส่ แล้วอัดใส่ให้ปิดปาก เอาเชือกมัด ทิ้งไว้ ๑-๒ เดือน เวลาจะกินต้องเอามาล้างก่อน สัมหน่อไม้ชนิดนี้เรียกว่า **อินจ๊ะฮูโปะ**

ปลักรัก ย็อก (ตำ) ใช้ผัก เช่น ยอดผักทอง ยอดบวบ มะเขือ ใบบอน (เผือก) ยอดหมากแดง จิง (แดงลาย ลูกขนาดแตงร้าน) นำผักทั้งหมดที่หาได้ใส่กะบัง ใส่เกลือ พริก ผักอีตู ฯลฯ เอาไปหลามจนสุก แล้วเปิดปากกะบัง ใช้ไม้ตำหรือกระทุ้งอาหารในกะบังจนแหลกและเข้าเนื้อกันดี จึงกินได้

เต็บ ข้าวแดงงา ใช้ข้าวเหนียวหนึ่ง ตำจนละเอียดเหนียวแล้วผสมกับงา ตำอีกจนเข้ากัน ปั้นเป็นแผ่นหรือเป็นก้อนกลมๆ แบนๆ จะทำกินเมื่อไรก็ได้ แต่ส่วนมากทำเป็นของกินเล่นตอนงานบุญ

ปลาเอื้อบ ปลาเกลือ เอาปลามาตัดเป็นท่อนๆ ใส่ไห ใส่เกลือ และน้ำ ต้องใช้เกลือมากหน่อย แล้วปิดฝาให้อัดให้แน่น เวลาจะกินก็เปิดเอามากิน จะเป็นปลาแซ่เกลือ เก็บไว้กินได้นานเป็นปี แต่อย่าให้แมลงลงไปไข่ได้เวลาที่เปิดเอามากิน บางทีเอาข้าวสุกใส่ลงไปด้วย จะทำให้เนื้อปลาแข็ง กินคล้ายปลาจ่อม

เกลี้ยง เปี้ย คือ ขี้อ่อนวัว ควาย อยู่ในระหว่างไล่เล็กและไล่ใหญ่ ควักเอาแต่เปี้ยมาต้มก็ได้ หรือต้มทั้งไล่ แล้วเอาไม้เสียบ ตากแดดให้แห้ง จะเป็นก้อน เก็บเอาไว้กินได้นาน เมื่อจะกินก็ตัดเอามาต้มหรือผสมกับอะไรก็ได้ ที่ดีที่สุด คือ ใส่ในข้าวเปี้ยก หรือต้มกับขี้วัวขี้ควาย แต่ถ้าใส่มากจะขมเกินไป ถ้าเอาขี้เปี้ยออกจากไล่แล้ว เอาไปต้มกินเลยก็ได้ รสจะออกขมๆ หน่อย

ขี้ปลา ลักษณะอย่างเดียวกับขี้เปี้ย ควักออกจากไล่ปลา แล้วต้มกินเลยก็ได้ หรือเอาออกมาแล้วผสมกับเกลือ กระเทียม ขิง ตำผสมให้เข้ากัน แล้วอัดกะบังไว้ เก็บไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟ กินได้เรื่อยๆ

กระตูกควาย ใช้กระตูกข้าง กระตูกหลัง และกระตูกคอ ตัดเป็นตอนๆ แล้วใส่หม้อต้มใส่เกลือ เอามาตากให้แห้ง เมื่อจะกิน ก็เอามาต้มอีกครั้ง กระตูกนี้จะมีเนื้อติดอยู่บ้าง ไม่ใช้กระตูกที่ทำอาหารแล้ว

อินโซ๊ะ หนังสือวาดเป็นชิ้นๆ เอาไปตากแห้งไว้ เวลาจะกินเอามาเผาไฟให้ชนหลุดหมด แล้วเอาไปต้ม หรือเอาหนังแห้งไปเผาไฟให้พองตัว เคี้ยวกินเลยก็ได้ ถ้าใช้วิธีของลาวลุ่ม ต้องทำเป็นเส้นยาวดำให้เนื้อแน่นแล้วเอาไปตากแดดให้แห้ง เวลาจะกินก็เอามาจี่ไฟ แล้วทุบให้นุ่มๆ เคี้ยวกินได้เลย สมัยก่อน เมื่อมีการแบ่งฮีดกินควายแล้ว จะเอาหนังควายมาตัดเป็นท่อนยาว ๆ เผาไฟ ชูดหนัง แชน้ำ แล้ว เอาไปใส่กะบั้ง ใส่เกลือ หลามแล้วอัดปากกะบั้งให้แน่น ทิ้งไว้อย่างน้อย ๒๐-๓๐ วัน จึงเอามากินได้ เรียกว่า **อินโซ๊ะ**

ส้มขึ้น คือ เนื้อหมัก สับขึ้นเนื้อให้ละเอียด ใส่เกลือกับกระเทียม คลุกใส่กะบั้งไว้แล้วอัดปากให้แน่น วางทิ้งไว้หรือจะฝังดินไว้ก็ได้ เวลากินอาจจะเอาพริกเติมก็ได้

อาหารการกินของจะต้องเป็นการทำอาหารให้สุกแบบง่าย ๆ ไม่มีเครื่องประกอบหรือเครื่องปรุงมากนัก ส่วนใหญ่เครื่องปรุงรสคือเกลือและพริก แต่คนจะต้องก็ไม่กินเผ็ดมาก

อาหารที่กินประจำวันมักเป็นพวกผักป่าต่างๆ เช่น ผักหวาน ยอดติ้ว ยอดมะกอก ผักกูด หรือผักสวนครัวที่ปลูกไว้ใกล้เรือน เครื่องเทศหรือผักที่ให้กลิ่นแบบเครื่องเทศได้แก่พวกผักหอมต่างๆ ๒-๓ ชนิด และตะไคร้ในสมัยก่อน กระเทียมไม่ค่อยมีกินเพราะปลูกไม่ได้ เครื่องเทศที่ใช้มากคือข่า และขิง โดยเฉพาะข่าใช้มากเพราะอาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ ส่วนใหญ่คือ ปลา ซึ่งมักใช้ข่าดับกลิ่นคาว คนจะต้องกล่าวว่ากินปลาทุกคาบ (มือ) หมูไก่ จะได้กินก็เวลามีนานบุญหรือมีพิธีกรรม

การปรุงอาหารให้สุกมักใช้วิธีต้มหรือแกง มิฉะนั้นก็ปิ้ง (จี่) เพราะไม่ค่อยใช้น้ำมัน วิธีคั่วใช้กับอาหารบางประเภทเท่านั้น เช่น คั่วพริก คั่วข้าว สำหรับปรุงลาบ วิธีทำอาหารอีกอย่างคือ หลาม ก็ใช้มากเพราะเวลาที่ไปถางไร่ เก็บเกี่ยว หรือไปป่าไปดง ต้องใช้กะบั้ง (กระบอกไม้ไผ่) เป็นภาชนะทำอาหาร เพราะไม่สามารถนำภาชนะติดตัวไปได้ ในสมัยก่อนภาชนะหุงต้มมักเป็นดินเผา แตกง่ายและนำไปไม่สะดวก ในปัจจุบันแม้จะใช้ภาชนะอะลูมิเนียมหรือสังกะสีเคลือบ แต่ก็ยังติดวิธีหลามอาหารในกะบั้งอยู่ และมักกล่าวว่าอาหารหลามในกะบั้งมีรสกลมกล่อม เครื่องปรุงเข้าเนื้อดีเป็นพิเศษ ยิ่งกว่านั้นคือไม่เป็นถ่านหรือควันพิษ

ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ เผ่าจะต้องอยู่ในพื้นที่ค่อนข้างอดอยาก หาดอาหารยาก จึงมีวิธีเก็บอาหารไว้กินนานๆ โดยใช้เพียงเกลือเป็นเครื่องรักษาไม่ให้เน่า การเก็บอาหารบางชนิด เช่น หน่อไม้ ขี้เพี้ย ขี้ปลา กระดุกสัตว์และหนังสัตว์ ก็แสดงให้เห็นว่า อาหารที่หาได้หรือที่ทำกินในระยะงานบุญจะต้องใช้ประโยชน์ให้ได้มากที่สุด เรียกว่าเกือบไม่มีส่วนใดเลยที่คนจะต้องจะทิ้งไปเฉยๆ แต่จะต้องพยายามเอามากินให้หมดทุกส่วน ตั้งแต่เนื้อ หนัง ไปจนถึงกระดูก

อย่างไรก็ตาม จะต้องก็มีข้อห้ามเกี่ยวกับอาหารเช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ คือ ห้ามกินของที่บูยาตายายไม่เคยกินกัน เช่น ฐ ปลาทั้ง นกคุ่ม หมากแข้งขม (คือ แปรัง หรือ มะแว้ง) นอกจากนี้บางคนก็อาจมีของเฉพาะตัวที่ถือว่าชะล่ากินไม่ได้ เช่น ชะล่าควายต่อน (ควายเผือก) แม้แต่จะไปช่วยฆ่าและช่วยปรุง หรือแต่ต้องเลือดควายต่อนก็ไม่ได้เด็ดขาด แต่ปัจจุบัน ข้อห้ามเหล่านี้ก็หย่อนความเคร่งครัดไปมาก คนรุ่นหนุ่มสาวอาจจะกิน ฐ ปลาทั้ง เพราะเห็นว่ามีคนอื่นกินได้ ก็กินบ้าง แต่คนรุ่นผู้ใหญ่มักจะไม้มกิน

พืชผักอื่นๆ ผักสวนครัวที่ปลูกกันทั่วไปตามเรือนหรือในไร่ ได้แก่ อีคุ-เตว อีตุ-โลยปลั่ง ผักหอมจิ้น-ผักกะแยง แพร-แหว มะเขือ-ปะแลแปรณ มะเขือพวง-ปะแลปรอว์ มะแว้ง-แปรง ชิง-ชายตะไคร้-กะเวียล หอมแดง-ผักบัว พริก (หมากเผ็ด)-เปร็จ ข้า-ชายเริง ผักกาดเขียว-อิมปีย มั่นต่าง-ปงโนน มั่นตัน-ปงไท หน่อไม้-เปื่อง ยาสูบ-เฮ็ดแอต มักปลูกไว้ในบริเวณสวนครัวด้วย เพราะแทบทุกคนทุกเรือนจะสูบยา

นอกจากนั้น ก็ยังมีเห็ดต่างๆ (ตริ) ที่ขึ้นตามขอนไม้ในป่า กินได้แทบทุกชนิด ได้แก่ เห็ดขาว-ตริฮั่วลาง เห็ดบด-ตริจาย เห็ดกิดแก่-ตริโปรย เห็ดละโงก-ตริโงก เห็ดปลวก-ตริตอย เห็ดหนูหน-ตริตร เห็ดเผาะ-ตริปิกแป็ก

ไม้ยืนต้นและไม้ผลที่มีอยู่ทั่วไปในบริเวณบ้านจะต้อง ได้แก่ มะขาม-อิมปิล มะม่วง-ฮั่วรูป ขนุน-อิมมุย มะพร้าว-บวง (ไม่มีปลูกแต่รู้ชื่อ) กล้วย-ปลี๊ด (มีหลายพันธุ์) อ้อย-ดาว ต้นดาว-ตะวาก (ดอกหรือจั่น กินได้ คล้ายยอดมะพร้าว) มลัน-รารุ น้อยหน้า-หมากเขียบ (เรียกตามลาว) ฝรั่ง-หมากสีดา (เรียกตามลาว) มะม่อนไข่-เปรูล มะขามป้อม-ฮาเลียว ส้มโอ-หมากส้มโอ มะนาว-หมากนาว มะละกอ-หมากรุง

คนจะต้องรู้จักพืชและต้นไม้ที่เป็นพิษบางชนิดหรือที่กินไม่ได้ เช่น

๑. *ปะเง* เครื่องไม้ป่า เป็นไม้เถา ใบเลื่อมๆ ลาวลุ่มเรียกว่า งวน ถ้ากินก็ถึงตายได้

๒. *บาดเตงฮาลเปรือย* กกไม้ใบใหญ่ๆ ต้นสูงแค่อว ใบคายๆ มีขน ถ้าถูกใบก็เหมือนถูกบั้งพิษ จะคันเป็นผื่น

นอกนั้นเป็นไม้เถาอีกหลายชนิด ที่ทำให้เป็นผื่นคันคล้ายๆ ตำแย

เครื่องใช้ในบ้าน เครื่องใช้พื้นฐานในเรือนจะต้อง ได้แก่

๑. จี พ้าน้อย ใช้ชอยขึ้น ชอยผัก

๒. บราย	ฟ้าใหญ่	ใช้ถางไร่ ถางสวน ใช้จักตอกก็ได้
๓. ปลอจุ	กะทอ	ใส่ข้าว
๔. เต็บเจิม	พาข้าว	สานด้วยไม้ปะออ ไม้เหียะ
๕. ปะงาน	ถั่ว	เมื่อก่อนไม่มี ตอนนี้นำมาจากตลาดในเมือง
๖. ละอูย	น้ำเต้า	ใช้ตักน้ำ ไม่ใช่เต้าพันธุที่กินได้
๗. วิล	กะดั่ง	ใช้ฝัดข้าว
๘. โตง	กะดั่งใหญ่	ไว้ตากข้าว ตากยาสูบ ตากปลา
๙. จรุฮ็อก	บ่วง	ซ่อนดักแกง
๑๐. ตีฮู	หม้อ	ต้มข้าว ต้มขึ้น ต้มปลา
๑๑. เก็น	หม้อขาง	ใช้ต้
๑๒. แอ้ง	หม้อทอง	ต้มเหล้าชิโท (สาโท)
๑๓. กรรเดาะฮู	เขียง	ใช้รองเวลาซอยขึ้น ซอยผัก
๑๔. ฮารุบัน	เหล็กสามขา	ตั้งเหนือเตาไฟ สำหรับวางหม้อข้าวหม้อแกง
๑๕. บัล	ครกตำข้าว	ตำข้าวเปลือก
๑๖. เตริยจุ	สาก	ตำข้าว
๑๗. บัลปิก	ครกตำแจ่ว	ตำแจ่ว
๑๘. ตองจรุได๊ก	สากตำแจ่ว	ตำแจ่ว
๑๙. ปรุเนย	ไม้ฝอย	กวาดเรือน
๒๐. อึมเหียร	สาตปูนอน	ทำด้วยใบเตย คล้ายๆ ใบสับปะรด ตัดแล้ว เอามาจักขุดออกให้เป็นเส้น ไม่ค่อยสานเอง
๒๑. สะนะ	เสื่อ	เอาผ้ามาเย็บ เอานุ่น (จั่ว) ยัดเข้า ใช้รองนอน

งานอื่นๆ ในบ้าน คนในบ้านไม่ค่อยได้ทำอาชีพอื่น นอกจากทำไร่ปลูกข้าวและหาอาหารประจำวันแล้ว ถ้ามีเวลาว่างก็จักสานเครื่องใช้ในบ้าน เช่น **ตรุหลาย** (สาตกะลา) สานด้วยไม้ปะออ เป็นสาตใหญ่ๆ ใช้ปูเวลาดากข้าว **จะห้อง** (หวด) ใช้นั่งข้าว **กะลือม** หรือ กะปุม (กะบุงมีฝาปิด) ใช้ใส่ของ ใส่เสื้อผ้า **กะตุ๊ก** ใช้อย่างเดียวกับกะปุม แต่ทรงกลมกว่า

เครื่องจักสานเหล่านี้ ถ้ามีเหลือใช้ก็เอาไปแลกเปลี่ยนกับของในบ้านอื่น ส่วนการตีมีดพรวา จอบ ขวาน เหล็กแวก ฯลฯ บางคนก็ตีเองได้ บางคนก็ตีไม่เป็น วิธีตีเหล็กเป็นแบบดั้งเดิมคือ ใช้บั้ง

๓๔๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

สุบลมเข้าเผาไฟให้แดง จนเหล็กอ่อนแล้วจึงตีขึ้นรูป เหล็กได้จากลาวลุ่ม ที่บ้านดงกาด บ้านดงปลั่ง จะตีเหล็กเป็นเครื่องมือเตรียมไว้ ถางไร่ ถางสวน ตอนเดือน ๑-๒

นอกจากนี้ ยังมีการร่อนคำ (ทอง) ร่อนแร่ ที่ห้วยน้อย (ห้วยเล็ก ๆ) ขุดดินทรายเอาขึ้นมาใส่กะดัง (กะเบียน) เล็ก ๆ แล้วร่อนอยู่ในน้ำ เอาทรายออกให้หมดเหลือแต่คำ แล้วเอามาใส่หม้อขางทิ้งไว้ให้แห้ง จึงเอามาใส่จาน เป่าเอาเศษต่างๆ ออกให้หมด ก็จะเหลือแต่คำ ตามที่เคยทำมานั้น จะร่อนคำเดือน ๓-๔ ที่ห้วยมือก็ร่อนได้ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมี คำนี้เคยเอาไปขายได้หุนละ ๓,๐๐๐ กีบ สลึงละ ๓๐,๐๐๐ กีบ บาทละ ๓๐๐,๐๐๐ กีบ คนที่รับซื้อคือพวกเวียดหรือคนเมืองอัตตะปือ

ในส่วนของการทำงานรับจ้างนั้น มีคนในบ้านไปรับจ้างเผ่าละเวนหรือส่วยบ้าง เพื่อถางไร่ ถางหญ้าสวนกาแพ รื้อไร่เก่า ถากไม้ถาก ดอก ส่วนมากไปรับจ้างแถวบ้านจะกำ (เงะ) บ้านจะลาม บ้านหมื่น (ฮารัก) บ้านแสน (ฮารัก) บ้านหัวเซ บ้านหนองนก (ละเวน) บ้านส่วยท่าแดง ส่วยยกท่ง ทั้งหมดนี้อยู่ในเมืองท่าแต (เมื่อก่อนเป็นเขตของเมืองละมาม) การไปรับจ้างนี้ เมื่อหมดงานก็จะกลับมาบ้านจะต้องในเมืองกะลิม ไม่ได้อพยพไปอยู่ประจำ

ค่าจ้างปัจจุบันจะได้เป็นเงิน เมื่อก่อนถางหญ้าสวนกาแพได้เฮกตาร์ละ ๑๕ กีบ ซื่อควายได้ตัวหนึ่ง ถ้าไปถางไร่ รื้อไร่ ก็ได้แล้วแต่จะตกลงกัน คนไปรับจ้างมักเป็นผู้ชาย บางทีไปซื้อขาย เช่น วัว ควาย หรือเอาข้าวของไปแลกมาก็มี แต่ไม่เคยตีมีดพั่ว ตีเครื่องใช้ไปขาย ได้แต่ตีใช้เอง การทอผ้าขึ้น ช่ง ผ้าเบี่ยง ผ้าห่ม เคยทอไปขายบ้างเหมือนกัน

ในปัจจุบันผ้าจะต้องขายได้มากขึ้น แต่คนที่อยู่บ้านไกลๆ ก็ไม่ค่อยมีคนไปซื้อ ต้องฝากลงมาขายที่ในเมือง นานๆ ครั้งจึงจะขายได้ เดิมนั้นบางทีมีคนซื้อผ้ามาจากจากเวียงจันทน์ สั่งผ้าทอแล้วมารับไป ผู้หญิงที่ทอผ้าเก่งจึงมีรายได้มากขึ้น

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่มของจะต้อง

แต่ก่อนเผ่าจะต้องปลูกฝ้ายเอง ย้อมสีฝ้ายและทอผ้าเอง แต่ส่วนมากไม่ได้ย้อมสี ท้าวฮั่นเล่าว่า คนจะต้องสมัยโบราณนั้นใช้ขงขึ้นเป็นสีขาวล้วน เพราะไม่มีน้ำย้อม จึงเป็นสีขาวมัวๆ แบบสีธรรมชาติของฝ้าย

ในสมัยหลัง ถ้าย้อมสีดำจะใช้เปลือกไม้ปู (อันเกรียง) เอาเปลือกมาตำแล้วต้มกับฝ้าย สีเหลืองใช้เครือไม้จะเกิงกับขมิ้น เอามาตำกับฝ้าย เครือไม้จะเกิง เป็นเครือลำใหญ่ มีหนามยาว ต้องตัดลำเครือมาต้มทั้งลำ นอกจากนั้นก็ใช้ต้นหอม (ตุ้ม) ย้อมสีดำก็ได้

ต่อมาอาจซื้อฝ้ายที่ย้อมแล้วก็มีซื้อสีจากสาละวันมาย้อมฝ้ายก็มี ปัจจุบันบ้านดงกาดใหญ่ ตั้งปลั่ง บ้านลิ่ง ยังทอผ้าอยู่ ถ้ามีมากก็เอามาขายที่แขวง เมื่อก่อนมักเอาไปขายที่เมืองตะโอย สะหวันนะเขต หรือบ้านตะโอย แขวงสาละวัน หรือไม่ก็เอาไปแลกควาย แลกหมู

ลายผ้าของเงกับจะต้อง จะคล้ายๆ กัน และสามารถแยกได้ชัดเจนจากลายผ้าของกะตู และตะเรียง ทั้งวิธีการทอ ลวดลายและการใช้สี

เครื่องแต่งกายผู้ชาย ผู้ชายจะต้องไม่ใช้ผ้าปกหัวในชีวิตประจำวัน นอกจากเวลางานบุญ ผู้ชายสมัยก่อน ไว้ผมยาว จะเกล้าผมข้างหลัง เอาผ้าเคียนผมจากด้านหน้ามาขอดีไว้ข้างหลัง ด้านหน้าตัดผมเพียงคิ้ว บางทีเอาผ้ามาพันให้ยื่นอยู่ตรงหน้าผาก แล้วอ้อมชายผ้าไปผูกไว้ด้านหลัง

เสื้อผู้ชาย **ฮับ** เมื่อก่อนไม่มี ต่อมาจึงเริ่มใช้เสื้อฝ้ายสีขาว คอกลม ผ่าหน้า ติดดุมเขาควาย หรือ ใช้ฝ้ายผูก เสื้อทำงานมักใช้ฝ้ายผูกเอาแทนติดดุม มักมีแขนยาว ตัวยาวแค่วัยโสภณ ถ้างานบุญจึงจะเป็น เสื้อที่แต่งงามๆ ใช้ดุมเขาควาย

ท่อนล่าง นุ่งกระเตี่ยว **จัลลาย** สีขาว บางทีเรียก **จัลลายบ็อก** นุ่งแบบขัดเขมร มีชายห้อยปก หน้า-หลัง เวลามีนงานบุญ จะนุ่งกระเตี่ยวลาย สีเหลือง ดำ ขาว กว้างประมาณคืบเศษๆ เกือบ ๒ คืบ ยาวประมาณ ๒ วา จัลลายที่มีเชิงลวดลายเรียก **ตะนอยโฮะ** มีหมากมัดสีขาว ตกแต่ง ๔ ด้าน เรียกว่า **ตะนอยปรัดเจ็ด** ต่อมาจึงเริ่มนุ่งซ่งขาสั้น มีสายรัดเอว เป็นฝ้ายทอเองสีขาวธรรมดา

ในเวลามีนงานบุญ จะมีผ้าเบี่ยง **จรุกล** เป็นลายเหมือนซิ่น และมีผ้าห่ม **จรุเหียง** สีขาวก็มี เป็น ลวดลายก็มี

เครื่องประดับของผู้ชาย มีหมากมัดสั้น หมากมัดยาว มีทั้งเม็ดเล็กเม็ดใหญ่ มีกำไลคอเป็น ทองเหลืองเอามาขดเป็นวงรอบคอ บางคนก็ขดขึ้นเป็นกำไลรอบคอ พันขึ้นไปหลายๆ รอบบางคนที่มี กำไลหลายวง อาจก็ไม่ได้ ต้องเป็นคนร่ำรวยจึงจะใช้กำไลคอ ผู้ชายบางคนใส่ปักษ์เงินเป็นเงินหรือทอง แหวนก็มีบ้าง มีตุ้มหู **กะดึก** ในสมัยก่อนผู้ชายจะเจาะหูด้วยหนามส้มโอ หนามมะกรูด แล้วใส่ตุ้มหูเป็น โลหะชิ้นยาวๆ ตรงปลายทำให้งอ สอดเข้าไปในรูที่เจาะ เอาด้านงอไว้ข้างหน้าคิ้ว หูยาวประมาณแค่นี้

ผู้ชายอาจเอาเขี้ยวหมูป่า ดอกไม้ หรือเครื่องประดับที่เป็นทอง มาเสียบผมเกล้าด้านหลังให้ สวยงามเป็นพิเศษเวลามีนงานบุญ

เครื่องแต่งกายผู้หญิง ผู้หญิงจะต้องไว้ผมยาว ตัดผมด้านหน้าแค่คิ้ว หวีปรกหน้าผาก ด้านหลังเกล้าผม ไว้ตรงกลาง ไม่มีผ้าปกหัว

แต่ก่อนนุ่งซิ่น **วัด** สูงถึงอก รัดปมไว้ที่หน้าอก ไม่มีสายคาดเอว ถ้านุ่งผืนยาวก็ถึงข้อเท้า ถ้า

๓๔๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

นุ่งสั้น ก็แค่กลางน่อง ไม่มีชิ้นลวดลายพิเศษ หรือตกแต่งสำหรับงานบุญ มีผ้าเบี่ยง **จรรกุล** เหมือนผู้ชาย ผู้หญิงจะมีผ้าชิ้น ๒-๓ ผืน ผู้ชายมักมีกะเตี่ยวผืนเดียว

เวลาอาบน้ำ ผู้หญิงสาวจะค่อยๆ รูดผ้าออกทางหัวแล้ววางไว้ อาบเสร็จก็เอาผ้ามาสวมทางหัว ปล่อยชายลงมาเป็นชิ้นตามปกติ ถ้าเป็นคนมีลูกแล้วหรือผู้เฒ่า จะนั่งลงในน้ำ รูดผ้าขึ้นโพกหัวเอาไว้ พออาบเสร็จก็จะค่อยๆ ดึงผ้าลงมานุ่งตามปกติ

เสื้อผ้าของผู้หญิง **อินเธิบ** เพิ่งใช้กันสมัยหลัง ทำด้วยผ้าฝ้ายย้อมสีทอเป็นลาย เป็นเสื้อสวมหัว ไม่มีแขน ตัวตรง ยาวครึ่งสะโพก

เครื่องประดับของผู้หญิง มีกำไลคอ หมากปัด กำไลแขน แหวน มีตุ้มหู **ตุ๊ราก** เป็นเงินขดเป็นวงกลมซ้อนกันก็มี เอาเงินมาตีแบนๆ ใช้ครั้งติดกับไม้ แล้วเอาแกนไม้เสียบในรูที่เจาะไว้ หรือใช้แหวนตีให้แบนๆ ใช้เป็นตุ้มหูก็ได้

การตกแต่งชิ้น อาจเอาหมากปัดขาว มาแต่งตรงส่วนที่เป็นลายดำของผ้า

นายบ้านและหมอผีหมอตูของจะต้องไม่มีเครื่องแต่งตัวพิเศษ นอกจากจะมีฐานะดี ก็แต่งได้สวยงามและใหม่กว่าของคนทั่วไป

ในปัจจุบัน คนจะต้องมักซื้อเสื้อผ้าจากในเมืองในแขวงมาใช้ เพราะสะดวกและซักทำความสะอาดได้ง่ายกว่า ส่วนผ้าทอกี้อาจเฒ่าขาย หรือผู้หญิงก็ยังนุ่งชิ้นที่ทอเองบ้าง แต่ผู้ชายมักใช้เสื้อผ้าสมัยใหม่ที่ซื้อมา

การรักษาโรคและยาสมุนไพร

ในบ้านดังกล่าวไม่มีหมอบัว มีแต่หมอตูหมอเฒ่า เรียกว่า **ปะเนอะฮู** เป็นผู้หญิงก็ได้ ผู้ชายก็ได้ ปะเนอะฮูไม่ได้เรียนจากใครโดยตรงแต่ถือว่าเรียนจากผี คือ นอนกลางคืนฝันเห็นชาวไร่ชาวนาสาร ซึ่งปรกติใช้เป็นเครื่องมือในการคูผี อาจฝันว่ามีผีมาบอกให้เป็นหมอ จากนั้นก็จะเป็นหมอตูได้เอง

วิธีคูผี คือเมื่อมีคนเจ็บป่วย ปะเนอะฮูจะ เอาข้าวสารใส่ฝ่ามือ ถามว่าผีตัวใดทำ แล้วก็คว้ามือหงายมือ ถ้าเป็นผีตัวใดทำข้าวสารก็ไม่ตกจากมือ เป็นวิธีที่ใช้กันอยู่ทั่วไป

ถ้ารู้แล้วว่าเป็นผีตัวใด ก็ทำกระทงด้วยกาบกล้วย เป็น ๓ มุมหรือ ๔ มุม ใส่ข้าวกำ ข้าวแดง ข้าวจี หมากเผ็ด เกลือ ยาสูบ ปลายิง เอาไปบริเวณที่ผีตัวนั้นอยู่ แล้วก็ไปเฝ้าไปเฝ้าผี บอกว่า มาเลี้ยงแล้ว อย่าให้เจ็บอย่าให้ป่วย เว้าผีว่า

ข้อยไปเลี้ยงเจ้า ไปบะเจ้า เหล้าไห ไก่โต

มีลูกนำลูกแลง มีข้าวจี ข้าวกำ ข้าวแดง

ให้เจ้าปล่อยขวัญออก ให้เจ้าก็ดี ขอยก็ดี

แล้วก็ตัดขวัญจากบริเวณนั้น กลับมาบ้าน เมื่อกลับมาถึงเรือน เอาข้าวสุกจากกะติบ มาใส่ที่ขวัญ (บนหัวคนเจ็บ) แล้วก็ว่าว่า ขอยไปเอาขวัญมาให้เจ้าแล้ว ให้เจ้าอยู่สุขอยู่ดี แต่ถ้าบ๊ะแล้วไม่หาย ก็ทำอีก

หมอจะได้ข้าวสาร ได้ยาสูบ เป็นของตอบแทน คือก่อนจะทำพิธีดูผี ต้องเอาข้าวสารมาให้หมอ หมอจะให้คนเจ็บนั้นจับข้าว แล้วบอกว่า ถ้าเป็นผีตัวนั้นตัวนี้มาทำ ก็ให้บอกกับข้าวสารนี้ แล้วจึงเอา ข้าวสารนั้นไปทำพิธีดู เมื่อเสร็จพิธีก็เอาข้าวสารไปเป็นค่าตอบแทน ประมาณถ้วยเล็กๆ

ถ้ารู้ว่าผีเรือนทำ ก็จะมีหมู หม่าควาย หม่าไก่ ถ้าเป็นผีอื่นๆ ก็แล้วแต่จะดูว่าให้หม่าควาย หม่า หมู หรืออะไรๆ แล้วแต่หมอจะบอก

ขณะที่บ้านดังกล่าว ไม่มีปะเนอะฮู แต่ก่อนเคยมีหมอปะเนอะฮู ชื่อ เยกู เป็นผู้หญิง ตอนตาย อายุ ๕๐ เศษ ที่บ้านดังปลั่งก็เคยมีหมอชื่อท้าวเวิน เป็นผู้ชาย ตายไปเมื่ออายุ ๗๐ ปีเศษ

การสอนการบ้านนี้ไม่มีเด็ดขาด สอนไม่ได้ เพราะผีเท่านั้นเป็นผู้บอกว่าใครจะเป็นหมอได้ คนธรรมดาบอกไม่ได้และสอนไม่ได้

ขณะนี้ไม่มีโรงหมอหรืออนามัยอยู่ใกล้ๆ บ้าน แต่เคยมีหมอจากกะลิ้มไปรักษา บางปีไป ๒ ครั้ง บางปีก็ไม่ไป คนส่วนมากเป็นไข้ ท้องร่วง ไช้ยุ้งอาจมีบ้างแต่ไม่รู้จัก เรียกว่าไข้เฉยๆ

ยาสมุนไพร ส่วนมากเป็นสมุนไพรที่ชนเผ่าทั่วไปรู้จักกันดี ใช้รักษาอาการเล็กๆ น้อยๆ เช่น

๑. กกหมากม่วง แก้กท้องเดิน ถากเปลือกมาทาเกลือ อังไฟ พอยางออกก็แช่น้ำ กินน้ำ
๒. หญ้าเหื่อเฮาะ ย่ำกิน แก้กท้องเดิน เลือดออก ก็เอามาขยี้ห้ามเลือด
๓. เกรือไม้ *กัรตุล* ตัดเครือมาล้างน้ำ ทับให้เข้า ใส่ น้ำ กินแก้กท้องอืด
๔. มดแดง เอามาใส่กับเกลือ กินแก้กท้องบิด ท้องผูก
๕. ยอดตะโดน ยอดสีดา เอามาต้้ม (ทุบหรือขยี้) กินแก้กท้องเดิน ท้องร่วง
๖. ปูน (คือปูนกินกับหมาก) เอามาต้มฝี ปูนนี้ทำจากหินมาเผาไฟแล้วไปแช่น้ำ จะได้ผงปูน ออกมา ใช้ทาฝีแต่มีผลลดปวดแสบแสบร้อนก็ได้
๗. ใบหนาด เอามาต้มให้เด็กกิน ถ่ายพยาธิ (แม่ท้อง)
๘. ถั่วแขก ให้เอาหัวตะไคร้กับกุ้งทั้งให้เน่า ตำให้แหลก เอามาใส่น้ำต้มปนกับหัวตะไคร้ เอามาพอกตรงที่หัก แล้วเอาผ้าพันไว้ หรือเอาบดตัวโตๆ มาถอดกระดูก เอากระดูกมาแช่น้ำ เอน้ำไปทา หลายๆ ครั้งตรงส่วนที่หัก เชื่อว่ายางกระดูกกบจะต่อกระดูกได้

ครอบครัวและเครือญาติ

ครัวเรือนจะต้องอยู่รวมกันในเรือนขนาดยาว มีลักษณะอย่างเดียวกันกับเรือนเงหรือกะตู เพราะผู้ชายจะต้องแต่เดิมก็มีภรรยาได้หลายคน ส่วนมากจะมี ๒ หรือ ๓ คน คนที่ร่ำรวยอาจมีเมียได้ถึง ๗ คน ปัจจุบันจะมักจะมี ๑ หรือ ๒ คน จึงมีลูกหลายแม่ในครัวเรือน และลูกชายเมื่อแต่งงานแล้วจะไม่แยกเรือนออกไป แต่จะนำภรรยาเข้ามาอยู่ด้วยในเรือนของพ่อแม่ ขนาดของครอบครัวจะต้องดั้งเดิม จึงค่อนข้างใหญ่ จำนวนคนในครัวเรือนโดยเฉลี่ย ๑๔-๑๕ คนขึ้นไป ส่วนมากเป็นเด็กและคนในวัยขนาดกลาง วัยขนาดพ่อแม่แม่เฒ่า (๖๐ ปีขึ้นไป) จะมีน้อย

คนในบ้านจะต้อง มักมีผู้ชายกับผู้หญิงจำนวนใกล้เคียงกัน แต่ตามตัวเลขสถิติของเมือง คนในบ้านดังกล่าว และบ้านจะต้องใกล้เคียง จะมีจำนวนผู้หญิงมากกว่า น่าจะเป็นเพราะผู้หญิงอยู่ติดที่ไม่ไปทำงานที่อื่น

ส่วนมากผู้หญิงจะต้องแต่งงานตั้งแต่อายุ ๑๓ ปีขึ้นไป ผู้ชายประมาณ ๑๕-๑๗ ปี ขึ้นไป จำนวนเด็กในครัวเรือนจึงมากกว่าผู้ใหญ่ แต่ผู้หญิงอายุ ๒๐ ปีเศษ ก็อาจจะยังไม่ได้แต่งงาน ไม่ถือว่าเสียหาย แต่ก็ไม่ค่อยมีผู้หญิงที่แต่งงานช้าเพราะถ้าอายุเกิน ๒๕ ปี ไปแล้วมักไม่ได้แต่งงาน ผู้หญิงและผู้ชายจะต้องอายุใกล้เคียงกัน ประมาณ ๗๐ ปี

การแต่งงานและคำสินสอด

โดยทั่วไป หนุ่มสาวจะเลือกคู่ตามใจชอบของตน แต่พ่อแม่ก็อาจมีส่วนช่วยแนะนำ ให้ เมื่อผู้หญิงผู้ชายได้นัดหมายตกลงใจกันแล้ว แต่ละฝ่ายก็จะบอกให้พ่อแม่ของตนรู้เรื่อง ปัญหาหรือความยุ่งยากเกี่ยวกับการตกลงในขั้นสู่ขอหรือการแต่งงานนั้นไม่ค่อยเกิดขึ้น เพราะส่วนใหญ่ก็จะเลือกคู่จากคนในบ้านเดียวกันหรือจากเผ่าเดียวกันแต่ต่างบ้าน ซึ่งมักจะคุ้นเคยกันอยู่ก่อนแล้ว

ในขั้นการสู่ขอหรือการไปอยู่กินกันนั้น มี ๒ รูปแบบใหญ่ๆ คือ

๑. ผู้ชายไปอยู่เรือนผู้หญิง ในกรณีนี้ พ่อแม่ผู้หญิงจะจ่ายค่าทองให้ผู้ชาย แต่จะเป็นจำนวนน้อย เช่น ประมาณ ๑ ใน ๕ ส่วนของค่าตัวผู้หญิงตามปกติ แล้วผู้ชายจะต้องหาผ้าถุงผ้าหมหรือปะเนาะ ปะฮาด ในราคาประมาณที่พ่อแม่ผู้หญิงจ่ายเป็นค่าทองให้ นั้น เอาไปให้พ่อแม่ผู้หญิง แล้วก็มาอยู่เรือนผู้หญิงได้เลย ไม่ต้องมีพิธีมาก ถือว่าไม่มีค่าทอง กรณีนี้จะเกิดขึ้นก็เมื่อฝ่ายชายยากจน หรือทางเรือนผู้หญิงไม่มีลูกชาย จึงขอให้ลูกเขยเข้าไปอยู่ในเรือน หรือลูกเขยเป็นคนต่างถิ่นต่างบ้าน แต่ถ้าลูกเขยต่างเผ่า มักจะพาภรรยาไปอยู่บ้านของตน

๒. ผู้หญิงไปอยู่เรือนผู้ชาย เป็นกรณีโดยปกติทั่วไป ทั้งสองฝ่ายจะต้องมีปนาย เรียกตาม

ภาษาเผ่าว่า **ปรุสลา** ไปตกลงค่าตองกันที่เรือนผู้หญิง ค่าตองส่วนมากจะเป็นควาย ๑-๓ ตัว ไหเหล้า ผ้าชิ้น ช่ ผ่าเบี่ยง หมากปัด หรือ เงิน คำ (ทอง) แล้วแต่จะตกลงกัน เมื่อตกลงกันได้ ในวันนั้น ผู้หญิงก็ไปอยู่เรือนผู้ชายได้เลย หลังจากนั้น ๒-๓ วัน ทางเรือนของผู้หญิงจะฆ่าไก่ จำนวนมากน้อย ตามจำนวนคนในเรือนผู้ชายและญาติพี่น้องฝ่ายชาย หลามไก่ใส่กะบั้ง สะพายเอาไปให้ลูกสาวของตน ผู้หญิงก็จะเอาไก่ในกะบั้งให้พ่อแม่ของผู้ชาย ฝ่ายผู้ชายต้องฆ่าหมู หรือจัดหาอาหารอื่นๆ มาเลี้ยง ในช่วงนี้ถือว่าเป็นการมารับค่าตองจากฝ่ายชาย และเป็นอันว่าได้ผูกพันกันเรียบร้อยถูกต้อง แต่ถือว่า ยังไม่ได้ **กินตอง** ตามพิธีจริงๆ

การกินตอง คือการกิน **ควายค่าลงเรือน** กำหนดว่าภายในหนึ่งปี ถ้ามีญาติในเรือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเจ็บป่วยหรือจะแบ่งฮีดกินควาย ฝ่ายชายก็ต้องหาควายไปให้ฝ่ายหญิง ๑ ตัว เรียกว่า **ควายค่าลงเรือน** ควายตัวนี้สำหรับฆ่ากิน ไม่ใช่ควายค่าตองซึ่งให้เอาไปเลี้ยง ถ้าภายในสามปี ไม่มีกรณีจำเป็นหรือไม่มี การแบ่งฮีดควายของเรือนฝ่ายหญิงเกิดขึ้น ก็ต้องหาควาย ๑ ตัว เอาไปให้เรือนผู้หญิงเป็นฝ่ายฆ่า แล้วจึงถือว่าได้กินตองแล้ว ส่วนควายค่าตองนั้น ถ้าเกิดมีการหย่าร้างหรือปรับไหม จะต้องนำมาคืนให้ ฝ่ายที่เสียหาย หรือถ้าฝ่ายชายถูกปรับ ฝ่ายหญิงก็จะรับควายค่าตองได้ จะเอาไปฆ่ากิน แบ่งฮีด หรือทำอะไรก็ได้ เพราะถือว่าเป็นสิทธิขาดแล้ว

การหย่าร้าง ถ้าคู่แต่งงานจะเลิกกันเพราะมีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดทำผิดหรือเป็นฝ่ายที่ต้องการจะหย่าร้างก็ต้อง พิจารณาปรับไหมฝ่ายผิด ผู้พิจารณาคือ เฒ่าแก่และปนายร่วมกันตัดสิน ถ้าผู้หญิงผิด ฝ่ายชายจะเรียก ค่าตองคืน ถ้าควายที่ให้เป็นค่าตองนั้นตกลูก ก็ถือว่าเป็นค่าตองที่ต้องคืนทั้งหมด แต่ถ้าเป็นการตกลง ใจหย่าร้างกันเองทั้งสองฝ่าย ก็ไม่มีการคืน หรือรับค่าตอง ฝ่ายหญิงจะยังเก็บควายค่าตองนั้นไว้ได้ เพราะถือว่า การแต่งงานได้สำเร็จเรียบร้อยแล้วตามข้อตกลง

ถ้าคู่แต่งงานมีเรือนปลูกใหม่ของตนเอง ก็มักจะทิ้งเรือนไปเลย หรือถ้าผู้หญิงจะยังเลี้ยงลูกอยู่ เรือนนั้นก็ได้ แต่ส่วนมากผู้หญิงไปอยู่เรือนผู้ชาย ฉะนั้น ถ้าเลิกกันผู้หญิงก็มักกลับไปอยู่กับพ่อแม่ของ ตน เมื่อหย่ากันแล้ว ลูกจะอยู่กับพ่อหรือแม่ก็ได้ ถ้าลูกอยู่เรือนของฝ่ายใดไปจนโต เรือนนั้นจะต้องรับ ผิดชอบค่าตองเมื่อเด็กนั้นจะแต่งงาน ในกรณีที่ลูกได้ค่าตองมา (ลูกสาว) จะแบ่งให้พ่อหรือแม่ที่ไม่ได้ อยู่ด้วยกันก็ได้ ตามใจลูก

ถ้าคู่แต่งงานอยู่ด้วยกันไป แล้วไม่มีลูก ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดต้องการไปแต่งงานกับคนใหม่ ถือว่าฝ่าย นั้นเป็นฝ่ายเลิกร้าง จะต้องจ่ายค่าปรับไหม เมื่อจ่ายแล้วก็เป็นอันเลิกร้างกันไปโดยสมบูรณ์

การแบ่งมรดก มรดกของพ่อแม่ที่เป็นวัวควาย เรือน และที่ทำกิน จะยกให้ลูกชายแบ่งกัน ข้าวของที่

เป็นเสื้อผ้า เครื่องแต่งตัว ของประดับ จะให้ลูกสาว แต่ถ้าลูกสาวที่แต่งงานไปแล้วยังยากจน ไม่มีวิ้วควาย ก็อาจแบ่งให้บ้าง ที่ดินทำกินมักจะให้ทำอยู่ด้วยกันในระหว่างพี่น้อง ถ้าพ่อแม่ตายโดยไม่ได้แบ่งทรัพย์สิน ลูกก็ตัดสินใจกันเองว่า จะยังอยู่ในเรือนเดียวกัน ทำกินร่วมกันหรือไม่ ในกรณีที่อยู่ด้วยกันต่อไป พี่ชายใหญ่ จะเป็นผู้ดูแลแทนพ่อแม่ เมื่อคิดตามส่วนแล้ว ลูกสาวมักจะได้เพียง ๑/๕ ของลูกชาย ฉะนั้น เวลาที่ลูกสาวแต่งงานโดยสามีเข้ามาอยู่ด้วยในเรือน พ่อแม่จึงมักจ่ายค่าทองของลูกสาวให้กับฝ่ายชายประมาณ ๑ ใน ๕ ของค่าทองที่จะเรียกจากฝ่ายชายในกรณีปกติทั่วไป

ลูกที่ไปอยู่เรือนคู่แต่งงานมักไม่ได้ส่วนแบ่ง ถ้าได้ก็ได้น้อย ลูกที่อยู่เรือน คือลูกชายจะได้มาก ถ้าพ่อแม่มีเมียหลายคน จะต้องแบ่งให้ลูกของทุกแม่เท่ากัน ไม่ถือว่าเป็นเมียแรกหรือลำดับใด

เมื่อสามีตาย ภรรยาบางคนจะกลับไปอยู่เรือนของตนก็ได้ ส่วนแบ่งมรดกจะต้องแบ่งให้ลูกทุกคนที่ยังอยู่เรือนนั้น เมื่อเวลาที่พ่อตาย

เผ่าจะต้องไม่มีข้อห้ามเรื่องการแต่งงานข้ามเผ่า ส่วนมากจะแต่งงานกับเกรียง เพราะอยู่ใกล้กัน ปัญหาการแบ่งมรดกหรือที่ดินทำกิน จึงไม่ค่อยมี เพราะที่ดินก็มักจะอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ แต่เดิมจะต้องมักจะเพาะปลูกไร่เลื่อนลอย ย้ายที่ทำกินอยู่เสมอ จึงไม่ค่อยมีความผูกพันเรื่องที่ดินทำกินมากนัก

บทบาทหน้าที่หัวหน้าครัวเรือน ผู้ชายมีอำนาจสิทธิขาดในครัวเรือน เมื่อพ่อเผ่าแก่แล้ว มักยกให้ลูกชายคนโตดูแลควบคุมเรือน ลูกของพี่น้องผู้หญิงในเรือนอยู่ในความดูแลของลุงและน้าชาย ลูกเขยที่เข้ามาอยู่ในเรือนของภรรยาไม่มีสิทธิใดๆ ทั้งสิ้น ถ้ามีปัญหาภายในที่พี่ชายใหญ่ตัดสินใจไม่ได้ ก็จะเอาคนนอกคือเผ่าแก่และนายบ้านมาตัดสิน ต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงไม่มีสิทธิเก็บเงินทองข้าวของ ไม่มีสิทธิใช้จ่ายโดยลำพังตัว ฉะนั้นคนจะต้องจึงอยากได้ลูกคนโตเป็นผู้ชาย เพราะจะเป็นผู้สืบมรดกดูแลเรือนและพี่น้องต่อไป

ข้อปฏิบัติในครัวเรือนและระหว่างญาติพี่น้อง ในครัวเรือนจะต้องมีข้อปฏิบัติที่ยึดถือสืบกันมาบางอย่าง ที่แสดงความสัมพันธ์และสถานะของญาติพี่น้องและผู้ใหญ่ผู้น้อยในเรือน คือ

- ไม่เหยียบที่นอนของพ่อเผ่าแม่เผ่า
- ไม่เรียกชื่อตัวของพ่อเผ่าแม่เผ่า แต่ใช้คำเรียกที่แสดงสถานะตามเครือญาติ
- ต้องปฏิบัติตามคำสั่งสอนอบรมของพ่อเผ่าแม่เผ่า
- ต้องปฏิบัติงานในครัวเรือนและงานส่วนของบ้านร่วมกันทุกคน
- ไม่ให้หยอกเย้าล้อเล่นกับผู้หญิงต่อหน้าญาติพี่น้องในเรือนของภรรยา

- ต้องปฏิบัติตามสถานะของตน และเคารพนับถือผู้อื่นในครัวเรือน

ลูกเขยที่เข้าไปอยู่เรือนของภรรยา มีสถานภาพต่ำกว่าสมาชิกในครัวเรือนภรรยา ต้องทำงานหนักและไม่มีสิทธิออกความคิดเห็นใดๆ ในเรือนของภรรยา ในส่วนที่เกี่ยวกับครัวเรือน นอกจากในเรื่องระหว่างตนและภรรยา สิทธิเกี่ยวกับลูกก็มักจะขึ้นอยู่กับพี่ชายน้องชายของภรรยา ทั้งนี้เพราะตามปกติ ธรรมเนียมจะต้องนั้น ฝ่ายหญิงจะเข้าไปอยู่เรือนสามี โดยฝ่ายชายเป็นผู้จ่ายค่าทอง ที่เรียกว่าค่าลงเรือน ผู้ชายที่เข้าไปอยู่บ้านภรรยามักเป็นคนยากจน ไม่มีเงินค่าทอง จึงมีสถานภาพต่ำกว่าญาติทางฝ่ายภรรยา ยกเว้นแต่ลูกเขยที่พ่อแม่ผู้หญิงขอให้เข้าไปอยู่เรือนภรรยา ซึ่งถือว่าตนมีเรือนและมีญาติพี่น้อง จึงไม่อยู่ในฐานะต่ำต้อยเหมือนลูกเขยที่ยากจนในเรือนฝ่ายหญิงทั่วไป

คำเรียกญาติ

ญาติสายโลหิต

	ชาย			หญิง	
พ่อ	-	อวม	แม่	-	อั้น
พ่อของพ่อ	-	ดง	แม่ของพ่อ	-	เยียะ
พ่อของแม่	-	ดง	แม่ของแม่	-	เยียะ
ทวด	-	ดง	ทวด	-	เยียะ
สูงขึ้นไปเรียกว่า ดงกระระ, เยียะกระระ					
ลูกชาย	-	กอนโกญ	ลูกสาว	-	กอนกัญ
หลาน	-	เจาโกญ	หลานสาว	-	เจากัญ
เหลน	-	เจา	เหลน	-	เจา
ต่ำลงไปกว่านั้น เรียกเป็นเจา หมด					
พี่ชาย	-	อ้าย	พี่สาว	-	อ้าย
น้องชาย	-	แอม	น้องสาว	-	แอม
หลาน	-	มอนโกญ	หลานสาว	-	มอนกัญ
น้องชายพ่อ	-	โญ	น้องสาวพ่อ	-	มา
พี่ชายพ่อ	-	โญ	พี่สาวพ่อ	-	มา
พี่ชายแม่	-	โญ	พี่สาวแม่	-	มา
น้องชายแม่	-	โญ	น้องสาวแม่	-	มา

ญาติเกี่ยวดอง

สามี	-	กาอี้ก	ภรรยา	-	กาเตียล
ลูกเขย	-	อู่	ลูกสะใภ้	-	อืด โอน
ลูกเขย	-	โญ	ป้าสะใภ้	-	มา
อาเขย	-	โญ	อาสะใภ้	-	มา
น้ำเขย	-	โญ	น้ำสะใภ้	-	มา

ฝ่ายชายมีคำเรียกญาติเกี่ยวดองของตน ต่างจากญาติสายโลหิต คือ

พี่เขย (สามีพี่สาว)	-	กะไร	พี่สะใภ้	-	อืด/โอน
น้องเขย (สามีน้องสาว)	-	กะไร	น้องสะใภ้	-	อืด/โอน

ฝ่ายหญิงก็มีคำเรียกญาติเกี่ยวดองของตนและของสามี ต่างกัน

พี่ชายของตนเอง	-	อ้าย	พี่ชายสามี	-	อู่
พี่สาวของตนเอง	-	อ้าย	พี่สาวสามี	-	อุน
พี่สะใภ้ของตนเอง	-	อุน	พี่สะใภ้ของสามี	-	อุน
พี่เขยของสามี	-	ยาย			

น้องชายสามี	-	อู่	น้องสาวสามี	-	อุน
น้องเขยสามี	-	ยาย	น้องสะใภ้สามี	-	อืด/โอน

พี่น้อง (ลูกพี่ลูกน้อง) นับตามอายุ ไม่นับตามความสัมพันธ์พ่อแม่
พ่อเลี้ยง - อวม แม่เลี้ยง - อัน/มา

ลูกบุญธรรม (ลูกเลี้ยง) - กอน (เรียกเหมือนกันหมด)

ลูกพี่ลูกน้อง - กอนแอมกอนอ้าย (แอมอ้าย)

จะต้องไม่มีคำเรียกบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วโดยรวมๆ แต่บางทีก็ใช้ว่า ตงกะระ เยียกะระคน
จะต้องมีวิธีสร้างความสัมพันธ์ในแบบเสี้ยวเช่นเดียวกับลาวลุ่ม ถ้าจะผูกเสี้ยวเป็นอ้ายแอมกัน ต้องฆ่าไก่
เอาฝ่ายผูกแขนกัน และนับกันเป็นอ้ายแอม ปฏิบัติต่อกันเหมือนอ้ายแอมแท้ๆ
ข้อห้ามเกี่ยวกับการแต่งงานในเครือญาติ จะต้องถือว่าญาติระดับพี่น้อง (ลูกพี่ลูกน้องและระดับหลาน
แต่งงานไม่ได้ พี่น้องเป็นญาติเกี่ยวดองชั้น ๓ จึงจะแต่งงานได้

ถ้าพี่ชายมีลูกสาว ยกให้ลูกชายของพี่-น้องผู้หญิงได้ แต่งกันได้ แต่จะยกลูกสาวให้แต่งงานกับลูก
ชายของพี่หรือน้องชาย ไม่ได้ เพราะเท่ากับว่ายังอยู่ในเรือนเดิมของตน ลูกของพี่น้องผู้หญิงแต่งงานไม่

ได้ และจะยกลูกสาวให้ลูกของพี่ชายหรือน้องชายไม่ได้ เท่ากับกลับเข้าไปอยู่ในเรือนเดิมเช่นเดียวกัน กล่าวง่ายๆ คือ การแต่งงานจะต้องถือหลักว่า ไม่นำผู้หญิงกลับเข้าไปอยู่ในเรือนเดิมของพ่อหรือแม่ของตน ข้อที่น่าสังเกตคือ ในครอบครัวหนึ่ง อาจจะมีพี่น้องพ่อเดียวกันแต่ต่างแม่ เมื่อพี่น้องเหล่านี้แต่งงานไปแล้ว ข้อกำหนดเกี่ยวกับการแต่งงานดังกล่าวข้างต้นจะทำให้ไม่เกิดการสับสนทางการสืบสายโลหิตฝ่ายพ่อ ซึ่งเป็นสายหลัก

ในปัจจุบันลักษณะของครอบครัวจะต้องเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกับชนเผ่าอื่น การแยกเรือนของกลุ่มแต่งงานมีมากขึ้น ขนาดของครอบครัวเล็กลง (เรือนเล็กลง) และการโยกย้ายไปอยู่ต่างถิ่น หรือไปทำงานไกลบ้านเดิมมีมากขึ้น หลักปฏิบัติต่างๆ เกี่ยวกับครอบครัวจึงเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

จะต้องนับถือผีและเชื่อเรื่องขวัญ แต่ความเชื่อเรื่องขวัญอาจรับมาจากลาลุ่มในระยะหลัง **हारवय (ขวัญ)** คนจะต้องเรียกขวัญว่า **हारवय** และเชื่อว่าทั้งคนและสัตว์มีहारवय เวลาคนมีเรื่อง ทำให้ตกใจ हारवय จะออกจากร่างกายไปทางกระหม่อม แล้วจะทำให้คนนั้นมีอาการเจ็บป่วยไม่สบาย ต้องทำพิธีเรียกขวัญ คนปรกติจะมีขวัญแต่คนบ้าไม่มีขวัญ คือขวัญออกจากตัวไปแล้วไม่กลับ แต่คนนั้นไม่ตาย ไม่เหมือนคนตายที่हारवय จะออกจากตัวไปเลย

ผี ที่อยู่บนฟ้าว่า จะต้องเรียกว่า ผีฟ้า **यांगप्रिस्स** ฟ้า-ประิस्) ผีดิน คือ **यांगกะเตียก** ผีน้ำ **यांगเต็ก** ผีภู **यांगกอ** ผีต้นไม้ **यांगตอมลอง** ผีกกไ้ **यांगจรี** (ต้นไทร) ผีเรือน- **यांगเตง** นอกจากนั้นยังเชื่อว่า มี **โรรวจ** อยู่ในดวงเดือน เป็นรูปคนผู้หญิง มีครก มีสาก

นอกจากผีที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเหล่านี้แล้ว จะต้องยังเชื่อเรื่องผีอำ เรียกว่า **จิเค็บ** และอธิบายว่าผีอำ คือ รู้สึกว่าเห็นคนมาจับหรือควายมาชน หมามาชน แล้วทำให้กระดูกกระดูกติดไม่ได้ ต้องมีคนอื่นมาช่วยปลุกหรือขยับตัว หรือมาเรียกให้ตกใจจึงจะหาย

ส่วนปอบ เรียกว่า **ตะม็อก** (ปอบเชื้อ) ปอบจะกินคนเป็นไข้ เหมือนกินอาหาร บางทีคนนั้นจะเอามือเอาพารามาพันคนอื่น เพราะเห็นคนเป็นฟาน เป็นไก่ หรือถ้าเห็นเด็กก็อาจจะจับฆ่ากิน ปอบเชื้อจะสืบต่อไปได้ในเรือนนั้น จากคนหนึ่งไปสู่คนอื่น ๆ ในเรือน จึงเรียกว่า ปอบเชื้อ

ส่วน **ปอบว่านโง** เป็นผีที่เข้าไปกินในตัวคน เกิดจากคนที่ไปเรียนมนตร์ แล้วกลายเป็น ปอบเหียน (ปอบเรียนวิชา) หรือเกิดจาก ว่านโง ลักษณะเป็นดวงไฟแวบๆ ไปตามที่ต่างๆ เชื่อว่า ถ้าแสงไฟผีโงเข้าไปอยู่ในบ้านหรือใต้บ้านใคร เจ้าเรือนนั้นจะตาย ผีโงเป็นผีมีเจ้าของ อาจเป็นชายหรือ

หญิงเป็นผู้บูชาสังข์ก็ได้ บางทีเรียกว่า ผีปอบกินคน *ตะไมจ* เวลามีคนคลอลูก อาจมีปอบไปกินน้ำเลือด น้ำขาว มองเห็นเป็นดวงไฟแวบๆ อยู่ในบ้านก็มีนอกบ้านก็มี เรียกว่า *ฮั้วโก๊ะฮ* บางทีเป็นรูปตัวคน จะต้องกลัวผีปอบชนิดปอบผีโพงหรือปอบเฮียนมาก เพราะไม่รู้ว่าเป็นใครจะเป็นบ้าง แต่ปอบเชื่อไม่ค่อยมี ถ้ามีก็อาจขับไล่ไปอยู่ที่อื่นได้ทั้งเรือน

ฮึดอาฮัก ฮึดผีป่าช้า ฮึดอาฮักเป็นระบบความเชื่อที่จะต้องรับจากลาลุ่มมาผสมผสานกับความเชื่อของตน เพราะแต่เดิมเผ่าจะต้องไม่มีผีอาฮัก มีแต่ผีป่าช้า คือคนที่ตายแล้วเท่านั้น ในภาษาของลาลุ่ม บ่อนอาฮัก คือ บริเวณที่ฝังคนตาย ซึ่งจะ去做ตบหน่อยๆ เอาข้าวของเครื่องเซ่น ไปวางไว้ให้ผู้ตาย เรียกว่า บ่อนอาฮัก ตามความเชื่อของลาลุ่มว่า ผีอาฮักคือผีคนตายที่จะมาช่วยคุ้มครองรักษาคนในบ้านนั้น จะต้องไม่มีคำนี้ มีแต่ข้อห้ามที่อยู่ในคำเว้าของภาษาจะต้องว่า ห้ามไม่ให้ไปทางป่าทางไร่สวนบริเวณ บ่อนผีป่าช้า ถ้าไปทำอะไรทำสวนอาจเจ็บหรือตาย หรือคนอาจไปขุดค้นเอาของที่เขาทิ้งไว้ให้คนตาย ซึ่งเป็นของดีทั้งนั้น จึงมีข้อห้ามไม่ให้ไปยุ่งเกี่ยวในบริเวณที่เป็นบ่อนป่าช้า และโดยปรกติคนธรรมดาจะไม่ไปบริเวณนั้นอยู่แล้วเพราะกลัวผี คนที่ไปจึงน่าจะเชื่อว่ามีเจตนาไม่ดี แต่เดิมจะต้องไม่ถือว่าคนที่ตายแล้วจะมาดูแลรักษาคนเป็น มีแต่พยายามไม่ให้คนตายมาเกี่ยวข้องวนเวียนกับคนเป็น ที่บ่อนผีป่าช้าก็มีแต่การเอาข้าวของของคนตายไปวางที่เนินดินฝังศพ ไม่ทำตบหรือวางเครื่องเซ่นอย่างอื่นใด เรียกว่า พยายามตัดความสัมพันธ์ทุกรูปแบบระหว่างคนตายกับคนเป็น แต่ปัจจุบัน คนจะต้องโดยเฉพาะที่อยู่ในเมืองใกล้ลาลุ่มจะรับเรื่องผีอาฮักไว้ในระบบความเชื่อด้วย

ความฝัน เชื่อว่าฝันดีฝันร้ายสามารถจะบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ ฝันดี ก็คือ ฝันว่า ได้บูชา ได้เงิน ได้คำ ฝันว่า ปลุกอ้อย หนากันด กล้วย ฝันร้ายคือ ฝันว่า ทำไร ทำสวน ถางหญ้า ขุดดิน ฝันว่า ตกเรือน ตกเหว ตกน้ำไหล ข้าวของเสียหาย ไฟไหม้ ถ้าฝันว่าฝันหัก ลูกเมียจะตาย

ดักจอร์ระดัวโฮมเพา ประเพณีและพิธีกรรม

จะต้องมีประเพณีพิธีกรรม ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ พิธีกรรมตามเทศกาล ได้แก่การแบ่งฮึดควายประจำปี และพิธีเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด พิธีแต่งงานและพิธีฝังศพคนตาย

ในเวลาแบ่งฮึดคองประเพณี มีข้อกำหนด คือ

๑. เป็นเวลาชะล่า ไม่ให้คนนอกเข้าบ้าน คนในบ้านก็ไม่ให้ออก ในระหว่างที่ทำพิธีประเพณีนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดอันตรายแก่คนในบ้าน

๒. ถ้ามีใครมาทำให้เกิดชะล่า จะต้องปรับไหมเป็นไก่ หมู ควาย แล้วแต่ความหนักเบาของฮึด

เช่น ชะล้าผีตายโหง ต้องปรับไหมฆ่าควาย ๓ วัน ชะล้าเวลาแบ่งฮีดก่อนรูดข้าว ต้องทำในบ้าน ๑ วัน ๑ คิ่น ถ้าเกิดชะล้า ต้องปรับไหมฆ่าหมู ฆ่าไก่ เวลาทำไรต้องไปถางตัดต้นไม้ก่อน และถามผีว่าจะทำได้ไหม เวลาถางทาง ก่อนทำต้องมีชะล้า ต้มเหล้าสาโท ถิ่นว่าชะล้า ๑ วัน ถ้าเกิดมีใครทำผิดก็อาจไม่ปรับไหม แต่ต้องว่ากล่าวและทำใหม่ ถ้ารูดข้าวต้องฆ่าไก่ ระหว่างนั้นไม่ให้ไปไร่ ถ้าไปก็ชะล้า แต่การไปเอาข้าวจากเล่าไม่มีชะล้า

๓. เวลาปลูกเรือนและขึ้นเรือนใหม่ เป็นชะล้า ห้ามคนนอกเข้าเรือน ชะล้าต่างๆ เหล่านี้ เป็นการกำหนดให้คนในเผ่าปฏิบัติตามรูปแบบและความเชื่อที่สืบทอดกันมา ไม่ให้เปลี่ยนตามใจชอบ และยังเป็นกำหนดขอบเขตของคนในบ้านคนนอกบ้านด้วย

พิธีกรรมตามเทศกาล

ดักปรแอต เฮ็ดบุญใหญ่

พิธีแบ่งฮีดควายประจำปี เป็นพิธีกรรมใหญ่ที่สุดของบ้าน ถือเป็นบุญประจำปีของจะต้องขึ้นตอนและรายละเอียด

๑. *มือเตรียม* นอกจากเตรียมสิ่งของต่างๆ แล้ว ยังถือเป็นเวลารื่นเริง สนุกสนาน อาจใช้เวลาถึง ๑ เดือน ผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นผู้กำหนดแบ่งงาน โดยมีนายบ้านเป็นผู้แจ้งการต่างๆ ให้คนในบ้านรู้ตรงกัน และรู้ว่าใครจะต้องทำอะไรบ้าง ต้องมีการกำหนดงานให้ผู้เฒ่าผู้แก่ สาวหนุ่ม ช่วยกันทำเป็นกลุ่มๆ ไป นายบ้านจะประกาศไม่ให้มีการทำผิดพลาด มีเรื่องราวกันในบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่มีสิทธิควบคุมดูแลอย่างเข้มงวด ห้ามก่อเหตุผิดลูกเมีย ห้ามลักขโมย ถ้าพบของใครตกหล่น ต้องแจ้งผู้เฒ่าผู้แก่

ในการเตรียมงาน ต้องมีการตกแต่งประดับประดาหลักควาย *จะฮูร* ต้องมีข้าวต้ม มีของอื่นตกแต่งหลัก เช่น สังกา คือ ไม้ไผ่ลำยาวๆ ขูดเป็นฝอยย้อย ผูกหลักควาย มีการจักตอก สานเป็นรูปต่างๆ มาห้อยประดับไม้สังกาที่หลักควาย เรียกว่า *เตียงยาว* สานตอกประดับย้อมสีเหลือง สีเขียว สีดำ สีขาว ก็ได้ ส่วนพวกผู้หญิงจะเตรียมของกิน เตรียมเหล้าไห

๒. *มือตั้ง* ตั้งหลักควายที่ลานบ้านหรือหน้าเรือน ตกแต่งประดับประดาด้วยสิ่งต่างๆ ที่เตรียมไว้ หลักควายในการแบ่งฮีดบ้านจะอยู่ที่บริเวณกว๊าน ตรงหน้าเรือนของผู้ที่เป็นเจ้าของควาย หลักควายนี้อยู่แล้วใช้ได้หลายครั้งจนกว่าจะพัง ก่อนจะถอนทิ้งต้องมีแบ่งฮีดควายจึงจะถอนทิ้งและตั้งใหม่ได้ ห้ามถอนทิ้งเฉยๆ

ในตอนกลางคืน ต้องมีตีปะเนาะ *ปะฮ้ำด* ซึ่งมีลักษณะเหมือนก้องลาแต่เสียงต่างกันและขนาดต่างกัน การตีปะเนาะและปะฮ้ำด จะตีด้านหลังของตัวเครื่อง แต่ก้องลาจะตีตรงปมด้านหน้า นอกจากนี้

ก็ตีกลองใหญ่ (เหมือนกลองยาว) ทำด้วยไม้ใหญ่เจาะให้กลวง แล้วเอาหนังวัวหรือควายมาซึ่งสำหรับตีเวลาในงานบุญเท่านั้น การตีปะเนาะปะฮ้านนี้ จะตีที่กว๊านหรือที่เรือนเจ้าของควายที่แบ่งฮีดก็ได้ จะตีตั้งแต่ตอนกลางวันก็ได้ แต่ส่วนมากจะตีกลางคืน

ในคืนมื่อตั้งก่อนฆ่าควายนี้ จะต้องเอาเหล้าใส่ถ้วย เอาพดไม้ปักใส่ แล้วเอาไปสะบัดพรมบนหลังควาย เอ็นผีม่ากินควาย เรียกผีเรือน ผีปู่ตายาย ผีพ่อแม่ ผีป่า ผีดง ฯลฯ ให้มาทั้งหมด การเรียกผีนี้ต้องทำอีกครั้งในตอนเช้าก่อนฆ่าควาย คนทำจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หรือเจ้าของควาย ก็ได้

๓. มื่อฆ่า จะเอาควายมาผูกไว้ตั้งแต่กลางคืน หรือเอามาผูกตอนเช้าก็ได้ แต่ส่วนมากจะผูกไว้ตั้งแต่กลางคืนของมื่อตั้ง รุ่งเช้าจึงฆ่าประมาณตีห้า ไม่มีการฟ้อนหรืออ้อมรอบควาย มีแต่การเรียกผีมากินควายเหมือนที่ทำตอนกลางคืน

ในการฆ่าควาย เจ้าของควายจะฆ่าเองหรือให้คนอื่นมาช่วยฆ่าก็ได้ ใช้หอกหรือจ้าว (มีดยาวแบบดาบ) แหวควาย มักจะแหวตรงด้านขวาบริเวณซอกขาหน้า พอควายล้มแล้วก็ตัดหัวควายออกวางไว้แถวนั้นก่อน จากนั้นจะผ่าครึ่งตัวตามยาว ซีกหนึ่งยกให้เรือนเจ้าของควายไปทำกิน อีกซีกหนึ่งชำแหละเนื้อแบ่งให้คนในบ้านเท่าๆ กันทุกเรือน หัวควายจะเอาไปต้มแล้วแบ่งเนื้อกันไปอีก เนื้อตรงคอควายมักยกให้เจ้าของเรือน ซึ่งก็จะแบ่งให้คนอื่นอีก เมื่อเจ้าของเรือน (เจ้าของควาย) ได้ส่วนแบ่งครึ่งตัวแล้ว ก็มักต้องเอามาแจกจ่ายให้ญาติพี่น้อง และเรือนอื่นๆ อีกตามความพอใจ ฉะนั้น ในที่สุดเจ้าของเรือน หรือเจ้าของควายที่ฆ่าอาจจะได้ส่วนแบ่งน้อยกว่าคนอื่นๆ ในบ้านก็ได้

ก่อนที่จะชำแหละเนื้อควายแจกจ่ายอาจมีการปาดตับควายออกมาดู ถ้าตับควายนูนเต่ง ก็หมายความว่า ปีนั่นบ้านจะมีความอุดมสมบูรณ์ร่ำรวยดี ถ้าตับราบเสมอกัน ก็ไม่ร่ำรวย แต่ไม่มีอันตราย ถ้าตับบางส่วนเป็นหลุมยุบลงไป ปีนั่นอาจมีคนตาย ฉะนั้นบางทีก็ไม่ดูตับควายเพราะเกรงว่า ถ้าดูแล้วไม่ดี ก็จะไม่สบายใจ

การกินเนื้อควายไม่มีกำหนดว่าต้องให้หมดในกี่วัน ถ้ามีเนื้อควายเหลือก็เอากะตุกอ่อนและเนื้อบางส่วน ไปย่างไฟให้เหลือง เอามาใส่กะบั้งไม้ปะออ หลามให้สุกอีกที แล้วเอาฝอยไม้อัดปากกะบั้งไว้ เอาซี่เถาผสมน้ำอัดปากกะบั้ง ในกะบั้งไม่ต้องใส่น้ำเพราะน้ำในกระตุกและเนื้อควายจะออกมาเอง เนื้อจะเปื่อยและอยู่ในนั้น แต่ไม่น่าเหม็นเพราะสุกแล้ว รสดี ไม่ขม

การฆ่าวันขึ้นวันเรึง นับตั้งแต่กลางคืนของมื่อตั้งและตลอดวันตลอดคืนของมื่อฆ่า รวมทั้งหมด ๓ วัน จากนั้นถือว่าสิ้นสุดพิธี หัวควายเมื่อเอาไปลอกต้มเอาเนื้อออกให้สะอาดแล้ว เอามาติดฝาเรือนของเจ้าของควายที่แบ่งฮีดในปีนั้น

การแบ่งฮึดควายนี้ ถ้าเป็นตักปรแอต ก็คือเป็นฮึดบ้าน ทำร่วมกันทั้งบ้าน แต่ถ้าเป็นการแบ่งฮึดควายของเรือน เช่นมีคนเจ็บป่วยในเรือน แล้วจะต้องฆ่าควายเลี้ยงผี ก็เป็นฮึดเรือน ทำที่ลานหน้าเรือนของเรือนนั้นๆ การแบ่งเนื้อควายก็ทำไปตามข้อกำหนดข้างต้น แต่ถ้าเป็นฮึดบ้าน ควายที่นำมาฆ่าในส่วนของบ้านอาจเป็นควายของเรือนที่มีฐานะดีจัดหามาให้หรือเป็นควายที่เรียไรจากทุกครัวเรือนก็ได้ ในกรณีที่เป็นควายเรียไร หัวควายอาจจะนำมาแต่งที่กว๊าน หรือยกให้เรือนใดก็ได้

พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต

พิธีแต่งงาน สาวหนุ่มที่พอใจกันจะต้องทำความตกลงกันก่อน โดยทั่วไปเวลาสาวนอนอยู่ในเรือน หนุ่มจะไปเรียกทางช่องหน้าต่าง เรียกว่า ไปจกตัวสาว พาไปพูดจากันจนเป็นที่พอใจ จะไปที่เล่าข่าวที่กว๊านหรือที่ใดก็ได้ ตกลงกันว่าจะแต่งงานกันหรือไม่ ใครจะไปอยู่เรือนใคร

ถ้าผู้ชายไปอยู่เรือนผู้หญิง ก็ไม่ต้องมีการตกลงเรื่องค่าตอง เพราะพ่อแม่ผู้หญิงจะเป็นฝ่ายจ่ายให้เพียงเล็กน้อย แล้วผู้ชายเอาเงินนั้นไปซื้อเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มมาให้พ่อแม่ผู้หญิง แล้วก็อยู่กับกันได้

ถ้าผู้หญิงเป็นฝ่ายลงเรือน ฝ่ายชายต้องแต่งคนมาตกลงค่าตอง ส่วนมากจะมีควาย ๑-๒ ตัว มีขัน ช่ง หมากปัด เงิน คำ ไหเหล้า ฯลฯ เอาไปให้พ่อแม่ผู้หญิง ในวันที่ตกลงค่าตองกันเรียบร้อยแล้ว ผู้หญิงก็มาอยู่เรือนฝ่ายชายได้เลย

หลังจากนั้น ๒-๓ วัน ญาติทางฝ่ายผู้หญิงจะเอาไก่จำนวนพอสมควรกับจำนวนคนในเรือนของฝ่ายผู้ชาย หลามใส่กั้งเอามาให้ลูกสาวของตนที่เรือนฝ่ายชาย ซึ่งจะฆ่าหมูเลี้ยงและเตรียมเหล้าเตรียมอาหารเลี้ยงญาติฝ่ายหญิงและแขกอื่นๆ ไก่ที่ฝ่ายหญิงเอามานั้น ต้องให้ญาติผู้ใหญ่ พ่อเผ่าแม่เผ่าของฝ่ายชายกิน เมื่อเสร็จสิ้นการกินเลี้ยง ก็ถือว่าได้แต่งงานกันตามประเพณีแล้ว

แต่การกินดองจริงๆ นั้น จะสมบูรณ์เมื่อฝ่ายชายเอาควายที่เรียกว่า ควายค่าลงเรือน หรือควายกินดอง เอาไปให้ฝ่ายหญิง (ในกรณีเกิดการเจ็บป่วย หรือแบ่งฮึดกินควาย หรือภายในกำหนด ๓ ปี) ฝ่ายหญิงฆ่าควายนั้นแล้ว จึงถือว่า กินดองแล้ว ส่วนควายค่าตองนั้นเป็นควายที่ให้พ่อแม่ของผู้หญิงเอาไปเลี้ยง ถือเป็นส่วนค่าตัวของฝ่ายหญิง

จะต้องไม่มีประเพณีให้คู่แต่งงานฆ่าไก่ หรือพิธีอื่นๆ ที่เป็นพิธีเฉพาะของคู่แต่งงานโดยตรง

การแต่งงาน นิยมแต่งเมื่อถึงฤดูกินสาลี (ข้าวโพด) กินผักกาด คือ ประมาณเดือน ๖-๗ ถ้าในช่วงจุดไร่ ไม่ค่อยนิยมแต่ง หรือในระหว่างมีฮึดมีข้อขัดแย้งต่างๆ ก็ไม่นิยมจัดการแต่งงานในระหว่างนั้น ซึ่งก็เห็นได้ชัดว่า การกำหนดแต่งงานในระยะที่มีพิษพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ ก็จะทำให้ทั้งฝ่ายเจ้าเรือนและแขกที่มาช่วยงาน มีอาหารการกินบริบูรณ์ มีความสุขกายสบายใจ พร้อมทั้งจะจัดงานหรือมา

๓๕๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

ร่วมแสดงความยินดี ส่วนในระยะจุดไร่ เป็นช่วงมีงานหนัก และยังคงระวังอันตรายจากไฟไหม้สามด้วย คนส่วนใหญ่จึงไม่ว่างพอที่จะจัดงานหรือมาร่วมงาน และถ้าเป็นระยะที่มีข้อชะล่า ก็ขัดกับประเพณี ความเชื่ออยู่แล้ว เพราะระยะชะล่าคือระยะอันตราย อาจเกิดเหตุเภทภัยต่างๆ การที่จะจัดงานหรือการ รื่นเริงต่างๆ จึงทำไม่ได้แน่นอน

พิธีเกี่ยวกับการเกิด ผู้หญิงจะออกลูกอยู่ในเรือน โดยมีแม่เฒ่าในเรือนช่วย คลอดลูกแล้วต้องอยู่กรรม ๓ วัน ผัวต้องไปหาฟืนสำหรับอยู่ไฟ และต้กน้ำต้มน้ำสำหรับอาบ แม่เด็กเป็นผู้ตัดสายสะดือเอง เอา สายรกไปใส่กะบังหรือห่อใบไม้ เอาไปฝังก็ได้ เอาไปทิ้งเฉยๆ ก็ได้ ไม่มีการสะหมาม หรือป้องกันผีมา กินน้ำเลือน้ำคาว แต่เอาทิ้งลงดินแล้วล้างเลย

เวลาอยู่ไฟ แม่ลูกอ่อนต้องเอาหลังอังไฟ ให้อุ่น จะได้มีน้ำนมมากๆ แม่ลูกอ่อนมักกินข้าวอ่อน (ข้าวเหนียวหนึ่งนึ่งๆ) หมกไฟให้สุก ไม่ค่อยกินมันหมู มันไก่ ไม่กินของขมของของฝาด กลัวนมไม่ออก เด็กประมาณ ๔ เดือน จะเริ่มให้กินข้าว เอาข้าวสารมาแช่ให้นุ่มแล้วตำป่น ผสมน้ำอ้อยหรือน้ำตาล หมกไฟให้สุก เอามาป้อนเด็ก

ถ้าเด็กเจ็บป่วยๆ หรือไม่แข็งแรง อาจทำพิธีเรียกขวัญ เอาดอกมาसानเป็นกระทงใส่ข้าวใส่ชั้นเนื้อ เล็กๆ น้อยๆ ไปเอิ้นเรียกขวัญ แล้วเอาควนไฟ ชี้เต้าเตาไฟ ใส่กระหม่อมเด็ก ว่าขวัญมาแล้ว เอาฝ้าย ดำฝ้ายแดงมาผูกข้อเท้า บอกว่า เป็นลูกเป็นหลานของเธอ บ่ให้ผีตัวใดสาหัสตัวใด มากล้ามาราย มาทำให้ เจ็บให้ป่วย

ลูกอ่อนที่แม่ตาย มักให้ญาติที่มีลูกอ่อนช่วยเหลือเลี้ยง จะต้องไม่นิยมยกลูกให้คนอื่นเลี้ยง ถ้าเด็กที่ เจ็บป่วยหนักถึงตาย อายุยังน้อยไม่ถึง ๒ ปี มักเอาไปทิ้งที่ป่าช้าเด็กน้อย ถ้าโตกว่านั้นก็เอาไปฝังอยู่ กับคนในเรือนที่ตายไปก่อน ไม่ต้องทำโลงก็ได้ ถ้าผู้หญิงออกลูกตายถือเป็นผีตายโหง ทำอย่างเดียวกับ ผีตายโหง ถ้าออกลูกแล้วแม่ตายแต่ลูกไม่ตาย ก็ถือว่าแม่ตายโหงเหมือนกัน

พิธีฝังคนตาย เดี๋ยวกะไม้จู้

จะต้องเรียกคนเป็นว่า **ปรายตุล** เรียกคนตายว่า **ปรายจิต** หรือเรียกว่า **ผี กะไม้จู้** ก็ได้

ถ้ามีคนตายกลางคืน ก็เอาไว้บนเรือน เอาผ้าคลุมตัวไว้ ถ้าลูกหรือญาติพี่น้องยังไม่มา ก็ให้รอ ไว้วันหนึ่งก่อน คืนนั้นต้องจันเรือน จะต้องถือว่าโลงจะทำเตรียมไว้ก็ได้ ไม่ชะล่า ถ้าคนตายกะทันหัน ไปเยี่ยมโลงจากเรือนอื่นก็ได้ โลง **ตาบ้อง** ทำด้วยไม้แกนไม้จริง (ส่วนล่างเรียก **ตาบ้องกัญ** ฝาอัดเรียก **ต้องบ้องโกญ**) ทำโลงใช้เวลาอย่างรวดเร็ว ๑-๒ วัน ถ้าทำเตรียมไว้ก็แบกเข้าบ้าน เอาคนตายใส่ลงได้เลย

ก่อนเอาศพลงโลงต้องล้างหน้า ล้างมือ แขนขา แล้วนุ่งเครื่องใหม่ เอาเสื้อผ้าของส่วนตัวใส่

โลงไปด้วย แล้วก็ช่วยกันหามโลงจากเรือนไปป่าช้า (สะกินกะไม้จู้) ซึ่งปรกติมักอยู่ห่างจากบ้านไม่เกิน กิโลเมตรเศษๆ เมื่อเวลาเอาโลงไปจากเรือน ต้องเอาดินนำไป พอถึงที่ฝังก็ฝังเอาหัวมาทางบ้าน เวลาฝังลุกขึ้นมาก็จะหันไปทางอื่น ไม่หันมามองบ้าน ถ้าคนตายเป็นผัวเมียกัน อาจขุดโลงเก่าขึ้นมากวาด กระตุกไว้มูมหนึ่ง แล้วเอาผ้าวางรองใหม่ เอาอีกศพไปวางคลุมผ้าแล้วปิดผ้าได้ บอกว่าเวลานี้ผัวเจ้า (เมียเจ้า) จะมาอยู่หน้าแล้ว ถ้าเป็นคนอื่น จะต้องขอซื้อโลง คือขุดขึ้นมา กวาดกระตุกไว้ที่มูมหนึ่ง ทำให้สะอาด แล้วเอาชิ้นผืนหนึ่งมาขอซื้อโลง บอกผีเจ้าของโลงว่า อย่าเคียด อย่าชุน ผีนี้ไม่มีเรือนอยู่ จะมาขออยู่หน้า แล้วจึงเอาศพใหม่วางลงไป เมื่อกลบดินแล้วจึงเอาข้าวของเครื่องใช้วางลงบนเนินดิน ถ้าเป็นคนรวย ก็ใช้ที่กว้าง ปักไม้บอกเขตไว้ ๔ มุม ญาติพี่น้องลูกเมียจะสั่งเสียว่า ให้อยู่ที่นี่ เมื่อเสร็จแล้ว เวลาเดินกลับไม่ให้หันหลังไปมอง ถ้าทำตาแหลว ก็จะไปปักที่กองฟอนฝั่งศพนั้น เพื่อให้เป็นที่หมายรู้

พอถึงเรือนคนตาย ตรงหน้าตกชายคาเรือน เอาพาข้าวปั้นน้อยๆ ปั้นหนึ่ง เอาพินมาท่อนหนึ่ง ดึงเอาใบเซยหลังคาเรือนมาหน่อยหนึ่ง ชุกใส่ไฟ หยิบเอาข้าวมานิดหนึ่งเข้าปาก แล้วว่า ข้าวผืนนี้ข่ม ต่อไปอย่ามีผู้ใดตายอีก จากนั้นก็แต่งพาข้าว พาน้ำ กินกัน ตอนกลางคืนมีคนมางันเรือน ช่วยความทุกข์ความโศก มาอบอุ่นเรือน ๒-๓ คืน ส่วนมากเป็นสาวหนุ่มในบ้านนั้นและญาติพี่น้อง

ถ้ามีคนตายระหว่างที่อยู่ในระยะทำไร่ หรือรูตข้าว ต้องฆ่าหมูหรือไก่ก็ได้ เอาเลือดมาให้คนในเรือนในบ้านที่ไปช่วยฝังศพช่วยงานศพ ได้จับคนละนิดคนละหน่อย ถ้าไม่จับถือว่า ขะลำ ข้าวอาจไม่ขึ้นหรือรูตข้าวไม่ได้

ฝังศพผีตายโหง (ปงายจิตไม้บ) ต้องฝังตรงที่ตายหรือที่พบศพ เมื่อฝังแล้ว คนที่ไปช่วยฝังทุกคน ต้องसानดอกเคียนหัว มีปลายแหลมๆ ข้างบน ทุกคนที่ไปฝังพอมายังบ้านต้องวนบ้าน ๓ รอบ โดยเข้าทางซ้ายของบ้านก่อน แล้ววนไปตามเข็มนาฬิกา แล้วมานอนกวาน ๓ คืน เวลากินข้าว ลูกเมียจะดำแจ้ว เอาข้าวใส่กะติบไปยื่นให้ ไม่มองหน้ากัน และไม่พูดกันเลย แต่พูดกันเองในกลุ่มที่ไปฝังศพผีตายโหงได้ พอครบ ๓ วัน ก็ไปอาบน้ำขมิ้น เอาว่านไฟมาตำ เอาน้ำใส่แล้ววกใส่ผม ใส่หน้า ล้างให้หมดจด แล้วไปที่ประตูทางเข้าบ้าน ก่อกองไฟขึ้นมา (ไม่ต้องใหญ่) คนดีก็กลับเข้าบ้านไป ถือว่าผีไม่ข้ามไฟเข้ามา แล้วไปฆ่าหมูตัวหนึ่ง จับหมูตัวนั้นทั้งมือทั้งเท้า ถือว่าได้ชำระล้างจากผีตายโหงแล้ว

ในปีที่มีคนตายโหง ต้องกินผัก กินมันดัน เผือก ฯลฯ ให้หมด แล้วไปขอพืชผักเรือนอื่นมาปลูก ข้าวแนว (ข้าวพันธุ์) ของเรือนนั้นก็ทั้งหมด ไม่เอามาปลูก ต้องไปเอาข้าวพันธุ์เรือนอื่นมาปลูก

๓๕๘ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ข้อห้ามและข้อนิยม เผ่าจะต้องมีความเชื่อหลายประการที่ตรงหรือคล้ายคลึงกับชนเผ่าอื่นๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะเผ่าเงะ และเผ่ากะตู ซึ่งเป็นกลุ่มที่อยู่ใกล้ที่สุด และมีจำนวนประชากรมากกว่าเผ่าจะต้องฉะนั้น จึงเป็นไปได้ว่าข้อห้ามและข้อนิยมของเผ่าจะต้องอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากเผ่าทั้งสอง หรืออาจเป็นข้อห้ามข้อนิยมที่มีอยู่ร่วมกันในกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตาม มีข้อห้ามและข้อนิยมบางอย่างที่พบว่า ปรากฏอยู่ในเผ่าจะต้อง แต่ไม่พบในเผ่าเงะและกะตู ความแตกต่างเหล่านี้ไม่ได้เป็นเหตุผลสำคัญที่จะระบุถึงการแยกกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ออกจากกัน แต่เป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันว่า การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทำให้เกิดได้ทั้งการรับเอาอิทธิพลของกลุ่มอื่น และในขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดความมั่นใจที่จะรักษาสิ่งที่เป็นสมบัติเฉพาะเผ่าของตนเพื่อแสดงความเป็นตัวตนที่ต่างไปจากเผ่าอื่นๆ ด้วย

ข้อห้าม ส่วนมากเป็นข้อห้ามที่เนื่องมาจากความเชื่อ ได้แก่

๑. เวลาไม่มีการแข่งฮึดคอง ห้ามโห่ร้อง ห้ามตีปะเนาะปะฮ้ำด กลางบ้าน กลางกว๊าน ถ้าตืออยู่เรือนทำได้ เพราะเชื่อว่า ถ้าตีปะเนาะปะฮ้ำด ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรมโดยเฉพาะ หรือโห่ร้องทำเสียงดัง จะทำให้ผีเข้าใจว่ากำลังจะแข่งฮึดฆ่าควายหรือหมู ผีก็จะมารอกิน เมื่อไม่มีควายหรือหมูให้กิน ผีก็จะโกรธและทำอันตรายคนทั้งบ้าน และโดยนัยเดียวกัน จึงห้ามทำเครื่องประดับฮึด เช่น พู่หรือเครื่องตกแต่งเสาหลักควาย ถ้าไม่มีการแข่งฮึดจริงๆ

๒. เวลาชะล่าหนัก เช่น มีคนในบ้านตายโหง จะต้องเอาไม้มาขวางปิดทางเข้าบ้านทุกทาง มีพดไม้ปักขวางทาง เป็นเครื่องแสดงว่า คนข้างในบ้านห้ามออก คนนอกบ้านห้ามเข้า

คนที่ไปส่งสะกาน (ทำศพ) ผีตายโหง เมื่อกลับมาถึงบ้าน ไม่ให้เข้านอนเรือน เมื่อกลับมาต้องอ้อมรอบกว๊าน (อ้อมซ้าย) แล้วขึ้นอยู่บนกว๊าน ๓ วัน ๓ คืน ไม่ให้พูดกับใคร ลูกเมียไปส่งข้าวส่งน้ำก็ไม่ให้พูดด้วย ฟัน ๓ วัน ๓ คืน แล้วจึงจะกลับไปเรือนได้ โดยปรกติ อาจกำหนดระยะชะล่า ๓ วัน ๓ คืน หรือ ๗ วัน ๗ คืน อย่างใดอย่างหนึ่ง

๓. เวลาต้มเหล้าสำหรับแข่งฮึดใหญ่ ถือเป็นระยะชะล่าห้ามพูดกับผู้อื่น เช่นเดียวกับเวลาที่กำลังปลูกกว๊านใหม่ คนที่ไปแบ่งกว๊าน ห้ามพูดทักทายโต้ตอบกับคนต่างบ้าน แม้จะถูกทักถามก็ไม่ให้ตอบ ถ้าทำผิดพลาดไป ทั้งสองฝ่ายต้องถูกปรับไหม เช่น ฆ่าหมู ฆ่าไก่ ทั้งนี้เพราะถือว่ากว๊านเป็นสิ่งสำคัญของบ้าน ไม่ใช่เป็นเพียงเรือนที่คนอยู่ แต่สำหรับผีบ้าน

๔. ในเวลาจะรูดข้าว ต้องชะล่า และต้องฆ่าหมูไปทำพิธีเรียกขวัญข้าว (*ชะเอิบ*) ถ้ามีการล่องละเมิด เช่น เห็นพดไม้ปักไว้ในบริเวณทางเข้าไร่ หมายความว่ากำลังชะล่า ห้ามเข้าไร่ ถ้าเข้าก็ละเมิด

จะบอกไม่เห็นเครื่องหมายก็ได้ เพราะคนในบ้านจะต้องปักไม้ขวางทางเดินแล้วเสียบพดไม้ไว้ การปรับไหมผู้ละเมิดนั้น กำหนดตามสภาพความผิดหนักหรือเบา เช่น ถ้าบ้านกำลังแบ่งฮีดกินควายอยู่ก็ต้องเสียควายเป็นค่าปรับไหม

๕. ในเวลารูดข้าวเสร็จแล้ว จะมีการทำบุญท่ายปี คนในบ้านจะช่วยกันถางหญ้า ถางทาง ถือว่าต้องชะล่าเหมือนกัน มีการต้มเหล้าสาโท บุญท่ายปีเรียกตามภาษาลาวว่า บุญชะ หรือภาษาเผ่าเรียกว่า *ฮาย* ทำในเดือน ๑๑-๑๒ บุญนี้ถือว่าเล็กกว่าบุญเดือน ๓-๔ (บุญกินควาย) บุญเดือน ๑๑-๑๒ มักกินหมู กินไก่ และต้องเอาฝ้ายผูกแขนไว้ เป็นการบอกผีว่า ยังไม่ได้กินควาย จะขอไปแบ่งฮีดกินควายตอนที่แบ่งฮีดใหญ่ของบ้าน

๖. ถ้ามีการลวงละเมิดข้อห้ามและถูกปรับไหม แล้วไม่ยอมรับ ถือว่าคนที่ทำผิดจะต้องรับผิดชอบชีวิตชาวบ้านทั้งบ้านที่ถูกละเมิด สมัยก่อนนั้น ถ้าไม่ยอมให้ปรับไหม บ้านที่ถือว่าเป็นฝ่ายเสียหายอาจบุกเข้าทำร้าย อาจมีการต่อสู้กันถึงเจ็บตาย สมัยนี้มีการลดหย่อนผ่อนโทษกันได้ แต่ก็ต้องยอมรับผิดเสียก่อนแล้วจึงจะต่อรองหรือขอผ่อนผันภายหลัง

๗. ถ้าคนบ้านหนึ่งไปแต่งงานกับผู้หญิงอีกบ้าน แล้วผู้ชายบ้านเดิมของผู้หญิงมาลักเอาผู้หญิงกลับไปหรือพาหนี บ้านที่ทำผิด (คือมาลักพาผู้หญิงไป) จะต้องถูกปรับไหมใน ๒ กรณี คือ ค่าปรับไหมที่ทำความผิดและต้องคืนค่าดองที่ฝ่ายชายจ่ายไปแล้ว ส่วนผู้หญิงคนนั้นจะกลับเข้าบ้านสามีอีกไม่ได้เป็นอันขาดเพราะถือว่ามีความผิดด้วยเช่นกัน แต่ถ้าเป็นการลักพาไปโดยฝ่ายหญิงไม่ได้มีส่วนรู้เห็นก็ขึ้นอยู่กับฝ่ายชายว่าจะยอมรับกลับมาเป็นภรรยาหรือไม่ แต่โดยทั่วไปก็มักจะไม่นับกลับมาอีก

๘. ห้ามผู้ป่าวผู้สาวเอาลูกทาง คือมีท้องหรือมีลูกโดยยังไม่ได้แต่งงาน ฝ่ายผู้ชายต้องเสียค่าปรับไหมให้แก่เรือนของผู้หญิง และเสียให้แก่บ้านด้วย ถือว่าผู้ชายเป็นผู้สละกบ้าน (สะเตาะเคราะห์) แล้วก็แต่งงานกันไปเลย แต่ถ้าผู้ชายไม่รับ ฝ่ายผู้หญิงต้องสละกบ้าน ถือว่าผู้หญิงคนนั้นต้องรับผิดชอบชีวิตคนในบ้าน ถ้าเกิดมีใครในบ้านเจ็บหรือตายไป ก็ถือว่าเป็นเพราะมีคนประพฤติดีตีดิตได้ลูกทาง เด็กคนนี้จะถูกเรียกว่า *กอนจาเรฮู* (ลาวลุ่มเรียกว่า ลูกทาง) ไม่เรียกว่า *กอนโตม* ลูกกก หรือลูกหัวปี ลูกที่เกิดตามมาจะเรียกลูกกกก็ได้ หรือเรียกว่าเป็นลูกคนที่สองก็ได้ เมื่อเด็กที่เป็นลูกทางนี้โตขึ้นก็จะถูกเรียกว่าเป็นลูกทางตลอดไป แม้ว่าพ่อแม่จะได้แต่งงานกันแล้วก็ตาม

๙. ห้ามกินของที่ปฏายาดายไม่เคยกิน เช่น ปลา กุ้ง งู นกคุ่ม หมากแข้งขม (*แปริง-มะแว้ง*) สำหรับบางคน อาจถือว่าของบางอย่างเป็นพิเศษเฉพาะตัว กินไม่ได้ เช่น ชะล่าควายด่อน (ควายเผือก) เขี่ยบเลือดควายเผือกก็ไม่ได้ ไปช่วยฆ่าและช่วยทำอาหารก็ไม่ได้

๑๐. สัตว์บางอย่างไม่เรียกชื่อ โดยเฉพาะที่เป็นสัตว์ใหญ่ หรือดุร้าย ทำอันตรายคน เช่น เสือ ไม่ค่อยเรียกว่า **ซัง** แต่จะเลี่ยงไปเรียกว่า **ตุงยะฮู** งูตัวใหญ่ๆ ที่เรียกว่า งูชวง หรือ มารูจอง ก็มักจะเรียกว่า **ตุงยะฮู** เหมือนกัน (ตุงยะฮู หมายถึง “ไอ้ตัวโต”)

๑๑. ต้นไม้บางอย่าง ห้ามเอามาทำเรือน เช่น หมากขามป้อม **ฮาเลียว** หมากขาม **ฮัมปิล** ทั้งสองอย่างนี้ คนจะต้องถือว่าเป็นไม้พื้ของผี ต้นมะขามใหญ่นั้นถ้าปลูกเองก็เอามาได้ นอกจากต้นไม้สองชนิดนี้ ไม้ที่มีลักษณะไม่ปกติหรือเกิดเหตุผิดปกติ ผิดลักษณะที่เหมาะสมก็ไม่เอามาทำเสา หรือส่วนประกอบเรือนส่วนสำคัญๆ เช่นกัน

๑๒. เวลาเมียท้อง ห้ามคนในเรือนนั้นหลามข้าวหรืออาหารใส่กะบัง ห้ามผู้หญิงท้องกินปลีกกล้วยอ่อนเพิ่งผลิ เชื่อว่าลูกจะออกมาคาท้องไม่ออกตลอดตัว วิธีแก้ต้องใช้วานเอียน (ปลาไหล) ต้องไปหาปลาไหลที่ตายเอง และเอาหัวลงมาทางที่ต่ำ เมื่อไปเห็นหรือไปเสาะหาได้ ต้องหลับตาหยิบเอามาทั้งตัว เอาปลาไหลนั้นมาตากแห้ง คั่วแล้วป่นเก็บไว้ เมื่อเกิดเหตุที่ว่าผู้หญิงคลอดลูกยาก ก็เอาปลาไหลป่นนั้นมาผสมน้ำให้กิน ลูกจะสั่นออกมาได้ ไม่เป็นอันตรายทั้งแม่และลูก วานเอียนนี้หายากมาก ถ้าใครมีหรือหามาได้ ก็จะเก็บไว้อย่างดี

ข้อนิยม ข้อนิยมปฏิบัติของจะต้องนั้น นอกจากจะเกี่ยวกับความเชื่อโดยตรงแล้ว ยังมีข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตโดยทั่วๆ ไปด้วย ได้แก่

๑. เผ่าจะต้องยึดถือฮีดคองประเพณี ฮีดบ้านและฮีดเรือน (ครอบครัว) อย่างเคร่งครัด และส่งเสริมการแบ่งฮีดคองเพื่อรักษาไว้เป็นเอกลักษณ์ของเผ่าและยังมีผลดีในด้านอื่นด้วย เช่น เมื่อมีคนเจ็บป่วย การแบ่งฮีดฆ่าหมูหรือควายเลี้ยงผี จะช่วยให้คนเจ็บอาการดีขึ้นหรือหายจากโรคได้ เพราะสมัยก่อนไม่มียารักษาโรค ไม่มีแพทย์ ทำแล้วมีผลดีคือได้รักษาโรค พร้อมกันนั้น การแบ่งฮีดก็ทำให้สาวหนุ่มได้มีโอกาสสนุกสนาน คนเผ่าแก่ก็สนุกด้วย และเป็นการส่งเสริมความสามัคคีปรองดองของคนในบ้าน

๒. นิยมทำไร่ทำสวนและปลูกฝ้ายดอก เพื่อเอามาเข็นและทอผ้าขึ้น ผ้าห่ม ผ้าเฉียง กะเตี๋ย และเครื่องนุ่งห่มอื่นๆ ทั้งของผู้ชายผู้หญิง ทำให้มีเครื่องนุ่งห่มเพียงพอ และสามารถนำไปขายให้เผ่าอื่น ๆ ด้วย หรือได้สิ่งแลกเปลี่ยน เช่น ควาย วัว ไห เจ๊ะพลัง (ไหเคลือบขนาดใหญ่ ราคาแพง) ปะเนาะปะฮัด นอกจากนั้นยังมีของอีกหลายชนิดที่ต้องการ และอาจจะใช้ผ้าทอเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนได้

๓. เผ่าจะต้องถือว่า การทำไร่ทำสวน และเครื่องมือหากิน เช่น สานแห ทำด้อน ลี และอย่างอื่น ๆ นั้น ทำให้ชีวิตสุขสบายและมีกินมีอยู่เท่าเทียมกับเผ่าอื่นๆ ทำแล้วได้ผลดีที่เห็นได้ทันที คือมีกินมีอยู่มีนุ่งมีถือ มีใช้มีจ่าย สบายใจไม่ลำบาก ถ้าไม่ทำหัวหน้าครอบครัวก็จะลำบากใจ ชีวิตก็จะทุกข์ยาก

๔. เผ่าจะต้องนิยมนิยามตั้งบ้านที่ภูเพียง คือที่ราบบริเวณตีนดอย แต่ไม่ใช่ทุ่งเพียง (พื้นที่ราบลุ่ม) และชอบให้ใกล้แคมห้วยแคมเซ (ริมลำน้ำ) ทำทางติดต่อบ้านใกล้เคียง มีชายแดนขอบเขตบ้าน เพราะทำให้เกิดความสะดวกในการเดินทางไปมาหาสู่กัน ทำให้เกิดผลดีคือประหยัดแรงงาน และเด็กหนุ่มสาวได้มีโอกาสพบปะกัน ญาติพี่น้องก็เดินทางไปมาตามข่าวกันได้สะดวก การมีขอบเขตบ้านชัดเจนก็ทำให้ไม่ล่วงละเมิดกัน รู้ที่ของตน

๕. นิยมเชิญบ้านอื่นมาร่วมงานบุญฆ่าควายทั้งหมดบ้าน ทำให้เกิดความสุขสนาน ทำต่อๆ กันมาตามฮีดคองประเพณี ทำให้เกิดความม่วนซื่น บ้านมีชื่อเสียงโด่งดัง และคนในบ้านก็ได้กินแซบกินนัว (กินอร่อยกินดี) เมื่อเกิดมีความทุกข์ยากก็อาจขอพึ่งพาอาศัยกันได้

นอกจากข้อห้ามและข้อนิยามดังที่กล่าวแล้วเผ่าจะต้องยังมีความเชื่อที่สืบทอดกันมาอีกหลายอย่าง เช่น ในการเลือกคู่ครอง พ่อแม่หรือคนเฒ่าคนแก่ก็จะส่งสอนลูกหลานว่า คนขี้คร้าน คนตื้อ ไม่ฟังทำพ่อแม่ คนใจคับแคบ (สะโอะ) คนใจร้อน ถือว่านิสัยไม่ดี จะทำให้ชีวิตลำบาก จึงไม่ควรแต่งงานด้วย ถ้าไม่เชื่อผู้ใหญ่ ขึ้นแดงไปก็จะเดือดร้อนต้องปะ(ทั้ง)กันภายหลัง

ศิลปะและวัฒนธรรมของเผ่า

นิทาน

จะต้องนิยมนิทานดังกล่าแล้วข้างต้นคนที่เล่าเรื่องต่างๆ ในบ้านจะต้องมีอยู่บ้านละคนสองคน แต่มักจะเล่าเป็นเกร็ดเล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวกับชีวิตของเผ่า ไม่ได้เล่าเป็นเรื่องเป็นราว เหมือนนิทานเรื่องยาวๆ ของลาวลุ่ม หรือของเงะ ซึ่งชอบเล่าเรื่องยาวๆ คล้ายลาวลุ่ม นิทานของจะต้องนอกจากเรื่องกำเนิดบ้านจะต้องแล้ว ก็ยังมีเรื่องเกี่ยวกับสัตว์ เรื่องผี และอื่นๆ อีก

เครื่องดนตรีและการขับลำ

จะต้องมีเครื่องดนตรีพิธีกรรมและดนตรีที่เล่นเพื่อความบันเทิง รวมทั้งมีเพลงเด็ก เพลงขับลำ ในการม่วนซื่นต่างๆ หลายอย่าง

เครื่องดนตรี เครื่องดนตรีของเผ่าจะต้อง แบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ เครื่องดนตรีที่ใช้เล่นเฉพาะในพิธีกรรม และเครื่องดนตรีที่เล่นเพื่อความบันเทิง

เครื่องดนตรีพิธีกรรม เครื่องดนตรีประเภทนี้จะมีข้อห้าม นำมาเล่นในเวลาปกติธรรมดา

๓๖๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ไม่ได้ แต่อาจเก็บไว้ในเรือน หรือเจ้าของนำมาตีทดลอง หรือซ้อมเล่นได้เป็นครั้งคราว ได้แก่

๑. **ประเนาะ** ประเนาะ ทำด้วยทองเหลือง ลักษณะคล้ายฆ้องขนาดเล็ก แต่ไม่มีปุมกลาง ตีด้านหน้า

๒. **ตัสแล** ประฮัด ลักษณะเหมือนประฮัด แต่ตีด้านใน ทั้งประเนาะและประฮัด

มีเชือกผูกคล้อง ใช้มือถือ เวลาตีต้องยืนหรือเดินไปพร้อมกับวงฟ้อน

ไม้ตีประเนาะเป็นท่อนไม้ปลายหุ้มผ้า ประฮัดใช้ไม้ธรรมดา ไม่ต้องหุ้มปลาย

บางที่ใช้ขนุนลูกเล็กเสียบปลายไม้แล้วพันผ้า ตีประเนาะก็ได้ จะได้เสียงค่อนข้างทุ้มต่ำ

๓. **กอง** กองลา ลักษณะอย่างเดียวกับประเนาะและประฮัด แต่มีปุมเหมือนฆ้องลา

ใช้ท่อนไม้ปลายหุ้มผ้าตีตรงปุม เสียงกังวานกว่าประเนาะประฮัด มีขนาดต่างๆ กัน

บางที่เอามะละกอหรือขนุนลูกเล็กๆ หุ้มผ้า มัดปลายไม้ตีก็ได้

เครื่องดนตรีอีกชนิดที่ใช้เฉพาะการประกอบพิธีกรรม คือ กะบังไม้ไผ่ ขนาดข้อมือ หรือเล็กกว่า ตียาวประมาณหนึ่งศอก เจาะรูและตัดปลายสำหรับเป่า จำนวน ๕ หรือ ๗ ลำ เป็นหนึ่งชุด เป่าได้เสียงต่างๆ กัน ประสานกับเสียงประเนาะประฮัดและกระดังฟวง แต่ปัจจุบันหนุ่มๆ ส่วนมากเป่าไม่ค่อยเป็นแล้ว และการเป่ากะบัง ถ้าไม่ครบจำนวน ก็จะได้ทำนองเสียงที่ไม่ไพเราะ

เครื่องดนตรีเพื่อความบันเทิง

๑. **ตรบวล** ขลุ่ย ทำด้วยไม้ป่อง ขนาดไม่ใหญ่ เจาะรู เวลาเป่า ใช้นิ้วปิดรูเพื่อบังคับเสียง

ถ้าใช้ไม้ขนาดต่าง ๆ ก็ได้เสียงต่างกันไป

๒. **กรุยาง** หมากหิ้ง-ลาว คือกระดังฟวง พวงหนึ่งมีประมาณ ๓๐ ลูก เขย่าให้เกิดเสียง

อาจใช้เขย่าประกอบเวลาเรียกผีในพิธีเป่งฮึดด้วย

๓. **จอรุลาย** หมากแข่ง คล้ายลูกแซ็ก ทำด้วยทองหรืออะลูมิเนียม ข้างในใส่เม็ดหมากไม้อะไร

ก็ได้ที่แข็งแรง สั่นแล้วมีเสียงดังกราวๆ

๔. **ตังกอย** ปี่เขาควย ทำด้วยเขาควย เจาะรูให้เกิดเสียง เป่าได้เสียงดังกว่าปี่ไม้ไผ่

๕. **ฮากีร์** กลอง คือ กลองที่ขึงด้วยหนังวัว ควย ตีได้ ๒ ด้าน

เครื่องดนตรีประเภทที่เล่นได้ทั่วไปนี้ จะใช้เวลาว่างยามว่างขึ้นระหว่างพิธีกรรมก็ได้ หรือนำมาเล่นตามลำพังเพื่อความบันเทิงก็ได้ โดยเฉพาะขลุ่ยมักใช้เป่าเล่นเวลาเดินทางไปไร่หรือไปที่ต่างๆ หนุ่มๆ มักนำขลุ่ยติดตัวไปเป่าเล่น หรือเป่าให้ผู้หญิงฟังก็ได้ แต่ผู้หญิงน้อยคนที่จะเล่นดนตรีเป็น และไม่ค่อยเล่นมากนัก โดยเฉพาะดนตรีพิธีกรรม ผู้หญิงจะเล่นไม่ได้เลย

เพลง มีทั้งที่เป็นเพลงของเด็กและเพลงขับลำในการม่วนซื่น

เพลงเด็ก เผ่าจะต้องมีเพลงที่ถือว่าเป็นเพลงเด็ก (nursery rhymes) เช่น เพลงกล่อมเด็ก และเพลงเด็กร้องเล่น

เพลงกล่อมเด็กที่ร้องกันแพร่หลาย เรียกว่า **ปะยีน** และ **อินดีด** ใช้เวลาเฝ้าลูก (เอาผ้าสะพายลูกไว้กับตัวพ่อหรือแม่) แล้วเขย่าตัวเอง ทำให้ตัวลูกเขย่าตาม แล้วร้องกล่อมให้ลูกหลับ เพลงปะยีน มีเนื้อร้องว่า

ยีน ยีน กอน ยีน กาไซโดมเก๊ะฮู	กรอง กะไซโดมตอง กรุเปอย
กะไซโดมกราย ตาล็อกฮู	เต๋อกฮูจ็อกฮู โดมกูย
ตามิสู ดีดกี้ด โดมจรี กะล่า	ปี้ช ปี้ช กอน ปี้ช ปี้ช

เอย เอย ลูก เอย เดือนข้าวเก๊ะฮู ฮูก ข้าวกรองฮูก เดือนหมากถั่วหมากกรุเปอยฮูก เดือนข้าวกรายฮูก ข้าวตาล็อกฮูก หมากยางฮูกเหลื่อง หมากยางฮูก มะไฟฮูก เต็มตันเต็มกิง กะล่า (หมากสีด้า ๆ ตันขึ้นอยู่ริมน้ำ) นอน นอน ลูก นอน นอน

เพลงเด็กเล่น เวลาเล่นซ่อนหา ฝ่ายที่เป็นคนหา จะร้องว่า **ย๊าบ กะตุงยร** ร้องประโยคนี้ซ้ำๆ ตลอดเวลาที่ตามหาคนซ่อน ข้อความนี้หมายถึง ระวังๆ มีชายห้อย ซึ่งไม่ได้มีความหมายชัดเจน เป็นเพียงคำร้องเล่นเท่านั้น

เวลาเด็ก ๒ คน เล่นขัดแขนไขว้กันเป็นห่วง ให้เด็กอีกคนหนึ่งขึ้นนั่ง คนเล่นจะร้องว่า

ปรีดำปรี ปรีดำปรี บุงตะเบียด มัจ ตาปู้รุ ได้จุตรโกล มวยมวย
กระทืบลงมา ดินหก ตาเจ็ด หัวเข้าหนึ่ง

คำร้องนี้ไม่มีความหมาย แต่เป็นเหมือนการให้จังหวะ เวลาร้องก็จะไกวหรือเขย่าแขนเป็นจังหวะ

เพลงที่เป็นการขับลำของเผ่า เรียกว่า **มวน กะเลอย ปัยรีตะปัย** และ **ปะนอยจูดังกงฮู** เป็นเพลงที่มีทำนองคล้ายๆ กัน แต่ลีลาและจังหวะจะต่างกันไปบ้างเล็กน้อย การขับลำนี้ ขับเวลาใดก็ได้ ความยาวของเพลงขึ้นอยู่กับความสามารถของคนร้อง ร้องตลอดคืนก็ได้ ถึงรุ่งเช้าก็ได้ จะร้องด้วยกันหลายๆ คนก็ได้ ร้องคนเดียวก็ได้ ผู้หญิงก็ร้องได้ ผู้ชายก็ร้องได้

การขับลำนี้ไม่มีการสั่งสอนหรือถ่ายทอดกันเป็นการเฉพาะ คนรุ่นเด็กหรือหนุ่มสาวจะฟังจากรุ่นผู้ใหญ่แล้วก็ค่อยๆ จดจำ ร้องกันไปเรื่อยๆ เนื้อความหรือถ้อยคำที่ขับก็คิดขึ้นมาเอง หรือถ้ายังไม่ชำนาญ จะจดจำคำที่คนขับเก่งๆ เคยขับให้ฟังก็ได้ เรียกว่าเป็นการขับลำด้วยความสมัครใจ และด้วยความสนุกสนานรื่นเริง เนื้อความที่เรียกว่าเป็นคำท่วย คือ คำขับตามธรรมเนียม หรือตามแบบแผนที่สืบๆ กันมา

๓๖๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

เช่น ขับลำเนื้อความว่า บ้านนี้ทุกข์ยาก ข้าวปลาอาหารน้อย ดอนรับแขกได้ไม่ดีไม่เต็มที อีกฝ่ายหนึ่งก็ขับลำตอบว่า ไม่มีข้อติข้อดงการต้อนรับ ที่บอกว่าต้อนรับขาดตกบกพร่องนั้น ไม่ถือสา เพราะเข้าใจสภาพความเป็นอยู่

เนื้อความของลำกะเลอย ที่ได้ตอบกันระหว่างชาย-หญิง นั้น ฝ่ายผู้หญิงมักจะขับว่า ถ้าจะให้เจ้พลึง (ไทเคลือบใส่เกล้า) ปะเนาะ ปะฮาด หมากบัต ก็ให้เอามาให้พ่อแม่ของข้อย บางทีพี่น้องชายของผู้หญิง ก็เป็นผู้ร้อง นัยของเนื้อความก็คือการเรียกค่าทอง แล้วฝ่ายผู้บ่าวก็ร้องตอบว่า ถ้าเป็นช่ง เป็นเสื่อเป็นข้าวของอื่นๆ ก็ให้เอามาให้เรือนข้อย ผู้สาวแถมแดงๆ รุปร่างมๆ ทำงานหมั่นขยัน ขอให้มาสู่เรือนข้อย

ตามธรรมเนียมของจะต้อง ไทเคลือบ เครื่องดนตรีปะเนาะปะฮาด ถือเป็นค่าทองที่ฝ่ายชายให้พ่อแม่ผู้หญิง ส่วนเสื่อผ้าเครื่องนุ่งห่มเครื่องประดับต่างๆ เป็นของที่พ่อแม่ผู้หญิงจะให้กับลูกเขย

นอกนั้นก็มักขับลำเป็นเนื้อด้นกันสดๆ ตามที่พอใจจะร้อง ได้ตอบกันไปเรื่อยๆ หรือขับเล่นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ได้ ถ้าขับลำที่กวีานในการแบ่งฮีดใหญ่ ก็มักมีคนขับเก่งๆ มาขับให้ฟัง ถ้าขับเล่นกันตามเรือนหรือในกลุ่มเล็กๆ ใครจะขับก็ได้

ท้าวฮั่นบอกกับท้าวฮั่นวิไลว่า เผ่าจะต้องนั้นมีลักษณะเป็นของเผ่าเองหลายอย่าง ทำให้รู้ว่าใครเป็นใคร เป็นเงะ เป็นจะต้อง หรือเป็นกะตุ เป็นตะโอย แม้จะอยู่ใกล้กัน สนทนสนมคุ้นเคยกัน แต่ก็เป็นคนละเผ่ากัน ลักษณะของเผ่าจะต้องที่ท้าวฮั่นกล่าวถึงนั้น ได้แก่

๑. พูดภาษาเงะ ภาษาฮารัก ได้ดีเท่ากับภาษาตนเอง คือ จะต้อง ภาษาละเวน กะตุ ตะโอย กะต่าง ลาวลุ่ม และอื่นๆ ก็พูดได้บ้าง

๒. จะต้องหาเลี้ยงชีวิตด้วยการอาศัยตนเอง ทำไร่นาสวนก็พอมีพอกิน เวลาไปทางไร่นาสวนทางหมู่บ้านละหนึ่งเดียวก็พอ บางครั้งมีครอบครัวอดอยากบ้าง และทำการจักสาน ตำหูก ตำขึ้น กะเตี๋ยว เหล่านี้ทำยากแต่จะต้องก็ทำได้ ฯลฯ

๓. เผ่าจะต้องไม่ละทิ้งดินดอนของปู่ย่าตายายของตน ดินดอนนี้มีสัตว์บก สัตว์น้ำ มีไม้ใหญ่ ฯลฯ ทำให้ชีวิตอยู่สุขสบาย ทำเรือนก็มีไม้มีเชย (หญ้า) มุงเรือน และเอาไม้ปะอมาทำฟาก ทำฝาแอม เป็นแบบเป็นวิธีของจะต้องเอง

เหล่านี้คือสิ่งที่คนจะต้องถือว่า เผ่าจะต้องมีอยู่และเบื่อนอยู่ทัดเทียมกับเผ่าอื่นๆ เช่นกัน

ตะโอย

ถิ่นที่อยู่ของเผ่า ตะโอย นั้นอยู่ในเขตแขวงสาละวัน เป็นบริเวณพื้นที่ซึ่งรู้จักและเรียกกันทั่วไปว่า เมืองตะโอย ชื่อของเผ่าตะโอยนั้น บางทีก็เรียกกันว่า ตะออส ในหนังสือเรื่อง ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ ของพระยาประจักษ์จักรจักร (พ.ศ. ๒๔๖๒) นั้น เรียกเผ่านี้ว่า ช่าตะโอย และอธิบายว่า

ช่าชาติตะโอยนั้นเป็นช่าชานา ช่านาญในการชุดบ่อก่อนน้ำ กันน้ำทหน้า

ตามไหล่เขาแลเชิงเขา เปนช่าส่วยส่งเข้าแกลว ช่าจำพวกนี้ย่อมอยู่ตามไหล่เขาภูเกล้า

ภูนาญในแขวงเมืองสาละวัน กับตามไหล่เขาหมู่ใหญ่อันเปนสันน้ำเขากองกับเขโดน

คือในแขวงเมืองอัตปือ (ประจักษ์จักรจักร : ๒๔๖๒, น. ๓๘)

จากนั้นก็จำแนกตะโอยออกไปเป็น ๒๑ พวก ๒๑ ตำบล ซึ่งอธิบายว่า เป็นการจำแนกตามชื่อภูเขาที่อยู่ และกล่าวว่า ตะโอยเหล่านี้พูดภาษาสำเนียงเพี้ยนกันไปบ้าง ที่สำคัญคือเห็นว่า พวกตะโอยนี้เป็นพวกชานา ไม่ใช่พวกปลูกข้าวไร่หรือบนภูเขา เพราะพวกนี้ปลูกข้าวด้วยวิธีก่อนน้ำ มีการกันน้ำทหน้า และยังกล่าวด้วยว่า ใช้แรงโคไถนา แต่ละตำบลมีคอกโคกลางเป็นคอกใหญ่ เอาโคมาเลี้ยงรวมกันทั้งหมด และยังทำบ่อปลาในบริเวณที่นาด้วย

ลักษณะการทำมาหากินของตะโอยตามที่พระยาประจักษ์จักรจักรบันทึกไว้นี้ จะเห็นได้ว่าเป็นชนเผ่าที่อยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม จึงมีวิธีการทำนาแบบมีคันนาทหน้า และใช้โค ซึ่งก็ตรงกับพื้นที่อยู่ของตะโอยในแขวงสาละวัน คือเป็นส่วนพื้นที่ราบลุ่ม มีภูเขาบ้างแต่ก็ไม่ใช่อยสูง ตะโอยจึงต่างกับชนเผ่าอื่นๆ ในแขวงเขากองที่กล่าวมาแล้ว แต่ที่งานวิจัยนี้รวมเอาตะโอยไว้ในชนเผ่าของเมืองกะลิม ก็เพราะบ้านตะโอยที่เป็นบ้านดั้งเดิมในแขวงเขากองนั้น อยู่ในเขตเมืองกะลิม ปะปนกับเงะ กะตูและจะต้องบ้างส่วนตะโอยในเมืองท่าแดง ซึ่งอยู่ติดกับสาละวันนั้น เป็นบ้านตะโอยเล็กๆ ที่เพิ่งอพยพมาอยู่ไม่นาน คือบ้านปะแลง ซึ่งแยกเป็นปะแลงเหนือ ปะแลงกลาง และปะแลงใต้

เมื่อเริ่มสำรวจข้อมูลนั้น คณะผู้ประสานงานของแขวงเขากอง ได้พานักวิจัยไปเยี่ยมบ้านปะแลง และสำรวจข้อมูลที่บ้านปะแลงใต้ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ต่อมาเมื่อมีการอบรมผู้ช่วยเก็บข้อมูลของโครงการวิจัย ก็ได้คัดเลือกรัฐกรที่เป็นเผ่าตะโอย ซึ่งทำงานอยู่ที่เมืองท่าแดง และมีเรือนอยู่ที่บ้านปะแลงเหนือ คือ ท้าวเทิม มาเข้ารับการอบรม

ในระยะแรกของการเก็บข้อมูล ได้กำหนดไว้ว่า จะมีการเดินทางไปบ้านเก่าแก่ของตะโอยที่อยู่ในเมืองกะลิม เช่น บ้านโปม บ้านสะอาง บ้านโประ แต่เนื่องจากข้อขัดข้องเกี่ยวกับการเดินทางและระยะ

เวลาทำงาน การเยี่ยมบ้านตะโอยจึงต้องลี้ภัยไป แต่ผู้วิจัยเห็นควรที่จะรวมชนเผ่าตะโอยไว้ในบรรดาชนเผ่าเมืองกะลึม มากกว่าจะแยกไว้ในเมืองท่าแดง เพราะท้าวเทิมเองก็เล่าประวัติบ้านปะแลงว่าบ้านดั้งเดิมนั้นอยู่ที่เมืองกะลึม เพิ่งตั้งขึ้นเป็นบ้านใหม่ที่ท่าแดงเมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๙๘๐ นี้เอง ข้อมูลของเผ่าตะโอยในงานวิจัยนี้จึงยังรวมอยู่ในส่วนของเมืองกะลึมตามโครงการเดิม

ท้าวเทิม เป็นเผ่าตะโอย เกิดเมื่อวันที่ ๑ เดือน ๓ ปี ค.ศ. ๑๙๔๙ บ้านเกิดคือ ปะแลง ซึ่งในขณะนั้นยังไม่ได้แยกเป็น ๓ บ้าน ในช่วงสงคราม คนตะโอยบ้านปะแลงต้องอพยพหลบภัยสงครามซึ่งหนักมาก เช่นบ้านปะแลงกลางถูกระเบิดไฟไหม้ทั้งบ้าน ท้าวเทิมเองก็ต้องอพยพโยกย้ายไปที่ต่างๆ จนกระทั่งหมดสงคราม จึงได้กลับมาอยู่บ้านปะแลง ซึ่งต่อมาตั้งเป็นบ้านปะแลงเหนือ

ท้าวเทิมเรียนจบชั้นมัธยม จากโรงเรียนในท่าแดง (ขึ้นกับแขวงสาละวัน ในขณะนั้น) ปัจจุบันมีอาชีพเป็นรัฐกร ห้องการเมืองท่าแดง เมื่ออายุ ๒๐ ปี (ค.ศ. ๑๙๖๙) แต่งดองกับนางบัวไล ตะโอยบ้านเดียวกัน ขณะนี้มีลูกด้วยกันรวม ๗ คน เป็นผู้ชาย ๔ คน ผู้หญิง ๓ คน ยังอยู่ในเรือนเดียวกันที่บ้านปะแลงเหนือ

ท้าวเทิมพูดภาษาตะโอย และภาษาชนเผ่าอื่นๆ คือ ฮาร์ก ตะเรียง และลาวลุ่ม ส่วนนางบัวไลรู้ภาษาตะโอย และฮาร์ก ภาษาลาวลุ่มนั้นพูดได้แต่อ่านเขียนไม่ได้ เพราะนางบัวไลเรียนเพียงชั้นประถม

เนื่องจากท้าวเทิมเป็นรัฐกร มีภาระหน้าที่ต้องปฏิบัติมาก จึงไม่มีเวลาเก็บข้อมูลจากบ้านปะแลงหรือบอกข้อมูลให้แก่ผู้วิจัยมากนัก นอกจากรายงานตามโครงเนื้อหาที่กำหนดไว้ในงานวิจัยดังต่อไปนี้

บ้านปะแลงเหนือ เมืองท่าแดง แขวงเซกอง

บ้านปะแลงเหนืออยู่ห่างจากตัวเมืองท่าแดงประมาณ ๒ กิโลเมตร จากปากทางเข้าไป ถึงตัวหมู่บ้านประมาณ ๘๐๐ เมตร ทางทิศตะวันตกของเมืองท่าแดง บ้านใกล้เคียงได้แก่ บ้านปง (เผ่าฮาร์ก) บ้านท่าแดง (เผ่าส่วย) บ้านปะแลงกลาง (กลาง) และบ้านปะแลงใต้ (เผ่าตะโอย) แถบนี้เป็นบริเวณที่ดินดี ปลูกพืชไร่ได้งดงาม มีแหล่งน้ำใกล้เคียงคือห้วยทราย ห้วยละวัน ห้วยละวันมีขนาดใหญ่กว่าห้วยทราย และยังมีห้วยละนงอยู่ทางตีนภูจวม แต่ไกลออกไป ๖-๗ กิโลเมตร ส่วนใหญ่ชาวบ้านปะแลงจึงใช้น้ำและหาปลา ที่ห้วยละวันและห้วยทราย

บ้านปะแลงมีภูจวมอยู่ทางด้านเมืองปากของ ติดกันกับภูเซด เป็นเทือกเขายาวคือ ภูจวม ภูเซด ภูละนง ชาวบ้านมักจะไปหาสัตว์และตัดไม้ที่ภูจวมและภูเซด ซึ่งเดินจากบ้านปะแลงเพียง ประมาณ ชั่วโมงเศษ มีคนไปทำสวนหมากแฉง (กระวาน) แถบตีนภูด้วย

จำนวนประชากรของบ้านปะแลงเหนือ มี ๓๗๐ คน เป็นชาย ๒๐๕ คน หญิง ๑๖๕ คน จำนวนหลังคาเรือน ๕๐ หลังคา ครอบครัวยุค ๖๕ ครอบครัวยุค มีเรือนแบบเก่าประมาณ ๔-๕ หลัง นอกนั้นปลูกใหม่เป็นเรือนแบบลาวลุ่ม ซึ่งเป็นเรือนขนาดเล็ก อยู่กันเป็นครอบครัวเดี่ยว

เมื่อเทียบกับบ้านตะโอยในเมืองกะลิม บ้านสะอาก มี ๑๐ หลังคาเรือน ประชากร ๔๕ คน บ้านโปะ มี ๔๐ หลังคาเรือน ประชากร ๑๕๐ คน (รวมบ้านเลนไว้ด้วย) และบ้านโปะ มี ๓๑ หลังคาเรือน ประชากร ๑๗๕ คน บ้านตะโอยเหล่านี้มีเผ่ากะตู่ตั้งเรือนปะปนอยู่ด้วยทุกบ้าน และยังมีเผ่าตะโอยอยู่ในบ้านอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นบ้านสลับปนอีก คือ บ้านเทศะบาน บ้านยอม บ้านปากไซ บ้านกะดอ บ้านกุง แต่ในบ้านเหล่านี้ตะโอยก็มีจำนวนน้อยกว่าเผ่าอื่นๆ ที่เป็นเผ่าหลัก

ประวัติความเป็นมาของบ้านปะแลง ถิ่นกำเนิดเดิมของตะโอยบ้านปะแลงนั้น ท้าวบุญ อายุ ๗๕ ปี ซึ่งเป็นคนเก่าแก่ดั้งเดิมของบ้านปะแลงเล่าให้ฟังว่าอยู่แถบเมืองกะลิม ครั้งแรกมีคนตะโอย ๒-๓ คน เดินทางเสาะหาที่ดินทำกิน มาเห็นบริเวณแถบที่อยู่ปัจจุบันนี้ดินดี สภาพดินฟ้าอากาศดี จึงมาตั้งบ้านเรือนและอพยพตามกันมา ที่แรกมาอยู่ติดห้วยละวัน แต่ไม่ค่อยดีเพราะมีไข้มากรุนแรง จึงโยกย้ายกระจัดกระจายกันไป ต่อมา รวมกันเป็นบ้านใหญ่ขึ้น จึงกลายเป็นบ้านปะแลง เมื่อประมาณ ปี ค.ศ. ๑๙๘๐ ครั้นมีคนอพยพมาอยู่มากขึ้น จึงแยกออกเป็นบ้านปะแลงใต้ ต่อมาแยกออกไปอีกเป็นบ้านปะแลงเหนือ บ้านเดิมจึงกลายเป็นปะแลงกลาง ปะแลงเหนือเป็นบ้านใหญ่ที่สุด รองลงมาคือ ปะแลงใต้ ส่วนเรือนที่เหลืออยู่แต่เดิมก็เป็นบ้านปะแลงกลาง

ในตอนสงครามบ้านทั้งหมดมาอยู่รวมกันระยะหนึ่งเพื่อหลบภัยสงคราม เมื่อหมดสงครามแล้วจึงแยกกันไปอยู่ตามบ้านเดิมของตน บ้านปะแลงกลางถูกระเบิด ไฟไหม้หมดทั้งบ้าน ขณะนั้นเรือนแบบเก่าไม่ค่อยมีแล้วทั้ง ๓ บ้าน มีแต่เรือนที่อายุไม่เกิน ๑๐ ปี ซึ่งปลูกขึ้นใหม่ และมักปลูกเป็นเรือนลาวลุ่ม บ้านปะแลงกลาง มี ๗ หลังคาเรือน ปะแลงใต้มี ๒๙ หลังคาเรือน

มีบ้านเผ่าตะโอยที่อยู่ใกล้เคียงอีกบ้านหนึ่ง คือ บ้านเคียงตาดสูง แต่อยู่ในเขตสาละวัน ห่างจากเมืองท่าแดง ๒๐ กิโลเมตร จากปากทางเข้าไปถึงบ้าน ๒ กิโลเมตร

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๘ ระหว่างสงคราม มีระเบิดเพลิงจากเครื่องบิน ทำให้บ้านปะแลงกลางถูกไฟไหม้เรือนหมดทุกหลัง ต่อมาในปี ๑๙๖๙ เกิดมีไฟไหม้เรือนอีก ๒-๓ หลัง เกิดจากน้ำมันกับขี้ค้างคาวเป็นเชื้อ และในปีเดียวกันนั้นเอง มีไข้มากรุนแรง (หัด) ระบาด มีเด็กตายบ้าง เหล่านี้คือ เหตุการณ์ที่เรียกว่าร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับบ้านปะแลง

เรือนที่อยู่ เรือนที่อยู่ของตะโอยเรียกว่า **ดุง** เป็นเรือนชั้นเดียวใต้ถุนเตี้ย ไข่มุ่ไข่มุ่ ไม่กระดาน (ไม้แป้น)

หลังคามุงหญ้า เสารือนเป็นไม้จริง เมื่อก่อนฝังลงดินแต่เดี๋ยวนี้นิยมทำเสาตั้งบนหินรอง กันปลวก พื้นเรือนเป็นไม้พุงสับเป็นฟาก อาจใช้ไม้ปะจ่อหรือไม้ไผ่ชนิดปล้องยาวลำใหญ่ ฝาเรือน เป็นไม้เอี้ยะ ไม้ซอด ไม้สัลลย หลังคานอกจากใช้หญ้าปลั่ง แล้วก็อาจมุงด้วยใบเตย *สลาปอ* ใบคอ *สลากรอ* เมื่อเอาหญ้าหรือใบไม้มาเย็บเป็นดับมุงหลังคา เรียกว่า แลง เช่น แลงปลั่ง แต่โดยทั่วไปถ้าใช้ใบไม้ก็ไม่ต้องเย็บเป็นดับเหมือนหญ้า หลังคาหญ้าจะอยู่ได้นาน ๒-๓ ปี แต่มุงคอจะอยู่ได้ถึง ๖-๗ ปี ต้องมุงถี่ๆ ใบเตย อาจอยู่ทนถึง ๑๐ ปี ใช้ใบเตย ๓ ก้านมามัดเป็น ๑ ช่วง แล้วเย็บเป็นดับก็ได้ เรียกว่า แลงปอ จะทนได้นานมาก

ตัวเรือนมีขนาด ๖-๘ เสา แต่ก่อนปลูกเป็นเรือนยาว ๑๕-๒๐ เมตร แบบเรือนกะตู ชานอยู่ในชายคาเรือน เป็นชานขนาดแคบๆ หน้าเรือน *ครอง* มีประตูจากชานเข้าเรือน ด้านหลังเรือนหลังเรือนก็มีประตู และมีบันไดลงด้านหลังได้ ถ้าปลูกเป็นเรือนยาว ด้านข้างก็อาจทำประตูมีบันได ขึ้นลงได้อีก ถ้าไม่มีประตูก็มักจะจะเป็นหน้าต่าง ไม่มีชานด้านข้าง แต่มีชายคายื่นออกมากันฝนสาด เข้าในเรือน การแบ่งพื้นที่ใช้สอยในตัวเรือน เรือนยาวสมัยก่อนทำพื้นฟากสองด้าน พื้นที่แยกจากกัน มีไม้ยาวทอดผ่านจากประตูหน้าเรือนจดประตูท้ายเรือน ใต้ไม้ยาวนี้ไม่มีฟาก มีบ่อนรับแขกอยู่ติดประตูหน้าเรือน ถัดจากบ่อนรับแขกทำฟากกัน เป็นส่วนที่นอน ในบริเวณนี้ทำเป็นที่นอนสองฟาก มีเตาไฟตามจำนวนครัวเรือน เวลาเดินในส่วนนี้ก็เดินบนไม้ยาวที่ทอดผ่านจดประตูท้ายเรือนผ่าน ไปออกประตูท้ายเรือนได้ เฉพาะเจ้าของที่นอนแต่ละส่วนเท่านั้นที่จะลงไปใช้พื้นที่ส่วนของตนได้

เรือนสมัยก่อนจะทำหิ้งไว้เหนือเตาไฟ ใช้เก็บข้าวของพวกเครื่องจักสานและอาหารแห้ง แยกที่มาค้างคืนจะนอนตรงบริเวณที่รับแขก ซึ่งมีเตาไฟให้ผิงไฟหน้าหนาว เตาด้านในเป็นเตาเฉพาะของแต่ละครัวเรือน เสื้อผ้าข้าวของส่วนตัวเอาไว้ตรงที่นอนของแต่ละคน จะใช้กะพ้าหรือภาชนะอะไรก็ได้ ใส่ข้าวของพวกของตกแต่งที่มีค่า หรือ ถ้วย เอาแขวนไว้ที่ตรงหัวนอน รวมทั้งของใช้พวกกะพ้า กะเจ้าะ ส่วนบริเวณรับแขกจะไว้ข้าวของที่ใช้รวมๆ กัน อย่างเช่น หม้อทอง

พ่อเฒ่าแม่เฒ่าจะนอนในส่วนพิเศษตอนติดฟากกันเรือนด้านหน้า บริเวณที่นอนของพ่อเฒ่าแม่เฒ่ามีที่ฝี่เรือน จึงอาจถือเป็นบริเวณหวงห้าม จะเข้าไปได้เฉพาะลูกตัวเท่านั้น เช่นเดียวกับบ่อนนอนของแต่ละครัวเรือน เขย-สะเภาจะเข้าไปไม่ได้ แต่พี่น้องเข้าไปได้ บ่อนนอนแต่ละส่วนมักทำฟากกัน อาจเป็นฝาไม้แอมหรือใช้ผ้ากันก็ได้ ให้เป็นสัดส่วน แต่ละคนนอนเอาหัวชนฝาด้านที่นอนของตน ปลายเท้าชนกัน แยกนอนด้านซ้ายหรือขวาของบ่อนด้านหน้าก็ได้

ถ้าผู้ชายมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ต้องทำบ่อนนอนแยกออกไปต่างหาก ลูกนอนกับแม่ของตน

การทำอาหารของแต่ละครัวเรือน ก็ทำกินเองที่เตาไฟส่วนของตน ตั้งพาข้าวกินได้ ไม่ต้องรอรคนอื่น แต่แบ่งอาหารจากส่วนรวมได้ พ่อเฒ่าแม่เฒ่าอาจกินอาหารที่ลูกทำเตรียมไว้ให้บ้าง หรืออาจจะทำกินเองบ้างก็ได้

การปลูกเรือน ต้องเตรียมเครื่องประกอบเรือน หาเสา หาไม้ประกอบ ตัดหญ้าตัดใบไม้ วันที่ปลูกเรือน มักเลือกวันศุกร์ วันจันทร์ หรือวันอังคาร สมัยก่อนต้องดูเดือนด้วย วันเดือนดับไม่ปลูกเรือน นิยมปลูกวันเดือนขึ้น ใช้เวลาปลูกเรือนประมาณ ๓ วัน (เรือนยาว) คนจะมาช่วยกันทั้งบ้าน ต้องเตรียมอาหารการกินสำหรับมือกลางวันและมือแลง (เย็น) สมัยก่อนเมื่อปลูกเรือนยาวเสร็จ ต้องมีเลี้ยง อาจฆ่าวัว ควายเลี้ยงคนที่มาช่วยปลูก ปกติทั้งผู้ชายผู้หญิงจะมาช่วยกัน แล้วแต่งงานหนักงานเบา การเลี้ยงในตอนที่ปลูกเรือนเสร็จถือเป็นการฉลองเรือนใหม่ไปด้วย

ก่อนขึ้นเรือนใหม่ ต้องมีคนจากเรือนอื่น มักเป็นคนเฒ่าคนแก่ ๒-๓ คน มานั่งที่ประตูเรือน คนที่จะอยู่มาถามว่า *อยู่ดีป่ สุขสบายป่* เมื่อตอบว่า *อยู่ดีมีสุข* ก็จึงขึ้นเรือนได้

การตกแต่ง สมัยก่อนนิยมตกแต่งฝาเรือนเป็นลวดลาย มีการประดับหัวควายที่ได้จากการแบ่งฮีด ถ้าเป็นฮีดเรือน ก็เอาหัวควายไว้ที่เหนือประตูบ่อนนอน หรือที่ฝาสองด้านของบ่อนรับแขกก็ได้

ปัจจุบันบ้านปะแลงนิยมปลูกเรือนลาลุ่ม เป็นเรือนเล็ก มักมีครอบครัวเดียว เวลาปลูกแต่งงาน แยกเรือนออกไปแล้ว ก็จะมีลูกที่อยู่ดูแลพ่อเฒ่าแม่เฒ่า แต่ส่วนมากเมื่อแต่งงาน จะอยู่กับพ่อแม่ระยะหนึ่ง แล้วจึงแยกเรือนไปปลูกใหม่ ลูกที่อยู่เลี้ยงเรือนพ่อเฒ่าแม่เฒ่า ส่วนใหญ่เป็นลูกชายคนโต ก็จะได้รับเรือนนั้นเป็นมรดก

ถ้าคู่แต่งงานใหม่จะปลูกเรือนหอ ก็จะต้องปลูกเอง โดยมีญาติพี่น้องช่วยกันปลูก หรือพ่อแม่ผู้ชายช่วยด้วย และมีพี่น้องช่วยปลูก มักจะปลูกอยู่ใกล้บ้านพ่อแม่ผู้ชาย หรือเลือกตามใจชอบ การปลูกเรือนของคู่แต่งงานเพิ่งนิยมทำกันในระยะหลัง ที่ปลูกเรือนลาลุ่มซึ่งหลังเล็กลง

การทำมาหากิน

คนตะโอยปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก ข้าวเจ้าปลูกบ้างเล็กน้อยเอาไว้กินเล่นบ้าง และบางทีก็ทำข้าวปุ้นบ้าง ตามแบบลาลุ่ม นอกจากนั้นก็ปลูกข้าวโพด ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หาของป่า ปลูกมันดิน ทำสวน ถ้าข้าวไม่พอกินก็กินสาเลี ผือก มันดิน กลอย ซึ่งขุดจากป่า กลอยต้องเอามาฝาน แล้วซอยบางๆ แช่น้ำกับเปลือกข้าวโพด ๒-๓ คื่น เอามาเหยียบจนน้ำเปื้อนออกมาหมด แช่น้ำแล้วเหยียบอีกหลายครั้ง จึงจะกินได้ เอาไปนั่งแบบเดียวกับข้าว นอกจากนั้นก็กินยอดกกดาวคล้ายๆ มะพร้าว แต่ต้นสูงเหมือน

หมาก กินยอดอ่อนของกกดาวได้ แต่ผลกินไม่ได้ เพราะจะคัน

ในการสักข้าว มีพิธีกรรมที่ทำการอยู่คือ ตอนบ่ายของวันก่อนการสักข้าวไร้ เจ้าของที่ต้องไปสักไว้ก่อนสัก ๑๐-๒๐ หลุม ตอนกลางคืนปักพดไม้ไว้ รุ่งเช้าไปสักข้าวต่อจนเสร็จ เมื่อเสร็จแล้วอาจมีการฆ่าหมู หรือ ไก่ เลี้ยงคนที่มาช่วยสักข้าว เมื่อสักข้าวเสร็จก็กินรวมกันในเรือนเจ้าของไร้ที่สักข้าว

ส่วนพิธีก่อนเกี่ยวข้าวนั้น แต่ก่อนต้องฆ่าไก่ เอาเลือดไปสาตที่กกข้าว (จะใช้เลือดตุนหรืออันแทนก็ได้) เอากระบั้งหรือจอกใส่เลือดที่เหลือ เอาเหล็กเสียบใส่จอก เอาว่านข้าวใส่ไว้ด้วย แล้วลองเกี่ยวข้าว ถ้าเกี่ยวไม่ก็ได้ข้าวเต็มกำ ก็ถือว่าปีนั้นจะเกี่ยวได้ผลดี

ตะไอยเชื่อว่า มี แม่ข้าว ต้องมีผู้เฒ่าผู้แก่ไปเลือกดูกอข้าวที่มีรวงงามๆ มีเมล็ดมากๆ ว่ากอ นั้นหันไปทางไหน ก็เกี่ยวข้าวไปทางนั้น แต่วันก่อนแรกนั้นไว้ก่อน เมื่อเกี่ยวเสร็จหมดแล้วจึงจะย้อนกลับมาเกี่ยวแม่ข้าวทีหลัง เมื่อเกี่ยวหมดแล้วก็เอามาฟาด ที่ลานบริเวณไร้ข้าว ต้องเอากกอข้าว ๒ กำมามัดกับดอกไม้ ผูกไว้ที่หัวเสาที่จะฟาดข้าว แล้วจึงเริ่มฟาดข้าว ต้องฟาดตรงที่เป็นแม่ข้าวทีหลัง เมื่อฟาดข้าวเสร็จหมดแล้วก็เอาข้าวเปลือกขึ้นเล้าข้าว

เมื่อเวลาเอาข้าวขึ้นเล้าข้าว ต้องเอาเทียนและดอกไม้ มัดไว้ที่เสาเล้าข้าวด้านใน เอาข้าวเปลือกกำมือหนึ่งกองไว้ที่โคนเสา เว่าให้ผีแม่ข้าวมากิน รุ่งเช้าไปดู ถ้ากอข้าวกระจัดกระจาย แสดงว่าดี เอาข้าวไปตำไปขายได้ ถ้าข้าวเป็นกองเรียบร้อยก็ไม่ดี ต้องทำใหม่อีก ถือว่าแม่ข้าวไม่มาตามคำเว่า คำเชิญ ถ้าดีแล้วก็ขนข้าวขึ้นเล้าได้ ข้าวถึงหรือสองถึงที่เกี่ยวก่อนขึ้นกองไว้บนสุด เป็นอันว่าเสร็จ ข้าวพันธุ์ต้องแยกใส่กะพาไว้ต่างหากในเล้าข้าว นั้น เป็นเมล็ดดี ๆ งาม ๆ ไม่หัก

เล้าข้าวของตะไอยส่วนมากจะอยู่แคมบ้าน คือท้ายเรือนแต่ละเรือน เล้าข้าวมักมีหกลเสา ที่เสาไม่ได้ทำเครื่องป้องกันหนูหรือสัตว์ที่จะมากินข้าว แต่มักทำกะด้า (คือไม้ตีตหนู) ไว้รอบๆ เสา แต่ก่อนเสาเล้าข้าวเป็นเสาฝั่ง แต่เดี๋ยวนี้นิยมทำเสาดั้งบนก่อนหันกันปลวกและมดแมลง

หมากนาง (กระวาน) ก็ปลูกในที่เดียวกับที่ทำไร่ข้าวเหนียว จะปลูกหมากนางก่อนแล้วจึงสักข้าว แต่บางที่อาจสักข้าวก่อนแล้วค่อยปลูกหมากนางก็ได้ ประมาณเดือน ๖-๗ เมื่อปลูกแล้ว จะอยู่ไปได้ประมาณ ๕-๖ ปี แต่บางที่อยู่ได้นานถึง ๒๐ ปีก็มี ขึ้นอยู่กับพื้นดินที่ปลูกและต้องมีคนดูแล เมื่อหมากนางออกผลก็เก็บมาย่างไฟให้แห้ง ข้างในจะมีเมล็ด เวลาขายจะขายทั้งลูกทั้งเปลือกก็ได้ หรือแกะเฉพาะเมล็ดขายก็ได้ มีคนมารับซื้อถึงบ้าน เมื่อปีที่แล้ว (ค.ศ. ๑๙๙๗) ราคา หมากนาง ๘,๐๐๐-๙,๐๐๐ กีบ ต่อκιโลกรัม ปีนี้อาจขึ้นถึง ๑๐,๐๐๐ กีบ ราคาของหมากนางดีกว่ากาแฟ แต่ปกติแล้วจะได้เงินจากการปลูกกาแฟและหมากนางพอๆ กัน

คนตะโอยเริ่มปลูกกาแฟมาได้ประมาณ ๓๐ ปี เมล็ดพันธุ์กาแฟได้จากสิงคโปร์และไต้หวัน สวนกาแฟขนาดใหญ่ที่สุดก็ประมาณ ๓-๔ เฮกตาร์ ต้องถางหญ้าบ่อย ปัจจุบันเจ้าของสวนมักจ้างคน ถางหญ้า ค่าจ้างประมาณเฮกตาร์ละ ๗๐,๐๐๐-๘๐,๐๐๐ กีบ ถึง ๑๐๐,๐๐๐ กีบต่อเฮกตาร์ ผลผลิต กาแฟส่วนใหญ่ได้ประมาณ เฮกตาร์ละ ๑๐๐ ถึง (๕ กิโลกรัม ต่อ ถัง) ราคาเมื่อปีที่แล้ว (ค.ศ. ๑๙๙๗) ถึงละ ๑๒,๐๐๐ กีบ

เครื่องมือในการทำไร่ ได้แก่

๑. ปราช	พรั	มีดยาว ใช้ถางไร่
๒. เจ็ด	ขวาน	ใช้ตัดไม้
๓. จัก	จก	จอบ ใช้ถางหญ้า
๔. ตองมอล	ไม้ลุง	ใช้สักร้าง
๕. จุง	กะเจ้าะ	สานด้วยไม้พุง ใช้ใส่ข้าวสำหรับปลูก
๖. ตรง	กะพ้า	สานด้วยไม้พุง ใช้ใส่ข้าว
๗. อ็อกอ	กะบัง	ใช้ปล้องไม้พุง ใช้ใส่ข้าวเวลาไปสักร้างไร่
๘. ช้าง	กะช้าง	สานด้วยไม้พุง ดาห่าง ใช้ใส่ฟืน
๙. เดง	กะดั่ง	สานด้วยไม้พุง ใช้ฝัดข้าว
๑๐. กะเบียน	โตกข้าว	ทำด้วยไม้พุง สานเป็นรูปกลม ใช้ตั้งสำหรับอาหาร
๑๑.	โตกข้าวสาร	เป็นอย่างเดียวกับโตกข้าว แต่ใช้ใส่ข้าวสารไว้ในครัว
๑๒. กะเวียน	เคียว	เป็นเคียวขนาดเล็ก ด้ามยาวประมาณคืบ

การเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงวัว ควาย สำหรับแปงฮีด หรือเอาไว้ขายบ้าง ราคาควายประมาณตัวละ ๑๐๐,๐๐๐ ถึง ๕๐๐,๐๐๐ กีบ วัวประมาณ ๒๐๐,๐๐๐-๓๐๐,๐๐๐ กีบ และเลี้ยงสัตว์อื่นๆ เอาไว้กิน เช่น หมู ไก่ เป็ด

ส่วนไม้ผลปลูกไว้ใกล้บ้านหรืออาจปลูกไว้ที่ไร่บ้าง ได้แก่ หนามมี หนามม่วง หนามนัต หนาม เกี้ยง หนามส้มโอ ทุเรียน หนามพ้าว หนามสีดา หนามเผ็ด

พืชสวนครัวได้แก่ หนามเขือ ผักอึคู ผักหอมจีน ผักหอมใบมน ขิง ข่า หนามนาว หนามอี หนาม ฟัก หนามแดง ผักบั้ง หนามน้ำเต้า

การหาปลา แหล่งน้ำใกล้บ้าน คือ ห้วยละวัน ห้วยทราย และละนง ปลาที่หาได้มีขนาดเล็ก เช่น ปลาขาว ปลาดุก ปลาช่อน ปลาปาก ปลาอีโชน ปลาอีทุง ปลาดิดหิน

เครื่องมือที่ใช้จับปลา ที่ใช้อยู่ทั่วไปและใช้เป็นประจำวัน ได้แก่ แห มอง เบ็ด ซอน ไซ

๑. แ저ะฮู	กะซ้อง	ทำด้วยไม้ไผ่ ไซใส่ปลา
๒. เรยจุ	ไซ / ซาบ	ทำด้วยไม้เหี้ยะ ไซสำหรับใส่ปลาในน้ำ
๕. เจิง	ลี้	ทำด้วยไม้ลำ เป็นพนักกันข้างลำน้ำ สำหรับต้อนปลา เข้าไปที่ซอน ทั้งหมดรวมเรียกว่า เจิง
๖. มอง	มอง	ทำด้วยป่าน ไซหาปลา
๗. สวีง	สวิง	ทำด้วยป่าน ไซช้อนปลา
๘. ละไ้จู	เบ็ด	ทำด้วยเหล็กเล็กๆ ไซตักปลา
๙. หู	ซอน	ทำด้วยไม้เหี้ยะ คล้ายไซเล็กๆ ไซใส่ปลา
๑๐.	กะดุ้ง	ทำด้วยป่าน ไซจับปลา (คล้ายยอเล็ก ๆ)
๑๑. ปะเหิง	แห	ทำด้วยป่าน ทอดเอาปลา
๑๒.	ตุ้มปลา	ทำด้วยไม้เหี้ยะ เอาเหยื่อใส่ แล้วแช่น้ำไว้ตักปลา

การดักจับสัตว์ แหล่งภูเขา ป่าไม้ มีภูจอม ภูละนง แต่อยู่ค่อนข้างไกลจากหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านออกไปดักสัตว์บ้าง สัตว์ที่ดักได้ ได้แก่ หมู นกค้อ และหมูป่า สัตว์ที่จับได้น่ามากิน ถ้ามีมากก็ขายหมู่บ้านใกล้เคียง

เครื่องมือที่ใช้จับสัตว์ ได้แก่ ใช้น้ำยิง กะตีด กะดำ

๑. ตะมั่ง	น้ำ	ทำด้วยไม้ ใช้น้ำยิงนก
๒. สะตะมั่ง	ลูกน้ำ	ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้น้ำยิงนก บางทีทำด้วยนอง
๓. กะลอ	กะดำ	ทำด้วยไม้ลำใหญ่ ไซตักนก หรือสัตว์อื่นๆ เช่นหนู
๔. กะตีด	กะตีด	ทำด้วยไม้ลำเล็กๆ ไซตีสัตว์ขนาดเล็ก
๕. โกยจุ	บ่วง	ทำด้วยสายป่าน ไซจับสัตว์ จะมัดที่คอหรือตัวก็ได้
๖. ฮัลปายจุ	แร้ว	ทำด้วยสายป่าน ไซจับสัตว์ เช่นกวาง ฟาน เมื่อสัตว์ ติดแร้ว จะถูกดึงดินลอยขึ้นไป
๗. ตะฮ้อ	ฮ้าว	ทำด้วยไม้ ไซแทงสัตว์
๘. หัว	แหลน	ทำด้วยไม้ ไซตีดไว้ข้างทาง จับหมูป่า ฟาน กวาง
๙. ปะกัน	นาง	เป็นเชือกสานเหมือนอวน ไซไล่ต้อนสัตว์แล้วแทงด้วยฮ้าว

๑๐. ขวาก เป็นไม้เหลาแหลม วางกับพื้น เมื่อสัตว์เหยียบจะมีไม้ตีหลัง
สัตว์จะโจนไปถูกไม้ขวากที่ปักทะแยงไว้

น้อง ที่เป็นยางไม่มีพิษ ใช้ทาลูกน้ำยุงสัตว์นั้น ถ้ามีคนไปถูกพิษยางน้อง ต้องกินกลอย ยาสูบ
หรือกินปูดิบๆ ก็จะถอนพิษได้ เวลาทำยางน้องต้องเอายางมาตากแห้ง หรือเอาเปลือกมาต้มจนน้ำแห้ง
ใช้เป็นยางทาลูกน้ำ ปรกติไม่ค่อยใช้บ่อยนักเพราะอันตรายมาก

อาหารการกินของเผ่าตะโอย

การทำอาหารกินประจำวันของตะโอยมักเป็นอาหารง่ายๆ แบบอาหารของชนเผ่าทั่วไป มักใช้
วิธีต้มหรือจี่ไฟ ย่างไฟให้สุก แต่ก่อนนี้ กินปลาเป็นอาหารประจำวัน แต่ขณะนี้อยู่ใกล้เมือง มีตลาดขาย
เนื้อสัตว์ จึงมีเนื้อสัตว์กินมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังกินอาหารที่ปรุงเองอย่างง่าย ๆ ในครัวเรือน นอกจาก
เวลาที่มีงานบุญหรือมีงานเลี้ยง จึงจะทำอาหารพิเศษกินกัน เช่น

เส้ดตลิด คือ ชื่นควาย เมื่อเวลาแบ่งฮีด จะมีเนื้อควายที่แบ่งกันไป เอาชิ้นเนื้อควายนั้นมาทำเป็น
อาหารกินกับข้าวหรือกินแกล้มเหล้าก็ได้ บางทีเวลามีพี่น้องมาเยี่ยมเยียน ก็อาจทำกินได้ เส้ดตลิดนี้
เมื่อทำเสร็จแล้วต้องกินเลยทันที แต่ถ้ามีชิ้นควายเหลืออยู่ จะทำแห้งเก็บไว้ก็ได้ เครื่องปรุงเส้ดตลิด มี
เครื่องหอมต่างๆ เช่น ผักบัว (หัวหอม) หัวขี้ไก่ (ตะไคร้) ผักคู้ ผักแพว ใบขี้หูด (มะกรูด) นอกนั้นก็
มีเกลือ หมากเผ็ด (พริก) ใส่ผสมกันเวลาต้มชิ้นควาย

เส้ดหลัก ชื่นหมู เครื่องปรุงคล้ายๆ การทำเส้ดตลิด แต่ชิ้นหมูสุกง่ายและไม่มีกลิ่นมากเหมือน
ชิ้นควาย จึงมักใส่เครื่องหอมน้อยกว่า ทั้งชิ้นหมูและชิ้นควายนี้ ใช้วิธีต้ม ซึ่งต้องหั่นชิ้นเนื้อเป็นชิ้นใหญ่ๆ
ถ้าเป็นไก่ก็ต้มทั้งตัวหรือทั้งซีก แล้วจึงฉีกเนื้อแบ่งเป็นชิ้นเล็กๆ เวลาจะกิน

นอกจากชิ้นควายชิ้นหมูหรือไก่ ซึ่งเป็นอาหารที่จะได้ทำกินเมื่อมีการแบ่งฮีดในโอกาสต่างๆ แล้ว
การทำต้ม แกง จี่ บั้ง ย่าง และตำแจ่วสำหรับจิ้ม เป็นอาหารที่ทำกันเป็นประจำวัน ในระยะหลังๆ
ตะโอยเริ่มทำอาหารแบบลาวลุ่มมากขึ้น มีการทำก้อย ทำป่นปลา ซึ่งเดิมไม่ค่อยมีทำกัน โดยเฉพาะ
การทำปลาแดก (ปลาร้า) ก็เรียนรู้จากลาว เพราะสมัยก่อนเกลือหายาก การทำปลาแดกต้องใช้เกลือ
จึงจะไม่เน่าและมีรสดี

อาหารที่เป็นเครื่องหอมและผักผลไม้ต่างๆ นั้น มีดังที่กล่าวแล้วข้างต้น เช่น **ติ้ว** ผักอึหนู **ผักบัว**
หัวหอมแดง **ติ้วริ้ม** หัวกระเทียม **สาย** ขิง **กลิ้ง** ข่า **หาเวียน** ตะไคร้ **บะลัด** หมากเผ็ด (พริก)

ส่วนผลไม้ก็เป็นชนิดที่มีปลูกทั่วไป ไม่ใช่ไม้ป่า เช่น **เดิมกะไลหมากเกี้ยง** หมากเกี้ยง **เดิม**

๓๗๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

กะไลสิ่ง หมากสิดา (ฝรั่ง) **จากะไลถั่วเลียน** หมากถั่วเลียน

พืชผักผลไม้และอาหารเหล่านี้เป็นของกินที่หาง่าย มีอยู่ทั่วไป นอกจากที่พืชกินได้ก็ยังมีประเภทที่เป็นพิษ กินแล้วจะเบื่อเมาหรือเป็นพิษ เช่น หมากสีก หมากแรม ผักง้วน (กินแล้วถึงตาย) ผักโกลา และผักกานคอง ถ้ากินเข้าไปจะเมา แต่ไม่ถึงตาย เช่นเดียวกับหมากสีก หมากแรม

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน

๑.	พ้า	มีดเหล็ก ขนาดยาว ใช้ผ่าฟืน
๒.	ขวาน	ใช้ตัดไม้
๓. จีว	มีด	มีดขนาดเล็ก ใช้จักดอก
๔. ตรง	กะพ้า	ทำด้วยไม้ลู่ ใช้สำหรับใส่ของแบกหลัง
๕. จุง	กะเจ้าะ	ทำด้วยไม้ลู่ ใช้ใส่เครื่องนุ่งห่ม
๖. ตระปาล	เคียง	ทำด้วยไม้ ใช้หั่นซอยของกิน (เขียง)
๗. ตะปัล	ครก	ทำด้วยไม้ ใช้ตำข้าว
๘. ไร	สาก	ทำด้วยไม้ ใช้ตำข้าว
๙. ตะปัลโละ	ครกตำแจ่ว	ทำด้วยไม้ ใช้ตำแจ่ว
๑๐. ตองอาหุ	สาก	ทำด้วยไม้ ใช้ตำแจ่ว
๑๑. แดะฮุ	หม้อ	ทำด้วยเหล็ก ใช้หุงต้ม
๑๒. ปงาน	ถ้วย	ทำด้วยดิน/พลาสติก ใช้ตักแกง
๑๓. ฮาฮ็อก	ช้อน	ใช้ตักแกง
๑๔.	คุ	ใช้ตักน้ำ

การรับจ้างหรือทำงานที่อื่น นอกจากงานประจำ คือการปลูกข้าว และพืชผักต่างๆ ตลอดจนการไปหาอาหารประจำวันแล้ว ในปัจจุบันคนปะแลงก็ยังทำสวนกระวานและสวนกาแฟ แต่ยังไม่มากนักเพราะต้องลงทุนสูงและมีงานต้องทำมาก อาจเกินแรงงานที่มีอยู่ในครอบครัว คนที่มารับจ้างทำงานในบ้านปะแลง มักเป็นเผ่ากะตุ เช่นมารับจ้างดายหญ้าในสวนกาแฟ สวนกระวาน หรือขุดดินปลูกกาแฟปลูกกระวาน เป็นต้น

นอกจากทำงานในบ้านของตนเองแล้ว ยังมีคนในบ้านปะแลงไปรับจ้างทำงานที่อื่นบ้างเหมือนกัน ส่วนมากจะเป็นผู้ชาย ผู้หญิงก็มีบ้าง คนที่ไปจะอยู่ในวัยหนุ่มสาวซึ่งมีอาชีพหลักคือทำไร่ทำนา การไปทำงานมักได้ของตอบแทนเป็นเงิน และคนที่ไปทำงานก็พอใจ เพราะต้องการเงินเพื่อซื้อ

สิ่งของต่างๆ ที่ต้องการจากตลาดในเมืองหรือที่แขวง

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

ผ้าที่ใช้นุ่งห่มเมื่อก่อนทอเอง และแลกเปลี่ยนจากหมู่บ้านอื่นบ้าง ตะโอยปลูกฝ้ายเองด้วย และนำไปแลกเปลี่ยนกับบ้านท่าแดง ซึ่งเมื่อประมาณ ๓๐ ปีก่อน ยังไม่มีตลาด แต่มีพวกคนจีนมาค้าขาย ส่วนมากคนที่มาแลกเปลี่ยนข้าวของเป็นพวกลาวลุ่มและจีน

ปัจจุบันนี้ ที่บ้านปะแลงไม่ทอผ้าเองแล้ว เพราะไม่ได้ปลูกฝ้าย แต่แลกเปลี่ยนและซื้อจากหมู่บ้านอื่น ฝ้ายอาจปลูกบ้างเล็กน้อย แต่ไม่ได้ทำเป็นเส้นด้ายมาทอผ้า มักเอามาใช้เล็กน้อย

เครื่องแต่งกายผู้ชาย ท่อนบนมีเสื้อทำด้วยผ้าที่ทอเองสีขาว ส่วนใหญ่เป็นเสื้อแขนสั้น คอกลม ผ่าหน้า ใช้เศษผ้ามัดผูกแทนกระดุม ท่อนล่างเป็นกะเตี๋ยวสีแดง-ดำ เรียกว่า **ฮลาย** เหน็บชายไว้ด้านหลัง มีชายผ้าห้อยด้านหน้าด้านหลัง มีผ้าเคียนหัว **กะดินเจ้าเปลอ** สีแดง ยาวประมาณ ๑ เมตร กว้างคืบเศษๆ และมีผ้าเฉียงบ่า **กะดินแบงบ่า** ลักษณะคล้ายผ้ากะเตี๋ยว แต่ใช้พาดบ่า

ผู้ชายตะโอยไม่ได้ไว้ผมยาว แต่นิยมประดับเขี้ยวหมูเสียบผ้าเคียนหัวเวลามีงานบุญ

เครื่องแต่งกายผู้หญิง ท่อนบนเป็นเสื้อแขน **เยาะฮู** ใช้ผ้าที่ทอเองมาเย็บตรงกลางติดกัน สวมหัว นุ่งขึ้นสีดำแดง (**หุตรอ**) ยาวถึงข้อเท้า มีสายรัดเอวใช้เวลามีงานบุญ และนิยมนุ่งขึ้นมีลายตีนขึ้นหลายสี เวลามีงานบุญ ผู้หญิงอาจใช้ผ้าเคียนหัวลักษณะอย่างเดียวกับผ้าเคียนหัวของผู้ชาย

เครื่องประดับของผู้หญิง มีตุ้มหู **ตาระฮู** เป็นเงิน รูปลักษณะเป็นห่วงกลมๆ เกียวกัน มีกำไลแขนทำด้วยเงิน ๑-๒ วง ใส่หยาบปักเม็ดขนาดปลายก้อย มักเป็นสีแดง เส้นยาว จะมีก็เส้นก็แล้วแต่ฐานะ ตุ้มหูเงินของผู้หญิงถือเป็นส่วนหนึ่งของค่าทอง ต้องเอาไปให้ผู้หญิง ถ้าไม่มี ก็อาจใช้กำไลแขนหรือหม้อทอง (ต้มเหล้า) แทนได้

ผู้หญิงตะโอยไว้ผมยาวเกล้าไว้ด้านหลัง และใช้เครื่องประดับผมเรียกว่า **สะแวน** ทำด้วยเงินเสียบตกแต่งที่มวยผม

เวลามีงานบุญ ไม่มีเครื่องแต่งตัวพิเศษของผู้ชายและผู้หญิง หรือของนายบ้าน แต่มีเครื่องใช้สำหรับทำพิธีของหมอผี ได้แก่ พาช้าว ๑ พา และเทียนชั้น ๕ ไก่ ๑ ตัว ดอกไม้และเหล้า ๑ จอก เหล้ากก (เหล้าไห หรือเหล้าหมัก) สำหรับผี ๑ กกน้อย มีร่มกันเวลาผีลงและจะต้องไป เอ็ดฮิดีต อาจจะต้องว่าเครื่องประกอบพิธีเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของหมอผีก็ได้

การรักษาโรคและยาพื้นบ้าน

หมอดู หมอยา คนที่รักษาอาการเจ็บป่วยให้คนในบ้านเรียกว่า *เยา* รักษาโดยใช้ยาพื้นบ้าน เยาจะต้องมีความรู้เฉพาะ โดยเรียนจากคนที่ทำมาก่อน ขณะนี้ยังมียาคนสอนเรื่องนี้อยู่ คนที่จะเป็นเยาได้ต้องเริ่มมาจากการที่มีผีมาจับหรือผีสิง ทำให้ตัวผอมลงๆ ต้องแต่งของเลี้ยงผีจึงจะหาย แล้วก็ไปเป็นเยาเรียกว่า *แม่นางมอน* เพราะมีผีสิง แต่เยาบางคนไม่มีผีสิง เป็นพวกที่สนใจและรักชอบอยากเป็น ผู้รักษา ก็ไปขอเรียนจากเยาคนอื่น ทั้งแม่นางมอนและเยา สามารถทำพิธีดูผีที่ทำให้คนเจ็บได้

ปัจจุบันไม่มีแม่นางมอนในบ้านปะแลง มีที่บ้านข้างเคียง การทำพิธีมีฟ้อนและลำด้วย *พิธีของเยา* ถ้ามีคนเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ จะต้องทำพิธีถามผี *ตะเมอ* โดยการหาสาเหตุของการเจ็บป่วย ทำโดยดูว่ามีผีที่ไหนมาทำให้เจ็บ แล้วใช้ยาพื้นบ้านรักษา ถ้าไม่หายก็ทำพิธีอีก เยาจะได้ค่าตอบแทนจากญาติพี่น้องคนป่วย บางครั้งเป็นข้าว หรือของกินอื่นๆ คนทำพิธีจะรักษาเฉพาะเวลามีคนมาขอให้รักษา ปรกติก็ทำมาหากินอย่างเดียวกับคนอื่นๆ ในบ้าน

เครื่องประกอบพิธีดูผี ได้แก่ เทียน ๑ คู่ ดอกไม้ ๑ คู่ เงิน ๑๐๐-๔๐๐ กีบ เมื่อไปถึงเรือนคนเจ็บ ก็เอาข้าวสารใส่ถ้วย เอน้ำใส่ เอาไข่ไก่ดิบทั้งเปลือกมาจุ่มที่ข้าวสาร ตามไล่ชื่อผีไปว่าผีตัวใดทำ ถ้าตรงผีตัวใดที่ถาม ข้าวสารจะติดไข่ไก่ขึ้นมา สลัดไม่หลุด ถ้าเป็นผีเรือนทำ ก็เอาฝายมาผูกแขวนคนเจ็บ คนในเรือนร่วมผูกด้วย แล้วจุ่มไข่ไก่อีก ถามว่าผีจะกินอะไร บางวิธีไม่ใช่ไข่ไก่ ใช้จาวมาปักในถ้วยข้าวสาร ถ้าจาวไม่ล้มก็แสดงว่าผีตัวที่ออกชื่อนั้นเป็นผู้ทำ

วิธีที่ ๓ เอาไม้ยาวมาถือไว้ แล้วถามชื่อผี ถ้าถามถึงผีตัวใดแล้วไม้ยาวกว่าช่วงแขนที่ถือในดอนแรก ก็แสดงว่าเป็นผีตัวนั้น

ถ้าทำพิธีแล้วปรากฏว่าเป็นผีตายโหง ผีป่า ผีปอบ ต้องทำพิธีใหญ่ มีขันธ ๕ ขันธ ๘ มีขันผืนแพรวา เทียนเล่มใหญ่ ทำกระทงด้วยกาบกล้วย เป็นกระทง ๔ มุม ใส่เครื่องต่างๆ ได้แก่ เปลือกไม้ ขมิ้น ข้าว ไข่ไก่ ขันไก่ปิ้ง เหล้า ๑ จอก เอามาเซ่นผี แล้วเป่าคนเจ็บด้วยน้ำมัน เทียน หลังจากนั้น เยาก็จะเอายาพื้นบ้านมาให้คนเจ็บกิน เป็นพวกว่าน รากไม้ แต่เยาไม่มีตัวยามากนัก ให้ได้นิดๆ หน่อยๆ เท่านั้น

เยาไม่ได้ค่าตอบแทน หรือถ้าได้ก็น้อยมาก แต่จะได้ค่ายา เช่น พวกว่านต่างๆ ซึ่งมีราคาแพง ปัจจุบันนี้ที่บ้านปะแลงเหนือมีเยาอยู่ ๒-๓ คน เป็นผู้ขายทั้งหมด ผู้หญิงเป็นเยาไม่ได้ เมื่อก่อนเคยมีเยา ผู้หญิงเหมือนกัน แต่ตายไปหมดแล้ว คนที่ยังอยู่ในปัจจุบันได้แก่ ท้าววัน ท้าวเลย ท้าวอี คนเหล่านี้ เป่ายารักษาโรคได้ ด้วยเทียนและน้ำมัน บางทีก็ใช้ขิง เมื่อหายแล้วต้องเลี้ยงผี

ในตอนเลี้ยงผีนี้ใครทำพิธีก็ได้แต่ต้องรู้ที่จะไปเลี้ยง เช่นเลี้ยงผีตายโหง ต้องไปที่บ่อนผีตายโหง เอากระทงใส่เครื่องเซ่นไปวางไว้ให้ผีกิน ถ้าเป็นผีเรือนต้องเลี้ยงด้วยควาย ต้องตั้งเครื่องเซ่น แล้วเอาหัวควายจากพิธีนั้นมาวางไว้ข้างเครื่องเซ่นด้วย เวลาทำพิธีต้องใช้มือซ้ายหยิบข้าวสารโปรยเรียกผีมารับเครื่องเซ่น มือขวาหยิบเครื่องเซ่นอย่างละเล็กละน้อยทิ้งลงในถัง หรือกระบะ ให้ผีกิน บางทีผีบอกว่าจะกินหมู กินไก่ ต้องให้ลูกเขย ลูกสะใภ้หามา หรือบอกว่าต้องกิน หมูกินไก่ของคนนั้นคนนี้ก็ต้อไปหามาตามนั้น เพื่อฆ่าเลี้ยงผี

สมุนไพร่พื้นบ้าน ที่คนทั่วไปรู้จัก ได้แก่

๑. กทมมากม่วง	ใช้รักษาอาการปวดท้อง โดยตากเปลือกมาย่างไฟ แล้วแช่น้ำกิน
๒. หนู่าข่มเหง	ใช้ห้ามเลือด ตำแล้วพอกบนแผล
๓. ยอดฝรั่ง	ใช้รักษาอาการปวดท้อง กินยอด (ต้มน้ำกิน)
๔. เครือข้าวห่อ	ใช้ไม้เถามีหนามเล็กๆ ใช้ต้มน้ำกิน รักษาไข้สูง
๕. รากเครือขน	ใช้ทาที่ฝี ฝีจะแตกเร็ว พอฝีแตกเป็นหนองแล้ว ต้องใช้เครือไม้ อีกชนิดหนึ่งทาเพื่อให้หนองแห้ง
๖. ชิง	ใช้เคี้ยวกิน แก้ไอ
๗. ขี้หมาฟก	ใช้ขี้หมาเอามาจุดไฟ ให้เป็นควัน แล้วเอาส่วนที่ปวดบวมนั้น ไปอังควัน แก้ฟกช้ำหรือปวดบวมได้
๘. นำนมแม่	ถ้าเป็นเด็กเล็ก ใช้นำนมแม่หยอด แก้กตาเจ็บ ตาแดง

ผู้หญิงที่คลอดลูกใหม่ๆ ต้องกินยาอยู่ไฟ ต้มน้ำร้อนผสมว่าน**จอด** กินในระหว่างอยู่ไฟ

วิธีอยู่ไฟ (อยู่กรรม) ต้องทำเตียงเตี้ยๆ ให้นอน เอากองไฟไว้ล่าง นอนประมาณ ๓ วัน ตอนคลอดลูกนั้นจะมีคนมาช่วย เมื่อคลอดแล้วแม่ลูกอ่อนต้องเอาน้ำมันมาล้างมือให้คนที่ช่วยอวยพรให้อยู่ดีมีแรง แม่ลูกอ่อนจะเป็นคนตัดสายรกลูกเอง เอาไปฝังดินในที่ที่ไม่ไกลเรือนัก

ในเวลานี้มีโรงพยาบาลและสถานอนามัยแต่อยู่ไกลบ้าน มีชาวบ้านไปรักษาบ้าง บางทีก็ซื้อยาจากร้านในตลาดเมืองท่าแดง หรือเข้ามาซื้อจากโรงพยาบาลที่แขวง ซึ่งยาบางอย่างก็จะขอได้ไม่เสียเงิน แต่ต้องมีตัวคนเจ็บมาให้หมอตรวจด้วย จึงจะขอมาได้ อย่างไรก็ตาม นับว่าบ้านปะแลงค่อนข้างสะดวกในด้านการรักษาพยาบาล เพราะอยู่ใกล้ตัวเมือง ส่วนบ้านตะโอยที่ยังอยู่ห่างไกล เช่นที่เมืองกะลิมก็ยังมีควมลำบากอึดอัดเรื่องการแพทย์และสาธารณสุข

ครอบครัวและเครือญาติ

ในปัจจุบันครัวเรือนของตะไอยที่บ้านปะแลงเป็นครัวเรือนขนาดเล็กจำนวนคนในครอบครัวโดยเฉลี่ยจึงมีเพียง ๕ คน เป็นเด็กอายุไม่เกิน ๑๕ ปี ๒ คน ผู้ใหญ่อายุ ๑๖-๕๐ ปี ๒ คนและผู้เฒ่าอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป ๑ คน

คนในบ้านปะแลงส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ขณะนี้มีเด็กเกิดใหม่มาก แต่เด็กมักอ่อนแอและเป็นพยาธิตายตั้งแต่อายุน้อยๆ ยังไม่ถึงปี หรือเพียง ๒-๓ ปี ฉะนั้น คู่สามีภรรยาที่มีลูกหลายๆ คนนั้น มักจะมีลูกที่รอดมาจนถึงโตเพียง ๒-๓ คน เป็นส่วนมาก

การสู่ขอและแต่งงาน ผู้หญิงส่วนมากแต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๑๘ ปี ผู้ชายอายุประมาณ ๒๐ ปี ถ้าเกิน ๓๐ ปีไปแล้ว ก็มักไม่ได้แต่งงาน ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย คนที่ไม่ได้แต่งงานเรียกกันว่า *ตะกง* ผู้หญิงแต่งงาน แล้วเรียกว่า *กำบัน* ผู้ชายเรียกว่า *ตะอะกอง* ถ้าเป็นผู้เฒ่าอายุมากแล้ว เรียกว่า *ตะอะกองเกรง* แม่เฒ่าเรียก *กำบันเกรง*

ผู้ชายตะไอยมักมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ถ้ามีหลายคนก็อาจจะอยู่บ้านเดียวกันได้ การเลือกคู่ นั้น ทั้งผู้หญิงและผู้ชายสามารถเลือกได้ตามใจชอบ จะเป็นเฒ่าเดียวกันก็ได้ แต่มักเลือกคนหมู่บ้านเดียวกัน พ่อแม่อาจแนะนำให้บ้าง แต่ส่วนมากหนุ่มสาวก็จะเป็นฝ่ายเลือกเองตามใจสมัคร

หนุ่มสาวมักจะพบกันตอนกลางคืนหลังจากเสร็จงานประจำวันแล้วหนุ่มจะไปเรือนสาวตามลำพัง อาจจะนั่งเฝ้ากันตรงบ่อนรับแขกในเรือน หรือจะลงเรือนไปที่อื่นๆ ก็ได้ เช่น ไปเถียงไร่ เถียงนา ถ้ามีหนุ่มขึ้นมาพบกัน ๒-๓ คน บนเรือนสาว หนุ่มคนแรกต้องเสี่ยงไป หรือถ้าสาวพอใจหนุ่มคนแรกมากกว่า ก็อาจต้องหาวิธีเสี่ยงหนุ่มคนหลัง หรืออาจเข้านอนไปเลยก็ได้

ในการสู่ขอ พ่อแม่ผู้ชายจะแต่งงานไปหาพ่อแม่ของผู้หญิง ถ้าเป็นคนบ้านเดียวกัน จะใช้ปนายคนเดียวก็ได้ แต่ถ้าต่างบ้านต้องมีปนายสองฝ่าย เพื่อเป็นผู้ยืนยัน หากเกิดกรณีหย่าร้างกันภายหลัง ปนายจะเป็นผู้เจรจาเรื่องค่าตอบแทน ซึ่งผู้ชายเป็นผู้จ่ายค่าตอบแทนให้แก่พ่อแม่ของฝ่ายหญิง แต่ถ้าผู้ชายไปอยู่เรือนผู้หญิง ผู้หญิงก็ต้องเป็นผู้จ่ายค่าตอบแทน ปกติค่าตอบแทนที่จ่ายให้ผู้หญิงจะสูงกว่าเป็นวัว ควาย ๕-๖ ตัว ถ้าเป็นเงินปัจจุบันอาจถึงล้านกีบ นอกจากนั้นก็มี หม้อทอง ไหเจีย (ไหเหล้า) ถ้าผู้หญิงจ่ายค่าตอบแทนให้ผู้ชายมักเป็นวัวควาย ๑-๒ ตัว บางทีก็มีกะเตี่ยวเอาไปให้ผู้ชาย ถ้าผู้ชายจ่ายค่าตอบแทน จะต้องมัดมูเงินไปให้ผู้หญิงด้วยถือเป็นส่วนหนึ่งของค่าตอบแทนปกติผู้หญิงจะไม่เป็นฝ่ายแต่งงานไปขอผู้ชาย แม้ผู้หญิงจะเป็นฝ่ายจ่ายค่าตอบแทนและผู้ชายจะเข้ามาอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิงก็ตาม

การตกลงเรื่องค่าตอบแทน ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็เป็นอันว่าเลิกกันไปเลย แต่ตามประเพณีตะไอย

หนุ่มสาวมักเจรจาทกลงกันไว้ก่อนแล้ว ไม่มีการไปสู้ออกโดยไม่รู้ตัวหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ยินยอม และพ่อแม่จะบังคับลูกไม่ได้ ถ้าลูกจะแต่งงานก็ต้องยอมให้แต่ง จ่ายค่าตองให้ หรือถ้าลูกไม่ยอมแต่งงานก็ไม่ไปสู้ออก ไม่มีการหมั้นหมายไว้ก่อนหรือจัดการสู้ออกโดยพลการ

เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายหญิงไปอยู่บ้านสามี หรืออาจเลือกตามใจชอบก็ได้ แล้วแต่จะตกลงกัน ผู้ชายตะโอยที่ไปแต่งงานกับผู้หญิงเผ่าอื่นก็มี เช่น แต่งกับลาวลุ่ม อารัก ผู้หญิงตะโอยมีแต่งงานกับกะตู่ ตะเรียง และส่วย ในกรณีที่แต่งงานกับคนต่างเผ่า มักเอาสามีหรือภรรยาเข้ามาอยู่บ้านปะแลง และไม่ต้องจ่ายค่าตองแพงมาก การหย่าร้าง ถ้าแต่งงานแล้วไม่พอใจ ก็สามารถหย่าได้ สุดแต่ว่าฝ่ายใดอยากหย่า และฝ่ายใดเป็นผู้จ่ายค่าตอง อาจเรียกคืน หรือส่งคืนแล้วแต่กรณี ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็ต้องให้ปนาย (เผ่าแก่ที่จัดงานแต่งงานให้) หรือพ่อแม่หรือเผ่าแก่ในเรือน มาพิจารณาว่าใครผิด บางทีไม่ถึงขั้นหย่าร้างแต่มีการปรับไหม เช่น ผู้ชายไปเกี้ยวผู้หญิงอื่น หรือไปได้ผู้หญิงอื่น เมียอาจร้องนายบ้านให้ปรับไหมสามี ค่าปรับไหมนี้ผู้หญิงจะเป็นผู้ได้ไป ไม่ใช่พ่อแม่ซึ่งได้ค่าตองไปแล้วเมื่อตอนแต่ง

ผู้ชายขอหย่าภรรยาได้ ถ้าภรรยาไม่ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง หรือเป็นคนขี้บ่นขี้ด่า โดยไม่มีเหตุผล และถ้าสามีนอกใจหรือตีลูกตีภรรยา หรือขี้เหล้าเมายา ภรรยาก็อาจขอหย่าได้ อัตราค่าปรับไหมนั้นแล้วแต่จะตกลงกัน มีสัญญาซึ่งปนายสองฝ่ายพิจารณาร่วมกัน ถ้าฝ่ายใดผิดก็ต้องจ่าย ถ้าไม่มีจ่ายต้องไปหาไปยืมมาใช้ให้ตามกำหนด

ผู้หญิงที่เป็นแม่มีสามีตายเรียกว่า *กำบ้านกมาย* พ่อมีภรรยาตาย เรียกว่า *ตะฮะกองกมาย* ถ้าเป็นแม่ร้าง เรียก *กำบ้านปะฮะตะฮะเยี้ยว* พ่อร้างเรียก *ตะฮะกองกำไป*

การสืบมรดก เผ่าตะโอยอยากได้ลูกคนใดเป็นผู้ชาย เพราะถือว่าได้สืบเชื้อสายแทนพ่อแม่ การแบ่งมรดกนั้นส่วนใหญ่ให้ลูกที่อยู่เรือนพ่อแม่ เพราะเป็นคนดูแล หรือแบ่งให้คนที่ปลูกเรือนอยู่ใกล้ๆ ถือว่า พ่อแม่ได้พึ่งพาอาศัย ลูกที่ย้ายออกไปอยู่เรือนคู่สมรส มักไม่ค่อยได้รับมรดก แต่ถ้าลูกที่ย้ายออกไปนั้น กลับมาอยู่เรือนเพราะสามีหรือภรรยาตายหรือหย่าร้างกัน ก็อาจได้ส่วนแบ่ง

โดยทั่วไป ถ้าคู่แต่งงานตายก็มักกลับมาอยู่เรือนของตน และเอาลูกๆ กลับมาด้วย แต่ลูกจะไม่มากก็ได้ ในกรณีที่ลูกโตๆ ไม่ยอมกลับมาอยู่กับพ่อหรือแม่ ยังอยู่ที่เรือนเดิม ถ้าแต่งงาน ผู้ที่จะต้องจ่ายค่าตองให้ คือผู้ที่เจ้าเรือนที่คนนั้นอยู่ เช่น พ่อเผ่าแม่เผ่า เพราะถือว่าเป็นคนในครัวเรือนนั้น แต่บางครั้งลูกที่จะแต่งงานอาจไปขอให้พ่อหรือแม่ที่เลิกกันไป ช่วยจ่ายค่าตองให้บ้างก็ได้

บทบาทหัวหน้าครอบครัว การตัดสินใจในครอบครัวขึ้นอยู่กับฝ่ายชาย แต่ในครอบครัวที่พ่อตาย อำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับลูกๆ ก็จะอยู่กับแม่ ไม่ได้อยู่กับปู่ย่า ถ้าผู้หญิงอยู่ในเรือนแล้วสามีตาย อาจขอ

ให้ญาติพี่น้องในเรือนเดียวกันช่วยเหลือได้ แต่อำนาจในการตัดสินใจเรื่องลูกก็อยู่กับแม่โดยตลอด
ต่างกับบางเผ่าที่ลูกจะต้องอยู่ในความดูแลของพี่น้องผู้ชายของแม่

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

		ชาย		หญิง	
พ่อ	-	อ้า	แม่	-	อ้อย
พ่อของพ่อ	-	จួយ	แม่ของพ่อ	-	กะ
พ่อของแม่	-	จួយ	แม่ของแม่	-	กะ
พี่ชาย	-	อ้าย	พี่สาว	-	เมาะ
น้องชาย	-	แอม	น้องสาว	-	เมาะแก๊ด
ลูกชาย	-	โกโกญ	ลูกสาว	-	โกกัญ/โกมวจ
หลานชาย	-	เจาโกญ	หลานสาว	-	เจากัญ

หลานที่เป็นลูกของพี่ชายหรือน้องชาย นับเป็นลูกหมด เพราะถือว่าพ่อแม่เป็นพี่น้องกันหลาน

ที่เป็นลูกของพี่สาวน้องสาว นับเป็นหลานทั้งหมด เรียก มอนโกญ มอนกัญ

ลูกชายของหลาน	-	เจ็ดโกญ	ลูกสาวของหลาน	-	เจ็ดกัญ
พี่ชายของพ่อ	-	อ้าเกรง/อ้ากริ	พี่สาวของพ่อ	-	มา
พี่ชายของแม่	-	ญี	พี่สาวของแม่	-	อ้อยเกรง/อ้อยกริ
น้องชายของพ่อ	-	อ้าแก๊ด	น้องสาวของพ่อ	-	มา
น้องชายของแม่	-	ญี	น้องสาวของแม่	-	อ้อยแก๊ด

ญาติจากการแต่งงาน

สามี	-	กาเยอะ	ภรรยา	-	กาไป
ลูกเขย	-	ปะสาวโกญ	ลูกสะใภ้	-	ปะสาวกัญ
พี่เขย	-	แลม	พี่สะใภ้	-	แลม
พี่ชายเรียกสามีของน้องสาว (น้องเขย) ว่า	-			-	กะไลย
พี่สาวเรียกสามีของน้องสาว (น้องเขย) ว่า	-			-	แอม
พี่ชายเรียกภรรยาของน้องชาย (น้องสะใภ้) ว่า	-			-	แอม

พี่สาวเรียกภรรยาของน้องชาย (น้องสะใภ้) ว่า	-	โอม			
น้องชายเรียกสามีของพี่สาว (พี่เขย) ว่า	-	กะไลย			
น้องสาวเรียกภรรยาของพี่ชาย (พี่สะใภ้) ว่า	-	โอม			
พ่อของภรรยา	-	ภรรยา	แม่ของภรรยา	-	ภรรยา
พ่อของสามี	-	ภรรยา	แม่ของสามี	-	ภรรยา
พี่ชายของภรรยา	-	ภรรยาไซ	พี่สาวของภรรยา	-	ภรรยาไซ
พี่ชายของสามี	-	ภรรยาไซ	พี่สาวของสามี	-	ภรรยาไซ
ลูกของสามี/ภรรยา ถ้าเป็นญาติฝ่ายพ่อ เรียก อำเกรง ญาติฝ่ายแม่ เรียก ญี					
ป้าของสามี/ภรรยา ถ้าเป็นญาติฝ่ายพ่อ เรียก มา ญาติฝ่ายแม่ เรียก อ้อยกริ อ้อยเกรง					
อาผู้หญิงของสามี/ภรรยา เรียก มา					
อาผู้ชายของสามี/ภรรยา เรียก อำแก้ด					
น้าผู้หญิงของสามี/ภรรยา เรียก อ้อยแก้ด					
น้าผู้ชายของสามี/ภรรยา เรียก ญี					

คำเรียกญาติอื่นๆ

ลูกเลี้ยง เรียก เหมือน ลูก ลูกบุญธรรม เรียก ไก่ประบัล					
พ่อเลี้ยง	-	อ่าวัย	แม่เลี้ยง	-	อ้อยวัย
ทวด	-	เจ้อยฮ			

ปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว - จุยกะเจ้อยฮจาลกัดโฮนเฮียบ

ข้อห้ามในการแต่งงาน พี่น้องและลูกพี่ลูกน้อง ห้ามแต่งงาน ญาติใกล้ชิดชั้น ลุง-หลาน น้า-หลาน อา-หลาน ห้ามแต่งงาน ญาติเกี่ยวดองระดับพี่น้องของคู่สามีภรรยา แต่งกันไม่ได้เพราะนับว่าเท่ากับพี่น้องกัน เช่น พี่ชายของภรรยาจะแต่งงานกับน้องสาวของสามี ไม่ได้ เพราะสามีภรรยานั้นจะนับพี่น้องของอีกฝ่ายเท่ากับพี่น้องของตน คือถือเป็นเสมือนญาติสายโลหิต

ข้อกำหนดเกี่ยวกับอายุของคู่แต่งงานนั้นไม่มี ผู้หญิงอายุมากกว่าผู้ชายก็ได้ พ่อแม่ที่ภรรยาตายจะแต่งงานกับน้องภรรยาก็ได้ แต่ถ้าพ่อแม่ที่หย่ากับภรรยา แต่งกับน้องสาวภรรยาไม่ได้

ประเพณีและพิธีกรรม

จาตริเวล แปรฮิตกีนควาย

ตะโอยแปรฮิตบ้านหรือฮิตใหญ่ประจำปี ในเดือน ๓ ถือว่าเป็นบุญปีใหม่ของตะโอย เรียกเป็นภาษาของเผ่าว่า **จาตริเวล** (กีนควายบ้าน ฮิตบ้าน) แต่ถ้าเรียกตามลาวลุ่มว่าเป็นบุญปีใหม่ จะใช้คำว่า **ตะบุนโจะเดอ** เนื่องจากแต่เดิม ตะโอยไม่มีบุญปีใหม่

ระยะเวลาแปรฮิต มีกำหนดเวลา ๓ วัน แต่ต้องตระเตรียมล่วงหน้านาน คือ ต้องทำเหล้ากก (เหล้าไห) หรือเหล้าเต็ด (เหล้าต้ม) ต้องแปรสถานที่ ทำกว้าน หรือซ่อมแซมกว้านให้เรียบร้อยสวยงาม นอกจากนั้นก็ต้องนัดหมายให้พร้อมกันทั้งหมู่บ้าน ต้องมาปรึกษากันที่กว้าน คนจากแต่ละเรือนต้องไปร่วมประชุมปรึกษารื้อหรือ ในทุกเรื่องๆ ที่เกี่ยวกับพิธี

ผู้ประกอบพิธี กำหนดให้คนหนึ่งเป็นหัวหน้าพิธีกีนควายบ้าน แต่ทุกคนต้องมาร่วมทำพิธีหมดทั้งบ้าน คนที่เป็นหัวหน้าพิธีนี้ อาจเปลี่ยนในเวลา ๕-๑๐ ปี ขณะนี้คือ ท้าวเปียน อายุ ๕๗-๕๘ ปี จะเป็นหัวหน้าในการแปรฮิตบ้าน ส่วนคนที่เป็นผู้จัดดำเนินการนัดหมายและตระเตรียมการ คือ นายบ้านและแนวโฮมบ้าน

ในกรณีที่ เป็นฮิตเรือนผู้ทำพิธีก็คือเจ้าเรือนจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ได้ตามสภาพความเป็นจริง คือ หัวหน้าครอบครัวเป็นหัวหน้าพิธีกรรมที่เป็นฮิตเรือน

เครื่องประกอบพิธี

๑. หลักผูกควาย ทำด้วยไม้ไผ่หรือไม้พุง ภาษาตะโอยเรียกว่า **ดริง** เชือกผูกควายต้องด้ามสี หรือมีลวดลายประดับประดา ส่วนมากเป็นสีขาว เช่นเดียวกับการตกแต่งเสาผูกควายและตกแต่งที่เขาควายเป็นลวดลายสีขาวด้วย

๒. จ้าวสำหรับแทงควาย เรียกว่า **ตาว** และ เขน คือ โลหะสังข์ เรียกว่า **กะเฮล**

๓. มีเสียม จอบ สำหรับขุดดิน ปักหลักควาย ซึ่งต้องทำอย่างแน่นหนา

๔. พ้าและมีดดอก สำหรับทำเครื่องตกแต่งหลักควาย เรียกว่า **อดอง**

๕. เครื่องทำพิธีเรียกผี (เว้าผี) มีถ้วยใส่ข้าวสาร ไก่ ๑ ตัว เทียน ๑ คู่ เหล้ากก ๑ ไห เหล้ากคน้อย ๑ กก เหล้าเต็ด ๒ แก้ว สาด ๒ ผืน ชิ่น ๒ ผืน แพรวา ๒ ผืน

๖. เครื่องดนตรีประกอบในขณะทำพิธี ได้แก่ **ก้อง** และ **ปะเนาะ**

สถานที่แปรฮิต ถ้าเป็นฮิตเรือน ก็ทำที่หน้าเรือน ถ้าเป็นฮิตบ้าน ก็ทำที่กว้านบ้านหรือลานบ้าน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของบ้าน เพราะตะโอยปลูกเรือนเป็นวง มีกว้านอยู่กลาง

ขั้นตอนของพิธี

๑. **มัดตั้ง** คนหนุ่มสาว ๔-๕ คนไปหาหลักผูกควาย ตัดต้นไม้แบกมาที่ บริเวณพิธี เอามาฝังลงดินให้มั่นคง บากปลายเสาหลัก ผูกเครื่องตกแต่ง แล้วจึงควายมาผูกที่เสา

ทั้งหมดนี้จะทำตอนบ่าย อย่างช้าที่สุด ๕ โมงเย็นต้องผูกควายเสร็จเรียบร้อย อาหารมื้อเย็นนี้แต่ละคนยังกินที่เรือนตนเอง ยังไม่ได้กินรวม แยกที่มาจากบ้านอื่นก็กินที่เรือนพี่น้อง

เวลาประมาณทุ่มหรือสองทุ่ม จะไปพ้อนที่หลักควาย ดีก็องตีปะเนาะ ส่วนมากไปกันแต่ผู้ชาย มีการกินเหล้าที่กว๊าน ในช่วงประมาณหนึ่งทุ่ม คนทำพิธีว่าผี ต้องไปที่กว๊าน เอาข้าวสาร เทียน และกระทงเล็ก สำหรับใส่เครื่องเซ่นผี มีเทียนตรงกลาง มีลูกไก่ร้อย ๑ ตัว เอาข้าวสารใส่กะโตกหรือกะเบียนไว้ในกระทงมีข้าวสุก รำข้าว มีน้ำ แล้วเอาลูกไก่ใส่ไว้ เครื่องเหล่านี้เรียกว่า จ้ำผี หรือปะผี

หัวหน้าพิธีคือท้าวเปียน จะมาหยิบข้าวสารหวานเรียกผี แล้วก็ว่าผีที่กว๊านว่าจะทำพิธีกินควาย เอาไม้เอี้ยะปล้องยาวๆ จุดไฟ ฟาดลงให้ดังๆ เสร็จแล้วมาที่หลักควาย พ้อนรอบหลักควาย คนพ้อนจะถือจ้าว ถือโล่ และมีเครื่องดนตรีต่างๆ ในขบวน พ้อนครบ ๓ รอบ แล้วมากินข้าวที่เรือน

๒. **มัดฆ่าควาย** เช้ามืดประมาณ ๖ โมง จะฆ่าควาย พวกหนุ่มๆ เป็นผู้ลงมือ เวลาแทงควายต้องแทงด้านเดียว เพื่อไม่ให้เลือดไหลเลอะเทอะ คนแทงจะมีหนึ่งหรือสองสามคนก็ได้ พอควายล้มก็เอามานับหัวขาด แล้วชำแหละควาย ตัดเอาหูด้านขวา โยนใส่กะบุงที่แขวนไว้ที่เสาหลัก ต้องโยนให้เข้ากะบุงจึงจะถือว่าดี จากนั้นก็ชำแหละไปจนเสร็จ ท้าวเปียนจะตัดเอาตับ ไต และเครื่องในเล็กๆ น้อยๆ ต้ม แล้วเอาเนื้อดิบทำลาบ ต้มไก่ แล้วเอาของเหล่านี้ไปเลี้ยงผีที่กว๊าน ทำพิธีคล้ายๆ ตอนกลางคืนวันแรก มีเหล้าด้วย ๑ จอก ถือว่าเสร็จพิธีเลี้ยงผี หัวควายและตีน เอาไปไว้ตรงที่ปาดควาย (ที่กว๊าน) เนื้อและชิ้นส่วนอื่นๆ ก็แบ่งกันไปทั้งบ้าน ไปทำกินแต่ละเรือน

๓. **มัดกินควาย** เมื่อเอาชิ้นเนื้อไปปรุงอาหารแล้ว ก็จะเวียนกันกินเหล้า กินอาหาร ในแต่ละเรือน และมีการมากินเนื้อควายที่ปาดจากหัวควาย ร่วมกันที่กว๊าน

มือที่สี่ เป็นมือที่พิธีเสร็จแล้ว มีแต่เอาหัวควายขึ้นเสียบที่กว๊าน ท้าวเปียนเป็นคนเสียบ มีน้ำขม้นกับดอกไม้เอาไปโปรยรดหัวควาย ว่าผีว่าอย่าให้มีใครเจ็บป่วยในบ้าน

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับชีวิต

จาปะโละ กินดอง

หลังจากหนุ่มสาวเจรจากันตกลงแล้ว และพ่อแม่ผู้ชายจัดปณายไปสู่ขอ เจรจาเรื่องค่าดองแล้ว

๓๘๕ สุวรรณ เกรียงไกรพิษฐ์

ก็จะเลือกวันแต่งงาน ซึ่งมักจะต่อเนื่องไปกับการสู่ขอเลย ส่วนมากจะแต่งงานกันในเดือนคู่ และปัจจุบันนิยมวันศุกร์ ระยะเวลาของการติดต่อนี้ เพียง ๑ วัน หรืออย่างมาก ๒ วัน

ทั้งสองฝ่ายจะต้องเตรียม เหล้า ไก่ ไข่ก่อนพิธี ถ้าอยู่บ้านเดียวกัน แต่ถ้าอยู่ต่างบ้าน ก็มักไปเลี้ยงที่เรือนผู้หญิง การเลี้ยงในพิธีแต่งงานนี้ขึ้นอยู่กับว่า ใครเป็นฝ่ายลงเรือน การแต่งงานของเผ่าตะโอยถือว่ามี ๒ ครั้ง คือ กินตองน้อย และกินตองใหญ่ ในการกินตองน้อยจะฆ่าวัว ส่วนกินตองใหญ่ฆ่าควาย

ในวันแต่ง ฝ่ายชายจะไปรับตัวผู้หญิงจากเรือน มีการกินเลี้ยงเล็กๆ น้อยๆ เช่น กินหมู กินไก่ เหล้า แล้วรับตัวผู้หญิงมาเรือนผู้ชาย หลังจากนั้นเดือนหรือสองเดือน (ภายในหนึ่งปี) จะต้องเอาวัวตัวหนึ่งไปเรือนผู้หญิง ฆ่าวัวกินเลี้ยงกัน ถือเป็นกินตองน้อย

ต่อมาปีหนึ่งหรือสองปี เมื่อมีลูก ก็เอาควายตัวหนึ่งไปเรือนผู้หญิง ผู้หญิงต้องเตรียมไก่เตรียมหมูและเหล้าไว้เลี้ยงเป็นการกินตองใหญ่ คนที่ไปกินตองใหญ่เป็นญาติพี่น้องและเผ่าแก่ ฝ่ายหญิงอาจเตรียมขึ้น และผ้าไว้รับญาติฝ่ายชาย ทางฝ่ายผู้ชายจะเตรียมถ้วย จาน และข้าวของต่างๆ ไปด้วย ในการทำพิธีทำอย่างเดียวกันกับการจำผีในงานกินควาย ต้องทำหลักผูกควาย แต่ถือว่าเป็นฮีตเรือน คือทำในครัวเรือนของคู่แต่งงาน ไม่มีการพ้อนรอบหลักควายเพราะไม่ใช่ฮีตบ้าน

เมื่อฆ่าวัวหรือควายแล้ว มักจะแบ่งเนื้อวัว ควายนั่นแจกไปทุกเรือน เมื่อญาติฝ่ายชาย/หญิงจะกลับ มักแบ่งข้าวปลาอาหารให้ไปด้วย แต่เหล้าจะกินที่เรือนผู้หญิง ถ้าผู้ชายเป็นฝ่ายลงเรือนก็ไม่มีกินตองน้อย มีแต่กินตองใหญ่ ฝ่ายหญิงเอาควายหรือวัวไปฆ่าเลี้ยงกันที่เรือนผู้ชาย ถ้ามีการให้วัวเป็นค่าตองในกรณีที่ผู้ชายลงเรือนมา มักให้ไปเลี้ยงไม่ใช่เอาไปฆ่ากิน

ปะต๊ับปาแรง ผังศพคนตาย

ในภาษาตะโอย คนตายเรียกว่า **กุกกะเจ็ด** ผีเรียกว่า **เปรา** ผีตายโหง เรียกว่า **กะเจ็ดแปรง**

เมื่อมีคนตาย ไม่ว่าจะกลางวันหรือกลางคืน ต้องคบงันทันที มีเหล้ามีอาหาร ไปบอกกล่าวผู้คนมางันตั้งแต่ตอนที่ตาย รุ่งขึ้นอีกวันจึงทำโลง ถ้าตายตอนเช้าก็ทำหีบวันนั้นเลย ถ้าเป็นคนเฒ่าคนแก่ อาจเตรียมโลงไว้ก่อนได้ ไม่ถือว่า ชะล่า คือเตรียมไม้เอาไว้ พอตายก็ทำโลงได้เลย ถ้าไม่ได้เตรียมไว้ก็ต้องไปตัดไม้ กว่าที่จะเสร็จเรียบร้อยประมาณ ๔-๕ ชั่วโมง การทำโลงศพนี้ต้องใช้ไม้ต้นใหญ่ๆ ผ่าครึ่งบางที่โลงเดียวอาจใส่ ๒-๓ ศพ ที่เป็นคนในเรือนเดียวกัน ช้อนกันลงไป ฝาโลงก็คือไม้ต้นเดียวกันที่ผ่าครึ่งไว้ ด้านที่จะเอาศพลงต้องเจาะให้ลึกลงไป

การรันศพมักทำกันคืนเดียว หรืออย่างมากก็ ๒ คืน คนตายไม่ต้องอาบน้ำ หรือทำความสะอาดให้ แต่จะเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ๆ ให้ เอานอนไว้กึ่งกลางเรือน พอเช้า ญาติพี่น้องช่วยกันหามลงเรือน มีคนอื่นช่วยได้ เวลาหามไปฝัง เมื่อถึงบ่อนป่าช้า ต้องหว่านข้าวสารขอดินแล้วจึงขุดหลุม เอาศพวางในโลงที่นำมารอไว้ แล้วเอาลงหลุม ข้าวของต่างๆ ที่จะทานให้คนตายก็วางไว้ที่หลุมนั้น เมื่อกลบเสร็จแล้วจึงกลับเรือน ระหว่างทางกลับ ต้องตามไฟไว้ข้างทาง เป็นกองน้อยๆ แล้วเดินข้ามไฟ นึกเอาว่า ขอให้คนตายตายไปที่ดี อย่าให้มีการเจ็บป่วยล้มตายอีก

เมื่อมาถึงเรือนต้องตั้งน้ำขมิ้นไว้ที่บ่อนคนตายนอน ใครที่ขึ้นเรือนมาต้องใช้น้ำนั้นล้างมือ จากนั้นมีการรันอีก ๓ คืน กินเหล้า กินน้ำ กินอาหารต่างๆ เช่น วัว ควาย ที่ฆ่าเมื่อตอนตั้งงาน ถ้าครบ ๓ คืน อาหารยังไม่หมด ต้องทิ้งให้หมด

ศพฝังโยงฝังป่าช้าธรรมดาไม่ได้ ต้องฝังที่บ่อนป่าช้าฝังโยง **ปิงแปรง** ป่าช้าของบ้านจะอยู่ท้ายบ้าน ห่างไปสัก ๑-๒ หลัก ป่าช้าฝังโยงอยู่ไกลออกไป ๓-๔ หลัก ถ้าเด็กน้อยตาย จะเอาไปฝังบ่อนผู้ใหญ่ก็ได้ หรือฝังที่ป่าช้าเด็กน้อยก็ได้ บ้านก็ได้

ในการทำศพฝังโยง ก่อนจะไปฝังต้องเอาวัวหรือหมา มาผูกหลักเล็กๆ ไว้ แล้วฆ่าที่เรือนคนตาย เมื่อเวลาคนที่ไปฝังกลับมาเรือน ฝังโยงจะไม่ต้องเอาใส่โลง แต่เอานอนคว่ำหน้าลงในหลุม แล้วกลบดินเลย คนที่ไปฝังฝังโยงต้องมีกะบัง มีน้ำวาน ไข่ล้างหน้า สระผม มีไม้สานเกี่ยวหัวเหมือนหมวก มีผ้าเคียนหัว เมื่อกลับไปเรือนคนตาย มีเวียน ๓ รอบเรือน แล้วจึงฆ่าวัวหรือหมาที่ผูกไว้ เอาเลือดไปพรมทั่วๆ บ้าน พรมที่กว้านด้วย และโรยลงบนทางที่ไปตักน้ำ จากนั้นจึงมานั่ง ๓ คืน ที่เรือนคนตาย คนที่ไปทำศพฝังโยง มักใช้วานประกันฝังโยง ตัดเป็นชิ้นเล็กๆ ผูกคอไว้ หรือใส่ในกระเป๋าสื่อ กันฝังโยงตามมาถึงเรือน

ถ้าเป็นศพฝังทั้งกลมต้องเจาะเอาลูกออก แล้วฝังแบบฝังโยง ฝังรวมกันทั้งแม่และลูก

เมื่อเวลาที่รันคนตาย ๓ คืน นั้น ถือเป็นระยะชะล่า ห้ามคนนอกบ้านเข้าบ้าน คนมาจากบ้านอื่นที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องที่มานั่ง ถ้าอยู่ในเรือนขณะนั้น ต้องอยู่เรือนตลอด ๓ วัน ๓ คืน ออกไปไหนไม่ได้ คนที่เรือนคนตายจะออกไปเรือนอื่นภายใน ๓ วันนั้นก็ได้ ถ้ามีกิจธุระจำเป็น ก็ต้องวานให้คนเรือนอื่นช่วยทำให้ หรือจัดหามาให้

แปงฮีดผีเรือน มักทำในกรณีที่มีการเจ็บป่วย แล้วจะฆ่าควายเลี้ยงผี จึงเป็นการทำเฉพาะครัวเรือน แต่ก็ต้องมีพิธีจำผีเรือน เหมือนทำที่กว้าน มีโปรยข้าวสารเรียกผีมากิน พอรุ่งเช้าก็ฆ่าควาย จัดขึ้นส่วน มีเหล้า

ข้าว น้ำ ใสโตก เอาไว้บนเรือน โปรยข้าวสารเรียกผีพ่อแม่ปู่ย่าตายายมากิน จากนั้นก็เสร็จ การกินอาหารในวันก่อนฆ่าควายก็เหมือนการแบ่งฮีดบ้าน แต่ทำเฉพาะเรือน เมื่อฆ่าควายแล้วก็กินเหมือนกินควายฮีดบ้าน

การแบ่งฮีดผีเรือน มีชะล่า ๓ วัน เหมือนกัน ถ้าเป็นฮีดบ้านต้องทำดาแหลวปักไว้ที่ปากทางเข้าบ้าน ฮีดเรือนใช้พดไม้เสียบขายคาเรือน เช่นเดียวกับการทำดาแหลว เมื่อมีกรณีชะล่าเล็กๆ น้อยๆ ในบ้านหรือในเรือน

ในระยะทำพิธี ถือเป็นชะล่าของเรือน หรือ ของบ้าน ห้ามคนนอกเข้าออก ๓ วัน *ตยา บุญจะ* หรือบุญกินข้าวใหม่

เมื่อเอาข้าวขึ้นเล้าแล้ว ต้องเอาปูและหอย ข้าวต้ม เทียน ดอกไม้ ไปจ้ำผีที่เล้าข้าว เว้าผีว่าขอให้ข้าวกินดี ได้ผลดีในปีต่อไป หลังจากนั้นก็ตักเอาข้าวไปดำไปกินได้ ถือว่าได้กินข้าวใหม่แล้วในปีนั้น

ข้อห้ามข้อนิยมของเผ่าตะไอย

ตะไอยมีข้อห้ามที่เกี่ยวเนื่องกับความเชื่ออยู่หลายอย่างเฉพาะที่สำคัญและถือปฏิบัติกันเคร่งครัด ได้แก่

๑. ผีตายโหงห้ามฝังในบ่อนป่าช้าเดียวกันกับผีตายธรรมดา เพราะว่าการตายโหงเป็นการตายผิดปกติ ผีตายโหงจะเป็นเหมือนผีปอบ อาจจะทำอันตรายคนในเรือน หรือคนอื่นๆ ในบ้าน จึงห้ามทำแบบผีตายทั่วไป ถ้าไม่ปฏิบัติตาม เรือนนั้นจะถือว่า ชะล่า และถูกปรับไหม

๒. ถ้าไม่มีงานบุญ การแบ่งฮีดบ้าน ห้ามทำเหล้าไห (เหล้ากก) หรือต้มเหล้า (เหล้าเต็ด) ถือว่าจะทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท อันเกิดจากการดื่มเหล้า ถ้าเป็นเวลาที่แบ่งฮีด ก็จะมีการควบคุมดูแลไม่ให้เกิดการวิวาทโต้เถียงกัน เพราะเป็นระหว่างงานบุญของบ้าน

๓. ห้ามกินแรง ผู้เฒ่าผู้แก่ของตะไอยได้ห้ามกันมาแต่โบราณแล้ว

ถ้ามีคนทำผิดฮีดคอง ก็ถือว่า ชะล่า หนักหรือเบาแล้วแต่ลักษณะที่กระทำ การปรับไหมก็จะพิจารณาตามความผิดที่ทำไปนั้น นายบ้านและคนเฒ่าคนแก่เป็นผู้พิจารณาร่วมกัน คนที่ทำผิดจะต้องยอมตามนั้น เพราะถือว่า ความเสียหายจะเกิดขึ้นกับคนทั้งบ้านเป็นส่วนรวม ไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะคนที่ทำผิด ดังนั้น คนที่ทำผิดก็ต้องรับผิดขอโทษต่อส่วนรวม

ศิลปะและวัฒนธรรมของตะโอย

นิทาน ในบ้านปะแลงมีคนเล่านิทานเก่ง ชื่อ **ท้าวลู่เปิบ** มักเล่าเรื่องต่างๆ ให้ลูกหลานฟัง คนที่เล่าเรื่องเก่งๆ ส่วนมากเป็นผู้ชาย เวลามีกิจกรรม ก็จะมีคนเล่าเรื่องเก่าๆ บางที่เป็นเรื่องของลาวลุ่ม เช่น กาดำ แต่ตะโอยไม่มีนิทานประเภทประวัติกำเนิดโลก กำเนิดคน มีแต่ประวัติความเป็นมาของบ้านตะโอย ซึ่งเล่าไว้ว่า

แต่ก่อนมีอ้ายสามคนมาจากภูตอย มาอยู่ท้องถิ่นนี้เรียกว่าบ้านปะแลง
แต่มีระยะหนึ่ง อ้ายน้องทั้งสามคนได้ตั้งเรือนแล้ว มีงูเหลือมแปลงกลับเพศ
เป็นผู้สาวที่งามที่สุด มาแต่งของกินให้อ้ายน้องทั้งสามอยู่เรื่อยๆ จนนั้นเลยวางแผนว่า
มีผู้ชายคนหนึ่งไปอยู่ที่ตลาดกองฟืน จึงได้เห็นงูเหลือมมาถึงเรือน แล้วกลับเพศเป็นคน
ผู้ชายคนนั้นเลยออกมาแล้วว่า เจ้ามาแต่งกินนะ เตียวนี้ให้กลับไปอีก เลยงูเหลือม
ตอบว่า ไม่ได้แล้ว ถ้าเจ้าฮัก ต้องขอนำพ่อแม่ข้อยก่อน

แต่ส่วนผู้ชายถามว่า ทำอย่างไรจึงรู้ว่าพ่อแม่เจ้า ผู้หญิงงูนั้นสั่งว่า
ถ้าเจ้าเห็นแนวแปลกประหลาด ให้ ยอมมือไหว้นบ ว่าลูกขอเป็นลูกเต้าของพ่อแม่
จะนั้นมีเวลาหนึ่ง งูทั้งสามตัวนัดมา ก็เลยผู้ชายนั้นปฏิบัติตามคำสั่งของผู้สาวงูนั้น
ได้พบใส่งูทั้งสามนั้น กลับเพศเป็นคน จึงตอบคนชายผู้นั้น ทางพ่อแม่ก็เห็นดี
ให้เอาเป็นลูกเมียตลอดไป เลยได้ลูกด้วยกันเป็นผู้ชาย ต่อมาแม่ตายไปก่อน
พ่อตายทีหลัง แต่นั้นมาเผ่าตะโอย บ้านปะแลงก็ไม่กินงูเหลือมมาจนถึงปัจจุบัน

นิทานประเภทอื่นๆ ที่มีได้แก่ นิทานผี นิทานสัตว์ นิทานประเภทท้าวบาเจียง มีนิทานพญานาค
นิทานที่เล่าเกี่ยวกับงูและเงือก มีคนเล่านิทานที่บ้านปะแลงอีกคนหนึ่งชื่อ **ท้าวคด** อายุ ๕๖ ปี เรื่องเหล่านี้
นี้ไม่มีการจดบันทึก นอกจากที่เป็นนิทานลาวเก่าแก่ เช่น ท้าวสีทน

เครื่องดนตรีและการขับลำของตะโอย

เครื่องดนตรีของตะโอย ได้แก่ ก้องลา กะบัง กะปี่ ซอ แคน กองตบ ปะเนาะ

ก้องลา มีลักษณะเช่นเดียวกับก้องลาของชนเผ่าอื่นๆ ทำด้วยทองเหลือง และใช้เฉพาะในการ
แข่งฮีด ส่วนปะเนาะ อาจใช้ตีในการแข่งฮีดเรือนก็ได้ แต่ตีในโอกาสรื่นเริงบันเทิงทั่วไปไม่ได้ ปะเนาะ
ขนาดเล็กเรียกว่า ปะเนาะน้อย ทำด้วยเหล็ก ต้องหาซื้อมาจากที่อื่น ราคาถูกกว่าปะเนาะที่เป็นทองเหลือง

๓๘๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ส่วนกองตบนั้น ตะโอยเรียกว่า **หาก็้น** ทำจากไม้ คนบ้านตะโอยก็ทำเป็น และทำได้เองในบ้าน ใช้เล่น
เวลางานกินบุญต่างๆ

ปี่หรือกะปี่ของตะโอยนั้น เรียกว่า **โด้ดบ้าม** ทำด้วยไม้เหียะ คนที่เป่าเก่งๆ อาจใช้เสียงปี่เป็น
สัญญาณพิเศษ สำหรับคนที่รู้จักกัน ส่วนแคน เป็นเครื่องดนตรีที่ได้จากลาวลุ่ม ทำจากไม้เหียะ อาจจะเป่า
เล่นคนเดียวก็ได้ หรือเป่ากันหลายๆ คนเวลามีกงานรื่นเริงบันเทิงต่างๆ ก็ได้

การเล่นเครื่องดนตรีเหล่านี้ไม่ต้องมีการขับลำประกอบ หรือถ้าจะขับลำแล้วใช้เครื่องดนตรี เช่น
กองตบ แคน ปี่ ด้วยก็ได้

ส่วนเพลงเด็กและการขับลำอื่นๆ นั้น ท้าวเทิมกล่าวว่า ไม่มีอยู่ในเผ่าตะโอย ซึ่งอาจหมายความว่า
เผ่าตะโอยไม่มีท่วงทำนองเพลงขับของตนเองโดยเฉพาะ หรืออาจหมายความว่า เป็นการขับลำที่เป็น
มุขปาฐะ ไม่มีการจดบันทึก จึงไม่สามารถให้ข้อมูลได้

บทที่ ๓ เมืองละมาม

เมือง ละมาม เป็นที่ตั้งของตัวแขวงเซกอง ในสมัยก่อน บริเวณเมืองละมามมีชุมชนที่เรียกชื่อว่า เวียงทอง เวียงคือ เมือง หมายถึงเมืองทองนั่นเอง ประชากรของเวียงทองเป็นลาวลุ่มกลุ่มเล็กๆ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ราบริมลำน้ำกอง หรือ เซกอง และถือว่าอยู่ในเขตของแขวงสาละวัน ในเขตเดียวกับเวียงทอง ยังมีบ้านริมเซกองที่รู้จักกันในชื่อว่า บ้านกอง พลเมืองในพื้นที่ราบลุ่มแถบนี้ นอกจากลาวลุ่มแล้วก็มีเผ่าฮารักเป็นกลุ่มใหญ่ ทำมาหากินตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตนี้มานาน

ในระยะต่อมา เมื่อประชากรแถบนี้เพิ่มจำนวนขึ้น บ้านกองก็ขยายออกเป็นเมืองเซกองเหนือ และเซกองใต้ ส่วนเวียงทอง เปลี่ยนชื่อเป็นเมือง ละมาม เมื่อมีการยกฐานะเมืองเล็ก ๖ เมืองในพื้นที่นี้ขึ้นเป็นสหเขต ๖ เมือง รวมเอาเมืองดักจิ้ง ถิ่นเดิมของตะเริงบนยอดดอย เมืองกะลิม ที่มีเผ่าเงะและกะตูเป็นหลัก และเมืองसानไซ ดิตเขตแขวงอัตตะปือ เข้ามาด้วยกับ ๓ เมืองที่กล่าวข้างต้น แต่แม้ประชากรจะเพิ่มขึ้น หากการเดินทางติดต่อระหว่างเมืองและการทำมาหากินของพลเมืองยังอัตคัดขาดแคลนอยู่มาก จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง สหเขตถูกยุบ สานไซกลับไปขึ้นกับอัตตะปือ และอีก ๕ เมือง ที่เหลือขึ้นกับสาละวันดังเดิม

จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๘๔ เมืองละมามจึงมีฐานะเป็นที่ตั้งตัวแขวงเซกอง ซึ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ในปีนั้น ประกอบด้วยเมืองดักจิ้ง เมืองกะลิม กิ่งเมืองท่าแดง ที่อยู่ดิตเขตสาละวัน และเมืองละมาม เมืองเซกองเหนือเข้าร่วมกับกะลิม และเซกองใต้เข้าร่วมกับละมาม ละมามจึงมีฐานะเป็นเมืองเอกของแขวงเซกอง เป็นที่ตั้งห้องการแขวง และสำนักเมืองละมาม และมีห้องการฝ่ายต่างๆ ตามฐานะของแขวงโดยครบถ้วน

เส้นทางเข้าสู่เมืองละมามที่ใช้กันเป็นเส้นทางหลัก คือ ทางสายเมืองปากเซ (แขวงจำปาสัก)-เมืองเลางาม (แขวงสาละวัน)-เมืองท่าแดง (แขวงเซกอง) เส้นทางนี้ต่อเนื่องไปถึงแขวงสาละวัน ต่อมา มีเส้นทางอีกสายหนึ่งคือ จากเมืองปากเซ (แขวงจำปาสัก)-แยกเข้าเมืองปากซอง (แขวงจำปาสัก)-เมืองท่าแดง (แขวงเซกอง) ฉะนั้น ปากทางหรือประตูเข้าสู่แขวงเซกอง ก็คือ เมืองท่าแดง ซึ่งในระยะแรกมีฐานะเป็นเพียงกิ่งเมือง (กิ่งอำเภอ)

จากตัวแขวงเซกอง หากจะไปแขวงอัตตะปือ มักใช้เส้นทางเรือ ล่องตามลำเซกอง ใช้เวลาประมาณ ๕ ชั่วโมง จะถึงอัตตะปือ เป็นเส้นทางที่นักท่องเที่ยวนิยมใช้ คือ เข้ามาพักที่ละมาม รุ่งเช้าลงเรือจากละมาม แวะพักกินอาหารกลางวันระหว่างทาง (เตรียมไปจากละมาม) แล้วเข้าแขวงอัตตะปือ

สัมภาระของนักท่องเที่ยวนั้นจะไปทางรถ เพราะเรือที่ใช้เป็นเรือขนาดเล็ก สำหรับผู้โดยสารไม่กี่คน และเข้าของอีกเล็กน้อย หากต้องการจะไปเองตามลำพังก็ต้องเหมาเรือไป แต่ไม่มีเรือโดยสารประจำทางระหว่างเขกอง-อัครเตปือ

ขณะนี้ทางแขวงเขกองกำลังตัดเส้นทางใหม่สายเขกอง-อัครเตปือ และจะผ่านเมืองดักจิงขึ้นไปถึงชายแดนเวียดนาม จังหวัดกว๋างหน่าดานัง จะทำให้การเดินทางติดต่อระหว่างแขวงเขกองกับอัครเตปือและเลยไปถึงเวียดนาม นั้นสะดวกยิ่งขึ้น เส้นทางนี้จะผ่านเมืองละมามตรงบ้านโมปากโทน

ในการติดต่อกับเมืองดักจิง จะต้องข้ามเขกอง โดยนำรถลงแพยนต์ แล้วใช้เส้นทางเล็กๆ ตัดขึ้นคดอผ่านบ้านฮาร์กหลายบ้านไปจนสุดเขตเมืองละมาม และต่อเข้าเขตเมืองดักจิง จากเมืองดักจิงจะไปถึงชายแดนต่อเขตเวียดนาม เส้นทางนี้ ในช่วงหน้าฝนรถจะติดหล่มโคลนระหว่างทาง และเป็นเส้นทางเลียบสันตอยจึงอันตราย หรือในช่วงน้ำหลากบางครั้งแพจะใช้ไม่ได้ หรือสายสลิงโยงแพขาดเพราะกระแสน้ำแรง ต้องหยุดการเดินทางชั่วระยะ ๑-๒ เดือน ในหน้าฝนและหน้าน้ำหลาก

ส่วนเส้นทางไปเมืองกะลิมมักใช้ทางเรือ ลงเรือที่แก่งหลวง ใกล้บ้านเทดสะบาน หรือบ้านตลาดเมืองละมาม เป็นเรือขนาดเล็ก บรรทุกผู้โดยสารได้ประมาณ ๕-๖ คน พร้อมสัมภาระเล็กน้อย ใช้เวลาประมาณ ๖ ชั่วโมง แต่ทั้งนี้ต้องเป็นช่วงเวลาน้ำให้เรือล่องผ่านแก่งต่างๆ ได้ ถ้าเป็นช่วงน้ำน้อย ก็อาจจะต้องลงเดิน เพื่อให้เรือเบาและสามารถผ่านแก่งไปได้ ถ้าเป็นหน้าน้ำหลากมาก ก็อาจจะต้องพักการเดินทางเพราะไม่ปลอดภัย เคยมีเรือล่มในช่วงหน้าน้ำหลาก

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า เมืองละมามเหมาะจะเป็นที่ตั้งตัวแขวง เพราะเป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างเมืองต่างๆ ในเขตนี้ได้ทั้งหมด และหากโครงการคมนาคมทั้งหมดเสร็จสิ้นลง การเดินทางก็จะสะดวกยิ่งขึ้น นอกจากนี้บริเวณเมืองละมามยังมีพื้นที่ราบเพียงพอแก่การเพาะปลูกและการตั้งบ้านเรือน ตลอดจนถึงทำการของรัฐ ตลาดและอาคารร้านค้าต่างๆ สามารถขยายพื้นที่ใช้สอยในบริเวณตัวเมืองได้สะดวก และยังมีลำน้ำเขกองเป็นแหล่งน้ำสำคัญอีกด้วย

ในเมืองละมาม มีบ้านเทดสะบาน เป็นที่ตั้งของตัวแขวง บ้านที่อยู่ในเขตรอบตัวแขวงคือ บ้านโนนมีไชย บ้านเพี้ยไหม้ บ้านโมปากโทน บ้านตลาด ในเมืองละมามมีบ้านลาวลุ่มเดิมอยู่ ๓ บ้าน คือ บ้านดอนจัน บ้านดำน และบ้านโพน บ้านฮาร์กมี ๒๔ บ้าน และบ้านละวี ๔ บ้าน ส่วนบ้านในเขตตัวแขวงนั้นมีพลเมืองปะปนกันหลายเผ่า เพราะเป็นที่ทำการของแขวง มีพนักงานจากเมืองและแขวงต่างๆ มาตั้งเรือนอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อความสะดวกในการทำงาน และในบริเวณตลาด ก็มีชนเผ่าต่างๆ เข้ามาตั้งเรือนอยู่เช่นกัน เมืองละมามจึงเป็นศูนย์กลางของแขวงอย่างแท้จริง

ในเมืองละมามส่วนที่เป็นตัวแขวง นอกจากห้องการแขวงซึ่งเป็นตึกขนาดใหญ่ และอาคารที่ทำการของฝ่ายต่างๆ แล้ว ก็ยังมีโรงพยาบาลแขวงเซกอง มีอาคารประชุมสภา ศาลแขวง โรงเรียน ประถมและมัธยม ค่ายทหาร มีเรือนพักสำหรับพนักงานห้องการจากเมืองต่างๆ ที่เดินทางมารับการอบรมในสายงานของตน มีเรือนรับรองของแขวง อยู่ใกล้เรือนของเจ้าแขวง และตรงข้ามกับสนามแดง ซึ่งใช้เป็นศูนย์กลางกิจกรรมสำคัญๆ ของแขวง ที่สนามแดงนี้มีอนุสาวรีย์ท่านไกสอน พมวิหาร และอนุสาวรีย์ทหารนิรนาม และมีโรงแรมเซกอง ซึ่งเป็นที่พักของนักท่องเที่ยวและผู้เดินทางมาทำกิจกรรมในแขวงเซกองด้วย ส่วนวัดอยู่ใกล้กับตลาด บนถนนสายเดียวกันกับโรงแรม

อาคารที่ทำการต่างๆ ของเมืองละมามเองนั้น ตั้งแยกออกไปจากอาคารทำการของแขวง และรวมกลุ่มอยู่ทางด้านตลาดและร้านค้า ในขณะที่กลุ่มอาคารของแขวงอยู่ทางด้านริมเซกอง แต่ในขณะนี้ทางแขวงเซกอง ก็ได้ขยายอาคารที่ทำการบางฝ่าย (เช่น ห้องแผนการ ซึ่งมีฝ่ายข้อมูลสถิติประชากร และแผนที่อยู่ด้วย) ออกไปอีกด้านหนึ่ง คือด้านถนนที่เข้ามาจากท่าแดง เมืองละมามจึงมีลักษณะเป็นทั้งเมืองและแขวงซ้อนทับกันอยู่

ถนนสายหลักในเมืองละมาม มี ๒ สาย คือ สายที่เข้ามาจากท่าแดง ผ่านเข้าเมืองไปจนถึงอาคารห้องการแขวง และผ่านไปบ้านละวีผิงแดง ตาดแฝก ซึ่งเป็นจุดท่องเที่ยวเด่นของเซกองและตาดหัวคน ไปต่อกับเส้นทางสาย ๘ ที่เชื่อมกับอัตตะปือ เส้นทางอีกสายเข้ามาจากท่าแดงเช่นกัน แต่เลี้ยวผ่านตลาดและผ่านอาคารห้องการแขวงทางด้านหลัง ต่อไปถึงบ้านโมปากโทนและไปเชื่อมเส้นทางอัตตะปือเช่นเดียวกัน เส้นทางถนนทั้งสองสายนี้จึงคู่ขนานกันไปในบริเวณตัวเมืองละมาม อาคารที่ทำการของแขวงและเมืองจะอยู่ริมถนนสองสายนี้ ทางด้านใดด้านหนึ่ง

เมืองละมามกำลังเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านรูปธรรม คือ สิ่งก่อสร้างและสาธารณูปโภคต่างๆ และในด้านนามธรรม คือการเป็นศูนย์กลางของการปกครอง การศึกษา สาธารณสุข การพาณิชย์ และอื่นๆ จำนวนประชากรของละมามก็เพิ่มมากขึ้น ถึงแม้โครงการของแขวงที่จะอพยพบ้านของชนเผ่าที่อยู่ห่างไกล ให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบที่สะดวกแก่การติดต่อและทำมาหากิน จะมุ่งไปที่การใช้พื้นที่ของเมืองท่าแดง แต่ก็ปรากฏว่ามีชนเผ่าที่โยกย้ายจากเมืองต่างๆ เข้ามาอยู่ในเมืองละมาม โดยเข้ามาอยู่กับญาติพี่น้องบ้าง เข้ามาทำงานบ้าง และยังมีลาลุ่มที่เข้ามาทำงานในฐานะรัฐกรของแขวงอีกเป็นจำนวนมาก ลักษณะทางประชากรเดิมของละมามที่มีฮาร์กเป็นเผ่าหลักและมีบ้านฮาร์กเป็นส่วนใหญ่ จึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไป มีลักษณะเป็นเมืองศูนย์รวมของประชากรและการบริหาร ตลอดจนการพาณิชย์อย่างเต็มตัว

ฮารัก

ฮารักเป็นชนเผ่าที่ใหญ่ที่สุดในเมืองละมาม และอาจกล่าวได้ว่า เป็นเผ่าหลักดั้งเดิมของบริเวณพื้นที่ราบในแขวงเซกอง ถิ่นฐานของฮารักนั้นอยู่ในบริเวณที่เป็นเมืองละมามในปัจจุบันขึ้นไปจนถึงเขตเมืองดักจิง ชนเผ่าทั้งหลายมักจะคุ้นเคยกับฮารักดีในฐานะที่เป็นคนกลางในระบบการแลกเปลี่ยนข้าวของและสินค้าต่างๆ ภาษาฮารักจึงเป็นภาษากลางที่ใช้กันอยู่ในพื้นที่แถบเมืองเซกองมาแต่เดิม แต่มักจะเรียกกันว่า ภาษาอะลัก เพราะเผ่าฮารักนั้นเรียกตัวเองว่า ฮารัก แต่ลาลุ่มออกเสียงว่า *อะลัก* ชนเผ่าอื่นๆ จึงเรียกฮารักว่า อะลัก ไปด้วย รวมทั้งคนฮารักเอง ซึ่งมักพูดได้คล่องทั้งภาษาฮารักและภาษาลาลุ่ม ในหนังสือ *ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ* ของพระยาประจักษ์กรจักร ก็เรียกชนเผ่านี้ว่า *ข้าอาลัก* และบันทึกไว้ว่า

ข้าอาลักนั้นเป็นข้าอยู่แนวเขานันทัดชั้นใน ปลายน้ำเซกองต่อแดนสาละวัน

อยู่ตามภูวดภูสระหัวภูงกิง แถวในข้าสลาบเข้ามา มี ๑๒ ตำบลบ้าน ... (น. ๖๗)

และยังได้กล่าวถึงชนเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับฮารัก ว่า มี

ข้าตะเหลียง ข้าย้า ข้าตรวง ข้าดาว ข้ากันตู ข้าเฟื่อง ข้าโม ข้าตะปุด (น. ๖๗)

และอื่นๆ อีก แสดงว่า ในความรับรู้ของฮารักนั้น มีชนเผ่าอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากที่อยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน ถิ่นฐานดั้งเดิมของฮารักจึงเรียกได้ว่าอยู่ในพื้นที่ที่มีประชากรค่อนข้างหนาแน่น และหลากหลายเผ่า

พระยาประจักษ์กรจักร ยังบันทึกไว้ด้วยว่า ข้าอาลักนั้น *เพศพรรณแลความประพฤติ คล้ายคลึงกับข้ากระเสง แต่พูดภาษาไม่รู้กัน* และกล่าวถึงเอกลักษณ์ของข้าอาลักว่า

...ถือผีภูกระแด่ภูช้างภูหลวง เป็นช่างทอผ้าฝีมือดีกว่าข้ากระเสง ย่อมสีเป็นน้ำเงินแก่

แลเส้นด้ายใหญ่ เส้นเสมอเทียมผ้าใบ เนื้อผ้าอ่อนนุ่มดีกว่าที่ข้ากระเสงทอ...

...ใช้ดาบโล่เป็นอาวุธ โล่ของอาลักนั้นเป็นโล่เหล็กม ทำด้วยหนังหุ้มกระดาน ลงรัก

น้ำเกลี้ยง มีทองเหลืองทำเป็นป้อมกลางเหมือนป้อมฆ้อง สำหรับรับอาวุธให้พลาดไปไม่ลงคม

(น. ๖๘)

ข้อความที่บันทึกไว้นี้แสดงว่า เผ่าฮารักนั้นมีฝีมือเด่นทางการทอผ้าและยังเป็นนักรบด้วย

ท้าว ดวงใจ เคื่องคำ ผู้ช่วยเก็บข้อมูลของโครงการ เกิดเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๘ ที่บ้านโมปากโพน และไม่เคยอพยพโยกย้ายไปไหน นอกจากเมื่อมีภัยสงครามก็ต้องหลบไปอยู่ตามภูตามป่าบ้าง แต่ไม่

ได้ไปพื้นที่เขตเซกอง-สาละวันท้าวดวงใจเรียนหนังสือที่สาละวันจนจบชั้นมัธยมจึงพูดภาษาลาวลุ่มได้คล่อง เพราะเรียนในโรงเรียน นอกจากนั้น ในบริเวณเมืองละมาม หรือ เมืองเซกองเดิม ก่อนตั้งขึ้นเป็นแขวง ก็มีลาวลุ่มอยู่แล้วสองสามบ้าน เช่น บ้านดอนจัน โดยเฉพาะในแขวงสาละวันมีลาวลุ่มมาก ภาษาลาวลุ่มจึงใช้กันอยู่ทั่วไปเช่นเดียวกับภาษาฮำรัก

เมื่อเรียนหนังสือจบแล้ว ท้าวดวงใจได้ทำงานเป็นพนักงานของรัฐ ที่เมืองเซกอง จนเมื่อแยกออกจากสาละวัน เป็นแขวงเซกอง ก็ยังทำงานเป็นพนักงานห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม เมืองละมามต่อมา

ท้าวดวงใจแต่งงานเมื่ออายุ ๓๒ ปี (ค.ศ. ๑๙๘๐) กับนางเปี้ย ซึ่งอายุอ่อนกว่า ๑๕ ปี นางเปี้ยเกิดที่บ้านดงเียง เมืองดักจิง ซึ่งตามข้อมูลของเมืองดักจิงนั้น เป็นบ้านดักกั๋ง แต่นางเปี้ยนอกจากจะพูดฮำรักเป็นภาษาในครัวเรือนแล้ว ยังพูดภาษาตะเรียงได้ แต่พูดลาวลุ่มไม่คล่องเท่าตะเรียง นางเปี้ยจึงอาจจะเป็นคนตะเรียง ไม่ใช่ฮำรัก เพราะคนตะเรียงที่เข้ามาอยู่ในเมืองละมามก็มีหลายครัวเรือน ครอบครัวของท้าวดวงใจจึงสะท้อนให้เห็นชัดว่า ในเขตเมืองละมามนั้นเป็นพื้นที่ซึ่งมีชนเผ่าหลายเผ่าเข้ามาอยู่อาศัยปะปนกัน ต่างจากในเขตเมืองที่อยู่ห่างไกล บ้านแต่ละบ้านมักมีชนเผ่าเพียงเผ่าเดียว ไม่ค่อยสลับปนกัน

ท้าวดวงใจและนางเปี้ยมีลูก ๔ คนเป็นหญิงทั้งหมด ปัจจุบันท้าวดวงใจมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าห้องการแถลงข่าว เมืองละมาม ส่วนนางเปี้ยทำงานให้กับสหพันธ์แม่ญิงละมาม แต่ทั้งสองคนก็ยังทำนาในระยะที่มีงานนา เมื่อเสร็จจากงานของห้องการแล้ว ท้าวดวงใจก็ต้องไปช่วยภรรยาและลูกๆ ทำนาคด้วย

ขณะนี้ ท้าวดวงใจปลูกเรือนใหม่เป็นแบบลาวลุ่ม อยู่ริมทางสายใหม่ที่จะตัดไปอัดตะปือ เรียกว่าอยู่รอบนอกของบ้านโมปากโทน ไม่ได้อยู่ในกลุ่มเรือนที่เป็นศูนย์กลาง พ่อแม่ของท้าวดวงใจนั้นถึงแก่กรรมแล้ว ในเรือนจึงมีแต่ท้าวดวงใจกับภรรยาและลูก รวมทั้งหมด ๖ คน เพราะยังไม่มีลูกคนใดแต่งงาน

นอกจากท้าวดวงใจ ซึ่งเป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลหลักแล้ว ผู้บอกข้อมูลเผ่าฮำรักยังมีอีกหลายคน เช่น นางแพน ซึ่งเป็นผู้เล่านิทานเรื่องนางกัณมั่ง อยู่บ้านกะโดน ใกล้เขตเมืองดักจิง สามียของนางแพนชื่อ ท้าวฮาย เป็นนายบ้านกะโดน ก็ได้ช่วยบอกข้อมูลต่างๆ ให้แก่ท้าวดวงใจด้วยเพราะบ้านกะโดนเป็นบ้านเก่าแก่ของฮำรัก ยังรักษาฮีตคองประเพณีไว้อย่างเคร่งครัด ในขณะที่บ้านฮำรักในเขตแขวงเซกองนั้น เริ่มรับอิทธิพลศาสนาพุทธจากลาวลุ่มมากขึ้นเรื่อยๆ

ผู้บอกข้อมูลสำคัญอีกคนหนึ่ง คือ ท่าน บุนทอน จันทะดับ ซึ่งในขณะนั้นมีตำแหน่งเป็น รองปลัดห้องการแขวงเชกกอง ท่านบุนทอนเป็นฮารัก บ้านกะสังกาง ซึ่งเป็นบ้านใหญ่แห่งหนึ่งของ ฮารัก ต้องข้ามน้ำเชกกองไปตามเส้นทางที่จะไปเมืองดักจิง ท่านบุนทอนอยู่ในคณะผู้ประสานงาน ของแขวงเชกกอง เช่นเดียวกับท่านวีพอน และมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบการติดต่อกับบ้านต่างๆ รวมทั้ง ดูแลการเดินทาง แต่ไม่ค่อยได้ร่วมไปในคณะด้วย เพราะมีภารกิจทางแขวงมาก อย่างไรก็ตาม ใน การเดินทางสำรวจข้อมูลครั้งแรกสุดเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ นั้น ท่านบุนทอนได้พาคณะ สำรวจข้อมูล ไปพักที่บ้านกะสังกาง และได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องของเผ่าฮารัก ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ ได้ใช้เปรียบเทียบกับข้อมูลของบ้านโมปากโทน ยิ่งกว่านั้น บ้านกะสังกางยังเป็นบ้านฮารักที่รักษา ลักษณะดั้งเดิมไว้ได้หลายอย่าง เช่น เรือนที่อยู่ เครื่องใช้ไม้สอยในเรือน และประเพณีพิธีกรรม ต่างๆ จึงถือได้ว่า ท่านบุนทอน เป็นผู้บอกข้อมูลหลักคนหนึ่งของเผ่าฮารักด้วย

วิธีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อของเผ่าฮารัก ที่ปรากฏใน โครงการวิจัยนี้ จึงเป็นข้อมูลที่ได้จากฮารักบ้านโมปากโทนและบ้านกะสังกาง เมืองละมาม แขวง เชกกอง โดยใช้บ้านโมปากโทน (หรืออาจเรียกว่า บ้านโมปากโทนเหนือ) เป็นหลัก

บ้านโมปากโทน เดิมเป็นบ้านฮารัก ๒ บ้านคือ บ้านโม และบ้านปากโทน ปัจจุบันรวมเข้าด้วยกัน เรียกว่า บ้านโมปากโทน และส่วนหนึ่งของบ้านปากโทนแยกออกเป็นบ้านปากโทนใต้

บ้านโม เดิมตั้งอยู่ปากห้วยปาม เขตใต้บ้านฮึงลงมา แต่ชาวบ้านใช้น้ำจากเชกกอง (กินน้ำ เชกกอง) เพราะอยู่ไม่ไกล ต่อมาที่บ้านโมเกิดความอดอยาก เพาะปลูกไม่ได้ผล จึงย้ายจากห้วยปามา ตั้งอยู่ที่หนองแฮด เขตบ้านโทน ต่อมาย้ายจากหนองแฮดมาตั้งอยู่ที่ห้วยโทน ซึ่งแยกออกมาจาก เชกกอง ได้นำกินน้ำใช้จากห้วยโทน (กินน้ำห้วยโทน) ซึ่งอยู่ใกล้และสะดวก แต่ก็ยังเดือดร้อน เพราะความอดอยาก และมี ศีกแกวเต้าโฮมบ้าน (สงครามเวียดนาม)

หลังจากนั้น จึงย้ายจากบ้านห้วยโทนมาตั้งบ้านอยู่ริมเชกกอง บนปากห้วยโทน และ กินน้ำ เชกกอง และห้วยโทน อยู่ถึงปัจจุบัน การย้ายครั้งนี้เป็นเพราะเกิดโรคระบาด มีคนตายมาก ในปี ค.ศ. ๑๙๔๒ เหตุที่เกิดโรคนั้นชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นผีปอบมากินคน คนที่ถูกกินจะตายรวดเร็ว มาก เจ็บตอนเช้า พอตกเย็นก็ตาย ส่วนมากจะป่วยเพียง ๕ - ๖ ชั่วโมง มีอาการต่างๆ กัน ลักษณะ ที่ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีปอบมากินก็เพราะอาการบางอย่างไม่น่าถึงตายแต่ก็ตาย ชาวบ้านยัง เชื่ออีกด้วยว่าปอบเป็นคนในบ้านนั่นเอง

หลังจากเกิดเหตุคราวนั้นแล้วก็ไม่เคยมีอีกและคนที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นปอบก็แก่ตายไปเอง
หลักฐานเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้านนั้นไม่มีปรากฏเป็นลายลักษณ์ ได้เรื่องราวจากคำบอกเล่า
ของคนเฒ่าคนแก่ของบ้าน และจากที่ท้าวดวงใจได้เคยฟังคนแก่ๆ เช่น นางโปรง อายุ ๘๐ ปีเศษ
เล่าให้ฟังเป็นครั้งคราว

ปัจจุบันนี้ บ้านโมปากโทนตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำกอง (เซกอง) บนปากห้วยโทน ขึ้นอยู่กับเมือง
ละมาม แขวงเซกอง ห่างจากตัวเมืองประมาณ ๔ กิโลเมตร หมู่บ้านใกล้เคียงคือ หมู่บ้านปากโทน
ใต้และบ้านเพี้ยใหม่ ใกล้บ้านนอกจากมีน้ำเซกองแล้วยังมีห้วยโทน อยู่ทางท้ายบ้านโม เป็นห้วยที่
แยกออกจากเซกอง ระยะห่างจากศูนย์กลางของบ้านเพียงเดิน ๕ นาที มีตาดโทน ซึ่งเป็นน้ำตกเล็กๆ
อยู่ตรงปากห้วยโทน ห้วยโทนนี้ถือเป็นแหล่งน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก หาดอาหารประจำวัน (ปลา)
และใช้อุปโภคบริโภคด้วย

ภูที่อยู่ใกล้บ้านโมปากโทน คือ *กอรุลาว* หรือ ภูไม้เหี้ยะ (กอร - ภูเขา ลาว - ไม้ เหี้ยะ
ไม้ไผ่) บนภูลาว มีตาด ชื่อตาดไม้เหี้ยะ ที่ตาดนี้มีโรงงานทำน้ำประปาส่งให้แขวงเซกอง และ
กำลังส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของแขวง ทำนองเดียวกับตาดแฝก และตาดหัวคน ซึ่งอยู่ใน
บริเวณใกล้ตัวแขวงเซกองเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ภูลาวยังเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์
เป็นแหล่งทำมาหากินของคนหลายหมู่บ้าน

นอกจากภูห้วยดาวแล้วยังมีภูหลวงและภูเมย ภูเมยนั้นมีประวัติเล่าว่า เดิมเป็นตัวเมย (วัว)
จริงๆ ต่อมากลายเป็นหิน มีรูปคล้ายตัวเมย แต่มีอาจารย์ (ภิกษุ หรือผู้มีวิชาความรู้) จากเมืองไทย
เข้ามาที่ภูเมย เอาไม้เท้าตีจนคอเมยหัก ภูเขาที่เรียกว่า ภูเมย บัดนี้จึงดูไม่ค่อยออกว่าเป็นตัวเมย
แต่ชาวบ้านโมปากโทนก็ยังถือว่า ภูเมยเป็นสัญลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของบ้าน

บ้านโมปากโทนมีจำนวนหลังคาเรือน ๓๑ หลัง ส่วนใหญ่เป็นเรือนปลูกใหม่แบบลาวลุ่ม
จำนวนประชากรทั้งหมด ๒๐๘ คน เป็นชาย ๑๑๖ คน หญิง ๙๒ คน

ปัจจุบันนี้ บ้านโมปากโทนขยายออกมาทางด้านริมถนน ซึ่งจะตัดไปออกอัดตะปือ ด้าน
ท้ายบ้านติดเซกอง และห้วยโทน นับว่าสะดวกสบายทั้งในด้านการคมนาคมและแหล่งน้ำแหล่งป่า
ไม้ ชาวบ้านสามารถเดินทางเข้าไปที่บ้านเทตสะบาน เมืองละมาม หรือตัวแขวงเซกอง ได้อย่าง
สะดวกสบาย แทบทุกเรือนมีรถจักรยานและหลายเรือนมีรถจักรยานยนต์ (รถจักร) รถบรรทุกเล็ก
(ปิกอัพ) และรถอื่นๆ ก็จะผ่านเข้าออกบ้านโมปากโทนอยู่เป็นประจำ อาจกล่าวได้ว่า บ้านโมปาก
โทนคือซานเมืองละมามนั่นเอง

บ้านฮาร์กตั้งเดิมที่อยู่อีกฝั่งหนึ่งของเซกอง ในเขตตาแสงตู่ย เมืองละมาม คือ บ้านกะสังกาง บ้านกะโดน และบ้านปะออร์ ซึ่งอยู่ต่อเนื่องกัน บ้านปะออร์เป็นบ้านสุดท้ายในเขตเมืองละมาม ถัดไปก็เข้าเขตเมืองดักจิง โดยเฉพาะบ้านกะสังกางนั้นเป็นบ้านใหญ่ เพราะรวมประชากร ๕ บ้านเข้าด้วยกัน ได้แก่กะสังน้อย กะสังกาง กะสังหลวง บ้านมัน และบ้านสะดิง ปัจจุบันกะสังกางจึงมีจำนวนประชากรถึง ๕๐๑ คน ใน ๕๐ ครัวเรือน ฉะนั้น แม้ว่าตามข้อมูลของห้องการแขวงเซกอง บ้านกะสังกางจะเป็นบ้านตั้งใหม่ อายุเพียง ๒๐ ปี แต่ก็ถือได้ว่าเป็นบ้านดั้งเดิมเก่าแก่ตนเอง

ท้าวดวงใจ อธิบายว่า ภาษาพูดของฮาร์กบ้านโมปากโทน และบ้านอื่นๆ ในเขตเทศบาลเมืองละมามนั้น แตกต่างไปบ้างจากฮาร์กบ้านกะสังกางและบ้านใกล้เคียง อาจเป็นเพราะภาษาของฮาร์กในตัวเมืองละมามมีภาษาลาวลุ่มเข้ามาปนมาก ส่วนภาษาฮาร์กบ้านกะสังกาง มีภาษาตะเรียงเข้ามาปน สำเนียงของฮาร์กสองเขตนี้จึงผิดแผกไปบ้าง พอที่จะแยกได้ว่า คำนี้เป็น “คำเว้าของกะสังกาง คำนี้ของบ้านโม” ตามที่ท้าวดวงใจเปรียบเทียบให้ฟัง

เรือนที่อยู่ ตัวเรือนเรียกว่า *ฮาอีรอบ* (ฮาอี-เรือน, รอบ-อยู่) ลักษณะเป็นเรือนชั้นเดียว มีทั้งที่เป็นเรือนใต้ถุนสูงเสมอกว้าง หรือแคบ และใต้ถุนต่ำประมาณแค่เข่า ถ้าใต้ถุนสูงก็มักใช้เก็บฟืน แต่ไม่ใช่ทำกิจกรรมอื่น ไม้ที่ใช้ในการสร้างบ้านคือไม้แป้น (ไม้กระดาน) ไม้ไผ่ และไม้อื่นๆ เช่น ไม้จิก ไม้ป่อง ไม้เนื้อแข็ง และไม้เนื้ออ่อนหลายชนิด ฝาเรือนก็ใช้ไม้ป่องสาน ถ้าเจ้าของขยันก็อาจใช้ไม้ป่องสานเป็นลายขัด หรือไม้ก็ใช้ไม้ป่องทาบเป็นฟากกันฝา หลังคามุงด้วยหญ้าคา (ปลั่ง) มีบ้านลมเป็นไม้ต่อเนื่องไปจากไม้ที่เป็นโครงหลังคา มีหน้าจั่วเรียกว่า *ตะพาก* หลังคาเรียก *สะปะยี่*

เรือนดั้งเดิมของฮาร์กในบ้านโมปากโทนมีอยู่น้อยมาก และที่มีอยู่ก็มักจะต่อเติมเรือนเก่าให้มีห้อง มีระเบียงและเรือนครัวแบบลาวลุ่ม แต่เรือนฮาร์กเก่ายังพอเห็นได้ทั่วไปในบ้านกะสังกางซึ่งแม้จะเริ่มปลูกเรือนใหม่เป็นแบบลาวลุ่ม แต่ก็ยังมีเรือนเก่าขนาดใหญ่ให้เห็นบ้าง หรืออาจดูแบบเรือนฮาร์กเดิมได้จากเรือนเผ่าละวี่ที่บ้านละวี่ฝั่งแดง ซึ่งสร้างเรือนตามแบบเรือนฮาร์กเก่าแก่คือ หลังคาไม่ลาดค่อมมาก และฝาเรือนจะเอนออกด้านบน เพราะด้านข้างของตัวเรือนเป็นบริเวณที่นั่งที่นอนของเจ้าของเรือนและแขก จึงสร้างให้ฝาเอนออกเพื่อให้ได้เนื้อที่โปร่งขึ้น ส่วนด้านหน้าเรือนจะมีเสาตั้งใช้เป็นที่นั่งที่นอนไม้สะดวก เรือนฮาร์กที่กะสังกางเองก็เริ่มจะเปลี่ยนแปลงไป คือมักทำฝาเรือนตั้งตรงไม่เอนออกสองข้างเหมือนที่บ้านละวี่ฝั่งแดง

ตัวเรือนมีขนาดด้านหน้าและด้านหลัง มีบันไดลงทั้งสองด้าน ขานหลังใช้เป็นบริเวณ

ชักล่าง และไว้ภาชนะเครื่องครัว บันไดเป็นไม้ท่อนใหญ่สับเป็นขั้น และมีไม้ท่อนที่หัวบันไดสำหรับยึดเมื่อเวลาขึ้นลง ด้านหน้าเรือนติดกับชานเรือนทำเป็นชั้นลอยหนึ่งชั้นต่ำกว่าตัวเรือน ทำให้สำหรับตำข้าว ภาษาเผ่าเรียกว่า *อินจู้ก*

การจัดสรรพื้นที่ใช้สอยในตัวเรือน เรือนทุกหลังจะแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ตอนหน้าใช้เป็นที่รับแขก บริเวณด้านหน้าถัดจากชานเรือนเข้าไปเป็นพื้นที่โล่งๆ มีเตาไฟสำหรับให้แขกผิงไฟ หรือในตอนกลางคืนใช้เป็นที่นั่งทอดผ้าหรือสานข้าวของเครื่องใช้ ถ้าเป็นช่วงที่มีงานบุญ ก็จะทำกับข้าวของกินที่เตาไฟด้านหน้า และญาติหรือแขกที่มาพักค้างคืนจะนอนบริเวณนี้เช่นกัน บางครั้งลูกๆ ที่ยังโสดอาจจะมานอนที่ส่วนหน้านี้บ้าง แต่มีน้อยที่ทำดั่งนั้น

ถัดจากส่วนพื้นที่โล่งด้านหน้าจะกั้นฝาเป็นด้านสกัด มีช่องประตูเข้า เป็นส่วนพื้นที่นอนของคนในเรือน สองฟากของห้องจะกั้นเป็นพื้นที่ส่วนตัวของลูกที่แต่งงานแล้วแต่ละคู่ พ่อเฒ่าแม่เฒ่านอนด้านในสุด ห้องส่วนนี้จะค่อนข้างมืด เพราะไม่นิยมทำช่องหน้าต่าง และเตาไฟที่ใช้ทำกับข้าวประจำวันจะอยู่ในส่วนนี้ จึงถือว่าพอมืดแสงสว่างจากเตาไฟบ้าง

เหนือเตาไฟมีหิ้งเก็บของอยู่บนช่อ หรือทำเป็นหิ้งที่ห้อยลงมาจากช่อ ส่วนมากใช้เก็บอาหารแห้ง ส่วนข้าวของเครื่องใช้ส่วนตัวหรือเสื้อผ้าจะเก็บไว้บริเวณที่นอนของแต่ละคน เผ่าฮารักจะปลูกเรือนให้มีขนาดพอที่คนในเรือนทั้งหมด (รวมคู่แต่งงาน) จะมีพื้นที่ส่วนตัวในบริเวณนี้ได้ ถ้าเกิดปัญหาว่าเรือนคับแคบเกินไป ก็อาจจะปลูกเรือนใหม่ ซึ่งแต่เดิมไม่ค่อยทำกันนัก เพราะต้องใช้เวลาสะสมไม้และเครื่องประกอบต่างๆ เป็นแรมปี

การตกแต่ง เคยมีการทาสีปูน สีขาว สีดำ สองข้างของตัวเรือน และทำสีที่เสาคู่หน้าด้านขวาและซ้าย รวมทั้งชื่อหน้าบ้าน แต่ที่เสาดั้ง (ต้นกลางเรือน) จะไม่ตกแต่งลวดลาย นอกจากนี้มีการแกะสลักทำลวดลายที่ไม้กรอบบ้านลม โดยเฉพาะบ้านลมทางหน้าเรือน และที่ค้ำสลักไม้ตรง กรอบชายหลังคา ตรงชื่อเรือนอาจมีแผ่นไม้สลักลวดลาย ซึ่งนิยมทำเป็นสองแบบ คือ แบบย่อลงคล้ายรวงผึ้ง เรียกว่า *ปรางซู้ด* (ผึ้ง) และแบบโค้งขึ้น เรียกว่า *ปรางโก้ง* (สูง) ส่วนมากปรางซู้ดจะทำไว้ที่ชื่อชานหน้าเรือน และปรางโก้ง จะทำที่ชื่อของฝาผนังบริเวณที่นอน ตรงบริเวณที่ตัวพื้นเรือนยกสูงขึ้นจากชานหน้าเรือน จะมีไม้กั้น เรียกว่า *กาดืบ*

บริเวณหวงห้ามในตัวเรือน ทั้งเจ้าของเรือนและแขกสามารถใช้ทางเข้าเรือนทางเดียวกัน และเดินได้ตลอดทั้งตัวเรือน เพียงแต่ว่าบริเวณที่เป็นพื้นที่นอนของคนในเรือนจะไม่ให้แขกเข้าไปเพราะถือเป็นบริเวณส่วนตัว แต่ถ้าแขกจะเดินขึ้นเรือน ผ่านไปตลอดจนลงบันไดที่ชานหลัง

๓๙๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

เรือน ก็ทำได้ หรือจะมาจีข้าวโพดที่เตาไฟด้านในก็ได้ ไม่หวงห้าม แต่แขกจะมาใช้เป็นที่นั่งที่นอน หรือเอาข้าวของมาไว้ปะปนกับคนในเรือนไม่ได้

ทิศหัวนอนจะหันไปทางไหนก็ได้ แต่ปรกติมักจะนอนหันหัวชนฝาเรือนทั้งสองด้าน หันปลายเท้าเข้าหากัน เว้นที่ว่างตรงกลางไว้ ส่วนคนที่มาอาศัยนอนต้องนอนในที่ที่กำหนดไว้ คือ พื้นที่โล่งด้านหน้า โดยนอนหันหัวเข้าฝาเรือนเช่นกัน จะไม่เข้าไปนอนในห้องด้านหลัง แม้จะเป็น ญาติพี่น้องก็ไม่นิยมทำกัน

การปลูกเรือนใหม่ เจ้าของเรือนจะเป็นผู้ปลูกเอง โดยมีคนในหมู่บ้านมาช่วยกัน ใช้เวลาปลูก ประมาณ ๑๐ - ๓๐ วัน รวมทั้งระยะเวลาในการตากไม้ ตัดไม้ มีดดับหญ้าแห้งผาก แต่ถ้ารวมระยะเวลาเตรียมหาเสาหาไม้และเครื่องประกอบอื่นๆ จะใช้เวลาประมาณ ๑ ปี เจ้าของเรือนต้องไปหา ไม้เอง แต่งานหนักบางอย่าง เช่น การชักลากไม้จากป่า อาจต้องขอแรงคนมาช่วย ฮารักใช้ระบบ เอาแรง - ขอแรง คือไปลงแรงช่วยคนอื่นไว้ แล้วเมื่อตนจะปลูกเรือนบ้าง ก็ไปขอแรงคนที่เคยช่วย แต่ในทางปฏิบัติก็คือช่วยกันเกือบหมดทั้งบ้าน นอกจากมีงานอื่นจำเป็นต้องทำในวันนั้น

คนฮารักถือว่าจะปลูกเรือนวันไหนก็ได้ ไม่มีการขอที่จากผีดิน แต่เวลาที่ลากไม้มาจากป่า มาไว้ตรงบริเวณที่กำหนดจะปลูกเรือน มักจะถือกันว่า ถ้าคืนนั้นฝันดี ก็ถือว่าที่ตรงนั้นดี ปลูกเรือน ได้ ถ้าฝันไม่ดีก็อาจจะย้ายที่ใหม่ ฝันดีคือฝันเห็นนกไม้ ต้นไม้ดอกไม้งาม ฝันว่ามีคนเอาของมาให้ ฝันไม่ดีคือ ฝันเห็นสัตว์ตาย ฝันว่าขูดหลุม ฝันเห็นสิ่งที่น่ากลัว

เมื่อถึงเวลาลงมือปลูก ต้องตัดต้นกล้วยเล็กๆ (กล้วยดิบน้อย) มามัดไว้กับเสาต้นแรกที่จะฝัง เชื่อว่า ทำให้ร่มเย็นเหมือนต้นกล้วยที่มีน้ำชุ่มอยู่ในต้น เสาที่จะฝังก่อนนี้มักเป็นเสาอยู่กลางด้านใน เรือน (ส่วนที่จะเป็นที่นอน) จะมัดกล้วยกับเสาทั้งสองต้นหรือมัดไว้เพียงต้นเดียวก็ได้

ในการช่วยกันปลูกเรือน เจ้าของเรือนต้องหาอาหารไว้เลี้ยง ส่วนมากใช้เวลาปลูกประมาณ ๒ วัน ก็จะเลี้ยงสี่มือ (กลางวัน ๒ มือ และเย็นอีก ๒ มือ) แต่ไม่มีพิธีขึ้นเรือนใหม่ และไม่มีการกิน เลี้ยงเป็นงานฉลอง

ที่บ้านกะสังกานั้น ยังมีการช่วยปลูกเรือนโดยคนมาช่วยหมดทั้งบ้าน แต่ที่บ้านโมปากโทน ใช้วัสดุสมัยใหม่ เช่น สังกะสี แผ่นกระเบื้องฝา ตะปู ซึ่งซื้อจากร้านในแขวง การปลูกก็ต่างคนต่างปลูก เรือนของตน ถ้าจะมีคนไปช่วยก็คือพี่น้องและเพื่อนสนิท หรือคนที่เคยเอาแรงไว้

การปลูกเรือนสำหรับคู่แต่งงานใหม่ โดยปรกติลูกที่แต่งงานใหม่ จะอยู่กับพ่อแม่อย่างน้อย ๑ - ๒ ปี ไม่มีการปลูกเรือนหอใหม่ทันที

ถ้าคู่แต่งงานต้องการจะปลูกเรือนใหม่ ก็ไม่กำหนดว่าใครจะต้องเป็นคนปลูก คู่แต่งงานที่จะแยกเรือนอาจปลูกเอง หรือพี่น้องและคนในบ้านช่วยกันปลูกก็ได้ ลูกที่แยกเรือนออกไปจะเป็นลูกในลำดับใดก็ได้ ไม่ถือว่าคู่ที่แต่งงานก่อน หรือมีลูกแล้วจะต้องเป็นคู่ที่แยกออกไปก่อน ลูกที่ยังเป็นโสดจะไม่แยกเรือน แต่ถ้ามีพี่หรือน้องที่แต่งงานแล้ว กำลังจะแยกเรือนออกไป อาจตามไปอยู่ในเรือนใหม่ก็ได้ ถ้าเจ้าของเรือนใหม่อนุญาต

อย่างไรก็ตาม ลูกที่อยู่ดูแลพ่อแม่จนแก่เฒ่าตายไป มักเป็นลูกกลางหรือลูกสุดท้อง ลูกกก (ลูกหว่าปี) มักแยกออกเรือนออกไปก่อนพี่น้องอื่นๆ

ถ้าในเรือนของพ่อแม่มีลูกสาว - ลูกเขย และลูกชาย - ลูกสะใภ้ อยู่รวมกัน จะกำหนดที่นอนเฉพาะตัว คือ แยกที่นอนกันเป็นสัดส่วน ถ้ามีคนมากต้องทำเรือนหลังใหม่ให้ใหญ่กว่าเดิม แต่จะไม่ต่อเติมเรือนเดิม ปัจจุบันนี้ปลูกเรือนแบบลาลุ่ม ก็มีปลูกหลังเล็กๆ เฉพาะครอบครัว

การทำอาหารในครัวเรือน ถ้ามีลูกชาย ลูกสะใภ้ ลูกสาว ลูกเขยอยู่เรือนเดียวกัน จะทำกับข้าวเตาเดียวคือที่เตาด้านในเรือน แล้วกินรวมกัน แต่เวลาตั้งสำรับ ถ้ามีคนหลายคู่ ก็อาจตั้งพาข้าว (สำหรับอาหาร) หลายสำรับ กินกันเป็นครอบครัว (พ่อแม่ลูก) เพื่อความสะดวก

การทำมาหากิน

คนฮาร์กเปลี่ยนจากการกินข้าวเจ้าในสมัยดั้งเดิม มาเป็นกินข้าวเหนียวแบบลาลุ่ม จึงปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก บางทีก็ใช้ข้าวเจ้าทำข้าวบูนแบบลาลุ่มบ้าง แต่ไม่บ่อยนัก นอกนั้นก็ทำไร่ข้าวโพด ทำไร่มันดิน เผือก ปลูกหมากเขือ หมากเผ็ด หมากอี (ฟักทอง) และเลี้ยงสัตว์ เช่น ควาย วัว เป็ด ไก่ วัวนั้นเพิ่งเริ่มเลี้ยงเพราะได้รับการส่งเสริมจากรัฐ ส่วนควายเลี้ยงมาแต่เดิม เพราะต้องใช้ในการแปงฮีดคอง เนื่องจากฮาร์กก็เป็นชนเผ่าที่ถือฮีดกินควายเหมือนเผ่าอื่นๆ

บ้านโมปากโทนและบริเวณใกล้เคียงจะเริ่มสักข้าวประมาณเดือน ๖ เมื่อฝนเริ่มตกพอสมควร แม้พื้นที่จะเป็นที่ราบพอทำนาได้ แต่ฮาร์กก็ยังใช้วิธีสักข้าวไร่เหมือนอยู่บนภูดอย หลังจากสักข้าวแล้ว ระหว่างเดือน ๗ - ๑๐ ต้องไปดูแลถางหญ้าและวัชพืชอื่นๆ ในไร่ข้าวนั้นอาจปลูกพืชอื่นแซมหรือปนกันไป เช่น ข้าวโพด มันดิน เผือก หมากเขือ หมากเผ็ด หมากอี พืชพวกนี้จะปลูกพร้อมข้าวหรือปลูกทีหลังก็ได้ ขึ้นอยู่กับฝน ข้าวโพดใช้เวลาประมาณ ๔ เดือนก็เก็บผักได้ประมาณเดือน ๑๑ จะเริ่มเกี่ยวข้าวเบา (ข้าวดอ) ได้ ส่วนข้าวพันธุ์หนัก (ข้าวคาย) จะเก็บเกี่ยวประมาณเดือน ๑๒ โดยปกติจะแบ่งพื้นที่ปลูกออกเป็น ข้าวดอ (สุกเร็ว) ข้าวกลาง และ ข้าวคาย เพื่อ

ทยอยเก็บเกี่ยว ในพื้นที่ขนาด ๑ เฮกตาร์ จะได้ข้าวเฉลี่ยประมาณ ๒.๕ - ๓ โคน

ในช่วงที่ข้าวเริ่มออกรวงหรือใกล้เก็บเกี่ยว มักต้องมีคนไปเฝ้าอยู่เถียงไร้ คอยไล่คนไล่หนูที่จะมากินข้าว ใช้วิธีเอาเชือกผูกไม้ป้อมที่ทำเป็นง่าม เวลาไล่ก็ดึงเชือก ไม้จะตกกระทบกันเป็นเสียงดัง บางทีทำไม้ผูกเป็นราว เวลาดึงเชือก ไม้จะกระทบกันดังกราว ใช้ไล่นกไล่หนู บางแห่งก็ทำหุ่นไล่กา ถ้าบางปีมีหนูมากินข้าวมาก ต้องขุดร่องล้อมบริเวณไร้ ทำให้กะดิดไว้หนีตัวหนู แต่เท่าที่ผ่านมา ยังไม่เคยมีการระดมจับหนูหรือการป้องกันอย่างอื่น ในกรณีที่มีหนูป่าเข้ามากินข้าวไร้ ต้องใช้เชือกปอต่อยาวๆ ล้อมรอบไร้ เอาสบู่หอมทาเชือก หนูป่าจะกลัวกลิ่นไม่กล้าเข้ามา พอจะกันได้สัก ๑๕ วัน กลิ่นก็จะหมด เดือนหนึ่งจึงต้องทำสัก ๒ ครั้ง บางปีมีช้างเข้ามากินข้าวไร้ ซึ่งไม่มีทางป้องกัน เพราะรัฐห้ามยิงช้าง แต่ก็ไม่ค่อยมีบ่อยนัก

การรูดข้าว ถ้าเป็นข้าวเมล็ดเล็ก รูดไม่ได้ ต้องเกี่ยวมาเป็นรวง แล้วเหยียบให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง เฝ้าฮารักไม่ใช้วิธีฟาดข้าวเพราะไม่ได้เกี่ยวข้าวทั้งกอ แต่ใช้เคียวเล็กๆ เกี่ยวเป็นรวง

คนบ้านไม่ปลูกข้าวพอกิน บางปีถ้าได้ผลดีจริงๆ อาจมีเหลือขายได้ ข้าวเจ้ามีปลูกบ้างแต่น้อย เอาไว้ทำข้าวปุ้น กินกับเยื่อชั้นปลาชั้นไก่ (เหมือนขนมจีนน้ำยา) ข้าวเหนียวนอกจากใช้บริโภคเป็นอาหารประจำวันแล้ว ยังเอาไว้ทำเหล้าต้ม ลาวลุ่มเรียกว่าเหล้าเต็ด ฮารักเรียกว่า *ตะไป* ส่วนเหล้าให้ก็คือ เหล้าต้มที่เอามาใส่ไห เอาเกลือบหรือร้ออัดปากไห เมื่อจะกินก็ใช้หลอดดูด *เตรง* ทำจากก้านผักกูดปาพันธุ์หนึ่ง เอาไปเผาไฟพอเกรียมแล้วชักเอาไส้ออก หรือใช้ไม้รวก *ลีสอย* ก็ได้ เหล้าไหนนี้เรียกว่า *ตะไปเดิม* จะทำได้เฉพาะเวลามีพิธีแบ่งฮีดเท่านั้นและจะเตรียมไว้ล่วงหน้าประมาณ ๖ เดือน ถ้าเป็นพิธีแบ่งฮีดเรือน และงานเล็กๆ น้อยๆ อื่น จะไม่มีการทำเหล้าให้ ถือว่า ขะลำ

พืชผักสวนครัวที่ปลูกใกล้เรือน ได้แก่ ข่า ผักหอม ผักแพว ผักหอมน้ำ ผักบัว ผักอีดู พืชบางอย่างปลูกในไร่ และเก็บมาทำอาหารประจำวัน เช่น ผือก *บุมเตรา* มั่นตัน *บุมไท* มั่นด่าง *บุมแกว* และมันเพิ่ม (คือ มันเทศ) ฤดูฝนอาจจะเริ่มปลูกยาสูบบ้าง เพื่อใช้ในครัวเรือน ถ้ามีมากก็เอาไปขาย ยาสูบที่ปลูกกันมีสองอย่าง พันธุ์หนึ่งปลูกเดือน ๗ - ๘ เดือน ๑๒ ก็เก็บไปมาสูบหรือขายได้ อีกพันธุ์หนึ่งจะปลูกในไร่ข้าวเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว หรือมีเงินนั้นก็ไปปลูกแถบริมเซ พันธุ์นี้มักปลูกไว้ขาย เวลาเก็บขายต้องเก็บไปมาตากแห้ง ซอยให้ละเอียด แล้วอัดใส่กะทอ กะบั้ง เอาไปขาย

กล้วย *ปรีด* อ้อย *กาดาว* ปลูกกันทั่วๆ ไป นอกนั้นมีหมากนัด *ซาก็อก* บักหุ้ง *มารุง* หมากมี *ปะไลหมากมี* หมากสีดา *ปะไลสีดา* (ฝรั่ง) หมากม่วง *ปะไลช่วย* หมากเกี้ยง *ปะไลหมากเกี้ยง* หมากส้มโอ *ปะไลส้มโอ* หมากเขียบ (น้อยหน้า) หมากนาว กะถิน หมากพ้าว

เครื่องมือในการทำไร่หา ได้แก่

๑. จูง กวน	ใช้สำหรับตัดไม้
๒. บุรา พ้า	ใช้สำหรับฟันไม้
๓. จัก จก	ใช้สำหรับขุดดิน ทางหญ้า
๔. จวล เสียม	ใช้ขุดดิน
๕. แวง เหล็กแหวก	ใช้ทางหญ้า
๖. ยามู ไม้ลุง	ใช้ลักข้าวไร่ เป็นไม้ยาวขนาดเลี้ยว
๗. ฮาระ กะพ้า	ใช้เปื้อข้าวจากไร่
๘. อันจ้อง กะเจ้าะ	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้เวลารูดข้าวแล้วเอาใส่กะเจ้าะ
๙. เกี้ยว เคียว	ทำด้วยเหล็กมีด้ามไม้ ขนาดเล็กๆ ใช้ตัดรวงข้าว

การเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงไก่ เป็ด หมู ควาย วัว การเลี้ยงควายจะปล่อยในตอนหน้าแล้ง เพื่อให้หาอาหารกินเอง แต่หน้าทำไร่ทำนา ต้องเอามาผูกหลัก หรือทำคอกกันไว้ แล้วหาหญ้าให้กิน หมูเลี้ยงไว้กินเอง และขายบ้าง ควายก็อาจขายเมื่อมีคนมาขอซื้อ แต่ไก่ เป็ด เลี้ยงไว้กินในเรือนไม่เคยขาย การจับปลา แหล่งน้ำใกล้บ้าน มีเขากอง และห้วยโตน ปลาที่ที่หาได้มีหลายขนาด ได้แก่ ปลาสร้อย รือฮัล ปลาวา มามูร ปลาหลังน้ำ ปลาโอโลน กากาโรน ปลาชีว กากาชีว พวกนี้เป็นปลาขนาดเล็ก ปลาขนาดใหญ่ ได้แก่ ปลาดิดหิน กากอัมปีะ ปลาหลด กากาสาญญ ปลาเค็ง กากอินซิม ปลาแซ่ กากัดนบ ปลาดุก กากอินเตียง ปลาจาด กากูาว ปลากั้ง กากอินตวน ปลาเอิ้น กากาซ้อก (บ้านกะสังกางเรียก กากตีเรียง) ปลาขนาดใหญ่นี้ใช้ฉมวกแทง ส่วนปลาเล็กๆ ใช้พวกเครื่องมือช้อน ดัก หรือเบ็ด

เครื่องมือเครื่องใช้ในการหาปลา

๑. ปะนอง แห	ทำด้วยป่าน ใช้ตกปลา หาปลา
๒. ตาเบ เบ็ด	ทำด้วยเหล็ก หรือทองเหลือง ใช้ตกปลา เบ็ดมีคันเรียกว่า ตาเบตอง (ลาวเรียกเบ็ดหวีด) เบ็ดปักเรียกว่า ตาเบจืด เบ็ดราวเรียกว่า ตาเบเผือก (ลาวเรียก เบ็ดเผือก) บางทีมัดไว้ตามกิ่งไม้ริมห้วย
๓. ปาม ไซ	ทำด้วยไม้ป่องสาน ใช้สำหรับดักปลาตามปากรูในน้ำ

๔. **จัน จัน** ทำด้วยไม้ปองสาน ใช้ดักปลา วิธีทำจัน ต้องทำประตูในน้ำลึกแค่คอ แต่ใกล้ตลิ่ง มีเสาอัดสองข้างประตู ประตูเป็นไม้ไผ่ สานเป็นฝา ผูกด้วยเชือกตึงไว้ข้างบน มีก้อนหินถ่วงไว้ เมื่อปลาเข้าไป เชือกจะปล่อยประตูลงมากั้นปลาเอาไว้ ใช้ดักปลาใหญ่ ส่วนมากได้ที่ละตัว

๕. **ตาระฮู สะดุ้ง** ทำด้วยป่าน ใช้สำหรับหาปลา ยกเอาปลา (ยอ) เวลาดักปลาด้วยยอต้องไปเฝ้าอยู่ริมห้วย ชดเป็นหางไว้ เอาใบไม้ที่ปลาชอบกินมาโรยในน้ำ ล่อปลามาที่ยอ เมื่อเห็นปลาเข้ามาพอสมควรก็ยกขึ้นเป็นคราวๆ ไป

๖. **ยาน้อง เหล็กแงม** ทำด้วยเหล็ก ใช้สำหรับแทงปลา (ฉมวก) ปลายฉมวก จะผูกเชือกไว้ เมื่อแทงได้ปลาแล้วจะปล่อยไปตามสายเชือก ปลาตื่นจนหมดแรงแล้วจึงสาวขึ้น ใช้จับปลาใหญ่ประเภท ปลาโต ปลาควน ปลาเค็ง

๗. **จอวอ ซอน** ทำด้วยป่าน ใช้สำหรับช้อนปลาคลายสวิงตาห่าง

๘. **อันนุก สอน** ทำด้วยไม้ปองสาน ใช้ช้อนปลา คล้ายกันกับไซ แต่เอาไปช้อนในน้ำ ส่วนมากผู้หญิงจะใช้หากุ้ง
อิงเตอย หาปลาเล็กๆ ทำอาหารประจำวัน

การจับปลาไหล ใช้เบ็ด (**ตาเบโจ็ด**) ผูกเชียดหรือไส้เดือน บักไว้ตามริมตลิ่งแถบที่เห็นมีรูปลา ไหล เวลากินเอามาเผือกได้ หรือต้มให้เปื่อย หรือทำแจ่ว บางทีหลามใส่กะบั้ง ก่อนทำอาหาร ต้องใช้ไข่ไก่กับใบบอนมารูดเอาเมือกออกก่อน

การจับสัตว์ ไกลบ้านมีภูห้วยดาว ไกลออกไปมีภูหลวง ภูเมย คนในหมู่บ้านออกไปล่าสัตว์บน ภูเขาบ้าง แต่ไม่มาก เนื่องจากอยู่ไกลโดยเฉพาะภูหลวง สัตว์ที่จับได้ส่วนมาก คือ ฟาน หมูป่า ไก่ป่า กวาง บางทีก็ออกไปหาเขากวางหล่น ในช่วงฤดูที่กวางจะมีเขาค่อน

เครื่องมือจับสัตว์

๑. **ฮาก** น้ำ ทำด้วยไม้ ใช้ยิงสัตว์

๒. **ปะไร** น่อง ยางกน่อง ใช้หุ้มปลายลูกดอกเวลายิงสัตว์ใหญ่

๓. **ดัก** ฮ้าว ทำด้วยไม้ ให้สัตว์ผ่าน แล้วจะลั่นโดนสัตว์

๔. ราม ขวาก ทำด้วยไม้ ให้สัตว์ถูกคมตาย ปักเอนๆ หรือปักในหลุม
๕. ฮู้จืด ทำด้วยไม้ ใช้ดักสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง วิธีทำฮู้จืด ต้องทำเป็นกรง ไม้เสียมแหลม แขนวไว้งางบน หรือผูกกับกิ่งไม้ใหญ่ๆ ข้างล่างทำเป็นกับดัก เมื่อช้างเหยียบ กับจะลั่น ไปดึงสายที่ผูกไม้แหลมข้างบน หล่นลงมาปักหลังช้าง ถ้าเป็นช้างขนาดเล็กอาจถึงตาย ปัจจุบันไม่มีทำแล้ว และผิดกฎหมายเพราะรัฐห้ามล่าช้าง
๖. สาบี้ด ไม้ดีด ทำด้วยไม้ ใช้ดักสัตว์เล็ก เช่น หนู ไม้จะหนีบตัวสัตว์ไว้
๗. กีน ไม้กะด่า ทำด้วยไม้ ใช้ดักสัตว์เล็ก เป็นไม้ที่ตีลงมาบนตัวสัตว์
๘. หน้าง หน้าง ทำด้วยไม้ ส่วนมากใช้ ดักฟาน กวาง หมูป่า เวลาใช้ จะต้องกางทิ้งไว้ แล้วมีคนออกไปไล่ต้อนสัตว์ให้วิ่งเตลิด มาเข้าในหน้าง จากนั้นจึงแทงด้วยหอก
๙. ตาก หอก ทำด้วยไม้แหลมหรือเหล็กแหลมใช้แทงสัตว์ป่า หลังจากสัตว์ถูกหน้างแล้ว หรือเวลาสัตว์ป่าเข้ามาทำร้ายคน
๑๐. ปาราย แฮ้ว ทำด้วยไม้ ใช้ดักสัตว์เล็กๆ พวกไก่ป่า ไก่ฟ้า นก
๑๑. อี้จี้ ตัง เป็นยางเหนียว ใช้ดักนก มักวางบนกิ่งไม้ คบไม้ ให้นกติด

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน ได้แก่

๑. ตาว ง้าว ทำด้วยเหล็ก ใช้ฟันผู้ร้าย สัตว์ร้าย ยาวขนาดช่วงแขน
๒. ลาลอง ไห ทำด้วยดิน ใช้ใส่เหล้าไห (ซื้อจากที่อื่น ทำเองไม่ได้)
๓. จิ้ง ปะเนาะ ทำด้วยทองเหลือง ตีในวันแปงฮีด (เครื่องดนตรี)
๔. กาเห เชน ทำด้วยไม้ป้อนสาน ใช้ป้องกันตัว
๕. กาดุงต๊าก หมากน้ำเต้า ทำด้วยน้ำเต้าแห้ง ใช้ใส่น้ำ
๖. ปะโนย ไม้พ่อย ทำด้วยกกหญ้า ใช้ปิดกวาดบ้านเรือน
๗. อินจาล กะซาง ทำด้วยไม้ป้อง ใช้เบ้าฟัน เป๊ะฮิมแมะ
๘. กะต๋า กะด่า ทำด้วยไม้ป้อง ใช้ใส่ของ
๙. ตะวือ กะดั่ง ทำด้วยไม้ป้อง ใช้มัดข้าวเปลือก ข้าวสาร เป็นรูปรีๆ

กะดั่งกลม **โดง** ใช้ตากข้าว ตากเนื้อ ปลา

๑๐. **ตะร้อ** กะเจ๊ะ ทำด้วยไม้ป่อง คล้ายกับกะเจ๊ะ แต่มีตีน วางตั้งได้

๑๑. **ยางเปรอด้าก** กะซาง ทำด้วยไม้ป่องสาน ใช้สำหรับดักน้ำมาเรือน

๑๒. **เบ** สาด ทำด้วยใบเตยสาน ใช้ปูนอน หรือปูในเรือน

อาหารการกิน คนฮารักบ้านโมหากโทน้อยอยู่ใกล้เมือง แต่อาหารการกินประจำวันก็ยังเป็นอาหารที่ทำง่าย ๆ นอกจากเวลาว่างบุญ จึงจะทำอาหารที่มีเนื้อสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย หมู และปรุงอย่างประณีตขึ้น อาหารที่ทำกินกันทั่วไปได้แก่

๑. แกง เรียกว่า **บานิด** , **ยาร็อก** ใส่เกลือ หมากเผ็ด ปลาแดก ผักหอม ผักบัว ผักหอมหนาม ผักแพว ผักหอมโสมน (สระแหน่) ผักไค้ (คล้ายสระแหน่) ผักแขยง (หรือ แสยง มี ๒ ชนิด คือ ใบมน และ ใบยาว มีลำแดงๆ เรียกว่า แขยงกะบุ) ผักอีเล็ด หัวขี้ไคร้ ผักขี้หูด (มะกรูด) ข่า ขิง ผักเทียม (กระเทียม) ซอยผักเหล่านี้แล้วใส่น้ำแกงได้เลย เนื้อสัตว์อะไรก็ได้

๒. ลาบ เรียกว่า **ซา** เครื่องคล้ายๆ เครื่องแกง คือ เกลือ หมากเผ็ด ผักหอม (ใส่ตามชอบ) ใส่ผักขี้หูดมากๆ ข้าวคั่ว เพี้ย (ดีวัวหรือควาย) ชิ้นเนื้อสัตว์ต้องสับละเอียดจึงเรียกว่า ลาบ

๓. ก้อย เรียกว่า **ก้อย** เหมือนภาษาลาว ใส่เครื่องคล้ายลาบ แต่เนื้อสัตว์ต้องซอยเป็นชิ้นเล็กๆ ไม่สับ และต้องใส่ส้ม คือของเปรี้ยว จะเป็นมะนาว มดแดง หมากขี้หูด หรืออะไรก็ได้ที่ใหรสเปรี้ยว

๔. **หม่าเพี้ย** ปัจจุบันนิยมกินกันมาก เอาเนื้อวัว ควาย มาซอยให้บางๆ เอาเพี้ย ใส่คลุกให้ทั่ว แล้วปิ้งไฟให้แห้ง ใส่ข่า เกลือ พอน้ำสุกจนขึ้นเนื้อหืดแห้งแข็งแล้ว จึงเอามาปรุง

๕. หลาม เรียกว่า **ปรง** ใส่เครื่องเหมือนแกง แต่เอามาใส่กะบั้ง เอาใบตะไคร้หรือใบผักแขยงๆ อย่างอื่นก็ได้ มาอัดปากกะบั้ง เอากะบั้งซุกเข้าไฟ จนสุกแล้วจึงเอามาผ่ากิน

๖. หมก เรียกว่า **ปะตัก** ใส่เครื่องเหมือนหลาม แต่เอามาห่อด้วยใบตอง ถ้าทำน้อยก็เอาจีไฟ ถ้าทำมากๆ ก็เอาใส่หวดหนึ่งกินได้เลย จี **บู้ฮู** คือ เอาไปวางไว้บนขี้เถ้าไฟ ถ้าปิ้ง **อาบ** ต้องใช้ไม้เสียบ หรือทำด้ามคียบ มาวางบนไฟ

๗. อ่อม เรียกว่า **ฮะโรญ** ทำคล้ายแกง แต่ต้องตำข้าวเบือใส่น้ำแกง จะทำให้ข้น ส่วนมากมักใช้กุ้ง หรือปลาตัวเล็กๆ และใส่ยอดหวาย หรือหน่อไม้ เป็นผัก

๘. แจ่ว เรียกว่า **แจ่ว** ใส่หมากเผ็ด เกลือ ตำเข้าด้วยกัน จะใส่น้ำหรือไม่ใส่ก็ได้ ถ้ากินกับผักก็มักจะใส่น้ำนิดหน่อย ถ้าจิ้มข้าวเหนียวกินเฉยๆ มักตำเป็นแจ่วแห้งๆ

การถนอมอาหาร ฮาร์กมีอาหารค่อนข้างอุดมสมบูรณ์จึงมีการทำอาหารแห้งหรือหมักเกลือไว้กินเมื่อเหลือจากทำกินประจำวันแล้ว โดยเฉพาะฮาร์กหาเกลือได้ไม่ยากนัก จึงทำบ่อย

๑. ปลาแดก ใช้ปลาตัวเล็กหรือใหญ่ก็ได้ ทำขนาดชิ้นปลาให้เสมอกัน ทิ้งไว้ ๑ คืนเพื่อให้เน่าวันต่อมาจึงปรุง ถ้าเนื้อปลาประมาณ ๕ กิโลกรัม ก็ใช้เกลือราวๆ ๒ กิโลกรัม และรำอ่อนประมาณ กิโลกรัมเศษๆ ตำเข้าด้วยกันให้ผสมเข้าเนื้อกันดี แล้วจึงเอาอัดใส่ไห ปิดฝาทิ้งไว้ ๑-๒ เดือน เมื่อจะเปิดขึ้นใช้ ต้องต้มน้ำร้อน ทิ้งไว้ให้เย็น แล้วเปิดไหปลาแดกเติมเกลือ ๑ กิโลกรัมครึ่ง แต่ควรใช้รำที่แข็งกว่าครั้งแรก คลุกให้เข้าเนื้อกันแล้วเติมน้ำสุกที่ต้มไว้ ปิดอัดไว้ หลังจากนั้นถือว่ากินได้แล้ว

๒. สัมปลา เอาปลามาบั้งทั้งตัว ใส่เกลือ ใส่ข้าวสุก ขยำให้เข้ากัน แล้วอัดเก็บไว้ รสคล้าย สัมผัก

๓. สัมผัก คือ ผักดอง เช่น หน่อไม้ เอามาตำ ใส่เกลือไม่ต้องมาก เอาปลายข้าวใส่ด้วย ตำเข้าด้วยกัน แล้วอัดใส่ภาชนะ หน่อไม้ที่ซั่มักเป็นหน่อเล็กๆ พวกหน่อรวก ถ้าเป็นหน่อใหญ่ ต้องซอยเป็นชิ้นเล็กๆ ตากแดดให้เหี่ยวลงเสียก่อน จึงเอาเกลือใส่คั้นจนเป็นน้ำ เอาปลายข้าวใส่แล้วเอาใส่ไหทิ้งไว้ ๑-๒ เดือน จึงเอามากินได้ มีรสเปรี้ยว จะใช้วิธีนี้กับต้นกระเทียม หรือผักกาด ก็ได้ เป็นสัมหัวเทียม สัมผักกาด

อาหารที่ทำกินประจำวันคือ แกง ลาบ ก้อย จี่ บั้ง กินกับข้าวเหนียวเป็นหลัก ข้าวที่กินเป็นข้าวเก่า (ข้าวเหนียวดำ) ข้าวซ้อมมือ (แดง) และข้าวเหนียวขาวธรรมดา ข้าวเก่าไม่ค่อยปลูกกันมากนัก เพราะคิดว่า จะทำให้ข้าวอื่นๆ ไม่ค่อยงาม

ฮาร์กบ้านโมเคยไปดัมเกลือที่บ่อเกลือในแขวงอัตตะปือ เซคำพอ ต้องไปอยู่ที่บ่อเกลือเป็นเดือน ตักดินมาละลายน้ำต้มให้ตกเป็นเกลือต้องทำหลายครั้งจึงจะได้เกลือที่สะอาดและมีปริมาณเพียงพอ แล้วจึงขนกลับบ้าน ต่อมาตอนหลังซื้อจากพ่อค้าเขมรจากกัมพูชา ซึ่งเข้ามาทางแขวงอัตตะปือ เกลื่อนำมาใช้ทำอาหารประจำวัน ทำปลาแดก สัมปลา สัมผัก

ข้าวที่เอาไปทำเหล้า เป็นข้าวเหนียวธรรมดา ปัจจุบันถ้าไม่มีแบ่งฮีดก็ทำเหล้าให้ไว้กินได้ ทำเหล้าเด็ดก็ได้ (เหล้าต้ม) สมัยก่อน ถ้าทำเหล้าไห (เหล้าหมัก) โดยไม่มีการแบ่งฮีด ถือว่าชะล่า

หมากเผ็ดที่ใส่ในลาบหรือก้อย นิยมใช้หมากเผ็ดแห้งเอามาคั่วให้หอม ไม่ค่อยกินพริกสด

พืชผักที่เป็นพืช เช่น หมากแฮน เป็นไม้ป่า ลูกเล็กๆ กินแล้วเบื่อเมา หมากเย่าขาว เป็นพืชใบวงวน เป็นต้นไม้ป่า ใบคล้ายผักกูดโคก (ที่เอามาทำหลอดดูดเหล้าไห) แต่เป็นเครือเถา

เครื่องใช้ในการทำอาหาร

๑. อ้นกละฮู หม้อแกง	ทำด้วยดิน ใช้ต้มแกง
๒. อलग หม้อหนึ่ง	ทำด้วยดิน ใช้สำหรับนึ่งข้าว
๓. เปียด มีด	ทำด้วยเหล็ก ใช้หั่นเนื้อ อีกชนิดเรียกว่า การะ
๔. ตาปลาล็อก ครก	ทำด้วยไม้ ใช้สำหรับตำแจ่ว
๕. ตองแหว,ตองสาโนน สาก	ทำด้วยไม้ ใช้สำหรับตำแจ่ว
๖. ตาปลโสโนอาบา ครกตำข้าว	ทำด้วยไม้ ใช้ตำข้าวเปลือก
๗. อาไรยโสโนอาบา สากตำข้าว	ทำด้วยไม้ ใช้ตำข้าวเปลือก
๘. กะต๊ิบ กะต๊ิบ	ทำด้วยไม้ป้อนสาน ใช้ใส่ข้าวสุก เวลาจะกินข้าว
๙. หวด หวด	ทำด้วยไม้ป้อนสาน ใช้นึ่งข้าวเหนียว

เครื่องมือเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เครื่องมือทอผ้า ทอไหม ปลูกบ้าน แกะสลักไม้

เครื่องมือทอผ้า *อาหมอบ* ทำด้วยไม้จิก ไม้ป่อง ไม้ป่อง (ไม้ไผ่) ส่วนใหญ่เป็นไม้ไผ่ที่เรียกว่า *แปะ*

เครื่องมือตีเหล็ก มี ทั้ง *เตล* สำหรับรองตีเหล็ก ค้อนตี *ดาแนะ* ทำด้วยเหล็ก และที่ฐานตีเหล็ก จะมีเตาสุบลมเป่าไฟ ลาวลุ่มเรียกว่า ปัวสุก ภาษาเผ่าเรียกว่า *ดาซึก* ทำเป็นกะบังสองอันสำหรับสุบลม มีคันไม้ยกขึ้นลงสำหรับสุบลมเข้ากะบัง ปัจจุบันการตีเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้นั้นไม่ค่อยทำกันแล้ว มักไปซื้อจากตลาดสะดวกกว่า นอกจากซ่อมแซมเครื่องมือเล็กๆ น้อยๆ

การรับจ้างหรือทำงานที่อื่น คนในหมู่บ้านออกไปทำงานที่อื่นในบางครั้ง ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินบ้าง สิ่งของบ้าง คนที่ไปทำงานที่อื่นมีทั้งที่พอใจกับงานที่ออกไปทำและไม่พอใจ ส่วนมากคนที่ไม่พอใจอาจเป็นเพราะได้ค่าตอบแทนน้อยกว่าที่คาดไว้ หรือบางทีก็ไม่อยากออกจากบ้านไปทำงานที่อื่น แต่จำเป็นต้องไปเพราะทำมาหากินไม่พอ หรือเกิดทุกข์ภิกขภัย ต้องไปรับจ้างทางหญ้า ถากไม้ ถางไร่ สมัยก่อนได้ค่าตอบแทนเป็นสิ่งของ เช่น ตัดไม้ถากเป็นเสา ๑๒ ต้น ได้ควาย ๑ ตัว ปัจจุบันได้เป็นเงินแทบทั้งหมด ขณะนี้มีคนไปทำงานเป็นรัฐกรในตัวเอง ๕-๖ คน

ในบ้านฮารักที่อยู่ใกล้มุกอดอยากขาดแคลนอาหารบ่อยๆ เพราะความแห้งแล้ง เพาะปลูกไม่ได้ผล แต่อย่างไรก็ตาม เผ่าฮารักแถบบ้านโมและบ้านใกล้เคียงยังไม่เคยประสบทุกข์ภิกขภัยขนาดร้ายแรง

ความอดอยากที่เกิดขึ้นเป็นเพราะการเพาะปลูกยังเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ได้ใช้ความรู้หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ ผลผลิตจึงไม่ค่อยพอเพียง

เวลาไม่มีข้าวกิน ชาวบ้านจะกินเผือก มัน หรือกินกลอย (โละ) หรือไม่ก็ขอข้าวจากหมู่บ้านใกล้เคียงที่มีข้าวกิน ปกติชาวบ้านจะหาหัวกลอยสำรองไว้เสมอ เนื่องจากกรรมวิธีเตรียมต้องใช้เวลานาน จึงต้องทำเตรียมสำรองไว้เท่าที่หาได้ เมื่อชุดกลอยมาได้ก็จะเอามาปอก ซอยหั่นเป็นชิ้นบางๆ เอาไปแช่น้ำแล้วเหยียบให้พิษเบื่อเมาออก ต้องแช่น้ำและเหยียบประมาณ ๓ ครั้ง แล้วเอากะพำหรือกะทอไปแช่ไว้ที่ทางน้ำไหล ๑ คืน เอามาเหยียบให้น้ำออกอีก แล้วแช่น้ำอีก ๑-๒ ครั้ง จึงจะเอามาหนึ่งกินได้ถึงแม้จะไม่อดอยากมาก ก็อาจเอากลอยมาปนกับข้าวหุงกินเพื่อเพิ่มปริมาณข้าว เป็นวิธีที่ชาวบ้านซึ่งอยู่ไกลและยังอัตคัดขาดแคลน ต้องเรียนรู้เพื่อช่วยตัวเองให้ดีที่สุด

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

ผ้าที่ใช้ห่มนั้น เมื่อก่อนคนฮาร์กจะทอเอง ดังที่กล่าวถึงในบันทึกของพระยาประกาศกิจจักรจักรข้างต้น ในหมู่ชนเผ่าแถบนี้ เผ่าฮาร์กมีชื่อเสียงเรื่องการทอผ้าพอๆ กันกับเผ่าเตเรียบึงและเงะ ผ้าที่ทอในสมัยก่อนส่วนมากเป็นผ้าขาว คือสีฝ้ายธรรมชาติ ไม่ค่อยย้อมสี ถ้าย้อมก็จะเป็นสีดำ น้ำเงินเข้มเกือบดำ ได้จากสีกกตรูม (ต้นหอม) สีแดง ใช้หัวขมิ้น *บาไล* ผสมกับสิ่งอื่นๆ อีก สีเหลืองใช้ขมิ้นดำ

เมื่อก่อนเผ่าฮาร์กปลูกฝ้ายเองสำหรับทอผ้า เพราะมีพื้นที่ราบเพียงพอจะปลูกได้มาก บางที่เผ่าเตเรียบึงก็มาขอแลกฝ้าย โดยสานเตยมาแลก บางทีก็ใช้แหมาแลกเปลี่ยน

ในปัจจุบัน ฮาร์กบ้านโมปากโทนไม่ค่อยทอผ้าแล้ว แต่มักจะซื้อจากตลาด บ้านฮาร์กที่ยังมีการทอผ้าอยู่บ้าง ได้แก่บ้านกะสังกาง นาเวอ (อยู่ไกลละมาม) บ้านปะฮึง ที่บ้านโมนั้นขณะนี้ไม่มีเรือนใดทอผ้าใช้เองแล้ว มีแต่ไปทอที่ห้องการค้าเพื่อส่งขาย และฝ้ายก็ไม่ปลูกเองแล้ว เพราะเสียเวลามากในการปลูก เก็บฝ้ายมาปั่นเป็นเส้นด้ายและย้อมสี จึงซื้อด้ายจากตลาด หรือคนที่รับซื้อผ้าจัดหาด้ายมาให้ เพื่อให้ทอได้สีและลวดลาย ตลอดจนเนื้อผ้าตรงกับที่ต้องการ

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย ส่วนใหญ่สวมเสื้อสีขาว คอกลม ผ้าหนา ใช้เชือกผูก แขนยาวถึงข้อมือก็มี เรียกว่า *ติจะโรง* แขนสั้นแค่ศอกเรียกว่า *ติและ* ท่อนล่างนุ่งกะเตี๋ย *ไล* และนุ่งซ่ง (กางเกง) ขายาวแค่เข่า ส่วนมากถ้านุ่งกะเตี๋ยก็มักไม่ต้องนุ่งซ่ง เพราะกะเตี๋ยจะมีชายยาวครี้อเข่า เหน็บไว้ด้านหลัง มีชายห้อยทั้งด้านหน้าและด้านหลัง กะเตี๋ยส่วนมากเป็นสีขาวและดำ

ผู้ชายฮาร์กนิยมใช้เชื้อมหู่ประดับผม เพราะสมัยก่อนไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวยที่ท้ายทอย

ในเวลามีพิธีบุญ และพิธีอื่นๆ จะนุ่งกะเตี่ยวสวยๆ มีหมากปัด **ขจู้ก** คล้องคอ ผู้ชายเผ่าฮารักที่มีฐานะดี อาจจะนุ่งผ้าโสร่งผืนใหญ่ มีลวดลาย ซึ่งซื้อจากลาวลุ่ม

เมื่อตกแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้างามๆ และสวมเครื่องประดับต่างๆ ครบชุด ฮารักจะใช้คำเรียกว่า **คะรู๊บ**

เครื่องแต่งกายผู้หญิง ผู้หญิงจะสวมเสื้อแขน คือ เสื้อสวมหัว ไม่ผ่า เพียงแต่เย็บข้างให้ติดกันเรียกว่า **ตะตอบ** เสื้อส่วนมากสีดำ แดง ขาวสลับกัน นุ่งชิ้น **เส** ที่ทอเองแบบธรรมดา ชิ้นส่วนมากสีขาวและสีดำ เวลาแต่งงานหรืองานบุญต่างๆ จะนุ่งชิ้นที่มีลายตรงเชิง เป็นสีแดง ดำ ขาว และมีเครื่องประดับพิเศษ คือ กำไล ต่างหู ลูกปัดซึ่งเม็ดเล็กกว่าหมากปัดของผู้ชาย เครื่องประดับส่วนมากทำด้วยเงิน หรือบางครั้งก็ใช้ลูกปัดธรรมดา หรือลูกปัดดียว (พลาสติก) ต่างหูเงิน **ดุง** กำไลเงิน **ก้อง** บางทีเวลาแต่งตัวงามๆ อาจเอาดอกไม้เสียบหู หรือเสียบมวยผม มักนิยมใช้ดอกหงอนไก่

เวลามีลูกอ่อน แม่จะเอาผ้าชิ้นเก่าผูกเฉียงบ่า เอาลูกใส่ เป็นผ้าเบี่ยงลูกเรียกว่า **เปือะกอน** (สะพายลูก) ผ้านั้นก็เรียกว่า ผ้าเปือะกอน แต่ถ้าพ่อเอาลูกไปช่วยอุ้มช่วยเลี้ยง ก็จะใช้ผ้าพาดบ่าหรือผ้าขาวม้า คล้องเฉียงบ่าสำหรับสะพายลูกเหมือนกัน แต่ไม่เรียกว่า ผ้าเปือะกอน การสะพายลูกจะสะพายไว้ด้านหลัง ยกเว้นเวลาไปทำงานนอกเรือน อาจสะพายลูกไว้ข้างหลัง

การรักษาโรคและยาพื้นบ้าน

หมอดูและหมอรักษา เผ่าฮารักมีหมอดูแบบดั้งเดิมที่ทำพิธีดูผีเรียกว่า **ตะก้องจะลั้ง** (จะลั้ง-ดู) ส่วน หมอรักษาเรียกว่า **ตะก้องปะนัว** ทั้งหมอดูและหมอรักษาเป็นผู้ชายเท่านั้น ขณะนี้ที่บ้านโมปากโทนมีหมอดูผู้ชาย อายุประมาณ ๗๐ ปี หมู่บ้านที่ไม่มีหมอดู อาจจะไปขอความช่วยเหลือจากหมอดูที่บ้านอื่นได้ และบางที่เป็นหมอดูของเผ่าอื่นก็ได้ถ้าจำเป็น หมอดูและหมอผีต้องมีความรู้เฉพาะ เรียนจากหมอดูรุ่นเก่าหรือจากผู้เฒ่าผู้แก่สืบทอดกันมา ทั้งหมอดูและหมอยาจะได้คำตอบแทนเพียงเล็กน้อย ส่วนมากเป็นอาหาร เสื้อผ้า บางทีอาจเป็นเงินถ้าครอบครัวคนเจ็บมีฐานะดี ส่วนมากหมอดูและหมอยามีอาชีพอื่นด้วย จะทำพิธีเฉพาะเวลาที่มีญาติผู้ป่วยมาขอให้ทำพิธีเท่านั้น

เมื่อมีคนเจ็บที่ไม่ทราบสาเหตุหรือเจ็บป่วยด้วยอาการธรรมดาแต่ไม่หาย ก็จะต้องเชิญตะก้องจะลั้งมาทำพิธีดูว่า ผีตัวใดมาทำให้เจ็บป่วย พิธีดูผีมีอยู่ ๒ แบบ

วิธีแรก คือ เอาไม้มาโค้งเป็นรูปคันธนู หรือไม้จิ้มฟัน ใช้เชือกผูกกระหว่างปลายให้ตึง ใช้ไขหนึ่งฟองวางลงบนเส้นเชือก แล้วแกว่งไม้ ถามว่าผีตัวนั้นตัวนี้มาทำให้เจ็บไข้ไหม ถ้าเรียกถูกผีตัวที่มาทำให้เจ็บ

ไข่จะตั้งอยู่ได้บนเส้นเชือก แกว่งอย่างไรก็ไม่ตกจากเชือก วิธีนี้บางที่ใช้ถ้วยเล็กๆ ใส่ข้าวสาร รองไว้ข้างใต้ ถ้าไข่ตกลงมาก็จะไม่แตก ถ้ามไปเรื่อยๆ จนกว่าจะรู้ว่าเป็นผีตัวใดที่มาทำ

วิธีที่สอง เอาหอก หรือไม้ ยาวขนาดสองแขนกาง (หนึ่งวา) มากางแขนจับปลายไม้ไว้ เรียกชื่อผีตามผีตัวที่ทำ ถ้าเรียกถูกผีที่มาทำให้เจ็บ มือที่จับปลายไม้จะหดสั้นลงจับปลายไม้ทั้งสองข้างไม่ถึง

เมื่อรู้ว่าเป็นผีตัวใดแล้วก็ต้องแบ่งฮีดเลี้ยงผี ถ้าเป็นผีเรือน มักจะฆ่าหมู หรือควายดำ ถ้าเป็นผีกกไม้ หรือผีอื่นๆ มักจะฆ่าไก่เลี้ยงผี ผีกกไม้ใช้ไก่ดำ ผีตายโหงใช้ไก่ขาว ต้องทำกระทงเลี้ยงผี

กระทงเลี้ยงผี ถ้าเป็นผีกกไม้หรือผีธรรมชาติ ทำกระทงกากกล้วย สีมุม ใส่อาหารสุก เช่น ผีตายโหงใช้กระทงกากกล้วยสามมุม ใส่อาหารดิบ ทั้งสองกระทงจะต้องมีข้าวสุก เทียน เหล้า ต้องปั้นดินเป็นรูปคนตัวเล็กๆ รูปควาย ม้า และสัตว์ต่างๆ ใส่ในกระทงผีตายโหงและผีธรรมชาติ กระทงเลี้ยงผีเรือนไม่ต้องปั้นรูปใส่ ก่อนเอากะทงไปเลี้ยงผี ต้องใช้ไม้ดัดปลายให้งอ มีข้าวสุกปั้นก้อน ติดที่ปลายไม้ส่วนที่งอ เอาไปกวาดที่ตัวคนเจ็บ เรียกว่า ขวาดผี หมอจะพูดว่า

“ผีหุง ผีป่า ผีบวก ผีแลน หนึ่งสองสามสี่ห้าหกตกไป” แล้วกวาดมาไว้ที่กระทง พูดต่อว่า “ให้เจ้าออกจากคนเจ็บไป นี่ขอยมาเลี้ยง ขอยมีข้าวปลาอาหารในกระทงนี้ ให้เจ้าออกจากคนเจ็บ มากิน เหล้าให้ไก่ตัว มีข้าวดำข้าวแดงอยู่ในกระทงนี้ มีข้าวขาวอยู่ในกระทงนี้ มีข้างร้อยควายพันอยู่ในกระทงนี้ ให้เจ้าออกจากคนเจ็บมากินที่กระทงนี้”

โดยทั่วไป ถ้าทำพิธีแล้วคนเจ็บยังไม่หาย อาจจะต้องทำพิธีอีก แต่ถ้าทำไปถึงขั้นฆ่าควายแล้วยังไม่หาย ก็มักจะต้องปล่อยไว้เพียงนั้น ถือว่าเป็นขั้นสุดท้าย ถ้าคนเจ็บจะหายก็หาย หรือไม่ก็ตาย แต่ในปัจจุบัน อาจนำคนเจ็บไปหาหมอในเมืองหรือไปสถานเอนกามัยถ้าสามารถพาไปได้ บางทีญาติจะพาไปรักษาที่โรงพยาบาลหรือสถานเอนกามัยก่อน แต่ไม่หาย ก็จะมาทำพิธีแบบดั้งเดิมและเลี้ยงผีดังที่กล่าวมานี้ ก็มี

สมุนไพรและยาพื้นบ้าน

๑. **หญ้าเหือเหาะ** นำใบมาตำให้ละเอียด เอาผ้าพันไว้ รักษาแผลมีเลือด แผลสด
๒. **ยอดพริก** นำมาลนไฟได้ แล้วขยี้ เอามาทาท้อง รักษาอาการจุกเสียด เจ็บในดับ บางทีผสมกับใส่เดือนแห้งเผาไฟ ตำละเอียด เอาน้ำพรม ใช้ทาท้อง
๓. **ขี้เถ้า** ใช้ขี้เถ้าร้อนๆ ใส่ในจอกน้ำ เอาขี้ข้าวโพดเผาไฟให้ไหม้แดง จุ่มไว้ในน้ำ ทิ้งไว้จนน้ำเย็น เอามาให้ดื่มแก้อาการท้องเสีย ท้องเดิน อาเจียน หรือคนที่เป้นท้องกะบูน (ท้องอืดเฟ้อ จุกแน่น) ก็กินได้

๔. **ใส่เดือน ดินตรงชายคาน้ำตก และน้ำซางนก** (น้ำค่างกไม้) ผสมเข้าด้วยกัน
ใส่กะบังอัดเก็บไว้ เวลาจะใช้ก็รินออกมากิน คนเป็นไข้กินได้
๕. **ยอดหญ้าเอื้องเหาะ ๗ ยอด** เด็ดมาแล้วย่ำกินเลย อาจกินกับเกลือก็ได้
พอกสิ้นหมดแล้ว ให้กินเหล้าอีกหนึ่ง ใช้รักษาอาการถ่ายเป็นมูกเลือดเป็นบิด หรือท้องเดิน
๖. **ยอดกกแก้ว** ย่ำกินกับเกลือ ใช้รักษาอาการถ่ายเป็นมูก เป็นบิด ท้องเดิน
๗. **รากผักอีเล็ด** (ชะพลู) รากหมากแข้งขม (มะแว้ง) รากมะเขือขื่น เอามาแช่น้ำรวมกัน
กินน้ำที่แช่เป็นประจำ รักษาอาการไอ ไอเรื้อรัง
๘. **หมากพิกกับใส่เดือน** รักษาตานขโมย เอาหมากพิกมาตัดครึ่ง ควักไส้ออก
เอาใส่เดือนตัวใหญ่ๆ ๗ ตัว ล้างสะอาด เอาช้อนใส่ในพิกที่ผ่าไว้ เอาอีกท่อนมาปิด
นำไปหมกไฟจนสุก ทิ้งไว้ให้เย็น แล้วเอาไปทำอาหาร จะใส่กับปลาแดกหรืออะไรก็ได้
พยายามให้เด็กกิน จนหมดท่อนล่างที่มีใส่เดือน (จะไม่เห็นเพราะเปื่อยหมดแล้ว)
อาจจะกินสองสามมื้อก็ได้
๙. **เปลือกกกไม้แดง** รักษาอาการกระดูกหัก พลิก เคล็ด ใช้เปลือกกกไม้แดงตำละเอียด
ใส่ห่อผ้าเอาไปนึ่งให้ร้อน นำมาประคบตรงที่หักหรือเคล็ดบวม
๑๐. **ใบมันดัน** ต้มน้ำ ใช้น้ำทา หรือเอาผ้าจุ่มน้ำประคบก็ได้ แก่เคล็ดขอก
๑๑. **ก้านบัวหลวง** รักษาอาการตาแดง ตาเจ็บ ระคายตา ใช้ก้านบัวหลวงตัดทำเป็นไม้เป่า
เป่าเข้าที่ตาจะหายจากอาการต่างๆ
๑๒. **ยาสูบ** ใช้ใบยาสูบม้วนพับ จุดไฟ พอมีควันก็เอามาพ่นที่ตา แก่ตาเจ็บ
๑๓. **น้ำนมคน** ต้องใช้น้ำนมคนสาว ใส่จอก เอาเลือดหยดลง ๒-๓ หยด ผสมกันแล้ว
ใช้หยอดตา แก่ตาเจ็บบวม
๑๔. **หัวบุก** ใช้รักษาฝี เอาหัวบุกมาฝาน ขูดเอาเนื้อตรงหัวนิดหน่อย มาปะพอกหัวฝี
จะทำให้ฝีสุกและแตกเร็ว หรือถ้าฝีแตกแล้วอาจใช้ใส่ปากแผลให้ขยาย หนองจะได้
ออกหมดและหายเร็ว

ทั้งท้าวดวงใจและท่านขุนทอนบอกว่า เคยได้ยินยาสมุนไพรหรือยากกลางบ้านอื่นๆ อีก หลาย
อย่าง แต่เนื่องจากปัจจุบันไม่ค่อยมีใครใช้ ทำให้ลืมกันไปเกือบหมด ขณะนี้ถ้ามีใครเจ็บป่วยก็จะไปโรง
พยาบาล ไปอนามัย หรือไปซื้อยาจากร้านที่ตลาด แต่ถ้าบ้านที่อยู่ไกลๆ เช่น ปะออร์ ก็ยังต้องอาศัยยา
พื้นบ้านอยู่

ครอบครัวและเครือญาติ

ที่บ้านโมปากโทน ครอบครัวส่วนใหญ่มีคนในเรือนประมาณ ๘-๑๐ คน เป็นเด็ก ๓-๔ คน ผู้ใหญ่ ๓-๔ คน และคนแก่ อายุเกิน ๕๐ ปีขึ้นไป อีก ๑-๒ คน ส่วนมากเป็นพ่อแม่ของสามี ซึ่งเป็นเจ้าเรือน เดิมอาจเป็นเรือนของพ่อเผ่าที่ยกให้ลูกชาย

การแต่งงาน ผู้หญิงฮาร์กส่วนมากจะแต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๑๖-๑๗ ปี ผู้ชายอายุประมาณ ๒๐ ปี เมื่อก่อนผู้หญิงที่แต่งงานจะมีอายุโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๐ ปี ผู้ชายประมาณ ๒๒ ปี หมายความว่าปัจจุบันนี้เผ่าฮาร์กแต่งงานเร็วขึ้น ในแง่ของอายุที่ถือว่าเลยวัยแต่งงานนั้น สำหรับผู้หญิงถือว่าถ้าอายุถึง ๔๐ ปี ยังไม่ได้แต่งงาน ก็คงไม่ได้แต่งงานแล้ว ส่วนผู้ชายจะเป็นโสดไปได้ถึงวัย ๕๐ ปี

ส่วนมากผู้ชายฮาร์กมีภรรยาคนเดียว นอกจากคนที่ร่ำรวยจริงๆ จึงจะมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน และจะอยู่ในเรือนเดียวกันได้

ชะนุบ สิ้นสอต หรือ ค่าดอง ฝ่ายที่ไปขอให้ฝ่ายเข้ามาอยู่ในเรือน จะต้องจ่ายค่าสิ้นสอตให้พ่อแม่ของฝ่ายที่ลงเรือนมา ในเผ่าฮาร์กมีทั้งที่ฝ่ายชายเข้ามาอยู่เรือนฝ่ายหญิง และฝ่ายหญิงไปอยู่กับฝ่ายชาย จึงถือได้ว่า ชะนุบ จ่ายได้จากทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง

ค่าสิ้นสอตนี้ให้กับพ่อแม่ จะเป็นเงินทอง ควาย ข้าวของใดๆ ก็ได้ตามแต่จะตกลงกัน นอกจากค่าดองยังมีค่าน้ำนม ซึ่งให้กับพ่อแม่ของฝ่ายที่จะออกจากเรือนมา เป็นของเล็กๆ น้อยๆ เช่น หม้อ ๑ ใบ ถ้วย ๑ ใบ ช้อนหรือเสื่อให้แม่ และยังมีค่าลงเรือน เป็นควาย ๑ ตัว ให้กับฝ่ายที่ลงเรือนมาเช่นกัน ควายหนึ่งตัวนี้จะต้องให้ ไม่มีการต่อรองหรือผิดสัญญา เพราะถือเป็นฮัตรอน คือถ้าพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายที่ลงเรือน เกิดเจ็บป่วยในปีที่แต่งงานนั้น จะต้องใช้ควายตัวนี้ฆ่าเลี้ยงผี หรือถ้าไม่มีคนเจ็บป่วยก็ต้องฆ่ากินในปีนั้น เชื่อว่า ถ้าไม่ฆ่าควาย ผีบรรพบุรุษจะมาทวง ทำให้เกิดเจ็บป่วยในครัวเรือน ทั้งค่าน้ำนมและควายลงเรือนนี้ ไม่มีการคืนหรือเปรียบเทียบสิ่งคืน ถ้าเกิดการหย่าร้างในภายหลัง

การหย่าร้าง ผู้ชายและผู้หญิงมีสิทธิเป็นฝ่ายขอหย่าได้เท่ากัน แต่ทั้งนี้หมายความว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดต้องมีความผิด อีกฝ่ายจึงจะขอหย่าได้ ฝ่ายที่มีความผิดต้องคืนค่าดอง ถ้าฝ่ายจ่ายค่าดองเป็นฝ่ายผิดก็จะเรียกค่าดองคืนไม่ได้ ต้องยกให้ไปเลย ถือว่าเป็นการชดใช้ความผิด แล้วแต่ว่าเป็นฝ่ายจ่ายหรือรับค่าดอง

เมื่อหย่าร้างกันแล้วฝ่ายที่ออกมาจากเรือนของตนก็จะเป็นฝ่ายกลับเรือน ส่วนลูกนั้นแล้วแต่ความสมัครใจ อาจอยู่กับพ่อหรือแม่ก็ได้ ส่วนมากถ้าลูกยังเล็กก็จะอยู่กับแม่ ถ้าตกลงกันไม่ได้ เผ่าแก่ที่ทำพิธีแต่งงานให้หรือญาติผู้ใหญ่จะเป็นผู้ตัดสิน หรือปนาย (นายหน้าในการแต่งงาน) อาจช่วย

ตัดสินเพราะถือว่าได้รู้เห็นมาตั้งแต่ต้น

ถ้าสามีหรือภรรยาตาย อีกฝ่ายอาจจะกลับเรือนของตนก็ได้ หรือไม่กลับก็ได้ ถ้าลูกไม่ไปกับพ่อหรือแม่แต่จะขออยู่กับพ่อเฒ่าแม่เฒ่าในเรือนที่อยู่มาแต่เดิม ก็ได้ในกรณีที่ลูกจะแต่งงาน พ่อเฒ่าแม่เฒ่าจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าดอง เพราะถือว่าอยู่ในครัวเรือนนั้น ส่วนมากพ่อหรือแม่ที่แยกไปแล้วมักจะช่วยจ่ายให้บ้าง แต่ไม่ถือว่าเป็นข้อกำหนดที่ต้องรับผิดชอบ

ทั้งพ่อฝ่ายและแม่ฝ่าย เรียกว่า *กามาย* คู่สามีภรรยาที่ไม่มีลูก จะเรียกฝ่ายหญิงว่า *เมะกาแดง* เรียกฝ่ายชายว่า *เบ็บกาแดง* (เมะ - แม่ เบ็บ - พ่อ) ใช้เป็นคำเรียกโดยนับถือ ไม่ออกชื่อตัว

การสืบมรดก สมัยก่อนคนเฒ่าฮารักอยากได้ลูกผู้หญิงคนโต เพราะเป็นคนอยู่เรือน ดูแลพ่อแม่ เป็นหัวแรงในการทำมาหากิน ส่วนผู้ชายมักไปอยู่เรือนผู้หญิง หรือไปได้ผู้หญิงบ้านอื่น ในเรือนฮารักจึงมักมีลูกสาว-ลูกเขย คล้ายกับลาวลุ่ม ไม่ค่อยมีลูกชาย-ลูกสะใภ้ เหมือนชนเผ่าอื่นๆ ส่วนมาก

ลูกลำดับกลางไปจนถึงลูกสุดท้ายมักเป็นผู้ดูแลพ่อแม่ไปจนตาย ในกรณีที่เมื่อพ่อแม่ตายแล้วมีลูกที่อยู่ในเรือนมากกว่า ๑ คน (หรือ ๑ คู่) ก็จะถือว่าคนที่อาวุโสสูงสุดเป็นเจ้าของเรือน แต่เรือนนั้นเป็นของทุกคนร่วมกัน

การแบ่งมรดกอาจยกให้ตั้งแต่เมื่อลูกแยกเรือนออกไป อาจยกที่ดินทำไร่ ทำสวน หรือทรัพย์สินเครื่องใช้อื่นๆ ให้ ถือเป็นกรรมสิทธิเด็ดขาดของคนนั้นแต่อย่างไรก็ตาม ในการทำมาหากิน ถ้าพี่น้องหรือเครือญาติมีเรื่องเดือดร้อน ก็ต้องช่วยกันทั้งหมด

การแบ่งทรัพย์สินไม่ว่าที่ดินหรือข้าวของอื่นใด จะแบ่งให้ลูกทุกคน ทั้งที่แยกเรือนออกไปหรือยังอยู่ในครัวเรือนเดิม ภาษาเฒ่าเรียกทรัพย์สินที่แบ่งให้กันว่า *ปะโตรย* ของที่พ่อแม่ยกให้ถือเป็นสินเดิม คือของติดตัวโดยตรง ถ้าเลิกร้างกัน เจ้าตัวก็เอากลับไป ต่างจากค่าดองที่ต้องยกให้ฝ่ายที่เสียหาย

ถ้าเกิดการหย่าร้าง ถ้ามีปัญหา เช่น สามีภรรยามีสินเดิมเป็นควาย แล้วควายนั้นมีลูก ถือว่าลูกควายเป็นสินสมรส ฉะนั้นถ้ามีการหย่าร้าง สินสมรสที่เป็น *วัตถุเป็น* (สังหาริมทรัพย์) จะต้องยกให้ฝ่ายที่ไม่มีความผิด ส่วนสินสมรสที่เป็น *วัตถุตาย* (อสังหาริมทรัพย์) เจ้าของก็ได้ติดตัวไป เพราะไม่มีการกองเจยจากเดิม ฉะนั้น ในกรณีที่ เป็นวัตถุเป็น ฝ่ายที่ทำความผิดมาก อาจไม่ได้ส่วนแบ่งเลย และยังคงคืนหรือยกค่าดองให้อีกฝ่ายด้วย

บทบาทหัวหน้าครัวเรือน ในทางปฏิบัติทั่วไป ผู้ชายฮารักเป็นหัวหน้าครอบครัว แต่ทว่าดวงใจอธิบายว่า ในสถานการณ์จริง ถ้าครอบครัวใด ภรรยามีความสามารถมากกว่าสามี ก็อาจจะเป็นผู้ตัดสินใจเป็นหัวหน้าครอบครัว ถ้าเกิดมีปัญหาที่ตัดสินในครัวเรือนไม่ได้ *บลา* อาจช่วยตัดสินให้ก็ได้ นอกจากนั้น

ก็อาจเป็นญาติพี่น้อง ในกรณีที่ปัญหาเกี่ยวข้องกับผู้อื่น นายบ้านอาจเป็นผู้ตัดสิน

สถานภาพของผู้หญิงฮาร์กค่อนข้างมั่นคง เมื่อเปรียบกับสถานะของผู้หญิงชนเผ่าอื่นๆ และในด้านสถาบันการปกครอง ปัจจุบันนี้ บ้านโมปากโทนมีผู้หญิงเป็นรองนายบ้าน และที่บ้านอื่น ผู้หญิงเป็นแนวโฮมก็มี แต่ยังไม่มีการมีผู้หญิงเป็นนายบ้าน ทั้งท้าวดวงใจและท่านขุนทอนคาดการณ์ว่า อีกไม่นานคงจะมีได้แน่นอน เพราะขณะนี้ ผู้หญิงเผ่าตะเรียงที่เป็นสมาชิกสภาของแขวงเซกองก็มีอยู่แล้ว คนทั่วไปจึงเชื่อว่า ผู้หญิงสามารถทำงานปกครองระดับสูงได้

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

	ชาย			หญิง	
พ่อ	-	เบ๊บ	แม่	-	เมะ
พ่อของพ่อ	-	ตา	แม่ของพ่อ	-	ยะ
พ่อของแม่	-	ตา	แม่ของแม่	-	ยะ
ทวด	-	ตากะระ	ทวด	-	ยะกะระ
ลูกชาย	-	กอนโกญ	ลูกสาว	-	กอนกัญ
หลานชาย	-	เจ้าโกญ	หลานสาว	-	เจ้ากัญ
เหลนชาย	-	เจ้าจี้	เหลนสาว	-	เจ้าจี้
โหล่น	-	เจ้าจาร์	เหลน	-	เจ้าจาร์
พี่ชาย	-	เนา	พี่สาว	-	เนา
น้องชาย	-	เอะฮู	น้องหญิง	-	เอะฮู
ลูกของพี่/น้อง	-	มอน	ลูกของพี่/น้อง	-	มอน
พี่ชายของพ่อ	-	ญื่อ	พี่สาวของพ่อ	-	มา
พี่ชายของแม่	-	ญื่อ	พี่สาวของแม่	-	มา
น้องชายของพ่อ	-	ญื่อ	น้องสาวของพ่อ	-	มา
น้องชายของแม่	-	ญื่อ	น้องสาวของแม่	-	มา

การนับญาติสายโลหิตทั้งทางพ่อและแม่ นับตามศักดิ์เมื่อเทียบกับพ่อ/แม่ ไม่นับตามอายุ ลูกของพี่ของน้อง (มอน หลาน) นับเป็นชั้นเดียวกับลูกของตนเอง จึงถือหลานเขยและ หลานสะใภ้ เท่ากับลูกเขย/ลูกสะใภ้ ของตนเอง (ปะชาว/กามัน)

๔๑๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ญาติจากการแต่งงาน ฮาร์กนับญาติจากการแต่งงานและมีคำเรียกโดยเทียบจากญาติสายโลหิต

สามี	-	เกลา	ภรรยา	-	ไตรย
ลูกเขย	-	ปะชาว	ลูกสะใภ้	-	กามัน
หลานเขย	-	ปะชาว	หลานสะใภ้	-	กามัน
พี่เขย	-	เนา	พี่สะใภ้	-	เนา
น้องเขย	-	เอาะฮู	น้องสะใภ้	-	เอาะฮู
ลุงเขย/อาเขย	-	ญื่อ	ป้าสะใภ้/อาสะใภ้	-	มา
น้าเขย	-	ญื่อ	น้าสะใภ้	-	มา
พ่อของสามี	-	ตา	แม่ของสามี	-	ยะ
พ่อของภรรยา	-	ตา	แม่ของภรรยา	-	ยะ
พี่ชายของสามี	-	เนา	พี่สาวของสามี	-	เนา
น้องชายของสามี	-	เอาะฮู	น้องสาวของสามี	-	เอาะฮู
พี่ชายของภรรยา	-	เนา	พี่สาวของภรรยา	-	เนา
น้องชายของภรรยา	-	เอาะฮู	น้องสาวของภรรยา	-	เอาะฮู

คำเรียกญาติลักษณะอื่น ๆ

พ่อ/แม่ ของคู่สมรสเรียกกันและกันว่า **ซม้ง**

คำเรียกพี่/น้อง ของคู่สมรส เรียกแบบสุภาพ (โดยไม่ออกชื่อ) ว่า **กะไลย**

ลูกติดแม่ เรียกสามีของแม่ว่า **ญื่อ** หมายถึงเป็นพ่อน้ำ (พ่อเลี้ยง)

ลูกติดพ่อ เรียกภรรยาของพ่อว่า **มา** หมายถึงแม่บ้าน (แม่เลี้ยง)

ฮาร์กไม่มีคำเรียก ลูกเลี้ยง/ลูกบุญธรรม จะใช้คำเรียกลูกตามธรรมดา ในกรณีที่พ่อมีภรรยาใหม่ ลูกต่างแม่จะนับพี่น้องกันตามอายุ เพราะถือว่า พ่อคนเดียวกัน แม่จะไม่ได้อยู่เรือนเดียวกัน ถ้าแม่มีสามีใหม่ ลูกต่างพ่อก็จะนับพี่น้องตามอายุ เพราะแม่คนเดียวกัน

การขอลูกมาเลี้ยง มี ๒ อย่าง คือ ขอลูกของพี่หรือน้อง มาเป็นลูกบุญธรรมของตน อีกวิธีหนึ่ง เมื่อแม่ของเด็กตายตั้งแต่เด็กยังอ่อนๆ พ่อเลี้ยงเองไม่ได้เพราะไม่มีนมให้กิน มักมีคนมาขอไปเป็นลูกมาผูกแขนเป็นลูก อาจมีเงินทองให้กับพ่อบ้าง แต่ในกรณีที่พ่อเด็กตาย แม่จะเลี้ยงลูกเองได้

ฮาร์กใช้คำเรียกพ่อแม่คู่กัน ว่า **มะเบ๊บ** - แม่พ่อ คือ กล่าวถึงแม่ก่อน

ลูกพี่ลูกน้อง เรียกว่า **เอาะฮูเนา** - น้องพี่ คือกล่าวถึงน้องก่อน

คำว่าพ่อเฒ่าแม่เฒ่า ใช้ว่า *ยะตา-ย่าปู่* ยายตา (กล่าวถึงฝ่ายหญิงก่อน)
ข้อห้ามเกี่ยวกับการแต่งงาน ญาติใกล้ชิดระดับพี่น้อง แต่งงานกันไม่ได้ ลูกพี่ลูกน้อง (พ่อแม่เป็นพี่น้อง
ร่วมสายโลหิต) แต่งงานกันไม่ได้ แต่ถ้าเป็นญาติเกี่ยวดองจากการแต่งงานก็แต่งงานได้ อายุของคู่
แต่งงานไม่เป็นข้อกำหนดห้ามหรือสนับสนุน และไม่กำหนดว่าอายุของสามีหรือภรรยาควรมากหรื
น้อยกว่ากัน อายุของคู่แต่งงานจะมากน้อยกว่ากันอย่างไรก็ได้

ระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

ผีต่าง ๆ ในระบบความเชื่อของฮาร์ก

ฮาร์กเชื่อว่า บนฟ้ามีผี เรียกว่า *ยางบระฮู* (ท้าวดวงใจอธิบายว่า คือ เทวบุตร เทวดา) เป็น
ผีที่ไม่ทำอันตราย ถ้ามีความทุกข์ความจน ก็อาจจะวิงวอนขอให้ยางบระฮูช่วยดูแล เช่น ถ้าฝนไม่ตก
ก็จะขอกับยางบระฮูว่า ขอให้ฝนตก แต่ไม่มีการทำพิธีใดๆ เพียงแต่บอกปากขอเฉยๆ

ผีดิน *ยางตะนะฮู* มักอยู่ตามจอมปลวกใหญ่ๆ บางทีเรียกว่า *ยางกะตูโบ้จ* ซึ่งไม่ทำอันตราย
คน ยางกะตูโบ้จนี้เป็นผีผู้หญิง ถ้าไปป่า คนฮาร์กจะหาที่นอนใกล้จอมปลวก เชื่อว่ายางกะตูโบ้จจะมา
ช่วยคุ้มครองป้องกัน ฉะนั้น คนฮาร์กจะไม่ทำอันตรายจอมปลวก แต่จะดูแลรักษาอย่างดี เพื่อให้ผี
จอมปลวกหรือผีดินมาดูแลคุ้มครองคนที่หนึ่ง

ผีป่า ยางบรี ทำอันตรายคนได้ เช่นเดียวกับผีภู ผีน้ำ ผีกกไม้

ผีกกไม้ ยางเดิมจรี เป็นผีที่อยู่ในต้นไม้ชนิดหนึ่ง คือ *เดิมจรี* (เดิม - ต้นไม้) ต้นไม้ชนิดนี้บางที
เรียกว่ากกไฮ่ (ต้นไทร) มีหลายชนิด ชนิดที่ใบเล็กๆ เรียกว่า *จรีกาตะฮู* มักเป็นชนิดที่มีผี มีลักษณะ
คล้ายเครือเถาวัลย์ มักขึ้นอยู่กับต้นไม้อื่นแล้วรัดพันจนต้นเดิมตายไป เหลือแต่เครือเถาต้นเดิมจรี ถ้าผี
เดิมจรีมาทำให้คนเจ็บ จะต้องเลี้ยงผีด้วยไก่ หรือ หมู ท้าวดวงใจคิดว่า จรี น่าจะเป็นต้นไม้ชนิดเดียว
กับที่คนลาวเรียกว่า โพ แต่โดยทั่วไป จรี ของชนเผ่าอื่นๆ มักเป็นต้นไทร

ยางด้าก ผีน้ำ ผีเงือก ผีแซ่ เรียกรวมๆ กันว่า *ยางด้าก* ผีเงือกบางทีปรากฏเป็นงู บางทีเป็น
คน เป็นผีที่อยู่ในน้ำ และมักมาเอาคนลงไปในน้ำ บางทีก็เป็นผีแซ่ (จระเข้) มาลากคนลงน้ำไป

ผีเรือน *ยางยี่* เป็นผีที่อยู่ในเรือนแต่ละเรือน ถ้ามาทำให้คนเจ็บป่วย ก็ต้องเลี้ยงผีเรือน

ผีบ้าน ผีกว้าน *ยางกาไก* เป็นที่อยู่ประจำกว้าน หรือบริเวณที่รวมของบ้าน เมื่อก่อนที่ยังมีกิน
ควายของหมู่บ้าน คือทุกคนกินรวมกัน แต่ไม่ถือว่าเลี้ยงผีบ้าน

ผีภู ยางกอรู ผีที่อยู่ตามภูเขา เป็นผีที่ทำอันตรายคนเช่นเดียวกับผีป่า ผีกกไม้ ผีเรือน

นอกจากความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมแล้ว ปัจจุบันฮาร์กรับอิทธิพลของ

๔๑๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ลาลุ่มเกี่ยวกับพิธีกรรมทางพุทธ รวมไว้ด้วย แต่ไม่ถึงกับนับถือพุทธเป็นหลัก เหมือนคนส่วยหรือละเวน ที่เมืองท่าแดง อิทธิพลลาลุ่มที่เห็นชัดที่สุดก็คือ เรื่องขวัญและการทำขวัญ ชนเผ่าอื่นๆ ก็มักรับเอาพิธีสู่ขวัญทำขวัญของลาลุ่มไปผนวกเข้ากับความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณหรือขวัญเหมือนกัน

ประเพณีพิธีกรรม

ประเพณีพิธีกรรมของฮาร์ก มีทั้งประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากิน พิธีกรรมที่ทำตามเทศกาล พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และพิธีอื่นๆ เช่น สู่ขวัญ ปลุกเรื้อน

ท้าวดวงใจธิบายว่า เผ่าฮาร์กมีฮีตใหญ่ ๒ ฮีต ๑. *ยางยี่*-ฮีตผีเรื้อน ๒. *ยางยานารู*-ฮีตผีบ้าน (กว๊าน) ฮีตในที่นี้หมายถึงการแบ่งฮีดกินควาย คือมีการแบ่งฮีดกินควายหรือฆ่าควายเลี้ยงผีเมื่อเวลาที่มีคนเจ็บป่วยในเรื้อน ก็ถือว่าเป็น ฮีดผีเรื้อน ส่วนแบ่งฮีดบ้าน คือ การฆ่าควายตามเทศกาลที่ทำกันเป็นประจำ ถือเป็นฮีดบ้านหรือฮีดกว๊าน

เมื่อก่อนเผ่าฮาร์กมีกว๊านประจำทุกบ้านตั้งอยู่กลางบ้านซึ่งปลุกเรื้อนล้อมเป็นวงแต่มาในปัจจุบันฮีดกว๊านนั้นลบล้างไปมากแล้ว เพราะไม่มีกว๊าน และปลุกเรื้อนเรียงกันเป็นแถวแบบลาลุ่ม จึงไม่ค่อยมีงานบุญประจำปีและไม่มีการกินควายงานบุญประจำปีโดยเฉพาะในบ้านฮาร์กที่อยู่ในเมืองหรือใกล้เมือง แต่ถ้าจะกินควายทั้งบ้านก็กินร่วมกันได้ มีพิธีฆ่าควายได้ แต่ไม่เรียกว่า ฮีดบ้าน หรือแบ่งฮีดบ้าน แต่ฮีดเรื้อนนั่นลบล้างไม่ได้ เพราะยังมีการผัดฮีดผีเรื้อนและมีการแบ่งฮีดเมื่อคนในบ้านเจ็บป่วย ถ้าหมอคู่ทำพิธี หรือคนในเรื้อนสังเกตเห็นว่าผีเรื้อนทำ ก็แบ่งฮีดผีเรื้อนและทำอยู่ที่เรื้อน สมัยก่อนถ้าผัดผีบ้าน (ขะลำบ้าน) ก็ต้องแบ่งฮีดผีบ้าน และทำพิธีที่กว๊าน บ้านกะสังทางยังมีการแบ่งฮีดกว๊านบ้าง แต่ไม่ค่อยนัก ปัญหาสำคัญอยู่ที่เรื่องเศรษฐกิจ

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน ได้แก่ พิธีสักข้าว พิธีรูดข้าวและเอาข้าวเข้าเล้า (ยั้ง)

พิธีเกี่ยวกับชีวิตได้แก่ การแต่งงาน การฝังศพ และพิธีเกี่ยวกับการเกิด รวมทั้งการแบ่งฮีดเรื้อนเพื่อเลี้ยงผีในกรณีที่มีคนเจ็บในเรื้อนถือเป็นฮีดเรื้อนจึงอยู่ในกลุ่มเดียวกันและยังอาจรวมพิธีสู่ขวัญไว้ด้วย เพราะมุ่งหมายเพื่อให้ชีวิตพ้นจากวิกฤตในทำนองเดียวกัน

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน ฮาร์กเป็นเผ่าที่ทำการเพาะปลูก พิธีกรรมในการทำมาหากิน จึงเป็นพิธีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก ได้แก่ พิธีสักข้าวและพิธีรูดข้าว

ปาจออาบา พิธีสักข้าวไร่

พ่อเรื้อน เจ้าเรื้อน มักไปสักข้าวไร่ก่อนสักสิบหรือยี่สิบหลุม แล้วจ่อย (หยอด) เมล็ดข้าวไว้

เวลาหยุดต้องหลับตา หยอดเมล็ดข้าว จะลงหลุมหรือไม่ลงก็แล้วแต่ จากนั้นก็กลับ เชื่อว่าเป็นการกันมดกันแมลงไม่ให้มากินเมล็ดพันธุ์

เสร็จจากวันแรกแล้วจึงไปปักข้าวทั้งหมด โดยช่วยกันในครัวเรือนหรือมีญาติพี่น้องมาช่วย เมื่อปักข้าวเสร็จ จะเอาไม้ไผ่ปล้องสั้นๆ มาวางลงบนไม้ลู่ (ไม้ปักข้าว) ที่ขีดกันเป็นร่อง ปักไว้ตรงจุดที่เริ่มปักข้าววันแรก ตักน้ำมาประพรมเป็นการบอกน้ำฟ้าน้ำฝนให้ตกให้พรมข้าว จะได้งอกงาม

เยะยางอาบา หรือ **จะเรียะอาบา** พิธีรูดข้าวและเอาข้าวขึ้นเล้าข้าว ก่อนรูดข้าว บางคนจะทำพิธีเพื่อให้ได้ผลผลิตมากๆ เรียกว่า เยะยางอาบา-ทำผีข้าว หรือ คือทำเป็นหลักไม้ไผ่ เอาไม้ไผ่มาสานเป็นกะบุงกันแหลมไว้ข้างบนหลัก ใช้ไม้ไผ่ทำเป็นพู่ตกแต่งเสาให้งาม แล้วเอาเนื้อหมู หรือไก่ ปลา และข้าวมาหลามในกะบุง ของกินเหล่านี้เอาใส่กะบุงปลายเสา แล้วจึงเรียกผีข้าวมาอยู่ที่หลัก มากินข้าวปลาอาหารที่ทำไว้ให้ เมื่อทำพิธีแล้วก็กินข้าวร่วมกัน ก่อนจะลงมือรูดข้าว

เชื่อกันว่า จะต้องรูดข้าวจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกจึงจะได้ข้าวมาก เมื่อรูดข้าวแล้ว ก็ฟาดข้าวให้เหลือแต่เมล็ดข้าวเปลือก แต่จะไม่รูดรวงข้าวที่ได้จากหลุมที่ปักตอนแรกสุด รวงข้าวจากหลุมปักหลุมแรกๆ นี้จะเอามามัดไว้ที่เสาเล้าข้าว แล้วจึงเอาข้าวเปลือกขึ้นไว้เล้าข้าวซึ่งปลูกใกล้ๆ เถียงไร่วันที่เอาข้าวขึ้นเล้าข้าวนี้นิยมเลือกวันเดือนออก (ข้างขึ้น) ห้ามทำในวันเดือนดับ ถ้าจำเป็นก็ต้องให้พ้นวันเดือนดับไปสักระยะ จึงจะเอาข้าวขึ้นเล้าได้ เมื่อกองข้าวเปลือกในเล้าข้าวหมดแล้วก็เอารวงข้าวที่มัดเสาเล้าข้าวนั้นลงมารวบนกองข้าวเปลือกเชื่อว่าเมื่อตักข้าวไปดำข้าวจะไม่เปลืองมีข้าวกินไปได้นาน บางคนทำเล้าข้าวไว้ข้างๆ เรือนอีกหลัง เพื่อเอาข้าวที่จะกินมาไว้ใกล้ๆ เรือน ไม่ต้องไปเอาที่เถียงไร่อย่อย ส่วนข้าวพันธุ์จะแยกใส่กะฟ้าวต่างหากในเล้าข้าว

พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่การแบ่งฮีดเรือนเพื่อเลี้ยงผีรักษาโรค พิธีแต่งงาน ผังศพ และสู่ขวัญ ทำขวัญ **ยายยี่ ฮีดเรือน** การแบ่งฮีดยายยี่ มีรูปแบบอย่างเดียวกันกับแบ่งฮีดบ้าน เพียงแต่มีคนร่วมพิธีกลุ่มเล็กกว่า และขอบเขตของพิธีไม่ครอบคลุมคนทั้งบ้าน ค่าใช้จ่ายน้อยกว่า

กำหนดเวลาของการแบ่งฮีด ๓ วัน นับแต่วันตั้งจนถึงวันเลิก ไม่นับวันเตรียม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมคือ ในคนเรือนทั้งหมด คนอื่นๆ ในบ้านจะมาร่วมด้วยก็ได้ หัวหน้าผู้ประกอบพิธี คือ หัวหน้าครอบครัวที่มีคนเจ็บ จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมก็คือแบ่งฮีดให้คนเจ็บหาย และให้ผีพ่อแม่ได้กิน

เครื่องประกอบในพิธี มี ควาย วัว หมู แล้วแต่ว่าหมอดูบอกว่าผียากกินอะไร นอกจากสัตว์แล้วก็มีหลักสำหรับผูกควาย มีธงประดับประดา มีการแต้มลวดลายระบายสี ถ้ากินหมู ก็ไม่ต้องทำหลักทำธง เพียงแต่จับหมูมาฆ่าที่เรือน แล้วเรียกผีพ่อแม่มากิน

๔๑๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

เผ่าซาร์กเชื่อว่า ถ้าในครอบครัวมีคนเจ็บป่วย ก็จะไปหาดูหมอว่าผีพ่อแม่ หรือ ลุงตา พ่อ เฒ่าแม่เฒ่าถามหา หรือว่าอื่นๆ ถ้าผีนั้นมีความต้องการจะกินหมู วัว หรือ ควาย ก็จะต้องไปหามาให้กิน ถ้าผีได้กินแล้วคนที่เจ็บป่วยอยู่นั้นก็จะหาย

ข้อห้าม ที่สำคัญที่สุดคือ ไม่ให้เรียกผีที่เป็นผีในครอบครัวมากิน (ผีคนตาย) แต่ถ้าไม่ใช่การ กินวัว ควาย หรือหมู ก็ให้เรียกผีพ่อแม่ ผีพ่อเฒ่าแม่เฒ่า อื่นๆ ได้ ข้อห้ามอีกข้อหนึ่งคือ ในการทำพิธี แบ่งฮีด ไม่ให้เอาไม้ค้ำเนื้อขึ้นทางหน้าเรือน ถ้าเป็นการทำอาหารธรรมดาเอาขึ้นได้

ขั้นตอนในการแบ่งฮีด เตรียมหาวัวควายหรือหมู มาไว้ที่บ้าน เตรียมข้าวมาจากทุ่ง เกลือ หมากเฝ็ด ทำเหล้า เตรียมยาสูบ หาอาหารสำรองพวกเบ็ด ไก่ ปลา ฯลฯ ในวันเตรียมของ (มีเตรียม) จะเอาข้าวมาตำตอนกลางคืน ถ้าเป็นฮีดเรือนก็ตำที่หน้าเรือน ถ้าแบ่งฮีดบ้าน ต้องไปตำที่หน้ากว๊าน

ใน **มีฮีดตั้ง** ตอนเช้าผู้ชายจะเตรียมทำหลักผูกควาย เตรียมธงสำหรับประดับประดา แด้มลวดลาย ที่เสาหลักควาย ผู้หญิงไปหาฟืน เตรียมตักน้ำ แซ่ข้าว เตรียมเครื่องปรุง งานตอนบ่ายจะเริ่มประมาณ ป้ายโมง ถึงป้ายสองโมง นำควายออกมาจากคอก ผูกไว้กับหลักที่จะแบ่งฮีด

ในวัน **มีฮีดควาย** (ประมาณป้ายสามถึงสี่โมงเย็น หัวหน้าครอบครัวหรือเจ้าโคตร (คือผู้อาวุโส ของเรือน) ที่เป็นเจ้าพิธี จะร้องเชิญผีแต่ละส่วน นับตั้งแต่ผีพ่อแม่ ลุงตา พ่อเฒ่าแม่เฒ่า ผีญาติไปมา ผีห้วยหนองคลองบึง เชิญให้ผีตนที่ทำให้คนเจ็บป่วยมากินควายหรือวัวที่ผูกไว้กับหลัก และช่วยให้คน เจ็บหาย

การเรียกผีเรือนนี้ จะเดินวนรอบในตัวเรือน ๓ รอบ สั่นกระดิ่ง และร้องเชิญผี หลังจากเรียกผี ที่เรือนแล้ว ก็เอาฝ้ายสีขาวผูกแขนคนในครอบครัวของคนเจ็บ แล้วคนในครอบครัวลงมาที่พื้นดิน เดิน วนรอบควาย ๓ รอบ และเรียกผีอีกครั้ง หลังจากนั้น ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว เอาหอกแทงควายหนึ่ง แผล แล้วให้คนอื่นๆ ช่วยฟันควายด้วยมีด

การแทงควายจะแทงลำตัวด้านซ้าย ถือว่าเป็นการแทงให้ผี แต่เวลาฟันควายด้วยมีดยาวหรือ ดาบ (ง้าว) จะฟันด้านใดก็ได้ ส่วนมากจะต้องฟันประมาณ ๖-๗ ครั้ง ควายจึงจะทรุด เมื่อเอาฝ้ายที่ ผูกแขนซ้ายของคนไปใส่ในหูควายแล้ว จึงเอาขวานมาตัดกระดูกก้นคอให้หัวควายขาดออก เอาหัว ควายขึ้นเรือน จากนั้นก็ฆ่าห่านและควายโดยตัดขาออก ปาดเอาตับมาให้ผู้เฒ่าดู ว่าดีหรือไม่ดี เมื่อดูตับแล้ว คนฆ่าห่านและควาย (๔-๕ คน) จะปาดชิ้นส่วนควายส่งขึ้นเรือนเพื่อปรุงอาหารเลี้ยง ตัดชิ้นเนื้อตรงส่วน คอชิ้นเล็กๆ เสียบไม้ปักไฟ เอามาแบ่งแจกให้คนในเรือนคนเจ็บกินให้ครบทุกคน ขาหน้าข้างขวาปักขึ้น สันหลังให้คนในเรือน ตับแบ่งเป็นสองส่วนให้คนในเรือนและคนในบ้านต่างๆ กัน ม้ามแขวนไว้ที่เสาหลัก

เมื่อก่อนจะแขวน ๑ คิ่น แต่ปัจจุบันแขวนพอเป็นพิธี แล้วเอาลงมาปรุงอาหาร ตั้งแต่บ่ายไปจนถึงกลางคืน จะเป็นการกินเลี้ยงขึ้นควายและอาหารอื่นๆ เหล้าไห (ปัจจุบันมักซื้อเหล้าเต็ด (เหล้ากลั่น) จากตลาด การรื่นเริงจะดำเนินไปถึงตอนดึก หรืออาจจะตลอดคืน

ในวันที่สามก็ยังมีการเลี้ยงอาหารและเหล้า สำหรับพี่น้องหรือแขกจากบ้านอื่น ก็เลือกได้ว่าจะอยู่ต่อหรือกลับบ้านตน

หัวควายนั่นจะกินในวันที่สาม ปาดเอาหนังและเนื้อออกหมด แล้วเอาไปส่นไฟ เพื่อไม่ให้เน่า วันที่สี่จึงเอาขึ้นไว้ที่แคร่เรือน ในวันที่สี่เป็นวันทำความสะอาดกวาดเรือนหลังจากกินเลี้ยงกันมาแล้ว เป็นหน้าที่ของคนในเรือนและพี่น้องที่จะช่วยกัน

ปะฮุนย พิธีแต่งงาน

ส่วนมากการแต่งงานจะกินเวลาประมาณ ๑-๒ วัน ประเพณีของฮาร์ก ไม่มีการตกลงล่วงหน้า การสู่ขอ หรือการหมั้นหมายล่วงหน้า หญิงชายต้องตกลงกันเองแล้วจึงบอกพ่อแม่ พ่อแม่แต่ละฝ่ายรับรู้ และฝ่ายที่จะเป็นฝ่ายสู่ขอ ก็จะตั้ง *บาสา* (ปะนาย) พิธีเริ่มนับเวลาจากวันที่ปะนายไปสู่ขอกับพ่อแม่ของอีกฝ่าย และจะตกลงจ่ายค่าทองและค่าใช้จ่ายอื่นๆ และรุ่งขึ้นก็เป็นวันแต่งงาน

ผู้เข้าร่วมพิธีแต่งงานก็คือ ญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่าย และคนในบ้านที่เป็นคนสนิทสนมคุ้นเคย ผู้ทำพิธีคือ ปะนาย เป็นผู้นำข่าวจากฝ่ายชายไปบอกพ่อแม่ฝ่ายหญิง แล้วนำคำตอบจากฝ่ายหญิงไปบอกฝ่ายชาย เมื่อทั้งสองฝ่ายเห็นพ้องต้องกันก็ถือว่าเริ่มงานได้

ขั้นตอนของพิธี

๑. ปะนายเป็นผู้ถามฝ่ายชาย-หญิงว่ารักกันจริงหรือไม่ ถ้าได้คำตอบแล้วก็จะเอา *เครื่องจำ* ของทั้งสองฝ่ายมาแลกกัน เช่น เงิน (๑๐๐ กีบ) ภาษาฮาร์กเรียกเครื่องจำนี้ว่า *ปะกวอด* ถ้ามอบปะกวอดให้กันแล้ว ก็แสดงว่ารักกันจริง และจะแต่งงานกัน

๒. ปะนายเรียก *ค่าน้ำนมและค่าลงเรือน* จากฝ่ายชายหรือหญิงให้กับอีกฝ่ายที่จะลงเรือนมา ค่าน้ำนมก็มีหม้อ ๑ ใบ ถ้วย ๑ ใบ ชิ่นหรือเสื้อ ๑ ผืน ค่าน้ำนมนี้ไม่ใช่ค่าทอง ถ้ามีการหย่าร้างกันไม่สามารถเรียกคืนได้ ต้องยกให้ไปเลย (หม้อหมายถึงว่า แม่ได้ต้มน้ำร้อนให้ลูก ถ้วยใช้ตักน้ำให้กิน และชิ่นคือผ้าที่ใช้เปียงสะพายลูกมาตั้งแต่เล็ก)

ค่าลงเรือน เป็นควาย ๑ ตัว จากผู้ที่ขอลูกเขย หรือลูกสะใภ้มาอยู่ที่เรือน ให้กับผู้ที่จะให้ลูกของตน ไปอยู่เรือนอีกฝ่ายหนึ่ง ควายนี้อาจเป็นควายใหญ่ควายเล็ก ควายตัวผู้หรือควายตัวเมียก็ได้ ค่าลงเรือนนี้ต่อรองไม่ได้เพราะผู้ที่ส่งลูกของตนไปจะต้องฆ่าควายกิน ถ้าไม่มีควายมาฆ่ากินเชื่อกันว่า ผีพ่อแม่

๔๒๐ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ลูกดาพ่อเฒ่าแม่เฒ่าจะมาทวงจะทำให้มีคนเจ็บป่วยในเรือน เฒ่าฮารักเรียกว่าเป็น ฮีตร้อน ควายค่าลงเรือนนี้ไม่ใช่ควายค่าตอง ถ้ามีการหย่าร้างจึงไม่สามารถทวงคืนได้ เพราะเป็นของผี

๓. หลังจากเจ้าภาพที่ขอลูกเขย ลูกสะใภ้ ยอมตกลงให้วัตถุสิ่งของที่กล่าวมาแล้วจึงค่อยตกลงเรื่องค่าตอง **ฮนุย** มีการต่อรองจนเป็นที่พอใจจึงตกลงกันค่าตองไม่มีกำหนดตายตัวแล้วแต่ฐานะครอบครัว อาจมีตั้งแต่ควายหนึ่งถึงห้าตัวและของอื่นๆ เช่น เงิน ทองคำ วัตถุมีค่า เช่น ไหเหล้าขนาดใหญ่ การตีราคามักดีเทียบกับราคาควายเป็น ไหใบใหญ่ ๑ ใบ ถือว่ามีมูลค่าเท่ากับควาย ๑ ตัว ก็จะนับเป็นค่าตองควาย ๑ ตัว รวมกับของอื่นๆ ตามแต่จะตกลงกัน

การตกลงค่าตองนี้มักจะเจรจากันตอนกลางคืน รุ่งขึ้นก็เป็นพิธีแต่งงานลงเรือน

๔. เมื่อตกลงกันได้แล้วว่าจะส่งมอบเท่าใดก่อน และติดค้างไว้เท่าใด ตอนส่งมอบค่าตองพ่อแม่ของฝ่ายที่รับมอบ ต้องจ่ายเงินให้ผู้ไปส่งตามจำนวน คนละ ๑๐๐ หรือ ๒๐๐ กีบก็ได้ ภาษาฮารักเรียกว่า **อ้ายาหนุน** (ให้-ส่ง)

๕. วันทำพิธีแต่งงาน เมื่อจ่ายค่าตองและค่าต่างๆ ตามที่ตกลงกันไว้แล้ว ฝ่ายที่ตกลงว่าจะลงเรือนก็มาเรือนได้เลย เมื่อลูกเขย หรือสะใภ้ขึ้นเรือน ฝ่ายเจ้าของเรือนจะต้องเตรียมไก่ไว้ ๑ ตัว ปะนายจะเชือดคอไก่ โดยให้ฝ่ายชายจับทางหัวและปีก ฝ่ายหญิงจับทางขาไก่ เมื่อเชือดแล้ว จะดูคางไก่ คือดูเอ็นที่คอไก่ (บางคนว่าหลอดลม) หมายความว่าดูความเป็นไปภายหน้าของคู่แต่งงาน จากนั้นก็นำไก่ไปต้มให้ปะนายและเฒ่าแก่กิน แต่งพาข้าวเอาเขยหรือสะใภ้กินร่วมกับคนในเรือน อาจกินเพียงนิดๆ หน่อยๆ พอเป็นพิธี ถือว่าเข้ามาเป็นคนในเรือนแล้ว พ่อแม่เจ้าเรือนก็จะบอกกล่าวผีเรือนมาดูแลรักษา ตอนกลางคืนมีการเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานตามฐานะคู่แต่งงานใหม่ พ่อเฒ่า แม่เฒ่าในเรือนกินข้าวด้วยกัน ถือว่าเป็นการเอาลูกเขยหรือลูกสะใภ้เข้าเรือนนับแต่นั้นไป

การแต่งงานของเฒ่าฮารักจะไม่มีบายศรีสู่ขวัญ แม้ว่าขณะนี้คนในบ้านโมปากโทนจะรับอิทธิพลการประกอบพิธีต่างๆ แบบลาวลุ่มมากขึ้นแล้วก็ตาม

พิธีเกี่ยวกับการเกิด เฒ่าฮารักไม่มีพิธีการเกิดที่เกี่ยวกับเด็ก แต่มีการอยู่ไฟของแม่ เรียกว่า **รอบอน** (รอบ-อยู่ อน-ไฟ) ต้องให้แม่ลูกอ่อนกินน้ำร้อน เอาหินมาเผาไฟแล้วจุ่มน้ำ ห่อผ้าเอามาประคบท้อง บางทีเอาใบหนาดมาต้มน้ำ ให้แม่ลูกอ่อนอาบตอนยังอุ่นๆ บางคนใช้แก่นไม้แดงต้มน้ำให้กิน ส่วนที่อยู่ไฟต้องทำเป็นเตียงนอนอยู่ข้างบ่อนไฟ ในบริเวณบ่อนนอนในเรือน (ในระยะนั้นจะต้องย้ายมาทำอาหารของกินที่เตาไฟด้านนอก) กำหนดจำนวนวันแล้วแต่ความเหมาะสม ถ้าแม่แข็งแรงก็อาจอยู่ไฟเพียง ๓-๔ วัน หรือไม่เกิน ๗ วัน

เผ่าฮารักไม่มีหมอดำแย แต่มีผู้หญิงที่เคยมีลูกแล้วไปช่วยเวลาคลอด หรือแม่เฒ่าในเรือนเป็นคนช่วยก็ได้ การตัดสายสะดือเด็ก ใครตัดก็ได้ เมื่อตัดแล้วเอารกไปฝังที่ห่างจากเรือนสัก ๕๐ เมตร มักไปฝังบริเวณที่เป็นดินโพน (เนินดิน)

การฝังศพ

เมื่อมีคนเจ็บในบ้าน และสังเกตว่าคนเจ็บจะไม่รอด คนในหมู่บ้านจะมาอยู่เป็นเพื่อน เมื่อคนเจ็บเสียชีวิต แต่ละเรือนจะส่งตัวแทนมาเผาคบงัน อย่างน้อยเรือนละ ๑ คน

เมื่อคนป่วยเสียชีวิตแล้ว พวกผู้ชายจะไปหาไม้มาทำโลง เช่น ไม้เนื้อแข็งต่างๆ เผ่าฮารัก ไม่มีการทำโลงเตรียมไว้ ถือว่า ชะล่า เวลาคบงันนั้นไม่เกิน ๓ วัน ๓ คืน ต้องเอาผู้ตายไปฝังที่ป่าช้า

เมื่อเอาศพลงเรือน ต้องทำบันไดผี ให้มีลูกบันไดเป็นจำนวนคู่ (บันไดเรือนปกติมีลูกบันไดจำนวนคี่) ทำแคร่ (กะต่า) หามลงเรือนมา อาจให้คนผลัดเปลี่ยนกันได้ เผ่าฮารักเชื่อว่าระหว่างหามศพไปนั้น ศพอาจหนักมากเพราะมีผีอื่นมานั่งเป็นเพื่อนบนโลง แต่ก็จะไม่วางพักระหว่างทาง ถ้ามีคนน้อยผลัดเปลี่ยนไม่ได้ จะต้องทำไม้ง่ามเพื่อวางคานหามพักบนนั้น ไม่ให้คานหามลงถึงดิน

ตอนที่เดินไปป่าช้า คนที่เดินหน้าสุดจะถือไข่มุกไปด้วยหนึ่งฟอง เพื่อเสี่ยงทายที่ที่จะฝังศพ ถ้าโยนไข่มุกตกที่ไหนก็ฝังตรงนั้น เชื่อกันว่าถ้าโยนไข่มุกไม่ตก แสดงว่าผู้ตายไม่อยากจะอยู่ตรงนั้น แต่ถ้าเป็นการฝังศพซ้อนในโลงเดิม เช่นถ้าผัวหรือเมียตายก่อน เมื่ออีกคนตาย อาจขุดโลงเดิมขึ้นมาแล้ววางศพซ้อนลงไปโดยกลับหัวกลับเท้ากัน จะทำอย่างนี้ได้เฉพาะผัวเมียเท่านั้น ไม่ต้องเสี่ยงทายไข่มุก เพราะจะขุดขึ้นมาแล้วฝังลงที่เดิม เมื่อเอาโลงศพวางลงในหลุมแล้ว จะเอาเสื้อผ้าข้าวของต่างๆ ของผู้ตายวางไว้ในโลงด้วย ถ้ามีมากก็วางบนฝาโลง เมื่ออัดฝาโลงแล้วเอาดินกลบ ถือว่าเสร็จพิธีฝัง

เมื่อฝังศพเรียบร้อยแล้ว ก็จะกลับมาที่เรือนของคนตาย ตอนที่กลับออกมาจากป่าช้านั้น ห้ามหันหลังกลับมาดูป่าช้า ต้องไปให้ถึงเรือนผู้ตาย เชื่อว่าถ้าใครหันหลังกลับไปดู ผีคนตายจะเรียกขวัญกลับไปป่าช้า คนนั้นก็ป่วยและเสียชีวิตเป็นคนต่อไป ในระหว่างเดินกลับมานั้น จะมีคนไปจุดไฟหย้าคาไว้ระหว่างทาง ช่วงใกล้ถึงบ้าน คนที่ไปฝังศพกลับมาจะต้องเดินข้ามไฟนี้ ถือว่าผีจะข้ามตามมาไม่ได้

เมื่อฝังคนตายเสร็จเรียบร้อยแล้วคนในหมู่บ้านยังมาเผาคบงัน เรือนคนตายต่ออีก ๑-๓ คืน จึงจะเสร็จพิธี แต่ถ้าคนหนุ่มสาวยังอยากอยู่ต่ออีกหลายคืนก็ได้ เพื่อเป็นกำลังใจให้คนในเรือนผู้ตาย เรียกว่า มาอุ่นเรือน (งันเรือน) ในช่วง ๓ วัน รวมทั้งวันฝังศพ ถือว่า ชะล่าบ้าน วันแรกเรียกว่า **ต้องโตง** คนตายกำลังเบื่อหน่าย ถ้าไปปลุกผีทำไร ก็จะไม่พอใจหมด ไม่ได้ผล วันที่สอง เรียกว่า **ลียงลาย** คือ เนื้อ

หนังสือปลั๊กปริแตก ถ้าไปทำอะไรก็จะแตกแยกสูญสลายหมด ไม่ได้ผลเหมือนกัน แต่การทำงานในบ้าน
ในเรือน หาผักหาหญ้าอาหารการกินธรรมดาทำได้ ไม่ชะล่า

เวลาฝั่งศพ จะกำหนดทิศทางว่าจะหันศีรษะคนตายไปทางใด คือถ้าเป็นผู้ชายจะหันไปทาง
ทิศตะวันตก เพื่อจะได้เห็นทิศตะวันออก ตอนเช้าจะได้ออกไปทำงาน ถ้าเป็นผู้หญิงจะหันไปทางทิศ
ตะวันออก เพื่อจะได้เห็นทิศตะวันตกเวลาบ่าย เมื่อเห็นตะวันตก จะได้เตรียมข้าวเย็นให้สามีและคนใน
เรือน คนฮารักเชื่อว่าคนตายอาจมาเกิดอีก ฉะนั้นบางทีญาติพี่น้องก็เอาดินหม้อเขม่า ป้ายไว้ที่หลังมือ
หลังเท้าผู้ตาย ถ้ามีเด็กมาเกิด มีเครื่องหม้ายอย่างนั้นติดตัว ก็เชื่อว่าเป็นคนตายมาเกิดใหม่

ถ้าเป็นผู้หญิงตายทั้งกลม จะต้องเอาลูกออกก่อนแล้วจึงฝังรวมกันทั้งแม่และลูก ในการเจาะ
ลูกออกนี้ ญาติพี่น้องมักไม่ทำเอง แต่จ้างคนอื่นที่ใจกล้ามาทำให้ ถ้าไม่เจาะออกจะกลายเป็นผีตายโหง
และดุร้าย สั่งสอนกันมาแต่ครั้งปู่ย่าตายายเป็นอันตรายมาก

เผ่าฮารักกำหนดป่าช้าฝั่งคนตายแยกกัน เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ป่าช้าผู้ใหญ่ **จามัน** ผู้ตายมีอายุ ๔-๕ ปีขึ้นไป

๒. ป่าช้าเด็ก **จามันอินดอย** เด็กอายุต่ำกว่า ๓ ปี ฝังแยกต่างหาก

๓. ป่าช้าผีตายโหง **จามันเบรง** แยกอีกบริเวณหนึ่งต่างหากไม่ให้รวมกับคนตายธรรมดา ระยะ
ทางจากหมู่บ้านถึงป่าช้ากำหนดว่าประมาณ ๑ กิโลเมตร จะอยู่ทิศไหนของหมู่บ้านก็ได้ เผ่าฮารักจะไม่
เผาศพ ยกเว้นคนตายเป็นโรคเรื้อรังจึงจะเผาได้

อโกลงปะฮาว พิธีเรียกขวัญ ถ้าขวัญหาย เช่นไปอาบน้ำนาน หรือไปมีเหตุอะไรมา ให้ตกใจ ไม่สบาย
ต้องเรียกขวัญ โดยคนในเรือนนั้นหรือคนอื่นก็ได้ ไปบริเวณที่คนขวัญหายไป เอาซอน (หาปลา) ไปเอ็น
ดักขวัญกลับมา หยิบเอาหินก้อนเล็กๆ ใส่ซอนกลับมาด้วย เมื่อมาถึงเรือนก็ถามคนในเรือนว่า “ขวัญ
ของ..... กลับมาหรือยัง” คนในเรือนจะตอบว่า มาแล้ว คนนั้นก็ขึ้นเรือน เอาหินจากซอนใส่จอกน้ำ
คืบถ่านไฟแดงๆ มาด้วย มาถึงที่คนเจ็บนอนอยู่ ก็เอาถ่านใส่ลงในจอก จะเกิดควัน ให้บอกควันเข้าหา
ตัวคนเจ็บ และพูดว่า “หนึ่งสองสามสี่ห้าหกตกไป ขวัญหายคืนเข้าตัวคนนี่แล้วเด้อ อย่าให้เจ็บอย่าให้ไข้
ให้แข็งแรงอยู่ดีกินดี”

พิธีเลี้ยงผี ผู้ทำพิธีเรียกว่า หมอเลี้ยงผี ไม่ใช่ใครๆ ก็ทำได้ การเลี้ยงผีไม่มีการกำหนดวันเดือนปี ขึ้น
อยู่กับว่าถ้ามีคนเจ็บป่วย และรู้ว่าผีทำ จึงจะมีการเลี้ยงผี ถ้าหมอบอกว่าผีใดทำก็เลี้ยงผีนั้น ตามปกติ
แล้วถ้าหมอบอกว่า ให้ใช้อะไรเลี้ยงผีก็ทำตาม โดยมากมักจะเป็นไก่ หมู แต่บางที่ใช้กิ้งก่า หรือแมงมุม
หมอดูเรียกว่า **ตะก้องจะลึง** ส่วนหมอผีเรียกว่า **ตะก้องปะยาง** หมอดูกับหมอเลี้ยงผีบางครั้งก็เป็นคน

คนเดียวกัน บางครั้งก็เป็นคนละคนกัน บางคนดูได้อย่างเดียว

เมื่อหมอรู้ว่าผีอะไรแล้ว ก็ตกแต่งเครื่องเลี้ยงผี หมอผีจะเป็นคนบอกว่า เลี้ยงผีอะไร ถ้าเลี้ยง ผีป่า ผีหนองน้ำ ผีต้นไม้ก็จะทำกระทงสี่มุม ถ้าเป็นผีคนตายโหงก็จะทำกระทง ๓ มุม ภายในกระทงใส่ ข้าวดำ (ข้าวเก่า) ข้าวแดง ข้าวขาว บั๊นเล็กๆ เอากากกล้วยมาทำเป็นรูปคน ๓-๔ รูป ทำรูปควาย ช้าง ม้า อย่างละรูป ตัดกะบั้ง ทำเหล้าหนึ่งไห ทำธงด้วยผ้าหรือกระดาษสีดำ แดง ขาว หลายนๆ อัน ทำไม้ กวาดให้หมอผีกวาดผีออกจากคนเจ็บ ที่ปลายไม้กวาดปั้นข้าวสุกใส่ปลายไม้ เมื่อหมอผีกวาดผีออกจาก คนป่วยได้ ๒-๓ คืบแล้ว ก็ลงมือเลี้ยงผี โดยทำอาหารให้ผีเหมือนอาหารคน แต่ทำไม่มาก เอาใส่กระทง เวลาเลี้ยงผีจะจุดเทียน เรียกผีออกจากเรือนคนป่วย แล้วนำกระทงนั้นออกไปตามทิศที่ผีนั้นอยู่

กำหนดการเลี้ยงผี จะถือเอาตามเวลาที่คนเริ่มเจ็บป่วย เช่น ถ้าเริ่มป่วยในตอนเช้า ก็ต้อง เลี้ยงผีตอนเช้า เชื่อกันว่า ถ้าเลี้ยงผีไม่ถูกเวลาที่ผีทำ ผีจะไม่รับกระทงที่เลี้ยง คนป่วยก็จะไม่หาย

พิธีกรรมอื่นๆ

พิธีการปลูกเรือน

ผู้ทำพิธีในการปลูกเรือนใหม่ คือ เจ้าของเรือนใหม่ จะทำเครื่องหมายโดยการปักหลักหรือถาง หนุ่ย ในที่ดินที่ต้องการปลูก จากนั้นก็จะเสี่ยงความฝัน ถ้าฝันดีก็จะปลูกเรือนตรงที่นั้น ถ้าฝันไม่ดีก็ ย้ายหาจุดใหม่ เวลาที่จะยก (ยอ) เรือนใหม่ต้องตัดต้นกล้วยเล็กๆ หนึ่งต้น (กล้วยดิบน้อย) มัดไว้กับ เสาที่จะยกก่อน เชื่อว่าจะทำให้ร่มเย็น เหมือนกับต้นกล้วยซึ่งมีน้ำชุ่มอยู่ในต้นเสาคู่ที่จะผูกกล้วยนั้นจะ เป็นเสาคู่กลางด้านหน้าเรือนก็ได้ แต่ส่วนมากมักยกเสาคู่กลางด้านในเรือนที่จะเป็นบริเวณที่นอน ก่อน เสาคู่หน้า การผูกกล้วยอาจจะผูกเพียงเสาเดียวในคู่นั้น

เวลาปลูกเรือนส่วนมากจะปลูกตอนเช้า แต่ไม่ได้กำหนดเวลาว่าเวลาใดดีเวลาใดไม่ดี เพียงแต่ มีข้อห้ามคือ ห้ามปลูกเรือนในวันข้างแรม (*กโฮลิจ*-เดือนดับ) เชื่อว่าไม่ดีเพราะการสร้างนี้จะไม่เจริญ จะเหมือนพระจันทร์ที่มีดดับไป จึงนิยมปลูกในเวลาเดือนออก (*กโฮเกิด*)

ข้อห้าม ข้อนิยมที่เกี่ยวกับความเชื่อ

ข้อห้าม

๑. เวลาผีเลี้ยงผี แปะฮิต ห้ามเอาไม้ดิบขึ้นทางหน้าเรือน แต่ถ้าเป็นไม้สั้นๆ ไม้เล็กๆ ก็เอา ขึ้นได้ ถ้าไม้ขนาดใหญ่ต้องเอาขึ้นทางหลังเรือน เรือน ถือว่า ขะลำ ถ้าเป็นเวลาแปงฮิตจึงเอาขึ้นเรือนได้ เด็ดใบไม้ดิบมาโปรยหน้าเรือนก็ไม่ได้ ถ้าเกิดมีคนเจ็บ ถือว่า คนทำนั้นผิดฮิต ต้องเฮ็ดเว้าผี คอบผี ให้

ผู้รู้ ว่า คนทำนั้นไม่รู้ธรรมเนียม แต่ถ้าเป็นคนฮาร์กธรรมเนียม ที่ทำเพราะหาเรื่องหรือเพราะเมา จะต้องถูกปรับไหม เช่น ถ้ามีคนเจ็บป่วยก็ต้องฆ่าหมูฆ่าควาย ให้ผีกิน

๒. ห้ามเรียกผี พูดถึงผีในที่ในเรือน นอกจากในขณะแบ่งฮีดคอง ก็เรียกได้ ห้ามร้องรำ ตีปะเนาะ ตีก็องลา ถ้าไม่ใช่เวลาแบ่งฮีด การเป่ากะบัง ตีกลอง ก็ทำไม่ได้ เพราะถือว่าเป็นเครื่องดนตรีสำหรับแบ่งฮีด ไม่ใช่เครื่องบันเทิง

๓. เวลาไปเกี่ยวข้าวห้ามผิวปาก ข้าวเปลือกข้าวสารจะหมดเปลืองเร็ว ปลิวไปหมด

๔. ปลุกเรือน ห้ามปลุกวันเดือนดับ เวลาเดือนดับ ห้ามรดข้าวหรือเอาข้าวออกจากไร่ จากเล้า ข้าว ถือว่าจะทำให้กินข้าวเปลือง ไม่พอกิน แม้แต่เสื้อผ้าข้าวของที่อยู่ในหีบในห่อเวลาเดือนดับก็ไม่ให้เอาออกมา เงินทองไม่ให้หยิบมาซื้อข้าวของหรือหยิบให้ใคร ควายในคอกไม่ให้เอาไปขาย โดยทั่วๆ ไปถือว่า เดือนดับเป็นเวลาสิ้นสุด ทำอะไรก็จะหมดเปลือง จะเสียหาย

๕. ถ้าในเรือนมีผีตายโหงลักษณะใดก็ตาม คนในเรือน ต้องฆ่าควายสลากบ้าน **กะซิดกะปัว สลากกะไก** เป็นการแก้ชะล่า

๖. ผู้หญิงท้องหรือมีระดู ห้ามนั่งที่หัวบันไดเรือนหรือนั่งคาประตูเรือน ลูกจะไม่ออก

๗. ระหว่างท้อง ถ้าผู้หญิงจะไปไหน ไปทำงานหรือทำธุระอะไรก็ตาม ต้องไปให้ถึงที่ทำธุระให้เสร็จแล้วกลับเรือน ห้ามไปครึ่งค่อนทางแล้วกลับเรือน ถ้าจะไปเอาข้าวของอะไรมาเรือน เช่น ฟืน ผักหญ้า ต้องเอามาให้หมด แล้วเก็บไว้ที่เรือน ห้ามกลับไปเอาสองเที่ยวสามเที่ยว

ผู้หญิงที่กำลังอยู่ไฟหลังคลอดลูก ไม่ให้กินปลาหนัง ถ้าออกไฟแล้วกินได้ตามปกติ ผู้หญิงไม่ให้กินกล้วยแฝด หรือ กล้วย ๒ หน่วย ๓ หน่วยติดกัน กลัวว่าจะมีลูกแฝด ซึ่งเวลาคลอดมักจะอันตราย แต่ไม่ถือว่า ชะล่า และไม่รังเกียจลูกแฝด

ผู้หญิงท้อง ห้ามกินอาหารบางอย่าง เช่น ลิ่น ลิง แมว เสือ ช้าง หมา ม้า งู เต่า ถ้าเป็นการเอาอาหารไปให้คนเรือนอื่น ก็ต้องบอกว่าเป็นอาหารอะไร ใครที่กินไม่ได้จะได้อะไร ไม่ทำผิดฮีด เมื่อก่อนนั้นคนฮาร์กไม่กินหมา แต่เดี๋ยวนี้เริ่มมีบางคนกิน แต่ส่วนใหญ่ก็ยังไม่กินหมา ถ้าผู้หญิงท้องกินเนื้อสัตว์ที่ต้องห้ามเข้าไปแล้ว เด็กที่เกิดมาก็อาจจะมีความผิดปกติในทางร่างกายหรือจิตใจ เช่นแม่กินเนื้อลิง เด็กอาจมีนิสัยขี้ลักขี้ขโมย กินเนื้อเสือเด็กจะมีนิสัยโมโหร้ายเหมือนเสือ เป็นต้น เมื่อแม่รู้ตัวว่ากินเนื้อสัตว์เหล่านี้เข้าไป จะต้องเก็บกระดูกสัตว์ไว้ เมื่อคลอดลูกแล้ว ถ้ารู้สึกว่าการร่างกายผิดปกติหรือจิตใจไม่เป็นปกติ ก็ต้องเอากระดูกนั้นไปเผาไฟ

๘. เรือนใดมีแม่หญิงที่ได้ลูกไม่มีพ่อ หรือมีลูกเมื่อแต่งงานยังไม่ครบปี เรียกว่า **ลูกทาง** หรือ **ลูก**

บ่เต็มเดือน ต้องให้พ่อแม่ของผู้หญิงนั้นฆ่าควายสลากบ้านให้คนอื่นมากินทั้งหมดและต้องเอาเลือดควายมาทาหลังเท้าคนในบ้านทุกคนรวมทั้งทาของใช้ในเรือน ไม่เช่นนั้นจะมีคนเจ็บคนตาย หรือข้าวของเสียหาย ถือว่าถ้าไม่ฆ่าควายก็จะชะล่า

๑๐. ไปฝังศพ เวลากลับจากหลุมฝัง ห้ามเหยียบหลังไปดูบริเวณหลุม ให้เดินกลับเรือนมาเลย และระหว่างทางต้องจุดกองไฟเล็กๆ แล้วก้าวข้ามกองไฟ ผีจะตามมาไม่ได้

ฝังศพแล้ว ในระยะสามวัน (นับรวมวันฝังศพ) ไม่ให้ทำงานในไร่นาหรือสวน ไม่ให้ไปปลูกต้นไม้ปลูกพืช หรือทำกิจการงานจริงๆ จังๆ แต่ถ้าเป็นการหาผัก หาปลามากินในเรือนก็ทำได้

ข้อนิยม

๑. เวลาปลูกเรือน ตอนจะฝังเสาคู่แรก ต้องเอาต้นกล้วยตีบน้อยผูกที่เสา แล้วจึงฝัง เชื่อว่าจะอยู่สุขสบาย ร่มเย็น เหมือนต้นกล้วยซึ่งเย็นเพราะมีน้ำชุ่มเต็ม

๒. ก่อนรดข้าว ถ้าได้ทำพิธีเรียกขวัญผีข้าว ก็จะได้ข้าวมาก จึงนิยมเอิ้นผีหรือทำขวัญข้าวขวัญไร่นา อย่างน้อย ๓ ปีต้องทำครั้งหนึ่ง หรือจะบ่อยกว่านั้นก็ได้ เพื่อให้ข้าวงอกงาม การเอิ้นขวัญข้าวนั้นทำกันที่ไร่นา ถ้าครอบครัวใดทำได้ตามกำหนด ๓ ปีต่อครั้ง เชื่อว่าจะไม่อดอยาก ได้กินอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าไม่ทำก็ไม่ถือว่าชะล่า

๓. เวลาจะดักข้าวจากเล้า จะเอาไปหุงกิน ต้องดักด้วยกระตองเต่า **เกราะฮือเด็ก** แล้วจึงใส่กะพ้อเอาไปเรือน ถือว่าข้าวจะไม่หมดเปลืองเร็ว

๔. เมื่อมีการพลัดตกหกล้ม โดยเฉพาะในกรณีเด็กๆ หกล้ม จะต้องเอาดินตรงที่หกล้มนั้นมาใส่จอมหัว เป็นการเรียกขวัญ เรียกว่า **กะโลงปะฮาว** เมื่อมีใครที่เดินทางไปที่ยื่นนานๆ หรือลงไปอาบนํ้านานเกินไป ก็นิยมเรียกขวัญให้มาอยู่กับตัว

เมื่อมีลูกเล็กเด็กแดงเกิดเจ็บป่วย มักไปเอาน้ำหรือดินตรงที่เด็กไปเล่นก่อนจะเจ็บไข้ ดักใส่ชอนมาที่เรือน ตอนดักให้บอกว่า **นี่เป็นขวัญของลูกข้อย อย่ามาอยู่ตรงนี้ ข้อยจะนำเมื่อเอือน** แล้วกลับไปเรือน เมื่อถึงเรือนให้ร้องถามคนบนเรือนว่า **ลูกมาหรือยัง** คนบนเรือนจะร้องตอบว่า **มาแล้วๆ** จากนั้นเอาเศษดินหรือน้ำที่ดักมานั้น ไปวางไว้บริเวณหัวนอนเด็กชั่วระยะหนึ่ง พอหายแล้วก็เอาไปทิ้งได้

ข้อห้ามข้อนิยมเหล่านี้ ในบ้านโมปากโทนยังจดจำกันได้อยู่พอสมควร แต่การถือปฏิบัติก็คลายความสำคัญลงไปมาก เพราะวิถีชีวิตเปลี่ยนไป เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ก็ทันสมัยขึ้น ที่บ้านฮารักที่อยู่ไกล เช่น บ้านปะออร์ คนเฒ่าคนแก่ยังห้ามหรือสั่งสอนลูกหลานอยู่ตามความเชื่อดั้งเดิม

ศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้าน

เครื่องดนตรี เครื่องดนตรีของฮาร์กมีทั้งดนตรีเฉพาะพิธีกรรมและดนตรีเพื่อการบันเทิงรื่นเริงทั่วไป เครื่องดนตรีที่ใช้ในพิธีกรรมโดยเฉพาะนั้น ได้แก่ ก้องลา ปะเนาะ ก้องเพล ก้องตบ และกะบัง ส่วนเครื่องดนตรีที่เล่นเพื่อความบันเทิงได้แก่ ระนาด ๕ ลูก และ ๗ ลูก กระจับปี ซอ แคน

เครื่องดนตรีพิธีกรรม

๑. **ตะเล** ก้องลา เวลาตีต้องสะพาย แล้วเอาไม้ท่อนตีสองด้านกลองสลับกัน
๒. **จิง** ปะเนาะ เป็นทองเหลือง คล้าย ก้องลา ไม้ตีเป็นไม้ท่อนคาคพรต ด้านหน้า ปะเนาะมีขนาดต่างๆ กัน จะตีไปเดียว หรือหลายๆ โบกก็ได้
๓. **ก้องเพล หรือ ก้องวัด** ใช้ตีบอกเวลาเพล หรือตีเวลากินฮีต จะเก็บไว้ที่กว๊าน สังเกตได้ว่า ก้องเพล ไม่มีคำเรียกในภาษาฮาร์ก อาจเป็นเพราะไม่ใช่เครื่องดนตรีดั้งเดิม เพราะฮาร์กไม่มีวัด และไม่นับเวลาเพล จนถึงระยะที่รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากลาวลุ่ม
๔. **ก้องตบ** ไม่มีชื่อเรียกในภาษาฮาร์กเช่นเดียวกัน เป็นกลองขนาดเล็ก เอาคล่องไว้ตรงสี่ข้าง แล้วตบด้านหน้ากลอง ใช้ทั้งสองมือ
๕. **กะบัง** เป็นไม้ไผ่ จะตัดมาทำในตอนที่จะแบ่งฮีต หรือทำแล้วเก็บไว้ใช้หลายครั้งก็ได้ ปรกติกะบังจะเป็นชุด ๕ อัน หรือ ๗ อัน เพื่อให้ได้เสียงต่างๆ กัน ประกอบเข้าเป็นทำนอง

ปัจจุบัน ที่บ้านโมปากโทนยังมีคนที่ทำและเป่ากะบังได้บ้าง แต่ไม่ครบชุด คนหนุ่มๆ เป่ากะบังไม่ค่อยเป็น บางทีเวลาแบ่งฮีตจึงมีกะบังไม่ครบชุด

เครื่องดนตรีเพื่อความบันเทิง

๑. **ปล้องเปุลล** ระนาด ๕ ลูก เป็นปล้องไม้ไผ่ชนิดลำเล็กๆ ตัดขนาดต่างกัน ๕ ปล้อง ผ่ากลางเวลาเล่นวางบนปากครกหรือท่อนซุงก็ได้ ใช้ไม้ไผ่ท่อนเล็กๆ สองท่อนตีบนปล้องที่วางบนซุง ส่วนมากผู้หญิงชอบเล่น เด็กๆ ก็เล่น

๒. **โดงสิง** ระนาด ๗ ลูก ลูกระนาดมักนิยมทำด้วยไม้จริง (ไม้แก่น) คล้ายโปงลางของคนอีสาน เวลาเล่นต้องแขวนกับท่อนไม้ใหญ่ ใช้เชือกสองเส้นมัดไว้ แล้วใช้ไม้ท่อนตีไล่เสียงให้เป็นทำนองเพลง ส่วนมากผู้ชายเล่นเพราะต้องใช้แรงมากกว่า แต่ผู้หญิงจะเล่นก็ได้ ไม่ห้าม

๓. **กายบับปี** หรือ กะจับปี เรียกตามลาวลุ่ม มี ๒ สาย บางทีมี ๓ สาย ใช้มือดีด แบบกีตาร์

๔. **ซอซี** ซอ ใช้คันชักมีสายเป็นเอ็นหรือลวดเล็กๆ สายซอเป็นเอ็นเหมือนกัน

๕. **ปะเลล** ปี ใครเป่าก็ได้ แต่มักเป็นผู้ชายเพราะต้องใช้ลมมากและเหนื่อยเร็ว

๖. **แกน** แคน ส่วนมากผู้ชายเป่าแคน ผู้หญิงไม่เป่า

ในยามที่เป็นฤดูกาลผลิต ต้องอยู่ที่ไร่ ก็อาจตีระนาดเล่นได้ แต่ในเดือน ๗-๑๒ ซึ่งมักอยู่เรือนจะไม่ค่อยเอามาเล่นในเรือน

การขับลำ เฝ้าฮารักมีการลำ (ขับ) อยู่ ๒ ชนิด คือ **สะกา** และ **บะบอด**

สะกา เป็นการลำเรื่องทั่วๆ ไป เล่าถึงการผลิต การทำไร่ทำนา เรื่องของบ้านของเรือน หรือเรื่องเกี่ยวกับปาวสาว คนลำสะกามักเป็นคนหนุ่มหรือวัยกลางคน

บะบอด ส่วนมากคนลำบะบอดจะเป็นคนเฒ่าอายุมาก การลำจะมีเสียงเอื้อนยาวกว่าสะกา จึงค่อนข้างช้า คนหนุ่มๆ ไม่ชอบลำบะบอด เพราะไม่ทันใจ ไม่ค่อยสนุกสนาน

ทั้งสะกาและบะบอด เป็นการลำที่ทำได้เฉพาะเวลาที่มีพิธีกรรมแบ่งฮีด ลำที่เรือนที่แบ่งฮีดหรือที่กว๊านของบ้าน ถ้าไม่มีการแบ่งฮีดก็ไม่มีการลำ ถือว่าผิดฮีด แต่ถ้าออกไปจากบ้านไปอยู่ป่าดงตามลำน้ำลำเซ เวลาไปหาของกินหรือหาของป่าต่างๆ ก็อาจจะลำได้ คนที่อยากลำสะกาและบะบอดต้องจดจำและเรียนรู้จากการฟังคนเฒ่าคนแก่ ไม่มีการเรียนการสอนกันอย่างจริงจัง ปัจจุบัน คนที่ลำได้มีอยู่ไม่มากนัก เพราะนิยมร้องเพลงแบบลาวลุ่มสมัยใหม่มากกว่า ที่บ้านกะสังทาง บ้านกะโดนและบ้านปะออร์ ยังมีการขับลำสะกาและบะบอดบ้าง แต่ก็มีคนลำได้เหลืออยู่น้อย

นิทานพื้นบ้าน ที่บ้านโมปากโทนยังมีคนแก่ๆ ที่ชอบเล่านิทานอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเล่านิทานลาวลุ่ม เพราะอยู่ใกล้กับลาวลุ่มมานาน นิทานลาวลุ่มเป็นนิทานเรื่องยาวๆ ประเภทนิทานปรัมปรา (fairy tale) นิทานท้องถิ่น (legend) เช่น นางผมหอม นางก้นมั่ง รวมทั้งท้าวสีทน (ศรีธนญชัย หรือ เชียงเมี่ยง)

วัฒนธรรมทางภาษาของฮารักแสดงออกอีกลักษณะหนึ่ง คือ คำว่าคำกล่าวต่างๆ ที่เป็นคำกล่าวเปรียบบ้าง เป็นพังเพยหรือภาษิต ทำนองเดียวกับ ฝะหย่า บ้าง รวมทั้งการเกี้ยวพาราสี ดังเช่นตัวอย่างที่ท้าวดวงใจบันทึกจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่บ้านโมปากโทนและบ้าน กะสังทาง ดังนี้

คำว่าคำสอน

บ่อยู่บ่เช่าคือหางหมู (ผู้รอบรู้ผู้นำ คือได้เตงไ้ก)

พ่อแม่สอนลูกให้ดูหางหมู ว่าหางหมูไม่อยู่นิ่งเลย เพราะหมูเที่ยวเดินหากิน คนจึงควรต้อง

๔๒๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ขยันอย่าอยู่นิ่ง ให้ดูทางหมูเป็นแบบ เป็นคำที่พ่อแม่สอนลูก หรือสอนทั่วๆ ไปก็ได้

ผู้ใจใหญ่ บ่มีก็ว่ามี (เกลิมตะมิฮู ซำกอรุซำบระฮู)

คนใจใหญ่ อวดโอ้ ไม่มีก็บอกว่ามี ใจใหญ่เหมือนงูเหมือนม้า (ถือว่าไม่ดี)

ผู้ใจน้อย เฮ็ดหยังกีย่านว่าบ่ได้ ย่านแต่บ่แล้ว บ่หาญ (เกลิมกาเก๊ะฮู)

ต้องฮายซ็อก เกิดญี่เดือย เกิดญี่ซา เกิดลู้บ

คนใจเล็กใจน้อยเท่าเส้นผม ทำอะไรก็ล้มแต่จะไม่สำเร็จ ไม่กล้าไม่หาญ

พะหยากเกี้ยว มีลักษณะโต้ตอบและเปรียบเทียบกับระหว่างผู้บ่าวผู้สาว

ผู้บ่าวจะพูดกับสาวหรือพูดกับพ่อแม่สาวว่า

ข้อยอยากได้ไก่เจ้าเมื่อเฮือนไวเลียงได้บ่ ข้อยอยากได้ควาย ได้ไก่

เจ้ามาเลียง ได้บ่

ผู้สาวจะตอบว่า เจ้าบ่อยากได้ดอก ไก่ข้อยบ่แม่นแนวงามปานใด

ผู้บ่าวพูดว่า เนางอนจ้องปายโมคี่ฮะโฮม เดอยฮะ

ฮ้ายขอกินข้าวของเจ้าคือสิหอมได้บ่

ผู้สาวตอบว่า เนายังอนจ้องปายเออวดอก ยี่ฮะโฮมยี่แซบ

ฮ้ายบ่มักกินข้าวของน้องดอก ข้าวบ่หอมบ่แซบ

นอกจากนี้ ก็ยังมีคำอวยพร คำกล่าวในการผูกแขนสู่ขวัญ ซึ่งนอกจากคนแก่คนเฒ่าจะให้พรลูกหลานแล้ว คนหนุ่มคนสาวหรือลูกหลานก็ให้พรพ่อแม่เฒ่าในขณะผูกแขนให้ผู้เฒ่าด้วย วัฒนธรรมมุขปาฐะหรือวัฒนธรรมทางภาษาเหล่านี้ แม้จะมีลักษณะที่รับอิทธิพลจากชนเผ่าอื่นๆ ได้ง่าย แต่ก็ยังสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตดั้งเดิม ความเชื่อและแนวปฏิบัติต่างๆ ของเผ่าได้ชัดเจนพอควร

บ้านโมปากโทนเป็นบ้านฮารักที่อยู่ในเขตตัวแขวงดงกล้าวแล้ว ความสัมพันธ์กับชนเผ่าอื่น และความเจริญก้าวหน้า ซึ่งทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดขึ้นได้มากและรวดเร็ว แม้แต่บ้านที่อยู่ไกล เช่น บ้านปะออร์ บ้านกะโดนและกะสังกาง ก็ยังมีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในเวลาเพียง ๑-๒ ปี ดังเช่น ที่บ้านกะสังกาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ยังมีเรือนแบบดั้งเดิมอยู่เกือบทั้งบ้าน แต่เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ปรากฏว่า เรือนเดิมเหลืออยู่ไม่ถึงครึ่ง เรือนที่ปลูกขึ้นใหม่และกำลังจะปลูกอีกหลายหลัง ล้วนเป็นเรือนแบบลาลุ่มทั้งสิ้น และแม้เรือนเดิมก็ยังมีลักษณะต่างไปจากเรือนฮารักแท้ๆ คือ ฝาบ้านไม่เอนออก เหมือนที่เห็นได้จากเรือนละวี บ้านละวีฝั่งแดง จึงเห็นได้ว่า วิถีชีวิต

ของชนเผ่ากำลังเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่มีความสัมพันธ์กับชนเผ่าอื่นมากขึ้น

ตามคำบอกเล่าของท้าวดวงใจ เผ่าที่คนฮาร์กคิดว่าคล้ายกับตนมากที่สุดในช่วงวิถีชีวิตความคิดความเชื่อ คือ ลาวลุ่ม การทำมาหากินก็เป็นแบบเดียวกัน กินข้าวเหนียวเหมือนกัน ส่วนเผ่าอื่นๆ หลายเผ่ากินข้าวเจ้า นอกจากนี้ คนฮาร์กก็คิดว่า ฮาร์กและลาวลุ่มรู้จักศีลรู้จักธรรม รู้จักการทำบุญ ฮาร์กถือว่าลาวลุ่มเป็นพี่ใหญ่

แต่ถ้าจะเทียบกับกลุ่มอื่นที่เป็นชนเผ่าด้วยกัน ก็คิดว่าใกล้เคียงมากที่สุดแต่ส่วยนับถือพุทธ ฮาร์กยังถือผี อีกเผ่าที่คล้ายกันคือ ตะเรียง ส่วนเผ่าที่คิดว่ามีลักษณะใกล้เคียงกันมากที่สุดคือ กะตู ไม่ว่าวิถีการกินอยู่ การทำไร่ทำนา แตกต่างกันมาก เห็นได้ว่า เพราะหลักแหล่งถิ่นฐานของฮาร์กและตะเรียงอยู่ใกล้กันทำให้คนทั้งสองเผ่ามีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดมาแต่เดิม จึงต่างรับอิทธิพลของกันและกันไว้มาก

ในการติดต่อสัมพันธ์กับเผ่าอื่น ฮาร์กคิดว่า เผ่าตนเองไม่ค่อยเดินทางไปติดต่อกับใคร มีแต่เผ่าอื่นมักมาติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขายข้าวของกับเผ่าฮาร์ก คือมาที่บ้านฮาร์ก ฉะนั้น ภาษาฮาร์กจึงเป็นภาษาที่เผ่าอื่น ๆ มักจะเรียนรู้และพูดได้เป็นส่วนมาก แต่ฮาร์กไม่ค่อยรู้ภาษาของเผ่าอื่น เพราะไม่จำเป็นต้องใช้ มีแต่คนอื่นต้องพยายามทำความเข้าใจกับฮาร์ก ถ้าจะต้องเรียนพูดภาษาอื่น ก็คิดว่าภาษาของเผ่าเงะ (เกรียง) กับภาษาเผ่าตะเรียง น่าจะเรียนได้ง่ายที่สุด

แต่ก่อนคนฮาร์กไม่ค่อยแต่งงานข้ามเผ่า เพราะคนฮาร์กเป็นกลุ่มใหญ่ มีคนมาก และบ้านฮาร์กก็เป็นบ้านใหญ่ หลายครัวเรือน ไม่จำเป็นต้องเที่ยวหาผู้หญิงหรือผู้ชายเผ่าอื่นมาแต่งงานด้วย แต่ในปัจจุบันมีการแต่งงานระหว่างเผ่ามากขึ้น คนฮาร์กแต่งงานกับเผ่าเงะมากที่สุด เพราะอยู่ใกล้กัน ทั้งนี้เพราะขณะนี้มีคนเงะที่อพยพลงมาอยู่ในเขตเมืองท่าแดงเป็นจำนวนมากบางแห่งอพยพลงมาทั้งบ้าน เช่น บ้านจะลาม ทำให้ฮาร์กมีโอกาสได้พบปะกับเงะมากขึ้น

ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นมุมมองของคนฮาร์กเอง คือ ท้าวดวงใจ ซึ่งเป็นฮาร์กที่อยู่ในเขตเมืองมีการศึกษาดี และเป็นพนักงานของรัฐ มีวิถีชีวิตที่ทันสมัย ในขณะที่เดียวกันก็ยังสนใจวัฒนธรรมเก่าแก่ดั้งเดิมของเผ่า เพราะอยู่ในแนวทางการทำงานในปัจจุบัน มุมมองปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีลักษณะที่น่าสนใจ

(พิธิแบ่งฮึดเรือนที่บ้านโมปากโทน ผู้วิจัยได้ไปร่วมสังเกตการณ์ด้วย ในช่วงบ่าย วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๕๑)

ละวี

ในเมืองละมาม แขวงเซกองนั้น นอกจากชนเผ่าฮาร์กจะครอบครองพื้นที่ส่วนใหญ่มาแต่เดิมแล้ว ก็ยังมีลาวลุ่มอีกจำนวนหนึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองละมาม แต่มีเพียงไม่กี่บ้าน เช่น บ้านโพน บ้านดอนจัน และในตำบลบ้านเตดสะบาน หรือเทศบาลเมืองละมามนั่นเอง

นอกจากฮาร์กและลาวลุ่มแล้ว ยังมีชนอีกเผ่าหนึ่งที่มีจำนวนน้อยนิดจริงๆ ในบรรดาเผ่าทั้งหลายในแขวงเซกอง ไม่ว่าจะเป็นสืบสวาย่อนหลังไปยังถิ่นกำเนิดเดิมบนยอดภูดอย หรือตามสำรวจมายังแถบพื้นที่อพยพในทุ่งเพียง พื้นราบที่ร้อนระอุ นับแล้วนับอีกก็คงมีอยู่ไม่เกิน ๕๐๐ คน ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ และผู้เฒ่า ชนเผ่าน้อยกระจัดกระจายอยู่ทั่วนี้คือ เผ่าละวี หรือ สะเวิง

ท้าวคำบุญ นายบ้านละวีฝั่งแดง อายุ ๓๗ ปี เล่าประวัติเผ่าละวีตามที่คนเฒ่าคนแก่ของเผ่าบอก ขานสืบทอดกันมาว่า

... .. แต่ก่อนก็ นาน นานมาแล้ว เผ่าละวีเฝ้าตนว่า สะเวิง อยู่มาเห็น เจ้านายของพวกเขา
เขามีลูกชายกก แต่ลูกชายเพิ่งกำลังจะตาย เจ้านายบอกให้เขาดูแลปกป้องรักษาลูกชาย
เพื่ณลูกชาย เพื่ณมีหัวใจทองงามหลาย เสียบผมอยู่ หัวทองนั้นหายไป

เจ้านายออกใจหลาย เว้าว่า “พวกเจ้าเป็นผู้ลักหัวของเขาไป เจ้านั้นแหละลัก
หัวทองไป”

เจ้ากกเจ้าเหล่ตันเชื้อสายของสะเวิงบอกเจ้านายว่า พวกเราไปได้แฮ็ด แต่
เจ้านายก็บ่เชื่อ พวกเราจึงต้องกระจายหนีหายจากบ้านจากเรือนเดิมบนภูดอย

บันดาสะเวิงหนีข้ามลำของ (น้ำโขง) เมื่อจะข้ามน้ำนั้น ใช้สายเชือกทองผูก
โยงกันไว้ แต่คั้นเมื่อข้ามน้ำ สายเชือกทองนั้นขาด จึงพลัดหมู่กันเป็นสอง หมู่หนึ่ง
ข้ามลำของมาฝั่งไทย อีกหมู่เพื่ณข้ามบ่ได้ จึงต้องลี้หลบชอกอยู่ตามป่าภูดอยเผ่าอื่น
ก็พากันเฝ้าว่า นี่แหละพวก ลักหัว

หมู่สะเวิงที่ข้ามไปไทยนั้นสุขสบาย มีของกินอุดม แต่พวกเขาลักหัวนี้ อดอยาก
บ่มีพอกิน ไผ่ก็ว่าเขาเป็นพวกขี้ลัก เพราะว่าได้ลักหัวทองไป เขามาอยู่ห้วยนวน ขอ
ดินอะลักอยู่ ใกล้บ้านกะสังทางของอะลัก ต่อมาก็ได้ยกย้ายไปภูหลวง ไปอยู่ดิน
ห้วยญืด แยกบ้านออกเป็นห้วยญืดใหญ่และห้วยญืดน้อย แล้วก็ยังแตกแยกย้าย
กันไปอีก

ตำนานความเป็นมาของเผ่าละวีนี้ บัดนี้ได้รับการบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรด้วยตัวอักษรลาว เก็บไว้ทั้งในลักษณะปัมจด (สมุด) ของห้องวัฒนธรรม บ้านละวีฝั่งแดง และยังเขียนไว้บนแผ่นกระดาษขาวขนาดใหญ่ ติดไว้บนฝากระท่อมเล็กๆ ที่ชาวบ้านละวีฝั่งแดงช่วยกันสร้างขึ้นสำหรับเป็น “ห้องวัฒนธรรม” ของเขา ท้าวคำบุดบอกว่า คนละวี เป็นมาอย่างนี้ และถูกเรียกว่า พวก **ลักหวี** หรือ ละวี แทนชื่อเดิมว่า **สะเวิง** มาจนบัดนี้ และคนละวีเองก็ยอมรับ เพียงแต่ว่าถ้าจะออกเสียงแบบคนละวีจริงๆ ก็จะออกว่า **ชะวี**

ส่วนที่บ้านละวีน้ำพัน แหล่งถิ่นฐานของละวิกุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งบนเนินภู ผู้เฒ่าที่บ้านน้ำพัน คัมได้ เล่าตำนานของเผ่าว่า

... แต่เดิมอยู่ดินไท ลูกสาวของพญาไทตายลง พญาเอาคนแต่ละเผ่า
ไปคบงัน (ไปชุมนุมที่เรือนเป็นเพื่อนศพ) มีนายละวีผู้หนึ่ง ลักเอาหรีดคำของ
ลูกสาวผู้ตายของพญา ท้าวพญาสืบสวน แล้วนายละวีและพวกก็เลยหนี
เอาสายทองตัดน้ำ แยกฟากน้ำออก ตัวข้ามมาฟากนี้ (ดินลาว) สายทองขาดกลางน้ำ
เลยแยกผัวเมียแม่ลูกจากกัน จึงเดินทางไปดินดักจึง ไปอยู่ห้วยนอรุท
ต่อมาไปอยู่ห้วยยอด ที่เมืองดักจึงนั้น
เมื่ออยู่ห้วยยอด คนสองสามเผ่าช่วยกันเห็ดแร่ ข้างมาโดนแร่ เผ่าละวี
ไม่เคยเห็นข้าง ก็ปาดขึ้น (ชำแหละเนื้อ) แบ่งกันกิน แล้วก็เลยหามเอาหัวข้าง
มาให้ลูกหลานดู เผ่าอื่น (อะลัก ตะเวียง) ก็เคียดละวี ละวีต้องหนีมาอยู่ห้วยอิมบุ
บนยอดภูหลวง แล้วหนีต่อมาอยู่ลุ่ม (พื้นราบ) ที่ลำห้วยญิด ดงหมากแดง
ต่อมาทยอยย้ายมาบ้านบักเฮียะ มาห้วยสิดา ย้ายไปย้ายมาหลายแห่ง

ท้าวคำจอง นายบ้านละวีน้ำพัน ถามผู้วิจัยว่า ตอนนี้อยู่ดินไทสุขสบายดีไหม มีลูกมีหลานมากไหม ละวีที่ดินลาวนี้ยังอดอยาก ต้องอพยพโยกย้ายไปที่โน่นที่นี้ แต่ก่อนก็โยกย้ายแสวงหาแหล่งพื้นดินทำกิน แต่เดี๋ยวนี้อพยพเพราะรัฐอยากให้คนละวีมาอยู่ใกล้ความเจริญ ใกล้ตัวเมือง มีพื้นที่ราบทำนา เพาะปลูกได้ มีถนนหนทางไปมาสะดวก แต่ละวีก็ยังอดอยาก ปลูกข้าวไม่พอกิน คนละวิก็เหลือน้อยลงทุกที เวลาคนละวีไปกินดองกับคนเผ่าอื่น ก็มักจะย้ายไปอยู่บ้านนั้น มีลูกออกมา ก็กลายเป็นคนบ้านอื่นเผ่าอื่นไปแล้ว

เมื่อครั้งที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ที่ห้วยญิด ภูหลวง นั้น เกิดมีโรคระบาด จึงต้องทิ้งบ้านทิ้งเรือน แยกย้ายกันไป กลุ่มหนึ่งมาอยู่ที่บ้านละวีน้อยในปัจจุบัน กลุ่มใหญ่ไปอยู่ใกล้ห้วยลำพัน (น้ำพัน) ต่อมา

๔๓๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

เมื่อเกิดสงครามต่อต้านปฏิการ (ต่อต้านอเมริกา) ก็ต้องอพยพหนีภัยสงครามไปซุกซ่อนอยู่ตามป่าเขา บางกลุ่มข้ามฟากน้ำห้วยญิตมาอยู่ที่บ้านละวีน้ำพันกลาง ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๘๐ บ้านละวีน้อยอพยพไปอยู่บ้านน้ำพันมากขึ้น บ้านน้ำพันจึงกลายเป็นหมู่บ้านหลักของเผ่าละวี่

ครั้นช่วงปี ค.ศ. ๑๙๘๕ สงครามสงบ เจ้าหน้าที่ของรัฐ “ปลุกลุก” คนละวี่ว่า ควรอพยพมาอยู่ริมเส้นทางหมายเลข ๑๖ ที่กำลังสร้างจากแขวงอัตตะปือ ผ่านเซกอง ไปถึงชายแดนเวียดนาม ขณะนั้นแขวงเซกองเพิ่งแยกออกจากสาละวัน มีนโยบายอพยพผู้คนจากถิ่นภูดอยห่างไกลมาอยู่ใกล้ตัวแขวงเพื่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่และเพื่อความสะดวกในการติดต่อคมนาคม คนละวี่กลุ่มหนึ่งจึงอพยพจากละวีน้อยมาอยู่ริมทางใหญ่ ห่างจากตัวเทศบาลแขวงเพียง ๘ กิโลเมตร รัฐจัดหาที่ดินให้ตั้งบ้านและสัญญาว่าจะจัดที่ดินทำนาให้แทนการปลูกข้าวไร่เมื่ออยู่ภูดอย กลุ่มแรกมี ๔ ครัวเรือน ต่อมาก็มีครัวเรือนอพยพตามมาอีก ๙ ครัวเรือน รวมเป็น ๑๓ ครัวเรือน นับเป็นกลุ่มแรกของบ้านละวี่ฝั่งแดง เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๕ เมื่ออพยพมาแล้ว รัฐได้จัดหาวัสดุก่อสร้างบางส่วนให้ และให้ความช่วยเหลือด้านการจัดสรรที่ดินทำกินและอื่นๆ ตามสมควร และตั้งขึ้นเป็นบ้านละวี่ฝั่งแดง

นอกจากชาวละวี่ ๑๓ ครัวเรือนที่อพยพมานี้ ยังมีหลายครัวเรือนที่ไม่สมัครใจจะย้ายและยังอยู่ที่บ้านละวีน้อย แต่ระยะต่อมาได้ย้ายข้ามฟากห้วยญิต มาอยู่บริเวณที่เป็นบ้านละวีน้อย

ปัจจุบัน ชาวละวี่อีกกลุ่มหนึ่งย้ายไปอยู่บ้านละวีน้ำพันกลาง ในปัจจุบันนี้จึงนับได้ว่าเป็นบ้านละวี่ในเซกองมีอยู่ ๔ บ้าน คือ บ้านละวีน้ำพันเหนือซึ่งเป็นบ้านเดิม บ้านละวีน้อย บ้านละวีน้ำพันใต้ และบ้านละวี่ฝั่งแดง ที่บ้านละวีน้ำพันนั้น บางครั้งก็นับแยกครัวเรือนออกเป็นคุ้มเหนือและคุ้มใต้ แต่รวมอยู่ในละวีน้ำพันด้วยกัน เพราะแต่ละบ้านมีไม่ถึง ๒๐ หลังคาเรือน ส่วนบ้านละวี่ฝั่งแดงก็ถือได้ว่ามีอายุการตั้งหมู่บ้านเพียงสิบกว่าปีเท่านั้น

ปี ค.ศ. ๑๙๙๓ มีพายุใหญ่เกิดขึ้นบริเวณใกล้เคียงบ้านละวี่ โดยเฉพาะบ้านละวีน้อย ได้รับความเสียหาย มีคนตาย แต่ที่บ้านละวี่ฝั่งแดงไม่ปรากฏว่ามีพายุหนัก ในปีเดียวกันเกิดโรคระบาดควายควายในหมู่บ้านตายมาก ท้าวติก พ่อของท้าวคำบุญ เล่าว่ามีควาย ๒ ตัว ตายหมด ส่วนท้าวทิก มีควาย ๖ ตัว ก็ตายหมดเช่นเดียวกัน โรคระบาดอื่นๆ มีเกิดขึ้นบ้าง แต่ไม่มากนัก ส่วนมากเป็นโรคระบาดสัตว์ เช่น ไก่ หมู

ปัจจุบันนี้ ครัวเรือนบางครัวเรือนในบ้านละวี่ฝั่งแดง ไม่ใช่ชนเผ่าละวี่ ได้แก่ เผ่าเตเรียบอพยพมาจากบ้านดงเมือง ๖ ครัวเรือน มาจากบ้านน้ำพันเหนือ ๑ ครัวเรือน และมาจากตัวแขวง ๒ ครัวเรือน แต่ครัวเรือนดั้งเดิมเมื่อแรกอพยพมานั้นเป็นเผ่าละวี่จากบ้านละวีน้อยทั้งหมด

ขณะนี้ที่บ้านละวีทั้ง ๔ บ้าน คือ ละวีฝั่งแดง ละวีน้ำพันเหนือ ละวีน้ำพันใต้ และละวีน้อย รวมพลเมืองทั้งหมดบ้านแล้วก็ยังมิอยู่ไม่ถึง ๕๐๐ คน บ้านละวีฝั่งแดง มีอยู่ ๒๓ หลังคาเรือน ๕๓ ครอบครัว พลเมือง ๒๔๖ คน ที่บ้านละวีน้อย เหลือเพียง ๑๘ หลังคาเรือน จำนวนคน ๖๒ คน และที่บ้านละวีน้ำพันเหนือ มี ๑๖ หลังคาเรือน พลเมือง ๘๔ คน ละวีน้ำพันใต้ ซึ่งถือว่าตั้งเป็นบ้านตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๔๔ นั้น มี ๑๙ หลังคาเรือน พลเมือง ๑๑๘ คน

บ้านละวีฝั่งแดง

ละวีฝั่งแดงเป็นบ้านชนเผ่าในแขวงเซกองที่ถือว่าได้ “รับแขก” ป่วยที่สุด เพราะอยู่ใกล้ตัวแขวง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ เดือนเมษายน ชาวละวีฝั่งแดงก็มีโอกาสได้รับเสด็จสมเด็จพระรัตนราชสุทธานภมรมหาราชกุมารี ซึ่งเสด็จเยือนเซกองตามคำกราบทูลของท่านหนูฮัก ประธานประเทศในขณะนั้น ให้เสด็จทอดพระเนตร “ชนเผ่าที่พูดภาษาลาวก็ยังไม่ได้ แปลกมาก” ที่แขวงเซกอง คนลาวเองจำนวนมากยังไม่เคยไปแขวงนี้ด้วยซ้ำ

บ้านใกล้เคียงของละวีฝั่งแดง คือ บ้านปากโทนทางทิศเหนือ อยู่ห่างกัน ๒ กิโลเมตร ทางทิศใต้ คือ บ้านละวีน้อย ห่าง ๔ กิโลเมตร บ้านดอนจัน ซึ่งเป็นลาวลุ่ม อยู่ห่างออกไป ๖ กิโลเมตร ทางทิศตะวันออกคือตัวแขวงเซกอง เมืองละมาม ระยะทาง ๘ กิโลเมตร และทางทิศตะวันตกคือบ้านละวีน้ำพัน ซึ่งต้องเดินขึ้นเขาไปประมาณ ๙ กิโลเมตร

ทิศตะวันตกของบ้านละวีฝั่งแดง มีภูมอทอง ทิศใต้มีภูลำพัน แหล่งน้ำใกล้เคียง ได้แก่ เซกอง ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่ และยังมีห้วยลำพันขนาดเล็กกว่าเซกองแต่ก็มีน้ำตลอดปีและจับปลาได้ ภูลำพันมีไม้ขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านจะไปตัดมาปลูกบ้านได้ เช่นเดียวกับที่ภูมอทอง ที่ภูทั้งสองแห่งมีสัตว์ประเภทกวาง เก้ง เม่น พอให้ตกจับได้บ้าง แต่ปัจจุบันมีกฎหมายห้ามจับสัตว์ป่าหลายชนิด รวมทั้งเก้ง กวาง ลิงลม บางทีชาวบ้านก็จะไปจับแล่นและเต่าที่ภูมอทอง

ตามข้อมูลของห้องการปกครอง เมืองละมาม บ้านละวีฝั่งแดงมีจำนวนประชากร ๒๔๖ คน ชาย ๑๒๙ คน หญิง ๑๑๗ คน

บ้านละวีน้ำพัน

เส้นทางติดต่อของบ้านละวีน้ำพันจะต้องผ่านบ้านโมปากโทน คือใช้ทางสายเซกอง-อัตตะปือ จากตัวแขวงไปถึงปากทางที่จะเดินขึ้นบ้านละวีน้ำพันใช้เวลาเพียง ๑๐ นาที ที่ปากทางขึ้นภูมีเรือนของ

๔๓๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ท้าวแสงชนะ ซึ่งเป็นพี่ชายของท้าวคำจอง นายบ้านละวีน้ำพันจากปากทางนี้จะต้องเดินขึ้นภูเป็นช่วงๆ รวม ๓ ภู ใช้เวลาเดินประมาณ ๒ ชั่วโมง แต่ชาวบ้านจะเดินเพียงประมาณ ๑ ชั่วโมง โดยเฉพาะในการเดินลงจะเร็วมากเพราะชำนาญและทางค่อนข้างสะดวก

เนื่องจากท้าวคำจอง นายบ้านละวีน้ำพันอยู่ที่บ้านน้ำพันได้ ผู้คนที่น้ำพันได้ หรือบางที่ชาวบ้านจะเรียกว่า คุ่มได้ จึงค่อนข้างคึกคัก ส่วนน้ำพันเหนือมีรองนายบ้านดูแลอยู่ ยังไม่มีนายบ้านโดยตรง การแยกบ้านออกเป็น ๒ จุดนี้ อาจมีเหตุผลอื่นๆ นอกเหนือไปจากการแสวงหาพื้นที่ราบสำหรับตั้งเรือน และพื้นที่เพาะปลูก บ้านน้ำพันเหนือมีพื้นที่ราบมีน้อย ต้องปลูกเรือนเรียงรายขึ้นไปตามแนวภู ซึ่งแม้จะไม่ชันนักแต่ก็ไม่สะดวกเหมือนมีพื้นที่ราบเพียงพอ นอกจากนี้ยังทำให้ปลูกเรือนล้อมวงไม่ได้ ต้องปลูกเรียงเป็นสองแถว หันหน้าเรือนเข้าหากัน แบบเดียวกับที่ละวีน้อยแดง

ห้วยบ้านของน้ำพันได้ มีห้วยซึ่งมีน้ำตลอดปี ชาวบ้านได้ทำสะพานเชือกและไม่ไผ่ แขนงข้ามห้วยไว้ ที่ห้วยน้ำพันนี้เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้ของชาวบ้านทั้งคุ่มเหนือและคุ่มได้ และห้วยเดียวกันนี้ไหลลงภูผ่านไปใกล้บ้านละวีน้อยแดงด้วย แต่ไม่ถึงตัวบ้าน

บ้านละวีน้ำพันแม้จะอยู่ไกลขวางมากกว่าละวีน้อยแดง แต่ก็ไม่ขาดการติดต่อกับเมือง เพราะเส้นทางไม่ลำบากนัก สามารถเดินทางได้เกือบตลอดปี ยกเว้นแต่เวลาที่ฝนลงหนักจริงๆ จึงอาจจะต้องหยุดการเดินทางชั่วคราวหนึ่ง แต่ปรกติแล้วชาวบ้านจะเดินทางขึ้นลงติดต่อกับแขวงได้สะดวก

ที่บ้านละวีน้อยแดง ผู้ช่วยเก็บข้อมูล คือ ท้าวคำบุญ นายบ้าน แต่ข้อมูลส่วนใหญ่ที่ได้จากคนรุ่นผู้เฒ่าของบ้าน ๓ คน คือ ท้าวนิก อดีตนายบ้าน พ่อของท้าวคำบุญ อายุ ๗๐ ปีเศษ ท้าวทิก อายุ ๗๐ ปี และท้าวท่วย อายุ ๘๐ ปีเศษ ผู้เฒ่าทั้งสามคนนี้เป็นหัวหน้าครัวเรือน ๓ ครัว ในจำนวน ๔ ครัวเรือนที่อพยพลงมาเป็นกลุ่มแรก ท้าวท่วยมีความจำดีมากและสามารถบอกเล่าข้อมูลต่างๆ ได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมที่ทำกันมาตั้งแต่ครั้งอยู่บนภูหลวง ตลอดจนถึงเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ ของการอพยพโยกย้ายบ้าน ที่เกิดขึ้นอยู่เกือบตลอดชีวิตของท้าวท่วย

ส่วนที่บ้านละวีน้ำพัน ผู้บอกข้อมูลคือ ท้าวคำจอง นายบ้าน และผู้เฒ่าผู้แก่ของคุ่มได้และคุ่มเหนืออีกหลายคน รวมทั้งคนรุ่นหนุ่มที่พูดลาลุ่มได้คล่องและมีความสนใจเรื่องต่างๆ ของบ้าน ได้แก่ ท้าวบุญเคย และท้าวบุญอ้อม ซึ่งเป็นพี่น้องกัน ท้าวบุญอ้อมเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนประถมบ้านละวีน้ำพันนี้ด้วย ข้อมูลทั้งของบ้านละวีน้อยแดง ละวีน้ำพัน และละวีน้อย ประมวลเข้าด้วยกันจึงถือว่าเป็นข้อมูล

ของชนเผ่าละวีทั้งหมด

เรือนที่อยู่

ที่บ้านละวีฝั่งแดง ยังมีเรือนที่ปลูกแบบเก่าอยู่หลายหลัง โดยเฉพาะหลังที่เป็นของนายบ้านเดิม คือ ท้าวนิก พ่อของท้าวคำบุญ นายบ้านคนปัจจุบัน **ชนาม** หรือเรือนของละวี เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนสูง แค่ออก คล้ายๆ กับเรือนของเผ่ามอญเขมรอื่นๆ ในแถบนี้ พื้นที่ใต้ถุนเรือนจึงไม่ได้ใช้ประโยชน์จริงจัง นอกจากเก็บพื้นหรือข้าวของบางอย่างที่ไม่ได้ใช้บ่อย เสาเรือนเป็นเสากลมหรือหากเป็นเหลี่ยมก็มี ถ้าวาง เสาบนก้อนหินแบนๆ เรียก เสาตั้ง ถ้าฝังลงดิน เรียก เสาฝัง

หลังคาเรือนมุงด้วยหญ้า **ตะญาติ** ลาดคลุมลงมาต่ำเกือบจรดพื้นเรือน ทำให้ภายในเรือนค่อนข้างมืด แต่มีแสงเข้าได้จากทางหน้าต่างเรือนที่เป็นบานแคบๆ เรียกว่า **ตึร** ชานนี้ไม่มีชายคาคลุม คันใดหรือ บันใดขึ้นเรือนแต่เดิมมักใช้ไม้เสาทั้งต้นหากเป็นชั้นพอให้เท้าเหยียบได้ ที่หัวคันทันจะทำไม้ปักไว้สำหรับ จับยึด เรียกว่า **ชนวย** ไม้นี้บางทีก็สลักเสลาเป็นรูปต่างๆ ชนวยที่เรือนนายบ้านนิก เป็นรูปนกฮูก สลัก ทยายๆ แต่สวยงามและมีโอกาสได้ปรากฏโฉมในพระราชพิธี **ลาวตอนใต้** ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี หลังจากเสด็จ เยือนแขวงเซกอง เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙

ถัดจากชานเข้าไปเป็นตัวเรือนโล่ง ซึ่งมักยกพื้นสูงกว่าชานขึ้นไปเล็กน้อยเป็นพื้นที่อเนกประสงค์ ทำกิจกรรมทุกประเภท ทั้งหุงหาอาหารประจำวัน รับแขก นั่งเล่นสนทนาปราศรัย กินเหล้า กินข้าว ทอผ้า สบาย นอน ไปจนถึงตั้งศพเมื่อมีสมาชิกในเรือนสิ้นชีวิตลง

โครงเรือนละวีเป็นไม้ไผ่ มีลักษณะเป็นเรือนเครื่องผูก ฝาเป็นไม้กระดานแผ่นยาวๆ หรือบางทีก็เป็นไม้ไผ่สานซึ่งนิยมสานลายขัดสอง ฝาเรือนค่อนข้างเตี้ยเพราะหลังคาเรือนลาดต่ำดังกล่าแล้ว และผายออกด้านบน เห็นได้อย่างชัดเจน พื้นเรือนเป็นฟากไม้ไผ่ ถ้ามีฐานะดีหน่อยก็มักใช้ไม้แป้น (กระดาน) เรือน เดิมแบบนี้ใช้เวลาปลูกเพียงหนึ่งหรือสองวันก็แล้วเสร็จขึ้นอยู่ได้เลย แต่ช่วงเวลาเตรียมเครื่องประกอบต่างๆ รวมทั้งเย็บตับหมอนมุงหลังคา ต้องใช้เวลาราวๆ ๑ เดือน

ในเรือนละวีไม่มีห้องสี่ และไม่มีบริเวณหวงห้ามสำหรับเจ้าเรือน ส่วนมากพ่อเฒ่าแม่เฒ่าหรือ เจ้าเรือนจะนอนตรงด้านในสุดของห้องโล่งอเนกประสงค์นั่นเอง ด้านในของเรือนจะมีฟากั้นทางด้านสกัด ทำเป็นห้องด้านหลังกว้างเท่าตัวเรือน มีช่องประตูตรงกลาง ไม่มีหน้าต่าง หรือช่องแสง ช่องลม ภายใน จึงค่อนข้างมืด ห้องนี้ใช้เป็นห้องนอนของคู่สามีภรรยากับลูกๆ ของตน จะมีที่คนทั้งคู่ก็แบ่งที่นอนกันอยู่ในนั้น พร้อมด้วยข้าวของส่วนตัวที่ใส่กะพาไว้หัวนอน ส่วนลูกที่ยังโสดจะนอนด้านหน้าเรือนเช่นเดียวกับแขกที่มาเยี่ยมเยียนและต้องนอนคางแรม

ในบริเวณห้องนอนจะใช้เก็บของต่างๆ ของครอบครัวด้วย รวมทั้งอาหารแห้งที่เก็บไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟ ซึ่งใช้สำหรับประกอบอาหารประจำวัน ส่วนเตาที่ห้องหน้าเรือนนั้นเป็นเตาต้มน้ำรับแขกและผิงไฟ เตาไฟทั้งที่อยู่ด้านนอกและด้านในจะก่อบนพื้นเรือน ใช้แผ่นสังกะสีเรียบ หรือดินเหนียวฉาบบนพื้นไม้เป็นรูปสี่เหลี่ยม ก่อพื้นและตั้งหลักขาหยั่งสำหรับตั้งหม้อต้มข้าวหรือภาชนะทำอาหารเหนือเตาไฟมักทำหิ้งไม้สี่เหลี่ยมห้อยลงมาจากข้อหรือคานใช้แขวนหรือพาดเครื่องใช้จักสานสำหรับเรือน ทำให้ถูกรมควันไฟเป็นสีดำเป็นมันและช่วยให้ทนทานยิ่งขึ้น ทั้งยังกำจัดมอดไปในตัวด้วย อาหารแห้งบางอย่างเช่น ข้าวโพดทั้งฝัก เนื้อแห้ง ตลอดจนแป้งเหล้า จะแขวนไว้ที่หิ้งนี้เช่นกัน

เตาไฟในเรือนส่วนนี้เคยเป็นเสมือนสัญลักษณ์นับจำนวนคู่สามีภรรยาในเรือนแต่ละหลัง แม้ว่าทั้งเรือนจะทำกินที่เตาไฟเดียวกัน แต่ก็มักจะทำเตาเพิ่มตามจำนวนคู่สามีภรรยา สำหรับใช้ผิงไฟในหน้าหนาวและใช้เป็นที่พักประกอบอาหารด้วยในบางครั้ง เพราะถ้ามีสมาชิกจำนวนมาก เตาไฟเตาเดียวคงไม่พอกับจำนวนสมาชิกในเรือนที่จะต้องกินข้าวเวลาเดียวกันทุกคน

อย่างไรก็ตาม สมัยปัจจุบัน เรือนละวี่ที่บ้านฝั่งแดงก็ค่อยๆ กลายสภาพมาเป็นเรือนลาวเกือบครึ่งหมู่บ้านแล้ว หลังคาญาก็เปลี่ยนเป็นหลังคาสังกะสี ทรงของเรือนก็กลายเป็นเรือนลาวลุ่มที่มีการแบ่งพื้นที่ภายในตัวเรือนเป็นห้องหับ ยกเอาเตาไฟออกไปไว้ในครัว ซึ่งต่อเป็นห้องเล็กๆ ท้ายเรือนคนละวี่บอกว่า แบบนี้ดีเพราะควันไฟไม่ตลบอบอวลอยู่ในเรือน ไม่สกปรกเวลาทำอาหาร และการผิงไฟรอบเตาในตัวเรือนก็ไม่จำเป็นแล้วเพราะลงมาอยู่พื้นราบ ไม่หนาวเหมือนอยู่บนภูดอย ส่วนบ้านละวี่น้ำพันยังรักษารูปแบบพื้นที่ใช้สอยในตัวเรือนไว้เหมือนเดิม เว้นแต่การปลูกเรือนล้อมเป็นวง มีกว้านบ้านอยู่กลาง ซึ่งทำไม่ได้เพราะพื้นที่ไม่อำนวย

การตกแต่ง เรือนที่มีการแบ่งฮีดควายแล้วจะมีเสาหลักผูกควายหน้าเรือน เมื่อกินควายแล้วอาจเอาหัวควายมาติดประดับที่เสาดั้งในเรือน ติดได้มากกว่า ๑ หัว บางเรือนติดไว้ที่ข้างฝา แล้วแต่จะเห็นงามและพอใจ ในตัวเรือนมีไม้ที่เรียกว่า ไม้หนูใต้ หรือไม้คอสอง อาจตกแต่งด้วยการเขียนสีเป็นลวดลายต่างๆ สีได้จากวัสดุธรรมชาติ เช่นดิน/หิน บดละเอียดแล้วผสมน้ำ ใช้วาดลายตกแต่ง ไม้นี้จะเรียกว่า **ซีเนิม** ส่วน ขนวย หรือไม้สำหรับยึดจับที่หัวบันไดอาจสลักเป็นลวดลายตกแต่งหรือทำเป็นรูปตัวสัตว์ เช่นเดียวกับบ้านลม (บ้านลม) อาจเป็นไม้กระดานสองแผ่นพาดกันตรงจั่ว หรือเป็นไม้ไผ่สองลำ หรืออาจตกแต่งให้เป็นลวดลายสลักเสลาตามแต่จะเห็นงาม

การปลูกเรือน ถ้าเตรียมเครื่องประกอบครบ ปลูก ๒-๓ วันก็แล้วเสร็จ แต่ส่วนมากจะตั้งเสา ขึ้นโครงหลังคา ปูพื้นไว้ก่อน และใช้เวลาอีกช่วงหนึ่งในการเตรียมมัตตับหญ้าแห้งหลังคา เตรียมไม้พื้น

โดยเฉพาะในระยะหน้าแล้งชาวบ้านบ่นว่า หนุ่ยหายากเพราะควายกินหมด และหนุ่ยยังไม่เติบโตได้ทีไร
จึงมีเรือนหลายหลังที่ขึ้นโครงไว้แล้วค้างอยู่บางหลังก็มุงหลังคาด้วยสังกะสีซึ่งเจ้าของบอกว่าต้องเสียเงิน
แพง และข้อสำคัญเรือนมุงสังกะสีจะร้อนกว่าเรือนมุงหลังคาหญ้ามาก แต่ก็เห็นว่าสะดวกและสร้างได้
รวดเร็วกว่า

เผ่าละว้าไม่มีคติความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องวันปลูกเรือนในปัจจุบันได้รับคตินิยมจากลาวลุ่มบั้ง บางคน
จึงไปหาคนลาวลุ่มที่มีความรู้เพื่อดูว่าควรยกเรือนใหม่วันใด แต่ไม่มีพิธีก่อนปลูก โดยทั่วไปเรือนละว้าจะหัน
หน้าไปทางทิศใต้ก็ได้ แต่ตามแบบที่เคยทำกันมา จะปลูกบ้านหันหน้าเข้าหากันล้อมเป็นวง มีกว้านบ้าน
อยู่ตรงกลางลานบ้าน แต่บ้านละว้าฝั่งแดงเป็นบ้านใหม่จึงปลูกเรือนตามแนวนิยมปัจจุบัน โดยปลูกเป็น
สองฟาก หันหน้าเข้าหากัน เว้นระยะพอควรตรงกลาง มีลักษณะเป็นลานบ้านแต่ไม่ใช่กว้าน มีเสาหลัก
ผูกควายอยู่หน้าเรือนบางเรือนเป็นระยะๆ

การปลูกเรือนนี้เจ้าของจะต้องลงมือเอง โดยมีคนอื่นๆ ในบ้านมาช่วยกัน พวกผู้หญิงจะทำ
กับข้าวของกินเลี้ยงคนที่มาช่วย

เผ่าละว้าไม่มีธรรมเนียมปลูกเรือนหอสำหรับคู่แต่งงานใหม่ คู่แต่งงานจะอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายใด
ฝ่ายหนึ่งในระยะแรก จนกว่าจะมีลูกหลายคนหรือเรือนเดิมคับแคบ จึงจะแยกออกมาปลูกเรือนใหม่
ซึ่งมักอยู่ใกล้ๆ เรือนเดิมของพ่อแม่ โดยเหลื่อมไปด้านหลัง หรือข้างๆ แล้วแต่เนื้อที่ ละว้าใช้สำนวน
แบบลาวลุ่มว่า “เฮ็ดเฮือนต่าง ส้างเฮือนกิน” ลูกคนแรกๆ ที่แต่งงานก่อนมักจะเป็นฝ่ายแยกออกไป
ปลูกเรือนใหม่ แต่คนละว้าจะไม่ต่อเติมตัวเรือนเพื่อขยายพื้นที่ หากคับแคบจนเกินที่จะอยู่ได้ ก็ปลูก
เรือนใหม่ให้ใหญ่พอกับจำนวนสมาชิกทั้งหมดของครัวเรือนนั้น แนวปฏิบัตินี้ตรงกันแทบทุกเผ่า ซึ่งน่า
จะเป็นเพราะโครงสร้างของเรือนไม้เอื้อให้มีการต่อเติมได้ หรือหากทำได้ก็คงไม่แข็งแรงนัก

การทำมาหากิน

งานหลักในหมู่บ้านคือการปลูกข้าว เมื่อก่อนที่อยู่บ้านเดิมบนภูตอยนั้น คนละว้าปลูกข้าวไร่ด้วย
วิธีสั๊กหลุมหยอดข้าว ต้องถางหญ้า รดน้ำบ้าง ปัจจุบันละว้าฝั่งแดงฝึกทำนาหว่านเพราะอยู่ในเขตที่ลุ่ม
มีพื้นที่นาแปลงใหญ่ขึ้น ปลูกทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว แต่กินข้าวเจ้าเป็นหลักมาแต่เดิม จนเมื่อมาอยู่
พื้นที่ราบ จึงเริ่มคุ้นเคยกับการกินข้าวเหนียวแบบลาวลุ่ม

นอกจากข้าวแล้วก็ปลูกสาเลี (ข้าวโพด) มันตัน (มันสำปะหลัง) มันแกว ไม้ผลที่ปลูกในบริเวณ

๔๓๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

บ้าน ได้แก่ ชนุน มะม่วง มะขาม ส้ม ส้มโอ มะละกอ กล้วย มะพร้าว และยังปลุกนุ่นสำหรับใช้ทำหมอน ฟูกนอน ส่วนเด็กๆ มักเก็บลูกอ่อนของนุ่นไปกินเล่น ปัจจุบันไม่ค่อยได้ปลุกฝ้าย บางครั้งก็ปลุกบ้าง เพื่อทอดผ้าเล็กๆ น้อยๆ แต่มักหาซื้อเอาจากตลาดมากกว่า การปลุกสวนครัว พริก มะเขือ ผักหอม สะระแหน่ ตะไคร้ มะกรูด มีอยู่ทั่วไป ปลุกต้นหูเสือ ซึ่งเด็ดใบมากินกับลาบหรือก้อย

การปลุกข้าวและพืชอื่นๆ นี้ทำเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ไม่มีการซื้อขาย ในระยะหลังถ้าปลุกได้มาก ก็มีการเอาไปขายบ้าง แลกเปลี่ยนกับของอื่นบ้าง ปัจจุบันมักนำไปขายที่ตลาดในตัวแขวงเซกอง การหาของป่า ไม่มีการหาเพื่อนำมาขาย แต่เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน เช่น เห็ด (เห็ดโคน เห็ดขาว เห็ดกะบ่าง) บางทีก็ไปดักแล่น ดักเต่า หรือสัตว์ป่าขนาดเล็กอื่นๆ การหาน้ำมันยางและ “กะบอง” (ไต้) มีบ้าง เผ่าละวี่มักหากะบองไปแลกเปลี่ยนสินค้าของเผ่าอื่นด้วย

การหาปลา แหล่งน้ำใกล้บ้านคือเซกอง อยู่ใกล้หมู่บ้านทางด้านตะวันออก ห้วยลำพันอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ ทั้งสองแหล่งนี้มีน้ำตลอดปี ปลาที่หาได้มีขนาดค่อนข้างเล็กและขนาดกลาง เครื่องมือเป็นประเภทใช้ริมน้ำ น้ำตื้น ปลาที่เคยหาได้ในห้วยลำพันและเซกอง ได้แก่ ปลาจาด ปลาลางน้ำ ปลาเคียง ปลาสร้อย ปลापาก ปลापุด ปลาสุด ปลากัว ปลาแซ่ ปลาเค็ง ปลาดุก ปลาหลด ปลากด ปลาเขี้ยวหมู ปลาสาก (ปัจจุบันมีน้อยลง) ปลาขนาดใหญ่คือ ปลาแซ่ และปลาเค็ง เป็นปลามีเกล็ด นอกนั้นเป็นปลาหนัง (ไม่มีเกล็ด)

เครื่องมือที่ใช้จับปลา ได้แก่ *ซร่อ* แห *มอง* อวนขนาดเล็ก เบ็ดราว (เผือก) เบ็ด สุ่ม *เนรมาด* ลักษณะคล้ายตะของ สานด้วยตอก รูปร่างคล้ายหวดหนึ่งข้าว ผู้หญิงมักใช้เวลาไปหาทุ่งหาปลา *เนเรฮี* คือ สวิง แต่ก่อนบ้านละวี่ไม่มีสวิง แต่พวกบ้านเยฮี (ย่าเหิน) เอามาขายให้ จึงเรียกว่า เนเรฮี *ไต้ม* คือ ตะของ ผูกไว้กับเอวเวลาหาปลาถ้าเป็นรูปยาวๆ เรียก *บ้อง* (ปล้อง)

เครื่องมือหาปลาจับปลาของละวี่เป็นแบบง่ายๆ ไม่ซับซ้อน แม้จะไปหาปลาจากลำน้ำใหญ่คือเซกอง ก็ไม่ได้ใช้เครื่องมือที่จะทำให้ได้ปลาจำนวนมาก อาจเป็นเพราะคุ้นเคยกับลำห้วยขนาดเล็ก และการหาปลาก็กินเป็นอาหารประจำวันมากกว่าจะให้ได้จำนวนมากๆ เพื่อขายหรือเก็บเป็นอาหารสำรอง

แหล่งภูเขา ป่าไม้ ใกล้หมู่บ้านมีภูลำพัน (ทิศใต้) และภูมอทอง (ทิศตะวันตก) ผู้ชายละวี่มักออกไปตัดไม้ หรือหาของป่าแถวภูทั้งสองนี้ สัตว์ป่าที่จับได้จากภูส่วนมากมีขนาดเล็ก เช่น กวาง ฟานเม่น *ขนาย* (คล้ายเม่น แต่ขนาดเล็ก) *ก๊อญก๊อย* (?) *กะซอง* อีเห็น เสือคนก หมูป่า ไก่ฟ้า ไก่ป่า กระต่าย และสัตว์เล็กๆ ประเภทอื่น ตุ่น หนู

ในการจับสัตว์ ใช้เครื่องมือจับต่างกันตามขนาด ถ้าหมูป่าบุกรุกไร่ในในช่วงข้าวออกรวงก็จะ

ใช้จันท์ห้าว เช่นเดียวกับที่ดักก็เห็น เม่น ฟาน กวางมักยิงด้วยหน้าไม้ ถ้าตัวเล็กก็จับด้วยมือเปล่า สัตว์ขนาดเล็ก เช่น ไก่ฟ้า ก้อนก้อย กระต่าย นกกระทา ไช้แร้วดัก ตัวเลียงผา (เยื่อง) นั้น ทั้งท้าวท่วย และท้าวทิก ท้าวทิก บอกว่าเคยเห็นแต่ไม่เคยจับ เพราะอยู่ในที่สูงมาก บางคนใช้หน้าไม้ยิงเอา แต่ก็ได้ตัวลำบาก ชาวบ้านมักจะจับนกต่างๆ มาเป็นอาหารประจำวัน เครื่องมือที่ใช้จับนกคือ แร้ว บางทีดักด้วยตั้ง (ยางไม้) เอาตั้งใส่ในน้ำ ล่อให้ตกลงมากินแล้วติดตั้ง บางทีตั้งข่มดักนกขนาดค่อนข้างใหญ่ เช่น ไก่ฟ้า นกคุ้ม นกกระทา ส่วนมากนกที่อยู่บนดิน จะใช้วิธีดักด้วยข่ม

สัตว์ที่ดักได้ จับได้ ส่วนมากกินในครัวเรือน ถ้าเหลือกินจึงจะขาย ในกรณีที่เป็นการแลกก็จะแลกกับอะไรก็ได้ที่พอใจ ไม่มีมูลค่ากำหนดแน่นอน ส่วนมากคนในบ้านละวีฝั่งแดงจะเอาสัตว์ไปแลกกับบ้านใกล้เคียง เช่น บ้านดอนจัน บ้านโพน บ้านละวีน้อย บ้านละวีลำพัน

สัตว์ที่บุกรุกไร่นา ทำความเสียหายแก่พืชผลคือ หมูป่า กระต่าย กวาง แต่เดี๋ยวนี้ กระต่ายหาไม่ได้เลย สัตว์อีกชนิดที่เคยหาได้ แต่ไม่กินเพราะเนื้อเหม็นเขียว กินไม่อร่อย คือหมูหริ่ง *อันตึง* คนละวีเรียกว่า *มูลิง* บ้าง *หมาลิง* บ้าง บอกว่าบางทีดูล้ายหมู บางทีคล้ายหมา ช้างเคยมีบ้าง

สัตว์อื่นๆ ที่อยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่า เป็นสัตว์เล็กๆ น้อยๆ กินได้เป็นส่วนมาก สัตว์ที่คนละวีไม่กินแน่นอน เช่นเดียวกับชนเผ่าทุกเผ่า คือ แร้ง สัตว์อื่นๆ ที่ไม่กิน ได้แก่ ลิงลม *ตะเกรงตะเกรอย* อยู่ตามปลายไม้ เชื่อว่าฆ่ายาก หรือฆ่าไม่ตาย จึงไม่กินแต่พบบ่อยและรู้จักดี พวกงูต่างๆ เช่น งูเห่า งูน้ำ งูสิง แต่ก่อนคนละวีไม่กิน เดียวนี้คนรุ่นหนุ่มกินแล้ว คนแก่ๆ บางคนก็กินถ้าลูกหลานทำให้กิน

ส่วนการเลี้ยงสัตว์นั้น บ้านละวีฝั่งแดงเริ่มมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ เป็ด และวัว ควาย แพะ เริ่มมีเลี้ยงกันบ้าง ส่วนมากสัตว์เหล่านี้เลี้ยงไว้กินเอง พวกวัว แพะ ที่ได้รับการส่งเสริมให้เลี้ยง ยังไม่เคยขาย ไก่และเป็ด เลี้ยงไว้กินตัวและไข่ ควาย ใช้งานและขาย

ในหมู่บ้านเคยมีโรคระบาดควาย หมูและไก่ โรคระบาดควายร้ายแรงมาก และทำให้ต้องสูญเสียทั้งแรงงานช่วยในไร่นา และเนื้อบริโภค ควายมีราคาสูงขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านละวีเริ่มเห็นว่าควรเลิกการแปงฮีดควายเพื่อลดค่าใช้จ่าย ช่วงที่มีโรคระบาดหมูและไก่ นายบ้าน (ท้าวคำบุ) เป็นผู้ไปเรียนการฉีดยา (สัทยา) หมูและไก่ ในโครงการสาธารณสุขของแขวง และมีการจ่ายยามาให้หมู่บ้าน ปัจจุบันยังมีอยู่ที่บ้านนายบ้าน แต่ในการสัทยาสัตว์ ชาวบ้านต้องจ่ายค่ายาให้แก่หมู่บ้านด้วย

การทำงานอื่นๆ คนละวีมีความสามารถเรื่องการจักสานเช่นเดียวกับชนเผ่าต่างๆ ไป ที่ต้องสานเครื่องใช้ในครัวเรือนหลายชนิด สำหรับไว้ใช้เอง ไม่ถือว่าเป็นการขายหรือแลกเปลี่ยน ผู้หญิงมักจะสานเสาด

ไว้ใช้ในบ้าน แต่ของอื่นๆ ไม่ค่อยसान ไม่ถือว่าละค่า แต่เห็นว่าเป็นงานของผู้ชาย คนแก่ๆ มักसानเครื่องใช้เหล่านี้ได้สวยงาม ลวดลายประณีตเพราะมีเวลาว่างจากงานไรรู้

ส่วนการทำเครื่องมืออื่นๆ เช่น การตีมีด (ฟ้า) จ้าว (ดาบ) ฯลฯ ไม่ทำในบ้านละวีฝั่งแดง จะไปหาแลกเอาจากบ้านอื่น บ้านละวีน้ำพันยังมีการตีเหล็กบ้างเล็กๆ น้อยๆ ส่วนมากเป็นการซ่อมแซมเครื่องมือที่ชำรุด ถ้าถึงขั้นเสียหายใช้ไม่ได้ ก็มักไปซื้อจากตลาดในเมือง

การรับจ้างหรือทำงานที่อื่น คนบ้านละวีฝั่งแดงออกไปรับจ้างทำงานบ้านอื่นในลักษณะช่วยงานไรรู้ แต่จะทำในกรณีที่เกิดความอดอยาก เกิดภัยแล้ง ปลูกข้าวไม่ได้ การไปรับจ้างงานเช่น ช่วยถางหญ้า ตัดไม้ จะได้ค่าตอบแทนเป็นข้าวหรืออาหารแห้ง ไม่ค่อยมีการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงิน การรับจ้างใช้แรงงานจริงๆ เช่น เป็นกรรมกรทำถนน ขนของ ขณะนี้ไม่ปรากฏว่ามี แต่ถ้ามีการสร้างถนนหรือสะพานตามโครงการของแขวง ก็อาจจะเริ่มมีคนละวีที่รับจ้างทำงานประเภทก่อสร้างในระดับแรงงาน

การรับจ้างหรือทำงานนอกบ้านในขณะนี้ คนที่ออกไปทำงาน มีทั้งผู้ชายผู้หญิง ส่วนมากอยู่ในวัยหนุ่มสาว คนแก่จะไม่ออกไป

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

เมื่อสมัยที่อยู่ห้วยญิด ภูหลวง คนละวีจะปลูกฝ้ายเองทุกบ้าน ย้อมสีเอง ทอผ้าเองในครัวเรือน แต่ปัจจุบันไม่ได้ปลูกฝ้ายแล้ว บางเรือนยังปลูกบ้างแต่ไม่มากนักเพราะไม่ค่อยทอผ้าใช้เอง มีผู้หญิงสูงอายุบางคนเท่านั้นที่ยังทอผ้าเป็นกะเตี๋ย และผ้าใบ (ผ้าห่ม) ให้สามี และทอผ้าชิ้นของตนเองบ้าง นอกนั้นจะซื้อจากตลาดในตัวเมืองมาเย็บเอง

เนื่องจากเส้นด้ายเป็นฝ้ายที่ทอเอง จึงมีขนาดเส้นใหญ่ทำให้ได้ผ้าเนื้อหนา สีขาวขุ่นแบบสีฝ้ายธรรมชาติ **ตะด้า** หรือหูกที่ใช้ เป็นแบบผูกกับเอว เวลาทอต้องนั่งเหยียดขา ผ้าที่ทอจะมีขนาดหน้าผาก่อนข้างแคบ ภรรยาของท้าวณิกอธิบายว่า ทอผ้าชิ้นหนึ่งผืนใช้เวลาประมาณ ๕ วัน ถ้าทอผ้าห่ม (ผ้าใบ) หรือผ้าคลุมของผู้หญิง (**หมอก**) ใช้เวลาประมาณ ๒-๓ วันต่อผืน หมายถึงเวลาที่ทอติดต่อกันจนเสร็จ โดยทั่วๆ ไป แต่ละคนจะมีผ้านุ่ง (เตี๋ย ช่ง หรือ ชิ่น) คนละ ๑-๒ ผืน เพื่อผลัดเปลี่ยน และอาจทอผ้าผืนใหม่ไว้ใช้ในโอกาสพิเศษ เช่น เวลาถึงงานบุญ แป้งฮีด กินควาย แต่ผ้านี้ก็มีลักษณะเหมือนที่ใช้ในโอกาสธรรมดา ไม่มีลักษณะพิเศษ

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย นุ่งซ่งสีขาว **ฮนาย** สั้นเหนือเข่า มีชายเหน็บข้างหลัง บางทีอาจนุ่งยาวลงมาถึงครึ่งน่องแต่ไม่ค่อยทำกันนัก ท่อนบนเป็นเสื้อ **อาว** ผ่าอก บางทีมีคอตั้งขึ้น เรียกว่า **ฮะลอง** เสื้อ

แขนสั้นเรียกว่า **ฮาวเก็ด** แขนยาวเรียก **ฮาวยี่รุ** ตัวยาวถึงสะโพก ตัวเสื้อที่ผ่าอกนั้นมีด้ายผูกเป็นระยะ ไม่มีดุม ช่งและเสื้อเป็นเนื้อเดียวกันสีขาว และมีผ้าอีกผืนคลุมไหล่พันคอพาดบ่า เรียกว่า **ผ้าใบ** กว้างประมาณ ๒ คืบเศษๆ ยาวประมาณสองช่วงแขน บางที่ใช้คาดเอว เรียกว่า **เตีร็ดตะนอย**

เครื่องแต่งกายผู้หญิง นุ่งชิ้นยาวขึ้นมาถึงอก (ลาวเรียกว่า ชิ้นโลม) ไม่มีเสื้อ แต่ใช้ผ้าอีกผืนคลุมข้างหลังผูกชายบนไว้ด้านหลังเหมือนเสื้อคลุม เรียกว่า **ผ้าห่ออก** เป็นสีขาวตามสีผ้าย ส่วนผ้าชิ้นทอเป็นลายขวางแคบๆ ไม่มีลวดลายพิเศษเฉพาะของเผ่า สีพื้นของผ้าคือน้ำเงินเข้ม ที่เรียกว่า สีห้อม อาจเป็นสีแก่เกือบดำ ลายเป็นสีแดงและนวล (สีผ้าย) ผ้าชิ้นระยะหลังๆ จะมีขนาดสั้น เพราะเริ่มรับเอารูปแบบการใช้เสื้อผ้าฝ้ายสีขาว คล้ายเสื้อชนเผ่าลัวะ ผ้าห่อนั้นผู้หญิงลาวจะใช้ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน ถ้ามีลูกอ่อน ก็อาจเอาผ้านี้เป็นผ้าสะพายลูกอ่อนออกไปทำงาน ไปไร่นา เรียกว่า **เจ๊ะ** (สะพาย) ลูก

เครื่องประดับ เมื่อก่อนเผ่าละวีทำเครื่องประดับเอง ทำจากเงินบ้าง ลูกบิดหินบ้าง หรือทำดุมหูจากไม้ไผ่ เผ่าละวีเคยแลกเปลี่ยนกับเผ่าเตเรียบึงโดยเอาฝ้ายอัดใส่กะเจ๊ะ (กระบุงทรงแคบ ขนาดเล็ก) แลกกับเครื่องประดับที่เตเรียบึงทำ อัตราการแลกเปลี่ยนแล้วแต่จะตกลงกัน คนละวีมักชมว่า เผ่าเตเรียบึงทำเครื่องประดับได้สวย ปัจจุบันซื้อจากตลาดในแขวง เป็นเครื่องประดับเงิน และอื่นๆ เช่น ดุมหู **ลือ้ง** เดิมใช้ไม้ไผ่ลำเล็กๆ ขวั้นเป็นร่องตรงกลาง สอดเข้าไปในรูเจาะที่ดิงหู ขนาดของปล้องไม้ไผ่ประมาณนิ้วกลาง ทำให้รูที่เจาะมีขนาดใหญ่ ปัจจุบันนิยมดุมหูหวงเงิน แต่ผู้หญิงสูงอายุที่เคยใช้ดุมหูไม้ไผ่จะเห็นร่องรอยที่เจาะได้ว่าใหญ่มาก ผู้หญิงรุ่นใหม่นิยมดุมหูที่ทำเป็นแผ่นเงินกลมๆ ประกบดิงหูสองด้าน แหวน **ซีเพียด** ใส่ได้สามนิ้ว คือ นิ้วกลาง นิ้วนาง และนิ้วก้อย เป็นเงิน และทอง กำไล **ก้อง** มีทั้งกำไลแขน และกำไลคอ ผู้หญิงใส่แต่กำไลแขน แต่ผู้ชายสมัยก่อนจะใส่ กำไลคอด้วย เป็นห่วงทอง เกี้ยวไขว่กันทางด้านหลัง

ท้าวท่วยเล่าว่า เมื่อก่อนผู้ชายละวีชอบแต่งตัว เผ่าฮารักและเผ่าอื่นๆ มักบอกว่า ผู้ชายละวีแต่งตัวงาม เช่น ไว้ผมยาวครึ่งหลัง เกล้าเป็นมวยที่ตันคอ ด้านหน้าตัดแคคิ้ว ผู้ชายมักเจาะหู และใช้ดอกไม้งามๆ ใส่ไว้ในรูเจาะนั้นทั้งสองข้าง ตัวท้าวท่วยเองก็เคยแต่งอย่างนั้น และยังเห็นร่องรอยการเจาะหูชัดเจน แต่ท้าวนิก และท้าวทิก ไม่ได้เจาะหู ทั้งๆ ที่รุ่นวัยไม่ห่างกันมากนัก จึงเห็นได้ว่า เป็นเรื่องความนิยมของแต่ละคน

ผู้หญิงละวีแต่ก่อนไว้ผมยาวถึงเอว เกล้าเป็นมวยที่ตันคอ เป็นทรงเดียวกันหมดทั้งผู้หญิงสาว และผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

ชนเผ่าละว้ามีวิธีการรักษาโรคแบบพื้นบ้านคือใช้หมอดูและหมอยานอกจากนั้นก็ยังมีความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพรบ้าง แต่ไม่มากนัก ในปัจจุบันบ้านละว้ามีฝิ่นแดงอยู่ใกล้ตัวแขวง จึงมักพาคนเจ็บที่มีอาการมากไปโรงพยาบาล (โรงหมอ) ในตัวแขวง โรคที่เป็นมากในขณะนี้คือ มาเลเรีย ท้องร่วง นายบ้านของบ้านละว้ามีฝิ่นแดงเคยรับการอบรมโครงการสาธารณสุข และมียาสามัญสำหรับผู้ป่วยเก็บไว้ที่บ้าน แต่ผู้ป่วยจะต้องจ่ายค่ายาให้ตามราคาจริง

หมอดู หมอยา สมัยก่อน เมื่อมีคนเจ็บป่วยที่ไม่รู้ชัดว่าเป็นอะไร จะต้องตามหมอดู เรียกว่า **ยะมอน** ให้มาทำพิธีถามสาเหตุของโรคว่าผีใดมาทำให้ป่วยเจ็บ แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีแล้วและไม่มียะมอนในบ้านละว้ามีฝิ่นแดงแล้ว ยะมอนที่ผู้บอกข้อมูลเคยได้ยินชื่อแต่ตายไปหมดแล้วคือ **ยะโคด** ตายไปนานมากแล้ว ตั้งแต่สมัยยังอยู่ที่บ้านห้วยญืด ภูหลวง นอกจากนั้นมี **ยะเท็ด** และ **ยะเท้อย** ซึ่งก็ตายไปแล้วเหมือนกัน

การทำพิธีของยะมอน ยะมอนจะมาที่เรือนคนเจ็บ เอาถ้วยใส่ข้าวสารมาวางไว้ และใช้ไม้ยาวขนาดสองช่วงแขนมาถือไว้ ขณะถามไล่ชื่อผีว่าผีตนใดมาทำอันตราย ถ้าตรงกับผีตนใด แขนจะสั่นลงจนยึดไม่ถึงปลายไม้ จากนั้นก็จะทำพิธีเป่าผี แล้วแต่จะเป็นผีตนใดมาทำ การทำพิธีเป่าผีนี้ เจ้าของเรือนหรือคนที่รับผิดชอบดูแลคนเจ็บเป็นผู้ทำ ไม่จำเป็นต้องเป็นยะมอน ค่าตอบแทนของยะมอนคือ ข้าวสารและของที่ใส่ทำพิธีนั้น

วิธีดูอีกแบบหนึ่ง คือ เอาภาชนะใส่น้ำมาวาง เอาไฟลงข้างใต้ แล้วดูผีจากน้ำนั้น วิธีที่สาม ใช้ไข่ ๑ ฟอง มาลูบตัวคนเจ็บ ลูบตลอดแขนขา แล้วตอกไข่ใส่ถ้วย ดูจากไข่นั้นว่าผีอะไรมาทำ จะแก้อย่างไร

ถ้าทำพิธีเป่าผีเลี้ยงผีแล้วยังไม่หาย ก็ต้องทำอีก แต่มีหลักว่าเมื่อใดยะมอนให้แบ่งฮึดควาย คือ ฆ่าควายเลี้ยงผีแล้วคนเจ็บยังไม่หาย ก็ถือว่าเป็นที่สุดแล้ว ส่วนใหญ่มักเริ่มด้วยการฆ่าไก่ แล้วฆ่าหมู สูดท้ายคือควาย หมายความว่า เป็นการเจ็บหนักมาก หรือผีร้ายมาก พิธีที่ใหญ่กว่านี้ไม่มีแล้ว

เครื่องประกอบในการเลี้ยงผี ส่วนมากใช้ไก่ ทำลาบหรือปิ้ง ใส่กระทง อาจมีกล้วยด้วย เอาเทียนปักส้อมกระทง เมื่อไปถึงบริเวณที่จะเลี้ยงผี ก็เอาธูปธูปยาวหรือภาชนะอะไรก็ได้ ให้เกิดเสียงดัง เรียกผีมากินของเลี้ยง เชื่อกันว่าเมื่อผีมาจะดับ (มอด) เทียนทั้งส้อม หมายความว่าผีมากินของเลี้ยงคนที่ไปทำพิธีก็จะเอาผ้าเครื่องนุ่งเครื่องห่มขึ้นไต้ขึ้นหนึ่งของคนเจ็บ มาทำอาการกอบขวัญหรือดักขวัญจากที่บริเวณนั้นเอากลับไปเรือนคนเจ็บ เอาขวัญในผ้ามาโบกมาอ้อมตัวคนเจ็บ เชื่อว่าขวัญจะกลับมาและจะหายจากโรคภัย ส่วนของที่เขาไปเลี้ยงผี จะทิ้งไว้ตรงที่ทำพิธีทั้งหมด ถ้าเป็นผีเรือนกระทำ

ก็ต้องแปลงเลี้ยงผีเรือนในเรือนนั้น

ยะมอน ถือว่าเป็นทั้งหมอดูและหมอยา เป็นผู้รู้ ฝึกฝนใตมากระทำให้คนเจ็บป่วย แต่การเอาของไปเลี้ยงผีเป็นเรื่องของคนในครัวเรือนของคนเจ็บเป็นผู้ทำพิธีเอง ไม่มีข้อกำหนดเคร่งครัดของพิธีใดๆ ก็ทำได้ แต่การดูว่าผีใดทำต้องเป็นหน้าที่ของยะมอนเท่านั้น ท้าวณิกอธิบายว่ายะมอนเรียนรู้เรื่องการดูผีที่มักกระทำคนเจ็บนี้จากผี คือผีเป็นครูสอน ตัวยะมอนเองจะต้องเป็นคนที่เคยเจ็บป่วยหนัก เชื่อกันว่าระหว่างที่เจ็บป่วยอยู่นั้น คือช่วงระยะที่ผีมาเอาคนนั้นไปสอนให้รู้วิธีของยะมอน เมื่อหายเจ็บ ยะมอนก็จะรู้ตัวเองว่าบัดนี้ทำหน้าที่ยะมอนได้แล้ว

ขณะนี้ไม่มียะมอนในบ้านละวีผิงแดง ถ้าจำเป็นก็ต้องไปหาจากบ้านน้ำพันเหนือ หรือจากบ้านไคเผ่าใดก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นยะมอนที่เป็นชนเผ่าละวี เป็นหมอดูของเผ่าอื่นก็ได้

สมุนไพรพื้นบ้าน สมุนไพรพื้นบ้านมีใช้กันอยู่ทั่วไป แต่ไม่ค่อยได้จดจำกันเป็นเรื่องเป็นราว ส่วนมากก็บอกหรือสอนเมื่อเกิดมีอาการเจ็บป่วยขึ้น เช่น ให้เอาหญ้าข่มเหง (สาบเสือ) ขยี้หรือตำ ใช้พอกแผลให้เลือดหยุด หัวดอกกะเจียวก็ใช้ห้ามเลือดเช่นเดียวกัน เครื่องสำอาง ถากลำตันที่เป็นเกามาปิ้งไฟ แชน้ำ แล้วให้คนเจ็บกินน้ำ จะรักษาอาการที่เกี่ยวกับท้อง เถาเครืออีกชนิดหนึ่ง เอามาขูดให้เป็นฝอยๆ แชน้ำแล้วใช้น้ำนั้นทาเปลือกตา แก้เจ็บตา ถ้าเป็นเด็กๆ ที่เจ็บตา อาจใช้น้ำปัสสาวะของเด็กนั้นเองมาทาเปลือกตา

ครอบครัวและเครือญาติ

ในบ้านละวีผิงแดง โดยเฉลี่ยจะมีจำนวนคนในเรือน ๗ คน น้อยที่สุดคือ ๕ คน และมากที่สุดขณะนี้คือ ๑๒ คน เมื่อลองจำแนกคนในครัวเรือนออกตามรุ่นวัย บ้านละวีผิงแดงมีจำนวนคนในรุ่นวัยต่างๆ ดังนี้ เด็กอายุต่ำกว่า ๑ ขวบ มี ๑-๒ คน เด็กระหว่าง ๑ ขวบ-๑๔ ปี มี ๒-๓ คน ผู้ใหญ่อายุ ๑๕-๖๐ ปี มี ๒ คน คนแก่อายุสูงกว่า ๖๐ ปี มี ๑-๒ คน

จะเห็นได้ว่ามีจำนวนเด็กมากกว่าผู้ใหญ่และคนสูงอายุ คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ที่บ้านละวีน้ำพันไม่มีตัวเลขที่ชัดเจนแต่นายบ้านก็บอกว่า คนในบ้านเป็นรุ่นเด็กและกลางคนเป็นส่วนมาก แต่คนเฒ่าคนแก่ที่ละวีน้ำพันยังมีอยู่มาก เมื่อเปรียบกับละวีบ้านอื่น

การเลือกคู่และการแต่งงาน เผ่าละวีไม่มีข้อจำกัดเรื่องการเลือกคู่แต่งงาน จะเลือกจากเผ่าเดียวกันหรือต่างเผ่าก็ได้ ตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ เนื่องจากเผ่าละวีอยู่ใกล้ชิดเผ่าฮาร์ก จึงปรากฏว่ามีการแต่งงานระหว่างสองเผ่านี้ค่อนข้างมาก รองลงมาคือเผ่าตะเรียง และในระยะหลังมีการแต่งงานระหว่างละวีและ

ลวาลุ่มมากขึ้น

คนละวีทั้งผู้หญิงผู้ชาย มักแต่งงาน เมื่ออายุประมาณ ๑๕-๑๘ ปี ในการแต่งงาน ถ้าผู้ชายเป็นฝ่ายมาอยู่บ้านผู้หญิง ก็ไม่ต้องจ่ายค่าทอง แต่ถ้าผู้หญิงมาอยู่กับผู้ชาย ผู้ชายจะต้องจ่ายค่าทองให้แก่พ่อแม่ผู้หญิง โดยจ่ายเป็นเงินเหรียญ (โบราณ) หรือจ่ายเป็นทรัพย์สินอื่นๆ เช่น ควาย หมู เครื่องประดับ โดยตีราคาทรัพย์สินเหล่านี้เป็นเงิน เมื่อประมาณ ๔๐ ปีก่อน ท้าวติกและท้าวทิก เคยจ่ายค่าทองประมาณ ๓๐ เหรียญ (เหรียญเงินแบบเก่า) ส่วนท้าวท่วย เข้ามาอยู่เรือนของฝ่ายหญิง จึงไม่ต้องจ่ายค่าทอง

ค่าทองนี้ถ้ายังไม่มีหรือมีไม่พอก็อาจติดค้างไว้หรือจ่ายให้เป็นส่วนๆ ก็ได้เท่าที่เป็นมา ยังไม่มีการผิดสัญญาคือไม่จ่ายค่าทอง ผู้ชายจะจ่ายค่าทองเมื่อจะได้ตัวผู้หญิงมา ไม่มีการหมั้นหรือมัดจำแต่งงาน เผ่าละวีไม่มีการแต่งงานแบบพ่อแม่หรือผู้ใหญ่จัดการให้ และไม่มีระบบพ่อแม่สื่อที่ชัดเจน หญิงชายพอใจรักใคร่ก็ตกลงแต่งงานกันได้เอง

การเลือกที่อยู่หลังแต่งงาน คู่แต่งงานจะเลือกอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะมีผลต่อการจ่ายค่าทอง ส่วนมากผู้หญิงจะเป็นฝ่ายมาอยู่กับผู้ชาย (ผู้ชายต้องจ่ายค่าทอง) การเลือกอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิงอาจเป็นวิธีหนึ่งในการหาทางออกให้แก่ผู้ชายที่ไม่สามารถจะจ่ายค่าทองได้ การปลูกเรือนหอหรือที่อยู่ใหม่ แยกต่างหากสำหรับคู่แต่งงานนั้นไม่ใช่ธรรมเนียมของละวี การปลูกเรือนใหม่ หรือแยกครัวเรือนออกไปจะทำต่อเมื่อที่อยู่เก่าคับแคบ เมื่อพ่อแม่มีลูกที่แต่งงานแล้วหลายคน หรือเมื่อคู่แต่งงานมีลูกหลายคน ไม่สามารถจัดสรรเนื้อที่ในเรือนได้เพียงพอกับความจำเป็น

การหย่าร้าง ผู้ชายละวีมักมีภรรยาคนเดียว กรณีการมีภรรยาสองคนเคยปรากฏบ้างแต่น้อยมาก เมื่อแต่งงานไปแล้ว ถ้าไม่พอใจกันก็อาจเลิกกันได้ ถ้าการเลิกรานั้นมีการกล่าวโทษฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งว่ามีความผิด อีกฝ่ายอาจเรียกร้องการปรับไหมเป็นค่าชดเชยได้ แต่ส่วนมากเป็นการเลิกรากับไปด้วยความพอใจทั้งสองฝ่าย และแต่ละฝ่ายก็อาจไปมีคู่สมรสใหม่ได้ทันทีในการเลิกรานั้น พ่อหรือแม่อาจเป็นฝ่ายเลี้ยงลูกทั้งหมด และถ้าแต่งงานใหม่ มีลูกกับคู่แต่งงานใหม่ ลูกทั้งหมดจะถูกนับรวมกันไป โดยไม่แยกว่าเป็นลูกติดพ่อ/ลูกติดแม่ ค่าปรับไหมในกรณีการหย่าร้างที่มีฝ่ายผิดนั้นแล้วแต่จะตกลงกัน ปัจจุบันจะอิงกฎหมายลาว ส่วนการออกจากเรือนเดิมนั้น ขึ้นอยู่กับว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายเจ้าเรือน อีกฝ่ายหนึ่งก็จะออกจากเรือนไป

การแบ่งทรัพย์สินมรดก ครอบครัวละวีก็เช่นเดียวกันกับชนเผ่าทั่วไป คือ มีลูกมาก โดยเฉลี่ย ๕-๑๒ คน แต่ก็มักจะตายตั้งแต่เล็กๆ เพราะปัญหาสุขภาพอนามัย จึงเหลือลูกโดยเฉลี่ย ๕-๗ คน เผ่าละวีไม่มีค่านิยมเรื่องเพศของลูก เพราะชาย-หญิง ไม่มีบทบาทต่างกันเป็นพิเศษในแง่ระบบความเชื่อ และใน

การแบ่งมรดกก็จะแบ่งปันให้เท่าๆ กัน หรือตามความเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นที่ดินทำกิน ควาย สัตว์เลี้ยง หรือข้าวของอื่นๆ โดยปรกติลูกสุดท้อง (ลูกเล่า) จะอยู่เรือนพ่อแม่ จึงมักได้เรือนเดิมและทรัพย์สินในเรือนพ่อแม่ เท่าที่เป็นมาไม่ปรากฏว่ามีกรณีการแย่งชิงทรัพย์สิน การกล่าวโทษ หรือทะเลาะวิวาทเรื่องมรดก

การแบ่งงานในครอบครัว เมื่อถามว่า ถ้าลูกชายและลูกสาวอยากไปเรียนหนังสือ แต่จะส่งเสียได้คนเดียวจะเลือกใคร ส่วนมากจะตอบว่าส่งผู้ชายเพราะน่าจะมืบทบในแง่ส่วนรวมได้มากกว่าลูกสาว ควรจะต้องทำหน้าที่แม่เรือน ตักน้ำตำข้าว และปรนนิบัติพ่อแม่ คนละวิถีถือว่าผู้ชายจะทำงานไร่นาเป็นหลัก ผู้หญิงออกไปช่วยในกิจกรรมบางอย่าง หรือในบางฤดูกาลที่งานไร่นาต้องการแรงงานมาก เช่น การสักข้าวและหยอดข้าว การเก็บเกี่ยว นอกจากนั้นผู้ชายจะทำหน้าที่หาอาหารการกินสำหรับครอบครัว หาปลาดักสัตว์หาของป่า บางครั้งอาจไปตัดไม้ตัดหญ้ามุงหลังคา ช่วยเพื่อนบ้านปลูกบ้าน สานเครื่องใช้ต่างๆ

หน้าที่หลักของผู้หญิงคือ ตักน้ำ ตำข้าว หุงหาอาหาร หาอาหารเล็กๆ น้อยๆ ประจำวัน เลี้ยงสัตว์ ให้อาหารสัตว์ หาฟืนสำหรับใช้ประจำวันและตลอดปี ในสมัยก่อนผู้หญิงจะปลูกฝ้าย ปั่นฝ้าย กรอผ้าและทอผ้าสำหรับครอบครัวด้วย การทำความสะอาดบ้านเรือนและเสื้อผ้าถือเป็นงานของผู้หญิง ผู้ชายทำได้ถ้าไม่มีผู้หญิงในครัวเรือนหรือผู้หญิงเจ็บป่วย แต่ในขณะปรกติ ผู้ชายจะไม่ซักเสื้อผ้าให้ผู้หญิง ไม่กวาดบ้านถูบ้านเพราะถือว่าเป็นงานของผู้หญิง

ไม่ปรากฏว่าละเมิดข้อห้ามข้อยกเว้นเกี่ยวกับการทำงาน ไม่มีข้อห้ามที่ถือว่าขะล่า แต่จะรับรู้กันเองว่าควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไร หรือควรทำอย่างไร

บทบาทหัวหน้าครอบครัว เมื่อมีปัญหาในครอบครัว หรือมีเรื่องต้องตัดสินใจ พ่อเผ่าจะเป็นผู้ตัดสินใจ ในเรือนที่มีหลายครอบครัว พ่อเผ่าจะเป็นหัวหน้าครัวเรือน ถ้าพ่อเรือนเป็นผู้สูงอายุมาก และลูกเขยเป็นผู้รับผิดชอบในการทำมาหากินแทน เมื่อมีเรื่องต้องตัดสินใจเป็นกรณีสำคัญ ลูกเขยจะต้องบอกภรรยาให้บอกเรื่องแก่พ่อเผ่าเพื่อขอคำตัดสินใจ ถ้าพ่อเผ่าเสียชีวิตแล้ว แม่เผ่าจะเป็นผู้มีสิทธิตัดสินใจ จึงอาจกล่าวได้ว่า ในครัวเรือนละเวถืออาวุโสเป็นปัจจัยกำหนดสถานภาพหัวหน้าครอบครัว

แต่ในปัจจุบัน พบว่าลูกชายใหญ่หรือลูกเขยใหญ่จะเป็นผู้มีบทบาทในการตัดสินใจ เพราะละเวเข้ามาอยู่ในระบบความเจริญสมัยใหม่ ทำให้ผู้สูงอายุมีข้อมูลในการตัดสินใจน้อยลง จึงมักยกสิทธิให้แก่

๔๔๖ สุวรรณ ไกรยงไกรเพ็ชร

ผู้ที่สามารถติดต่อกับรัฐ หรือผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ (คือสมาชิกครอบครัวรุ่นลูก) เป็นผู้ตัดสินใจ

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

	ชาย		หญิง	
	พ่อ	- ผอ๊ปป	แม่	- เมย
	ปู่/ตา	- ยะกลอ	ย่า/ยาย	- ยะตรี
	ลูกชาย	- กอนกลอ	ลูกสาว	- กอนตรี
	พี่ชาย	- ยายกลอ	พี่สาว	- ยายตรี
	น้องชาย	- เอาะฮ์	น้องสาว	- เอาะฮ์
	หลานชาย-	เจากลอ	หลานสาว-	เจาตรี
(ลูกของพี่/น้อง)	หลานชาย-	มอนกลอ	หลานสาว-	มอนตรี
	ลุง	- เมะฮ์	ป้า	- เมะฮ์
(ผู้ชาย)	อา/น้า	- โจ้ด	(ผู้หญิง) อา/น้า	- โจ้ด
	ลูกพี่ลูกน้อง	- กอนเอาะฮ์ กอนยาย		

ญาติจากการแต่งงาน

ลูกเขย	-	ปขาว	ลูกสะใภ้	-	เนา
พี่เขย	-	เนา	พี่สะใภ้	-	เนา

พ่อแม่ของสามี/ภรรยา เรียกรวมว่า ยะ

พี่ (ทั้งหญิง/ชาย) ของคู่สมรส เรียกรวมว่า เมะฮ์

น้อง(ทั้งหญิง/ชาย) ของคู่สมรส เรียกรวมว่า เอาะฮ์

ญาติระดับลุง/ป้า/น้า/อา ของคู่สมรส เรียกรวมว่า ยะ

คำเรียกญาติสะใภ้ทั้งหมด - มา (ยกเว้นพี่สะใภ้, ลูกสะใภ้)

คำเรียกญาติเขยทั้งหมด - ยีว (ยกเว้นพี่เขย, ลูกเขย)

คำเรียกญาติอื่นๆ

บรรพบุรุษระดับสูงขึ้นไปกว่าปู่ย่าตายาย เรียกรวมว่า ยะ

เหลนและคนรุ่นถัดไปทั้งหมด เรียกรวมว่า เจา (นับเป็นชั้นหลาน)

ลูกบุญธรรม (ขอมาเลี้ยง) - กอนเลี้ยง (?)

ประเพณีและพิธีกรรม

คนละวีนับถือผีและถือฮีดควาย ท้าวท่วยผู้มีอาวุโสสูงสุดในบ้านละวีนั้งแดงเล่าว่า สมัยก่อนคนละวีนีมีประเพณีฮีดคองหลายอย่าง และถือปฏิบัติกันเคร่งครัด แต่ด้วยปัญหาที่ต้องอพยพโยกย้ายและความยากลำบากในการทำมาหากินทำให้จำเป็นต้องลดหย่อนความเคร่งครัดลงไป แม้แต่การแข่งฮีดกินควายซึ่งเป็นฮีดสำคัญก็ยังคงลดจากการทำทุกปี เป็นทำบ้างไม่ทำบ้างแล้วแต่ความเหมาะสมทางเศรษฐกิจ หรือถึงขนาดเล็กปฏิบัติ เช่นที่บ้านละวีน้อย แต่ฮีดคองใดที่ยังพอทำกันได้ โดยเฉพาะที่เป็นฮีดเรือน คือเรื่องของคร้วเรือน ก็ยังทำกันอยู่ ถ้ามีความสามารถจะทำได้ ถือเป็นเรื่องของแต่ละคร้วเรือน

ประเพณีหรือพิธีกรรมพื้นฐานของละวีนี ก็ได้แก่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูก พิธีกรรมเกี่ยวกับขั้นตอนของชีวิต โดยเฉพาะการทำศพ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด และการแข่งฮีดกินควายของเรือน ซึ่งเป็นพิธีที่ทำเพื่อเลี้ยงผีหลังจากคนเจ็บในเรือนหายจากการเจ็บป่วย

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว

ในการปลูกข้าว มักจะให้แม่ยายแม่ร้างปลูกก่อนพอเป็นพิธี ปลูกข้าวในที่นี้คือ การหยอดเมล็ดข้าวพันธุ์ลงในหลุมที่ผู้ชายเป็นคนสั้วไว้ด้วยไม้จู้ จะทำเพียงคนเดียวแทนคนทั้งบ้าน จากนั้นคนอื่นจึงจะเริ่มปลูกในไร่นาของตน ประมาณเดือน ๖-๗-๘ ระหว่างนั้นจะมีการแลกเปลี่ยนแรงงานช่วยเหลือ เรียกว่า *ตะเปา-เตาสง* (ขอแรง-ใช้แรง)

เมื่อต้นข้าวตั้งกอแต่ยังไม่ออกรวง จะมีพิธีทำขวัญข้าวให้ต้นข้าวงาม โดยฆ่าไก่เอาเลือดไก่ไปหว่านในนา แล้วประดับประดากอข้าวเป็นพิธี เมื่อเวลาจะเริ่มรูดข้าว ต้องเอากะพ้ากะเจ้าไป รูดข้าวที่ละ ๗ กอ ใส่ในกะเจ้า แล้วเอามาใส่กะพ้า ครบ ๓ ครั้ง จากนั้น จึงลงมือรูดข้าวทั้งหมด เมื่อรูดเสร็จหมดแล้วก็เอาข้าวขึ้นไว้ในเล้าข้าวซึ่งปลูกไว้ที่บริเวณนา การนำมาข้าวมากินประจำวัน ต้องไปเอาจากเล้าข้าวที่นา กลับมาบ้าน แต่ละครั้งอาจนำข้าวมาให้พอกิน ๒-๓ วัน

ปัจจุบันที่บ้านละวีน้ำพันยังรักษาพิธีกรรมเหล่านี้อยู่บ้าง แต่บางคนบางคร้วเรือนก็ไม่สนใจ เพราะมีความจำเป็นอื่น ไม่สามารถขอให้ทุกคนทำพร้อมกันได้ ที่บ้านละวีนั้งแดง เปลี่ยนจากข้าวไร่เป็นข้าวนา การทำนาต้องรอน้ำ และความพร้อมอย่างอื่น ๆ ตามสมควร อีกทั้งคนก็น้อยลง ความพร้อมเพรียงกันในการทำพิธีกรรมจึงน้อยลง ส่วนที่บ้านละวีน้อยนั้น เนื่องจากได้ยกเลิกการนับถือผีไปแล้วทั้งบ้าน จึงไม่ค่อยมีการทำพิธีของบ้าน หรือ ฮีดบ้าน นอกจากคนในแต่ละเรือนจะทำเองตามความพอใจ

การฝังศพ ในกรณีการตายปกติ เช่นเจ็บป่วยตาย ตายเพราะชรา ศพจะอยู่ในเรือน มีการแต่งตัวให้

โดยใช้เสื้อผ้าธรรมดาของผู้ตาย ไม่มีเครื่องพิเศษและไม่มีวิธีแต่งเป็นพิเศษต่างจากคนเป็น ระยะเวลาที่เก็บศพไว้บนเรือนขึ้นอยู่กับการทำโลง เพราะละวีจะฝังศพของแต่ละครัวเรือนไว้ในโลงเก่า ถ้ายังไม่มีโลงก็ต้องทำโลงใหม่ ทำเสร็จเมื่อใดก็นำศพไปฝังได้ทันที โดยปรกติศพจะอยู่บนเรือนประมาณ ๑-๒ วัน ไม่มีการทำพิธีใดๆ ระหว่างที่ศพยังไม่ได้ฝัง นอกจากมีคนในบ้านมาเยี่ยมเยียนเพื่อแสดงความเห็นอกเห็นใจ ทำให้อบอุ่น

เมื่อนำศพออกจากเรือน ไม่มีพิธี เพียงแต่จะต้องมอดไฟทุกเรือน คนในบ้านจะช่วยกันนำศพไปบริเวณป่าช้า ถ้าเป็นผู้ตายในครัวเรือนที่มีโลงเก่าฝังอยู่แล้ว ก็จะขุดโลงขึ้นมา เอากระดูกเก่าออกมาใส่ไหฝังต่างหาก หรืออาจทิ้งกระดูกของศพเดิมไว้ในโลง แล้ววางศพใหม่ซ้อนลงไป ถ้าเป็นศพผู้หญิง/ผู้ชายซ้อนกัน จะต้องวางให้สลับหัว/เท้า ถ้าเป็นเพศเดียวกันก็ซ้อนทับไปได้เลย ถ้าศพเก่ายังมีซากที่เหลืออยู่ ต้องเอาสิ่งสกปรกต่างๆ ออกให้หมด เหลือแต่กระดูก แล้วจึงจะวางศพใหม่ซ้อนลง

เมื่อกลับจากป่าช้า ผู้ที่ไปช่วยฝังศพต้องฆ่าไก่เอาเลือดไก่มาทาคอ ทาเท้า เพื่อกันไม่ให้ผีจำหน้าได้ จะได้ไม่ตามมารบกวน หลังจากนั้นเรือนผู้ตายจะฆ่าไก่ฆ่าหมูทำอาหารเลี้ยงคนทั้งหมดในบ้าน ป่าช้า ละวีไม่มีพิธีในการเลือกบริเวณทำป่าช้าของบ้าน บ้าน ๒-๓ บ้านอาจมีป่าช้ารวมกัน โดยเลือกบริเวณที่ไม่ใกล้ไม่ไกลหมู่บ้านเกินไป ไม่เป็นที่รกเกินไปและไม่ใช้บริเวณไร่นา ปัจจุบันป่าช้าของบ้านละวีฝังแดงอยู่ทางทิศตะวันตกทางไปบ้านละวีน้ำพัน ห่างออกไปประมาณ ๒ กิโลเมตร และไม่ได้ใช้ร่วมกับหมู่บ้านอื่น เนื่องจากบ้านละวีฝังแดงเพิ่งตั้งบ้านได้สิบปีเศษ จึงยังไม่มีคนตายมาก ส่วนใหญ่เป็นเด็กๆ ถ้าเป็นบ้านเก่าแก่ การฝังเด็กน้อยอาจไม่ต้องไปฝังที่ป่าช้า แต่ฝังไว้ใกล้ๆ บ้านก็ได้ ปัจจุบันอยู่ใกล้เมือง บ้านละวีฝังแดงจึงต้องฝังเด็กที่ป่าช้าไม่ว่าจะมีอายุเท่าไร ส่วนบ้านน้ำพันก็มีป่าช้าอยู่ท้ายบ้านเป็นบริเวณที่ราบไม่กว้างนักเพราะพื้นที่จำกัด ใช้ร่วมกันทั้งสองบ้าน

ในกรณีการตายผิดปกติ คือ ดายโหง เช่น เสือกัด ตกน้ำ ตกต้นไม้ ฯลฯ จะไม่ฝังในป่าช้า แต่คนในบ้านจะออกไปช่วยกันฝังศพไว้ตรงบริเวณที่ตาย การฝังศพผีตายโหงต้องฝังคว่ำหน้า เอาขี้ดินใส่หูผีทั้งสองข้าง เพื่อกันไม่ให้ผีจำหน้าหรือจำเสียงคนที่ไปฝัง ขุดหลุมลึกประมาณแค่เอว เมื่อกลับจากฝังศพผีตายโหง คนที่ไปฝังต้องเหยียบไข่ ๑ ฟอง (ใช้ฟองเดียวสำหรับทุกคน) บนทางเข้าบ้าน แล้วเอาเสื้อผ้าที่ใส่ไปทั้งหมดทุกคน มาซักให้สะอาด รวมทั้งคนอื่น ๆ ในบ้านที่ไม่ได้ไปด้วย แต่ถ้าเป็นการตายธรรมดาจะซักเฉพาะเสื้อผ้าของคนที่ไม่ฝัง ในวันรุ่งขึ้นก่อนไปทำไร่นา จะต้องเหยียบไข่อีก ๑ ฟอง บนทางที่จะเดินไปไร่นา

กรณีผู้หญิงตายทั้งกลม จะต้องปาดท้องเอาลูกออกมาก่อนแล้วฝังลูกไว้กับศพแม่ แต่ไม่ฝังใน

ป่าช้า ต้องไปหาที่ฝังที่อื่น และฝังคว่าหน้าแบบเดียวกับการตายโหง พิธีกรรมอื่นๆ ทำแบบเดียวกับการตายโหง คนละวิธีถือว่าผีตายทั้งกลมจะเป็นผีร้ายเช่นเดียวกับผีตายโหง หรือร้ายกว่า

มีเรื่องเล่าเพิ่มเติมว่า เมื่อสิบปีเศษมาแล้ว ที่บ้านละวีน้ำพันเหนือ มีผู้หญิงตายทั้งกลม แต่สามีไม่ให้ปาดเอาลูกออกเพราะสงสารภรรยา เป็นเหตุให้ผีตายโหงกลับมาบ้าน ขึ้นเรือนหลายหลัง และจะมาเอาคนขวัญอ่อนไปในลักษณะผีอำ หรือ *เกรียมกรวน* มองเห็นเป็นตัวคนมาที่เรือน เกิดเหตุเป็นระยะเวลาถึง ๓-๔ เดือน จนในที่สุดต้องไปเชิญหมอมนต์ (จารย์) เป็นลาวลุ่ม มาทำพิธีสวด ใช้สายสิญจน์ล้อมบ้าน แล้วเอาวานไฟและขมิ้นมาเคี้ยว พันตัวคนที่ถูกผีอำ เรื่องจึงสงบลง

พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด ในขณะที่กำลังจะคลอดลูก อาจมีคนไปช่วย ส่วนมากเป็นผู้หญิงแก่หรือกลางคนที่เคยมีลูกแล้ว ถ้าคลอดยาก อาจมีหมอมนต์ไปช่วยเป่า เรียกว่า *ยู้ดทะโนด* เมื่อมีผู้หญิงคลอดลูกใหม่ๆ จะมีคนไปอยู่เป็นเพื่อนหลายคน หรือผลัดเปลี่ยนกันอยู่เป็นเพื่อน ผู้หญิงที่เพิ่งคลอดจะนอนใกล้ๆ เตาไฟในเรือนด้านนอก และกินน้ำร้อนกับ อาหารสำหรับคนคลอดลูกใหม่ๆ คือ ข้าวกับเกลือ อย่างน้อย ๓ วัน ๓ คืน แต่อาจอยู่กรรม (อยู่ไฟ) ถึง ๗ วันก็ได้ แล้วแต่ว่าแม่ลูกอ่อนแข็งแรงเมื่อไร แต่ไม่มีพิธีสำหรับเด็กแรกเกิด หรือพิธีอื่นใดหลังจากนั้น

การแบ่งฮีดกินควาย

ประเพณีที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความเชื่อเรื่องผี คือ *แบ่งฮีดฆ่าควาย* หรือ *แบ่งฮีดกินควาย* ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานสัมพันธ์กับความเจ็บป่วย คือ ถ้ามีคนเจ็บที่อาการมาก หรือแบ่งฮีดฆ่าไก่ฆ่าหมูเลี้ยงผีแล้วยังไม่หายก็จะแบ่งฮีดควายถ้าเศรษฐกิจอำนวย เพราะการแบ่งฮีดควายต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง

การฆ่าควายเลี้ยงผีจะทำเป็นสองลักษณะ คือ *ฮีดเรือน* เป็นการฆ่าควายเมื่อมีคนเจ็บหนักในเรือน ซึ่งเมื่อยะมอนมาดูแล้วบอกว่าต้องฆ่าควาย ก็อาจจะฆ่ากันในตอนนั้นเลย หรือบอกกล่าวผีและสัญญาว่า เมื่อคนเจ็บหายแล้วก็จะฆ่าควายเลี้ยงผีภายหลังก็ได้

แต่แบ่งฮีดกินควายที่เป็น *ฮีดบ้าน* ของชุมชนนั้นเป็นเรื่องใหญ่ คนทั้งบ้านต้องปรึกษาหารือ และเตรียมการล่วงหน้ากันนาน สมัยก่อนที่ยังอยู่ภูดอย คนละวีเลี้ยงควายปล่อยให้หากินเอง และเมื่อถึงเวลาแบ่งฮีดบ้าน ซึ่งมักทำกันปีละครั้งเป็นอย่างน้อย ก็จะช่วยกันจับควายมาผูกทำพิธีได้เลย แต่ทุกวันนี้ต้องซื้อควายมาแบ่งฮีด ราคาควายก็สูงขึ้นทุกวัน การแบ่งฮีดบ้านจึงน้อยลงเป็นลำดับ หรือเลิกไปเลย ดังกรณีของบ้านละวีน้อย แต่คนละวีฝั่งแดงและละวีน้ำพันยังพยายามรักษาฮีดเก่าแก่ของเผ่าไว้ จึงต้องตระเตรียมกันนานและไม่ได้ทำทุกปี ที่บ้านละวีน้ำพันจะแบ่งฮีดควายเฉพาะเมื่อมีคนเจ็บหรือมีการ

ปลูกเรือนใหม่เท่านั้น

ชั้นแรก ถ้าปีไหนตกลงกันว่าจะแบ่งฮีด ผู้เฒ่าผู้แก่และนายบ้านต้องประชุมปรึกษากันว่าจะฆ่าควายกี่ตัว มีเรือนใดจะสมทบแบ่งฮีดฆ่าควายของเรือนบ้างหรือไม่ จะไปซื้อควายที่ไหน และจะระดมเงินเรียไรซื้อควายและเตรียมงานสักเท่าไร พอตกลงกันได้แล้วก็แบ่งงานกันทั้งบ้านเช่นคนหนุ่มคนสาว ต้องเตรียมหาเสาหลักควายที่ทำจากไม้ทั้งต้น เตรียมเครื่องตกแต่งเสา บางกลุ่มก็เตรียมสะสมหรือจัดหาอาหาร ทั้งข้าว เหล้า ตลอดจนไก่ หมู และสัตว์ป่าอื่นๆ จำพวกแก้งวาง (ถ้าหาได้) งานเหล่านี้ต้องช่วยกันทำทั้งหมดบ้าน เพราะนอกจากคนในบ้านแล้วยังต้องไปเชิญญาติพี่น้องบ้านอื่นมาด้วย ถ้าทำไม่ดีหรือเตรียมเหล้าเตรียมข้าวไม่พอก็จะเสียชื่อไปทั้งบ้าน ซึ่งยังไม่เคยเกิดขึ้น

เหล้านั้นต้องเป็นเหล้าไห ซึ่งจะทำให้เฉพาะเวลามีพิธีแบ่งฮีดกินควายเท่านั้น และต้องทำเตรียมล่วงหน้าประมาณหนึ่งเดือน ใช้ข้าวเหนียวและแบ่งเหล้าเป็นส่วนสำคัญ

พิธีกรรมแบ่งฮีดจริงๆ นั้น ใช้เวลาเพียง ๓ วัน คือ *มือเตรียม* ซึ่งที่จริงแล้วเป็นขั้นสุดท้ายของการจัดหาข้าวของในพิธีทั้งหมด วันผูกควาย เรียกว่า *มื่อตั้ง* ต้องปักเสาที่เตรียมไว้ล่วงหน้าก่อน และหน้าเรือนที่จะทำพิธี ถ้าเป็นควายของเรือนจะใช้เสาหลักเก่าก็ได้ ตกแต่งใหม่ให้สวยงาม ส่วนเสาของบ้านต้องช่วยกันแต่งสุดฝีมือด้วยลำไม้ไผ่สูงลิ่ว มีพุ่มใบตรงปลาย มีเครื่องจักสานเป็นแผงเล็กๆ รูปร่างต่างๆ รวมทั้งใช้ไม้ไผ่ขุดให้เป็นฝอยย้อยระย้า ในตอนบ่าย ก็จะเอาควายที่เตรียมไว้มาผูกกับเสาหลักด้วยเชือกหวายเส้นใหญ่พันเข้าด้วยกันหลายเส้น บางที่ใช้เชือกหนังด้วยก็มี ผูกทั้งคอควายและที่ข้อตีนข้างหนึ่ง เพราะถ้าผูกไม่ดีหรือเชือกไม่เหนียวแข็งแรงพอ ควายอาจจะสะบัดหลุด เตือตรอนถึงเจ็บตัวมากบ้างน้อยบ้าง ซึ่งเคยมีมาแล้ว

การลงมือฆ่าควายนั้น บางเผ่านิยมทำตอนเช้ามีดของวันรุ่งขึ้นจากวันผูก แต่เผ่าละวี่มักจะฆ่าตอนค่ำของวันนั้นเลย ราวๆ หุ่่มหรือสองหุ่่ม มีการเป่ากะบังไม้ไผ่ จำนวน ๗ อัน ซึ่งจะเป่าได้เฉพาะในพิธีฆ่าควายเท่านั้น และมีกระดิ่งพวง (หมากดิ่ง) ไว้เขย่าให้เกิดเสียงเกรียวกราวเวลาทำพิธีเรียกผีและในขณะที่เดินอ้อมรอบควาย และรอบตัวเรือน อย่างละ ๓ รอบ ก่อนลงมือฆ่า ในตอนเดินอ้อมรอบควายหรือรอบเรือนนั้น สมัยก่อนจะแต่งตัวกันงดงามเป็นพิเศษ อาจจะคาดแพรแดงนุ่งเตี๋ยวประดับหมากปัด มือถือหอก ดาบและถือโล่หนังที่เรียกว่า เชน ด้วย การเดินอ้อมนี้เรียกว่า *พ็อนงาว*

ทั้งบ้านละวี่น้ำพันและละวี่ฝั่งแดง ยังเก็บรักษาขั้นตอนรวมทั้งเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเอาไว้ใช้ในพิธี แต่ก็เก่ากร่อนไปมากแล้ว อย่างไรก็ตาม ถือว่า เครื่องแต่งตัวนี้จะเอามานุ่งห่มหรือแต่งให้ดูเฉยๆ ไม่ได้ฝึะนึกว่าแบ่งฮีดและจะมากินควาย เมื่อไม่มีควาย ก็จะโกรธและทำอันตราย เมื่อบ้านละวี่น้ำพัน

เตรียมจะทำพิธีแบ่งฮีดให้ดูพอเป็นเค้า ว่าละวีทำอะไร ก็ต้องงดเว้นการแต่งตัวแบบพิธีกรรมจริงๆ เพียงแต่มีผ้าดำผืนใหญ่ที่ทอเอง มีลายเส้นสีขาวตรงเชิง และมีฝ้ายผูกทั้งชายยาวเป็นระยะ สำหรับให้อ้อมคลุมรอบตัวคนเป่ากะบั้ง ระหว่างพ้องนารอบควาย คือ เดินไปด้วย และมีผ้าคลุมไว้ด้วยกันตั้งแต่คอลงมาจนจดดินและเป่ากะบั้งไปด้วย ส่วนคนที่ถือหอกหรือมีดและเขนนั้น เดินพ้องนำหน้าไปต่างหาก คนที่ถือหมากตึงจะเดินตามคนถือหอกอีกทีหนึ่ง

คนฆ่าควายจะเป็นใครก็ได้ไม่กำหนด ขอให้มีความแข็งแรงจะแทงควายให้ตาย แต่ก็คงต้องมีความชำนาญอยู่บ้าง เพราะถ้าแทงไม่ชำนาญ ควายดิ้นหนีและร้อง ถือว่าไม่ดี หรือ ขะล่า คนที่เจ็บอยู่อาจจะตาย ปกติจะใช้หอกสั้นหรือมีดดาบยาว ที่ละวีเรียกว่าจ้าว เป็นเครื่องมือแทงควาย

หลังจากฆ่าควายแล้วก็ต้องเอาเลือดควายไปป้ายที่ซีกขวานและซีกเรือเงิน ให้ผีกิน จากนั้นก็แบ่งเนื้อควายให้กับทุกเรือนในบ้านปรุงเป็นอาหารเลี้ยงดูกันรื่นเริงไปตลอดคืนนั้นและวันรุ่งขึ้นอีกหนึ่งวัน ซึ่งเรียกว่าเป็นมื้อกินควาย เนื้อควายนี้ใครจะทำอะไรกินก็ตามแต่ระสนิยม ส่วนมากก็มักทำลาบดิบลาบสุกตามถนัด แต่ต้องกินเนื้อควายในพิธีนี้ให้หมดภายใน ๒ วัน เกินกว่านั้นไม่ได้ ส่วนหัวควายที่ต้มแล้วชูตเนื้อหนังออกจนสะอาด ก็จะนำขึ้นประดับเสาตั้งของขวานหรือของบ้านต่อไป

แบ่งฮีดกินควายดังที่กล่าวมานี้ ต้องอาศัยทั้งร่างกายแรงทรัพย์และความสามัคคีของคนทั้งบ้าน แม้แต่ในการแบ่งฮีดเลี้ยงผีในกรณีเจ็บป่วย ก็ยังใช้หลักการของความรับผิดชอบร่วมกันทั้งบ้าน เช่น ถ้ายมอนบอกว่า ผีที่มาทำให้เจ็บนั้นต้องการกินควายตัวนั้นตัวนี้ เจ้าของควายซึ่งอาจไม่ได้เกี่ยวข้องกับคนเจ็บ ก็จะต้องยินยอมให้ใช้ควายของตนทำพิธี เพราะถ้าไม่ยอม แล้วคนเจ็บนั้นตายไป ถือว่าเจ้าของควายตัวที่ผีประสงค์จะกินนั้นต้องรับผิดชอบอาจถูกปรับไหม ซึ่งก็ต้องฆ่าควายในที่สุด

สมัยก่อน การแบ่งฮีดกินควายที่เป็นพิธีประจำปีของบ้านหรือ ฮีดบ้าน ยังถือปฏิบัติกันอยู่ แต่ปัจจุบันไม่ค่อยมีการแบ่งฮีดบ้านเพราะเสียค่าใช้จ่ายสูงดังกล่าวแล้ว จึงมีแต่การแบ่งฮีดเรือน แม้กระนั้น ก็มักจะบอกกล่าวกันไปทั่วๆ ในหมู่บ้านละวีหรือบ้านใกล้เคียง เพราะเท่ากับว่าทุกคนจะได้มีโอกาสมาร่วมกันด้วย บ้านละวีน้ำพันมาส่งข่าวบอกบ้านละวีฝั่งแดง ให้ไปร่วมพิธีแบ่งฮีดควาย แต่ไม่ไปบอกบ้านละวีน้อย เพราะถือว่าบ้านละวีน้อยได้ทำพิธีสับล้าง (เลิก) ฮีดควายแล้ว และนับถือพุทธ แต่ถ้าคนจากบ้านละวีน้อยจะไปร่วมกินควายด้วยก็ได้ เหตุที่บ้านละวีน้อยเลิกพิธีกินควายก็เพราะสิ้นเปลืองมาก วิธีการเลิกก็คือเชิญ จารย์หรือ ครูบา (พระ) มาทำพิธีสวดมนต์และล้อมบ้านด้วยสายสิญจน์กันไม่ให้ผีเข้ามาในหมู่บ้าน เมื่อทำพิธีแล้วก็ถือว่าเป็นพุทธ คือเลิกถือผี แต่ไม่ได้มีการปฏิบัติอื่นใดที่บ่งบอกความเป็นพุทธนอกเหนือไปจากนั้น

การลี้ภัยในบ้านละวีน้อย อาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการอพยพของคนละวีน้อย ส่วนหนึ่งออกมาตั้งบ้านใหม่ เพราะยังเห็นว่า ฮีตคองเป็นเรื่องที่ต้องปฏิบัติ ทำได้มากน้อยเท่าใดก็แล้วแต่ความสามารถ แต่คนรุ่นใหม่จำนวนหนึ่งในบ้านละวีน้อย ยืนยันให้เลิกการแบ่งฮีตควาย จึงเกิดความขัดแย้งขึ้น จะเห็นได้ว่าเมื่อมาตั้งบ้านละวีน้อยก็ยังคงแบ่งฮีตควายอยู่เท่าที่จะทำได้ ยังมีเสาหลักควายหน้าเรือนหลายหลัง ในช่วงระยะเวลาเพียงสิบปีเศษที่มาตั้งบ้านขึ้นใหม่ เสาหลักควายหน้าเรือนนั้น เป็นสิ่งบ่งบอกการนับถือฮีตควาย ซึ่งถือเอาการแบ่งฮีตกินควายเป็นหลักสำคัญที่สุด การขุดถอนเสาหลักควายทำได้โดยไม่ถือว่า ชะล่า แต่ต้องขุดทิ้งเวลากลางคืน ที่บ้านละวีน้อยขุดเสาหลักควายขึ้นหมดแล้ว

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยหลักของการอพยพน่าจะมาจากการทำมาหากินมากกว่า

พิธีอื่น ๆ ในกรณีที่มีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อย ละวีน้อยจะทำกระทงเลี้ยงผี และทำพิธีคล้ายๆ การสู่ขวัญ โดยเฉพาะถ้าเป็นเด็กๆ ก็นิยมสู่ขวัญเด็กขวัญ ตามแบบลาวลุ่ม

กระทงเช่นผีของละวีน้อยๆ ใช้กานกล้วยหรือใบตอง เย็บเป็นกระทงสี่มุม มีเทียนปักตามมุม ในกระทงใส่ข้าวหนึ่ง ลาบไก่หรือไก่ปิ้งชิ้นเล็กๆ ก็ได้ บางทีมีกล้วยสักลูกสองลูก แล้วเอากระทงนี้ไปที่ตรงบริเวณซึ่งเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผี เช่น ถ้าผีปามาทำ ก็ไปเลี้ยงผีตรงชายดงชายป่า ผีเรือนทำก็ไปเลี้ยงแถวๆ ห้ายหมู่บ้าน ผีน้ำหรือผีกกไม้ก็เอากระทงไปวางเช่นนั้นๆ ใช้ธูปธูปคั่วด้วยหรือภาชนะอะไรก็ได้ให้เกิดเสียงดังแล้วเอิ้นผีมากินของในกระทง ให้เลิกทำร้ายคน แล้วก็ทิ้งกระทงไว้ตรงนั้น

บางรายที่เริ่มจะรับเอาอิทธิพลเรื่องขวัญของลาวลุ่มมา ก็เอาผ้าถุงผ้าห่มของคนเจ็บมาทำอาการกอบขวัญหรือตักขวัญตรงที่เลี้ยงผีนั่น เอาไปโบกไปอ้อมรอบตัวคนเจ็บ เป็นอันเสร็จพิธี

คติความเชื่อและข้อห้ามข้อนิยมอื่น ๆ

- เวลาที่แบ่งผีเฮือน (เลี้ยงผีเรือน) ห้ามคนนอกครัวเรือนขึ้นเรือนนั้น ถือว่า ชะล่า ที่เรือนนั้นจะมีกิ่งไม้มาเสียบไว้ที่ชายคา หรือที่เสาชนวน เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าห้ามขึ้นเรือน
- ในเรือนที่มีคนคลอดลูกใหม่ จะทำดาแหลว (เฉลว) มาปักที่ชนวน ห้ามคนนอกบ้านขึ้นเรือน
- เมื่อในบ้านมีคนตาย จะทำดาแหลวด้วยกิ่งไม้ ปักไว้ที่ปากทางเข้าบ้าน ๒-๓ วัน ถือว่าระหว่างนั้น คนนอกหมู่บ้านจะเข้าไม่ได้ ถ้าเข้ามาโดยรู้หรือไมก็ตาม ถือว่าชะล่า ต้องถูกปรับไหมเป็นเงินเหรียญ การปฏิบัติข้อนี้สำคัญมาก เพราะเรื่องความตายเป็นเรื่องสำคัญที่สุด

- ข้อห้ามเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศ ในกรณีที่ผู้หญิงมีท้อง โดยไม่มีผู้รับว่าเป็นพ่อเด็ก ถือว่าชะล่า เรือนนั้นจะต้องฆ่าหมูเลี้ยงผี ถ้าผู้ชายไปนอนกับสาว พ่อแม่จับได้หรือเห็น ก็จะปรับไหมแล้วให้แต่งงาน ผู้ชายจะยอมเสียค่าปรับไหมแล้วทิ้งไปไม่ได้ แต่ถ้าผู้ชายลักลอบได้เสียกับผู้หญิง โดยพ่อแม่ผู้หญิงไม่รู้ไม่เห็นและผู้หญิงไม่บอก ก็ปรับไหมไม่ได้ แม้ผู้หญิงจะเกิดตั้งท้องขึ้นมา แต่ปรกติ ผู้ชายจะยอมรับแล้วเสียค่าปรับไหมและแต่งงาน หลังจากนั้นถ้าไม่พอใจกัน ก็จะเลิกร้างกันไปได้

ทั้งคติความเชื่อและการแบ่งฮีดหรือการทำพิธีกรรมต่างๆ แม้จะดูเหมือนว่าไม่ใช่ปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของชนเผ่า แต่ก็เห็นได้ว่า เป็นลักษณะที่เป็นรูปธรรมสะท้อนให้เห็นทั้งความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ที่อยู่แวดล้อมด้วย หากบ้านละวีน้อยไม่ได้ติดต่อกับลาลุ่มหรือไม่ได้อยู่ใกล้ความเจริญในระบบเมือง การจะสืบสร้างฮีดทอง ประเพณีคงทำได้ยาก หรือมองไม่เห็นว่าจะทำได้อย่างไร เพราะเป็นเรื่องที่ให้ความมั่นใจความอบอุ่นใจในการดำเนินชีวิต แต่เมื่อมาอยู่ในเมือง เศรษฐกิจกลับเป็นตัวกำหนดสำคัญ ที่ทำให้ความคิดความเชื่อต้องเปลี่ยนแปลงไป

บ้านละวีน้อยไม่มีรูปแบบของการซื้อขายแลกเปลี่ยนอย่างเป็นระบบ ไม่มีสินค้าหรือผลผลิตเหลือบริโภค ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นหมู่บ้านดั้งเดิม ความช่วยเหลือของรัฐมีอยู่บ้าง แต่ยังไม่อยู่ตัวพอที่จะทำให้ชาวบ้านผลิตได้เพียงพอ จึงมีแต่การแลกเปลี่ยนของที่จำเป็นและผลิตเองไม่ได้กับชุมชนอื่น ในลักษณะนี้นับว่าเผ่าละวีน้อยกว่าเผ่าฮารักและเผ่าตะเรียง ซึ่งเป็นเผ่าใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง เผ่าทั้งสองจะมีผลผลิตจากไร่นาและผลผลิตที่เป็นงานฝีมือ มาแลกเปลี่ยนให้แก่เผ่าละวีน้อย และเป็นฝ่ายที่มีอิทธิพลสูงทั้งในด้านภาษาและวัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย

ในแขวงเซกอง เผ่าเล็กๆ อย่างละวีน้อย ซึ่งมีคนทั้งเผ่าจำนวนไม่เกิน ๕๐๐ คน และแวดล้อมด้วยชนเผ่าอื่นที่ใหญ่กว่า มีอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่า จึงต้องค่อยๆ ปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามกระแสของสภาพแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นกระแสจากส่วนกลางหรือจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงอย่างเช่นเผ่าฮารัก เผ่าตะเรียง รวมไปถึงกระแสโลกาภิวัตน์อย่างเช่น การแพทย์สมัยใหม่ รถมอเตอร์ไซด์และจานดาวเทียม ซึ่งเป็นความเจริญก้าวหน้าของการพัฒนาที่ไม่มีใครประสงค์จะปฏิเสธ ถ้าใครอยากเห็นเรือนละวีน้อยแบบเก่าหลาย ๆ หลัง ก็ต้องไปดูที่บ้านละวีน้อยน้ำพัน แต่แม้กระนั้นก็ยังไม่ได้เห็นการปลูกเรือนที่ล้อมเป็นวงกลม มีเต็นหรือลานบ้านอยู่กลางและมีกว้านบ้าน ซึ่งเป็นที่ประกอบกิจกรรมพิธีกรรมของชุมชนส่วนรวม แต่ก็ยังคงมีเสาหลักควายอยู่หน้าเรือนจำนวนมาก

๔๕๕ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

และที่น่าคิดคือถ้าอยากเห็นเรือนฮาร์กแบบดั้งเดิมจริงๆก็อาจต้องดูจากเรือนละวีเก่าที่บ้านน้ำพัน เพราะบ้านฮาร์กเองเหลือเรือนฮาร์กแบบเก่าๆอยู่น้อยหลังเต็มที ฉะนั้น วัฒนธรรมที่ชนเผ่าเล็กๆรับมา อาจเป็นภาพสะท้อนถึงอดีตทางวัฒนธรรมของเผ่าที่ใหญ่กว่า ที่เปลี่ยนแปลงไปจนเหลือรูปแบบเดิมน้อย หรือไม่เห็นแล้ว การศึกษาภาพความเป็นมาของชนเผ่าใหญ่และเผ่าเล็กที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันมาเป็นเวลานาน จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

คนละวีอาจไม่ต้องอพยพโยกย้าย แสวงหาแหล่งทำมาหากินอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต แต่บางที่เราอาจไม่ได้พบคนละวีอีกต่อไปในอนาคตอันใกล้ เพราะว่าพวกเขาจะพากันกลายเป็นพลเมืองของรัฐและของโลกไปหมดสิ้น

บทที่ ๔ เมืองท่าแดง

เมืองท่าแดง เป็นเมืองใหม่ของแขวงเซกอง เมื่อตั้งแขวงเซกองใน พ.ศ. ๒๕๒๗ นั้น ท่าแดงมีฐานะเทียบได้กับกิ่งอำเภอ ยังไม่เป็นเมือง (อำเภอ) แต่ชุมชนท่าแดงนั้นมีมานานแล้ว และเป็นชุมชนที่มีลักษณะเป็นศูนย์กลางการติดต่อค้าขาย การคมนาคม เนื่องจากอยู่บริเวณเส้นทางติดต่อระหว่างแขวงจำปาสัก เข้าสู่แขวงสาละวัน และต่อมา ก็เป็นทางแยกเข้าสู่แขวงเซกอง ท่าแดงจึงมีลักษณะเหมือนประตูที่เปิดรับความเจริญจากภายนอก เข้าสู่ดินแดนส่วนในที่ยังทุรกันดาร

เมื่อตั้งขึ้นเป็นเมืองท่าแดงในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ เมืองท่าแดงจึงเป็นเขตที่มีความเปลี่ยนแปลงรวดเร็วยิ่งกว่าที่เมืองละมาม ซึ่งเป็นที่ตั้งตัวแขวงเซกอง อาจกล่าวได้ว่า เมืองท่าแดงเป็นชุมชนใหญ่มาก่อนเมืองละมามเพียงแต่ไม่มีสถานะทางการปกครองที่ชัดเจนเพราะอยู่ในพื้นที่เป็นเขตต่อแดนของแขวงเช่นเดียวกับเมืองท่าอื่นๆ ไป แต่ท่าแดงเป็นเมืองท่ารถ ไม่ใช่ท่าเรือ

เมื่อเดินทางจากแขวงจำปาสักมาเซกอง จะผ่านทางท่าแดง แต่ในช่วงที่มีการสร้างถนนใหม่ให้ใหญ่ขึ้นและปรับเป็นทางลาดยาง การติดต่อเดินทางเข้าแขวงเซกอง ต้องเปลี่ยนมาใช้เส้นทางแยกอีกจุดหนึ่ง ซึ่งเป็นทางเก่าที่รถวิ่งได้ลำบากมาก แม้จะมีระยะทางสั้นกว่า เส้นทางอีกทางหนึ่งที่เข้าแขวงเซกอง โดยไม่ผ่านท่าแดง คือ ทางเข้าเมืองปากซอ (หรือ ปากซ่อง) ของแขวงจำปาสัก ผู้ที่เดินทางติดต่อระหว่างแขวงมักจะเปรียบเทียบเส้นทางผ่านเมืองปากซอและเมืองท่าแดง ว่ามีข้อดีข้อเสียต่างกันอย่างใด แต่ที่จริงนั้น การเลือกเส้นเดินทางขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยมากกว่าจะเป็นเรื่องของระยะทางหรือคุณภาพของถนน อย่างไรก็ตาม แม้เส้นทางปากซอจะสั้นกว่า แต่คนที่เลือกใช้เส้นทางผ่านท่าแดงก็ยังมีจำนวนไม่น้อย เมืองท่าแดงจึงยังเป็นศูนย์กลางที่สำคัญ

ตัวเมืองท่าแดงมีความเจริญทางด้านวัตถุที่เป็นได้ชัดเจน เรือนริมทางรถมักเป็นเรือนปลูกใหม่หรือถ้าเป็นเรือนเก่าก็จะมีขนาดใหญ่ มีเรือนเล็กๆ ที่เป็นเรือนปลูกใหม่อยู่ริมทางบ้าง มักเป็นบ้านที่อพยพมาตั้งใหม่ ตามคำแนะนำของฝ่ายปกครอง บ้านที่อพยพมาเหล่านี้มักจะมาจากเขตกันดาร ตามภูดอยห่างไกล การทำมาหาเลี้ยงชีพลำบาก ความช่วยเหลือของรัฐก็ไปไม่ค่อยถึงหรือไม่สะดวก จึงมีการอพยพโยกย้ายลงมาที่เมืองใหม่ ซึ่งยังมีพื้นที่มากพอจะจัดสรรได้

แต่เมืองท่าแดงมิได้เป็นเพียงเขตขยายพื้นที่อยู่อาศัยใหม่ การอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตท่าแดงเกิดขึ้นมานานแล้วในอดีต และชนหลายเผ่าก็ได้อพยพจากถิ่นเดิมมาตั้งบ้านเรือนอยู่นานจนกลายเป็น

๔๕๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ชุมชนหลักของท่าแดงไปแล้ว เช่น เผ่าส่วย และเผ่าละเวน ซึ่งถือได้ว่าเป็นชนเผ่าหลักของท่าแดง มาตั้งบ้านใหญ่อยู่ที่บ้านท่าแดง บ้านยกท่ง บ้านกะปือ เผ่าละเวนมาตั้งบ้านหนองนก บ้านหนองเลา บ้านหัวเซ และในช่วงระยะประมาณสิบปีเศษที่ตั้งแขวงเซกองขึ้นมานั้น ก็ได้มีการอพยพลงจากภูดอย มาเป็นระยะ เช่น เผ่าเงะและเผ่ากะตู จากเมืองกะลิม มาตั้งบ้านจะลาม บ้านกันตอนใหม่ บ้านยิบ เผ่าตะเรียงอพยพตามหลังเผ่าเงะและกะตู มาตั้งบ้านหนองบัวใส บ้านหมื่นใหม่ เผ่าตะโอยจาก สาละวันและกะลิม มาอยู่ที่บ้านปะแลง ซึ่งแยกออกเป็นปะแลงเหนือ ปะลังทางและปะแลงใต้

นอกจากนั้นยังมีบ้านฮารัก และบ้านลาวลุ่ม อยู่ในเขตท่าแดง รวมทั้งบ้านที่เรียกว่า “ลับปน” คือ มีชนหลายเผ่าอยู่รวมกันอีกหลายบ้าน เช่น บ้านห้วยทราย ซึ่งมีทั้งเผ่าตะเรียงและกะตู และส่วนมากแล้ว บ้านของชนเผ่าในเขตเมืองท่าแดงนี้ มักไม่ใช่บ้านที่มีชนเผ่าใดเผ่าหนึ่งล้วนๆ แต่จะมีเผ่าอื่นมาตั้งเรือน อยู่ด้วย ๒-๓ เรือน หรือมากกว่านั้น เช่น บ้านหนองนก บ้านหนองเลา ซึ่งเป็นบ้านละเวน ก็จะมีเงะ และกะตูอยู่ด้วย บ้านท่าแดง จะมีฮารักและตะเรียงอยู่ด้วย เพื่อจะได้อาศัยผืนดินทำมาหากินและอาศัย ความสะดวกของชุมชนที่ตั้งมั่นคงแล้ว การมาอยู่อาศัยร่วมกันนี้ เรียกกันในบรรดาชนเผ่าว่า มา “ขอดิน” อยู่ ดังที่มีปรากฏอยู่ในตำนานหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับการอพยพโยกย้ายของบางบ้านบางเผ่า

เมืองท่าแดงจึงเป็นเขตรวมของชนเผ่าที่โยกย้ายจากแหล่งกันดาร เพื่อมาหาที่ตั้งบ้านเรือนที่จะทำมาหาเลี้ยงชีวิตได้มั่นคงขึ้น สะดวกสบายขึ้น อีกทั้งพื้นดินและอากาศของเมืองท่าแดงก็เหมาะสมที่จะทำการเพาะปลูก อากาศไม่เย็นมากเหมือนบนภูดอย แต่ก็ไม่ร้อนจัดเหมือนเมืองละมาม ขณะเดียวกันก็มีฝนพอจะทำนาได้ อากาศที่เย็นแต่แห้งเหมาะกับการปลูกกาแฟ ซึ่งกำลังมีฐานะเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของท่าแดง ทำนองเดียวกับเมืองปากซอของแขวงจำปาสัก ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังเรื่อง กาแฟและชา

ท่าแดงจึงมีอนาคตที่จะเจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว และวิถีชีวิตวัฒนธรรมในเมืองท่าแดง ก็จะมีลักษณะเป็นวิถีชีวิตแบบเมืองท่า หรือเมืองใหม่ ที่ชุมชนต่างเผ่าร่วมกันสร้างลักษณะพิเศษของตน ขึ้นใหม่ มีทั้งพื้นฐานของความเชื่อและวัฒนธรรมเดิม ที่ไม่ขัดแย้งกัน และมีวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตแบบใหม่ที่เป็นลักษณะร่วมกัน ที่อาจถือว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยกับชุมชนอื่นๆ นอกเมืองท่าแดง และนอกแขวงเซกองออกไป

ส่วย

ชนเผ่าส่วย ตั้งถิ่นฐานอยู่หลายแห่งในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนอาจทำให้เกิดความสับสนว่า ภูมิลำเนาหรือแหล่งกำเนิดดั้งเดิมของส่วยนั้นอยู่ที่ไหน และคนส่วยที่ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ต่างที่ต่างแห่งกันนั้น เป็นเผ่าเดียวกันทั้งหมดหรือไม่

เมื่อโครงการวิจัยเริ่มต้นสำรวจข้อมูลชนเผ่า ได้เดินทางไปเยี่ยมบ้านยกท่ง เมืองท่าแดง แขวงเซกอง ซึ่งเป็นบ้านส่วยที่นับว่าเก่าแก่ มีประชากรเกินกว่า ๕๐๐ คน และมีเรือนถึง ๗๗ หลังคาเรือน มีคำบอกเล่าว่า ในเมืองท่าแดงนั้น อาจถือได้ว่าส่วยมีจำนวนมากที่สุด เป็นเผ่าหลักของเมืองท่าแดง เช่นเดียวกับเผ่าเตเรียบในเมืองดักจิง เผ่าเงะในเมืองกะลิม และเผ่าฮารัก ในเมืองละมาม

คนเผ่าของบ้านยกท่งเล่าประวัติบ้านว่า เดิมบ้านยกท่งไม่ได้อยู่ ณ ที่ปัจจุบันนี้ แต่อยู่ไกลมาก ต่อมามีคนในบ้านทำผิดฮึดคอง เป็นเหตุให้ผีโกรธ ตกกลางคืน ผีจึงยกบ้านทั้งบ้านจากที่เดิม พามาทิ้งไว้ที่บริเวณบ้านในขณะนี้ จึงได้ชื่อว่าบ้านยกท่ง

ตามตำนานของบ้านที่เล่ากันมานี้ แสดงว่า คนส่วยบ้านยกท่งเองก็คิดว่า ถิ่นฐานเดิมของตนไม่ได้อยู่ที่นี้ แต่จะมาจากไหนก็บอกไม่ได้เพราะจากบ้านเดิมมานานมากแล้ว จะมาอย่างไรวิธีไหนหรือมีเหตุผลดั้งเดิมอย่างไร ก็ไม่อาจทบทวนได้ อย่างไรก็ตาม ที่แถบเมืองท่าแดงนี้ ก็ยังมีคนที่เรียกตัวเองว่า ส่วย แต่ไม่ได้เป็นกลุ่มเดียวกับบ้านยกท่ง คือ ส่วยบ้านท่าแดง ซึ่งเล่าตำนานบ้านตนว่า

แต่ก่อนนั้นอยู่ทางบึงขามบึงไซ ท่งท่าแดง ขณะนั้นมีหมอพราณชื่อ เจตบุตร ไปทำมาหากินไกลจากบ้านของตน ได้ไปเห็นบริเวณที่ดินก้ำน้ำขุม ซึ่งพากันมาแดงบ้านแดงเมืองอยู่ที่นี่ ได้เห็นสัตว์ป่าทั้งหลาย ปุ่ปลานาน้ำก็หลาย เลยมาร้างไร่ถางสวน เอาหมากข้าวโพด หมากแดง มาปลูกลงมาดี จึงพากันโยกย้ายตามมาอีก เมื่อมานั้นก็มากันหมดบ้าน มาตั้งบ้านตั้งเรือนอยู่ที่ท่าแดงนั้นบรรยอนับพันปี ข้าวก็งาม กาแฟก็งาม ของปลูกของฝักรู้อย่างงามหมด

ส่วยบ้านท่าแดงอาจไม่ได้อพยพมาตั้งแต่พันปีก่อนแต่ก็ไม่ใช่ว่าพวกที่อยู่แถบนี้มาแต่ดั้งเดิมเหมือนกัน ฉะนั้น ถ้าจะถือเอาตำนานของบ้านส่วยเป็นข้อมูล ก็น่าสรุปได้ในขั้นต้นว่า ชนเผ่าส่วยในพื้นที่ใดก็ตาม น่าจะไม่ใช่ว่าคนพื้นเมืองดั้งเดิมของถิ่น แต่เป็นกลุ่มคนที่อพยพมา จะมาจากไหน มาอย่างไร เมื่อมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนทำมาหากินแล้ว ก็ถูกเรียก หรือ เรียกตัวเอง ว่า *ส่วย*

ในหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ กล่าวถึงเผ่าส่วย แต่ไม่ได้บันทึกถิ่นฐานที่อยู่ หรือลักษณะทางวัฒนธรรมแบบชนเผ่าอื่นๆ กลับบันทึกไว้ว่า

ภาษาส่วยนั้นเป็นภาษากลาง สำหรับพวกปะกำหมอซ้าง ซึ่งหากินด้วยการ
แทรกโพงคล้องช้างตามถิ่นแม่น้ำโขง เป็นภาษาครุหมอซ้าง ไม่ว่าคนจำพวกใดชาติใด
ถ้าเรียนเป็นหมอซ้างแล้วต้องเรียนรู้ภาษาส่วยนี้ด้วย เพราะเมื่อเวลาออกแทรกโพง
ซ้างนั้น เข้าพิธีนอนปะกำแล้ว ต้องใช้ภาษานี้ไปกว่าจะสิ้นเวลาการแทรกโพง
(ประชากรกิจกรจักร : ๒๔๖๒, น.๒๐)

จากนั้นก็เล่าถึงพิธีกรรมของพวกปะกำหมอซ้าง โดยไม่ได้เรียกชื่อเผ่าส่วยเลย หากใช้คำว่า
“ภาษาส่วยซ้าง” โดยตลอด

ในการศึกษาข้อมูลของเผ่าส่วยในแขวงเซกองนั้น หลังจากได้ไปเยี่ยมบ้านส่วยยกท่ง เมื่อวันที่
๑๔ มกราคม ๒๕๔๐ เป็นครั้งแรกแล้ว เมื่อเริ่มการอบรมผู้ช่วยเก็บข้อมูลของแขวงเซกอง ปรากฏว่า
ผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่ได้อธิบายมาเป็นส่วยบ้านท่าแดง ชื่อ ท้าวจันทบ ข้อมูลหลักจึงเป็นข้อมูลจากส่วยกลุ่ม
ท่าแดง ส่วนบ้านยกท่งนั้น หลังจากผู้วิจัยได้พยายามติดต่อผู้บอกข้อมูลทางภาษา ซึ่งเป็นส่วยบ้าน ยกท่ง
ที่พูดภาษาลาวลุ่มได้คล่องแคล่ว เขียนหนังสือได้และอธิบายลักษณะการเก็บข้อมูลเป็นที่เข้าใจกันแล้ว
เมื่อถึงตอนส่งข้อมูลเพื่อจะนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลของท้าวจันทบตัวผู้บอกข้อมูลที่ติดต่อไว้กลับไม่ได้
เป็นผู้บันทึกข้อมูลส่งมาให้ แต่ข้อมูลที่ได้อธิบาย ซึ่งมีชื่อแจ้งว่าเป็นของนายบ้านจันทบ (ส่วยกลุ่มเดียวกับ
ส่วยยกท่ง) นั้น ไม่มีข้อมูลที่เป็นเนื้อความ นอกจากการคัดลอกแบบบันทึกข้อมูลส่งมาให้จะเป็นด้วย
ข้อขัดข้องประการใดก็ไม่แจ้งชัด แต่ก็เป็นอย่างนั้นไม่มีข้อมูลบ้านยกท่ง

ด้วยความสับสนดังกล่าวข้อมูลที่เป็นของเผ่าส่วยในโครงการนี้จึงเป็นข้อมูลของส่วยบ้านท่าแดง
และมีข้อมูลจำนวนหนึ่งที่เก็บจากบ้านยกท่งในการสำรวจครั้งแรกเพื่อเปรียบเทียบในบางเรื่อง

ท้าวจันทบ เกิดที่บ้านท่าแดง เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๘ ขณะนี้อายุ ๓๐ ปี อยู่เรือนของพ่อแม่ที่บ้าน
ท่าแดง มีน้องชาย ๑ คน ช่วยพ่อแม่ทำไร่และทำสวนกาแฟอยู่ด้วยกัน จันทบเรียนหนังสือจบชั้น
มัธยมที่เมืองท่าแดง อ่านและเขียนภาษาลาวลุ่มได้คล่องแคล่ว ลายมือดี แม้จะไม่ได้ทำงานกับรัฐ แต่
ก็ได้ใช้ความรู้ในการทำงานของครอบครัว และยังเคยเป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลให้กับฝรั่งที่เข้ามาทำงานที่
ท่าแดงด้วย จึงรู้วิธีบันทึกข้อมูล การอัดเสียงและการถ่ายรูปเป็นอย่างดี

เรือนของจันทบอยู่ใกล้กับตลาดท่าแดง จัดว่าอยู่ในจุดศูนย์กลางของชุมชน ฐานะทางเศรษฐกิจ
ของครอบครัวค่อนข้างดี มีสวนกาแฟขนาดใหญ่ที่ได้ผลผลิตสม่ำเสมอและส่งขายสะดวก เรือนที่อยู่ก็
ใหญ่โตแข็งแรง แต่จันทบยังไม่สนใจจะแต่งงาน พ่อแม่ก็ไม่ได้คาดหวังให้แต่งงาน จึงอาจจะอยู่ไปเรื่อยๆ อย่างนี้
จันทบเคยเข้าไปที่แขวงจำปาสักหลายครั้ง และเคยไปเวียงจันทน์มาแล้ว

ส่วนที่บ้านยกท่งนั้น เมื่อเข้าไปสำรวจข้อมูลครั้งแรก ได้ขอให้นายบ้านจัดหาผู้บอกข้อมูลที่เป็นผู้หญิงมาให้บ้าง นายบ้านจึงให้กลุ่มผู้หญิงทั้งคนเฒ่าและคนสาวมาคุยด้วยร่วม ๑๐ คน แต่ที่มีอายุมากและสามารถบอกข้อมูลต่างๆ ได้น่าสนใจ คือ

๑. นางลำ อายุ ๙๐ ปี เป็นม่ายสามิตาย มีลูก ๘ คน แต่เหลืออยู่ ๔ คน ขณะนี้แม่เฒ่าลำอยู่กับ ลูกสาวคนโต แม้อายุแม่เฒ่าจะมากแล้ว แต่ความจำยังดีและพูดได้ชัดเจน
๒. นางทอง อายุ ๕๕ ปี สามีชื่อ จัน มีลูกด้วยกัน ๑๕ คน ตายไป ๒ คน ลูกสุดท้องอายุ ๘ ขวบ ลูกที่ยังไม่ได้แต่งงานยังอยู่เรือนเดียวกันทั้งหมด
๓. นางเล่ อายุ ๗๕ ปี สามิตายแล้ว มีลูก ๕ คน ตายไป ๒ คน ขณะนี้นางเล่อยู่กับครอบครัวของลูกสาวคนโต ซึ่งอายุ ๓๕ ปี มีลูก ๕ คน
๔. นางเฮือน อายุ ๖๕ ปี มีลูก ๑๕ คน ตายไป ๙ คน เหลืออยู่ ๖ คน แต่อยู่บ้านยกท่งเพียง ๓ คน อีก ๓ คนย้ายไปอยู่บ้านอื่น ลูกสาวคนโตของนางเฮือนยังอยู่เรือนเดียวกับแม่ นอกจากนี้แล้ว ยังมีนายบ้านยกท่ง ชื่อ คำอิน อายุ ๔๕ ปี ก็ได้ช่วยบอกและอธิบายเรื่องต่างๆ ให้ด้วย เพราะนายบ้านพูดลาวลุ่มได้คล่อง ขณะนี้แม่เฒ่าส่วนมากจะพอพูดเข้าใจ แต่มักนึกคำไม่ออก ข้อมูลของบ้านยกท่งมาจากการพูดคุยกันเป็นกลุ่มใหญ่ต่างจากข้อมูลของท้าวจันทพบ ซึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องที่จันทพบรู้และอธิบายเองแล้ว ก็ยังมีข้อมูลที่ท้าวจันทพบบันทึกจากคนเฒ่าคนแก่อื่นๆ อีก ๒-๓ คน เช่น ตำนานของบ้านท่าแดง จันทพบบันทึกจากคำบอกเล่าของ ท้าวคำสง อายุ ๗๔ ปี

บ้านท่าแดง เมืองท่าแดง แขวงเซกอง

บ้านท่าแดงอยู่ตรงบริเวณที่เป็นตลาดท่าแดงในปัจจุบัน เป็นบ้านริมทางรถไฟ เส้นทางที่จะไปเมืองเสงาม แขวงสาละวัน จึงมีลักษณะเป็นบ้านในตัวเมืองที่มีผู้คนคับคั่ง เรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนที่ปลูกแบบลาวลุ่ม มีร้านค้าปลูกแบบห้องแถวอยู่บ้าง และมีไฟฟ้าที่มาจากแขวงสาละวัน บางบ้านก็ใช้ไฟปั่นจากหม้อแบตเตอรี่ สามารถดูโทรทัศน์ได้ วิทยุเป็นของที่มีอยู่ตามเรือนทั่วไป แม้จะไม่ทุกเรือน แต่ท่าแดงยังไม่มีน้ำประปา แหล่งน้ำกินน้ำใช้ของบ้านท่าแดงคือ ห้วยน้ำใสและห้วยใกล้เคียงชื่อห้วยทราย ที่ดินแถบนี้มีน้ำบริบูรณ์เพาะปลูกได้ดีและอากาศเย็นแต่แห้ง จึงเหมาะกับการทำสวนกาแฟ บ้านใกล้เคียงกับบ้านท่าแดงคือ บ้านหมื่น บ้านหัวเซ (เผ่าละเวน) บ้านปะแลง (เผ่าตะโอย) และบ้านโกง (เผ่าละเวน) บ้านท่าแดงมีประชากรถึง ๑,๓๕๐ คน จำนวนหลังคาเรือน ๑๗๘ เรือน

บ้านท่าแดงไม่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน มีแต่

เรื่องที่เล่าสืบกันมาดังกล่าว ถึงการอพยพโยกย้ายจากทุ่งทำแตงมายังพื้นที่ในปัจจุบัน

ท้าวคำสงเล่าว่า เมื่อปี ๑๙๖๘ คือ ปีที่จันทบเกิดนั้น มีศึกลาวกับฝรั่งเศส คนช่วยคนละเวน แถบนี้เรียกกันว่า คีกองแก้ว หนอง งามมะด้า ทั้งสามคนนี้เป็นวีรบุรุษของชนเผ่าถ้ำนี้ ศึกที่ทำกับฝรั่งเศสนั้น แม้จะต่อสู้ยาวนาน แต่ก็เอาชนะไม่ได้ งามมะด้าหนีไปอยู่ป่า และในที่สุดก็ตายในป่า แต่ศึกที่หนักจริง ๆ คือ ระหว่างลาวกับอเมริกา เสียหายหนักที่สุด ท้าวคำสงบอกว่า “ทำแตกแทรกธาตุ ชีมัวดัว พังทลายบ้านเมือง จุกไฟเผาหมด” ศึกนี้เกิดเมื่อปี ๑๙๖๙-๗๐ จนถึงปี ๑๙๗๓ จึงได้สงบลงจนทุกวันนี้

เหตุร้ายอื่นๆ นั้น เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา เช่น เกิดมีโรคระบาดบ้าง มีความอดอยากเกิดขึ้นบ้างแต่ก็ไม่บ่อยนัก เหตุที่ทำให้ผู้คนล้มตายเกิดความเสียหายมาก คือ เหตุจากสงคราม

ส่วนที่บ้านยกท่ง แม้จะไม่ได้อยู่ในตัวเมืองเหมือนบ้านท่าแตง แต่ก็ที่บ้านขนาดใหญ่ มีประชากรมาก และมีความเป็นอยู่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกัน เรือนที่บ้านยกท่งเป็นเรือนขนาดใหญ่หลายหลัง อยู่กันมานานมากแล้ว และมีปลูกแบบลาวลุ่ม แม้จะเป็นเรือนเก่า ก็บอกไม่ได้ว่าชัดเจนว่าเรือนสวยต่างจากเรือนลาวลุ่มอย่างไร

เรือนที่อยู่ เรือนที่อยู่เรียกว่า **ดุง** เรือนอยู่-**ดุง** เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนสูงก็มีต่ำก็มี ส่วนมากจะเป็นใต้ถุนสูง เดินเข้าไปได้ เอาไว้นั่งเล่น ไม่ได้ทำงานหรือเก็บข้าวของ โครงเรือนใช้ไม้พุงหรือไม้จริงก็ได้ ฝาใช้ไม้แป้น (ไม้กระดาน) และไม้อื่นๆ เช่น ไม้ไผ่ ไม้เหียะ ไม้แป้นเอาทำเป็นลูกตั้งก็มี ไม้เสาแต่ก่อนมักใช้ไม้พุง ซึ่งเป็นไม้ไผ่ชนิดลำใหญ่ หรือไม้เหียะ หลังคามุงด้วยหญ้าคา **ปลั่ง** บ้านได้ขึ้นเรือนมีทั้งด้านหน้าและด้านหลัง แต่ปรกติก็จะขึ้นเรือนทางด้านหน้า ซึ่งมีชานเรือนตลอดพื้นที่ด้านหน้า เรือนสวยที่ปลูกตามแบบลาวลุ่มมักจะมีลูกกรงเดี่ยวๆ กันรอบชาน ต่างจากเรือนของชนเผ่าส่วนมากซึ่งจะเป็นชานเปิดโล่ง ถัดเข้าไปจะเป็นบริเวณที่นั่งทำกิจกรรมต่างๆ หรือรับแขกญาติพี่น้อง

การแบ่งพื้นที่ใช้สอยในเรือน ตัวเรือนถัดจากชานเข้าไป เป็นบ่อนรับแขก หรือเรียกว่า บ่อนแขกนั่ง **ตะมอย** มักจะยกสูงกว่าพื้นชานเล็กน้อย ส่วนด้านในที่เป็นบ่อนนอน เรียกว่า **ฮองนิค** เป็นส่วนเฉพาะของเจ้าของเรือน แม้จะไม่หวงห้าม แต่คนนอกเรือนก็จะไม่ค่อยเดินเข้าไป เพราะใช้เป็นบริเวณที่เก็บเสื้อผ้าของใช้ส่วนตัวด้วย เรียกว่า **บ่อนอะเต๊ะเครื่อง** (ลาวลุ่มเรียก บ่อนเต๊ะเครื่อง) บริเวณกินข้าวอยู่ด้านนอก ตรงที่นั่งรับแขก เรียกว่า **บ่อนจาโดย** แต่ตัวเรือนครัวทำแยกต่างหาก เรียกว่า **ดุงอู** ไม่มีเตาไฟในเรือน ซึ่งเห็นได้ชัดว่าต่างจากชนเผ่า โดยเฉพาะพวกที่อยู่บนดอย หรือที่อากาศเย็น ซึ่งจะ

ต้องมีเตาไฟในเรือนเพื่อให้ความอบอุ่นด้วย เตาไฟจึงไม่ได้เป็นพื้นที่ทำอาหารเท่านั้น ในเรือนส่วยแบบลาลุ่มนี้ เมื่อแยกเตาไฟออกไปไว้ที่พื้นที่ครัวต่างหาก จึงสามารถใช้ครัวเป็นที่ใช้เก็บของด้วย จึงไม่ค่อยทำหิ้งเหนือเตาไฟ

การจัดสรรพื้นที่นอนนั้น จะแยกกันระหว่างพ่อแม่ (พ่อเฒ่าแม่เฒ่า) และลูกที่แต่งงานแล้ว ทิศหัวนอนของเรือนส่วยไม่มีกำหนด แต่คนในเรือนมักจะหันหัวนอนไปทิศเดียวกัน ทิศไหนก็ได้ ถ้าปลูกเรือนหันหน้าไปทางตะวันตก ก็จะหันทิศหัวนอนไปตะวันออก คือไม่หันหัวไปทางชานเรือนที่คนจะเข้ามา ถ้าหันหน้าเรือนไปทิศใต้ ก็จะหันหัวนอนไปทางตะวันออกหรือทางไหนก็ได้ แล้วแต่ความสะดวก ส่วนคนที่มาอาศัยนอน ต้องนอนบริเวณที่เจ้าบ้านบอกให้ จะเลือกที่นอนเองไม่ได้ ส่วนมากคนที่มาค้างจะนอนด้านนอกติดกับชาน ไม่เข้าไปในบริเวณพื้นที่นอนประจำของเจ้าเรือน

การตกแต่งเรือน นิยมตกแต่งที่เสาโซ คือเสาค้ำชายคา ตรงชานเรือน และลูกตั่ง คือ ไม้ที่ตอกยาวตามฝาบ้านด้านตั้ง นิยมสลักเป็นลายลงมาตามเสา เรือนบางหลังทาสีฟ้า สีขาว หรือสีเหลือง จึงมีลักษณะเป็นเรือนสมัยใหม่ ไม่ใช่เป็นสีไม้ธรรมชาติเหมือนเรือนดั้งเดิมทั่วไป

ข้อห้ามเกี่ยวกับพื้นที่ในเรือน บริเวณที่นอนเจ้าของบ้านเท่านั้นที่ห้ามคนอื่นเข้าไป นอกนั้นเข้าได้ทุกส่วน แต่ในพื้นที่ส่วนของเจ้าของเรือนนั้น ถ้ามีคนอื่นเข้าไป ก็ไม่ถือว่า ขะลำ

การปลูกเรือน ก่อนปลูกเรือน ต้องเลือกวัน มีคนเฒ่าคนแก่ที่รู้วิธีเลือกมาบอกให้ว่าควรปลูกเมื่อไร และต้องทำพิธี เอากิ่งคูณแก่และกล้วยตึ้นน้อย มามัดเสาเรือน เอาน้ำหอมมารด ผู้เฒ่าผู้แก่ต้องมาทำพิธี ย้ายนางธรณีไปอยู่บ่อนใหม่ เครื่องประกอบพิธีย้ายเสานางธรณี มี ขันธ ๕ รูป เทียน เอาไปวางไว้ที่พื้นดินตรงที่จะปลูกเรือน เมื่อทำพิธีย้ายนางธรณีแล้วจึงยกเสาเรือนเสาแรกได้ การย้ายนางธรณีหมายถึง ขอให้นางธรณีไปอยู่ตรงที่อื่น เพราะที่ตรงนั้นจะขอฟังเสาปลูกเรือน

คนในบ้านที่ว่างงานอื่นจะมาช่วยกันปลูก จึงใช้เวลาในการปลูกเพียง ๑-๒ วัน แต่ถ้านับรวมการเตรียมไม้และเครื่องประกอบอื่นๆ ก็ต้องใช้เวลาเป็นเดือน ตามปรกติ ก่อนลงมือปลูกจะต้องตระเตรียมล่วงหน้า ๓-๔ วัน ซึ่งหมายถึงว่ามีไม้และวัสดุหลักอื่นๆ พร้อมแล้ว ระยะนี้จะไปบอกกล่าวคนในบ้านมาช่วยกันด้วย เวลาที่มาช่วยกันปลูก เจ้าของเรือนต้องเตรียมเลี้ยงอาหารกลางวันและเย็นสำหรับคนที่มาช่วย พวกผู้หญิงมักช่วยเย็บหมอนที่มุงหลังคา และช่วยเตรียมอาหารเลี้ยง

การปลูกเรือนหอ ถ้าคนในเรือนมีมากเกินไป คู่แต่งงานใหม่อาจปลูกเรือนหอของตนเอง แต่ไม่ถือว่าพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องเป็นผู้รับผิดชอบการปลูก คู่แต่งงานจะปลูกเอง โดยมีคนในบ้าน และญาติพี่น้องมาช่วยปลูก โดยทั่วไป ในเรือนจะมีลูกที่แต่งงานแล้วอยู่เพียงคู่เดียวหรือ ๒ คู่ ถ้ามากกว่านั้น ก็มักจะ

๔๖๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ปลูกเรือนใหม่ เรือนสวยจึงมีสมาชิกไม่มากนัก และเรือนก็มีขนาดค่อนข้างเล็ก ในเรือนที่มีคนอยู่มากกว่า ๑ ครอบครัว จะแยกที่นอนกันเป็นส่วนๆ ถ้าเรือนคับแคบ อาจต่อห้องออกไปอีกตามความต้องการ หรือถ้าคนมากเกินไปก็อาจปลูกเรือนใหม่ ลูกที่แต่งงานแล้วคนใดคนหนึ่ง เป็นผู้แยกเรือนออกไป และอาจมีคนอื่นในเรือนตามไปอยู่ด้วย เช่น น้องที่ยังเป็นโสดในเรือนเดียวกัน ถ้าในเรือนมีหลายครอบครัว ก็มักมีเตาไฟเดียว แม่เป็นคนทำและกินรวมกัน ลูกสาวและลูกสะใภ้จะช่วยแม่เฒ่าทำอาหาร แล้วกินด้วยกัน หรือแบ่งสำหรับเป็นครอบครัวก็ได้ แต่จะทำอาหารจากเตาเดียวกัน หนึ่งข้าวที่เดียวกัน ถือว่ากินด้วยกัน ทั้งเรือน

จะเห็นว่า เรือนของส่วยต่างจากเรือนชนเผ่าอื่นๆ โดยเฉพาะเรือนส่วยทำแดง มีลักษณะเป็นเรือนครอบครัวเดียว ไม่มีสมาชิกมากนัก และอาจต่อเติมตัวเรือนออกไปได้ ถ้าจำเป็น เพราะส่วยไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับชะล่ำ ในการต่อเติมเรือน

การทำมาหากิน

คนส่วนใหญ่ปลูกข้าวเจ้าและข้าวเหนียว แต่ส่วนใหญ่ก็จะกินข้าวเหนียวเป็นหลัก นอกจากนั้น ปลูกข้าวโพด (สาลี) มันดิน (มันสำปะหลัง) ส่วยจะทำไร่เพื่อปลูกข้าว ทำสวนเพื่อปลูกกาแฟ และหมากแดง (กระวาน) และเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ แต่พอได้ ใช้นครวเรือนเท่านั้นไม่ได้เลี้ยง เป็นอาชีพ บางคนอาจยังเข้าป่าแถบใกล้ภู เพื่อหาของป่า และหาสัตว์เล็กๆ เช่น นก หนู กระรอก กระแต และบางเรือนก็มีสมาชิกในครัวเรือนที่มีอาชีพรับจ้างถางหญ้า และไม่ได้ทำไร่นาของตนเอง

ในการทำไร่ปลูกข้าวเหนียว จะเริ่มสักข้าวในเดือน ๖-๗ หรือเดือน ๘ และจะเก็บเกี่ยว ได้ในเดือน ๑๐-๑๑ ใช้เคียวขนาดธรรมดาเกี่ยวข้าวมาทั้งกอ เมื่อเกี่ยวมารวมแล้วจึงใช้วิธีฟาดข้าวให้เมล็ดร่วง แล้วเอาไปเก็บในเล้าข้าว เมื่อจะตำกินประจำวัน ก็ตัดจากเล้าข้าวไปตำเอง แต่ปัจจุบัน คนบ้านท่าแดง และบ้านยกท่ง มักเอาข้าวเปลือกไปสีที่โรงสี บ้านท่าแดงนั้นเลิกตำข้าวเองมา ๖-๗ ปีแล้ว พันธุ์ข้าวปลูกที่ใช้ในขณะนี้นิยมพันธุ์ข้าวเวียง ข้าวบ้าน ขาวนคร เป็นพันธุ์ข้าวเหนียวทั้งหมด ส่วนพันธุ์ข้าวเจ้า มีทั้งชนิดเมล็ดใหญ่และเมล็ดเล็ก แล้วแต่คนที่ชอบข้าวแบบไหน

เวลาเกี่ยวข้าวจะช่วยกัน แต่ช่วยในเฉพาะกลุ่มญาติและเพื่อนฝูงเท่านั้น ไม่ได้ช่วยกันทั้งบ้าน

ที่บ้านยกท่งนั้น ทำทั้งนาปีและนาปรัง (นาแซง) นาปีจะทำเดือน ๘ เก็บเกี่ยวได้ในเดือน ๑๒ ข้าวเจ้าที่ปลูกไว้มักเอามาทำข้าวปุ้น ไม่ใช่หุงกิน ข้าวนาปีเป็นนาคำ จะได้ผลค่อนข้างดี เวลาเก็บเกี่ยว จะต้องทำพิธีเบิกผืนนา คือบอกกล่าวผืนนาก่อน เมื่อเกี่ยวแล้วจะเอาข้าวรวงแรกไปปักบนกองข้าวที่เก็บ

รวมกันไว้ในเล้าข้าว เล้าข้าวนี้มักทำไว้ใกล้ที่นา เมื่อจะกินก็ต้องไปเอามาตำที่บ้าน แต่ปัจจุบันนิยมเอาไปสีที่โรงสี จึงเก็บข้าวแยกกัน ข้าวสารมักเก็บไว้ที่เรือนเพื่อความสะดวก ในเล้าข้าวจะเก็บข้าวเปลือกและข้าวแฉ (ข้าวทำพันธุ์สำหรับปีต่อไป)

เครื่องมือทำไร่ทำสวน

๑. บราฮู พ้า	มีดยาวสำหรับถางไร่
๒. กะจ็อก พ้าเงาะ	มีดถางหญ้าชนิดหนึ่ง
๓. จินตราชู ไม้มือลิง	ทำด้วยไม้ขางไผ่ ใช้กวาดไร่ ก่อนสักร้างต้องกวาดลานหรือพื้นให้เกลี้ยงก่อน
๔. ตองรอน ไม้ลู่	ใช้ไม้พุง สำหรับสักร้างไร่
๕. ตุงมอ กะบังลู่	ใช้ไม้เหียะ ไม้พุง ใช้ใส่ข้าว ไปจ่อยข้าวเวลาสักร้างไร่
๖. กะเวียน เคียว	ใช้เกี่ยวข้าว

บ้านท่าแดงมีการปลูกกาแฟ ครอบครัวยุคใหม่ปลูกกาแฟประมาณ ๓-๔ เฮกตาร์ และที่ปลูกใหม่ ยังเก็บผลไม่ได้อีก ๗-๘ เฮกตาร์ แต่ผลผลิตกาแฟยังไม่ดีนัก เมื่อปีที่แล้ว(ค.ศ. ๑๙๙๗) ราคาขายกาแฟ ๑๐,๐๐๐ กีบต่อถัง ถ้าจ้างคนถางหญ้าจะต้องเสียค่าจ้างเฮกตาร์ละ ๑๐๐,๐๐๐ กีบ

การปลูกหมากแฉเป็นที่นิยมกันในขณะนี้ เมื่อหมากแฉมีผลต้องเก็บหมากมาอย่างไฟให้แห้ง แล้วขายเป็นกิโลกรัม ราคาประมาณกิโลกรัมละ ๗,๐๐๐ กีบ หมากแฉป่าสีเขียว ไม่ค่อยมีคนซื้อ ถ้าเป็นหมากแฉปลูกจะได้ผลสีแดง คนซื้อนิยมมากกว่า

นอกจากนั้นก็มีการเลี้ยงสัตว์บ้าง คือ วัว ควาย หมู ไก่ เป็ด แต่ไม่ได้เลี้ยงขาย

พืชสวนครัวที่มักปลูกกันทั่วไปได้แก่ ผักหอม ผักอีตู หมากอี หมากแดง หมากผัก สาเล่ มันทัน มันท่าง ผักอีตู ผักหอมหนาม ผักหอมจีน ผักแพว ผักหอมห่อ ผักหอมโสมน หมากแข้ง (มะเขือพวง) หมากแข้งขม (มะแว้ง) มะนาว (ปลูกที่ไร่) มะอี๊ก หมากนัต

พวกไม้ผลที่ปลูกกันได้แก่ หมากเกี้ยง หมากส้มโอ กล้วย หมากมี (ขนุน) หมากม่วง หมากพร้าว หมากม่วงหนั้ คนส่วยชอบกินหมากเกี้ยง ซึ่งจะออกผลมากในหน้าแล้ง

การหาปลา แหล่งน้ำใกล้บ้านท่าแดง คือห้วยน้ำใส และห้วยทราย ซึ่งมีปลามาตลอด ไม่ขาดแคลน ปลาที่หาได้มีหลายขนาด ทั้งขนาดเล็กและใหญ่ ปลาที่หาได้ส่วนมากได้แก่ ปลาจาด **กาเซี้ย** ปลาแก้มแดง **กาเร้ง** ปลาก๊าะ **กาปล้อม** ปลาซ้อ **กาจ้อง** ปลาชีว **กาบราย** ปลาดิดหิน **กาดีดตะเมา** ปลาอีโชน **กาจะเรียล**

๔๖๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ปลาที่จับได้ก็เอามาทำลาบ ปิ้ง ปั่น ปลาแดกเป็นอาหารที่ทำไว้ประจำ แต่มักทำได้น้อย เพราะปลาที่หาได้ไม่มากนัก และปรกติก็หาปลาสดเป็นอาหารประจำได้อยู่แล้ว ปลาแดกมีสองชนิด คือปลาแดกเหนียวแบบสาละวัน ทำเป็นก้อน ห่อใบตองเก็บไว้ได้ ส่วนปลาแดกน้ำ ต้องใส่ไหหรือกะบัง เพราะจะมีน้ำปนอยู่ด้วย ไม่แห้งเหมือนชนิดแรก

เครื่องมือที่ใช้จับปลา ส่วนมาก คือ แห มอง สวิง ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้มาแต่ดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน

๑. ชำจัญ	แห	ทำด้วยพลาสติก ป่าน
๒. มอง	มอง	อวนลากขนาดเล็ก
๓. สวิง	สวิง	ทำด้วยเส้นพลาสติกใช้ช้อนปลาและกุ้ง ส่วนมากผู้หญิงใช้
๔.	ช้อนหรือไซ	ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้จับปลา และใส่ตามร่องน้ำดักปลา
	ช้อน ราม	ใช้วางตามร่องน้ำ ปลาที่ว่ายตามน้ำจะเข้าไปติดในช้อน
	ส่วนไซ ไซ	วางตามชายน้ำ มีขนาดเล็กกว่าช้อน
๕.	การต้อนปลา	หมายถึงใช้เครื่องมือดักปลา ไปวางตามทางน้ำ ดักปลา จะทำประมาณ เดือน ๗-๘ ปลาจะว่ายจากหนองน้ำไป ตามทางน้ำ ก็จะเอาไซไปตักข้างๆ ตรงกลางร่องน้ำใช้ ช้อนหรือตุ้มไปวางไว้ ปลาจะว่ายเข้าไปติดข้างใน ว่ายกลับออกมาไม่ได้
๖. ตะแบะฮู	เบ็ด	มีหลายชนิด คือ เบ็ดปัก คันสั้น เรียกว่า ตะแบะฮูยอน เบ็ดคันยาว เรียกว่า ตะแบะฮูกา (ลาวเรียก เบ็ดหวัด) และเบ็ดราว เรียกว่า ตะแบะฮูเผียก

การดักจับสัตว์ บ้านท่าแดงมีแหล่งภูเขา ป่าไม้ ใกล้บ้าน พอจะหาสัตว์ได้บ้าง ภูเขาที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านไปไกล คือ ภูจวม ภูเส็ด ภูที่ต่ายีน ส่วนป่าไม้ คือ ป่าอยู่เลน เป็นบริเวณที่ลุ่มน้ำขังเป็นเลนเป็นตม มีต้นไม้ซึ่งตัดมาปลูกเรือนได้

คนในหมู่บ้านออกไปล่าสัตว์ที่ภูบางครั้ง ถ้าไม่ไปก็มักเป็นเพราะไม่มีเครื่องมือ หรือติดงาน ในครอบครัว สัตว์ที่หาได้ ส่วนมากเป็นสัตว์เล็ก เช่น หอน (ชะนีชนิดหนึ่ง) บ่าง กระรอก กระแต เครื่องมือที่ใช้ในการล่าสัตว์ คือ ปืนแก๊ป ปืนหลวง ปืนแก๊ปจะเป็นปืนที่ทำเอง สัตว์ที่ล่าได้จะนำมากิน ขายหรือแลกเปลี่ยนกับของอื่นๆ เช่น นำไปแลกตะกั่ว เพื่อเอามาทำลูกปืนแก๊ป หรือบางคนที่ไม่มีข้าว ก็จะเอาสัตว์ที่หาได้ไปแลกข้าว ถ้าชายก็จะขายทั้งในบ้านท่าแดง หมู่บ้านอื่นใกล้เคียง หรือที่ตลาด

แล้วแต่จะสะดวกอย่างไร หรือมีคนมาเห็นก็อาจขอสื่อไปเลย บ้านยกท่งก็เช่นกัน

เครื่องมือจับสัตว์

๑. ปืนแก๊ป เป็นปืนที่ทำเอง พานท้ายใช้ไม้แก่น ลำกล้องเป็นเหล็ก
๒. แว้ด แร้ว คั่นแร้ว ทำด้วยไม้ สายแร้วทำด้วยพลาสติก ใช้จับสัตว์เล็ก เช่น อัน ตุ่น หรือจะดักสัตว์ใหญ่อย่างหมูป่า เก้ง กวาง ก็ได้ แร้วจะทำเป็นบ่วงซึ่งรัดคอหรือรัดข้อตีนสัตว์
๓. ฮ้าว ทำด้วยไม้ท่อนกลมๆ ใช้สำหรับดักสัตว์เป็นๆ เมื่อดักได้แล้ว อาจยิงด้วยลูกนำ หรือแทงด้วยหอก แหล่น ฮ้าวจะวางริมทางเดินของสัตว์
๔. นำ/ลูกนำ ทำด้วยไม้ ใช้ยิงสัตว์ แต่ส่ายไม่เคยใช้ยางนอง
๕. จั่น ทำด้วยเหล็ก เป็นกับดักสัตว์ใหญ่
๖. ยะฮู ตัง เป็นยางเหนียว ใช้ตักนกให้ติดยาง

งานอื่นๆ เช่น การจักสาน ไม่ได้ทำเป็นอาชีพ มักจะจักสานกระบุง ตะกร้าและของใช้อื่นๆ เพื่อใช้ในครอบครัวเท่านั้น ไม่ได้เอาไปขาย ที่บ้านยกท่งมีคนทำเครื่องจักสานหลายเรือน และทำเพื่อไปขาย แต่เป็นการเอาไปขายให้ร้านในตลาดอีกทีหนึ่ง ส่วยบ้านยกท่งมีชื่อเสียงว่าทำเครื่องจักสานได้ประณีต สดสวยละเอียดสวยงาม

เครื่องจักสานที่เป็นของใช้ในเรือน

๑. กะซ่าง กะพ้า ใช้สะพายหลังสำหรับใส่ของ
๒. กะด้า กะด้า มีทั้งขนาดเล็กและใหญ่ ใช้สะพายข้างเอว ใส่ข้าวของไปไร่ไปสวน
๓. กะบุง กะบุง ใช้หามข้าว มีไม้คานเรียกว่า **ตองแบระฮู**
๔. กะต๊ีบ กะต๊ีบ ใส่ข้าวหนึ่งในพ้าข้าว
๕. กะซอน กะซอน ใช้ในครัว เวลาทำปลาแดกเป็นอาหาร
๖. จะแบระฮู กะซ่อง ใช้มัดข้างเอวเวลาไปหาปลา สำหรับใส่ปลา

เครื่องใช้ต่าง ๆ ในเรือน

๑. กู คือ กระป๋องตักน้ำ ทำด้วยสังกะสี/พลาสติก
๒. กะบุงกะด้า ทำด้วยไม้เหี้ยะ ไม้ไผ่ ใช้ใส่ของ หาบ สะพาย

๔๖๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๓. **บรรจุ** กะดัง ทำด้วยไม้เหี้ยะ ใช้มัดข้าว
๔. **จาม** กะซาม ทำด้วยอะลูมิเนียม พลาสติก ใช้ใส่น้ำ หม่าข้าว ชักผ้า
๕. เต้ากา ทำด้วยอะลูมิเนียม ใช้ใส่น้ำกิน สมัยนี้เป็นพลาสติกก็มี
๑๐. จอก ทำด้วยแก้ว พลาสติก ใช้กินน้ำ เหล้า
๑๑. **กแบะฮู** จาน ทำด้วยดินหรือพลาสติก ถ้าเป็นจานกระเบื้อง
เรียกว่า **กแบะฮู กตะฮู**

เครื่องใช้ในการทำอาหาร

๑. **บราฮู** พ้าและมีด ใช้ตัดชิ้นอาหาร
๒. **เขียง** เขียง ใช้ตัด สับอาหาร ซอยผัก ฯลฯ
๓. **ลองร้อง** ไม้หนึบ/ไม้ตึบ ทำด้วยไม้สาบไผ่, เหล็ก ใช้บีบเนื้อ
๔. **กะเทื่อฮู** หม้อขาง คือ กระทะ ใช้คั่วชิ้น คั่วผัก
๕. **ตะฮูบัจ** หม้อแกง/หม้อหนึ่ง ใช้สำหรับนึ่งข้าว/ทำอาหาร
๖. หวด ทำด้วยไม้เหี้ยะ ใช้นึ่งข้าว และนึ่งอื่นๆ
๗. ถ้วย ทำด้วยพลาสติก, ดิน ใช้ตักแกง/ใส่แจ่ว ฯลฯ
๘. บ่วง ทำด้วยไม้เหี้ยะ อะลูมิเนียม พลาสติก
ใช้ตักน้ำแกง หรือชดน้ำหวาน

ขณะนี้ส่วยบ้านท่าแดงทำอาหารแบบลาลุ่มเป็นส่วนมาก และคุ้นเคยกับการไปซื้อหาอาหารทั้งสดและแห้งจากตลาดหรือร้านค้า ที่บ้านยกท่ง ไม่ได้ยู่ติดกับตลาดแต่ก็ซื้อของจากตลาดจนเคยชินเช่นกัน แต่อย่างน้อยก็กว่าบ้านท่าแดง

การทำเครื่องมืออื่นๆ เช่น การตีมีดพริ้ว เช่นเดียวกับการจักสานและการทอผ้า ชาวบ้านไม่ได้ทำเป็นอาชีพ ทำใช้ในครัวเรือนเท่านั้น

การรับจ้างหรือทำงานที่อื่น คนในบ้านจะออกไปรับจ้างทำงานที่อื่นเป็นครั้งคราว คนส่วนใหญ่ที่ออกไปมีทั้งผู้ชายและผู้หญิง และเป็นคนหนุ่มสาวถึงวัยกลางคน อาชีพที่ไปทำบางคนก็เป็นหมอ เป็นครู หรือเป็นป่าไม้ คนหนุ่มบางคนได้เป็นทหาร หรือตำรวจ คนกลางคนที่ทำงานในหมู่บ้าน บางคนเป็นอาสาสมัครรักษาความปลอดภัย (กองหลอน) หรือเป็นผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าหน่วยในหมู่บ้านเอง

ในบ้านท่าแดง คนที่ค่อนข้างมีอายุจะเป็น **สาวะวัด** อยู่ในบ้าน มีหน้าที่สั่งสอนศาสนาพุทธให้คนหนุ่มๆ เพื่อไม่ให้ศาสนาสูญไป ถ้ามีพิธีหรืองานบุญ สาวะวัดก็จะทำหน้าที่บอกกล่าวหรือเรียกรไ้เงิน

แล้วรวบรวมมาไว้ที่วัด หรือให้นายบ้านเป็นผู้ดำเนินการใช้จ่ายในงานบุญต่างๆ

ค่าตอบแทนที่ได้จากการทำงานจะได้เป็นเงิน และสิ่งของอื่นๆ คนส่วนใหญ่ที่ไปทำงานมีความพอใจที่มีงานทำ เนื่องจากได้เงินหรือสิ่งของอื่นๆ และบางคนมีความพอใจที่ได้ทำงานแม้จะไม่ได้เงิน คนที่ไม่พอใจก็มี เนื่องจากไม่ชอบทำหรือไม่อยากจากบ้านไปไกล แต่จำเป็นต้องทำ

กล่าวโดยสรุป ส่วยบ้านท่าแดงและบ้านยกทอง รวมทั้งบ้านใกล้เคียง ก่อนช่วงอุดมสมบูรณ์มาก การเพาะปลูกใช้กรรมวิธีและระบบที่ทันสมัย คือ มีระบบส่งน้ำในลักษณะชลประทาน เริ่มมีการใช้ปุ๋ย และยากำจัดศัตรูพืช และยังทำการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กาแฟและกระวาน เพื่อการค้าโดยตรง เนื่องจากพื้นที่อยู่ในบริเวณที่เป็นศูนย์กลางการติดต่อคมนาคม การทำมาหากินของบ้านท่าแดงจึงเปลี่ยนไปสู่ระบบผลิตเพื่อจำหน่าย ไม่ใช่ผลิตเพื่อบริโภคเหมือนชนเผ่าอื่นๆ ส่วนใหญ่ที่กล่าวถึงมาแล้ว

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

ส่วยไม่ได้ทอผ้าเป็นอาชีพ ทอใช้ในครอบครัวเท่านั้น ฝ่าย *บรายจุ* ปัจจุบันก็ไม่ได้ปลูกแล้ว ตัวใหม่ (มอน) เคยเลี้ยง ต้องปลูกต้นหม่อนไว้ด้วย เส้นไหมเรียกว่า ด้าย ผ้าไหมคือ *นียดด้าย* ปัจจุบันนี้ทั้งฝ่ายและใหม่ บ้านท่าแดงไม่ได้ทำเองทอเองแล้ว ต้องซื้อเสื้อผ้าจากที่อื่น

เมื่อสมัยก่อนที่ยังทอเองปลูกฝ้ายเองนั้น ผ้าที่นุ่งห่มมักเป็นผ้าสีขาว หรือย้อมสีดำ (สีห้อม) การย้อมสีฝ้าย เมื่อก่อนย้อมด้วยสีธรรมชาติ สีดำ (น้ำเงินเข้ม) ได้จากกกคราม (ห้อม หรือ ดຽມ) สีแดงได้จากครั้ง สีเหลือง ใช้ขมิ้นประสมกับกกเข (เป็นกกไม้ชนิดหนึ่ง) ปัจจุบันถ้าย้อมฝ้ายก็ซื้อสีวิทยาศาสตร์มาย้อม เพราะสะดวกกว่ามาก แต่ปัจจุบันก็ไม่ได้ทำแล้ว

ในบ้านท่าแดงมีเรือนที่ยังทอผ้าอยู่เพียง ๑-๒ ครอบครัว ทอผ้าอาบน้ำผู้ชายเรียกว่า *หิ* เป็นตาสี่เหลี่ยมสีขาว ดำ แดง นอกจากนั้นก็ทำผ้านวมไว้ใช้เอง ไม่ทำขาย ผ้านวมใช้สับดิ่งสี่มุม เอาฝ้ายมาขึงทอไปทอมาหลายๆ ชั้น แล้วตรึงไว้ เวลาใช้ต้องใส่ปลอกอีกทีหนึ่ง เรียกว่า *สเหน็บ* ปลอกนวม เรียกว่า *จบสเหน็บ*

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย สมัยก่อนใช้ผ้าทอเองมาตัดเป็นซ่งขา กบ เสื้อตัดเอง เป็นแขนโล่ หรือแขนทอง (แค่ศอก) ไม่มีกระดุม ใช้เศษผ้าผูกแทนกระดุม คอกลม ส่วนมากเป็นสีขาว หรือสีดำ แต่ส่วนมากไม่สวมเสื้อ มีผ้าปกหัว เรียกว่า *นียดเจิมเปลอ* สีแดงสลับดำและขาว ใช้เวลาออกแรงงาน ผ้าปกหัวนี้มีลักษณะคล้ายผ้าที่ใช้นุ่งอาบน้ำ

กางเกงหรือซ่งขา กบนั้นจะยาวไม่ถึงเข่า ขากว้าง มัดเอวด้วยชายผ้า แต่ไม่มีผ้ามัดเอวเป็นพิเศษ

๔๖๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

เวลามีนงานบุญ คนรวยจะนุ่งผ้าแพรขาว เป็นไหม นุ่งแบบโจงกระเบน ชายคลุมเข่าลงมาถึงครึ่งน่อง มีผ้าแพรเบี่ยงพาดบ่า ซึ่งในเวลาปกติจะไม่ใช้ นอกจากในเวลามีนงานบุญหรืองานพิเศษ

ปัจจุบันนี้ ไม่ได้ทอผ้าเองและไม่เย็บเสื้อกางเกงเอง ไปซื้อจากตลาด แต่งตามใจชอบ ส่วนมากไม่มีใครนุ่งซิ่นขาบแล้ว นอกจากคนแก่ๆ ยังนุ่งผ้าโสร่งอยู่เรื่อย ปัจจุบันนุ่งกางเกง (ซ่ง) เป็นสีขาว ไม่มีดอกลาย และไม่ค่อยใช้เป็นสีต่าง ๆ

เครื่องแต่งกายของผู้หญิง นุ่งซิ่นไหม เป็นซิ่นยาวถึงข้อเท้าที่คนสวยเคยใช้กันมาแต่เดิม เรียกว่า **เครียะ** ถ้าเป็นซิ่นสั้นจะยาวครึ่งน่องคล้ายที่ผู้หญิงลาวลุ่มนุ่งอยู่ทั่วไป ท่อนบนมีเสื้อแขน เป็นลายล่องสีแดง เหลือง และดำ ซึ่งเมื่อก่อนทอเอง แต่ปัจจุบันมักจะซื้อจากร้านในตลาด

ผู้หญิงสวยเกล้าผมเป็นมวยไว้ที่ท้ายทอย มีผ้าเบี่ยงพาดบ่าเวลาไปงาน แต่ไม่มีผ้าโพกหัว ปัจจุบันนิยมใช้ของผมทำด้วยยาง (พลาสติก) สีดำ ครอบมวยผมไว้

ในเวลามีโอกาสพิเศษ ผู้หญิงอาจนุ่งซิ่นไหมที่ทอเอง โดยเฉพาะเวลาไปงานกินดอง ถ้าไปงานบุญหรืองานอื่นๆ ก็มักนุ่งซิ่นไหมธรรมดา และสวมเสื้อแขน คือ เสื้อผ้าฝ้ายทอเอง ไม่มีแขน เย็บง่าย ๆ คอกลมกว้าง ผ่าหน้าหรือสวมหัว

เครื่องประดับของคนสวยทั้งผู้หญิงผู้ชาย มักเป็นเงิน หรือทองคำ ผู้หญิงใส่แหวน สายสร้อย และมีของผมสำหรับแต่งผมที่เกล้าไว้ บางทีเวลาไปงาน ผู้หญิงอาจมีแพรเบี่ยงงามๆ มาใช้

การรักษาโรคและยาพื้นบ้าน

หมอดูและหมอยา ตามแบบดั้งเดิม เรียกว่า หมอยาพื้นเมือง (**หมอบัวจะ**) และมีหมอดูที่จะทำพิธีดูว่าผีมาทำให้เจ็บป่วยหรือเปล่า ที่บ้านท่าแดงขณะนี้หมอดูชื่อ นางเผื่อ อายุประมาณ ๗๐ ปี และนางกา อายุประมาณ ๕๐ ปี หมอดูไม่ต้องไปที่เรือนคนเจ็บก็ได้ ทำพิธีอยู่ที่เรือนตน

ส่วนหมอบัว จะรักษาด้วยรากไม้ ใช้ฝนทา และฝนกิน รวมทั้งการเป่า ถ้าในหมู่บ้านไม่มีหมอก็จะรักษาที่เรือนของตัวเอง คนในหมู่บ้านไปช่วยกันรักษาดูแล

พิธีดูผี ถ้ามีคนเจ็บโดยไม่ทราบสาเหตุ อาจจะทำพิธีโดยไปดูหมอดูต่อไก่อ การดูหมอมีวิธีการ คือ เอาข้าวสารใส่จอกจนเต็มแล้วไปหาหมอดูที่เรือน หมอดูเอาไม้ตีดฝ้าย (เอาสายสิญจน์ผูกปลายไม้ เอามือจับปลายไม้ไว้) เอามือจับทางที่เป็นสายไว้ ส่วนทางไม้ที่โค้งนั้นหยิบข้าวสารขึ้นมาวาง แล้วหมอก็กถามว่าผีอะไรเป็นต้นเหตุให้เจ็บป่วย ผีเรือนหรือผีต้นไม้ใหญ่ที่อยู่หัวไร่ ถ้าผีเรือนเป็นผู้ทำ ไม้ที่โค้งนั้นก็จะโกวเหมือนแปล แต่ข้าวสารที่อยู่บนไม้จะไม่ตกลง ยังคงอยู่บนไม้นั้น

เมื่อทำพิธีแล้ว ถ้าผิวยากกินไก่ ก็ต้องเลี้ยงผีด้วยไก่ ส่วนมากผีจะกินไก่ กินหมู ถ้าผีจะกินควาย ซึ่งต้องใช้เงินมากเพราะควายทั้งตัวราคาแพง ก็จะไปซื้อหัวควาย เครื่องใน หาง ตีน เป็นส่วนๆ ให้เหมือนครบทั้งตัว เอามาทำพิธี หรือถ้ารู้ว่าใครจะทำพิธีแบ่งฮีดกินควาย ก็ไปขอมูก ปาก ลิ้น หู ของควายที่แบ่งฮีดนั้น มาทำพิธีเลี้ยงผีก็ได้ ถ้าผีจะกินหมูก็มักทำอย่างเดียวกัน คือ ใช้เป็นส่วนๆ แต่ถ้าเป็นไก่ ต้องใช้ทั้งตัว และอาจใช้ไข่ด้วยก็ได้

ถ้าทำพิธีแล้วไม่หายก็จะให้กินยาประเภทสมุนไพรรหรือยากกลางบ้านไปเรื่อย ๆ ถ้ายังไม่หายอีกก็ต้องปล่อยให้อยูอย่างนั้น ถ้าทำอย่างไรก็ไม่หายแล้ว คนในครอบครัวและชาวบ้านก็จะพากันมานั่งดูเฉยๆ หมดทางรักษา รอแต่วันตายหรือไม่ก็หายไปเอง

การเรียนรู้พิธีของหมอบัวนั้น คนที่ทำพิธีบางคนก็มีความรู้เรื่องการรักษาโดยเฉพาะ บางคนก็รักษาไม่ได้ ทำได้แต่ดูผีเท่านั้น ความรู้นี้ได้มาจากการเรียนรู้จากคนเฒ่าคนแก่ที่เกิดก่อน ใครก็จะสามารถรักษาได้ถ้าได้เรียนรู้ แต่ถ้าไม่ได้เรียนก็ไม่สามารถรักษาได้ ปัจจุบันไม่มีคนสอนและคนเรียนวิธีรักษาโรค หมอบัวจะฟันเมืองคนสุดท้ายของบ้านท่าแดงตายไปนานแล้ว ขณะนี้จึงนิยมพาไปรักษาที่สถานเอนามัยหรือโรงพยาบาล

คำตอบแทน คนที่ทำพิธีนี้ประกอบอาชีพอื่นๆ ด้วย จะทำพิธีเฉพาะเมื่อเวลามีผู้มาขอให้ทำ บางครั้งคนที่ทำพิธีก็ได้คำตอบแทนจากญาติของคนป่วย บางครั้งก็ไม่ได้ คำตอบแทนที่ได้นั้นแล้วแต่ญาติพี่น้องของคนป่วยจะให้ บางครั้งก็ได้เป็นเงิน บางคนก็ให้ ๑๐,๐๐๐ กีบ บางคนก็ให้มากกว่านี้ เนื่องจากจะได้พึ่งพาหมออีกในครั้งต่อไป เพราะเห็นว่าการเจ็บป่วยเป็นเรื่องของอนาคต ไม่สามารถคาดเดาได้ จึงให้มากๆ ไว้เพื่อจะได้พึ่งหมอได้อีก การที่สามารถทำได้เช่นนี้ก็เพราะเศรษฐกิจของชาวบ้านค่อนข้างดี มีรายได้ที่เป็นตัวเงินชัดเจนจากการขายกาแฟและกระวาน หรือการทำงานอาชีพอื่นๆ

สมุนไพรรักษาบ้าน

๑. หัวว่านจอต และ รากพังคิ	หัวว่านจอต (สีแดงๆ) ใช้รักษาบาดแผล โดยทุบใส่แผลทำให้ปากแผลติดกันง่าย รากพังคิ (เป็นไม้พุ่ม ใ้ราก รสขม) ใช้รักษาคนท้องอืด โดยนำรากพังคิมาเคี้ยวกินได้เลย
๒. เครื่องประดง ข้อประดงงอ	ใช้รักษาคนที่เป็นประดง และปวดตามข้อ หรือบวมตามข้อ วิธีรักษา คือนำเครื่องประดง หรือ ข้อประดงงอ

๔๗๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๓. เครื่องปะดงมดลัน

(เป็นลำ มีหนามตามลำ) ต้มกิน ๒-๓ หม้อก็จะหาย
เป็นไม้เลื้อยคลุมดินมีใบเล็กๆ สีแดง สำหรับรักษา
คนที่เป้นตาปะดงหรือตาแดง นำปะดงมดลันและเงินหลุย
(เหรียญทองเหลืองแบบเก่า มีรูตรงกลาง มักเอามาใช้
ประกอบเครื่องทำบุญ) ไปแช่น้ำในขัน
พอดินนอนดอนเข้าก็เอาน้ำที่แชไว้มาล้างหน้า
ใช้รักษาคนที่เป้นไข้ โดยเด็ดเอายอดมายีใส่น้ำ
ให้คนที่เป้นไข้กิน หรือยี้ แล้วพอกบาดแผล
ให้เลือดหยุดก็ได้

๔. ยอดเห็ดเหาะ

๕. หมากเขียบ และ หมากแห้ง (น้อยหน้า และหมาก) ใช้เปลือกของผลไม้ทั้งสองชนิด

มาฝน แล้วผสมน้ำ ใช้ทาฝี

๖. ยอดจั่ว

เอามาตำ ใช้พอกฝี ทำให้หนองแตกและแห้งเร็ว

๗. น้ำมันตัวเยื่อง (เลียงผา)

ทาแก้กระดูกหัก เจ็บกระดูก

๘. สีเสียด

เอามาแช่น้ำ กินแก้อิโ มีรสขมแกมฝาด

๙. หัวกะบูก

เอามาสับหรือจะไม่สับก็ได้ ต้มน้ำ กินแก้อิโ รสขมจัด

๑๐. ชีเกะเดือน (ไส้เดือน)

ใช้ ๒-๓ ตัว เอามาแช่น้ำแล้วกินน้ำที่แช่นั้น
แก้อิโตัวร้อน เป้นยาเย็น

๑๑. น้ำก้นหม้อข้าวนี้

เอามาพ่นเป่าเด็กที่ชักเพราะเป้นไข้ ตัวร้อน

๑๒. แก่นมะขาม หัวข่า ใบหมากมี (ขนุน) ต้มให้ผู้หญิงคลอดลูกใหม่ๆ กิน จะแข็งแรงเร็ว

ความเชื่อบางอย่างของส่วยเกี่ยวกับเรื่องผู้หญิงแม่ลูกอ่อน คือ เมื่อคลอดลูกแล้ว จะต้องอยู่ไฟ

ใช้วิธีสูมไฟในเตา วางไว้ใต้เตียงนอน ต้องอยู่ไฟประมาณ ๑๐ วัน ระหว่างนั้นต้องกินน้ำร้อน กินข้าว
หนึ่งกับเกลือ ถ้าจะกินไก่ต้องปิ้งให้แห้ง เวลาอาบน้ำใช้ใบมะขาม ใบส้ม หัวข่า ต้มน้ำอาบ ต้องหาหัว
ว่านอยู่ไฟสุกหรือใบหนาดมาต้มกิน ถ้าไม่ทำอย่างนี้ก็จะอาจจะไม่แข็งแรงเหมือนเดิม

เผ่าส่วยมีข้อห้ามเกี่ยวกับเรื่องอาหารและโรคภัยไข้เจ็บดังนี้

๑. ถ้าเป็นไข้ไม่ให้กินส้ม หมากกล้วย หมากแดง ให้กินอาหารที่ปิ้งแห้งๆ

๒. ผู้หญิงท้อง ไม่ให้กินกะทิ เผือก มันตัน มันดำ เพราะเชื่อว่าลูกจะคลอดยาก

๓. ถ้าเป็นตาแดง ไม่ให้อาบน้ำมาก ไม่ให้ล้างหน้าจุ่มหัวในน้ำ

๔. เป็นไข้ หรือเป็นฝี ไม่ให้กินไข่

๕. ถ้าไอ ไม่ให้กินกล้วย อ้อย เพราะกินแล้วจะคันคอ

ส่วนที่เป็นข้อนิยมได้แก่

๑. เป็นโรคปากนกกระจอก (มุมปากเปื่อย) ให้ใช้มันหม้อ (เขม่าไฟกันหม้อดิน) ทา

๒. ถ้าเป็นหิด กลาก เกื้อน ให้อาบน้ำต้มใบหมากเหม

๓. ผู้หญิงลูกอ่อน ให้กินปลีกล้วยต้ม หรือทำแกง จะมีน้ำนมดี

๔. คนเป็นไข้ให้กินข้าวเปียก (ข้าวต้ม) กับไก่ต้ม หรืออาหารปิ้งแห้งๆ

ในปัจจุบันมีโรงพยาบาล สถานือนามัย และหมอแผนปัจจุบัน ซึ่งอยู่ใกล้บ้านท่าแดง ชาวบ้านจึงไปรักษาเป็นบางครั้ง สาเหตุที่ไปเนื่องจากกลัวตายและกลัวจะเป็นโรคที่มียุ่งเป็นพาหะและโรคอื่นๆ ที่ไม่รู้จักรักษา จึงยอมให้กินยาสมัยใหม่ โรงพยาบาลจะมีที่พักสำหรับรับคนเจ็บไว้รักษา และอาจให้ญาติพี่น้องอยู่เฝ้าได้ ส่วนสถานือนามัยมีแต่การตรวจและจ่ายยา

บ้านยกท่งไม่มีโรงพยาบาลใกล้ๆ เหมือนบ้านท่าแดง แต่ก็มีสถานือนามัย และการเดินทางจากบ้านยกท่งเข้ามาที่ตัวเมืองท่าแดงก็สะดวก ระยะเวลาเพียง ๒๘ กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทาง (ด้วยรถ) ไม่เกิน ๑ ชั่วโมง ท้าวจันทะพบมีความเห็นว่า ถ้าโรงพยาบาลและสถานือนามัยไม่ไกลมาก ชาวบ้านก็อยากไปรับการรักษา เพื่อที่จะได้หายเร็วๆ และไม่เป็นหนัก แต่ถ้าต้องเสียเงินค่ายา ก็อาจจะลำบาก เพราะยาสมัยใหม่ราคาแพง อย่างไรก็ตาม นับว่าบ้านส่วยยังมีความสะดวกสบายในเรื่องของการแพทย์และสาธารณสุข นอกจากจะรักษาอยู่ที่ตัวเมืองท่าแดง หรือโรงพยาบาลที่แขวงเซกองแล้วยังอาจเดินทางไปแขวงสาละวันหรือจำปาสักได้สะดวกอีกด้วย

ครอบครัวและเครือญาติ

เนื่องจากปัจจุบัน ส่วยบ้านท่าแดงปลูกเรือนแบบลาวลุ่ม และมักจะเป็นครอบครัวเดี่ยวมีแต่พ่อแม่ลูกและพ่อเฒ่าแม่เฒ่าของฝ่ายสามีหรือภรรยาทำให้จำนวนสมาชิกในครัวเรือนแต่ละหลังไม่มากนัก เฉลี่ยจำนวนคนในครอบครัว ๗-๘ คน

ในบ้านท่าแดง มีจำนวนผู้หญิงและผู้ชายไล่เลี่ยกัน คนในบ้านส่วนใหญ่เป็นเด็ก คนเฒ่ามีน้อย แต่คนเฒ่าอายุยืน ที่อายุถึง ๑๐๐ ปีก็มี เช่นเดียวกับบ้านยกท่ง และมีข้อที่น่าสังเกตคือที่บ้านยกท่งแม่เฒ่ามีมากกว่าพ่อเฒ่า ส่วนมากสามีจะตายก่อน เหลือแต่แม่เฒ่าเป็นแม่เฒ่า และไม่ได้ตายเพราะ

๔๗๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

เหตุสงคราม แต่เป็นการตายตามธรรมชาติ ตามวัย ส่วนเด็กเล็กๆ สมัยก่อนจะตายมาก พ่อแม่ส่วนใหญ่มียูมมากกว่า ๑๐ คน แต่เหลือรอดมาจนโตเพียงประมาณครึ่งเดียว

การแต่งงาน ผู้หญิงส่วนใหญ่แต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๑๘-๒๐ ปี ผู้ชายอายุประมาณ ๑๘-๒๐ ปี คู่แต่งงานอายุต่างกันมากก็ได้ ไม่มีข้อกำหนด ผู้หญิงอายุมากกว่าผู้ชายก็ได้ แล้วแต่ความพอใจ และจะเลือกคู่แต่งงานจากเผ่าใดก็ได้ ในขณะนี้เห็นได้ว่า คนสวยแต่งงานกับลาวลุ่มมากที่สุด เพราะมีวิถีชีวิตและประเพณีคล้ายคลึงกันที่แต่งงานกับเวียดนามและต๋องก็ยังมีบ้างเพราะมีคนเวียดนามเข้ามาอยู่ในแถบนี้เพื่อค้าขายบ้างทำงานอื่นๆ บ้าง สมัยก่อนไม่ค่อยมีเพราะไม่ได้อยู่ใกล้เขตชายแดนเวียดนาม

แต่สวยบ้านท่าแดงที่แต่งงานกับสวยบ้านยกท่ง ซึ่งเป็นสวยคนละกลุ่มกันนั้น ปรากฏว่าไม่มีเลย มีแต่ที่แต่งงานกับสวยบ้านกะปือ ซึ่งเป็นสวยกลุ่มเดียวกับกลุ่มยกท่ง เพียง ๑ คู่เท่านั้น

หนุ่มสาวที่จะตกลงแต่งงานกันหมายความว่าต้องได้รู้จักคุ้นเคยกันแล้ว บางทีหนุ่มๆ ก็ไปเฝ้าสาวที่เรือนของสาวตอนกลางคืน มักจะกลับจากเรือนสาวประมาณ ๕ ทุ่ม ถ้าขณะที่ไปเฝ้าสาวนั้น มีหนุ่มอื่นขึ้นเรือนมาอีก คนแรกจะลุกไปก็ได้หรือจะไม่ไปก็ได้ แต่ถ้าลุกจะไม่ลุกไปทันที ต้องอยู่พูดคุยพักหนึ่งก่อน เวลาไปเฝ้าสาวถ้าผู้หญิงไม่ชอบก็จะคุยบ้างไม่คุยบ้าง หนุ่มก็จะรู้และลากลับไป

ในการสู่ขอและแต่งงานมีค่าทอง ซึ่งผู้ชายเป็นฝ่ายจ่ายให้ผู้หญิง คือจ่ายให้พ่อแม่ของผู้หญิง ในวันทำพิธีแต่งงาน หลังจากนั้นพ่อแม่มักมอบค่าทองให้ลูกสาว ซึ่งก็เท่ากับมอบคืนให้คู่แต่งงาน ค่าทองนี้คิดเป็นเงิน สมัยก่อนประมาณ ๑๐,๐๐๐ - ๒๐,๐๐๐ กีบ ปัจจุบันนี้ประมาณ ๕๐,๐๐๐ - ๑๐๐,๐๐๐ กีบ ต้องมีหมูหนึ่งตัวสำหรับเลี้ยงในพิธี และเหล้า การจ่ายค่าทองจะจ่ายในวันพิธี ผู้ชายจะใส่ไปในพานขวัญ เมื่อทำพิธีแต่งงาน ต้องเอาออกมานับให้ทุกคนเห็นเป็นพยาน ค่าทองนี้ ถ้าลูกสาวจะแบ่งให้พ่อแม่หรือคืนให้พ่อแม่ไปก็ได้

การจ่ายค่าทองอาจจะแบ่งจ่ายก็ได้ เช่นจ่ายครึ่งหนึ่งในวันงาน ที่เหลืออาจจะรอไว้ ถ้ายังไม่ได้จ่ายแล้วมีเรื่องจะหย่าร้างกัน ผู้ชายเป็นฝ่ายขอหย่า ต้องจ่ายเป็นสองเท่าของส่วนที่ค้าง ถ้าผู้หญิงเป็นฝ่ายขอหย่า ก็ต้องยกเงินส่วนที่ค้างนั้นให้ฝ่ายชายไป เงินค่าทองนี้จึงคล้ายการประกันการแต่งงานในลักษณะหนึ่ง

การเลือกที่อยู่ ผู้ชายสวยมักไปอยู่เรือนผู้หญิงและไม่ค่อยปลูกเรือนใหม่ นอกจากเรือนเดิมจะคับแคบ จึงปลูกเรือนใหม่ และจะเลือกปลูกที่ใดก็ได้ ในปัจจุบันก็มีทั้งคู่ที่ปลูกเรือนใหม่อยู่ใกล้เรือนพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือแยกไปปลูกที่อื่นที่เห็นว่าเหมาะสม

ในการปลูกเรือนหอ เจ้าเรือนคือสามีเป็นผู้ปลูก หรือขอแรงญาติพี่น้องเพื่อนฝูงมาช่วย แต่ใน

ปัจจุบันบ้านท่าแดงอยู่ในตัวเมืองท่าแดง การช่วยกันในลักษณะระดมแรงงานทั้งบ้านจึงไม่ค่อยมี มีแต่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูงสนิทเท่านั้น และการปลูกเรือนใหม่ก็มักปลูกแบบเรือนลาวลุ่ม วัสดุก่อสร้างแบบใหม่ เช่น อิฐ ปูน สังกะสี ซึ่งซื้อจากร้านค้า เป็นหน้าที่ของฝ่ายชายที่จะจัดหาวัสดุเหล่านี้ แต่พ่อแม่ทางฝ่ายหญิงอาจช่วยด้วยก็ได้ หรือผู้หญิงเอาเงินค่าทองมาสมทบด้วย

การหย่าร้าง โดยปกติผู้ชายส่วยมีภรรยาคนเดียว ไม่มีหลายคนอย่างเด็ดขาด เพราะแต่งงานแล้วเข้ามาอยู่ในเรือนของภรรยา แต่ถ้าแต่งงานแล้วเกิดมีปัญหาไม่พอใจกัน อาจจะหย่ากันได้ ก่อนที่จะหย่ากันนั้น ถ้าทั้งสองฝ่ายกล่าวโทษกัน ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะมาว่ากล่าวอบรมสั่งสอนให้อยู่ด้วยกัน แต่ถ้าอยู่ด้วยกันไม่ได้จริงๆ ก็จะพิจารณาว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายประพฤติไม่ควร และถือว่าฝ่ายนั้นมีความผิด ต้องชดเชยให้แก่อีกฝ่าย ถ้าเป็นการหย่าที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกล่าวโทษคู่แต่งงานอีกฝ่าย ก็จะต้องดูว่าเป็นจริงตามที่กล่าวโทษหรือไม่ ก่อนที่จะให้หย่ากันได้ ทั้งนี้เพราะในการหย่า จะต้องมีส่วนที่ยินยอมชดเชยให้แก่อีกฝ่ายหนึ่งในเรื่องเงินค่าทองหรือส่วนของค่าทองที่ค้างอยู่โดยถือเป็นการปรับไหมฝ่ายที่มีความผิดหรือฝ่ายที่ขอหย่าแล้วแต่กรณี ถ้าไม่มีค่าทองที่ค้างอยู่ก็จะปรับไหมฝ่ายผิดตามเกณฑ์กำหนด เช่น ๑๐,๐๐๐ กีบ ๒๐,๐๐๐ กีบ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้ตัดสินเรื่องนี้อาจเป็นคนจัดการแต่งงานให้ก็ได้ หรือคนที่เคารพนับถือของทั้งสองฝ่ายก็ได้ ถ้าฝ่ายที่ต้องจ่ายค่าปรับไหมยังไม่สามารถจ่ายได้ ก็ต้องตกลงกันว่าจะมาจ่ายให้ได้เมื่อไร แต่จะต้องมีกำหนดที่แน่นอน

การมอมมรดก ปกติพ่อแม่จะแบ่งทรัพย์สินให้ลูกทั้งชายและหญิง ในกรณีลูกที่อยู่ดูแลพ่อแม่จนแก่เฒ่า ก็มักจะได้เรือนของพ่อแม่ ส่วนที่ดินทำกินก็แบ่งกันในหมู่พี่น้อง พ่อแม่อาจแบ่งให้ตั้งแต่ก่อนพ่อแม่ตายก็ได้ และอาจเหลือเก็บอยู่ส่วนหนึ่ง มรดกที่ดินหรือข้าวของเงินทองส่วนที่เหลือนี้ เมื่อพ่อแม่ตายแล้ว พี่น้องอาจตกลงแบ่งปันกันอีกได้ หรือยกให้เป็นของส่วนกลางของครัวเรือน เช่น ให้ลูกที่ยังไม่ได้แต่งงาน หรือยกให้ลูกที่ดูแลพ่อแม่อยู่

ในเรื่องลูกชายและลูกสาวนั้น คนส่วยเห็นว่า ลูกผู้ชายจะทำมาหากินก้าวหน้าไปได้มากกว่าผู้หญิง จึงมักสนับสนุนส่งเสริมลูกชายมากกว่า โดยเฉพาะในด้านการเรียนวิชาความรู้ เชื่อว่า ผู้หญิงสู้ผู้ชายไม่ได้ ผู้หญิงจึงไม่ค่อยได้เรียนสูงๆ แม้ว่าเมื่อแต่งงาน ลูกชายมักจะออกเรือนไปอยู่กับภรรยาก็ตาม คนส่วยก็ไม่ถือว่าเป็นการสูญเสียลูกชายไป อย่างไรก็ตามถ้าลูกสาวเรียนหนังสือได้ดีกว่า ก็อาจจะส่งลูกสาวเรียน โดยไม่ส่งลูกชายที่ไม่สนใจการเรียนในชั้นสูงๆ เพราะยังมีงานอื่นๆ ที่อาจทำได้ในครอบครัว เช่น ทำสวนหมากแงง สวนกาแฟ

๔๗๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

บทบาทหัวหน้าครอบครัว แม้ว่าในการแต่งงาน ฝ่ายชายจะเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิงก็จริง แต่ฝ่ายส่วยก็ยังถือว่าผู้ชายสำคัญกว่าผู้หญิง สามีเป็นผู้มีสิทธิในการตัดสินใจและตัดสินใจปัญหาครอบครัวทุกเรื่อง แต่แม่เรือนเป็นฝ่ายเก็บเงินทองทรัพย์สินของครอบครัว การใช้จ่ายหรือการตัดสินใจให้ญาติพี่น้องหยิบยืมเงินทอง จึงต้องเห็นชอบกันทั้งสามีภรรยา แม้แต่ในการใช้จ่ายของสามี ก็ต้องขอเงินจากภรรยาซึ่งเป็นผู้ถือเงินไว้ และถ้าสามีขอภรรยาก็ต้องให้

ถ้ามีปัญหาหรือข้อขัดข้องใดในครัวเรือน พ่อเฒ่าแม่เฒ่าก็จะช่วยตัดสินใจแก้ไข แต่ถ้าตัดสินใจไม่ได้ญาติพี่น้องก็จะปรึกษากัน แต่ก็ไม่ขอความช่วยเหลือหรือความคิดเห็นจากคนอื่น เพราะคนอื่นอาจจะล่วงรู้ความเป็นไปในครัวเรือนมากเกินไป อาจดิ้นนินทาหรือทำให้เกิดความเสียหายในแง่อื่นๆ ได้ ส่วนนายบ้านไม่มีหน้าที่รับผิดชอบปัญหาในครัวเรือน นอกจากปัญหานั้นจะเกี่ยวข้องกับส่วนรวม

จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตของส่วยในแง่ของชีวิตครอบครัว ต่างจากลักษณะของชนเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน ครอบครัวส่วยมีลักษณะเป็นครอบครัวคนในเมือง มีครัวเรือนของตนเป็นศูนย์กลาง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับบ้านทั้งบ้าน เหมือนชนเผ่าโดยทั่วไปที่มีบ้านเป็นศูนย์กลางร่วมกัน

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

	ชาย	ปะลัวะ		หญิง	กมอล
พ่อ	-	ปู้	แม่	-	เป๊ะ
พ่อของพ่อ	-	จ๊ะจะ	แม่ของพ่อ	-	ยะฮู
พ่อของแม่	-	จ๊ะจะ	แม่ของแม่	-	ยะฮู
ลูกชาย	-	กอนกันรวล	ลูกสาว	-	กอนกมอล
พี่ชาย	-	อ๊ะจะ	พี่สาว	-	ยาย
น้องชาย	-	แอมกันรวล	น้องสาว	-	แอมกมอล
ลูกชายของลูก	-	เจากันรวล	ลูกสาวของลูก	-	เจากมอล
ลูกชายของพี่/น้อง	-	กมอนกันรวล	ลูกสาวของพี่/น้อง	-	กมอนกไป
พี่ชายของพ่อ/แม่	-	ลุง	พี่สาวของพ่อ/แม่	-	อือแจ๊ะฮู
น้องชายของพ่อ	-	อาว	น้องสาวของพ่อ	-	ปี้
น้องชายของแม่	-	ยี่	น้องสาวของแม่	-	บาว

ญาติจากการแต่งงาน

สามี	-	กยา	ภรรยา	-	กันแดล
ลูกเขย	-	ปะเตียม	ลูกสะใภ้	-	กามัน
พี่เขย	-	อ็อง	พี่สะใภ้	-	อ็อง
น้องเขย	-	ปะเตียม	น้องสะใภ้	-	กามัน
ลุงเขย	-	ลุง	ป้าสะใภ้	-	อือแจ๊ะฮู
อาเขย	-	ยี่	อาสะใภ้	-	บี
น้าเขย	-	ปู้บาว	น้าสะใภ้	-	บี
พ่อของสามี	-	ปู้	แม่ของสามี	-	เป๊ะ
พ่อของภรรยา	-	ปู้	แม่ของภรรยา	-	เป๊ะ

คำเรียกญาติอื่น ๆ

ลูกพี่ลูกน้อง	-	กอนอ๊ะกอนแอม
ลูกเลี้ยง และ ลูกบุญธรรม	ไม่มีคำเรียก	ใช้เรียกเหมือนลูกแท้ๆ
บรรพบุรุษที่สูงกว่าปู่ย่าตายาย	-	จ๊ะหวด/ยะฮหวด
บรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว	-	จ๊ะหวดยะฮหวดเตือฮั่ว

สามีภรรยาจะนับถือญาติของคู่สมรสเหมือนเป็นญาติทางสายโลหิต และนับถือเท่าๆ กัน

ข้อห้ามเกี่ยวกับการแต่งงาน ลูกพี่ลูกน้องห้ามแต่งงานกัน ชั้นหลานก็ยังห้าม เพราะถือว่าเมื่อแต่งงานแล้วในชั้นหนึ่ง ก็ต้องนับถือพ่อแม่ของอีกฝ่ายเป็นพ่อแม่ของตน พี่น้องจึงเท่ากับเป็นพี่น้องแท้ๆ ทั้งหมดจะแต่งงานกันไม่ได้ แต่ถ้าเป็นญาติของเขย-สะใภ้ ก็แต่งงานได้

ความเชื่อและประเพณี พิธีกรรม

ในเรื่องของระบบความเชื่อนั้น เห็นได้ชัดว่า ส่วยแตกต่างจากชนเผ่าอื่นๆ ในแถบนี้ เพราะแม้ส่วยจะยังนับถือผี แต่ก็ไม่ใช่เฉพาะผีในลักษณะความเชื่อดั้งเดิมของเผ่า หากเป็นการรับอิทธิพลความเชื่อของลาวลุ่ม เช่น ถือนีตผีอาฮัก ซึ่งถือเป็นผีที่มีความสำคัญสำหรับบ้านโดยส่วนรวม

เผ่าส่วยเชื่อว่าผีอาฮัก เป็นผีที่ดูแลบ้านทั้งหมด เป็นเพศชาย เรียกว่าผีปู่ตาก็ได้ ที่อยู่ของผีอาฮัก จะทำเป็นหอน้อยๆ อยู่แคมบ้าน ใกล้แคมห้วยน้ำใส ด้านทิศตะวันตก ถ้าหอผีอาฮักทรุดโทรมหรือพังไปก็ต้องทำให้ใหม่ แต่ไม่ต้องทำพิธี เวลาที่เลี้ยงผีอาฮัก จะเลี้ยงที่หอก็ได้ หรือไปบ่อนอื่นๆ ก็ได้

โดยปกติ ๓ ปีจะเลี้ยงฝัองอีกครั้งหนึ่ง จะต้องเชิญฝัองมาลงคนที่ฝัองชักเลือกไว้ และจะลงคนนั้นเป็นประจำ ส่วนมากฝัองชักจะเลือกผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย

เวลาฝัองชักมาลงคน คนนั้นจะไม่รู้สึกตัวว่ากำลังทำอะไร และจะเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเป็นผู้ชาย มีผ้าแดงเคียนหัว คาดเอว ฝัองชักจะมาเข้าตอนปีใหม่ทุกปี เวลาฝัองชักลงมาเล่นปีใหม่ ใครจะแตะเนื้อต้องตัวไม่ได้ ถ้าไปหยอกเย้า ไปจับต้องตัว ฝัองชักจะร้องไห้ แต่ถ้าหยอกล้อหรือเล่นด้วยโดยไม่ถูกต้องตัวก็ไม่ใช่ไร

คนที่ฝัองชักลงในปัจจุบันนี้ชื่อว่า นางแดงอ่อน เครื่องแต่งตัวสำหรับฝัองชักก็อยู่บนเรือนนางแดงอ่อน ถ้าคนอื่นไปแตะต้องเครื่องแต่งตัวนี้ ฝัองชักจะลงนางแดงอ่อนแล้วร้องไห้เสียใจ เวลามาลงเมื่อบุญปีใหม่ ฝัองชักมักจะลงอยู่ทั้งวัน นางแดงอ่อนจะไม่กินอะไรเลย และจะพูดภาษาส่วยกับภาษาตะไอยตามปกติ นางแดงอ่อนพูดตะไอยไม่ได้ หรือได้บ้างก็น้อยมาก

พิธีเลี้ยงฝัองชัก ขณะนี้เป็นหัวหน้าในการเลี้ยงฝัองชัก คือ พ่อเผ่าวิน อายุ ๕๐ ปี การเลี้ยงฝัองชักไม่มีข้อกำหนดว่าต้องอยู่ในช่วงเวลาใด แล้วแต่จะตกลงกัน ระยะเวลาทำพิธี ๑ วัน ก่อนทำพิธีต้องบอกกล่าวให้ทั่ว และต้องเก็บเงินทุกเรือนในบ้าน แต่เก็บไม่มาก บางปีเก็บเรือนละ ๒๐๐-๓๐๐ กีบ เพื่อเอาไปซื้อเครื่องประกอบพิธี ได้แก่ ชันควายที่ซื้อจากตลาด เพื่อปรุงรสลาบ ประมาณ ๓-๔ กิโลกรัม การปรุงอาหารในพิธีนี้ทำให้เรือนพ่อเผ่าวิน ต้องมีเหล่า ๑ ขวดด้วย เมื่อเสร็จแล้วก็เอาอาหารและเหล่าไปที่บ่อนเลี้ยงฝัองชัก ทำพิธีว่าฝัองชัก ส่วนคนในบ้านจะไปหรือไม่ไปก็ได้ ไม่มีข้อกำหนดว่าจะต้องมีคนจากทุกเรือน แล้วแต่ใจผู้อยากไป ส่วนมากจะมีคนไปร่วมพิธีประมาณ ๒๐ คน ใครอยากกินก็ไปได้ตามใจชอบ ไม่ต้องกลัวว่าฝัองชักจะโกรธถ้าไม่ไป

นอกจากฝัองชักแล้ว ส่วยยังนับถือผีที่มีลักษณะเป็นสิ่งแวมดล่อมตามธรรมชาติ ได้แก่ นางธรณี จะต้องทำพิธีบอกเวลาจะปลุกเรือนก่อนฝังเสาเรือนต้องทำพิธีย้ายนางธรณีและส่วยที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านยกท่ง ยังกล่าวถึงผีอื่นๆ เช่น *ยางเตมลอง* ผีกกไม้ *ยางปรู* ผีป่า *ยางด้าก* ผีน้ำ ส่วนผีคนตายเรียกว่า *ซ้อก* ผีบรรพบุรุษที่ตายไปเก่าแก่แล้ว เรียกว่า *ซ้อกซเวิม*

กมู้จ วิญญาณ และ รวาย ขวัญ

กมู้จ วิญญาณ ในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและขวัญนั้น ส่วยถือว่า **กมู้จ** คือ วิญญาณ เมื่อคนตาย กมู้จจะออกจากร่างไป บางทีเวลาคนนอนหลับ กมู้จก็อาจจะออกจากร่างไปชั่วขณะที่หลับ

จินตนาการว่า กมู้จมีลักษณะเป็นตัวคน รูปคน และจะกลัว ถ้าคิดว่าได้เห็นกมู้จ เพราะรู้ว่าคนนั้นตายไปแล้ว ฉะนั้น รูปที่เห็นก็ต้องไม่ใช่คน แต่เป็นวิญญาณคนที่ตาย

ถ้าเป็นผีเรือน เรียกว่า **กมู้จตุง** มีทั้งผู้หญิงผู้ชาย เวลาคบผี เรียกว่า **บ๊ะกมู้จ**
รวาย ขวัญ เมื่อคนเสียชีวิต ตกใจ ขวัญหาย เรียกว่า **รวายบิจ** ก็ต้องทำพิธีสู่ขวัญ หรือเวลาที่จากบ้าน
ไปไกล หรือเกิดอุบัติเหตุรถคว่ำ รถพัง คนที่จะจากบ้านไปไกล ก็มักทำพิธีสู่ขวัญให้เหมือนกัน

ในเรื่องของประเพณีพิธีกรรมต่างๆ อาจแบ่งใหญ่ๆ เป็นประเพณีพิธีกรรมทางพุทธ และ
ประเพณีเกี่ยวกับผีหรือความเชื่อดั้งเดิม ประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น จะเป็นประเพณีตามเทศกาล
ซึ่งกำหนดตามความเชื่อของศาสนา เช่น บุญพระเวด (เวสสันดร) บุญเข้าพรรษา บุญกฐิน ส่วน
ประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม ก็เช่น การเลี้ยงผีอาฮัก การทำพิธีย้ายนางธรี

หากแบ่งตามจุดมุ่งหมายของพิธีกรรม ก็อาจแบ่งเป็นพิธีกรรมตามขั้นตอนของชีวิต เช่น การ
แต่งงาน การทำศพ การทำขวัญสู่ขวัญ และพิธีกรรมที่เป็นพิธีกรรมของชุมชน เช่น บุญพระเวด เลี้ยงผี
อาฮักปีใหม่ บุญข้าวประดับดิน รวมทั้งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน คือ การเพาะปลูก เช่น
พิธีแสกผีนา และบุญบั้งไฟ

อย่างไรก็ตาม ในขั้นตอนของพิธีกรรมเหล่านี้ มักมีแนวคิดและปฏิบัติของพุทธศาสนาเข้าไป
ร่วมอยู่ด้วยเสมอ เช่น มีการทำบุญเลี้ยงพระ (ครูบา) แม้แต่งงานบุญบั้งไฟ ในเดือน ๖ ก็จะไปชุมนุม
กันที่วัดก่อนที่จะไปจุดบั้งไฟ เช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน ในเดือน ๙ และบุญข้าวสากในเดือน ๑๐
ก็จะไปทำใกล้ๆ วัด จึงถือได้ว่า ส่วย โดยเฉพาะส่วยบ้านท่าแดง มีวัดเป็นศูนย์กลางของประเพณีพิธีกรรม
เช่นเดียวกับลาลุ่มและละเวน ซึ่งเป็นชนเผ่าที่อยู่ในเมืองท่าแดงด้วยกัน

ส่วยบ้านยกท่งนับถือทั้งพุทธและผีควบคู่กันไปเช่นเดียวกับส่วยท่าแดง และมีวัดอยู่ในบริเวณ
ใกล้บ้าน แม้จะไม่ถือว่าเป็นวัดของบ้านยกท่งก็ตาม ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ศูนย์กลางพิธีกรรมของส่วยจะ
อยู่ที่วัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรวม ไม่ได้เป็นส่วนเฉพาะของบ้าน เหมือนชนเผ่าที่ถือฮีดผี ซึ่ง
จะมีฮีดบ้านที่ใช้วันของแต่ละบ้านเป็นศูนย์กลาง

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน ได้แก่พิธีแสกผีนา (แรกนา) และ บุญบั้งไฟ

พิธีแสกผีนา ก่อนที่จะลงมือไถนา หรือเริ่มฤดูการเพาะปลูก หลังจากเตรียมพื้นที่แล้ว เมื่อมีฝนลงมาก
พอที่จะไถนาและหว่านข้าวปลูกได้ จะต้องทำพิธีแสกผีนา โดยเอาข้าวปลาอาหารอย่างละเล็กละน้อย
ใส่กระทงหรือภาชนะอะไรก็ได้ ไปที่กลางที่นาของแต่ละครัวเรือน แล้วจุดธูปเทียนบอกกล่าวผีนา มีคำ
กล่าวคล้ายๆ กันดังนี้

ผีเอย มาเยอ มากินไก่อ่ กินเบ็ด เอ็ดไฮเอ็ดนา บ่ให้เจ็บบ่ให้ไข้ ให้อายุมันยืน

ผีทุ่งผีท่าผีป่าผีตง ผีป่งผีน้อง มาเยอ มากินเยอ

พิธีแอกผีนา หรือแรกนา นี้ เป็นเรื่องของแต่ละครัวเรือน หรือครัวเรือนที่เป็นพี่น้องกันอาจนัดหมายทำด้วยกันก็ได้ แต่เนื่องจากความคิดนี้มีหลักอยู่ที่ว่า ผีนาเป็นผีประจำผีนา ฉะนั้น จึงมักทำในพื้นที่นาของตน เพียงแต่ไม่ต้องทำทุกแปลง เลือกทำตรงไหนก็ได้เพียงที่เดียวในจำนวนแปลงนาของตน บุญบั้งไฟ ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีของลาวลุ่มที่สืบทอดมาเป็นพิธีกรรมสำคัญ เพราะส่วยทำนา เช่นเดียวกับลาวลุ่ม ไม่ได้สักข้าวไร่เหมือนชนเผ่าอื่นๆ ทัวไป จึงต้องอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ บุญบั้งไฟ จะทำกันในเดือน ๖ บางทีก็เรียกว่า บุญเดือน ๖ แต่ไม่ได้ทำประจำทุกปี เพราะเป็นงานใหญ่ ส่วนมากจะทำ ๓ ปีครั้งหนึ่ง และต้องนัดหมายประชุมกันก่อน

บุญบั้งไฟจะใช้เวลา ๓ วัน ในวันเตรียมการ จะต้องทำมากพลู ยาสูบ ใบเมี่ยง ให้ได้อย่างละ ร้อย เตรียมไว้สำหรับถวายพระและต้อนรับคนที่มาในงาน ซึ่งมีทั้งในบ้าน คนจากบ้านใกล้เคียงและคนอื่นๆ ที่จะมาร่วมงาน เพราะถือเป็นการรื่นเริงสนุกสนานด้วย จันทบกล่าวว่า บุญบั้งไฟนี้มีแต่ที่บ้านท่าแดง บ้านอื่นไม่มี

วันที่สอง คือ วันที่จัดเตรียมข้าวของทุกอย่างเรียบร้อย รวมทั้งบริเวณที่จะจุดบั้งไฟ และคนที่รับหน้าที่จัดทำบั้งไฟก็ต้องเตรียมการให้เสร็จเรียบร้อยในวันนี้

วันจุดบั้งไฟ จะเป็นวันที่สาม กลุ่มคนที่ช่วยกันทำบั้งไฟจะมาเตรียมจุดบั้งไฟของตน อาจจะมีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มต่างๆ ด้วย คนทำบั้งไฟนี้จะเป็นผู้ชายล้วน กลุ่มละประมาณ ๑๐-๑๒ คน เชื้อเพลิงสำหรับบั้งไฟเป็นขี้เจี้ย (ขี้ค่างควา) ซึ่งรวบรวมเงินกันในบ้าน แล้วเอามาแบ่งให้กลุ่มละเท่าๆ กัน ถ้ากลุ่มไหนต้องการขี้เจี้ยมาก ก็ต้องหาเงินมาซื้อเพิ่มเอาเอง ปรกติบั้งไฟ ๑๐ บั้ง ใช้ขี้เจี้ยประมาณ ๕ กิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละประมาณ ๓,๐๐๐ กีบ

ตัวบั้งไฟทำจากกะบั้งไม้ไผ่ขนาดใหญ่ ลายยาวกว่ายอไม้ เอาขี้เจี้ยอัดเข้าไปให้แน่น ต้องมีวิธีผสมดินขี้เจี้ยของแต่ละกลุ่ม อาจมีคนเฒ่าคนแก่ที่ชำนาญช่วยบอกวิธีให้ กะบั้งไม้ที่ใช้เป็นบั้งไฟนี้จะเจาะรูด้านข้าง และมีลำไม้เสริม ตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงาม

ในการจุด จะนำมาจุดที่บ่อนรวม หรือไปเลือกหาที่จุดลำพังกลุ่มของตนก็ได้ มักจะเริ่มจุดประมาณบ่ายสามโมง การแข่งขันกันนั้นจะดูที่ว่า บั้งไฟใดขึ้นไปได้สูงที่สุดเป็นสำคัญ บางทีทำแล้วจุดไม่ขึ้นก็มี หรือขึ้นไปได้เพียงเตี้ยๆ แล้วตกลงมาก็มี แต่ยังไม่เคยปรากฏว่ามีอันตรายเกิดขึ้นจากการจุดบั้งไฟที่บ้านท่าแดง นอกจากอุบัติเหตุเล็กๆ น้อยๆ แต่ไม่มีบั้งไฟระเบิด หรือตกใส่บ้านเรือนผู้คน

ในระหว่างวันงาน โดยเฉพาะวันที่สองและวันที่สาม จะมีอาหารเลี้ยงที่ชาวบ้านช่วยกันทำและนำมาสมทบกันที่วัด คนที่ไปร่วมงานทุกคนสามารถเข้าไปร่วมกินเลี้ยงได้ มีการรื่นเริงม่วนซื่นกัน

ระหว่างวันงาน แต่จะไม่มีการกินเหล้าในบริเวณวัด ซึ่งเป็นที่เลี้ยงอาหาร

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีแต่งงานหรือแต่งงาน พิธีส่งสะกาน (ทำศพ) และพิธีสู่ขวัญ พิธีแต่งงาน เมื่อชอบพอและตกลงจะแต่งงาน ก่อนจัดพิธีทั้งสองฝ่ายต้องได้สร้างสัมพันธ์กัน ปรีชาคนเผ่าแก่ที่สำคัญและคนที่รู้จักยาม การแต่งงานจะทำในเดือน ๖ และวันศุกร์ ๑๓ ค่ำ ทั้งสองฝ่ายจะมีเวลาเตรียม ๓-๔ วัน เพื่อบอกข่าวแก่คนในหมู่บ้านหรือคนอื่นๆ ที่ชอบพอกันก็ไปบอกให้หมด ทางฝ่ายชายจะแต่งปนาย ซึ่งมักเป็นญาติพี่น้อง อายุราว ๔๐-๕๐ ปี ไปติดต่อกับเรือนของฝ่ายหญิง เมื่อตกลงกันได้ในเรื่องค่าครองและอื่นๆ แล้ว ก็เตรียมการแต่งงาน การเลี้ยงแต่งงานมีแต่การกินหมู แต่ถ้าวัวควายก็ไม่ได้ แต่ไม่เกี่ยวกับค่าครอง

การจัดพิธีแต่งงาน จะทำเหมือนที่เคยปฏิบัติกันมาแต่ก่อน คือ ทำพิธีที่เรือนผู้ชาย ทำบายศรีสู่ขวัญเล็ก (พาขวัญน้อย) เมื่อทำเสร็จแล้วก็เชิญหมอพรมาสู่ขวัญ มีการผูกข้อมือบ้าง แต่ไม่ทุกคน จากนั้นก็ยกบายศรีไปบ้านของฝ่ายหญิง เพราะทางบ้านฝ่ายหญิงก็มีการสู่ขวัญเหมือนกัน บายศรีทางฝ่ายหญิงเป็นบายศรีใหญ่ (พาขวัญใหญ่) มีขบวนแห่บายศรีสู่ขวัญของฝ่ายชายไปบ้านของฝ่ายหญิง ฝ่ายผู้หญิงมีการกันทางไม่ให้เข้า เมื่อรินเหล้าแจกทุกคนในขบวนแล้ว จึงให้เข้ามาในสถานที่

เมื่อไปถึงแล้วนำบายศรีไปตั้งเรียงกัน แล้วเชิญหมอพรสู่ขวัญคู่แต่งงานใหม่ เมื่อสู่ขวัญแล้วผู้ชายผู้หญิงจะเตรียมไก่ไว้คนละตัว นำมาต้ม แล้วเอาไก่ซึ่งใส่ไว้ในพาขวัญให้หมอพร หมอพรจะฉีกไก่แบ่งให้แก่ทุกคนที่มาร่วมพิธี ให้กินคนละเล็กละน้อย แล้วหมอพรจะดูเอ็นคางไก่ เพื่อทำนายว่าชีวิตข้างหน้าของคู่แต่งงานจะเป็นอย่างไร ถ้าเอ็นคางไก่ไม่ดีก็ทิ้งไป แต่ไม่มีข้อกำหนดว่าถ้าไม่ดีให้เลิกพิธี เป็นเพียงทำนายความเป็นไปข้างหน้าและตักเตือนให้ระมัดระวัง เช่น เตือนว่าในอนาคตอาจจะทะเลาะกัน ฉะนั้น ทั้งคู่ต้องใจเย็น ต้องไม่โกรธหรือพูดจาไม่ดีต่อกัน

เมื่อเสร็จพิธีพาขวัญแล้ว ก็ตั้งพาข้าว เลี้ยงแขกที่เรือนผู้หญิง หลังจากพิธีแต่งงานแล้ว ผู้ชายจะต้องค้างที่เรือนผู้หญิง ๓ คืน แล้วจึงกลับมาเยี่ยมเรือนของตนเองและค้างอีก ๓ คืน จากนั้นก็กลับไปอยู่ที่เรือนภรรยาเป็นการถาวร ระหว่างที่นอนค้างเรือนผู้หญิง ๓ คืนแรกนั้น ผู้ชายจะออกไปไหนไม่ได้ ถือว่าชะล่า แต่ผู้หญิงออกไปได้ตามปกติ เมื่อมาเยี่ยมเรือนผู้ชายนั้น ผู้หญิงมาด้วย แต่จะไปไหนมาไหนก็ได้ตามปกติ เหตุที่ผู้ชายต้องอยู่ประจำเรือนผู้หญิงใน ๓ วันแรก เพราะถือว่า จะต้องรับผู้ชายเข้ามาอยู่ในครอบครัวผู้หญิง ต้องบอกกล่าวผีเรือนว่าจะมาเป็นคนในครัวเรือนนี้แล้ว

ในพิธีแต่งงาน ผู้ชายและผู้หญิงจะแต่งกายงามกว่าธรรมดา ผู้ชายนุ่งผ้าขาว สวมเสื้อทองเอง ผู้หญิงนุ่งซิ่นไหม เสื้อทองเอง และมีคนมาเกล้าผมให้แบบสูงและใหญ่ คนในปัจจุบันจะนุ่งหม่ต่างจาก

สมัยก่อนเนื่องจากมีตลาด ก็เลือกซื้อเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มที่คิดว่างามได้ตามใจชอบและตามฐานะ ไม่เหมือนเมื่อก่อน ซึ่งผู้ชายจะนุ่งผ้าขาว เดี่ยวนี้นุ่งซ่ง สวมเสื้อธรรมดา ผู้หญิงนุ่งซิ่นตีนใหญ่ เอาแพรเบี่ยงห่มตัว เกลาผมสูง เอาสายคอเคียนผมเกล้า และใส่คอสองสามเส้น คนไม่มีก็ไปหาขีมาใส่ เพราะอยากให้คนอื่นเห็นว่า สาวผู้นี้มีของแต่งเหมือนคนอื่น ท้าวจันทบเองยังไม่ได้แต่งคงแต่คิดว่าไม่จำเป็นต้องทำอย่างนั้น ถ้าฐานะไม่อำนวยก็ไม่จำเป็นต้องทำให้เหมือนคนอื่น

อาหารการกิน พิธีแต่งงานมักจะกินหมู ผู้ชายและผู้หญิงต้องเตรียมหมูไว้อย่างน้อยฝ่ายละตัว เพื่อฆ่ากินเลี้ยงในพิธี ในปัจจุบันก็ยังนิยมกินหมูเหมือนสมัยก่อน แต่ก็มีที่ฆ่าวัวกินด้วย เพราะว่าปัจจุบันนี้มีคนมาก ไม่เหมือนสมัยก่อน แต่ส่วยบ้านยกทอง ยังมีการเตรียมควายไว้ฆ่าทำอาหารเลี้ยงในวันแต่งงานด้วย ปรกติจะฆ่าควาย ๑ ตัว และมีควายอีก ๑ ตัวที่พ่อแม่ฝ่ายชายหาให้สำหรับเป็นของคู่แต่งงานใหม่จะเลี้ยงไว้เป็นสมบัติของครอบครัว

นอกจากนี้ปัจจุบันมีการส่งบัตรเชิญ ก็มักทำบัตรเชิญมาร่วมงานส่งถึงเพื่อนรักเพื่อนบ้านใกล้เคียงด้วย บางทีคนในบ้านเดียวกันก็ไม่ได้รับเชิญ แต่อาจเชิญคนสนิทสนมที่อยู่ไกลๆ ก็ได้

พิธีที่อาจถือว่าเกี่ยวเนื่องไปจากการแต่งงาน คือ พิธีที่เกี่ยวกับการเกิด ซึ่งไม่กำหนดชัดเจนนัก นอกจากในกรณีที่แต่งงานยังไม่ครบปี ผู้หญิงคลอดลูก ก็ถือว่าชะล่า ต้องฆ่าหมูเลี้ยงผี และที่เรือนของคู่แต่งงานนั้นต้องติดดาแหลว เพื่อบอกกล่าวกำลังอยู่ในระยะชะล่า ห้ามคนนอกเข้าเรือน ดาแหลวนี้นี้ต้องให้ผู้ชายเป็นคนสาน ผู้หญิงถึงจะสานเป็นก็ใช้ดาแหลวที่ผู้หญิงสานนั้นติดเป็นหมายบอกชะล่าไม่ได้ ถ้าผู้หญิงเกิดมีท้องโดยไม่ได้แต่งงานก็ถือว่าชะล่าเหมือนกัน

เมื่อคลอดลูกใหม่ๆ ต้องจัดหาผู้เฒ่าผู้แก่ อาจเป็นคนในครอบครัวหรือคนอื่นที่เคารพนับถือก็ได้ มาอุ้มเด็ก ถือว่าเด็กจะได้เติบโตแข็งแรง อายุยืน และพ่อแม่เด็กต้องจัดหาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงคนเฒ่านั้นด้วย

เปาะสงสะกาน พิธีศพ ลาวลุ่มเรียกว่า สงสะกาน (สงสังขาร)

เมื่อมีคนตาย ก็จะช่วยกันทำหีบใส่ มีชาวบ้านมาช่วยที่เรือนของผู้ตาย ถ้าตายตอนกลางคืนก็จะอาบน้ำศพ ใส่เครื่องนุ่งห่มใหม่ให้ แล้วกางมุ้งครอบไว้ มีผ้าขาวปกไว้ และมีเทียนธูปจุด คนในบ้านจะมางันที่เรือนผู้ตาย ถ้ามีหีบแล้ว ก็เอาศพลงหีบได้เลย มีเสื้อผ้าอื่นๆ กว้างลงในหีบ บางทีมีเงินใส่ปากคนตายด้วย ถ้าคนตายมีแหวนมีสร้อยเครื่องประดับที่รักที่ชอบ ก็แต่งให้ไป อาจตั้งหีบศพไว้ที่เรือน ๑-๒ คืน มียาปูมาสวด เรียกว่า **โห๊ะ** ส่วนมากการตั้งศพบนเรือนจะทำไม่เกิน ๓ คืน ระหว่างนั้นที่เรือนคนตายต้องมีการเลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำ และมีการเชิญคนตายมากินอาหารเลี้ยงนั้นด้วย

เมื่อจะเอาไปฝัง ก็หามลงจากเรือน ลงทางไหนก็ได้ คนหามอาจเป็นคนในเรือนและคนอื่นๆ ในบ้านหลายคนมาช่วยกัน มียาปูและจิว (พระและเณร) เดินนำหน้าเพื่อจูงคนตาย จะช่วยกันหามศพ เข้าป่าช้า บ่อนป่าช้า **ดอนสะลา** อยู่ท้ายบ้าน คนที่ไปป่าช้ามีทั้งผู้ชายและผู้หญิง

ถ้าคนตายเสียชีวิตเนื่องจากเจ็บป่วย มักจะให้เผาศพ ก่อนที่จะเผายาปูจะสวดศพ เรียกว่า **โຈະ** เหมือนการสวดที่เรือน จากนั้นจึงกลับออกจากป่าช้า ถ้าเป็นกรณีตายโหง จะต้องแยกไปฝังที่บ่อนป่าช้าผีตายโหง **ดอนสะลากมู้แปร**

ผู้หญิงที่ตายทั้งกลมต้องเจาะเอาลูกออกก่อน แล้วเอาแม่ไปฝังที่บ่อนป่าช้าผีตายโหง ลูกเอาไปฝังที่กกไม้ ไม่ให้คนเหยียบ เพราะเป็นคนที่ยังไม่ได้เกิด ถ้ามีใครไปเหยียบ คนนั้นจะเจ็บป่วย และถ้าไม่เอาลูกออกก่อนฝัง ผีตายทั้งกลมนั้นจะดุร้ายมาก เด็กเล็กๆ ที่ไปที่ตายอายุไม่ถึง ๑ ปี จะเอาไปฝังที่ป่าช้าเด็กน้อย **ดอนสะลาใบคะแน** อยู่ติดกันกับป่าช้าธรรมดาของบ้าน

ที่บ้านท่าแดงในปัจจุบันมักจะเผาศพมากกว่าฝัง เมื่อคนที่ไปร่วมงานกลับมาจากป่าช้า (ไม่ว่าฝังหรือเผา) จะต้องไปทักัดก่อน แล้วจึงกลับเรือน เชื่อว่าผีจะตามมาไม่ได้

ถ้าเผาศพ ครบสามวันแล้วก็จะไปเก็บกระดูก เตรียมเอาเข้าธาตุ ซึ่งทำเป็นเจดีย์เล็กๆ ไว้ในวัด ต้องมีงานบุญเอากะดุกเข้าธาตุ เรียกว่า **ແອຣັງມຸຮາດຸ** มีการสวดมนต์ มีเทศน์ และอาจทำบุญให้คนตายอีกเมื่อไรก็ได้ เรียกว่า ตั้งกองบุญ มีต้นกล้วยพฤกษ์ มีสวดมนต์ มีเทศน์ อาจทำอยู่ที่เรือน

ถ้าเป็นผีตายโหง เมื่อครบ ๓ ปี ต้องทำบุญแจกข้าว ถือว่าได้ทำบุญให้ครบแล้ว ส่วนกุศลจากพาข้าวพาน้ำที่ทำบุญ ก็จะไปถึงคนตาย

พิธีสู่ขวัญ พิธีสู่ขวัญเป็นพิธีในครัวเรือน ที่ไม่ถือเป็นพิธีใหญ่ นอกจากในกรณีคนแก่คนเฒ่าเจ็บป่วยหนักแล้วหาย ลูกหลานก็อาจมาทำกันครบถ้วน และมีคนอื่นๆ ในบ้านมาร่วมด้วย

พิธีมักจะเริ่มตอนประมาณ ๙ หรือ ๑๐ โมงเช้า แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวันและเวลาที่ดูแล้วว่าได้ เช่นวันจันทร์อาจดีตอนบ่าย หรือตอน ๗ โมง ๙ โมง ก็ต้องเลือกทำเวลานั้น ต้องบอกกล่าวญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงมาผูกแขน ที่เรือนต้องเตรียมข้าวของสำหรับพิธี ได้แก่ ไก่ต้ม กล้วย ข้าวเหนียวหนึ่ง ข้าวสารน้ำ เหล้า ไข่ต้ม ดอกไม้ เทียน มีพาขวัญทำด้วยดองกล้วย เป็นบายศรีสูงหลายชั้น ผู้ทำพิธีเรียกว่า หมอพร ขณะนี้ผู้ที่เป็หมอพรในบ้านท่าแดง ชื่อว่า ท้าวคำสง หมอพรจะเริ่มสวดสู่ขวัญ แล้วจุดเทียน ๒ เล่ม บนบายศรีชั้นบนก่อน แล้วจึงจุดเทียนอีกคู่ ที่บายศรีชั้นล่าง เมื่อสวดเสร็จก็เริ่มผูกแขน หมอพรจะเป็นคนผูกก่อน เรียกขวัญมาสู่ลูกหลาน ความเจ็บอย่าให้ได้ ความไข้อย่าให้มี จากนั้นก็ให้ผู้เฒ่าผู้แก่รวมทั้งคนหนุ่มสาว มาผูกแขนร่วมกัน ถ้าคนเฒ่าคนแก่เจ็บ มีการสู่ขวัญ คนหนุ่มคนสาวก็ไปผูกแขนได้

๔๘๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

เด็กเกิดใหม่ อายุราว ๑๕ วัน ก็อาจทำพิธีสู่ขวัญให้ได้

งานบุญเรือน เวลาขึ้นเรือนใหม่ เจ้าของเรือนอาจมีงานบุญ ทำพิธีที่เรือน เครื่องประกอบพิธีมีสิ่งของที่ อยู่ในกองบุญ กองบุญหนึ่งๆ จะมีของอยู่ครบถ้วน ทั้งเครื่องมือใช้สอยในวัด และมีผ้าสบง ผ้าเบี่ยง ผ้า มัดบาตร และตาลปัตร ในการตั้งกองบุญใช้เวลา ๒ วัน ในตอนกลางมีการคบงัน ตอนเช้ามีการตักบาตร กรวดน้ำ

งานบุญเรือนนี้ ส่วยบ้านท่าแดงถือว่าเป็นงานสำคัญของเรือน นอกจากทำบุญตามพิธีพุทธแล้ว ก็อาจมีการสู่ขวัญ เสียเคราะห์ มีหมอพรมาทำพิธีสู่ขวัญเจ้าเรือน มีต้นกล้วยพฤกษ์ นำไปให้ครูบาที่วัด โดยทั่วไปมักตักบาตรก่อน แล้วไปวัด ทำบุญที่วัด แล้วจึงกลับมาทำพิธีสู่ขวัญที่เรือน บางทีก็ถือเป็น โอกาสตั้งกองบุญสำหรับอุทิศให้บรรพบุรุษของเรือนนั้นด้วย

การเลี้ยงผี อาจถือว่าเป็นพิธีกรรมสำหรับชีวิตด้วย คือจะทำเมื่อมีการเจ็บป่วย ทำนองเดียวกับที่มีพิธี สู่ขวัญ สะเดาะเคราะห์ ปัจจุบันในบ้านท่าแดงก็ยังมียู๋ แต่การเลี้ยงผีถือว่าเฉพาะเมื่อมีคนเจ็บเท่านั้น ถ้าไปดูหมอดต่อไ้ได้ว่า ผีต้นไม้อะไรอยู่ยากกินไ้ ก็เอาไ้ไปเลี้ยงผีนั่น

เครื่องประกอบพิธีในการเลี้ยง คือ เทียน ๑ คู่ ข้าวสารเล็กน้อยและไ้ นำเครื่องเลี้ยงไปที่ ต้นไม้อะไร แล้วเรียกผีมากิน เอาไ้ให้ผี คนป่วยบางคนไปเลี้ยงผีแล้วก็หายดี บางคนก็ต้องเลี้ยงผีมาก กว่าหนึ่งครั้ง จึงจะอาการดีขึ้น

ประเพณีพิธีกรรมตามเทศกาลทางพุทธศาสนา ส่วยจะเรียกพิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับเทศกาลทาง พุทธศาสนาว่า บุญเดือน เช่น บุญเดือน ๔ คือ บุญพระเวส บุญเดือน ๘ บุญเข้าพรรษา บุญเดือน ๑๑ คือ บุญออกพรรษา บุญเดือน ๑๒ คือ บุญกฐิน งานบุญเหล่านี้อาจมีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีเข้ามา ปะปนอยู่ด้วย เช่น บุญข้าวประดับดิน บุญที่ทำกันในแต่ละปีนั้น บางปีอาจทำไม่ครบทุกพิธี บุญที่ทำ ในเดือนต่างๆ มีทั้งหมดดังนี้

เดือน ๓ ทำบุญข้าวเปลือกข้าวสาร

เดือน ๔ ทำบุญพระเวส

เดือน ๕ บุญปีใหม่ พากันเข้าวัดไปสรงน้ำพระทุกวันจนถึงสังขารขึ้นจึงไปสรงน้ำพระ

เดือน ๖ บุญบั้งไฟ (ไม่ใช่พิธีทางพุทธ แต่จะไปชุมนุมกันที่วัด)

เดือน ๘ บุญเข้าพรรษา

เดือน ๙ บุญข้าวประดับดิน

เดือน ๑๐ บุญข้าวสาก

เดือน ๑๑ บุญออกพรรษา

เดือน ๑๒ บุญกฐิน ชาวบ้านได้เข้าวัด ฟังธรรม ตักบาตร กรวดน้ำ

ลักษณะโดยรวมของประเพณีพิธีกรรมที่เนื่องด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนา มีดังนี้

เฒ่าแก่สาละวัดของบ้าน จะบอกกล่าวคนในบ้านทั้งหมด คนในหมู่บ้านทั้งชายหญิง แบ่งงานกันทำ ผู้ชายทำต้นกล้วยพฤกษ์และอื่นๆ พวกผู้หญิงเตรียมหมาก เมี่ยง แต่งขันธ ๕ หรือกัณฑ์เทศน์ แล้วแต่พิธี การจัดเตรียมนี้ต้องช่วยกันทั้งหมู่บ้าน ไม่ว่าพิธีอะไรก็ต้องช่วยกันทำ

หัวหน้าในการประกอบพิธี คือ หัวหน้าสาละวัด (มรรคทายก) และต้องเป็นผู้กำหนดว่าจะต้องทำอะไรบ้าง เป็นข้อกำหนดข้อเดียวสำหรับผู้ประกอบพิธี เพราะว่าในหมู่บ้านมีคนมากต้องช่วยกันทำงาน ไม่สามารถอาศัยคนเพียงคนเดียวได้ มีอะไรก็ต้องช่วยกันทำ ขาดเหลืออะไรก็ช่วยกันหา เพราะจุดมุ่งหมายของการประกอบพิธี เพื่ออุทิศบุญให้คนเฝ้าช่วยร่วมกัน และเพื่อให้ทุกคนที่นับถือศาสนาพุทธได้บุญ พ้นจากบาป และมีความสุขต่อไปภายหน้า

เครื่องประกอบพิธี ส่วนใหญ่จะมีเงินติดกัณฑ์เทศน์หรือติดที่กองบุญหรือต้นกล้วยพฤกษ์ (คล้ายๆ ผำป่า) รูปเทียน ขนมหันต์มัด ขันธ ๕ กัณฑ์เทศน์ เครื่องตักบาตร และกรวดน้ำ และเครื่องประกอบต้นกล้วยพฤกษ์ ได้แก่ เงิน รูปเทียน ขนมหันต์ แปรงสีพัน กระเจ๊ก สมุด เข็มเย็บผ้ายาสูบ ปิ๋มเขียน (สมุดสำหรับถวายพระ)

สถานที่ประกอบพิธี ทำพิธีในหอแจก (ศาลาการเปรียญ) ที่วัด จะประกอบพิธีเฉพาะในวัด ถ้าอยากทำที่เรือนตนเองต่างหากก็ได้

ในระหว่างงานบุญ จะต้องมีนายบ้านและคนอื่นๆ ช่วยกันควบคุมดูแล ไม่ให้ทำสิ่งที่ประอะเปื้อน ห้ามเอะอะอาละวาดในพิธี ถ้าไม่เชื่อฟัง นายบ้านหรือทางฝ่ายปกครองก็จะใช้มาตรการจับกุมไว้ และปล่อยตัวต่อเมื่อเสร็จพิธี นอกจากนั้นก็ห้ามฮึดคองที่ไม่เหมาะสม เช่น การฆ่าวัวควายกินหลายๆ ตัว เฒ่าส่วยถือว่า ไม่เคยมีการกินวัว ควาย หลายๆ ตัว ในลักษณะการฆ่าเพื่อเลี้ยงผีเลี้ยงคนของชุมชน แต่ส่วยบ้านยกท่ง อาจจะฆ่าควายเลี้ยงกันในงานแต่งงาน ซึ่งก็มักจะฆ่าเพียงตัวเดียว เพื่อทำอาหารเลี้ยงแขกและพี่น้อง ไม่ใช่ฆ่าเพื่อประกอบพิธี จะเห็นได้ว่า ข้อกำหนดนี้เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อและการปฏิบัติตามแนวพุทธศาสนานั่นเอง

บุญในแต่ละเดือนมีรายละเอียดแตกต่างกันบ้าง ดังนี้

บุญเดือน ๓ บุญข้าวเปลือกข้าวสาร (ส่วยบ้านยกท่ง เรียกว่า บุญข้าวจี)

ในวันเตรียม สาละวัดจะต้องไปบอกกล่าว และเก็บเงินจากเรือนในบ้านทั้งหมด เรือนละ ๕๐๐-

๔๘๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๓,๐๐๐ กีบ แล้วแต่สถานะทางเศรษฐกิจ เมื่อเก็บครบแล้ว ก็เอาเงินจากเรือนในคุ้มเหนือไปไว้วัดเหนือ เงินของเรือนในคุ้มใต้ไปไว้วัดใต้ ส่วนข้าวเปลือก ชาวบ้านที่อยู่ในเขตวัดเหนือวัดใต้ จะเอาไปไว้ที่วัดตามเขตของเรือนตน ข้าวสารก็เช่นกัน ทั้งข้าวเปลือกข้าวสารที่ให้ไว้แก่วัดนี้ ใครต้องการในภายหลัง ก็เอาเงินไปซื้อเอา วัดก็จะได้เงินเป็นของวัด

ในช่วงระยะนั้น จะกำหนดเอาวันหนึ่งเป็นวันทำบุญ ดักบาตร หยาดน้ำ มีครูบาสวด มีเทศน์ หยาดน้ำก็คือกรวดน้ำ เมื่อทำบุญแล้วต้องหยาดน้ำ ทั้งครูบาและชาวบ้านร่วมกัน

บุญเดือน ๔ บุญพระเวศ

สาละวัดจะเอาหนังสือบอกบุญไปตามเรือนต่างๆ นัดวัน พอถึงวันนัด ก็มาพร้อม กันที่วัดที่จะมีพิธีบุญพระเวศ ประมาณบ่ายสามโมงเชิญพระเวส (เวสสันดร) ซึ่งเป็นรูปเขียน ขึ้นคานหามไปป่า แล้วแห่กลับเข้าวัด เหมือนในเรื่องตอนพระเวสสันดรคืนเมือง รูปนั้นเอาไปไว้ที่หอแจก (ศาลาธรรม) บ่ายสี่โมงถึงหนึ่งทุ่ม เป็นการเทศน์ กลางคืนมีคองัน มีดนตรี หมอลำ หมอลำเรื่อง ฯลฯ รุ่งเช้าดักบาตร ฟังเทศน์เรื่องพระเวสต่อจนจบ ถวายเพลครูบา ถวายภัตตาหารเทศน์ และฉันภัตตาหารแล้วเสร็จพิธี

บุญเดือน ๕ บุญปีใหม่ กำหนดเวลา ๓ วัน (วันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เดือน ๕)

วันแรก เชิญพระพุทธรูปจากวัด ไปที่บ่อนใดก็ได้ที่เห็นว่าเหมาะ เป็นที่ม่วนชื่น ชุ่มนุ้มนักอยู่ ในป่าบ่อนั้น เอาน้ำหอมมารดพระ เชิญครูบาไปกินข้าวป่า เวลากินก็กินกันเป็นหมู่ๆ อาหารนั้นช่วยกันหาไปกินร่วมกัน เมื่อเสร็จแล้วก็ถวายฉันภัตตาหาร ครูบาจะเทศน์ให้ฟัง

วันที่สอง เล่นม่วนชื่นในบริเวณบ้าน รดน้ำ ทาแป้ง มีการละเล่น ลำ ฟ้อน มีดนตรี วิทูรเทพ ตอนเย็นก็เลิกกันไป

วันที่สาม ดบพระทราย เอามาจากห้วยน้ำใส มาตบพระทรายที่วัด ทำกันตั้งแต่เช้าตลอดทั้งวัน ตกเย็นก็บวชพระทราย มีครูบามานั่ง มีพ่อออกแม่ออกมานั่งร่วม แล้วสวดมนต์ เอาน้ำหอมมาประพรมพระทราย หลังจากนั้นก็เชิญพระพุทธรูปจากศาลาน้อยหรือจากกุฏิน้อย ในบริเวณลานวัด กลับขึ้นวัด (สังขารขึ้น) คือไปไว้ศาลาธรรม เสร็จแล้วก็แยกย้ายกันไปพระทรายนั้นทิ้งไว้ในบริเวณวัด

บุญเดือน ๖ บุญบั้งไฟ

บุญเดือน ๘ บุญเข้าพรรษา

มีแต่ไปดักบาตรทำบุญที่วัด ในตอนเช้า ไม่มีพิธีอื่น

บุญเดือน ๙ บุญข้าวประดับดิน

มักทำในวันเดือนดับ เป็นการเอาข้าวไปทำบุญให้ผีพ่อผีแม่กิน

เริ่มพิธีในตอนเช้า ประมาณ ๓ โมงเช้า เอาเทียนไปจุด เว้าผีให้มากินข้าวกินน้ำ อาหารที่ทำให้ผีได้แก่ ชันเนื้อ หมากสิดา หมากเกี้ยง หมากส้มโอ กล้วย มันดิน มันต่าง ข้าว หัวตะไคร้ หัวขิง ผักอัญญา แต่ละอย่างน้อยๆ พอเป็นพิธี ห่อตองกล้วยไว้เป็นห่อๆ มีชายยาว แล้วมัดรวมกันเป็นพวง เอาไปไว้ตามรั้ววัด ตามพื้นดิน หรือแขวนตามกิ่งไม้ก็ได้ จะอยู่แถวๆ ข้างวัด แต่ไม่เอาไว้ในวัดเพราะเชื่อว่าผีเข้าไปในวัดไม่ได้ ฉะนั้น บุญข้าวประดับดินนี้ จึงถือว่าเป็นเรื่องความเชื่อดั้งเดิมมากกว่า แต่คนสมัยก็จะถือว่าเป็นบุญตามประเพณีพุทธ

ส่วยบ้านยกท่งถือว่า บุญข้าวประดับดิน ต้องเอาข้าว เกลือ หมากเผ็ด(พริก) แป้งนัว (ผงชูรส) ชันไก่ ชันหมู หรือชันวัวชันควาย ปลา ปู ยาสูบ ใส่ใบตองใส่ถาด ไปไว้ที่หลักตายสำหรับผู้ตาย ไม่จำกัดว่าต้องเป็นญาติพี่น้อง เป็นการทำบุญทำทานให้ผีทั่วๆ ไปแต่ไม่ใช่ผีป่าผีดง ความแตกต่างระหว่างส่วยสองบ้านจึงอยู่ที่ว่า ส่วยท่าแดงยึดวัดเป็นหลัก ส่วนส่วยยกท่งไม่ได้ทำที่วัด ทั้งนี้อาจเพราะว่าบ้านท่าแดงเป็นบ้านในเมือง ไม่มีพื้นที่สาธารณะที่จะเอาของเลี้ยงผีไปวางไว้ได้เหมือนบ้านยกท่ง ซึ่งยังอยู่ในบริเวณนอกตัวเมือง จึงเอาไปไว้ที่บ่อนป่าช้าได้

บุญเดือน ๑๐ บุญข้าวสาก

ทำของเหมือนบุญข้าวประดับดิน เอาไปไว้ในวัด ให้ครูบาสวด เพื่อให้ไปถึงพ่อแม่พี่น้องที่ตายไปแล้ว จะต้องนัดเวลากัน บางทีก็ ๗ โมงเช้า ๘ โมงเช้า แล้วแต่เหมาะสม แต่ต้องเป็นตอนเช้าเท่านั้น มีการตักบาตรด้วย แล้วก็ฟังเทศน์ มีการถวายตันกลัปพฤกษ์ จะทำรวมกันก็ได้ หรือทำเป็นส่วนตัวก็ได้ ถ้าทำส่วนตัว ก็มักต้องมีส่วนร่วมในตันกลัปพฤกษ์ของส่วนรวมด้วย บุญข้าวสากนี้มีลักษณะเหมือนการทำบุญเลี้ยงพระอุทิศส่วนกุศลให้พ่อแม่และญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว

บุญเดือน ๑๑ บุญออกพรรษา

มีการตั้งกองบุญ ตันกลัปพฤกษ์ ทำให้เสร็จในตอนกลางวัน พอตกเย็นก็มีเทศน์ กลางคืนมีคอบันมีหมอลำดนตรี รุ่งเช้าก็ตักบาตรที่วัด ถวายตันกลัปพฤกษ์ มีเทศน์ จบเทศน์ก็เป็นอันเสร็จพิธี

บุญเดือน ๑๒ บุญกฐิน

ปัจจุบันไม่ค่อยได้ทำกัน เพราะชาวบ้านบอกว่า ต้องมีข้าวของหลายอย่างจึงจะครบ แต่มักหาได้ไม่ค่อยครบ จึงไม่ได้ทำทุกปี วัดเหนือวัดใต้ของบ้านท่าแดงมักไม่ค่อยได้รับกฐิน ซึ่งไม่ถือว่าผิดพระวินัย ตามข้อวินัย กำหนดว่าวัดจะต้องได้รับกฐินทุกปี มิฉะนั้นก็ถือว่าไม่ได้อธิษฐานสงฆ์ กฐิน ไม่ต้องตามพระวินัยบัญญัติ แต่วัดในแถบนี้ไม่ถือว่าบุญกฐินเป็นบุญสำคัญ

๔๘๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ข้อห้ามข้อนิยมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อต่างๆ ของส่วย ได้แก่

๑. คนที่มาจากบ้านอื่นไม่ให้กินไก่ป่า ถ้าเรือนนั้นทำอาหารที่มีเนื้อไก่ป่า จะไม่ให้คนอื่นที่มาจากต่างบ้านกินอาหารนั้น รวมไปถึงงานบุญต่างๆ ก็ไม่ให้กินไก่ป่าร่วมกันระหว่างคนต่างเรือน กินได้แต่คนในเรือนเดียวกัน
๒. ห้ามฆ่าเป็ดเลี้ยงฟีน้อง ถือว่าจะจีตจางกัน ไช้ก็ห้ามทำให้กิน
๓. ไม่ให้คนหนุ่มปลูกไม้ไผ่ไม้บ้อง ถ้าไม้โตได้ที่แล้วคนปลูกจะตาย (ไม้ไผ่บ้องเป็นไม้ห้ามโลงศพ)
๔. ผู้ชายไม่ควรแตะต้องเสื้อผ้าผู้หญิง นอกจากเมียจะเจ็บป่วย ผัวจึงชักให้ได้
๕. ถ้าผู้หญิงยืนอยู่บนหัวบันได ห้ามลอดใต้บันได แต่ถ้าเดินลอดใต้ถุนเรือน ไม่ห้าม แม้ว่าจะมีผู้หญิงอยู่บนเรือนขณะนั้น
๖. หัวเป็นอวัยวะสำคัญ ไม่ให้คนมาต้องมาแตะ
๗. ผู้ชายไม่ให้เอาผู้หญิงขึ้นหลัง
๘. ผู้หญิงท้องไม่ให้นั่งคาประตูลูกจะไม่ออก

ในเรื่องความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมนี้ จะเห็นได้ว่า ส่วยบ้านท่าแดง เป็นชุมชนที่มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน แต่ก็อาจชี้ชัดได้ว่าเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างไรบ้าง เพราะไม่มีคนที่จะบอกได้ว่าแต่เดิมนั้นปฏิบัติกันมาอย่างไร เช่นในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับผี คงเปรียบเทียบได้เฉพาะในรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ เช่นในลักษณะที่ส่วยท่าแดงกับส่วยบ้านยกท่งปฏิบัติต่างกัน ซึ่งอาจเป็นเพราะส่วยท่าแดงเป็นชุมชนในเมือง อยู่ใกล้ศูนย์กลางการปกครองและการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะชุมชนต่างวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลสูง คือลาวลุ่ม ส่วนละแวกที่เป็นชนเผ่าในเขตเดียวกัน ก็มีลักษณะของระบบความเชื่อและแนวปฏิบัติทำนองเดียวกับส่วย คือ เปลี่ยนไปนับถือพุทธเป็นหลัก และมีวัดเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมต่างๆ เช่นเดียวกัน

ศิลปะวัฒนธรรมอื่นๆ ของส่วย

ในด้านวัฒนธรรมและศิลปะต่างๆ จันทบใต้บันทึกเกี่ยวกับการเล่นของเด็ก เครื่องดนตรีและเพลงร้องลำต่างๆ ดังนี้

การเล่นของเด็ก

๑. เล่นปลุกเรื่อน เล่นทั้งเด็กผู้หญิงผู้ชาย เล่นตั้งครอบครัว เล่นเป็นพ่อเป็นแม่
๒. เล่นขายของ ขายข้าวขายขนม ใช้ใบไม้ใบหญ้าเป็นเงินเป็นทอง
๓. เล่นรถ เอาหมากส้มโอมาตัดเปลือก เล่นเป็นรถลาก แก้วรถ จูกรถเล่น
๔. เล่นกระโดดเชือก เล่นได้ทั้งหญิงชาย มีวิธีเล่นหลายแบบ เล่นคนเดียว/หลายคนก็ได้
๕. เล่นมัดตา (ปิดตา) ถ้าจับตัวถูก ก็มัดตาคนนั้นต่อ
๖. เล่นหนังยาง เล่นเหมือนกระโดดเชือก แต่ใช้หนังยางผูกต่อกันเป็นสาย
๗. เล่นหมากลิ้ (ปิดตาซ่อนหา)
๘. เล่นเดินไม้สูง ใช้ลำไม้ต่อขา ส่วนมากเด็กผู้ชายเล่น
๙. เล่นเก็บกะปิปะฟ้าว (เดินกะลา) เด็กผู้ชายเล่น
๑๐. เล่นหมากเก็บ เรียกว่า โยนหมากเกี้ยงเอาไม้ ใช้ไม้ชิ้นเล็กๆ ยาวๆ กับมะนาว
๑๑. เล่นแมงอี เล่นคล้ายตีจ๊ับ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ต้องวิ่งเข้าแดนฝ่ายตรงข้ามไปจับตัวมา
๑๒. เล่นมาจะลุน คล้ายเล่นปะลุน แต่ขีดเส้นเป็นดาสี่เหลี่ยม แบ่งคนเล่นเป็นสองฝ่าย
๑๓. เล่นนาฮู เล่นเหมือนตาเซ่ง หรือตั้งเต
๑๔. เล่นเซื่องไม้ คือเล่นแบบเดียวกับที่คนไทยเรียกว่า มอญซ่อนผ้า
๑๕. เล่นบี้ ตีตลูกหิน ทอยลูกหินลงหลุม มีสองหลุม คนที่ทอยลงหลุม จะเอาลูกหินหรือลูกแก้วอีกลูกหนึ่ง ตีให้ลูกหินอื่น เล่นกัน ๓-๔ คน
๑๖. เล่นไม้ตีเก คือ ไม้หึ่ง แบ่งคนเล่นเป็นสองฝ่าย ฝ่ายละกี่คนก็ได้
๑๗. เล่นหนังยาง เอาขี้ฝุ่นมาโปะกองหนังยาง แล้วเอาไม้สอดจัดออกมาที่ละเส้น
เด็กผู้หญิงชอบเล่นมากกว่าเด็กผู้ชาย
๑๘. เล่นกลองโยะบิล ตีตเม็ดมะขาม ทำหลุมเล็กๆ แล้วตีตเม็ดมะขามให้ลงหลุม
๑๙. เล่นตีตเม็ดมะขามอีกวิธี เล่นบนเรื่อนใต้ สาดเม็ดมะขามให้กระจาย
แล้วใช้นิ้วลากออกมาเม็ดหนึ่ง ใช้เม็दनันตีตเม็ดอื่นๆ เก็บไปที่ละเม็ดจนหมด
เด็กผู้หญิงชอบเล่น

เครื่องดนตรีพื้นบ้านและเพลง

เผ่าส่วยมีการลำเพลงพื้นบ้าน มีหมอลำที่เคยลำด้วยภาษาส่วย แต่ปัจจุบันไม่มีใครลำเป็นภาษาส่วยแล้ว มักลำเป็นภาษาลาว และนิยมลำเป็นเพลงสมัยใหม่ เกี่ยวกับการทำสงครามปลดปล่อย

และอื่นๆ ส่วนเครื่องดนตรีพื้นบ้านดั้งเดิมมีก้อง (กลอง) ซอ กระຈັບປີ และแคนแบบลาวลุ่ม

ส่วยไม่ค่อยเคร่งครัดเรื่องเครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรม เพราะถือว่าไม่ได้ยึดความเชื่อเรื่องผีเป็นหลัก ไม่มีการแบ่งฮีดเกี่ยวกับผี เครื่องดนตรีจึงไม่มีข้อห้ามกำหนดว่าจะเล่นอะไรเมื่อใด สุดแต่แต่ความพอใจและความชำนาญ

นิทานชาวบ้าน

ส่วยเรียกการเล่านิทานตามคำลาวลุ่มว่า เว้าป๋ม ซึ่งแปลตรงๆ ว่า เล่านิทานที่อยู่ในสมุดหรือเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งอาจตีความได้ว่า เป็นการเล่านิทานที่แพร่หลายทั่วไปในพื้นที่แถบนั้น และมักมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนนิทานเก่าแก่ของเผ่าส่วยประเภทนิทานท้องถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานตำนานสถานที่ นิทานสัตว์ ฯลฯ ที่เล่าเป็นมุขปาฐะสืบต่อกันมานั้น อาจจะหายไ้จากความทรงจำหมดแล้ว เพราะไม่เป็นที่นิยมกันเหมือนนิทานเรื่องยาวๆ แบบลาวลุ่ม นิทานที่จันทพบและแม่เฒ่าที่บ้านยกท่งกล่าวถึง มักเป็นนิทานที่แพร่หลายในวัฒนธรรมลาว เช่น เรื่องการเกิด สินไซ สีโห สีทโนรา และเชียงเมี่ยง ซึ่งก็บอกว่าเป็นนิทานลาว ไม่ใช่ นิทานของเผ่าส่วย

วัฒนธรรมทางภาษาอีกลักษณะหนึ่งคือ เว้าป๋มความพะหย่า คือ คำกล่าวประเภทคำสุภาสิต พังเพยต่างๆ คำอวยพร คำกล่าวสู่ขวัญ

ในประเภทสุภาสิตนั้น ส่วยรับอิทธิพลพุทธศาสนาจากลาวลุ่มมาก สุภาสิตต่างๆ จึงมีลักษณะเนื้อความเป็นพุทธ และสุภาสิตหรือพังเพยที่สอนเกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติที่ชุมชนหรือสังคมกำหนดเป็นมาตรฐาน เช่น

- ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- ไปเมื่อดองอย่าลืมพ้า ออกเมื่อนาอย่าลืมข้อง
- ดีก็ย้อนเหล้า สั่ว (ชั่ว) ก็ย้อนเหล้า มีหมูมีเสียวก็ย้อนเหล้า บ่มีหมูมีเสียวก็ย้อนเหล้า
(หมายความว่า เหล้ามันกินให้ดีก็ได้ กินให้ชั่วก็ได้)

คำสั่งสอน คนเฒ่าคนแก่เคยสอนว่า ตูเฮ็ดตีส้าง บ่ให้เป็นคนขี้ค้ำนมักหน่าย บ่ให้เป็นคนตืนสันมือยาว หมายความว่า ให้ขยันทำงานทำการ อย่าให้เกียจคร้าน อยากได้อะไรก็ให้ทำงานแลก อย่าเป็นคนขี้ลัก (ตืนสันมือยาว)

- คนตึกินก็กินอ้ม คนขี้ค้ำนกินกับเต้มท้อง หมูได้กินหยังกก็ได้แต่เบ้งหน้าหมู เพ็นจึงบ่ให้ขี้ค้ำนหมูได้หยังกก็ได้หน้าหมู

- ห้ามไปคบกับคนชั่ว คนเสรี (เร่วอน) และคนที่บู้ฮู้ต่ำบู้สูง บ่ฮู้จักคนเฒ่าคนแก่ ห้ามบ่ไป

ติดเตีตขาด ให้ไปติดกับคนที่ดี ที่รู้จักผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เรียกขื่อเรียกครัว ผู้พ่อผู้แม่อายน้อง

คำอวยพร โอน ให้เจ้ามีสุขภาพเข้มแข็ง อวยพรโอนเป็นเกิดเจ้านาย

โอนแก้วอ มีแสงอายุมันขวัญยืน (โอนแก้วอ หมายความว่า ให้อยู่ดี)

คำอวยพรในงานแต่งงาน พวกเจ้าเอากันก็ให้มันให้คง พวกกันแฮ็ดพากันสร้าง ให้อยู่ดีมีแสง

อยู่น่ากันดี ๆ สิ่งที่ผิดก็อย่าแฮ็ด ผัวผิดก็ให้เมียบอก เมียผิดก็ให้ผัวบอก

บ่ต้องให้ บ่ต้องตีกัน บ่ให้ด่าพ่อยอแม่กัน มีหยงก็ค่อยเว้าระหว่างสองคน

ค่อยเว้าค่อยจากัน

ส่วยบ้านท่าแดง เป็นตัวอย่างของชนเผ่าที่เปลี่ยนวิถีชีวิตไปอย่างชัดเจน เนื่องจากการย้ายถิ่นที่อยู่เข้ามาอยู่ในตัวเมือง และแม้จะอยู่ในบริเวณที่ห่างไกลเมือง เช่น ส่วยยกท่ง ก็ถือว่าติดต่อกับเมืองได้สะดวก ภาพรวมของส่วยจึงเป็นภาพสะท้อนของชุมชนใหม่อย่างเมืองท่าแดง ซึ่งแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดเจนจากเมืองดักจิ้งและเมืองกะลิม และแม้แต่เมืองละมาม ซึ่งเป็นที่ตั้งแขวง ก็ยังไม่ได้อยู่ในศูนย์กลางการติดต่อ ใกล้ความเจริญแบบสมัยใหม่มากเท่าเมืองท่าแดง บ้านส่วยจึงเป็นภาพรายละเอียดที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางชีวิตและวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

ละเวน

ละเวนเป็นชนเผ่าหลักของเมืองท่าแดงเช่นเดียวกับส่วยและลักษณะสำคัญที่เหมือนกันอีกอย่างหนึ่งก็คือ ทั้งละเวนและส่วยต่างก็อพยพโยกย้ายจากแหล่งอื่น มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ท่าแดงเป็นเวลานาน จนกลายเป็นคนท้องถิ่นไปแล้ว

เมื่อถามคนละเวนว่าแต่ดั้งเดิมนั้นเรียกชื่อตนเองว่าอะไรคนละเวนก็จะตอบได้ชัดเจนตรงกันว่า ชื่อของเผ่าแต่เดิม คือ จรู แต่ด้วยเหตุที่ละเวนอพยพมาจากบริเวณแหล่งถิ่นฐานเดิมที่เรียกว่า บอละเวน ซึ่งเป็นเขตที่ราบสูงที่เรียกเป็นภาษาลาวลุ่มว่า ภูเพียง คนเผ่าอื่นจึงเรียกเผ่าที่อพยพมาจากบอละเวนว่าพวก ละเวน ชื่อนี้จึงกลายเป็นชื่อของเผ่าที่เรียกกันทั่วไป และคนละเวนเองก็ยอมรับชื่อนี้เป็นชื่อของตนต่อมา ทำนองเดียวกันกับที่เผ่าเกรียง ยอมรับชื่อ เงะ ที่ผู้อื่นเรียกเพราะความเข้าใจผิด จนกลายเป็นชื่อที่รู้จักและยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบัน

ในการสำรวจข้อมูลครั้งแรกเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๐ นั้น คณะวิจัยได้เข้าไปที่บ้านหนองนก ซึ่งเป็นบ้านละเวนดั้งเดิมที่มีขนาดใหญ่พอๆ กับบ้านหัวเซ แต่เมื่อจัดการอบรมผู้ช่วยเก็บข้อมูลของโครงการนั้น ผู้ที่ทางคณะประสานงานของแขวงคัดเลือกมา คือ ท้าวบุญลวน คั่นทะวง ซึ่งเป็นคนบ้านหัวเซ ด้วยเหตุผลที่ว่า ท้าวบุญลวนมีความรู้ดี อ่านออกเขียนได้คล่องแคล่ว และมีอายุมากพอที่จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับแบบแผนวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนวิถีชีวิตดั้งเดิมได้

ท้าวบุญลวน คั่นทะวง เป็นคนละเวนที่เกิดบ้านหนองนก เมืองท่าแดง เมื่อวันที่ ๙ เดือน ๖ ปี ค.ศ. ๑๙๔๑ ขณะนี้ อายุ ๕๗ ปี นับถือพุทธ และมีอาชีพเป็นชาวสวนกาแฟ ส่วนการทำนาปลูกข้าวก็ยังทำอยู่บ้าง เพื่อให้มีข้าวพอกินในครัวเรือน

ท้าวบุญลวนเรียนหนังสือที่เมืองท่าแดงตั้งแต่ชั้นประถม จบชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์ แล้วยังไม่ได้เรียนต่อ จนในช่วงที่มีสงคราม หลังจากนั้น ท้าวบุญลวนได้เรียนต่อจนจบชั้น ม.๓ บำรุง และได้ปฏิบัติงานช่วยเหลือนายบ้าน ในปัจจุบัน ท้าวบุญลวนมีบทบาทเป็นผู้ช่วยงานห้องว่าคนายบ้านและที่ปรึกษาคนายบ้าน เนื่องจากในปัจจุบันนายบ้านจะเป็นคนรุ่นหนุ่มที่ทำงานคล่องแคล่วและติดต่อกับทางห้องการแขวงและห้องการของเมืองได้ดี

ท้าวบุญลวนแต่งงานกับนางคุณมี เผ่าละเวน บ้านหัวเซ เมื่อวันที่ ๙ เดือน ๘ ปี ค.ศ. ๑๙๖๒ ขณะนั้นอายุ ๒๑ ปี เมื่อแต่งงานแล้วก็ได้ย้ายมาอยู่บ้านหัวเซ ตามธรรมเนียมที่ผู้ชายละเวนมักจะมาอยู่เรือนผู้หญิง แบบเดียวกับเผ่าส่วย และมาปลูกเรือนอยู่ริมทางหมายเลข ๑๖ ในเขตบ้านหัวเซ

เมื่อเดือน ๘ ปี ค.ศ. ๑๙๖๒ นั้นเอง ท้าวบุญลวนกับนางคุณมี มีลูกด้วยกันทั้งหมด ๑๐ คน แต่ที่ยังมีชีวิตอยู่เพียง ๖ คน เป็นชาย ๔ คน หญิง ๒ คน ลูกผู้หญิงทั้งสองคนแต่งงานออกเรือนไปแล้ว ส่วนลูกชายไปทำงานที่อื่น ๑ คน ขณะนี้จึงมีสมาชิกในครัวเรือน รวม ๖ คน เป็นชาย ๔ คน หญิง ๑ คน

ท้าวบุญลวนและนางคุณมีนับถือพุทธเช่นเดียวกับคนละเวนส่วนใหญ่ ท้าวบุญลวนถือพุทธอย่างเคร่งครัด และสามารถอธิบายประเพณีพุทธที่คนละเวนถือปฏิบัติกันอยู่ได้อย่างชัดเจน ภาษาที่ท้าวบุญลวนและนางคุณมีใช้ในครัวเรือน คือ ภาษาละเวน แต่ยังพูดภาษาลาวลุ่ม เง ฮาร์ก และตะเรียงได้ ตะเรียงนั้นพูดได้เล็กน้อย แต่พูดลาวลุ่มและเเงได้คล่อง เพราะในบ้านหัวเซและบ้านหนองนก มีทั้งลาวลุ่มและเเง เข้ามาร่วมพื้นที่อยู่นานพอสมควรแล้ว

เรื่องราวของเฝาละเวนในแง่ของตำนานเฝ่า หรือประวัติที่มาของเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ท้าวบุญลวนไม่มีรายละเอียดมากนัก เพราะเรื่องเหล่านี้ไม่มีหลักฐานบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือที่สามารถจะตรวจสอบได้ ดังเช่นเรื่องของ องกมมะดำ วีรบุรุษที่คนละเวนภาคภูมิใจ เมื่อครั้งต่อสู้กับฝรั่งเศส คนละเวนมักรู้และเล่าต่อกันมาว่า องกมมะดำเป็นคนมีฤทธิ์เดช มีสายสะพายเป็นกันหอย และได้เรียนเวทมนตร์ต่างๆ ทำให้มีความเก่งกล้าสามารถมากกว่าคนธรรมดาทั่วไป ในช่วงที่ฝรั่งเศสเข้ามารุกราน กมมะดำไม่ยอมยกยอมเป็นทาสฝรั่ง ก็ไปอยู่ป่า แต่ในที่สุดฝรั่งเศสตามไปฆ่าตาย

ท้าวบุญลวนและคนละเวนส่วนมากก็เล่าเรื่องราวขององกมมะดำได้เพียงเท่านี้เพราะละเวนไม่มีตัวหนังสือที่จะจดบันทึก คงทำได้เพียงการถ่ายทอดในรูปแบบมุขปาฐะ ซึ่งย่อมจะผิดเพี้ยนและเลือนหายไปจากความทรงจำได้ ในขณะที่นักวิชาการหรือผู้ที่สนใจเรื่องราวเก่าแก่ และมีความรู้วิธีการที่จะจดบันทึกหรือรวบรวมเรื่องเหล่านี้ไว้ได้ กลับสามารถเผยแพร่เรื่องราวออกไปเป็นภาษาของตน ดังเช่นนักวิชาการตะวันตกบางคนได้บันทึกเรื่องราวขององกมมะดำไว้ ในทัศนะของ “คนนอก” ซึ่งน่าจะมี ความแตกต่างจากการเล่าตามทัศนะของ “คนใน” อย่างเช่นท้าวบุญลวนหรือคนร่วมเฝ่า

บ้านหัวเซ เมืองท่าแดง

ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของบ้านเป็นลายลักษณ์อักษร แต่รู้จากการบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ผู้อาวุโสในบ้านว่า บ้านหัวเซเดิมมีชื่อว่า บ้าน**ปะเหมิตะไล** แต่แรกนั้นตั้งอยู่แคมยอตเซโดนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ จำนวนประมาณร้อยละห้าหลังคาเรือน ต่อมาเกิดโรคระบาดมีคนตายมาก ชาวบ้านจึงแยกย้ายกันไปอยู่ป่า เมื่อโรคระบาดหายแล้ว ทางเฝ่าแก่นายบ้านจึงได้ปรึกษากันโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ใหม่ และตกลงย้ายจากบ้านนั้นไปตั้งอยู่บริเวณแคมห้วยดักกาง ห่างจากบ้านเดิมประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ เมตร ใช้น้ำจากห้วยดักกาง ถึงปี ค.ศ. ๑๙๕๑ สงครามต่อต้านพม่าเมืองขึ้นฝรั่งเศส

ระเบิดขึ้น ชาวบ้านกลัวภัยสงคราม จึงแยกย้ายกันไปตั้งเรือนอยู่ตามที่ต่างๆ ต่อมาจึงได้มาตั้งบ้านอยู่ทางแพ่งหนองนก บนสายทางเลขที่ ๑๖ ท่าแดง-เชกอง และได้ขออนุญาตเจ้าเมืองและแขวง ตั้งชื่อบ้านว่า บ้านหัวเซ เพราะแต่เดิมเคยอยู่ที่ยอดเซโดน ชื่อบ้านหัวเซจึงเป็นชื่อบ้านเป็นทางการในปัจจุบัน

บ้านหัวเซอยู่ห่างจากตัวเมืองท่าแดง ๑.๕ กิโลเมตร ทางทิศตะวันออก หมู่เรือนของบ้านหัวเซจะเรียงรายอยู่ริมทางจำนวนหนึ่งและอยู่ถัดเข้าไปด้านในอีกจำนวนมาก เพราะบ้านหัวเซมีจำนวนถึง ๑๖๙ หลังคาเรือน เป็นเรือนดั้งเดิมเพียง ๑ หลัง เรือนใหม่ที่สร้างแบบลาวลุ่ม ๑๖๘ หลัง จำนวนประชากรทั้งหมด ๙๙๙ คน เป็นชาย ๔๗๘ คน หญิง ๕๑๑ คน

บ้านหัวเซมีเผ่าละเวนประมาณ ๗๘% เผ่าละ ๔% (๔๐ คน) ตะเรียง ๗% (๗๐ คน) กะตุ ๖% (๖๐ คน) ลาวลุ่มและเผ่าอื่นๆ รวมกัน ๕% (๕๐ คน) แต่เนื่องจากละเวนเป็นกลุ่มดั้งเดิมที่มาตั้งบ้านหัวเซขึ้น เผ่าอื่นๆ เพิ่งอพยพมาภายหลัง และได้ชื่อวามา “ขออาศัยดินละเวน” บ้านนี้จึงถือว่าเป็นบ้านละเวนดั้งเดิม ไม่ใช่บ้านสับปน

บ้านใกล้เคียงกับบ้านหัวเซได้แก่ บ้านหนองเลา (ละเวน) บ้านหนองนก (ละเวน) บ้านแสนเหนือ (ฮาร์ก) บ้านหมื่นใหม่ (ตะเรียง) บ้านหนองบัวใส (ตะเรียง) บ้านท่าแดง (ส่วย) บ้านห้วยทราย (ตะเรียง และกะตุ) และบ้านโก่งต่ายน ซึ่งที่บ้าน ละเวน แต่อยู่ในเขตเมืองปากซอ แขวงจำปาสัก

ลักษณะเด่นของบ้านหัวเซ คือเป็นบริเวณภูเขาเพียง หมายถึงเป็นเนินเตี้ยๆ อากาศค่อนข้างเย็น ลักษณะดินเหมาะแก่การปลูกกาแฟ แถบเมืองท่าแดงปลูกกาแฟมาประมาณ ๖๐ ปีแล้ว แต่ยังมีน้อยกว่าเมืองปากซอ ซึ่งมีชื่อเสียงว่าสามารถปลูกกาแฟได้ผลผลิตที่มีคุณภาพสูง

บริเวณบ้านหัวเซมีตาน้ำ มีน้ำไหลออกมาตลอดเวลา มีหน้าผาหินและหินน้ำย่อยที่ยอดเซโดนที่อยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านหัวเซ ห่างจากบ้านประมาณ ๕๐๐ เมตร ขณะนี้ทางรัฐได้ไปจัดทำสวนอนุรักษ์ต้นไม้ อนุรักษ์แหล่งน้ำ และจัดเป็นที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ เรียกกันว่า ยอดเซโดน นอกจากนั้น ยังมีห้วยดักกวางอยู่ใกล้บ้าน ซึ่งขณะนี้กำลังทำสะพานถาวรให้รถแล่นผ่านได้ ห้วยดักกวางเป็นแหล่งจับปลา แต่ส่วนมากเป็นปลาขนาดเล็ก ส่วนห้วยน้ำใสอยู่ก่อนไปทางชายแดนเมืองท่าแดง ชาวบ้านหัวเซใช้น้ำอุปโภคบริโภคจากห้วยตองจิงซึ่งไหลผ่านกลางหมู่บ้าน เป็นห้วยขนาดเล็กและสันบ้านหนองเลาก็อาศัยน้ำจากห้วยตองจิงเช่นกัน ส่วนบ้านหนองนกใช้น้ำบ่อ และปัจจุบันนี้มีน้ำบ่อบาดาลใช้ในบ้าน แต่ที่หัวเซไม่ต้องขุดบ่อบาดาล

เรือนที่อยู่

เรือนที่อยู่เรียกว่า *ฮะหมิม* เป็นเรือนชั้นเดียว ไข่ม้วนแป้น (กระดาน) ไม้ปอกู ขนาดเท่าแขน เป็น

ไม้ประกอบโครงสร้าง ฝาเรือนเป็น ไม้เหี้ยะ ไม้ละลอย (ไม้รวก) สานเป็นลายสอง เป็นแผ่นฝา ส่วนพื้นใช้ไม้พุง สับเป็นฟากพื้นเรือน หรือเป็นไม้แป้น (ไม้กระดาน) ก็มี หลังคามุงด้วยหญ้า ตองอจ (หญ้านาค) เมื่อทำเป็นแผงเรียกว่า **กั๊บตองอจ** หลังคาจะคงทนอยู่ประมาณ ๓ ปี

ลักษณะเรือนละเวนนั้น หน้าจั่วหลังคามีบ้านลม (เรียกตามลาวลุ่ม) มีชานหน้าเรือน บันไดขึ้นลงทางชานเรือน มีประตูเข้าเรือน ๒ ประตู หน้าต่างมีทางด้านข้างเรือน เสาเป็นเสาฝังดิน มักมี ๘ เสา นับรวมเสาชานเรือน **เต็ยรุ** ด้วยจะเป็น ๑๒ เสา เป็นเสาไม้ตากกลม จากชานเรือนมีทางเดินเล็ก ๆ เข้าเรือนครัว **เหิมฮุน** ซึ่งมักปลูกเป็นเรือนเล็กๆ ดิดเรือน หรือใกล้ตัวเรือนใหญ่ ถ้าไม่มีเรือนครัวก็จะเอาเตาไฟไว้ในเรือนตรงกลางระหว่างประตูทางเข้าเรือน ๒ ด้าน

พื้นที่ใช้สอยในเรือน การใช้พื้นที่ในเรือนของละเวนคล้ายกับลาวลุ่ม เจ้าของเรือนจะนอนด้าน ฝาสกัดท้ายเรือน หันหัวนอนชนฝาเรือน ขวามือเมื่อเข้าประตูเรือนจะเป็นบริเวณที่รับแขก ถัดไปทางซ้ายเรือนฝั่งเดียวกัน เป็นที่นอนแขก หรือญาติพี่น้องที่มาค้างแรม ในเรือนหันหัวนอนไปทิศใดก็ได้ ถ้าหันไปทางทิศเดียวกัน ก็คือ ทางหน้าเรือนหรือหลังเรือน คนมาอาศัยนอนต้องนอนบ่อนที่กำหนดไว้ ถ้าจะนอนตรงบริเวณอื่น เจ้าของเรือนต้องจัดให้หรืออนุญาตให้แล้ว

ด้านตรงกันข้ามเป็นบริเวณอเนกประสงค์ นั่งทำงานกินอาหาร พักผ่อน ถ้ามีเรือนครัวกว้างขวางอาจกินอาหารในเรือนครัวก็ได้ บริเวณที่ไว้เครื่องผ้าห่มและของใช้ส่วนตัวอยู่ทางด้านที่นั่งทำงาน พักผ่อนของเจ้าของเรือน ข้าวของเครื่องใช้บางอย่างอยู่ทางบริเวณที่นั่งทำงานพักผ่อน ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากิน ภาชนะตักน้ำ หรือของใช้อื่นๆ จะวางไว้ที่ชานเรือน

ส่วนการตกแต่งเรือน ไม่มีพิเศษนอกจากในปัจจุบันมีการทาสีเรือน มีม่าน ความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน คือเมื่อก่อนด้านที่เป็นบริเวณนอนของเจ้าของเรือนจะมีไม้กั้นฝาเป็นสัดส่วน เป็นห้องนอน **ภนุ่** ขัดเจน แต่ในปัจจุบันนิยมใช้ราวเชือกหรือลวด แขนวม่านผ้ากั้น เป็นส่วนห้องนอนเก็บข้าวของเครื่องนอนเครื่องใช้ส่วนตัว นิยมกันว่าถ้าต้องการขยายพื้นที่ใช้สอยก็ทำได้สะดวก เพียงเอาม่านที่กั้นออกไปในเวลาว่างบุญ หรือมีญาติพี่น้องมาเรือน ก็มีบริเวณใช้สอยกว้างขวางขึ้น

การปลูกเรือนใหม่ จะทำพิธีหรือไม่ทำก็ได้ พิธีก่อนปลูกเรือน เรียกว่า ไปเว้าฝือฮัก คือไปบอกฝือฮักว่าจะปลูกเรือน ต้องให้หมอผีไปทำพิธี มีเทียน ๑ คู่ เหล้า ๑ จอก เอาไปที่บริเวณจะปลูกเรือน เว้าฝือ ว่าขอปลูกเรือน ขอให้ยุดีมีแรง อย่าให้คนในเรือนเจ็บป่วยล้มตาย อย่าให้มีอันตราย คนทำพิธีต้องเป็นหมอผีเท่านั้น

หน้าเรือนของละเวนจะหันไปทางไหนก็ได้ แล้วแต่ความเหมาะสมและความพอใจ ละเวนไม่มี

๔๙๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

กว้านบ้าน จึงไม่ปลูกเรือนล้อมวง

ในการเตรียมปลูกเรือน ต้องหาไม้ ตัดไม้ เตรียมหม้อมุงหลังคา การเตรียมหาไม้เป็นหน้าที่เจ้าของเรือนจะเสาะหาเอาเตรียมไว้ให้พร้อม เมื่อทำพิธีว่าผีแล้ว จึงจะปลูกเรือน คนในบ้านจะมาช่วยกันปลูก ๑-๒ วันก็เสร็จ เจ้าของเรือนจะเลี้ยงข้าวปลาอาหาร แต่ไม่มีอาหารพิเศษ ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ในการปลูกบ้าน ได้แก่ ส่ว เลื่อย พัว ขวาน ค้อนตี ไม้เมตร น้ำเทียง เชือก ตอกมัด เจ้าของเรือนจะเตรียมไว้บ้างและคนที่มาช่วยอาจมีติดมาบ้าง

การปลูกเรือนขอให้คู่แต่งงาน พี่น้องและคนในบ้านจะช่วยปลูก และมักปลูกใกล้บ้านของฝ่ายหญิง เพราะธรรมเนียมของละแวกผู้ชายจะมาอยู่บ้านผู้หญิง ถ้าไม่ปลูกเรือนใหม่ คู่แต่งงานใหม่ก็จะนอนบริเวณท้ายเรือน พ่อแม่อาจเลื่อนมานอนใกล้บริเวณที่นอนของแขก ถ้ามีลูกแต่งงานหลายคู่ ก็เลือกหาบริเวณที่นอนที่เหมาะสมตามใจ

ในการทำอาหารประจำวัน แม่และลูกสาวช่วยกันทำ กินพร้อมกันทั้งครัวเรือน ในกรณีที่มีสามีภรรยาหลายคู่ในเรือน มักทำอาหารร่วมกันและกินด้วยกัน หรือสามีภรรยาบางคู่อาจทำกินต่างหากก็ได้ แต่มักไม่ค่อยมีการแยกทำ ในปัจจุบันแม้มีเรือนครัวก็ยังทำอาหารร่วมกัน กินพร้อมกันเป็นส่วนมาก

การทำมาหากิน

อาชีพหลักในบ้าน

คนส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียวเพื่อกินเองในครัวเรือนข้าวเจ้าปลูกบ้างไม่มากนักประมาณ ๒๐% ของพื้นที่นา เอาไว้ทำข้าวปุ้น (ขนมจีน) ซึ่งเป็นอาหารที่เรียนรู้จากลาวลุ่ม บางครัวเรือนยังปลูกข้าวไร่ คือใช้วิธีสักรข้าวอยู่บ้างแต่ส่วนใหญ่จะทำนาค้าหรือนาหว่าน เพราะที่ทำแต่งมีระบบชลประทาน สามารถทำนาได้ และทำทั้งนาปีและนาปรัง ซึ่งเรียกกันว่า นาแซง

นอกจากข้าวก็ยังมีการปลูกสาลี (ข้าวโพด) มันตัน ทำสวนกาแฟ เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู ไก่ เป็ด และเลี้ยงปลา ปลูกผักในฤดูแล้งและปลูกไม้ กินผลต่างๆ บางคนว่างจากงานหลัก อาจเข้าไปใกล้บ้านเพื่อหาของป่าของดง เช่น น้ำผึ้ง หวาย น้ำมันยาง บ้านห้วยเซปลูกกาแฟมาประมาณ ๖๐ ปีแล้ว ได้เมล็ดพันธุ์มาจากต่างประเทศ และทดลองปลูกกาแฟอยู่ระยะหนึ่ง ได้ผลดี เพราะแถบเมืองท่าแดง อากาศเย็น แต่แห้ง ดินเป็นดินปนทราย (ดินหล่ม) ระบายน้ำได้ดี ระดับพื้นที่ของท่าแดงสูงจากน้ำทะเล ๘๐๐ เมตร นับว่ามีลักษณะดินและสภาพอากาศเหมาะสม ทำนองเดียวกันกับเมือง

ปากของ แขวงจำปาสัก ซึ่งอยู่ใกล้กันและเป็นแหล่งผลิตกาแฟสำคัญที่สุดของประเทศ

การปลูกกาแฟต้องเตรียมดิน โดยขุดหลุมขนาด ๕๐x๕๐ เซนติเมตร ระยะห่างของแถว ๒ เมตร วิธีปลูกต้องเพาะกล้ากาแฟ (เบ๊ยกกาแฟ) จนโตขนาด ๕๐ ซม. จึงนำมาปลูก ปรกติจะเริ่มเพาะกล้ากาแฟในเดือน ๔-๕ พอฝนตกในเดือน ๗-๘ ก็ย้ายกล้ากาแฟลงดินได้ สวนกาแฟจะเริ่มเก็บผลได้เมื่ออายุราว ๕ ปี และจะมีอายุอยู่ได้นานประมาณ ๓๐ ปี การบำรุงรักษามีแต่ถางหญ้าบริเวณโคนต้น ปีละ ๓-๔ หน เอาเศษหญ้า เศษใบไม้ กากทองคำมูลโคนต้น แต่ไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมี เมื่อถึงระยะเก็บผล คนในเรือนช่วยกันเก็บแล้วทำแคร่ตากเมล็ดกาแฟ ประมาณ ๑-๒ สัปดาห์ เขย่าดูจะมีเสียงแสดงว่าเมล็ดแห้งก็ใส่ถุงเตรียมขาย จะมีคนมาซื้อถึงเรือน สมัยก่อนราคายังไม่ดีเพราะรัฐยังไม่ได้เปิดตลาดกาแฟเพื่อส่งออกนอกประเทศ จึงขายได้ถางละ ๒,๕๐๐-๓,๐๐๐ กีบ (๑ ถาง = ๕ กิโลกรัม) ปัจจุบันราคาดี ขายได้ถางละ ๑๗,๐๐๐-๑๘,๐๐๐ กีบ (ตกกิโลกรัมละ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐) ปีที่ราคาตกจะขายได้ประมาณถางละ ๔,๐๐๐ กีบ

ท้าวบุญลอน มีสวนกาแฟประมาณ ๐.๘ เฮกตาร์ ขณะนี้ปลูกเพิ่มอีก รวมแล้วประมาณ ๑.๕ เฮกตาร์ แต่ยังไม่ได้ออกรส เพราะผลผลิตจากสวนเก่า ในปีที่ผ่านมา (ค.ศ. ๑๙๙๗) เก็บผลกาแฟ ๑๕ วัน ได้กาแฟขายไปเป็นเงินประมาณ ๑,๐๐๐,๐๐๐ กีบ จ่ายค่าจ้างคนถางหญ้าประมาณ ๕๐,๐๐๐ กีบ ค่าเมล็ดพันธุ์ตะกร้าละ ๑๐,๐๐๐ กีบ

ที่ทำแต่งจะมีคนจากบ้านอื่นมารับจ้างถางหญ้าสวนกาแฟ คิดราคาประมาณ ๕๐,๐๐๐ กีบต่อเฮกตาร์ เพราะเจ้าของสวนกาแฟต้องดูแลไร่ข้าวและสวนอื่นๆ เช่น ข้าวโพด ยาสูบและไม้ผล ไม่มีเวลาถางหญ้า งานถางหญ้าเป็นงานรับเหมา คนที่ไม่มีสวนของตนเองก็มารับจ้างถางหญ้า ปีหนึ่งๆ จะมีรายได้ ๓-๔ ครั้ง ครั้งละประมาณ ๕๐,๐๐๐ กีบ การทำไร่ยาสูบ เป็นไร่หมุนเวียน ครอบ ๔-๕ ปีแล้วจะย้ายที่หมุนเวียนอยู่ในเขตของแต่ละครัวเรือน ยาสูบที่ปลูกมากในทำแต่ง คือ พันธุ์จำปา ตากแห้งแล้วนำมาขยเป็นเส้นฝอย ขายเป็นก้อน (ขนาดกำมือหลวมๆ) ก้อนละ ๑,๐๐๐ กีบ ราคาขึ้นอยู่กับชนิดพันธุ์

พืชอื่นๆ ที่ปลูกได้แก่ สาลี่ (ข้าวโพด) หนามเผ็ด (พริก) หนามเขือ หนามแดง หนามอี หนามถั่ว (ฝักยาว) หนามถั่วดิน เผือก มันต้น มันต่าง ต้นไม้ผล ได้แก่ ฮูวาย (หนามม่วง) บราว (หนามพรว) หนามลำไย หนามสิดา หนามมี (ขนุน) หนามเกี้ยง (ส้มซ่า) หนามส้มโอ ทุเรียน

เครื่องมือทำไร่ทำนา ได้แก่

๔๙๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๑. เบี้ยตัว	พ้า	มีดปลายแหลม ใช้สำหรับถางป่า ทำไร่และตัดฟันไม้อื่นๆ
๒. เบี้ยโด่ก	พ้าพายุกุด	ใช้สำหรับรื้อไร่ ตัดไม้ บากไม้ และอื่นๆ
๓. เบี้ยกุเวียง หรือ		
เบี้ยเกาะ	กะจกเสียหญ้า	ใช้ถางหญ้า ไร่สวน
๔. ตะเมื่อ	ขวาน	ใช้สำหรับโค่นไม้กลางไร่หรือไม้อื่นๆ ที่ไม่สามารถตัดด้วยพ้า
๕. กะเสี้ยน	ไม้มือลิง	ทำด้วยไม้ก่ากอก ไม้เหี้ยะ ไม้ไผ่ ใช้สำหรับกวาดหญ้าหรือขยะ
๖. เกี้ยว	เคี้ยว	ใช้สำหรับเกี่ยวข้าว

การจับปลา

การไปหาปลา มักไปที่ห้วยดักทาง เพราะห้วยตองจึงมีขนาดเล็กไม่ค่อยมีปลา และเซโดนมีเลนมากเกินไป หาปลายาก ปลาที่ได้ เช่น อีโลน กั้ง ก๊วะ แก้มแดง ปลาฝาด(ตะพานน้ำ) ชิว ปลาขาว ปลาคอ เครื่องมือที่ใช้ส่วนมากคือ **เหฺรุ** (สวิง) **เบิก** (เบ็ด) **เบิม** (ไซ) บางที่ใช้วิธีต้อน คือ เจาะดินเป็นอ่าง เป็นหลุม มีทางน้ำ เอาไซหรือซอน มาดักปลายทาง ต้อนให้ปลาเข้าไป อาจใช้เครื่องจับปลาหลายชนิดรวมกัน เครื่องมือทั้งหมดรวมเรียกว่า **บร็อง** ทางน้ำที่ทำให้ปลาเข้าไป (ใช้ไม้ปักเป็นปักสองข้าง) เรียกว่า **เรียด** เครื่องสานที่ดักปลาตรงปลายแอ่งน้ำ เรียกว่า **โงง** (ลาวเรียกว่า ตุ่ม) ทำด้วยไม้ป่อง

การจับเหียน (ปลาไหล) ไซ **บั้งลัน** (ลัน) เรียกตามลาวลุ่ม แต่เดิมละเวนไม่เคยจับปลาไหล เรียนรู้จากลาวลุ่ม ภาษาละเวนเรียกปลาไหลว่า **ดุง** เอามาทำกิน เช่น หลาม ต้ม แกง ปั่น แจ่ว

การจับปลาวิธีอื่นๆ เช่น วางเบ็ดราว **เบิกเผียก** ปักเบ็ดทิ้งไว้ **เบิกแจรุ** ลาวเรียก เบ็ดแซ่ หรือใช้คันเบ็ดยาวมีท่อน เรียกว่า **อีชาย** ลาวเรียก เบ็ดหวีด เพราะเวลาเหวี่ยงสายเบ็ดมีเสียงดัง นอกนั้นใช้แห **ปนง** หรือ สวิง **เหฺรุ**

เครื่องมือเครื่องใช้ในการหาปลา (เอรูกา-จับปลา)

๑. เหฺรุ	สวิง	สานด้วยเครือเปียด หรือป่าน ใช้สำหรับช้อน เอากุ้งปลาในห้วย
๒. เบิก	เบ็ด	ใช้สำหรับตกเอาปลา
๓. อีชาย	เบ็ดหวีด	ใช้สำหรับหวีดเอาปลาในวัง หนองใหญ่
๔. อือกอบ	ตะข้อง	สานด้วยไม้ป่อง ไว้ใส่ปลา

๕. เปอมี	ไซ	สานด้วยไม้ป่อง ใช้ดักปลาเวลาปลาขึ้นตอนฝนตก
๖. บรอง	ต้อน	ทำด้วยไม้ไผ่ป่อง ใช้สำหรับดักเวลาปลาลงตามน้ำ
๗. บั้งลัน	บั้งลัน	ใช้สำหรับดักปลาไหล ปลา ปู

การหาของป่าของดง ได้แก่ หวาย และพืชผักบางชนิด การไปป่า คือ ไปบริเวณภูต้ายัน ไกลจากบ้านประมาณ ๒ กิโลเมตร ผู้ชายไปหาไม้เหี้ยะ หาหวาย ไปดักนก ดักหนู ยิงฟาน กวาง หมูป่า หรือใช้แร้วดัก ใช้น้ำไม้ยงนก ยิงกระรอก บางทีใช้น่อง (ยางไม้มีพิษ) ทาลูกนำ ยิงสัตว์ใหญ่ได้ วิธีทำน่อง คือ ไปหาดันน่องในป่า พันเปลือกให้ยางไหลออกมา เอาไปควั่นให้แห้งเป็นก้อนเหนียวเก็บไว้ใช้ได้ ส่วนพวกผู้หญิงเข้าป่าใกล้ บ้านไปหาหน่อไม้หาเหี้ยด มาทำกับข้าว ต้ม แกง ปั่นแจ่ว

เครื่องมือเครื่องใช้ในการล่าสัตว์ มีเครื่องมือหลายชนิดแล้วแต่ชนิดของสัตว์ เช่น กะดิม เป็นไม้ท่อนวางในแนวราบ ให้สัตว์เข้ามากินเหยื่อที่วางล่อ เมื่อสัตว์เหยียบ ไกจะลั่น ไม้ก็จะตกลงที่ตัวสัตว์ ส่วน เบ๊ะ คือ ไม้ตีด ลักษณะคล้ายกะดิม แต่เล็กกว่า และจะตีดลงที่ตัวสัตว์ ส่วนมากเป็นสัตว์เล็กๆ เช่น นก หนู การดักนกส่วนมากใช้แร้ว หรือใช้ดั่ง เจือย วางตามกกไม้ให้นกเหยียบ จะตีดตีนตีดปีก

เครื่องมือที่ใช้กันอยู่ทั่วไป ได้แก่

๑. บัง	แอ้ว	ทำด้วยเชือก ใช้สำหรับวางดักคล้องเท้าสัตว์ คอสัตว์
๒. นาด	ป็น	ใช้สำหรับล่าสัตว์ใหญ่เช่น กวาง ฟาน หมูป่า และสัตว์อื่น
๓. กะดิม	กะด้า	ใช้สำหรับดักสัตว์ขนาดกลาง เป็นไม้ท่อนเดียวตกลงมา
๔. เบ๊ะ	ไม้ตีด	ใช้สำหรับหนีบเอาสัตว์ขนาดเล็ก คล้ายไม้ตีด
๕. จร็อง	ขวาก	ใช้สำหรับแทงสัตว์
๖. ตออ	ฮ้าว	ทำด้วยเหล็กมีด้ามไม้ ใช้สำหรับแทงสัตว์
๗. หน้า	หน้า	ทำด้วยไม้ ใช้สำหรับยิงสัตว์
๘. เจือย	ดั่ง	ยางไม้ ใช้สำหรับตีดนก
๙. บั้งกับ	กับ	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับหนีบเอาคอนก หนู

งานอื่น ๆ เมื่อมีเวลาว่างจากงานประจำ ชาวบ้านมักจะสานเครื่องใช้ในเรือน ส่วนมากสานกะพ้า กะเจ๊ะ กะดั่ง หวด กะต๊ับ ไซไม้เหี้ยะ (ปล้องยาว) สานกะดั่ง หวด ภาชนะที่มีขนาดเล็กหรือต้องการลวดลายสวยๆ อาจใช้ไม้ล้อย (ไม้รวก) ลองเบ็ก (ไม้เหี้ยะ ไม้ปึก) ลองปะออ (ไม้ปะออ) ลองโก๊ะ (ไม้ไผ่บ้าน) ไม้ปึก ไม้ปะออ เป็นพวกไม้ปล้องใหญ่อาจใช้ทำกระบอกรับข้าวหลามได้

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน

๑. กาว	กะพ้ำ	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับเป็ของไปไร่ไปสวน
๒. อือโอบ	กะเจ้าะ หรือ กะดำ	ทำด้วยไม้ป่องใช้สำหรับใส่ข้าวเปลือก ใส่ฝัก หรือของอื่นๆ สะพายไว้บนหลัง
๓. ด้ากนอน	หมากน้ำเต้า	ใช้สำหรับใส่น้ำ หรือไปตักน้ำหาบกลับบ้าน
๔. ตองเบระ	ไม้คาน	ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้สำหรับหบน้ำเต้า
๕. ปะโนย	ไม้พอย, ยุง	ทำด้วยดอกหญ้าแหลม ใช้สำหรับปักกวาดเรือน
๖. เบียน	สาต	ทำด้วยใบเตย ใช้ปูนอนหรือปูพื้นเรือน
๗. กวิน	กะดั่ง	สานด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับผัดข้าวสาร ข้าวเปลือก และอื่นๆ
๘. เสื่อ	ที่นอน	เย็บด้วยผ้า ยัดนุ่น สำหรับปูนอน
๙. กะนอนตวยช	หมอนหนุน	เย็บด้วยผ้า ยัดนุ่น ใช้สำหรับหนุนหัว

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำอาหาร

๑. ตะลือกกะเตอะหม้อแกง		ทำด้วยดินเผา หรืออะลูมิเนียม ใช้สำหรับต้มแกง
๒. จาน	ถ้วย	ทำด้วยดินเผา หรือเหล็ก ใช้สำหรับใส่แกง
๓. เคียง	เขียง	ทำด้วยท่อนไม้แก่น ใช้รองสับเนื้อทำลาบ ก้อย
๔. เปียดโต	พ้าโต	ทำด้วยเหล็ก ใช้สำหรับสับเนื้อทำลาบ
๕. เปียดตะเขียง	มีดตอก	ใช้สำหรับซอยเครื่องปรุงลาบ ก้อย หรือเหลาไม้
๖. จรอย	ครกตำแจ่ว	ทำด้วยไม้ หรือหล่อด้วยยาง (โลหะผสมของตะกั่ว)
๗. รัยกะเยื่อ	สากกะเบือ	ทำด้วยไม้ หรือก้อนหินแหลม ใช้สำหรับตำแจ่ว
๘. จังรวย	ป่วง	ทำด้วยกะลามะพร้าว ใช้สำหรับชดแกงหรือตักแกง
๙. อวาก	ไม้กะด้าม	ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้สำหรับคนแกงหรือสว่ายข้าวให้ระอุ
๑๐. หวด	หวด	ใช้หนึ่งข้าวเหนียว

อาชีพนอกบ้าน คนในบ้านออกไปทำมาหากินที่อื่นบ้างเป็นครั้งเป็นคราว คนที่ไปส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย วัยฉกรรจ์ และวัยกลางคน ไปรับจ้างเลื่อยไม้ ก่อสร้างบ้าน ได้ค่าตอบแทนเป็นทั้งเงินและสิ่งของ คนที่ไปทำงานนอกบ้าน มีทั้งที่พอใจและไม่พอใจ คนที่พอใจก็เพราะที่ได้เงินมาแก้ขัดสน ส่วนคนที่ไม่พอใจ

เพราะต้องขาดจากการทำงานในครอบครัว คือไม่ได้ช่วยทำงานของครอบครัว เช่นทำไร่ทำสวน

ภายในบ้านเคยอดอยาก เกิดโรคระบาดหรือความแห้งแล้งอยู่บ้างเป็นครั้งคราว เช่น เพลี้ยลงข้าว บังแกปลวกกินรากข้าว ตัวงักยอดข้าว ฤดูกาลไม่ปกติ ชาวบ้านแก้ปัญหาผลผลิตโดยวิธีสมัยใหม่ เช่น ผสมสารเคมียูเรีย ๔๐% กับเมล็ดข้าวที่จะปลูก

ชาวบ้านอยากให้รัฐช่วยดูแลเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น การจัดระบบชลประทาน การจัดหายาฆ่าเพลี้ย ยากำจัดศัตรูพืชต่างๆ และอบรมเทคนิคสมัยใหม่ในการปลูกพืช เพื่อให้ได้ผลผลิตดี

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

คนละเวนไม่มีชื่อเสียงในด้านการทอผ้า สมัยดั้งเดิมอาจมีการปลูกฝ้ายและทอผ้าใช้เองบ้าง แต่เท่าที่ท้าวบุญลอนทราบและสังเกตเองนั้น เผ่าละเวนไม่ค่อยทอผ้าและไม่มีลวดลายผ้าที่เป็นของเผ่าโดยเฉพาะ สมัยก่อนละเวนมักแลกเปลี่ยนและซื้อผ้านุ่งผ้าห่มจากกัมพูชา จากลาวลุ่ม และเผ่าฮาร์ก บางทีก็ปลูกฝ้ายบ้าง แล้วเอาฝ้ายไปแลก โดยอัดกะเจ้าไปแล้วตีราคาแลกเปลี่ยน แต่ส่วนมากซื้อด้วยเงินเหรียญเก่า ซึ่งเป็นเงินที่ได้จากการขายสัตว์เลี้ยง เช่น ไก่ หมู วัว ควาย

เครื่องแต่งตัวผู้ชาย ในสมัยก่อนผู้ชายละเวนจะใช้เครื่องนุ่งห่มท่อนบน คือ ผ้าเคียนหัว ยาวประมาณ ๑ วา กว้าง ๑ ศอก ลวดลายหรือสีอะไรก็ได้ตามใจชอบ สมัยปัจจุบันซื้อหมวกจากตลาดแต่ก็ยังใช้ผ้าเคียนหัวอยู่บ้าง และมีผ้าเบี่ยงป่า กว้างประมาณคืบเศษๆ ยาวประมาณ ๑ วา ใช้พาดเฉียงป่า เป็นเครื่องแต่งกายเวลาปฏิบัติงาน ปัจจุบันผ้าเบี่ยงก็มักซื้อสำเร็จรูปเหมือนกัน เป็นผ้าเบี่ยงลาวลุ่ม

สมัยก่อนผู้ชายละเวนไม่ใส่เสื้อ ต่อมาเริ่มใช้เสื้อบ้างเป็นเสื้อแขนยาวหรือแขนสั้นก็ได้ มักเป็นสีดำที่เป็นลายก็มี รูปแบบของเสื้อมีทั้งที่มีคอปกตั้งหรือคอกลม ดัดคุมเงินที่คอ เสื้อมักซื้อมาเป็นตัวสำเร็จรูปจากร้านค้า หรือซื้อผ้ามาเย็บเองก็มี และยังใส่เสื้อซ้อน คือ เสื้อใส่ชั้นในเมื่อก่อนไม่มีเดี๋ยวนี้ซื้อจากตลาด ลักษณะเป็นเสื้อกล้ามหรือเสื้อยืดบางคอกลม

เครื่องนุ่งห่มท่อนล่างมีผ้านุ่งซึ่งท้าวบุญลอนเรียกว่า ผ้าโสร่ง หมายถึงผ้านุ่งผืนใหญ่ มีลวดลายนุ่งแบบโจงกระเบน ชายยาวลงไปค่อนข้าง เป็นฝ้ายหรือไหมก็ได้ สมัยก่อนจะนุ่งผ้าเวลาอยู่บ้าน ถ้าออกทำงานนอกบ้านจึงจะนุ่งซ่งขาบ ปัจจุบันมีแต่คนเฒ่าคนแก่ที่ยังนุ่งผ้าโสร่งอยู่ ซ่งขาบเป็นกางเกงชายาวค่อนข้าง ส่วนมากสีดำ น้ำเงินเข้ม (กรมท่า) ส่วนซ่งซ้อน คือกางเกงขาสั้นนุ่งไว้ชั้นใน ซึ่งมานุ่งกันในสมัยหลัง และมีผ้ามัดเอว เป็นผ้าผืนยาว ไข่มัดเอว และใช้เป็นผ้านุ่งอาบน้ำด้วย

เครื่องแต่งตัวพิเศษเวลาปฏิบัติงาน ก็คือ ซ่ง เสื้อ ใหม่ ๆ หลายสี ตามใจชอบ

เครื่องแต่งตัวผู้หญิง ท่อนบน มี ๔ ชั้น ได้แก่ ผ้าเคียนหัวใช้เวลาออกไปทำงานนอกบ้าน ใช้ผืนเดียว กับสามีกก็ได้ และมีผ้าเบี่ยงป่า ลักษณะเดียวกันกับผ้าเบี่ยงป่าของผู้ชาย สมัยก่อนผู้หญิงละเวนไม่ใส่เสื้อ แต่อาจมีผ้าปกหลังหรือคลุมหลัง ที่ผูกอ้อมมาด้านหน้า ส่วนเสื้อเพ็งมาใส่ในระยะหลัง เป็นเสื้อแขนยาว หรือแขนสั้น ซึ่งซื้อสำเร็จรูปเป็นส่วนมาก และมีเสื้ออँगนม คือ เสื้อชั้นใน ตัดเย็บเอง ตัวสั้นรัดเอว มี กระเป๋ใส่เงินหรือของมีค่าอยู่ ๒ ด้านตรงหน้าอก

ท่อนล่างมี ๒ ชั้น คือชั้น เป็นผ้านุ่งยาว ค่อนน่อง ลวดลายหรือสี แล้วแต่พอใจซื้อหา มักไม่ ทอเอง ส่วนชั้นซ้อนใน นุ่งสั้นกว่าชั้นนอกเล็กน้อย ชั้นซ้อนนี้ใช้นุ่งเป็นปกติประจำวัน

เครื่องแต่งพิเศษ เวลากินต้อง งานบุญ พิธีอื่นๆ ได้แก่ ชั้นแพร เสื้อ ช่ง เสื้อ แพรใหม่ ๆ

การรักษาโรคและยาสมุนไพร

ละเวนมีคนรักษาโรค เรียกว่า *ยะมอน* เวลามีคนเจ็บจะมาดูว่าคนเจ็บเป็นเพราะอะไร แต่ก่อน นี้ ยะมอนต้องทำพิธี เดี่ยวนี้ไม่ค่อยทำ จะไปหาหมอแผนปัจจุบันหรือไปโรงพยาบาล เพราะบ้านอยู่ใน เมือง มีทั้งโรงพยาบาลและสถานอนามัย และยังมีร้านขายยาในตลาดด้วย

พิธีของยะมอน การดูว่าคนเจ็บเป็นอะไร ถูกผีอะไรมาทำ ต้องตั้งเครื่องใช้ในพิธี ได้แก่ เทียน กระสวย ๒ ตาแหลว ๒ กล้องยาเส้น ๒ กล้อง หมาก ๒ มัด ไขไก่ ๑ ถ้วย ข้าวสาร ๒ ถ้วย ถ้วยน้อย ใส่ น้ำมัน (สำหรับลูบน้้าลูบตาจึงจะเห็นผี) ดอกไม้ ๒-๓ ดอก ยอดไม้ (สำหรับจุ่มน้้าขมิ้น) ๒ พุ่ม มาพรมเครื่องในพิธี

เวลาทำพิธี ยะมอนจะเอาน้้าใส่ ถ้วยดูผี พร้อมกับขมิ้นผ่าน เอาแพรเบี่ยงป่า หมอแคนเป่าแคน คนเจ็บก็จะสั่นเพราะผีสิง ก็เว้ากับผีว่าคนเจ็บเป็นอะไร ฮีดใดต้อง ก็แกไปตามนั้น แล้วทำกระทงสี่มุม ก้นสี่ช่อง เอาข้าวทาสีแดง สีเหลือง สีดำ ข้าว เอาไปที่ผีทำ ถ้าเป็นผีเรือนกินหมู ก็เอาหมูมาบ๊ะผี ว่าจะเสี้ยงเมื่อนั้นเมื่อนี้ กินไก่ก็ให้ไก่ ถ้าเป็นกระทงที่ส่งผีตายโหงเอาไปไว้ที่ทางแพร่ง กระทงผีเรือน ทำให้ใช้น้้าเต้ามาทำเป็นถ้วย ใส่ข้าวสุก ใส่หมู เอามาเช่นผีเรือน เครื่องเวลาลงผีเมื่อเสร็จแล้ว เอาไป ไว้ที่หิ้งหมอผี (เครื่องเหล่านี้เอามาจากหิ้งหมอผี)

ถ้ายะมอนทำพิธีแล้วยังไม่ทุเลา ก็ต้องหาหมอยะมอนมาดูอีกคนทำพิธี ยะมอนนี้ต้องมีความรู้ โดยเฉพาะ ต้องเรียนกับคนที่เป้นยะมอนมาก่อน และจะเรียนได้ต้องมีผีมาลง ยะมอนใหญ่มาบอก เมื่อรับผีแล้ว จึงเรียนกับยะมอนนั้น ในเวลานี้ไม่มีคนสอนคนเรียนวิชาป้วพะยาดแล้ว เพราะรักษาแบบ สมัยใหม่กันเป็นส่วนมากหรือเกือบทั้งหมด

บ้านหัวเซ มียะมอน ๒ คน ผู้หญิงทั้งคู่ อายุ ๖๐-๗๐ ปี ถ้าสองคนนี้ตายก็หมด ตอนนั้นก็ไม่สามารถทำอะไร เพราะคนส่วนมากไม่เชื่อ นอกจากบางคนก็ยังเชื่ออยู่ เช่น เวลามีคนเจ็บ ก็เอาไข่ไก่ไปให้ดูว่า ผีอะไร เป็นอย่างไร เดี่ยวนี้ไม่ค่อยมีคนเชื่อผี มีสัก ๓๐% ส่วนมากเป็นคนเฒ่าคนแก่ ยะมอนไม่ได้ค่าตอบแทน ไปช่วยคนเจ็บเท่านั้น นอกจากเวลาปฏิบัติงาน คนที่ยะมอนเคยรักษาก็อาจเอามาไปให้ยะมอนบ้าง แต่ไม่ให้เป็นข้าวของเงินทองตอบแทน

ยาสมุนไพร

๑. หญ้าเหิอะเฮาะ ใช้เวลาที่มีบาดแผล เลือดออก
๒. ใบหญ้าคาอ่อนๆ ใช้เวลาที่มีบาดแผล เลือดออก
๓. ถ่านไฟ ถ่านที่ติดไฟแดงๆ เอามาป่นละเอียด ใช้พอกห้ามเลือดได้
๔. เปลือกหมากม่วงย่างไฟ แขน้ำกิน ใช้แก้ท้องเสีย ปวดท้อง
๕. น้ำเกลือ กินแก้ท้องเดิน
๖. หยวกกล้วย ตัดเอาตรงโคนมากิน ใช้แก้โรคบิด ถ่ายเป็นมูก
๗. มะขามป้อม มาตำใส่ปลาแดก เกลือ ชিং น้ำตาล ชดน้ำกินแก้โรคท้องถ่ายมูก
๘. มะนาวกับปูน บีบน้ำมะนาวใส่ปูน ใช้ทาหัว แก้ปวดหัว
๙. เลือดไก่ เลือดเป็ด ใช้สดๆ เอามาทาหน้าอก ใช้แก้เจ็บอกข้างใน เจ็บจุกเจ็บเสียด
๑๐. รากหมากอี (ผักทอง) เอามาฝนกับหิน เอน้ำมาทา ฝีจะแตก ใช้รากหมากเอ็ก (มะเขือขุ่น=มะฮึก) ก็ได้
๑๑. หัวกะบุง ต้ม แล้วคั้นกินแต่น้ำ ถ้าเป็นไข้ ตัวเหลือง ตาเหลือง จะหาย
ไม่คันปาก แต่ถ้าไม่ได้เจ็บเป็นไข้ กินเข้าไปจะคันปาก
ใช้แก้ไข้ขี้ก็ได้ (กลอย)
๑๒. น้ำมันกับดีสดีร์ ใช้ทาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก
๑๓. ขี้กะเดื่อน้ำ และหอย อย่างละ ๗ ตัว (หอยที่เกาะอยู่กับหิน) น้ำที่ค้างอยู่โคนไม้ (น้ำล้างนก) แخذกินแก้ตัวร้อน
๑๔. น้ำกันหมอนึ่งข้าว ใช้เอามาเป่าแก้อาการชักของเด็ก
๑๕. เงินเหรียญทองแดงที่มีรู กับเปลือกไม้ชนิดหนึ่ง มาแช่น้ำ ใช้ทาแก้เจ็บตา ตาแดง
๑๖. ตะไคร้ เอามาทุบแล้ว ต้ม ใช้ประคบรอยฟกช้ำ บวม
๑๗. กบ ถ้ากระดูกหัก เอาบเป็นๆ มาหักขา แล้วแช่น้ำ

ใช้น้ำมาทาบริเวณกระดูกหัก ให้สังเกตว่าถ้าบวมหาย

กระดูกก็จะหายด้วย

เวลาผู้หญิงท้อง มักกินน้ำมะพร้าวตอนท้องแก่ ว่าจะคลอดง่าย แต่กินมากก็ไม่ดี ขณะอยู่กรรม (อยู่ไฟ) เอาหัวขามาต้มให้กินให้อาบ เป็นการทำให้แข็งแรง รากเปลือกหนาด ใบหนาด ต้มกินและอาบ ขณะอยู่กรรมจะช่วยรักษามดลูก บางคนใช้ว่านกรรมเดี่ยวกินกับน้ำร้อนเวลาอยู่กรรม

ครอบครัวและเครือญาติ

ขนาดของครอบครัวละแวกในปัจจุบันจะค่อนข้างเล็ก เป็นครอบครัวพ่อแม่ลูก อาจมีพ่อเฒ่าหรือแม่เฒ่าอยู่ด้วย จำนวนคนในครอบครัวโดยเฉลี่ย ๕ คน เพราะขณะนี้ละแวกปลูกเรือนแบบลาวลุ่ม ซึ่งมีพื้นที่น้อยลงกว่าเรือนแบบเก่า จึงเหมาะที่จะอยู่เฉพาะครอบครัว เมื่อลูกแต่งงานก็มักจะแยกเรือนออกไปปลูกต่างหาก

การเลือกคู่แต่งงาน เลือกจากเผ่าใดก็ได้ แต่ส่วนมากก็อยู่ในเผ่าเดียวกัน ถ้าเผ่าอื่นมาแต่งงานกับละแวกก็จะถือฮีดตามละแวก พูดภาษาละแวก แต่ถ้าผู้ชายละแวกไปแต่งงานกับเผ่าอื่นจะย้ายไปอยู่กับภรรยาหรืออยู่บ้านเดิมก็ได้ โดยทั่วไปผู้หญิงผู้ชายมักจะพบกันในงานบุญหรือการออกแรงงาน หรือถ้ารู้จักแล้วจะไปคุยที่เรือนสาวก็ได้ ฉะนั้น คู่แต่งงานจึงมักจะเป็นคนบ้านเดียวกันหรือบ้านใกล้เคียงมากกว่าจะเป็นคนต่างบ้านต่างเผ่า

การแต่งงาน ผู้หญิงแต่งงานอายุประมาณ ๑๖-๑๗ ปี ผู้ชายประมาณ ๑๙-๒๐ ปี ส่วนมากเฉลี่ยอายุคู่แต่งงาน ฝ่ายชายจะอายุสูงกว่า แต่ปัจจุบันผู้หญิงอายุ ๑๔-๑๕ ปี ก็แต่งงานได้แล้ว ผู้ชายก็อายุน้อยลง

การแต่งงานอาจถือว่าไม่มีค่าทอง แต่ถ้าจะหย่าร้างกันจะต้องเสียเงิน คือฝ่ายที่ขอหย่าเป็นฝ่ายจ่ายค่าเสียหาย อาจมีการตกลงเรื่องค่าปรับไหมหย่าร้างตั้งแต่ตอนไปสู่ขอ ถือเป็นส่วนหนึ่งของสัญญาแต่งงาน แต่ก็ไม่ค่อยมีคู่แต่งงานหย่าร้างกันมากนัก ค่าหย่าร้างโดยเฉลี่ยตกประมาณ ๑๒ เหรียญเก่า ปัจจุบันมีตั้งแต่ ๑,๒๐๐-๑๒,๐๐๐ กีบ จนถึง ๑๒๐,๐๐๐ กีบ พร้อมกับข้าวของต่าง ๆ ที่ได้ให้ไปในการแต่ง

ผู้ชายละแวกอาจมีภรรยามากกว่า ๑ คนอยู่ในเรือนเดียวกัน ถ้าภรรยาแรกอนุญาต ลูกที่เกิดมาก็นับเป็นพี่น้องกันทั้งหมดตามอายุ ภรรยาจะเรียกกันเองว่า จอสุ แต่โดยทั่วไปถ้าไม่ใช่คนม้งมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ก็จะไม่ค่อยมีภรรยาดีกว่าหนึ่งคน ท้าวบุญลอนอธิบายว่าเพราะคนอื่นจะเห็นว่าร้ายรว เวลาไปงานเลี้ยงงานบุญ ก็ต้องมีส่วนช่วยเงินหรือข้าวของมากกว่าคนอื่น ๆ เวลาคนอื่นมาบ้านมาเยี่ยมหรือมางาน ก็จะเรียกร้องกินอาหารดี ๆ กินมาก ๆ กินเหล้ามาก ๆ กินบ้างทิ้งบ้าง เพราะถือว่าร้ายแล้ว

จึงเลี้ยงเมียสองคนได้ เผ่าละเวนไม่ถือว่าการมีภรรยามากกว่า ๑ คน เป็นการได้แรงงานเพิ่มเติมหรือช่วยกันทำมาหากิน แต่ถือว่าสามีเป็นผู้เลี้ยงดูทั้งภรรยาและบุตร

คนที่แต่งงานแล้ว สามีหรือภรรยาตาย แล้วไปแต่งงานใหม่ คู่ตายอีก จะถือว่าคนนั้น ขวง ไม่มีใครกล้าแต่งงานด้วยอีก ถ้าผู้ชายนั้นจะแต่งงานแล้วไม่มาแต่ง จะต้องถูกปรับไหม แต่ก่อนคิดค่าปรับไหม ๗ เหรียญ (เงินเหรียญเก่า) ถ้าผู้หญิงเป็นฝ่ายผิดสัญญาหรือขอล้มเลิกต้องเสีย ๘ เหรียญ การจะตัดสินใจว่าปรับหรือไม่ จะปรับฝ่ายใด เป็นเรื่องของผู้เผ่าผู้ที่จะตัดสิน ถ้ากำลังอยู่ในระหว่างจะแต่งงาน มีคนมาร้องว่า ผู้ชายหรือผู้หญิงคนนี้เป็นสามีหรือภรรยาของตน ก็จะต้องหยุดพิธีไว้ก่อน และตกลงกันให้ได้ ถ้าหย่าร้างกับคู่เดิมแล้ว ก็แต่งงานใหม่ได้ แต่ถ้ายาหย่าร้างยังไม่สำเร็จเรียบร้อย ก็แต่งงานใหม่ไม่ได้

ในกรณีที่ผู้หญิงท้องโดยไม่มีคนรับเป็นพ่อของเด็กจะต้องทำสลาก(ขาดท่า) เหมือนที่ทำในเวลาที่มีผีตายโหง แต่ถ้ารู้ตัวผู้ชาย ก็ต้องแบ่งฮีดเลี้ยงผีทั้งสองฝ่าย ถือว่าแต่งงานไปแล้วในการแบ่งฮีด

ข้อห้ามเกี่ยวกับการเลือกคู่แต่งงาน ถ้าเรือนใดมีหญิงชายแต่งงานกันแล้ว คนในเรือนทั้งสองนั้นจะแต่งงานอีกไม่ได้ เพราะถือว่านับเป็นพี่น้องสายเลือดเดียวกันแล้วแต่งงานไม่ได้ อย่างเดียวกับที่พี่น้องแท้ๆ จะแต่งงานไม่ได้นั่นเอง

ไม่มีข้อกำหนดเรื่องวัยของคู่แต่งงาน แต่ส่วนมากคู่แต่งงานจะมีอายุไล่เลี่ยกัน ผู้ชายหนุ่มที่แต่งงานกับผู้หญิงอายุมาก หรือหญิงสาวที่แต่งงานกับผู้ชายแก่ จะถูกติฉินนินทาและโดยทั่วไปไม่มีใครทำ แม้ว่าชายหรือหญิงนั้นจะเป็นม่ายก็ตาม ถ้าจะแต่งงานก็ต้องหาคู่ที่อายุไล่เลี่ยกัน โดยทั่วไปผู้หญิงอายุ ๒๐ ปี ปลายๆ ก็มักจะถือว่าอายุเกินแต่งงานแล้ว ผู้ชายจะอยู่ประมาณ ๓๐ ปีปลายก็ได้

การเลือกที่อยู่ โดยทั่วไป ฝ่ายชายจะไปอยู่เรือนฝ่ายหญิง มีส่วนน้อยที่ผู้หญิงจะไปอยู่กับฝ่ายชาย เมื่อแต่งงานแล้ว ผู้ชายอาจจะไปค้างเรือนของตนบ้าง หรือไปช่วยการงานของเรือน แต่ก็ถือว่าเป็นคนในครัวเรือนของฝ่ายหญิง ถ้าจะปลูกเรือนใหม่ก็มักปลูกใกล้ๆ เรือนพ่อแม่ฝ่ายหญิง เมื่อหย่าร้างกัน ฝ่ายชายจึงเป็นฝ่ายออกจากเรือนไป ถ้าผู้หญิงหย่ากลับไปอยู่เรือนพ่อแม่ตนก็ได้ หรืออาจอยู่เรือนตนเองโดยสามีออกจากเรือนไป

ในกรณีที่แต่งงานตาย ถ้าฝ่ายหญิงตาย ผู้ชายจะกลับเรือนพ่อแม่ หรืออยู่ต่อไปกับพ่อแม่ของฝ่ายหญิงก็ได้ ลูกมักจะอยู่กับตายาย ถ้าผู้ชายตายผู้หญิงอาจแต่งงานใหม่ สามีใหม่จะเข้ามาอยู่ด้วยในเรือน ลูกก็อยู่ด้วยกันตามปกติ ถ้าผู้หญิงตาย ผู้ชายจะแต่งงานใหม่ ถือว่าต้องให้พ่อแม่ของภรรยาเดิมเป็นผู้ทำพิธีแต่งงานใหม่ให้ เพราะผู้ชายมีสถานะเป็นคนในครัวเรือนของภรรยาคนแรกไปแล้วตั้งแต่เมื่อแต่งงาน ในกรณีที่ผู้ชายตาย แม้ลูกจะอยู่กับฝ่ายของแม่ แต่ปู่-ย่า ก็ถือว่ามีสิทธิในตัวหลานด้วย

๕๐๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

การมอบมรดก ในครอบครัวส่วนใหญ่จะมีลูกประมาณ ๗ คน ลูกที่มีชีวิตอยู่จนโตมีประมาณ ๕ คน คนละเวนมักอยากได้ลูกคนโตเป็นผู้หญิงเพราะผู้หญิงไม่แยกครอบครัวไปอยู่ต่างหาก แต่ถ้ายายก็จะตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้พ่อแม่ การมอบมรดกส่วนใหญ่ให้แก่ลูกผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้ ใครเป็นลูกคนสุดท้องหรือเป็นผู้ใกล้ชิดดูแลพ่อแม่ในบั้นปลายก็จะได้มรดกมากกว่า เป็นลักษณะคล้ายลาวลุ่ม

บทบาทหัวหน้าครอบครัว เมื่อเกิดปัญหาในครอบครัวหรือเรื่องที่จะต้องตัดสินใจ ผู้ที่ตัดสินใจคือพ่อแม่เจ้าของเรือน หัวหน้าครอบครัว เช่น พี่ ลูกเขยคนโต ญาติพี่น้องที่มีอายุสูงสุด หรือญาติผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้องนับถือ หรืออื่นๆ เช่น นายบ้าน คนเฒ่าแก่ที่เคารพนับถือในบ้าน หรือญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม

ในเผ่าละเวน ฝ่ายชายเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจ แต่เพราะอยู่ในกลุ่มญาติภรรยา จึงต้องให้ความเคารพนับถือญาติและเกรงใจภรรยา ในการตัดสินใจต่างๆ ญาติ ๒ ฝ่ายมีส่วน แต่โดยทั่วไปคนอยู่ใกล้คือ ญาติของผู้หญิง อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงส่วนมากไม่กล้าเถียงผู้ชาย

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

<u>ชาย</u>			<u>หญิง</u>		
พ่อ	-	เบ็บ	แม่	-	เมอะ
พ่อของพ่อ	-	ยอ	แม่ของพ่อ	-	เยอย, ยีรุ
พ่อของแม่	-	ยอ	แม่ของแม่	-	เยอย
ลูกชาย	-	กวนแมกลอ	ลูกสาว	-	กวนแมเตรียล
			ลูกสาวรุ่นๆ	-	กวนเบร๊ะ
พี่ชาย	-	ยายแมกลอ	เอื้อย	-	ยายแมเตรียล
น้องชาย	-	ออแมกลอ	น้องสาว	-	ออแมเตรียล
ลูกชายของลูก	-	เจาแมกลอ	ลูกสาวของลูก	-	เจาแมเตรียล
ลูกของพี่/น้อง	-	มวนแมกลอ	ลูกของพี่/น้อง	-	มวนแมเตรียล
พี่ชายของพ่อ	-	มิ	พี่สาวของพ่อ	-	มิ
น้องชายของพ่อ	-	มิ	น้องสาวของพ่อ	-	มิ
พี่ชายของแม่	-	มิ	พี่สาวของแม่	-	มิ
น้องชายของแม่	-	มิ	น้องสาวของแม่	-	มิ

ลูกอ้ายลูกน้อง - เมาะปะริยะ เมาะเปริยะ

ญาติจากการแต่งงาน

สามี - กลอ ภรรยา - เตรียล

ลูกเขย - ปะสาวแมกลอ ลูกสะใภ้ - ปะสาวแมเตรียล

พี่เขย น้องเขย - เนาปะสาว ปะสาวแมกลอ

พี่สะใภ้ น้องสะใภ้ - ปะสาวเตอย ออปะสาว มีปะสาว

โดยทั่วไป เรียกพี่เขย น้องเขย พี่สะใภ้ น้องสะใภ้ เหมือนเป็นพี่น้องของตน แต่ถ้าจะระบุว่า

เป็นญาติจากการแต่งงาน ก็จะเติมคำว่า ปะสาว (เขย สะใภ้) เข้าไป

พ่อของสามี - อือไก แม่ของสามี - อือไก

พ่อของภรรยา - อือไก แม่ของภรรยา - อือไก

ลูกที่ติดมากับพ่อหรือแม่ - กวนเมียร์

ลูกเลี้ยงลูกที่ขอมาเลี้ยง หรือคนยกให้ - กวนเจียม

คำเรียกญาติอื่น ๆ

ผู้ใหญ่ที่สูงกว่าตายายทวด - ยอจ้ง ยอเจ็ด ยอจวด

บรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว - เยียรยอ

วีรบุรุษที่ถือว่าเป็นบรรพบุรุษ - เกรียง

เหลน (ลูกหลานรุ่นหลัง) - เจาจ้ง เจาเจ็ด เจาจวด

การเรียกญาติของละเวน เรียกตามอายุ ไม่เรียกตามความสัมพันธ์ของพ่อแม่หรือการแต่งงาน

ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

แต่เดิมละเวนนับถือผี และแบ่งฮีดเลี้ยงผี ต่อมาจึงรับอิทธิพลลาลุ่มในการนับถือพุทธ และมีวัด มีพระภิกษุ (ครูบา) และเณร ตลอดจนมีแนวปฏิบัติในด้านพิธีกรรมต่างๆ ตามพุทธศาสนา

ในระบบความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีนั้น ละเวนเชื่อเรื่องผีในลักษณะต่างๆ ดังนี้

ผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม ได้แก่

บรีฮะเบรย ผีอาฮัก เป็นความเชื่อแบบลาลุ่ม ละเวนเชื่อว่าผีอาฮักอยู่ป่า และจะคุ้มครองคนในบ้านทั้งหมด จึงต้องมีพิธีเลี้ยงผีอาฮัก เป็นเหมือนฮีดบ้านประจำปี

บรีฮะจาอะปะอะ ผีกินควาย คือผีที่เป็นหลักสำคัญของการแบ่งฮีดกินควายแต่ดั้งเดิม

บรีะฮุกलयจาจุรุ ผีกินหมู ในกรณีที่ไม่สามารถหาควายได้ อาจใช้หมูแทน จึงถือว่า
มีผีที่กินหมูด้วย

บรีะฮเนิม ผีเรือน มีที่อยู่ในเรือนโดยเฉพาะ ในการทำพิธีกรรมของครัวเรือน จะต้องเรียก
ผีเรือนมากินของเลี้ยง

บรีะฮดัก ผีน้ำ ซึ่งไม่เห็นตัว แต่เชื่อว่าถ้าคนตกน้ำตาย ก็เป็นเพราะผีน้ำมาเอาไป
และยังมีผีน้ำประเภทที่เป็นเงือก คือ งูตัวใหญ่ในน้ำ มีหงอนแดงบนหัว ในห้วยน้ำใส
ที่มีวังน้ำลึก เชื่อกันว่าน่าจะมีเงือก

บรีะฮบรู ผีภู

บรีะฮ (ตอม) จเรย ผีต้นไม้ มักเชื่อกันว่าต้นไม้มีผี ไม่ให้แตะต้อง ถ้ามีต้นไม้เล็กๆ
เกิดขึ้นก็ให้ตัดเลยก่อนที่จะโต แล้วมีผีมาอยู่

ความเชื่อเรื่องผีที่เห็นได้ชัดว่า ละเวนรับมาจากลาลู่ม คือเชื่อเรื่อง **พญาแถน** ละเวนคิดว่า
พญาแถน อยู่บนฟ้า เป็นผู้บันดาลให้ฝนตก ถ้าฝนไม่ตกจะต้องนึกวิงวอนเอ็นพญาแถนให้ฝนตกเป็นปรกติ
อย่าให้แล้ง ถ้าให้นึกภาพพญาแถน ก็จะนึกเป็นภาพคน มีเครื่องสวมหัว มีฤทธิ์เดช เหาะได้และเป็นผู้ช่วย
ผีของคนตาย ผีอีกประเภทหนึ่งคือผีของคนตาย ซึ่งมีทั้ง **กซ็อก** คือผีคนตายธรรมดาทั่วไป
บรีะฮเบรียง ผีหุง (ผีตายโหง) ผีที่มาหลอกหลอนคนได้นี้ รวมเรียกว่า **กซ็อกปซัด**

ละเวนจะจัดลำดับชั้น ความสำคัญ และบริเวณของผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ ดังนี้

บนฟ้า มี พญาแถน พญาพรหม รับผิดชอบฟ้า มีนางเทวดา ฉะนั้น พ่อแม่จึงบอกว่าไม่ให้นอน
กลางวันเทวดาจะไม่อยู่รักษา ต้องนอนกลางคืน ไม่อย่างนั้นเทวดาจะปล่อยให้ทุกข์ยาก นอนกลางวัน
จะมีเส้นมีไม้มาด่าให้เป็นริ้วรอย เทวดาเป็นผู้รักษาคนให้ปลอดภัยจากอันตราย เทวดาหนึ่งคนหนึ่งเป็นคู่
เฉพาะตัวกัน

ใต้ดิน มีนางธรณี เวลาจะอาบน้ำร้อน ให้บอกนางธรณีหนีไปก่อน เวลาไปไหนไกลๆ ก็ให้
นางธรณีช่วยไปปกป้องรักษา บางทีก็อยู่ในจอมปลวกจึงหักกิ่งไม้ไปบูชาจอมปลวก ถือว่าบูชานางธรณี
ถ้ามีจอมปลวกในบ้านอย่าไปทำอันตรายอย่าแตะต้อง จะทำให้ปวดท้อง เจ็บท้อง เพราะนางธรณีอยู่ใน
จอมปลวกนั้น

พวล ขวัญ-วิญญาณ คนละเวนถือว่าขวัญและวิญญาณเป็นอย่างเดียวกัน เรียกว่า **พวล** การเรียกขวัญ
คือ **เกลลาพวล** พวลนี้อยู่ในหัว มือ ตับ ออก ถ้าคนที่ตกใจหรือเจ็บป่วย เรียกว่า ขวัญหนี ขวัญหาย-
พวลเตี๊ว เด็กน้อยเจ็บป่วยๆ ก็เรียกว่า พวลเตี๊ว ต้องเอาฝ้ายผูกแขน ต้องเกลลาพวล พ่อแม่เป็นคนทำ

หรือคนแก่ ป่วยตายทำให้ก็ได้ เวลาเรียกขวัญจะมีคำกล่าวทำนองว่า

กูกพล ยองโดลเด็ก	ให้ขวัญอยู่ อย่าหนีไปไหน
พลเตรเมอะ เทรเบ๊	อยู่กับพ่อกับแม่
พลเออะฮพลยาย	อยู่กับพี่กับน้อง

คนจะมี ๒ พอล เวลาคนตายพอลหนึ่งจะไปเลย ไปเกิดหรือไปตกนรก ขึ้นสวรรค์ อีกพอลหนึ่งจะอยู่กับคนตาย อยู่กับศพ จึงมีผีอยู่ในบริเวณป่าช้า ส่วนสัตว์มีพอลเดียว

นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อเรื่องผีที่เห็นได้ว่า ละเวนรับมาจากลาลุ่ม คือ ผีปอบ **ตม้อก** เชื่อว่าเป็นคนที่มีปะทุ (?) อยู่ข้างใน แล้วไปกินคน เป็นแสงไฟนำไป บางที่มีไฟออกมาทางจมูกนำทางไปกินคนอื่น มีเรื่องเล่ากันแพร่หลายว่า

ผู้หญิงมีลูกคนหนึ่ง ตัวแม่เป็นปอบ วันหนึ่งมีเด็กมาค้างกับลูกตัวเอง ก็คิดจะกินเด็ก เด็กคนนั้นรู้ตัวเอาสายสร้อยไปใส่คอลูกผีปอบ ตกตึกผีปอบมาคลำ เห็นเด็กมีสายสร้อย คิดว่าเป็นเด็กเพื่อนบ้านเลยจับกินเสีย รุ่งเช้าก็รู้ตัวว่ากินผิดจึงร้องไห้ ชาวบ้านรู้เรื่องจึงตีตาย อีกเรื่องเล่าว่า มีเด็กน้อยพี่น้องเป็นกำพร้า ชาวบ้านให้ไปอยู่ป่าเพราะเชื่อว่าจะทำให้คนอื่นพลอยตาย เมื่อไปอยู่ป่าแล้ว น้าบ่าวของเด็กเป็นปอบอยากไปกินหลาน น้าบ่าวจึงกลับเป็นนกแล้วบินไปเกาะที่เด็กอยู่ เด็กก็เอาน้ำมายิง แต่ไม่รู้ว่ถ้านับลูกนาก็จะยิงไม่ถูก เด็กยิงไปนับไปจนได้ ๑๐ ลูก ลูกที่ ๑๑ ไม่ได้ นับ ลูกน้าจึงถูกนกแล้วตกลงมา เด็กก็เอาไปบั้ง น้าบ่าวอยู่บ้านก็ร้อนมาก พอเอาเหล็กเสียบก็เจ็บมาก เด็กน้อยเอาน้ำราดนกแล้ว น้าบ่าวก็นหนาวสั่น คนที่บ้านไปบอกหลานว่าน้าบ่าวเจ็บมาก เด็กจึงรู้ว่าน้าบ่าวเป็นปอบ จึงฆ่านกแล้ว น้าบ่าวก็ตาย อีกเรื่องหนึ่งเล่าสั้นๆ ว่า ปอบเอาศพเด็กน้อยมาต้มกิน มีคนมาถามว่าต้มอะไร ก็บอกว่าต้มกบ พอแอบเปิดดูก็รู้ว่าเป็นศพเด็ก จึงรู้ว่าเป็นผีปอบ

เรื่องเล่าทั้งหมดนี้ พบว่าเล่ากันแพร่หลายในบรรดาชนเผ่าแถบนี้ และเป็นเรื่องที่คล้ายกับนิทานปอบของลาลุ่ม จึงเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องปอบนี้ไม่ใช่ความเชื่อเดิมของละเวน

ความเชื่อที่สืบเนื่องจากเรื่องผีปอบคือผีเข้า **ตม้อกมู้ด** เป็นผีปอบมาเข้าคน แล้วบอกว่าจะกินโน้นกินนี้ ต้องถามหาเจ้าของแล้วให้มาเอาออก ถ้าไม่เอาออกก็ตาย การที่จะรู้ว่าเป็นผีปอบจริงหรือเปล่านั้นก็ต้องดูอย่างอื่นประกอบเช่น ดูว่าเคยเรียนเวทมนตร์ มีข้าวของเครื่องใช้อะไรบ้าง เป็นปอบหรือเปล่า ถ้ามีหมอมผี ก็เอามาไล่ผีออก หมอมผีที่ไล่ผีออกได้ คือหมอมนตร์ จะเอาน้ำมาเป่ามนตร์ พรหมคนที่ผีเข้าแล้วเอาเทียนมาจุด เอาข้าวมาต้มตัวคนดูว่าผีปอบอยู่ปอนใด ถ้าพบว่าอยู่ตรงไหน ก็จับผีปอบ ผีจะกลัว

๕๐๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ร้องลั่นๆ แล้วลุกขึ้นเดินลงจากเรือน ได้ ๒-๓ ก้าว ล้มลง ก็เชื่อว่าผีจะออกแล้ว อย่างนี้ เป็นปอบวัตถุ **ต้มอกโพง** ส่วนปอบมนตร์ **ต้มอกมน** คือคนที่เรียนมนตร์ แล้วไปเกิดชะล่าอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงกลายเป็นปอบมนตร์

ความเชื่อเรื่องผีของละแวกที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมนี้ ยังปรากฏอยู่ในการทำฮีดเรือน โดยเฉพาะในกรณีการเจ็บป่วย นอกจากนั้นก็ยังมีปรากฏในพิธีกรรมต่างๆ อีกหลายพิธี เช่น บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญบั้งไฟ แต่พิธีกรรมเหล่านี้จะมีพิธีทางพุทธเข้ามาเป็นหลักสำคัญของการทำพิธี จึงทำให้ดูเหมือนว่าละแวกไม่ได้นับถือผีแล้ว ซึ่งตามความจริงก็คือ ความเชื่อเรื่องผีและพุทธซ้อนกันอยู่ในระบบ โดยมีพุทธเป็นหลักสำคัญนั่นเอง

ประเพณีพิธีกรรมของละแวก

ประเพณีพิธีกรรมของละแวกมีทั้งที่เป็นฮีดบ้าน และฮีดเรือน หากจะแบ่งประเภทตามความมุ่งหมาย ก็อาจแบ่งเป็นประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น บุญบั้งไฟ พิธีสักข่าไร่ ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ การแต่งงาน การทำศพ การเรียกขวัญสู่ขวัญ เป็นต้น นอกจากนี้ยังอาจแบ่งพิธีกรรมเป็นพิธีเกี่ยวกับผีและพิธีทางพุทธ พิธีทางพุทธนั้น ทำตามกำหนดเทศกาลของพุทธศาสนา เช่น เดือน ๓ หรือ เดือน ๔ มีบุญพระเวส เดือน ๘ บุญเข้าพรรษา เป็นต้น

ฮีดบ้านและฮีดเรือน

คนละแวกบ้านหัวเซมมักจะกล่าวว่า ละแวกไม่แบ่งฮีดบ้านแล้ว โดยเฉพาะการแบ่งฮีดควาย เพราะละแวกนับถือพุทธ แต่หากจะพิจารณารายละเอียดของการแบ่งฮีดใหญ่ประจำปีของละแวก ที่ต้องทำร่วมกันทั้งบ้าน ก็คือ การเลี้ยงฝ้อฮัก ซึ่งเข้ามาแทนที่การแบ่งฮีดควายนั่นเอง

เจียมบรรบราย ประเพณี เลี้ยงฝ้อฮักบ้าน

ฮีดบ้านเรียกเป็นภาษาละแวกว่า **บ๊ะฮะจาเกเปอบบ๊ะฮะเบรย** เกเปอ ก็คือ ควาย และ บ๊ะฮะเบรย คือ ฝ้อฮัก หรือฝ้อปู้ตา (เรียกแบบลาวลุ่ม) ฝ้อฮักอยู่ป่า มีบ่อนเฉพาะ ส่วนฮีดเรือนมีฝ้อเรือน **บ๊ะฮะเนิม** เป็นศูนย์กลาง ฝ้อเรือนมีหิ้งวางในเรือนเป็นรูปเรือพาย เวลาจัดงาน มีคนเจ็บคนตาย ต้องบอกเอาเทียนข้าวสาร ไปบอกกล่าวฝ้อเรือน

กำหนดเวลาการเลี้ยงฝ้อฮักบ้าน จะทำวันใดก็ได้ แต่จะเลือกวันข้างขึ้น ๑ ค่ำ-๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี ข้างแรมไม่ให้เลี้ยงฝ้อฮัก เวลาที่เลี้ยงฝ้อ คนนอกห้ามเข้าบ้าน ๓ วัน ๓ คืน เลี้ยงแล้วจึงหมดกำหนด วันที่ ๔ คนเข้าออกได้ คนในบ้านไปทำกิจการงาน ไปซื้อเข้าซื้อของได้ ฉะนั้นการเตรียมงานต้องให้พร้อม เพราะขณะทำพิธีนั้นจะออกไปนอกเขตบ้านไม่ได้ ถือว่าชะล่า

เมื่อก่อนจะมีการปักตาแหลวเป็นอาถรรพ์สัญญาณ แต่ปัจจุบันนี้ บ้านหัวเซไม่ปักตาแหลว ที่หนองนก หนองเลายังมี ที่บ้านหัวเซนั้น มีพนักงานรัฐไปบอกกล่าว ขอย่าให้ถือว่าชะล่า เพราะเป็นบ้านริมทางใหญ่ มีคนไปคนมามากมาย จึงใช้วิธีให้คนเฒ่า ๒ คน คนหนึ่งไปเฝ้า ว่าขอย่าให้ชะล่าอีกคน ทำเป็นผัดตบว่า ได้ ได้ จึงไม่ชะล่า เรื่องนี้ทำมานานกว่า ๒๐ ปีแล้ว คนที่มาร่วมในพิธีกรรมคือคนทั้งหมดบ้าน ไม่จำแนกผู้ชายผู้หญิง แต่จะมีหัวหน้าประกอบพิธี ๓ คน ซึ่งผลัดเปลี่ยนกันพิจารณาตามความเหมาะสมและความเห็นชอบของคนทั้งบ้าน เพราะจะมีผลได้ผลเสียเกี่ยวกับตัวผู้เป็นหัวหน้าประกอบพิธี คือได้รับยกเว้นการออกเงิน ชื่อว่าได้รับใช้แบ่งฮีด ได้รับยกเว้นการอยู่เวรยามทางการรับใช้เลี้ยงผีเฉพาะในสามคน คนเป็นหัวหน้าพิธีนี้ต้องไม่เป็นนายบ้าน ไม่เป็นผู้หญิง อายุประมาณ ๔๐-๕๐ ปี การคัดเลือกนั้นมีหมอบัวคนเจ็บ (ยะมอน) ชื่อ นาง **เผื่อน** (อายุประมาณ ๖๐ ปีเศษ) เป็นคนชี้เฝ้าว่าใครจะเป็นหัวหน้าประกอบพิธี มีคนเฒ่าคนแก่ที่นายบ้านจัดตั้งไปช่วยด้วย ในปี ค.ศ. ๑๙๙๗-๑๙๙๘ ผู้ทำพิธีคือ **ท้าวเก็น ท้าวคำผิ และท้าวชอม**

จุดมุ่งหมายของพิธี ก็เพื่อให้ผีอาถรรพ์พูน ช่วยปกป้องรักษาชาวบ้าน สัตว์สวาสิ่งและผลผลิตต่าง ๆ ไม่ให้เกิดภัยพิบัติ ล้มหายตายจาก ขอให้ฟ้าฝนให้ปกติ หมากผลอุดมสมบูรณ์ตลอดปี

เครื่องประกอบพิธี ควายดำ ๑ ตัว หมู ๑ ตัว ไก่ ๓ ตัว ไช้ ๗ หน่วย แบ่งเหล้า ๑ ก้อน เหล้า ๑ ให้เทียนมาจากทุกเรือน เรือนละ ๑ คู่ ข้าวสาร ๑ ถ้วย ฝ้ายผูกแขนแล้วแต่ว่าเรือนหนึ่งๆ มีกี่คน

สถานที่ประกอบพิธี อยู่ในป่า บริเวณยอดเขาโดน เป็นเขตเฉพาะ โดยปรกติคนทั่วไปจะไม่เข้าไป ถือเป็นบ่อนผีอาถรรพ์บ้านโดยเฉพาะ

ขั้นตอน

๑. การเตรียม ให้คนไปเสาะหาควาย ไก่ ไช้ หมู เหล้า เอาควายไปผูกที่บ่อนเลี้ยงผี ทำร้านเลี้ยงผีด้วย
๒. วันพิธีวันแรก ทุกเรือนปักตาแหลว เดือนทุกคนไปเฝ้า หลังเรือนละ ๑ คน ไปขอให้ผีดูแลรักษา ให้อยู่ดีมีแรง ฯลฯ แล้วก็ฆ่าควาย หมู ไก่ (ตอนเช้า) ต้มไก่ ต้มหมู กับเครื่องในควายอย่างละเล็กละน้อย หัวควายเอาไว้ที่บ่อนเลี้ยงผี ส่วนที่เหลือแบ่งให้ครัวเรือนทุกครัว ให้ครบทุกคน เอาส่วนที่จะเลี้ยงผีไปไว้บนร้านเลี้ยงผี บูบใบตอง เอาข้าวสุกปั้นใส่ไว้กับเครื่องที่ต้ม เอาข้าวสารและเทียนมาไว้ แล้วเชิญผีมากิน แล้วก็เอางลงมาให้คนกิน เอาเหล้ามาให้ผีกิน ๓ รอบ จะเป็นก็เซ่งควายก็ได้ ข้าวสารใช้สาดเรียกผีมากิน ส่วนที่ทิ้งไว้ให้ผีกินก็ส่วนน้อยๆ ไก่ก็ให้ดิน ให้ปาก (สบ)

หมูกี้ให้ หู ให้หาง

๓. จากนั้นจะกลับมาที่เรือน เอาดินหน้าขวาของควาย หัวควาย เนื้อสันหลัง เครื่องใน ๑ ส่วน ใน ๓ ส่วน เอามาให้เฒ่า ๓ คนกินอยู่ที่เรือนนั้น ถือว่าเป็นเรือนเลี้ยง เชิญผู้เฒ่าผู้แก่มากิน ส่วนอื่นๆ ก็แบ่งกันกินไปทั้งบ้าน เหล้าไหกินในเรือนเจ้าพิธี

หลังจากนั้นก็พักออกแรงงาน ๒ วัน จึงจะออกไปทำงานทำการได้ตามปกติ แต่ปัจจุบันถือว่าวันรุ่งขึ้นก็ไปไหนๆ ได้ เพราะมีงานการจะต้องทำ ไม่เหมือนกับสมัยก่อนที่มีแต่งงานไร่งานนา รายละเอียดอื่นๆ เกี่ยวกับพิธี เงินค่าซื้อควาย ซื้อหมู ไก่ ฯลฯ ใช้เงินที่เก็บจากชาวบ้าน ยกเว้นนายบ้าน และผู้เฒ่าทั้ง ๓ คน เงินเก็บจากทุกบ้านเท่าๆ กัน เงินที่เหลือไว้ใช้เลี้ยงผีน้อย ตอนลักข้าวไร่ ตอนกินสาเลี (ข้าวโพด) กินแดง กินข้าวเฒ่า และตอนก่อนไปรดข้าว รวม ๓ พิธี

การเลี้ยงผีน้อย ก็คือ การแปงฮีดเรือน และพิธีหรือฮีดที่รองลงมาจากฮีดบ้านใหญ่ เช่น พิธีขอเข้าฮีดละเวน การเลี้ยงผีน้อยส่วนมากจะมีไก่ ๓ ตัว ไช้ ๗ ฟอง เหล้า ๑ จอก เฒ่า ๓ คนจะเอาของเลี้ยงเหล้านี้ไปเลี้ยงที่บ่อนเลี้ยงผี คนอื่นไม่ต้องไปก็ได้ หรือใครอยากไปก็ได้

พิธีขอเข้าฮีดละเวน คนจากบ้านอื่นที่จะมาเข้าฮีดเป็นพลเมือง คือขอย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านละเวน ต้องมีไก่ ๑ ตัว ไช้ ๓ ฟอง เทียน ๑ คู่ เหล้า ๑ จอกไปไว้ผี ขอเข้ามาเป็นพลเมืองบ้าน ก่อนจะเข้ามาอยู่หรือมาทำสวน ทำนา ก็ต้องจัดเครื่องไปไว้ผี ขอเข้าฮีด ให้เฒ่า ๓ คนทำพิธี และเป็นผู้ได้ของเลี้ยงผีเมื่อเสร็จพิธีแล้ว ถ้าจะย้ายไปที่อื่น ต้องมีหมู ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด ไช้ ๓ ฟอง เทียน ๑ ค เอาไปไว้ผี ขอออกจากฮีดบ้าน เจ้าพิธีทั้ง ๓ คนจะเป็นผู้เลี้ยงผีเช่นกัน

ฮีดเรือน การแปงฮีดเรือนเพื่อรักษาการเจ็บป่วย ที่เชื่อว่าเนื่องจากผีมาทำให้เจ็บ จะถือเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตก็ได้ เพราะเป็นการทำพิธีเพื่อแก้ไขวิกฤตของชีวิต แต่เนื่องจากลักษณะของฮีดเรือนเหมือนกับฮีดบ้าน เพียงแต่ทำเฉพาะคนในครัวเรือน และมีเป้าหมายที่คนเจ็บในครัวเรือนนั้นๆ โดยตรง แต่กระบวนการขั้นตอนต่างๆ จะคล้ายกับการแปงฮีดบ้าน ที่สำคัญคือมีการฆ่าควายเลี้ยงผีเป็นขั้นตอนสำคัญเช่นเดียวกัน

เครื่องประกอบในพิธีนอกจากควายแล้ว ก็มีเหล้าฮีด (บ๊ะผี้) ๑ ไห เหล้าปากพาม ๑ ไห (แปงฮีด) เหล้าเวลาผ่าหัวควาย ๑ ไห เหล้า รับแขก ๑ ไห ควายอาจใช้หมูแทนสองตัว มีข้าวหรือพริกปลายแหลม มีผ้าพันง้าว ๑ ผืน ชิ่น ๒-๓ ผืน ข้าวสาร ๑ กะเจ๊ะ ชิง ๑ แ่ง ผักอืดู ๑ มัด หลักผูกควาย ๑ หลัก เตรียมไว้ผูกควายที่จะฆ่า กำหนดเวลาของพิธี ๑ วัน

ขั้นตอนพิธี เริ่มด้วยการบ๊ะผี้ (บน) เอาเทียนมาจุด ฝ่ายผูกแขนคนเจ็บ ๑ เส้น ข้าวสาร ๑ กำ มาบอก

ผีเรือนว่า ถ้าผีเรือนทำก็ขอให้คนเจ็บหาย จะให้กินควาย ๑ ตัว เจ้าภาพบอกญาติพี่น้อง คัดเหล่าแก้วบ๊ะ เวลาตำข้าวจะบ๊ะฮึด ให้ญาติเกี่ยวดองทางฝ่ายหญิงหญิงตำก่อน ๓ บาท แล้วญาติเกี่ยวดองฝ่ายชายตำ ๓ บาท ผู้อื่นจึงมาตำต่อจนสำเร็จ เวลาตำให้บอกว่า จะตำข้าวฮึดเหล่าแก้วบ๊ะให้คนเจ็บ พอเสร็จ ๒-๓ เดือน เขาจะปฎิพัณฮึดฮึด

ในการแบ่งแก้วฮึด พอครบ ๒-๓ เดือน เจ้าภาพไปบอกพี่น้องมารวมญาติแก้วบ๊ะ เรียกว่า **ปืมกลอยจากกะเปิม (ฮึดแก้วบ๊ะ)** ตอนเช้า เจ้าภาพจะปลุกตบที่พื้นดิน (ปฎิพัณพี่น้อง) แล้วเอาเหล่าแก้วบ๊ะมาจัดให้ผีกินก่อน แล้วคนก็กิน ๓ รอบ จึงคัดเหล่าให้รับพี่น้องมาให้กิน (ปฎิพัณ) ญาติเกี่ยวดองฝ่ายชายและฝ่ายหญิงร่วมกันไปเสาะหาหลักผูกควาย (หรือหมู) ใช้หลักเดียว ฝ่ายหญิงแบกด้านต้น ฝ่ายชายแบกด้านปลาย

เมื่อมาถึงพาม (ตบ) ฝ่ายหญิงสักลักลง ๓ บาท ฝ่ายชายสักลักตามให้แน่น แล้วเอาควาย (หมู) มาผูก เอาขึ้นลงมาไว้ที่พาม เอากะเจ้าข้าวสารมาไว้ ขิงใส่ในกะเจ้าะ มีถ้วย ๑ ใบ ครบแล้วก็บอกผีว่า **เฮาบตั๊วะ บ่ได้ติดหนี้ติดสิน ขอให้คนเจ็บอยู่ดีมีแรง** ใช้ถ้วยนั้นตักข้าวสาร ขิง มาว่าที่ละคน เจ้าภาพเอาขึ้นนั้นเคียนหัวตัวเอง มีคนไปบอกพี่น้องให้มารวมกัน บอกฝ่ายหญิงก่อนแล้วจึงไปบอกฝ่ายชาย เอาข้าวไปพันหมู ๘ หน แล้วจึงฆ่าหมูให้ตาย เอาตับหนอยหนึ่ง ซอยดิบๆ มาทาที่คนเจ็บ (หน้าอกซ้าย) บอกผีว่าไม่ได้ติดค้าง พี่น้องเอาขึ้นน้อยๆ แต่ละชั้น มาแปะอกคนเจ็บ เครื่องในหมูต้มแล้วหั่นเอาขิง ผักอีคู มาซอยรวมกัน เอาจานข้าวสุก ๒ จาน อยู่ในโตกแล้ว ให้ญาติพี่น้องมาที่เครื่องในหมู ผู้ชายมาอยู่เบื้องขวา ผู้หญิงอยู่เบื้องซ้าย เอาจานมาใส่ในโตกเชิญพี่น้องมารับเอาเครื่องในหมูจากจานข้าวสุก จนครบหมดทุกคน เอาเหล้ารับแขกมาคั๊ดอีก มาว่าผีว่า พี่น้องมาร่วมครบหน้าตาแล้ว ให้เจ้าภาพประกาศเชิญแขกที่มาร่วมกินเหล้าครบ ๓ รอบ จึงกินข้าวกินควาย เลี้ยงผีป่าผีเรือน(เอาเครื่องของกินแต่งไปที่ห้าง) คัดเหล่าอีกเพื่อมาผ่าหัวควาย (เหล่าไหน้อยๆ) แบ่งให้เกี่ยวดองฝ่ายชาย ฝ่ายหญิง ว่าฮึดคองสำเร็จแล้ว แล้วตัดเบื่องดินซ้ายข้างหน้าให้ดองฝ่ายหญิง ส่วนบนให้ดองฝ่ายชายเสร็จแล้วกลับเรือน ถือว่าทำพิธีเสร็จแล้ว ไม่มีหนี้ติดค้างผีที่ได้บ๊ะไว้

ข้อห้ามที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเลี้ยงผี เวลายังไม่ได้เลี้ยงผี ห้ามถางไร่ กินข้าวใหม่หรือข้าวโพด ก่อนจะได้เลี้ยงผี เวลาเลี้ยงผี ห้ามคนเข้าออกอย่างเด็ดขาด ห้ามเอาเครื่องของต่างๆ เข้าบ้านหรือออกบ้านใน ๓ วัน ถ้าผู้ใดละเมิดจะต้องได้แบ่งแก้วล่าตามเครื่องประกอบพิธีที่กำหนด

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต

ลาปะสาว พิธีแต่งงาน

พิธีแต่งงานของละเวนนั้นต้องทำทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง คือมีการเลี้ยงญาติพี่น้องทั้งสองฝ่ายที่เรือนของทั้งสองฝ่าย วันทำพิธีจึงต้องมี ๒ วัน ละเวนมักเลือกแต่งงานในเดือนคู่ วันใดก็ได้แต่ต้องไม่ใช่วันเดือนดับ ซึ่งถือว่าไม่ควรทำพิธีกรรมทุกอย่าง

เครื่องประกอบพิธี แต่ละฝ่ายจะต้องตระเตรียมเหล้า ๓-๔ ไห ไก่ ๕ ตัว เทียน ๒๐ เล่ม และอาหารเลี้ยงแขก จะเป็นหมู วัว ควาย แล้วแต่หาได้ เหล้าไห เหล้าขาว ถ้าไม่มีเหล้าไห ใช้เบ๊งเหล้า แล้วเอาหลอดก้านดูดมาหักเสียบเบ๊งเป็นเครื่องหมายว่า ได้ทำพิธีกินเหล้าไหแล้ว

ขั้นตอนทำพิธี เมื่อผู้หญิงผู้ชายพอใจกัน ก็จะแต่งงาน (กองแล) มาเจรจันัดวันแต่ง ปนายฝ่ายหญิงไปเรือนฝ่ายชาย ปนายฝ่ายชายไปเรือนผู้หญิง ไม่ต้องมีค่าดอง ไปก่อนแต่งสักสองสามเดือน เพื่อให้เตรียมตัว อย่างน้อยก็สิบกว่าวัน ผู้ชายเตรียมเหล้า ๔ ไห ไก่ ๕ ตัว เทียน ๒๐ เล่มเศษ ผู้หญิงเตรียมอย่างเดียวกัน

เวลาจะไปขอนั้น ผู้ชายต้องเอาเหล้า ๑ ไห ไปกินเลี้ยงระหว่างพรรคพวกพี่น้องที่จะไปขอ กินแล้วขอให้ลู่ลวงไปด้วยดี อย่าให้มีคนเจ็บคนตาย ในเวลานั้นถ้าเกิดมีเหตุ เช่นมีคนเจ็บคนตาย ก็อาจเลิกการแต่งไปก่อน เมื่อบอกผีปู่ตายายทั่วหน้า แล้วก็ไปเรือนผู้หญิง ฝ่ายหญิงก็เตรียมของไว้เลี้ยง มักไปกันกลางคืน ตั้งแต่ ๑-๒ ทุ่ม ฝ่ายชายไปเรือนหญิง กินข้าวกินน้ำ แล้วถามความสมัครรักใคร่ของบ่าวสาว ถ้าเห็นดีเห็นพร้อม ก็จะตกแต่งลูกสองฝ่ายร่วมกัน

พิธีฆ่าไก่ เป็นพิธีสำคัญของคู่แต่งงาน จะต้องดูใส่ไก่ ๓ ตัว ถ้าดู ๓ ตัวแล้วไม่ดี ก็เลิกกันไปอีกสองสามอาทิตย์อาจกลับมาอยู่กินกันได้ แต่ไม่ต้องทำพิธี ก่อนฆ่าไก่ เอาเหล้าโหมคัต (เปิดไห) บอกผีอาซั๊ก ผีปู่ตายายขอให้ใส่ไก่งาม ญาติพี่น้องก็มาดูกันหมด ช่วยกันบอกกล่าวให้ใส่ไก่งาม แล้วปาดคอไก่ไม่ให้ขาด แล้วผ่าดูใส่ปลายของไก่ให้มันงอสวย (ใส่ไก่นี้คือตรงหลอดลม บางคนจะเรียกเอ็นคางไก่) แล้วก็โยนตีกัน จากนั้นก็กินเหล้า ๓ ชูต ๓ รอบ จัดเหล้ารับแขก แล้วแขก ๒ ฝ่ายกินเหล้าคนละ ๓ รอบ เอาไก่ตัวดองมาดูใส่ไก่อีกว่าจะดีไหม เอาไก่แม่ให้ฝ่ายชายไปเลี้ยงอีก ๑ ตัว แล้วเอาเนื้อไก่ปิ้งฉีกให้เฒ่าแก่กิน เลี้ยงกันจนสว่าง ฝ่ายหญิงฆ่าหมูฆ่าไก่ เตรียมอาหารการกินเลี้ยงแขกทั้งหมดในเรือนฝ่ายหญิง

แล้วเอาไฟไปเรือนผู้ชาย ไปทำพิธีที่เรือนฝ่ายชายอีก คือ คัดเหล้าไห กินเหล้าไห ๓ รอบ แล้วแห่ผู้หญิงไปเรือนผู้ชาย ฆ่าไก่กิน เอาไก่มาฆ่าดูอีก กินเลี้ยงแล้วพักอยู่เรือนผู้ชาย ๓ วัน จากนั้น

ผู้หญิงก็กลับไปเรือน ผู้ชายตามไปอยู่เรือนผู้หญิง ๓ วัน จึงจะไปทำงานปรกติ ผู้ชายจะไปช่วยทางเรือนคนบ้าง ไปนอนค้างบ้างก็ได้ แต่ถือว่าอยู่เรือนผู้หญิง ปลุกเรือนก็ปลุกทางฝ่ายหญิง

สมัยก่อนถ้าผู้ชายแต่งเอาผู้หญิงไป ต้องจ่ายค่าต้องเป็นไก่ตัวใหญ่หรือควายขนาดตัวงามๆ จึงจะแต่งผู้หญิงไปได้ ต่อมาจึงเลิกเพราะค่าต้องสูงเกินไป จึงมีแต่ผู้ชายไปอยู่เรือนผู้หญิง

จักซ็อก พิธีศพ

เมื่อมีคนตายในเรือน ต้องใช้น้ำขมิ้นทำความสะอาด เอาผ้าห่อ แล้วทำโลง เเผาะจะจะไม่ทำโลงเตรียมไว้ ถือว่าเป็นชะล่า เมื่อโลงเสร็จแล้วก็เอาศพใส่โลง ก่อนปิดโลงนั้นต้องเปิดให้ญาติพี่น้องดูหน้า แล้วปิดโลงหมดทุกด้าน ตอกตะปู เอาวางไว้ตรงบ่อนรับแขก อาจมีงาน ๓ คืน หรืออย่างน้อย ๑ คืน มีพี่น้องใกล้ชิดมาร้องไห้รำพันความต่างๆ ที่ผู้ตายเคยทำมา ระหว่างตั้งศพ อาจใช้ยาสูบใส่ศพ กันไม่ให้เหม็น และเอาตะเกียงไปวางหัวนอน เอาของกินมาวางไว้แต่ละมือ

เวลาเอาศพลงเรือน ต้องต้มน้ำร้อน น้ำขมิ้น เอาน้ำร้อนราดบริเวณที่ตั้งศพ ลงมาถึงดินแล้ว เอาน้ำขมิ้นราดทับจากบันไดลงมาถึงดิน แล้วทิ้งถังทิ้งครุ่นั้นไปเลย โลงศพนั้นหามลงมาจากบันไดหน้าตามปรกติได้ คนหามมีกี่คนก็ได้ช่วยกันหามขึ้นบ่า เอาดินไปก่อน ไม่มีการพัก แต่เปลี่ยนคนหามได้ไปถึงป่าช้า (**เต็นกซ็อก**) เอาไปฝังใกล้ๆ ญาติพี่น้องในครอบครัว ทุกคนช่วยกันขุดหลุมเอาไปไม่มาปูรองพื้นเอาโลงวางลง เอาไปไม่มาทับแล้วเอาดินถม เอาเครื่องของใช้ส่วนตัวทั้งหลายใส่หลุม แต่ของใช้อื่นๆ วางไว้บนดินแล้วทำรั้วล้อม เขียนป้ายบอก เวลาฝังทุกคนก็เฝ้าว่า ให้ไปเกิดบ่อนอยู่ดีมีสุข อย่าให้มาเกิดบ่อนทุกข์บ่อนยาก เมื่อกลับไปเรือน ต้องทำบาตทำ (**กมฺรุ**) ไข่ไข่ไก่ ๑ ฟอง พดไม้ ๑ พด ทำเป็นพุ่ม เอาไข่ไก่เฉพาะเปลือกมาเสียบปลายพุ่ม ชิงมารวมเป็นกำไว้ เอามาบอกตรงหน้าคนที่ไปช่วยงานศพ มีดพร้าหรือจอบที่เอาไปฝังศพก็ต้องเอาพดไม้ไข่ไก่ ไปวนๆ ด้วย ไม่ให้ทำอันตราย เช่น พันมือพันตีนคน จากนั้นทุกคนอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ ถือว่าเสร็จเรียบร้อย

สลากบ้าน (กมฺรุโอมปนัม) ผีตายโหง ต้องเอาไปไว้ในอกบ้าน ทำศพนอกบ้าน ทำโลงให้ แล้วฝังเลย ถ้าไปตายไกลๆ ก็เอาศพมาไว้ใกล้ๆ บริเวณบ้าน ต้องงันศพเหมือนคนตายธรรมดา แล้วก็ฝัง จากนั้นต้องทำพิธีบาตทำบ้าน (สลากบ้าน) มีหมู ไข่ไก่ เหล้า เทียน ไปทำพิธีที่ทางแพร่ง เฝ้าฝั่วให้ไปให้พ้นอย่าให้มาเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน

ผีตายทั้งกลม ถือว่า ตายโหง เหมือนกัน เอาไปฝังรวมกันแม่ลูก ในบ่อนผีตายโหง ถ้าเป็นเด็กเล็กๆ ตายธรรมดา เอาผ้าห่อไปฝังในบ่อนป่าช้าได้

๕๑๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

เมื่อมีศาสนาพุทธแล้ว ละเวนทำพิธีศพต่างไปจากเดิม ดังนี้

เมื่อมีคนตาย ก็เอาศพไว้ที่เรือน เชิญครูบามาสดมนต์ ให้อนุ ทานข้าวทานน้ำ สวดมนต์ ๓ วัน ตอนเช้า และเย็น เวลาจะเอาไปฝัง ครูบาก็มาสวด เอาฝ้ายจูงผี ผูกที่ไม้คานหาม ให้ครูบาจูงคานหาม ศพ เอาข้าวเปลือกมาคั่วใช้หว่านนำทางจนถึงบ่อนปลงศพ หมายความว่าคนนี้ไม่ฟื้นแล้ว แล้วเผาศพที่ บ่อนป่าช้า มักเผาดอนป่าตอนเย็น ก่อนหน้านั้นต้องไปช่วยกันหาฟืนมาไว้ที่บ่อนเผา พวกลูกหลานผู้ชายก็บวชเป็นจ้าว ผู้หญิงบวชแม่ผ้าขาว แต่ไม่โกนผม บวชสักอาทิตย์สองอาทิตย์ บวชเมื่อก่อนจะไปปลงศพ แล้วเอาพวกนี้ช่วยจูงศพด้วย

เผาศพแล้วต้องมีพิธีทำต้นกล้วยพฤกษ์ มีเงินทองอาหารข้าวของแห้งๆ ทำบุญให้คนตาย ต้น กล้วยพฤกษ์ให้กับครูบาไป พอกลับมาเรือน ตอนค่ำ มาสวดมนต์มงคลได้ ๓ ครั้ง แล้วก็เตรียมสังฆทาน แล้วก็ตักบาตร

พิธีเรียกขวัญ สู้ขวัญ

พิธีเรียกขวัญหรือสู้ขวัญ อาจทำให้เด็กเมื่อเกิด ๒-๓ วัน ถือเป็นการสู้ขวัญทั้งแม่และเด็ก หลังจากการอยู่กรรม คืออยู่ไฟ ระหว่างอยู่ไฟนั้นต้องต้มน้ำร้อนให้กิน ๓-๕-๗ วัน แล้วแต่เห็นควร แล้วทำพาขวัญ มีฝ้าย มีเทียน ชันธ ๕ ชันธ ๘ ต้มไก่ ต้มไข่ ไก่ไม่ปาดคอแต่บีบให้ตาย ต้มไปไว้ใน กองขวัญ มีพาข้าวเครื่องกิน ถ้ามีสินทรัพย์สิ่งของเงินทองก็เอาไปไว้ในพาขวัญ ให้หมอผู้อ่านขวัญ (คนเผ่าคนแก่) ที่เคยทำ มาอ่านเชิญขวัญ แล้วก็ผูกแขนผู้อ่านก่อน จากนั้นหมอก็ไปผูกแขนแม่กับเด็ก จากนั้นคนอื่นๆ ก็ไปผูกต่อๆ ไป จากนั้นก็เลี้ยงอาหาร กินเหล้ากินยา ม่วนชื่น ในกรณีที่คนเจ็บหาย เจ็บหายป่วย ก็ทำพิธีกองขวัญ เอาไปให้ครูบาสด แล้วเอาขวัญป้อนคนเจ็บ เอาฟืน้องมาผูกแขนสู้ขวัญ คล้ายๆ กันกับสู้ขวัญเด็ก

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา

ที่บ้านหัวเซมมีวัดและมีพระ ๓ รูป เป็นคนบ้านหัวเซ ๒ รูป มีเณร (จ้าว) ๕ รูป หนองนกมีครูบา ๑ รูป เมื่อก่อนมีครูบามาก เพราะชาวบ้านนิยมบวช จะได้เรียนได้รู้หนังสือ เดียวนี้ไม่จำเป็นต้องบวช ก็ได้เรียน คนบวชเป็นพระเป็นเณร จึงมีน้อยลง

ที่ทำแตงมีวัด ๒ วัด บ้านยกท่ง ๑ วัด บ้านจุนลามี ๑ วัด บ้านกะปือ ๑ วัด บ้านหนองนก ๑ วัด บ้านหัวเซ ๑ วัด รวม ๗ วัด การทำพิธีกรรมทางพุทธจึงสะดวก พระพุทธรูปประธานที่วัดหัวเซเป็น พระองค์เล็กๆ ได้มาจากอุบล เป็นพระประธาน บางแห่งเป็นพระไม้ พระปูน ก็มี

ประเพณีทางพุทธศาสนานั้น คนละเวนนิยมเรียกเป็นบุญประจำเดือน เพื่อให้เข้าใจกันง่าย เช่น บุญเดือน ๓ บุญเดือน ๘ บุญเดือน ๖ ศูนย์กลางของงานบุญคือที่วัดของแต่ละบ้าน

บุญเดือน ๓-๔ บุญพระเวส

ต้องไปทำที่วัด เช่นทำรงตงแต่งประดับประดา เตรียมอาหาร เตรียมทำร้านพระเวส

วันที่ ๑ ตระเตรียมของ ผู้หญิงเตรียมเครื่องหมากพลู เสียบดอกไม้ ตีรำล่อม ทำรงปัก ทำร้านที่แห่พระคุด (อุปคุด) มีเตาน้อยๆ มาไว้ในหมอน้ำ มีหินแทนพระคุด ทำร้านที่บ่อนพระเวส มาจากป่าเพราะพระเวสอยู่ป่า มีต้นกล้วยพฤษ์ของแต่ละเรือน มีครุบาจากวัดต่างๆ มีกัณฑ์เทศน์ ตามศรัทธา แต่ละบ้านกันจัดวันทำที่วัดของตนไม่ให้ตรงกัน แต่ละบ้านจะได้ไปร่วมบุญบ้านอื่นด้วย การเก็บเงินเก็บตามศรัทธา แล้วแต่จะให้ เงินเหลือจากทำบุญก็ให้วัด

งานวันแรก ครุบาสวด แล้วฟังเทศน์เรื่องพระเวส (เทศน์มหาเวสสันดรชาดก) ๑ วัน

วันที่ ๒ ทำสังฆทาน ถวายต้นกล้วยพฤษ์ เวลา ๓-๔ โมงเช้า แห่พระเวสเข้าเมือง

วันที่ ๓ ฟังเทศน์ มาลัยหมิ่นมาลัยแสน ๓ โมงเช้า ถึง ๔-๕ โมงเย็น มีครุบาหลายรูปมาเทศน์หนุ่มสาว คนแก่ฟังเทศน์ แล้วต่างคนต่างกลับไปกินที่เรือน ฟังเทศน์ที่หอแจก (โรงธรรม) ซึ่งเป็นเหมือนกว้านบ้านของคติความเชื่อสมัยก่อน

บุญปีใหม่ เดือน ๕ สงกรานต์-บุญปีใหม่ วันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เดือน ๕

วันที่ ๑ เชิญพระพุทธรูปลงมาไว้ที่ศาลาธรรม ล้างพระ รดน้ำสั้ม (มีหมากม่วง หมากขาม) ล้างเป็นบางองค์ แล้วทุกคนเอาน้ำหอม น้ำมัน สรงน้ำพระ

วันที่ ๒ วันเนา มีการละเล่นรื่นเริง อวยชัยให้พร รดน้ำครุบา ผู้เฒ่าผู้แก่ คำแห่ดอกไม้ แห่เทียน เวียนเทียนที่วัด (มีฟ้อนมีลำตามแต่สมัคร) ผูกแขนตามใจสมัคร

วันที่ ๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ เอาพระขึ้น ทำสังฆทาน ดบพระทราย (เจดีย์ทราย) การระฆอยกัย อโหสิโทษที่ทำกันมาตลอดปี

บุญสักข้าว เดือน ๖

บุญสักขาวนี้ ไม่ใช่พิธีทางพุทธ แต่ก็เรียกรวมเป็นกลุ่มเดียวกัน เพราะกำหนดทำตามเดือนในการทำพิธี ต้องไปเว้าฝือฮัก เลี้ยงผี ใช้ไก่ ๓ ตัว ไข่ ๗ ฟอง ให้เฒ่า ๓ คนเป็นหัวหน้าไปทำ

บุญเข้าพรรษา เดือน ๘

ทำสังฆทาน ถวายเทียนถวายต้นกล้วยพฤษ์ มีกัณฑ์เทศน์ มีการดักบาตร ฟังเทศน์ ถือนศีล ๘

บุญข้าวจี ข้าวประดับดิน เดือน ๑๐

๕๑๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

ทำกระทง ทำข้าวกำ ข้าวดำใส่กระทง (บุญเลี้ยงผี) มีเทียน มีน้ำ มีเหล้า มีเนื้อสัตว์ เช่น ไก่ หมู เอาใส่กระทงไปไว้ที่ข้างวัด เรียกผีปู่ย่าตายาย ผีป่าผีดงทั้งหลายมากิน แล้วถวายสังฆทาน ครอบาสวดมนต์ กำหนดวันบุญข้าวประดับดินนี้ ทำพร้อมกันหมด และมีอยู่ในปฏิทินทางการ

บุญข้าวสลาก เดือน ๑๐ ทำในเดือนเดียวกับบุญข้าวประดับดิน แต่เป็นการเลี้ยงพระ ต้องเตรียมพาข้าว ดูว่าในวัดมีครุบาที่รูป แล้วทำพาข้าวจำนวนนั้น ชาวบ้านแต่ละครัวมารวมกันทำ ใครที่มั่งมี มีศรัทธา จะทำส่วนตัวก็ได้ แต่ละพาข้าวจะมีสลาก ครอบาสลาก แล้วไป รับพาข้าว (เฉพาะพาข้าวรวม) ถ้าเป็นพาข้าวที่ถวายพิเศษเป็นส่วนตัวไม่ต้องจับสลาก

ของในพาข้าวเป็นอาหารการกิน แล้วก็มัดนัลลพฤกษ์ คล้ายผ้าป่า มีเงินทองทำบุญ **บุญออกพรรษา เดือน ๑๑** บุญออกพรรษานี้ทำรวมกัน วัดทั้งหมดมารวมกันที่วัดหนึ่ง หลังจากออกพรรษาแล้วจึงไปตามวัดต่างๆ ต่อเนื่องกันไป ในวันเตรียมจะเอาผลผลิตต่างๆ ทั้งกล้วย อ้อย พืชผล นานาชนิดมาห้อยมาแขวนที่ศาลาธรรม เป็นการตกแต่งด้วย

วันพิธี ทำสังฆทาน ฟังเทศน์ มีดักบาตร ตอนกลางคืนมีจุดเรือไฟ ไขหอยกกล้วยทำเป็นเรือ จุกกระบอง ใต้ไฟในเรือ คล้ายประเพณีไหลเรือไฟ แต่ทำในวัดและจุดในวัดเพียงลำเดียว

บุญกฐิน เดือน ๑๑-๑๒ ทำรวมกันได้ ส่วนตัวก็ได้ มีเครื่องกฐินครบตามกำหนด ไปทอดที่วัด

บุญผ้าป่า ต้องปักสลากก่อนออกพรรษา พระที่ผูกสลากจึงจะมารับกฐิน (มาดูสลากและได้สลากไป)

งานบุญหรือประเพณีทางพุทธศาสนาเหล่านี้ ปฏิบัติกันเป็นประจำในบ้านละเวน ทำนองเดียวกับบ้านส่วย แต่ต่างเผ่าก็ทำในบ้านของตน แม้ว่าส่วยกับละเวนอาจไปทำบุญร่วมกันได้แต่บุญเหล่านี้ถือว่าเป็นบุญของบ้าน เช่นเดียวกับฮีตบ้าน คนต่างเผ่าจึงไม่มาทำร่วมกัน

ในบ้านละเวนที่มีคนเผ่าอื่นมาอยู่ด้วยนั้น จะต้องเรียกรับเงินจากคนต่างเผ่าที่อยู่ในบ้านทั้งหมด เพราะถือว่าได้มาเข้าฮีตละเวนแล้ว แต่จะไม่มาร่วมงานก็ได้ ในขณะที่เดียวกัน คนต่างเผ่าในบ้านละเวน เช่น ตะเริง กะตู เงะ ที่จะทำพิธีแบ่งฮีตของตน ละเวนก็อนุญาตให้ทำได้ แต่ก็จะไม่ไปร่วมด้วยเพราะถือว่าการฆ่าควายและสัตว์อื่นๆ ซึ่งขัดแย้งกับข้อปฏิบัติทางพุทธ แต่ในการปฏิบัติพิธีของละเวนบางพิธี เช่น การเลี้ยงผีอาฮัก ก็จะมีการฆ่าควายฆ่าหมูเช่นเดียวกัน ความแตกต่างในการถือปฏิบัติดังกล่าว น่าจะมาจากการที่ละเวนถือว่า ลาวลุ่ม ละเวน และส่วย ต่างก็ถือพุทธเหมือนกัน เมื่อลาวลุ่มซึ่งถือพุทธสามารถเลี้ยงผีอาฮักได้ ละเวนก็ควรจะเลี้ยงผีอาฮักด้วย

ศิลปะและวัฒนธรรมของละเวน

ละเวนมีเครื่องดนตรีและการขับลำต่างๆ เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไป แต่ไม่มีลักษณะเด่นที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของเผ่า เช่น เครื่องดนตรีก็เป็นดนตรีที่เล่นกันอยู่ทั่วไป ละเวนไม่กำหนดว่ามีเครื่องดนตรีเฉพาะพิธีกรรม เช่น ก้องลา เพราะไม่ได้ทำพิธีเป่าฮึดแล้ว ส่วนการขับลำก็เป็นการขับตามทำนองที่มีอยู่ทั่วไปในแถบนี้ แม้ละเวนจะถือว่ามีทำนองขับลำของตน และมีคำเรียกชื่อเฉพาะในภาษาละเวน แต่ปัจจุบันก็มักจะขับกันเป็นภาษาลาวลุ่มเกือบทั้งหมด

เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีที่เล่นกันทั่วไปในบ้านหัวเซ คือ

๑. แคนห้าลูก เป็นแคนยาวคอกเศษๆ เบื่องละ ๕ ลูก สั้นกว่าแคนลาว ซึ่งมี ๗-๘ ลูก และยาวกว่า
๒. ข้องน้อย (ก้องชะจืด) เป็นฆ้องทองเหลือง ละเวนไม่มีก้องลาสำหรับพิธีกรรม
๓. ปี่ ใช้ไม้เหียะ เจาะรู เป่าเป็นเสียงดัง
๔. ระนาด (ตั่งเต็ก) ลูกระนาดใช้ไม้จริงเป็นแผ่นๆ ไม้ตีใช้ไม้จริง เหลาปลายเป็นตุ้มกลม
๕. คูย เป็นแผ่นโลหะตีบางๆ ใส่ปาก เอานิ้วตีต เป็นเสียงตามเสียงลมที่เปล่งจากคอ

เพลงขับลำ

เพลงขับลำของละเวนมี ๒ อย่าง คือ **คัปะต้อซ ลำบ้านท่ง** ผู้ชายหรือผู้หญิงก็ร้องได้ แต่ส่วนมากมักเป็นผู้ชายร้อง คำร้องเกี่ยวกับการไปไร่ไปนา ส่งเสริมความสามัคคี คำร้องต้องมีคนเก่งๆ แต่งหรือร้องไว้ก่อน คนอื่นอาจจะจำต่อๆ กันไป หรือคิดแต่งเอาเองก็ได้

อย่างที่สองคือ **มารอง ลำละเวน** สำหรับลำเล่นเพลินๆ ใช้ว่าเล่นกันระหว่างผู้หญิงผู้ชาย ได้ตอบเสียดสีกัน คนร้องคิดถ้อยคำเองก็ได้ หรือจะจำจากคนเก่งๆ ที่เคยร้องก็ได้ แต่ลำเหล่านี้ไม่มีการบันทึกหรือจดเป็นลายลักษณ์อักษร

ในส่วนของเพลงเด็ก เพลงร้องเล่นหรือเพลงกล่อมเด็กนั้น ท้าวบุญลวนกล่าวว่า ไม่ค่อยมีและจำไม่ได้เลยว่า เนื้อความว่าอย่างไรบ้าง แต่การเล่นของเด็กนั้นมีหลายอย่าง ทั้งที่เล่นกันมาแต่สมัยก่อนและการเล่นใหม่ๆ ในปัจจุบัน ดังนี้

การเล่นของเด็ก

๑. เล่นเดินไม้สูง **มะลองต๊ีบ** ส่วนมากเด็กผู้ชายเล่น
๒. เล่นไล่จับ **ละเบ็ดยารับบอน** เล่นทั้งผู้หญิงผู้ชาย เล่นด้วยกัน
๓. เล่นกระโดดเชือก **ลอมกแซ** เล่นทั้งผู้หญิงผู้ชาย ยกให้สูงก็ได้

๕๑๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๔. เล่นซ่อนหา **ด๊ับมัด** ปิดตาซ่อนหา ถ้าหาไม่พบคนซ่อนมาแตะหลัง ก็ต้องเป็นโทษ ให้ปิดตาใหม่

๕. เล่นติดเม็ดมะขาม (**เต๊ะกูงบิว**) แต่ละคนลงเม็ดมะขามจำนวนเท่าๆ กัน แล้วติดด้วยเล็บให้ลงหลุมที่ขุดไว้ในดิน ถ้าเม็ดมะขามลงหลุมได้หมดก่อน คนนั้นก็ชนะ ถ้านี้ไปถูกเม็ดมะขามของคนอื่น ก็ต้องหยุดเล่นก่อน ให้คนอื่นเล่น เล่นกันเป็นรอบๆ

๖. เล่นรถลาก เอาไม้มาทำล้อกลมๆ ๒ ล้อ เอาไม้ยาวมาเสียบแกน ทำแกนยาว ลากพาดบ่า ส่วนมากเด็กผู้ชายเล่น

๗. เล่นเลี้ยงลูก ส่วนมากเด็กผู้หญิงเล่น เหมือนเลี้ยงลูกอ่อน เอาผ้ามาสะพายเฉียงบ่า เหมือนแม่อุ้มลูกนอกจากนั้นก็เล่นดักน้ำคำข้าว

๘. เล่นติดเม็ดมะขาม (**กูงบิว**) ติดเม็ดมะขามให้สองเม็ดมาต้องกัน แต่ต้องไม่ไปถูกเม็ดอื่น ใครติดได้ ก็เก็บไปเป็นของตัวเอง

ไม่มีข้อห้ามสำหรับการเล่นของเด็ก นอกจากไม่ให้ไปเล่นที่รกๆ หรือขึ้นไปที่สูงๆ เช่น ปีนต้นไม้ และไม่ให้เล่นงานศพ เล่นเกี่ยวกับคนตาย

นิทานพื้นบ้าน

ในบ้านหัวเซไม่มีคนเล่นนิทานเก่าๆ โดยทั่วไปคนแก่คนเฒ่าเล่าเรื่องราวสมัยก่อนให้เด็กๆ ฟัง อยู่เสมอๆ เป็นบางครั้งคราว แต่คนที่เล่าเรื่องเก่งจริงๆ นั้น ไม่มี เวลาว่างงานบุญ งานพิธีกรรม ก็มีคนที่เล่าเรื่องราวทำนองนิทานให้ฟังกันบ้าง แต่บางครั้งก็ไม่มี โดยมากจะมีการเล่าเรื่องในงานศพ หรืออาจเล่าเวลาพักผ่อนหลังจากออกแรงงานรวมหมู่ ตอนออกแรงงาน เรื่องที่เล่ามักเป็นเรื่องผี สัตว์ คนทั่วไป และเรื่องที่เล่ามาแต่โบราณ เช่น ท้าวสีทน สินไช กาละเกต

เรื่องที่เล่ากันได้มีการจดเป็นอักษรไว้บ้างเหมือนกัน เช่น เรื่องสินไช กาละเกต จำปาสีต้น นกกระจอก แดงอ่อน ขูลูนางอ้ว ซึ่งเป็นนิทานของลาวลุ่มเรื่องยาวๆ ที่สนุกน่าฟัง คนละแวกที่เคยเล่านิทานเก่ง ชื่อ ท้าวทู อยู่หนองเลา อายุ ๘๐ เศษ แต่ขณะนี้แก่มากแล้ว จึงไม่ค่อยเล่า

บ้านหัวเซอาจจะถือเป็นภาพสะท้อนของชุมชนที่เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานใหม่ของคนหลายเผ่า ความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าหรือระหว่างกลุ่มจึงมีความสำคัญมาก ในเมืองท่าแตงนั้น ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวอยู่ในระดับดี โดยมีชนเผ่าที่มาอยู่ดั้งเดิมเป็นเผ่าหลักหรือเป็นเจ้าของถิ่น ส่วนภาษากลางที่ใช้กันเนื่องจากท่าแตงเป็นชุมทางค้าขายและคมนาคม นอกจากนี้ยังมีความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ

ภาษาที่ใช้เป็นภาษากลางก็คือภาษาลาวลุ่มซึ่งนอกจากจะใช้ในการติดต่อค้าขายแล้วยังเป็นภาษาทางการ และเป็นภาษาในโรงเรียนด้วย

อย่างไรก็ตาม คนเผ่าก็ยังรักษาภาษาของตนไว้ได้ ดังเช่น ภาษาที่ใช้ในบ้านห้วยเซ คือภาษาละเวน ในขณะที่คนส่วนใหญ่พูดภาษาลาวลุ่มได้ด้วย แม้จะเขียนไม่ชำนาญนัก ในแง่ของการเรียนรู้ภาษาอื่นนั้น ท้าวบุญลอนบอกว่า คิดว่าถ้าจะเรียนภาษาของเผ่าอื่นก็จะเรียนภาษาฮาร์ก เพราะคิดว่าเข้าใจง่าย และมีบ้านฮาร์กอยู่ใกล้ๆ กัน ข้อสำคัญคือกลุ่มฮาร์กเป็นกลุ่มใหญ่ มีจำนวนมากที่สุดในเมืองท่าแดง แต่ไม่ได้อยู่ในบ้านห้วยเซ ภาษาส่วยก็เช่นกัน จำนวนคนเผ่าอื่นรองลงไปคือ ตะเรียง เงาะ และ กะตู

ในบ้านห้วยเซ กลุ่มที่เป็นเผ่าเงาะมักอยู่ในกลุ่มลำปางเนื่องจากมาอยู่รวมกลุ่มนานพอสมควร เวลาอยู่ในกลุ่มก็จะพูดภาษาเงาะ เวลาที่ติดต่อกับละเวนจึงจะพูดละเวนหรือพูดลาวลุ่มกัน ตะเรียงกับ กะตูมีจำนวนมากกว่าเงาะ แต่เข้ามาอยู่ที่หลังและมักอยู่รวมกัน มีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดช่วยเหลือกันมาก ฮีตเรือนฮีตบ้านก็คล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ จึงมักแบ่งฮีตด้วยกันหรือร่วมกัน คนตะเรียง-กะตู มักช่วยกันในลักษณะออกแรงงานร่วมกัน เช่น ปีนีจะปลูกเรือนให้ครัวนี้ ทุกเรือนก็ไปช่วยกันเสาะหาไม้ หาหญ้า เตรียมของกินไว้ พอถึงเวลากั้ระดมกันปลูกวันเดียวเสร็จหมด ปีหน้าก็ไปช่วยปลูกอีกเรือน เวลาถางหญ้า ลักข้าว ก็ไประดมช่วยกันที่ละคร้วเรือน ละเวนไม่ได้ทำลักษณะนั้น ต่างครัวเรือนก็ต่างทำ แต่เวลาปลูก บ้าน วันปลูกจริงๆ จึงจะระดมมาช่วยกันหมด การหาไม้หาหญ้ามุงหลังคาเป็นหน้าที่เจ้าของเรือนเอง ยิ่งกว่านั้นในปัจจุบันวิถีชีวิตก็เปลี่ยนไปเป็นแบบคนในเมืองมากขึ้น การปลูกเรือนจึงเป็นเรื่องของเจ้าของเรือนนั่นเอง ถือว่าทุกคนต่างก็มีอาชีพ มีงานและได้เงินตอบแทนจากงาน เช่น การทำสวนกาแฟ สวนหมากแงง ยาสูบ จึงต้องรับผิดชอบเอง

อย่างไรก็ตาม ในบ้านละเวนนั้น ละเวนก็จะเป็นผู้ดูแลส่วนใหญ่ ละเวนอยากให้เผ่าอื่นๆ เป็น พุทธด้วย พยายามชักชวนให้ร่วมงานบุญ ให้ทั้งผี ฯลฯ ท้าวบุญลอนนั้นรู้ศีล ๕ ศีล ๘ ดี และรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธและพิธีกรรมต่างๆ อย่างถูกต้องชัดเจน จึงกล่าวว่าละเวนอยากชักชวนให้คนเผ่าอื่นๆ เป็นพุทธ แต่ก็จะไม่บังคับ เพราะเป็นเรื่องของแต่ละเผ่าที่มีแนวปฏิบัติแต่ดั้งเดิมต่างกัน

เอกภาพแห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรม

แขวงเซกอง อันเป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าจำนวนถึง ๑๔ เผ่า นั้น แม้จะเพิ่งตั้งขึ้นมาเป็นแขวงเมื่อ ค.ศ. ๑๙๘๔ นับเป็นเวลายังไม่ถึง ๒๐ ปี แต่เซกองก็เป็นพื้นที่ของชุมชนจำนวนไม่น้อยมาแต่โบราณ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนเหล่านี้ ย่อมจะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับแขวงเซกองไม่น้อยไปกว่าความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตที่เกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และวิชาการสมัยปัจจุบัน และที่สำคัญคือการปรับอดีตและปัจจุบันเข้าหากัน ให้เหมาะที่จะนำไปสู่อนาคตที่ประชาชนและรัฐวางเป้าหมายไว้ร่วมกัน

ความฝันของชุมชนดั้งเดิม

การที่แขวงเซกองมีประชากรถึง ๑๔ กลุ่มชาติพันธุ์ ย่อมเห็นได้ชัดว่า ความหลากหลายของภูมิหลังทางวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อ นำทำให้เกิดความแบ่งแยกกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ แม้จะมีลักษณะเด่นที่คล้ายคลึงกัน เช่น ถิ่นผืน และ แป้งฮิดกินควายเหมือนกัน พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรเหมือนกัน (แม้จะเป็นสาขาย่อยต่างกันสองสาขา ยกเว้นลาวลุ่ม ซึ่งพูดภาษาตระกูลไท แต่เป็นชนส่วนน้อยของพื้นที่) ทำการเพาะปลูกข้าวไร่เป็นหลัก อาหารการกินและเครื่องนุ่งห่มก็คล้ายคลึงกัน แต่ชนเผ่าเหล่านี้ต่างก็รับรู้อย่างชัดเจนว่า แต่ละเผ่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์คนละกลุ่ม ต่างก็มีชื่อเรียกและมีวิถีปฏิบัติในรายละเอียดที่แตกต่างกัน

แม้จะมีการแบ่งแยกเป็นบ้านของเผ่าอย่างชัดเจนในสมัยดั้งเดิม แต่การอยู่ร่วมกันในพื้นที่ใกล้เคียงและรับรู้การมีอยู่ของเผ่าอื่น ทำให้ชนเผ่าทุกเผ่าสร้างระบบของปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มขึ้นมา เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างเผ่าที่ดี การเลือกคู่ข้ามเผ่าซึ่งแม้จะไม่เกิดขึ้นมากนักในสมัยก่อนก็ดี ล้วนแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ในด้านบวกที่มีมาแต่อดีต

สิ่งสำคัญที่ทำให้ชนเผ่าต่างรับรู้การใช้พื้นที่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์ต่อกัน คือความขัดแย้งขาดแคลนและความยากลำบากในการดำรงชีวิต ในพื้นที่ทุรกันดาร ห่างไกลความเจริญ ห่างไกลความช่วยเหลือ การพึ่งตนเองและพึ่งเพื่อนบ้านใกล้เคียงจึงเป็นสิ่งสำคัญที่แต่ละชุมชนต้องรักษาไว้ให้อยู่สภาพและสัดส่วนที่สมดุล จะเห็นได้ว่า ประเพณีพิธีกรรมที่ดี การจัดเขตพื้นที่อยู่อาศัยที่ดี ตลอดจนวิถีการรวมกลุ่มเพาะปลูกและทำมาหากิน และอื่นๆ ล้วนเน้นการอยู่ร่วมกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว มีความร่วมมือร่วมใจกันเป็นสำคัญ มิฉะนั้นก็จะดำเนินชีวิตยากลำบากยิ่งขึ้น

๕๒๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

นอกจากการร่วมมือกันในบ้านหรือในเผ่าของตนแล้ว การพึงพาระหว่างเผ่าก็ยังมี ความหมายสำคัญ บางเผ่าที่มีประชากรน้อย ยอมรับว่าตนต้องพึ่งพาเผ่าที่ใหญ่กว่า อาจเป็นการยอมรับทาง วัฒนธรรมและรูปแบบการดำเนินชีวิตบางส่วน การยอมประสมประสานระหว่างเผ่าในการสืบสายโลหิต และบันทึกการยอมรับนั้นไว้ในรูปของตำนาน คำกล่าว และอื่นๆ

นอกจากการรับรู้ และยอมรับซึ่งกันและกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว ชนเผ่ายังต้องยอมรับ การดำรงชีวิตอยู่ในธรรมชาติแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยความสุขสบายด้วย การนับถือผีหรืออำนาจที่ มีอยู่ในธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่สะท้อนออกมาในรูปของประเพณีพิธีกรรมและอื่นๆ แสดงให้ เห็นว่า ชนเผ่าเหล่านี้รับรู้ทั้งสิ่งแวดล้อมที่เป็นมนุษย์และธรรมชาติ และพยายามที่จะรักษาสมดุลในการ อยู่ร่วมกันระหว่างตนกับสิ่งแวดล้อมทั้งหมดนี้ ด้วยวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา เพื่อดำรง ชีวิตอย่างง่ายที่สุด ให้อยู่รอดได้มากที่สุด ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า นั่นคือความใฝ่ฝันของชุมชนทุกหนแห่ง

เมื่อจะปลูกเรือน นอกจากเตรียมวัสดุอุปกรณ์ รอให้ถึงระยะเวลาที่ว่างการทำมาหากิน และ คนร่วมบ้านทั้งหมดว่างที่จะมาช่วยปลูก หรือนัดหมายกันว่าในแต่ละปีจะร่วมแรงกันปลูกเรือนให้ครัว เรือนใดบ้าง แล้วยังต้องรอความฝันว่า ที่ตรงนั้นจะปลูกเรือนได้หรือไม่ จะอยู่ดีมีความสุขหรือไม่ เมื่อจะมีคู่ นอกจากจะรอจัดหาค่าตองในการสู่ขอภรรยาหรือสามีมาอยู่ร่วมเรือน ก็ต้องรอความฝันของ พ่อแม่ว่า การแต่งงานนั้นจะดีหรือไม่ จะยืนยาวไปมากน้อยเพียงใด

ความฝันของคนในชุมชนดั้งเดิม ไม่ใช่การยึดถืออย่างเลื่อนลอย หรือเชื่อในสิ่งลมๆ แล้งๆ ดัง ที่คนในเมืองและคนในปัจจุบันจะขบขันหรือเห็นว่าไร้สาระ แท้ที่จริง ความฝันนั้นคือสิ่งที่รวมเอา ประสบการณ์ทั้งหมดของชุมชน เข้ามาผนวกกับประสบการณ์ของแต่ละคนแต่ละเรือน และยักรวมถึง สัญลักษณ์ของชีวิตที่มั่นคง ปลอดภัย มีอาหารพอกิน มีผ้าห่มผ้าห่มพอใช้ มีเรือนที่อบอุ่นอยู่อาศัย และมีพวกพ้องร่วมเผ่าร่วมถิ่นเพื่อความอบอุ่นใจ

ความฝันที่จะมีชีวิตที่เป็นสุขและการยอมรับความฝันอย่างเดียวกันของคนต่างเผ่า เป็นปัจจัย สำคัญที่สร้างเอกภาพของวัฒนธรรมอันหลากหลายของชนเผ่าเหล่านี้ ให้เกิดมีขึ้นและคงอยู่ร่วมกันได้ ในอดีต เอกภาพของความหลากหลายนั้นไม่ใช่การสร้างให้เกิดรูปแบบเดียวกัน หรือสิ่งเดียวกัน แต่ หมายความว่าอยู่ร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวของความหลากหลายเหล่านั้น

ความจริงบนวิถีสู่ความเจริญ

แขวงเซกองกำลังพัฒนาอย่างรวดเร็ว ทั้งที่เกิดจากนโยบายของส่วนกลางและแผนงานของแขวงเอง การพัฒนามิได้มาจากการนำความเจริญภายนอกเข้ามาสู่เซกองเพียงด้านเดียว แต่หมายถึงการพัฒนาจากภายในด้วย ในปัจจุบันสภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและสังคม กำลังเปลี่ยนแปลงไปรวดเร็วเช่นกัน ถึงแม้ประชากรชนเผ่าส่วนใหญ่ยังอยู่ในพื้นที่ป่าเขา ยังเพาะปลูกด้วยการสักรั้วไร่ ยังหาปลาในห้วยเป็นอาหารประจำวัน และยังประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมอยู่ แต่วิถีชีวิตของคนเหล่านี้ก็ได้เปลี่ยนไป มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่โอกาสที่จะมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น

ชนเผ่าที่อยู่ห่างไกล ดังเช่น แยฮู ดักกั๊ว ตะริ้ว ที่อยู่บนภูตอย เมืองดักจิ้ง และกะตู หรือจะตามชายขอบเมืองกะลิม ก็กำลังมีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกับฮาร์กในเมืองละมาม ปัจจุบันนี้ชนเผ่าหลายเผ่ากินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักแทนข้าวเจ้ามากขึ้น เรียนรู้การทำนาแทนการสักรั้วไร่ ไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่ราบอย่างละมาม ท่าแดง หรืออยู่บนพื้นที่จำกัดตามเชิงภูตอย ผู้หญิงของชนเผ่าไม่ทอผ้าถุงผ้าหม้อไฉ้เอง แต่ทอไว้ขาย และซื้อเสื้อผ้าถุงหม้อจากตลาด หรือพ่อค้าแม่ค้าที่นำขึ้นไปถึงบ้าน ระบบการแลกเปลี่ยนเกือบจะหมดไป นอกจากตามบ้านไกลๆ ที่ยังต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งกันและกันอยู่บ้าง

ความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผี การแบ่งฮีด การยึดถือชะล่าและแก้ชะล่า ลดน้อยลง เพราะการทำมาหากินเปลี่ยนแปลงไป พิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์เช่น พิธีสักรั้วไร่ รูดข้าว พิธีกินข้าวใหม่ประจำปีเพาะปลูก หมดความจำเป็นไปที่ละน้อย ระบบเศรษฐกิจที่เป็นการซื้อขายเข้ามาควบคุมการทำพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน การแบ่งฮีดเรือนเพื่อรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วยก็ลดบทบาทลง และแม้เรือนที่อยู่ก็ไม่อาจแสดงอัตลักษณ์ของเผ่าได้อีกต่อไป

เมื่อกะตูบ้านกันดอนย้ายลงจากภูตอยเมืองกะลิม มาอยู่ที่บ้านด็อกล็อก เมืองท่าแดง หรือจะจากเมืองกะลิม ย้ายลงมาอยู่บ้านจะลามในท่าแดง หรือละวีย้ายจากภูหลวงลงมาอยู่บ้านละวีฝั่งแดง แม้จะมีความหวังที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้น มีพื้นที่เพาะปลูกที่ให้ผลดี ใกล้โรงพยาบาล ใกล้ตลาดและเส้นทางคมนาคมที่จะทำให้ชีวิตสะดวกสบายขึ้น เด็กๆ มีโรงเรียนตั้งแต่ชั้นประถมจนถึงมัธยมที่อยู่ไม่ไกลบ้าน ไม่ต้องเดินหลายกิโลเมตร หรือไปขออาศัยอยู่กับญาติพี่น้องในเมือง เพื่อเรียนหนังสือ ในขณะเดียวกันชนเผ่าเหล่านี้ก็ต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวเองให้เข้ากับชีวิตแบบใหม่อากาศที่ร้อนกว่าหรือหนาวกว่าบ้านเดิมจนทำให้เจ็บไข้ และข้อสำคัญ คือ เรียนรู้ที่จะกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับกลุ่มคนอื่น ๆ ที่อยู่แวดล้อม ขอบเขตของชุมชนไม่ได้อยู่ที่เขตพื้นที่ของแต่ละบ้านอีกต่อไป แต่รวมเข้าอยู่ในขอบเขตพื้นที่

๕๒๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ทางการปกครองที่กว้างขวางกว่าเดิมมากมาย

ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นเรื่องที่จำเป็นและไม่มีข้อค้าน เพียงแต่ในสถานการณ์ของความเปลี่ยนแปลง ชนเผ่าเหล่านี้ ทั้งกลุ่มที่อยู่ในถิ่นฐานเดิม และที่โยกย้ายลงมาอยู่ในถิ่นใหม่ จำเป็นต้องใช้เวลาช่วงหนึ่งในการเรียนรู้ที่จะปรับตัวและปรับวิถีชีวิต ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมซึ่งอาจจะเป็นความยากลำบากในอีกรูปแบบหนึ่งที่ต่างไปจากความยากลำบากในประสบการณ์เดิม

สิ่งสำคัญที่ชนเผ่าจะต้องเรียนรู้คือ วิถีชีวิตใหม่จะเป็นรูปแบบที่ปรับความหลากหลายแต่เดิมให้เข้ามาเป็นอย่างเดียวกัน ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด บ้านใด เรียนรู้ที่จะใช้ภาษากลางในการติดต่อกับคนทุกกลุ่มทุกเผ่า ไม่ใช่ภาษากลางของถิ่นหรือของเมือง แม้ว่าจะยังพูดภาษาเดิมของตนได้ในครัวเรือน เพราะความเป็นเอกภาพและความมั่นคงของชาติ ส่วนหนึ่งมาจากภาษาเป็นตัวกำหนด การสร้าง **ครอบครัววัฒนธรรมใหม่**จึงเป็นเป้าหมายปลายทางของพัฒนาวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง

ความฝันที่จะมีชีวิตที่เป็นสุข และการยอมรับความฝันอย่างเดียวกันของคนต่างเผ่า ซึ่งเคยเป็นรากฐานและปัจจัยสำคัญของชีวิต ที่สร้างเอกภาพของวัฒนธรรมอันหลากหลายให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้ในอดีต กำลังเปลี่ยนมาเป็นความจริงที่ถูกกำหนดด้วยเอกภาพของความเป็นหนึ่งเดียว ในรูปลักษณะหนึ่งเดียวและการอยู่ร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวอย่างแท้จริง